

**T.C.  
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HÜSEYİN B. AHMED SİRÔZÎ'NİN  
CÂMIÜ'L-ENVÂR 'ALÂ TEFSÎRİ'L-İHLÂS  
ADLI ESERİ  
(1b-192b, İnceleme-Metin)**

**DOKTORA TEZİ**

**Mesut Bayram DÜZENLİ**

**Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı  
Enstitü Bilim Dalı : Eski Türk Edebiyatı**

**Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ERTAN**

**TEMMUZ – 2014**

T.C.  
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

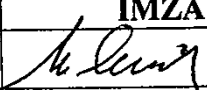
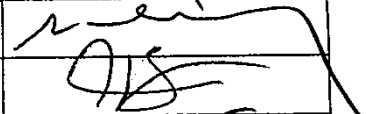
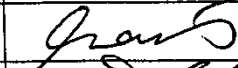


HÜSEYİN B. AHMED SİRÔZÎ'NİN  
CÂMIÜ'L-ENVÂR 'ALÂ TEFSÎRİ'L-İHLÂS  
ADLI ESERİ  
(1b-192b, İnceleme-Metin)

DOKTORA TEZİ

Mesut Bayram DÜZENLİ

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı  
Enstitü Bilim Dalı : Eski Türk Edebiyatı

“Bu tez 04/07/ 2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Doç. Dr. Mehmet Biri BERTAN	Basarılı	
Prof. Dr. Mahmut Keleş	Basarılı	
Prof. Dr. Bayram Ali KAMA	Basarılı	
Prof. Dr. Kurtuluş Güler	Basarılı	
Prof. Dr. M. Mehdi Ergeznel	Basarılı	

## **BEYAN**

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

**Mesut Bayram DÜZENLİ**

**04.07.2014**

## ÖNSÖZ

Tez konumun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar geçen süreçte kıymetli vakitlerini ayırarak maddî ve mânevî desteklerini esirgemeyen, tezimi titizlikle baştan sona değerlendiren danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ERTAN Beyefendiye teşekkürü bir borç bilirim. Her türlü müşkülâtımda yardımlarını gördüğüm, çalışmalarım da bana yön veren hocalarım Prof. Dr. Bayram Ali KAYA, Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ Beyefendilere şükranlarımı sunarım. Ayrıca, aziz kardeşim Murat ÇOLAK'a, çalışmanın araştırma, inceleme ve gözden geçirme safhalarında yaptığı değerli katkılarından dolayı hassaten teşekkür ediyorum.

Muhtemel noksan ve hatâların giderilmesi gâyesiyle yapılacak tenkitler, bizleri memnun edecektir. Gayret bizden, tevfik Allah'tan...

**Mesut Bayram DÜZENLİ**

**04.07.2014**

## İÇİNDEKİLER

<b>KISALTMALAR</b> .....	<b>vii</b>
<b>TABLO LİSTESİ</b> .....	<b>viii</b>
<b>GRAFİK LİSTESİ</b> .....	<b>ix</b>
<b>ÖZET</b> .....	<b>x</b>
<b>SUMMARY</b> .....	<b>xi</b>
<b>GİRİŞ</b> .....	<b>1</b>
A) On Altıncı Yüzyıl Türk Edebiyatında Dinî, Tasavvufî, Ahlâkî Muhtevâlî Didaktik Mesnevîlere Genel Bir Bakış .....	4
B) İlk Dönem Tercüme ve Tefsirleri Hareketleri .....	15
C) İhlâs Sûresi'ne Dâir Yazılmış İki Tefsir: Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet ve Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs'ın Mukâyesesi .....	17
D) İhlâs Sûresi'ne Dâir Yazılmış Olan Diğer Tefsir ve Şerhler .....	31
<b>BÖLÜM 1: HÜSEYİN B. AHMED SİRÔZÎ</b> .....	<b>33</b>
1.1. Hayatı .....	33
1.2. Tasavvufî Şahsiyeti .....	34
1.2.1. Halvetiyye Tarikatına İntisâbı ve Bu Tarikatın Özellikleri .....	34
1.2.2. Mürşidi .....	40
1.2.3. Seyr ü Sülûku .....	41
1.2.4. Hilâfeti .....	41
1.2.5. Tasavvuf Anlayışı .....	41
1.3. Edebî Şahsiyeti .....	46
1.3.1. Mahlası .....	47
1.3.2. Şâirliği .....	47
1.4. Eserleri .....	51
1.4.1. Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs .....	51
1.4.2. Câmiü'n-Nasâyih .....	51
<b>BÖLÜM 2: CÂMIÜ'L-ENVÂR 'ALÂ TEFSİRİ'L-İHLÂS</b> .....	<b>55</b>
2.1. Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'-İhlâs'ın İncelenmesi .....	55
2.1.1. Eserin Şekil Özellikleri .....	55

2.1.1.1. Adı .....	55
2.1.1.2. Türü .....	55
2.1.1.3. Yazılış Sebebi .....	56
2.1.1.4. Yazılış Tarihi .....	57
2.1.1.5. Beyit Sayısı .....	58
2.1.1.6. Nazım Şekilleri .....	58
2.1.1.7. Vezin Türleri .....	61
2.1.1.8. Kâfiye .....	69
2.1.1.9. Dil ve Üslûp Özellikleri .....	83
2.1.1.9.1. Dil Özellikleri .....	83
2.1.1.9.2. Üslûp Özellikleri .....	96
2.1.2. Eserin Muhtevâ Özellikleri .....	106
2.1.2.1. Tertibi .....	106
2.1.2.2. Bölümler ve Muhtevâsı .....	108
2.1.2.3. Müellifin İhlâs Sûresi'ni Tefsir Yöntemi .....	134
2.1.2.4. Tefsirde Kullanılan İktibâslar .....	158
2.1.2.4.1. Âyet İktibâsları .....	160
2.1.2.4.2. Hadis İktibâsları .....	199
2.1.2.4.3. Kelâm-ı Sûfiler ve Kelâm-ı Kibârlar .....	221
2.1.2.5. Eserdeki Dinî Unsurlar .....	226
2.1.2.5.1. Allah .....	226
2.1.2.5.2. Hz. Muhammed .....	233
2.1.2.5.3. Diğer Peygamberler .....	243
2.1.2.5.3.1. Hz. Âdem .....	244
2.1.2.5.3.2. Hz. İdris .....	249
2.1.2.5.3.3. Hz. Yâkub .....	249
2.1.2.5.3.4. Hz. Yusuf .....	249
2.1.2.5.3.5. Hz. Mûsâ .....	251
2.1.2.5.3.6. Hz. Yunus .....	253
2.1.2.5.3.7. Hz. Dâvud .....	253
2.1.2.5.3.8. Hz. Süleymân .....	254
2.1.2.5.3.9. Hz. Üzeyir .....	255

2.1.2.5.3.10. Hz. Zekeriya.....	255
2.1.2.5.3.11. Hz. İsa .....	256
2.1.2.5.4. Melekler.....	257
2.1.2.5.4.1. Cehennem Meleği .....	257
2.1.2.5.4.2. Dört Büyük Melek .....	257
2.1.2.5.4.3. Kabir Melekleri.....	261
2.1.2.5.4.4. Kerrûbî Meleği.....	261
2.1.2.5.4.5. Kirâmen Kâtibîn Melekleri .....	262
2.1.2.5.4.6. Mâlikü'l-Erhâm Meleği .....	263
2.1.2.5.4.7. Ra'd Meleği .....	263
2.1.2.5.4.8. Rıdvan Meleği.....	263
2.1.2.5.5. Dört Kitap.....	264
2.1.2.5.5.1. Kur'ân-ı Kerim .....	264
2.1.2.5.5.2. İncil .....	266
2.1.2.5.5.3. Tevrat .....	266
2.1.2.5.5.4. Zebur .....	266
2.1.2.5.6. Ehl-i Beyt .....	267
2.1.2.5.7. Hulefâ-i Râşidîn .....	268
2.1.2.5.7.1. Hz. Ebû Bekir .....	269
2.1.2.5.7.2. Hz. Ömer.....	270
2.1.2.5.7.3. Hz. Osman .....	270
2.1.2.5.7.4. Hz. Ali.....	271
2.1.2.5.8. Ehl-i Kitap .....	273
2.1.2.5.9. Diğer Dinî Şahsiyetler .....	275
2.1.2.5.9.1. Ashâb-ı Kehf.....	275
2.1.2.5.9.2. Zeliha .....	275
2.1.2.5.9.3. Hz. Meryem .....	276
2.1.2.5.9.4. Zeyd .....	276
2.1.2.5.9.5. Hadis Râvîleri .....	276
2.1.2.5.9.6. Müfessirler .....	277
2.1.2.5.9.7. Dört Mezhep İmâmı.....	277
2.1.2.5.10. İbadetler.....	278
2.1.2.5.11. Cennet-Cehennem .....	281

2.1.2.6. Eserdeki Tasavvufî Unsurlar .....	287
2.1.2.6.1. Tasavvufî Şahsiyetler .....	287
2.1.2.6.1.1. Abdullâh ibn-i Mübârek.....	287
2.1.2.6.1.2. Bâyezîd-i Bestâmî.....	287
2.1.2.6.1.3. Câfer-i Sâdık .....	288
2.1.2.6.1.4. Ebu'l-Hasan Harkânî .....	288
2.1.2.6.1.5. Ebu'l-Kâsım-ı Mezkûrî.....	288
2.1.2.6.1.6. Ebû Saîd el-Harrâz.....	289
2.1.2.6.1.7. Hallâc-ı Mansûr .....	289
2.1.2.6.1.8. Hz. Râbia .....	290
2.1.2.6.1.9. Muhammed b.Ali .....	290
2.1.2.6.1.10. Muhammed bin Fudayl.....	290
2.1.2.6.1.11. Muhyiddin İbnü'l-Arabî .....	290
2.1.2.6.1.12. Sehl et-Tüsterî.....	291
2.1.2.6.1.13. Şeyh Abdürrezzâk.....	291
2.1.2.6.1.14. Şeyh Şiblî.....	291
2.1.2.6.1.15. Veysel Karânî .....	292
2.1.2.6.1.16. Zü'n-Nûn-ı Mısrî .....	293
2.1.2.6.2. Tasavvufî Tâbirler .....	293
2.1.2.6.2.1. Akıl .....	293
2.1.2.6.2.2. Âlemler (Varlık Mertebeleri).....	297
2.1.2.6.2.2.1. Âlem-i Gayb.....	298
2.1.2.6.2.2.2. Âlem-i Şehâdet.....	307
2.1.2.6.2.3. Anâsır-ı Erbaa .....	313
2.1.2.6.2.4. A'râf.....	315
2.1.2.6.2.5. Âşık-Mâşuk.....	317
2.1.2.6.2.6. Aşk-Muhabbet .....	320
2.1.2.6.2.7. Duâ.....	328
2.1.2.6.2.8. Elif .....	329
2.1.2.6.2.9. Fenâ-Bekâ .....	331
2.1.2.6.2.10. Firkat-Vuslat .....	336
2.1.2.6.2.11. Halvet.....	340
2.1.2.6.2.12. Havf-Recâ .....	342



2.1.2.6.2.13. Hevâ-Heves.....	343
2.1.2.6.2.14. İhlâs.....	346
2.1.2.6.2.15. İlim.....	346
2.1.2.6.2.16. İman .....	349
2.1.2.6.2.17. İnsanın Yaratılışı.....	353
2.1.2.6.2.18. Kabir Hayatı.....	358
2.1.2.6.2.19. Kabz u Bast .....	360
2.1.2.6.2.20. Kalp-Gönül .....	361
2.1.2.6.2.21. Kanaat .....	366
2.1.2.6.2.22. Keşf-Kerâmet.....	367
2.1.2.6.2.23. Kibir-Tevâzu .....	371
2.1.2.6.2.24. Kıyâmet.....	372
2.1.2.6.2.25. Küfür-Şirk .....	374
2.1.2.6.2.26. Mürid-Tâlib-Sâlik .....	376
2.1.2.6.2.27. Nefis.....	380
2.1.2.6.2.27.1. Nefsin İyi ve Kötü Sıfatları.....	384
2.1.2.6.2.27.2. Nefsin Mertebeleri .....	387
2.1.2.6.2.27.3. Nefis Terbiyesi.....	388
2.1.2.6.2.28. Raks-Devrân .....	390
2.1.2.6.2.29. Rızâ .....	393
2.1.2.6.2.30. Rûh.....	395
2.1.2.6.2.31. Rü'yet-Tecelli .....	400
2.1.2.6.2.32. Şerîat-Tarikat-Hakîkat-Mârifet.....	407
2.1.2.6.2.32.1. İlme'l-Yakîn-Ayne'l-Yakîn- Hakka'l-Yakîn.....	413
2.1.2.6.2.33. Şeyh-Mürşid.....	417
2.1.2.6.2.34. Şeytan-İblis .....	420
2.1.2.6.2.35. Takvâ .....	422
2.1.2.6.2.36. Tecrîd-Tefrît.....	423
2.1.2.6.2.37. Tevekkül .....	425
2.1.2.6.2.38. Tevhid .....	426
2.1.2.6.2.39. Vahdet-i Vücûd.....	431
2.1.2.6.2.40. Vâkıa .....	436
2.1.2.6.2.41. Vecd-Cezbe.....	439

2.1.2.6.2.42. Velâyet-Nübüvvet.....	441
2.1.2.6.2.43. Zikir .....	446
2.1.2.6.2.44. Zühd .....	450
2.1.2.7. Eserdeki Tarihî ve Efsânevî Şahsiyetler .....	451
<b>BÖLÜM 3: METİN.....</b>	<b>455</b>
3.1. Nüsha Tavsifi .....	455
3.2. Nüshanın İmlâ Özelliklerine ve Transkripsiyonlu Metnin Kurulmasına Dâir Açıklamalar .....	456
3.3. Transkripsiyon İşâretleri.....	495
3.4. Metin .....	496
<b>SONUÇ.....</b>	<b>1010</b>
<b>KAYNAKÇA .....</b>	<b>1013</b>
<b>EKLER.....</b>	<b>1027</b>
<b>ÖZGEÇMİŞ.....</b>	<b>1032</b>

## KISALTMALAR

<b>B.</b>	: beyit
<b>bkz.</b>	: bakınız
<b>Bl.</b>	: bölüm
<b>C.</b>	: cilt
<b>çev.</b>	: çeviren
<b>D. no</b>	: demirbaş numarası
<b>d.</b>	: doğum
<b>DİA</b>	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<b>G.</b>	: Giriş
<b>h.</b>	: hicrî
<b>Hz.</b>	: Hazreti
<b>hzl.</b>	: hazırlayan
<b>m.</b>	: milâdî
<b>MEB</b>	: Millî Eğitim Bakanlığı
<b>N.</b>	: nüsha
<b>No</b>	: numara
<b>ö.</b>	: ölüm
<b>r.a.</b>	: radiyallâhu anh
<b>s.</b>	: sayfa
<b>S.</b>	: sayı
<b>ss.</b>	: sayfa aralığı
<b>SBE</b>	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
<b>TDV</b>	: Türkiye Diyanet Vakfı
<b>ter.</b>	: tercüme
<b>TTK</b>	: Türk Tarih Kurumu
<b>Ü.</b>	: üniversite
<b>vb.</b>	: ve benzeri
<b>vr.</b>	: varak
<b>vs.</b>	: vesâir
<b>yy.</b>	: yüzyıl

## TABLO LİSTESİ

<b>Tablo 1:</b> İhlâs Sûresi Tefsirine Dâir İki Eserden Bölümler.....	25
<b>Tablo 2:</b> Seyr ü Sülûk Makâmıları.....	39
<b>Tablo 3:</b> Eserde Kullanılan Vezinler.....	62
<b>Tablo 4:</b> Nüshadaki Bazı Kelimelerin Transkripsiyonlu Metindeki İmlâsı.....	469
<b>Tablo 5:</b> Transkripsiyon İşâretleri.....	495

## GRAFİK LİSTESİ

<b>Grafik 1:</b> Vezinlerde Kullanılan Kelimelerin Kökeni.....	74
--	----

## ÖZET

SAU, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tez Özeti

**Tezin Başlığı:** Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin Câmiü'l-Envâr 'Alâ Tefsîri'l-İhlâs Adlı Eseri (1b-192b, İnceleme-Metin)

**Tezin Yazarı:** Mesut Bayram  
DÜZENLİ

**Danışman:** Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin  
ERTAN

**Kabul Tarihi:**04.07.2014

**Sayfa Sayısı:** xi (ön kısım)+ 1027(tez)+5  
(ek)

**Anabilimdalı:** Türk Dili ve Edebiyatı **Bilimdalı:** Eski Türk Edebiyatı

Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs, XVI. yy. mutasavvıf şâirlerinden Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin İhlâs Sûresi'ni belirli bir plana bağlı kalmadan tasavvufî olarak tefsir ettiği bir eserdir. Eserin tek nüshası, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde 66 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Bu çalışmamızda Hüseyin Sirôzî'nin bu eserin günümüz alfabesine aktarılarak incelenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmamız, Giriş, Hüseyin b. Ahmed Sirôzî (I. bölüm), Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs (II. bölüm) ve Metin (III. bölüm) bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, önemi, kapsamı gibi yönler üzerinde durularak Câmiü'l-Envâr çerçevesinde XVI. yy.da yazılmış mesnevîler ve İhlâs Sûresi tefsir ve şerhleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın I. bölümünde müellifin hayatı, eserleri, tasavvufî ve edebî yönü üzerinde durulmuştur. II. bölümde Câmiü'l-Envâr'ın şekil ve muhtevâ yönünden incelenmesi yapılmıştır. Son bölümü ise transkripsiyonlu metin oluşturmaktadır.

Çalışmamıza başlarken eserin nüsha tespiti ve müellifin hayatına dâir inceleme-araştırma yapılmıştır. Yüzyılın dil özelliğine dâir çeşitli makaleler okunarak transkripsiyonlu metin oluşturulurken takip edilecek yöntem ve kurallar belirlenmiştir. Transkripsiyonlu metnin gerekli kontrollerinin yapılması sonrasında eserin muhtevâ özelliklerine yönelik olarak ön hazırlık gâyesiyle farklı kaynaklardan tasavvufa ve özellikle Halvetîlik'e dâir bilgi toplanmış ve eserin incelenmesi gerçekleştirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Hüseyin b. Ahmed Sirôzî, Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs, İhlâs Sûresi tefsir ve şerhleri, XVI. yy. mesnevîleri.

## SUMMARY

**Sakarya University Institute of Social Sciences**

**PhD Thesis**

<b>Title of the Thesis:</b> Hüseyin b. Ahmed Sirôzî's Work Titled Câmiü'l-Envâr 'Alâ Tefsîri'l-İhlâs (1b-192b, Research, Text)	
<b>Author:</b> Mesut Bayram DÜZENLİ	<b>Supervisor:</b> Assist. Prof. Dr. Mehmet Emin ERTAN
<b>Date:</b> 04.07.2014	<b>Nu. of pages :</b> xi(pre text) + 1027(main body) + 5(appendices)
<b>Department:</b> Turkish Lang. and Literature <b>Subfield:</b> Classical Turkish Literature	
<p>Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs is a work in which İhlâs Sûresi was expounded through free sufism method by XVIth-century- sufi poet Hüseyin b. Ahmed Sirôzî. A copy of work is registered in the İstanbul Archaeological Museum with inventory number 66. The objective of this study is to analyse Hüseyin Sirôzî's work in our current alphabet.</p> <p>This work consists of introduction, Hüseyin b. Ahmed Sirôzî (1st part), Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs (2nd part) ve the text (3rd part). In introduction; the aim, significance and the scope of the work is emphasized and information about mesnevi written within the scope of Câmiü'l-Envâr in the XVIth century and interpretation and annotation of İhlâs Sûresi is given. In the first part of the work, the author's life, sufistic and literary aspects are pointed out. In the second part, the form and contents of Câmiü'l-Envâr are examined. In the last part is composed of translation of the work. In the beginning of this study, the copies of work were determined and author's life was researched. By reading various articles, the methods and rules which will be used for translation, were identified. After the necessary controls of translation, data about sufism particularly about Halvetîlik was collected from various sources as preliminary contents of the work and the work was analysed.</p>	
<b>Key Words:</b> Hüseyin b. Ahmed Sirôzî, Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs, interpretation and annotation of İhlâs Sûresi, XVIth century mesnevis.	

## GİRİŞ

Mimariden minyatüre, tezhipten hatt'a, mûsikîden şiire kadar farklı sanat alanlarında derûnî bir zevk ve âhengi yakalamış olan Osmanlı sanatkârının, bu vasfıyla devletin insicâmı ve toplumun nizâmı ile paralel hareket ettiği söylenebilir. Divan edebiyatı denilince de nesirden ziyâde bu nizam ve insicamın kendini en belirgin şekilde gösterdiği nazım akla gelmektedir. Öyle ki, sanatkârlık kudretinin ortaya konulduğu gazel ve kaside gibi nazım şekilleri dışında, dinî, tasavvufî ve ahlâkî pek çok didaktik eser, manzûm olarak yazılmıştır.

Bu tür manzûm eserlerin yazılma sebebi, nazımın aruz ve ses benzerliklerinden kaynaklanan tesir gücünden ibâret değildir elbette: Nazım, nesre göre daha kolay ezberlenebilmektedir. Osmanlı toplumunun ilim ve irfan yuvası olan medrese ve tekkelerde dinî ve beşerî ilimlerin hıfzetme yoluyla öğrenilmesi, işte bu sebeplerle özellikle âlim ve mutasavvıf şâirleri bu alanlarda manzûm eserler vücuda getirmeye yöneltmiştir.

Dinî, tasavvufî ve ahlâkî mesnevîlerin öncelikli hedefi tekke ve medrese müntesipleri olmakla birlikte, cemiyetin büyük çoğunluğu bu eserlerin muhâtabı olmuştur. Bu sebeple eserlerin dilleri, yazıldıkları dönem dikkate alındığında ve Divan edebiyatının diğer manzûm metinleri ile mukâyese edildiğinde son derece sâde ve sanat kaygısından uzaktır. Zira bu tür metinlerin asıl gâyesi, şekilden ziyâde muhtevâdır. Fakat şâir, şiirin şekle dâir yapısını ikinci plana bıraksa da onu tamamen ihmal etmemiştir.

Üzerinde çalıştığımız eser, bir Halvetî müntesibi tarafından geniş kitlelerin okuması gâyesiyle kaleme alınmış manzûm bir İhlâs Sûresi tefsiridir. Şimdiye kadar birkaç kitapta ismen söz edilmesi dışında hakkında herhangi bir bilgi verilmeyen eser, yazmalar arasında gün yüzüne çıkmayı beklemiştir. Müstakil bir İhlâs Sûresi tefsiri olması, üstelik manzûm olarak yazılması, eserin değerini ve önemini artırmaktadır.

### *Çalışmanın Konusu*

Çalışma konumuz, Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin Câmîü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs isimli dinî-tasavvufî-didaktik mesnevîsinin transkripsiyonlu metne aktarılması, şekil ve muhtevâ yönünden incelenmesidir. Müellifin hayatı ve eserleri, XVI. yy. mesnevîleri, İhlâs Sûresi tefsir ve şerhleri, çalıştığımız eser münâsebetiyle ele alınan diğer konulardır.

Câmîü'l-Envâr, İhlâs Sûresi'nin tasavvufî / işârî tefsirinin yapıldığı bir eserdir. Şâir, İhlâs Sûresi çerçevesinde pek çok konuya da temas etmiş; bilhassa Halvetî tarikatına



müntesip olması hasebiyle, tasavvufî konuları manzûm olarak derinlemesine bir şekilde ele almıştır. Bu meyânda, âyet ve hadis iktibâsları ile sûfilere âit sözler ve kelâm-ı ki-barlar; kıssa, menkıbe ve hikâyeler, eserde dikkat çekecek yoğunluktadır. Şâir iktibâsları daha çok kendi düşüncelerine delil olarak getirmiş; zaman zaman da bunları manzûm olarak açıklamıştır. Eserinde temas ettiği kıssa, menkıbe ve hikâyeye nev'inden manzûmelerle, okuyucunun hem konuyu daha iyi anlamasına gayret etmiş, hem de eserini yeknesaklıktan kurtarmaya çalışmıştır.

Eser, İhlâs Sûresi'nin nüvesini oluşturan “tevhid” anlayışı üzerine binâ edilmiştir denilebilir. Müellifin üzerinde en çok durduğu husûs budur. Bunun dışında, tasavvufa âit konular da eserde yoğun bir şekilde işlenmiştir. Tasavvuf ve tarikatın lüzûmu, bir şeyhe bağlanmak, seyr ü sülûk ve makâmları, nefis, rûh, can, kalp, gönül, varlık mertebeleri, insanın yaratılma ve bu dünyaya gönderilme gâyesi, nefsin iyi ve kötü yönleri, nefis, kalp ve rûhun arındırılması, hakîkî aşk, terk-i mâsivâ gibi konulara şâir çeşitli vesilelerle temas etmiş; bazen müstakil başlıklar altında bazen de farklı konular içerisinde okuyucuya nasihat etme ihtiyacı duymuştur.

Eserin müellifi hakkında fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte, XVI. yy.da yaşadığı söylenebilir. Şâir, Halvetî tarikatına mensuptur. Her ne kadar Câmîü'l-Envâr'da ve şâirin bir diğer eseri olan Câmîü'n-Nasâyih'te şâirin bir “şeyh” olduğu ifâdesi yer almaktaysa da, bunlar şâir tarafından bizzat söylenmediği için konuya ihtiyatla yaklaşmakta fayda görünmektedir.

Çalışmamızın giriş bölümünde, Câmîü'l-Envâr'ın mesnevî olması münâsebetiyle, mesnevî nazım şekli hakkında bilgi verilerek dönemin dinî, tasavvufî ve ahlâkî muhtevâlî mesnevilerine genel olarak temas edildi. Eser, bir İhlâs Sûresi tefsiridir. Bu sebeple, Selçuklu ve Osmanlı dönemi Kur'ân tercüme ve tefsir hareketlerine kısaca değinildi; bu meyânda Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin eserini yazarken büyük oranda faydalandığı “Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet” adlı İhlâs Sûresi tefsiri ile Câmîü'l-Envâr'ın mukâyesesi yapıldı. Çalışmamızın ilk bölümünde Câmîü'l-Envâr'ın müellifinin hayatı, eserleri, tarikata intisâbı, müntesibi olduğu Halvetî tarikatının özellikleri ile tasavvufî ve edebî şahsiyetine temas edildi. Tezimizin ikinci bölümünde Câmîü'l-Envâr'ın şekil ve muhtevâ yönünden incelenmesi yapıldı; üçüncü bölümde ise eserin transkripsiyonlu metni verildi.

### *Çalışmanın Önemi*

Transkripsiyonlu metin çalışmaları, büyük çoğunlukla tamamlanmış olmakla birlikte henüz nihâyete ermiş değildir. Kütüphanelerimizde çalışılmayı bekleyen yazma eserlerimiz hâlâ mevcuttur. Bu eserlerin tamamı gün yüzüne çıkarılmadan Osmanlı edebiyatı hakkında son sözün söylenmesi de mümkün olmayacaktır. Bu eserlerden biri de çalışma konumuz olan Câmîü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs adlı XVI. yy.da yazılmış olan manzûm İhlâs Sûresi tefsiridir.

Câmîü'l-Envâr'dan ve müellifinden, Âmil Çelebioğlu'nun Kanunî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı adlı eseri vesilesiyle haberdar olduk. Müellifin bu eseriyle ilgili herhangi bir çalışma yapılmamış olması, bizi böyle bir araştırmaya sevk etti. Yaptığımız araştırmalarda, İhlâs Sûresi'nin manzûm bir tefsirine şimdîye kadar rastlamadık. Câmîü'l-Envâr, bu yönüyle bir ilk olma özelliği göstermektedir.

Eserdeki arkaik kelimeler ve müstensihden kaynaklı konuşma dilinin eserin imlâsına yansması, dönemin dil özelliklerinin tespiti bakımından ayrıca önem arz etmektedir. Eserin bir sûre tefsiri olması, üstelik bu tefsirin tasavvufî yönünün bulunması, dönemin tasavvuf-din münâsebetinin ortaya konulması bakımından çalışmamızı daha da önemli kılmaktadır.

### *Çalışmanın Amacı*

Çalışmamızın amacı, Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin Câmîü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs adlı manzûm İhlâs Sûresi tefsirini gün yüzüne çıkarmak, eserin şekil ve muhtevâ özelliklerini incelemek sûretiyle edebî-kültürel değerini ortaya koymak, eseri, muhâtaplarının dikkatine sunmaktır.

### *Çalışmanın Yöntemi*

Hüseyin b. Sirôzî'nin Câmîü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs (metin, inceleme) adlı çalışmamızda öncelikli olarak nüsha tespitine yöneldik. Eserin Arkeoloji Müzesinde bulunan nüshası dışında başka bir nüshaya ulaşamadık. Nüsha tespiti sonrasında müellifin hayatına ve eserlerine dâir kaynak taraması yaptık. Dönemin dil ve imlâ özelliklerine dâir bilgi topladıktan sonra transkripsiyonlu metin oluşturmada uygulanacak metodu tespit ettik. Transkripsiyonlu metni, Oktay New Transkripsiyon yazı sistemini ve DİA- İslâm Ansiklopedisinde geçen transkripsiyon alfabesini esas alarak hazırladık. Metnin imlâsında, Mertol Tulum, Zeynep Korkmaz ve İsmail Ünver'in imlâyâ dâir tekliflerine

uymaya çalıştık. Transkripsiyonlu metni, anlam ve aruza uygun olarak tekrar gözden geçirdik. Transkripsiyonlu metin oluşturulurken takip edilen yolu, metnin öncesinde ayrı bir başlıkla açıkladık. Burada yer almayan bazı kısa açıklamaları da dipnotlarda gösterdik. Eserde yer alan iktibâsların orijinal kaynaklarından (Farklı dillerde yazılmış olanların -varsa- Türkçe tercümelerine öncelik verildi.) aktarılmasına gayret ettik. Bunları, hem eserin muhtevâsını açıklarken hem de transkripsiyonlu metnin dipnotlarında Türkçe tercümeleriyle gösterdik.

Transkripsiyonlu metin oluşturulması sonrasında eserin muhtevâsına dönük inceleme için tasavvufla, bilhassa Halvetîlikle ilgili bilgi topladık; sonrasında eseri şekil ve muhtevâ yönünden incelemesini gerçekleştirdik.

Çalışmamızın, daha önce de belirtildiği gibi, 1. bölümünde müellifin hayatı hakkında bilgilerin verildi, 2. bölümde, eserin şekil ve muhtevâ yönünden incelemesi yapıldı, 3. bölümde de eserin transkripsiyonlu metni aktarıldı.

Bu bölümde, eserin mesnevî nazım şekliyle yazılmış İhlâs Sûresi tefsiri olması hasebiyle, mesnevî nazım şekli hakkında bilgi verilecek, dönemin dinî-tasavvufî ve ahlâkî mesnevîlerinden müellifleri ve -kısaca- muhtevâlarıyla birlikte söz edilecektir. Ayrıca, Câmiü'l-Envâr'ın şekil ve muhtevâsının daha iyi anlaşılabilmesi için ilk dönem Kur'ân-ı Kerim tefsir ve tercüme hareketlerinden kısaca söz edilerek XIV. yy.da yazılmış olan başka bir İhlâs Sûresi tefsiriyle çeşitli yönlerden mukâyesesi yapılacaktır. Bölüm sonunda İhlâs Sûresi'ne dâir yazılmış diğer tefsirlerden müellifleriyle beraber ismen bahsedilecektir.

### **A) On Altıncı Yüzyıl Türk Edebiyatında Dinî, Tasavvufî, Ahlâkî Muhtevâlı Didaktik Mesnevîlere Genel Bir Bakış**

İslâm dünyasında erken dönemlerden itibaren tefsir, hadis, fıkıh, akâit vs. konularda manzûm formatta birçok eser kaleme alınmıştır. Çabuk benimsenmiş olan bu format, gittikçe yaygınlaşıp bir gelenek hâline gelmiş ve bu şekilde çok sayıda eser verilmiştir. Hem genel olarak İslâm dünyasında, hem de özel olarak Selçuklu-Osmanlı sahalarında, bu formatın yaygınlığı her hâlükârda devam etmiştir.<sup>1</sup> Dinî, tasavvufî ve ahlâkî konuların manzûm olarak yazılma sebeplerini genel hatlarıyla:

---

<sup>1</sup> Muhittin Eliaçık, “Şemsi Paşa'nın Manzûm ve Muhtasar Vikâyetü'r-Rivâye Tercümesi”, *Şarkiyât İlmî Araştırmalar Dergisi*, S.II, Kasım 2009, s.17.

1. Müellifin şâir oluşu veya bu sahada eser verme arzusu
2. Tercüme eserlerin aslının da manzûm oluşu
3. Tâlimî konularda manzûm yazma geleneğinin mevcudiyeti
4. Nazîre yazma geleneği
5. Kolay okuma ve ezberleme

şeklinde sıralamak mümkündür.<sup>2</sup> Önceleri sırf ezberleme ve akılda tutma metodu olarak daha ziyâde fıkıh ve akâit konularında kullanılan bu manzûm yazma anlayışı, daha sonra bilhassa Selçuklu-Osmanlı sahasında dinî-şer’î ve dinî-tasavvufî olarak iki geniş çerçeveye içerisinde, edebî sanatların da kısmen yer aldığı birçok edebî tür ve şeklin oluşmasını ve zengin bir dinî edebiyatın ortaya çıkmasını sağlamıştır.<sup>3</sup> Bu tür manzûm dinî metinlerin yazılmasında en fazla tercih edilen nazım şekli, hiç şüphesiz mesnevî olmuştur.

Arapça “şny” üçlü kökünden türemiş olan ve sözlükte “ikişer ikişer anlamındaki “mesnâ” kelimesinin nispet eki almış biçimi olan “mesnevî” kelimesi, bu dilde kendi arasında kâfiyeli mısralardan oluşmuş nazım şekli anlamında kullanılmamıştır. Mesnevî, edebiyat terimi olarak ilk defa İran edebiyatında kullanılmış olmakla birlikte, bu nazım şeklinin ilk örnekleri Arap edebiyatında görülmektedir. Araplar, kendi arasında kâfiyeli beyitlerden oluşan bu nazım şekline “müzdevce”, aruzun “recez” bahri ile yazıldığı için “recez” veya çoğul olarak “urcûze” demişlerdir.<sup>4</sup> Arap edebiyatına mesnevî, Harun Reşid devrinde Âbân el-Lâhikî (ö.815)’nin Pehlevî dilinden çevirdiği Kelile ve Dimne eseriyle girmiştir. Mesnevî Arap edebiyatında daha çok Farsçadan yapılan çevirilerde kullanılmış, ayrıca öğrenilmesi ve ezberlenmesi istenilen konularda da yine bu nazım şekline başvurulmuştur.<sup>5</sup>

İran edebiyatında mesnevî şekli, Pehlevîce yazılmış eserlerle başlamıştır. X. yy.da ilk örnekleri görülen şehnâmelerin vezni, daha sonra mesnevî nazım şeklinin çok kullanılan bir kalıbı olmuştur. Aruzun bu mütekârib bahri (“fe’ûlün/fe’ûlün/fe’ûlün/ fe’ûl”), zamanla “şehnâme vezni” olarak da adlandırılmıştır.<sup>6</sup>

<sup>2</sup> Âmil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB, 1998, s.350.

<sup>3</sup> Eliaçık, s.17.

<sup>4</sup> İsmail Ünver, “Mesnevî”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, S.415-416-417, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1986, s.430; Mustafa Çiçekler, “Mesnevî”, *DİA*, C.29, Ankara: TDV, 2004, s.320; Ahmet Ateş, “Mesnevî”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul: MEB, 1979, s.127.

<sup>5</sup> Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010, s.60.

<sup>6</sup> İpekten, s.61.

İran edebiyatındaki eserler, Türk edebiyatını önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle Feri-  
düddin-i Attâr (1119?-1193?)'ın Hüsrev-nâme'si (Gül ü Hüsrev, Esrâr-nâme, Mantı-  
ku't-Tayr, Musîbet-nâme, İlâhî-nâme, Bülbül-nâme, Pend-nâme, Cümcüme-nâme);  
Genceli Nizâmî (1150?-1214?)'nin Penc ü Genc isimli hamsesi (Mahzenü'l-Esrâr,  
Gencîne-i Râz, İskender-nâme, Hüsrev ü Şîrîn, Heft-Peyker); Sa'dî (ö.1213?-1292)'nin  
Gülistan ve Bûstân adlı mesnevîleri, Molla Câmî' (ö.1492)'nin Heft-Evrenge adını ver-  
diği yedi mesnevîsinden özellikle Salâmân u Absâl, Yusuf u Züleyhâ, Leylî vü Mecnûn  
isimli mesnevîleri, Anadolu'da büyük bir teveccüh görmüş ve Divan şâirlerini etkilemiş  
önemli eserlerdir.<sup>7</sup> Ayrıca, XIII. yy.da yaşamış olan Mevlânâ Celâlüddîn-i Rûmî (1207-  
1273), "Mesnevî" adlı eseriyle Anadolu'da yazılmış pek çok mesnevîyi gerek şekil ve  
gerek muhtevâ yönünden etkilemiştir.<sup>8</sup> Yine, Çağatay edebiyatının kurucusu sayılan Ali  
Şîr Nevâî (ö.1501), hamsesi (Hayretü'l-Ebrâr, Ferhad u Şîrîn, Leylî vü Mecnûn, Seb'a-i  
Seyyâr, Sedd-i İskenderî) ile Anadolu mesnevî edebiyatında etkili olmuş şâirlerdendir.  
Kâfiye bulma kolaylığı münâsebetiyle genellikle hikâyeye niteliği taşıyan uzun eserlerin  
yazılmasında kullanılan bu nazım şekli ile Türk edebiyatında müstakil olarak sayısız  
eser yazılmıştır. Müstakil eserlerin dışında bazı divanlarda bu nazım şekliyle yazılmış  
kısa şiirler de bulunmaktadır.( Şeyhî, Fuzûlî, Nâbî ve Şeyh Gâlib Divanlarında olduğu  
gibi.) İlk İslâmî eserimiz olan Kutadgu Bilig'den (1069) başlayarak Tanzimat'a kadar  
sayısız eserin verildiği mesnevînin XV. yy.da hem konu hem sayı bakımından gösterdi-  
ği gelişme XVI. yy.da doruğa ulaşmış, XVII. yy.da da aynı çizgi üzerinde gelişimini  
sürdürmüştür. XVIII. yy.dan itibaren Divan edebiyatındaki genel duruma paralel olarak  
şâirlerin değişik konularda eserler verme gayreti içerisinden oldukları ve klasik mesnevî  
konularında yazılmış örneklerle rastlanmadığı görülür. XIX. yy.da mesnevî, eski önemi-  
ni yitirmiştir.<sup>9</sup>

Mesnevî nazım şeklinde, beyitler kendi aralarında kâfiyelidir (aa / bb / cc...) ve beyit  
sayısı sınırlaması yoktur. Kâfiye bulma kolaylığı, şâirlerin konuyu istedikleri gibi geniş-  
letmelerine imkân sağlamıştır. Beyit sayısının çok olması sebebiyle, mesnevîlerde dâi-  
ma aruzun kısa kalıpları kullanılmıştır. Mesnevîlerin planları genellikle birbirine ben-  
zemektedir. Bu genel planda üç bölüm vardır:

<sup>7</sup> Ünver, "Mesnevî", s.430-431; İpekten, s.61.

<sup>8</sup> Mevlânâ'nın ilk dönem mesnevîlerine etkisi için bkz. Âmil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s.29-53.

<sup>9</sup> Fatma S. Kutlar, "Mesnevî Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevî Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi", *Türkbilgi*, S.1, Ankara, 2000/1, s.105.

A. Giriş bölümü: besmele, tevhid, münâcât, na't, mi'râc, mu'cizât, medh-i çehâr-yâr, devlet büyüğüne methiye, sebep-i telif

B. Konunun işlendiği bölüm

C. Bitiş bölümü: Allah'a hamd ü senâ, sultâna övgü ve saltanatının devamı için duâ, şâirin eseriyle ve şâirliğiyle övünmesi, tanınmış mesnevî şâirleri ve eserlerinin anılması, şâirin eserine verdiği ad, hasetçilere, acemi ve dikkatsiz müstensihlere ve doğru okuyamayanlara yergi ve bunlardan Allah'a sığınma, eserin beyit sayısı, eserin yazılma tarihi, okuyucudan hayır duâ isteme, eserin vezni

Çoğu mesnevîde burada belirtilen maddelerin hepsi birden bulunmadığı gibi, verilen maddelerin dışında kalan husûslar da görülebilmektedir.<sup>10</sup>

Mesnevîler, işlenen konuya göre şöyle sınıflandırılabilir:<sup>11</sup>

*1. Grup:* Okuyucuya bilgi verme, onu eğitme amacı güden mesnevîler.

a. Dinî Mesnevîler: Sûre çeviri-şerh ve tefsirleri, Esmâ'ül-Hüsna şerhleri, kırk (yüz, bin) hadis çeviri ve şerhleri, yüz hadis çeviri ve şerhleri, ilmihâller, mevlidler, esmâ-yı nebîler, siyer-i Nebîler, hicret-nâmeler, mi'râciyeler, mu'cizât-ı Nebîler, gazâvât-ı Resûlullâh, vefât-ı Nebîler, hilyeler, şefaât-nâmeler, Hz. Muhammed ve yakınları hakkında çeşitli hikâyeler, makteller, mersiyeler, kıraat, akâid ve fıkha dâir mesnevîler, Muhammediyye ve benzerleri, Kasîde-i Bürde çevirileri, dinî öğüt veren eserler (nasihat-nâmeler), kutsal yerleri anlatan mesnevîler.

b. Tasavvufî Mesnevîler: Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve şerhleri, tasavvufu anlatıp öğretme amacı güden mesnevîler, İran edebiyatındaki tasavvufî mesnevîlerin çevirileri ve benzerleri, evliyâ menkıbeleri, temsilî yoldan tasavvufu anlatan mesnevîler, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal ve Rûşenî gibi şâirlerin mesnevîleri.

c. Ahlâkî Mesnevîler: İran edebiyatından çevrilmiş veya oradan örnek alınarak yazılmış ahlâkî eserler, çocuklara öğüt vermek amacıyla yazılmış mesnevîler, içindeki tasavvufî düşünceler yanında öğüt verme önü ağır basan eserler, insanın fizikî yapısıyla ahlâkî yönü arasında ilişki kuran mesnevîler, temsil yoluyla öğüt veren eserler.

d. Ansiklopedi niteliği taşıyan veya tıp ve astroloji gibi belli alanlarda bilgi veren mesnevîler.

---

<sup>10</sup> Ünver, "Mesnevî", s.432-448.

<sup>11</sup> Mesnevîlerin konularına göre tasnifi, İsmail Ünver'in Türk Dili Dergisi'nde yer alan "Mesnevî" isimli makalesinden özetle yapıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ünver, "Mesnevî", s.438-447.

2. *Grup*: Okuyucunun kahramanlık duygusuna hitap eden, konusunu menkıbelerden veya tarihten alan mesnevîler.

a. Konusunu menkıbelerden alan mesnevîler: Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin savaşlarını anlatan eserler, Battal-nâme ve benzerleri, İskender-nâmeler, manzûm Şâh-nâme çevirileri.

b. Konusunu tarihten alan mesnevîler: Belli bir dönemin tarihî olaylarını, özellikle seferleri, savaşları ve fetihleri konu edinmiş mesnevîler.

3. *Grup*: Sanat yönü ön planda olan, okuyucunun edebî zevkine hitap eden, ana çizgisi aşk ve macera olan mesnevîler.

4. *Grup*: Şâirlerin gördükleri, yaşadıkları olayları anlatan, toplum hayatından kesitler veren; kişileri, meslekleri, düğünleri ve belli yöreleri tasvir eden mesnevîler (ta'rif-nâmeler, şehir-engîzler, sûr-nâmeler, sergüzeşt ve hasbîhâller vb.)

Çeşitli kaynaklardan yaptığımız taramalarda tespit edebildiğimiz XVI. yy.a âit dinî, tasavvufî ve ahlâkî mesnevîlerin isimleri ve şâirleri şunlardır :<sup>12</sup>

**Âb-ı Hayât** (938/1531; Hızrî. 2318 beyitlik dinî, ahlâkî mâhiyette bir nasihat-nâmedir.)<sup>13</sup>, **Âdâbü't-Tâlibîn** (913/1507; Yusuf Ankaralı. Muhammediyye'ye nazîre olarak yazılmış olup mevâiz ve hikâyelerden oluşmaktadır.)<sup>14</sup> **Akâid** (Zâîfî)<sup>15</sup>, **Bâğ-ı Behişt** (962/1555; Zaîfî. Sa'dî-i Şîrâzî'nin Bostân adlı eserinin manzûm tercümesidir.)<sup>16</sup>, **Bostân-ı Nasâyih** (950/1543; Zaîfî. 1050 beyitlik dinî, ahlâkî ve tasavvufî öğütleri ihtivâ etmektedir.)<sup>17</sup>, **Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs** (Hüseynî b. Ahmed Sirôzî. İhlâs Sûresi'nin tefsirinin yapıldığı, 11 bin beyit civarında dinî-tasavvufî bir eserdir.)<sup>18</sup>, **Câmiü'l-Esrâr li-Ehlullâhi'l-Mukarrebî ve'l-Ebrâr** (962/1554-55; İlyas ibn-i İsâ-yı Saruhanî. Etvâr-ı seb'a hakkında bilgi veren tasavvufî bir eserdir.)<sup>19</sup>, **Câmiü'n-Nasâyih** (Hüseynî b. Ahmed Sirôzî. Yâsin Sûresi'nin tefsirinin yapıldığı 10 bin beyit civarında dinî-tasavvufî bir eserdir.)<sup>20</sup>, **Cilâü'l-Kulûb** (1003/1594; Cinânî. 3315 beyit ihtivâ eden

<sup>12</sup> Eserlerin tespit edilebilen telif tarihleri, parantez içinde yer almaktadır. Kaside ve tercî-bend gibi farklı nazım şekilleriyle yazılmış eserleri bu tasnife dâhil etmedik.

<sup>13</sup> Emine Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesnevîler", **Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi**, C.5, S.10, 2007, s.448.

<sup>14</sup> Âgâh Sırrı Levend, "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", **Belleten**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972, s.69.

<sup>15</sup> Âmil Çelebioğlu, **Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı**, İstanbul: MEB, 1994, s.88.

<sup>16</sup> Âmil Çelebioğlu, **Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı**, s.94.

<sup>17</sup> Âmil Çelebioğlu, **Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı**, s.94.

<sup>18</sup> Hüseyin b. Ahmed Sirôzî, **Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs**, İstanbul Arkeoloji Müzesi, No:66.

<sup>19</sup> Âmil Çelebioğlu, **Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı**, s.92.

<sup>20</sup> Hüseyin b. Ahmed Sirôzî, **Câmiü'n-Nasâyih**, Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Serez Bl. No:1744.

didaktik bir içtimâî hayat bilgisi, âdâb-ı muâşeret ve nasihat mesnevîsidir.)<sup>21</sup>, **Deh-Murg** (919/1513; Şemsî. 1138 beyitten oluşan dinî-tasavvufî bir nasihat-nâmedir. On kuşun münazarası temsili bir şekilde anlatılmaktadır.)<sup>22</sup>, **Enbiyâ-nâme** (Ali. 7000 beyit civarı peygamberler tarihini anlatan bir eserdir.), **Ervâh-nâme (Şefâ'at-nâme)** (Pir Muhyiddin Muhammed b. Abdurrahmân. Tasavvufî ve ahlâkî bir eserdir.)<sup>23</sup> **Esmâ-i Hüsnâ** (Bursalı Derviş Subhî. 300 beyit civarıdır.)<sup>24</sup>, **Esmâ-i Hüsnâ** (Emrî Emrullâh. Muammâ tarzında bir eserdir.)<sup>25</sup>, **Esmâ-i Hüsnâ** (Mir Hüseyin)<sup>26</sup>, **Esrâr-nâme** (Huzûrî. 4503 beyitlik vahdet-i vücûd anlayışını yansıtan tasavvufî bir eserdir.)<sup>27</sup> **Fâl-i Kur'ân (Zâtî)**<sup>28</sup>, **Fazilet-nâme** (925/1519; Hafizoğlu Mehmed Yemînî. Hz. Ali'nin faziletleriyle ilgilidir.)<sup>29</sup>, **Gazâvâtü'n-Nebî (Zâîfî)**<sup>30</sup>, **Genc-i Esrâr-ı Ma'nâ** (950/1543; Nidâî. Tasavvufa dâir olup on bölüm ve yirmi dokuz hikâyeden oluşmaktadır.)<sup>31</sup>, **Gencîne-i Râz** (946/1539-40; Taşlıcalı Yahyâ. Kırk bölüm ve 3051 beyitten oluşan dinî-tasavvufî bir eserdir.)<sup>32</sup>, **Gül ü Bülbül** ( 960/1553; Kara Fazlî. 2444 beyitten oluşan alegorik tasavvufî bir mesnevîdir.)<sup>33</sup>, **Gül-i Sad-Berg** (Muhyî-i Gülşenî. Yüz hadisin manzûm tercümesidir.)<sup>34</sup>, **Gül-i Sad-berg** (Rahmî. Besmele hakkında yaklaşık seksen beyitlik bir bölümle başlayan, yedi bölüm ve ardından yedi hikâyenin yer aldığı bir mesnevîdir.)<sup>35</sup>, **Gülşen-Âbâd** (986/1578; Şemseddîn Sivâsî. 560 beyitlik eserde on çiçek konuşturularak vahdet-i vücûd ve seyr ü sülûk hakkında bilgi verilmektedir.)<sup>36</sup>, **Gülşen-i Ebrâr** (1001/1592; Emîrî. 1032 beyitten oluşan eserde 360 beyit Farsçadır. Çeşitli hikâyelerle birlikte insan-ı kâmil olmayı öğütleyen dinî-tasavvufî içerikli bir eserdir.)<sup>37</sup>, **Gülşen-i**

<sup>21</sup> Mustafa Özkan, **Cinânî Cilâü'l-Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)**, İstanbul: İstanbul Ü. Basımevi, 1990, s.34.

<sup>22</sup> Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesnevîler", s.447.

<sup>23</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.92.

<sup>24</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.85.

<sup>25</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.85.

<sup>26</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.85.

<sup>27</sup> Ayşe Çelebioğlu, "Huzûrî ve Manzûm Esrâr-nâme Tercümesi", (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Atatürk Ü. SBE, 2011), s.419.

<sup>28</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.86.

<sup>29</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.104.

<sup>30</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.87.

<sup>31</sup> Sadettin Özçelik, "Nidâî", **DİA**, C.33, İstanbul: TDV, 2007, s.77-78.

<sup>32</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.93; Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesnevîler", s.449.

<sup>33</sup> Betül Sinan Nizam, "Divan Şiirinin Alegorik Âşık ve Mâşuklarından Gül ü Bülbül", **Turkish Studies**, Volume 5/3, Summer, 2010, s.463.

<sup>34</sup> Tahsin Yazıcı, "Muhyî-i Gülşenî", **DİA**, C.31, İstanbul: TDV, 2006, s.80-81.

<sup>35</sup> Fatih Tıgılı, "Rahmî" **DİA**, C.34, İstanbul: TDV, 2007, s.421-422.

<sup>36</sup> Hasan Aksoy, "Şemseddin Sivâsî", **DİA**, C.38, İstanbul: TDV, 2010, s.525.

<sup>37</sup> Erol Çöm, "16. yy. Ahlâkî Mesnevîler ve Şemseddîn-i Sivâsî'nin İbret-nümâ Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)", (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Selçuk Ü., SBE, 2007), s.XXX.



**Envâr** (Taşlıcalı Yahyâ. Yedi bölüme ayrılmış olan eser, tasavvufî-didaktik bir nitelik taşımaktadır.)<sup>38</sup>, **Gülşen-i Envâr ve Ma'den-i Esrâr** (956/1549; Münîrî. Attar'ın Bül-bül-nâme'sinin tercümesidir.)<sup>39</sup>, **Gülşen-i Esrâr** (951/1544; Şâhidî İbrâhim Dede. Mevlâlikle ve kendi hayatı ile ilgili bilgileri veren şâir, eserini Farsça yazmıştır.)<sup>40</sup>, **Gülşen-i Râz** (958/1551; Abdî. Vahdet-i vücûd görüşünü yansıtan bir eserdir.)<sup>41</sup>, **Gülşen-i Tevhîd** (937/1530; Şâhidî İbrâhim Dede. Farsça yazılmış olan bu eserde, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin her cildinden 100 beyit seçilmiş ve her beyit beşer beyitle şerh edilmiştir.)<sup>42</sup>, **Gülşen-i Vahdet** (951/1544; Şâhidî İbrâhim Dede. Mevlânâ'nın Mesnevî'si tarzında ve aynı vezinle yazılmış 491 beyitlik tasavvufî bir eserdir.)<sup>43</sup>, **Hadîs-i Erba'în Şerhi** (Selâmî Mustafa Efendi)<sup>44</sup>, **Hadîs-i Erba'în** (930/1524; Hazînî. Molla Câmî'nin kırk hadisinin manzûm tercümesidir.)<sup>45</sup>, **Hadîs-i Erba'în** (Mevlânâ Cemâl Efendi)<sup>46</sup>, **Hadîs-i Erba'în** (Usûlî. Seksen hadisnin manzûm bir tercümesidir.)<sup>47</sup>, **Heşt-Behişt** (964/1556; Behiştî Ramazan. 1124 beyitten oluşan dinî-tasavvufî bir mesnevîdir.)<sup>48</sup>, **Heşt-Bihîşt** (992/1584; Şemseddîn Sivâsî. Eser, dört makâmdan oluşmakta; emir, âlim, zengin ve fakirlerin durumları anlatılmaktadır.)<sup>49</sup>, **Hilye-i Şerîf** (1007/1598-99; Hâkânî Mehmed Beğ. 712 beyitlik bir eserdir.)<sup>50</sup>, **Hilye-i Resûl** (Şerîfî Mehmed. 249 beyitten oluşmaktadır. Hilyenin sonunda 9 beyitlik bir kaside yer alır.)<sup>51</sup>, **Hilyetü'l-enbiyâ ve Hilye-i Çehâr-yâr-ı Güzin** (Dursunzâde Abdülbâkî Efendi. Üç bölümden meydana gelen eserde, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar yirmi sekiz peygamber hakkında kısa bilgi verildikten sonra ikinci bölümde Hulefâ-yı Râşidîn'in hilyelerine yer verilmiş, üçüncü bölümde ise her peygamberin mesleği belirtilmiştir.)<sup>52</sup> **Hümâyün-nâme** (Hilâlî.

<sup>38</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.93-94.

<sup>39</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.92.

<sup>40</sup> Mustafa Çıpan, "Şâhidî İbrâhim", *DİA*, C.38, İstanbul: TDV, 2010, s.274.

<sup>41</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.90.

<sup>42</sup> Çıpan, s.274.

<sup>43</sup> Çıpan, s.274.

<sup>44</sup> Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, Meral Yayınevi: İstanbul, 1972, s.182.

<sup>45</sup> Abdülkadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991, s.161.

<sup>46</sup> Ahmet Sevgi, "Mevlânâ Cemâl Efendi'nin Manzûm Kırk Hadis Tercemesi", *İslâmî Edebiyat*, S.3, 1988, s.25-27.

<sup>47</sup> Karahan, s.170.

<sup>48</sup> Yeniterzi, "*Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesnevîler*", s.451.

<sup>49</sup> Aksoy, "*Şemseddin Sivâsî*", s.525.

<sup>50</sup> Uzun, s.167.

<sup>51</sup> Sadık Yazar, "Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi" (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Fatih Ü., SBE, 2006), s.375-406.

<sup>52</sup> Mehmet Özdemir, "Türk Edebiyatında Manzûm Hilye Türü ve Neccarzâde Rızâ'nın Hilye-i Hâce Bahâüddîn Şâh-ı Nakşibend'i", *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer, 2012, s.1977.

Kelile ve Dimne'nin manzûm bir tercümesidir.)<sup>53</sup>, **Hüsn ü Dil** (923/1517; Âhî Benli Hasan. Alegorik tasavvufî bir eserdir.)<sup>54</sup>, **İbret-nümâ (Tercüme-i İlâhî-nâme-i Attâr)** (984/1576-77; Şemseddîn Sivâsî. 100 hikâyeden oluşan ve her hikâyenin sonunda okuyucuya nasihat veren 4890 beyitlik bir eserdir.)<sup>55</sup>, **İhyâ-yı Dil** (962/1554-55; Edhemî. 900 beyit civarı, tasavvufî ve ahlâkî bir eserdir.)<sup>56</sup>, **İnşirâhu's-Sadr** (986/1578; Kadıoğlu Şeyh Mehmed. Vahdet-i vücûd görüşünü yansıtan ve 4885 beyitten oluşan bir eserdir.)<sup>57</sup>, **İrşâdü'l-Avâm** (974/1566; Şemseddîn Sivâsî. Tasavvufî nasihat-nâme tarzındaki eser, 255 beyitten ibârettir.)<sup>58</sup>, **İtikad-nâme** (Şemsî Ahmed Paşa. Kabir ve âhiret hayatıyla ilgili bir mesnevîdir.)<sup>59</sup>, **Ka'be-nâme** (963/1555-56; Gubârî Abdurrahmân. 3199 beyitten oluşan haccın ve umrenin özelliklerinin, Kâbe'ye yönelmenin faziletinin, Kâbe'nin inşa ve tamirinin anlatıldığı bir eserdir.), **Kırk Hadis Tercümesi** (1005/1596-97 ve 1006/1598; Gelibolulu Âlî. Aynı adı taşıyan iki farklı eseri vardır.), **Kıssa-i Evlâd-ı Câbir (Câbir-nâme)** (Lâmiî Çelebi)<sup>60</sup>, **Kitâb-ı Usûl** (946/1539-40; Taşlıcalı Yahyâ. Hikemî ve eğitici bir eserdir. On iki bölümden oluşan eser, yüzden fazla hikâye ve temsille zenginleştirilmiştir.)<sup>61</sup>, **Lübbü'n-Nasâiyih** (Halîf-i Mar'aşî. 491 beyitlik bir nasihat-nâmedir.)<sup>62</sup>, **Mahzenü'l-Esrâr** (911-918/1505-1512 civarı; Ahmed-i Rıdvân. 2023 beyitten oluşan dinî-tasavvufî bir eserdir.)<sup>63</sup>, **Mahzenü'r-Râz** (997/1588-89; Emîrî. On makaleden ve bir hikâyeden sonra gazel ve başka başlıkları olan çeşitli manzûmelerden oluşur.)<sup>64</sup>, **Maktel-i İmâm Hüseyin** (Lâmiî Çelebi. Kerbelâ vak'asına dâir âşikâne sûrette yazılmış bir eserdir.)<sup>65</sup>, **Manzûme-i Mevlid-i Nebî** (Abdülkadir Necib Efendi)<sup>66</sup>, **Manzûme-i Tıb (Pend-nâme-i Şâhî)** (Muhyî. 157 beyitlik, yeme-

<sup>53</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.92.

<sup>54</sup> Mümine Çakır, "Rumelili Bir Şâir Âhî ve Hüsn ü Dil Mesnevîsi", **1st International Symposium on Sustainable Development**, Sarajevo, June 9-10, 2009, s.405.

<sup>55</sup> Çöm, s.23-24; Aksoy, "*Şemseddin Sivâsî*", s.525.

<sup>56</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.91.

<sup>57</sup> Vesile Albayrak Sak, "Kadıoğlu Şeyh Mehmed ve İnşirâhu's-Sadr Mesnevîsi", (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Selçuk Ü., SBE, 2009), s.11.

<sup>58</sup> Aksoy, "*Şemseddin Sivâsî*", s.525.

<sup>59</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.88.

<sup>60</sup> Hatice Aynur, "Lâmiî Çelebi", **DİA**, C.27, Ankara: TDV, 2003, s.97.

<sup>61</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.93.

<sup>62</sup> Lütfî Alıcı ve Gülcan Tanıdır Alıcı (hzl.), **Ravzatü'l-İmân**, Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2012, s.30.

<sup>63</sup> Yeniterzi, "*Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesnevîler*", s.446.

<sup>64</sup> Âgâh Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi 1**, Ankara: TTK, 1998, s.77.

<sup>65</sup> Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.2, s.216.

<sup>66</sup> Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, s.40.

içme gibi pek çok tıbbî konuda nasihat veren bir eserdir.)<sup>67</sup>, **Mehek-nâme** (Bursalı Celîlî. Malın, mülkün ve güzelliğin geçici ve bunların cazibesinin aldatıcı olduğu, altın, gümüş ve mihenk taşı arasında geçen konuşmalarla anlatılmıştır. Mesnevî, 87 beyitten ibârettir.)<sup>68</sup>, **Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam** (1001/1593; Şemseddîn Sivâsî. Didaktik amaçla yazılmış eserde, Alevî, Râfizî ve Bektâşîler eleştirilmekte ve asıl yolun şerîat yolu olduğu belirtilmektedir.)<sup>69</sup>, **Menâsikü'l Huccâc (Umdetü'l-Huccâc)** (Şemseddîn Sivâsî. 757 beyitlik bu eserde haccın edası için yapılması gerekenler anlatılmaktadır.)<sup>70</sup>, **Menâsikü'l-Hac** (968/1560-61; Gubârî Abdurrahmân. Haccın önemi ve âdâbının anlatıldığı 700 beyitten oluşan bir eserdir.)<sup>71</sup>, **Menâzilü's-Sâlikîn** (Üsküdarlı Aşkî. Tasavvufî mertebeleri anlatan 739 beyitlik bir eserdir.)<sup>72</sup>, **Mevlid** (907/1501; Halîl)<sup>73</sup>, **Mevlid** (917/1511; Derviş. 574 beyittir.)<sup>74</sup>, **Mevlid** (963/1555-56; Edirneli Abdülkerim Efendi)<sup>75</sup>, **Mevlid** (988/1580; Şemseddin-i Sivâsî. 1217 beyittir.)<sup>76</sup>, **Mevlid** (Abdî)<sup>77</sup>, **Mevlid** (Abdullâh Salâhî Uşşâkî)<sup>78</sup>, **Mevlid** (Abdurrahmân)<sup>79</sup>, **Mevlid** (Behiştî)<sup>80</sup>, **Mevlid** (Emîrî)<sup>81</sup>, **Mevlid** (Hasan Bahrî Karesili)<sup>82</sup>, **Mevlid** (Keşfî-i Saruhanî)<sup>83</sup>, **Mevlid** (Muhibbî)<sup>84</sup>, **Mevlid** (Murâdî)<sup>85</sup>, **Mevlid** (Selâmî Mustafa Efendi İznikî)<sup>86</sup>, **Mevlid** (Şâhidî İbrâhim Dede. 823 beyitlik bir eserdir.)<sup>87</sup>, **Mevlid** (Şâhidünnâyî)<sup>88</sup>, **Mevlid** (Şehîdî)<sup>89</sup>,

<sup>67</sup> İskender Pala, "Nasihat-nâmeler", **DİA**, C.32, İstanbul: TDV, 2006, s.410; Mahmut Kaplan, "Divan Edebiyatında Manzûm Nasihat-nâme Yazan Şâirler ve Eserleri I", **Yüzüncü Yıl Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.3, S.3, 1992, s.39.

<sup>68</sup> Hüseyin Ayan, "Celîlî'nin Mehek-nâmesi", **Ege Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S.II, 1983, s.5-13.

<sup>69</sup> Aksoy, "*Şemseddin Sivâsî*", s.525.

<sup>70</sup> Mustafa Toker, "Şemseddîn-i Sivâsî'nin Menâsikü'l-Huccâc veya Umdetü'l-Huccâc Adlı Eseri", **Turkish Studies**, Volume 4/2, 2009, s.995-996.

<sup>71</sup> Ali Alparslan, "Gubârî Abdurrahmân", **DİA**, C.14, İstanbul: TDV, 1996, s.167-169.

<sup>72</sup> Sadık Yazar, "XVI. Yüzyıl Şâirlerinden Üsküdarlı Aşkî'nin Eserleri Hakkında Yeni Tespitler", **Türkiyat Mecmuası**, C.21, S.1, 2011, s.387.

<sup>73</sup> Hasibe Mazioğlu, "Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şâirler", **Türkoloji Dergisi**, C.VI, S.1, Ankara: Ankara Ü. Basımevi, 1974, s.61.

<sup>74</sup> Özgür Doğan, "16. yy. Şâirlerinden Derviş ve Mevlid'i (İnceleme-Metin)", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Ü., Türkiyat Enstitüsü, 2007), s.10.

<sup>75</sup> Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, s.44.

<sup>76</sup> Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, s.206; Aksoy, "*Şemseddin Sivâsî*", s.525; Mazioğlu, s.62.

<sup>77</sup> Mazioğlu, s.60.

<sup>78</sup> Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, s.199.

<sup>79</sup> Necla Pekolcay, **İslâmî Türk Edebiyatına Giriş**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981, s.206.

<sup>80</sup> Mazioğlu, s.60.

<sup>81</sup> Mazioğlu, s.39; Ünver, "*Mesnevî*", s.458.

<sup>82</sup> Mazioğlu, s.61; Hasan Aksoy, "Eski Türk Edebiyatında Mevlidler", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.5, S.9, 2007, s.326.

<sup>83</sup> Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.2, s.343.

<sup>84</sup> Mazioğlu, s.62.

<sup>85</sup> Mazioğlu, s.62.

<sup>86</sup> Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, s.182.

<sup>87</sup> Çıpan, s.274.

<sup>88</sup> Mazioğlu, s.62; Aksoy, "*Eski Türk Edebiyatında Mevlidler*", s.327.

**Mevlid** (Visâlî Ali Çelebi. 1819 beyittir.)<sup>90</sup>, **Mevlid** (Zâtî)<sup>91</sup>, **Mevlid-i Hayr-ı Enbiyâ** (Derviş Mehmed Hevâyî. 2306 beyittir.)<sup>92</sup>, **Mevlidü'r-Resûl** (Lâmîî Çelebi)<sup>93</sup>, **Miftâhu'l-Fütûhât** (1012/1603; Hâkânî Mehmed Beğ)<sup>94</sup>, **Mir'atü'l-Ahlâk** (996/1588; Şemseddin-i Sivâsî. Ahlâk-ı hamîde ve ahlâk-ı zemîmeden bahseden nasihat-nâme türünde tasavvufî-didaktik bir mesnevîdir.)<sup>95</sup>, **Mir'atü'l-Ebrâr** (Emîrî.1374 beyitlik eserin 321 beyti Farsça olup tasavvufî yönü ağır basan bir nasihat-nâmedir.)<sup>96</sup>, **Mir'atü'l-Esmâ ve Câm-ı Cihân-nümâ** (Lâmîî Çelebi. Mir Hüseyin'in muamma tarzındaki Esmâ-i Hüsnâ mesnevîsinin yüz beytinin geniş bir tercümesi ve şerhi niteliğinde bir eserdir.)<sup>97</sup>, **Nakş-ı Hayâl** (987/1579; Âzerî İbrâhim Çelebi. Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr adlı eserine bir nazîre olarak yazılmış olup 3155 beyittir. 26 Makaleden oluşan tasavvufî bir eserdir.)<sup>98</sup>, **Nasîhat-ı Günâh-kâr** (915/1509; Eserin müellifi belli değildir. II. Beyazid ümerasından Yâkub Bey adına yazılmış dinî nasihatler içeren bir kitaptır.)<sup>99</sup>, **Nazmü'l-Cevâhir** (Latîfî. Hz. Ali'nin sözlerini ihtivâ eden eser, Nesrû'l-Leâlî'den manzûm bir tercümedir.)<sup>100</sup>, **Nüzhetü'l-Muvahhidîn** (Ahmed Efendi)<sup>101</sup>, **Pend-nâme** (933/1526; Güvâhî. 2133 beyitten oluşan genel ahlâka dâir hikâyelerle zenginleştirilmiş bir eserdir.)<sup>102</sup>, **Pend-nâme** (967/1599; Edirneli Nazmî. 3000 beyitlik dinî-tasavvufî ve ahlâkî bir nasihat-nâmedir.)<sup>103</sup>, **Pend-nâme** (Azmî Pîr Mehmed. Ferîdüddîn-i Attâr'ın Pend-nâme'sinin bir bölümünün tercümesi olan ve 50 beyitten oluşan bir nasihat-nâmedir.)<sup>104</sup>, **Ravzatü'l-Îmân** (986/1578; Halîlî-i Mar'aşî. 1121 beyitten oluşan manzûm bir fıkıh kitabıdır.)<sup>105</sup>, **Ravzatü'l-Letâif** (985/1577; Gelibolulu Âlî. 3000 beyitten oluşan tasav-

<sup>89</sup> Mazioğlu, s.62; Aksoy, "Eski Türk Edebiyatında Mevlidler", s.327.

<sup>90</sup> Mazioğlu, s.44; Ünver, "Mesnevî", s.459, Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.87.

<sup>91</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.86; Mazioğlu, s.62.

<sup>92</sup> Mazioğlu, s.40; Ünver, "Mesnevî", s.459.

<sup>93</sup> Aynur, s.97.

<sup>94</sup> Mustafa Uzun, "Hâkânî Mehmed Beğ" **DİA**, C.15, İstanbul: TDV, 1997, s.167.

<sup>95</sup> Birgül Toker, **Mir'atü'l-Ahlâk**, Ankara: TDV, 2010, s.52.

<sup>96</sup> Çöm, s.XXX.

<sup>97</sup> Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.2, s.216.

<sup>98</sup> Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesnevîler", s.454.

<sup>99</sup> Mahmut Kaplan, "Türk Edebiyatında Manzûm Nasihat-nâmeler", **Türkler Ansiklopedisi**, C.11, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.793.

<sup>100</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.104.

<sup>101</sup> Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, s.46.

<sup>102</sup> Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesnevîler", s.448.

<sup>103</sup> Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesnevîler", s.451-452.

<sup>104</sup> Kaplan, "Türk Edebiyatında Manzûm Nasihat-nâmeler", s.794; Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesnevîler", s.454.

<sup>105</sup> Alıcı ve Alıcı, s.25-26.

vufla alakalı bir eserdir.)<sup>106</sup>, **Ravzatü't-Tevhîd** (943/1536; Ârif Mehmed Efendi. 6143 beyitten oluşan dinî-tasavvufî bir nasihat-nâmedir.)<sup>107</sup>, **Rıdvâniyye** (914/1508-09; Ahmed-i Rıdvân. 1743 beyitlik dinî-tasavvufî konulu türünde eserdir.)<sup>108</sup>, **Risâle-i Durûb-ı Emsâl** (986/1578; Cemâlî. Dinî ve sosyal muhtevâlî öğütler içeren bir mesnevîdir. Şâir, öğütlerini atasözlerinden yararlanarak nazmetmiştir.)<sup>109</sup>, **Riyâzü'l-Cinân** (986/1579; Cinânî. Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr adlı eserine nazîre olarak yazılmış 3310 beyitten oluşan bir nasihat-nâmedir.)<sup>110</sup>, **Riyâzü's-Sâlikîn** (998/1590; Gelibolulu Âlî)<sup>111</sup>, **Siyer-i Nebî** (Zâîfî)<sup>112</sup>, **Siyer-i Nebî** (Zâtî)<sup>113</sup>, **Sohbet-nâme** (999/1590-91; Emîrî. On sohbet ve bir hikâyeden sonra gazel ve başka başlıkları olan çeşitli manzûmelerden oluşur.)<sup>114</sup>, **Subhatü'l-Uşşâk** (Gelibolulu Âlî. Hadis ilmine dâir bir mesnevîdir.)<sup>115</sup>, **Subhatü'l-Uşşâk** (Lâtîfî. Yüz hadisin manzûm bir tercümesidir. Eserin giriş ve bitirişle alakalı kısımları mesnevî, asıl hadis tercümeleri kıt'a nazım şekilleriyle yazılmıştır.)<sup>116</sup>, **Süleymâniyye** (964/1557; Şemseddîn Sivâsî. Hz. Süleymân ile Sabâ Melikesi Belkıs arasında geçen olayların anlatıldığı 1684 beyitten oluşan bir mesnevîdir.)<sup>117</sup>, **Şebistân-ı Hayâl** (970/1562; Gubârî Abdurrahmân. İran şâirlerinden Fettâhi-i Nişâbûrî'nin aynı isimdeki mesnevîsine nazîre olarak yazılmış ilâhî aşkı işleyen tasavvufî bir eserdir.)<sup>118</sup>, **Şehd-i Ebrâr** (Muhyî. Harflerin izâhının yapıldığı ve neye tekâbül ettiklerinin anlatıldığı dinî bir eserdir.)<sup>119</sup>, **Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ** (948/1541; İlyas ibn-i İsâ-yı Saruhanî. 868 beyitlik bir eserdir.)<sup>120</sup>, **Şerh-i Hadîs-i Erbaîn** (Selâmî Mustafa Efendi İznikî)<sup>121</sup>, **Şurûtu's-Salât** (İbn-i Kemâl. Namazın şartlarını anlatan 78 beyitlik bir eserdir.)<sup>122</sup>, **Şurûtüs's-Salât** (Şemsî Ahmed Paşa. Abdestin, namazın farz ve sünnetlerine dâir

<sup>106</sup>Aysun Sungurhan Eyduran (hzl.), **Tezkîretü'ş-Şu'arâ**, [http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10738\\_tsmeti-napdf.pdf](http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10738_tsmeti-napdf.pdf), s.25.

<sup>107</sup>Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesnevîler", s.449.

<sup>108</sup>Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesnevîler", s.447.

<sup>109</sup>Kaplan, "Türk Edebiyatında Manzûm Nasihat-nâmeler", s.794.

<sup>110</sup>Cihan Okuyucu, "Cinânî'nin Riyâzü'l-Cinânî", **Erciyes Ü. SBE Dergisi**, S.3, 1989, s.499-517.

<sup>111</sup>Mehmet Arslan-İ.Hakkı Aksoyak, **Gelibolulu Âlî, Riyâzü's-Sâlikîn**, Sivas, 1998.

<sup>112</sup>Makbule Özmen, "Zâîfî'nin Manzûm Siyer-i Nebî'sinin Transkripsiyonlu Çevirisi ve İncelenmesi", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ordu Ü., SBE, 2012.)

<sup>113</sup>Âmil Çelebioğlu, **Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı**, s.87.

<sup>114</sup>Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi 1**, s.77.

<sup>115</sup>Ünver, "Mesnevî", s.458.

<sup>116</sup>Âmil Çelebioğlu, **Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı**, s.88.

<sup>117</sup>Aksoy, "Şemseddin Sivâsî", s.525.

<sup>118</sup>İsmet Parmaksızoğlu, "Abdurrahmân Gubârî'nin Hayatı ve Eserleri", **İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S.2, 1950, s.351

<sup>119</sup>Yeniterzi, "Edebiyatımızda Hz. Peygamber'in İsimleri ve Harflere Dâir", **Yüzakı Dergisi**, Kutlu Doğum Özel Sayısı, Nisan, 2006, s.31-33.

<sup>120</sup>Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı, "İbn İsâ", **DİA**, C.20, İstanbul: TDV, 1999, s.91.

<sup>121</sup>Mehmed Tâhir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, C.1, s.182.

<sup>122</sup>Âmil Çelebioğlu, **Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı**, s.88.

Arapça bir eserdir.)<sup>123</sup>, **Tazarru'-nâme** (Güvâhî. İnsanın aczinden, günahkâr oluşundan, dünyanın geçiciliğinden bahsedilen, günahların bağışlanması için Allah'a yalvarılması gerektiğinin öğütlediği 540 beyitlik bir eserdir.)<sup>124</sup>, **Te'dîb-nâme** (Keşfi-i Saruhanî. Şâirin oğluna bilgi ve öğütlerini hâvîdir.)<sup>125</sup>, **Tenbîh-nâme** (952/1545; Nidâî. Ahlâk ve tasavvufa dâir 61 fasıl ve 70 hikâyeden oluşan manzûm mensur karışık bir eserdir.)<sup>126</sup>, **Terceme-i Hadîs-i Erbaîn** (Fuzûlî. Molla Câmî'nin Hadîs-i Erbaîn'in manzûm bir tercümesidir.)<sup>127</sup>, **Terceme-i Kasîde-i Bürde** (Şemseddîn Sivâsî)<sup>128</sup>, **Terceme-i Kasîde-i Bür'e** (Leâlî Seyyid Ahmed b. Mustafa)<sup>129</sup>, **Terceme-i Kasîde-i Bür'e** (Kemâl Paşazâde)<sup>130</sup>, **Terceme-i Pend-nâme-i Attâr** (964/1556; Emre. 957 beyitten oluşan Ferîdüdîn-i Attâr'ın Pend-nâme'sinin manzûm bir tercümesidir. Eser Şehzâde Bâyezîd'e sunulmuştur.)<sup>131</sup>, **Tuhfetü'l-İslâm** (971/1563-64; Merdümî Abdüsselâm Efendi. Kırk âyet ve kırk hadisin manzûm bir tercümesidir.)<sup>132</sup>, **Tuhfetü'l-Mecâlis** (932/1525 civarı; Fütûhî Hüseyin Çelebi. 2183 beyitten ve 15 bölümden oluşan dinî, ahlâkî nasihat-nâme türünde bir mesnevîdir.)<sup>133</sup>, **Tuhfetü'l-Uşşâk** (978/1570; Gelibolulu Âlî. 3034 beyitten oluşan Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr'ına nazîre olarak kaleme alınmış bir eserdir.)<sup>134</sup>, **Vasiyyet-nâme (Pend-nâme)** (Nidâî. Tıp ahlâkına dâir 64 beyitten oluşan bir eserdir.)<sup>135</sup>

## B) İlk Dönem Tercüme ve Tefsirleri Hareketleri

Çalışma konumuz, İhlâs Sûresi tefsiri olduğu için Anadolu sahasında Kur'ân-ı Kerim'in tercüme ve tefsir hareketlerine genel olarak temas edilmesinde yarar bulunmaktadır.

<sup>123</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.88.

<sup>124</sup> Hasan Gültekin, "Güvâhî'nin Bilinmeyen Eseri: Tazarru'-nâme", *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer, 2012, s.1329-1371.

<sup>125</sup> Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesnevîler", s.465.

<sup>126</sup> Sadettin Özçelik, "Nidâî", s.77-78.

<sup>127</sup> Karahan, s.175.

<sup>128</sup> Aksoy, "Şemseddin Sivâsî", s.525.

<sup>129</sup> Levend, "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", s.65.

<sup>130</sup> Levend, "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", s.65.

<sup>131</sup> Azmi Bilgin, "Türk Dünyasında Nasihat-nâme ve Emre'nin Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr'ı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, S.93, 1994, s.205-206.

<sup>132</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.85-86.

<sup>133</sup> Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesnevîler", s.447.

<sup>134</sup> İ. Hakkı Aksoy, "Gelibolulu Âlî ve Tuhfetü'l-Uşşâk Mesnevisi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara Ü., SBE, 1995.)

<sup>135</sup> Sadettin Özçelik, "Nidâî", s.77-78.

Eski Anadolu Türkçesinin ilk devresi olan Selçuklular zamanında ortaya konan eserler arasında Kur'ân tercümelerine rastlanmaz.<sup>136</sup> Zira Selçuklularda ilim dili olarak Arapça ve edebiyat dili olarak da Farsça kullanılmaktadır. Bu sebeple, Selçuklular döneminde çok sayıda Farsça Kur'ân tercümesi bulunmakla birlikte Türkçeye çevrilmiş Kur'ân ve sûre tefsir ve tercümelerine rastlanmamaktadır. Kur'ân'ın Anadolu Türkçesine tercümesi Selçuklulardan sonra Beylikler döneminde başlamıştır. Ancak, Beyliklerin ilk döneminde Kur'ân'ın tam bir tercümesi yapılmamıştır. İlk dönemde Yâsin, Tebâreke, İhlâs gibi kısa sûrelerin tercüme ve tefsirleri yapılırken büyük tefsir ve tercüme çalışmaları XV. yüzyılda başlamıştır. Beylikler dönemindeki bu Kur'ân tercüme ve tefsirlerinin dört gruba ayrılması uygun düşmektedir:

- a) Satırlar arasına kelime kelime yapılan tercüme. Bu tür tercümelerde, bir iki kelime ile bile tefsire çok seyrek rastlanır.
- b) Satır arası kelime kelime tercüme sonrası, âyet kısa veya uzun tefsir edilmektedir.
- c) Üçüncü tür tefsirlerde satır arasında kelime kelime tercüme yoktur. Bunlarda âyet, anlamı verildikten sonra uzun uzadıya tefsir edilir.
- d) Dördüncü tür tefsirlerde, kelime kelime tercüme olsa bile metin ile aynı satırda devam eder ve ara sıra uzun tefsirler de olur.<sup>137</sup>

Kısa sûre tercüme ve tefsirlerinin yapılma amaçları, İslâm dinin kaynağından öğrenilmesinin dışında Arapçanın bir eğitim dili olarak öğretilmesi ve müfessirlerin bu sûrelere faziletleri sebebiyle özellikle önem vermeleridir. Yine müfessirlerin, yaşları itibarıyla Kur'ân'ın tamamının tefsirine maddeten ve mânen güç yetirememeleri de kısa sûre tercüme ve tefsirine onları yönlendiren bir diğer sebep olarak görülebilir.<sup>138</sup> Kısa sûrelerin arasında İhlâs, Yâsin ve Tebâreke Sûreleri, bu tip tefsirlerin başında gelmektedir. Anadolu'da yapılan İhlâs, Yâsin ve Tebâreke tercümelerinin en eskisi Orhan Beyin oğlu Süleymân Paşa için yazılmıştır.<sup>139</sup> Yine Orhan Gazi devri bilginlerinden olan ve XIV. yy.ın ikinci yarısında yaşadığı tahmin edilen Mustafa b. Muhammed, bu sûreleri tefsir etmiş ve onun bu tefsirleri halk tarafından çok rağbet görmüştür.<sup>140</sup> Mustafa b. Mu-

---

<sup>136</sup> Mustafa Özkan, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kur'ân Tercümeleri Üzerine-I", **İstanbul Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, S.39, 2008, s.126.

<sup>137</sup> Abdülkadir İnan, "Kur'ân'ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar", **Bellekten**, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1960, s.90-91.

<sup>138</sup> İnan, s.90; Özkan, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kur'ân Tercümeleri Üzerine-I", s.128.

<sup>139</sup> İnan, s.89.

<sup>140</sup> Özkan, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kur'ân Tercümeleri Üzerine-I", s.128. Özcan Tabaklar, içinde Yâsin, Tebâreke, Amme ve Fâtiha sûrelerinin tefsirinin yer aldığı bir nüshasının da İstanbul Ü. Edebiyat

hammed'in Mülk Sûresi tefsirinin telif tarihi belli olmamakla birlikte, tefsirin XIV. yy.ın ilk yarısında kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Müellif, bu eserinde de diğer sûre tefsirlerinde yaptığı yöntemi uygulamıştır. Hatiboğlu Muhammed (d.777/1375?), Mülk sûresinin bu tefsirini görüp okumuş ve çok beğenmiş, daha sonra onu 814 (1414) yılında 3910 beyitten oluşan manzûm metin hâline getirmiştir. Bu esere Letâyif-nâme adını veren Hatiboğlu, esere herhangi bir ilâve yapmayıp sâdece nazma aktarmakla yetinmiştir.<sup>141</sup>

Anadolu sahasında bilinen ilk Kur'ân tefsiri Ahmed-i Dâî (ö.1421'den sonra)'ye âittir. Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey'in teşvikiyle Emir Süleymân adına kaleme alınan ve "Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leys es-Semerkandî" adını taşıyan bu büyük eserin dili, herkesin okuyup anlayabileceği bir sâdeliktedir. Ahmed-i Dâî, eseri doğrudan doğruya bir tercüme olarak bırakmamış, başka kaynaklardan da yararlanarak âdetâ Türkçe yeni bir tefsir meydana getirmiştir. Yazarın esere ilâve ettiği 234 beyitlik manzûm mukaddime kısmı ise tamamen telif olup ayrı bir eser niteliği taşımaktadır.<sup>142</sup> Ahmed-i Dâî'nin bu eseri dışında Âyetü'l-Kürsî tefsiri de bulunmaktadır. "Vesîleti'l-Mülûk li-Ehli's-Sülûk" adındaki bu tefsir, sâdece bir tercümeden ibâret değildir. Müellif, esere yer yer hadisler, enbiyâ ve evliyâ kıssaları, konuyla ilgili hikâyeler serpiştirerek, aralara Farsça ve Arapça beyitler, Türkçe manzûm parçalar yerleştirerek onu daha canlı ve akıcı bir hâle getirmiştir. Bu tefsirin kime sunulduğu belli değildir.<sup>143</sup>

### **C) İhlâs Sûresi'ne Dâîr Yazılmış İki Tefsir: Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet ve Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs'ın Mukâyesesi**

---

Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Kitaplığında bulunan 249 varaklık yazma eseri bir makale ile ilim dünyasına tanıtmıştır. Sayın araştırmacı söz konusu çalışmasında, bu tefsirlerin müellifinin belli olmadığını; nüshanın ilk sayfalarında bu eserin İnançoğulları'ndan İshak b. Murad Arslan'a takdim edildiğini belirten ifâdelerin bulunduğunu; bu sebeple tefsirin, İshak Beyin Beylik dönemi dikkate alınarak 1362-68 yılları arasında ve Denizli civarında yazılmış olması gerektiğini söyler. Sayın araştırmacı, aynı çalışmasında, bu tefsirin Mustafa b. Muhammed'in tefsirlerine benzediği için onun tarafından yazıldığı kanaatinde olduğunu ifâde eder. Özcan Tabaklar, "Anadolu Sahasında Yazılmış Bir Sûre Tefsiri", **İlmî Araştırmalar Dergisi**, S.16, İstanbul, 2003, s.98.

<sup>141</sup> Mustafa Erkan, "Hatiboğlu," **DİA**, C.16, İstanbul: TDV, 1997, s.461-462; Özkan, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kur'ân Tercüme Üzerine-I", s.140-142. Mustafa b. Muhammed'in bu tefsirler dışında, Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet adlı bir İhlâs Sûresi tefsiri daha bulunmaktadır. Bu eserden, çalışma konumuz olan Câmiü'l-Envâr'la mukâyese edilmesi yönüyle aşağıda geniş bir şekilde söz edilmiştir.

<sup>142</sup> Mustafa Özkan, "Ahmed-i Dâî'nin Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leys es-Semerkandî Mukaddimesi", **İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.XXIX, 2000, s.125. Abdülbâkî Çetin, bir makalesinde bu eserin adı geçen müellife değil Mûsâ İzniki'ye âit olduğunu söylemektedir. bkz. Abdülbâkî Çetin, "Ebu'l-Leys es-Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.22, 2007, s.53-101.

<sup>143</sup> Özkan, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kur'ân Tercüme Üzerine-I", s.155.



Selçuklular ve Osmanlılar döneminde mensur eserler de kaleme alınmakla birlikte manzûm eserler önemli bir yer tutar. Manzûm eserlerden bir kısmı, mensur eserlerin nazma aktarılmasıyla oluşturulmuştur. Bunun en büyük sebebi, nazmın daha kolay ezberlenmesi ve akılda kalıcı oluşudur.

Nazma aktarılan mensur eserlerden bir kısmını, başka dillerde (Arapça ve Farsça) yazılmış eserler oluşturmaktadır. Hatiboğlu Mehmed tarafından yazılmış olan Bahrü'l-Hakâyık, Hacı Bektâş-ı Veli'nin Arapça yazılmış olan Makâlât'ının manzûm bir tercümesidir. Yine Hatiboğlu tarafından yazılmış olan Ferah-nâme, Arapça mensur bir eserden Türkçeye tercüme edilerek nazma aktarılmış ve genişletilmiştir. Ferah-nâme, bu yönüyle telif bir eser hâline gelmiştir.<sup>144</sup>

Şâirler, bazen de başka mensur eserlerin mevzûlarını genişleterek onları manzûm hâle getirmişlerdir. XV. yy. şâirlerinden Şeyhî, Har-nâme adlı 126 beyitlik mesnevîsinin konusunu, Emir Hüseyin'in "Zâdü'l-Müsâfirîn" isimli eserinde geçen altı beyitlik küçük bir eşek hikâyesinden almıştır.<sup>145</sup> Şâirlerin bazen kendi eserlerini nazma aktardıklarını söylememiz de mümkündür. Dürr-i Manzûm, Nidâ'tin kendi eseri olan Menâfiü'n-Nâs adlı eserini nazma aktarmasıyla meydana gelmiştir.<sup>146</sup> Bazen de müellifler, dinî bir mecliste hocalarının kendilerine sorulan sorulara verdikleri cevapları nazma aktarmışlardır. Mi'râc-nâme-i Resûl-i Ekrem adlı eser, Simkeş-zâde Feyzî tarafından bu şekilde oluşturulmuştur.<sup>147</sup> "Nazmü't-Teshîl, Mecmûatü't-Tıb, Manzûme-i Vasiyyet-nâme-i Birgivi" adlı eserler, bu tarzda nazma çekilmiş öğretici metinlerden diğer bazılarıdır. Kısacası şâirler, dinî-edebî değeri olan mensur eserleri, toplum içinde yaygınlaşarak okunmaları, daha kolay ezberlenerek öğrenilmeleri amacıyla, zaman zaman çeşitli yöntemlerle manzûm hâle getirmişlerdir.

Bu tür çalışmalardan biri de üzerinde çalıştığımız Câmîü'l-Envâr adlı eserdir. Araştırma ve incelemelerimiz esnâsında, bu eserle Mustafa b. Muhammed tarafından yazılmış "Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet" adlı İhlâs Sûresi tefsiri arasında pek çok benzerliğin bulunduğu tespit ettik. Çalışmamızın bu bölümünde bu iki eserin benzer ve farklı yönleri ortaya koymaya gayret edeceğiz. Bu benzerlik ve farklılıkların tam olarak tespit edilebilmesi için Câmîü'l-Envâr'ın tamamı (1b-398b) göz önünde bulundurulacaktır.

<sup>144</sup> Daha önce de bahsedildiği gibi Hatiboğlu, aynı müellifin Mülk Sûresini Letâyif-nâme adıyla nazma aktarmıştır.

<sup>145</sup> Faruk Kadri Timurtaş, "Har-nâme", **İstanbul Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.3, 1979, s.373.

<sup>146</sup> Ferdi Kiremitçi, "Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Mensur Eserleri Nazma Aktarma Çalışmaları ve Sâdıkî'nin Manzûm Akâid-nâme Örneği", **Turkish Studies**, Volume 7/1, 2012, s.1503.

<sup>147</sup> Kiremitçi, s.1503.

Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet, Germiyan Beyliği'nin hâkimiyetini tanıyan Ladik Beylerinden İnanç Bey'in oğlu Murad Arslan Bey'in isteği üzerine kaleme alınmıştır. Eserin yazılış tarihi belli değildir. Ancak eser, Millet Kütüphanesindeki nüshanın ketebe kaydına göre h.884 (m.1479-80) senesinde istinsah edilmiştir. Eserin farklı nüshaları bulunmakla birlikte, bunlardan en hacimli İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Ty/471 numarada kayıtlı olan nüshadır. Bu nüsha, 163 varak ve 13 satırdan müteşekkildir. Mustafa b. Muhammed'in eserinin tamamı İhlâs Sûresi tefsirine yöneliktir.<sup>148</sup> Câmîü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs, Mustafa b. Muhammed'in Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet adlı İhlâs Sûresi tefsirinden büyük oranda faydalanılarak nazma aktarılmış; ancak şâiri tarafından pek çok ilâve yapılarak geliştirilmiş bir eserdir. Bu iki eserin; tertip edilişleri, tefsir edilirken kullanılan iktibâslar (âyetler, hadisler ve kelâm-ı sûfiler) ve eserlerde geçen hikâyeler/rivâyetler/menkûbeler, dil özellikleri, kelime ve cümle benzerlikleri ve müelliflerin tefsir yöntemleri vb. yönlerden karşılaştırılması, iki eser arasındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konulmasında bize yol gösterici olacaktır.

#### *Eserlerin Tertibi*

Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet'te "nükte, hikâyet, mesel, latîfe, su'âl-cevâb, takrîb" gibi başlıklarla konular aktarılmaktadır. Câmîü'l-Envâr'da olduğu gibi "fasl" başlıklı bölümler, bu tefsirde yer almaz. Bunların dışında, her iki eserin de serbest bir tefsir yöntemi ile kalem alındıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Tefsirlerde İhlâs Sûresi'nde yer alan âyetlerin tefsiri yapılırken, âyetlerin meâliyle uzak veya yakın alakalı iktibâslara, hikâyet ve rivâyetlere o kadar çok yer verilmiştir ki, zaman konunun aslından uzaklaşmıştır. Müellifler, bir konuyu izâh ederken o sırada akıllarına gelen başka bir rivâyet ve iktibâsa yönelmişlerdir. Bu tür tefsir yöntemi, eserlerin konu bütünlüğünün kaybolmasına sebep olmuştur. Bu yönüyle, her iki eserin de mürettep olduğunu söylememiz mümkün değildir. Eserlerin tertiplerinin bu şekilde olmasının bir sebebi de tefsirden ziyâde tasavvufî-ahlâkî gâye ile kaleme alınmış olmalarıdır.

Bu benzerliklerin dışında her iki eser arasında temel bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Bilhassa Hüseyin Sirôzî'nin eserini geliştirirken temas ettiği, -özellikle- Halvetî tarikatının düşünce yapısına ve tasavvuf anlayışına dâir bazı görüşler, Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet-

---

<sup>148</sup> Yusuf Akçay, "Mustafa bin Muhammed'in İhlâs Sûresi Tefsiri (Giriş-İnceleme-Metin-Ekler Dizini-Sözlük-Tıpkıbasım)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Ü., SBE, 2005), s.1-7. Mukâyesede kullanılan tefsir metni, Yusuf Akçay'ın çalışmasından alındı.

yet adlı eserde yer almamaktadır. Bunlardan belli başlıları şunlardır: “*Muhabbetin önemi ve dünyanın muhabbet üzere yaratılması, şeriat-tarikat-hakikat ve mârifet, kalp ve rûhun vasıfları ve bunların kemâle ulaşması, nefis çeşitleri ve terbiyesi, seyr ü sülûk ve mertebeleri, tarikatın önemi, tarikata giren müridin kat etmesi gereken mesâfeler, halvet ve tâlibin halvette yaşadıkları, keşf-kerâmet hâlleri, zikrin önemi ve nasıl yapılması gerektiği, bezm-i elest, rü’yetullâh, kötü ahlâk ve vasıfları, insanın on dört nesneden yaratılması, insanın terkebini oluşturan dört unsur ve bu dört unsurla birlikte insanın hangi özellikleri taşıdığı, Esmâü’l-Hüsna ve şerhi vb.*”

Bunların dışında, Câmîü’l-Envâr’da Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet adlı eserde olmayan bilhassa nasihat çevresinde yazılmış mevzûlara rastlanmaktadır. Ayrıca her iki eserin sebebi telif ve giriş bölümleri de tamamen farklıdır. Câmîü’l-Envâr’da bulunan tevhid, na’t, meth-i çehâr-yâr-i güzîn bölümler, Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet’te yer almaz. Buna karşılık, Mustafa b. Muhammed’in tefsirinde mensur olarak Allah’a hamd ü senâ ve Hz. Peygamber’e salavât edilir.

İki tefsirin mukâyesesi neticesinde, Hüseyin b. Ahmed’in Câmîü’l-Envâr adlı eserini yazarken büyük oranda Mustafa b. Muhammed’in Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet adlı tefsirinden faydalandığını söylememiz mümkündür. İki eser arasında iktibâslar, hikâyeler, menkıbeler, cümlelerdeki/beyitlerdeki kelime kadrosu, konuların aynı sıra ile işleniş yönünden benzerlikler bulunmakla birlikte Hüseyin Sirôzî, tasavvufa ve Halvetî tarikatına dâir pek çok husûsu Câmîü’l-Envâr’a dâhil etmek sûretiyle telif bir eser meydana getirmiştir.

#### *Eserlerde Yer Alan İktibâslar*

Her iki eserde de yer alan iktibâslar büyük oranda aynıdır. Bu iktibâslardan bazıları, eserlerde bahsedilme sebepleriyle birlikte aşağıda yer almaktadır:

“Li-küllî şey’in nûrun ve nûru’l-Ḳur’âni ḳul hüva’llâhu eḫad” (Hadis): Her iki eserde de İhlâs Sûresi’nin sevabını anlatılırken bu hadis iktibâs edilmiştir.

“Mâ kâne Muḫammedün ebâ eḫadin min ricâliküm...” (Âyet): Tefsirlerde, Cenâb-ı Allah’ın Hz. Peygamber’in İhlâs Sûresi’ni okuması hâlinde kendisi hakkında böyle buyurup onun şanını yücelteceği ifâde edilirken âyet-i kerimeden faydalanılmıştır.

“Üsisetü’s-semâvâtü’s-seb‘u ve’l-arzûne’s-seb‘u ‘alâ ḳul hüva’llâhu” (Hadis): Tefsirlerde İhlâs Sûresi’nin önemini anlatmak amacıyla yer alan hadis, her iki tefsirde de açıklanmıştır.

“Te‘āla’llāhu ‘an zālike ‘uluvven kebīrān” (Arapça ibâre): Eserlerde, İhlâs Sûresi’nin nüzûl sebebi anlatılırken müşriklerin Allah’a “Altından mı gümüşten mi, ne yer ne içer?” şeklinde sorular sordukları, bunun üzerine sûrenin nüzûl olduğu ifade edilerek “Allahu Teâlâ, bütün bunlardan sonsuz yüce ve büyüktür.” meâlindeki Arapça bu ibâreye yer verilmiştir.

“Sübḥānī mā a‘zama şānī” (Kelâm-ı Sûfi): Vahdet-i vücûd düşüncesi açıklanırken eserlerde Beyazid-i Bestâmî’nin bu sözüne eserlerde yer verilmiştir.

Eserlerde, tefsir esnâsında nakledilen hadislerden bazıları güvenilir kaynaklarda yer almamaktadır. Meselâ, “Men serrahû en-şiddete en-yestecîba’llāhu lehû ‘inde’ş-şedâidi ve’l-kürabi fe’l-yükessiri ed-du‘â’e fî’r-rahâ’i” hadisi, Kütüb-i Sitte gibi güvenilir kaynaklarda yer almamakla birlikte iki tefsirde de hadis olarak nakledilmiştir. Fakat iki eserde bu hadisin râvîleri farklıdır. Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet’te (vr.54a-b) râvî olarak Ebû Hureyre verilmekte; Câmiü’l-Envâr ’da (vr.75a) ise Ebû Bekir ismi zikredilmektedir.

Herhangi bir kaynakta bulamadığımız, ancak Câmiü’l-Envâr’da hadis olarak nakledilen sözlerin aynısını, Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet’te de görmekteyiz. Bunlardan biri de “Levenne li-yehûdiyyin ilâ bâb-ı Ebi’l-Cehli ve talebenî fî kazâ’ihâ le-teraddettü ilâ bâb-ı Ebî Cehl” sözüdür. Bu söz, her iki tefsirde de hadis olarak yer almakla birlikte (vr.55b-76b) kaynaklarda hiçbir sûrette geçmemektedir.

Tefsirlerde iktibâsların aktarılmasında da bazı farklılıklar bulunmaktadır. Meselâ Câmiü’l-Envâr ’da, anne karnında ceninin yaratılması ile ilgili yer alan bir sözün (Bu söz, kaynaklarda yer almamasına rağmen iki eserde de hadis olarak nakledilmiştir.) ihtivâ ettiği kelimeler ve tamamının nakledilmesi bakımından Mustafa b. Muhammed’in tefsirinden farklılıklar göstermektedir. Bu söz, her iki tefsirde şöyle yer almaktadır:

“İnne’l-nuḫfete izâ vaḳa‘aten fi’r-rahmi ilâ âhiri’l-ḥadîs” (Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet, vr.63a)

“İnne’l-muḫgate izâ vaḳa‘at fi’r-rahmi fe-erâda’llāhu en-yaḥluḳa minhâ beşeran ṭarâbihî fî beşerati’l-mer’ati taḥte külli zufrin ve şa‘rihin şümme mekeşe erba‘îne leyleten şümme yünzilü demen fi’r-rahmi” (Câmiü’l-Envâr, vr.92a)

Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet’te bulunan âyet, hadis vb. iktibâslardan bazıları Câmiü’l-Envâr’da olmadığı gibi, Câmiü’l-Envâr’da yer alan bazı iktibâslar diğer tefsirde yer

almamaktadır. Aşağıda, bir diğesinde bulunmayan iktibâslara dâir birer misâl yer almaktadır:

“Hüve’llezî ersele rasûlehû bi’l-hüdâ ve dîni’l-hakkı” (Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet, vr.24b)

“Fe-emme’llezîne âmenû ve ‘amilü’ş-şâlihâti ve hüm fî ravzatin yuhberûn” (Câmiü’l-Envâr, vr.33a)

#### *Eserlerde Geçen Hikâyeler, Rivâyetler ve Menâkıblar*

Eserlerde tefsir sırasında anlatılan hikâye/rivâyet ve menkıbe türünden olaylar, - sıralanmaları da dâhil olmak üzere- birbirinin aynıdır. Bu olaylardan bazıları, eserlerde yer aldıkları varaklarla birlikte (Parantez içinde verilen varak numaralarından ilki Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet’e, ikincisi ise Câmiü’l-Envâr’a âittir.) şöyledir:

Muhammed b. Fazl’ın dişinin ağrması ve İhlâs Sûresi’ni okuyunca diş ağrısının geçmesi (vr.5b/vr.14b)

Tebük Gazâsı sırasında Muâviye’nin vefâtı ve meleklerin cenaze namazını kılması için Hz. Peygamber’in yanına gelmeleri (vr.5b-6a/vr.15a-b: Câmiü’l-Envâr’da Muâviye adı verilmez, ölenden sâdece “bir kişi” diye söz edilir.)

İbn-i Mübârek’in Şat Nehri’nde abdest alması ve abdest suyunun kalanını nehre geri dökmesi (vr.6b-7a/vr.16a)

Âmir b. Tufeyl ve Ürbüd b. Kays’ın Hz. Peygamber’i öldürmeye teşebbüs etmeleri (vr.15a-b/vr.20b-21a)

Ashâb-ı Kehf kıssası (vr.43a-b/vr.61b-62a)

Süleymân Peygamber zamanında karıncanın duâsıyla yağmur yağması (vr.56b/vr.79a-b)

Yunus Peygamber’in balıkla konuşması (vr.85a/vr.125a)

Şeyh ve elbisesi kirli derviş hikâyesi (vr.87a-b/vr.128a)

Hindistan pâdişâhının Halep Meliki Mansûr’a bir filozof göndermesi ve filozofla Mansûr arasında yaşananlar (vr. 134a-135b/vr.369b-370a)

Nihâvend’in fethi, Hz. Ömer’in kerâmeti (vr.140b-141a/vr.376a-376b)

Tefsir sebebiyle aktarılan olayların/rivâyetlerin kaynakları eserlerin her ikisinde de genellikle aynıdır ve bunların kaynakları genellikle verilmiştir. Ancak bunların her iki eserde verilmediği yerler de vardır. Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber’in yanına gelip Cenâb-ı Allah’ın mâhiyetini sormalarına dâir rivâyetin kaynağı Câmiü’l-Envâr’da “Sa’îd” olarak verilirken diğere eserde bundan bahsedilmemiştir:

“Bir rivâyet de budur kim bir bölük cühûdlar peygamber hazretinün katına geldiler eyit-  
diler yâ Muhammed halkı Tanrı yarattı Tanrıyı kim yarattı Resûlullâh kakıdı Pes  
Cebrâil bu sûreyi getirdi ki kulhüvallâhu ehad” (vr.16a)

Sa‘iddendür rivâyet diñle nağlı

Bu da bir sözdür uş sözlerde şağlı

Gelür birkaç cühûdlar ol Rasûle

Oturdılar çatında anda bile

Didiler yâ Muhammed işbu halkı

Yaratdı Tanrı iy hüsn üzre hulkı

Anı yâ kim yarattı di bu yâdı

Kim oldı Hayy u Hannân anuñ adı

Kağıdı ol Rasûlu’llâh be-ğâyet

İrişdi ol sâ‘at pes işbu âyet

Getürdi Cebrâ’îl bâ-emr-i Hâlîk

Anuñla bileler ol emri bayık

Qavluhû Te‘âlâ “*Qul hüva’llâhu ehadün*” diyü buyurdu (B.23b)

Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet’te anlatılan bazı olaylar, Câmiü’l-Envâr’da bulunmamaktadır. Meselâ vr.16b-17a’da yer alan Ebû Cehil’in Hz. Peygamber’e “deli” demesi ve bu sebeple Tâhâ Sûresi’nin nüzûl oluşu, Câmiü’l-Envâr’da yer almayan rivâyetlerdendir. Hz. Peygamber’in Abdullâh, Kâsım ve İbrâhim isimli çocuklarının vefât etmesi üzerine Ebû Cehil’in kendine “ebter” demesi ve Cenâb-ı Allah’ın Hz. Peygamber’e Kevser Sûresi’ni nâzil etmesi, yine Câmiü’l-Envâr’da yer almayan rivâyetlerdendir. Câmiü’l-Envâr’da yer alan bazı rivâyetler de diğers tefsirde geçmemektedir. Meselâ, bir bölük erin Hz. Peygamber’in yanına gelmeleri ve ondan Hz. Allah’ın varlığına dâir alay edici sorular sormaları, Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet’te geçmeyen bir rivâyettir. Ancak bu örnekteki gibi bir eserde anlatılan hikâye ve rivâyetin diğers eserde yer almaması, çok rastlanan bir durum değildir.

Eserlerde anlatılan bazı olayların İslâmî kaynaklarda yer almamaları bakımından da aralarında benzerlikler bulunmaktadır. Meselâ Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet'te vr.18a'da ve Câmiü'l-Envâr'da ise vr.24a'da geçen Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'e "Yusuf mu gökçek yoksa sen mi" şeklinde bir soru sorduğuna dâir herhangi bir kaynakta bilgi yer almamaktadır.

#### *Eserlerin Dil Özellikleri*

Her iki eseri, kullanılan dil yönünden karşılaştırdığımızda sâde olduklarını söyleyebiliriz. Bununla birlikte Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet, Câmiü'l-Envâr'a göre daha sâde bir dille yazılmıştır. Bunun sebeplerinden ilki, Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet'in yazıldığı dönemin Eski Anadolu Türkçesi dönemine daha yakın oluşudur. Câmiü'l-Envâr ise, beylik döneminden imparatorluk diline geçiş dönemi eseridir. İkinci bir sebep, eserlerden ilkinin mensur ikincisinin ise manzûm oluşudur. XVI. yy. Divan şiiri, önceki dönemlerde görülen aruz kusurlarından uzaklaşmış ve işlenmiş bir dili ortaya çıkarmışsa da bu durum, Arapça ve Farsçadan pek çok kelimenin Türkçeye girmesi vâsıtasıyla gerçekleşmiştir. Hüseyin Sirôzî de aruzdaki bazı aksaklıkları gidermek için eserinde Arapça-Farsça kelime ve terkipler kullanmak zorunda kalmıştır. Bütün bu sebeplerden, Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet'te Türkçe kullanılan kelimeler, Câmiü'l-Envâr'da bazen Arapça ve daha çok da Farsça karşılıklarıyla yazılabilmektedir. Aşağıdaki metinde "ödünç dilemek" olarak geçen fiil, Câmiü'l-Envâr'da "karz itmek" şekliyle karşılık bulmuştur:

"Çün bu âyeti Ebû Cehil işitdi eyitdi Muhammed Tanrısı yoksul olmuş **ödünç diler** didi"  
(vr.101b)

Ebû Cehl eşidüb anı eyitdi bil o şeytânı

Muhammed Tañrısı yoğsul mı oldı **karz ider** şadı (vr.325b)

Câmiü'l-Envâr'daki kelimelerin imlâlarının Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet'teki gibi kullanıldığı dikkatimizi çekmektedir. Farsça "çerâğ" kelimesi, her iki eserde de "çırâğ" şeklinde geçmektedir:

"Pes ma'lûm oldı ki Ay Güneş Dünyâ çırâğıdur îmân irfân gönül çırâğıdur bu iki çırâğ arasında fark istersen birkaç vech üzerine eydelüm ki her biri bin câna değer bir vech oldur ki Ay Güneş dünyâ çırâğıdur ana felekî dirler îmân ve irfân ki gönül çırâğıdur ana melekî dirler..." (vr.70a-b) Özel isimlerin imlâsında da bu tür ortak yanlışlar bulunmaktadır.

Halk dilinde yer alan bazı benzer ifâdeler eserlerde kullanılmıştır. Her iki eserde de “Dağlı Türk” anlamındaki tamlama bu duruma bir misâldir:

“Nitekim çekirdek içinde ağaçlar ve budaklar ve çiçekler gizlüdür **Tağ Türkî** anı ne bilür” (vr.64a)

Nitekim bir çekirdek içre ağaç

Budaklar hem çiçekler key gözün aç

Yemişler gizlüdür pes ol da eyle

Ne bilsün **Türk-i tağî** anı şöyle (vr.93a)

Her iki eserde de Eski Anadolu Türkçesi dönemine âit arkaik kelimeler bir hayli fazladır. “Eytmek, karavaş, dakı, dükeli, kendüzi, depretmek, sınık, sımak, uçmak, tamu, sağış, yiğ, genez vb.” bunlardan bazılarıdır.

Her iki eser, cümlelerin kelime kadrosu ve düşüncelerin ifâde biçimi açısından da büyük benzerlik göstermektedir. Eserlerin dilinin sâdelikleri ve ifâdelerindeki benzerlikleri bakımından karşılaştırılması için, aynı konuların geçtiği bölümlerden misâller aşağıda bir tablo hâlinde verilmiştir:

**Tablo 1: İhlâs Sûresi Tefsirine Dâir İki Eserden Bölümler**

Vr.	Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadîyyet	Vr.	Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs
4a	Ekser müfessirler katında bu sûre Kur'ânun nûridur dört âyetdür ammâ ehl-i Şâm katında beş âyettür on beş kelimedür kırk yedi harfdür	12b	Pes müfessirlerden ekşer nûr-ı Qur'ân didiler Sen bu naqli ger eşitseñ itmegil hergiz gümân  Dağı dört âyet olupdur anlaruñ katında bil Ehl-i Şâm katında beşdür ger şaya şaysın şayan  Dağı on beşdür kelime kırk yedi harfdür tamâm Olasın aña mülâzım sevesin cândan i cân
11b - 12a	Sen benüm hakkumda eyit “ <b>kulhüvallahü ehad</b> ” ben senün hakkumda eydeyim “ <b>mâ kâne Muhammedün ebâ ehadin min ricâliküm</b> ” ve dahı sen benüm hakkumda eyit “ <b>Allahü's-samed</b> ” ben senün	17b	Buyurdı yâ Muhammed Ferd-i Hâdî Oķısañ “ <i>Ķul hüva 'llāhu ehad</i> ”ı  Benüm haķķumda böyle diyesin sen Senüñ haķķuñda uş böyle diyem ben  “ <b>Mâ kâne Muhammedün ebâ ehadin min ricâliküm...</b> ”  Benüm haķķumda “ <b>Allāhü'ş-şamed</b> ” di



<p>11b - 12a</p>	<p>hakkunda eydeyim “<b>ve mâ Muhammedün illâ rasûl</b>” sen benüm hakkumda eyit “<b>lem yelid velem yûled</b>” ben senün hakkunda eydeyim “<b>ve mâ hüve illâ zikrün li'l-âlemîn</b>”</p>	<p>17b</p>	<p>Egerçi aradan çün perde gitdi Senün haqqında ben eydem bu yâdı Görün uşta yazılmış bunda adı “<b>Ve mâ Muhammedün illâ Rasûl...</b>” Vü hem eydem bu yâdı yâ habîbüm Ki bilsünler bu naqli ola tâ kim Olar taşdıķ ide işbu beyāna Niçe ğāfil bu tenbîhden uyana <b>Ḳavluhū Te‘āla “Ve mâ hüve illâ zikrün li'l-‘ālemîn”</b></p>
<p>13a - 13b</p>	<p><b>Latîfe</b> Eğer dilersen kim hatm-i Kur’ân eylemek sevâbın bulasın üç kez kulhüvallahü ehad okı eğer dilersen kim yoksullık görmeyesin kulhüvallahü ehad okı eğer dilersen kim feriştelere namazuna gele dâim kulhüvallahü ehad okı eğer dilersen kim deniz katresince sevâb bulasın kulhüvallahü ehad okı eğer dilersen ki sultânlar gibi Arasât meydânında üstüne çâdır dutalar kıyâmet ıssısın görmeyesin kulhüvallahü ehad okı eğer dilersen kim yazuĝın yarlıĝana kulhüvallahü ehad okı eğer dilersen kim Tanrı Teâlâ seni seve kulhüvallahü ehad okı eğer dilersen kim tamudan kurtulasın kulhüvallahü ehad okı okımak oldur ki ‘ucbı başundan gideresin iki cihândan fâriĝ olasın sıdkıla okıyasın “leb-beyk yâ abdi” cevâbın</p>	<p>19b - 20a</p>	<p>‘<b>Alâ Bahr-i Ḳaşır</b> Dilerseñ bulasın hatme şevâbın Oķı imdi yürü sen “<i>Ḳul hüva’llâh</i>” Namāzuñ kıla isterseñ melekler Oķı imdi yürü sen “<i>Ḳul hüva’llâh</i>” Diş aĝrısın dilerseñ görmeyesin Oķı imdi hemân sen “<i>Ḳul hüva’llâh</i>” Dilerseñ olmayasın aşlâ yoĝsul Oķı imdi hemân sen “<i>Ḳul hüva’llâh</i>” Deñizler kaçresince ger şevâbı Dilerseñ oķı imdi sen “<i>Ḳul hüva’llâh</i>” Eger sultân gibi üstüne çâder Ḳurılmaķ’ çün oķındı “<i>Ḳul hüva’llâh</i>” Ḳıyâmet ıssısın sen görmeyesin Dilerseñ oķı imdi sen “<i>Ḳul hüva’llâh</i>” Dilerseñ tesbîhüñ âvâzı ‘arşa İrişe oķı imdi “<i>Ḳul hüva’llâh</i>” Dilerseñ yazıĝuñ hep yarlıĝana Oķı imdi bugün sen “<i>Ḳul hüva’llâh</i>” Seni sevsin dilerseñ Rabb-i Mevlâ Oķı imdi gönülden “<i>Ḳul hüva’llâh</i>” Olur bunca şevâba gör bahâne Oķırsañ ger eger kim “<i>Ḳul hüva’llâh</i>”</p>

<p>13a - 13b</p>	<p>işidesin ve dahı Keş-şâfda eydür bu sûreye İhlâs sûresi dirler ve dahı âsâs sûresi dirler zîrâ usûl-i dîne müştemildür Ebû Hureyre ve Enes radiyallâhu anhü rivâyet eylerler ki Peygâmbir hazreti buyurdi kim “Üsisetü’s-semâvâtü ve’l-arzûne’s-seb’u ‘alâ” ya’nî Tanrı Teâlânun yidi kat gökleri ve yidi kat yirleri kulhüvallâhu ehad üzerine yapıldı</p>	<p>19b - 20a</p>	<p>Gidergil ‘ucbı başuñdan birâder Pes andan oқи gel sen “<i>Ḳul hüva’llāh</i>”  Ferâgat it cihândan ol mücerred Ki tâ kim oқıyasın “<i>Ḳul hüva’llāh</i>”  Dilerseñ saña Rabbün diye “<i>Lebbeyk</i>” Yürü imdi oқи sen “<i>Ḳul hüva’llāh</i>”  <b>FAŞLUN Fİ BEYÂN-I ÂḤAR NEV‘ÜN Mİ-NE‘L-ENVĀ‘İ</b>  Buña İhlâş-ı üsâs didiler dir Uşul-i dîne zîrâ müstemildür  Ebeyye hem Enes eyler rivâyet Rasûlu’llāh buyurmuş uşta âyet  <b>Ḳāle (‘a. m.)“Üsisetü’s-semâvâtü’s-seb‘u ve’l-arzûne’s-seb’u ‘alâ ḳul hüva’llāhu”</b>  Ki ya‘nî yidi ḳat gökler ü hem yir Bunuñ üzre yapıldı añla bir bir  Kim anuñ birliğine ola ṭanuç Gözet imdi ger olduñsa uyanuç  Vü anuñ bileler andan şıfâtın Şıfâtından delâlet ide zâtın  Nitekim “<i>Ḳul hüva’llāhu ehad</i>” bil Nice bildürdi hiç olmadı te’vîl</p>
<p>56b</p>	<p><b>Hikâyet</b> Süleymân Peygâmbir zamânında bir zamân yağmur yağmadı düke-li halâyık bunaldılar Süleymân Peygâmbir buyurdi istiskâya çıkdılar yolda giderken Süleymân gördi bir karınca çok kanatcuklarını yire diküp gözünü göğe diküp Tanrı Teâlâ Hazretine münâcât ider eydür İlâhâ Perverdigâr Âdem oğlanları günâh</p>	<p>79a - 79b</p>	<p><b>FAŞLUN Fİ ḤİKĀYET-İ SÜLEYMÂN-I NEBİ ‘ALEYHİ’S-SELĀM ME‘A’N-NEMLETİ</b>  Kim Süleymân-ı Nebîdendür haber Ol zamânda yağmadı yağmur meger  Âdemîler hem cân-âverler ki var Key buñaldılar ḳuraḳdan âşikâr  Pes Süleymân emr ḳıldı varalar Kim münâcât eyleyüp yalvaralar  Çün bular çıkdılar istiskâ’a uş Ḥaḳ ḳabûl ide vü anlar ola hoş  Yolda giderken Süleymân gördi der</p>

56b	içün biz zaîfleri helâk eyleme dir karınca bunı diyince gökyüzi bulutlandı yağmur yağmaya başladı Süleymân PeygâMBER eyitdi girü dönün ki sizün yazığunuz bir karıncaya bağışlandı didi	79a - 79b	Bir qarıncacuk oturmış gör n'ider Yire dökmiş ol kanatçuklarını Yalıñuzca pes qomış çoqlarını İki gözlerin diküp gökden yaña Haqqıla eyler münâcât dir aña Yâ İlâhî yalvarup eyler du' â İşbu maqşud pes kamu andan doğa Âdem oğlanı yazuğı'çün bugün Biz za' if cânları kıılma ser-nigün Pes helâk itme İlâhî kııl ' atâ Gerçi kim kııldı bu kıullaruñ haqâ Bunı diyince qarınca gökyüzi Pes bulutlandı olup maqbül sözi Başladı yağmur yağa ol dem hemân Kim Süleymân didi dönüñ ol zamân Uş sizüñ bunca günâhuñuz ne haq Bir qarıncaya bağışladı o Haq
-----	---	-----------------	---

Câmiü'l-Envâr'da, -“Nüşanın İmlâ Özelliklerine ve Transkripsiyonlu Metnin Kurulmasına Dâir Açıklamalar”da bahsedildiği üzere- müstensihden kaynaklanan imlâ yanlışlarının beyitlerin anlamında büyük değişikliklere sebep olduğunu, iki eserin karşılaştırılmasında daha rahat görmekteyiz. Aşağıda buna dâir bir misâl yer almaktadır:

Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet adlı eserin vr. 7a'sında Cenâb-ı Allah'ın İhlâs Sûresi'nin okunması mukâbilinde verdiği mükâfat anlatıldıktan sonra şu ifâdelere yer verilir:

“Biregü kulhüvallâhu ehad sevâbı çoklığın işitdi ta'accüb eyledi düşünde ana eyitdiler ne 'aceblersin Mervân oğlı bir beyt içün on bin dirhem virdi Ekremü'l-Ekremîn pâdişâh eger sağışsız sevâb virürse hiç 'aceb olmaya” (vr.7a)

Bu cümledeki “beyt” kelimesi, Câmiü'l-Envâr' da “büt /put” şeklinde yazılmıştır ki, bu imlâ hatâsı, beytin anlamının tamamen değişmesine sebep olmuştur:

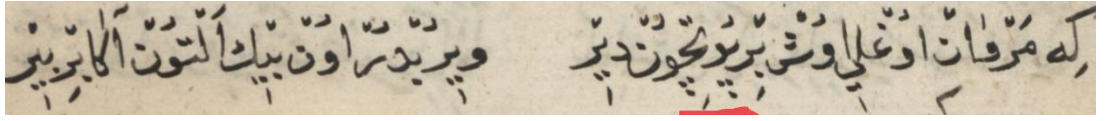
Rivâyetdür ki bir kimse eşidüp

Sevâbı çoklığından bir iş idüp

' Acebler key be-gâyet ol bu işe

Yatup düş gördi gör kim anı nişe

Düşinde didiler aña cevâbın  
‘ Aceb mi gördüñ uş anuñ şevâbın  
Ki Mervân oğlı uş bir **büt** içün dir  
Virüpdür on biñ altun aña bir bir  
Didi ba‘ zı ki on biñ dirhem i yâr  
Budur kim naql olınsun uşta tekrâr (B.438-442)



Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet’te, fasıllar arasında Farsça nazm, kıt’a ve rubâî şekilleriyle yazılmış manzûmeler ve beyitler bulunmaktadır. Bunlar, eseri yeknesaklıktan kurtarmak, okuyucunun sıkılmasını önlemek amacıyla yazılmıştır. Benzer tavrı, Câmiü’l-Envâr’da da görmekteyiz. Aşağıdaki manzûmelerden ilki Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyyet’te, ikincisi ise Câmiü’l-Envâr’da yer almaktadır:

Beyit  
Tavâf-ı Ka’be-i dil kon eger dildârî  
Dil est Ka’be-i ma’nî to külli çe pendârî  
Tavâf-ı Ka’be-i sûret-hakkat bezân fermûz  
Ki tâ bu vâsıta-i ân dil-i bedestârî (vr.39b)

Beyt Fî Baħr-i Tavîl  
Çün vişâlûñ şerbetin uş eyledüñ âb-ı zülâl  
Bu şuşamış cânlara da n’ola irgörseñ vişâl  
İçeler ‘ vaşluñ şarâbın olalar mestân-ı ‘ ışk  
Göreler kudret cemâlûñ alalar andan hışâl (vr.44a)

#### *Müelliflerin Tefsir Yöntemleri*

Her iki eser de tasavvufî-işârî tefsir anlayışıyla kaleme alınmıştır. Gerek İhlâs Sûresi ve gerekse diğer iktibâslarda müellifler, bâtinî yorumlara mürâcaat etmişlerdir. Bunu birkaç misâlle şöyle açıklayabiliriz:

Necm Sûresi'nin 3-4. âyetleri her iki eserde de yer almaktadır. Sûrenin bu âyetleri meâlen şöyledir: “(Arkadaşımız) ne de kendi keyfinden konuşmaktadır, bu (Kur’ân), kendisine indirilen bir vahiyden ibârettir.” İki tefsire baktığımızda benzer ifâdelerle âyetin açıklandığını görüyoruz. Buna göre, Hz. Peygamber’in söyledikleri, Cenâb-ı Allah’ın sözlerinden ibârettir. Bu yönüyle iki tefsirde de mezkûr âyet, vahdet-i vücûd anlayışına göre yorumlanmıştır:

“Sanasın kim Tanrı Te’âlâ eydür iy benüm lütfum senün nutkunı *ve mâ yenıku ‘ani’l-hevâ* hükmiyle eritti eyit ki kulhüvallahü ehad şimdi kim söz kapusun ayruklara bağladum ve benüm peygâmum değirmenin sende hatim kıldum sana değir ki benden haber viresin eyit gönlün kuvveti birle dilün letâfetiyle iy gönlü kavî ....” (vr.20a-b)

Anı hilmile arıtdı eyitdi

Eyitgil “*Kul hüva’llâhu çhad*” di

Ki şimdi söz kapusun bağladum ben

Bil ayruklara aña işbunı sen

Saña hatm eyledüm peygâmum iy nür

Gerek benden haber irgör i ma’mür (vr.29a-b)

Vahdet-i vücûd düşüncesi, İhlâs Sûresi'nin nüzûl sebebinin açıklandığı bölümlerde yine benzer şekilde anlatılmıştır. Her iki tefsire göre, Hz. Peygamber tecrîd denizinin gavvâsıdır. Hz. Allah’ın varlığı deniz ve güneş; mahlûkat katre ve zerredir. Bu tefsirlerin sonunda, Hallâc-ı Mansûr’un “Ene’l-Hak” ve Bâyezîd-i Bestâmî’nin “ Kendimi tesbih ederim, benim şanı ne yücedir.” sözleri verilir:

“Eyit iy tecrîd denizinin gavvâs-ı bahrisi Muhammed benüm kadîm haberüm fânî kullaruma değür Tanrılığum denizi beşâretin katreye değür kudretüm güneşi muştuluğun zerreye irür katrede deniz gizlü güneş zerrede örtülü yani bir gün olası kim deniz katreden aka güneş zerreden toğa yani benüm hazretüm Hallâc-ı Mansûr dilinden *ene’l-hak* diye ve Bâyezîd-i Bestâmî dilinden *sübhâne mâ a’zame şânî* diye” (vr.19a)

İ tevhid bahrine gavvâş u iy tecrîd-i hâşe’l-hâş

Haber vir tâ bile bu nâs kadîm sözlerüm ol Allâh

Benüm Tanrılığum bahrin beşâret eyle katreye

Ki benden nice var oldu ne yüzden vaşl ider Allāh

Vü hem kudret güneşümden eyit muştula zerreye

İrür bu sözlerüm dāye dolansunlar dir ol Allāh

Deñiz kıatrede gizlüdür güneş zerrede örtilmiş

Bunu Hāķ böyle buyurmuş ki naķlınden Te‘āla’llāh

Ki ya‘nī bir gün ola kim deñiz kıatreden aka tā

Güneş hem zereden toĝa mu‘ayyen eyle der Allāh

Ki tā kim Hāzretüm Hāllāc dilinden diye “*Ene’l-Hāķ*”

Bāyezīdden de “*Sūbhānī*” diyem dir ol Te‘āla’llāh (vr.25b-26a)

Müelliflerin bilhassa bazı olaylarda Cenāb-ı Allah’ı konuşturmaları (veya onun diliyle diyalog oluşturmaları) sıkça rastlanan bir hāldir. Ařaĝıda her iki eserden buna dāir birer bölüm bulunmaktadır:

“Ebū Cehil sana delü didi ben üç kez and içdüm ki ‘Ve’l-kalemı ve mâ yesturûn’ ve on kez söĝdüm ki...” (vr.16a-b)

Pes ol dem Hāķ Te‘ālā didi anı

Ne’çün böyle dimezsın aña ya‘nī

Ki sen hulķ-ı ‘aẓīm üzresin āķir

Senüñ hulķuñ olupdur şöyle zāhir (B.637-38)

#### **D) İhlās Sûresi’ne Dâir Yazılmış Olan Diĝer Tefsir ve şerhler**

Mukāyese ettiĝimiz bu iki eser dışında İhlās Sûresi’ne dâir Anadolu sahasında yazılmış ve müellifleri belli olan tefsir ve şerhlerin de isimlerini burada zikretmekte fayda görüyoruz. İhlās Sûresi’nin tefsir ve şerhine dâir yaptığımız taramalarda hemen hemen hepsi mensur olmak üzere şu çalışmalardan söz etmemiz mümkündür:

**Tefsîr-i Sûre-i İhlās** (Miskin Halife. Tefsir, Çelebi Arslan b. İnanç Bey adına yazılmıştır. Yazar Miskince Âsî sıfatını kullanmıştır. Eserin 117 ve 90 varaklık iki nüshası bu-

lunmaktadır.)<sup>149</sup>, **Kenz-i İhlâs** (Ahmed Sâfi ibn-i Hacı Muhammed. Sultân III. Murad namına yazılmış ve İhlâs Sûresi'nin serbest bir şekilde tefsirinin yapıldığı nazım-nesir karışık tasavvufî bir eserdir.)<sup>150</sup>, **Tefsîr-i Sûre-i İhlâs** (Muhammed Muhyiddin Niksarî- ö.901/1495)<sup>151</sup>, **Tefsîr-i Sûre-İhlâs** (Şeyhzâde Muhyiddin Muhammed Efendi İzmitî- ö.951/1544)<sup>152</sup>, **Müstevcâbü'l-Halâs fî Tefsîr-i Sûreti'l-İhlâs** (Tâhir Muhammed Efendi- ö.1128/1715. 9 varaklık bir tefsirdir.)<sup>153</sup>, **Tefsîr-i Sûre-i İhlâs** (Hüseyn Efendi. 1155/1742-43 tarihine âit 20 varaklık bir tefsirdir.)<sup>154</sup>, **Tefsîr-i Seb'a Süverin bî-Nukat** (Hanîf İbrâhim Efendi- ö.1217/1802)<sup>155</sup>, **Tefsîr-i Sûre-İhlâs** (Kadızâde Tâhir Efendi- ö.1254/1838)<sup>156</sup>, **Sûretü'l-İhlâs Üzerine Tedkîk** (Muhammed Hasib. 1256/1840-41 tarihine âit 5 varaklık bir tefsirdir.)<sup>157</sup>, **Tefsîr-i Sûre-i İhlâs** (Kemâl İsmâil Sâdık Paşa- ö.1901.)<sup>158</sup>, **Hulâsatü'l-İhlâs** (Muallim Nâci Ömer Efendi- ö.1310/1892. 36 sayfalık bir eserdir.)<sup>159</sup>, **Tefsîr-i Sûreti'l-İhlâs** (Feridun b. Abdullâh. 3 varak)<sup>160</sup>, **Tefsîr-i Sûreti'l-İhlâs** (Monâhoyu-zâde Kâsım b. Ahmed Giridî. 1904 senesinde yazılmış 12 varaklık bir tefsirdir.)<sup>161</sup>, **Sûre-i İhlâs ve Alak Tefsirleri** (Mûsâ Kâzım Efendi-ö.1920. 16 sayfalık bir eserdir. Eserin 4 sayfası İhlâs Sûresi tefsirine ayrılmıştır.)<sup>162</sup>

<sup>149</sup> Ankara Millî Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, No: A 451, B 272.

<sup>150</sup> M. Nedim Tan, "Sâfi'nin Kenz-i İhlâs'ının Tahkîk ve Tahlîli", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Ü., SBE, 2006), s.41; Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, s.151.

<sup>151</sup> Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, s.388.

<sup>152</sup> Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, s.445.

<sup>153</sup> Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.2, s.417; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Bl. No:3224.

<sup>154</sup> Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Hüdâî Efendi, No:79.

<sup>155</sup> Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, s.329.

<sup>156</sup> Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, s.458; Mehmet İpşirli, "Kadızâde Mehmed Tâhir", **DİA**, C.24, İstanbul: TDV, 2001, s.97-98.

<sup>157</sup> Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bl., No:337.

<sup>158</sup> Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.2, s.209.

<sup>159</sup> Muallim Nâci, **Hulâsatü'l-İhlâs**, Kostantiniyye: Matbaa-i Ebu'z-Ziyâ, 1304; Abdullah Uçman, "Muallim Nâci", **DİA**, C.30, İstanbul: TDV, 2005, s.317, Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.2, s.237.

<sup>160</sup> Manisa İl Halk Kütüphanesi, No:139/8.

<sup>161</sup> Antalya Elmalı Halk Kütüphanesi, No:2983.

<sup>162</sup> Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi, **Sûre-i İhlâs ve Alak Tefsirleri**, Dersaadet: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1334.

## BÖLÜM 1: HÜSEYİN B. AHMED SİRÔZÎ

### 1.1. Hayatı

Şâirin hayatı hakkında maalesef çok sınırlı bilgilere ulaşılmış bulunmaktayız. Kendisi hakkında bilgi veren tek kişi Bursalı Mehmed Tâhir Efendidir.<sup>163</sup> Mehmed Tâhir Efendi, “Ahlâk Kitaplarımız” adlı eserinde, Hüseyin b. Ahmed Sirôzî’nin bir diğer tefsiri olan Câmiü’n-Nasâyih hakkında bilgi verirken eserin müellifinin, “Onuncı karn-ı hicrî ulemâ ve şuarâsından Kudüsde medfûn (Hüseynî)...” olduğunu ifade eder.<sup>164</sup> Yine, “Osmanlı Müellifleri” adlı eserinde Mehmed Tâhir Efendi, müellifle ilgili olarak “Halvetî tarikatına mensup ârif ve şâir bir zât olup Sirozlidir.” şeklinde bir bilgi verdikten sonra üzerinde çalıştığımız eserdeki manzûmelerden hareketle mürşidinin “Selâhaddin” ve memleketinin “Siroz” olduğu bilgisini aktarır. Yazar, müellifle ilgili “Kendisinin h.1000 (1591-1592) tarihinde yaşayan zâtlardan olduğu anlaşılmaktadır.” şeklinde verdiği bilginin kaynağını ise belirtmez.<sup>165</sup>

Çalışma konumuz olan Câmiü’l-Envâr’da da şâir hakkında sınırlı bilgiler yer almaktadır. Hüseyin b. Ahmed Sirôzî, bu eserinde babasının isminin “Ahmed”, doğum yerinin Siroz olduğunu söyler:

İbn-i Ahmed mevlûdı Sîrûz-durur

Hem t̄arîḳ-i Ḥalvetîde uz durur (vr.386a)

Eserin sonlarında da, doğduğu yer olan “Siroz” halkı için Allah’a duâ eder:

Ehl-i Sîrûza Ḥudâ raḫmet ide

Cümle mü ’minler ile nûra gide (vr.386b)

Şâir, eserinde hacca gittiğinden ve umre ziyaretine niyetlendiğinden söz eder:

Bu kez geldüm nebîler zümresine

<sup>163</sup> Şâirin hayatına dâir şuarâ tezkireleri başta olmak üzere, Halvetî silsileleri, menâkıb-nâmeleri ve tezkireleri (Sinânüddin Yusuf b. Ya’kûb’un *Tezkîre-i Halvetiyye’si*, İbrâhim Hâs Efendinin *Tezkîre-i Hâs’ı*, Mahmud Celâleddin El-Hulvî’nin *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemâ’at-ı Ulviyye’si*, Hasan Senâî’nin *Silsile-i Tarikat-ı Halvetiyye’si*, Abdülhad Nûrî’nin *Silsilenâme’si*, Sûzî Ahmed Efendi’nin *Silsile-i Pîr li-Meşâyih-i Halvetiyye’si*, Sâdık Vicedânî’nin *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye’si*, Mehmed Şükrî Efendinin *Silsile-nâme-i Sûfiyye’si*, Ahmed Münib Efendinin *Mir’ati’t-Turûk’u* vs.), Şakâyık ve zeyilleri, Seyahat-nâme, Sicill-i Osmânî ve zeyilleri, Sefîne-i Evliyâ, Hadîkatü’l-Cevâmî ve çeşitli tarih kitaplarında yapılan taramalar neticesinde herhangi bir bilgiye ulaşılamadı.

<sup>164</sup> Mehmed Tâhir Efendi, **Ahlâk Kitaplarımız**, İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1325, s.26.

<sup>165</sup> Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, s.107. Müellifin diğer bir eseri olan Câmiü’n-Nasâyih’in Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi Serez Bölümünde 1744 demirbaş numarasıyla kayıtlı nüshasının istinsah tarihi, h. 4 Şaban 1059 (m.13 Ağustos 1649)’dur. Bu nüsha, diğer nüshalar içinde en erken tarihli olanıdır. Dolayısıyla, Mehmed Tâhir Efendinin şâirin hayatta olduğu yıla dâir verdiği h.1000 tarihi ile nüshanın istinsah tarihi birbirine yakın görünmektedir.



Çün hacc itdüm idem kaçd ‘umresine (vr.261b)

Bu bilgiler ışığında, Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin hicrî X. yy.da (m.XVI. yy.) yaşamış Halvetî tarikatına mensup bir zât olduğu söylenebilir. Mehmed Tâhir Efendi'nin kendisi için söylediği “ulemâ ve şuarâdan” ifâdesi de, şâirin manzûmelerinde kendini belli etmektedir. Zira Hüseyin Sirôzî, geniş bir tasavvuf birikimine sahip bir kişidir ve tasavvufî tâbirleri manzûm bir şekilde en ince ayrıntısına kadar eserinde işlemiştir. Üstelik eserini her ne kadar didaktik gâye ile yazmış olsa da, aruzun bilhassa uzun bahirlerinde musammatlara (iç kâfiyelere) sıkça başvurmuş, böylelikle –aruz kusurlarına rağmen– şiirinde âhengi yakalamıştır.

## 1.2. Tasavvufî Şahsiyeti

Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin hayatı hakkında sınırlı bir bilgiye ulaşabildiğimiz için onun tasavvufa intisâbı, şeyhi, seyr ü sülûku, hilâfeti ve tasavvuf anlayışına dâir değerlendirmeleri, eserlerindeki mevcut bilgilerden yola çıkarak yapmak mecburiyetindeyiz.

### 1.2.1. Halvetiyye Tarikatına İntisâbı ve Bu Tarikatın Özellikleri

Hüseyin b. Ahmed Sirozî, Halvetî tarikatına müntesiptir. Bunu, eserinde künyesi ve doğum yeri ile birlikte açıkça belirtmektedir:

İbn-i Ahmed mevlûdî Sîrûz-durur

Hem tarîk-i Halvetîde uz durur <sup>166</sup>

Ancak bu tarikata intisâbına dâir elimizde başka bir bilgi bulunmamaktadır.

Halvet, kelime anlamı olarak, “uzlet, inzivâ, yalnızlık, tek başına yaşamak, kapalı bir yerde tek başına kalmak, tenhaya çekilmek, topluma karışmamak, ihtilât hâlinde olmak” <sup>167</sup> anlamlarındadır. Tasavvufî mânâda ise, “ne bir meleğin ne de diğer herhangi bir kimsenin bulunmadığı bir hâlde ve yerde Hak ile mânen konuşmak, rûhen sohbet etmek, mâsivâdan ilgiyi kesip tamamen Allah’a yönelmek ve kendini ibadete vermek, kalbi yanlış inanışlardan ve kötülüklerden temizlemek, gûnahtan korunmak ve daha iyi ibadet etmek için ıssız yerlerde yaşamayı tercih etmek” <sup>168</sup> anlamlarındadır.

<sup>166</sup> Câmîü'l-Envâr ‘alâ Tefsîri'l-Ihlâs, İstanbul Arkeoloji Müzesi D.No:66, vr.387a.

<sup>167</sup> Mütercim Âsım Efendi, **Kâmûs Tercemesi**, İstanbul: Bahriye Matbaası, C.4, 1305(1887), s.947, **Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, C.2, Ankara: MEB, 1996, s.1134; Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, Kapı Yayınları: İstanbul, 2004, s.508.

<sup>168</sup> Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1991, s. 206; Uludağ, “Halvet”, **DİA**, C.15, İstanbul: TDV, 1997, s.386; Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, İstanbul: Anka Yayınları, 2004, s.249.

İlk zamanlar, nispeten ferdî-dinî bir karakter arz eden ve büyük zâhid ve mutasavvıflara mahsus bir yaşayış ve fikir hayatı olarak görünen tasavvufî hayat, h.III. yy. ortalarından itibaren topluma intikal ederek tarikatlar şeklinde teşkilatlanmaya başlamış, h.V. yy.de sistemleşerek teşkilatlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır.<sup>169</sup> Halvetiyye; Nakşiyye, Yeseviyye, Kâdiriyye, Mevleviyye, Rufâiyye, Kübreviyye, Şâzeliyye vb. tarikatların içerisinde en geniş sahaya yayılan ve kendisinden pek çok şubenin meydana geldiği bir tarikattır.

Halvetiyye'nin bir tarikat olarak ortaya çıkışı Sirâceddin Ömer b. Ekmeleddin el-Gilânî el-Lahicî ile olmuştur.<sup>170</sup> Ömer el-Halvetî (ö.750/1349-50)<sup>171</sup>, amcası Ahî Muhammed b. Nûru'l-Halvetî'ye intisap etmiştir. Onun vefâtından sonra da postnişin olarak irşat makâmına oturmuş, böylece Halvetiyye tarikatının piri olmuştur. Ömer el-Halvetî'nin vefâtından sonra tarikat silsilesi Pir Ahî Mîrem, Şeyh Hacı İzzeddin Halvetî, Şeyh Sadreddin Halvetî şeklinde devam ederek tarikatın "Pir-i Sâni" si olarak anılan Seyyid Yahyâ Şîrvânî'ye (ö.868/1463-64) ulaşmıştır. Şeyh Sadreddin'in müridi olan Seyyid Yahyâ, şeyhinin vefâtı sonrası Bakü'ye yerleşerek orada irşat vazifesine devam etmiştir. Burada halkın büyük bir teveccühüne mazhar olan Yahyâ Şîrvânî binlerce mürid yetiştirmiştir.<sup>172</sup> Bu sebeple Halvetiyye tarikatı, Azerbaycan'da kurulmuş, gelişmiş ve buradan Anadolu'ya, Anadolu'dan da Balkanlar, Suriye, Mısır, Kuze Afrika, Sudan, Habeşistan ve Güney Asya'ya yayılmıştır.<sup>173</sup> Tarikatın çok geniş bir coğrafyada yayılması ve pek çok müntesip kazanması, Seyyid Yahyâ'nın yetiştirdiği halifelerini başka memleketlere irşat vazifesiyle göndermesinin bir neticesidir. Seyyid Yahyâ'nın Anadolu'ya gönderdiği halifelerinin arasında Pir Muhammed Erzincânî (ö.879/1474), Dede Ömer Rûşenî (ö.892/1487), Molla Ali Halvetî (ö.867/1463) ve Habîb Karamânî

<sup>169</sup> Osman Türer, **Osmanlılarda Tasavvufî Hayat**, İnsan Yayınları: İstanbul, 2005, s.26-27.

<sup>170</sup> Uludağ, "Halvetiyye", **DİA**, C.15, İstanbul: TDV, 1997, s.393. Ömer Halvetî hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Serhan Tayşi (hızl.), **Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye**, İstanbul: Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1993, s.345-350.

<sup>171</sup> Ömer Halvetî'nin vefâtına dâir Lemezât'ta (s.350) h.800 (m.1397-98) tarihi verilirken Halvetîlikle ilgili Mustafa Sâdık Vicdânî'nin Silsilenâme'sinde "h.750 veya h.800" denilerek tahminî bir tarih yer almaktadır. bkz. Mustafa Sâdık Vicdânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi**, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1341, s.20. Mehmed Sâmî, Esmâr'ında şeyhin vilâdetini h.748 (1347-48); vefâtını h.823 (1420-21) ve ömür müddetini ise 75 yıl olarak gösterir. Mehmed Sâmî, **Esmâr-ı Esrâr**, Cemâl Efendi Matbaası, İstanbul, 1316 (m.1900), s.16.

<sup>172</sup> Yusuf b. Yâkub, Menâkıbnâme'de şeyhin yetiştirdiği mürid sayısının on iki bin olduğundan söz eder. Yusuf b. Yâkub, **Menâkıb-ı Şerif ve Tarikatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye**, İstanbul, 1290, s.14. Yahyâ Şîrvânî hakkında müstakil bir çalışma için bkz. Hasan Almaz, **Bakü'den Anadolu'ya Yansıyan Işık Halvetî Pir Seyyid Yahyâ Şîrvânî Hayatı ve Eserleri**, Ankara: Bizim Büro Basımevi, Kasım 2007.

<sup>173</sup> Uludağ, "Halvetiyye", s.394.

(ö.902/1497)<sup>174</sup> gibi meşhur zâtlar da bulunmaktadır.<sup>175</sup> Tarikatın bu halifeler vâsıtasıyla Anadolu'da yayılması, XV. yy.in ikinci yarısından itibaren gerçekleşir. Bununla birlikte, Osmanlı topraklarında bu tarikatın ilk filizlendiği merkez, Şeyh Sadreddin'in müridlerinden olan Pir İlyas Halvetî'nin şahsî gayretleriyle Amasya ve civarı olmuştur.<sup>176</sup>

Halvetiyye tarikatı, Yahyâ Şîrvânî'den sonra dört ana koldan gelişmiş ve yayılmıştır. Bunlar, Rûşeniyye (Dede Ömer Rûşenî, ö.892/1487), Cemâliyye (Çelebi Halife, ö.899/1494), Ahmediyye (Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin, ö.910/1504) ve Şemsiyye (Şemseddin Sivâsî, ö.1006/1597) olarak tasnif edilmektedir.<sup>177</sup> Bu kolların dışında Yahyâ Şîrvânî'nin önemli halifelerinden Habîb Karamânî vâsıtasıyla bir kol daha meydana gelmiştir. Bu kol, Ankara, Konya, Karaman, Aydın, Amasya gibi orta Anadolu vilâyetlerinde yayılmıştır. Cemâleddin İshak Karamânî (ö.933/1526), Nakkaş Baba (ö.?), Dâvûd-ı Halvetî (ö.933/1526) ve Şeyh Seyyidüddin Ali (ö.?) Habîb Karamânî'nin önemli halifelerindendir.<sup>178</sup>

Rûşeniyye kolu, Yahyâ Şîrvânî'nin baş halifesi ve postnişini olan ve aslen Aydınli olduğu için "Rûşenî" mahlasıyla anılan Dede Ömer Rûşenî (ö.892/1487) tarafından kurulmuştur. Kendisi Bursa'da ilim tahsil etmiş ve kardeşi Alaaddin Halvetî'nin tavsiyesi üzerine Dağistan'da (Bakü) bulunan Yahyâ Şîrvânî'nin yanına giderek kendisine intisap etmiştir. Yahyâ Şîrvânî, Dede Ömer Rûşenî'yi Gence ve Karabağ bölgesine tarikatı yaymak için göndermiştir. Rûşeniyye tarikatı, Erzurum ve Diyarbakır civarında yayılmıştır.<sup>179</sup> Rûşeniyye, İbrâhim Gülşenî (ö.940/1533-34 Kahire) tarafından kurulan Gül-

<sup>174</sup> Abdülkadir Özcan (hzl.), **Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şakâik**, C.2, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, s.62. Yusuf b. Yâkub, Menâkıbnâme'sinde bu dört halifenin gönderilişini şöyle anlatmaktadır: "*Rivâyet olunur ki Seyyid Yahyâ, âlem-i misâlde kendüni semâ-yı dünyâyâ çıkmış ve dâmânına bir mikdâr gendüm (buğday) alup cev-be-cev (azar azar) güşe-be-güşe şark u garba vü Aceme vü Araba neşr eyler. Şeyh Pîr Sadreddîn Hazretlerine vâkı'asını arz itdükte kesret-i âsâr-ı hilâfet ve vefret-i envâr-ı vilâyet ile ta'bir eyler. Bu cümle fukarâsının içinden dört kimse mecâz u mümtâz ve ser-firâz-ı ehl-i niyâz olmuşdur. Evvelâ Şeyh Mollâ Pîr Ahmed Erzincânî ki mârifetullâha mazhar olmuşdur. Sâniyen Dede Ömer Rûşenî ki ışk-ı ilâhiye mazhar olmuşdur. Sâlisen Molla Ali Halvetî ki cezbe-i ilâhiyyeye mazhar olmuşdur. Râbian Molla Habîb-i Karamânî ki zühd ü takvâ vü ver'a mazhar olmuşdur. Ve bu çâr-yârün dervişleri vü halifeleri her diyârı pür-envâr idüp etrâfu eknâf-ı âlemi ihâta itmişdür.*" Yusuf b. Yâkub, s.14-15.

<sup>175</sup> Sefîne yazarı Hüseyin Vassâf, Yahyâ Şîrvânî'nin Anadolu'ya gönderdiği halife sayısının kırk kişi olduğunu söylemektedir. Ali Yılmaz ve Mehmet Akkuş (hzl.), **Sefîne-yi Evliyâ-yı Ebrâr**, C.3, İstanbul: Seha Neşriyat, İstanbul, 1999, s.96.

<sup>176</sup> Mustafa Aşkar, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", **Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.39, S.1, 1999, s.544; Reşat Öngören, **Osmanlılar'da Tasavvuf**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000, s.27-28; Uludağ, "*Halvetiyye*", s.394.

<sup>177</sup> Mustafa Sâdik Vicdânî, s.40; Hüseyin Vassâf, s.132; Sarı Abdullah Efendi, **Semerâtü'l-Fuad**, Yâkup Kenan Necefzâde(çev.), İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1967, s.148; Uludağ, "*Halvetiyye*", s.394; Abdülbâkî Gölpınarlı, **Türk Ansiklopedisi**, Ankara: Millî Eğitim Yayınları, C.18, 1970, s.421-423.

<sup>178</sup> Öngören, **Osmanlılar'da Tasavvuf**, s.32.

<sup>179</sup> Sâdik Vicdânî, s.41-42; Sarı Abdullah Efendi, s.142; Hüseyin Vassâf, C.3, s.98; Mehmed Tâhir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, C.1, s.69; Bandırmalızâde Ahmed Münib, **Mir'atü't-Turûk**, İstanbul: Dersâadet, 1306, s.30.

şenî ve Muhammed Demirtaşî (ö.935/1528-29 Kahire) tarafından kurulan Demirtaşıyye şubeleriyle devam etmiştir.

Cemâliyye kolu, Şeyh Muhammed Cemâl Halvetî (ö.899/1494) tarafından Amasya'da kurulmuştur. Cemâl Halvetî, Aksaray'da<sup>180</sup> dünyaya gelmiştir. Nesli, Cemâl-i Aksarâyî vâsitasıyla Ebû Bekir'e (r.a.) dayanmaktadır. Kazasker oğlu olması sebebiyle Çelebi Halife diye meşhur olmuştur.<sup>181</sup> Çelebi Halife'nin şeyhi, Yahyâ Şîrvânî'nin halifelerinden olan Pir Muhammed Erzincânî'dir. Çelebi Halife'nin Amasya'da bulunduğu sıralarda Şehzâde Beyazıd (II. Beyazıd) da şehrin valisi idi. Şehzâde Beyazıd, Çelebi Halife'nin sohbetlerinde bulunmuş ve kendisine intisap etmiştir.<sup>182</sup> Çelebi Halife, şehzâde'nin tahta çıkması sonrası kendisinin daveti üzerine İstanbul'a gitmiş ve irşat vazifesini burada devam ettirmiştir. Cemâliyye kolu, Şeyh Şa'bân-ı Veli tarafından kurulan Kastamonu'da kurulan Şa'bâniyye (ö.976/1569) ve Çelebi Halife'nin damadı ve müridi olan Yusuf Sinânüddin (ö.936/1529) tarafından kurulan Sünbülüyye şubeleriyle devam etmiştir.

Ahmediyye kolu, Yiğitbaşı Ahmed olarak meşhur olmuş Ahmed Şemseddin Marmaravî (ö.910/1504) tarafından Manisa'da kurulmuştur. Ahmed Şemseddin, Uşak'da bulunan Şeyh Kabaklı Alâeddin-i Uşşâkî'ye intisap etmiş, daha sonra da şeyhinin emriyle Manisa'ya dönerek orada irşat vazifesine başlamış ve kısa zamanda döneminin şeyhler şeyhi unvanına hak kazanmıştır. Bir aralık İstanbul şeyhleri arasında meydana gelen bir mesele'nin çözümüyle görevlendirilmiş, bunu halletmeye muvaffak olduğundan Yiğitbaşılığı bir daha kendisini göstermiş ve bu lakapla şöhret kazanmıştır.<sup>183</sup> Ahmediyye kolundan İbrâhim Ümmî Sinan (ö.958/1688) kurulan Sinâniyye; Hasan Hüsâmeddin (ö.1001/1593) tarafından kurulan Uşşâkiyye; Mahfî Ramazan Efendi (ö.1025/1616) tarafından kurulan Ramazâniyye ve Niyâz-ı Mısırî (ö.1105/1694) tarafından kurulan Mısriyye şubeleri ortaya çıkmıştır.

Şemsiyye kolu, Şemseddin Ahmed Sivâsî (ö.1006/1597) tarafından Sivas'ta kurulmuştur. Şemseddin Sivâsî, ilk ilmini Zile'de yaptıktan sonra Tokat'a giderek meşhur âlimlerden Arakiyecizâde Şemsüddin Efendiden ders almış, bilâhare İstanbul'a gelerek ilmi-

<sup>180</sup> Hocazâde Ahmed Hilmi, **Ziyâret-i Evliyâ**, İstanbul: Cihân Kütübhânesi Matbaası, 1325, s.40. Çelebi Halife'nin doğum yeri, Osmanlı Müellifleri'nde ise Amasya olarak gösterilmiştir. Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, s.265.

<sup>181</sup> Yusuf b. Yâkub, s.16-17.

<sup>182</sup> Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddin, Sünbül Sinân ve Merkez Efendi", **İstanbul Enstitü Dergisi**, İstanbul: İstanbul Matbaası, C.2, 1956, s.93.

<sup>183</sup> Sâdık Vicdânî, s.233; Mehmed Sâmi', s.34.

ni ikmâle çalışmış, daha sonra Hicaz'a gitmiş ve nihâyet Zile'ye dönerek ilim öğretmeye başlamıştır.<sup>184</sup> Şemsiyye kolu, Abdülehad Nûrî (ö.1061/1651) tarafından kurulan Sivâsiyye şubesi ile devam etmiştir.

Halvetiyye tarikatı, bu dört ana kol dışında kırkı aşkın tâlî kollara/şubelere ayrılmıştır.<sup>185</sup> Bilhassa şubelerinde görülen diğer tarikatların tesirleri ve bu şubeleri temsil eden şeyhlerin teferruat kabîlinden yaptıkları ilâve ve değişiklikleri hâriç, Halvetî tarikatının esasları hemen hemen uzun zaman aynı kalmıştır denilebilir.<sup>186</sup> Harirîzâde Kemâlüddîn Efendi, Tıbyân adlı eserinde Halvetî tarikatının esasının, “kelime-i tevhid zikri, açık ve gizli her yerde yedi isimle ( lâ ilâhe illallâh, Allah, hû, Hak, Hay, Kayyûm, Kakhâr) meşgul olma, vekâyi’ ilmiyle kalbi tasfiye ve tâbirle te’vil” olduğunu söyler. Zikredecek olan mürid, zikirde önce yüz defa istiğfar çeker, müteâkiben yüz defa salavât getirir. Sonra Allah’tan gayrı her şeyi nefyetmek mülâhazasıyla önce başını sağ omzuna çevirerek “lâ ilâhe” dedikten sonra çenesini sol memenin altındaki kalp üzerine dokundurarak “illallâh” der ve bunu otuz üç veya yüz altmış beş kere tekrarlar. Sonrasında diğer isimlerin virdine geçilir. Seyr ü sülûk bu yedi zikirle yapılır. Daha önce sâdece kelime-i tevhid ile yapılan seyr ü sülûk ilk olarak İbrâhim Zâhid-i Geylânî tarafından altı isim eklenerek yediye çıkarılmıştır. Halvetiyye şubelerinin kurucuları olan şeyhler, kendi içtihatlarına göre esmâ sayısını azaltıp çoğaltmışlardır. Yedi isme karşılık nefsin emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye ve kâmile olmak üzere yedi sıfat vardır. Sıfatlarla sülûkun türleri, Âlemler, hâller, mahaller, vâridler, şühûdlar, isimler ve nûrlar arasında belli bir ilişki vardır.<sup>187</sup> Harirîzâde, Tıbyân adlı eserinde bu ilişkiyi bir tablo ile şöyle göstermiştir:<sup>188</sup>

---

<sup>184</sup> Sâdik Vicdânî, s.250.

<sup>185</sup> Halvetiyye'nin ana ve alt kollarının isim ve kurucularının bir şema hâlinde görünümü için bkz. Uludağ, “Halvetiyye”, s.392-393; Hans Joachim Kissling, “Halvetî Tarikatı I”, Tayşi (çev.), **Bilim ve Sanat Bülteni**, Yıl:5, S.32, Kasım-Aralık-Ocak, 1993-1994, s.36.

<sup>186</sup> Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddin, Sünbül Sinân ve Merkez Efendi”, s.88.

<sup>187</sup> Uludağ, “Halvetiyye”, s.394; Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddin, Sünbül Sinân ve Merkez Efendi”, s.89-90; Rahmi Serin, **İslâm Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, İstanbul: Petek Yayınları, 1984, s.73.

<sup>188</sup> Serin, s.59. Rahmi Serin, eserindeki bu cetveli Tıbyân'dan tercüme ettiğini ifade etmiştir.

**Tablo 2: Seyr ü Sülûk Makâmıları**

Nefsin Sıfatları	Seyrin Kısımları	Âlemler	Hâller	Hâllerin Meydana Geldiği Yerler	Vâridât	Şehâdetler (Keşifler)	Zikir İsimleri	Meydana Gelen Nûrlar
Emmâre	İlallâh	Şehâdet	Zevk	Sadr	Şerîat	Tevhîd-i ef'al	Lâ ilâhe illallâh	Mavi
Levvâme	Alallâh	Misâl	Şevk	Kalb	Tarîkat	Tevhîd-i sıfat	Allâh	Sarı
Mülhime	Billâh	Ervâh	Aşk	Rûh	Hakikat	Tevhîd-i zât	Hû	Kırmızı
Mutmainne	Anillâh	Ceberût	Vasl	Sır	Ma'rifet	Cem'	Hakk	Siyah
Râziye	Fillâh	Lâhût	Hayret	Sırru's-sır	Velâyet	Hazretü'l-Cem	Hayy	Yeşil
Marziyye	Maallâh	Nasût	Fenâ fillâh	Hafî	Sıddıkiyet	Cem'ul-Cem	Kayyûm	Beyaz
Kâmile	Lillâh	Hakikat	Bekâ billâh	Ahfâ	Gurbet	Ehadiyyetü'l-Cem	Kahhâr	Renksizlik

Bu isimlerden birincisinde bulunan sırlar âşikâr olmadan, mürid ikinci isme geçemez. Bir kişi için tertip edilmiş olan bu zikir, diz çökmüş vaziyette yapılır. Zikri tamamlayan müride halifelik icazeti verilip hırka ve tarikat tacı giydirilir. Haftanın belli günlerinde tekkede toplu olarak yapılan zikir sonrası devrana<sup>189</sup> başlanır. Bu zikir törenlerinde ilâhîler okunur. Zikir yapılırken mûsikîye önem verilir ve başta ney, kudüm ve def olmak üzere çeşitli mûsikî âletleri kullanılır.<sup>190</sup>

Halvetîlerde, nefsin öldürülebilmesi için halvete girip çile çıkarmak şarttır. Halvetin gâyesi, nefisle mücâhededir. Halvete girecek olan sâlik, önce kalbini vesveselerden tasfiye ve tahliye eder. Sadaka verdikten, temizlendikten, elbise ve seccadesini temizledikten sonra halvethaneye girer. Halvethaneye girme, ya yalnız veya şeyhin delâletiyle olur. Halvette sâlikin başlıca yiyeceği, zeytin, tuzsuz pirinç çorbası veya buğday unundan yapılmış sütlü bulamaç ve tuzsuz arpa ekmeğidir. Namazın sâdece farzları kılınır. Kalp ve dil, devamlı Allah'a meşgul olur, dünyevî herhangi bir şey kalbe getirilmez. Halvet müddeti, umumiyetle kırk gün olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber bu müd-

<sup>189</sup> Halvetîlerin devranlarına “dalga tevhidî, tavaf tevhidî, bedevî topu” gibi isimler verilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Aşkın Güney, “Halvetîlerde Musikî”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ü. SBE, Güzel Sanatlar Ana Sanat Dalı, 1997), s.21.

<sup>190</sup> Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul’da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddin, Sünbül Sinân ve Merkez Efendi”, s.89; Uludağ, “Halvetiyye”, s.394.

det, halvete girenin tahammülüne göre üç günden üç aya ve hatta otuz seneye kadar uzatılabilir. Halvetin kırkinci gecesinde, sâlikin arkadaşları şeyhle birlikte hücrenin kapısına gelir. Şeyh, Fâtiha okuyarak onu hücrelerinden çıkarır. Daha sonra kısa bir merasim düzenlenir, böylece sülûk sona erer. Halvet sonrası müridin gördüğü rüyaları, yaşadığı hâl ve vakâyi'leri müşidine anlatması şarttır.<sup>191</sup>

Halvetiyye'de nefsin kötülükten ve günahlardan arındırılması esastır. Bunun yolu da dille, kalple, rûhla ve sırla yapılan zikirdir. Genellikle tasavvufta önem verilen az yeme, az konuşma, az uyuma, inzivâ, zikir, fikir, şeyhe gönülden bağlı olma ilkelerine Halvetiyye'de hassasiyetle uyulur. Müşâhede mertebesine ulaşmak için mücâhede şarttır. Halvetiyye'nin birçok şubesi, İbnü'l-Arabî'nin sistemleştirdiği vahdet-i vücûd görüşünden etkilenmiştir. Bu etki, Niyâz-ı Mısrî'de en ileri dereceye ulaşmıştır.<sup>192</sup>

### 1.2.2. Mürşidi

Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin şeyhinin ismi ilgili bilgiler, üzerinde çalıştığımız Câmîü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs adlı eserinde geçmektedir. Şâir, şeyhi olarak Selâhaddin Ali Dedeyi işâret eder:

Şeyhi Şalhâ'd-dîn ü 'Âlî Dededür

Ger şorarsañ gönli anuñ nededür (vr.387b)

O döneme âit Halvetî silsile-nâmelerinde Şeyh Selahaddin isminde yalnızca bir kişinin kaydı yer almaktadır ki, Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin şeyhi, bu kişi olsa gerektir. Silsile-nâmeye göre Şeyh Selahaddin, Şeyh Cemâl-i Halvetî'nin halifesidir.<sup>193</sup> Halvetî silsile-nâmesinde yer alan bilgilerde, Şeyh Selahaddin İzniklidir. Kendisinden şöyle bahsedilir: “Çelebinin bir halîfesi dahı İznikî Salâha'd-dîn Efendidir hayli azîmü'l-kadr matbû'ul-envâr insân-ı kâmilidir Sünbül Efendi merhûm eger Çelebi Efendiye erişmesem ana irâdet getirürdüm diyü şehâdet idermiş”<sup>194</sup> Bununla birlikte menâkıb-nâmede, Şeyh Selahaddin Efendi'nin, şâirin beytinde geçtiği şekilde ikinci bir isminin “Ali” olduğuna dâir bir bilgi bulunmamaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak, Selahaddin Efendi'nin Cemâl-i Halvetî'nin halifesi olduğu, bu münâsebetle Halvetî tarikatının Cemâliyye

<sup>191</sup> Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddin, Sünbül Sinân ve Merkez Efendi”, s.89-90; Serin, 73.

<sup>192</sup> Uludağ, “Halvetiyye”, s.394-395.

<sup>193</sup> Şeyh Cemâl-i Halvetî (ö. 899/1494), Cemâliyye kolunun kurucusu ve bu tarikatın İstanbul'daki ilk temsilcisidir. Kendisi Aksaraylıdır ve Çelebi Halife olarak da bilinmektedir. Tayşi, “Cemâl-i Halvetî”, **DİA**, C.7, İstanbul: TDV, 1993, s.302; Yusuf b.Yâkub, s.16.

<sup>194</sup> Yusuf b.Yâkub, s.31-32.

şubesine müntesip bulunduğu söylenebilir.

### 1.2.3. Seyr ü Sülûku

Şâirin eserinde İhlâs Sûresi'ni serbest bir yöntemle tasavvufî olarak şerh edişi, tasavvufa âit pek çok ıstılâhı beyitlerinde dile getirişi, tasavvufun en girift yönlerine temas edişi, onun güçlü bir tasavvuf eğitimi aldığını göstermektedir. Nitekim şâir, tarikat yolunda kat ettiği mesâfeleri bir beytinde şöyle dile getirir:

Çü geçdüm bunca menzil hem maķâmât  
Sülûk aşlı dinildi temm ü tāmât (vr.261b)

### 1.2.4. Hilâfeti

Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin Şeyh Selahaddin Efendinin halifesi veya bir tekkenin şeyhi olup olmadığına dâir bir bilgiye ulaşamadık. Yalnızca, nüshanın zahriyye bölümünde -sonradan ilâve edildiği belli olan- "*Tarîk-i Halvetîden Şeyh Selaha'd-dîn Hazretlerinin halîfesi Sirôzlı Hüseyin*" şeklinde bir ifade yer almaktadır. Buradaki yazı, gerek karakteri ve gerekse kullanılan mürekkep itibarıyla, istinsah metninden bir hayli farklılık göstermektedir.

Müellifin bir diğer eseri olan Câmîü'n-Nasâyih'in vr.310b'sinde "*Hâzâ Faslın fî Rû'yeti'n-Nebî (a.s.) Şeyh Hüseyin b. Ahmed*" başlıklı bir bölüm yer almaktadır.<sup>195</sup> Bu bölümde şâir, rüyasında Hz. Peygamber'i ve dört halifeyi gördüğünü anlatmaktadır. Ancak "Şeyh Hüseyin b. Ahmed" isminin, başlığa müellif değil müstensih tarafından sonradan ilâve edildiği, ismin, başlıktaki Arapça terkibe dâhil edilmemesinden bellidir. Dolayısıyla, Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin Şeyh Selahaddin Efendiden sonra onun halifesi veya bir tekkenin şeyhi olduğunu -kuvvetle muhtemel olsa da- şüpheyle karşılamak gerekir.

### 1.2.5. Tasavvuf Anlayışı

Şâir, eserinde yalnızca İhlâs Sûresi'nin tefsirini nazmetmemiş, aynı zamanda tasavvufî görüşlerini de dile getirmiştir. Bu yönüyle eser, şâirin tasavvufî görüşleriyle yoğrulmuştur denilebilir. Onun tasavvufî şahsiyetini genel hatlarıyla şöyle anlatabiliriz:

---

<sup>195</sup> Câmîü'n-Nasâyih, Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesinde Serez Bl., D.No:1744.



Sünnî karakter taşıyan bütün tasavvufî ekollerde olduğu gibi Halvetî tarikatında da temel şart şerîattır. Şâir, şerîatı Allah'a ulaşma ve kavuşma kapısının kilidi olarak görür. Şerîat bir kilittir ve onun beş dişi vardır. Bu dişler, İslâm'ın beş temel hükmüdür:

Bu kilîdi pes şerî'at kıldı ol

Bu tılısma anuñıla bula yol

Beş dişi beş şartıdur anuñ bu yād

Pes şehādet hac zekāt şavm u şalāt (B.3960-61)

Hüseyin Sirōzî, insanlara tarikatı tavsiye ederken bunun şartının yine şerîat olduğunu söyler:

Şer' ile girmek tarîkat yolına

Budur uş ta' bîr çün anda bulına (B.5061)

Şerîattan uzaklaşan Cenâb-ı Allah'tan da uzaklaşmış olur:

Şer' den her kim dönerse ne ola

'Arş issinden ırağ olmış ola (B.1862)

Şâir, şerîat-tarikat- mârifet kavramlarını farklı misâllerle açıklar. Buna göre, şerîat Allah'a ulaşma yolunda bir lokmadır, tarikat o lokmayı yemektir; hakîkat ise, o lokmanın sindirilmesidir:

Bir loğmadur şerî'at bulasın

Yimesi anuñ tarîkat bilesin

Uş siñirmesi haqîkat bileler

Ta' bîrin anuñ bu yüzden kıllalar (B.4145-46)

Şerîat bir ağaçtır; o ağacın budakları tarikat, meyvesi ise hakîkattir:

Pes şerî'at bir ağaçdur bu ile

Bil budakları tarîkat dinile

Yimişi oldı haqîkat bu söze

Haq naşîb ide yimeklik uş size (B.4147-48)

Şâir, gerçek menzile ulaşmanın, mâsivâdan geçmenin ve nefis kelbinin başına yular takmanın tek yolu olarak bir tarikata girmeyi ve seyr ü sülûkta ilerlemeyi görür ve bunu insanlara tavsiye eder:

İmdi üstâda iriş eyle sülûk

Bir kûl ol kim saña kûl ola mülûk (B.3606)

‘Arş gibi oldu mu‘ ayyen uş haber

Var kuşan imdi sülûka sen kemer (B.4088)

Kişi eğer bir şeyhe kendini teslim etmezse, ne kadar uğraşsa da hakîkî makâma ulaşamaz:

Hem kulağuzsuz varılmaz menzile

Hâcetüñ ger kim Hudâdan biñ dile (B.4366)

Sen yalıñuz varımazsın biñ düriş

İrmek isterseñ yürü şeyhe iriş (B.4372)

Şeyhin ehil olması gerekir ki, sâlik mârifetullâha ulaşsın:

İriş bir ehline ol sen de sâlik

Olasın tâ ki bu ‘irfâna mâlik (B.133)

Şâirin eserinde ilâhî aşk büyük yer tutmaktadır. Kâinat aşk ile yaratılmıştır. Bu yönüyle şâirin beyitlerinde, Muhyiddin Arabî’nin nûr-ı Muhammedî görüşü göze çarpmaktadır:

196

İ kendü’den olan fâriğ benüm ‘ışkımla olan var

İ Sultân-ı serâ-perde anuñ’çün böyle der Allâh (B.675)

Nitekim insanın yaratılışı da bu aşkla olmuş ve Âdem’in toprağı aşk şebnemiyle yoğrulmuştur:

Âdemüñ toprağı ‘ışk şeb-neminle

Olupdur tıyn pes anuñ ol deminle (B.4180)

---

<sup>196</sup> Eserde şâirin aşk anlayışı için bu çalışmada bkz. “Aşk-Muhabbet” bahsi, s.320.

Şâir, eserinde zaman zaman aşk ateşiyle yanma iştiyâkını dile getirir. Zira derdinin dermanı yanmaktır. Yanmanın artması için ayrılığın şiddetlenmesi gerekir. Böylelikle aşk ateşi onu daha fazla yakacak ve kendisi hamlıktan kurtulup hâlis bir kul olacaktır:

Yanalum iy cān u cānān yanalum

Bu-durur bu derde dermān yanalum

Artur Allāhum firāk odın bize

Tā ki bir gün vuşlatuñdan şanalum

‘Işk odına yak bizi tā şızalum

Hâliş olmağ’çün bulardan yanalum

Yanmayınca göynümez bu hāmumuz

Hîç riyāsuz şöyle cāndan yanalum (B.2384-87)

Bu aşk ateşi kendisini o kadar gark etmiştir ki, şâir gözünde ne cennetin ne de hûrînin olduğunu söyler. Bu anlayış, Yunus Emre’nin manzûmelerini hatırlatmaktadır:

Ne gelür göñlüme cennet ne hûrî

Çü garğ itdi beni ol ‘ışk nûrı (B.4478)

İlâhî aşka ulaşmanın yolu ibadetten etmektir:

Pes ‘ubūdiyyet ‘ibādetdür olar

‘Işk-ı Hâkka bil kişi andan şolar (B.3594)

Şâir, Hakk’ın isim ve sıfatlarının güzel olan her şeyde kendini gösterdiğini; bu yüzden kadın olsun çocuk olsun, mümin olsun kâfir olsun, bütün güzelliklerin Hakk’ın güzelliğinin temâşâ edildiği bir ayna hüviyetinde olduğunu belirterek, Mecnûn’un Leylâ’ya, Ferhat’ın Şirin’e bu yüzden âşık olduğunu söyler. Bu ifâde tarzı, Divan şiirindeki temsillerle müşahhas hâle getirilen aşkı izâh eder ve özetler niteliktedir:

Ne gördi Leylîde Mecnûn ider zār

Kim oldı kendü’den ol demde bi-zār (B.3799)

Şâir, “hakîkî aşk”ı bulmuş birinin artık mecâza kıymet vermesin yanlış olacağını bir hikâyede dile getirir. Bu hikâyeye göre, Basra’da bir derviş, su istemek için bir evin kapısını çalar ve kapıyı açan genç kızı görünce aklı başından gider ve kendisine âşık

olur. Dervişlik hırkasını çıkarıp yeni elbiseler giyer ve kızla evlenir. Fakat halvet oda-  
sında akli başına gelir, hırkasını ve âsâsını geri ister. Kız, onun bu durumuna çok şaşırır.  
Bu sırada Hak'tan bir nidâ gelir ve dervişlik esvaplarını Allah'tan başkasına yüz çevir-  
diği için kaybettiği, eğer aklının başına gelmezse, gönülden iman elbisesinin de çıkıp  
gideceği kendisine söylenir. Derviş duvarı yarıp oradan uzaklaşır:

Hemân ün geldi Hâkdan irmedün mi

Ki iy yalancı dervîş görmedün mi

Nazar kılduñ çü bir kez ğayra benden

Şalâhiyyet tonın aldum tenüñden (B.1274-75)

Şâirin eserinde üzerinde çok durduğu konulardan biri de “vahdet-i vücûd” anlayışıdır.  
Bu anlayışı aktarırken, beyitlerinde “güneş-gölge, deniz-katre, gönül-ayna, demir-ateş,  
pervâne-ateş” gibi misâllere yer verir.

Hakîkî güneş, hakîkî sevgili olan Cenâb-ı Allah'tır, diğer bütün mevcûdât ise bir gölge-  
den ibârettir. Hakîkî sevgiliye ulaşmak için gölgenin ortadan kalkması, varlığın, var  
kılanla birleşmesi gerekir:

Bu gölge tîz gelür gider güneş bâkî kalur derler

Güneşsüz varı hiç yirler ki tâ sensüz ola iy dost

Hâkîkî uş güneş sensin bular gölgeñ pes istensün

Bu gölge ortadan gitsün hemân sensin kalan iy dost (B.5333-34)

Şâir, vahdet-i vücûd anlayışını aktarırken, Hallâc-ı Mansûr ve Şeyh Şiblî gibi mutasav-  
vıfların sözlerinden ve hayatlarından misâllere yer verir:

Çün “Ene'l- Hâk” didi Manşûrdan o Hâk

Şiblî dilinden de Allâh didi baĸ (B.3021)

Hüseyin Sirôzî, dünyanın geçici olduğunu, bu dünyanın güzelliklerine aldanmamak  
gerektiğini eserinde sıkça dile getirir. Öyle ki, dünya malına gönül bağlayanları, dünya-  
yı gözünde haddinden fazla büyütenleri, putlara tapan kâfirler gibi görür:

Hemân küffâr mı tapdı büte yârâ

Taparlar anca müslim âşikâre (B.55)

Müslüman gibi görünenlerin pek çoğu, mala-mülke, karısına-evladına, hevâ ve hevesle-  
rine tapmakta, kısacası arzularının peşinden gitmektedir:

Kimisi ‘avrete kim oğla kıza

Kimi nefesine  apmış kimi size (B.59)

ş air, bu durumun yarın  hirette il h  azaba sebep olacağını söyleyerek insanları ik z eder:

İki ‘ lemede ma‘b d maşşud oldur

Pes andan ğayrıya  apmak ne yoldur (B.71)

Hüseyin Sir z , eserinin pek çok yerinde, bazen ayrı bir başlık a mak s retiyle, bazen de farklı bir mevz nun içinde bu türden nasihatlere sıklıkla yer vermektedir.

ş airin, üzerinde önemle durduğu hus slardan biri de kalp temizliğidir. Zira bütün mevc d t, ‘‘muhabbetull h’’ sebebiyle var olmuştur. Bunun için, sevginin tez h r ettiği yer olan kalbin (gönlün)  nemi büyüktür. Gönül bir aynadır ve günahlar onu tozlandırır. Bu günah tozlarının, ibadet ve tövbe süpürgesiyle temizlenmesi gerekir ki, o aynada Cem lull h tem ş  edilebilsin:

Pes ‘amel toğrı gerekdür bu yola

T  ki mařřud  anuň ğařıl ola (B.3936)

ş air, kalbi Cen b-ı Allah’ın tecelli ettiği bir mak m olarak da görür. O, bedendeki bir arş gibidir ve Cen b-ı Allah’ın rahm niyet sıfatı orayı kaplamıştır:

Nitekim ‘arř mařall-i istiv nuň

Zuh rıdır ‘‘ale’l-‘arři’stev ’’nuň

Ki rahm niyyet istiv sınuň ol

Maşall oldı zuh rına budur yol (B.4043-44)

Eserde, Halvet liğe  it çok sayıda ıstıl ha ve mevz ya da rastlamak mümkündür. Zikrin  nemi ve nasıl yapılması gerektiği, tezkiye-i nefis, tasfiye-i kalb, tahliye-i r h, devir ve raks, nefis ve mertebeleri, seyr   s l k ve mertebeleri, imanın mak mları (ilme’l-yak n, ayne’l-yak n, hakka’l-yak n), akıl ve  eşitleri, vel yet mak mı, şeyhin vasıfları, şeyh-mürid m n sebeti, halvette görülen rüya (v kıa), cezbe ve vecd h li, keşf   ker met, d ire-i seb’a bunlardan bazılarıdır.<sup>197</sup>

### 1.3. Edeb  şahsiyeti

<sup>197</sup>  alışmamızda, beyitlerden hareketle bu ıstıl hlarla ilgili geniş bilgi verildiği için burada s dece ıstıl hların ismi zikredildi. bkz. ‘‘Tasavvufi T birler’’, s.293.

### 1.3.1. Mahlası

Hüseyin b. Ahmed Sirôzî, her iki eserinde de “Hüseynî” mahlasını kullanmıştır. İncelediğimiz İhlâs Sûresinin manzûm olarak tefsir edildiği Câmîü'l-Envâr' ın pek çok yerinde bu mahlası kullanır:

İ **Hüseynî** bu gizlü naqli tâb id

Evet bunlar olur 'uşşâka te'kîd (B.1449)

İ **Hüseynî** bu 'irfâni bulur ol kim olur fânî

Dimez ol dem ki dost qanı diyâra dâra deyyâra (B.4493)

Şâir bazen, mahlaslara getirilen “nispet î” sini kullanmayarak sâdece ismine yer verir:

Bu **Hüseynüñ** olardur sebze-zârı

Olar'çün eyler ol her-demde zârî (B.303)

### 1.3.2. Şâirliği

Tasavvufî manzûmelerde şâirlerin gâyesi, şekilden ziyâde mânâdır. Divan şâirleri, genellikle, mânâyı/hayâli taze bir geline; lafzı, bu gelinin süslerine ve şâiri de onu süsleyen kişiye (meşşâta) benzetmişlerdir.<sup>198</sup> Tasavvufî şiirde, fikir ve mânâ eserin cevheri; süs ise onun arazı olarak görülmüştür. Nitekim eserin bir beytinde şâir, asıl amacının, kelâm libâsıyla aktarılan beden mânâsı olduğunu söylemektedir:

Tâ ki bu ma' nî 'ayân olsun size

Pes libâs olsun kelâm gelsün söze (B.4196)

Bu bakımdan şekil ve sanat, tasavvufî şiirde ikinci planda kalmış olup mutasavvıf şâirler, mânâyâ daha çok önem vermişlerdir. Bu durum, onların şiirlerinin teknik yönden bir takım kusurları hâiz olmasını da beraberinde getirmiştir.<sup>199</sup> Bilhassa, âyet, hadis, Esmâ'ül-Hüsna gibi şerh ve tefsirlere yönelik manzûm metinlerde, nasihat-nâme türü dinî-ahlâkî birtakım eserlerde bu durum daha da belirgindir.

Câmîü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs adlı eserde de, şâirin şekil ve sanat endişesi taşımadığı, anlamı birinci planda tuttuğu göze çarpmaktadır. Şâir, sözlerinin kıymetsiz olmadığı,

<sup>198</sup> Harun Tolasa, “Divan Şâirlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri”, **Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi**, İzmir: Ege Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, S.1, 1982, s.26.

<sup>199</sup> Kâfiyenin bozuk olması, veznin oturmaması vb. üslup noksanlıkları, elbette tasavvufî şiirin lazım şartlarından biri değildir. Nitekim şiirleri baştanbaşa dinî-tasavvufî muhtevâ ile örülü bulunan Erzurumlu İbrâhim Hakki'nın mana yanında şiiriyeti de yakaladığı, gerek nazım tekniği ve gerekse aruzu kullanma bakımından son derece başarılı olduğu görülmektedir. Mahmut Erol Kılıç, **Sûfi ve Şiir**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011, s.128-129.

ğını söyler. Zira o sözlerin kaynağı ilâhî sırlardır ve o ilâhî sırlar, uçsuz bucaksız bir deniz gibidir. Şâirin şiiri de o denizin cevher gibi kıymetli bir ırmağıdır:

Akıtdum yine bir ırmağ o baħr-i bî-gerāndan uş

Cihāna cevherin saçdum ‘umūmen yāre aġyāra (B.33)

Şâir, şiirlerindeki beyânının inci gibi kıymetli olmasıyla övünür ve pek çok sırrı ortaya çıkardığını söyler. Buna rağmen, ilâhî sırrı açıklamakta sözlerin yetersiz olduğunu ifade eder:

Şu lü’lû’ler beyān itdüm niçe sırlar ‘ayān itdüm

Evet kendin nihān itdüm ki gelmez nağle efkāra (B.34)

Hüseyin Sirôzî, Kur’ân-ı Kerim’den bir sûreyi tefsir ederken hangi temsillerden yararlanacağını ve tefsiri nasıl yapacağını bilemediğini, zira o kitabın eşi ve benzerini olmayan Cenâb-ı Allah’ın kelâmı olduğunu söyler ve bununla ilgili Şûrâ Sûresi’nin “ (Ama) hiçbir şey ona benzemez ve o, her şeyi işiten, her şeyi görendir.” meâlindeki 11. âyetini delil olarak getirir:

Ne temşille diyem anı aña mişl ü bedel kıanı

Oķı gör imdi Ķur’ānı kitāb-ı dāl’dur iķrāra (B.36)

Şâir, başka beyitlerinde de söylediklerinin ilâhî sırların ifşâ edilmesi olduğunu dile getirir, onun beyitleri ve beyitlerindeki nakiller vâsıtasıyla kalplere o esrârın nûru saçılacaktır:

Yine uş bir hikāyetden telaffuz eyleyem iy yār

Kim andan anca ma‘niler bilinsün fāş olup esrār

Gönüller dārına țarı iriše kıla Ħağ yārī

Eşitdük de ol esrārı saçıla Ķalbe hem envār (B.3491-92)

Bir başka beyitte şâir, şiirini Âb-ı Kevser olarak görür. Bu Âb-ı Kevser’in kaynağı da Cenâb-ı Allah’ın Cemâl ve Celâl sıfatlarıdır:

Celālũnden Cemālũnden bu nāsa

İçürem Āb-ı Kevşer kāse kāse (B.109)

Şâir, söyledikleri ile Hakk’ı anlatmaktadır. Bu yolda nice mertebeleri kat etmiştir ve etrafa da böylece güzel kokular saçmıştır:

Key muğarrebdür pes anlar eyledük andan beyān

Söyledük bunca merâtib eyledük ‘ anber-feşân (B.309)

Şâir, eserinde anlattığı nakillerin havada pervâz etmek gibi olduğunu söyler:

Gel iy ‘ uşşâk-ı Aḥmed diñle naḳli

Eger kim yâr ide Ḥaḳ baña ‘ aḳlı

Uçup pervâz idem ben bu hevâda

Vü hem şavtın koyam anuñ nevâda (B.153-154)

İhlâs Sûresi’ni bir nakış ve sikke olarak gören şâir, kendisini de bu sûrenin tefsirini insanlara anlattığı için nakkaş ve gönüllere o sikkeyi kazıyan kişi olarak görür:

Bu naḳşı cânda yazduḳ biz gönülde sikke ḳazduḳ biz

Degül kim yoldan azduḳ biz ḳarâr ḳılduḳ bu evṫanda (B.573)

Şâirin şiir yazma gâyesi Hakk’ı ve hakîkati anlatmaktır. Mâsivâ, mutlak varlığa ulaşmada bir engeldir. Bu engelin ortadan kalkması için aşk gereklidir. Kişi, ancak aşkla mutlak hakîkatin nûruna gark olabilir ve bütün perdeleri ortadan kaldırarak vuslata ulaşabilir:

Götürem perdeyi yüzden seni ‘ âşık idem sözden

Düşür bu ‘ âlemi gözden olasın ğarḳ bu envâra (B.40)

Eserin yazılmasının bir diğer gâyesi, insanların derdine derman olabilmektir:

Eşidenler heves itsün bu yâre

Ki şâyet ola bu ol derde çâre (B.155)

Şâir, anlattıklarının şerîata uygun olduğunu, zira şerîatın bütün benliğini kapladığını söyler:

Her ne dirsem şer‘a üşlûba şıḡar

Sözlerümden ger şıḡâr u ger kibâr

Zire ansuz bir adım atmaz özüm

Ne ḳadar ṫalsam anı gözler gözüm (B.4136-37)

Hüseyin Sirôzî’nin beyitlerinde, İslâmî kaynaklarda geçmeyen bazı ifâdeler, iktibâslar ve kıssaların dışında, yine dinî ölçülere uymayan bazı anlatış tarzları da bulunmaktadır.



Hz. Allah'ın ve meleklerin ağzından bazı olayların nakledilmesi bunlardan biridir. Keşf / ilham / ilkâ gibi bu tür anlatış tarzı, şâirin o anki hâlet-i rûhiyesiyle ilgili olabilir.<sup>200</sup> Nitekim bir beytinde şâir, söylediklerinin “keşf ü kerâmet” ve “şathiye” kabîlinden olduğunu dile getirmektedir:

Bu menzil ü maķâmâtı diyem uş temm ü tāmâtı

Vü hem keşf ü kerâmâtı dökem bahri bu enhâra (B.39)

Bununla birlikte, bazı mutasavvıf şâirlerin eserlerinde “yazdırıldı, denildi” gibi ilâhî kaynakların referans olarak gösterildiği ifâdelere onun beyitlerinde rastlanmaz.<sup>201</sup> Ancak müellif, eserin bir bölümünde Hz. Peygamber'le görüştüğünü, peygamberin kendi vazifesini ona tevdi ettiğini ve bu eseri yazmasının onun emri olduğunu söyler:

Baňa sırrumdan didi ol yâr-i men

Sen benüm yirümdesin uş yâ Hüseyn

Hem dahı emrümle ma' mürsin benüm

Yoluña kurbân benüm cânım tenüm

İt naşîhat işbu nâsa ber-devâm

Kim naşîhatsuz azar işbu ' avâm (vr.295b)

Şâir, sözlerinin kaynağının aşk rüzgârı olduğunu ifâde eder. Bu rüzgâr, deryayı dalgalandırmış, şâirin canına ve kalbine tesir etmiş, böylece lisanından bu sözler ortaya çıkmıştır:

Nesîm-i ' ışk irer çünkim temevvüc itdi bu deryâ

Pes elfâzdan olur zâhir degül kim tağ u taş ara

Doķındı câna vü kalbe zuhûr oldı lisânımdan

Bu kez kaçd eyledüm anı beyân idem eşit yârâ (B.29-30)

Hüseyn Sirôzî, kendi zayıflığını ifâde ederek eserinin yazılması için Cenâb-ı Allah'ın lütfunu talep eder:

İlâhî ben za' if işbu beyânı

<sup>200</sup> Şâirin tefsir yöntemine dâir bu çalışmada bkz. s.134.

<sup>201</sup> Bu tür ifâdelerin kullanılmasıyla ilgili olarak bkz. Yaşar Aydemir, “Bursalı İsmail Hakkı'nın Eserlerinden Hareketle Şiir Yazma Görüşü ve Şiir Yazma Şekli”, **Turkish Studies**, Volume 2/3, 2007, s.106-121.

Diyem luḡfuñla feth eyle me' ānī (B.106)

Yine başka bir beyitte, arı sözler söyleyebilmesi için Allah'tan kendisine fazl u keremi ve rahmetiyle muâmele etmesi diler:

Yine bir naḡl idem arı eger fazl ide ol Sultān

Eger kim kıla ol yārī keremden raḡm idüp Raḡmān (B.2231)

#### **1.4. Eserleri**

##### **1.4.1. Cāmiü'l-Envār 'alâ Tefsîri'l-İhlâs**

Eser hakkında çalışmamızın ileriki bölümlerinde ayrıntılı bilgi verilecektir.

##### **1.4.2. Cāmiü'n-Nasâyah**

Yâsin Sûresi'nin muhtelif beyitlerinin tefsir edildiği (Sûrenin tamamı tefsir edilmemiştir.), mesnevî nazım şekliyle yazılmış olan hacimli bir eserdir. Şâir bu eserinde, Yâsin Sûresi tefsiri çerçevesinde çeşitli tasavvufî konulara ve nasihatlere yer vermiştir. Eserdeki beyit sayısı 10 bin civarındadır.

Cāmiü'n-Nasâyah adlı eser, tevhid, münâcât, medh-i çehâr-yâr-i güzîn, medh-i Hz. Fatıma, medh-i Hz. Hasan ve Hüseyin (ve onlara dâir menkıbeler), sebab-i te'lif gibi bölümlerle başlamaktadır. Şâir, Yâsin Sûresi'ni tefsir ederken, tasavvufî pek çok konuya temas etmiş, bunlarla ilgili âyet ve hadis iktibâsları yapmış, çeşitli hikâyeler ve menkıbeler anlatmış ve nasihatlere yer vermiştir. Eserde Yâsin Sûresi'nin tamamı tefsir edilmemiştir. Bununla birlikte sûre tefsir edilirken şâir; sûrenin sebab-i nüzûlü, şerâttarikat-hakikat ve mârifet, şeyh-i kâmil, seyr ü sülûk ve vasıfları, mürid ve vasıfları, cennet ve cehenneme dâir nakiller, sırat köprüsü, ehl-i tevhid-ehl-i isyân ve bunların âhiretteki hâlleri, duâya icâbet, istiâze ve bismelenin faziletleri, kabir hayatı, mümin-kâfir ve münafıkların vasıfları, kalemin-yerin ve göğün yaratılışı, nûr-ı Muhammedî, ilim meclisi, güneşin vasfı, melekler ve semânın vasfı, aşk, muhabbet ehli, vahdet-i vücûd, mevlid-i Nebî, Hz. Emine'nin vefâtı, Hz. Peygamber'in mucizeleri, mi'râc, rü'yetullâh, Hz. Peygamber'in vasıfları, Hz. Peygamber'in vefâtı, kalbin fiilleri, salavâtın faziletleri, dört mezhep imâmı gibi konulara eserinde yer vermiştir. Bu yönüyle eser her ne kadar Yâsin Sûresi tefsiri gibi görünse de eserin gerek sebab-i telif bölümünden ve gerekse isminden hareketle, şâirin eserini hem tasavvufî düşüncelerini aktarmak hem de nasihat vermek gâyesiyle kaleme aldığı açıktır.

Cāmiü'n-Nasâyah adlı eserin dört nüshası bulunmaktadır:

1. İstanbul Merkez Kütüphanesi Nüshası: Eser bu kütüphanede, 567 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Nüsha 209x150 ebatlarında olup varak sayısı 31 ve satır sayısı 21'dir. Harekeli nesih hatla çift sütun hâlinde kaleme alınmıştır. Söz başları, âyet ve hadisler kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Nüsha ciltsizdir. İstinsah tarihi belli olmayan bu nüsha noksandır. Nüsha,

İlâhî sensin ol Hıllâk-ı Mevlâ

Ki zâtuñdur münezzeh kıadrüñ a' lâ

beytiyle başlar ve

Pes inzâr anlara te'kîde hüccet

İçün geldi bilinsün uş temâmet

beytiyle sona erer.

2. İstanbul Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası: Eserin ikinci nüshası Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesinde Serez Bölümünde 1744 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Nüsha 206x151x65 ebatlarında olup varak sayısı 311 ve satır sayısı 18'dir. Harekeli nesih hatla çift sütun hâlinde yazılmıştır. Söz başları, âyet ve hadisler, kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ketebe kaydından anlaşıldığına göre nüshanın istinsah tarihi 4 Şaban 1059 (13 Ağustos 1649), müstensihi, Şeyh el-Hac Muhammed b. el-Hac Ali Sirôzî'dir. Nüsha,

İlâhî sensin ol Hıllâk-ı Mevlâ

Ki zâtuñdur münezzeh kıadrüñ a' lâ

beytiyle başlar ve

Hâk Te'âlâ Hazretin fikr idelüm

İsm-i a' lâsın birez zıkr idelüm

beytiyle sona erer.

3. İstanbul Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nüshası: Eserin üçüncü nüshası, kütüphanenin Hacı Mahmud Efendi Bölümünde 1604 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Nüsha 229x160x90 ebatlarında olup varak sayısı 282 ve satır sayısı 17'dir. Harekesiz nesih hatla çift sütun hâlinde yazılmıştır. Söz başları, âyet ve hadisler, kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Nüshanın istinsah tarihi 1236 (1820-21)'dir. Bu nüshanın müstensihi Muhammed Sâdık (Hâce-i Tersâne- Âmire)'tir. Eserin bu nüshanı, Süleymâniye'deki diğer nüshadan istinsah edilmiş gibi görünmektedir. Nüsha,

İlāhî sensin ol Ḥallāk-ı Mevlā

Ki zātuñdur münezzeh ḳadrũñ a‘ lā

beytiyle başlar ve

Ḥaḳ Te‘ālā Hazretin fikr idelüm

İsm-i a‘lāsın birez zıkr idelüm

beytiyle sona erer.

4. Almanya Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümü Nüshası: Eserin Ms.or.oct.2320 numarasıyla arşiv kaydı olan bu nüshasının istinsah tarihi 1067 (1656-57) ve müstensihî Mehmed b. Ahmed’dir. Nüsha, 195x135 ebatlarında olup varak sayısı 281 ve satır sayısı 17’dir. Nüsha, nesih hatla yazılmıştır.

Osmanlı Müellifleri adlı eserinde Mehmed Tâhir Efendi, şâirin Kaside-i Cezeriye şerhi olan “*Dürr-i Mekkûn*” adlı manzûm bir eseri daha olduğundan söz eder; ancak bu eserin nerede bulunduğu ve mâhiyetine dâir herhangi bir bilgi vermez.<sup>202</sup> Yaptığımız araştırmada, söz konusu eserin Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi Kasideci-zâde Bölümünde 8 demirbaş numarasıyla “*Dürr-i Mekkûn fî Şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*” ve Hüseyin b. Ahmed es-Sirôzî adıyla kayıtlı olduğunu tespit ettik. Eserin istinsah tarihi h.1160 (1747-48) ve varak sayısı 62’dir. Manzûm olarak yazılmış olan eserin müellifi, “Hüseyinî” mahlasını kullanmakla birlikte, eserin bir yerinde künyesini şöyle ifâde etmektedir:

Ḥāk-i rāh-ı pāylarına rüy-ı māl iden velî

Dā‘î-i muḥlişleri **Seyyid Ḥüseyin’ibn-i ‘Alî**

**El-Amāsî** hem Ḳapudān Cāmi‘inde olup imām<sup>203</sup>

İder ilḫvāna duālar ol maḳāmda şubḫ u şām<sup>204</sup>

Hüseyin ibn-i Alî, eserini tamamladığı tarihi de manzûm olarak verir:

Tāriḫi biñ elli üç zi’l-hiccede dil yevm-i ‘ıyd

Oldı itmāmı müyesser rüz-ı cum‘a seygidā<sup>205</sup>

<sup>202</sup> Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C.1, s.107.

<sup>203</sup> Mısrada aruz hatası bulunmaktadır.

<sup>204</sup> **Dürr-i Mekkûn fî Şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye**, Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Kasideci-zâde Bölümü, No:8, vr.56b.

<sup>205</sup> *Dürr-i Mekkûn*, vr.57b.

Bu bilgilere göre, eser **10 Şubat 1644 Cuma** günü tamamlanmıştır.<sup>206</sup> Şâirin, gerek künyesine ve gerekse eseri tamamlama tarihine dâir verdiği bilgiler, kendisinin, Câmîü'l-Envâr'ın müellifinden farklı biri olduğunu ortaya koymaktadır.

---

<sup>206</sup> Fâik Reşit Unat, **Hicrî Takvimleri Milâdî Takvime Çevirme Kılavuzu**, Ankara; TTK Basımevi, 1988, s.73.

## BÖLÜM 2: CÂMIÜ'L-ENVÂR 'ALÂ TEFSİRİ'L-İHLÂS

### 2.1. Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'-İhlâs'ın İncelenmesi

#### 2.1.1. Eserin Şekil Özellikleri

##### 2.1.1.1. Adı

Eserin adı, Arkeoloji Müzesinde bulunan tek nüshasında besmelenin hemen altında (vr.1b) “Kitâb-ı Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs” şeklinde yer almaktadır. Müzenin kataloğunda da bu isimle geçmektedir.

Şâir, bu ismi eserinde iki yerde zikretmektedir:

Bir hikâyetden açalum yine bâb

**Câmi' ü'l-Envâr** dinildi bu kitâb (B.3335)

**Câmi' ü'l-Envâr** kitâbın hatm idem

Oқыıyanlar görmeye yarın nedem (vr.387b)

Âmil Çelebioğlu, “Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı” adlı kitabında, eserden yine bu isimle söz etmektedir.<sup>207</sup>

Eserin adı, “İhlâs Sûresi'ne dâir nûrları bir araya getiren / toplayan” anlamına gelmektedir. Sâdece bir İhlâs Sûresi tefsiri olmayışı ve tasavvufî konuları da hâvî olması yönünden eserin muhtevâsı ile ismi arasında bir uygunluk bulunmaktadır.

##### 2.1.1.2. Türü

Eser, İhlâs Sûresi'nin mürettep olmayan, tasavvufî bir tefsiri niteliğindedir. Eserde sûrenin tefsiri dışında, dinî-tasavvufî pek çok konuya temas edilmiş; Kur'ân-ı Kerim'deki diğer âyetlere ve Hz. Peygamber'in hadislerine, ünlü mutasavvıfların sözlerine, dinî kıssa, menkıbe ve hikâyelere yer verilmiştir. Müellif, müstakil fasıllarda veya muhtevâsı farklı fasıllarda, nasihat türünde beyitler de yazmıştır. Eserde, tefsir ve nasihat dışında ahlâka dâir manzûmeler de bulunmaktadır. Eserin bu yönüyle, kesin hatlarla isimlendirilmesi mümkün görünmemektedir. Ancak, İsmail Ünver'in yaptığı tasnif<sup>208</sup> göz önüne alındığında, incelediğimiz eserin okuyucuya bilgi vermek, onu eğitmek amacıyla kalem alınmış dinî-tasavvufî bir mesnevî söylenebilir.

<sup>207</sup> Âmil Çelebioğlu, *Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, s.86.

<sup>208</sup> Ünver, “*Mesnevî*”, s.432-448.

### 2.1.1.3. Yazılış Sebebi

Câmiü'l-Envâr'da müstakil bir sebab-i te'lif kısmı bulunmamaktadır. Ancak, nüshanın 2b'sinden itibaren şâir, eseri yazma sebebini anlatıyor intibahı uyandırmaktadır. Buna göre şâirin eserini yazma sebebi, aşk yelinin esmesi ve bunun onun (gönül) deryasını coşturması, kalbine ve canına bu aşkın çok fazla tesir etmesidir:

Nesîm-i 'ışk irer çünkim temevvüc itdi bu deryâ

Pes elfâzdan olur zâhir degül kim tağ u taş ara

Doğındı cāna vü kalbe zuhûr oldı lisānumdan

Bu kez kaçd eyledüm anı beyân idem eşit yārâ (B.29-30)

Başka beyitlerde de şâirin eserini yazma sebebini görmek mümkündür. Buna göre şâir, insanların gözünden hicâb perdesini kaldırıp ilâhî sırları ayan etmek, insanları fâni âlemden bâkî âleme yönlendirmek, bunun için de sözlerine onları âşık etmek düşüncesindedir:

Götürem perdeyi yüzden seni 'âşık idem sözden

Düşür bu 'âlemi gözden olasın ğarķ bu envāra (B.40)

Kur'ân-ı Kerim'de Âl-i İmrân Sûresi'nin "Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe fazilete ulaşamazsınız." meâlindeki 92. âyetini nakleden şâir, eserini yazma sebeplerinden birini de "infak etme" olarak gösterir:

Pes infāk eyle anları kıla ol Hâķ saña yārî

Gör uşta naķle âşârı pes andan var anı ara (B.42)

Şâir, eserin bir bölümünde, Hz. Peygamber'le görüşüğünü, peygamberin vazifesini ona devrettiğini söyler. Şâirin aktardığına göre Hz. Peygamber, insanların çok azdığını, yoldan çıktıklarını ifâdeyle, kendisinin onlara devamlı nasihatler etmesi gerektiğini söylemektedir:

Baňa sırrumdan didi ol yār-i men

Sen benüm yirümdesin uş yā Hüseyn

Hem daħı emrümle ma' mürsın benüm

Yoluña ķurbān benüm cānum tenüm

İt naşîhat işbu nāsa ber-devām

Kim naşihatsuz azar işbu ‘ avām  
Ben didüm yaqdı bular ġāyet beni  
Ne beni diñler bular ne ħod seni  
Ne naşihat ne ħadîş āyet ü ne  
Cümlesin ħor da uyar ol nefsine  
Şöyle kim yandı ciger oldu kebāb  
Çākerem hem dillerinden çoħ ‘ iħāb  
Zāyi‘ olmaz Ħaħ ħatında işbu iş  
Cān dilden işbu rāh üzre düriş  
Söyledüm bunca naşāyiħ hem ħarīħ  
Kim olur her biri bir nār-ı ħarīħ (vr.295b)

#### 2.1.1.4. Yazılış Tarihi

Eserde hangi yılda yazıldığına dâir herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte müellif, eserini ramazan ayının on ikinci günü Duhâ vaktinde tamamladığını manzûm olarak aktarır:

Uş ramazān ayı içre ħatm olur  
On ikinci günde zuħā vaħt olur (vr.388a)

Şâir, eserini dört ay on günde tamamladığını iki beyitte söylemektedir:

Dört ay on günde tamām oldu ħamu  
Nazmı bunuñ cem‘ i birle iy ‘ amu (vr.388a)

Ħaħ Te‘ ālā luħfi birle fetħ ider  
Dört ay on gün içre cümle hep biter (vr.388a)

Nüşanın vr.131a’sında, Hüsâm b. Ahmed tarafından yazılmış ve nefsin mertebelerini açıklayan bir der-kenar yer almaktadır. Der-kenarın sonunda,

Tañrı rahmet eylesün ol cān için  
Kim oħıya Fātiħa yazan için **Sene 1060**



Ketebe el-ḥaḳīrū'l-faḳīr Ḥüsām bin Aḥmed ḡafera'llāhu Teālā zünübihī

beyti ve bu beytin yazıldığı mensur tarih kaydı bulunmaktadır. Bu tarih kaydı, eserin elimizdeki bu tek nüshasının 1060 (1650) tarihinden önce yazıldığını göstermektedir. Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, Osmanlı Müellifleri adlı eserinde şâirin vefât tarihini 1591 olarak vermektedir.<sup>209</sup> Dolayısıyla, eserin XVI. yy.da yazıldığını söyleyebilmek dışında kesin bir bilgi verilmesi mümkün görünmemektedir.

#### 2.1.1.5. Beyit Sayısı

Mesnevîlerin sonunda şâirlerin bazen eserin beyit sayısını verdiği bilinmektedir. Ancak incelediğimiz eserde, Hüseyin bin Ahmed Sirôzî, böyle bir bilgi aktarmamıştır. Eserin eldeki tek nüshasında **11bin** beyit yer almaktadır. İncelediğimiz bölümde ise (1b-192b) **5399** beyit bulunmaktadır.

#### 2.1.1.6. Nazım Şekilleri

Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs, mesnevî nazım şekliyle kaleme alınmış bir eserdir. Ancak eserde farklı nazım şekilleri de yer almaktadır. Eserde (1b-192b) *mesnevî* dışında bulunan nazım şekilleri ve beyit sayıları şöyledir:

#### Kaside

Eserde, kaside nazım şeklinin klasik vasıfları görünmez. Bu manzûmelerde, kaside nazım şeklinin bölümleri yoktur, mahlas beyti ise sâdece bir kasidede yer almaktadır. Kasidelerin bazılarının başlıkları “kaside” şeklinde geçmektedir. Diğerlerinde farklı başlık isimleri bulunmaktadır. Eserde, aynı konu içinde kaside nazım şeklinden mesnevîye, mesnevî nazım şeklinden de kasideye geçişler yapıldığı görülmektedir. Meselâ 958. - 970. beyitlerde bulunan kasidenin devamında (971. beyitten) itibaren farklı bir vezinle mesnevî nazım şekline geçilmiştir.

Kaside nazım şekliyle yazılmış olan bu manzûmelerin muhtevâsı, klasik kasidelerden oldukça farklıdır. 1-19. beyitlerde yer alan kaside tevhid; 3384-3390. beyitlerde yer alan kaside münâcât türündedir. Diğerlerinde ise ya İhlâs Sûresi'nin tefsiri yapılmış veya dinî-ahlâkî nasihatler verilmiştir. Eserde dikkatimizi çeken bir diğer özellik, bilhassa na't türündeki manzûmelerin kaside ile değil mesnevî ile yazılmış olmasıdır. Bazen de kasidenin başlığında diğer nazım şekillerinde de görülen “beyt” ifâdesi geçmektedir. Bu kelimenin hatâen kullanıldığı düşünülmektedir. Ayrıca, nüshanın vr. 122a'sından başla-

<sup>209</sup> Şâirin hayatıyla ilgili olarak bu çalışmada bkz. s.33.

yan ve “Fî Beyân-ı Âhir Kasîde ve Nasîhat ve Beyân-ı Ba’zı Ahvâl-i Sevâb-ı Tevhîd” başlıklı bölümde yer alan manzûmeler (3388-3475. beyitler), başlıkta belirtildiği gibi kaside ile değil mesnevî nazım şekli ile yazılmıştır.

Eserdeki kaside nazım şekliyle yazılmış manzûmelerin adları, beyit numaraları ve beyit sayıları şöyledir:

Adı	Beyit Numarası	Beyit Sayısı
1. ---	1-19	19
2. ---	29-42	14
3.Faslun fî Beyân-ı Tefsîr-i İhlâs bi-Avni’llêh	309-321	13
4.Faslun fî Beyân-ı Nüzûlehû ve Reddi’l-Müşrikîne min Hâzâ	441-458	18
5.Beytün ‘alâ Bahr-i Tavîl ve Kâfiye-i Âhar ‘alâ Merâtibihî	498-506	9
6.Faslun fî Sûre-i İhlâs ‘alâ Bahr-i Kasîr ve Sevâbuhû	507-520	14
7.Faslun fî Beyân-ı Ahvâl-i Tavâ’if-i Muhtelif	556-577	22
8. Hâzâ Sebeb-i Nüzûl-i be-Haseb-i Ma’nevî	68-685	18
9.Faslun fî Beyân-ı Güft-i Hüve	813-824	12
10.Faslun fî Beyân-ı Sıfat-ı İsm-i Hû ve Sevâbuhû	958-970	13
11.Faslun fî Beyân-ı Esmâ’ullâh ‘alâ Nev’ayn Zâhirun ve Bâtınun	1032-1044	13
12.Fî Beyân-ı Eser-i Bâtînî ve Ahvâl-i Rû’yetu’llâh-i Te’âlâ	1175-1197	23
13.Faslun fî Beyân-ı Kelime-i Tevhîd	1314-1327	14
14.Faslun fî Tefsîr-i İsmu’llâh	1691-1702	12
15.Faslun fî Tefsîr-i İsmu’llâh	1866-1874	9
16.Faslun fî Hikâyet-i Dâvûd-ı Nebî Aleyhi’s-Selâm	2231-2248	18
17.Faslun fî Beyân-ı Ahvâl-i Ervâh	2481-2491	11
18.Faslun Kasîde-i İlâhî ve Nasîhat	2707-2716	10
19.Faslun fî Beyân-ı Hilâl Kamer ve Beyân-ı Şems	2902-2915	14

20.Faslun fî Beyân-ı Esmâ-i İlâhî	2947-2985	39
21.Faslun fî Hikâyet-i Âdem Peygamber Aleyhi's-Selâm	3163-3191	29
22. ---	3384-3390	7
23.Faslun fî Hikâyet-i Ebû Bekr ve Peygamber Aleyhi's-Selâm	3491-3517	27
24.Fî Beyân-ı Kasîde ve Nasîhat	3746-3753	8
25.Faslun fî Beyân-ı Kalb 'alâ Temsîli'l-Arşî'l-A'zami	4032-4041	10
26.Faslun fî Kasîde fî Beyân-ı Rûh	4184-4194	11
27.Hâzâ Kasîde ve Nasîhat	4479-4493	15
28.Kasîde ve Nasihat	4783-4796	14
29.Fî Beyân-ı Kalb ve Hâlihî	5195-5205	11
30.Fî Beyân-ı Kasîde ve Ma'nâ-yı Mu'ammâ	5326-5338	13

### **Nazm**

Nazm şekli, bölümlerin sonlarında yeknesaklığı kırmak amacıyla tekrarlar hâlinde yazılmıştır. Nazm şekillerine Divan edebiyatında bir başlık konmasa da Câmiü'l-Envâr'da hemen hemen hepsi “beyt” adı ve aruzun uzun bahirlerini belirten ifâdeleri hâvî başlıklarla yazılmıştır. Eserde kullanılan nazm şeklindeki manzûmeler, 3 farklı şiirden oluşmaktadır. Bu manzûmeler şunlardır:

Çün vişâlûñ şerbetin uş eyledüñ âb-ı zülâl  
Bu şuşamış cânlara da n'ola irgörseñ vişâl  
İçeler 'ışkuñ şarâbın olalar mestân-ı 'ışk  
Göreler kudret cemâlûñ alalar andan hıışâl

Yukarıdaki manzûme eserde, 252-253, 487-488, 745-746, 1198-1199, 1739-1740, 2479-2480, 2717-2718, 3161-3162, 4030-4031, 4373-4374, 5152-5153 numaralı beyitlerde toplam 11 yerde geçmektedir. Nazm şeklindeki bu manzûme aruz vezninin “Mef 'ülü / Mefâ'îlün / Mef 'ülü / Mefâ'îlün” kalıbıyla yazılmıştır.

Cüş itdi gönül yine deryâ-yı vişâliden  
Çün sâķî kadeh şundı ol âb-ı zülâliden

Āşüfte dil-i ħaste dost zülfine dem-beste

Der leyl ü nehâr zârem ol ħüb-ı Cemâliden

Yukarıdaki manzûme eserde, 163-164, 439-440, 945-946, 1450-1451, 2199-2200, 2900-2901, 3478-3479, 4278-4279, 4781-4782, 5339-5340 numaralı beyitlerde toplam 10 yerde geçmektedir. Manzûme aruzun “Mef‘ülü / Mefâ‘ilün / Mef‘ülü / Mefâ‘ilün” vezniyle yazılmıştır.

Aruzun “Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilün” vezniyle yazılmış olan aşağıdaki manzûme eserde, 610-611 numaralı beyitte yer almaktadır.

Gör kemâl-i kudretinden bizi insân eyledi

Luţf idüp ĩmân u Ķur‘ân bunca iĥsân eyledi

Hem Muĥammed kim ħabĭbin gönderür eyler mu‘ĭn

‘Āleme rahmet ü ni‘ metdür ki yek-sân eyledi

### **Gazel**

Eserde gazel nazım şekliyle yazılmış tek manzûme, 1452-1458 numaralı beyitler arasında yer almakta olup 7 beyitten ibârettir. Gazel, “Faslun fî Beyân-ı Ahvâl-i Hû ve Muĥabbetihî” başlığını taşımaktadır. Şâir, “Hû” ismine duyduğu aşkı ve bu ismin kendinde meydana getirdiği tesiri lirik bir dille anlatmıştır. Gazelde mahlas beyti bulunmamaktadır. Gazelin devamı olan beyitler, yine aynı vezinle fakat mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır. Gazel aruz vezninin “Mefâ‘ilün / Mefâ‘ilün / Fe‘ülün” kalıbıyla yazılmıştır.

### **Kıt’a**

Eserde kıt’a nazım şekliyle yazılmış tek manzûme, 743-744 numaralı beyitlerde bulunmaktadır. Kıt’a “Beyt ‘alâ Bahr-i Tavîl” başlığı taşımaktadır. Aruz vezni tespit edilemeyen kıt’a şöyledir:

Bir kezin çün ‘ışk yeli esdi varlık elinden

Aluban benlik tozın yile virüp gitdüm ben

Gül-şen-i dost içre uş vâlih ü ħayrân u mest

Bülbül-i şūrīde-veş maĥrem-i gül oldum ben (B.743-744)

### **2.1.1.7. Vezin Türleri**

Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs, farklı nazım şekillerinin kullanıldığı hacimli bir eserdir ve bu yönüyle eserde aruzun farklı vezinleri kullanılmıştır. *Mesnevî* nazım şekliyle yazılmış olan manzûmelerde aruzun kısa bahirleri; diğer nazım şekillerinde aruzun uzun bahirleri (1 kaside ve 1 gazel kısa bahirle yazılmıştır.) tercih edilmiştir. Eserde aruzun bu kısa ve uzun bahirleri genellikle “bahr-i tavîl, bahr-i kasîr, nev'-i âhar, vezni-âhar” gibi isimlerle belirtilmiştir. Ancak bu isimler, Divan edebiyatındaki mensur bazı metinlerde karşılaşılan bahirlerle ilgisi olmayan, sâdece o kalıbın uzun veya kısa olduğunu belirtmek için kullanılmış tâbirlerdir. Manzûmelerde kullanılan aruz vezinleri şunlardır:

**Remel Bahri:**

Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilün

Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilün

**Hezec Bahri:**

Mefâ' ilün / Mefâ' ilün / Fe' ülün

Mef' ülü / Mefâ' ilün / Mef' ülü / Mefâ' ilün

Mefâ' ilün / Mefâ' ilün / Mefâ' ilün / Mefâ' ilün

**Tablo 3: Eserde Kullanılan Vezinler**

VEZİNLER	MESNEVÎ	KASIDE	NAZM	GAZEL	KIT'A	TOPLAM ADEDİ
Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilün	30	-	-	-	-	30
Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilün	-	3	12	-	-	14
Mefâ' ilün / Mefâ' ilün / Fe' ülün	44	1	-	1	-	46
Mefâ' ilün / Mefâ' ilün / Mefâ' ilün / Mefâ' ilün	-	25	-	-	-	25
Mef' ülü / Mefâ' ilün / Mef' ülü / Mefâ' ilün	-	-	10	-	-	10
Aruz Vezni Tespit Edilemeyen Manzûme <sup>210</sup>	-	-	-	-	1	1

Eserin vezin bakımından pek çok kusuru vardır. Bunların başında, imâle ve zihafklar gelmektedir. Aruz için kelimelerin yapısının değiştirilmesi, Türkçe kelimelerde zaman zaman imâle-i memdûdelere mürâcaat edilmesi, eserin aruz kusurlarından bazılarıdır.

<sup>210</sup> İki beyitlik bu manzûmenin hece ölçüsünün 14'lü kalıbıyla yazılması ihtimâl dâhilindedir.

Ancak Câmîü'l-Envâr, dinî-tasavvufî bir eserdir ve mutasavvıf şâirler, teknik bakımdan belli kurallara katı bir şekilde uymaktan ziyâde, samimiyetin peşindedir. Cezbe hâlinde söylenilmiş rûhânî bir hava taşıyan bu şiirlerde hece eksiklikleri, vezin aksaklıkları, kelime tekrarları vb. teknik kusurlara rastlanılmasına rağmen, nasıl söylendiği değil ne söylendiği ve niçin söylendiği önemsendiğinden bu tür manzûmeler, halk arasında kabul görür. Mutasavvıf şâirlerin asıl amaçları şiir yazmaktan çok meramlarını ifâde etmektir. Dolayısıyla tasavvufî şiir, kapılarını teknik ve retorik değerlendirmelerden ziyâde tematik ve terminolojik yaklaşımlara açar.<sup>211</sup>

Bununla birlikte, şâirin vezin bakımından genel olarak başarılı olduğu söylenebilir. Özellikle kaside nazım şekillerinin yazıldığı uzun bahirlerde, iç kâfiyelerin de kullanılmasıyla ahenk yönünden güçlü manzûmeler ortaya konmuştur. Eserin genelinde hissedilen şâirin samimiyeti, bilhassa ahenk yönünden güçlü olan bu manzûmelerin tesirini son derece arttırmıştır. Aşağıda, kaside nazım şekliyle yazılmış, anlam ve ahengi güçlü bir manzûme misâl olarak yer almaktadır:

Çü yüz tıtduñ bu der-gâha / irürdüñ menzilüñ râha  
Karışduñ arı ervâha / bu mañbûba gel it sen nâz  
Yürü hey âdem-i gâfil / kanı fikrüñ kanı ' âkıl  
Gerekdi olasın kâbil / gideydüñ yola sen az az (B.4188-4189)

Eserdeki kaside nazım şekillerinin pek çoğunda bu özellik bulunmaktadır:

Bular hep geldi pes bir bir / ne kim eylendi uş taqrîr  
Gel imdi eyle var tedbîr / bu işe fetḥ ider Allâh  
Düşür bu derdi sen câna / ki gönülün ' ışkıma yana  
İresin tâ kim ' irfâna / vire tâ vaşl-ı hâl Allâh (B.684-685)

Şâirin, kaside dışındaki diğer nazım şekillerinde de başarılı beyitlerini görmemiz mümkündür. Özellikle bazı beyitlerde aruza dâir hiçbir kusur bulunmamaktadır. Bu durum, şâirin şiirin vezinle ilgili teknik yönünü de göz ardı etmediğini gösterir:

Hemân bir deyre benzer işbu kûbbe  
Geyüpdür lâciverdî egne cûbbe (B.47)

<sup>211</sup> Ömür Ceylan, **Böyle Buyurdu Sûfi**, İstanbul: Kapı Yayınları, 2005, s.43-44.

Ki her bir ‘ıyş u şūret oldu bir büt

Gerek zī-rūḥ gerek bī-rūḥ olan dut (B.50)

Câmiü'l-Envâr'ın vezin özellikleriyle ilgili diğer tespitlerimiz genel hatlarıyla şunlardır<sup>212</sup> .

**1.** Eserde imâle kusurları çoktur. Bunların çoğunu, Türkçe kelimelerdeki kısa hecelerin aruz münâsebetiyle uzun okunmasından kaynaklanan imâle-i maksûreler oluşturmaktadır. Ayrıca, bir buçuk ses değeriyle medli okunması gereken kelimelere dâir de eserde pek çok misâl bulunmaktadır.

İmâle-i maksûreler, Divan şâirlerince ahengi artıran bir unsur olarak da kullanılabilmiş, aruza dâir bu uygulama, bu tür hâllerde kusur olmaktan öte, şiire güzellik katan bir unsur olmuştur. Aşağıdaki beyitteki paralel imâleler, ahengi artıran bir unsur olarak değerlendirilebilir:

Gözi yaşlu yürek başlu güneş yüzlü kamer kaçlu

Siñe siñe ki şan yaşlu gelür çün mescide ol ân (B.2242)

Ancak imâlenin sırf aruz için uygulanması, tam tersi bir durum ortaya çıkarmaktadır. İncelediğimiz eserde, özellikle aruzun kısa bahirlerinde, imâle-i maksûrelere daha çok bu gâye ile mürâcaat edildiği göze çarpmaktadır. Aşağıdaki beyitte geçen “kanı” kelimesindeki imâle mecburiyeti, kelimenin farklı anlamlar çağrıştırmasına sebep olmuştur:

Bu fânî ḳullara anı ki bilsünler bu ‘irfânı

Bu maḥbûba gelen **kanı** çü böyle fazl ider Allâh (B.678)

Eserde imâlelerin gereksiz olduğu yerler de bulunmaktadır. Meselâ aşağıdaki beytin ilk mısrasında “gider” kelimesinin ilk hecesinde imâle mecburiyeti vardır. Oysa “gider” ve “ol” kelimelerin yerlerinin değiştirilmesi, hem bu imâleye olan ihtiyacı ortadan kaldıracak hem de mısranın anlamı daha kuvvetli hâle gelebilecektir:

Ol gelincek **gider ol** bī-iştibâh

Pes riyâ iden kimesne ider âh (B.3719)

<sup>212</sup> Aruz vezni-ımlâ münâsebetine dâir “Nüshanın İmlâ Özelliklerine ve Transkripsiyonlu Metnin Kurulmasına Dâir Açıklamalar” adlı bölümde (bkz. s.456.) bilgi verildiği için burada doğrudan eserin vezin özellikleri ortaya konulmaya çalışıldı.

Eserde, imâle-i memdûdeler de bulunmaktadır. Bunlar daha çok Arapça ve Farsça kelimelerde görülmektedir. Aşağıdaki beyitte geçen “cân” kelimesinde bu tür bir imâle bulunmaktadır:

Od u şu toprak u yelden eyledi

Andan aña **cân** virdi söyledi (B.3616)

İmâle-i memdûdelere, Türkçe kelimelerde de rastlanılmaktadır. Aşağıdaki beyitte geçen “uç” kelimesinin medli okunması hâlinde mısranın aruz vezni düzelmetedir:

Elf ehad harfinüñ evvel harfidür

**Üç** noqtadan mürekkebdür o dür (B.1743)

Aşağıdaki beyitte “ol” kelimesinin bir buçuk hece değerinde okunması lüzümlüdür:

Hem dahı kendüye hoş gelmişdür ol

**Ol** nesne ašlâ virmez rûha yol (B.4422)

Kelimelerdeki imâle-i memdûdelerde bir tutarlılık görülmemektedir. Aruzun sağlanabilmesi için aynı mısradaki iki defa defa kullanılan “arş” kelimesinin, ilkinde medli ikincisinde medsiz okunması gerekmektedir:

‘**Arş** bâkî kaldı vü ‘**arş**dan dahı

Fi’l-i kudret iriserdür iy aḥî (B.4102)

Benzer bir durum, Türkçe kökenli “beş” kelimesinde de görülmektedir. Bu kelimenin beytin ilk mısrasında bir buçuk hece, ikinci mısradaki bir hece okunması gerekmektedir:

Her bir elde **beş** barmağ vârdurur

**Beş** namâza pes işâret oldurur (B.2720)

2. Eserde zihaf kusurları da bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı asıl zihaf, bazıları medli kelimelerin kısa okunmasından kaynaklanan ve Divan şiirinde kusur olarak kabul edilmeyen zihaflardır. Aşağıdaki beytin ilk mısrasında, Divan şiirinde bir kusur olarak kabul edilen asıl zihafa dâir bir misâl bulunmaktadır:

Ma’ **nîs**in keşf itdi anuñ evliyâ

Her kim ehl ola bu ‘irfândan duya (1756)

Aşağıdaki beyitte, kusur olarak görülmeyen bir zihaf misâli yer almaktadır:

Şu kim kalbinde ğayrın kıldı maḫşûd

İki ‘âlemde **ḫaşm** ola o Ma’ bûd (B.72)



3. Eserde, vasl misâlleri de bulunmaktadır. Vaslların ahengi artırdığı bilinmektedir. Vaslın uygulanmaması, bilakis ahenge ket vurmaktadır. Aşağıdaki beyitte vasla dâir bir misâl yer almaktadır:

Pes andan bil **kim ol** Allâh Te‘âlâ

Ne der kullarına Cellen ü A‘lâ (B.1045)

Divan şiirinde şâirlerin genellikle dikkate almadığı “vasl-ı ayn” adlı bir kural daha bulunmaktadır. Buna göre, konsonantla biten kelimedenden sonra “ayn” harfiyle başlayan kelime gelirse vasl yapılmaz. Eserde de vasl-ı aynın uygulandığı ve uygulanmadığı yerler bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte bu kurala uyulmuştur:

Yalıñuz dilile olmaz / ‘amelsüz vaşl-ı hâl olmaz

Gelür cân iline tölmez olursın huşk u hem sâhil (B.817)

Aşağıdaki beyitte ise bu kurala uyulmamıştır:

Pes imdi dil dudak mı ola perde

**Kim** ‘arş u kürsî durmadığı yerde (B.984)

Vasl misâllerine Türkçe kelimelerde de rastlanmaktadır.

Zihî ma‘şûk ki bî-mişl ola ol yâr

**Yür’imdi** ‘âşık ol derdile yalvar (B.120)

4. Eserde bazen imâleyi ortadan kaldırmak için tahfiplere (kasr) başvurulmuştur. Aşağıdaki beyitte geçen “meh” kelimesinde bu tür bir tasarruf söz konusudur:

Bu kez irdüñ ol eclâya vü hem bil dağı meclâya

Oluş lâyıq tecellâya ider devr ol **meh**-i tâbân (B.5197)

“Hak” kelimesi, aşağıdaki beyitte vokal almasına rağmen, kelimenin aslında bulunan ikinci “k” harfi ortaya çıkmamıştır ki, bu da aruzun sağlanması için başvuru yollarından biridir:

Nedür ma‘nâsı anuñ eydem anı

**Haka** vaşl ola anuñ anda cânı (B.1011)

Bu tür kullanımlar, özel isimlerde de karşımıza çıkar. Aşağıdaki beyitte kâfiye ve vezin uygunluğu için “Hâzret-i Allâh” terkibi farklı yazılmıştır:

Buña uş indi şâhid âyetu’llâh

Buyurmuş bu kelâmı **Hâzretu’llâh** (B.106)

Yine aruz sebebiyle hece fazlalığına meydan vermemek için terkiplerin yapısında da değişiklik yapılabilmektedir:

**İmām A‘zam** Ebū Yūsuf Muḥammed

Velīlerdür bular pes uş ne minnet (B.895)

5. “İlm, zikr, fikr, akl, kibr” gibi kelimeler, hece eksikliğine bağlı aruz kusurunun giderilmesi amacıyla, zaman zaman Türkçedeki telaffuzlarına göre “ilim, zikir, fikir, akıl, kibir” şeklinde imlâ edilmişlerdir. Böylece, bir buçuk hece değerindeki kelime (tam/yarım - .), iki tam hece değeri hâline (. -) getirilerek kelimedeki hem zihaf hem de imâle kusurları ortadan kaldırılmıştır. Bu tür kullanımların, Divan şiirinin ahenk kurallarıyla mutâbık olduğunu söylemek güçtür:

Pes mu‘atṭaldür ‘il’mden key ḥarāb

Şöyle kim baṭṭāl degirmen fi’t-türāb (B.5069)

6. Eserde, aruz vezni sebebiyle Arapça-Farsça ve Türkçe kelimelerin yapısı bazen değiştirilmiştir. Bu durum, bazı zorlama kullanımları da beraberinde getirmiştir. Mısradaki aruz vezni düzelmekle birlikte, kelimelerin bozulmuş olan bu yapısı, şiirin müzikalitesini, seslerin tınısını bozmuştur. Aşağıdaki beyitte “zindān” kelimesi, “zinidān” şeklinde imlâ edilmiştir ki, mısrada aruz ölçüsü dışında bir ahenk bulunmamaktadır:

Ḳıyās it çünki sinden çıkasın sen

O zinidānda çün çıkasñ pes aḥsen (B.2791)

Aşağıdaki beyitte geçen “ḳābiliyyet” kelimesi yine bu sebeple farklı yazılmıştır:

Ki yokdur ğayrı ḥayvānda ol aḥvāl

Ol **ḳabliyyet** bulunmaz hem de aḳvāl (B.3424)

Aşağıdaki beyitte, “emel” kelimesi “eml” şeklinde mısraya dâhil edilmiştir:

Çenge vü çalgıda ‘ıyş u ‘işrete

Düşe gönli ṭul-i **emle** fikrete (B.2534)

Türkçe bazı kelimelerde de benzer durumlar görülmektedir. Aşağıdaki beyitte, “günlerden” kelimesinde böyle bir kullanım vardır:

Meger bir pādişāh günlerde bir gün

Geçerdi bir aradan eyleyüp ün (B.76)

7. Eserdeki bazı beyitlerin vezinleri, kendilerinden önce gelen manzûmelerden farklıdır. Aşağıdaki beyitlerden ilki, bölümdeki diğer beyitler gibi hezec bahri ile; ikincisi ise bölümdekilerden farklı olarak remel bahri ile yazılmıştır:

Tevekkül hem rızâdur uşta dördi

Eşitsün her kimü[ñ] kim varsa derdi

Derdi olandur bulan dermânını

Derdile dutar Hudâ fermânını (B.1855-1856)

Eserin bazı mısralarında hece noksanlığı/fazlalığı gibi sebeplerden kaynaklanan aruz kusurları bulunmakta olup transkripsiyonlu metinde bunlar dipnotlarla gösterilmiştir. Aşağıdaki beytin ilk mısrasında hece fazlalığından kaynaklanan aruz kusuru vardır:

Ammâ mādde / vâşıtasın / *la oldı ol*

Hem zamâna / mevķûf olmaķ / la i ķul (B.4209)

Aşağıdaki beytin ilk mısrasında, hece noksanlığından kaynaklanan bir aruz kusuru bulunmaktadır:

Eħadiyyet şem‘i yalıñı bil

Hemân pervânenüñ pes anda i dil (B.4767)

8. Eserde, aruz vezninin sağlanabilmesi için çeşitli uygulamaların yapıldığı da görülür. Bu meyânda bazı kelimeler ve bazı bağlaçlar art arda tekrar edilmiştir. Meselâ, aşağıdaki beyitte atıf vâvı iki kez kullanılabilmiştir:

Yâ bu ķahru **vü** ģayr u luţf u iĥsân

Bular andan eşer olmaz mı yek-sân (B.1142)

Aşağıdaki beyitte, “eger” ve onun tahfif şekli olan “ger” kelimesi art arda kullanılmıştır:

‘Aķ’llar anı bilmekde çü ģayrân

Dururlar **ger eger** biñ ola seyrân (B.2031)

Aşağıdaki beyitte, müterâdif kelimeler kullanılmıştır:

Ķalbile rûĥ seyri ģâlinden diyem

**Yine tekrâr** ba‘zı ģâl ģâyдын yiyem (B.5151)

Eserde dikkati çeken bir diğer durum, ilk mısrasındaki son kelimenin bir bölümünün aruz vezni sebebiyle beytin ikinci mısrasına kaymasıdır. Bu şekilde oluşturulmuş beyit

yapısı, gerek Divan gerek Tekke şiirinde alışılmamış bir durumdur. Bununla ilgili birkaç misâl aşağıda yer almaktadır:

Zire rûh mâdem ki ol kendü **makâ-**

**Mında** idi üns tütmişdi Hâka (B.4294)

Bil tarîkat memesinden yâ **hakî-**

**Kat** memesinden de aña uş dağı (B.4414)

Bazen de kelime değil izâfet terkibi bölünmüştür:

Tab'iyet idüp aña **ser-güşe-i-**

**Fakrı** hıfz idüp kıya her güşeyi (B.4657)

Tecellî kıla çün rûh ol **cemâl-i-**

**Samediyet** şem'ine o hâlî (B.4765)

#### 2.1.1.8. Kâfiye

Manzûm metinlerde ahengi sağlayan bir diğer unsur kâfiyedir. Divan şiirinde şâirin kâfiyeye hâkimiyeti, aynı zamanda şiire hâkimiyeti demektir. Bu yönüyle manzûm bir metnin kâfiye sistemi, şâirin kudretini ortaya koyan önemli bir unsurdur. Ancak, dinî-tasavvufî metinlerde -daha önce de belirtildiği gibi- şâirlerin nasıl söyledikleri değil ne söyledikleri yönünde bir endişe taşımaları, şiirin teknik yönünün genellikle dikkate alınmamasını beraberinde getirmiştir. Tasavvufî eserlerin her şeyden önce bu yönlerinin göz önünde tutularak değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım olacaktır.

Câmiü'l-Envâr isimli eserde de kâfiye bakımından bazı kusurların olduğunu söylemek mümkündür. Eserin beyit sayısının fazla oluşu ve mevzûnun din ve tasavvuf ekseninde işlenmesi; kâfiye tekrarları, kâfiyesiz beyitlerin bulunması, bazen revî harfinin seçilmesinde yazılışın değil okunuşun önemli olması vb. pek çok kâfiye kusurunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Eserin kâfiye özelliklerine dâir tespitlerimiz şunlardır:

Eserde revî harflerinin mutlak ve mukayyed misâlleri bulunmakla birlikte, daha çok mukayyed revîlerin kullanıldığı göze çarpmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde bunlara birer misâl yer almaktadır:

*Mukayyed Revî:*

Nüzüline sebep eydem ne yüzden

İki dürlü dediler işbu sözden (B.540)

*Mutlak Revî:*

Dünyede her kim ölümden kurtıla

Âhiretde dağı hem cennet bula (B.1949)

Eserde kullanılan kâfiye türleri şunlardır:

*Mücerred Kâfiye:*

Pes anlardan da dört nesne tenezzül

İdüpdür rükn-i İslâmdur olar bil (B.1854)

Ol Allâh adınıñ bil kuvvetinden

Yanaydı cümle ‘ âlem heybetinden (B.1905)

*Mürekkebe Kâfiyeler:*

*A) Mürdef Kâfiye:*

Ol kadeh döñdi hevâya ol zamân

Bir dağı Allâh didi çün ol hemân (B.3017) (ridf-i elifi)

Kim insândan gelür bunlar zuhûra

Bularuñ aşlı var bağı işbu nûra (B.1143) (ridf-i vâvî)

Çü şehre varavuz pes ola tezyîñ

Cemâlümle müzeyyen ola ol hıyn (B.2329) (ridf-i yâvî)

*B) Müesses Kâfiye:*

Anuñ ‘ ilm-i kemâli sende zâhir

Vü sensin ‘ ilm-i evvel ‘ ilm-i âhir (B.144)

Çulağ dut imdi bir dem eyle hâzır

Göñül sem‘ üñ ola kim ola nâzır (B.162)

*C) Mukayyed Kâfiye:*

Gelür gâh gâh göñülden söyle bir zevk

Çoyar şıdğ u şafâ ‘ ahde vefâ şevk (B.1166)

Olar da kibr iderse ire **zecre**

Harām bigi ‘ azāb olur o **hicre** (B.2281)

Eserde kâfiye harfinin bulunduğu kelimenin yapısı ve türü, kelime tercihinde ön planda değildir. İsim-fiil, fiil-sıfat, isim-sıfat türünde kelimeler ile Arapça-Türkçe, Türkçe-Farsça kelime vb. kelimeler revî harfinin bulunduğu kelimeler olabilmıştır. Meselâ aşağıdaki beyitte Türkçe çekime girmiş fiille Arapça bir kelime arasında ses benzerliği kurulduğunu görmekteyiz:

Kim ol Qur’ân hevāsında uçan **dir**

Me‘ ānī kuşları kim ide **tedbîr** (B.1734)

Eserde genel olarak revî harfini bulduran kelimeler arasında bu yönüyle bir münâsebet yoktur. Hatta şâir, eserin de hacimli olması sebebiyle Türkçede kullanılmayan anlam yönünden sıkıntılı bazı kullanımlara mürâcaat etme mecburiyeti duymuştur. Meselâ aşağıdaki beyitte “sezmek” fiiline refleksivum (dönüşlülük) eki getirilmesi pek örneği görülmeyen bir durumdur:

Sebeb sensin bilinmek bu **hazine**

Anuñ kim ‘ ilmi var eyle **sezine** (B.145)

Bununla birlikte kâfiye harfinin bulunduğu kelimeler arasında zaman zaman çeşitli münâsebetlerin bulunduğu görülür. Bu münâsebetlerden bazıları şunlardır:

*Aynı Kökten Kâfiye:*

Biz andan eylerüz mü ’min **muvaḥḥid**

Kimin meṣnā kimi pes oldu **vāḥid** (B.2644)

Ki her-bār aña korkmak o[la] **lāzım**

Gerekdi ola ol havfa **mülāzım** (B.1165)

*Müfred-Cemi’ Kâfiye:*

Eḥaddan mīm zuhūruñdur bu **nāsa**

Sebebdür da‘ vet ü lafzı **ünāsa** (B.141)

Bu naḳle uşta āyet hem **eḥādīs**

Ḳadīm iste bular çün oldu **ḥādīs** (B.74)

*Tezat Kelimelerle Kâfiye:*

Saña mazhar bu mü'minler budur **hâl**  
Anuñ'çün naql idüpsin eyleyüp **ķâl** (B.151)

Bir niçe tayfa idüpdür **ittifāk**  
Anuñ üzre illā tıtmazlar **nifāk** (B.4260)

*Aynı Kalıpta Kâfiye:*

Ķamu aşhâb e'imme buña **şâhid**  
Ķabül itdi anı ol Ferd-i **Vâhid** (B.258)  
Hem anuñ yaratmasın ol **hâzrete**  
Nisbet itdi pes bakuñ bu **ķudrete** (B.4252)

*Fiil+Fiil Kâfiye:*

Pes havâş bundan ider perhîz **dimez**  
Sen ü ben lafzın firâķından **yimez** (B.1682)  
Dükelin mi yâ biraz mı **şorayum**  
Ķapu kaçduñuz uyandum **durayum** (B.3530)

*İsim+İsim Kâfiye:*

Sen beyân avurtların biñ **cânıla**  
Söyleşürsin dînile **imânıla** (B.3540)  
Al Ayâzdan sen naşîhat bu **söze**  
Kim yarın anda ururlar hep **yüze** (B.1678)

*Sıfat+Sıfat Kâfiye:*

Ķabül itdüm du'ân uş ola **hâzır**  
Çü ben-ven cümle maħlûķ üzre **nâzır** (B.1729)  
O zulminden murâd olmaķ **mücâhid**  
Ki nefsine ider zulmi o **şâhid** (B.4504)

*Zamir+Zamir Kâfiye:*

Pes apuu ol aıııya besler **sizi**

Bunu böyle buyurur gr **kendüzi** (B.3552)

Aldanup bunlara ucben dime **ben**

İll ber- aksen kayırmaz diye **sen** (B.1676)

Sık kullanılan kfiye kelimelerinden bazıları Şunlardır:

var-yr, dil-bil, ad-yd, an-cn, ol-yol, cevb-Őevb, anı-y' n, tedbr-dir, hatt-t, perde-yerde, çok-yok, pdiŐh-h, aŐsen-sen, söz-yüz, dd-yd, n-y' n, söz-göz, bil-il, niŐn-Őn, rh, grh, Şol-ol, anı-n, hzr- nzr, hoş-uş, niŐn-Őn, gir(iş)-ir(iş), Te'l- a' l, thir- zhir, ol-tl, muŐarrer-er, dem-dedem, ayn-beyn.

Eserde rev harfinin bulunduğu kelimelerin kökeni ile ilgili bir bölümün incelenmesi, eserin geneli hakkında –tahmin- bir sonuca ulaŐmamızı sağlayacaktır. Eserin uzun bölümlerinden biri olan “Faslun fi Beyn-ı Hikyet-i Kays ve Lbnn ve Benn” (B.2492-2706:215 beyittir.)'daki rev harflerini ihtiv eden kelimelerin kökenini incelediğimizde Şu sonuca ulaşmamız mümkündür <sup>213</sup>:

*Türkçe kökenli kelimeler:* an (17), var (13), ol- (9), bil- (7), it-(6), tol-(6), di-(4), ol (4) yol (4), ad (4), var- (3), kıl- (3), kul (3), gün (3), ur- (3), ben (3), arı (3), bir (4), sen (3), otur- (3), eyle- (3), iş (2), el (2), az (2), gr- (2), kan (2), söz (2), tamar (2), Şöyle (2), biz (2), git-(2), söyle-, kişi, nişe, nite, sana, uş, ile, yayıl-, kamu, dile-, eğle-, ayak, tayak, il, yitr-, ip, yap-, ir-, gir-, vir-, beden, ten, ata, kal-, gez-, bez-, yüz, ağaç, a, siz, götür-, kulak, sağ, gel-, din-, uş, er, uyan-, yarın, szlek, yas, tar, yiryzi, ara-, yağmur, anca, ence, kira, kaysı, su, soy, göz, toprak, olar, deli, ko-, al-, tağ, işte, diş, kes-, yi-, yr-, depren-, değirmen, i, giri, dur-, kim, nitekim, yaz-, barmak.

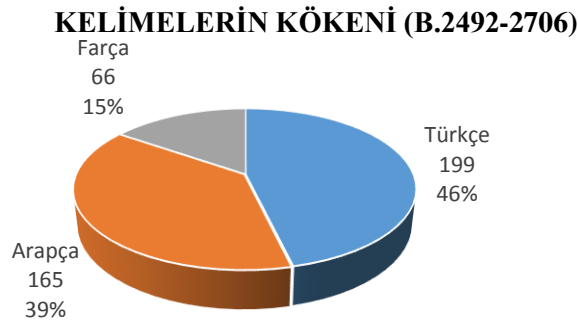
*Arapça kökenli kelimeler:* dem (7), hl (3), takdr (3), fark (2), ma'n (2), hatt (2), Şek (2), mn (2), lem (2), İlh (2), Sni'(2), beŐret (2), iŐret (2), mekn (2), nr (3), mmet (2), meŐgl (2), hs (3), ya'n (2), -murd, hdim, fid, kesf, latf, -vef, saf, mü'min, bezl, nakl, ma'rifet, sıfat, besmele, hasen, devm, avm, kusr, vusl, heves, cahm, hamm, makhr, mahrm, ebed, memleket, Şerr, zamn, sevb, bb, Mes'd, mesbt, let, hlet, el'n, ta'absuz, hir, zhir, Br, gark, amm, mu'amm, ill, l,

<sup>213</sup> Bunlardan bir kısmı redif olarak da kullanılmıştır.



işrâk, berrâk, letâfet, kesâfet, cârî, hurûf, had, ‘ad, ahvâl, ibâdât, âyât, mezheb, eşçâr, enver, Hakkâ, âsî, ma’âsî, niyâz, la’în, ‘ayb, gayb, nâs, kelâm, selâm, haber, hâlî, Hallâk, mu’allâk, nakl, ‘akl, ma’mûr, el’ân, halk, hulk, velî, eşhâs, ifrâz, muvahhid, vâhid, beyân, ‘ayân, karâr, ahbâr, kıyâs, ta’âm, ‘âm, tedbîr, selâmet, alâmet, evvel, eb-kem, şân, Resûl, usûl, ebrâr, saf, esnâf, mesrûr, Rab, mukarreb, tûr, Muhammed, merâtib, kâtib, ikrâr, tekrâr, âdet, şehâdet, gâyet, bidâyet, himmet, hilâf, lâf, zâ’il, mâ’il.

*Farsça kökenli kelimeler:* cân (7), dem (6), yâr (4), dil (4) ,cihân (3), hûş (2), pâdişâh (2), âh (2), ân (3), günâh (2), nâz (2), yâd (2), ‘amû, hemân, -dâr, taht, baht, nekes, çün, şâd-mân, câvidân, kâr, fermân, tâ, nihân, hep, çâr, râz, zinde, gül, sünbül, reyhân, dâd, bâğ, ferîşte, Çîn, kem, nişân, dâr.



**Grafik 1: Vezinlerde Kullanılan Kelimelerin Kökeni**

Grafikteki verilere göre Türkçe kökenli 199, Arapça kökenli 165 ve Farsça kökenli 66 kelimenin kâfiye/redif vazifesi yaparak beyitler arasında ses benzerliği kurduğu görülmektedir. Yaptığımız inceleme, Türkçe kökenli kelimelerin, beyitler arası ses benzerliği kurmada daha fazla kullanıldığını göstermektedir. Bu hüküm, eserin tamamı için kesin bir dille söylenemez; ancak tahminî bir neticeye ulaşmamızda bize yardımcı olacaktır. Türkçe kökenli kelimelerin daha fazla oluşu, eserin dilinin sâde oluşuyla uygunluk göstermektedir.

Şâir, eserinde redife çok fazla itibar etmemiştir. Bunun yerine, kök-ek benzerlikleriyle oluşturulan “kâfiye-i ma’mûle” ye sıkça mürâcaat etmiştir. Eserde redifler, daha çok Türkçe kelime ve eklerden meydana gelmiştir. Bunun yanında, Arapça ve Farsça kelimeler de redif olarak kullanılmıştır:

Ne görse göz kulağ her ne eşitse

Gerek toğrı vü gerek egriye gitse (B.2275)

Benüm bu derdüme dermân olan **Hû**  
Vücûdum şehrine Sulţân olan **Hû** (B.1452)

Hem bizüm hayvânlarımız itme **zâr**  
İncidüp anları yaqma zâr **zâr** (B.2218)

Eserin bazı beyitlerinde kâfiyenin ihmal edildiğini, rediflerle beyitler arasında ses benzerliği kurulduğunu görmek mümkündür. Aşağıda, bununla ilgili bazı beyitler misâl olarak yer almaktadır:

Erenlerden pes evvel aña **añdı**  
Nisâdan Ĥadîce Anaya **añdı** (B.218)

İllâ şol kimsede kim benlik **ola**  
Çâre yoqdur kim sözi maqbûl **ola** (B.2227)

Eserde cinaslar önemli bir yer tutmaktadır. Tespit edebildiğimiz cinas türleri ve onlara dâir misâller şöyledir:

*Cinâs-ı Tâm:*

Ra‘yete cennet ü ni‘met hür **kuşûr**  
Virilür ol gün aña uş bî-**kuşûr** (B.2525) (Basit)

Gelür ol durduğıñ yirden sefer **kıl**  
O nuţfe kim aña yoq kan u hem **kıl** (Basit)

Cümlesince yazılır aña **günâh**  
Ol ‘amelden eyleye çok ol **gün âh** (B.2544) (Mürekkebi-Mefrûk)

Bugün seyrânda vü ava **şikâra**  
İrağ düşer o Ĥağdan **âşikâre** (B.103) (Mürekkebi-Merfû)

*Cinâs-ı Nâkıs:*

Gel imdi gör bu Sulţâmı ki bî-**had**  
Güzellikde olur mı ana hiç ‘**ad** (B.117) (Nâkıs-Mutarref)

Gösterem bir nesne şöyle **âşikâr**

- İdesiz ol ma' nî naqlinden **şikâr** (B.3013) (Nâkıs-Mutarref)
- Görün Aşhâb-ı Kehfden bir rivâyet
- Pes andan idesiz Hûya ri' âyet (B.1703) (Nâkıs-Müşevveş)
- Hağ ' inâyet ide ola ol **zelîl**
- Var-durur buña Çalapdan uş **delîl** (B.2363) (Mütekârib-Muzârî)
- Olardan bilmedünse işbu **hâli**
- Yürü var nefsünü fikr eyle **hâlî** (Mütekârib-Muzârî)
- Ra' iyyet üzre şefqatlü vü ' **âdil**
- Vü hem inşâf içinde ' ahdi **kâmil** (B.2322) (Mütekârib-Lâhik)
- Girü şehrine gelmek oldu **meyli**
- Zire andan gidel'den oldu **hayli** (B.2326) (Mütekârib-Lâhik)
- Seni de nuñfe yağmurı **şuyından**
- Yaratdum pes degül kimse **şoyından** (B.2634)(Muharref)
- Şanasın bir demür atduñ pes od'a
- Kızır ol dem **od** olur anda **o da** (B.5386) (Müzdevic)
- O yoqlıkdur saña sermâye **yârâ**
- O benlikden irer her kimse **nâra** (B.1606) (Cinâs-ı Hattî)

Şâirin, özellikle kaside nazım şekliyle yazılmış manzûmelerinde kuvvetli bir ahenk yakaladığı görülmektedir. Bu durum, dinî-tasavvufî manzûm metinlerde çok da rastlanan bir özellik değildir. Musammat tarzda yazılmış olan bu kasideler, şâirin -eserde bazı aruz problemleri ve kâfiye sıkıntısı sebebiyle tekrar ve doldurma kelimeler bulunsa da aruza ve kâfiyeye hâkimiyetini gösteren önemli bir delildir. Yukarıda, eserin vezin özellikleri aktarılırken bu tür manzûmelere yer verilmişti. Burada, benzer misâllerden birini daha kâfiye bahsinden ötürü aktarmakta fayda görüyoruz:

Yine bir naql idem **arı** eger fazl ide ol Sulţân  
Eger kim kıla ol **yârî** keremden raħm idüp Raħmân

Aça bu gönülümün **bābın** idem nūş anda ‘ışk **ābın**  
Görem pes ‘aksinün **tābın** olam hem emrine fermān

Aña her kim gönül **vire** gerekdür ol aña **ire**  
Vişālī güllerin **dire** irüre derdine dermān

N’olur benlik gider **anı** fidā kııl yolına **cānı**  
Bulasın tā ki **cānānı** ire tā emn ü hem amān

Tevekkül eyle her **işe** özüne eyle sen **pīşe**  
Ne lâzım ğayrı **endişe** ola dil-dārına mihmān (B.2231-2235)

### **Eserdeki Kâfiye Kusurları:**

Eser, didaktik bir gâye ile yazıldığı ve hacimli olduğu için bazı kâfiye kusurlarını da taşımaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Eserin bazı bölümlerinde, kâfiye sisteminin bozulduğu görülür. Aşağıdaki manzûme, “Muhammed” redifli bir kasidedir ve kasidenin ilk beytindeki “-āy / ay” kâfiyesinden sonra “-dan Muhammed” sesleri redif olarak gelmiştir. Ancak sonraki üç beyitte bu durum değişmiş, kâfiye “-ān” sesi ve redif de “-iden Muhammed” olmuştur. Kasidenin son iki beytinde, kâfiye ve redifler yine değişmiş ve “-ān” sesi kâfiye ve “Muhammed” kelimesi ise redif olmuştur:

Eyā Sultān serāy-**ından Muḥammed**

Vü yā iy devlet ay-**ından Muḥammed**

Gözüm nūrı vü hem gönülüm sürürü

Cihān vechine cān - **iden Muḥammed**

Müzeyyendür senün nūruñla kevneyn

Ḥudā kevneyne ḥān - **iden Muḥammed**

Benüm bu sırruma bunca kelāmı

Keremden rāygān - **iden Muḥammed**

Baña senden irişür feyz-i Ḥālīk

Vücūdum şehrine sultān -**Muḥammed**

Ḳamu dertlülerüñ var bir penāhı

Bu benüm derdüme dermān - **Muḥammed** (B.990-995)

Kâfiye sistemindeki farklılaşma, nazım şeklinin değişmesine de sebep olmuştur. Aşağıdaki beyitler, mesnevî nazım şekli ile (aa/bb/cc...) başlamış, sonrasında gazel/kaside nazım şekli ile (aa/ba/ca...) devam etmiştir:

Hem seni ol āh için virdük **aña**

Bu firāḳumuz odında **yanmağa**

Yanalum iy cān u cānān **yanalum**

Bu-durur bu derde dermān **yanalum**

Artur Allāhum firāḳ odın bize

Tā ki bir gün vuşlatuñdan **ḳanalum**

‘Işḳ odına yaḳ bizi tā şızalum

Ḥālîş olmaḳ’çün bulardan **yanalum**

Yanmayınca göynümez bu ḥāmumuz

Hiç riyāsuz şöyle cāndan **yanalum**

Ol āhuñ irdi buḥārı gör **neye**

Pes dimāğa tā bu aḥvālden **duya** (B.2383-2389)

Revî harflerinin tercihiinde imlânın değil telaffuzun esas alındığı beyitler bulunmaktadır. Revî harflerinin mahreç yakınlığı olan bir başka harfe dönüşmesi, “ikfâ” kusuru olarak kabul edilir.<sup>214</sup> Eserde, bu tür kâfiye kusurlarıyla ilgili olarak şu misâlleri verebiliriz:

**pe (پ) / be (ب)**

Pes ol aḥlāḳ-ı zemîme cümle hep

Kim şifâtıydı nefsuñ bā-meheb (B.5257)

<sup>214</sup> A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi, Biçim-Ölçü-Kâfiye**, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 6. Baskı, 2012, s.274.

**te (ت) / dal (د)**

Müsülmânlar meşâyiḥ naql-i ğâyet

Daḳîḳ ü hem mu‘ ammâ ola şâyed (B.2831)

**se (ث) / sin (س)**

İçer mi yir mi kimden degdi mirâş

Bu dünyâ aña tâ kim bile bu nâs (B.621)

**cim (ج) / çim (چ)**

Aña zâhir yüzinden oldı mi‘ râc

Saña ma‘ nî yüzinden gel gözüñ aç (B.765)

**ha (ح) / he (ه)**

Olur andan girü dirliği rûḥuñ

Hemân ‘ işķıladur bil ol gürûḥuñ (B.4472)

**ḥı (خ) / ḥa (ح)**

Kim anuñ ḳâ’im-maḳâmıdur o şeyḥ

Aña andan iriserdür feyz-i fetḥ (B.4363)

**ze (ز) / zâd (ض)**

Ḳatında vardı anuñ bir mübâriz

Olupdı ḳuvve ol er üzre ‘ âriẓ (B.227)

**şad (ص) / sin (س)**

Yine yavlaḳ ḳakır ol ḳavle ol ḥâş

Evet dutmuşdı ḳalbin anlaruñ pâs (B.622)

**kef (ك) / ḳaf (ق)**

Ḥudâ ḥubbında süst dünyâda çâpuk

Açarsın nefse bâb cân üzre yapuḳ (B.90)

Eserde, hurûf-ı imlâ ve hurûf-ı med harflerinin revî olmasından kaynaklanan ve îtâ-yı celî olarak adlandırılan kâfiye kusurları da bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte “yâr” kelimesi ilk mısradaki Farsça hitap eki, ikinci mısradaki datif eki almıştır:

Ecel eyle irişmiş aña yārā

Ecelsüzler virür kendün o yāre (B.810)

Benzer bir durum da nispet eki ve akkuzatif eklerinin kâfiye olarak kullanılmasında karşımıza çıkmaktadır:

Bu Hüseynüñ olardur sebze-zārı

Olar'cün eyler ol her-demde zārī (B.303)

Kelimenin aslî yapısında bulunan bir harfin diğerkelimedektedir. Aşağıdaki beyitte “y” revî harfi “hüy” kelimesinin aslî yapısında bulunmakta, ancak “su” kelimesinde ekte yer almaktadır. Yine îtâ-yı celî kusuru olarak görülen bu duruma eserde sıkça rastlanmaktadır:

Çün artdı bardağından şuyı anuñ

Girü Şāta dökerdi hüyı anuñ (B.422)

Eserde, adı konulamayan kâfiye kusurları (Uyûb-ı Gayr-ı Mülekkaba-i Kâfiye) olarak şunlar misâl olarak gösterilebilir:

Kâfiye oluşturabilmek için kelimelerin aslî imlâlarında bazen değişiklikler yapılmıştır.<sup>215</sup>

Aşağıdaki beyitte “gök” kelimesi “göñ” olarak imlâ edilmiştir:

Yā girür mescidlere yā görse göñ

Kim bezenmiş yıldızıla ön ü şoñ (B.5038)

Aşağıdaki beyitte geçen “menzil” kelimesine, kelimenin aslî imlâsında bulunmayan ridf harfi eklenerek “tebdîl” kelimesiyle mürdef kâfiye oluşturulmaya çalışılmıştır ki, bu bir kâfiye kusuru olarak kabul edilmektedir:

Aña dekdür bularda anca menzîl<sup>216</sup>

Ki kalbi ‘aklı rûh hep ola tebdîl (B.728)

Nüşhada yer alan diğerkelimesinin bazı imlâ değişikliklerine şunları misâl olarak gösterebiliriz:

Mürîdlerden kimesne geldi şāyet<sup>217</sup>

<sup>215</sup> Revî harflerin bazen kelimelerin yapısı değiştirilmesi neticesinde bir diğerkelimeye benzetilerek kâfiyede yer alması hususunun, eserin tek nüshasının (ki bu nüshada çok fazla imlâ hatası vardır) bulunması sebebiyle müelliften mi yoksa müstensihinden mi kaynaklandığını tespit etmek güç bir durumdur. Bununla birlikte, imlâda tutarlılığın sağlanması amacıyla, transkripsiyonlu metin oluşturulurken kelimenin aslî imlâsı esas alındı. Konu ile ilgili bkz. “Nüşhanın İmlâ Özelliklerine ve Transkripsiyonlu Metnin Kurulmasına Dâir Açıklamalar” s.456.

<sup>216</sup> Kelimenin aslî imlâsı “menzil”dir.

Hemân kaçdı kapuyı pes o sâ' at (B.1618)

Bu kez göydi gele vahy ol Hudâdan

Cevâb ide halâş ola nizâdan<sup>218</sup> (B.623)

Şular kim añladı kesdi nizâyı

Bulur yirlü yirin itmez izâyı<sup>219</sup> (B.942)

Vü hem bil bunca ef'âl-i kabâyih

İle nice olasın Hağğa lâyih (B.2271)

Aşağıdaki beyitte, “fetâ” kelimesinin imlâsında hareke yönüyle değişiklik yapılmıştır.<sup>220</sup>

Pes cühüd görmek nedür ol yâ fetî

Ol-durur uş işbu rûhuñ âfeti (B. 5014)

Aşağıdaki beyitte, Arapça “ente” kelimesi “ent” yazılarak “bend” kelimesi ile kâfiye yapılmıştır:

Didi “ente lā ilāhe illā”ki ent

‘Ağla uy ur nefsüñüñ boynına bend (B.3270)

Kelimelerin kökünde yapılan değişikliklerin eklerde de yapıldığını görüyoruz.

Aşağıdaki beyitte, dönemin imlâsında her zaman için yuvarlak-düz vokalle yazılan ve âidiyet bildiren “-lu, -lü” eki, kâfiye sebebiyle dar-düz olarak yazılmıştır:

Budur kim yok senüñ var anuñ oğlı

O kav'm nağş u noğşan gözi bağı (B.553)

Bazı beyitlerde ise kâfiye yoktur, sâdece redif bulunmaktadır:

Nür-ı imân uşta böyle görünür

Cümle eşkâkı gönülden sürülür (B.5150)

Bularuñ sırrıdur anlar ki didük

---

<sup>217</sup> Kelimenin aslı imlâsı “şâyed”dir.

<sup>218</sup> Kelimenin aslı imlâsı “nizâ”dır.

<sup>219</sup> Kelimelerin aslı imlâları “nizâ” ve “izâ”dır.

<sup>220</sup> Elif-i maksûre ile yazılan “fetâ” kelimesinin nüshada yine elif-i maksûre ile yazılmakla birlikte üstün yerine esre ile harekelendirilmesi, Divan şiirindeki kâfiye anlayışının sâdece göz için değil kulak için de olduğunu göstermektedir.



Beden tönin pes andan şoñra geydük (B.296)

Eserde, sâdece rediflerle oluşturulmuş kasidelere de rastlamak mümkündür. Meselâ 5326. ve 5338. beyitlerde geçen “iy dost” redifli kaside bu şekilde oluşturulmuştur. Bununla birlikte, manzûmede iç kâfiyeler dikkati çekmektedir. Kasideden bir bölüm şu şekildedir:

Eyâ maḥbûbı ‘ uşşâkuñ kamu kullara sensin dost

Senüñ luṭfuñ bizi örter keremler eyleyüp iy dost

Bize vaşluñ ‘ ayân eyle o ma‘ niden beyân eyle

Laṭîf elfâzıla söyle bu ḥ‘ânla toylağıl iy dost

Bu ben bî-çâre ‘ abdün çün seni ister kamu dün gün

Gidergil kendü’den kendün bi-küllî olmasun iy dost (B.5326-5328)

Eserin bazı beyitlerde, herhangi bir ses benzerliği bulunmamaktadır:

İ beñlü yüzlü kara gözlü ma‘ şük

Karınca yir seni üstüne üşüp (B.1339)

Ya‘ nî ol yidi şıfatdan anca biñ

İş gelür bil guşşasın anuñ yigil (B.2366)

Felekî aya uş bir pâre bulut

Ḥicâb olur irerse anı bulup (B.2894)

Aşağıdaki beyitlerde, kâfiye yerine, lafız ve mânâ yönünden aynı olan kelimelerin tekrar edildiğini görmekteyiz:

Gör bu ismu’llâh mürekkebdür **neden**

Uşta dört ḥarfden diyem neden **neden** (B.1741)

Aşağıdaki beyitte, “şer” kelimesinin ilkinde müspet ikincisinde ise aldığı ek münâsebeti sebebiyle menfî anlamda kullanılması söz konusudur:

‘ Arşı ma‘ kûs kılıcağ ol **şer** olur

Şer‘ uñ ‘ aksin tutıcağ **bî-şer** olur (B.1857)

Netice olarak eserde her ne kadar bazı kâfiye kusurları bulunsa da, telif gâyesi ve hacmi dikkate alındığında, bunların eserin başarısına gölge düşürecek bir yekûn oluşturmadığı söylenebilir.

### 2.1.1.9. Dil ve Üslûp Özellikleri

#### 2.1.1.9.1. Dil Özellikleri

Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs'ta sâde, açık ve akıcı bir dil karşımıza çıkmaktadır. Bu durum gâyet tabiidir. Zira didaktik metinlerin manzûm olarak yazılma sebebi, ezberlenmelerinin kolay olması yanında, insanların din ve tasavvufa dâir bazı bilgileri öğrenirken kâfiye ve aruz gibi unsurların getirdiği ahenkle keyif almalarının sağlanmasıdır. Şâirin, eserin genelinde akıcı bir dili yakaladığını söyleyebiliriz. Seçilen kelimelerin manzûmelerin akıcılığını artırmasına dâir aşağıdaki beyitler misâl olarak gösterilebilir:

Tâ kim ire saña cezbe alalar

Fazlı birle ol maķāma şalalar

Andan özge çāre yoķdur bilesin

Ġayrı sevdāyı gönülden silesin

“Men ‘arefe nefsehū” iy ‘aczehū

Bu maķāmdadır o bilmek “Rabbehū”

Uşta ‘acz-i tām̄ma bunda irişür

Ba‘ de ‘acze cezbe birle girişür

Yoķsa her kimse bilür ‘aczin ‘ayān

Yā ne’çün irmez Ĥudāya ol hemān (B.4715-19)

Eserde genel anlamda bir akıcılıktan söz etmemiz mümkünse de bazı beyitlerde bu akıcılığın kaybolduğu görölmektedir. Bunun sebepleri arasında, aruz kusurları ile mahreçleri yakın olan kelimelerin art arda kullanılması başta gelmektedir. Aruzdaki bilhassa zihaf kusurları, bu akıcılığı bozan önemli bir unsurdur.<sup>221</sup>

Her maķalde ta‘ bīri bir dürlüdür

<sup>221</sup> Daha önce eserin aruz kusurlarından bahsedildiği için burada çok fazla misâle yer verilmedi.

İllā bunlar bu maḳāmda yirliüdür (B.4971)

Aşağıdaki beyitlerde, mahreçleri aynı veya yakın olan kelimelerin art arda kullanılması, akıcılığı bozmuştur:

Vü illā şāh için dutmazsın **uş iş**

Bunı bil eyleme sen anı teşvîş (B.857)

Ḳalurlar niçe yüz biñ yıl cemālinden olup ḥayrān

Ne ḥūrī **aña ne** seyrān getürmezler hiç efkāra (B.1190)

Uyandı **didi düş** gördüm çü ḳaḳduñ ḳapuyı ṭurdum

Ne gördüñ diyüben şordum cevāb eyle dir ol ebrār (B.3496)

Ebū Bekr eytdi gördüm dir ḳıyāmet ḳopmuş **uş iy** mîr

Ḥalā 'iḳ cem' olur bir bir o maḥşer yirine kim var (B.3499)

Bu maḳāmda her cehd **okı ki** var

Tîr-keşinde var-durur ol bā-ḳarār (B.4711)

Eserin dinî-tasavvufî konuların şiir vâsıtasıyla öğretilmesi gâyesi ile yazıldığı düşünül-  
düğünde, Hüseyin Sirôzî'nin sâde dil kullanmayı bilinçli bir şekilde tercih ettiği ortaya  
çıkılmaktadır. Eserde Arapça ve Farsça ile yazılmış müstakil manzûmeler veya Türkçe-  
Arapça/Farsça yazılmış mülemma beyitler bulunmamaktadır. Bununla birlikte, eserin  
bir sûre tefsiri olması ve müellifin tefsir esnâsında tasavvufî pek çok konuya temas et-  
mesi, başta âyet ve hadisler olmak üzere, tasavvufî sözlere ve ıstılâhlara eserinde yer  
vermesini beraberinde getirmiştir. Âyet ve hadisler ile mutasavvıflara âit sözler,  
manzûm olarak açıklanmak veya ele alınan konuya delil getirilmek amacıyla bazen satır  
aralarında bazen de manzûm olarak metnin içinde yer almıştır. Bu yönüyle eserde İhlâs  
Sûresi'ndeki âyetlerin dışında iki yüze yakın iktibâs, bir o kadar da tasavvufî ıstılâh bu-  
lunmaktadır. Ancak eserin gerek mevzûsu ve gerekse ihtivâ ettiği iktibâs ve ıstılâhlar,  
dilin sâde oluşuna bir engel teşkil etmemiştir.

Eserin dilinin sâde oluşu ile kastımız, bir metnin tamamen "Öztürkçe" kelimelerle oluş-  
turulması değildir. Elbette, Câmiü'l-Envâr'da Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin  
sayısı az değildir. Fakat bunlar, dinî eserlerde ve o dönemin edebî dilinde görülen tür-  
dendir. Kaldı ki dönemin divanları ile mukâyese edildiğinde bu tür kelime ve terkiplerin

sayısının son derece az olduğu görülecektir. Bununla ilgili birkaç beyti misâl olarak vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz:

Ol evvel ‘ ayn-ı âhirdür o bâtın bu mezâhirdür

Pes anuñ zâtı tãhirdür ulaşmaz biri meşnâya (B.2486)

Ki Qur’ân key ‘ azîzdür aña ney’çün

Anuñ’çünkim kitâb-ı Ferd-i bî-çün (B.2007)

Hem ahibbâ’î vü zevvâre-i hâş

Merhabâ ‘ uşşâk-ı câ’î merhabâ (B.3304)

Taşfiye-i kalbe andan başlaya

Taḥliye-i rûhı Hâk bağışlaya (B.4274)

‘İlm-i külliyyâta itmiş ol heves

Hem ma‘ ârif-i rûhâniyyeye pes

Lîkin envâ‘ -ı ğidâlar kim ünüp

“‘İnde Rabbî yuḥ‘ imunî ” den dinüp (B.4306-07)

Yukarıdaki beyitlerin, eserin dil bakımından belki de en külfetli bölümlerinden olduğu söylenebilir. Kaldı ki, Arapça ve Farsça kelimelerin zaman zaman bu derece yoğun kullanılması sebebi, daha önceden de belirtildiği gibi, eserin muhtevâsının din ve tasavvuf oluşudur. Bununla birlikte kullanılan dil, anlaşılabilir niteliktedir. Aşağıda, eserin genel dil özelliğinin de görülebileceği “Basralı Derviş Hikâyesi”nden bir bölüm yer almaktadır:

Meger Başrada bir dervîş-i şâdıķ

Giderken bir maḥalle içre bayıķ

Yürürken şuşadı bir kapudan ol

Gelüp şu istedi gör n’olısar yol

Çıķup bir kızcugaz şu virdi aña

Yüzin gördi çü dervîş kaldı taña

İçerken şuyı çün dūş oldu gözi

Tuzağ-ı zülfine dām oldu özi

Güneş gibi çü toğdı karşısına

Segirdim şaldı gönli çār-sūsına

Cemāline giriftār oldu cānı

Çamu yağmaya virdi hānumānı

Adımın admağa kalmadı fermān

Ḥudā virsün çamu dertlüye dermān (B.1230-36)

Eserde dikkati çeken bir diğerk durum, Türkçe-Farsça/Arapça terkiplere, sıfat vb. gruplarına yer verilmesidir. Sayıları çok olmasa da, bu tür terkip ve gruplar, gerek Divan şiirinde ve gerekse Türk dili grameri içinde alışık olmadığımız söz yapılarını ortaya çıkarmıştır. Aşağıda bu terkiplerden bazı misaller yer almaktadır:

Vü hem fazl-ı şefā' at 'adl-i yāri

Dahı şaff-ı cemā' at **havz-ı arı** (B.675)

Vü hem zātum şifātum tenzihinden

Urup-van **tağ-ı mülhīde** bu hıynden (B.712)

Gelür Hū illā cāndan irer 'arşa

Kim ol tā **yıldırım-veş** yok bu ferşe (B.981)

Bu dünyā gögine bak gör oları

Vü hem göklerde var **ebhār-ı arı** (B.2864)

Gemicisüz revān oldu 'ale's-şu

Yürürdi tā kim andan ola aşşu (B.3238)

XVI. yy.a âit bir eser olan Cāmiü'l-Envār, Eski Anadolu Türkçesinin dil ve gramer özelliklerini tamamen yansıtmaktadır. Eserdeki bu özelliklerden belirgin olanları şunlardır:

1. “-madın/-medin; -ıcağ/-icek; -uban/-üben; -duğda/-dükde” zarf fiilleri kullanılmıştır:

Göñül şem‘i ĩmān ‘irfān olur gör  
Gözũñ aç menzilũñ pes **olmadın** gūr (B.2868)

‘Arşı ma‘kūs **kılıcağ** ol şer‘ olur  
Şer‘ uñ ‘aksin **tutıcağ** bĩ-şer‘ olur (B.1857)

Yine tekrār aña tevħĩd cārũsın  
**Aluban** bu bār-gāhuñ bārũsın (B.5239)

Vũ hem ‘Īsāya böyle kıldı qālĩ  
Nidā **itdükde** ol lafzan me‘ ālĩ (B.2285)

2. Eserde tam benzeşme (assimilation: -misse>-mişse) örneklerine rastlanmaktadır:

Raħĩm Raħmān adınuñ ger ħicābı  
Degül**misse** ger anlaruñ ĩcābı (B.1901)

3. Dönemin dil özelliğinden biri de küçültme eklerinden olan “-cuğaz/-cügez/-çuğaz/-cügez”dir. Bu ek, eserin bazı beyitlerinde geçmektedir:

Çũ geldi azdura bunları bĩ-dād  
Görür çũn **itçügez** pes ide feryād (B.1710)

4. Emir kipi 2. tekil şahıs eki bazen -ğıl/gil eki ile imlâ edilmiştir:

İkidür ‘ālem ne yüzden aña**ğıl**  
Birisĩ ğaybdur şehādet biri bil (B.1769)

5. İkinci şahıs çoğul eki, bazı beyitlerde ses düşmesi ile kullanılmıştır:

Değişmeñ ol Ĥudā ħubbın bu nāsa  
Ki şoñra ‘ıydũñüz ‘arz ola yasa (B.2619)

6. Gelecek zaman eki olarak, “-ecek/-acağ”ın yanı sıra “-ısar/-iser” de kullanılmıştır:

Anda kim benüm nişānum olısar  
Memleketden ol nice ayrılı**ısar** (B.3363)

7. Bildirme anlamını katan “-van/-ven” ; “-durur”; “-vuz/-vüz”; -em/-am”; “-sız, -siz” eklerinin misâllerine rastlanır.

Vũ hem zātum şıfātum tenzĩhinden

Urup-**van** ʃaġ-ı mülh̄ide bu Һıynden (B.712)

O H̄unuñ iki gözi var-**durur** dir

Neyiçün oldı ol pes n'ola tedb̄ir (B.787)

Senüñle āh̄iretde bulışavuz

Bu aġlamaġa anda ḡülüşev̄üz (B.1282)

Haġ Te'ālā ol dem eyde uş ben ol

Tañrıyam birledüñüz ol luşfi bol (B.3322)

Ki siz kimsiz ü zinhār olmasun kim

Diyesiz bir cevābuñuzda tā kim (B.1562)

**8.** Şahıs eklerinde konsonant kaybı görülür:

Dilerseñ kim namāzın ƣılasın sen

Dürem yiri ƣatuña gelsün el'an (B.398)

**9.** Gereklilik kipi “-sa/-se gerek” şeklinde de kullanılmıştır:

Anda bir bed-rāyiġa ƣıġsa gerek

Z̄irā z̄ıkr odı anı yaġsa gerek (B.4885)

**10.** Faktitif eki olarak “-gur/-gür” de kullanılmıştır:

Çün viřālūñ řerbetin uř eyledüñ āb-ı zülāl

Bu şuşamış cānlara da n'ola irgürseñ viřāl (B.1739)

**11.** Bazı kelimelerdeki vokallerde düzlük-yuvarlaklık bakımından ikili imlâlar görülmektedir. Yel (B.104) / yıl (B.172); geri (B.1029) / girü (B.310); de (B.540)/di (B.192); eyü (B:916) / iyi (B.3259); gey (B.2265) / giy (B.5116); ver (B.1146) /vir (B.1150); erte (B.869) / irte (B.436) vb. bunlardan bazılarıdır.

**12.** Derilme-birleşme neticesi oluşmuş olan ve bugün için kullanılmayan kelimelere dâir misâller de yer almaktadır. “kendüz: kendü+ özi” (B.2941); “şol: şu+ol” (B.1024); ƣolı'dı (B.4594) bunlardan bazılarıdır.

Bu tür gramer özellikleri dışında, eserde Eski Anadolu Türkçesine âit çok sayıda arkaik kelime ve sınırlı sayıda da deyim kullanılmıştır. Bu kelimeler ve deyimler, anlamlarıyla birlikte aşağıda yer almaktadır:

<b>admak :</b>	basmak, (adım) atmak
<b>ağdırmak:</b>	kaldırmak, yukarı çıkarmak, yükseltmek
<b>ağıl:</b>	ayın ve güneşin çevresinde bazen görülen beyaz halka, hâle
<b>ağımak:</b>	yukarı çıkmak, yükselmek
<b>ağmak:</b>	1. çıkmak, yükselmek 2. aşağı inmek, ağır gelip aşağı meyletmek
<b>aldamak:</b>	aldatmak, kandırmak
<b>añaru:</b>	öte; ileriye doğru, o bir taraf
<b>anca:</b>	o kadar, öyle
<b>añul añul:</b>	yavaş yavaş, sakın sakın
<b>aradılmak:</b>	aratma işine konu olmak, aranmak
<b>arış:</b>	arşın
<b>arkun arkun:</b>	yavaş yavaş, sakın sakın
<b>aruk :</b>	zayıf, çelimsiz
<b>assı:</b>	fayda, kâr, kazanç, menfaat
<b>avurt:</b>	söz, laf, sohbet
<b>ayruk:</b>	1. başka, gayri, maada, diğer 2. artık, bundan sonra, bir daha
<b>babür:</b>	Hint arslanı
<b>bağırdak:</b>	beşik bağı
<b>basılmak:</b>	1. alt olmak, mağlup olmak, yenilmek, yere serilmek, çiğnenmek, tahkir edilmek
<b>baş indirmek:</b>	kabul etmek, râzı olmak, eğilmek, teslim olmak
<b>batılmak:</b>	batmak, batırılmak, müstağrak olmak
<b>bayık:</b>	açık, âşikâr, muhakkak, gerçek, şüphesiz
<b>berk:</b>	sağlam, pek, güçlü
<b>bezek:</b>	süs, ziynet
<b>bigi:</b>	gibi
<b>bişmek:</b>	tanımak
<b>bilü:</b>	1. bilgi, ilim irfan, idrak, malumat 2. zihin, fikir
<b>birle:</b>	ile
<b>biti:</b>	mektup, yazılmış şey
<b>boğmak:</b>	gerdanlık, kolye
<b>büre:</b>	pire



<b>cudam:</b>	(hık.) beceriksiz, güçsüz, görgüsüz kimse
<b>çeri:</b>	asker
<b>dakı:</b>	dahi, de
<b>deñlemek:</b>	beklemek, takip etmek, gözlemek, gözetlemek
<b>deprenmek:</b>	hareket etmek, harekete gelmek, kımıldanmak, sarsılmak
<b>derilmek:</b>	toplanmak
<b>deşirmek :</b>	bir araya getirmek, toplamak
<b>devlingeç:</b>	çaylak türünden bir kuş
<b>dil:</b>	anahtar (metinde)
<b>dirmek:</b>	dermek, toplamak, bir araya getirmek
<b>dişürmek:</b>	toplamak, derlemek, bir araya getirmek
<b>dutuk :</b>	perde, peçe, yaşmak, duvak
<b>dutuz durmak:</b>	oyalamak, meşgul etmek
<b>durlamak:</b>	durulamak, arındırmak.
<b>dükeli:</b>	hep, cümle, hepsi, bütün, herkes
<b>düzetmek:</b>	yoluna koyma, tanzim etmek, tertip etmek
<b>aceblemek:</b>	ayıplamak, kınamak, şaşırarak
<b>egin:</b>	sırt, arka
<b>em:</b>	ilaç, çâre, deva
<b>emer (emerce):</b>	memeden kesilmemiş, meme emecek yaşta olan
<b>epsem:</b>	suskun
<b>erde:</b>	erkenden, erkence
<b>ergen:</b>	bekâr, evli olmayan
<b>eslemek :</b>	dinlemek, kabul etmek, itâat etmek, önem vermek, aldırış etmek
<b>esrük:</b>	sarhoş, meczup, deli
<b>esrimek:</b>	sarhoş olmak, akli başından gitmek, delirmek, kendinden geçmek
<b>eyegü eyegü:</b>	eğe ile düzleştirmek, aşındırmak
<b>fındık:</b>	atılan kurşun tanesi
<b>geñez, (geñiz):</b>	kolay
<b>geyürmek:</b>	giydirmek
<b>giñ:</b>	geniş
<b>gökçek:</b>	güzel, sevimli, hoş

<b>göndürmek:</b>	1. uğurlamak 2. göndermek
<b>görklü:</b>	güzel, temiz, iyi, mübarek, mukaddes, cazibeli, gösterişli
<b>götrilmek:</b>	yukarı kaldırılmak
<b>gövüs:</b>	göğüs
<b>göynümek:</b>	yanmak
<b>göyündürmek:</b>	yakmak
<b>göyünmek:</b>	yanmak
<b>ıra:</b>	uzak, ırak
<b>ışık:</b>	ışık
<b>igen:</b>	çok, gâyet, pek, ziyâde, daha ziyâde
<b>ilemek:</b>	mesken edinmek, il tutmak
<b>ilmek :</b>	1. dokunmak, geçmek, ilişmek, tesir etmek, 2. tutulmak, takılmak, eğreti düğüm, ilmik
<b>iltmek:</b>	iletmek, ulaştırmak
<b>imdi:</b>	şimdi
<b>irgürmek:</b>	ulaştırmak, eriştirmek
<b>irürmek:</b>	ulaştırmak, eriştirmek, yetiştirmek
<b>issi:</b>	sahip, mâlik
<b>işlemek:</b>	yapmak, çalışmak, tesir etmek
<b>kaçan:</b>	ne zaman, ne zaman ki, her ne zaman, vakta ki, nasıl, ne sûretle, ne vakit
<b>kakımak:</b>	1. öfkelenmek, kızmak 2. itiraz etmek, karşı gelmek 3.azarlamak, takdir etmek
<b>kanarası:</b>	1. mezbaha 2. üç çatalı kasap çengeli 3.doymak bilmeyen, obur (insan ya da hayvan)
<b>kanat kakmak:</b>	kanat çırpma
<b>kanca:</b>	nereye
<b>kanda (kandan):</b>	nerede, nereye (nereden)
<b>kankı:</b>	hangi
<b>karamak:</b>	1.hor görmek, meyas, mahzun etmek 2.lekelemek, karalamak 3. zemmetmek
<b>karañu:</b>	karanlık

<b>karavaş:</b>	câriye, hizmetli
<b>karı:</b>	yaşlı
<b>karlağuş:</b>	kırlangıç
<b>kastar:</b>	bezi beyazlatmakta kullanılan madde, kireç kaymağı pamuk ipliğini veya bezini bol ve soğuk su ile yıkayarak ağartma işi
<b>katı:</b>	1. çok, çok ziyâde, pek, şiddetli, iyice, sıkı, sıkı sıkı, gayret 2. ağır, acı 3. haşin, şiddetli, sert, kırıcı
<b>kayu:</b>	kaygı, endişe
<b>kekez:</b>	peltek, kekeme, (metinde “kolay, basit” anlamında kullanılmıştır.)
<b>keler:</b>	bir çeşit kertenkele, yılanbesi
<b>kendüzi:</b>	kendisi, kendi özü
<b>kevzenlik:</b>	1. tembel, işini ağır yapan 2. çok konuşkan, geveze 3. bencil
<b>key:</b>	1. çok, pek, gâyet, pek çok 2. iyi, iyice, hakkıyla 3. uygun, muvâfik, münasip, lâıyk, doğru, yerinde 4. büyük, muhteşem
<b>kındurmak:</b>	tahrik, teşvik, tergip etmek
<b>kiçi (giçi):</b>	küçük
<b>kopmak:</b>	1. ayağa kalkmak, haşrolmak 2. meydana çıkmak, zuhûr etmek, neşet etmek, çıkmak 3. harekete geçmek, fırlamak, kalkmak
<b>köy:</b>	köz, kor; yanık, yanma; azap, ızdırıp
<b>kulağuz:</b>	kılavuz, rehber
<b>kulmaş:</b>	aldatıcı, hilekâr, sahtekâr, herzegû, kalleş, terbiyesiz
<b>mısmıl:</b>	1. temiz, pak, tâhir 2. ağır, gevşek
<b>mızganmak:</b>	Uyuklamak, uyuşmak, duraksamak, ağırdan almak. (Kelimenin aslı mızganmaktır.)
<b>nenüñ :</b>	neyin
<b>niçe:</b>	ne kadar çok
<b>nire:</b>	nereye
<b>nişe:</b>	niçin, nasıl
<b>nite:</b>	nasıl
<b>olar:</b>	onlar
<b>ol ok dem:</b>	o vakit, o anda
<b>oñat:</b>	doğru, uygun, iyi, mükemmel, lâıykıyla, tamam, muvâfik

<b>oñmak:</b>	iyileşmek
<b>öñ:</b>	önce (metinde)
<b>öñdin:</b>	1. önce, ilkönce, önceden, önden, daha evvel
<b>önegülik:</b>	inatçılık, huysuzluk
<b>öñürtmek:</b>	ileri geçmek, ilerlemek
<b>örü:</b>	1.kalkık, dik 2. yükseklik, irtifa
<b>ötürmek:</b>	1. geçirmek 2. terk etmek, bertaraf etmek, unutmak
<b>öykünmek:</b>	özenmek
<b>özdek:</b>	1. esas, gövde, temel, kök, öz 2. hülasa, iç, öz
<b>panbuk:</b>	pamuk
<b>pirelmek:</b>	ihtiyarlamak
<b>sağış:</b>	sayı, adet, miktar, hesap
<b>sağışlamak:</b>	1. hesap etmek, düşünmek, addetmek 2. ta'dât etmek, saymak
<b>sağış:</b>	hesap, düşünme
<b>sak:</b>	müteyakkız, uyanık, çabuk duyan, tetikte, ihtiyatlı
<b>salık:</b>	1. sağlık, esenlik 2. ucunda kısa zincirlere bağlı birkaç demir yuvarlağı bulunan sopadan ibâret eski savaş âleti, çomak, şeşper 3. haber
<b>seğirdim :</b>	1. akın, hücum 2. koşma, koşuş
<b>segirdim salmak:</b>	akın etmek, hücum etmek
<b>serâ-perde:</b>	1.saray perdesi, harem dâiresinin önüne çekilen büyük perde 2. otağ, pâdişah çadırı
<b>sevi:</b>	sevgi, aşk, muhabbet
<b>sezinmek:</b>	bir işi olmadan önce duymak
<b>sımak:</b>	1. kırmak 2. bozmak, nakz etmek 3. yenmek, mağlup etmek, tenkil etmek 4. aşağı görmek 5. gereğini yapmamak, bertaraf etmek, reddetmek, hiçe saymak, kabul etmemek 6. yıkmak, harap etmek
<b>sınamak:</b>	denemek, imtihan etmek
<b>sınık:</b>	1. kırık 2. mağlup, münhezim
<b>sınmak:</b>	1. kırılmak, parçalanmak, münkesir olmak 2. zayıf düşmek, âciz kalmak 3. yenilmek, mağlup, münhezim olmak 4. zayı olmak, kaybolmak 5. bozulmak 6. azalmak, şiddetini kaybetmek

<b>siñirmek:</b>	1. sindirmek, içine işletmek, içine akıtmak 2. hazmetmek
<b>soylamak:</b>	1. tahkik etmek, araştırmak, aslını aramak 2. soylu göstermek, ululamak, tazim etmek
<b>sökün almak:</b>	hep birden, topluca, arkası kesilmeden(uzaklaşmak)
<b>söyünmek:</b>	sönmek, parlaklığı gitmek
<b>sulu:</b>	tâze, solmamış (yüzi sulı)
<b>suvarmak:</b>	sulamak, su vermek
<b>süñük:</b>	kemik
<b>süsi:</b>	asker
<b>şâr:</b>	şehir
<b>şol:</b>	şu
<b>şol ok dem:</b>	o vakit, o anda
<b>şular:</b>	şunlar
<b>tamu:</b>	cehennem
<b>tañlamak:</b>	1. taaccüp etmek, şaşmak, garip bulmak 2. şaşırtmak
<b>tapmak:</b>	1.inkıyât etmek, tâbî olmak, boyun eğmek, tazim etmek, perestij etmek, mutâvaat etmek 2. takdim etmek, sunmak 3. bulmak, hâiz olmak
<b>tapu:</b>	1. huzur, nezd, makâm 2. zât, zâtı, âli, hazret 3. hizmet, vazife, ibadet, tazim, hürmet 4. af dileme râsimesi
<b>taş:</b>	dış
<b>taşra:</b>	dışarı
<b>taya:</b>	dadı, sütnine
<b>tayınmak:</b>	ayağın kayması, sürçmek, düşmek
<b>tekyelenmek:</b>	dayanmak, yaslanmak, ittikâ etmek
<b>terkin(i) urmak:</b>	terketmek, vazgeçmek
<b>tolınmak:</b>	bedir hâline gelmek
<b>toylamak:</b>	ziyafet vermek, yedirip içirmek, ağırlamak
<b>tururmak:</b>	durdurmak
<b>tutaşık olmak:</b>	1.karşılaşmak, rastlamak, yaklaşmak 2. meşgul olmak, çalışmak
<b>tuzlu:</b>	güzel, hoş
<b>tün:</b>	külhân yeri

<b>Türk-i tağî:</b>	Dağlı Türk
<b>uçandırmak:</b>	mutlu kılmak, tebrik etmek
<b>uçmak:</b>	cennet
<b>urınmak:</b>	1. giyinmek 2. takınmak 3. konulmak, oturtulmak, takılmak
<b>us:</b>	akıl, fikir
<b>usañ tutmak:</b>	bıkmak, gâfil, gevşek, tembel ve isteksiz davranmak
<b>usañ:</b>	tembel, gevşek, gâfil
<b>uşak:</b>	küçük
<b>uşmak:</b>	uçmak
<b>utmak (ütme):</b>	1. yenmek, oyunda kazanmak 2. yararlanmak
<b>ümid tutmak:</b>	ümit etmek
<b>ündemek:</b>	seslenmek, çağırarak, davet etmek
<b>ündermek:</b>	çağırarak, davet ettirmek, yöneltmek
<b>üsmek:</b>	yetişip büyüme
<b>üşmek:</b>	her yandan çokça bir araya gelmek, toplanmak, birikmek, üşmek
<b>uşta:</b>	işte
<b>yalıñ:</b>	alev
<b>yalıñcaklık:</b>	çıplaklık, üryan olma
<b>yaña:</b>	taraf
<b>yap yap:</b>	yavaş yavaş, usul usul, sessizce
<b>yapılmak:</b>	örtülmek, engel olmak, sedd olmak
<b>yapuk:</b>	1. eyerde üzerine oturulacak, beşikte içine yatılacak yer 2. çukal, belleme 3. başörtüsü
<b>yarak:</b>	silah, hazırlık
<b>yaraklamak:</b>	silahlanmak, hazırlanmak
<b>yaraşık:</b>	1. yakışık, yakışır, muvafık, münasip, lâıyk 2. yakışıklı 3. süs, zinet, güzellik
<b>yarlığanmak:</b>	bağışlanmak
<b>yasdanmak:</b>	yaslanmak, dayanmak
<b>yat:</b>	1. hüner, usûl, üslup, tarz (metinde) 2. vaziyet, durum(metinde) 3. hazırlık, levazım 4. hizmet, iş, kayıt
<b>yatlu:</b>	kötü, şom, âdî, fenâ

<b>yavlak:</b>	pek, çok, gâyet
<b>yavu kılmak:</b>	kaybetmek, yitirmek
<b>yavu:</b>	1. zayi, yitik, kaybolmuş 2. başıboş gezen, sahipsiz
<b>yavuz:</b>	kötü
<b>yayak:</b>	yaya
<b>yazuk:</b>	günah, cürüm, suç
<b>yetürmek:</b>	yetiştirmek, ulaştırmak
<b>yegrek / yigrek:</b>	daha iyi, üstün
<b>yile yile:</b>	koşa koşa, aceleyle
<b>yilmek:</b>	koşmak, acele etmek
<b>yiltmek:</b>	teşvik ve terğip etmek, tahrik etmek, koşturmak, harekete getirmek, kışkırtmak, tahrir etmek
<b>yirlenmek:</b>	yerleşmek, yurt tutmak
<b>yonılmak:</b>	yontulmak
<b>yonmak:</b>	yontmak, tıraş etmek
<b>yörenmek:</b>	1. dolaşmak, yaklaşmak, bir şeyin etrafında dolaşmak 2. hatıra gelmek, gönlü kaplamak
<b>yumak:</b>	yıkamak
<b>yüg(ü)rümek:</b>	koşmak, hızla gitmek
<b>yüz tutmak:</b>	yönünü çevirmek

### 2.1.1.9.2. Üslûp Özellikleri

Câmiü'l-Envâr, didaktik gâyelerle yazılmış tasavvufî bir eserdir. Tasavvufî şiirlerin temel özellikleri, delil ve ispat, tahkiye, soru ve cevap yöntemiyle anlatmadır.<sup>222</sup> Eserde İhlâs Sûresi'nin âyetleri dışında yer alan âyetler ve diğer iktibâslar, genellikle manzûmelerin sonunda, düşüncelerin ispatlanması amacıyla verilmiş ve açıklanmıştır. Şâir, bu tür iktibâsları verirken “uş delîl” şeklindeki ifâdelere sıkça başvurmuştur:

Ḥaḡ ‘ ināyet ide ola ol zelîl

Var-durur buña Çalapdan uş delîl

Ḳavluhû Te‘ âlâ Celle Celâlühû “...inne ‘n-nefse le-emmâretün bi’s-sû ‘i...”

<sup>222</sup> Ceylan, *Böyle Buyurdu Sûfî*, s.49.

Şâir, düşüncelerini delillendirirken farklı eserlerden ve bunların müelliflerinden de söz eder. Hemedânî ve Sa'lebî tefsiri, Şam ehli, İmâm-ı Gazâlî ve İhyâ-yı Ulûmi'd-dîn'i bunlardan bazılarıdır:

**İhyâ-yı 'Ulûm**da eydür bir haber

Kim **İmâm-ı Gazzâlî** ol mu' teber (B.2745)

Eserdeki diğer bir yöntem tahkiyedir. Bu yöntem, ya şâirin bir olayı manzûm olarak aktarması veya bir iktibâsı karşılıklı diyaloglar şeklinde ele alması ve açıklaması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Olayların aktarılmasında şâirin, bazen İslâm tarihinde olmayan olaylara temas ettiğini de görmekteyiz. Yine diyaloglar hâlinde aktarılan metinlerde şâirin, Cenâb-ı Allah'ın, Hz. Peygamber'in, Cebrâil'in, diğer peygamberlerin ve sahâbelerin veya din büyüklerinin ağzından bazı konuşmalara yer verdiği beyitler bir hayli fazladır. Aşağıdaki beyitlerde konuşan Cenâb-ı Allah'tır:

Bu küffâra vü fâşıklara sen di

Eşit kim bu neçün uş böyle dendi

Zire bunlar olur yüz qarasında

Benümle kendülerün arasında

Büti vü nefsi iy merdân-ı ma' nî

Çılurlar vâsıta pes anlar anı (B.690-693)

Didaktik metinlerin yazılma gâyesi düşünüldüğünde, bu tür eserlerin muhtevâsında nasihatlerin bulunması son derece tabîî bir durumdur. Nitekim Câmîü'l-Envâr' da da şâirin gerek müstakil başlıklar altında gerekse farklı mevzûları anlattığı beyitlerde, sık sık nasihatlere başvurduğu görülmektedir. Ancak bu nasihatler, gâyet samimî bir dille yazılmıştır ve şâir muhâtabına Allah'ın emir ve yasaklarına uyulmaması hâlinde kendisini bekleyen âkıbeti, genelde yumuşak bir üslûpla anlatmaktadır:

Çaradur gönlünün dârın ' amelden terk iden varın

' Aceb nice olur yarın gider mi nûra yâ nâra (B.4482)

Gözün aç hey gel iy âdem urursañ sen de bundan dem

Özüni şakla pes her-dem hem aldanma bu mekkâra (B.4491)

Ancak, bu ifâdelerin bazen son derece keskin bir ikâza dönüştüğü de görülür:



Evet sen bunda ğāfilsin şanursın şöyle ‘ākilsin  
Uyarsañ nefse cāhilsin yalancısın u hem nā-dān  
Bu dünyāda olan ‘işret vebāldür soñı var fikr et  
Kanı ‘ār u kanı ğayret kanı yā ol olan fermān  
Kanı atañ kanı anañ sefer kıldı olar yā neñ  
Yıkılır bir gün uş hāneñ yapılır qabr-i ābādān  
Ne Qur’āna inanursın ne Allāhdan utanursın  
‘ Aceb neye tayanursın kılursın bunca şerri şān (B.2711-14)

Eserin vezin özelliklerini belirlerken, terkip ve kelimelerin bölünerek bir alt mısraya geçtiğinden daha önce söz etmiştik. Bunların dışında, eserde -az da olsa- beytin anlamının bir sonraki beyitte tamamlandığı yerler bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitlerden ilkinin yargısı bir sonraki beyittedir; dolayısıyla ilk beytin anlamı ikinci beyitte tamamlanmıştır:

Bil tārīkat memesinden yā hāqī-  
Kāt memesinden de aña uş daqı

Ma‘ rifet südin aña ol emzürür  
Terbiyete meşğül olur remz urur (B.4414-15)

Tasavvufî-didaktik metinlerin genel olarak bir diğer özelliği, müelliflerin asıl konudan uzaklaşıp başka mevzûlara kaymalarıdır.<sup>223</sup> Cāmiü’l-Envâr’da da bu özellik göze çarpmaktadır. Müellif, bir konuyu açıklarken farklı mevzûlara dalmış böylece “Fasl” başlığında belirttiği asıl konudan tamamen uzaklaşabilmiştir. Konulardan bu şekilde uzaklaşma sebeplerinin başında, şâirin mevzûya bâtinî yorumlarla yaklaşması gelmektedir. Eserin “Faslun fi Beyân-ı Esâbi’-i İnsân” adlı bölümün başlarında şâir, insan parmaklarının vasıflarını anlatır. Bu bâtinî yoruma göre, insan elindeki beş parmak, beş vakit namaza işârettir:

Her bir elde beş barmaq var-durur  
Beş namāza pes işâret ol-durur (B.2720)

<sup>223</sup> Fikret Karapınar, “Rivâyetlerde İşâri Yorum”, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C.5, S.2, 2007, s.96.

Şâir daha sonra bu beş parmağın on yedi vasfı olduğunu söyler. Bu on yedi vasıf, gece ve gündüzde kılınan on yedi rekât namaza işârettir:

Gice gündüz on yedi rek'at namâz

Farz kıldı uş budur ger çoğ u az (B.2726)

Müellif, yukarıdaki beyitte geçen gece-gündüz ifâdesinden hareketle kâinattaki bütün varlıkların bir vazifesi olduğunu anlatmaya başlar, insanoğluna verilen nimetlerden bahseder. Tabiattaki tuzlu-tatlı suların insan bedeninde de bulunduğunu söyleyen şâir, sonrasında insanın dişlerinin hikmetlerinden bahsetmeye geçer:

Öñ dişüñ bir köki vardur pes nişe

İşi ün olduğı'çün bak bu işe

Azu dişüñ köki çoğdur ol neye

Yuğaru dişüñ de çoğdur enmeye (B.2738-2739)

Bölümün ilerleyen beyitlerinde Allah'ın verdiği nimetlerden söz eden âyetlere yer verilir. Şâir daha sonra, insanın bütün bu nimetler karşısında nankörlük etmemesi, şeytanın insanı devamlı aldatma arzusuna karşı dikkatli olması gerektiğini söyler. Bölümde, vahdet-i vücûd gibi çok farklı konulara da temas edilmiştir. Görüldüğü gibi 183 beyitten oluşan bölümde şâir, ana konudan bir hayli uzaklaşmış ve çok farklı konulara temas etmiştir.

Kavram alanları geniş olan sûfilerin sembolik dilin yanı sıra çok anlamlı ( müteşâbih) kelimeleri de sıkça kullanmaları, meramlarını anlatmayı zorlaştıran özelliklerden biridir.<sup>224</sup> Bu yönden değerlendirildiğinde, eserde anlam kapalılığı olan beyitlerin bulunduğu söylenebilir.

Aşağıdaki beyitte “bahr ve ebhâr” kelimeleri yer almaktadır. Tasavvufta “bahr” kavramı, Cenâb-ı Allah'ın sonsuz olan sıfat ve zât makâmıdır, bütün eşya ve varlıklar bu ummanın dalgalarıdır. Ancak “olınsun bahr ü ebhâra” ifâdeleri ile şâirin tasavvufî bir mânâyı mı işâret ettiğini yoksa seyr ü sülûk esnâsında mücâdeleyi mi kastettiğini veya hut eserini oluşturmak için çektiği çileyi mi anlattığını tespit etmek pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca, “bahr u ebhâr (denizler) olunmak” ifâdeleri, söz dizimi (sentaks) ve anlambilim (semantik) kuralları bakımından hatâlıdır:

---

<sup>224</sup> Karapınar, s.94.

Velî çok sa‘y u cidd itdüm bu tertîbce ki ben gitdüm

Diyem bir bir kim uş n’itdüm olınsun baħr ü ebħāra (B.37)

Aşağıdaki beyitte de yine anlambilim bakımından hatâ bulunmaktadır. Beytin öncesinde İhlâs Sûresi’ni okumanın sevabı anlatılır ve ilk mısırda cennette Cenâb-ı Allah’ın bin köşk yapacağından söz edilir. Ancak beytin ikinci mısrasında şâirin, “şek getirme” ifâdesini “kalbe, añâ” kelimeleriyle kullanması, anlam belirsizliğinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur:

Añâ uçmağda Allāh yapa biñ köşk

Ki hiç **kalbe** getürme **añâ** sen şek (B.492)

Bunun dışında, mutasavvıfların aruz ve kâfiye kalıplarında kalma mecburiyetleri de, beyitlerde gereksiz kelimelerin (özellikle bağlaçların) kullanılmasına sebep olabilmıştır. Aşağıdaki beyitlerde, şâirin “ger-eger” bağlaçlarını aynı şarta bağlı olarak kullandığını görmekteyiz:

**Ger eger** kâlib yüzinden bir ‘amel

Zâhir ola ola ol tûl-i emel (B.3945)

Benzer bir kullanım da aşağıdaki beyitte bulunmaktadır:

‘Arabdur kimisi Türk bunca eşhâş

Ki zâhir oldı ‘âm u **ger eger** hâş

Yine aruz sebebiyle kullanılmış bazı bağlaçlar ve edatlar, beyitlerin yargısının sonraki beyitlere taşması, anlam kapalılığına sebep olmuştur:

Vü hem dir yirleri pes itdüm envār

Nebîlerle vü ‘âlimler ü enhār

Vü eşcâr birle hem bunca ne‘âyim

İle kıldım ki şöyle dura dâ’im (B.2860-61)

Bağlaç ve edatlardaki aruz sebebiyle yapılan tekrarlar, farklı türden kelimelerle de yapılmıştır:

Pes **yine tekrâr** nazar eyler çü rûh

Görinür ol dem añâ anca gürûh (B.2351)

Aşağıdaki beyitte, aynı kelimenin bir terkip içinde birden fazla kullanılması anlam bozukluğuna sebep olmuştur:

Pes anuñ inbisâtından olur bu

İrer cān burnına ol **būy-ı hoş-bū** (B.3915)

Aruz ve kâfiye sebebiyle şâir, dolgu kelimelere de sıkça mürâcaat etmiştir. Kâfiye konusunda bazı kelimelerin sıkça tekrar edildiğine dâir daha önceden bilgi verilmişti. Ancak bu kelimelerin bazıları, tekrardan öte, beytin aruz veznini temin etme endişesinden ve kâfiye sıkıntısından kaynaklanmaktadır. “Ki var, dedem, uş, ol, ‘amû, dir” gibi kelimeler, bu yönüyle doldurma kelimelerdir ve beyte anlam katmaktan uzak bir şekilde kullanılmışlardır. Bunlara dâir aşağıda bazı misâller yer almaktadır:

Kim bir oğlan anadan toğa o dem

Toğduğı hâlde eşitgil iy **dedem** (B.4383)

Zire bunlar hep Hūdānuñdur **ki var**

Sen bir ol nuḫfesin ancak iy kibār (B.1677)

Cāna İsrāfīl muḫābıldür kim **uş**

Zire cān şūrıdur anuñ şöyle hoş (B.1805)

Hem laḫīf sözler beyān eyler kamu

İsmi resmine muḫābıḫ iy ‘**amū** (B.3336)

Geniş zamanda çekimlenmiş “dimek” fiili de dolgu kelimesi olarak eserde sıkça kullanılmış, bu sebeple beyitlerde anlam kapalılığına/bozukluğuna sebep olmuştur. Aşağıdaki beyitte geçen bu fiilin öznesi, beytin öncesinde ve sonrasında belli değildir:

Bu tevḫīd şol ağaca beñzer āḫir

Köki yirde budaqlar gökde zāhir

Ki gökden yaña ya‘nī uzanupdur

Niçe er ol ağaca özenüpdür

Murād andan imān ağacıdur **dir**

Köki Tañrı ḫatında berkinüpdür

Şıfatıdır anuñ zîrâ bu tevḥîd

Vü hem zât birle ḳayyûmdur budur ‘ıyd

Budaḳları göñül gögindedür bil

Olınsun uş bu ma‘ nâ bunda te‘ vîl (B.3427-3431)

Câmiü’l-Envâr’da bir sohbet havası hâkimdir. Özellikle nasihat tarzı yazılmış beyitlerde eserin bu özelliği daha belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır:

Saña her şey naşîḥatdur gözün aç

Bu fâsid endîşeden sen yürü kaç

‘ Aceb neye şalınursın idüp nâz

Gidersin sine toḡrı uşta az az

Neye irdün cihânda faḫr idersin

Bilürseñ yine saña ḳahr idersin (B.1418-1420)

Şâir, bilhassa “sen, iy” gibi kelimelerle okuyucuya seslenir ve onu karşısına alarak kendisine nasihat eder. Bu “senli-benli” ifâdelerde samimî bir sohbet havası bulunmaktadır:

İ gül yüzlü benefşe saçlu maḫbûb

İ ‘ anber ḳoḳulu iy ḳadri mergûb

İ beñlü yüzlü ḳara gözlü ma‘ şûḳ

Ḳarınca yir seni üstüne üşüp

Şalınup nâzıla yirde yürürken

Ki mihrün aya güne ta‘ n ururken

Bular böyle didükden şoñra iy yâr

Nidâ eyler bulara yine tekrâr

Ki hiç Tañrı ḳatında ḫâcetünüz

Diñüz var mı bilelüm anı uş biz (B.1338-42)

Uzun mesnevîlerde, aynı veznin kullanılmasından doğan yeknesaklığın ortadan kaldırılması için farklı vezin ve nazım şekilleriye yazılmış manzûmeler bulunmaktadır.

Câmiü'l-Envâr'da da bunu görmek mümkündür. Şâir, zaman zaman aynı konuyu farklı nazım şekilleri ve aruz vezinleriyle devam ettirmiştir. Bilhassa “Fasl” başlıklı bölümlerin sonunda yer alan “nazm, kıt'a” şekilleriyle yazılmış olan manzûmelerin bu yeknesaklığı kırmak gâyesiyle tekrar edildiğini söylememiz mümkündür.

Tasavvufî-didaktik bir mesnevî olması münâsebetiyle eserin sanatlı bir söyleyişin olmadığını bu çalışmamızda daha önceden de belirtmiştik. Ancak, zaman zaman anlamı kuvvetlendirmek, ifâdeyi güzelleştirmek, sözü kısaltmak ve tesirli kılmak gibi gâyelerle söz sanatlarına başvurulduğu durumlar bulunmaktadır. Bununla birlikte, aşk konulu mesnevîlerde olduğu tarzda söz sanatlarını görmek mümkün değildir. Söz sanatlarından bilhassa nidâ, iştikâk, cinas, telmih, teşbih ve istiâreler dikkatimizi çeker. Eser, bir sûre tefsiri çerçevesinde kaleme alınmış tasavvufî-didaktik bir mesnevî olduğu için irsâl-i mesel ve âyet-hadis-keleâm-ı sûfî iktibâsları da çokça kullanılmıştır. Aşağıda, eserde yer alan söz sanatlarına dâir misâller bulunmaktadır:

**Hüsn-i Ta'lîl:** Ki yâ İ̄sâ bu **igneyi** n'idersin  
Bizüm gökler **sökügin mi dikersin** (B.2287)

**İrsâl-i Mesel:** Ki sen tek dur **“Ene'l-Hak”** diyelüm biz  
Dilüñden uş senüñ tâ ola bu tîz

**İktibâs:** **“Şummün bukmün ‘umyün”** ola aña eş  
Pes şeri' at fi' li oldı uşta pes (B.3958)

**İştikâk:** ‘**Ubüdiyyet** de ihsâna maqâmdur  
‘**İbâdet** bunlaruñ ehline tâmdur (B.3599)

**İstiâre:** Cüş itdi gönül yine deryâ-yı vişâliden  
Çün **sâkı kadeh** şundı ol **âb-ı zülâliden** (B.4278)

**İstifham:** Evet bildür baña çün gelse giri  
Bilem aşlın **nedür** hem **n'ola** yiri (B.170)

**Leff ü Neşr:** **Cemâli** ol şamediyet **çerâğı**  
Ne **pervâne** olur ol ola **yağı** (B.4497)

- Mecâz-ı Mürsel:** Hâşâ **zülfünden** ki gönlü ola dūr  
Hālî ola irmeye andan sürūr (B.4634)
- Mübâlağa:** Ağlamağdan **gözsüz oldu** niçeler  
Tâ kim ol vuşlat şarâbın içeler (B.3075)
- Nidâ:** **Eyâ** Sultân serâyından Muḥammed  
Vü **yâ iy** devlet ayından Muḥammed (B.990)
- Tecâhü'l-i Ârif:** Fenâ olup bular yârâ beḳâsıyla olup bâḳî  
Çü şundi şerbetin sâḳî ' aceb beñzer mi sükkâra (B.1193)
- Tecnîs:** Ḳarañu ola olmaya gönül **şen**  
İdenler muhtaşar çerâğla rüşen (B.2305)
- Tekrîr:** **Vü hem** ḥasret şuyınla şuvarurlar  
**Vü hem** şevḳ birle añlañ iy yârânlar (B.3454)
- Telmîh:** **Zekeriyyâ etegin** şıgmadı gör  
Vü hem ' **İsānuñ ignesi** de iy nūr (B.2269)
- Tenâsüb:** Bu dünyâda ne deñlü varsa **ağaç**  
**Ḳurır şusuz** olınmaz aña ' ilâc (B.3450)
- Teşbîh:** Gelüp **ḳuşlar gibi** gölge olurlar  
Şu gün kim issiden anca şalurlar (B.386)
- Teşbîh-i Belîğ:** **Nesîm-i ' ışk** irer çünkim temevvüc itdi bu deryâ  
Pes elfâzdan olur zâhir degül kim tağ u taş ara (B.29)
- Teşhîs ve İntâk:** Ki bir **bülbül** uçarken bir **toğana**  
İrer eydür aña eyler bahâne  
Saña **dir** bir su 'âlüm var şorayın  
Cevâbuñ ne aña andan durayın (B.843-844)
- Tezâd:** Hem ikincisi **kibîrdür** n'idesin

Pes **tevāzu**‘ zıddıdır çün idesin (B.3710)

Eserde halk tâbirlerine (deyimlere) de rastlanmaktadır. Bu tür kalıplaşmış sözlere yer verilmesi, eserin dilinin sâde oluşu da göz önünde bulundurulduğunda, şâirin halka hitap etmeyi amaçladığı ve halkın beğenisine önem verdiğini göstermektedir. Bir kısmı arkaik kelimelerin içinde verilen deyimlerden bazıları şunlardır:

*Gözün nûru gönlün sürûru (olmak):*

Gözüm nûrı vü hem gönlüm sürûrı

Cihân vechine cân iden Muḥammed (B.991)

*Kana kana içmek:*

Olup mest böyle eydür âşık-âne

İçüpdür âb-ı ‘ ışkın kana kana (B.4511)

*Ata tona bakmamak (önemsememek):*

O bakmaz ata tona gördi anı

Olupdur âşinâ pes sevdi cânı (B.1263)

*Baş indirmek (rıza göstermek):*

Hem behişt ni‘ metlerine ḥürîye

Baş indürmeye kendün ḳoriya (B.4644)

*Dutuz durmak (oyalamak, meşgul etmek):*

Dutuz durur şafâ ‘ üdın o dâra

Kerâmet taḥtın urur ide çâre (B.1494)

*Gözi yaşlu bağırlı başlu (çok acı çeken)*

Gözi yaşlu bağırlı başlu olıgör

‘ Işkıla ḥubb u muḥabbet ḥolıgör (B.3073)

*Yürek(leri) dağlamak:*

Enbiyâ vü evliyâ ağladılar

Bu muḥabbetden yürek ḥağladılar (B.3074)

Şâirin eserinde asıl üzerinde durduğu husûs, diğer tasavvufî ekollerde olduğu gibi, ilâhî aşk olduğu için bazı beyitlerde çok kuvvetli bir lirizmi yakaladığı dikkati çeker. Bunlar



aynı zamanda sehl-i mümtenî tarzında söylenmiş olan beyitlerdir. Aşağıda bu beyitlere dâir misâller bulunmaktadır:

Çalbi ğam-ġin ğözi ġiryân eyle var

Kendüzün ġayrıdan ‘uryân eyle var (B.3076)

Özellikle kasidelerde şâirin, güçlü bir ahengin yanında, çok kolay bir söyleyiş ve kuvvetli lirizmi yakaladığı dikkati çekmektedir. Aşağıdaki iki beyit, eserin hemen başlarında yer alan tevhid türünde bir kasidede geçmektedir:

Yine bir bir alan sensin hem Āhirsin hem Evvelsin

Bu tenbîhden mü ’evvelsin olunmaz bu işe işrâk

Yüceden yücedür zâtuñ ne dille vaşf idem na’ tuñ

Buyurdi uşta âyâtuñ ki teşbîhden olupsin pāk (B.7-8)

Şâirin üslubunu genel olarak değerlendirdiğimizde, halkın beğenileriyle yoğrulmuş bir dilin tasavvufî düşüncelerin anlatılmasında ustaca kullanıldığı, sanatlı ve ağıdalı söyleyiş yerine, kolay, samimî ve tasavvufî yönü güçlü bir ifâde tarzının yakalandığı sonucuna ulaşmamız mümkündür.

## 2.1.2. Eserin Muhtevâ Özellikleri

### 2.1.2.1. Tertibi

Câmiü’l-Envâr ‘alâ Tefsîri’l-İhlâs adlı eserin, klasik mesnevî planına göre tertip edildiği söylenebilir. Buna göre eser (1b-388a), giriş, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümlerinden oluşmaktadır. Ancak, eserin klasik mesnevîlerden plan açısından farklı yönleri de bulunmaktadır.

Eser, metne dâhil edilmeyen “besmele” ile başlamış, besmelenin sonrasında eserin ismi yer almıştır. Eserde asıl konunun işlenişine (İhlâs Sûresi’nin tefsiri) kadar olan giriş bölümünde (1-308. beyitler), Divan edebiyatında alışılmış “tevhid, na’t-ı Resûl, na’t-ı çehâr-yâr-i ġüzîn ve eserin muvaffakiyeti için duâ” manzûmeleri yer almaktaysa da, “besmelenin ve Allah isminin fazileti, nasihat, pâdişâhla derviş hikâyesi ve nasihat, Allah’ın vasıfları ve nasihat” gibi klasik mesnevîlerin giriş bölümünde rastlayamayacağımız manzûmeler de bulunmaktadır. Eserin giriş bölümündeki “tevhid, besmelenin ve Allah isminin fazileti, sebep-i te’lif ve fahriye” bölümleri, herhangi bir başlık taşımamaktadır. Eserde konunun işlendiği asıl bölüm, yani İhlâs Sûresi’nin tefsiri, 309. beyit-

ten (vr.12a) itibaren başlamaktadır. Bu bölümde dinî, tasavvufî ve ahlâkî türden farklı konular, herhangi bir plan gözetilmeden işlenmiştir.

Eser genellikle “Fasl, Hâzâ” başlıklarıyla tasnif edilmiş ve bu başlıklarla konular diğerlerinden ayırt edilmiştir. Bununla birlikte, bu başlıklar altında işlenen konuların da bazen başlıktaki ifâdeyle paralellik taşımadığı görülmektedir. Meselâ, Hz. Ömer’in vasıf ve övgüsü, Hz. Ebû Bekir’in anlatıldığı bölüm içinde yapılmıştır. Yine bu bölümlerde anlatılanların diğerlerinden keskin çizgilerle ayrıldığını söylemek bazen mümkün değildir. Zira şâir, diğer bölümlere geçişler yaparken girizgâh sayılabilecek bazı manzûmelelere bölüm sonlarında yer vermiştir.

Eserin bazı fasıllarında, farklı herhangi bir konuya geçilmemesine rağmen, başlık şeklinde yazılmış Arapça ifâdeler bulunmaktadır. Meselâ, nüshanın vr.12b’sinde “Faslun fî Beyân-ı Sevâb-ı Sûre-i İhlâs” başlıklı 119 beyitten oluşan bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümün sonunda, kırmızı mürekkeple yazılmış “Beyt” kelimesi ve hemen altında da yine kırmızı mürekkeple yazılmış olan “Hâzâ’ş-şerhu min meşârikı’l-envâr” (vr.16b) ibâresi, devamında da “nazm” şekliyle yazılmış iki beyitlik bir manzûme bulunmaktadır. İki beyitlik manzûmeyi müteâkip bölüm sona ermektedir. Bunun dışında aynı konunun farklı başlıklarla devam ettiği durumlar da vardır. Meselâ, vr.7a’da “Faslun fî Na’t-ı Ebû Bekr-i Sıddîk Razıya’llâhu ‘Anhü” başlıklı bir fasıl yer alır. Ancak bu fasıl, nazm şekliyle iki beyitle (163. ve 164. beyitler) sona erer ve fasılda Hz. Ebû Bekir’den hiç bahsedilmez. Hz. Ebû Bekir’in vasıfları, bu iki beytin hemen ardından gelen “Hatem-i Beyt ve Beyân-ı Vâsf-ı Hâl” başlığını taşıyan 165. beyitten itibaren anlatılmaya başlanır. Bu bakımdan, eserde bazen gereksiz ara/alt başlıkların bulunduğunu söylemek mümkündür.

Bu ara/alt başlıklar, eserde, farklı aruz bahirlerine geçişin olduğunu belirtmek için de kullanılmıştır. Meselâ, nüshanın vr.184a’sında yer alan “Faslun fî Beyân-ı Ahvâl-i Kalb ve Rûh ve Tecelliyâtihî” başlıklı bölümde 96 beyit (5154-5250. beyitler) yer almaktadır. Bu bölümün bir kısmı aruzun kısa bahriyle bir kısmı uzun bahriyle yazılmıştır. Aruzun kısa bahrinden uzun bahrine geçişte (vr.185b - 5194. beyitten sonra) farklı bir konudan bahsedilmemesine rağmen, gerek nazım şeklinin ve gerekse aruz kalıbının değişmesi

sebebiyle “Fî Beyân-ı Kalb ve Hâlihî” başlığına ve hemen ardından da “Beyt ‘alâ Bahr-i Tavîl ve Kâfiye-i Âhar” ifâdesine yer verilmiştir.<sup>225</sup>

Eserde dikkatimizi çeken husûslardan biri de konu tekrarlarına düşülmesidir. Aynı konu, eserin farklı yerlerinde tekrar tekrar işlenebilmiştir. Meselâ, İhlâs Sûresi’nin fazilet ve sevapları, eserde 322-440. beyitlerde (vr.12b), 489-497. beyitlerde (vr.18b-19a) ve 507-520. beyitlerde (vr.19b-20a) mükerrer olarak işlenmiştir. Fasılların çoğunun sonunda (bazen başında) “nazm” şekliyle tekrar hâlinde yazılmış manzûme yer almaktadır.

Eser, vr.387b’de şâirin künyesini verip duâ etmesi ve vr.388a’da eseri tamamlamasına dâir bilgi vermesi ile sona ermektedir.

Bu tespitlerden hareketle Câmîü’l-Envâr’ı şâirin –özellikle İhlâs Sûresi tefsirinin yapıldığı asıl bölümde- herhangi bir plana bağlı kalmadan serbest bir tefsir anlayışıyla oluşturduğunu söylemek mümkündür.

#### **2.1.2.2. Bölümler ve Muhtevâsı**

##### **Besmele**

**Kitabın İsmi:** “Kitâb-ı Câmîü’l-Envâr ‘alâ Tefsîri’l-İhlâs”

**1. Tevhid (1- 19 beyit) 19 beyit:** Kaside nazım şekliyle yazılmış olan bu bölümde, Allah’ın varlık ve birliği, onun kudreti, mahlûkata verdiği nimetler ve görünen her şeyin onun isim ve sıfatlarının birer tecellisi olduğu konularına temas edilmiştir.

**2. Bismelenin ve Allah İsminin Fazileti (20-28) 9 beyit:** Allah isminin öneminin anlatıldığı bu bölüm, mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır. Müellif, Allah ismiyle başlayan bütün işlerin, kolaylıkla neticeye ulaşacağını, Allah adını işiten şeytanın kaçacağını ve bu ismin bütün bağlı kapıların açılmasına vesîle olacağını söyler.

**3. Sebeb-i Te’lif ve Fahriye (29-42) 14 beyit:** Kaside nazım şekliyle yazılmış olan bölümde müellif, kalbine ilham geldiğini, bunun dilinde zâhir olduğunu ve onu dostlarına beyân etmek istediğini söyler. Kalbine gelen ilham ise Allah’tır. Müellif, kendi şiirini de övmektedir. Buna göre şâir, Allah’ın sınırsız denizinden bir ırmak akıtmış, cevher gibi mısralarını cihâna saçmıştır. Söyledikleri inciler gibidir ve sırları ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte şâir, Allah’ı vafsetmekte, anlatmakta yetersiz ve âcizdir. Çok çalışmış ve gayret etmiştir. Asıl niyeti, ona ulaşılacak yolları bir bir anlatmak, Yaratan-varlık

<sup>225</sup> Bu tür ara/alt başlıklar transkripsiyonlu metne dâhil edilmedi.

arasındaki perdeyi ortadan kaldırmak, insanların gönlünden dünya sevgini uzaklaştırarak yerini ilâhî aşkla doldurmaktır. Kendini böyle yapmağa mecbur hisseder. Çünkü Âl-i İmrân Sûresi'nin 92. âyetinde yüce Allah, insanın fazilete ulaşması için sevdiği şeylerden infak etmesi gerektiğini buyurmaktadır.

**4. Nasihat (43-75) 33 beyit:** Bölüm, dünyanın geçiciliğini, Allah'ın hakîkî sevgili olması gerektiğini anlatan nasihatler içermektedir. Bu dünyadaki her bir eğlence, her bir sûret birer puttur. İster rûhu olsun, ister olmasın. Onlara muhabbet beslemek, insanın putperest olmasının yolunu açar. Çünkü dünyadaki her şey, insanın Hak emrinden uzaklaşmasını emreder. Putlara tapanlar sâdece kâfirler değildir. Dünyada Müslüman olarak görünen nice insan, mala, kadına, oğula ve kıza tapmıştır. Bunların bazıları da nefesine tapmıştır. Böyle alçak bir duruma düşmemek için yüzümüzü Hakk'a döndürmemiz gerekir. Ondan başka şeye muhabbet beslememek esastır. Çünkü onun dışındaki her şey ancak ona ulaşmak için bir sebeptir. Sebep ve vâsitalardan yani gölgeden vazgeçip gölgenin kaynağına yönelmek gerekir.

**5. Pâdişâhla Derviş Hikâyesi ve Nasihat (76-105) 30 beyit:** Bir pâdişâh, ava çıktığı bir gün yolda bir dervişi otururken görür. Ona selâm verir. Derviş, kendisinin selâmını alıp ona “Gel, ey kulumun kulu!” der. Bu söz pâdişâhın zoruna gider. Onu öldürmeyi düşünür. Ancak yaklaşıp böyle demesinin sebebini sorar. Derviş de “Ben dünyayı kul edindim. Sen böyle dünyanın eğlencesine, süsüne aldanarak onun kulu olmuşsun. Âhi-reti unutmuş, dünyayı kovalarsın” diye cevap verir. Müellif, hikâyeden yola çıkarak, dünyanın ve nefsin heves ve arzularına kişinin kendini kaptırmaması gerektiğini nasihat yollu anlatır.

**6. Eserin Muvaffakiyeti İçin Duâ (106-113) 8 beyit:** Şâir, bu bölümde, kendinin zavallı bir kul olduğunu ifade ederek beyânının kuvvetli olması, onun vasıflarını anlatmakta kendisini başarılı kılması için Allah'a yalvarmaktadır.

**7. Allah'ın vasıfları ve Nasihat (114-133) 20 beyit:** Âşık olan kişinin o mâşuka gönlünü düşürmesi gerekir. O sevgilinin eşi ve benzeri yoktur. O ölmez, yok olmaz, her an diridir ve zaman ve mekânla mukayyed değildir. Kullarına rızıklar verir ve onlara yol gösterir.

**8. Faslun fî Ni'met-i Rasûlu'llâh Aleyhi's-Salâtü ve's-Selâm (134-162) 29 beyit:** Bölümde, mesnevî nazım şekliyle Hz. Muhammed'in övgüsü yapılmıştır. Hz. Peygamber, Allah'ın nûrundan bir nûrdur. Cenâb-ı Allah'a ancak onunla ulaşılır. Zira Cenâb-ı

Allah “Sana eren bana erdi.” demektedir. Allah’ın bütün ilimleri onda zâhir olmuştur. Hz. Peygamber, ilm-i evvel ve ilm-i âhirdir. Bütün kâinatın yaratılış sebebi odur. O, insanları kurtuluşa davet etmektedir. Bölüm sonunda, Hz. Muhammed’in vasıflarının anıldığı, onun pek çok ashâbı olduğu, ancak dördünün diğerlerinden çok farklı olduğu belirtilerek dört halifenin methedileceğine dâir bir girizgâh mâhiyetinde beyitler yer almaktadır.

**9. Faslun fî Na’t-ı Ebû Bekr-i Sıddîk Raziya’llâhu ‘Anhü (163-253) 91 beyit:** Bu fasıl, *nazm* şeklinde yazılmış iki beyitle başlamaktadır. Şâir, bu iki beyitlik *nazm*, eserinin muhtelif yerlerinde akıcılığı artırmak amacıyla sık sık tekrar etmiştir. *Nazm*î müteâkip, “Hatem-i Beyt ve Beyân-ı Vâsıf-ı Hâl” alt başlığıyla Hz. Ebû Bekir’in vasıflarına geçilmektedir. Bölümde, Hz. Peygamber’e vahiy gelişi, Hz. Hatice’nin ve Hz. Ebû Bekir’in iman etmesi, Hz. Ebû Bekir’e Hz. Muhammed’in “Sıddîk” sıfatını vermesi anlatıldıktan sonra herhangi bir başlık verilmeden Hz. Ömer’in vasıflarından söz edilmiştir. Hz. Ömer’in özellikle halifelik dönemindeki çalışmaları ve bir düşmanı tarafından öldürülmesi istenmesi, ancak İhlâs Sûresi’nin himmetiyle korunduğu, yine bir hikâyeye olarak anlatılır. Bölümün sonunda Hz. Osman’ın vasıflarından söz edileceğini bildiren iki beyit, hemen ardından da yine *nazm* şekliyle yazılmış iki beyit bulunmaktadır.

**10. Faslun fî Na’t-ı Osmân Radiya’llâhu Anhü (254-266) 13 beyit:** Bu bölümde, Hz. Osman’ın vasıfları, Kur’ân-ı Kerim’in onun döneminde çoğaltılması, şehâdeti anlatılmaktadır. Bölümün sonunda yine girizgâh denilebilecek, Hz. Ali’nin vasıflarına geçişin yapılacağını dile getiren iki beyit bulunmaktadır.

**11. Faslun fî Na’t-ı Aliyy’il-Murtazâ Raziya’llâhu Anhü (267-308) 42 beyit:** Bu fasılda, Hz. Ali’nin, Cebrâil’in olduğu sırada Hz. Peygamber’in bulunduğu meclise gelmesi ve Hz. Peygamber’le Cebrâil’in konuşması anlatılmaktadır. Bölümün sonunda Hz. Peygamber’in çocuklarından, bunları sevenlerin de onlarla beraber cennetlere gireceklerinden bahsedilmektedir.

**12. Faslun fî Beyân-ı Tefsîr-i İhlâs bi-Avni’llah (309-321) 13 beyit:** Bölüm başlığında her ne kadar “tefsir” adı bulunmaktaysa da bu bölümde, İhlâs Sûresi’nin önemi, onu okumanın ve onunla amel etmenin lüzûmu, nasihat yollu anlatılmaktadır. Ayrıca, İhlâs Sûresi’nin âyet sayısına dâir farklı görüşler, sürenin kelime ve harf sayısından da yine bu bölümde bahsedilmektedir.

**13. Faslun fî Beyân-ı Sevâb-ı Sûre-i İhlâs: (322-440) 119 beyit:** Bu bölümde, İhlâs Sûresi’ni okumanın sevabı üzerinde durulmaktadır. İhlâs Sûresi’nin önemine dâir hadisler, Hz. Âişe’nin ve diğer sahâbelerin Hz. Peygamber’den rivâyetleri, büyük mutasavvıfların İhlâs Sûresi’ne dâir yaşadıkları aktarılarak konu ayrıntılı bir şekilde açıklanmış ve delillendirilmeye çalışılmıştır. Bölüm sonunda iki beyitlik *nazm* şekliyle yazılmış bir şiir yer almaktadır.

**14. Faslun fî Beyân-ı Nüzûlehû ve Reddi’l-Müşrikîne min Hâzâ (441-458) 18 beyit:** Bölüm, Allah’ın sıfat ve isimlerinin anılmasıyla başlar. Daha sonra, câhillerin ve putpe-restlerin İhlâs Sûresi’ndeki tevhid inancını reddettiklerinden bahsedilir. Ayrıca, Cebrâil’in Hz. Peygamber’e İhlâs Sûresi’nin faziletini ve okuyanların neler kazanacağını müjdelemesi de bu bölümde anlatılır.

**15. Faslun fî Beyân-ı Evsâf-ı İhlâs (459-488) 30 beyit:** Bu bölümde, Allah’ın, İhlâs Sûresi’ni okuduğundan dolayı Hz. Peygamber’i Kur’ân-ı Kerim’de övmesini konu edilmektedir. Hz. Peygamber’in itibarlı oluşu, hiç kimsenin babası olmadığı, bununla birlikte yalnızca bir peygamber olduğunu anlatan âyetlerden örnekler verilir. Hz. Peygamber’in, ümmetinin kurtuluşunu ve cennete gittiklerini görmeden, bütün bu mertebe ve itibarların kendisini sevindirmeyeceği, onların da kurtuluşu için Allah’ın ihsanlarda bulunması için yalvardığı ve Cenâb-ı Hakk’ın da İhlâs Sûresi’nin okunması mukâbilinde, inanların kurtulacağını müjdelediğinden bahsedilir. Bölüm, daha önceki bölümlerde de geçen *nazm* ile yazılmış iki beyitlik bir şiirle tamamlanır.

**16. Faslun fî Sevâbihî (489-520) 31 beyit:** Bu bölümde, İhlâs Sûresi’nin okunmasıyla kazanılacak sevaplar, İbn-i Abbâs’ın Hz. Peygamber’den bir hadis rivâyetiyle dile getirilmektedir. Bölümde, İhlâs Sûresi’ndeki her bir harfinin ayrı bir sır taşıdığı, okunmasının kişinin dertlerine derman olacağı ve ona emniyet kazandıracığı nasihat yollu anlatılmaktadır. Bu başlık altında “Beytün ‘alâ Bahr-i Tavîl ve Kâfiye-i Âhar ‘alâ Merâti-bihî” ve “Faslun fî Sûre-i İhlâs ‘alâ Bahr-i Kasîr ve Sevâbuhû” başlıkları da bulunmakla birlikte, bu ifâdeler aruzun farklı kalıpları ile konunun devam ettiğini belirtmek amacıyla konulmuştur.

**17. Faslun fî Beyân-ı Âhar Nev’ün mine’l-Envâ’ı (521-539) 19 beyit:** Bu bölümde, “Yedi kat gökler ve yedi kat yer ‘Kul hüva’llâh’ üzerine kurulmuştur.” hadisi aktarılarak tevhidin önemi ve İhlâs Sûresi’nde dört önemli yön olduğu (tevhid, has, halâs, cihânı aydınlatan bir nûr) anlatılmaktadır.

**18. Faslun fî Sebeb-i Nüzûlihî Ya'nî Sûretü'l-İhlâs (540-555) 16 beyit:** İhlâs Sûresi'nin nâzil olmasına sebep olan Hz. Peygamber'le putperestler arasında yaşanmış bir olay bu bölümde hikâye edilmiştir.

**19. Faslun fî Beyân-ı Ahvâl-i Tavâ'if-i Muhtelif (556-611) 56 beyit:** Bu bölümde, farklı milletlerdeki tevhid anlayışı ve diğer peygamberlerin bunlarla mücâdelesinden söz edilmektedir. Tefsir-i Hemedanî'de Hz. İsa'nın beş bölük kavmi olduğu, bunların Hz. İsa'ya bakışı ve teslis inancı ve bu inancın Kur'ân-ı Kerim'de reddedildiği, ilgili âyetler gösterilerek söz konusu edilmiştir. Bölümde ayrıca, Âmir ve Erbede isimli iki müşrikin Hz. Peygamber'in yanına gelmesi ve ona peygamberlik davasından vazgeçmesini istemeleri, Hz. Peygamber'in onların her türlü teklifini kabul etmemesi üzerine onu öldürmek istemeleri ve bunun üzerine Hz. Peygamber'in duâ etmesi ve Cenâb-ı Allah'ın peygamberini onların şerrinden emin kılması mevzû edilmiştir. Bölümün 575-576. ve 577. beyitlerinde Âmire ve Erbede ile ilgili yaşanan hâdise anlatılmaya başlanmış daha sonra aruzun kısa kalıbına geçilirken tekrar "Faslun fî Beyân-ı Ahvâl" adlı başlıkla aynı konuya devam edilmiştir. Bölüm, iki beyitlik *nazm* şekliyle yazılmış bir şiirle sona ermektedir.

**20. Hâzâ 'alâ Usûlihî (612-667) 56 beyit:** Bölüm, Hz. Peygamber'e müşriklerden bir kısım insanın gelerek Allah hakkında soru sormaları ile başlar. Bunun üzerine Cebrâil, Allah katından İhlâs Sûresi'ni getirir. Peygamberimizin âzâtlı kölesi ve evlatlığı olan Zeyd b. Harise'nin Hz. Peygamber'e "baba" demesinin de konu edildiği bu bölümde, kendisinin ashâbdan hiç kimsenin babası olmadığı, velâkin Allah'ın Resûlü olduğunu bildiren âyet iktibâsen verilir. Müellif, bu âyet ve hikâyeyi, Hristiyanların Hz. İsa'yı tanrılaştırması münâsebetiyle vermiş ve tevhid inancının sınırlarını bu delillerle çizmek istemiş olsa gerektir. Bölümde, Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'e sorusu ve Hz. Yusuf ile mukâyesesi mevzûbahis edilmiştir. Hz. Peygamber'in Miraç'a çıkışı, "Kâbe-kavseyn" makâmına ulaşması, Allah ile mülâkâtı yine anlatılanlar arasındadır.

**21. Hâzâ Sebeb-i Nüzûl-i be-Haseb-i Ma'nevî (668-685) 18 beyit:** Bu bölümde, Allah'ın Hz. Peygamber'e insanlara kendisinin İhlâs Sûresi'nde geçen vasıflarını anlatmasını emretmesi dile getirilir. Ayrıca, Allah'ın varlığı, birliği ve vahdet-i vücûd anlayışı; güneş-ışık, deniz-katre gibi bazı tasavvufî ıstılâhlarla açıklanır. Hallâc-ı Mansûr, Bâyezîd-i Bestâmî gibi mutasavvıfların sözlerine de yine bu meyânda yer verilmiştir.

**22. Faslun fî Beyân-ı mina'llâhi Te'âlâ (686-744) 59 beyit:** Bu bölümde, İhlâs Sûresi'ndeki tevhid inancının Hz. Peygamber tarafından putperest müşriklere tebliğ edilmesinin Cenâb-ı Allah tarafından emredildiğinden söz edilir. Özellikle, “lâ” olumsuzluk ekinin önemi üzerinde durulur ve putperestlerin de Allah'a inandıkları ancak ona ulaşmada putlar gibi pek çok vâsıtaları olduğu üzerinde durulur. Güneş-zerre, deniz ve katre, bu bölümde de kullanılan tasavvufî istilâhlardır. Bölüm, iki beyitlik bir *nazm*la bitirilir.

**23. Faslun fî Beyân-ı Merâtib-i İmân ve İkrâr (745-794) 50 beyit:** Bölüm, iki beyitlik bir *nazm* ile başlar. İmanın iki yönü olduğunun beyânından sonra, kul ve Hakk'a yönelik olan kısımları zikredilir. Kula mahsus olan yönünün dil ile ikrâr ve kalp ile tasdik olduğu; Hakk'a mahsus olan yönün ise hidâyet olduğundan bahsedilir. İman eden muvahhit bir kişinin kalbinin Tur Dağı'ndan daha yüce olduğu, bu imana sahip kişilerin vuslata ulaşacaklarından söz edilir. Konu, âyetlerle delillendirilmeye çalışılır.

**24. Faslun fî Hikâyet-i Ze'n-nûn-ı Mısırî Rahmetu'llâhi Aleyhi (795-812) 18 beyit:** İlk mutasavvıflardan Ze'n-nûn-ı Mısırî ile bir derviş arasında geçen bir olay hikâye edildiği bu bölümde, Ze'n-nûn-ı Mısırî yolda bir derviş görmüş ve ona çeşitli sorular sormuştur. Fakat bütün sorularının cevabı “Hû” kelimesinden ibârettir. Ze'n-nûn-ı Mısırî, “Hû demenden kasıt Allah mıdır?” diye sorduğunda derviş de “Allah” deyip oracıkta can vermiştir. Müellif, “Hû” demenin böyle olması gerektiğini ifade eder.

**25. Faslun fî Beyân-ı Güft-i Hüve (813-824) 12 beyit:** “Hû” kelimesinin mâhiyet ve önemi anlatılırken zaman zaman nasihatlere de yer verilmiştir.

**26. Faslun fî Beyân-ı Ebu'l-Kâsım-ı Mezkûrî (825-946) 122 beyit:** Ebu'l-Kâsım-ı Mezkûrî ile bir gönlü yanık derviş arasında yaşananların anlatıldığı bir hikâye ile başlayan bu bölümde, amelsiz sözün yarım olduğu dile getirilir. Şâir, dervişin ağzından devamlı güzel sözler söyleyen Ebu'l-Kâsım'a birkaç yaşanmış olay ve temsilî hikâye söyler, âyetlerden misâller vererek ilim sahibi olmanın ve ilimle amel etmenin önemini anlatmaya çalışır. İmâm-ı Âzam ve talebeleri İmâm-ı Muhammed ve İmâm-ı Yusuf'un devir-raks ve zikre dâir fetvâlarının da yer aldığı bölüm, iki beyitlik bir *nazm* ile tamamlanır.

**27. Faslun fî Beyân-ı Tefsîr-i Hüve ve Ahvâl-i Men Amile Bihî (947-957) 11 beyit:** “Hû” kelimesinin ve onu söylemenin önemi anlatılmaktadır.



- 28. Faslun fî Beyân-ı Sıfat-ı İsm-i Hû ve Sevâbuhû (958-989) 32 beyit:** Bu bölümde de bir önceki bölümde olduğu gibi “Hû” kelimesinin önemi ve onu tekrar etmenin sevabı üzerinde durulur. “Hû” isminin Allah’a âit olduğu beyân edilerek Allah’ın vasıfları ve nimetleri sıralanır.
- 29. Faslun fî Nebiyyi Aleyhi’s-Selâm ve Medhihî (990-995) 6 beyit:** “Muhammed” redifli bu şiirde Hz. Peygamber’in methiyesi yapılmaktadır.
- 30. Hâzâ fî Kelâm-ı Şeyh Bâyezîd-i Bestâmî Rahmetu’llâhi Aleyhi (996-1031) 36 beyit:** Bu bölümde, meşhur mutasavvıf Bâyezîd’in kerâmetleri ve Allah dostlarının kıyâmette hüznü ve korkudan sâlim oldukları anlatılmaktadır.
- 31. Faslun fî Beyân-ı Esmâ’ullâh ‘alâ Nev’ayn Zâhirun ve Bâtınun (1032-1044) 13 beyit:** Allah’ın isimlerinden ve bu isimlerin zâhir ve bâtin anlamları olduğundan bahsedilir.
- 32. Fî Beyân-ı Tafsîl-i Esmâ’ullâh Tafsîlen ve Tafzîlen (1045-1099) 55 beyit:** Bu bölümde, Allah’ın isimlerini zikretmenin önemi, böylece kulun günahlarının affedileceği anlatılır. Allah’ın kullara nimetlerinden söz edilir. Âdem’in “Rahmân sûretinde” yaratılması tasavvufî mâhiyette açıklanır.
- 33. Faslun fî Beyân-ı Kavlü’s-Sânî ve Hüve’s-Sahîh (1100-1174) 75 beyit:** Bu bölümde, insanın şekliyle “Allah” lafzında bulunan “elif” harfî arasında bir münâsebet kurulur. “Nefsini bilen Rabbini bilir.” sözü üzerinde durulur, Allah’ın isimlerinden ve bunların tecellisinden söz edilir.
- 34. Fî Beyân-ı Eser-i Bâtînî ve Ahvâl-i Rü’yetu’llâh-i Te’âlâ (1175-1197) 23 beyit:** Bu fasılda, “Dâru’l-Celâl” ve “Hazîre” adı verilen cennete müminlerin girmesi ve oradaki hayatları anlatılmaktadır. Bölüm, iki beyitlik bir nazm ile bitirilmiştir.
- 35. Faslun fî Beyân-ı Nidâ-i Rabbânî ile’l-Erbâb (1200-1229) 30 beyit:** Allah’ın kullara verdiği nimetleri ve dört meleği dünya işleriyle vazifelendirmesi anlatılır, “Hû” demenin bütün bu nimetlere karşı küçük bir şükür olduğundan bahsedilir.
- 36. Faslun fî Hikâyet-i Dervîş-i Basrî (1230-1289) 60 beyit:** Gönlü Allah aşkıyla yanan bir Basralı bir dervişin bir genç kıza gönlünü kaptırmasının hikâye edildiği bu bölümde, dervişin mâsivâyâ meylinin hatâ olduğunu fark etmesi ve kızdan vazgeçip yine Allah yoluna dönmesi ifâde edilir.
- 37. Faslun fî Beyân-ı Hû min Kelâm-ı Tevhîd (1290-1313) 24 beyit:** Kelime-i tevhiddeki on iki harf ile Yâkup Peygamber’in on iki oğlu, bir yıldaki on iki ay, “Muham-

med Resûlullâh” terkindeki on iki harf, insan vücudundaki on iki bölüm(yedi uzuv ve beş hâssa) arasında kemiyet bakımından benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

**38. Faslun fî Beyân-ı Kelime-i Tevhîd (1314-1327) 14 beyit:** Meleklerin Allah’ı tesbih edişinin anlatıldığı bu bölümde insanlara da devamlı kelime-i tevhidi söylemeleri tavsiye edilir.

**39. Faslun fî Beyân-ı Ehli’l-Kubûr ve Nidâ-i Melâike ‘alâ Ehli’l-Kubûr (1328-1451) 124 beyit:** Kabir ehlinin ahvâlinin anlatıldığı bu bölümde, meleklerin onları sorguya çekmesi, kabir ehlinin dünyada işlediklerinden pişmanlık duyarak Allah’a yalvarmaları, ancak bunun reddedileceği, bundan dolayı “Hû” kelimesini dilden eksik etmemek gerektiği söylenir. Hallâc-ı Mansûr’un “Ene’l-Hak” demesinden dolayı idam edilmesi menkıbesine yine bu bölümde yer verilir. Bölümün sonunda iki beyitlik bir nazm bulunmaktadır.

**40. Faslun fî Beyân-ı Hû ve Muhabbetihî (1452-1503) 50 beyit:** Bu bölümde şâir, “Hû” isminin kendisinde uyandırdığı aşkı anlatmaktadır. Kırgın gönüller “Hû” ismini zikrederse, Cenâb-ı Allah da onlara kendine doğru bir yol açacaktır. Bölüm önce kaside nazım şeklinin kâfiye düzeni ile yazılmış, daha sonra yine mesnevî nazım şekline dönmüştür.

**41. Ene inde’l-Müfliseti Kulûbühüm ve Hikâyet (1504-1608) 105 beyit:** Bu bölümde “Hû” isminin önemini açıklamasına anlatılan bir hikâye ile devam edilir. Hikâyeye, bir pâdişâh kızının genç birine âşık olmasını anlatmaktadır. Daha sonra Halife Me’mûn’un veziri ile bir derviş arasında geçen bir olay nakledilir. Hz. Mûsâ’nın Hz. Allah’ı görmek istemesi kıssası anlatıldıktan sonra, Allah’a kavuşmanın ve onu görmenin ancak benlikten uzaklaşmakla mümkün olacağı ifade edilir. Bölümde, vahdet-i vücûd inancı “Sen yoksun, senin varlığın yok, bütün varlık ve var olan odur.” düşüncesiyle açıklanır. Buna göre insan, Cemâl’in tecelligâhı olan bir ayna hükmündedir. Onda olan her şey, insanda tecelli etmektedir. Ancak benlikten geçmek sûretiyle hakîkî varlığa erişmek mümkün hâle gelebilecektir.

**42. Faslun fî Hikâyet-i Âbid-i Hevrânî (1609-1644) 36 beyit:** Bu bölümde zâhid ile iblis arasında geçen bir hikâye anlatılır. Hikâyeye göre bir zâhid hücrelerine geldiğinde kapının kapalı olduğunu görür. İçeride iblis oturmakta, zâhidin tesbihini yüzüne gözüne sürüp ağlamaktadır. Zâhid kapıyı çaldığında kendisine kim olduğunu sorar. Zâhid “Ben!” diye cevap verir. Bu soru ve cevap üç kez tekrarlanır. Sonunda iblis ağlayarak

kapıyı açar ve zâhîde kendisinin bir kez “Ben” dediği için Hakk’ın dergâhından kovulduğunu, ona “Hû” demesi gerektiğini söyler. Hikâyede iblisin benlik taslaması ve bundan pişmanlık duyduğu anlatılmak istenmiştir. Bölümün sonunda Sultân Mahmud’un nedimi Ayaz’ın kıskanç kişiler tarafından pâdişâha kötülenmesine kısaca temas edilmektedir. Buna göre Ayaz, evinde hazine gizlemektedir.

**43. Fî Beyân-ı Ahvâl-i Ayâz (1645-1690) 46 beyit:** Bir önceki bölümde geçen Ayaz’la ilgili hikâye, bu bölümde devam eder. Pâdişâh, Ayaz’ın evine bu şahısları gönderir; fakat onlar bir çarık, eski bir kürkle geri dönmüşlerdir. Pâdişâh, Ayaz’dan durumun aslını öğrenir. O da, insanın yaratılışının Hakk’ın bir nimeti olduğunu temsillerle anlatır. Bölümde, “ben” demenin yani gurûrun iblisten olduğuna ve “Hû” demek gerektiğine temas edilir.

**44. Faslun fî Tefsîr-i İsmu’llâh (1691-1702) 12 beyit:** “Lafzatullâh”ın önemi ve mâhiyeti anlatılmaktadır.

**45. Fî Beyân-ı Hikâyet-i Ashâb-ı Kehf Ya’nî Kavm-i Takyânûs (1703-1740) 38 beyit:** Tevhid inancına sahip Ashâb-ı Kehf ile Takyânûs arasındaki mücâdelenin anlatıldığı bu bölümde, Veysel Karanî’nin evine bir misafirin gelmesine dâir bir hikâye de yer almaktadır. Bölüm, iki beyitlik bir *nazm* ile sona ermektedir.

**46. Faslun fî Ma’nâ-yı İsmu’llâh (1741-1767) 27 beyit:** Bu bölümde, “Allah” lafzını oluşturan harfler ve bu harflerin mâhiyeti anlatılmaktadır. Müellif, “Allah” lafzında zâhir ve bâtın mânâlar bulunduğunu ifâde etmektedir.

**47. Faslun fî Beyân-ı Muhammedî (1768-1825) 58 beyit:** Âlem-i gayb ve âlem-i şehâdet ile insanın iç ve dış özellikleri arasında bir benzerlik kurulur. Elif harfinin görünüş itibarıyla insan vücuduna benzediği, her şeyin müfredinin elif olduğu sözünden hareketle tevhîde ulaşılır. Allah isminde dört harf bulunmaktadır; insanın bâtınında da akıl, can, nefis ve gönül bulunmaktadır. Bu açıklamadan sonra, bu dört nesne ile dört büyük melek arasında bir benzerlik ilişkisi kurulur. Yine tabiattaki dört unsurun dört meleğe mukâbil geldiği anlatılır. Allah isminde dört harf bulunmasının *emr*, *nehy*, *va’de* ve *vaîd* mânâlarına geleceği bölümün sonunda aktarılır.

**48. Fî Beyân-ı Temsîlât (1826-1847) 22 beyit:** Bu bölümde, yine Allah ismindeki dört harften hareketle, dört peygamberin neye mukâbil oldukları üzerinde durulmaktadır. Buna göre, Hz. İbrâhim gönle, Hz. Mûsâ akla, Hz. İsâ cana ve Hz. Muhammed nefse mukâbil gelmektedir. Yine dört kitabın, Allah ismindeki harflere mukâbil geldiğinin

açıklaması yapılır. Bölümde ayrıca dört halifenin nefis, gönül, akıl ve canla izâhı yapılır ve insanın Allah sûreti olduğu düşüncesine yer verilir.

**49. Fî Beyân-ı Temsîl (1848-1856) 9 beyit:** Dört mezhep imâmının, İslâm'ın dört rükününün (namaz, oruç, zekât ve hac) ve bu dört rükne uyanların ulaştığı dört mertebenin (sıdk, ihlâs, tevekkül ve rızâ) Allah ismindeki dört harften çıktığı görüşü aktarılır.

**50. Fî Beyân-ı Nev'ün Temsîl ve Ta'bîr-i Arş ve Şerh (1857-1865) 9 beyit:** Bu bölümde, arşın özellikleri, dört meleğin arşı taşıdığı; dört mezhep imâmının da yeryüzünde şerîat arşını taşıdığı izâh edilmiştir. Şerîattan uzaklaşan kişinin, arştan yani Allah'tan uzaklaşacağı söylenerek, insanlara dosttan ayrı düşmemek, yaratılmışların zavallısı olmamak gerektiği nasihat edilmiştir.

**51. Faslun fî Tefsîr-i İsmu'llâh (1866-1955) 87 beyit:** Bu bölümde şâir, "Allah" lafzının bütün noksan ve ayıplardan münezzehtir olduğunu söyleyerek, bu ismi hakkıyla açıklayabilmek için duâ etmektedir. Bölümün 1874. beytinden sonra "Fî Beyân-ı İsmu'llâh" başlığı altında aynı konuya devam edilmiştir. Burada, yine Allah isminin tefsiri yapılmaktadır. Allah isminin hangi harflerden oluştuğu, iki harfinin bitişik iki harfinin de ayrı yazıldığı ile ilgili açıklama yapıldıktan sonra, ayrı olan harfler ile Allah'ın iki sıfatı arasında münâsebet kurulur. Bu sıfatlar, gizli ve açıktır. Allah'ın iki türlü nimeti vardır. Bunlardan biri gizli bir diğeri açıktır. Açık olan nimeti, *ahsen-i takvîm* üzere insanı yaratmasıdır. Gizli nimeti, insanın kalbine yerleştirdiği iman, ona verdiği can ve mârifettir. Bu açıklamalardan sonra Cenâb-ı Allah'ın kullarına verdiği diğer nimetlerin Rahmân ve Rahîm isimlerinin birer tecellisi olduğundan söz edilir. Allah isminden elif harfinin çıkartılması ile "lillâh", lam harfinin çıkartılması ile "lehu" ve ikinci lam harfinin çıkartılması ile de "Hu" isminin ortaya çıkacağı anlatılır. Âyet ve hadislerden iktibâslar yapan müellif, Allah isminin önemine dâir sekiz delil getirir.

**52. Fî Beyân-ı Emru'llâhi ilâ Rasûli'lleh (1956-2033) 78 beyit:** Müellif, bu bölümde de Allah isminin ism-i âzam olduğunu âyet ve hadislerle delillendirerek, önceki bölümdeki konuya devam eder. Allah isminin nelere delâlet ettiği, Allah isminin zikretmenin cennetin anahtarı ve en önemli zikrin kelime-i tevhid olduğu, Hz. Mûsâ'ya da bunun öğretildiği anlatılır. Şâir, Allah isminin dipsiz bir deniz olduğunu, bütün mevcûdâtın varlık sebebinin bununla açıklanabileceğini, bütün ilimlerin onu izâh etmek için ortaya çıktığını, ancak bunda yetersiz kaldıklarını dile getirir. Allah isminin önemine dâir önceki bölümde verilen delillere bu bölümde de devam eder ve altı delil daha getirir.

**53. Faslun fî Su'âli ve'l-Cevâb ve Evkât-ı İcâbet-i Du'â (2034-2175) 142 beyit:** Bu bölümde duânın kabul olmasının şartlarından bahsedilerek konuya giriş yapılmıştır. Duâ, göklerin anahtarıdır; kapısı kilitlidir ve ancak helâl lokma, ihlâs ve kalp huzuru ile o kapı açılabilir. Duâda salavât getirmek, yine onun şartlarından biridir. Buna dâir bir hadis misâl olarak verilir. Duânın kabul edileceği vakitlerden biri de ezanla kâmet arasındır. Bölümde, üç kişinin duâsının geri çevrilmeyeceğine dâir hadis, Hz. Ebû Bekir'den rivâyetle verilir. Bu kişiler, oruçlu, adâletli hükümdar ve mazlumlardır. Yine üç kişinin duâsı geri çevrilmez: Mazlumun zâlime, misafirin ev sahibine ve babanın evladına yapacağı duâ. Bölümde, Cenâb-ı Allah'ın kullarının ellerini boş çevirmekten utanacağı, ama kulların fesattan ve günah işlemekten utanmadığına da yer verilir. Ayrıca, duâ etmenin önemine dâir, siyer-i Nebî'den ve diğer mutasavvıfların hayatlarından örnekler verilir.

**54. Faslun fî Hikâyet-i Süleymân-ı Nebî Aleyhi's-Selâm Mea'n-Nemleti (2176-2200) 25 beyit:** Hz. Süleymân zamanında yaşanan kuraklığın anlatıldığı hikâyeye göre, Hz. Süleymân yolda giderken bir karınca görmüştür. Karınca, insanoğlunun günahlarından dolayı diğer mahlûkatı da helâk etmemesi için Allah'a yalvarmaktadır. Duâsını müteâkip yağmur yağmaya başlar. Karıncanın duası dışında yağmurun yağmasının bir sebebi de Hz. Süleymân'ın duâya "âmin" demesidir. Yani, hem duâ eden hem duâya icâbet edenin ihlâslı olması gerektiği vurgulanır. Bölüm, iki beyitlik bir *nazmla* bitmektedir.

**55. Hikâyet-i Geyik (2201-2230) 30 beyit:** Bir avcının bir geyiğe tuzak kurması, onu yakalayacağı sırada geyiği incitmemesi gerektiğine dâir bir ses duyarak bu kötü işten vazgeçmesi ve kendini Allah yoluna adanması bu bölümdeki hikâyenin konusunu oluşturmaktadır. Hikâyenin sonunda, benlik davasından vazgeçilmesi gerektiği nasihat şeklinde anlatılır.

**56. Faslun fî Hikâyet-i Dâvûd-ı Nebî Aleyhi's-Selâm (2231-2248) 18 beyit:** Bu bölümde, Dâvud Peygamber'in mescide salına salına gitmesi, bunun üzerine gökten kendisini îkâz eden bir ses gelmesi, Dâvud Peygamber'in hatâsını fark etmesi anlatılmaktadır. Şâir, benlikten vazgeçilmesi gerektiği üzerinde durarak, gerçek sevgiliye ancak bu şekilde ulaşabileceğini söyler.

**57. Fî Beyân-ı Hikâyet-i Benî Âdem Aleyhi's-Selâm fî'l-Cenneti (2249-2276) 28 beyit:** Bu bölümde, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetteki vaziyetleri hikâyeye edilmiş-

tir. Buna göre, Hz. Âdem, cennette başında taç ve omzunda hulle ile mağrur olmuş, bunun üzerine kendisine ilâhî bir ikâz gelmiştir. Nitekim Hz. Peygamber de, altın ve ipeğin ümmetinin erkeklerine haram kılındığını söylemektedir. Zira erkeğe, kadına benzetmek yaraşmaz. Bölümde, Hz. Zekeriya'nın eteğini salındırarak yürümesinden ve Hz. İsa'nın da iğnesinden de bahsedilir.

**58. Hâzâ Nidâ-i Hazretu'llâhi ilâ Zekeriyyâ el-Küberâ-i Ridânî (2277-2320) 44 beyit:** Hz. Zekeriya'nın eteğini salındırarak yürüdüğü, bunun mekrûh olduğu, zira bu hâlin bir kibir ve övünmeden kaynaklandığı üzerinde bu bölümde durulmaktadır. Küpe, zincir, boğmak, bilezik takmak kadınlara helâldir; ancak bunu fakirler karşısında bir gurûlanma vesilesi yapmamaları gerekir. Zekâtlarını da vermelidirler, eğer zekâtlarını vermezlerse bugün taktıkları altın, yarın cehennemde ateş olacaktır. Bu bölümde, Hz. İsa'nın göğe çıkarken yanında iğne buldurması mazmunu da ele alınmıştır. Hz. İsa, “Göklerin söküğü var da onu dikmek için mi bu iğneyi yanında taşırsın?” şeklinde azarlayıcı bir hitaba mâruz kalmıştır. Bölümün sonunda, “Allah” lafzını zikretmenin önemi, bütün varlıkların dilinde bu lafzın olduğu ifâde edilerek Allah'ın vasıf ve nimetleri söylenir.

**59. Faslun Hikâyet-i Padişâh (2321-2347) 27 beyit:** Bu bölümde, halkına karşı şefkatli ve âdil davranan bir pâdişâhın bir şehre geleceği için şehrin ahâlisiyle birlikte süslenmesi hikâye edilmektedir. Allah da gönülleri süsleyendir. Şâir, Allah adında “ah” geçtiğini; Allah demenin günahlardan arınma vesilesi olduğunu âyetlerle açıklar.

**60. Faslun fî Beyân-ı Ahvâl-i Âdem Aleyhi's-Selâm ve Kâlibuhû ve Rûhuhû (2348-2480)133 beyit:** Âdemin beden kalıbında can bulması sonrasında nefis mücâdelesini temsilleyen anlatılmaktadır. Nefs-i emmâre, yedi başlı bir ejderhâ gibidir. Hırs, haset, şehvet, gazâp, buhl (cimrilik), hıkd (kin), kibir, o ejderhânın birer başıdır. Her başta, bin türlü baş vardır. Bunları iyi bilmek, bunlardan sakınmak gerekmektedir. Şâir, daha sonra ayrılık âlemine düşen Hz. Âdem'in Cenâb-ı Allah'a yalvardığını, bu yalvarma neticesinde kendisinin affedildiğini anlatır. Dünyanın zevkine aldanmamak, nimetlere şükretmek gerekir. “Yerhamüke” sözünün önemi üzerinde durulur ve bunun Hz. Âdem'in affedildiğini bildiren söz olduğu ifâde edilir. Âlem-i ervâhtan dünya âlemine yapılan sefer, rûhların beden kalıbına girmeleri ve tekrar geri dönmek istemeleri yine karşılıklı konuşmalarla ayrıntılı bir şekilde bu bölümde işlenmiştir. Bölüm, iki beyitlik bir *nazm* ile tamamlanır.

**61. Faslun fî Beyân-ı Ahvâl-i Ervâh (2481-2491) 11 beyit:** İnsanın bu dünyaya geliş sebebi üzerinde durulan bu bölümde şâir, Allah'ın kudreti ve yaratma arzusunu, irâde denizinin dalgalanması olarak görür. Cenâb-ı Allah, kul yine kendini bulsun diye aşkı yaratmıştır. Kul da bu aşk neticesinde Cenâb-ı Allah'a dönmeyi arzu etmektedir. Bu dünya, a'yân-ı sâbitenin bir tezâhürüdür ve onun asıl makâmı âhirettir. Şâir, bu geçici yolculukta nefsin hevâ ve hevesine aldanmamak gerektiğini nasihat eder.

**62. Faslun fî Beyân-ı Hikâyet-i Kays ve Lübnân ve Benân (2492-2706) 215 beyit:** Bölüm, Kays ile Benân arasında geçen aşkı temsilî olarak ele alarak başlar. Şiire göre, can Kays'tır, ten ise onun hizmetkârıdır. Hak Teâlâ, canları ten kalıbı içinde yaratmıştır. Canın da vazifesi, bütün iyi sıfatları ten kalıbında ortaya çıkarmaktır. Zira bedene bütün uzuvlar tam olarak ve en güzel sûrette verilmiştir. Can eğer vazifesini hakkıyla yerine getirirse bedendeki bu uzuvlar da yaratılma hikmetini bulmuş olacaklardır. Dolayısıyla, şâir, gönlün sultân olabilmesi için nefsin ona kul olması gerektiğini söyler. Nefis bir kelptir (köpektir), onun şerîat ipiyle bağlanması gerekmektedir. Nasıl ki bir pâdişâh zâlim olsa, bütün memleket zulüm içinde olur; tıpkı bunun gibi, gönlün ve rûhun zâlim olması hâlinde ona bağlı bütün uzuvlar da zulüm içerisinde olacaklardır. Bu bölümde, çeşitli tefsirlerden misâller verilerek insanın nutfeden yaratılması, âlem-i gaybdan âlem-i şehâdete gelmesi ve oraya tekrar dönecek olmasından da söz edilmektedir. Bir ağaç nasıl bir çekirdeğin içinde gizli ise, bir et parçasında da insanın bütün varlığı yer almaktadır. Bölümde, insanın uzuvlarının Kur'ân-ı Kerim'deki harflerle benzerliği de söz konusu edilmektedir. Dolayısıyla, bedendeki bütün her şey, Allah'ın varlığından bir nişânedir. Şâir, tabiattaki bitkilerin yaratılışının sudan, insanın yaratılışının da bir nutfeden olduğunu söyler, ikisi arasında bu yönüyle bir benzerlik kurar. İnsan bedenindeki damarlar ile dünya üzerindeki yolları da yine vazifeleri yönünden birbirine benzeter, bedendeki diğer uzuvların da vazifelerini ayrı ayrı nakleder, çeşitli temsillerle bunları açıklar.

**63. Faslun Kasîde-i İlâhî ve Nasîhat (2707-2718) 12 beyit:** Bu bölümde, insanın gaflet içinde olduğu, dünya malıyla gurûrlandığı, gerçek sevgiliye ulaşmak için ibadetlerden geri kalmaması gerektiği nasihat yollu anlatılmaktadır. Bölüm sonunda, daha önceki bölümlerde de geçen iki beyitlik *nazm* şekliyle yazılmış bir şiir yer almaktadır.

**64. Faslun fî Beyân-ı Esâbi-i İnsân (2719-2901) 183 beyit:** Bölümdeki ilk beyitlerde, insanın parmakları ile çeşitli kavramlar arasında münâsebetler kurulur. Her elde beş

parmak vardır ve namaz da beş vakittir. Bölümde sâdece insanın parmaklarından bahsedilmez; vücuttaki diğer uzuvlardan ve vazifelerinden, bunların Allah'ın birer nimeti olduğundan da söz edilir. Allah'ın göğü yukarıda bir tavan gibi yaratması ve onun orada asılı durması, güneş, ay, yıldızlar, bağ ve bahçeler yaratması, dağların altın ve gümüşlerle dolu olması, insanın yaratıcının kudretini bilmesi, onu tek ilâh olarak kabul edip ona kulluk etmesi içindir. Akıl, bütün bunları anlamakta âcizdir, şaşkındır. Ten, ulu bir şehre benzer. Kalp, bu şehrin hurma bağı gibidir. Akıl, göz, kulak ve burun bu bağın bekçileri mesâbesindedir. Şâir, insanın en güzel şekilde yaratıldığını insan bedenindeki uzuvlardan örnekler vererek açıklar ve bununla ilgili çeşitli âyet ve hadisleri iktibâsen kullanır. Nasihatlerin yine çok olduğu bu bölümde, inanmayan veya kulluk vazifesini yerine getirmeyenler için de Kur'ân'daki ilâhî îkâzlara şiirinde yer verir. Tevhid, iman, ihlâs ve irfan kelimelerini güneş, ay temsilleriyle açıklar. Kalplerin Cenâb-ı Allah'ın iki parmağı arasında olduğu hadisine de yer veren müellif, bunun ne mânâyâ geldiğini açıklar. Bölüm sonunda, iki beyitlik bir *nazm* bulunmaktadır.

**65. Faslun fî Beyân-ı Hilâl Kamer ve Beyân-ı Şems (2902-2915) 14 beyit:** Güneş ve ay temsilinden yola çıkılarak insanın Allah'ın nûrunun bir tecellisi olduğu anlayışı bu bölümün konusunu oluşturmaktadır. Şâir, bu sebeple, “Ene'l-Hak” denmesinde bir gariplik olmadığını ifâde eder.

**66. Faslun fî Beyân-ı Âyine ve Cemâl (2916-2946) 31 beyit:** Gönül, Cenâb-ı Allah'ın bir aynasıdır ve bu aynaya her gün nazar eylemektedir. Bu aynada Cemâl aksinin görülebilmesi için tozlanmaması, yani günah işlenmemesi, eğer işlenirse ibadet ve tövbe cilâsıyla günah tozlarının temizlenmesi, böylece aynanın her dâim parıldaması gerekmektedir.

**67. Faslun fî Beyân-ı Esmâ-i İlâhî (2947-2985) 39 beyit:** Bu bölümde, Cenâb-ı Allah'ın isim ve sıfatları sayılmaktadır.

**68. Hatmün fî Beyân-ı Esmâ'ül-Hüsna ve Ba'dehû Tafsîlâtün (2986-2993) 8 beyit:** Bu bölümde, nasıl insanın sûret ve sîreti varsa, Allah'ın isimlerinin de zâhirî ve bâtinî yönü olduğu anlatılmaktadır.

**69. Faslun fî Hikâyet-i Şeyh Şiblî Rahmetu'llâhi Aleyhi (2994-3114) 121 beyit:** Bu bölümde, Şeyh Şiblî'ye bir kişinin gelip Allah'a nasıl ulaşılabileceğini sorması hikâye edilmektedir. Şiblî de ona, Allah'ı yıllarca isteyip de bulamayanlar olduğunu, ona ulaşmanın kolay olmadığını anlatır. Bölümde, Şeyh Şiblî'nin Bağdat çarşısından geçerken



Allah'ı zikredenlerle karşılaşmasını anlatan bir başka hikâye daha yer almaktadır. Bu hikâyeye göre Şiblî, onlara “Allah” zikrinin mâsivâdan uzak olmadığını söyler ve gerçek zikrin nasıl olması gerektiğini onlara göstermek ister. Hemen bir tabak içine Allah ismini yazar, tabak anında iki parça olur. Şeyh, daha sonra tabağa karşı Allah deyince tabak havada döner. İkinci bir Allah dediğinde oradakilerden birinin başında ateş yanmağa başlar. Şeyh Şiblî, Hz. İbrâhim'in ateşe atıldığı sırada Cenâb-ı Allah'ın ateşe emrini ihtivâ eden âyeti okuyunca ateş söner. Hikâyeden sonra, gönlün Hakk'ın bir hazinesi olduğu, zikrin ve ibadetin ancak gönülden olursa makbul olduğu, kulluk emrinin diğer varlıklara verildiği ancak onların bundan kaçtığı, sâdece insanoğlunun bunu kabul ettiği anlatılmaktadır. 3075. beyitten itibaren “Hikâyet-i Şeyh Şiblî Azîz Rahmetu'llâhi Aleyhi ve Berekâtuhû” başlığı altında Şeyh Şiblî ile ilgili iki hikâye daha anlatılmaktadır. Bunlar, Şiblî'nin ağlamaktan gözlerinin kör olması ve tüccarla arasında yaşananlara dâirdir. Hikâyenin ikisi de vahdet-i vücûd düşüncesini ihtivâ etmektedir.

**70. Faslun fî Beyân-ı İmân ve fî Temsîlâtihî fî Dâri'd-Dünyâ (3115-3141) 27 beyit:** Bu bölümde, iman, takvâ, kelime-i şehâdet ve küfür kavramları, çeşitli temsillerle anlatılmakta, müminlerin devamlı ibadetle meşgul olması gerektiği beyân edilmektedir.

**71. Hâzâ Kavlü'l-Halîfeti fî'Sefiyyeti “Allahu Vâhidün ve Ene Vâhidün (3142-3162) 21 beyit:** Bir halife ile Câfer adlı bir âlim arasında yaşanan bir olaydan hareketle her şeyin çift çift olduğu, bir olanın yalnızca Allah olduğu bölümde ele alınmıştır. Bölüm sonunda *nazm* şeklinde iki beyitlik bir şiir yer almaktadır.

**72. Faslun fî Hikâyet-i Âdem Peygamber Aleyhi's-Selâm (3163-3209) 47 beyit:** Bu bölümde, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetten yeryüzüne gönderilmesi, birbirlerinden uzun zaman ayrı kalmaları, bu yüzden devamlı ağlayıp feryat etmeleri, meleklerin de onlar için ağlaşmaları anlatılmaktadır. Hikâye, Hz. Âdem ile bir kırlangıç arasında geçen konuşmalarla devam eder. Hz. Âdem ona, kulluk etmek için cennetten ayrıldığını söyler. Bu sırada Allah'tan kırlangıca, cennetten uzaklaştırıldığı için Âdem'le sohbet etmemesi yönünde azarlama gelir. Şâir, hikâyenin devamında müminlere günah işlemek sûretiyle şeytanla devamlı sohbet hâlinde olduklarını anlatır. Bölümün sonunda, her şeyde Allah'ın varlık ve birliğine dâir deliller olduğu, mutasavvıfların sözlerinden örnekler verilerek açıklanır.

**73. Hikâyet-i Pâdişâh 'alâ Kasdi'd-Delîl fihî (3210-3217) 8 beyit:** Bir pâdişâh ile bir Hristiyan arasında geçen bir olay hikâye edilmektedir.

**74. Hikâyet (3221-3232) 12 beyit:** İmâm-ı Şâfi'nin yanına dinsiz birtakım insanlar soru sormaya gelirler. İmâm-ı Şâfi, Allah'ın varlık ve birliğini onlara ispat eder.

**75. Fî Beyân-ı Hikâyet-i Dehrîler 'alâ Suâli ve Cevâbi (3230-3244) 15 beyit:** Dehrîlerden bir bölük, İmâm-ı Âzam'ın yanına gelirler ve onu öldürmek isterler. İmâm-ı Âzam, temsîlî bir hikâyeye anlatır ve onların Müslüman olmalarına vesîle olur.

**76. Faslun fî Beyânü't-Temsîl (3245-3273) 29 beyit:** Bu bölümde, Allah'ın varlığı ve birliği, çeşitli misâller getirilerek ispatlanır. Konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerim'den âyetlere yer verilir. Aklın âciz oluşu, bir âlet olduğu, nefsin boynunun akılla vurulması gerektiği ancak akılla Allah'a ulaşamayacağına dâir tasavvufî görüşler aktarılır.

**77. Faslun fî Hikâyet-i Ca'fer-i Sâdık Raziya'llâhu Anhü (3274-3281) 8 beyit:** Câfer-i Sâdık'la kölesi arasında geçen bir olay hikâyeye edilmektedir.

**78. Faslun fî Beyân-ı Rü'yetü'llâh Celle Celâlühû ve Amme Nevâlühû (3282-3336) 55 beyit:** Cennette Allah'ın cemâlini görmek, bu bölümün konusudur. Ayrıca, cennet ehlinin burada kavuşacakları nimetler anlatılır. Bütün bunlar, dünyada müminlerin çektiği zahmetlerin karşılığıdır. Cennet ehlinin bir kısmı, dünyada kulluk etmelerinin cennet nimetleri için değil, Allah'a kavuşmak için olduğunu anlatılır. Cenâb-ı Allah, kendilerine cemâlini her zaman göstereceği vâdini verir. Şâir, bunların riyâdan uzak duran kişiler olduğunu söyler.

**79. Fî Beyân-ı Hikâyet-i Arab Suâli ilâ Hazret-i Nebî Aleyhi's-Selâm (3337-3390) 54 beyit:** Tevrat, İncil ve Zebur'u okuduğunu söyleyen bir Arap, Hz. Peygamber'in yanına gelir ve ona Hz. Âdem'in mi yoksa Hz. Yusuf'un mu daha üstün olduğunu sorar. Hz. Peygamber de diğer bütün peygamberlerin atasının Âdem olduğunu, onlarla Âdem arasında bir fark bulunmadığını, tebliğ vazifesinin peygamberden peygambere geçtiğini anlatır. Dolayısıyla bir müminin, bütün peygamberleri sevmesi gerekir. Bölümün diğer kısmında, ne kadar günah işlese de Allah'ın kuluna karşı merhametli olduğu, tövbe etmesi hâlinde onu affedeceği anlatılmıştır.

**80. Fî Beyân-ı Âhir Kasîde ve Nasîhat ve Beyân-ı Ba'zı Ahvâl-i Sevâb-ı Tevhîd (3391-3479) 89 beyit:** Bu bölümde kelime-i tevhidin öneminden bahsedilmektedir. Kelime-i tevhidin Kur'ân-ı Kerim'de hangi sûrelerde yer aldığı açıklanır. Bu sözle ilgili farklı tefsir kitaplarında yer alan nakiller aktarılır. Tevhid kelimesi dışında, "gönül, tevfik, inâyet, riâyet, kifâyet, velâyet, vuslat, üns, hidâyet, letâfet, azamet, kerâmet, tâat, hizmet, safâ, sıdk, hayâ, şevk, bekâ, dîdâr" kavramları üzerinde durulur. "Arza ve göğe

sığmadım, ama müminlerin gönlüne sığıdım” sözüne yer verilir. Bölüm sonunda iki beyitlik bir *nazm* bulunmaktadır.

**81. Faslun fî Beyân-ı Hikâyet-i Yûnus Peygamber Aleyhi's-Selâm (3480-3490) 11**

**beyit:** Yunus Peygamber'in kıssasına yer verilen bölümde, Cenâb-ı Allah'ın balığın onu taşımasından dolayı kendisine cenneti bahşetmesi anlatılmaktadır. Muvahhitler de tevhid inancını taşıdıklarından dolayı cennete gideceklerdir.

**82. Faslun fî Hikâyet-i Ebû Bekr ve Peygamber Aleyhi's-Selâm (3491-3517) 27 be-**

**yit:** Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'in vefâtı sonrası onun yerine geçmesi, cehennem ve cennet ahvâlini rüyasında görmesi bu bölümde dile getirilmektedir. Hz. Ebû Bekir, nebîler arasında Hz. Peygamber'i görür. Hz. Peygamber, cehennem kapısında durup onun halkasını tutarak ve “*ümmeî*” demekte, ümmetin bağışlanması için Allah'a yalvarmaktadır.

**83. Fî Beyân-ı Haber-i Rasûlu'llâh (a.m.) Ya'nî Cevâb-ı ila'llâh ve ilâ Ebû Bekr**

**(r.a.) (3518-3610) 93 beyit:** Bu bölümde de, bir önceki bölümde Hz. Peygamber'in ümmeti için yalvarmasına karşılık Cenâb-ı Allah'ın kendisine cevabı yer almaktadır. Cenâb-ı Hak, tevhid kelimesinden dolayı onları affetmiş ve hepsini de cennetine koymuştur. Müellif, bu kıssayı naklettikten sonra, tevhid kelimesinin kurtulmağa vesîle olacağını, bu yüzden devamlı sûrette bu kelimenin tekrar edilmesi gerektiğini nasihat eder. Bölümde, insanların ancak Allah'a ibadet etmeleri için yaratıldığı bahsine de yer verilir. Konu ile ilgili âyetler iktibâs edilerek açıklanır. Hz. Peygamber'in ayakları şişinceye kadar namaz kıldığı rivâyeti aktarılır. Onun bu hâline karşı müminlerin daha gayretli olmaları gerektiği vurgulanır. İbadet etmekten elbisesini temizlemeğe fırsat bulamayan bir derviş ile şeyhi arasında yaşananlar da bu bölümde hikâye edilmiştir.

**84. Faslun fî Beyân-ı Ahvâl-i Tarîk ve Beyân-ı Hakîkat (3611-3669) 56 beyit:**

Cenâb-ı Allah, Âdemi dört terkîpten yaratmıştır. Bunlar ateş, su, toprak ve havadır. Her biri, insanda farklı huyların ortaya çıkmasına sebeptir. Toprakla birlikte, kanaat, sabır, ahlâk, tevekkül, terk ve ganîmet ortaya çıkmıştır. Su ile ortaya çıkan dört nesne vardır. Bunlar, sehâ, safâ, nazar ve vasıldır. Yel ile ortaya çıkanlar da dörttür. Tizlik (keskinlik, çabukluk), nefis, yalan ve riyâ, yel ile gelenlerdir. Ateşle gelen huylar, kibir, haset, hırs ve şehvettir. Nefis (can), izzet, vahdet, hayâ ve âdâp özelliklerini insana kazandırmıştır. Aklın üç çeşidi vardır. Bunlar, akl-ı küllî, akl-ı maâşî ve akl-ı cüz'îdir. İmanın da üç mertebesi vardır: İlme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn. Cennet, Allah'ın fazlın-

dan, cehennem ise hışmından yaratılmıştır. Toprak, onun “Ganî” oluşundandır. Su, ışığının nûrundan, yel (hava) ışığının heybetinden ve ateş de ışığının azabından ortaya çıkmıştır. Toprak ve su insanın; ateş ve yel cehennemin yaratılışıyla ilgilidir.

**85. Faslun fî Beyân-ı Ahlâk-ı Zemimihî ve Sıfâtihi ve Kuvvetihî (3667-3745) 79 beyit:** Bu bölümde, kötü ahlâktan ve özelliklerinden bahsedilmektedir. Allah insana, akıl, şehvet ve gazâp gibi üç kuvvet vermiştir. Aklın yeri baş, şehvetin yeri ciğer ve gazâbın yeri ise kalptir. Eğer gazâbın önüne geçilmezse, yırtıcı hayvanlar gibi olup insanı mahveder. Gazâbın, kötü söz, kibir, kin, cimrilik, beğenmemek ve sövmek gibi kötü sıfatları vardır. Müellif bu bölümde, Allah için sevmek ve Allah için buğzetmek mevzûlu hadise de yer verir. Şehvetin ortaya çıkması ile nefis doğru yoldan ayrılır. İbadetten insanı alıkoyma, devamlı yemek-içmek diler. Hırsı artırır, dâima rahatlık ister. Nefsin on iki sıfatı bulunmaktadır ve bunlar ateş ve yelle insanoğluna verilmiştir. Ateş ve yelle gelenler insanı cehenneme, su ve toprakla gelenler ise cennete ulaştırır. Nefsin ateş ve yelle gelen en kuvvetli vasfı hırdır, onun zıddı da kanaattir. İkincisi kibirdir, onun zıddı da tevâzudur. Üçüncüsü gazâptır, zıddı sabırdır. Dördüncüsü buhl (cimrilik)dür, zıddı cömertliktir. Kin beşinci özelliğidir. Onun zıddı pişmanlıktır. Altıncısı riyâdır, onun zıddı da ihlâstır. Yedincisi dünya sevgisidir. Onun zıddı Hakk’ı sevmektir. Sekizincisi şehvetdir. Onun zıddı riyâzettir. Dokuzuncu vasfı bitmez tükenmez arzularıdır. Onun ortadan kalkması ölümü devamlı hatırlamaktır. Onuncusu ucb (kendini beğenmek, amellerine güvenmek)dur. Onun zıddı da güzel ahlâktır. On birincisi hasettir. Onun zıddı hilmidir. On ikincisi enâniyettir ve onun zıddı da insanın fânî olduğunu bilmesidir. Müellif, nefsin bu mâhiyetlerinin iyi bilinmesi, kötü yönlerinden uzak durulması, nefis-i mutmainne, sonrasında nefis-i râziyye ve nefis-i marziyyeye ulaşılması gerektiğini ifâde eder.

**86. Fî Beyân-ı Kasîde ve Nasîhat (3746-3860) 115 beyit:** Başlıktan da anlaşılacağı gibi bu bölümde müellif, dünyanın geçici olduğunu, dünya malının, evlâd u ıyâlin insana âhireti unutturan unsurlar olduğunu, ilâhî aşka ulaşmak gerektiğini anlatır. Allah’ın insanı on dört nesneden yarattığına dâir bir söze (Eserde hadis olarak gösterilmekle birlikte, bu söz hadis kaynaklarında yer almamaktadır.) yer verilir. Bu on dört nesnenin dördü babadan, dördü anneden ve altı tanesi de Allah’ın hazinelerinden gelmektedir. Babadan gelenler, cilt, kemik, sinir ve damardır. Anneden gelenler, et, yağ, kan ve saçtır. Allah’ın hazinelerinden gelen altı şey, altı duyudur. Rûhun da yedi vasfı bulunmaktadır. Bunlar, nûraniyyet, muhabbet, ilim, hilm, ünsiyet, hayâ ve bekâdır. Bütün bunlar

Allah'ın birer lütfudur. Aşk, rûhun muhabbet vasfından ortaya çıkmıştır. Şeyh Abdürrezzak'ı<sup>226</sup> bir Hristiyan kızına, Mecnûn'u Leylâ'ya, Ferhat'ı Şirin'e âşık eden hep rûhun muhabbet vasfıdır. Gerçekte bütün bunlar, Allah'ın Cemâl isminin bir tecellisidir ve Cenâb-ı Hak her şeyi kuşatmıştır. Aşk, gerçek sevgiliye ulaşmak için bir vâsıtaadır. Bütün her şeyin temelinde muhabbet vardır. Evrenin yaratılma sebebi de yine aşktır. Eserde, Abdülkadir Geylânî'nin "Aşk, âşıkla mâşuk arasında bir hicâbdır. Âşık, mâşukta yok olduğu zaman vusûl hâsıl olur." sözüne de yer verilir.

**87. Hâzâ Faslun fi'l-Cevâb ve Beyânuhû's-Sevâb fi Bâb (3861-4031) 171 beyit:** Bölüm, bir önceki bölümün devamı niteliğindedir. Önceki bölümde sıfatların ortaya çıkma sebebine dâir soruya, bu bölümde cevap verilmektedir. Bütün sıfatların, dünya zulmet içindeyken Allah'ın nûrunun bir tecellisi olarak ortaya çıktığı ifâde edilir. "Allah göklerin ve yerin nûrudur." Âlemleri de bu nûr ile yaratmıştır. Bütün mevcûdât, "muhabbetullâh"tan kopup gelmiştir. Bunun için sevginin yeri olan kalbin (gönlün) önemi büyüktür. Kalbi doğrulmayanın dili de doğrulmaz. Kalbin temizlenmesi önceliklidir. Bu sûretle ancak ameller doğru olur ve insanı doğru yola götürür. Doğru ameller işlemekte şerîat birinci ölçüdür. İnsan şerîattan ayrılırsa, vuslatın tılsımlı kapısını açamaz. Zira onun kilidi şerîattır ve onu Hak Teâlâ bağlamıştır. Bu kilidin beş dişi vardır, ki bunlar İslâm'ın beş şartına mukâbilidir. Şerîatın zâhiri bu beş şarttır. Bâtını ise tarikattır. Tarikat, hakikat âlemine giden yolun tılsımlarını insana öğretir; insan, tarikatın tılsımlı anahtarıyla bâtinî âleme mazhar olur. Müellif, bölümün devamında, şerîatın temel direk olduğunu, o olmazsa hiçbir şeyin olmayacağını söylemekte; ancak sâdece eşyanın zâhîrinde kalmanın hakîkate ve Hakk'a insanı götürmeyeceğini çeşitli temsillerle izâha çalışmaktadır. Bölüm sonunda iki beyitlik *nazm* şekliyle yazılmış bir şiir bulunmaktadır.

**88. Faslun fi Beyân-ı Kalb 'alâ Temsîli'l-Arşî'l-A'zami (4032-4152) 121 beyit:** Kalp ile arş arasında bir benzerlik ilişkisi bulunmaktadır. Kalp, esrâr-ı ilâhînin makâmıdır. Herkesin kalbi, bu ilâhî nûrta dolu değildir. Zira bazı kalpler günahla kararmıştır ve şeytan ona doğru devamlı ok atmaktadır. Oysa günahlardan sakınan ve ibadetle meşgul olanların kalbi ayne'l-yakîn makâmına ulaşır ve oradan da yukarılara çıkar. "Müminin kalbi, Allah'ın evidir." Bu yönüyle arş âlem-i kübra, kalp âlem-i suğradır. Arşın ilmi yoktur, velâkin kalbin ilmi vardır. Bu sebeple terakkiye, yani kemâle ulaşmaya müsâit-

<sup>226</sup> Şeyh-i San'an olarak bilinen bir mürşiddir. Menkıbeye göre rüyasında gördüğü bir Hristiyan kızına âşık olup onunla evlenebilmek için kızın her türlü şartını kabul etmiş ve nihâyetinde İslâm'dan uzaklaşmıştır.

tir. Âlem-i ecsam, Hakk'ın feyzine dâima açıktır ve onu kabul eder. Âlem-i melekûtta feyz, Hak tarafından herhangi bir çaba gerekmeden verilmiştir. Bütün her şey bir zaman sonra yok olacak ve sâdece Cenâb-ı Hak bâkî kalacaktır. Kalp, nasıl damarlara kan yollarsa, ilâhî feyz de, arştan yeryüzüne öyle yollarır. Bunun gerçekleşmesi içinde sülûk kemerini kuşanmak gerekmektedir. Ancak âlim, âkil ve ihlâs sahibi olmakla o feyze ulaşılabilir. Bu yola girilince, aradan bütün vâsıtalar bir bir kalkar ve sâdece Yaratan kalır. Şerîat bu yolda bir lokmadır, tarikat o lokmayı yemektir. Lokmanın sindirilmesi hakîkattir. Şerîat bir ağaçtır, budakları tarikat, meyvesi ise hakîkattir. Tatmayan o meyvenin lezzetini bilemez.

**89. Faslun fî Beyân-ı Sıfât-ı Kalb ve Hısâlihî fî Hâlihî (4153-4183) 31 beyit:** Kalp, sûreten bir parça etten ibârettir. O etin de bir canı vardır. Bu insan dışında hayvanlarda da bulunur. Fakat onun hayvanlarda bulunan et parçasından farkı, içinde Hakk'ı bulacak bir canın var olmasıdır. Kalbin içindeki o can, nûr-ı Ahmed'den hâsıl olmuştur. O, her âdemde bulunmaz. O kalpler, Hak ile ünsiyet kurmuşlardır. Diğerlerinin kalpleri ise ham kalmıştır. Onların kalpleri, belki hayvanlardakinden daha aşağıdadır.

**90. Faslun fî Kasîde fî Beyân-ı Rûh (4184-4194) 11 beyit:** Bölüm, bir sonraki bölümde yer alan rûhun beyânına yönelik nesib-teşbib ve girizgâh mâhiyetindedir. Ayrıca, nasihat türünde beyitler de yine bu bölümde yer almaktadır.

**91. Fî Beyân-ı Ahvâl-i Rûh bi Vech-i Ma'nâ-yı Âyet (4195-4279) 85 beyit:** Bölüm, Hz. Peygamber'in yanına bir bölük müşrikin gelip rûhun mâhiyetini sormaları üzerine nâzil olan İsrâ Sûresi'nin 85. âyeti ile başlamaktadır. Ardından, "Rûhlar toplanmış cemaatler gibidir..." hadis-i şerifi iktibâsen verilmektedir. Rûh, "kün" hitabıyla vücuda gelmiştir. Aklın ve fehmin onu idrak etmesi mümkün değildir. İnsanın rûha dâir söylebileceği, ancak Hakk'ın bildirdiği ile sınırlıdır. Âlem-i ervâhın mâhiyetinin beş duyu ile idraki mümkün değildir. Âlem-i mülkûn varlığı, âlem-i melekûtla kâimdir. Melekût âlemi de âlem-i ervâhla kâimdir. Âlem-i ervâh, insanın rûhuyla kâimdir. Cenâb-ı Allah, Âdem'in toprağını kırk sabah (kudret) eliyle yoğurup ona rûhundan üflemiştir. Bu, Hakk'ın "Yuhyî" sıfatının bir tecellisidir. Sâlikin, tezkiye-i nefis, tahliye-i rûh ve tasfiye-i kalbi gerçekleştirmesi gerekmektedir. Fakat öncelikle şerîat ipiyle nefsin bağlanması gerekir. Tasfiye-i kalp böylelikle gerçekleşebilir. Tahliye-i rûhu ise Hak bağışlar. Zira bir hadis-i kudsîde Cenâb-ı Hak, kendisine bir karış yaklaşan kuluna on arşın yaklaşı-

cağını müjdelemektedir. Bölüm, önceki bölümlerde de geçen iki beyitlik bir *nazm* ile tamamlanır.

**92. Faslun fî Beyân-ı Eltâf-ı İlâhî ve Câzibe-i Rabbânî ‘ale’t-Tâlibü (4280-4374) 95**

**beyit:** Cezbe, ilâhî bir lütüftür, bunun olabilmesi içinde bütün vâsıtaların aradan çıkmış olması gerekir. Rûh, bir çocuk hükmündedir ve terbiye edilmesi gerekir. Çocuk, anne karnında nasıl her şeyden habersizse ve annesinin gıdasıyla besleniyorsa, âlem-i ervâh-taki rûh da Hakk’ın feyzinden beslenmektedir. Çocuk dünyaya geldiğinde, annesi onun iki ayağını bağlar (kundaklar), eğer yanlış bağlarsa çocuğun elleri ve ayakları eğri olur. Annesi onu kendi sütüyle besler. Zira onun midesi diğer besinleri sindiremez. Büyüdükçe de dünyayı tanımaya başlar ve farklı besinlerden faydalanır. Rûh da böyledir. Onun, beden beşiğine düştükten sonra elinin ve ayağının şerîat ipliyle sımsıkı bağlanması gerekir. Eğer bağlanmazsa, hayvanî sıfatlar harekete geçmeye çalışır. Yanlış bağlanırsa, bu kez de rûh sıfatları yanlış tebârüz eder. Annenin süt içilen iki memesinden biri tarikat, diğeri ise hakîkattir. Bunlardan akan süt, tasfiye-i kalp ve tahliye-i rûhtur. Onların içilmesi sûretiyle Allah’a yol açılır. Kalp, rûhun midesi hükmündedir. Nefsin niyeti kötü gıdalardır. Buna engel olmak gerekir. Allah, insanoğlunu yeryüzünde halife kılmıştır, bu bir emanettir ve bu emanetin taşınabilmesi için tarikat veya hakîkat sütünü nübüvvet veya velâyet dadısının göğsünden emmek gerekmektedir. O halde, rûhun terbiyesi peygamberden gelir, mârifet makâmına ulaşmak ise şeyhle mümkün olur. Eğer ona tâbî olunmazsa, o menzile ulaşmanın da imkânı yoktur. Bölüm sonunda, iki beyitlik bir *nazm* bulunmaktadır.

**93. Faslun fî Beyân-ı Tıfl-ı Rûh ve Kemâlihî ve Visâlihî ila’llâh (4375-4435) 61 be-**

**yit:** Rûh, bir çocuk gibidir. Çocuk, annesinin terbiyesine ve yardımına muhtaçtır. Rûhun özünde Hak’tan bir nefha vardır. Ondaki bu güzel hasletlerin ortaya çıkması için şerîat beşiğine yatırılması, tarikat ve hakîkat sütüyle beslenmesi gerekir. Çocuğun emeklemesi, yürümesi derece derece olur. Rûhun durumu da böyledir. Onun kemâle ulaşması için belli aşamaları kat etmesi gerekir. Eğer böyle olmazsa, rûhun özündeki bu güzel hasletler zamanla kaybolacak ve yerini kötü huylar alacaktır.

**94. Hâzâ Kelâm-ı Âşık ilâ Ma’sûk fî Hâza’l-Makâmi min Zevkihî (4436-4473) 38**

**beyit:** Rûh çocuğu, iki ananın kuzusudur. Bu analardan biri tarikat, bir diğeri hakîkattir. Tarikat anasından süt emmekle ibadetler ortaya çıkar. Hakîkat anasından emmekle cisim bağından tamamen âzât olur. Beşer sıfatı, rûh için bir zindandır zira. İşte o zaman

ancak bezm-i eleste verdiği söze ulaşmış olur. Böylece dünyadaki bütün afetlerden, sıkıntı ve belâlardan da emin olur. Hakîkate ulaşan o kişi, aradan bütün vâsıtalı kaldırıır, her zerrede Hakk'ı, o mâşukun izlerini görmeğe başlar. Âşıkla mâşuk arasındaki ikilik ortadan kalkar ve o kişi, “Hiçbir şey görmedim ki onu görmeden önce Allah'ı görmemiş olayım.” der.

**95. Hâzâ Kelâm-ı Âşık fî Hâzihi'l-Makâmihî ve bi-Nâzihî (4474-4478) 5 beyit:** Hakîkat makâmına erişen, rûhuyla diri değildir artık. O, mahlûkattan biri de değildir. Âşık, mâşukunun yanaklarını görelî beri canından ve teninden vazgeçmiştir. Onun aklına cennet de hûrî de gelmemektedir artık. Çünkü o, aşk nûruna gark olmuştur.

**96. Hâzâ Kasîde ve Nasîhat (4476-4490) 15 beyit:** Âşıkın dertlerinden kurtulabilmesi için gönül levhasını, nefsin arzu ve isteklerini tasfiye ederek temizlemesi gerekir. Aksi takdirde, gönül kapkara olacaktır. Böyle bir gönül, yarın ilâhî nûra mı yoksa cehennem ateşine mi sürüklenir acaba? Ten, cehennem ateşinden geçebilmek için bir binektir, bir vâsıtaadır. Ten, bu dünyaya âittir ve bu yüzden onun dünya isteklerine aldırış etmemek gerekir. Dünya, bir kazanç dükkânıdır. Bu dükkânda, âhiret kazanılmalıdır. Gerçek âşıkın dilinde ne cennet ne de hûrî bulunur. Zira bütün aklını fikrini hakîkî sevgili almıştır. Ona ulaşmak için devamlı ağlayıp inlemek, ona yalvarmak gerekir.

**97. Faslun fî Hilâfet-i Rûh ve Taallukât-ı Nefs ve Kâlbuhû (4494-4510) 16 beyit:** Aşk makâmındaki rûh, o sevgilinin Cemâl şem'ine pervâne gibi yanmaktadır. Bu makâmında, akıl, rûh ve nefis tamamen ortadan kaybolur. Bu dâirenin nişânı budur. Rûh; câhillik, zâlimlik, Hak'tan gayrısını düşünmek gibi kötü huylardan arındıktan sonra ehadiyyet makâmına vâsıl olur. Orada mest olup aşk suyunu kana kana içer.

**98. Fî Beyân-ı Kelâm-ı Âşık ilâ Ma'sûkühî bi-Niyâzihî (4511-4620) 110 beyit:** Âşık, mâşukun Cemâl şem'ine pervâne olmuştur. Mâşukun zülûfleri bir zincir gibidir ve âşıkı tuzağına düşürüp esir etmiştir. İşte o an, ilâhî lütuflar sırlarını açmaya başlar. Âşık sevgiliye bir karış yaklaşırsa sevgili (Cenâb-ı Allah) ona bir arşın yaklaşır. Âşık, severse sevilir. İşte o zaman, bütün ilâhî sırlar ona âşikâr olmaya başlar. O pâdişâh, kendisine ihsanlarda bulunur. O ihsanlardan biri de kelâmıdır. O kelâm kadehinden bir kez içen varlığını kendinden geçer ve varlığını unuttur.

Bu bölümde, A'râf ehlinin durumu hakkında da bilgi verilmektedir. A'râf ehli, cennet ve cehennem arasında bekletilen, günah ve sevapları eşit olan kimselerdir. Onlar, cennet ehline imrenerek bakarlar ve onlara selâm verirler. Cehenneme baktıklarında Allah'a



yalvarıp, enâniyetlerinden dolayı böyle bir durumda olduklarını söylerler ve kendilerini de cennete almasını ondan isterler. A'râf, tasavvufta Hakk'ı her şeyde, bütün sıfatlarıyla tecelli eder bir hâlde temâşâ etmektir. Ancak bu mertebeye gelen kişinin benlik davası gütmemesi (enâniyete düşmemesi) gerekir. Çünkü o, karanlık bir cehennemdir. Rûh, o vakitte cennete nazar eyler ve oraya gireceklere imrenerek selâm verir. Rûh, o makâmda esirdir. Fakat bu esaret ona şevk ve safâ vermektedir. Hak ona faziletler (nimetler, kerâmetler) ihsan etmektedir. Çünkü rûh, buna lâıyk hâle gelmiştir. Gerçekte, kerâmetlerin halktan gizlenmesi, âşikâr edilmemesi gerekir. Fakat kişi, bunlara (kerâmetlere vs.) çok iltifat ederse ve bunları âşikâr etmeye başlarsa, işte o zaman Hakk'ın nimetlerinden mahrum kalır ve imanını kaybeder. Zira kerâmetler onlar için artık, bir put hâline gelmiştir. Bu hâle düşmemesi için, o kişinin bir şeyhe ihtiyacı vardır.

**99. Hâzâ Kelâmu'l-Muhibbü ile'l-Mahbûbi (4621-4701) 81 beyit:** Hakk'ın en makbul kulu, onun için canından ve teninden vazgeçendir. Halk, Hakk'a ulaşmakta bir hal-kadır. Halkla meşgul olanlar (dünyayı terk etmeyenler) yarın Hakk'ın yüzüne bakmaktan utanırlar. Bundan ötürü, Allah'tan asla yüz çevirmemek gerekir. Dünya, âhiret ve cennet nimetleri bir kenara bırakılıp sâdece Cenâb-ı Hak'la gönlün meşgul olması gerekir. Vuslat şarabının ancak böylelikle içilmesi mümkündür. İnsan, bunlardan vazgeçmekle fakrı ve fenâyı bulur ve bekâyâ ulaşabilir. Hz. Peygamber dahi, "Fakirliğim övüncümdür." demiştir. Bunun için, dünya varlığından tamamen vazgeçmek gerekir.

**100. Hâzâ Kelâmu ile't-Tâlibi İzâ Vakafe Hâlihî (4702-4735) 34 beyit:** Hakîkate ulaşma yolunda durmak, bahaneler uydurmak, ağlamak, yakınmak olmaz. Bunları, Cenâb-ı Allah elbette boşa çıkarmaz, ama hakîkat yolunda ilerleyip Hakk'a ulaşmakta bunlar yetersizdir. Gayret etmek, çabalamak gerekir. Acz eşiğine baş koymak gerekir ki, ancak bu şekilde Hakk'ın cezbesi kişiye ulaşsın. Bundan başka da bir çâre yoktur. "Nefsini bilen Rabbini bilir." İşte bu hâl, tam bir acziyet hâlidir. Can Yusuf'unu, nefis Zeliha'sı iki parmağı ile kendine esir etmiş ve zülûf bağıyla bağlamıştır. Öyle ki, onun âhi Yâkup'a kadar ulaşmıştır.

**101. Hâzâ Kelâm-ı Âşık fî Hâzihi'l-Makâmı bi-Şevkihî ve Safâ'ihî (4736-4741) 6 beyit:** Hallâc-ı Mansûr, Hakk'a kavuşmak için ölmeyi istemiştir. Çünkü asıl hayat, kendisinin ölmesiyle başlar. Ölürsa ancak dirliğe ulaşır.

**102. Hâzâ Kelâm-ı Âşık fî Hâlihî (4742-4747) 6 beyit:** Âşık, bu hâlde iken hayret makâmındadır ve Allah’a “Ey şaşkınlara yol gösteren Allah’ım!” diye yalvarmaya başlar. Pervânenin ateşte yanması gibi yanar ve birliğe ulaşır.

**103. Hâzâ Kelâm-ı Âşık ile’l-Ma’şûk bi-Hayretihî ve İştîyâkihî (4748-4775) 28 beyit:** Gece sabaha kadar ilâhî aşkla yanan âşıkın arkadaşı ve hem-demi Ülker yıldızı ve gözyaşlarıdır. “Allah’tan başka duâ ettiğinde darda kalanın imdadına yetişecek ve sıkıntıyı giderecek başka kim vardır?” İşte, sabah olunca Cenâb-ı Allah’tan âşıkın bu ağlayıp inlemesine yardım gelir de bütün perdeler kalkar ve o samediyetin cemâli kendini gösterir. O âşıka, pek çok ihسانlarda bulunur. Âşık, pervâne gibi o ehadiyyet şem’ine kanat açar da o şem’, âşıkın bütün varlığını yok eder ve onu kendi sıfatlarıyla süsler. İşte o demde Hakk’ın Cemâl nûru, rûhun iman yönünden kemâle ulaşması demektir.

**104. Hâzâ Kelâm-ı Âşık ile’l-Ma’şûk bi Hâl-i İfâkatihî min İstiğrâk (4776-4782) 7 beyit:** Âşık, o sevgiliye ulaştıktan sonra, bütün sıkıntılarında uzaklaşmış, iyi olmuştur. Sevgiliye kavuşmak, o âşık için bir düğündür. Gönül, mest olduğu için kendinden geçmiştir, iyi ve kötüyü ayırt edemez olmuştur. Bölüm, önceki bölümlerde geçtiği şekilde iki beyitlik bir nazm ile bitmektedir.

**105. Kasîde ve Nasihat (4783-4796) 14 beyit:** Âşıkların Mevlâ’ya ulaşmaları, dünya hayatından vazgeçmeleri ile olmuştur. Onlar, acziyetlerini bilerek bu dünyadan ve “cüz”den “küll”e ulaşmışlar, makâmların en yücesine varmışlardır. Cemâlullâh, sedefteki inci gibi saklıdır, onun akılla bulunması mümkün değildir. Zira bu bir hâl meselesidir. Ona ulaşanlar mutlu olurlar. Onların sözleri de ne hoştur. Gerçi, insanın asıl yeri orasıdır, fakat bu dünyaya gelmekle oradan ve Hak’tan uzaklaşmıştır. O hakîkî sevgiliye ulaşmak için gayret edilmelidir. Aksi takdirde insan, nefsin fırsat vermemesine kapılırsa gönül bağında gülün bitmesi, kalbin o güzelliklerle cilâlanması mümkün değildir. Canının verip canana ulaşan için bütün her şeyi yağma olsa da bu önemli değildir artık.

**106. Hâzâ Beyân-ı Fenâ’ül-Efnâ ve Bâkî bi’l-Bekâ’il-Ebkâ (4797-4811) 15 beyit:** Âlem-i fenâ, âlem-i bekânın hemen öncesidir. Rûhun terbiye edilmesi sonrası Hak tarafından verilen bir cezbe ile bekâ âlemine ulaşmak mümkün olur. “Hakk’ın cezbelereinden bir anlık cezbe, bütün ins ve cinnin amellerine denktir.” Bu menzile kadar, ibadet ve gayret ile olur. Fakat bundan sonrası tamamen cezbe ile mümkündür. O eşikten öte, eğer cezbe olmazsa bin yıl durulsa da bir adım geçilmez. Kişi, isterse o eşige yüzünü koyup beklesin.

**107. Fî Beyân-ı Ahvâl-i Tarîkat ve Tasfiyye-i Kalb ve Tezkiye-i Nefs (4812-4936)**

**125 beyit:** Bu bölümde, tarikatın esasları, kalbin temizlenmesi ve nefsin terbiye edilmesi gibi tasavvufî konulardan bahsedilmektedir. Tarikata girenler, tasfiye-i kalple meşgul olarak ahlâklarını düzeltirler. Tasfiye-i kalbin şartı dünya sevgisini terk etmek ve Allah sevgisi ile gönlü doldurmaktır. Kelime-i tevhidi gece ve gündüz çokça demek, Allah'ı devamlı zikretmek, kalbin temizlenmesine vesîle olur. Böylece nefse yular vurulur. Nefsin itâat altına alınması, günahlardan sakınmakla mümkündür. Müellif, eserin bu bölümünde tevhid çeşitlerini de zikretmektedir. Bunlar, tevhid-i imanî, tevhid-i îkân, tevhid-i ihsanî, tevhid-i âyânî, tevhid-i aynî. Eğer kişi, bunların zevkini tatmazsa vahdâniyete erişemez ve gönlüne irfan dolmaz. Bu dünya deryasının sahili, ehadiyyettir. Mürid, gücü yettiğince bu sırları talep eder, tecrîd ve tefrît noktasında kalbini saflaştırmaya başlar. Müellif, zikrin nasıl yapılması gerektiği, kelime-i tevhidin her bir kelimesindeki vücut hareketlerine de temas etmiştir. “Lâ” kelimesinde baş sağ omza doğru eğilir, bu sırada Hakk'ı düşünür ve nefsini reddeder. “İllallâh” kelimesi, kuvvetli bir şekilde söylenir; zira böyle olması gerektiğini Hz. Ali'ye Peygamberimiz söylemiştir. Zikir ile bütün hayvanî sıfatlar gider ve insanî sıfatlar ortaya çıkar.

**108. Faslun fî Beyân-ı Vakâyi-i Sâlikîn ‘alâ Ahlâk-ı Zemîmeti (4937-5153) 217 beyit:**

Zikir esnâsında sâlike bazı hâller keşf olunmaya başlar. Bunların bazı faydaları vardır. İlki, kendi hâline ve başkalarının hâllerine vâkıf olur. Noksanlık-tamlık, ulvîlik-süflîlik, hastalık-gevşeklik gibi hâllerin hepsinden haberdâr olmaya başlar. Bu hâllerin her biri sâlike hücum eder. Eğer kötü olanları, yani noksan sıfatlar (hırs, şer, haset, buhl, hıkd, şehvet ve gazâp gibi) gâlip gelirse, o sâlik menzile ulaşamaz. Bu sıfatlar hayvanî sıfatlardır ve her biri bir hayvanın vasfını taşır. Bununla birlikte, tövbe etmek ve iyilik yapmak, günahların temizlenmesini sağlar. Müellif, eserin bu bölümünde vecd hâlinde sâlikin gördüğü şeylerin nasıl yorumlanabileceğine dâir bilgiler de vermektedir. Bununla birlikte, sâlikin bu gördüğü şeyleri ifşâ etmemesi gerektiğini söyler. Bölüm sonunda iki beyitlik bir *nazm* yer almaktadır.

**109. Faslun fî Beyân-ı Ahvâl-i Kalb ve Rûh ve Tecelliyâtihî (5154-5249) 96 beyit:**

Dünyada görünen bütün her şey, Allah'ın bir tecellisidir. Hakîkat makâmında, yani nefsi kâmile makâmındaki bir sâlike bütün mevcûdât renksiz, niteliksiz ve anlamsız gelir. O, âlem-i melekûta ulaşmıştır. Sülûkta bu ahlâk-ı tahmiddir (güzel ahlâktır). Bütün bunlar kesben elde edilir. Gaybın nûrundan Allah'ın ulûhiyet sıfatı keşfolunur. İl-

hamın tecellisinden sonra Allah'ın rubûbiyet sıfatına ulaşılır, böylece fenâdan bekâyâ varılır. Hakk'ın ahlâkı ile ahlâklanılır. Zikir ile kalbin tasfiyesinin bir diğer faydası da gönülden Hak'tan özge her şeyi temizlemesi, gönül ilinin o sultâna mesken olmasıdır. Zira bu kimseler, “iman eden kalpleri yalnızca Allah'ın vahyi ile tatmin olan kimselerdir.” Bütün varlığın Allah yolunda infak edilmesi gerekir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de “Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe fazilete ulaşamazsınız.” buyurulmaktadır. (Al-i İmran, 3/92)<sup>227</sup>

**110. Hâzâ Kelâm-ı Âşık ilâ Ma'sûk li-Rü'yetihî ve Muhabbetihî (5250-5325) 76 beyit:** Zikir esnâsında cezbeye kapılan sâlik, rü'yetullâha erişip, ilâhî tecellileri temâşâ eder. Böylece, gönlündeki bütün üzüntüleri de yok etmiş olur. Çünkü bütün varını Cenâb-ı Allah yağma etmiştir. Böylece asıl safâyı bulmuş olur ve rûhî bir zevk de ortaya çıkar. İbadet ederek yıllarca bertaraf edilemeyen nefsin ahlâk-ı zemîmesi, zikir ile ahlâk-ı hamîdeye dönüşür. Zikir olmasa, böyle bir hâl gerçekleşmez. Kötü huylar, o sâlike gâlip gelirler. Zikir ile Allah kulunu sever. Ve onu sevdiğinde onun işittiği kulak, gördüğü göz ve tuttuğu eli olur. Allah'ın iki sıfatı vardır. Bunlardan biri kahır, diğeri keremdir. Allah, bazen kahır ve bazen da kerem sıfatıyla tecelli eder. Tasarruf, Cenâb-ı Allah'ın kudret elindedir. Çünkü kalpler, onun iki parmağı arasındadır, onları istediği gibi çevirir. Dolayısıyla, hidâyet Allah'tandır. Zikrin bir diğer faydası, kalbe zevk, şevk ve kuvvet vermesidir. Bunlar, o sâlikin Cenâb-ı Allah'la olan ünsiyetini kuvvetlendirir, kendini inzivâyâ çekmesine ve nefse hoş gelen nimetlerden uzak durmasına vesîle olur. Sonra da gaybın esrâr perdeleri ona Cenâb-ı Allah'ın lütfuyla birer birer açılmaya başlar. Onun, gaybın sütünden başka bir yiyecek ve içeceğe ihtiyacı da kalmamıştır artık. Zikrin üçüncü faydası, gayb makâmından, Hakk'ın, Resûlullâh'ın veya bir şeyhin yardımını olmadan geçilemeyeceğini sâlikin fark etmesidir.

**111. Fî Beyân-ı Kasîde Ma'nâ-yı Mu'ammâ (5326-5340) 15 beyit:** Bu bölümdeki şiir, kaside nazım şekliyle yazılmış bir münâcâttır. Münâcâta göre Allah, âşıkların sevgilisidir. Şâir, Allah'ın kendisine ulaşılabilmesi için yol göstermesini diler ve kendini bîçâre kul olarak tavsif ederek Allah'ın varlığını tamamen almasını ister. Bu, fenâ makâmıdır. Allah'ı bulan kişi, kendi varlığını kaybetmiştir; din, iman ve her şey Allah

<sup>227</sup> Bölümde, 5191. beyitten sonra 11 beyitlik farklı bir aruz kalıbı ve gazel nazım şekliyle yazılmış “Beytün ‘alâ Bahr-i Tavîl ve Kâfiye-i Âhar Fî Beyân-ı Kalb ve Hâlihî” başlığı taşıyan bir manzûme yer almakla birlikte (5292-5202. beyitler), müellifin (veya müstensihinin) aruz kalıbı ve nazım şeklinin değiştiğini göstermek amacıyla böyle başlık koyma ihtiyacı duyduğu düşünülmüş ve bu kaside konunun değişmemesi hasebiyle farklı bir bölüm adı altında değerlendirilmemiştir. Bölüm, bu kaside nazım şeklinden sonra yine mesnevî nazım şekliyle devam etmektedir.

olur o makâmda. Bu makâmdaki âşıkın vücudu, o güneşin ışıklarıyla görünen bir gölge-  
den ibârettir. Gölge fânîdir, güneş bâkîdir. Allah, Rahmân sıfatıyla kullarına merhamet  
etmekte, Gafur sıfatıyla da onların günahlarını affetmektedir. Âşık bir âciz kuldur, Allah  
ise hakîkî sultândır. Bölüm sonunda, yeknesaklığı gidermek amacıyla önceki bölümler-  
de geçen iki beyitlik bir *nazm* ile sona ermiştir.

### **112. Faslun fî Beyân-ı Ahvâl ve Îmân-ı İlme'-Yakîn ve Ayne'l-Yakîn (5341-5399)**

**59 beyit:** İlme'l-yakîn, keşf hâlinde hakîkî nûrun müminin kalbinde ortaya çıkmasıdır.  
İnsanın esrârı, herhangi bir delil olmaksızın Hakk'a şehâdet etmektedir. Nûr-ı iman ile  
nûr-ı yakîn, gayba iman etmektir. Güneşin doğup karanlıkları gündüz yapması gibi,  
gayba iman etmekle nifakın renkleri ortadan kalkar ve küfür ile iman bir olur. Farklılık  
itibarîdir. Sâlik, oradan hakka'l-yakîn makâmına ulaşır. Fenâfillâh makâmı dedikleri  
budur. O makâmın ne olduğunu tatmayan bilmez. Hallâc-ı Mansûr'un söylediği "Ene'l-  
Hak" sözünü gerçekte onun dilinden Hak söylemiştir. Bâyezîd-i Bestâmî de bu sebeple  
"Kendimi tesbih ederim, benim şanımla ne yücedir." demiştir.

#### **2.1.2.3. Müellifin İhlâs Sûresi'ni Tefsir Yöntemi**

Müellifin İhlâs Sûresi'ni tefsir yöntemine geçmeden önce tefsir kelimesinin anlamı,  
tefsir ilminin doğuşu ve tefsir çeşitleri hakkında kısa bir bilgi verilmesinde fayda gör-  
mekteyiz.

##### *Tefsir Kelimesinin Lugavî ve Istilâhî Anlamı*

Tefsir kelimesi, lügatlerde bir sözdeki mânâyı, kelimeleri açarak izâh ve ifâde etme,  
açıklama, uzun uzadıya anlatma, yorumlama, şerh, beyân ve tafsil, keşfetme; puşîde ve  
mestûr bir nesneyi rûşen ve beyân etme anlamlarına gelmektedir.<sup>228</sup> Bir ilim dalı olarak  
tefsir, Kur'ân lafızlarının okunuşlarını, anlamlarını ve delâlet ettikleri hükümleri ince-  
ler.<sup>229</sup> Kur'ân-ı Kerim'in tefsirine, her ne kadar birçok meseleleri, hükümleri pek açık,  
me'nûs lafızlar ile beyân ediyor; ilmî ebedî, ahlâkî, hukukî, içtimaî hakîkatleri ne kadar  
açık bir tarzda ihtivâ ediyor olsa da, herkesin Kur'ân'daki lafız ve ibârelerin incelikle-  
rini anlaması mümkün olmadığı için büyük ihtiyaç vardır.<sup>230</sup>

##### *Tefsir İlminin Doğuşu ve Tefsir Çeşitleri*

<sup>228</sup> Örnekleriyle Türkçe Sözlük, C.4, s.2808; Şemseddin Sâmî, s.422; Muslihiddin Mustafa bin Şemseddin Karahi-  
sarî, **Ahterî-i Kebîr**, İstanbul: Matbaa-i Ali Beğ, 1303(1875), s.124; Mütercim Âsım Efendi, C.2, s.606.

<sup>229</sup> Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, C.1, İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979, s.20.

<sup>230</sup> Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi**, C.1, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973, s.105.

İlk dönem müfessirleri, Kur'ân-ı Kerim'in tefsirini, Kur'ân'daki diğer âyetlerle, Hz. Peygamber'in sünneti ve selefin açıklamalarına isnât ederek yapmışlar, kendilerinden herhangi bir şey katmamışlardır. Bu tür tefsire, *rivâyet tefsiri (naklî tefsir)* denilmektedir. Ancak, fetihlerle birlikte İslâm coğrafyasının genişlemesi sonucunda Müslümanlar arasında, daha önce hiç duyulmamış yeni problemler, felsefî fikirler ve akımlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca, nübüvvet asrından uzaklaştıkça Müslümanların vahyî ve nebevî bilgi ve kültürlerin zayıflaması, hem daha önce üzerinde durulmayan nâsların hem de açıklanmış olmakla birlikte yeniden ele alınması gereken âyetlerin tefsirini zorunlu hâle getirmiştir. Böyle hassas bir dönemde, söz konusu edilen tefsirin rivâyet kaynakları yanında, farklı bilgilere ve içtihadı da yer verilmesi lüzûmu, rivâyet tefsiri dışında ikinci bir tefsir yöntemi olan *dirâyet tefsirinin* ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Rivâyet ve dirâyet tefsiri dışında ortaya çıkan diğer tefsir anlayışları, *fikhî tefsir*, *tasavvufî (işârî) tefsir*, *bilimsel tefsir*, *ic̣timâî* ve *edebî tefsir* şeklinde sıralanabilir. Çalışma konumuz olan Câmîü'l-Envâr adlı eser, tasavvufî bir yorumla kaleme alındığı için işârî tefsir üzerinde genel hatlarıyla durmakta fayda bulunmaktadır.

#### *Tasavvufî (İşârî) Tefsir*

Başlangıçta ferdî-dinî bir hareket hâlinde gelişen tasavvuf, ikinci ve üçüncü asırlarda diğer ekoller gibi şekillenmeye başlamış, veliler yetiştiren müridlerin hatt-ı hareketlerine ibadet ve tâatlerine, zikir ve virdlerine özel düzenler koyan bir okul hâline gelmiştir. İlk sûfiler tarikat kurmaya özenmiş değillerdi. Fakat bunların etrafına toplananlar, onların hareketlerini taklit etmeye, onların yaptıklarını aynen yapmaya başladılar. Böylece kendiliğinden tarikatlar doğmaya başladı. Bu tarikatlar, kendilerini sağlam bir temele dayandırmak için şeyhlerini Hz. Peygamber'e bir silsile ile bağlamaya çalışmışlar, ayrıca âyetleri ve Hz. Peygamber'in sözlerini farklı yorumlayarak düşüncelerini Kur'ân-ı Kerim'e ve hadis-i şeriflere isnât etmişlerdir. Böylece, başlangıçta sahâbe ve tâbiûnun açıklamalarından ibâret naklî (rivâyet) tefsirin dışında, mutasavvıfların kendi görüşlerine uygun olarak âyetlerden mânâlar çıkarmalarıyla işârî tefsir doğmuştur.<sup>231</sup>

İşârî tefsir, sûfnin kalbine doğduğu kabul edilen işâretlere dayanarak âyetleri yorumlaması anlamına gelen bir tâbirdir. Tasavvufta, “maksadı söz aracılığı olmadan başkasına bildirme, ibâreyle anlatılamayan, yalnızca ilham, keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgi ve

<sup>231</sup> Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara: Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974, s.18-19.

sezgi sayesinde anlaşılabilir kadar gizli olan mânâ” şeklinde tanımlanmış; keşf ve ilhamla Kur’ân âyetlerinin bir kısmının veya tamamının yorumlandığı tefsirler de işârî (remzî) tefsir adını almıştır.<sup>232</sup>

Kur’ân-ı Kerim’de Kehf Sûresi’nde anlatıldığı üzere, öğrenme ile elde edilen bilgiden ayrı olarak Allah tarafından insana lutfedilen “*ledünnî*” bir ilim de vardır. Sûfiler, yaptıkları riyâzet ve ibadetler sonunda böyle bir ilme ulaştıklarını, kazandıkları bu gizli bilgiyi herkesin hazmedemeyeceğini iddia ederler ve kalplerine doğan bu bilgiyi, kapalı bir üslup ile remiz ve işâret yoluyla ifâde ederler.<sup>233</sup> Bu bakımdan mutasavvıflar, Kur’ân tefsirinde âyetlerin zâhir mânâsından çok bâtın mânâları üzerinde durmuşlar, daha çok işârî tefsir yazmışlardır.<sup>234</sup>

Sûfiler, işâret yoluyla çıkarılan anlamın geçerli sayılması için onun zâhirî mânâyâ aykırı düşmemesini, ayrıca başka bir nâsta bu anlamı doğrudan veya dolaylı olarak destekleyen açık bir ifâdenin bulunmasını gerekli görürler. Buna göre, zâhire aykırı düşen her bâtın bâtıdır. Bazı âyetler, gerek lafzî ve gerekse zâhirî anlamları itibarıyla tasavvufî düşünceyi yansıttığı için işârî tefsire ayrıca gerek yoktur.<sup>235</sup> İşârî tefsir, kendi arasında *işârî tefsir* ve *nazarî tefsir* olarak iki kola ayrılmıştır.

#### *Müellifin İhlâs Sûresi’ni Tefsir Yöntemi*

Çalışmamızın konusu olan Câmîü’l-Envâr ‘alâ Tefsîri’l-İhlâs, yöntem bakımından tasavvufî tefsirin tatbik edildiği bir eserdir. Bununla birlikte, İhlâs Sûresi’nin çeşitli yönlerinin ele alındığı eserin, yalnızca İhlâs Sûresi tefsiri ile sınırlı olduğu söylenemez. Zira eserde sâdece İhlâs Sûresi’nin tefsiri yapılmamış, İhlâs Sûresi mihverinde diğer pek çok tasavvufî konuya da temas edilmiştir. Bu meyânda, tasavvufî düşünceleri dile getiren manzûmeler ve yine bu düşüncelere uygun olarak verilen işârî yorumlara açık âyet, hadis ve diğer sözler, menkıbe, hikâye ve nasihatler, eserin hacmini bir hayli genişletmiştir. Bunun içindir ki, *Câmîü’l-Envâr ‘alâ Tefsîri’l-İhlâs*’ın, müstakil bir İhlâs Sûresi tefsirinden ziyâde, çok farklı konuları ihtivâ eden tasavvufî-didaktik bir eser olduğunu söylememiz mümkündür. Eserde şâirin tefsir yöntemine dâir tespitlerimizi maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:

<sup>232</sup> Uludağ, “İşârî Tefsir”, **DİA**, C.23, İstanbul: TDV, 2001, s.424.

<sup>233</sup> Süleyman Ateş, s.19.

<sup>234</sup> Hüseyin Özcan, “Hacı Bektâş Veli’nin Fâtiha Tefsiri”, **Millî Folklor**, Yıl:20, S.80, 2008, s.42.

<sup>235</sup> Uludağ, “İşârî Tefsir”, s.425.

1. Eserde İhlâs Sûresi tefsirine vr.12a'dan itibaren başlanmıştır. Eserin ilk bölümlerinde şâir, İhlâs Sûresi ile ilgili olarak, *sûrenin sevabı ve önemi, sûredeki âyet, kelime ve harf sayısı ve bunların mâhiyet ve sırrı, sûrenin nüzûl sebebi, sûrede geçen "hû" zamirinin mâhiyet ve önemi, İhlâs Sûresi'nde yer alan kelime-i tevhid ve önemi ve diğer milletlerin tevhide dâir inanışları* gibi konulara temas etmiş; bunları bazı iktibâslar, kıssa, menkıbe ve hikâyelerle açıklamış; böylelikle konunun daha iyi anlaşılmasına çalışmış ve düşüncelerini bunlarla ispatlama yolunu seçmiştir. İhlâs Sûresi'nin nüzûl sebebine dâir, müşriklerin Hz. Peygambere "Senin Tanrın altından mı yoksa gümüşten mi, ne yer ne içer?" şeklinde sorular sormaları, sûrenin sevabına dâir Hz. Âişe'den ve diğer sahâbelerden gelen "Yedi kat gökler ve yedi kat yer, 'Kul hüvallah' üzerine kurulmuştur." gibi hadis rivâyetleri, sûredeki tevhid anlayışı çerçevesinde Hristiyan ve Yahudilerin Allah tasavvurları buna misâl olarak verilebilir. Ancak şâirin bilhassa İhlâs Sûresi'ndeki iman ve tevhid akîdesinden, sûrede geçen "Hû" zamirinden ve "Allah" lafz-ı celîlinden yola çıkarak çok farklı mevzûlara geçtiğini görmekteyiz. Meselâ, "Hû" zamirinin önemi anlatılırken, Ebu'l-Kâsım'la bir derviş arasında geçen bir menkıbe aktarılır. Menkıbeye göre derviş, sadece güzel sözler söylemenin yeterli olmayacağını, sözün fiiliyâta dökülmesi gerektiğini iddia etmektedir. Müellif, bu menkıbe sonrasında "Hû" isminden yola çıkarak "zikir" konusuna geçer ve İmâm-ı Âzam ve talebelerinin zikir ve devrân hakkındaki fetvâlarını anlatmaya başlar. (B.825-946)

Bu konuya dâir misâlleri çoğaltmak mümkündür. Meselâ Faslun fî Beyân-ı Kavlü's-Sânî ve Hüve's-Sahîh (B.1100-1174) adlı bölümde şâir, "Allah" lafzından yola çıkarak insan bedeni ile bu lafız arasındaki münâsebeti verir. Sûredeki tevhid anlayışından yola çıkan şâir, kelime-i tevhiddeki on iki harfle ilgili çeşitli misâller getirir. Tevhid kelimesindeki on iki harf Yâkub Peygamber'in on iki oğluna işârettir. Fakat bunların en kıymetlisi, kelime-i tevhidin sonundaki "he" harfi gibi, Yâkub Peygamber'in oğlu Yusuf'tur. Bir yılda da on iki ay vardır. Bunların içinde de en kıymetlisi, "he" harfinde olduğu gibi, Ramazan ayıdır. Şâir, "Muhammed Resûlullâh" terkinin de on iki harften oluştuğunu söyler. Bu ise, insan vücudundaki yedi uzuv ve beş hâssaya tekâbül etmektedir. Bu bakımdan şâirin, İhlâs Sûresi'ni tefsir ederken çok farklı mevzûlara kaydığını, belli bir metod takip etmediğini söylemek mümkündür.

2. Eserde İhlâs Sûresi ile şu veya bu şekilde bir alaka kurulamayacak tasavvufî mevzûlara da temas edilmiştir. Bunlar, eserde önemli bir yer işgal etmektedir. Bu



mevzûlar genel hatlarıyla şunlardır: *Bazı mutasavvıfların kerâmetleri, din büyükleriyle ilgili menkıbeler, elif harfi ve insan bedeni arasındaki münâsebet, zikir ve duânın önemi, ilâhî aşk-kalp ve nûr-ı Muhammedi, kâinatın yaratılışı ve bununla ilgili görüşler, cennet, cehennem, A'râf, şeriat-tarikat-hakikat ve mârifet, tarikata girmenin önemi, seyr ü sülûk, nefis ve mertebeleri, nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesi, kabir hayatı ve kabir ehli, ibadetler ve önemi, peygamber kıssaları, ahlâk-ı hamîde ve ahlâk-ı zemîme, çeşitli haramlar ve helâller, akıl-rûh-nefis-beden münâsebeti, ilâhî aşk ve bununla ilgili temsiller, insanın yaratılışı, Allah'ın nimetleri vs.*

Eserdeki bu tasavvufî konular bazen müstakil bölümlerde aktarılmıştır; bazen de sûrenin tefsiri esnâsında biraz önce bahsettiğimiz yöntemlerle farklı başlıklar taşıyan bölümler arasına serpiştirilmiştir. Tasavvufî mevzûlar anlatılırken şâirin bilhassa mutasavvıflar arasında işârî yorumlanan âyet ve hadislere, bazı sûfi sözlerine ve kelâm-ı kibarlara geniş bir yer verdiğini görmekteyiz. Bunlar aynı zamanda tasavvuf nazariyesinin temelini oluşturan türden sözlerdir. Bu iktibâslardan bazılarını ve eserde yer alma sebeplerini şöyle gösterebiliriz:

a) Nûr 24/35 “*Allah, göklerin ve yerin nûrudur.*”: Şâir, âlemlerin yaratılmasını nûr-ı Muhammedî görüşüne göre açıklarken mezkûr âyete eserinde yer vermiştir. (vr. 83b/139a)

b) Yusuf 12/53 “*Nefis, aşırı derecede kötülüğü emreder.*”: Âyet-i kerime eserde, rûhun bedene üflenmesiyle nefsin kötü vasıflarının insanın karşısına çıktığını şeklinde yorumlanmıştır. (vr.85b)

c) Hadîd 57/4 “*Nerede olursanız olun, o sizinle beraberdir.*”: Âyet-i kerime, eserde, vahdet-i vücûd anlayışına göre yorumlanmış ve Cenâb-ı Allah'ın her şeyi kuşattığı, yarattıklarıyla her an beraber olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. (vr.100a)

ç) Tâhâ 20/5 “*Rahmân Arş'a kurulmuştur.*”: Tasavvufta Muhyiddin Arabî'nin ortaya koyduğu nûr-ı Muhammedî düşüncesine göre âlemlerin yaratılışı açıklanırken âyete yer verilmiştir. (vr.101a)

d) Mâ'ide 5/35 “*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ona yaklaştırmaya vesîle arayın!*”: Âyette geçen “vesîle” kelimesi, Allah'a ulaşmak için bir şeyhe ihtiyaç duyulduğu şeklinde yorumlanmıştır. (vr.103a)

e) Enbiyâ 21/69 “*Biz, 'Ey ateş' dedik, 'İbrâhîm'e karşı serin ve esenlikli ol!'*”: Şeyh Tüsterî'nin bu âyeti söylemesiyle ateşin sönmüvermesi menkıbesine yer verilir ve gerçek-

te onu söyleyenin Cenâb-ı Allah olduğu ifade edilir. Âyet, vahdet-i vücûd görüşünü göre yorumlanmıştır. (vr.108b)

f) Fecr 89/27 “*Rabbine, ondan râzı olmuş ve onu râzı etmiş olarak dön!*” : Nefsin mertebeleri açıklarken âyete yer verilmiştir. (vr.134a)

g) Fussilet 41/54 “*Bakın, şüphe yok ki o, her şeyi çepeçevre kuşatmıştır.*” : Vahdet-i vücûd düşüncesine uygun olarak yorumlanmıştır. (vr.137a)

h) Bakara 2/19 “*Zira Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.*” : Âyet-i kerime, “muhit” kelimesi münâsebetiyle esere dâhil edilmiş ve vahdet-i vücûd düşüncesi paralelinde yorumlanmıştır. (vr.137a)

ı) Mâ’ide 5/54 “*Siz ey iman edenler! İçinizden her kim dininden dönerse, iyi bilsin ki, Allah zaman içerisinde onun yerine başka bir topluluk getirir; o onları sever, onlar da onu.*” : Âyette geçen “yuhubbühüm ve yuhubbûnehû” kelimelerini şâir, âlemlerin yaratılış sebebinin muhabbet olduğuna bağlı olarak izâh etmiştir. (vr.138a)

i) Bakara 2/18 “*Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler*” : Kalbini tasfiye etmeyen, nefsinin hevâ ve arzusuna uyan kişilerin durumu açıklamak için âyete müracaat edilmiştir. (vr.142a)

j) Şûrâ 42/52 “*Ve (ey Nebî,) işte sana da kendi emrimizden hayat bahşeden bir mesaj vahyettik; sen daha önce kitap nedir, iman nedir bilmezdin*” : Şeriatın zâhirî mânâlarının olduğu, ancak bâtinî yönlerinin ancak Allah tarafından bildirildiği düşüncesine delil olarak esere dâhil edilmiştir. (vr.143a)

k) Bakara 2/3 “*Onlar gayba inanırlar.*” : Tasavvuftaki ilme’l-yakîn ve ayne’l-yakîn makâmalarını izâh ederken âyetin anlamına başvurulmuştur. (vr.144a)

l) Hicr 15/29 “*Ve ona kendi rûhumdan üfledim.*” : Şâir, âyet-i kerimeyi vahdet-i vücûd görüşüne göre izâh etmektedir. Buna göre rûh, Allah’tan bir parçadır ve Allah’tan insana geçmiştir. (vr.152a)

m) En’âm 6/165 “*Çünkü o, sizi yeryüzünde halife kılandır.*” : Âyet, insan-ı kâmil modelini izâh için esere dâhil edilmiştir. (vr.156a)

n) A’râf 7/172 “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” : Âyetin mânâsı ile âlem-i melekûtun yaratılması açıklanmıştır. (vr.159b)

o) Müzemmil 73/5 “*Şüphesiz biz sana (sorumluluğu) ağır bir söz vahyedeceğiz.*” : Âyette geçen “sakîl/ağır” kelimesi kadeh, “kavl/söz” kelimesi şarap olarak temsil edilmiştir. (vr.162a)

ö) Necm 53/18 “*Andolsun o Rabbinin en büyük alâmetlerinden bir kısmını gördü.*”: Fenâfillâh makâmındaki bir sâlike açılan esrâr perdelerini izâh için şâir, âyetten yararlanmıştır. (vr.163b)

p) Yusuf 12/94 “*Bana bunak demezseniz, şüphesiz ben Yusuf’un kokusunu alıyorum.*”: Hz. Yâkup Peygamber’e Cenâb-ı Allah’ın yardımının ulaştığına âyet-i kerime ile işâret edilerek, halvetteki müride de aynı yardımın geleceği ifâde edilmiştir. (vr.169a)

Eserde tasavvufî olarak yorumlanmış hadislerden<sup>236</sup> bazıları şunlardır:

a) “*Muhakkak ki Allah, insanı Rahmân sûretinde yarattı.*” (vr.40a)

b) “*Nefsini bilen Rabbin bilir.*” (vr.69a)

c) “*İman çıplaktır; onun örtüsü takvâ, süsü hayâ ve meyvesi ilimdir.*” (vr.112a)

ç) “*Ne yeryüzüne sığdım, ne de gökyüzüne. Ama mümin kulunun kalbine sığdım.*” (vr.125a)

d) “*Allah (cin ve ins dâhil) mahlûkatını bir karanlık içinde yarattı.*” (vr.139a)

e) “*Müminin kalbi Allah’ın evidir.*” (vr.145a)

f) “*Onu (kulumu) bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli olurum.*” (vr.188a)

Âyet ve hadislerin dışında, eserde yer alan bazı mutasavvıf sözleri şunlardır:

a) “*Hiçbir şey görmedim ki, onu görmeden önce Allah’ı görmemiş olayım.*” (vr.160a)

b) “*Gerçek ubûdiyet, şahsî tedbir ve ihtiyar terk edildiğinde elde edilir.*” (vr.128b)

c) “*Allah birdir ve ben de birim.*” (vr.113a)

ç) “*Birden (Allah’tan) başka bir şey(varlık) kalmadı.*” (vr.111a)

d) “*Kendimi tesbih ederim. Benim şanım ne yücedir.*” (vr.192b)

e) “*Ene’l-Hakk*” “*Ben Hakk’ım.*” (vr.26a vd.)

Eserin genelinde ama bilhassa tasavvufî/ahlâkî mevzûların anlatıldığı bu tür manzûmelerde vahdet-i vücûd düşüncesinin belirgin bir şekilde öne çıktığını söylememiz yanlış olmaz. Gerçi şâir, eserde İhlâs Sûresi tefsirinin yapıldığı bölümlerde de vahdet-i vücûdla ilgili bazı görüşlere yer vermiştir. Hatta Hz. Peygamber’e ve dört halifeye övgünün bulunduğu eserin giriş bölümlerinde de bu tür ifâdelere rastlamak mümkündür. Meselâ, vr.6b’de “*Faslun fî Ni’met-i Rasûlu’llâh*” başlıklı bölümde, Hz. Peygamber’in vasıfları sayılıp kendisi methedilirken “*Ben Allah’ın nûrundanım ve müminler de benim nûrum-*

<sup>236</sup> Bu sözler, sahih kaynaklarda yer almamakla birlikte eserde hadis olarak nakledilmiştir.

dandır.” hadisi <sup>237</sup> nakledilir ve nûr-ı Muhammedî görüşüne yer verilir. Şâir, bu sözle ilgili;

Sen andan pes olar senden zühûrî

Nitekim didi Hâk saña bi-nûrî (B.152)

demektedir. Yine, İhlâs Sûresi'nin tefsirine geçilmeden önce Allah'ın vasıflarının anlatıldığı vr.5b'de Kasas Sûresi'nin 30. âyetinden bir kısım, manzûm olarak geçer. Şâir, Cenâb-ı Allah'ın her şeyi muhit olduğunu bu yüzden bir ağaçtan Mûsâ Peygamber'e seslenmesinin acayip karşılanmaması gerektiğini söyler:

Ağaçdan didi Mûsâya “*ena'llâh*”

Bu şâhiddür bu sözler üzre va'llâh (B.127)

Şâir, daha sonra her zerrenin kaynağının Allah olduğunu, gerçek mevcûdun o olduğunu ifâde eder:

Ki her zerre vücûdından alur cûd

Hâkîkatda odur pes yine mevcûd (B.128)

**3.** Eserde, gerek İhlâs Sûresi'nin tefsiri esnâsında, gerekse diğer tasavvufî konulara temas edilirken, peygamber kıssaları, mutasavvıfların menkıbe ve kerâmetleri ve diğer ismi verilmeyen kişilerin yaşadıkları ile ilgili pek çok olay, bazen de âyet ve hadisler, manzûmelerde tahkiye yoluyla aktarılmıştır. Meselâ şâir, kelime-i şehâdetin önemini vurgularken, Hz. Âdem'le ilgili bir hikâyeye eserinde yer verir. Buna göre, Hz. Âdem, cennette meleklerin bir nûr karşısında saf tuttıklarını görür ve Cenâb-ı Hakk'a bunun hikmetini sorar. Cenâb-ı Hakk da, o nûrun, âlemlerin kendisinin hürmetine yaratılan Hz. Muhammed olduğunu söyler:

Niyâz itdi pes Âdem yâ İlâhî

Yirüñ gögüñ kamu halkuñ İlâhı

Melekler neyçün ardumdan dururlar

Ki izzet birle el gövse ururlar

Hiţâb irdi ki zahruñda olan nûr

Muhammed nûrıdur bâ-şevk ü mesrûr (B.2682-2684)

<sup>237</sup> Eserde hadis olarak verilmekle birlikte müteber hadis kitaplarında yer almamaktadır.

Hz. Âdem, daha sonra bu nûru görmek ister ve Cenâb-ı Allah da o nûru Âdem Peygamber'in şehâdet parmağında tecelli ettirir. Hz. Âdem de, şehâdet parmağını göğe doğru kaldırır ve Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed'in onun Resûlü olduğuna şehâdet eder:

Pes andan Hâk Te'âlâ bil o nûrî  
Şehâdet barmağında kıldı tûrî (B.2692)

Didi kim birdür Allâh hem Muḥammed  
Rasûlidür olanlar aña ümmet (B.2694)

Eserde geçen menkıbe olarak nitelendirilebilecek bir hâdise de, Süheyl Tüsterî ile alakalıdır. Süheyl Tüsterî, Bağdat'ta otururken biri gelir ve onun sakalını çeker. Süheyl Tüsterî de kendisine “Tanrı sakalından elini çek!” diye seslenir:

Süheyl-i Tüsterî Bağdâdda bir gün  
Otururdu ḥazîn ü sırr-ı meknûn  
Elinle bir kişi tıtdı saḳalın  
Bu kez şeyḥ aña ne eydür maḳâlin  
Ki ol Tañrı saḳalından elüñ çek  
Ki nice hoş düzetmiş anı gökçek (B.2822-2824)

Süheyl'in bu sözü üzerine kendisine küfür isnâdında bulunurlar. Süheyl, kulun Allah'a âit olduğunu, dolayısıyla sakalın da ona âit olacağını söyler. Bunu duyan herkes yaptığından utanır:

Didi şeyḥ ḳul kimüñdür diñ baña siz  
Didiler Tañrımuñdur yâ ne dersiz  
Ḳul anuñ olıcaḳ yâ bu saḳalı  
Kimüñ olsa gerekdür diñ maḳâli  
Ḥacîl oldu bular andan ḳamusı  
Çün örtüdi bunları ḡaflet nâmûsı (B.2828-2830)

4. Câmiü'l-Envâr'da müellif, âyetlerin bazen nüzûl sebeplerini değiştirmiş, bazen âyetin tamamını değil bir kısmını eserine almış ve böylece onları bağlamlarından kopararak ve

farklı anlamlar yükleyerek kendi düşüncelerine uygun şekilde kullanmıştır. Bu yöntem, tasavvufî / işârî tefsire uygun bir yaklaşım tarzıdır.

Nüzûl sebebinin değiştirilmesine dâir şu misâlleri vermemiz mümkündür.

Eserin “Faslun fi Beyân-ı Evsâf-ı İlâhî” adlı bölümünde şâir, Cenâb-ı Allah’ın Resûlüne, herkese kendi varlık ve birliğini duyurmasını, “Kulhüvâllâhu ehad” demesini emrettiğini diyalog tarzı bir ifâdeyle Cenâb-ı Allah’ın ağzından aktarır:

Buyurdu yâ Muhammed Ferd-i Hâdî

Oķısañ “*Kul hüva’llâhu ehad*”ı

Benüm haķķumda böyle diyesin sen

Senüñ haķķuñda uş böyle diyem ben (B.460-461)

Manzûmenin devamında Ahzab Sûresi’nin 40. âyetine yer verilir: “Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir.”

Şâir, âyeti iktibâs ettikten sonra yine Cenâb-ı Allah’ın ağzından bir monolog hazırlar. Buna tahkiyeye göre, kendi şânını yüceltmesi mukâbilinde Cenâb-ı Allah da peygamberinin şânını yüceltmektedir:

Benüm haķķumda “*Allâhü’s-şamed*” di

Egerçi aradan çün perde gitdi

Senüñ haķķuñda ben eydem bu yâdı

Görüñ uşta yazılmış bunda adı (B.462-463)

Âyetin tefsir kitaplarındaki nüzûl sebebi, peygamberimizin âzât ettiği evlatlığı Zeyd bin Hârise için “Muhammed’in oğlu Zeyd” denilmesidir. Cenâb-ı Hak da bu âyetiyle, kimsesiz veya bakıma muhtaç bir çocuğun bakımını üstlenmeyi yasaklamamıştır, fakat nesbin karışmasıyla sonuçlanacak uygulamaları engellemiştir. Âyetin gerçek vahiy sebebi düşünöldüğünde Câmîü’l-Envâr’da iktibâs edildiğinden çok farklı olduğu; nüzûl sebebiyle şâirin iktibâs ettiği mevzû arasında bir bağ bulunmadığı açıktır. Ancak şâir, âyetin nüzûl sebebini, beyitte anlattıklarını tasdik edecek şekilde değiştirmiştir.

Nüzûl konusu ile ilgili olarak verilebilecek belki de en bâriz misâl, Kalem Sûresi’nin 4. âyeti ile alakalı olanıdır ki, eserde aktarılan bu rivâyet, hiçbir İslâmî kaynakta yer almamaktadır. Buna göre, Hz. Âişe, Hz. Peygamber’imize gelerek kendisine, “ Yusuf mu yoksa sen mi daha gökçeksin? ” diye sormuştur:

Şu vaqt kim ‘Ā’işe şordı saña uş

Haber vir baña tā gönüm ola hoş

Yūsuf mı gökçek uş yā sen mi didüñ

Cevāb itdüñ pes aña eyle didüñ (B.634-35)

Hz. Âişe’nin bu sorusu üzerine Kalem Sûresi’nin 4. âyeti nâzil olmuştur: “*Sen elbet yüce bir ahlâk üzeresin.*”

Bu âyet geldi şânında o şâhuñ

Olupdur çün habîbi pâdişâhuñ (B.639)

Şâirin işârî yorum için uyguladığı yöntemlerden biri de âyetlerin tamamının değil bir bölümünün esere dâhil edilmesidir. Âyetteki bir veya birkaç kelime bağlamlarından kopararak eserde iktibâs edilmiş, böylece şâir, tasavvufî düşüncelerini İhlâs Sûresi’nin tefsiri çerçevesinde yorumlama imkânı bulmuştur. Şâir, düşüncelerini dile getirdiği manzûmelerin sonunda, “işte bu âyet buna işâret etmektedir.” kabîlinden cümlelerle, bağlamından kopardığı âyetlere yer verir. Meselâ, vr.26a’da, Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber vâsıtasıyla kâfirlere yönelik ilâhî îkâzda bulunur:

Eyit fâşıklara işböyle anı

Olar da bileler bu naqli ya‘nî

Budur ol emr olan âyât-ı Sübhân

Kim anı vâsıta kıldı o Sulţân (B.698-99)

Beyitlerin devamında, Zümer Sûresi’nin 53. âyetinin bir kısmına yer verilir: “*Kul yâ ‘ibâdîye’llezîne esrafû...*” Âyet-i kerimenin bu kısmı “*Ey israf eden kullarım!*” meâlin- dedir. Âyet-i kerimenin devamı meâlen şöyledir: “*Allah’ın rahmetinden aslâ umut kesmeyiniz. Allah bütün günahları affedebilir; çünkü o, evet odur mutlak bağışlayıcı, sonsuz rahmet kaynağı olan!*” Müminleri muhâtap alan ve onlara bir müjde niteliğinde olan âyet, gerek tamamının verilmemesi ve gerekse sûre içindeki bağlamından koparılmasıyla, gerçek muhâtabını kaybetmiş, müjde yerini îkâza bırakmıştır. Nitekim eserde bu âyetin iktibâsından sonra şâir şu beyitleri nazmetmiştir:

Bu küffâra vü fâşıklara sen di

Eşit kim bu neçün uş böyle dendi

Zire bunlar olur yüz kırasında

Benümle kendülerün arasında

Büti vü nefsi iy merdân-ı ma' nî

Qılurlar vâsıta pes anlar anı

Anuñ' çün ben de söz vaqtinde her-bâr

Seni kıldum haber virmekde kim var (B.690-93)

Şâir, nüzûl sebebini değiştirmek ve âyetleri bağlamlarından kopararak kendi düşüncelerine uygun olarak vermek gibi yöntemlerin dışında, bazen, âyetlerin bätinî yönü de olduğunu söyleyerek onları işârî yoruma uygun olarak açıklamıştır. Meselâ, eserin bir bölümünde, sûredeki kelime sayısının on beş olduğunu söyleyen şâir, bu sayı ile cennetin sekiz kapısı ve cehennem yedi kapısı arasında bir ilgi kurmuştur. Cenâb-ı Hak, sekiz cennet ve yedi cehennem kapısı yaratmıştır ki sûredeki on beş kelime, cennet ve cehennem kapılarına işârettir:

Kelime oldu çün on beş eşit tâ saña ola eş

Okıyan dökmeye ol yaş günâhın ' afv ider Allâh

Yaratdı cenneti ol Hâk sekiz kapu ider ancağ

Ŧamunuñ da yedi olmağ ne sırdan eyledi Allâh (B.448-49)

Sûredeki sekiz kelime, kişinin cennete gitmesine vesîle olur, yedi tanesi ise onu cehennem ateşinden muhâfaza eyler. Sûrenin on beş kelimedenden oluşmasının sırrı budur:

İkisi ola on beşdür neyiçün oldu bu tedbîr

Eşit kim nağl idem bir bir çü virdi ' arza hâl Allâh

Okıyan Ŧamuya girmez gider uçmağa ol illâ

Gel imdi sen gönül bağla saña da fağl ider Allâh

Yedisi Ŧamudan şağlar sekizi cennete ilter

Dağı hem Hâk işe yilter şoñında vağl ider Allâh (B.450-52)

5. Eserde, çeşitli sebeplerle yer alan hadislerden bir kısmı sahih kaynaklarda yer almaktadır; bir kısmı ise diğerk bazı kitaplarda bulunan mevzû türden hadislerdir. Şâir, eserine



aldığı bu hadislerin bazılarını tahkiye yoluyla ve manzûm bir şekilde Hz. Peygamber'in ağzından nakletmiştir. Şâirin bu tür tahkiye yoluyla muhtevâsını genişlettiği hadislerdeki bilgilerin bir kısmı -hadis sahih olsa bile- kaynaklarda yer almamaktadır. Şâirin bu yönüyle, tahkiye esnâsında hadis metinlerine kendinden de ilâveler yaptığını söylemek mümkündür. Meselâ Hz. Enes'ten rivâyet ederek manzûm bir şekilde aktarılan hadiste, hadisin orijinalinde -Kütüb-i Sitte' de geçtiğine göre- yer almayan bilgiler de bulunmaktadır. Aşağıda, buna dâir bir misâl yer almaktadır:

Enes eydür yine bir nakli tekrâr

Buyurmuş ol Rasûl-i Hây u Settâr (B.360)

Kütüb-i Sitte'de yer alan bu hadis-i şerifte, “*Kim Kul hüvallâhu ehad sûresini günde iki yüz sefer okursa, üzerindeki kul borcu hâriç, elli yıllık günah (amel defterinden) silinir.*”<sup>238</sup> ifâdesi geçmesine rağmen şâir, bu hadise bilgi ilâvesi yapmış ve bazı bilgileri de yanlış aktarmıştır. Şâire göre, sûrenin bir defa okunması ile kişinin rızkı artar, iki kez okunmasıyla sûrenin sevabı yakınlarına kadar ulaşır. Sûre üç kez okunursa Cenâb-ı Allah ona cennette bir köşk yaptırır. Yüz kez okunursa, asla ateş yüzü görmez, Allahu Teâlâ onun yirmi yıllık günahlarını affeder. Dört yüz kez okunursa cennetteki yerini görmeden vefât etmez:

Eger bir kez okırsa arta rızkı

Hemân kendinüñ ancağ gayrı bâķī

İki kez okısa ehline bile

Ola dîr ol Rasûl çün gelse dile

Ger üç kez okısa Tañrı Te‘âlâ

Aña ne vire gör ol Celle A‘lâ

Yapar bir köşk anuñ’çün cennet içre

Olur yâķut-ı aķmer baķ bu emre

Vü ger yüz kez okırsa n’ola ecri

Ki görmez nâr içinde anda zecri

<sup>238</sup> Canan, C.4, s.418, Hadis No: 890.

Ne deñlü yazuğın mağv ide Bārī

Yigirmi yıllık oladur ol arı

Çü dört yüz kez okırsa añlañ anı

Görür yitmez pes andan vire cāmı (B.361-67)

6. Eserde konular işlenirken ifâdelere delil olarak getirilen veya zaman zaman müstakil olarak açıklanan hadislerin kaynağına itibar edilmemiştir. Bu sebeple, müfessirlere, mutasavvıflara âit sözler hadis olarak alınmış, zaman zaman da kudsî hadisler âyet adıyla eserde yer almıştır.

Şâirin bu anlamda, özellikle İbn-i Arabî gibi mutasavvıfların eserlerinde yer alan ve keşf yoluyla elde edilen sözleri de hadis olarak eserinde kullandığını görmekteyiz. Meselâ, vahdet-i vücûdla ilgili beyitlerin yer aldığı eserin bir bölümünde, Risâle-i Gavsıyye Şerhi’nde yer alan bir sözü, kudsî hadis olarak iktibâs etmiştir. Eserinde, Mecnûn’un Leylâ’ya; Ferhat’ın Şirin’e aşkının gerçek sebebinin Cenâb-ı Allah’ın “Cemâl” sıfatının o yüzde tecelli etmesi olduğunu söyleyen şâir, daha sonra, İbn-i Arabî’nin bir halifenin çocuğunu görünce na’ra atıp bayıldığını anlatır:

Halîfe oğlı çün geçdi oñinden

Ziyâ almışdı vechi şanki günden

Nazar itdi anı şeyh çünki gördi

Hemân-dem haykırup bir na’ re urdı

Gider ‘ aklı başından düşdi yire

Bile düşdi anuñla çok menâre (B.3805-3807)

Şeyhin bayılma sebebi, çocuğun yüzünde Cemâlullâh’ı temâşâ etmesidir. Şâir, bu hikâyeden sonra, her şeyin Cenâb-ı Hakk’ın bir aynası; bazısının Celâl, bazısının da Cemâl isminin bir tezâhürü olduğunu; nereye bakılırsa bakılsın onun görülebileceğini; zira Allah’ın bütün her şeyi kuşatmış olduğunu açıklayarak Risâle-i Gavsıyye’ de geçen bir sözü, söylediklerine şahit olarak gösterir:

“Allah Teâlâ bana buyurdu: Ey Gavs-ı Âzam! İnsan benim sırrımdır ve ben onun sırrıyım! Eğer, insan benim indimdeki menziline bilseydi, her nefesinde ‘Bugün mülk ancak benimdir.’ sözünü söylerdi.”<sup>239</sup>

Bu açıdan değerlendirildiğinde şâirin, hadislerin sıhhat değerinden ziyâde, onların ifâde ettikleri mânâlara ve kendi düşüncelerine uygun olduğuna önem verdiğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

7. Mutasavvıflar, eserlerinde ilâhî sırları dile getirirler ve bu sırların Allah’ın inâyetiyle kalplerine doğduğunu ifâde ederler.<sup>240</sup> Bunlar, *keşf/ilham/ilkâ* türünden bilgi kaynaklarıdır. İrfanî bir yorumun esas olduğu Câmîü’l-Envâr adlı eserde de bu tür bilgi kaynaklarına mürâcaat edildiğini söyleyebiliriz. Nitekim şâir eserinin bir bölümünde anlattıklarının kalbine ve rûhuna geldiğini, lisan yoluyla açığa çıktığını dile getirmektedir:

Doğındı câna vü şalbe zühür oldı lisânumdan  
Bu kez kaçd eyledüm anı beyân idem eşit yârâ (B.30)

Bu menzil ü maķâmâtı diyem uş temm ü tāmâtı  
Vü hem keş ü kerāmâtı dökem baķri bu enhâra (B.39)

Bilhassa tahkiyelerde karşımıza çıkan bu tür kaynaklara mürâcaatta şâir, Hz. Allah’ı, Hz. Peygamber’i ve diğer kişileri konuşturmuş; diyalogları onların ağzından nakletmiştir. Bu konuşmaların bir kısmı eserde âyet/hadis olarak verilen sözlerin manzum hâle getirilmesiyle oluşturulmuştur, bir kısmının ise kaynağı belli değildir. Meselâ, İhlâs Sûresi’nin nüzûl sebebinin mânevî olarak izâh edildiği “Hâzâ Sebeb-i Nüzûli be-Haseb-i Mânevî” adlı bölümde (vr.25b) anlatılanların bir kısmı Cenâb-ı Allah’tan nakildir:

Haber vir benden anlara ol ‘ aşık arı cānlara  
Muħabbetden yananlara eyitdür raħm ider Allāh (B.676)

Manzûmenin devamında Cenâb-ı Allah, zâtının bir deniz, yaratılmışların bir katre olduğunu, yine bütün zerrelerin (mahlûkatın) güneşten (zâtından) var olduğunu söyler. Bu sebeple, bazı zaman Hallâc’ın dilinden bazen de Beyazid’in dilinden kullarına seslenir:

Deñiz ķatrede gizlödür güneş zerrede örtölmiş  
Bunu Hāķ böyle buyurmuş ki naķlınden Te‘ allāh (B.681)

<sup>239</sup> Muhyiddin İbn Arabî’nin Gavsıyye Şerhi Risâlesi, Mahmut Kanık (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2010, s.36.

<sup>240</sup> Ceylan, Tasavvufî Şiir Şerhleri, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s.309.

Ki tā kim Ḥazretüm Ḥallāc dilinden diye “*Ene’l-Ḥaḳ*”

Beyāzīdden de “*Sübḥānī*” diyem dir ol Te‘āla’llāh (B.683)

“Faslun fī Bahr-i Kasīr ve Beyān-ı Nev’-i Âhar min’allāhi Teâlâ” başlığını taşıyan bu bölümde (vr.26a), yine konuşturulan Cenâb-ı Allah’tır ve onun ağzından, kâfirlere ve müminlere hitap edilir:

Bu küffāra vü fāşıḳlara sen di

Eşit kim bu ne’çün uş böyle dendi

Zire bunlar olur yüz ḳarasında

Benümle kendülerüñ arasında

Büti vü nefsi iy merdān-ı ma‘nī

Ḳılurlar vāsıta pes anlar anı

Anuñ’çün ben de söz vaḳtinde her-bār

Seni ḳıldum ḥaber virmekde kim var (B.690-93)

Bu tür konuşturma yollu tahkiyeler, Cenâb-ı Allah dışında başka kişiler adına da yapılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde şâir, Hz. Allah ile Hz. Peygamber arasında geçen bir diyalogu aktarır. Buna göre Cenâb-ı Hak, peygamberini, İhlâs Sûresi’ni okuduğu için Kur’ân-ı Kerim’de övmüştür; fakat Hz. Peygamber ümmeti olmadan bunca meratibi istemediğini söyler:

Didi ol Seyyidü’l-Ebrār İlāhī

Yirüñ gögüñ cihānuñ pâdişāhı (B.468)

Yā bu miskīn za‘ifçe ümmetüm’çün

Naşīb ne ola di iy Ferd-i bī-çün

Olarsuz ben n’idem bunca merātib

Baña maḥşūş mı olsun bunca rātib (B.471-72)

Bu niyâz üzerine Allah, İslâm ümmeti için İhlâs Sûresi’ni okumaları hâlinde himmetini vereceğini söyler:

Ḥiṭāb irdi aña kim yā ḥabībüm

Sen olduñ bu kamu derde řabībüm

Eger şankı şulum kim ümmetüñden

Oķırsa tā virem gör himmetüñden (B.473-474)

Bu tür konuşmalar, kişiler arasında da gerçekleşmiştir. Meselâ, Hz. Muhammed'e nübüvvet verilmesinin anlatıldığı bölümde, Hz. Ebû Bekir ve ile Hz. Peygamber arasında geçen bir muhavere yer almaktadır. Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'e müşriklerin hâlin-den şikâyetle onun peygamber olmasının kendisine lâyük olduğunu ifâde eder. Muhavere-de şâir konuşmaları kişilerin ağzından tahkiye yoluyla aktarmıştır:

Buyurdi yâ Muḥammed yâ ḥabībī

Ki sensin bu benüm derdüm řabībī

N'olaydı diyedüñ ben rasûlem

İnanaydum saña olsañ vesîlem (B.200-201)

Hz. Peygamber de kendisine "Allah muradını versin, senin adın bundan sonra "Sıddık" olsun diye cevap verir:

Didi seyyid Ḥudâ virsün murâduñ

Bugünden girü Şiddik olsun aduñ (B.207)

Hz. Allah ve Hz. Peygamber dışında, eserdeki diğer kişilerin de bu şekilde konuşturulduğunu görmek mümkündür. Bir kısmı Kur'ân-ı Kerim'de, kudsî hadislerde veya İslâm tarihi kitaplarında yer almayan bu tür konuşmalarda anlatılanların, keşf/ilham/ilkâ/sadr türünden bilgi kaynaklarına dayandığı ve/veya şâirin tamamen kendi yorumu olduğu düşünülebilir.

**8.** Beyitlerde -genellikle- düşünceler ifâde edildikten sonra ona uygun olan bir âyet, hadis vb. iktibâslara başvurulmuş, böylece fikirlerin ispatlanması yoluna gidilmiştir. Bununla ilgili eserde çok sayıda misâl bulunmaktadır. Meselâ şâir, Allah'ın rü'yeti bahsinde, sözlerini Kur'ân-ı Kerim'den âyetle delillendirir:

Pes andan ol Te'âla'llâh derer mü'minleri va'llâh

Ḥiṭâb ide pes ol âgâh bu yüzden nâsa vü dâra (B.1180)

Seyr ü sülûkta Cenâb-ı Hakk'a ulaşmanın dile getirildiği manzûmelerin sonunda, şu beyte yer verilir:

Uşta âyet nazm olandan diyelüm

Vuşlatuñ âb-ı cānından yiyelüm (B.4633)

ve hemen ardından da onunla ilgili bir âyeti kerime nakledilir:

“Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: ‘Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım.’ ” İbrâhim 14/7

Eserin başka bir bölümünde vahdet-i vücûd nazariyesinden bahseden şâir,

Pes Rasûlu’llâh buyurmuş bir haber

İncedür key didüğümden ola der (B.4677)

beytinin hemen ardından “İlimlerin en zoru, ilimlerin en incisi bâtın ilmidir.” sözünü peygambere atfen eserinde nakleder.

9. Eserin bazı bölümlerinde, şâirin yazdığı beyitlerle iktibâs edeceği âyet, hadis veya sözlere uygun geçişler yapmıştır. Yani şâir, uygun beyitlerle iktibâstaki ifâdenin zeminini hazırlamıştır. Bu tür bölümlerle ilgili olarak şâirin, manzûmeye göre iktibâs değil, iktibâsa göre manzûme şeklinde bir anlayışı taşıdığını söylemek, yanlış olmasa gerektir. Meselâ, eserde bir pâdişâhın kızı ile bir yiğidin arasında aşkın anlatıldığı hikâyede şâir, insan güzelliğinde ilâhî güzelliğin temâşâ edilmesi düşüncesine yer verir ve sonrasında Cenâb-ı Allah’a ulaşmak için kalbin kelime-i tevhidle temizlenmesi gerektiğini söyler:

Gide cārūnla sen olgıl mülâzım

Beşer tozın süpürmek ola lâzım

Süpür tevḥîd kelâmı birle anı

Budur ol lafzatu’llâhdan me’ ânî (B.1553)

Şâir, kelime-i tevhidi eserde naklettikten sonra, “benlik” tozunun kelime-i tevhidle temizlenmesi gerektiğini ifâde eder. Bunun için de “ben” yerine “Hû” denilmeli; yani kelime-i tevhid söylenmelidir. Şâir, daha sonra Firavun’un benlik davası güttüğü için kavmiyle helak olduğundan söz eder

Nitekim didi Fir’avn ben-ven a’lâ

Helâk oldı kamu kavminle bile (B.1558)

ve Nâziât Sûresi’nin 79. âyeti ile Zuhrûf Sûresi’nin 43. âyetlerine değinir:

“Firavun, ‘Ben sizin en yüce Rabb’inizim’ dedi.”

“Hepsini suda boğduk.”

Bu iki âyetin naklinden sonra, Hz. Mûsâ ile ilgili manzûmeler başlar.

Misâllerde de görüldüğü gibi şâir, zaman zaman iktibâs edeceği söze uygun manzûmeler yazarak farklı konulara geçişler yapmıştır. Ancak eserde nakledilen bu iktibâslar, fasılların konu bütünlüğünü bozmuştur. Bazen de iktibâs edilen sözün manzûm olarak açıklanması, bu açıklamalar yapılırken farklı nakillere yer verilmesi, şâirin farklı fikirlerle yönelmesine ve ana konudan tamamen uzaklaşmasına ve fasıl adı verilen bölümlerde çok çok farklı mevzûların işlenmesine yol açmıştır. Meselâ, eserin vr.126a'da “Fî Beyân-ı Haber-i Rasûlu'llâh Ya'nî Cevâb-ı ila'llâh ve ilâ Ebû Bekr” adlı bölümde, Hz. Muhammed'in Cenâb-ı Allah'a ümmetinin affedilmesi için duâsı yer almaktadır:

Andan ol sulţân eyitdi yâ İlâh

İy Kerîm ü hem münezzeh pâdişâh

Dükeli bunlar ki mü'minler-durur

Pes degül küffâr kim ehl-i dîn-durur

Pes muvaḥḥidler ki mülḥidler degül

Çün münâcât eyledi ol yüzi gül (B.3518-20)

Bölümün ileriki kısımlarında şâir, Hz. Peygamber'in ibadetine dâir bir hadise yer verir.

Hadiste Peygamberimizin ayakları şişinceye kadar ibadet etmesi nakledilmektedir:

“Resûlullâh ayakları kabarıncaya kadar geceleri kalkıp namaz kılardı. Kendisine: ‘Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetti (niye kendini bu kadar hırpalıyorsun?)’ dendi. ‘Şükredici bir kul olmayayım mı?’ cevabını verdi.”<sup>241</sup>

Şâir, daha sonra iktibâs ettiği bu hadisi manzûm olarak tahkiye eder:

Ol mübârek ayağı şişdi anuñ

Zire ‘ışkı içine düşdi anuñ

Cebrâ'îl geldi eyitdi bu sözi

Yâ Muhammed Ḥaḳ Te'âlâ uş sizi

Yarlıgadı hep yazuğuñ bil senüñ

Geçmişinden hem gelecek nesnenüñ

<sup>241</sup> Canan, C.9, s.305-306, Hadis No:9.

Neye çok zahmet çekersin yâ Rasûl

İy özi cümle uşûllerden uşûl

Pes eyitdi ol Rasûlu'llâh haber

Çeşni alsa gör ' ibâdetden bir er

Hîç fâriğ olmaz andan bir nefes

Gitdügince arturur eyler heves (B.3559-64)

Şâir, hadisi 6 beyitte tahkiye ettikten sonra, ibadetten elbiselerini yıkamaya fırsat bulamayan bir dervişin hikâyesini anlatmaya başlar.

Görüldüğü gibi şâir, Hz. Peygamber'in ümmeti için Allah'a duâ etmesi ile başladığı mevzûyu, ibâdetin önemine ve bu meyânda şeyh ile dervişin arasında geçen hikâyeye doğru kaydırarak asıl mevzûdan tamamen uzaklaşmıştır.

**10.** Eserde verilen âyet ve hadislerin bir kısmının anlatılan konu ile bir münâsebeti bulunmamaktadır. Meselâ, eserin 19. beytinden sonra "*Levlâke levlâk lemâ hâlaqtü'l-eflâk*"<sup>242</sup> ile "*Ve mâ erselnâke illâ rahmeten li'l-'âlemîn*"<sup>243</sup> hadis ve âyetinin tevhid bölümü olarak adlandırılabilir bu kısmıyla bir alakası bulunmamaktadır. Aynı şekilde, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in vasıflarının anlatıldığı Faslun fi Na't-ı Ebû Bekr-i Sıddîk Razıya'llâhu Anh adlı bölümde (vr.9a) "*Ve't-tîni ve'z-zeytûni ve tûr-ı sînine*"<sup>244</sup> âyeti geçmektedir ki, esere göre bu âyet, bu iki sahâbeden bahsetmektedir. Şâir, bu bölümde, Hz. Ebû Bekir'in sadâkatinden ve Hz. Ömer'in adâlet ve doğruluğundan bahsetmektedir. Oysa verilen âyet, Cenâb-ı Allah'ın incire, zeytine ve Sina Dağına yemini ni ifâde etmektedir. Dolayısıyla, eserde verilen bu âyetle, bu iki güzide sahâbe arasında işârî tefsirle dahi izah edilebilecek bir ilgi görünmemektedir. Bununla birlikte, "ahsen-i takvîm" ifâdesini hâvî olması münâsebetiyle eserin ancak 4. âyeti ile bu iki sahâbe arasında bir ilgi kurmak mümkün görünmektedir.

**11.** Eserde aynı konu, farklı bölümlerde tekrar işlenmiştir. Meselâ, İhlâs Sûresi'nin tefsirine dâir ilk bölüm vr.12a'da yer almaktadır. Sevabına dâir ikinci bir bölüm eserin vr.18b-19a'da tekrar yer almaktadır. Üçüncü bir bölüm ise vr.19b'de geçmektedir. Bu

<sup>242</sup> "Eğer sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım." Tasavvufi eserlerde kudsî hadis olarak geçmektedir.

<sup>243</sup> "(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." Enbiyâ 21/107, s.362.

<sup>244</sup> "Tîn'e ve zeytûn'a andolsun! Sînâ Dağına andolsun!" Tîn 95/1-2, s.691.



bölümlerdeki konuların anlatım şekli birbirinden farklıdır. Meselâ, ilk bölümde şâir Hz. Peygamber'den hadis rivâyetlerine yer vererek İhlâs Sûresi'nin önemini ve sevabını dile getirir. Bu bölümde de anlatılanlar sâdece sevapla ilgili değildir. Sûreyi okumanın dünyevî faydaları üzerinde de durulmuştur. Sûrenin sevabının anlatıldığı ikinci bölümde yine hadis rivâyetine yer verilir. Üçüncü bölüm, şâirin sûreyi okumanın sevabına ve faydalarına dâir nasihatlerini havidir. Bölümlerde sûrenin sevabıyla ilgili anlatım şeklinin birbirinden farklı olmakla birlikte, aynı konunun farklı bölümlerde tekrar ele alınması, şâirin belli bir tertibe uymadığını, biraz da eserini çalakalem yazdığını düşündürmektedir.

Sûrenin nüzûl sebebi, eserde yine üç farklı bölümde ele alınmıştır. Bunlardan ilki eserin 441-458., ikincisi 540-555., üçüncüsü 668-685. beyitlerinde yer almaktadır.

Benzer bir durum, Hz. Peygamber'in övgüsüne yönelik farklı bölümlerde karşımıza çıkmaktadır. Meselâ, eserin vr.6a'da 134.beyitten itibaren Hz. Muhammed'in övgüsü yapılmaktadır. Bu bölüm 162. beyitle sona ermektedir ve 29 beyitten oluşmaktadır. Yine vr.36a'da Hz. Peygamber'in övgüsüne yönelik bir bölüm yer almaktadır. Bu bölümdeki beyit sayısı 6'dır. Eserin farklı yerlerinde -müstakil bir başlık açılmadan- çeşitli vesilelerle, Hz. Peygamber'in övgüsüne tahsis edilmiş beyitlere de rastlamak mümkündür.

**12.** Eserde, iktibâs edilen sözlerin mâhiyetiyle ilgili (âyet, hadis veya kudsî hadis) bazı hatâlar da göze çarpmaktadır. Meselâ, İhlâs Sûresi'nin öneminin aktarıldığı bir bölümde, şâir, naklettiği sözün "âyet" olduğunu söylemektedir:

Ebeyye hem Enes eyler rivâyet

Rasûlu'llâh buyurmuş uşta âyet (B.522)

Yukarıdaki beyitten sonra aşağıdaki iktibâsı yapılmıştır:

*"Yedi kat gökler ve yedi kat yer, 'Kul hüvallâh' üzerine kurulmuştur."*<sup>245</sup>

Fakat eserde "âyet" olarak gösterilen bu söz, Kur'ân-ı Kerim'de yer almamaktadır. Sözün kudsî hadise işâret ettiği düşünülebilirse de, bu tür hadisler için âyet kelimesinin kullanılması söz konusu değildir. Üstelik sözün geçtiği kaynakta, kudsî hadis olduğuna dâir herhangi bir açıklama da bulunmamaktadır.

<sup>245</sup> İmâm Suyûtî, *Câmiu's-Sağir, Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi* (Heyet), C.1, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2008, s.506, Hadis No: 1020.

13. Eser yazılırken İhlâs Sûresi ile alakalı farklı görüşlerden ve kaynaklardan da yararlanılmıştır. Şâir, bazen bu görüş ve kaynakların adını ve müellifini eserinde zikretmiş; bazen de herhangi bir isim vermeden “müfessirler, ehl-i Şam, âlimler” gibi ifâdeleriyle yetinmiştir.

Aşağıdaki beyitte müellif, İhlâs Sûresi’nden *müfessirlerin çoğunun* “nûr-ı Kur’ân” şeklinde söz ettiklerini ifâde etmektedir:

Pes müfessirlerden ekşer nûr-ı Kur’ân didiler

Sen bu naqli ger eşitseñ itmegil hergiz gümân (B.316)

Eserde, İhlâs Sûresi’nin tertibi anlatılırken, âyet, kelime ve harf sayıları açıklanmakta; bu arada sûrenin âyet sayısı ile farklı görüşlere de yer verilmektedir:

Dağı dört âyet olupdur anlaruñ katında bil

Ehl-i Şâm katında beşdür ger şaya şaysın şayan (B.318)

Sûrenin nüzûlüne dâir farklı görüşlere de eserde yer verilmiştir. Buna göre sûrenin nâzil olma sebebi iki farklı rivâyete dayanmaktadır. Bunlardan biri sûret ve diğeri mânâ yönündendir:

Nüzûline sebep eydem ne yüzden

İki dürlü dediler işbu sözden

Biri şûret yönünden biri ma’ nî

Yönünden didiler pes anla anı (B.540-541)

İhlâs Sûresi’nin nâzil olma sebebi izâh edilirken, Hristiyan mezheplerinin Allah’ın varlık ve birliğine dâir inançları arasındaki farklardan bahseder ve Yusuf Hemedânî’nin<sup>246</sup> tefsirindeki bu konuya dâir düşüncelerine yer verir:

O tefsîr-i Hemedânî de eydür kavm-i ‘İsâ’çün

Ki beş bölükdi bil bunlar nedür aşlın eşit sen de (B.563)

Eserde, yine İhlâs Sûresi’nin nâzil olma sebebine dâir Sa’lebî<sup>247</sup> tefsirinde yer alan rivâyet aktarılmıştır:

Eşit tefsîr-i Şa’ lebîde eydür haqqına bunuñ

Sebeb ne oldı inmekde iki şahş içün insânda (B.575)

<sup>246</sup> Yusuf Hemedânî (1048-1140) İslâm âlim ve mutasavvıflarından.

<sup>247</sup> Ahmed bin Muhammed bin İsmâil es-Salebi (?-1035)

Eserin Sa'lebî tefsirinden aktardığına göre, İhlâs Sûresi'nin nâzil olmasına sebep, Âmir ve Erbed isimli iki müşrik ile Hz. Peygamber arasında yaşanan bir olaydır. Eserdeki nakle göre, Amir ve Erbed isimli iki kişi, (peygamberlik davasından vazgeçmemesi hâlinde) Hz. Peygamber'i öldürmeye düşünmektedirler:

‘ Arab içinde ad çıkardı bunlar

Danışdılar biri birinle anlar

Kim ‘ âlem faḥri ol sulṭân-ı yâre

Bular öldürmege isterdi çâre (B.578-579)

Bu iki kişi, Hz. Resûl'ün yanına gidip ona dünyalık mallar teklif ederler. Hz. Peygamber'in "Onlar zaten Allah'ın elindedir." demesi üzerine onlar da "Senin Rabbin altından mı, cevherden mi?" diye sorarlar. Bunun üzerine bu âyet nâzil olur.

Pes andan didi di Rabbük nedendür

Ki cevherden mi altundan mı yâ dür

Hemân bu sûre indi ol beyâna

İnanmayan yarın odlarda yana (B.591-592)

Bu sırada Erbed kılıcını çeker ve peygamberi öldürmeye yeltenir. Hz. Peygamber, duâ eder ve bir yıldırım ortaya çıkarak Erbed'i mahveder. Amir de hemen oradan kaçar:

Belürdi yıldırım göyünder Erbed

Zihî sulṭân-ı ‘ âlem zî-mürüvvet (B.599)

Eserde, zikirle ilgili İmâm-ı Âzam ve onun iki talebesi İmâm Muhammed ve İmâm Ebû Yusuf'un görüşlerine herhangi bir kaynak göstermeksizin yer verilir. Zikrin gizli veya açık yapılmasının mekrûh oluşu, devrân ve raksın helâl veya haram oluşu gibi husûslarda bu üç fakihin görüşleri aktarılır. Şâir, onların arasında ihtilaf olabileceğini söyler:

İmâm A‘ zam çü cehre diye mekrûh

İmâmeyn dimedi ol işe bil kürh (B.908)

Taḥarrük aña âletdür ider zarb

Ki ya‘ nî nefsi şeyṭânla ider ḥarb

Evet raḳs<sup>u</sup> vü devrân olsa ḥâlet

Giderse ihtiyârı ola âlet

Velî raqşdan u lu'ben olmaya râst

Revâ görmezler anı ola bî-dost

Ki devre raqşa virmezler rızâyı

Evet hâletse itmezler nizâ' yı (B.918-921)

Eserde, Hz. Peygamber dönemi Müslümanlarından âlim ve müfessir İbn-i Mes'ud'un da bir sözü yer almaktadır. Şâir, İbn-i Mes'ud hakkında "nakli isabetli" ifâdesini kullanarak övgüyle söz eder ve kendisinden insanın yaratılmasına dâir bir söz aktarır:

Kim ol bedr-i muhaqqîk İbn-i Mes'ud

Müfessirler şudûrı nakli meşbût

Buyurmuşdur bu esrârı ol arı

'Ayân olsun eger Haq kıla yârî (B.2553-2554)

Şâirin, eserinde insanın âzâlarını anlattığı kısımda, hadis kaynağı bakımından faydalandığı bir kişi de İmâm-ı Gazzâlî'dir. Şâir, Gazzâlî'nin İhyâ-yı Ulûmi'd-dîn adlı eserinden kudsî bir hadis nakleder:

İhyâ-yı 'Ulûmda eydür bir haber

Kim İmâm-ı Gazzâlî ol mu' teber

Haq Te'âlâ kim ne der gör kulına

İşbu ma'nîden pes anlar biline (B.272-2743)

Şâirin, âyetleri tefsir ederken faydalandığı ve atıfta bulunduğu eserlerden biri de Necmeddin-i Dâye'nin tefsiridir. İbrâhim Sûresi'nin 24. ve 25. âyetlerini iktibâs eden müellif, bu âyetlerin tefsirini Necmeddin-i Dâye'nin (d.1177-ö.1256) Bahru'l-Hakâik <sup>248</sup> adlı eserinden yaptığı nakle dayandırarak işârî bir şekilde yorumlar:

Ki Necme'd-dîn-i Dâye tefsirinde

Haber virmiş bu naklûn her birinde

---

<sup>248</sup> Eser, Kur'an-ı Kerim'in işârî bir tefsiridir. Eserle ilgili geniş bilgi için bkz. Mehmet Okuyan, "Bahru'l-Hakâik Tefsiri ve Müellifi Üzerine", **Ondokuz Mayıs Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.12-13, Samsun, 2001, s.97-129.

Bu âyet ma' nîsinden ol haber dir

Bunuñ hakkında gör ne kıldı tedbîr (B.3415-3416)

Câmiü'l-Envâr'ın vr.16b'sinde Sâgânî'nin (ö.650/1252) derleme hadis kitabı olan Meşârikîl-Envâr'ın ismi, müellifinden bahsedilmeksizin verilir ve şâir, İhlâs Sûresi'nin nüzûl sebebine dâir yazdığı manzûmeleri bu eserden faydalandığını belirtir.

Yukarıdaki tespitlerimizden yola çıkarak müellifin tefsir yöntemiyle ilgili şu sonuçlara varmamız mümkündür:

Eser, İhlâs Sûresi'nin tefsiriyle sınırlı değildir. Şâir, İhlâs Sûresi ile ilgili olabilecek âyet ve hadislerle tasavvufî konular arasında çeşitli yönlerden bağ kurmuş, böylece tasavvufî düşüncelerini anlatma imkânını yakalamıştır. İhlâs Sûresi dışında verilen âyet ve hadisler, şâirin kurduğu kurmuş olduğu bu bağın bir neticesidir. Kaldı ki bu bağ, eserin ilerleyen bölümlerinde kaybolmuş ve şâir tamamen tasavvufî düşüncelere yönelmiştir. Bütün bunların neticesinde, eserin muhtevâsı genişlemiş ve fasıllardaki konu bütünlüğü ve eserin tertibi bozulmuştur.

Eserde, gerek İhlâs Sûresi'nin gerekse tasavvufî konuların anlatımında iktibâs edilen âyet ve hadislere pek çok yerde işârî yorumlar getirilmiştir. Zaman zaman da bu yorumlar, Cenâb-ı Allah'ın, Hz. Muhammed'in ve bazen de diğer kişilerin ağzından onlara âit sözlermiş gibi aktarılmıştır. Bu meyânda şâirin, gerek kendine âit ve gerekse başka tasavvufî eserlerdeki keşf/ilkâ/sadr/ilham yoluyla elde edilmiş bilgi kaynaklarına müracaat ettiği söylenebilir.

Özellikle âyetler ve kısmen de hadisler, bağlamlarından koparılmış, böylece şâirin tasavvufî düşüncelerini destekler hâle getirilmiştir. Eserde, âyetlerin nüzûl sebebi değiştirilebilmiş veya kaynaklarda yer almayan vak'alar, nüzûl sebebi olarak gösterilebilmiştir. Bütün bunlar, şâirin işârî/irfanî yorum yapmasını kolaylaştırmıştır.

Eserde, Kütüb-i Sitte'de yer almayan pek çok söz, Hz. Peygamber'e âit olarak aktarılmıştır. Bu hadislerin önemli bir çoğunluğu, mutasavvıfların rağbet ettiği türdendir. Dolayısıyla şâir, hadislerin kaynağının sahih olmasından ziyâde, mânâlarına ve kendi tasavvufî düşüncesine uygun olmasına önem vermiştir. Şâir, sahih olsun veya olmasın iktibas ettiği hadislere, manzûm tahkiyelerle bazen kendinden de yorumlar eklemiştir.

#### **2.1.2.4. Tefsirde Kullanılan İktibâslar**

Tasavvufî eserler, müelliflerin, dile özel anlamlar yükleyerek oluşturdukları ve yine düşüncelerini ispat etmek amacıyla pek çok âyet ve hadislere yer verdikleri metinlerdir.

Dilin bu şekilde mecâzlarla kullanılması, özellikle müteşâbih âyetlerin mutasavvıflar tarafından farklı yorumlanması, sahih kaynaklar dışında bazı mutasavvıfların eserlerinde geçen zayıf ve mevzû türü hadislerin tasavvufî eserlere dâhil edilmesi, hiç şüphesiz ki, eserlerinde düşüncelerini anlatmak bakımından müelliflere geniş bir manevra alanı açmıştır.<sup>249</sup> Bununla birlikte bu tür eserlerde, iktibâslara getirilen yorumların Kur'ân-ı Kerime ve sünnete aykırı olmamasına özellikle dikkat edilmiştir. Bu tür eserlerde, âyetlerin zâhirî anlamlarının dışında bâtinî anlamları olduğu da ileri sürülebilmiş, mutasavvıfların bazı hâlleri ve bu hâllerde sarf ettikleri şatahat kabîlinden sözler, hadisler ve âyetlerle delillendirilip açıklanmaya çalışılmıştır. Üzerinde çalıştığımız Câmîü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs adlı eserde de yukarıda bahsettiğimiz yaklaşımları görmek mümkündür.

Câmîü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs adlı eserde (1b-192b), iktibâsların, genellikle, bir olay veya bir düşünce açıklandıktan sonra verildiği görülmektedir. Şâir, bir olayı açıklamış veya bir konu ile ilgili düşüncelerini serdetmiş, ardından da düşüncelerine delil getirmek amacıyla âyet, hadis veya bazı sûfî sözlerine eserinde yer vermiştir.

Eserde kullanılan iktibâslar birbirini tamamlar niteliktedir. Bir âyet eserde verildikten sonra, onunla ilgili hadisler iktibâs edilerek beyitlerde işlenen düşüncelerin ispat edilmesine çalışılmıştır.

Câmîü'l-Envâr, mürettep bir eser değildir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, şâir, aynı iktibâslara eserinde birden fazla yer verebilmiştir. Bu durum, özellikle âyetlerde göze çarpmaktadır. Eserin mürettep olmayışı, şâirin bazen iktibâs ettiği âyette geçen bir kelime sebebiyle farklı konulara da yönelmesine sebep olabilmıştır. Böylece, -eserin genelinde- "fasıl" başlığıyla diğerlerinden ayrılan bölümlerde, o başlıkla hiç de alakası olmayan konuların işlenmesi gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Yine aynı şekilde, şâir, tasavvufî bir konuyu açıklarken, o konu ile hiçbir ilgisi bulunmayan bir âyet veya hadise de yer verebilmiştir. Bunu yaparken de, âyetin veya hadisin tamamı değil, onun bir bölümü bazen de bir kelimesi alınmıştır. Bu şekilde yapılan bir iktibâs, şâirin düşüncelerini tamamlar bir nitelik kazanmakla birlikte, bağlamından koparıldığı için çok farklı anlamlara açık bir hâle gelebilmiştir. İhlâs Sûresi, tevhid inancını yansıtmaktadır. Bu açı-

---

<sup>249</sup> Necmeddin Şeker, "Hadislerle Temellendirilen Tasavvufî Hâller", **İğdir Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, S.2, Ekim, 2012, s.119.

dan değerlendirildiğinde, eserde geçen âyet, hadis ve bazı sözlerin bir kısmının bu anlayışı ortaya koymaya yönelik olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte, diğer bazı iktibâsların, ne İhlâs Sûresi ne de bu sûredeki tevhid anlayışıyla herhangi bir ilgisinin bulunmadığı görülecektir.

Eserde geçen iktibâsların; âyetler, hadisler, mutasavvıflara âit sözler-diğer kelâm-ı ki-barlar şeklinde sınıflandırılması mümkündür.

#### **2.1.2.4.1. Âyet İktibâsları**

Eserde iktibâs edilen âyetler, işlenen konunun muhtevâsına göre değişiklik arz etmektedir. Bu yönüyle şâir, farklı sûredeki âyetlere eserinde yer vermiştir. Bu iktibâsların bir kısmı İhlâs Sûresi'ndeki tevhid akîdesiyle yakından alakalıdır. Ancak, özellikle tasavvuf anlayışının işlendiği beyitlerde yer alan âyetlerin, İhlâs Sûresi'ni tefsir etmekten uzak olduğu açıktır. Bu maksatla verilen âyetler de eserde bir hayli yekûn tutmaktadır. Âyet iktibâsları ile ilgili şu özellikleri tespit etmek mümkün görünmektedir:

1. Âyetler (diğer iktibâslarda olduğu gibi) genellikle şâirin düşüncelerini açıkladığı beyitlerin sonunda, bir delil niteliği taşıması veya kendi düşüncelerini daha iyi açıklaması maksadıyla eserde yer almıştır. Şâir, “İşte bu âyet buna delildir.” diyerek beyitlerin sonunda âyetlere yer vermiştir.
2. Şâir, zaman zaman da beyitlerde dile getirdiği düşüncelerine bir delil olarak gösterdiği âyetlerin şerhine de yönelmiştir. Bu durum, eserdeki konu bütünlüğünü ortadan kaldırmış, başlıktan beklenen muhtevâdan müellifin uzaklaşmasına sebep olabilmıştır.
3. Âyetlerin bir kısmı konu ile ilgili olmayıp, okuyucuda eserde gelişigüzel bir şekilde yer aldığı izlenimini uyandırmaktadır. Meselâ, eserin tevhid bölümü olarak nitelendirebileceğimiz ilk 19 beytin sonunda yer alan Enbiyâ Sûresi'nin 107. âyetinde yer alan meâlen “İşte bu yüzden (Ey Peygamber), biz seni bütün insanlığa sâdece bir rahmet olarak gönderdik.” ifâdesi, tevhid bölümünden ziyâde, eserin ileriki bölümlerinde yer alan na't bölümüne daha uygun düşmektedir.
4. Eserde, kullanılan âyetlerin büyük çoğunluğu (hadis ve diğer iktibâslarda olduğu gibi) şâirin tasavvufî düşüncesine uygun olarak kullanılan müteşâbih âyetlerdir. Meselâ, Allah'ın vasıflarının anlatıldığı bölümde yer alan 127. beyitte “ena'llâh” ifâdesi geçmektedir ki, şâir bunu vahdet-i vücûd nazariyesine uygun olarak yorumlamaktadır. Şâire göre Allah, nasıl ki her şeyi kuşatmıştır ve bir ağaçtan nidâ edebilmektedir; tıpkı öyle de

Hallâc-ı Mansûr'un bedeninden "Ene'l-Hak" denmesini acayip karşılamamak gerekir Kelime-i şehâdeti yine bu anlayışla farklı yorumlayan şâir eserinde şöyle bir izâha başvurur: "Kelime-i şehâdetin ilk bölümünde, on iki harf bulunmaktadır. Hz. Yâkub'un da on iki oğlu vardır. Bunlardan en kıymetlisi nasıl Yusuf Peygamber ise, kelime-i tevhidin de en kıymetli harfî "he" harfidir. Kelime-i şehâdetin ikinci bölümünde de on iki harf bulunmaktadır ki, bunlardan yine en kıymetlisi "he" harfidir. İnsanın da yedi uzvu ve beş hissi vardır. Bunların toplamı da on iki yapmaktadır." Görüldüğü gibi, şâir, İslâm şerîfatına aykırı olmayan bazı irfanî yorumlara da başvurabilmiştir. Eserin genelinde, işârî/irfanî tefsir diyebileceğimiz buna benzer yorumlar pek çoktur.<sup>250</sup>

5. Şâir, eserin pek çok yerinde âyetlerin tamamına değil, sâdece belli bir bölümüne yer vermiştir. Bu durum, âyetlerin bağlamlarından koparılmasına, konunun ve muhâtabın da zaman zaman değişmesine sebep olmuş; yani âyet, ifâde ettiği mânâdan uzaklaştırılarak kullanılabilmiştir. Şâirin düşüncelerini ifâde ettiği beyitlerin sonunda "Bu âyet buna işâret etmektedir, bu âyet buna delildir." tarzındaki sözlerinden sonra verdiği âyetler veya âyetlerin bazı kısımları, sûrede geçen mânâlarından bu bakımdan çoğu kez uzak düşmektedir. Meselâ, Zümer Sûresi'nin 53. âyetinin<sup>251</sup> muhâtabı Müslümanlar ve onlar için bu âyet bir nevi ilâhî bir müjde iken, eserde muhâtablar müşrik, kâfir ve fasıklar olarak değişmiş; müjde yerini bir ikâza bırakmıştır. Yine aynı şekilde, **vr.113a**'nın son satırında (3148. beytin altında) yer alan ve haccın rükün ve mâhiyetlerinin anlatıldığı Bakara Sûresi'nin 200. âyetinin<sup>252</sup> bir kısmı<sup>253</sup> eserde yer almaktadır ve şâir bu âyeti, yalnızca Allah'ın bir olduğunun ve diğer bütün varlıkların zıtlarıyla ikişer ikişer yaratıldığının delillendirilmesi gâyesiyle eserine almıştır. Âyette geçen "âbâ'eküm" lafzının anne-babaya işâret edildiği, bir insanın hem anne ve hem babasının ikişer tane olamayacağı ifâde edilmiştir. Dolayısıyla, şâirin, Allah'ın varlık ve birliğini delillendirmek için eserine dâhil ettiği bu âyetin, anlam bütünlüğü bakımından konu ile bir alakası da bulunmasa gerekir.

<sup>250</sup> Bu konu ile ayrıntılı bilgi, çalışmamızın "Müellifin Tefsir Yöntemi ve Eserde İhlâs Sûresi'nin Tefsiri" bölümünde verilmiştir.

<sup>251</sup> "De ki 'Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım!' " Zümer 39/53, s.514.

<sup>252</sup> "Hac ibadetinizi bitirdiğinizde, artık (câhiliye döneminde) atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anıyla Allah'ı anın! " Bakara 2/200, s.39.

<sup>253</sup> "...fe'zükürü'llâhe ke zikriküm âbâ'eküm ev eşedde zikran..."



6. Şâirin âyetlerin sebab-i nüzûlüne dâir aktardığı bazı olaylar, İslâm kaynaklarında yer almamaktadır. Meselâ, Kalem Sûresi'nin 4. âyetinin geçtiği bölümde şâir, bu âyetin iniş sebebi olarak Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'e "Yusuf mu gökçek yoksa sen mi?" sorusunu sormasını gösterir. Bunun üzerine, o an vahiy gelmiş ve Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber'in şanını yüceltmıştır. (634- 639. beyitler) Şâirin eserinde bahsettiği bu hâdise, herhangi bir İslâmî kaynakta yer almamaktadır. Şâirin sebab-i nüzûlünü farklı olarak gösterdiği bir başka âyet, Ahzab Sûresi'nin 40. âyetidir.<sup>254</sup> Eserde, bu âyetin Hz. Peygamber'in şanını yüceltmek için nâzil olduğuna dâir ifâdeler geçmektedir. Gerçekte ise, peygamberimizin âzât edip kendisini evlat edindiği Zeyd bin Hârise için "Muhammed'i oğlu Zeyd" denilmesidir.

7. Âyet iktibâslarının bir kısmı, hurûf-ı mukatta'lardan oluşmaktadır. Bu harfler, bazen aynı zamanda sûrenin de adı olmuştur. Eserin 3410. beytinde, Fetih Sûresi ismi yerine "İnnâ fetahñâ Sûresi" şeklinde bir ifâde geçmektedir. Bunun dışında İhlâs Sûresi, Taha Sûresi, Muhammed Sûresi ve Kehf Sûresi, isim olarak zikredilen diğer sûrelerdir.

8. Eserde iktibâs edilen âyetlerin geneli, beyit sonlarında mensur olarak yer almıştır. Bir kısmı, beyitlerde manzûm olarak geçmektedir. Beyitlerdeki bu âyet iktibâsları, bazen kelime, bazen terkip düzeyinde ve bazen de âyetin tamamını almak sûretiyle gerçekleştirilmiştir. Şâir, aruzun âyetlere intibakında bazen başarılı olmuşsa da, çoğu zaman aruza uygun olacak şekilde âyetlerde değişikliklere başvurmuştur.

Aşağıdaki beyitte "Kul hüva'llâh" ifâdesi beyitte aruza uygun olarak kullanılmıştır:

Neçün sen söylemezsin birdür Allâh

Okıyup anlara pes "Kul hüva'llâh" (655.beyit)

Aşağıdaki beyitte şâirin, "küfüven" kelimesindeki açık hecelerden ikincisini ortadan kaldırdığını ve böylelikle iki açık ve bir kapalı heceyi, iki kapalı heceye düşürdüğü görülmektedir:

Neyiçün dîmedüñ iy kavlı-i ahsen

"Ve lem yekün lehū küfven ehad" sen (657.beyit)

9. Beyit sonlarında mensur olarak yer alan âyetlerin iktibâsında zaman zaman hareke, harf ve hatta kelime düzeyinde -müstensihten kaynaklandığını düşündüğümüz- yanlış-

<sup>254</sup> "Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir." Ahzab 33/40, s.467.

lıklar yapılmıştır. Bu yanlışlıklar, dipnotlarla gösterilme ihtiyacı duyulmadan düzeltilmiş; eserdeki iktibâs edilen âyetin bir bölümü, meâlin anlamının tamamlanmasında noksan kalıyorsa o âyet tamamlanarak metne dâhil edilmiştir.

Eserde geçen âyet iktibâsları şunlardır:

1. **“İnnâ a‘ṭaynâke’l-kevsere”**: *“Şüphesiz biz sana Kevser’i verdik.”*<sup>255</sup> Kevser Sûresi’nin ilk âyetidir. Âyet, eserin ilk 19 beyitlik tevhid bölümünün (1-19.beyitler) sonunda yer almaktadır. Bu âyetten hemen önce şâir, “Eğer sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.” sözüne yer vermiştir. Tevhid bölümünün kâfiye örgüsü “âk” sesleriyle kurulmuştur ki, âyette geçen “a‘ṭaynâk” kelimesi, kâfiye sistemine uygun olacak şekilde 18. beytin sonunda kullanılmıştır. Tevhid bölümünde şâir, Allah’ın kâinatı yaratmasından, insanı oğluna verdiği nimetlerden bahsederek, bütün bunları anlatmaya gücünün yetmeyeceğini söylemektedir. Kevser Sûresi, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed’e, vahiy ve nübüvvetin sâdece “ağır bir sorumluluk” değil, aynı zamanda “büyük bir hayır” olduğunu hatırlatır.<sup>256</sup> Bu yönüyle gerek sûrenin bütünü ve gerekse eserde yer alan ilk âyeti, tevhid bölümünde şâirin anlattıklarını destekler niteliktedir.

2. **“Ve mâ erselnâke illâ rahmeten li’l-‘âlemin”**: *“(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”*<sup>257</sup> Enbiyâ Sûresi’nden iktibâs edilen âyet, eserin tevhid bölümünün (1-19.beyitler) sonunda yer almaktadır. Bölümün 3. beytinin kâfiye kelimesini, âyette geçen “erselnâk” oluşturmaktadır. Bu beyitte şâir, Allah’ın hiçbir şeyi birbirine benzetmeden yarattığını, bütün bunların Hz. Peygamber’in âlemlere rahmet olarak gönderilmesi sebebiyle olduğunu ifâde etmektedir. Enbiyâ Sûresi’nin 97. âyetinden itibaren küfürde inat edenler ile Allah’ın varlık ve birliğine iman edenlerin kıyâmet vakti durumları anlatılmaya başlanmaktadır.<sup>258</sup> Kıyâmet vakti geldiğinde göklerin birer kitap sayfası gibi dürüleceği ve sonra bütün mahlûkatın tekrar yaratılacağı anlatılır. Bu âyetler, Allah’a gereği gibi kulluk etmek isteyenler için mesajlarla doludur. Hz. Peygamber’in gönderilme sebebi de işte bu ilâhî mesajları tebliğdir. O, bundan dolayı âlemler için bir rahmet peygamberidir. Şâirin eserine aldığı gerek bu âyet ve gerekse tevhidin sonlarında

---

<sup>255</sup> Kevser 108/1.

<sup>256</sup> Mustafa İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl-Tefsir**, C.2, 1.Baskı, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2008, s.1311.

<sup>257</sup> Enbiyâ 21/107.

<sup>258</sup> Enbiyâ 21/97-106, s.361-362.

yer alan “Eğer sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.” sözü, -tema bakımından- eserde Hz. Peygamber’in methinin yapıldığı bölüme daha uygun düşmektedir.

3. **“Fe-izā kara`te`l-Ḳur`āne fe`ste`ız bi`l-llāhi [mine`ş-şeytāni`r-racīm]”**: “*Kur`ân okunduğu zaman, kovulmuş şeytandan Allah’a sığın.*”<sup>259</sup> Âyet, besmelenin ve Allah isminin önemini anlatıldığı, 9 beyitlik bölümün sonunda (20-28.beyitler) yer almaktadır. Şâir, bu bölümde, Allah ismi ile başlayan her işin istenilen şekilde biteceğini söyler. İktibâs edilen bu âyet, “Kur`ân-ı Kerim okuduğun zaman” şeklinde bir sınırlama getirmekle birlikte, âyetin hükmünün genel olduğu, eserin müellifi tarafından bölümün sonunda ifâde edilmektedir.

4. **“Leyse ke-mişlihî şey`ün ve hüve`s-semî`ul-başîr”**: “*Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.*”<sup>260</sup> Şûrâ Sûresi’nin bu âyeti, eserde tam olarak verilmemiştir. Âyetin baş tarafında meâlen “*O, gökleri ve yeri yoktan var edendir. Nasıl ki hayvanları çiftler hâlinde yaratmışsa, size de kendi türünüzden eşler vermiştir ve sizi bu sayede çoğaltmaktadır.*” ifâdesi yer almaktadır. Dolayısıyla, âyet-i kerimede, Allah’ın her şeyi çift çift yarattığı, fakat hiçbirinin kendisine benzemediği vurgusu ön plandadır. Âyet, eserin sebep-i telif ve fahiye olarak nitelendirilebilecek bölümde (29-40.beyitler) geçmektedir. Şâir bu bölümde, eseri yazabilmek için çok gayret ettiğini, pek çok sırları ayan ettiğini söylemektedir. Bununla birlikte, her ne kadar isim ve sıfatlarından bahsedilse de, anlatılmaya çalışılan Allah (cc)’tır ve hiçbir şey ona benzemez. Müellif, ne kadar gayret etse de onu anlatmanın imkânsız olduğunu ifâde ederek Şûrâ Sûresi’nin bu âyetini delil olarak gösterir.

5. **“Len-tenālū`l-birre hattâ tünfikū mimmā tuhibbūne...”**: “*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişmezsiniz.*”<sup>261</sup> Eserin yazılma gâyesi, ilâhî aşka insanların ulaşmasına vesîle olmaktır. Bunun için, kişinin sevdiği her şeyden vazgeçmesi gerekir. İktibâs edilen âyette de yüce Allah bunu buyurmaktadır. Âyet, sebep-i telif bölümünün (29- 40.beyitler) sonunda yer almaktadır. Âyet-i kerime, eserde kalp ve onun hâllerinin anlatıldığı bölümde, dünyanın geçici olduğunu anlatan bir kasidenin sonunda tekrar zikredilmektedir. (5191- 5202. beyitler)

---

<sup>259</sup> Nahl 16/98.

<sup>260</sup> Şûrâ 42/11.

<sup>261</sup> Al-i İmran 3/92.

6. **“Efe-ra’eyte meni’t-tehaze ilâhehû hevâhu...”**: *“Nefsinin arzusunu ilâh edinen... kimseyi gördün mü?”*<sup>262</sup> Bu âyet, eserin 75. beytinin sonunda yer almaktadır. Nasihat olarak değerlendirilebilecek olan bu bölümde, müellif, dünyanın geçici olduğundan, gerçek sevgilinin Allah (cc) olduğundan bahsetmektedir. Putperestlik, sâdece kâfirlerde görülmez. Müslüman olduğunu söyleyenler arasında da putperestlerin davranışlarının benzerlerini yapanlar bulunmaktadır. Bu tipler, dünya nimetlerine çok fazla kıymet vermişler, nefislerinin hevâ ve heveslerinin peşine takılıp imtihanı kaybetmişlerdir. Câsiye Sûresi’nin bu âyeti, bu kişilere yönelik ilâhî bir ikâzdır.

7. **“Ve nehe’n-nefse âni’l-hevâ fe-inne’l-cennete hiye’l-me’vâ”**: *“Kim de nefisini arzularından alıkoyarsa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır.”*<sup>263</sup> Nâziât Sûresi’nin 40. âyeti, bir pâdişâh ile bir dervişin arasında geçen olayın hikâyeye edildiği bölümün (76-105. beyitler) sonunda yer almaktadır. Hikâyeye göre pâdişâh, avlanarak gününü gün etmekte, dünyanın güzelliklerine kendisini kaptırmaktadır. Derviş de ona “kulumun kulu” diye seslenerek kendisini ikâz etmektedir. Hikâyenin devamında şâir, dünyanın gelip geçici olduğu söyleyerek, dünya ve nefis avının peşinde koşanın Hakk’a ulaşamayacağını; ancak onlardan vazgeçilmesi hâlinde cennete kavuşulacağını söyler.

8. **“Ve bürrizeti’l-cahîmu li-men yerâ”**: *“Cehennem, görenler için apaçık bir şekilde gösterilir.”*<sup>264</sup> Âyet, eserdeki bir önceki iktibâs olan Nâziât Sûresi’nin 40. âyetinin hemen akabinde eserde yer almaktadır. Nâziât Sûresi’nin 40. âyeti, Allah’tan korkan ve nefislerine uymaktan kaçınan kimseleri anlatmakta iken, bu âyet, dünyanın peşinden koşan ve ona bâkî imiş gibi değer veren kimselerin durumunu anlatmaktadır. Nâziât Sûresi’nin ana konusu âhirettir. 27. âyetten itibaren insanlara ibret almaları gereken yaratılışla ilgili çeşitli husûslar aktarılır. 34. âyette kıyâmetin kopmasından bahsedilir. 35. âyette *“(evet) o gün, insan neyin peşinden koştuğunu hatırlayacak”* ifâdesi yer almaktadır. 36. âyet, kıyâmet vaktinde gözleri fal taşı gibi açacak olan ateşten bahsedilir. 38. ve 39. âyetlerde bu ateşin haddini bilmeyenler ve dünya hayatının etkisiyle kendini kaybedenler için olduğundan söz edilir. Dolayısıyla şâir, bu âyeti eserine almakla, Hakk’ı bırakıp dünya ve nefsi peşinden koşan kimselerin âhiretteki durumlarını gözler önüne sermeye çalışır ve onlara ilâhî ikâzı hatırlatmaya çalışır.

---

<sup>262</sup> Câsiye 45/23.

<sup>263</sup> Nâziât 79/40.

<sup>264</sup> Nâziât 79/36.

9. **“Ena’llâhu ”** : *“Ben Allah’ım!”* Beytin içinde iktibâsen verilmiş Arapça bir haber cümlesi olup âyetin tamamı meâlen şöyledir: *“Fakat oraya varınca, o bereketli mevki-  
de, vadinin sağ yamacındaki ağaç (yönün)den kendisine ‘Ey Mûsâ! Benim... Ben, âlem-  
lerin Rabbi olan Allah’ım.’ diye seslenildi.”*<sup>265</sup> Âyet-i kerimede geçen olay ve ifâdeler Neml (27/9) ve Tâhâ (20/12) sûrelerinde de tekrarlanır. Vahdet-i vücûd anlayışını be-  
nimseyen mutasavvıfların düşüncelerine kaynaklık eden hâdiselerden biri de bu âyet-i  
kerimede anlatıldığı şekilde, Cenâb-ı Allah’ın bir ağaçtan Hz. Mûsâ’ya seslenmesidir.  
Esere göre, Hz. Mûsâ, o vadide nasıl ilâhî hitaba muhâtap olduysa, nefsin arındıranlar  
da, birtakım ilâhî tecellilere mazhar olurlar. Şâir, eserin bu bölümünde, Cenâb-ı Allah’ın  
eşyanın cümlesini kuşattığını, gerçek varlığın o olduğunu ve diğerlerinin onun bir göl-  
gesi olduğunu söyler. Cenâb-ı Allah ağaçtan nasıl “ena’llâh” dediyse, insandan da nidâ  
etmesinin acayip karşılanmaması gerekir. Âyet, eserde 127. beyitte geçmektedir.

10. **“Ve’t-tîni ve’z-zeytûni ve tûr-ı sînîne...”**: *“Tîn’e ve zeytûn’a andolsun! Sinâ dağına  
andolsun!”*<sup>266</sup> Tasavvufta zeytin meyvesi, gerek renkten renge dönüşmesiyle rûhânî bir  
olgunlaşma sürecine ve gerekse çekirdeğinin tek olması yönüyle âlem-i vahdete işâret  
etmektedir. İncir meyvesi, yeşil renkten kahverengiye (iki renk) dönüşebilmekte; yani  
iki renkte kalmakta; ayrıca içinde pek çok çekirdek barındırmaktadır. Bundan dolayı  
incir meyvesi, âlem-i kesreti işâret eder. Sûrenin 4. ve 5. âyetlerinde, insanın yaratılışın-  
daki Allah’ın ona bahşettiği fitrat ile sonrasında gaflet ve sapkınlığa düşmesiyle müsta-  
hak olduğu fitrat özelliklerinden bahsedilir: *“Doğrusu biz insanı en güzel kıvamda ya-  
ratmış ve sonra onu başlangıç noktasının en dibine döndürmüşüzdür.”* Eserde, Tîn  
Sûresi’nin 4. âyetinde geçen “ahsen-i takvîm” ifâdesi ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer  
arasında bir münâsebet kurulduğu düşünülebilir. Yani bu iki sahâbe, “ahsen-i takvîm”  
üzere yaratılmış ahlâk timsali iki yüce şahsiyettir. Âyet-i kerime, eserin “Faslun fi Na’t-ı  
Ebû Bekr-i Sıddîk Razıya’llâhu Anh” (163-253. beyitler) bölümünde bulunmaktadır.

11. **“Kul hüva’llâhü ehad Allâhü’s-şamed lem yelîd ve lem yüled ve lem yekün lehü  
küfüven ehad ”**: *“Allah Samed’dir. (Her şey ona muhtaçtır, o hiçbir şeye muhtaç değil-  
dir.)Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir), kendisi de doğmamıştır (Kim-  
senin çocuğu değildir.)Hiçbir şey ona asla denk ve benzer değildir.”*<sup>267</sup> Sûre, eserin

<sup>265</sup> Kasas, 28/30.

<sup>266</sup> Tîn 95/1-2.

<sup>267</sup> İhlâs 112/1-4.

muhtelif yerlerinde gerek beyit içinde -kelime ve âyetleriyle- gerekse bir bütün olarak verilmiştir. Eserin mihverini de bu sûre ve sûrenin inşa edildiği tevhid anlayışı oluşturmaktadır. Müellif, eserde, İhlâs Sûresi ile ilgili olarak sûrenin âyet ve harf sayılarına, bunların her birinin özelliklerine, sûrenin nüzûl sebebine, sevabına, faziletine temas etmiş ve bunlarla ilgili âyet, hadis ve mutasavvıfların bazı sözlerine yer vermiş, bu meyânda tasavvufî düşüncelerini açıklamış ve zaman zaman da nasihatlere başvurmuştur.

**12. “Mâ kâne Muḥammedün ebâ eḥadin min ricâliküm...”:** “*Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir.*”<sup>268</sup> Âyet, İhlâs Sûresi’nin vasıflarının açıklandığı bölümde (459-488. beyitler) yer almaktadır. Müellif, Cenâb-ı Allah’ın Cebrâil’le Hz. Peygamber’e “İhlâs Sûresi’ni oku, ben seni bu âyetimle yücelteyim.” dediğini ifade eder. Bununla birlikte, âyet-i kerime, peygamberimizin âzât edip evlat edindiği Zeyd bin Hârise için “Muhammed’i oğlu Zeyd” denilmesi sebebiyle gönderilmiştir. Cenâb-ı Hak, bu âyetiyle, kimsesiz veya bakıma muhtaç bir çocuğun bakımını üstlenmeyi yasaklamamıştır; fakat nesebin karışmasıyla sonuçlanacak yöntemleri engellemiştir.<sup>269</sup> Dolayısıyla, bu âyetin, Hz. Peygamber’in övgüsünü anlattığını ve bu yüzden nâzil olduğunu iddia etmek yanlış olacaktır. Âyet, tek başına değerlendirildiğinde belki Hz. Peygamber’in övgüsüne tahsis edilmiştir diye düşünülebilir. Ama gerek âyetin nüzûl sebebi, gerek öncesinde ve sonrasında yer alan âyetler, şâirin eserinde anlattıkları ile bu âyet arasında, anlam vb. yönden herhangi bir konu/tema ilişkisi bulunmadığını göstermektedir.

**13. “Ve mâ Muḥammedün illâ Rasûl...”:** “*Muhammed ancak bir peygamberdir.*”<sup>270</sup> İktibâs edilen bu âyetle, Cenâb-ı Allah’ın İhlâs Sûresi’ni okuyan Hz. Peygamber’in şanını yücelttiği eserde aktarılmaktadır. (459-461. beyitler) Bu iki âyetin iktibâs sebeplerinden biri de, eserin ilerleyen bölümünde geçeceği şekilde Hristiyanlardaki teslis ve müşriklerdeki putperestlik anlayışını tamamen yıkmak, böylelikle İhlâs Sûresi’nin tevhid akâidini beyân ettiğini dile getirmektir.

---

<sup>268</sup> Ahzab 33/40.

<sup>269</sup> İslamoğlu, C.2, s.825.

<sup>270</sup> Âl-i İmrân 3/144.

14. “**Ve mā hüve illā zikrūn li’l-‘ālemin**”: “*Hâlbuki o (Kur’ân) âlemler için ancak bir öğüttür.*”<sup>271</sup> Âyet, İhlâs Sûresi’nin vasıflarının aktarıldığı bölümde (459-488. beyitler) yer almaktadır. Şâir, Cenâb-ı Allah’ın gafillerin ilâhî ikâzları dikkate almaları ve bu tevhid inancını benimsemeleri için Kur’ân-ı Kerim’i gönderdiğini söyleyerek Kalem Sûresi’nin bu âyetine eserinde yer verir.

15. [**Ve iz kâle İse’bnü Meryeme yâ Benî İsrâ’île innî resûlü’llâhi ileyküm musaddıkan li-mâ beyne yedeyye mine’t-Tevrâti**] ve mübeşşiran bi-rasûlin ye’tî min ba’di’smuhû **Ahmedü...**”: “*Hani Meryem oğlu İsâ ‘Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, Allah’ın size, benden önce gelen Tevrat’ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberim.’ demişti.*”<sup>272</sup> Eserin daha önceki bölümlerinde geçtiği şekilde, âyetleriyle Hz. Muhammed’in şanını yücelten Cenâb-ı Allah, bu âyetiyle yine onun şanını yüceltmektedir. Âyet-i kerimeye göre Hz. Peygamber’in ismi, Hz. İsâ tarafından İsrailoğullarına müjdelenmiştir.

16. “**Küntüm hayra ümmetin uhricet li’n-nâsi te’murüne [bi’l-ma’rûfi ve tenhevne ‘ani’l-münkeri...]**”: “*Siz, insanlık için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz, iyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah’a iman edersiniz.*”<sup>273</sup> Esere göre, Hz. Peygamber, Cenâb-ı Allah’ın kendi şan ve mertebesine yükseltmesine mukâbil, ondan ümmeti için de bir itibar istemiş ve Cenâb-ı Allah da âyet-i kerimesi ile Hz. Muhammed ümmetinin “en hayırlı ümmet” olduğunu ve hangi kulun İhlâs Sûresi’ni okursa kendisine himmet edeceğini beyân etmiştir.

17. “[**Ve kezâlike**] **ce’alnâküm ümmeten vasağan...**”: “*Böylece sizler insanlara birer şâhit olasınız ve peygamber de size bir şâhit olsun diye dizi orta bir ümmet yaptık.*”<sup>274</sup> Âyet-i kerimenin, yine Muhammed ümmetinin şanını yücelttiğini müellif beyân etmektedir. Bu üstünlüğün asıl sebebi, Müslümanların tevhid inancına sahip olmalarıdır.

18. “**...inna’llâhe me’a’llezîne’t-tekav ve’llezînehüm muhsinün**”: “*Şüphesiz Allah, kendisine karşı gelmekten sakınan ve iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlarla beraberdir.*”<sup>275</sup> Âyet-i kerime, Müslümanlarda bulunması gereken vasıfları anlatmaktadır.

<sup>271</sup> Kalem 68/52.

<sup>272</sup> Saff 61/6.

<sup>273</sup> Âl-i İmrân 3/ 110.

<sup>274</sup> Bakara 2/143.

<sup>275</sup> Nahl 16/127.

İhlâs Sûresi'ndeki tevhid inancı, İslâmiyet'in temelidir. Cenâb-ı Allah, bu anlayış üzerine bir kulluk inşası ister. Ancak tevhid inancından sonra kulların mesuliyet bilinci gelişir, iyilik ve fazilet bir hayat tarzı hâline gelebilir. Cenâb-ı Allah'ın râzı olduğu ve kendileriyle birlikte olduğu kullar bunlardır.

**19. “Et-tâ'ibüne'l-‘âbidüne[‘l-ḥāmidüne’s-sâ’ihüne’r-râki‘üne’s-sâcidüne’l-āmirüne bi’l-ma‘rūfi ve’n-nāhüne ‘ani’l-münkeri ve’l-ḥāfiẓüne li-ḥudūdi’llēhi... ] ” :** *“Bunlar, tövbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rükû ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah’ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyanlardır.”*<sup>276</sup> Tevbe Sûresi'nin 112. âyetinin sâdece ism-i fâil olan ilk iki kelimesi esere alınmıştır. Âyet-i kerimede, Müslümanın bu dünyada ve âhirette mutlu olabilmesi için neler yapması gerektiğini açıklamaktadır. Şâir, bu vasıftaki Müslümanların cehennem ateşi görmeyeceklerini eserinde ifâde eder. Âyet, İhlâs Sûresi'nin vasıflarının aktarıldığı bölümün (459-488. beyitler) sonunda yer almaktadır.

**20. “[ Lekad kefera’llezîne kâlû] inna’llāhe şālīsü şelāsetin ve mā min ilāhin illā ilāhün [vāhidün... ] ”:** *“Andolsun, ‘Allah için üçüncüsüdür.’ diyenler kâfir oldu. Hâlbuki bir tek ilâhtan başka bir ilâh yoktur.”*<sup>277</sup> Âyet, Hristiyanların teslis inancına dâirdir. Sûre nin 72. âyetinde “Doğrusu, ‘Allah Meryem oğlu Mesih’in ta kendisidir!’ diyenler küfre girmiştir. Üstelik Mesih ‘Ey İsrailoğulları, hem benim hem de sizin Rabbiniz olan Allah’a kulluk edin’ dediği hâlde. Bakın, kim Allah’a şirk koşarsa kesinlikle Allah ona cenneti haram kılar. Onun varacağı yer ateştir, zâlimler bir yardımcı da bulamayacaklar.” ifâdesi yer almaktadır. Mâide Sûresi'nin iktibâs edilen bu âyeti, eserde Müslümanların dışındaki bazı milletlerin Allah ve tevhid inançlarının anlatıldığı bölümde (556-577. beyitler) yer almaktadır. Bu bölümde, Üzeyir Peygamber’e İsrailoğullarının ve Meryem oğlu İsâ’ya da Hristiyanların “Allah’ın oğludur” diyerek teslis inancına düştükleri üzerinde durulmaktadır.<sup>278</sup> Âyetin maksadı, diğer kavimlerin sapık inanışlarını ortaya koymaktır. Eserin önceki bölümlerinde Hz. Muhammed ile ilgili olarak verilen âyetler ile bu âyet yan yana getirildiğinde, şâirin okuyuculara hem tevhid inancının önemini, hem de Hz. Muhammed’in ancak bir resûl (elçi) olduğu gerçeği anlatmak gayretinde olduğu görülmektedir.

<sup>276</sup> Tevbe 9/112.

<sup>277</sup> Mâ’ide 5/73.

<sup>278</sup> Tevbe Sûresi’nde onların bu hâlden teferruatlı bir şekilde bahsedilmektedir. Tevbe 9/30.



21. “**Ve inneke le-‘alā ḥulūkın ‘azīm**”: “*Sen elbet yüce bir ahlāk üzeresin.*”<sup>279</sup> Esere göre, Hz. Âişe, Hz. Peygamber’e “Yusuf mu gökçek (sevimli, güzel) yoksa sen mi gökçeksin?” sorusunu sormuş ve bu âyet-i kerime nâzil olmuştur.<sup>280</sup> Âyetin iktibâsını müteâkip Hz. Muhammed’in vasıfları söylenmektedir.

22. “**Maḳâm-ı Maḥmūd**”: “*Övgüye değer bir makâm*” Terkib-i tavsifî olarak 648. beyitte yer alan ifâde, İsrâ Sûresi’nde geçmektedir. Âyetin tamamı şöyledir: “*Ve mine’l-leyli fe-tehecced bihî nâfileten leke ‘asē en-yeb‘ aşeke rabbüke maḳâmen maḥmūdē*”<sup>281</sup> “*Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makâm-ı Maḥmūd’a ulaştırsın.*” İfadenin geçtiği yerler, Hz. Peygamber’in övgüsüne hasredilmiştir ki, iktibâs edilmesi yönüyle, az önceki âyetle aralarında bir maksat birliği bulunmaktadır.

23. “**Fe-kâne ḳâbe ḳavseyni ev ednâ fe-evḥâ ilâ ‘abdiḥî mā evḥâ**”: “*(Peygambere olan mesâfesi) iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu. Böylece Allah kuluna vahyededeceğini vahyetti.*”<sup>282</sup> Âyet, 650. beyitte yer almaktadır. Hz. Peygamber’in diğer hiçbir peygamberin ulaşamadığı bir makâma Miraç’ta ulaştığını anlatmak ve onu övmek amacıyla eserde iktibâs edilmiştir.

24. “**Ḳul yâ eyyühe’l-kâfirüne lâ a‘budu mā ta‘budün**”: “*De ki: ‘Ey kâfirler! Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk etmem.*”<sup>283</sup> Esere göre, Kâfirûn Sûresi’nin bu âyetlerini, Allah (cc) Resûlüne kâfirlere yönelik söylemesini emretmektedir.

25. “**Ḳul yâ ‘ibâdiye’llezîne esrafü [‘alâ enfüsihim...]**”: “*De ki ‘Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım!’*”<sup>284</sup> Kâfirûn Sûresi’nin ardından eserde Zümer Sûresi’nin bu âyeti iktibâsen yer almaktadır. Âyet-i kerimenin devamı meâlen şöyledir: “*Allah’ın rahmetinden aslâ umut kesmeyiniz. Allah bütün günahları affeder; çünkü o, evet odur mutlak bağışlayıcı, sonsuz rahmet kaynağı olan!*” Eserde iktibâs edilen bir önceki âyet, kâfirlerle yönelik ilâhî bir îkâz iken bu âyet de günahından tövbe eden müminlere yönelik bir müjde niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte âyet, bağlamından koparılmış ve hitabın

<sup>279</sup> Kalem 68/4.

<sup>280</sup> Âyetin nüzûl sebebine dâir böyle bir hadiseye kaynaklarda rastlanmadı.

<sup>281</sup> İsrâ 17/79.

<sup>282</sup> Necm 53/9-10.

<sup>283</sup> Kâfirûn 109/1-2.

<sup>284</sup> Zümer 39/53.

mevzûsu ve muhâtap değişmiş, mevzûsu ilâhî ikâz; muhâtap ise, müşrik, kâfir ve fasıklar olmuştur. (690-699. beyitler)

**26. “Yâ eyyühe’l-lezîne âmenü ”:** “*Siz ey iman edenler!*”<sup>285</sup> Âyet-i kerime, Kur’ân-ı Kerim’in muhtelif yerlerinde geçmektedir. Eserde, müminlerin müşrik ve kâfirler gibi davranmadığı söylenerek Cenâb-ı Allah’ın iman edenlere yönelik bu hitabı verilmiştir.

**27. “...em ‘alâ kulûbin akfâluhâ ”:** “*Yoksa kalplerinin üzerinde kilitleri mi var?*”<sup>286</sup> Âyetin ilk cümlesi meâlen, “*Onlar Kur’ân üzerinde derin derin düşünmezler mi?*” şeklindedir. Sûrenin 22. ve 23. âyetlerinde, Allah’a isyân eden kullardan bahsedilmekte, böylelerinin Allah’ın rahmetinden dışlanan, sağır ve gözleri kör kimseler olduğu söylenmektedir. Âyet, eserde, mülhitlerin kalplerinin mühürlendiği; muvahhitlerin ise Allah’ın varlık ve birliğine iman ettikleri için bu hâlin onların başlarına bir ta olduğu ifâde edilerek aktarılmıştır.

**28. “ ...velev lâ fazlu’llâhi ‘aleyküm ve rağmetühü mâ zekâ minküm...”:** “*Eğer Allah’ın lütfu ve merhamet olmasaydı, sizden hiçbiriniz asla temize çıkamazdı.*”<sup>287</sup> Âyetin devamında “*Lâkin Allah (arınmak) isteyen kimseyi arındırmayı diler.*” ifâdesi yer almaktadır. Eserde, âyetin verildiği yerden önce müellif bir açıklama yapmış ve hidâyetin iki yönü bulunduğunu; bunlardan ilkinin kula ikincisinin Allah’a mahsus olduğunu beyân etmiştir. Kula mahsus olanı dil ile ikrâr ve kalp ile tasdik; Allah’a mahsus olanı ona hidâyet bahşetmektir, demiştir. Yani, hidâyet Allah’ın bir fazlıdır.

**29. “Ve mâ yenıku ‘ani’l-hevâ in-hüve illâ vağyün yühâ ”:** “*O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur’ân, ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.*”<sup>288</sup> Âyet-i kerime, İhlâs Sûresi’nin açıklanmasını müteâkip verilmiştir. Bu sûrenin mânâsını mülhitlerin anlayamayacaklarını söyleyen müellif, ardından bu âyeti vermektedir ki âyetin iktibâs sebebi İhlâs Sûresi’nin ilâhî kelâm olduğunu delillendirmektir.

**30. “Kün”:** “*Ol*”<sup>289</sup> Arapça emir kipinde kullanılmış bir fiildir. Kur’ân-ı Kerim’in muhtelif yerlerinde geçmektedir ve Cenâb-ı Allah’ın bir varlığı veya evreni yaratmasını ifâde için kullanılmıştır. Eserde kullanılma sebebi de bu yöndedir. (818., 4206., 4208. ve 4217. beyitler)

<sup>285</sup> Nûr 24/21 vd.

<sup>286</sup> Muhammed 47/24.

<sup>287</sup> Nûr 24/21.

<sup>288</sup> Necm53/3-4.

<sup>289</sup> Yâsin 36/82 vd.

31. “...**kul hel yestevi’l-a’mā ve’l- basīru...**”: “*De ki: ‘Kör ile gören bir olur mu?’*”<sup>290</sup> Ra’d Sûresi’nin bu âyeti bir hayli uzundur ve Allah’a ortak koşan putperestleri ve diğer müşriklerin durumlarını anlatmaktadır. Eserin bu bölümünde, bülbül ile doğan arasında geçen bir hikâye aktarılır. Bülbül çok güzel sesli olmasına rağmen yeri kafestir ve satıl- sa bile o kadar para etmez. Doğan ise el üstünde tutulur ve çok para yapan bir kuştur. Bülbül bunun sebebini sorduğunda doğan kendisine, “Sen kendin için, aşkı dile getir- mek için ötüyorsun; bense şâh için gayret ediyorum.” cevabını verir. Nefsi için gayret edenler, sâdece kuru sözler söyleyenler ehl-i kâl’dir ve onlar başkalarını da kendileri gibi yoldan çıkarmak isterler. Bunların durumu iktibâs ettiği âyette geçtiği gibidir.
32. “**Fe-emme’llezīne āmenū ve ‘amilū’s-şālihāti ve hüm fī ravzatin yuhberūn**”: *İman edip sâlih amel işleyenlere gelince, işte onlar cennet bahçelerinde sevindirilirler.*”<sup>291</sup> Âyet-i kerime, eserdeki bir önceki âyetin anlamını tamamlar niteliktedir. Amelsiz ilmin bir faydası yoktur; Müslümanlık, sâdece imandan ve dilde kuru bir sözden ibâret kal- mamalı, mutlaka amele dönüştürülmelidir.
33. “**Yā eyyühe’llezīne āmenū li-me tekūlüne mā lâ tef alūn**”: “*Ey iman edenler! Yap- mayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?*”<sup>292</sup> Âyet, eserde 888. ve 944. beyitlerde zikirle ilgili açıklamaların baş tarafında yer almaktadır. Esere göre, İmâm-ı Âzam ve İmâmeyn’in zikirle ilgili fetvâlarının birbirinden farklıdır; bundan dolayı gerek cehrî ve gerekse hafî zikir meşrudur. Devrin meşâyihî, bu üç imâmın fetvâlarından bir kısmını kendilerine göre uygun bulup kabul ederek diğer fetvâlara göre amel edenleri günahkâr- lıkla suçlamaktadırlar. Âyet, bu açıklamalara binâen eserde yer almaktadır.
34. “[**Ve**] **hüve’llezī ħalaka’l-leyle ve’n-nehâra [ve’s-şemse ve’l-ķamera]...**”: “*O, ge- ceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratandır.*”<sup>293</sup> Âyet-i kerime, “Hû” isminin önemini anlatıldığı bölümde (958-989. beyitler) yer almaktadır. Bu bölümde, Cenâb-ı Allah’ın kulları üzerindeki nimetlerinden ve onun hilkat kudretinden bahsedilmektedir. Bütün varlıkların sebebini “Hû” olduğu, şâir tarafından dile getirilir.

---

<sup>290</sup> Ra’d 13/16.

<sup>291</sup> Rum 30/15.

<sup>292</sup> Saff 61/2.

<sup>293</sup> Enbiyâ 21/33.

35. “[Ve] hüve’llezî ce’ale lekümü’n-nücūme...” : “*Dahası, sizin için yıldızları var eden odur.*”<sup>294</sup> Bu âyet de, bir önceki âyet gibi “Hû” isminin önemi anlatılırken esere dâhil edilmiştir.

36. “**Elâ inne evliyâ’e’llâhi lâ havfun ‘aleyhim ve lâ-hüm yahzenūn**”: *Bilesiniz ki Allah’ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.*”<sup>295</sup> Âyet-i kerime, Bâyezîd-i Bestâmî’nin kerâmetlerinin anlatıldığı bölümde (996-1031. beyitler) yer almaktadır. Allah’a yakın olan kimselerin (Allah dostlarının) hiçbir zaman korku ve endişe duymayacaklarını açıklayan şâir, sözlerine Yunus Sûresi’nin bu âyetini delil olarak getirmektedir.

37. “**...fe-lâ ye’menü mekra’llâhi ille’l-ķavmü’l-ķâsirūn**”: “*Ziyana uğrayan kavimden başkası Allah’ın tuzağından emin olamaz.*”<sup>296</sup> A’râf Sûresi’nde tüm muhâtaplara verilen öğüt şudur: Kimi model alırsanız onun gibi olursunuz. Kime benzerseniz onunla aynı âkıbeti paylaşırsınız. (31-58. âyetler) Nitekim şeytanın izini takip eden Ad, Hud, Semud, Lut ve Medyen toplumları helâk oldular. (59-102. âyetler)<sup>297</sup> İktibâs edilen bu âyet, bir önceki âyetin tam tersi bir durumu vurgulamak için esere dâhil edilmiştir. Nitekim;

Ḥüz<sup>ü</sup>nsüzdür olar anda vü illâ

Emîn olmaz Ḥudâ mekrinden añla

Budur uşta nişân ol nakle şâhid

Buyurmuş ķudretinden Ferd-i Vâḥid

beyitlerinin iktibâs edilen bu âyetle yakın ilişkisi vardır. Şâir böylece, Allah dostlarının her ne kadar korkusuz olsalar da yine de Allah’ın gazâbından kendilerini sürekli sakındıklarını; yani havf ve reca arasında olduklarını ifâdeye çalışmıştır.

38. “**Velev yü’eķızu’llâhü’n-nâse bi-mâ kesebū mā terake ‘alâ zāhrihâ min dābbetin...**”: “*Eğer Allah insanları kazandıkları yüzünden hemen cezâlandıracak olsaydı, yerkürenin sırtında hiçbir canlı bırakmazdı.*”<sup>298</sup> İnsanoğlunun nefesine uyararak, devamlı

<sup>294</sup> En’âm 6/97.

<sup>295</sup> Yunus 10/62.

<sup>296</sup> A’râf 7/99.

<sup>297</sup> İslamoğlu, C.1, s.260.

<sup>298</sup> Fâtır 35/45.

kötü işler yaptığını ifâde eden şâir, bu tür fiillerin aslında onu Allah'ın gazâbına müstahak hâline getirdiğini ifâde etmektedir.

**39. “Lâ ilâhe illa’llâh Muḥammedün rasûlu’llâh ”:** “Allah’tan başka ilâh yoktur, Muhammed onun Resûlüdür.”<sup>299</sup> Söz iki cümleden oluşmaktadır. İlki, Allah'ın varlık ve birliğini ortaya koyarken, ikincisi Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna şehâdeti beyân eder. İfade, İslâm dinin iman esaslarından olup tevhid akîdesini ortaya koymaktadır. Eserde bu söz bazen ilk cümlesiyle bazen de tamamı verilerek muhtelif yerlerde geçmektedir. 1290-1313. beyitler, kelime-i tevhiddeki “hû” hecesinin önemine açıklamaktadır. Bu bölümde, kelime-i tevhid sözünde yer alan harf sayısı (12 harf) ile Hz. Yâkub'un on iki oğlu arasında bir benzerlik kurulmuştur. Yâkub Peygamber'in on iki oğlundan en kıymetlisi nasıl Yusuf ise, kelime-i tevhidin de en kıymetli kısmı “hû” hecesidir.

Şâir, daha sonra “Muḥammedün rasûlu’llâh” sözünün on iki harf olduğunu, bu sözde de en kıymetlisinin yine sonundaki harf olduğunu ifâde eder ve insan bedenindeki yedi uzuv ve beş hisle benzerlik ilişkisi kurar. Eserde 1314-1327. beyitlerin yer aldığı bölümde, tamamen kelime-i tevhidin mâhiyeti ve önemi açıklanmaktadır. 3401. beyitte sözün tamamı yer alır ve şâir, bu söz ile yapılan zikrin çok önemli olduğunu vurgular. Sözün eserde iktibâs edilme sebeplerinden biri de şehâdet parmağının kelime-i şehâdet söylenirken havaya kaldırılmasının maksadını açıklamak içindir. Esere göre Hz. Âdem cennette meleklerin bir nûr karşısında saf tuttıklarını görür ve Cenâb-ı Allah'a bunun hikmetini sorar. Cenâb-ı Allah da, bunun sebebinin âlemlerin kendisi hürmetine yaratıldığı Hz. Muhammed olduğunu söyler. Âdem Peygamber, bu nûru görmek isteyince, Allahu Teâlâ, onun şehâdet parmağında bu nûru tecelli ettirir. Hz. Âdem de bu parmağını havaya kaldırarak kelime-i şehâdeti söyler. Hz. Âdem'in dünyaya gelmesinden sonra bu nûr parmağından kaybolmuştur. (2679-2698. beyitler)<sup>300</sup> Kelime-i tevhid, eserin pek çok yerinde kullanıldığı gibi, şâir, bu sözün geçtiği pek çok âyet ve hadise de eserinde yer vermiştir.

<sup>299</sup>Muhammed 47/19 vd. Sözün ilk cümlesi Kur'ân-ı Kerim'in muhtelif yerlerinde geçmektedir. “Muḥammedün rasûlu’llâh” ifâdesi ise Fetih Sûresi'nin 29. âyetinde yer almaktadır.

<sup>300</sup> Bu hadis, eserde İbn-i Abbas'tan nakledilmekle birlikte kaynaklarda böyle bir rivâyete rastlanamadı.

40. “**Fe-ḳāle enā rabbükümü’l-a‘lā** ”: “*Firavun, ‘Ben sizin en yüce Rabb’inizim’ dedi.*”

<sup>301</sup> Âyet-i kerime, kelime-i tevhidi söylemeyen, Allah’ın varlık ve birliğini kabul etmeyen kişilerin ve kavimlerin durumlarına misâl getirmek için eserde yer almaktadır. Firavun, “Hû” demek yerine “ben” demeyi tercih etmiş, bu yüzden de kavmiyle birlikte helâk olmuştur.

41. “**...fe-ağraḳnâhüm ecma‘în**”: “*Hepsini suda boğduk.*” <sup>302</sup> Âyet, bir önceki âyetin hemen altında eserde yer almaktadır. Zuhrûf Sûresi’nin bu âyeti ilâhlık iddiasında bulunan, Allah’ı inkâr eden Firavun’ un ve kavminin denizde ilâhî gazâba uğrayarak boğulmasını anlatmaktadır.

42. “**...ülâ’ike ketebe fî ḳulûbihimü’l-îmâne...**”: “*İşte Allah onların kalplerine imanı yazmıştır.*” <sup>303</sup> Şâir, 1559-1574. beyitlerde, “ben” demenin câiz olmadığını, bu ifâdenin bir “benlik” davası ihtivâ ettiğini; bunun yerine “biz” demek gerektiğini söyleyerek, Cenâb-ı Allah’ın kulları üzerindeki nimetlerini anlatır ve bu kulların Kur’ân-ı Kerim’de kalplerine iman nakşedilmiş kimseler olduğu âyetini iktibâs eder. Âyet, eserde “Hû” isminin öneminin anlatıldığı bölümde (1452-1608. beyitler) yer almaktadır.

43. “**...[ḳāle] Rabbî erinî ünzur ileyke...**”: “*(Mûsâ): ‘Rabb’im! Bana (kendini) göster, sana bakayım!’ dedi.*” <sup>304</sup> Âyet-i kerime, “Hû” isminin öneminin anlatıldığı bölümde (1452-1608. beyitler) geçmektedir. Mûsâ Peygamber, Cenâb-ı Allah’ı görmek arzusunu dile getirince, kendisine iktibâs edilen âyet vahyedilir. Şâir, Cemâlullâh’a kavuşmak için “benlik”ten vazgeçilmesini gerektiğini söyler.

44. “**Hüve’l- evvelü ve’l-âḫiru ve’z-ḳāhuru ve’l-bâṭnu...**”: “*O ilk ve sondur. Zâhir ve Bâttır.*” <sup>305</sup> Âyet, Allah isminin mânâsının açıklandığı bölümde (1741-1767. beyitler) yer almaktadır. Şâir, âyeti kendi söylediklerine delil olarak getirir ve Allah isminin zâhir ve bâtin anlamları olduğunu söyler.

45. “**Leḳad ḫalâḳne’l-insâne fî aḫsen-i taḳvîm**”: “*Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.*” <sup>306</sup> Âyet-i kerime, eserin Allah isminin beyân edildiği bölümünde (1875-1956. beyitler) yer almaktadır. Esere göre, Hudâ’nın sıfatlarının zâhirî ve bâtinî

<sup>301</sup> Nâziât 79/24.

<sup>302</sup> Zuhrûf 43/55.

<sup>303</sup> Mücâdele 58/22.

<sup>304</sup> A’râf 7/143.

<sup>305</sup> Hadîd 57/3.

<sup>306</sup> Tîn 95/4.

yönü olduğuna işâret edilerek nimetlerin de bu yüzden zâhir ve bâtın yönleri olduğu ifâde edilmektedir. İnsanın beden olarak “*ahsen-i takvîm*” üzere yaratılması nimetlerin zâhir yönü; Allah’ın insanın kalbine yerleştirdiği iman, mârifet ve can ise bu nimetlerin bâtınî yönüdür.

**46. “...li’llēhi mülkü’s-semāvāti ve’l-arzı...”:** “*Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah’a âittir.*”<sup>307</sup> Şâir, Allah isminden elif harfinin çıkartılmasıyla geriye “lillâh” ibâresinin kaldığını, bunun da ism-i âzâmın vasfı olduğunu söyleyerek bu kelime ile başlayan âyet-i kerimeyi delil olarak gösterir.

**47. “...lehû mülkü’s-semāvāti ve’l-arzı...”:** “*Göklerin ve yerin hâkimiyeti Allah’a âittir.*”<sup>308</sup> Allah isminden elif ve lam harfinin çıkartılmasıyla geriye “lehû” kalmaktadır. Şâir, Kur’ân-ı Kerim’in muhtelif yerlerinde geçen bu âyeti misâl olarak eserinde gösterir.

**48. “...yuhyî ve yumîtu ve hüve ‘alâ külli şey’in kadir”:** “*O yaşatır ve o öldürür; her şeye güç yetiren de odur.*”<sup>309</sup>“Allah” lafzından elif ve lam harflerinin ikisinin de çıkartılmasıyla geriye “hû” hecesi kalmaktadır ki verilen âyet-i kerimede bu ibâre geçmektedir.

**49. “Fa’lem ennehû lâ ilâhe illa’llâhu...”:** “*Bil ki Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur!*”<sup>310</sup> Şâir, eserinde Allah isminin azametini dâir önceki beyitlerin satır aralarında iktibâs ettiği âyet ve hadislerden sonra beşinci delil olarak bu âyet-i kerimeyi göstermektedir. Bu delillerin tefsir kitaplarında yer aldığını söyleyen müellif (1915. beyit), bu kitapların veya müelliflerinden isimlerinden söz etmez. İlerleyen beyitlerde altıncı (1943-1948. beyitler), yedinci (1949-1951. beyitler) ve sekizinci delillerden (1952-1955. beyitler) bahsedilmektedir.

**50. “...kuli’llēhü şümme zerhüm [fî havzihim yel’abün] ”:** “*‘Allah (indirdi)’ de sonra da bırak onları, içinde daldıkları bataкта oynayadursunlar.*”<sup>311</sup> Âyet-i kerime, eserde Allah’ın Peygambere emirlerinin beyân edildiği bölümde geçmektedir. (1956-2033. beyitler) Eserde âyetin bir kısmı verilmiştir. Âyetin muhâtabı, Allah’ın indirdiklerine

---

<sup>307</sup> Âl-i İmrân 3/189 vd.

<sup>308</sup> Bakara 2/107 vd.

<sup>309</sup> Hadîd 57/2.

<sup>310</sup> Muhammed 47/19.

<sup>311</sup> En’âm 6/91.

inanmayan ve onun nimetlerini inkâr edenlerdir. Şâir, âyetin bu bölümünü Allah isminin azametinin sekizinci delili olarak gösterir.

**51 “...hel ta‘lemu lehū semiyyē ”:** “Hiç, onun adını taşıyan bir başkasını biliyor musun?”<sup>312</sup> Şâir, Allah isminin azametinin dokuzuncu delili olarak bu âyette geçen ifâdeyi iktibâs etmiştir.

**52. “Kul ‘id‘u’llâhe ev ‘id‘u’r-rahmâne eyyen mâ [ted‘ü fe-lehü’l-esmâ’ul-hüsnâ ...] ”:** “De ki: ‘(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın ister Rahmân diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihâyet en güzel isimler onundur.’”<sup>313</sup> Şâir, Allah isminin büyüklüğüne dâir onuncu delil olarak İsrâ Sûresi’nde geçen 110. âyetin bir bölümünü göstermektedir. Duâ ederken bu iki ismin zikredilmesinin önemli olduğu vurgulanmaktadır.

**53. “...ve’zükürü’llâhe zikran keşīran le-‘alleküm tuflihūn”:** “Ama Allah’ı hiç hatırdan çıkarmayın ki, ebedî mutluluğa ulaşabilesiniz.”<sup>314</sup> İktibâs edilen ifâde, Kur’ân-ı Kerim’de iki sûrede geçmektedir. Eserde âyetin bir bölümü yer almaktadır. Allah isminin azametinin on birinci delili olarak gösterilen âyetin bu ifâdesinin, her belâdan kurtulmağa bir vesîle olduğu dile getirilir.

**54. “El’lezīne yezkürūna’llâhe kıyâmen ve ku‘ūden ve ‘alâ [cünūbihim...] ”:** “Onlar ayaktaayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar.”<sup>315</sup> Eserde, Cenâb-ı Allah’ın âyette kendisinden söz edilen kullarını methettiğinden bahsedilmektedir ve onlardan bu yüzden mürüvvet sahipleri olarak söz edilir.

**55. “El-ḥamdü li’llâh ”:** “Hamd Allah’a mahsustur.”<sup>316</sup> Âyet-i kerimenin bu bölümü, 1987. beyitte manzûm olarak yer almaktadır. Şâir, en güzel zikirlerden birinin bu ifâde olduğunu söyler.

**56. “Ve mâ kaderu’llâhe ḥakka kadrihî...”:** “Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler.”<sup>317</sup> İnsan aklının onu anlayamayacağını, bunun için de ne kadar ibadet ve tâat edilse de Allah’ın yüceliğinin, kıymetinin takdir edilemeyeceğini söyleyen şâir, (2001-2033. beyitler) Zümer Sûresi’nde geçen bu âyete eserinde yer vermiştir. Sûre, Mekke’de nâzil olmuştur. Mekkeli müşriklerin Müslümanları boykotu sonrası inmesi muhtemeldir.

<sup>312</sup> Meryem 19/65.

<sup>313</sup> İsrâ 17/110.

<sup>314</sup> Cum’a 62/10, Enfâl 8/45.

<sup>315</sup> Âl-i İmrân 3/191.

<sup>316</sup> Fâtıha 1/1 vd.

<sup>317</sup> Zümer 39/67.



Sûrenin ana teması tevhiddir <sup>318</sup> ve bu âyette de müşriklerin Cenâb-ı Allah'a şirk koştukları, oysa Allah'ın onların tasavvurlarından münezzehtir olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte, âyeti açıklayan beyitlere bakıldığında, muhâtabın müşrikler değil, çokça ibadet ve tâat eden, gerek gizli ve gerek açıktan her zaman Allah'ı zikreden, bununla birlikte yine de onu takdir edemeyen Müslümanlar olduğunu görmek mümkündür.

**57. “Fed‘u[‘llâhe] muḥlisîne lehü’d-dîne [velev kerihe’l-kâfirün] “O hâlde, kâfirlerin hoşuna gitmese de siz dini Allah'a has kılarak ona ibadet edin. ”** <sup>319</sup> Âyet-i kerime, duâya icâbetin hangi durumlarda gerçekleştiğinin anlatıldığı bölümde (2034-2175. beyitler) yer almaktadır. Eserde âyetin tamamı yerine, sâdece, ihlâsla Allah'a yalvarılmasının emredildiği kısım alınmıştır.

**58. “Efe-lem yenzurū ile’s-semâ’i fevḫahüm keyfe beneynâhâ ve zeyyennâhâ] ve mâ [lehâ] min fūrūc”:** “Üstlerindeki göğe bakmazlar mı? Onu nasıl binâ ettik, nasıl donattık! Onda hiçbir düzensizlik ve eksiklik yoktur.”<sup>320</sup> Hz. İsa'nın göğe uruç ettiğinde yanında bir iğne götürmesi, bu yüzden dördüncü kattan ileri gidememesi hâdisesini<sup>321</sup> işleyen şâir, kibirlenmenin, fakirlere karşı altın ve gümüş gibi dünyalıklarla üstünlük taslamanın kişiyi ateşe götüreceğini söylemektedir. Âyet-i kerime, Kâf Sûresi'nde geçmektedir ve yaratıcıyı ve âhireti inkâr edenlere sûre boyunca getirilen aklî delillerden birini ihtivâ etmektedir. Eserde söz konusu âyet, Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesi hâdisesi ile irtibatlı olarak kullanılmıştır. Şâir,

Ki yâ İsa bu igneyi n'idersin

Bizüm gökler söküğün mi dikersin (B.2287)

şeklinde soru sormakta, daha sonra âyet-i kerimeye işaret ederek göklerin kusursuz yaratıldığından söz etmektedir.

**59. “Allâhu nûru’s-semâvâti ve’l-arzı...”:** “Allah, göklerin ve yerin nûrudur.”<sup>322</sup> Vahdet-i vücûd görüşünü benimseyen mutasavvıfların, bu inanışlarına delil olarak getirdikleri âyetlerden biri de Nûr Sûresi'nde geçen bu âyettir. Mutasavvıflar arasında, âyet-i

<sup>318</sup> İslamoğlu, C.2, s.910.

<sup>319</sup> Mü'min 40/14.

<sup>320</sup> Kâf 50/6.

<sup>321</sup> Cemal Kurnaz (hızl.), *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzâhı*, İstanbul: H Yayınları, 2009, s.251.

<sup>322</sup> Nûr 24/35.

kerime farklı dönemlerde farklı yorumlanmıştır. Genel olarak Cenâb-ı Allah'ın kendi nûrundan yeşil bir cevher yaratması ile âlem-i melekût ve âlem-i ecsamın yaratılması süreci başlamıştır. Tasavvuf ıstılâhında, nûr-ı Muhammedî, hakikat-i Muhammedî veya rûh-ı Muhammedî gibi isimler alan bu görüşe göre, bütün varlıklar yaratılmadan önce Cenâb-ı Allah kendi nûrundan (cevher) Hz. Muhammed (nûr-ı Muhammedî, hakikat-i Muhammedî, levh-i mahfuz, akl-ı küll, rûh-ı izâfî)'i ve Hz. Muhammed'in nûru ile de (onun hatırına) diğer varlıkları (âlem-i melekût ve âlem-i ecsam) yaratmıştır.<sup>323</sup> İbnü'l-Arabî, hakikat-i Muhammedîyi vücûd-ı mutlakın yaratılış sahasındaki ilk ve en mükemmel mazharı (meclâ) olarak görür. Onun her isminin bir mazharı vardır. En kapsamlı isim olan ve bundan dolayı İsm-i âzam denilen Allah isminin mazharı hakikat-i Muhammedîdir. Bilgi ve ilham bakımından ele alınınca hakikat-i Muhammedî bütün peygamberlerin ve velilerin ledünnî ve bâtınî bilgileri aldıkları kaynaktır.<sup>324</sup> Âyet, eserde iki yerde iktibâs edilmiştir. Müellif, âyeti yorumlarken, nûr-ı Muhammedî anlayışının (3862-3871. beyitler) dışında gönüllerin de bu nûr ile aydınlandığı görüşüne (2298-2311. beyitler) eserinde yer verir. Bu ise Allah'ın temiz olan kalplerde tecelli etmesi veya kalbin Allah'ın nûru ile aydınlanması demektir. Zira tasavvuf erbâbı, Allah'ın kalp gözüyle görülmesinden bahsedince bundan, onun kalbe âit olan yakîn nûruyla görülmesini anlamışlardır. Onlara göre nûr, Allah'ın kulun kalbine yerleştirdiği ilâhî nûrdan bir parıltıdır. Meselâ enbiyânın vahyi ile evliyânın ilhamı arasındaki fark, bu ilâhî nûrun onların kalplerinde doğurduğu gaybî bilgilerin algılanışı noktasından da kendisini göstermektedir.<sup>325</sup> Şâirin eserin bu bölümünde bahsettiği tam da budur. Eserin 2308. ve 2309. beyitlerinde,

Ki Sulţân taht-gâhıdur pes ol dil

Münevver olmaz illâ ola key bil

Cemâlüm nûrıla ola münevver

Pes andan irer añâ nûr-ı envâr

<sup>323</sup> Bünyamin Erul, "Uydurma Rivâyetlerde Peygamber Tasavvuru", **İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu 2001**, Ankara: TDV, 2003, s.421-422.

<sup>324</sup> Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye", **DİA**, C.15, İstanbul: TDV, 1997, s.180.

<sup>325</sup> Salih Çift, "İlk Dönem Tasavvuf Düşüncesinde Nûr Kavramı", **Uludağ Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, C.13, S.1, 2004, s.140.

demekte; gönüllerin ancak Allah'ın Cemâl nûruyla münevver olabileceğini, mârifet makâmına ondan sonra ulaşılabilceğini açıklamaktadır.

**60. “Hünâlike'l-velâyetü li'llâhi'l-ḥakku...”:** “İşte bu durumda velâyet yalnızca hak olan Allah'a mahsustur.”<sup>326</sup> Kehf Sûresi'nin 32. âyetinden itibaren kendilerine bağ bağışlanan iki adamdan bahsedilir. Bu iki adamdan biri kibirlenir, Allah'ı inkâr eder ve bütün serveti mahvedilir. Adam da Allah'a ortak koşmaktan duyduğu pişmanlığı dile getirir. (Kehf /32- 42) Eserde iktibâs edilen âyetin tamamında, bütün serveti mahvedilen bu adamdan ve kendisine Allah'tan başka bir yardımcı gücün olmadığından bahsedilmektedir. Müellif ise âyetin iktibâs edilen bu parçasını, Allah'ın nûruyla kalbini temizlemiş kişilerin durumunu anlatmak için eserinde kullanmıştır.(2313-2319. beyitler) Âyetin sâdece bir parçasının kullanılma sebeplerinden biri de hiç şüphesiz “ velâyet ” kelimesidir.

**61. “...ve men yağfiru'z-zünûbe illâ'llâh...”:** “Zira, Allah'tan başka günahları kim bağışlayabilir ki?”<sup>327</sup> Âyet-i kerime, bir pâdişâh hikâyesinin temsilî olarak anlatıldığı bölümün sonunda (2321-2341. beyitler) yer almaktadır. “Allah” lafzında “ah” hecesinin olma sebebi, onun bütün günahları bağışlamasına bir vesiledir. Ancak, kendine isyân edenlerin günahlarını bağışlamaz.

**62. “...inne'n-nefse le-emmâretün bi's-sû'i...”:** “Nefis, aşırı derecede kötülüğü emreder.”<sup>328</sup> İnsanın, kendine rûh üflendiğinde nefsin kötü vasıflarıyla karşılaştığının anlatıldığı beyitlerde (2348-2368. beyitler) âyet-i kerime geçmektedir.

**63. “Rabbenâ zalemnâ ”** “Rabbimiz! Biz kendi kendimize zulmettik.”<sup>329</sup> Âyetteki bu ifâde, eserin 2349. beytinde geçmektedir. İnsan yaratılıp dünyaya gönderilmesinin ardından yaratılış gâyesini unutmuş, nefsinin hevâ ve hevesinin peşinden koşmuştur. Nasihât tarzında olan bölümün beyitlerinde şâir âyetin bu sözüne beytinde yer verir ve insanları yaratılış ve dünyaya gönderiliş gâyesine uygun davranmaya davet eder.

**64. “...fe-kesevne'l-izâme laḥmen...”:** “En sonunda kemiklere et giydirdik.”<sup>330</sup> Âyet-i kerimenin bu sözü, eserin 2581. beytinde

“Kesevnâ” pes “izâme laḥmen” anı

<sup>326</sup> Kehf 18/44.

<sup>327</sup> Âl-i İmrân 3/135.

<sup>328</sup> Yusuf 12/53.

<sup>329</sup> A'râf 7/23.

<sup>330</sup> Mü'minûn 23/14.

Didüğü ol-durur iy yâr-i cânı

şeklinde geçmektedir. Şâir, Ebu'l-Leys'in Kur'ân tefsirinde insanın anne karnında yaratılmasını âyet-i kerimenin bu kısmını da iktibâs ederek eserinde manzûm olarak nakleder.

**65. “Ve fî'l-arzî âyâtün li'l-mü'kinine ve fî enfüsiküm efe-lâ tübşürün”:** “*Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok alâmetler vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?*”<sup>331</sup> Cenâb-ı Hakk'ın insanı yaratması açıklandıktan sonra Allah'ın her varlıkta bir işâretinin bulunduğu ve onun insana verdiği nimetlerden bahsedilerek, şeytanın yolundan gitmek sûretiyle Allah'a isyânkâr olmamak gerektiği nasihat yollu anlatılmış, buna binâen eserde âyet-i kerimeye yer verilmiştir.

**66. “Ve'l-arza fereşnâhâ...” :** “*Yeri de biz döşedik.*”<sup>332</sup> Allah'ın varlık ve birliği, evrendeki varlık ve düzenlerden hareketle ispatlanmaktadır. (2747-2750. beyitler)

**67. “Ve ce'alne's-semâ'e saḫfan...” :** “*Gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık.*”<sup>333</sup> Âyet-i kerime, bir önceki âyetin hemen ardından eserde iktibâs edilmiştir. Şâir, okuyucuya aklî ve naklî delillerle Cenâb-ı Allah'ın varlık ve birliğini göstermek, onun nimetlerini anlatmak istemektedir.

**68. “Fe-enbetnâ fihâ ḫabben ve 'ineben ve ḳazben”:** “*Derken orada tohumu yetiştirmekteyiz. Meselâ üzüm bağları, sebze bahçeleri...*”<sup>334</sup> Bu âyet de öncekiler gibi Cenâb-ı Allah'ın varlığını ve nimetlerini anlatmak üzere eserde yer almaktadır.

**69. “Ve fî enfüsiküm efe-lâ tübşürün”:** “*Tıpkı sizin kendi varlığınızda olduğu (gibi), bunları görmüyor musunuz?*”<sup>335</sup> Müellif, önceki beyitlerde getirdiği deliller ve açıklamalar sonrasında yine âyet-i kerimeden yola çıkarak insanların ibret almalarını istemektedir.

**70. “...ve hüve me'aküm eyne mâ küntüm...”:** “*Nerede olursanız olun, o sizinle beraberdir.*”<sup>336</sup> Gönül, bir şehir gibidir ve onun binâ eden de Cenâb-ı Allah'tır. Allah, insanın gönlüne iman nûru yerleştirmiştir. Ayrıca bütün kâinatta onun eserlerini görmesi

<sup>331</sup> Zâriyât 51/20-21.

<sup>332</sup> Zâriyât 51/48.

<sup>333</sup> Enbiyâ 21/32.

<sup>334</sup> Abese 80/27-28.

<sup>335</sup> Zâriyât 51/21.

<sup>336</sup> Hadîd 57/4.

için ona âzâlar ve hisler de bahşetmiştir. Bundan dolayı o her yerde, kulu ile her an beraberdir. Şâir, bu açıklamalarına (2765-2782. beyitler) işte bu âyeti delil olarak gösterir.

**71. “Er-raḥmānu ‘ale’l-arşı’stevā ”:** “*Rahmân Arş’a kurulmuştur.*”<sup>337</sup> Âyet-i kerime eserde, hem beyit aralarında hem de beyitte (2803. beyit) geçmektedir. Beyitte, aruza uygun hâle getirilerek “Er-raḥmân ‘ale’l-arşı’stevā” şeklinde kullanılmıştır. Şâir, Allah’ın insanlara verdiği nimetlerden, insanın da ona karşı kulluk görevini yerine getirmesi gerektiğinden, aksi takdirde yerinin cehennem olacağından bahseder. (2783-2799. beyitler) Bu açıklamalardan sonra arşın yaratılmasını açıklamaya başlar (2800. beyit) Tasavvufta arş, 1. azamet mazharı, tecelli mazharı, zâtın husûsiyeti, cism-i küllî 2. Allah’ın mukayyet isimlerinin istikrar mahalli 3. küllî cisim, mutlak varlığın bedeni 4. Allah isminin mazharı olması itibariyle insan 5. Kamil insanın kalbi anlamlarında kullanılmıştır.<sup>338</sup> Arş-ı âzam, insanın akıl ve hayâli almayacak bir azamete sahiptir. Bu yönüyle arş, diğer cisimleri kuşatan bir mahaldir. Allahu Teâlâ arşı ihtiyaç için değil, azametini ve kudretini göstermek için yaratmıştır. Esere göre, Allah’ın isimlerinin tecelli ettiği yer olan arş-ı âzam, kendi özüne bakmış ve orada büyük bir ululuk görmüştür. Zira orası, âyet-i kerimede geçtiği şekilde Rahmân’ın hükümlerlik makâmıdır. Arş-ı âzam, yedi kat göğün de ötesinde bütün işlerin tanzim edildiği yerdir. Eserde âyet-i kerime, insanın parmaklarının mâhiyetinin açıklandığı bölümde yer almakla birlikte şâir, daha sonra insanın diğer uzuvlarını anlatmış; buradan hareketle âlemin yaratılışı bahsine geçmiştir. Dolayısıyla, faslın konusu ile âyet arasında konu bütünlüğü bulunmamaktadır.

**72. “[Yevme yeḳûlü li-cehenneme hel’imtela’ti ve yeḳûlü] hel min mezîd”:** “*O gün cehenneme (doldun mu ?) deriz; o ‘Daha var mı ?’ der.*”<sup>339</sup> Âyet-i kerime, eserde tam olarak yer almamaktadır. Allah’ın insanlara nimetlerinin çok fazla olduğunu anlatan şâir, insanın bununla övünmemesi gerektiğini söyler. Zira o sâdece bir meni denen bir katreden ibârettir. Gerçekte o yoktur, Allah vardır. İnsan ve diğer bütün varlıklar, Allahu Teâlâ’nın bir sûreti hükmündedir. Bundan dolayı, onun nimetlerine karşı “daha var mı?” demek gerekir. Âyet-i kerimede, cehennem genişliği anlatılmakla birlikte, âye-

<sup>337</sup> Tâhâ 20/5.

<sup>338</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.44.

<sup>339</sup> Kâf 50/30.

tin bir bölümünün alınması, sözün bağlamından koparılmasına yol açmıştır. (2802-2821. beyitler)

**73. “Yā eyyühe’llezîne āmenū’t-teḫu’llāhe vebteḡū ileyhi’l-vesīlete...”**: “*Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ona yaklaşımaya vesīle arayın!*”<sup>340</sup> Sehl bin Abdullāh Tüsterî, Bağdat çarşısında bir gün otururken bir kişi onun sakalını tutar ve Sehl de kendisine “Tanrının sakalından elini çek!” diye seslenir. Bunun üzerine kendisini küfürle ithâm ederler. Sehl bin Abdullāh Tüsterî de onlara kulun Allah’a âit olduğunu, dolayısıyla sakalın da ona âit olduğunu söyleyip onları ithâmlarından dolayı mahçup eder. Şâir, bu hikâye sonrasında şeyhlerin sıradan kişiler olmadıklarını, onların sözlerinin de Hak onların gözlerinden perdeyi kaldırdığı için sıradan sözler olmadığını söyler. Bundan dolayı Allah dostlarını kınamamak, ayıplamamak gerekir. (2822-2856. beyitler) Âyet-i kerime, mutasavvıflar tarafından Allah’a ulaşılması için kişinin insan-ı kâmile (şeyhe) ihtiyacı vardır şeklinde yorumlanmıştır. Şâir, eserinin bu bölümünde hem evliyâ ve meşayihe yapılan bu tür davranışlar Allah’a karşı yapılmış sayılır demekte, hem de Allah’a ulaşmak için bir şeyhe ihtiyaç olduğuna zımnî olarak işâret etmektedir.

**74. “...lā şarkıyyetün ve lā ġarbiyyetün...”**: “*doğuya da batıya da âit olmayan*”<sup>341</sup> Âyet-i kerimenin tamamı şöyledir: “*Allah göklerin ve yerin nûru(nun) kaynağıdır. Onun nûrunun sembolü, içinde kandil bulunan bir ışık mahalli gibidir. O kandil, kristal bir fanus içindedir. Öyle bir fanus ki, sanki inci gibi (parıldayan) bir gezegen. O kandil, doğuya da batıya da âit olmayan mübarek bir zeytin ağacından elde edilmiş bir yakıtla tutuşturulur. Öyle ışıltılı bir yağ ki, neredeyse ateş değmeden bile ışık saçacak, nûr üstüne nûrdur. Allah isteyen nûrunun (peşine takarak) doğru yola iletmeyi diler.*” Nûr Sûresi’nin 35. âyetinde geçen bu ifâde, melekî nûrun mâhiyetini açıklamak üzere eserde yer almaktadır. Felekî nûr, doğu ile batı arasında iken, melekî nûr doğuya da batıya da sığmaz. Zira o, Cenâb-ı Allah’ın bütün evreni ve müminlerin de gönlünü aydınlatan nûrudur. (2889-2890. beyitler)

**75. “[Yevme tera’l-mü’minîne ve’l-mü’mināti] yes‘ā nûruhüm beyne eydihim ve bi-eymānihim [büşrākümü’l-yevme cennātün tecrî min taḫtihe’l-enhāru ḫalidîne fihā...]”**: “*Bütün mümin erkekleri ve müminat kadınları önlerini ve sağ taraflarını aydınlatan*

<sup>340</sup> Mâ’ide 5/35.

<sup>341</sup> Nûr 24/35.

nûrlarıyla hızla ilerlerken gördüğün gün onlara: ‘Bu gün size müjde var: Tabanından ırmaklar çağlayan, içinde yerleşip kalacağınız cennetler!’ ”<sup>342</sup> İktibâs, eserin önceki beyitlerinde geçen açıklamalarla alakalıdır. Felekî nûr kıyâmet vakti, onun heybetinden sönerken, melekî nûr, Arasat meydanını doldurmakta, müminler onunla sevinmektedir. Felekî nûr, bir parça bulutla görünmez olurken melekî nûra hiçbir perde yoktur. Felekî nûr bu dünyaya âittir, melekî olan âhiretle alakalıdır. (2888-2899. beyitler)

**76. Hurûf-ı Mukatta’lar:** Eserde, Allah’ın isimlerinin verildiği bölümde, beyitlerde manzûm olarak Kur’ân-ı Kerim’deki hurûf-ı mukatta’lardan iktibâslar yapılmıştır. Eserde geçen hurûf-ı mukatta’lar şunlardır: “Hâ mîm”<sup>343</sup> (2950. ve 2967. beyitler) , “Tâ sîn”<sup>344</sup> (2953. beyit), “Yâ sîn”<sup>345</sup> ( 2954. beyit), “Elif lâm mîm”<sup>346</sup> (2954. beyit), “Kef fe he ye ‘ayn şâd”<sup>347</sup> (2963. beyit), Elif lâm mîm râ”<sup>348</sup> (2966. beyit), “‘Ayn sîn kâf”<sup>349</sup> (2967. beyit).

**77. “Lâ ilâhe illâ hû ”:** “Ondan başka ilâh yoktur.”<sup>350</sup> Eserde manzûm olarak 2957. beyitte geçmektedir.

**78. “eyyühe’l-insân ”:** “Ey insan!”<sup>351</sup> Âyetin tamamı şöyledir: “Yâ eyyühe’l-insânü mâ ğarrake bi rabbike’l-kerîmi” “Ey insanoğlu! Bu kadar ulu ve cömert olan Rabb’ine karşı bu gurûrun ne?” Âyet-i kerime, manzûm olarak 2967. beyitte Allah’ın isimlerinin verildiği bölümde geçmektedir.

**79. “[Kulnâ] yâ nâru künî berden ve selâmen [‘alâ İbrâhîm] ”:** “Biz, ‘Ey ateş’ dedik; ‘İbrâhîm’e karşı serin ve esenlikli ol!’ ”<sup>352</sup> Âyet-i Kerime, Şeyh Şiblî’nin bir kerâmeti münâsebetiyle eserde yer almaktadır. Esere göre Şeyh Şiblî, bir tabak içine Allah yazmış, tabak o an iki parça olmuş, kadehe Allah deyince kadeh havada dönmeye başlamıştır. Şeyhin bir işâretiyle, onu seyreden şahsın başında ateş çıkmaya başlamış, şeyh de Enbiyâ Sûresi’nin bu âyetini okumuş ve o ateş hemen sönüvermiştir. Şâir, nasıl “Ene’l-

<sup>342</sup> Hadîd 57/12

<sup>343</sup> Mü’min 40/1, Fussilet 41/1, Şûrâ 42/1, Zuhrûf 43/1, Duhan 44/1, Câsiye 45/1, Ahkaf 46/1.

<sup>344</sup> Neml 27/1.

<sup>345</sup> Yâsin 36/1.

<sup>346</sup> Bakara 2/1, Âl-i İmrân 3/1, Ankebut 29/1, Lokman 31/1, Secde 32/1, Rum 30/1.

<sup>347</sup> Meryem 19/1.

<sup>348</sup> Ra’d 13/1.

<sup>349</sup> Şûrâ 42/2.

<sup>350</sup> En’âm 6/102.

<sup>351</sup> İnfitâr 82/6.

<sup>352</sup> Enbiyâ 21/69.

Hak” sözünü Mansûr’un dilinden Allah demişse, bu âyeti de Şeyh Şiblî’nin ağzından söyleyenin de yine Allah olduğunu ifâde eder. (2994-3021. beyitler)

**80. “İnnâ ‘araznâ’l-emânete ‘ale’s-semâvâti ve’l-‘arzi ve’l-cibâli fe-ebeyne en- yahmil-nahâ ...”:** “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler.”<sup>353</sup> Âyet-i kerime, Hz. Âdem’in yaratılışının anlatıldığı bölümde (3023-3042. beyitler) geçmektedir. Şâir, Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Âdem’in kıssasını manzûm bir şekilde aktarır ve sonrasında âyete eserinde yer verir.

**81. “[Sübḥâne’l-lezî] ḥalâka’l-ezvâce [küllahâ] mimmâ tünbitü’l-arzu [ve min enfüsi-him ve mimmâ lâ ya’lemün] ”:** “Yerin bitirdiği şeylerden, insanların kendilerinden ve (daha) bilmedikleri (nice) şeylerden, bütün çiftleri yaratanın şanı yücedir.”<sup>354</sup> Âyet-i kerime, bir önceki iktibâsta geçen halifenin “Bir’im.” demesine binâen esere dâhil edilmiştir. Allah dışında bütün mahlûkat çiftler yaratılmıştır; hepsinin de bir benzeri vardır. Oysa Allah (cc) tektir, eşi ve benzeri yoktur. Şâir, bu bölümde (3140-3149. beyitler) tabiattaki zıt varlıkların misâllerini verir.

**82. “[Fe-izâ kazaytüm menâsikeküm] fe’zürü’llâhe ke-zikriküm âbâ’eküm ev eşedde zikran...”:** “(Hacca has) ibadetlerinizi tamamladıktan sonra (bir zamanlar) atalarınızı andığınız gibi, hatta daha güçlü bir biçimde Allah’ı anın!”<sup>355</sup> Bu âyet-i kerimenin geçtiği bölümde anlatılanlar da daha önceki beyitlerde geçen halifenin sözüne cevap niteliğindedir. Âyette geçen “atalarınız” kelimesinin “birden fazla baba” olarak değerlendirilmesi ve bu ifâdenin birine söylenmesi hâlinde tartışma ve itiraz olacağını ifâde eden şâir, Allah’ın da ikiliğe râzı olmayacağını izâh eder. Mârifet, ancak birlikle bulunabilir; ikilik, günah ve isyân vasfı taşır. (3152-3160. beyitler)

**83. “İnne fî [ḥalkı’s-semâvâti ve’l-arzi va]’ḥtilâfi’l-leyli ve’n-nehâri le-âyâtin li-üli’l-elbâb”:** “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır.”<sup>356</sup> Eserde, Allah’ın birliğinin tabiattan çeşitli misâller getirilerek eserde manzûm bir şekilde açıklandığı bölümde (3245-3255. beyitler) Al-i İmran Sûresi’nin bu âyeti de iktibâs edilmiştir.

<sup>353</sup> Ahzab 33/72.

<sup>354</sup> Yâsin 36/36.

<sup>355</sup> Bakara 2/200.

<sup>356</sup> Âl-i İmrân 3/190.



84. “...ve sekāhüm rabbühüm şarāben tahūrā”: “*Dahası, Rableri onlara, tertemiz bir içecek içirecektir.*”<sup>357</sup> Âyette geçen şarap, bir tevhid şarabıdır. Bunu Cenâb-ı Allah müminlere içirmiştir. O şarapla sarhoş olan bir mümin, başka şeylerden artık sarhoş olmaz. Şâir, âyetin bu mânâsını Câfer-i Sâdık’tan rivâyetle aktarır. Akıl, yalnızca ibadet ve Allah’ın varlık ve birliğini idrak için bir âlettir. Bundan ötesi ilâhî aşktır. Bu aşk şarabıyla sarhoş olanların katında akıl yok hükmündedir. (3256-3273. beyitler) Âyet-i kerimedeki “şarāben tahūr” ifâdesi, 4540. beyitte manzûm olarak da yer almaktadır. Burada da şâir, ifâdeye, “Allah’ı görmek” anlamı yüklemektedir.

85. “[Ve ke-eyyin min dâbbetin lâ tahmilü] rızkahâ Allāhu [yerzukahā] ve iyyāküm [ve hüve’s-semî‘u’l-‘alîm] ”: “*Nice canlılar vardır ki, rızıklarını taşımazlar, onların rızığını da sizinkini de yalnızca Allah verir. Zira her şeyi işiten ve bilen yalnızca odur.*”<sup>358</sup> Âyet-i kerime eserde, cennette Allah’ı görme şerefine nail olan kişilerin cennet ahvâlinin anlatıldığı bölümde (3282- 3336. beyitler) geçmektedir. Cennet ehlinin bir kısmı, oranın nimetleri ile meşgul iken, Cenâb-ı Allah’ı görenler bunlardan tamamen vazgeçmişlerdir. Zaten onların asıl gâyesi, cennet nimetleri değil, Cenâb-ı Hakk’ın kendisidir. Âyet-i kerime, Ankebut Sûresi’nde geçmektedir. Sûrenin 58. âyetinde, iman eden ve imana yaraşır ameller edenlere cennette makâmları anlatılmaktadır. Sûrenin 59. âyetinde, bu cennet ehlinin dünya hayatında çektikleri sıkıntılara göğüs gerdikleri ve devamlı Rablerine güvendiklerinden bahsedilmektedir. Eserde iktibâs edilen âyet ise, dünya hayatındaki canlıların rızıklarının Allah tarafından verildiğine işâret etmektedir. Şâir, bu âyeti, cennet ehlinin sıkıntısız bir hayat yaşayacağına dâir yorumlamış ve buna binâen eserine dâhil etmiştir.

86. “ ... eṭ-ṭayyibātü li’ṭ-ṭayyibîne ve’ṭ-ṭayyibüne li’ṭ-ṭayyibāti...”: “*Temiz kadınlar, temiz erkeklere; temiz erkekler de temiz kadınlara lâyıktır.*”<sup>359</sup> Bir Arabin Hz. Peygamber’e, Yusuf Peygamber’den daha üstün bir peygamber görmediğini söylemesi ve gerçekte hangisinin daha üstün olduğu sorması üzerine Hz. Peygamber’in ona verdiği cevapları ihtivâ eden bölümün (3337-3366. beyitler) sonunda, meâlen “ Onun sözü de, fiilleri de makâmı da Mevlâ’sı da iyidir.” sözünün akabinde âyet-i kerime eserde yer almaktadır. Şâir, Hz. Âdem’i sevmenin Allah’ın emri olduğunu söyler. Nûr Sûresi’nde

<sup>357</sup> İnsan 76/21.

<sup>358</sup> Ankebut 29/60.

<sup>359</sup> Nûr 24/26.

geçen âyet-i kerimenin tamamı eserde geçmemektedir. Âyet, iyilerle kötüler arasındaki farklılığı ortaya koymakta, iyilerin her türlü iftiradan uzak olduğu söylemekte ve bu insanların âhîret hayatında sınırsız bir bağış ve târifsiz güzellikte rızıklara kavuşacaklarını ifâde etmektedir. Eserin müellifi, iktibâs ettiği bölümü, âyetteki kadın ve erkeklerin birbirlerine münasipliği bağlamından koparıp daha geniş bir anlam çerçevesinde kullanır ve “Eğer iyi iseniz iyileri beğenirsiniz.” mesajını vermeye çalışır.

**87. “...ülâ’ike yübeddilu’llâhu seyyi’âtihim ḥasenâtin...”:** “Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.”<sup>360</sup> Âyet-i kerime, Cenâb-ı Allah’ın kullarının günahlarını affedici olduğunun anlatıldığı bölümde (3367-3383. beyitler) geçmektedir. Kirâmen Kâtibin melekleri, yazdıkları defterdeki günahların kaybolduğunu gördüklerinde bunun sebebini Cenâb-ı Allah’a sorarlar. Cenâb-ı Allah onlara, günahın silinme sebebini, o kulun kelime-i şehâdeti tekrar etmesi olduğunu söyler.

**88. “...ileyhi yaş‘ adü’l-kelimü’t-ṭayyibü ve’l-‘amelü’ş-şâliḥu yerfe‘uhü...”:** “Güzel sözler ancak ona yükselir. Sâlih ameli de güzel sözler yükseltir.”<sup>361</sup> Bu âyet-i kerime de bir önceki iktibâs edilen âyetin hemen ardından eserde yer almıştır. Bu iki âyetin sonunda şâir, kelime-i şehâdeti verir ve onun çokça tekrarlanması gerektiğini beyitlerinde nasihat yolu işler.

**89. “[Yâ eyyühe’l-lezîne âmenü]’zkürü’llâhe zikran keşîran ve sebbihûhu bükraten ve aşîle”:** “Siz ey iman edenler! Allah’ı çokça zikredin. Onu sabah akşam tesbih edin!”<sup>362</sup> Cenâb-ı Allah’ı çok zikretmenin sevabını anlatmak sebebiyle âyet-i kerimeye eserde yer verilmiştir.

**90. “E-lem tera keyfe żaraba’llâhu meşelen kelimeten ṭayyibeten ke-şeceratin ṭayyibetin aşluhâ şâbitün ve fer‘uhâ fi’s-semâ’i tü’ti ’ükülehâ külle ḥıynin [bi-izni Rabbihâ...]”:** “Görmedin mi Allah güzel bir sözü nasıl misâl olarak getirdi. (Güzel bir söz) kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir.”<sup>363</sup> Şâir, kelime-i tevhidin hikmetini açıklamak için bu âyete eserde yer verir. Kelime-i tevhidin bazı hikmetleri vardır ki, bunu açıklamak için de iktibâs ettiği âyetle ilgili Necmeddin-i Dâye’nin tefsirine mürâcaat eder. Buna göre kelime-i tevhid, yani iman bir ağaçtır. Bu ağacın kökü yerde ve dalları

<sup>360</sup> Furkan 25/70.

<sup>361</sup> Fâtır 35/10.

<sup>362</sup> Ahzab 33/41-42.

<sup>363</sup> İbrâhim 14/24-25.

göktedir. Bu ağacın bulunduğu yer tevfik, kökü inâyet, suyu riâyet, budakları kifâyet, yaprakları velâyet, meyveleri vuslat, gölgesi ünsiyettir. Bu ağacı Cenâb-ı Hak müminlerin gönül bahçesinde bitirmiştir. Şâir, daha sonra bu ağaçla ilgili Ebû Sa'id Harraz el-Bağdadî'nin temsilleri aktarır ve tasavvufî bazı ıstılâhları ve hâlleri bu temsillerle açıklar. Ancak bu temsillerden hangilerinin iktibâs hangilerinin şâirin kendi düşüncesi olduğu eserde açık olarak verilmemiştir.(3403-3477. beyitler)

**91. “Ve mâ ḥalaḳtu'l-cinne ve'l-inse illâ li-ya' budûn”:** “Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”<sup>364</sup> Kelime-i tevhidin mâhiyetinin ve öneminin beyân edilmesine dâir âyet-i kerimeden faydalanılmıştır. (3518-3546.beyitler) Kelime-i tevhid, insanların yaratılış sebebidir.

**92. “Yâ eyyühe'n-nâsu'budû Rabbeküm[ü'l-lezî ḥalaḳaküm ve'l-lezîne min ḳabliküm le'alleküm tettekûn”:** “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabb'inize ibadet ediniz ki Allah'a karşı gelmekten sakınasınız.”<sup>365</sup> Bu âyet-i kerime de, bir önceki iktibâs gibi, şâirin yaratılma sebebini ve kelime-i tevhidin önemini açıkladığı ve Allah'a ibadet etmeyi nasihat yollu dile getirdiği manzûmelere bir delil olması hasebiyle esere dâhil edilmiştir. (3450-3557. beyitler)

**93. “İrci'î”:** “Dön!”<sup>366</sup> Fecr Sûresi'nin 27. âyetinde geçen bu ifâde, eserde, kötü ahlâkın vasıflarının anlatıldığı bölümde, 3378. beyitte yer almaktadır. Âyetin tamamı şöyledir: “İrci'î ile rabbiki râziyeten merzıyyeten” “Rabbine, ondan râzı olmuş ve onu râzı etmiş olarak dön!” Tasavvufta, dört unsur nefsin dört makâmıyla anlatılmaktadır. Buna göre, ateş, nefs-i emmare; hava, nefs-i levvame; su, nefs-i mülhime ve toprak da nefs-i mutmainnenin karşılığıdır.<sup>367</sup> Şâir, eserin bu bölümünde (3687-3745. beyitler), ateş ve hava ile gelenlerin yerinin cehennem; su ve toprakla gelenlerinin yerinin ise cennet olacağını söyler ve kötü ahlâkın vasıflarını sıralar. Ancak kötü ahlâktan arınmak sûretiyle mutmainne makâmına ulaşabileceğini ifâde eder. Mutasavvıflar arasında bu âyet-i kerime, nefsin mertebelerinden nefs-i mutmainne, nefs-i râziye ve nefs-i marziyyeye işâret etmektedir. Meselâ Cürcanî'ye göre nefs-i mutmainne, kalp nûru ile nûrlanması tamamlandıktan sonra kötü sıfatlardan sıyrılarak güzel ahlâk ile ahlâklanan nefistir.

<sup>364</sup> Zâriyât 51/56.

<sup>365</sup> Bakara 2 /21.

<sup>366</sup> Fecr 89/27.

<sup>367</sup> Cebecioğlu, s.59

Bu nefis, Cenâb-ı Hakk'ın tevfiik ve inâyetiyle sekinet ve yakîne mazhar olarak ıstıraplardan kurtulur. Bu makâmda beşeriyet fenâ bulup nûr-ı Muhammedî zuhûr ettiğinden, nefis, hitab-ı ilâhîyeye mazhar olur.<sup>368</sup> Eserde, şâirin de âyete yaklaşımı benzer şekildedir. O da, ancak ahlâk-ı zemîmeden (kötü ahlâklardan) nefsin arındırılması sûretiyle “ircîî” ilâhî hitabına mazhar olunabileceğini ve ondan sonra “râzıye” ve merzıyye” makâmlarına ulaşılabilceğini söyler. (3378. beyit)

**94. “ ...e-lâ innehû bi-küllî şey'in muhîṭ”:** “İyi bilin ki o, her şeyi kuşatandır.”<sup>369</sup> İman-küfür, saadet-şekavet, karanlık-aydınlık, muhabbet-adavet vb. bütün hâller, gerçekte Allah'ın sıfatlarının birer tecellisi hükmündedir. Zira o her şeyi kuşatmıştır. Şâir, bununla ilgili Abdürrezzak isimli bir şeyhin bir Hristiyan kıza âşık olmasını ve Muhyiddin Arabî'nin halifenin oğlu önünden geçerken ondaki ilâhî nûru ve güzelliği görmesi sonucu düşüp bayılmasını misâl olarak gösterir. Şâir, âlem-i ecsamdaki her şeyin, Cenâb-ı Hakk'ın Cemâl ve Kahhar isimlerinin birer âyinesi hükmünde olduğunu söyler. (3763-3816. beyitler)

**95. “...va'llâhu muhîṭun bi'l-kâfirîn”:** “Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.”<sup>370</sup> Bu âyet-i kerime de bir önceki âyetin hemen ardından eserde yer almaktadır. Söz konusu iktibâs, eserde, önceki iktibâsla aynı gerekçelerle yer almaktaysa da, âyetin bütünündeki anlam bağından uzaklaştırılarak kullanılmıştır. Zira, Bakara Sûresi'nin bu âyetinde, Allah'a iman etmeyen kâfirlerin durumlarına misâl getirilmektedir.

**96. “...fe-eynamâ tüvellû fe-şemme vechu'llâhi...”:** “Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır.”<sup>371</sup> Âyet-i kerime, eserde 145. ve 146. iktibâsların hemen altında yer almaktadır. Âyet, işârî yorumlarla birlikte, tasavvuftaki vahdet-i vücûd nazariyesini benimseyenlerin delillerinden biri olmuştur. İlk dönem mutasavvıfları, bu âyetten “fenâ” mânâsı çıkarmışlar ve “Bunda kalplerin doğum ve batım yerlerine işâret vardır. Kalplerde doğan ve batan nûrlar vardır. Kalpleri hakikatler kaplayınca, onlardaki şevarik (sıfat nûrları) gizlenir. Güneş doğunca yıldızların gizlenmesi gibi Hakk'ın huzurunda da kahr hâsıl olur, sûret mahvolur, görünmez, duyu ve anlama kalmaz. İlim ve akıl yetkisi irfan ve vicdan ışığı yok olur. Çünkü bunlar beşerî sıfatlardır. Mevsuf (beşerilik) yok

<sup>368</sup> Murat Sülün, “Nefs-i Mutma'inne'ye Yeni Bir Yaklaşım”, *Ankara Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 50:1, 2009, s.12.

<sup>369</sup> Fussilet 41/54.

<sup>370</sup> Bakara 2/19.

<sup>371</sup> Bakara 2/115.

olunca sıfat nasıl kalır?” demişlerdir. Kuşeyrî de ile birlikte âyet-i kerime, vahdet-i vücûd şeklinde yorumlanmıştır.<sup>372</sup> Şâirin bu anlayışla yazdığı beyitlerine âyeti delil olarak getirdiği görülmektedir.

**97. “[Yā eyyühe’l-lezîne âmenü men yertedde minküm ‘an dînihi fe-sevfe ye’ti’llêhü bi-ķavmin] yuħibbuhüm ve yuħibbühêhü...”:** “*Ey iman edenler! Sizden her kim dininden dönerse, (bilin ki), Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler.*”<sup>373</sup> Âyet-i kerimenin sâdece “ yuħibbuhüm ve yuħibbühêhü ” kelimeleri eserde yer almaktadır. Şâir bu iktibâsı, âlemlerin yaratılma sebebinin sevgi/aşk olduğunu izâh etmek için yapmıştır. Cenâb-ı Allah, ehadiyyet mertebesinde gizli bir hazine iken bilinmeyi istemiş ve kendi nûrundan yeşil bir cevher yaratmıştır. Bu cevher, tasavvufta cevher-i evvel, nûr-ı Muhammedî, Levh-i mahfuz gibi isimlerle anılmaktadır. Diğer bütün yaratılmışların kaynağı işte bu cevherdir ve Cenâb-ı Allah’ın bu cevhere muhabbet nazarıyla bakmasıyla her şey var olmuştur. Âyet-i kerime, esere bir bölümünün tasavvufî açıdan yorumlanmasıyla dâhil edilmiştir.

**98. “...şummün bukmün ‘umyün...”:** “*Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler.*”<sup>374</sup> Bakara Sûresi’nin 18. âyetinde Allah’ı dünyaya ve şeytana değişen ehl-i tuğyanın durumu anlatılmakta ve onlar için “sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler; artık onlar (hakîkate) dönmeyizler.” ifâdesi kullanılmıştır. Âyetin bu bölümü, eserde 3957. beytinde geçmektedir. Şâir bu beyitlerde, kalbin tasfiye edilmesinden, nefsin şerîat ipliyle bağlanmasından söz etmektedir. Bu şekilde hareket etmeyen kişinin durumu, Bakara Sûresi’nde tavsif edilen kişinin durumu gibidir. Şâirin beyitlerdeki bu açıklamalarına bakıldığında, âyet-i kerimenin bağlamından koparılarak tasavvufî bir yorumla esere dâhil edildiğini söylemek mümkündür.

**99. “Ve kezâlike evħaynâ ileyke rûħan min emrinâ mâ kunte tedrî ma’l-ķitâbü ve le’l-îmânü velâkin ce’alnâhü nûran nehdî bihi men neşe’ü min ‘ibâdinâ...”:** “*Ve (ey Nebî,) işte sana da kendi emrimizden hayat bahşeden bir mesaj vahyettik; sen daha önce kitap nedir, iman nedir bilmezdin.*”<sup>375</sup> İslâm’ın beş şartı vardır. Bunlar şerîatın zâhiridir. Onun bir de bâtınî yönü vardır. Bu amellerin bâtınî yönü ancak tarikatla keşfedilebilir.

<sup>372</sup> Süleyman Ateş, s.259.

<sup>373</sup> Mâ’ide 5/54.

<sup>374</sup> Bakara 2/18.

<sup>375</sup> Şûrâ 42/52.

Fakat bâtnın kapısı, şerîat kilidiyle açılabilir. Bu kilidin dişleri bulunmaktadır. Eğer kilidin dişleri tam oturmazsa, yani sâlik bu beş şartı yerine getirmese, o bâtnın kapısı açılmaz. Enbiyâlar, bu kapıdan içeri girmişler ve orada duydukları esrârı ümmetlerine duyurmuşlardır. Şâir, âyet-i kerimeyi delil getirerek, bu esrârın Cenâb-ı Allah tarafından bildirildiğini açıklamaktadır. (3997- 4012. beyitler)

**100. “Ellezîne yü’minüne bi’l-ğaybi...”:** “*Onlar gayba inanırlar.*”<sup>376</sup> Şâir, önceki beyitlerde şerîat kapısının ancak tarikat kilidiyle açılarak bâtnî esrârlara vâkıf olunabileceğini söylemekteydi. Bu âyet-i kerimeyi de yine şerîat kapısından nasıl girilebileceğini anlattığı beyitlerine bir delil getirmek amacıyla eserine dâhil etmiştir. Şerîat kapısının dişlerinin tam oturması (İslâm’ın beş şartının yerine getirilmesi) sonrasında, tarikattaki tâlibin bu hâli, kalbinin temizlenmesini sağlayacaktır. Kalbin tasfiye edilip düzelmesi, gayb âleminin kapılarının açılmasına vesîle olacaktır. İbadetlerin ve dinî ilimlerin artması, iman nûrunun gayb âleminde doğmasını; tâlibin aşk acısıyla feryat etmesini de beraberinde getirecektir. (4013- 4018. beyitler) Âyet-i kerimenin bu bölümü, eserde ilme’l-yakîn ve ayne’l-yakînle ilgili izâhların yapıldığı bölümde tekrar yer almaktadır. (5341- 5398. beyitler)

**101. “Hüve’l-lezî enzele’s-sekînete fî kûlûbi’l-mü’minîne li-yezdâdü îmânen ma’a îmânihim...”:** “*O, inanların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir.*”<sup>377</sup> Tarikat yolunda tâlibin beden kalıbıyla sülûkunu tamamlaması şerîat kanunlarını yerine getirmesi gerekmektedir. Amel olmadan hiç kimsenin imanının kemâle ermesi mümkün değildir. Şâir, bunu âyet-i kerimeyi iktibâs ederek eserinde açıklamaktadır. (4020- 4023. beyitler)

**102. “Küllü şey’in hâlikün illâ vechehû...”:** “*Onun zâtından başka her şey yok olacaktır.*”<sup>378</sup> Şâir, cisimler âlemindeki her şeyin Allah’ın isim ve sıfatlarının birer tecellisi olduğunu, günün birinde her şeyin fenâ bulacağını, yalnızca Cenâb-ı Hakk’ın bâkî kalacağını çeşitli misâllerle eserin bu bölümünde çeşitli misâller getirerek açıklamaktadır. (4063- 4132. beyitler)

---

<sup>376</sup> Bakara 2/3.

<sup>377</sup> Fetih 48/4.

<sup>378</sup> Kasas 28/88.

**103. “Men kāne fī hāzihī a‘ mā ve hüve fi’l-âhireti a‘ mā ”:** “*Kim, bu dünyada körlük ettiyse âhirette de kördür.*”<sup>379</sup> Eserde, insan dışında hayvanlarda da kalp denilen bir et parçası olduğu, insanın eğer tevhid zikriyle kalbini temizlemesi gerektiği söylenir. Aksi takdirde o kişi, sûreten hayvanlara döner. Bu kişiler, hem bu dünyada hem de âhirette kördür. (4153- 4163. beyitler)

**104. “İnne fī zālīke le-zikrā li-men kāne lehū kalbün...”:** “*Elbette bunda, (akleden) bir kalbe sahip olanlar için ibretlik bir uyarı vardır.*”<sup>380</sup> Âyet-i kerime bir önceki iktibâs gibi, kalbin vasıflarının anlatıldığı bölümde yer almakta, kalp temizliğinin ve kalb-i hakîkinin öneminin anlatıldığı beyitlere bir delil niteliği taşımaktadır. Kalb-i hakîkiye sahip olmayan kişi, hayvanlardan daha kötü bir hâldedir. (4172- 4183. beyitler)

**105. “Ve yes’elüneke ‘ani’r-rūhi kuli’r-rūhi min emr-i Rabbī...”:** “*Sana rûh hakkında soruyorlar. De ki: ‘Rûh, Rabb’imin bileceği bir şeydir ve size bu konuda pek az ilim verilmiştir.*”<sup>381</sup> Âyet-i kerime, rûhun vasıflarının anlatıldığı bölümün hemen başında yer almaktadır. Şâir, eserin bu kısmında, rûhun âlem-i emirde olduğunu, kün” emriyle maddeye bürünüp ortaya çıktığını, Allah’a yakınlık gibi bir ihtisâsı olduğunu söylemektedir. Mutasavvıflar, rûhun mahlûk olup olmayacağı konusunda farklı görüşler bildirmişlerdir. Zira iktibâs edilen âyet-i kerimeye göre rûh Allah’ın emrindedir. Allah’ın emri onun kelâmıdır. Allah’ın kelâmı ise, onun mahlûk olmayan bir sıfatıdır. O halde rûh mahlûk değildir, diyenler olmakla birlikte mutasavvıfların geneli, rûhun mahlûk olduğu yönünde kanaat bildirmişlerdir.<sup>382</sup> Şâir, bu bölümde ayrıca, âyet-i kerimede olduğu gibi aklın ve fehmin onu idrak edemeyeceğini söyler. ( 4195- 4209. beyitler)

**106. “Halâka’s-semāvāti ve’l-arza fī sitteti eyyāmin [şümme’stevā ‘ale’l-‘arşi...] ” :** “*Şüphesiz sizin Rabb’iniz, gökleri ve yeri altı gün içinde yaratan ve sınırsız güç ve kudret makâmına kurulan Allah’tır.*”<sup>383</sup> Âyet-i kerime eserde, rûhun vasıflarının anlatıldığı bölümde yer almaktadır. Mutasavvıflar, göklerin ve yerin yaratılışını, nûr-ı Muhammedî görüşüne göre açıklar.<sup>384</sup> Tasavvufta, nûr-ı Muhammedî’den sonra nefs-i küll, sonrasında âlem-i melekût yaratılmıştır. Âlem-i melekûtun en yüksek, en saf ve en güzel olanına

<sup>379</sup> İsrâ 17/72.

<sup>380</sup> Kâf 50/37.

<sup>381</sup> İsrâ 17/85.

<sup>382</sup> Uludağ (hzl.), **Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Taarruf**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013, s.103.

<sup>383</sup> A’râf 7/54.

<sup>384</sup> Nûr-ı Muhammedî için bu çalışmada bkz. “Hz. Muhammed” bahsi, s.233.

âlem-i gayb, âlem-i lâhut, âlem-i ceberût isimleri verilmektedir. Ortasına âlem-i ervâh, âlem-i mânâ, âlem-i emr denir. Alt kısmına âlem-i mücerret, âlem-i berzah ve âlem-i misâl adları verilmektedir. Âlem-i melekût'un yaratılmasından iki bin yıl sonra âlem-i mülk yaratılmıştır. Âlem-i mülkün en üst tabakasına âlem-i bekâ, âlem-i ulvî; orta tabakasına âlem-i ecsam-ı esiriyye; en alt tabakasına âlem-i ecsam, âlem-i süflî, âlem-i kevn ü fesad adları verilmektedir.<sup>385</sup> İktibâs edilen âyetin yer aldığı bölümde şâir, âlem-i ervâhın yaratılışı ve mutasavvıfların âlem-i melekût ve âlem-i mülk ile ilgili görüşlerini manzûm bir şekilde ele alır. (4212- 4219. beyitler)

**107. “Fe-sübhâne’l-lezî bi-yedihi melekûtu külli şey’in ve ileyhi türce’un”:** *“Her şeyin hükümranlığı elinde olan Allah’ın şanı ne yücedir! Siz yalnızca ona döndürüleceksiniz.”*<sup>386</sup> Âyet, rûhun vasıflarının anlatıldığı bölümde geçmektedir. Şâir, âlem-i mülkün ancak âlem-i melekûtla dâim olduğunu söyler. Hepsini sebebi ise, insandır. Bununla birlikte bâkî olan yalnızca Allah’tır. Bütün âlemler birbirine bağlı olarak yaratılmıştır, hepsi de fenâ bulacaktır. Fakat Cenâb-ı Allah’ın varlığı ve kâim oluşu kendindedir, onun zâtını anlamak mümkün değildir.(4220- 4238. beyitler)

**108. “...ve nefahtü fihi min rûhi...” :** *“Ve ona kendi rûhumdan üfledim.”* Sa’d Sûresi’nde geçen âyetin tamamı şöyledir: “Fe-izâ sevveytühû ve nefahtü fihi min rûhi feka’ü lehü sâcidîne” *“Onu şekillendirip içine rûhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin!”*<sup>387</sup> Âyetin bölümleri, beyitlerde manzûm olarak yer almaktadır. (4243.,4245., 4249., 4253. beyitler) Tasavvuftaki vahdet-i vücûd görüşüne göre rûh iki türdür. Biri Allah’ın rûhu ve diğeri Âdem’in rûhu. Allah’ın rûhu kadimdir. Fakat bu rûh, Allah’tan Âdem’e üflenince yaratılmış olur. Bu görüşe göre rûh aslında Allah’ındır, ondan feyz alarak Âdem’e geçmiştir. Bu feyiz dolayısıyla Âdem’in rûhu yaratılmış ise de aslı itibarıyla rûh mahlûk değildir.<sup>388</sup> Yine tasavvufta rûh, nefis anlamıyla da kullanılır. Nitekim ilk mutasavvıflar rûhu, tab’, nefis, kalb, sır ve rûh şeklinde tasnif etmişlerdir. Dolayısıyla nefis denilince rûhun alt kademesi anlaşılmaktadır. Üste doğru gidildikçe nefis safiyet kazanmaktadır. Bunun için seyr ü sülûkta nefsin dereceleri vardır ve her bir derece bir makâmıdır.<sup>389</sup>

<sup>385</sup> İbrâhim Hakkı, **Mârifetnâme**, İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1330, s.6-7.

<sup>386</sup> Yâsin 36/83.

<sup>387</sup> Sa’d 38/72, Hicr 15/29.

<sup>388</sup> Süleyman Ateş, s.279.

<sup>389</sup> Süleyman Ateş, s.280-281.



Esere göre rûh, Hakk'ın "Yuhyî" sıfatının bir tecellisidir ve onun yaratılması bir dakikalık bir hâdisedir. Bu rûhun kemâle ulaşması için tahliye ve tezkiye edilmesi gerekmektedir. Cemâl ve Celâl sıfatlarının tecellisi ile bedenlerdeki rûhların farklılıkları da ortaya çıkmaktadır. Şâir eserinde, nefis ve rûh kavramlarını birbirine bağlı olarak değerlendirir. Ona göre, tezkiye-i nefis gerçekleşmeyince tahliye-i rûh da gerçekleşmez. Bundan dolayı, tezkiye-i nefsin devamlı sûrette yapılması gerekir. Böylece insanın Cenâb-ı Allah'a ulaşılabilmesi mümkün olacaktır. (4243- 4276. beyitler)

**109. "Hüve'l-lezî ce' aleküm halâ'ife'l-arzı...":** "Çünkü o, sizi yeryüzünde halife kılan-  
dır." <sup>390</sup> Âyet-i kerime eserde, ilâhî lütuflara ve cezbeyle ulaşılabilmesi için rûhun, kalbin ve nefsin terbiye ve tasfiye edilmesi gerektiğinin anlatıldığı bölümde, yer almaktadır. Şâir, bütün nimetlerin insanoğlunun Cenâb-ı Allah'ın halifesi olması hasebiyle verildiğini söyler.

En'âm Sûresi'nin bu âyeti, mutasavvıflar tarafından insan-ı kâmil olarak yorumlanmıştır. İnsan-ı kâmil, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olması itibarıyla, onun bütün isim ve sıfatlarına mazhar olan kimsedir. Ayrıca insan-ı kâmil, âlemin varoluşunu ve varlığını sürdürmesinin sebebidir; bu anlamda varlığı meydana getiren ve onu muhâfaza eden ilkedir. <sup>391</sup> İnsan-ı kâmil, ilk dönem sûfilerinde rastlanmayan bir kavramdır. Ancak, Hallâc-ı Mansûr "Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı." hadisinden yola çıkarak, Allah'ın kendi nefsinde, kendisi için tecelli ettiğini söylemiştir. Bu tecelli ile Allah, kendi isim ve sıfatlarının hepsini ihâta eden sûret vücuda getirmiştir. Hallâc'ın bu anlayışı daha sonra İbn-i Arabî'nin insan-ı kâmil düşüncesini meydana getirmiştir. İbn-i Arabî'ye göre kâinat ilk önce rûhsuzdu. Tıpkı cilâsı vurulmamış bir ayna gibiydi. Âdem, bu cilâsız aynanın cilâsı ve rûhu olmuştur. Ona göre insan, Allah'ın isim ve sıfatlarının bütün kemâllerini aksettiren cismi, büyük âlemin cisminde küçük olsa bile, insan büyük âlemin bütün hakikatlerini kendinde toplamaktadır. <sup>392</sup>

**110. "...elestü bi-Rabbiküm kâlû belâ...":** "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" <sup>393</sup> A'râf Sûresi'nin 172. âyetinin bu bölümü, eserde, kelime düzeyinde yer almıştır. (4451 ve 4452. beyitler) Tasavvufî metinlerde çokça kullanılan bu ifâde, âlem-i ervâhta, insanoğlunun Cenâb-ı Allah'a verdikleri misakı anlatmaktadır. Mutasavvıflar bu sözü lafzî

<sup>390</sup> En'âm 6/165.

<sup>391</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.188.

<sup>392</sup> Hasan Kamil Yılmaz, "İnsân-ı Kâmil", *Altınoluk Dergisi*, S.125, İstanbul: Erkam Yayınları, 1996, s.31.

<sup>393</sup> A'râf 7/172.

mânâsıyla değerlendirirken, kelâmcılar sözün bir temsil olduğunu söylerler. Şâir, âlem-i melekût olarak tâbir edilen varlık mertebesinin bir tabakası olan âlem-i ervâhta rûhların yaratılışını ve daha sonra beden kalıbında âlem-i ecsama gelmesini beyitlerde anlatırken, âyet-i kerimede geçen ifâdeleri kullanmıştır.

**111. “ İnnâ senulkî ‘aleyke kavlen sakîle”:** “Şüphesiz biz sana (sorumluluğu) ağır bir söz vahyedeceğiz.”<sup>394</sup> Âyet-i kerime, ibadet ve aşkla Allah’a yaklaşan bir müride, Cenâb-ı Hakk’ın esrâr perdelerini kaldırıp bütün sırlarını ayan etmesinin anlatıldığı bölümdeki beyitlerde (4523 ve 4524. beyitler) manzûm olarak yer almaktadır. Allah tarafından sevilme için önce onu sevmek ve ona ibadet etmek gerektiğini dile getiren şâir, ancak bu şekilde esrâr perdelerinin ortan kalkacağını, sevgilinin sırlarını ayan edeceğini söyler. Böylece, ilâhî lütuflar da ortaya çıkmaya başlar. Âyet-i kerimede geçen “sakîl”, şâir tarafından kadeh olarak temsil edilmiştir. “Kavl” bu şaraptan içilen bir şaraptır ki, onun tesiri, rûha ve bedene tesir eder. Varlık o an yokluğa tebdil olur ve fenâ makâmına ulaşır.

**112. “...ve ‘ala’l-a’ râfi ricâlün [ya’rifüne küllen bi-sîmâhüm...]”:** “A’râf üzerinde de birtakım adamlar vardır, cennet ve cehennemliklerin hepsini simalarından tanımaktadırlar.”<sup>395</sup> A’râf, sevapla günahları eşit olduğu için ne cennete ne de cehenneme gidebilenlerin toplandığı yer olarak kullanılmakla birlikte, tasavvufî istilâhta, Hakk’ı her yerde bütün sıfatlarıyla tecelli eder bir halde temâşâ etme, Hakk’ı tecelli ettiği mazharlarda müşâhede makâmı gibi anlamlara gelmektedir.<sup>396</sup> Şâir, önceki beyitlerde ve iktibâs ettiği âyetlerde varlığın fenâ bulmasından bahsetmektedir. İşte fenâ sonrası varılacak makâmın adı A’râf’tır. Eserde bu ismin hem zâhirî hem bâtinî anlamları üzerinde durulmaktadır. (4527- 4536. beyitler)

**113. “ [Nâdev ashâbe’l-cenneti ] en-selâmün ‘aleyküm lem tedhulûhâ ve hüm yaţme’ün”:** “Cennetliklere ‘Selâm olsun size!’ diye seslenirler.”<sup>397</sup> Şâire göre, fenâ makâmındaki âşık, A’râf ehlini ve onların vaziyetini, cennet ve cehennemi temâşâ eder ve cennetkilere selâm verir. Âyet-i kerime, bu açıklamalara binâen verilmiştir. (4537. beyit)

<sup>394</sup> Müzemmil 73/5.

<sup>395</sup> A’râf 7/46.

<sup>396</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.42.

<sup>397</sup> A’râf 7/46.

**114. “ [...kālū] Rabbenā lā-tec‘alnā me‘ā’l-kaḫmi’z-ẓālimīn”:** “*Ey Rabb’imiz! Bizi zālim toplumla beraber kılma!’ derler.*”<sup>398</sup> A’râf makâmındaki âşık, cehennem ehlinin vaziyetine bakarak âyet-i kerime de geçtiği şekilde Cenâb-ı Allah’a yalvarmaktadır. (4538- 4541. beyitler)

**115. “Ve neza‘nā mā fī şudūrihim min ğillin...” :** “*Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküp attık.*”<sup>399</sup> Âyet-i kerime, A’râf makâmında olup cennet kapısında bekleyip girmek isteyen rûhun (âşıkın) hâlini beyân için esere dâhil edilmiştir. Cennete girebilmek için bütün her şeyden temizlenmek gerekir. (4543- 4548. beyitler)

**116. “[E-lem terav enna’llâhe seḫḫara leküm mā fi’s-semāvāti ve mā fi’l-arzı] ve esbaġa ‘aleyküm ni‘amehū zāhiraten ve bâṭınaten...”:** “*Göklerde ve yerde ne varsa hepsini Allah’ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi?*”<sup>400</sup> A’râf makâmında bulunan âşıkın, kendini bir zindanda hissetmeyeceği, onun şevki ve safâsının artarak devam edeceği, gayb âleminden ona türlü kerâmetler, yardımlar ve nimetler verileceğini söyleyen şâir, âyet-i kerime ile bunu delillendirir. (4550- 4555. beyitler) Lokman Sûresi’nin bu âyeti, Allah’a isyân eden veya onu inkâr eden insanların nankörlüklerini yüzlerine vurmaktadır. Şâir, bu âyette geçen “bâṭın” kelimesini, müşâhede makâmındaki âşıka, gayb âleminden gelen kerâmet ve inâyet nimeti olarak yorumlamıştır.

**117. “Mā zāġa’l-başaru ve mā ṭaġā”:** “*Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı.*”<sup>401</sup> Eserde iktibâs edilen ifâde, Necm Sûresi’nin 17. âyetidir. Necm Sûresi’nin bu âyetleri, müfessirler tarafından Miraç hâdisesi şeklinde yorumlanmıştır. İktibâs edilen âyet-i kerime de, Hz. Mûsâ’nın “Bana kendini göster.” talebine kinaye yollu bir ima var gibidir.<sup>402</sup> Şâir, Hazret-i Peygamber’in bu hâlimden misâl verir ve fenâ makâmındaki müridin eğer kendinde meydana gelen kerâmetlere iltifat etmeye başlarsa, Cenâb-ı Hakk’ın kendisine olan lütuflarından mahrum kalacağını, haddi aşmamasını söyler. Zira Cenâb-ı Allah, onu bütün bunlarla imtihan etmektedir.

<sup>398</sup> A’râf 7/47.

<sup>399</sup> A’râf 7/43.

<sup>400</sup> Lokman 31/20.

<sup>401</sup> Necm 53/17.

<sup>402</sup> İslamoġlu, C.1, s.1055, 11. dipnot.

**118. “Le-ḳad raē min āyāt-i Rabbihi’l-kübrā”:** “*Andolsun o Rabbinin en büyük alâmetlerinden bir kısmını gördü.*”<sup>403</sup> Âyet-i kerimde geçen “âyet” kelimesi, tasavvufta, Hakk’ın zât ve isimlerinin mazharları, eşyayı ilâhî ve hakîkî birlik gözüyle görmek ve seyret ve velilerden zuhûr eden hârikulâde hâller ve kerâmetler anlamına gelmektedir.<sup>404</sup> Eserde şâir, fenâ makâmındaki müridin eğer haddini aşmazsa ve kendisinde görülen kerâmet ve kendisine verilen ilâhî lütuflar karşısında şaşırmasa, işte bu âyet-i kübrayı; yani Cenâb-ı Allah’ın zât ve isimlerini görmeğe lâyık olacağını ifade etmektedir. (4562-4563. beyitler)

**119. “[İnne’l-lezîne] sebaḳat lehü’-m-mine’l-ḥüsnâ [ülâ’ike ‘anhâ müb‘adün]”:** “*Şüphesiz kendileri için tarafınızdan en güzel mükâfat hazırlanmış olanlar var ya, işte bunlar cehennemden uzaklaştırılmışlardır.*”<sup>405</sup> Âyet-i kerime, mâsivâdan vazgeçmek, halktan Hakk’a yönelmek gerektiğinin anlatıldığı bölümde yer almaktadır. Gerçek mutluluğa bunlar erişecek diyen şâir, âyeti buna delil olarak gösterir. (4621- 4627. beyitler)

**120. “[Ve iz -te’ezze Rabbüküm ] ve le-in-şekertüm le-’ezîdenneküm...”:** “*Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: ‘Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırıyorum.’*”<sup>406</sup> Şâir, Allah’a yakınlık kazanıldıkça nimetlerin de artacağını söyleyerek âyeti iktibâs eder. (4628- 4633. beyitler)

**121. “’Em-men yücîbu’l-muẓtarra izâ de‘âhü...”:** “*(Allah) değilse kimdir duâ ettiğinde darda kalanın yardımına yetişecek olan?*”<sup>407</sup> Neml Sûresi’nin 62. âyetinin bu kısmı, eserin 4755. beytinde manzûm olarak yer almıştır. Âyet-i kerime, hayret makâmındaki sâlikin Allah’a acziyetini dile getirerek yalvarması sonrasında, bu duânın Rahmân’ın katında karşılık bulunduğunu delillendirmektedir.

**122. “...ülâike ketebe fî ḳulûbihimü’l-îmâne ve eyyedehüm bi-rûḥin minhü...”:** “*İşte Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir rûh ile desteklemiştir.*”<sup>408</sup> Âyet-i kerime, hayret hâlinde olan sâlikin Cenâb-ı Hakk’ın yardım ve lütfuyla

<sup>403</sup> Necm 53/18.

<sup>404</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.54-55.

<sup>405</sup> Enbiyâ 21/101.

<sup>406</sup> İbrâhim 14/7.

<sup>407</sup> Neml 27/62.

<sup>408</sup> Mücâdele 58/22.

vahdete ulaşmasının anlatıldığı bölümde yer almaktadır. Bu makâmdaki kişileri Allahu Teâlâ'nın cevabı, âyetinde geçtiği şekildedir. (4759- 4775. beyitler)

**123. “İnneme'l-mü'minüne'l-lezîne izâ zükira'llâhu vecilet kulübühüm...”:** “Müminler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir.”<sup>409</sup> Âyet-i kerime, tarikat yolunda kalbin tasfiyesi ve nefsin tezkiyesine binâen eserde iktibâs edilmiştir. Şâir, seyr ü sülûktaki bir tâlibin neler yapması gerektiğini açıklar ve nihâyetinde bu mertebeleri kateden müridin zikirle safâ bulacağını, gönlün o zikirle nûrlanacağını söyleyerek eserinde âyet-i kerimeye yer verir. (4812- 4871. beyitler)

**124. “...şümme telînü cülüdühüm ve kulübühüm ilâ zikri'llêhi...”:** “Sonra tenleri de kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar.”<sup>410</sup> Seyr ü sülûkta ibadet ve zikirle meşgul olanın kalbindeki kasavet yerini letâfete bırakır. Ona, ilâhî nûrlar ayan olmaya başlar. Nitekim âyet-i kerimede de Cenâb-ı Allah böyle buyurmaktadır. (4872- 4873. beyitler)

**125. “...innî lâ ecidü riḥa Yūsufa lev-lâ en-tüfennidün”:** “Bana bunak demezseniz, şüphesiz ben Yusuf'un kokusunu alıyorum.”<sup>411</sup> Şâir, “Nefsini bilen Rabbin bilir.” sözünden sonra Yusuf kıssasına geçer ve can-nefis münâsebetini Yusuf-Zeliha temsiliyle anlatır. Şâire göre can Yusuf'tur ve nefis de Zeliha'dır. Yâkub Peygamber, oğlu Yusuf'un kokusunu işitip feryat eder. Eserde bu temsil, seyr ü sülûktaki bir müridin kendisine ilâhî lütuf gelmemesi sebebiyle yolundan kalmaması gerektiğini anlatmak için verilmiştir. Nasıl ki Yâkub Peygamber, en ümitsiz bir anında oğlu Yusuf'un kokusunu duymuştur ki bu bir lutf-ı ilâhîdir, bunun gibi o müride de elbet Cenâb-ı Allah'ın bir lütfu erişecektir. (4702- 4735. beyitler)

**126. “...inne'l-ḥasenâti yüzhıbnê's-seyyi'âti...”:** “Çünkü iyilikler kötülükleri giderir.”<sup>412</sup> Şâir, halvette zikir ve ibadetle meşgul olan sâlikte, vâkıa hâlinin ortaya çıkabileceğini söyler. Vâkıa hâlinde, bazı hakîkatlere vâkıf olmaya başlayan sâlik, çeşitli rüyalar da görür. Bu rüyalardan bazıları menfî mânâlar taşır. Eğer vâkıa hâlindeyken menfî mânâlara işâret eden varlıkların öldüğü görülürse, bu, kötülüklerin iyiye tebdil olduğu anlamına gelmektedir. Zira Cenâb-ı Allah, iyiliklerin kötülükleri giderdiğini buyurmaktadır. (5029-5033. beyitler)

---

<sup>409</sup> Enfal 8/2.

<sup>410</sup> Zümer 39/23.

<sup>411</sup> Yusuf 12/94.

<sup>412</sup> Hud 11/114.

127. “[İllā men tābe ve āmene ve ‘amile ‘amelen şālihan fe-ülā’ike] yübeddilu’llāhu seyyi’ātimin ḥasenātin...”: “Ancak tövbe edip de inanan ve sâlih amel işleyenler başka. Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.”<sup>413</sup> Bu âyet-i kerimede eserde, bir önceki iktibâs edilen âyetin hemen altında yer almakta olup aynı sebeple esere dâhil edilmiştir. Şâir, sâlikin kötü durumları iyiye çevirmesi, tövbe, ibadet ve zikirle mümkündür, diyerek nasihatte bulunur.

128. “Ellezîne āmenū ve taṭma’innū kulübühüm bi-zikri’llēhi e-lā bi-zikri’llēhi taṭma’innū’l-ḳulüb”: “Onlar, inananlar ve kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.”<sup>414</sup> Halvetteki sâlikin vâkıa hâlinde zikir yapmasının ona getireceği faydaların anlatıldığı bölümde âyet-i kerime iktibâsen yer almaktadır. (5154-5195. beyitler)

129. “Ḳāle Rabbenā zalemnā enfüsenā ve in-lem taḡfir le-nā ve terḥamnā le- nekūnenne mine’l-ḥāsirin”: “Dediler ki ‘Rabbimiz! Biz kendimize zultmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.’”<sup>415</sup> Eserde, halvette iken vâkıa hâlinde kötü rüyalar gören sâliklerin, Cenâb-ı Allah’a âyette geçtiği gibi yalvardıkları anlatılmaktadır. (5206-5223. beyitler)

130. “...va’llāhu ḡālibün ‘alā emrihî...”: “Allah, işinde gâliptir.”<sup>416</sup> Âyet-i kerimenin bu parçası, zikir ile kalbin tasfiye edilip vâkıa hâlindeki kötü rüyaların iyiye tebdil olacağı anlatıldığı bölümde yer almaktadır. Şâir, yıllarca ibadetle etmekle gerçekleşmeyen bu değişikliğin ancak zikirle ve Allah’ın yardımıyla elde edilebileceğini söyler. (5250-5265. beyitler)

#### 2.1.2.4.2. Hadis İktibâsları

Tüm İslâmî disiplinlerde olduğu gibi tasavvufun da Kur’ân-ı Kerim’den sonra ikinci kaynağı Hz. Peygamber’in sözleri, tavsiyeleri ve yaşama şekli olmuştur. Tasavvufun şekillenmesinde hadisler, rivâyetler ve Hz. Peygamber’in sünneti, büyük bir role sahiptir. İlk sûfîlerin aynı zamanda hadis âlimi olması sebebiyle, mutasavvıfların hadislere öteden beri bir ilgileri bulunmaktadır. Sûfîlerin hadise yaklaşımları incelendiğinde rivâyet ve hadis metinlerinin yorumu açısından onların hadisçilerden ayrılan birçok yönü

<sup>413</sup> Furkan 25/70.

<sup>414</sup> Ra’d 13/28.

<sup>415</sup> A’râf 7/23.

<sup>416</sup> Yusuf 12/21.

bulunduğu görülmektedir. Bunlar, rivâyetlerde sened zikredilmemesi, hadislerin mânâ ile rivâyet edilmesi, hadislerin keşif, ilham ve rüya yoluyla rivâyet edilmesi, uydurma hadislere fazlaca yer verilmesi şeklinde sıralanabilir.<sup>417</sup>

Mutasavvıflar, haram veya helâl gibi hükümler çıkarılabilecek olan hadislerde sahih veya hasen olma şartı aramak konusunda muhaddisler görüş birliği içindedirler. Fakat amellerin faziletleri, zikirler, rekaik, terğib, terhib vb. açıkça hüküm çıkarılacak hadisler kısmına girmeyenler hakkında hemfikir değildirler. Hadis ilminin hıfz, rivâyet ve özellikle senet konularındaki kılı kırk yaran kat'î ve kuralcı tutumu, mutasavvıfların keşfe dayalı anlayış ve yorumlama arzuları ile bağdaşmadığından, onlar hadisleri çoğu kez mânâ ile rivâyet etmişler; bu da zamanla tasavvuf literatürüne sıhhatleri şüpheli çok sayıda hadisin girmesine sebep olmuştur.<sup>418</sup> Sûfîler, hadis rivâyetiyle ilgili olarak teknik konular yerine onun amele intikaline önem vermişler ve âlim olmanın şartını rivâyet değil riâyet olarak görmüşlerdir.<sup>419</sup>

Rivâyetten ziyâde riâyete önem veren mutasavvıflar, rüya, keşif ve ilham gibi yollarla, diğer tasavvufî bilgilerin yanında, hadislere de ulaşmışlardır. Dolayısıyla bu üç ıstılâh, tasavvufta büyük önem taşımaktadır. Sûfîlerin büyük çoğunluğu rüya hâlini, insanlar arası bilgi akışının mümkün olduğu bir zaman dilimi olarak kabul etmişlerdir. Keşif, beden ve his perdesinin kalkması neticesinde rûh âleminin temâşâ edilmesidir. Rüya, keşif ve ilham yoluyla hadis rivâyet ve tashihi, çoğunlukla sûfîlerin kabul edip başvurdukları metodlardandır.<sup>420</sup> Ayrıca, hadislerin bâtinî açıdan yorumlanmasında yine bu metotlardan faydalanılmıştır. Zira sûfîlere göre âyetlerin yanı sıra hadislerin de zâhirî anlamlarının yanı sıra bâtinî anlamları da vardır. Tasavvufî hadis yorumculuğu zâhire karşılık bâtına, ibâreye karşılık ibret ve itibara, hükümlere karşılık hikmetlere dayanır. Her şeyden önce tasavvufî yorum, söyleneni değil, söylenmek isteneni temel alır.<sup>421</sup>

Çalışma konumuz olan Câmîü'l-Envâr adlı eserde yer alan hadisleri ve hadis olarak verilen sözleri, yukarıda verilen bilgiler ışığında değerlendirdiğimizde şu tespitleri yapmamız mümkündür:

---

<sup>417</sup> Ferhat Gökçe, "İslâm İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Ü., SBE, Temel İslâm Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, Ankara, 2010), s.218-219.

<sup>418</sup> Ceylan, *Böyle Buyurdu Sûfî*, s.25-26.

<sup>419</sup> Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, İstanbul: Ensar, 2012, s.89.

<sup>420</sup> Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s.96.

<sup>421</sup> Gökçe, s.IV.

1. Hadisler, âyetlerde olduğu gibi genellikle şâirin manzûmelerde yaptığı açıklamalar sonrası tasavvufî düşüncelerin desteklenmesi amacıyla eserde yer almaktadır. Bu bakımdan, eserde, bazen âyetler hadisleri, bazen de hadisler âyetleri destekler bir özellik göstermektedir. Zaman zaman da verilen hadislerin manzûm açıklaması yapılmıştır.
2. Eserde hadis olarak verilen ifâdelerin bir kısmı sahih kaynaklarda, bir kısmı mutasavvıfların eserinde yer almakta, bir kısmı ise herhangi bir kaynaktan geçmemektedir. Bu yönüyle, eserde geçen hadislerin içinde rivâyet ve sened yönünden kuşku olanları çoktur. Özellikle sahih kaynaklarda yer almayan hadisler, İbn Arabî, Abdülkadir Geylânî, İmâm Gazâlî, Aclûnî, Mevlânâ Abdurrahmân Câmî gibi mutasavvıfların eserlerinde yer almakta, bunların bir kısmı ile ilgili olarak eser sahipleri, “keşif ve ilham yoluyla ulaşılan, söz bakımından olmasa da mânâ bakımından sahih olan” ifâdelerini kullanmaktadır. Dolayısıyla, Câmîü’l-Envâr’da yer alan hadislerin sıhhat dereceleri dikkate alınmamış, mânâ yönü üzerinde durulmuş ve müellif iktibâs ettiği hadislerin kendi tasavvufî düşüncelerini tasdik etmesini yeterli görmüştür diyebiliriz.
3. Hadisler, âyetlerden farklı olarak genellikle eserde tam olarak yer almıştır. Bazı hadislerin ise orijinal metinleri verilmemiş, bunun yerine râvîlerin isimleri ve hadiste anlatılan olay, beyitlerde manzûm bir şekilde işlenmiştir. Bu tür hadislerin bir kısmının hadis kaynaklarındaki orijinal metinleri tespit edilebilmiş, bir kısmının metin tespiti mümkün olmamıştır.
4. Hadis metinlerinin geneli beyit aralarında mensur olmakla birlikte bazısı manzûm olarak beyit içinde, hadisin orijinal metninden bir kelime veya bir ibâre verilme sûretiyle yer almaktadır.
5. Eserde, zaman zaman hadislerin kimlerden rivâyet edildiğine dâir bilgilere de rastlamak mümkündür. Ancak râvî adlarının eserde kimi zaman farklı verildiğini, Kütüb-i Sitte adlı eserle mukâyese edildiğinde tespit etmemiz mümkün olabilmektedir. Şâir, eserinde, bazı hadisleri kudsî hadis olarak nakletmiş, bazen de hadislerden âyet olarak bahsedebilmiştir.
6. Özellikle, sahih hadis kaynaklarında yer almayan ve hadis olarak verilen sözler, tamamen tasavvufî anlayışa uygun ve onu destekler niteliktedir. Bu tür hadislerin, daha çok tasavvufî düşüncelerin, nefsin ve seyr ü sülûk mertebeleri gibi tarikatlarla ilgili birtakım hâllerin beyânında yer aldığını söylemek mümkündür. Eserde, Kütüb-i Sitte’de



yer alan bazı hadisler, tasavvufî düşünceye uygun olarak yorumlanabilmiştir. Meselâ, “Muhakkak ki Allah, Âdem'i kendi sûretinde yarattı.”<sup>422</sup> hadisinin yorumuna dâir şâir, zâhirî ve bâtinî anlamı olduğunu ifâde etmiş ve bâtinî yorumuna dâir açıklamalarda bulunmuştur.

7. Hadislerin metne aktarılmasında, yine âyetlerde olduğu gibi, hareke, harf ve kelime hatâlarına rastlamak mümkündür.

Eserde yer alan hadisleri veya hadis olarak verilen sözleri, A. Kütüb-i Sitte 'de Yer Alanlar, B. Kütüb-i Sitte 'de Yer Almayanlar ve C. Kaynağı Tespit Edilemeyenler şeklinde tasnif etmeyi, şâirin hadislerin sıhhatine itibar edip etmemesini de tespit etmek açısından uygun bulduk. Ayrıca, eserde hadis olarak gösterilen gerçekte mutasavvıflara âit olan sözleri de *Kütüb-i Sitte 'de Yer Almayanlar* başlığı altında -dipnotlarla gerekli açıklamaları yaparak- topladık.

A. *Kütüb-i Sitte 'de Yer Alanlar:*

1. “...Sübḥāna’llāhi ve’l-ḥamdu li’llāhi ve lā ilāhe illa’llāhu va’llāhu ekber lā ḥavle ve lā kuvvete illā bi’llāhi’l-‘aliyyi’l-‘azīm...”: “Allah’ım, seni tenzih ederim, hamdler sana mahsustur. Allah’tan başka ilâh yoktur, Allah en büyüktür, güç ve kuvvet yüce ve büyük olan Allah’tandır.”<sup>423</sup> Hadis, İhlâs Sûresi’nin sevaplarının anlatıldığı bölümde (322-438.beyitler) yer almaktadır. Hadis, Kütüb-i Sitte 'de İbn-i Ebi Evfa rivâyetiyle yer almaktadır. Buna göre, bir adam Hz. Muhammed’in yanına gelerek ondan kendisine kifâyet edecek bir şey öğretmesini ister. Hz. Peygamber de eserde iktibâsen verilen bu duâyı öğretir. Duâ, Allah’ın bütün noksanlıklardan münezzeḥ, tek ilâh, en büyük, mutlak güç ve kudret sahibi olduğunu beyân etmektedir. Eserde, bu duânın Hz. Âişe’ye Hz. Peygamber tarafından öğretildiği, yatmadan önce okunması yönünde kendisine tavsiye de bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Bu duâyı okumanın hac ve umre sevabı kazandıracığı, eserde yer almaktadır.

2. “Men ḳara’e ḳul hüva’llāhu eḥadün külle yevmin mi’etey merratin muḥiye ‘anhü zünübü ḥamsine seneten e en yeküne ‘aleyhi deynün”: “Kim Kul hüvallahü ehad sûresini günde iki yüz sefer okursa, üzerindeki kul borcu hâriç, elli yıllık günah (amel defte-

<sup>422</sup> İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, C.10, Ankara: Akçağ Yayınları,1988, s.287-288, Hadis No:3843.

<sup>423</sup> Canan, C.7, s.116-117, Hadis No: 1881.

rinden) silinir.”<sup>424</sup> Hadis, manzûm tercüme olarak -Kütüb-i Sitte’de olduğu gibi- Hz. Enes rivâyetiyle ancak orijinali verilmeden eserde yer almaktadır.(360-369.beyitler) Bununla birlikte, hadis-i şerifin Kütüb-i Sitte’dekinden farklı bir şekilde eserde geçtiği görülmektedir. Hadiste, İhlâs Sûresi’nin iki yüz defa okunmasıyla kul borcu hâriç elli yıllık günahın affolunacağı ifâde edilmekle birlikte, eserde sûrenin okunmasıyla ilgili farklı bilgiler yer almaktadır. Buna göre, sûrenin bir defa okunması ile kişinin rızkı artacaktır, iki kez okunmasıyla sevabı yakınlarına kadar ulaşır. Üç kez okunursa Cenâb-ı Allah ona cennette bir köşk yaptırır. Yüz kez okunursa, asla ateş yüzü görmez, Allahu Teâlâ onun yirmi yıllık günahlarını affeder. Dört yüz kez okunursa cennetteki yerini görmeden vefât etmez.

3. “...fe inna’llâhe ħalağa âdeme ‘alâ şüretiĥi” : “Muhakkak ki Allah, âdemi kendi sûretinde yarattı.”<sup>425</sup> Hadis, Allah’ın isimlerinin ve sıfatlarının tecellisini açıklamak üzere esere dâhil edilmiştir. Allah’ın isim ve sıfatlarının zâhirî ve bâtinî yönü olduğunu söyleyen müellif, bu hadisin de zâhir ve bâtin yönüne işâret eder.

4. “...Allâhümme innî es’elüke bi ennî eşhedü [enneke] enta’llâhü[lâ ilâhe illâ ente] eĥadü’s-şamedü [‘1-lezî] lem yelid ve lem yüled ve lem yekün lehü küfven eĥadün...” : “Allah’ım, şehâdet ettiğim şu husûslar sebebiyle senden talep ediyorum: Sen, kendisinden başka ilâh olmayan Allah’sın, birsin, Samed’sin (hiçbir şeye ihtiyacın yok, her şey sana muhtaç), doğurmadın, doğmadın, bir eşin ve benzerin yoktur.”<sup>426</sup> Hadis-i şerif, eserde Allah isminin azametinin beyân edildiği bölümde (1875-1956. beyitler) yer almaktadır. Müellif, Hz. Peygamber’den, Cenâb-ı Allah’a onun İhlâs Sûresi’nde de geçen vasıflarıyla edilen duânın geri çevrilmeyeceği rivâyetini aktarmaktadır. Bu hadis de, İhlâs Sûresi’nin önemini göstermektedir.

5. “Ümirtü en uĥâtile’n-nâse ħattâ yeşhedü [en] lâ ilâhe illa’llâhu [ve enne Muĥammeden resülu’llâh ve yukîmu’s-şalâte ve yü’tü’z-zekâte] fe izâ fe‘alü [zâlike] ‘aşamü minnî dimâ[ehüm] ve emvâlehüm illâ bi-ĥaĥķ’ıl-İslâmi ve ĥisâbühüm ‘ala’llâhi” : “Ben, insanlar Allah’tan başka ilâhın olmadığına, Muhammed’in de Allah’ın elçisi olduğuna şehâdet edinceye, namaz kılincaya, zekât verinceye kadar onlarla savaş etmekle

<sup>424</sup> Canan, C.4, s.418, Hadis No: 890.

<sup>425</sup> Canan, C.10, s.287-288, Hadis No:3843. Müslim’de “Birr” bahsinde ziyâde olarak yer alan bu ifâde, Buhârî’de bulunmamaktadır.

<sup>426</sup> Canan, C.6, s.554, Hadis No:1790.

emrolundum. Bunları yaptılar mı, kanlarını, mallarını bana karşı korumuş (emniyet altına almış) olurlar. İslâm'ın hakkı hâriç. Artık (samimi olup olmadıklarına dâir) durumları Allah'a kalmıştır.”<sup>427</sup> Hadis-i şerif eserde, Allah isminin azamet ve heybetinin anlatıldığı, kelime-i tevhidin öneminin vurgulandığı bölümde (1875-1956. beyitler) geçmektedir. Allah'ın varlık ve birliğini, Hz. Muhammed'in onun peygamberi olduğunu kabul etmek; hem dünyada ölümden kurtulmak ve hem de âhirette cennete kavuşmak için yegâne yoldur. Ayrıca bu kabul ediş, dünyada canının ve malının emniyetine de vesiledir. Şâir bu hadis-i şerifi, Allah isminin yüceliğine dâir tefsir kitaplarında yer alan yedinci delil olarak gösterir.

6. **“Efzâlü'z-zikru lâ ilâhe illa'llâh”**: *“Zikirlerin en faziletlisi, lâ ilâhe illallâhdır.”*<sup>428</sup> Hadis, “Allah” lafzının ism-i âzam olduğuna dâir eserde on ikinci delil olarak verilmiştir. (1984-1986. beyitler)

7. **“Ed-du'â'ü mevķūfun beyne's-semâ'i ve'l-arzı lâ yaş'adü hattâ yuşallî 'aleyye fe yec'alünî keğumri'r-râkibi şallü 'aleyye evvele'd-du'â'i ve evsaṭahū ve âhirehū”**: *“Duâ, semâ ile arz arasında durur. Bana salat okunmadıkça, Allah'a yükselmez. Beni hayvanına binen yolcunun maşrapası yerine tutmayın. Bana, duânızın başında, ortasında ve sonunda salat okuyun.”*<sup>429</sup> Hadis, duânın kabul olmasının şartlarının anlatıldığı bölümde yer almaktadır. Şâir, duânın geri çevrilmemesi için gerekli şartlardan birinin de Hz. Peygamber'e salavât getirmek olduğunu söyler ve söz konusu hadisi aktarır.

8. **“Lâ yeruddü'd-du'â'ü beyne'l-ezâni ve'l-iķâmeti”**: *“Ezanla kâmet arasında yapılan duâ reddolunmaz.”*<sup>430</sup> Duânın geri çevrilmeyeceği vakitlerden birinin de ezanla kâmet arasındaki vakit olduğunu hadis-i şerifi delil göstererek eserinde anlatır.

9. **“Şintâni lâ türeddâni ed-duâ'i 'inde'n-nidâ'i ve 'inde'l-be'si ḥıyne yülḥümü ba'zühüm ve fî rivâyeti taḥte'l-maṭari”**: *“İki şey vardır, asla reddedilmezler: Ezan esnâsında yapılan duâ ile, insanlar birbirine girdikleri savaş sırasında yapılan duâ; bir rivâyette yağmur altında (yapılan duâ)”*<sup>431</sup> Hadis-i şerif, yine duânın geri çevrilmeyeceği zamanlar anlatılırken ifâdelerin delillendirilmesi amacıyla esere dâhil edilmiştir.

<sup>427</sup> Canan, C. 2, s.259, Hadis No:37.

<sup>428</sup> Haydar Hatipoğlu, **Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi**, C.1, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983, s.497.

<sup>429</sup> Canan, C.6, s.534, Hadis No:1773.

<sup>430</sup> Canan, C.6, s.522, Hadis No:1760.

<sup>431</sup> Canan, C.6, s.522-523, Hadis No:1761. Eserde hadisın râvîsi Sa'd bin Said gösterilmekle birlikte hadisın kaynaklardaki râvîsi Sehl İbn Sa'd'dır.

10. “Şelâsetün lâ türaddü da‘vete hüm eş-şâ’imü hattâ yuftıra ve’l-imâmu’l-‘âdilü ve da‘vetü’l-mazlûmi yerfe‘uha’llâhu düne’l-gamâmi yevme’l-kıyâmeti ve tütfehu lehâ ebvâbü’s-semâ’i ve yekûlu bi ‘izzetenî le-enşuranneki ve lev-ba‘de hıyni”<sup>432</sup> Şadağa Rasûlu’llâh ve şadağa Habîbu’llâh: “Üç kimsenin duâsı geri çevrilmez. Oruçlu, iftar edinceye kadar, âdil hükümdar ve mazlumun duâsı ki, Allah onu kıyâmet günü bulutun üzerine kaldırır. Göğün kapıları onun üzerine açılır ve Allah ona şöyle buyurur: İzzetim hakkı için kısa bir süre sonra olsa da sana mutlaka yardım edeceğim.” Hadis, eserde duâya icâbet vakitlerinin ve duâsı makbul olan kişilerin vasıflarının anlatıldığı bölümde yer almaktadır. (2070-2084. beyitler)

11. “Şelâşü da‘avâtin müstecâbâtün lâ şekke icâbetihinne da‘vetü’l-mazlûmi ve da‘vetü’l-müsâfiri ve da‘vetü’l-vâlidî ‘alâ veledihî ”: “(Allah’ın kabul ettiği) üç müstecap duâ vardır, bunların icâbete mazhariyetleri husûsunda hiçbir şekk yoktur. Mazlumun duâsı, misafirin duâsı, babanın evladına duâsı.”<sup>433</sup> Şâir, üç kişinin duâsının geri çevrilmeyeceğini hadis-i şerifi açıklayarak eserinde dile getirir.

12. “İnne Rabbeküm hayıyyün kerîmün yesteħî min ‘abdihî izâ refe‘a yedeyhi ileyhi en yerudde hümâ şıfran ”: “Resûlullâh buyurdu: ‘Rabbiniz hayiy (çok fazla hayâ eden)dir, kerimdir. Kulu duâ ederek kendisine elini kaldırdığı zaman, o, ellerini boş çevirmekten istihya eder.’”<sup>434</sup> Hadis-i şerif, eserde duâ iktibâs edilerek şâir tarafından açıklanmaktadır.

13. “Ud‘üllâhe ve entüm mûkînüne bi’l-icâbeti va‘lemü enna’llâhe [Te‘âlâ] lâ yes-tecîbü du‘â’en min kalbin gâfilin ”: “Allah’a duâyı, size icâbet edeceğinden emin olarak yapın. Şunu bilin ki Allah (Celle Şânuhû) (bu inançla olmayan ve) gafletle (başka meşguliyetlerle) oyalanan kalbin duâsını kabul etmez.”<sup>435</sup> Hadis, duâya icâbetin hangi durumlarda gerçekleştiğinin anlatıldığı bölümde (2034-2175. beyitler) yer almaktadır.

14. “...inne hazeyni harâmün li zükûr-i ümmetî [hıllün ve nâşihâ] ”: “Şu iki şey, ümmetin erkeklerine haramdır: İpek ve altın.”<sup>436</sup> Eserde, Hz. Âdem’in cennette güzel kıya-

<sup>432</sup> Haydar Hatipoğlu, C.5, s.15, Hadis No:1715. Hadisin kaynağı Câmiü’l-Envâr’da Hz. Ebû Bekir olarak verilmişse de kaynaklarda râvînin Ebû Hureyre olduğu kayıtlıdır.

<sup>433</sup> Canan, C.6, s.525, Hadis No: 1763.

<sup>434</sup> Canan, C.6, s.530, Hadis No:1770.

<sup>435</sup> Canan, C.6, s.531, Hadis No:1771.

<sup>436</sup> Canan, C.15, s.80, Hadis No:5286.

fetler içinde mağrur olduğu, oysa gönüllerin Cenâb-ı Hak'la süslenmesi gerektiği, onun dışında süs aramanın Allah'ı unutmak demek anlamına geldiği, ayrıca, bunları kullanan erkeklerin kadınlara benzemeye çalıştığı ifade edilerek Hz. Peygamber'in ümmetine altın ve ipeği yasaklamasının hikmeti hadisten yola çıkılarak açıklanmıştır. Hadis, eserde, Hz. Âdem'in cennetteki ahvâlinin anlatıldığı bölümde (2249-2276. beyitler) geçmektedir.

**15. “Ĥamdü-li’llâh” “Yerĥamüke Rabbüke ”:** *“Ĥamd, Allah’a mahsustur. Allah sana rahmet etsin.”*.<sup>437</sup> Esere göre (2369-2400. beyitler), Âdem yaratılıp da bedeninde kalıp bulunduğu (dünyaya gönderildiğinde), çevresinde, hırs, haset, şehvet, buhl (cimrilik), hıkd (kin) ve kibir gibi özellikleri bulunan ve yedi başlı ejderhâ sûretinde olan nefsi emmareyi görür. Çok korkar ve geldiği yere dönmek için nefha atına biner. Ancak oraya ulaşamaz ve ayrılık ateşiyle âh çekmeye başlar. Bu “âh”ın dumanı onun dimağını o kadar doldurur ki, aksırır ve gözü açıldığı gibi cihânın aydınlığını da görür olur. Bunun üzerine “Ĥamdülillâh” der. (2392. beyit) Kendisine ilâhî bir hitapla “Yerhamüke” cevabı gelir.(2395. beyit) İktibâs edilen söz, bir hadiste geçmektedir. Hadis-i şerif Ebû Hureyre'den rivâyet edilmiştir. Bu hadise göre, Allahu Teâlâ, Âdem'i yarattığı ve ona rûh üflediği zaman Âdem hapsirmiş ve “Elĥamdülillâh” diyerek Allah'a ĥamd etmiştir. Allahu Teâlâ da ona “Ey Âdem, yerhamüke (Allah sana rahmet etsin.)” demiştir. Ancak, bu vak'a hadiste rûhun üflenmesi esnâsında cennette, eserde ise dünyada meydana gelmektedir. Üstelik bu vak'anın sebebi, Âdem Peygamber'in âh etmesine bağlanmaktadır.

**16. “İnne'l-ĥulûbe beyne işba'ayni min eşâbi'-i'r-Raĥmâni yuĥallibu keyfe yeşâ'ü ”:** *“Kalpler, muhakkak ki Raĥmân'ın parmaklarından iki parmağı arasındadır, onu (dilediği şekilde) çevirir.”*<sup>438</sup> Cenâb-ı Allah, gökyüzündeki güneş ve ay dünyayı nasıl aydınlatıyorsa, insanın gönlünü de tevhid, iman, ihlâs ve irfanla aydınlatmaktadır. Güneş ve ay, felekî; iman ve irfan melekî kandillerdir. Felek dördüncü gökten doğarken, gönül kandili muhabbet ile tutuşur ve aydınlanır. Felekî nûr, ışığını arştan alırken melekî nûr, o arşın sahibinden alır. Felekî kandil, doğu ile batı arasındayken, melekî kandil (iman ve irfan) Hakk'ın iki parmağı arasındadır. Cenâb-ı Allah, onu nasıl isterse o şekilde tutuşturur ve aydınlatır. (2857-2888. beyitler) Şâir, hadis-i şerifi iktibâs ederek düşüncelerini delillendirmektedir. Hadis-i şerif, eserin “Ĥâzâ Kelâm-ı Âşık ilâ Ma'sûk li-Rü'yetihî ve

<sup>437</sup> Canan, C.6, s.393-394, Hadis No:1699.

<sup>438</sup> Canan, C.10, s.289, Hadis No:3484.

Muhabbetihî” başlıklı bölümde (5150-5325. beyitler) tekrar geçmektedir. Burada, kalbin Allah’ın kerem ve kahır sıfatlarının tecelli ettiği yer olduğundan bahsedilmektedir. Kalbin bu iki sıfattan hangisine mazhar olacağı, Cenâb-ı Allah’ın tasarrufundadır.

17. “**Ķāme [Rasūlu’llāhi] ĥattā teverramet ħademāhu fe-ķīle lehū fī zālike ve ħād ğufira leke mā teħaddeme min zenbike ve mā te’ahĥara ķāle efe-lā ekünü ‘abden Őekūran’**”: “*Resūlullāh ayakları kabarıncaya kadar geceleri kalkıp namaz kılardı. Kendisine: ‘Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetti (niye kendini bu kadar hurpalıyorsun?)’ denildi. ‘Şükredici bir kul olmayayım mı?’ cevabını verdi.*”<sup>439</sup> Hadis-i şerif, kelime-i tevhidin öneminin ve Allah’a kulluk etmenin lüzûmunun anlatıldığı bölümde yer almaktadır. (3559- 3564. beyitler) Hadisin manzûm olarak da açıklanması sonrası şeyh ile derviş arasında yaşanmış bir olay da yine manzûm olarak anlatılmaktadır. Eserde Hz. Peygamber’e hadiste geçen soruyu soranın Cebrâil olduğu söylenmekle birlikte, kaynaklarda sorunun kim tarafından sorulduğu bilgisi yer almamaktadır.

18. “[Efzālū’l-a’ māli’] el-ĥubbū fi’llāhi ve’l-buĝzu fi’llāhi ”: “*Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek, Allah için buĝzetmektir.*”<sup>440</sup> Hadis-i şerif eserde, kötü ahlâkların anlatıldığı bölümde geçmektedir. Şâir, bu kötü huyları saydıktan sonra gazâp etmenin (buĝzun) ancak Allah için olduğu takdirde günah olmayacağını söyleyerek hadis-i şerifi açıklamalarına delil olarak gösterir. (3667-3687. beyitler)

19. “**İnna’llāhe ĥalaķa ĥalkuhū fī zulmetin...**”: “*Allah (cin ve ins dâhil) mahlûkatını bir karanlık içinde yarattı.*”<sup>441</sup> Söz, evrenin yaratılmasının tasavvufî açıdan açıklanmasına binâen eserde yer almaktadır. Evren yaratılmadan önce Cenâb-ı Allah’ın zâtı vardı ve onun dışında hiçbir şey görünmüyordu.<sup>442</sup> Bu hâl, tasavvufta zulmet kelimesi ile açıklanmaktadır. Esere göre, cisimler âlemindeki her şey, Cenâb-ı Allah’ın Cemâl ve Kahhar sıfatlarının tecellisi sonucu ortaya çıkmış, görünür olmuş, yani yaratılmıştır. Bunun asıl sebebi “muhabbet”tir. Sülûk eden bir kişi için bütün esrârlar ortadan kalkar ve onlar her şeyi açık seçik müşâhede ederler. (3874-3922. beyitler)

<sup>439</sup> Canan, C.9, s.305-306, Hadis No:9.

<sup>440</sup> Canan, C.10, s.140, Hadis No:3344.

<sup>441</sup> Canan, C.14, s.20, Hadis No:4839. Söz, hadis olmasına rağmen hemen öncesinde yer alan beyitte “âyet” olarak isimlendirilmiş ve söze de “Ķavlühü Te’ ālā” ifâdesiyle başlanmıştır.

<sup>442</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.396.

20. “ **İnne’l-İslâme büniye ‘alâ hamsin...**”: “*İslâm beş esas üzerine binâ edilmiştir.*”<sup>443</sup>

Hadis eserde, amellerin zâhirî ve bâtinî yönlerinin anlatıldığı bölümde yer almaktadır. Şâir, şerîfatın beş esas üzerine binâ edildiğini söyleyerek hadis-i şerifi delil olarak gösterir. (3958-3973. beyitler)

21. “ **...inne fi’l-cesedi mużğaten izâ şalaḫat şalaḫa’l-cesede [küllühû] ve izâ fesedet fesede’l-cesedü [küllühû] elâ ve hiye ḫalbü** ”: “*Haberiniz olsun, cesette bir et parçası var ki, eğer o sağlıklı olursa cesedin tamamı sağlıklı olur; eğer o bozulursa, cesedin tamamı bozulur. Haberiniz olsun, bu et parçası kalptir.*”<sup>444</sup>

Hadis-i şerif eserde, iman ve amel sonrası kalbin temizlenmesinin açıklandığı bölümde (4022-4025. beyitler) yer almaktadır. Şâir, hadisi manzûm bir şekilde açıklar. Ayrıca kalbin vasıflarının anlatıldığı bölümde (4153-4158. beyitler) mezkûr hadise işâret edilerek onun manzûm bir şekilde açıklaması yapılmıştır.

22. “**El-ervâḫu cünüdün mücennedetün mâ te‘ ârefe minha’telefe ve mâ tenâgera minha’htelefe** ”: “*Rûhlar toplanmış cemaatler (gibidir). Onlardan birbiriyle (önceden) tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar ayrılırlar.*”<sup>445</sup>

Hadis-i şerif, rûhun vasıflarının anlatıldığı bölümde yer almaktadır. (4195- 4209. beyitler) Şâir, bu bölümün başlangıcında İsrâ Sûresi’nin 85. âyetini de iktibâs ederek rûhun bilinmez, idrak edilmez bir vasfı olduğunu söyler. İktibâs edilen hadis, rûhun evveliyatı hakkında bir malumat vermektedir. Beyitlerde şâir, rûhların âlem-i emirde “kûn” muhâtabıyla bedene bürünüp zuhûr ettiklerinden bahsetmektedir.

23. “ **... ve in teḫarrabe ileyye şibran teḫarrabtü ileyhi zirâ‘ an...**”: “*O, bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım.*”<sup>446</sup>

Hadis-i şerif, rûhun vasıflarının anlatıldığı bölümün sonunda yer almaktadır. Şâir, önceki beyitlerde rûhun tasfiyesi ve nefsin teziyyesinden bahsederek hadisi iktibâs eder. (4277. beyit)

24. “ **... ve in teḫarrabe ileyye şibran teḫarrabtü ileyhi zirâ‘ an...**”: “*O, bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım.*”<sup>447</sup>

Hadis-i şerif, tasavvuf yolundaki bir âşıkın mâşukuna yalvarmasını beyân eden bölümde yer almaktadır. Cenâb-ı Allah’a ulaşmak

<sup>443</sup> Canan, C.2, İkinci Fasıl (İmanın Hakîkati) 1/14, s.213.

<sup>444</sup> Canan, C.14, s.492-493, Hadis No: 5163.

<sup>445</sup> Canan, C.10, s.145, Hadis No:3349.

<sup>446</sup> Canan, C.7, s.200-201, Hadis No: 1945.

<sup>447</sup> Canan, C.7, s.200-201, Hadis No:1945.

ve böylece firkatın ortadan kalkması için âşık olmak gerekmektedir. Şâir, hadis-i şerifi sözlerine delil olarak gösterir. (4511- 4516. beyitler)

25. “[...fe izā aḥbebtühū ] küntü sem‘ ahū’l-lezī yesma‘ u bihī ve başarıhu’l-lezī yubşiruhū bihī ve yedehū’l-letī yebṭaşu [bihā...] ”: “Onu (kulumu) bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli olurum.”<sup>448</sup> Halvette zikir ve ibadette meşgul olan bir sâlike Cenâb-ı Allah’ın lütuf ve keremlerinin çok fazla olacağı, hadis-i şerif misâl gösterilerek anlatılmıştır. (5266- 5273. beyitler)

*B. Kütüb-i Sitte’de Yer Almayanlar:*

1. “ **Levlâke levlâk lemâ ḥalaktü’l-eflâk**”: “Eğer sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.”<sup>449</sup> Söz, eserin 19 beyitlik “tevhid” bölümünün (1-19.beyitler) sonunda yer almaktadır. Tevhid bölümünde şâir, bu türe uygun olarak, Allah’ın varlık ve birliğinden, yüceliğinden, kâinatı yaratmasından, insanoğluna verdiği nimetlerden bahsetmektedir. Kaside nazım şekliyle yazılmış olan tevhid bölümü, “-āk” kâfiyesi ile örülmüştür ve bölümünün son beytinin kâfiyesi, bu sözde geçen “levlâk” kelimesi ile oluşturulmuştur. Dolayısıyla hadis-i kudsi olarak verilen sözün bu bölüm ile irtibatı, “levlâk” kelimesinin bölümün son beytinin kâfiyesini oluşturmasından ibâret görünmektedir.

2. “ **Li-küllü şey’in nûrun ve nûru’l-Ḳur’âni ḳul hüva’llâhu eḥad** ” : “Her şeyin bir nûru vardır, Kur’ân’ın nûru da ‘Kul hüv’allahu ehad’dır.”<sup>450</sup> İktibâs edilen söz, İhlâs Sûresi’nin sevaplarının anlatıldığı bölümde (322-438. beyitler) hadis olarak verilmektedir. Müellif, bu sözü iktibâs ettikten sonra, Hz. Âişe’den rivâyetle, peygamberimizin üç kez “Kulhüvallahu ehad” okumanın Kur’ân-ı Kerim’i hatmetmek gibi olacağını eserinde ifâde eder.

3. **İhlâs Sûresi’nin okunmasının sevabına dâir manzûm rivâyetler**: Eserde, İhlâs Sûresi’nin okunmasının sevabına dâir Kütüb-i Sitte’de yer almayan ve orijinal metinleri verilmeyen ancak hadis olarak râvîleriyle beraber söz edilen başka rivâyetler de bulun-

<sup>448</sup> Canan, C.13, s.244, Hadis No:4663.

<sup>449</sup> Kudsi hadis olarak Müslümanlar arasında şöhret kazanmış bu söz, uydurma hadislerdendir. Aclûnî, sözün lafız yönüyle olmasa da mana yönüyle sahih olduğunu belirtmektedir. Aliyyü’l- Kârî, **Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler**, Halil İbrahim Kutlay (çev.), İstanbul: İnkılab Yayınları, 2006, s.212, Hadis No:255.

<sup>450</sup> Söz Kütüb-i Sitte’ de yer almamaktadır. Ancak, bazı tefsirlerde İhlâs Sûresi’nin isimleriyle ilgili bölümde onun “nûr” isminin de olduğuna dâir bu rivâyete yer verilmiştir. Müfessirlerden Fahreddin er-Razî, tefsirinde İhlâs Sûresi’nin isimlerini zikrederken “Her şeyin bir nûru vardır. Kur’ân’ın nûru ise ‘Kul hüvallahu ehad’ demektir.” rivâyetini zikrederek bu sûrenin bir isminin de “nûr” olduğunu söylemiştir. Fahreddin er-Râzî, **Tefsirü’l-Kebir**, C.11, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turasi’l-Arabî, 1999 (h.1420), s. 358.



maktadır. Bu rivâyetlerden ilki eserin 355-359. beyitlerde manzûm olarak nakledilir. Râvîler Ebû Ömer ve Câbir ibn-i Abdullâh'tır. Buna göre, bir kişi evine girerken İhlâs Sûresi'ni okusa yoksulluk o evden uzak olur. Bu nakli Sehl bin Sa'd da yapmıştır. (370-377. beyitler)<sup>451</sup> İhlâs Sûresi'nin faziletine dâir bir diğerk nakil, Enes bin Mâlik'ten gelmektedir. Eserde hadisin orijinali verilmemiş, yine manzûm olarak bir hikâye içinde hadis aktarılmıştır. Buna göre, Tebûk savaşı sırasında güneş tutulması olmuştur. O sırada Cebrâil gelir ve Hz. Peygamber'e Medine'de birinin öldüğünü, Cenâb-ı Allah'ın o kişinin cenaze namazının kılınmasını emrettiğini haber verir. Çünkü o kişi, çok fazla İhlâs Sûresi okumuştur.<sup>452</sup>

4. **“Üsisetü's-semâvâtü's-seb'ü ve'l-arzüne's-seb'ü 'alâ kul hüva'llâhu”**: *“Yedi kat gökler ve yedi kat yer, 'Kul hüvallah' üzerine kurulmuştur.”*<sup>453</sup> Hadis, Hz. Enes'ten rivâyet edilmiştir. Eserde, söz konusu hadisten önceki beyit,

Ebeyye hem Enes eyler rivâyet

Rasûlu'llâh buyurmuş uşta âyet (B.522)

şeklinindedir. Söz konusu hadis için, “âyet” kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime, hadisin kudsî olmasına -Hz. Peygamber'in ağzından rivâyet edildiği için- işâret edebilir. Ancak kudsî hadisler “âyet” olarak adlandırılmamaktırlar. Ayrıca hadisin geçtiği kaynaklarda, bu sözün kudsî hadislerden olduğuna dâir bir bilgi de bulunmamaktadır. Hadis, eserde İhlâs Sûresi'nin faziletlerinin anlatıldığı (521-539. beyit) bölümde bulunmaktadır.

5. **“Allâhümme ekfinî min şerrihî”**: *“Ey Allah'ım, beni onun şerrinden koru!”*<sup>454</sup> Eserin Fasılun fî Beyân-ı Ahvâl bölümünde (578-611. beyitler), Âmir ibn Tufeyl ve Erbed bin Kays adında iki kişinin Hz. Peygamber'i öldürme kasıtları üzerine peygamberimizin yaptığı duâ iktibâs olarak verilmiştir. Âmir ibnü't-Tufeyl ve Erbed ibn Kays'ın isimleri, bu sûrenin nüzûl sebebine dâir rivâyetlerde de geçmektedir. İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre bu iki kişi Hz. Peygamber'e gelmiş ve ona "Ey Muhammed, bizi neye çağırıyorsun?" diye sormuşlar, bunun üzerine Hz. Peygamber, “Allah'a çağırıyorum.” diye cevap

<sup>451</sup> Hadis kaynaklarında yer almayan bu nakil, İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân adlı eserinde geçmektedir. Ancak, Rûhu'l-Beyân'da hadis olarak verilen bu sözün râvîleri arasında Ebû Ömer, Câbir ibn-i Abdullâh'ın adları yer almamaktadır. İsmail Hakkı Bursevî, **Rûhu'l-Beyân**, C.10, İstanbul: Osman Beğ Matbaası, 1928, s.540.

<sup>452</sup> Bu aktarılan vak'a, hadis kaynaklarında geçmemektedir. Ancak İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân adlı eserinin 10. cildindeki İhlâs Sûresi'nin tefsirinde bu vak'adan bahsedilmekte; hadisin râvîsi olarak ise, Muâviye bin Müzevî gösterilmektedir.

<sup>453</sup> İmâm Suyûtî, C.1, s.506, Hadis No: 1020.

<sup>454</sup> Mevlânâ Abdurrahmân Câmî, **Şevâhidü'n-Nübüvve**, Mahmud bin Osman Lamiî Çelebi (ter.), 26. Baskı, İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2009, s.191-192.

vermiştir. Onların, “Onu bana tavsif et; o altından mı, gümüşten mi, demirden mi?” demesi üzerine bu sûre nâzil olmuştur.<sup>455</sup>

6. “[İnna’llâhe] **ḥalaka**’l-inşâne ‘alâ **şureti**’r-Raḥmāni ”: “*Muhakkak ki Allah, insanı Raḥmân sûretinde yarattı.*”<sup>456</sup> Söz, eserde vr.40a’da, Allah’ın isimlerinin mâhiyetinin anlatıldığı bölümde geçmektedir.

7. “**Men ‘arefe nefsehū fe ḳad ‘arefe Rabbehū**”: “*Nefsini bilen Rabbini bilir.*”<sup>457</sup> Mutasavvıflar arasında meşhur olan söz, insanın bir âlem-i suğra olduğunu, insanın ancak nefsinin terbiye ederse bu hakikate ulaşabileceğini ve kendinde Allah’ın tecellilerini görebileceğini anlatmaktadır. Eserde de (vr.40b-41a) müellif, insanın Allah’ın Celâl isminin zuhûru olduğunu, insanın biri beden ve diğeri de rûh olmak üzere iki yönü bulunduğunu; ancak kendindeki sırları tanırsa Hz. Allah’ı tanıyacağını ifâde eder.

8. “**Yâ Mūsâ ḳul lâ ilâhe illa’llâhu** ”: “*Ey Mūsâ! Lâ ilâhe illallâh, de.*”<sup>458</sup> Hadis, eserde “Allah” lafzının büyüklüğünü ispat eden on üçüncü delil olarak iktibâs edilmiştir. (1989. - 2000. beyitler)

9. “**Ḳâla’llâhu Te‘âlâ li Mūsâ “Lev enne’s-semâvâti’s-seb‘i ve’l-arzîne’s-seb‘i ve men fî inne fî keffihî lâ ilâhe illa’llâhu fî keffihî eşḳale bi-hinne** ”: “*Allahu Teâlâ Mūsâ’ya şöyle buyurdu: ‘Yedi gök ve içinde bulunanlar ile yedi yer bir kefeye konsa ‘Lâ ilâhe illallâh’ da bir kefeye konsa ‘Lâ ilâhe illallâh’ ağır gelir.’*” Hadis, eserdeki bir önceki hadisin devamıdır ve kelime-i tevhidin önemini beyân için eserde yer almıştır.

10. “**Men [serrahū en ] şiddete en yestecîba’llâhu [lehū] ‘inde’ş-şedâidi ve’l-kürabi fe’l-yükessiri ed-du‘â’e fî’r-rahâ’i** ”: “*Şiddet anlarında Allah’ın duâsına icâbet etmesini isteyen, refah hâlindeyken çok duâ etsin.*”<sup>459</sup> Hadis, duânın kabul edilme şartlarının anlatılmasına binâen bir delil olarak eserde yer almaktadır. (2066. -2070. beyitler)

<sup>455</sup> Bedreddin Çetiner, **Esbâb-ı Nüzûl**, C.2, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2002, s.980-981.

<sup>456</sup> Söz, İbn-i Arabî’nin el-Fütûhât eserinde geçmekte olup İbn Arabî bununla ilgili olarak “Hadisçilere göre sahih olmasa da keşif yoluyla sahihtir.” ifâdesini kullanmıştır. Uysal, “Tespit ve Yorum Bakımından Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilâflı Haberler”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Ü., Konya, 1999), s.224.

<sup>457</sup> Ünlü hadis bilginleri İbn-i Teymiye, Nevevî vd. bu sözü uydurma hadisler arasında göstermişlerdir. İbn-i Garas, bu sözün tasavvuf kitaplarında hadis olarak yer aldığını, Şeyh Muhyiddin Arabî tarafından, rivâyet yoluyla sahih olmasa bile, keşif yoluyla hadis kabul edildiğini aktarmaktadır. Mehmet Yılmaz, **Edebiyatımıza İslâmî Kaynaklı Sözler**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992, s.122; Uysal, “Tespit ve Yorum Bakımından Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilâflı Haberler”, s.225; Aliyyü’l-Kârî, s.266, Hadis No:349.

<sup>458</sup> Hâkim en-Nisâbü’rî, **El-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn**, C.1, Beyrut: Haydarabad, 1342, s.528. Câmîü’l-Envâr’da hadis râvîsi Ebû Sa’dî olarak geçmekle birlikte kaynaklarda Ebû Said ismi yer almaktadır.

<sup>459</sup> Seyyid Âlizâde, **Şir’atü’l-İslâm**, Naim Erdoğan (ter.), İstanbul: Pamuk Yayınları, 2003, s.242. Hadis râvîsi Câmîü’l-Envâr’da Hz. Ebû Bekir olarak gösterilmekle birlikte kaynak eserde râvî olarak Ebû Hureyre’nin ismi geçmektedir.

11. “Ene ‘inde’l-münkesireti **ḳulübühüm min eclī** ”: “Ben kalpleri benim yüzümden kırık olanların yanındayım.”<sup>460</sup> Günahlardan dolayı, Allah’a yalvarmak ve af dilemek gerektiğini söyleyen şâir, Allah’ın da kalpleri kırık (onun sevgisi ve ona kavuşma arzusuyla hep ıstırap dolu) olanların yanında olduğunu söylemektedir. (2437-3443. beyitler) Söz, 54b’de yer alan bir hikâyenin başlığında da geçmektedir.

12. “El-îmānu ‘uryānen ve libāsuhu’t-taḳvā [ve zînetühü’l-ḥayâ’ü ve şemeratühü’l-‘ilmü] ”: “İman çıplaktır; onun örtüsü takvâ, süsü hayâ ve meyvesi ilimdir.”<sup>461</sup> Söz, eserde hadis olarak gösterilmiştir. Şâir, takvâ olmadan imanın noksan kaldığını anlatarak (3115-3120. beyitler) bu sözü iktibâs etmiştir.

13. “Mā vesī’anī semā’i ve’l-arzı velâkinne vesī’anī **ḳalbü ‘abdiye’l-mü’mini** ”: “Ne yeryüzüne sığdım, ne de gökyüzüne. Ama mümin kulunun kalbine sığdım.”<sup>462</sup> Söz, eserde metin olarak değil, meâlen manzûm bir şekilde yer almaktadır. (3474-3475. beyitler) Kelime-i tevhidin mâhiyeti ve önemi açıklanırken şâir, tevhidi bir iman ağacına benzetmiş ve bunun Cenâb-ı Allah tarafından müminlerin gönlünde bitirildiğini söylemiştir. Bundan dolayı da gönlün büyük önemi vardır.

14. “**Ümmetī** ”: Hadisten alınan Arapça bu ifâde, 3513. beyitte geçmektedir. Hadisin tamamı şöyledir: Hadisin tamamı şöyledir: Hz. Enes (radiyallâhu anh) anlatıyor: “Resûlullâh (aleyhissalâtü vesselâm) buyurdular ki: “Kıyâmet gününde, insanlar birbirlerine girecekler. Hz. Âdem aleyhisselâm'a gelip: “Evlatlarına şefaet et!” diye talepte bulunacaklar. O ise: “Benim şefaet yetkim yok. Siz İbrâhim aleyhisselâm'a gidin! Çünkü o Halilullâh'tır” diyecek. İnsanlar Hz. İbrâhim'e gidecekler. Ancak o da: “Ben yetkili değilim! Ancak Hz. İsâ'ya gidin. Çünkü o Rûhullâh'tır ve O'nun kelâmıdır!” diyecek. Bunun üzerine O'na gidecekler. O da: “Ben buna yetkili değilim. Lâkin Muhammed (aleyhissalâtü vesselâm)'e gidin!” diyecek. Böylece bana gelecekler. Ben onlara: “Ben şefaate yetkiliyim!” diyeceğim. Gidip Rabbimin huzuruna çıkmak için izin talep edeceğim. Bana izin verilecek. Önünde durup, Allah’ın ilham edeceği ve şu anda muktedir olamayacağım hamdlerle Allah'a medh ü senâda bulunacak, sonra da Rabbime secdeye

<sup>460</sup> Hadis tenkitçileri tarafından asılsızlığına hükmedilen bu söz, orijinal hadis koleksiyonlarında değil, Mevdu’at ve Du’afa kitaplarında yer almaktadır. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s.282.

<sup>461</sup> İmâm-ı Gazâlî, *İhyâ-yı Ulûmi’d-din Tecümesi*, Ahmed Serdaroğlu (ter.), C.1, Rub’ul-İbâdât I.BI., İstanbul: Bedir Yayınevi, 2002, s.18.

<sup>462</sup> Kudsî hadis olarak ehl-i tasavvuf arasında kabul görmekte birlikte İsrailiyat kaynaklı bir sözdür. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s.524.

kapanacağım. Rabb Teâlâ: “Ey Muhammed! Başını kaldır! Dilediğini söyle, söylediğine kulak verilecek. Ne arzu ediyorsan iste, talebin yerine gelecektir! Şefaatte bulun, şefaatin kabul edilecektir!” buyuracak. Ben de: “Ey Rabbim! Ümmetimi, ümmetimi istiyorum!” diyeceğim. Rab Teâlâ: “(Çabuk onların yanına) git! Kimlerin kalbinde buğday veya arpa denesi kadar iman varsa onları ateşten çıkar!” diyecek. Ben de gidip bunu yapacağım! Sonra Rabbime dönüp, önceki hamd u senâlarla hamd ve senâlarda bulunacağım, secdeye kapanacağım. Bana, öncekinin aynısı söylenecek. Ben de: “Ey Rabbim! Ümmetim! Ümmetim!” diyeceğim. Bana yine: “Var, kimlerin kalbinde hardal danesi kadar iman varsa onları da ateşten çıkar!” denilecek. Ben derhal gidip bunu da yapacak ve Rabbimin yanına döneceğim. Önceki yaptığım gibi yapacağım. Bana, evvelki gibi: “Başını kaldır!” denilecek. Ben de kaldırıp: “Ey Rabbim! Ümmetim! Ümmetim!” diyeceğim. Bana yine: “Var, kalbinde hardal danesinden daha az miktarda imanı olanları da ateşten çıkar!” denilecek. Ben gidip bunu da yapacağım. Sonra dördüncü sefer Rabbime dönecek, o hamdlerle hamd u senâda bulunacağım, sonra secdeye kapanacağım. Bana: “Ey Muhammed! Başını kaldır ve (dilediğini) söyle, sana kulak verilecektir! Dile, talebin verilecektir! Şefaate et, şefaatin kabul edilecektir!” denilecek. Ben de: “Ey Rabbim! Bana ‘Lâ ilâhe illallâh’ diyenlere şefaate etmem için izin ver!” diyeceğim. Rabb Teâlâ: “Bu husûsta yetkin yok! -veya: Bu husûsta sana izin yok!- Lâkin izzetim, celâlim, kibriyâm ve azametim hakkı için lâ ilâhe illallâh diyenleri de ateşten çıkaracağım!” buyuracak.<sup>463</sup>

15. “[Ve] **qāle** [lî] yâ **gāvṣe**’l-a’**zama el-insānū sirrī** ve **ene sırruhū lev ‘arafe**’l-insāne **menzile**[te]hū ‘**indī** le **qāle fī** külli nefesin **mine**’l-**enfāsi lā mülke**’l-**yevme illā lî**”: “Allah Teâlâ bana buyurdu: Ey Gavs-ı Âzam! İnsan benim sırrımdır ve ben onun sırrıyım! Eğer, insan benim indimdeki menzilin bilseydi, her nefesinde ‘Bugün mülk ancak benimdir.’ sözünü söylerdi.”<sup>464</sup> Eserde, hadis-i kudsî olarak gösterilen bu söz, Gavsıyye Şerhi Risâlesi’nde geçmektedir. Yine aynı kaynağa göre söz şöyle açıklanmaktadır: “Hak Teâlâ, insan benim sırrımdır; yani zâtımla ve sıfatımla ve esmamla insan-ı kâmilin sûretiyle zâhir oldum ve insan benim sırrım oldu ve insan dahi esmamla zâhir oldu. Evvelki makâm, makâmü’l-cem’dır; yani Hak zâhir ve insan bâtın; ikincisi hazretü’l-cem makâmıdır: İnsan zâhir ve Hak bâtındır. Ve Rabb-i Teâlâ buyurdular ki: Eğer, insan

<sup>463</sup> Canan, C.14, s.406-407, Hadis No:5091.

<sup>464</sup> Muhyiddin İbn Arabî’nin Gavsıyye Şerhi Risâlesi, s.36.

benim katımda menzilesini bilmiş olsaydı; yani insan-ı kâmil menzilesini kendi hakikat-i Hak olduğuna vâkıf olup ve ayn-ı Hak olduğu muhakkak olsa, her bir nefeste ve her bir tecellide ve her anda ‘Mülk benimdir ve mâlikü’l-mülk elbette ben olurum’ derdi.”<sup>465</sup> Görüldüğü gibi söz, tamamen vahdet-i vücûd nazariyesini yansıtmaktadır. Eserde, Allah’ın sıfat ve isimlerinin tecellisinin anlatıldığı bölümde yer alan sözün muhtevâsı ile şâirin beyitlerde dile getirdikleri ifâdeler (3763-3816. beyitler) bu açıdan birbirini tamamlar niteliktedir.

**16. “El-muhabbetü hicâbün beyne’l muhibbü ve’l-maḥbûbu fe izâ efnâ’l-muhibbü’l-muhabbetihî vaşale bi’l-maḥbûbi ”:** “ *Aşk, âşıkla mâşuk arasında bir hicâbdır. Âşık, mâşukta yok olduğu zaman, yani seven sevilenle var olduğunda, vusûl hâsıl olur.*”<sup>466</sup> Muhabbet, Arapça sevgi, aşk demektir. Tasavvufta muhabbetin hakîkati, kişinin her şeyini sevdiğine bağışlaması, kendine âit bir şeyin kalmamasıdır.<sup>467</sup> Aşk, tasavvufun çok önem verdiği ana konulardan biridir. Zira, bütün varlıkların bizâtiḥî yaratılma sebebi, Cenâb-ı Allah’ın kendi nûrundan yarattığı cevhere muhabbet nazarıyla bakmasıdır. Aşk gözü ile âlemin yaratılışı ve peygamberimizin ile miraç macerasını değerlendiren mutasavvıflar Keşfu’l-Hafâ’da hadis olarak verilen “Ben gizli bir hazine idim tanınmak ve bilinmek istedim kâinatı yarattım” sözünde “bilinmek”ten maksadın “mârifet”; istemekten maksadın “aşk” olduğunu ifâde etmişlerdir. Allah’ın sevgi ile tecelli etmesiyle kâinat yaratılmıştır. İlk tecelli “Hakikat-i Muhammedî”dir. Bu yaklaşıma göre âlemin yaratılış sebebi Allah’ın ona olan ezeli aşkıdır.<sup>468</sup> Muhabbet yine mutasavvıflarca sırlara âşinâ olmak için perdelerin yırtılması, irâdelerin yok olup ihtiyaçların ve bütün beşerî sıfatların yanmasıdır.<sup>469</sup> Eserde şâir, muhabbeti benzer vasıflarla ele almıştır. Rûhun beden kalıbında ortaya çıkma sebebi muhabbettir. Yine muhabbet vâsıtasıyla hakîkî sevgili tanınır ve ona ulaşılır. Melekler, bedene sahip olmadıklarından, onların insan gibi kemâle ulaşması mümkün değildir. Kendisine muhabbet gibi bir nimet verilmesinden dolayı insanın şükretmesi gerekir.(3823-3843. beyitler) İktibâsta yer alan “hicâb” kelimesi tasavvufî ıstılâhta, perde, engel anlamına gelir. İstene ile isteyen arasına giren engele denir. İnsanın Allah’a yakınlığı ya nûranî veya zulmanî olur. Nûranî olan rûhun

<sup>465</sup> *Muhyiddin İbn Arabî’nin Gavsîyye Şerhi Risâlesi*, s.36.

<sup>466</sup> Abdülkadir Geylânî, **Füyûzât-ı Rabbâniye**, Celal Yıldırım (çev.), İstanbul: Beyda Yayınları, 1995, s.17.

<sup>467</sup> Cebecioğlu, s.405.

<sup>468</sup> Uludağ, “Aşk”, **DİA**, C.4, İstanbul: TDV, 1991, s.11-17.

<sup>469</sup> İhsan Soysaldı, “Tasavvufta Aşk ve Mârifet”, **Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.3, 1998, s.187-216.

nûru, zulmanî ise cismin zulmetidir. Nefs, akıl, sır, rûh, hafî gibi müdrüklerin her birinin kendine göre hicâbı vardır. Nefsin perdeleri şehvetler, lezzet ve lehviyyat; kalbin hicâbı Allah'tan gayrısını düşünmek ve aklın hicâbı, mâkul mânâlara saplanıp kalmaktır. İnsan-ı kâmil için bunlara iltifat yoktur.<sup>470</sup> Şâir de eserinde, fenâ makâmında bütün perdelerin kalkacağını, vuslatın ve vahdetin gerçekleşeceğini söyler.(3831-3833. beyitler)

**17. “Lâ yesteķīmu ĩmānu ‘abdin ĥattā yesteķīme ķalbhū ve lâ yesteķīmu ķalbhū ĥattā yesteķīme lisānuhū ve lâ yedķulu raculūnū’l-cennete lâ ye’mene cāruhū bevā’iķahū ”:**

*“Kulun kalbi istikâmet üzere olmadan, imanı istikâmet üzere olamaz, dili istikâmet üzere olmadan da kalbi istikâmet üzere olamaz. Şerlerinden komşusu emin olmayan kişi cennete giremez.”*<sup>471</sup> Dünya ve bütün her şey mâdemki muhabbet üzere yaratılmıştır. O halde, Cenâb-ı Allah'ın sevgisinin ortaya çıkabilmesi için de kalbin o muhabbetle doldurulması gerekir. Bunun için tasfiye-i kalp şarttır. Kalp ancak içinde Allah dışında bir şey kalmazsa gerçekten onun tecelli ettiği bir taht hâline gelecektir. Çünkü nefse boyunduruk vurulmazsa ve kalp de kötülüklerden arındırılmazsa ona ulaşılması mümkün olmayacaktır. Şâir, eserinde daha sonra hadise yer verir ve onu manzûm bir şekilde açıklar. Buna göre, kişinin doğru bir istikâmet tutması için lisanının düzelmesi gerekir, lisanının düzelmesi için kalbinin düzelmesi gerekir, kalbinin düzelmesi içinde onun kötülüklerden temizlenmesi gerekir. Cennete ancak bu şekilde girilmesi mümkündür. Bütün bunların başı, Allah'ın şerîat hükümlerinin uygulanması, kişinin mesuliyetlerini yerine getirmesidir. (3924-3960. beyitler)

**18. “Ķalbe’l-mü’mīnū beytu’llāh...”:** *“Müminin kalbi Allah'ın evidir.”*<sup>472</sup> Kalp, tasavvufta çeşitli ilâhî sırların (Allah'ın isim ve sıfatlarının, sâlikte görülen keşf ve ilham gibi hâllerin vd.) tecelli ettiği yerdir. Bunun dışında, kâinatın yaratılma sebebi olan muhabbet de yine kalpte inkişaf eder. Bu yüzden, mutasavvıflar, kalbe ve onun temizliğine büyük önem vermişlerdir. Nitekim Ebû Yezid el-Bestâmî'den, “Arş ve milyon katı, âriflerin kalbinin bir köşesine konulsa, farkına bile varılmaz. Hâlis bir kul olan velinin kalbi, Allah'ın evi ve nazargâhıdır. İlimlerin kaynağıdır. Sırların toplandığı yer ve meleğin konağıdır, nûrların hazinesidir. Ziyaret edilen Kâbe ve vakfe yapılan Arafat'dır.”

<sup>470</sup> Cebecioğlu, s.275.

<sup>471</sup> Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, C.3, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971, s.198.

<sup>472</sup> Sahih hadis kaynaklarında yer almamakla birlikte, söz, Aclûnî'nin Keşfü'l-Hafâ isimli eserinde “El-kalbü beytû'r-Rabbî” “Kalp Rabbin evidir.” şeklinde geçmektedir. Aclûnî yaptığı iktibâslarla “Mevzûdur, manası sahihtir.” ifâdelelerini kullanır. Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, C.2, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, h.1408, s.99, Hadis No:1885.

sözü nakledilmektedir. Dolayısıyla sûflerin nazarında kalp, her türlü bilgi ve erdemin kaynağı olarak görülmektedir.<sup>473</sup>Eserde kalbe dâir yaklaşımlar, yukarıda aktardığımız sözde anlatılanlardan farklı değildir. Şâir, kalbi bedendeki arşa benzetir<sup>474</sup> ve ilâhî sırların makâmının orası olduğunu söyler. Bununla beraber her kişinin kalbi de Cenâb-ı Allah'ın evi olamaz. Zira o kalplerin kimisi nûrlarla, kimisi de türlü kötülüklerle dolmuştur. Arşa benzeyen kalbin iki yönü vardır. Bunlardan biri âlem-i melekût, diğeri âlem-i ecsamdır. (4042-4070. beyitler)

**19. “Ĥamirtü tıynete âdeme bi-yedeysi erba'îne şabâhan ”:** “*Ben âdemin toprağını kırk sabah, (kudret) elimle yoğurdum.*”<sup>475</sup> Söz, rûhun vasıflarının anlatıldığı bölümde yer almaktadır. Şâir, her şeyin bir vâsıta ile zuhûr ettiğini, ancak Allah'ın insanı hiçbir vâsıta olmaksızın yoğurup kendinden rûh üflediğini ifâde eder. (4235-4242. beyitler)

**20. “Cezbetün min cezebâti'l-Hakkı tüvâzî 'amele's-sekaleyn ”:** “*Rahmân'ın cezbe-lerinden bir anlık cezbe, bütün insanların ve cinlerin amellerine denktir.*”<sup>476</sup> Tasavvufta cezbe, ilâhî inâyetin gereği olarak Cenâb-ı Hakk'ın kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bahşedip çabası ve çalışması olmaksızın onu kendine çekmesi ve yaklaştırması demektir.<sup>477</sup> Mutasavvıflar, Şûrâ Sûresi'nin 13. âyetinde geçen “Allah dilediğini seçip kendine yaklaştırır”<sup>478</sup> ifâdesini ve hadis olarak kaynaklarda yer alan bu sözü, cezbeyle delil olarak kabul ederler.<sup>479</sup> İktibâs edilen bu söz, eserde iki yerde geçmektedir. Bunlardan ilki vr.154a'da seyr ü sülûktaki bir talebeye, ilâhî lütufların ve Rahmânî cezbenin beyân edildiği bölümde yer alır. Şâir, kalbin ve rûhun tasfiyesinin nefis tezkiyesi ile mümkün olabileceği görüşünü tekrarlayarak, ancak bunun sonrasında cezbe hâlinin meydana gelebileceğini söyler. (4280-4290. beyitler)

**21. “ 'İnde Rabbî yu'ç imunî ”:** “*Ben Rabb'im katında (yanında) doyurulurum.*”<sup>480</sup> Sözü tamamı şöyledir: “Übîtü 'inde Rabbî yu'ç imunî ve yüskîni ” “*Ben Rabbimin katın-*

<sup>473</sup> Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s.529.

<sup>474</sup> Kaynaklarda “Müminin kalbi Allah'ın arşıdır.” şekli de yer almakla birlikte, bu sözün de hadis olması bakımından sahihliği söz konusu değildir. bkz. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s.531. Şâirin eserindeki atıf, bu söze yönelik olsa gerektir.

<sup>475</sup> Eserde kudsî hadis olarak verilen bu söz, Suhreverdî'nin Avarif, Beyhakî'nin el-Esma ve's-Sıfat ve Taberî'nin Tarih adlı eserlerinde geçmektedir. Ahmet Yıldırım, “Tasavvufa Kaynaklık Etmesi Bakımından Bazı Kudsî Hadisler ve Değeri”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Yıl:2, S.3, Mayıs, 2009, s.97.

<sup>476</sup> Söz, Suhreverdî'nin Avârif isimli kitabında hadis olarak yer almakla birlikte, asılsız bir söz veya çok zayıf bir hadistir. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s.308.

<sup>477</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.89.

<sup>478</sup> Şûrâ 42/13.

<sup>479</sup> Hasan Kamil Yılmaz, “Cezbe”, *Altınoluk Dergisi*, S.49, İstanbul: Erkam Yayınları, 1990, Mart, s.31.

<sup>480</sup> Mustafa Tahrâli (hzl.), *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1992, s.507.

da (yanında) doyurulur ve gecelerim.” İbn-i Arabî'nin Tedbîrât-ı İlâhiyye adlı eserinde hadis olarak verdiği bu söz, eserde Rabbanî cezbe ve lütufların anlatıldığı bölümde, 4307. beyitte manzûm olarak yer almaktadır. Şâir, cezbe ve ilâhî lütuflara ulaşılabilmesi için nefsin tezkiye edilmesi, rûhun ve kalbin tasfiye edilmesi gerektiğini söyler ve bunu çocuğun anne karnından yetişkin oluncaya kadar yaşadıklarıyla temsîlî olarak anlatır. Rûhun, Cenâb-ı Allah ile öncesinde rûhlar âleminde bir ünsiyetinin bulunduğunu, onun orada Allah tarafından gıdalandırıldığını söyleyerek iktibâsı buna delil olarak gösterir.

**22. “El-fakru fahrî ”:** “*Fakirliğim övüncümdür.*”<sup>481</sup> Söz, dünyada nimetlerinden vazgeçilmesi gerektiğini Hz. Peygamber'in hayatından ve sözünden misâl göstererek anlatmak üzere 4659. beyitte manzûm olarak kullanılmıştır.

**23. “Ed-dünyâ cîfetün ve t̄alibuhâ kilâbün ”:** “*Dünya leştir, onu isteyenler de köpektir.*”<sup>482</sup> Halvette zikir ibadetle meşgul olan sâlik, kendini kaybedip çevresiyle ilgiyi kesince bazı hakîkatlere vâkîf olur. Uykuyla uyanıklık arasında meydana gelen bu hâle vâkıa denir. Eserde şâir, vâkıa hâlinde görülebilen bazı rüyaların tâbirlerini yaptığı bu bölümde (4937-5032. beyitler), Hz. Peygamber'e atfen bu söze eserinde yer vermektedir. Bu rüyalarda eğer kelp görürse, bu gazâp anlamına gelir ve onu gören dünyayı talep etmektedir. Dünyayı talep edenler ise köpektir.

**24. “El-‘ilmü bilâ ‘amelin ke şecaratin bilâ şemarâtin ”:** “*Ameli olmayan ilim, meyvesiz ağaç gibidir.*”<sup>483</sup> Halvette vâkıa hâlindeki sâlikin rüyasında çam ağacı görmesinin ibadette kifâyetsizlik olduğunu söyleyen şâir, bu söze yer verir. (5034-5052. beyitler)

### C. Kaynağı Tespit Edilemeyenler

**1. “Men kâne fî kalbihî gayru'llâh fe haşmuhû fi'd-dâreyni Allâh”:** “*Kimin kalbinde Allah'tan gayrısı varsa onun hasmı iki dünyada da Allah'tır.*” Söz, terk-i mâsivâyâ dâir bazı nasihatlerin yer aldığı bölümün (41-75.beyitler) sonunda yer almaktadır. Bölümde şâir, Allah'tan başka bir varlığa muhabbet beslememek gerektiğini söyler ve dünyadaki her şeyin birer sebep ve vâsitalardan ibâret olduğunu, gölgeden vazgeçip eşyanın aslına ve kaynağına yönelmek gerektiğini ifâde ederek bu söze yer verir.

<sup>481</sup> Hadis değildir. Aliyyü'l-Kârî, s.183, Hadis No:206.

<sup>482</sup> Hadisin mevzû olduğuna dâir bilgilerin ilk kaynağı olarak gösterilen eser, Sağâni'ni Mevdu'ât'ı olmuştur. Ebû Tâlib el-Mekkî Kûtu'l-Kulûb adlı eserinde söz Hz. Ali'ye isnât edilmektedir. Bu eserde söz, “Dünya bir leştir, kim onu isterse köpeklerle boğuşmaya sabretsin.” şeklinde yer almaktadır. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s.555.

<sup>483</sup> “Ameli olmayan ilim, meyvesiz ağaç gibidir.” Söz, İmâm-ı Gazâlî'nin kırk kudsî hadisi bir araya getirip şerhettiği eserinde geçen izâh kabîlinden bir cümledir. Diğer hadis kaynaklarında böyle bir hadise rastlanmamıştır. İmâm-ı Gazâlî, **Kudsî Hadisler**, Feyzullah Demirkıran (ter.), İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2004, s.62, Hadis No:30.



2. “**Ene min nūri’llēhi ve’l-mū’minūne min nūrī** ”: “*Ben Allah’ın nûrundanım ve müminler de benim nûrumdandır.*”<sup>484</sup> Hadis olarak verilen söz, eserde Resûlullâh’ın övüldüğü bölümde (134-162. beyitler) yer almaktadır. Şâir, Hz. Muhammed’in Cenâb-ı Allah’ın sıfat ve isimlerinin tecelli ettiği bir ayna olduğunu söyler. Dolayısıyla, Allah’a ulaşmak için önce Hz. Muhammed’e ulaşmak, yani onun davetine icâbet etmek gerekmektedir.

3. **İhlâs Sûresi’nin okunmasının sevabına dâir manzûm rivâyetler:** Hz. Peygamber’e âit olarak orijinali verilmeden manzûm olarak aktarılan İhlâs Sûresi’nin faziletine ve sevabına âit başka bir nakil şudur: İhlâs Sûresi’ni okuyanın kabri üzerinde devamlı bir gölge olur ve o kişi cehennem ateşinden uzak kalırlar. (382-388. beyitler)<sup>485</sup> Hz. Ali’nin râvîsi olduğu diğer bir nakilde manzûm bir hikâye içinde yine orijinal metin verilmeden, Hz. Peygamber, namazını kıldıktan sonra on bin kere İhlâs Sûresi’ni okuyanın o gün hiç günah işlemeyeceğini söylemiştir.<sup>486</sup> Eserde, İhlâs Sûresi’nin faziletlerine dâir İshak bin Said bin Abbas’tan da hadis rivâyeti eserin ilerleyen beyitlerinde yer almaktadır.<sup>487</sup> Şâir,

Ki İshâk bin Sa’îd bin ya’ni ‘Abbās

Rasûlden bir rivâyet kıldı ol hâş (B.489)

beytiyle rivâyeti manzûm olarak aktarmaya başlar. Bu nakle göre, Hz. Peygamber, iki rekât namazda otuz defa okuyana -erkek olsun kadın olsun- Allah’ın cennetinde bin köşk yapacağını, namazdan sonra okursa altından ve gümüşten yüz köşk yapacağını, yatmazdan önce okursa Cenâb-ı Allah’ın ona iki bin melek gönderip o meleklerin sabaha kadar onun başında bekleyip tesbih çekerek sevabını ona bağışlayacaklarını söylemektedir. Âyet, İhlâs Sûresi’nin sevaplarının anlatıldığı eserin 489-497. beyitlerinde geçmektedir.

4. “**Lev zâhâmeni’l-‘arşu le maḥaktühū** ”: “*Arş beni sıkıştırsaydı onu yok ederdim.*” Söz, eserde hadis olarak yer almaktadır. (vr.36b) Şâir, kelime-i tevhidin çok çabuk arşa

<sup>484</sup> Eserde hadis olarak verilen bu sözün kaynağı tespit edilemedi. Mûteber hadis kaynaklarında yer almamakla birlikte sözün bir benzeri İbn Arrak’ın Tenzihü’ş-Şerîati’l-Merfûa adlı eserinde “Allah beni nûrundan yarattı, Ebû Bekr’i de benim nûrumdan yarattı.” şeklinde yer almaktadır. Erul, s.422.

<sup>485</sup> Eserde hadis olarak aktarılan bu rivâyetin kaynağı tespit edilemedi.

<sup>486</sup> Söz konusu rivâyetin metni ve kaynağı tespit edilemedi.

<sup>487</sup> Söz konusu rivâyetin metni ve kaynağı tespit edilemedi.

vardığını söyler ve Hz. Peygamber'in bu kelime karşısında arş ve kürsünün bir mânia olarak duramayacağını ifade ettiğini naklederek bu söze eserinde yer verir.

5. **“Yā ‘ibādī teba‘ibtüm ḳalīlen fe’sterḫū kebīran fe hāzā vechi se’ezid leküm ebeden”**  
: *“Ey kullarım biraz yorulduunuz, iyice dinleniniz(gevşeyiniz) sonsuza kadar sizi (iyilikte) ziyâdeleştireceğim.”* Söz, eserde “Kavluhû Teâlâ” ifâdesiyle başlamaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de ve hadis kitaplarında böyle bir âyet ve kudsî hadis yer almamaktadır. Eserde, cennette Allah’ın zâtının görülmesi, müminlere verilen cennet nimetlerinin en büyüğüdür. Şâir, eserin bu bölümünde, sözü iktibâsla bunlardan bahsetmektedir. (1180- 1197. beyitler)

6. **“İnna’llâhe Te’âlâ ce‘ale ḫicâben mine’n-nûri lev künthe lâ’ḫterefet Sübhânü vechehü mâ entehe ileyhi başarahü”**: *“Şüphesiz Allahu Teâlâ nûrdan bir perde yaratmıştır ki eğer o açılrsa yüzünün parıltıları sebebiyle gözünün ulaştığı her yer yanardı.”*<sup>488</sup> Söz, vr.68b’de Allah’ın isimlerinin izâhı yapılırken yer almaktadır. Şâir, Rahmân ve Rahîm isimleri olmasaydı, bütün kâinatın yanacağını söyleyerek sözü delil olarak kullanmıştır.

7. **“Lâ ilâhe illa’llâhu yâ ‘alîmu’llâh lâ ilâhe illâ hüve’l-ḫayyü’l-ḳayyümün”**: *“Allah’tan başka ilâh yoktur, Ey her şeyi bilen Allah(ım). Ondan başka ilâh yoktur. O, Hayy ve Kayyüm’dur.”* Söz, Allah isminin büyüklüğünün anlatılması münâsebetiyle İbn-i Ka’b’dan rivâyetle iktibâs edilmiştir. (vr.69b) Hz. Peygamber sahâbeden İbn-i Ka’b’a, Allah’a bu hitapla yapılan duâların geri çevrilmeyeceğini söylemiştir.

8. **“Yā ‘abdī in-künthe tecidü meliken te’ḫuz minnī mā tüşaddıḳu mâlikiyyeti ḫattâ tüşâhıde şene mülkī”**: *“Ey kulum, (benden başka) bir pâdişâh bulursan, benden pâdişâhlığımu tasdik ettiren (belâyı) bulursun. Sonunda mülkümün şanını görürsün.”*<sup>489</sup> Söz, eserde, kaynağı İhyâ-yı Ulûmi’d-Dîn olarak gösterilen bir kudsî hadis olarak yer almaktadır. İnsan bedenindeki uzuvlardan hareketle Cenâb-ı Allah’ın kulları üzerindeki nimetlerinden bahsedilmiş (2719-2746. beyitler) ve İmâm-ı Gazâlî’nin bu sözünden faydalanılmıştır.

9. **“Lev enne li yehüdiyyin ilâ bâb-ı Ebi’l-Cehli ve talebenī fî ḳazâ’ihâ leteraddettü ilâ bâb-ı Ebî Cehl”**: *“Bir Yahudinin Ebû Cehl’in kapısına gitme ihtiyacı olsa ve o bunu*

<sup>488</sup> Hadislerle ilgili çalışmalarda kaynağı bulunamayan mevzû hadislerden olduğu ifade edilmektedir. Yıldırım, **Ta-savvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları**, Ankara: TDV, 2000, s.327.

<sup>489</sup> İhyâ-yı Ulûmi’d-Dîn adlı eserde böyle bir hadise rastlanmadı.

*benden yapmamı talep etse Ebû Cehl'in kapısına giderdim.*" Söz, duânın önemini, Allah'ın kulu duâ ettiğinde onu geri çevirmekten utandığının anlatıldığı bölümde yer almaktadır. Hz. Peygamber, bir Yahudinin ihtiyacının giderilmesi için Ebû Cehl' in kapısına gider. Böyle merhametli bir peygamberin yaratıcısı elbette daha merhametli, daha cömerttir. (2100- 2102. beyitler)

**10.** Câmîü'l-Envâr' da nûr-ı Muhammedî görüşü doğrultusunda anlatılan manzûm tahkiyelerden biri de Hz. Âdem ile ilgilidir. Buna göre Hz. Âdem cennette meleklerin bir nûr karşısında saf tuttıklarını görür ve Cenâb-ı Allah'a bunun hikmetini sorar. Cenâb-ı Allah da, bunun sebebinin âlemlerin kendisi hürmetine yaratıldığı Hz. Muhammed olduğunu söyler. Âdem Peygamber, bu nûru görmek isteyince, Allahu Teâlâ, onun şehâdet parmağında bu nûru tecelli ettirir. Hz. Âdem de bu parmağını havaya kaldırarak kelime-i şehâdeti söyler. Hz. Âdem'in dünyaya gelmesinden sonra bu nûr parmağından kaybolmuştur. (2679-2698. beyitler) <sup>490</sup>

**11.** "Ene'l-muvahhidü ve entümü'l-muvahhidüne ": *"Ben muvahhidim, siz de muvahhidsiniz."* Söz, eserde kudsî hadis olarak verilmiştir. Söz, eserde vr.119b'de geçmektedir. Şâir, Cenâb-ı Allah'ın Müslümanlara, kendisinin birliğini tanıdıklarından dolayı cenneti hak ettiklerini ifâde için iktibâs edilmiştir.

**12.** "Ḥalaka'l[llâhu]-insâne min erba'ate 'aşarate eşyâ'e erba'atün mine'l-ebi ve erba'atün mine'l-ümmi ve sittetün min ḥazâ'ini'llêhi Te'âlâ ammâ erba'atü'lletî mine'l-ebi el-cildü ve'l'azmü ve'l-'aşabü ve'l-'araķu ve ammâ erba'atü'lletî mine'l-ümmi' el-laḥmu ve'ş-şahmu ve'd-demü ve'ş-şaru ve ammâ sittedü'lletî min ḥazâ'ini'llêhi Te'âlâ es-sem'u ve'l-başaru ve'ş-şemmü ve'z-zevķü ve'r-rûḥu ": *"Allah, insanı on dört nesneden yaratmıştır. Bunlardan dört tanesi babadan, dört tanesi anneden, altı tanesi de Allah'ın verdiği hazinelerdendir(gelir). Babadan gelen dört şey, cilt(ten), kemik, sinir ve damardır. Ve anneden gelen dört şey, et, yağ, kan ve saçtır. Ve Allah'ın hazinelerinden gelen altı şey ise, iştme, görme, koku alma, tat alma ve rûhtur."* <sup>491</sup> Söz, eserde "Kasîde

<sup>490</sup> Eserde İbn-i Abbas'tan rivâyetle hadis olarak manzûm olarak nakledilen bu vak'anın kaynağı tespit edilemedi.

<sup>491</sup> Eserde geçen bu sözün (hadis vs.) herhangi bir eser kaydına ulaşamadı. Yalnızca, Hacı Bektâş-ı Velinin Makâlât isimli eserinde "Hak Sübhânehü ve Teâlâ Âdemi dört dürlü nesneden yarattı ve hem dört gürûh kıldı ve hem dördin dört dürlü tâatda kodı ve dört dürlü hâlleri ve dört dürlü arzuları vardır. İmdi dört dürlü nesneden kim yarattı evvel toprakdan ikinci sudan üçüncü oddan dördüncü yilden." ifâdeleri yer almaktadır.; Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş ve Ali Öztürk (hzl.), **Makâlât**, 1.Baskı, Ankara: TDV, 2007, s.44.

ve Nasihat” başlıklı bir bölümde yer almaktadır. Şâir, iktibâs ettiği sözü manzûm bir şekilde açıklamaktadır. (3754-3816. beyitler)

13. “**Tecerra’ terānī tecerrad taşilu** ”: “*İç, beni görürsün; tecrîde ulaş, kurtulursun.*” Şâir, kudsî hadis olarak eserine iktibâs ettiği bu sözü, Rabbanî cezbeleri ve ilâhî lütufları beyân ettiği bölümde, açıklamalarına delil olarak gösterir. Esere göre, ilâhî lütufların ve cezbenin kendini gösterebilmesi için kalbinin ve rûhunun günahlardan, dünyevî arzu ve heveslerden temizlenmesi gerekmektedir. (4280- 4286. beyitler)

14. “**Eşakku ‘ulûm edekku ‘ulûm ‘ilm-i bâtın** ”: “*İlimlerin en zoru, ilimlerin en incisi bâtın ilmidir.*” Şâir, vahdet-i vücûd düşüncesini ele aldığı bölümde hadis olarak bu ifâdeye yer vermiştir. Esere göre, cümle varlık “yok”tan ibârettir. Varlık, Allah’ın varlığı ile var olur. Bütün makâmlara ancak bu şekilde ulaşılır. (4663- 4672. beyitler)

#### 2.1.2.4.3. Kelâm-ı Sûfiler ve Kelâm-ı Kibârlar

Eserde âyet ve hadis dışında yer alan sözler, daha çok tasavvuf ve vahdet-i vücûd düşüncesiyle yakından alakalıdır. Bu sözlerin bir kısmı, söyleyeni belli olan veya kendisine atfedilen sûfiyane sözlerdir ki, bunlardan bazıları mutasavvıflar arasında şatahat olarak tesmiye edilmektedir. Hallâc-ı Mansûr, Beyazid-i Bestâmî gibi mutasavvıfların dışında kaynaklarda Hz. Ebû Bekir’e, Hz. Ali’ye isnât edilen bazı sözlere de eserde zaman zaman yer almaktadır. Mutasavvıflara âit sözlerin dışında, tasavvufî bazı hâlleri izâha yönelik çeşitli kelâm-ı kibarlar ve Arapça bazı sözler de eserde yer almaktadır.

1. “**Ene’l-Hakk** ”: “*Ben Hakk’ım.*” Hallâc-ı Mansûr’a atfedilen bir sözdür. Bu sözün çeşitli yorumları vardır: Bir görüşe göre, Hallâc bu sözü sekr hâlinde söylemişti; sahv hâline gelince bu sözün yanlış olduğunu kabul etti. Başka bir görüşe göre, Hallâc bu sözü fenâ hâlinde söylediğinden, bu sözü söyleyen aslında o değil Hak’tı.<sup>492</sup> Eserin muhtelif yerlerinde geçen söz (683.,1375.,1376,2909. ve 5390. beyitler) vahdet-i vücûd görüşünü yansıtmaktadır. Müellif, sözün Hallâc-ı Mansûr’un dilinden Allahu Teâlâ tarafından söylendiğini ifâde etmektedir.

2. “**İnne’l-muzgate izâ vaqa’at fi’r-rahmi fe erâda’llâhu en yaħluķa minhe beşeran țarâbihî fi beşerati’l-mer’ati taħte külli zufrin ve şa’rihî n şümme mekeşe erba’ine ley-leten şümme yünzilü demen fi’r-rahmi** ”: “*Şüphesiz ki bir mudga (bir çiğnem et) rahme*

<sup>492</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.123.

(anne karnına) düşse, Allah da ondan bir insan yaratmak istese, Allah onu, kadının her tırnağının ve saçının altına (ondan bir parça) uçurur. Onlar kırk gece kalır. Sonra (çocuk olmaya elverişli) bir kan olarak onları rahme indirir.”<sup>493</sup> Söz, İbn-i Mes’ud’dan rivâyet edilmiştir. Müellif, sözü iktibâs ederek insanın anne karnında yaratılışını manzûm bir şekilde anlatmaktadır. (2555-2579. beyitler)

3. **“Sübhânî mâ-a‘ zama şânî ”**: *“Kendimi tesbih ederim. Benim şanı ne yücedir.”*<sup>494</sup> Mutasavvıf Bâyezîd-i Bestâmî’ye atfedilen şathiye kabîlinden bir sözdür. Vahdet-i vücûd düşüncesini yansıtır. Söz, fenâfillâh hâlini beyân için iktibâsen yer almaktadır. (5382-5394. beyitler) Bir beyit içinde de ifâdenin ilk kelimesi yer almaktadır. (683.beyit)

4. **“Külle mâ kulte kulte ahsente ve bi’l-ahsente lâ yübâ‘ u’d-dakîk”**: *“Her zaman “Aferin!” deyip durursun, “aferin” demekle un bile satılmaz.”* Ebu’l-Kâsım-ı Mezkurî, Nişabur’da vaaz ve tefsir ederken, yanına bir yüreği yanık derviş gelip kendisine, sözün olmadığını ve amele ihtiyaç olduğunu söyler. Derviş daha sonra Ebu’l-Kâsım’a, pâdişâhın kendisine “çok güzel çok güzel” diye iltifatlarda bulunduğu bir mugannînin hikâyesini anlatır ve “Hep güzel demekle olmaz, biraz da ihsanda bulunmak gerek.” dediğini aktarır. Arapça söz, bu hikâyeye binâen eserde geçmektedir.

5. **“Men lehü’l-kudrete ‘ale’l-ihtirâ‘i ”**: *“Yaratmaya kimin kudreti varsa...”* Söz, Cenâb-ı Allah’ın yarattıklarından misâller verildiği beyitler arasında (vr.39b) yer almaktadır.

6. **“El-müfredü min külli şey’in elifün ”**: *“Her şeyin müfredi eliftir.”* Elif harfi, Allah’ın mutlak birliğine işâret etmektedir. Noktadan elif, eliften diğer harfler meydana gelir. Diğer harfler, elifin çeşitli biçimlere sokulmuş şeklidir. Bütün varlıkların Allah’tan (Bir’den) zuhûr ve sudur etmesi, diğer harflerin eliften çıkmasına ve meydana gelmesine benzetilir. Bütün harfleri elifte görmek mümkün olduğu gibi, bütün varlıkları Bir’de görmek mümkündür. Her şey eliftedir, elif hâllerin evvelidir.<sup>495</sup> Eserde de, iki tür âlem olduğundan söz edilir. Bunun gibi, elif, zâhiren her ne kadar bir hat olsa da bâtınî anlamda bütün harflerin canıdır. Elif harfi, Allah isminin ilk harfidir ve her şey ondan zuhûr etmiştir.

<sup>493</sup> Câmîü’l-Envâr’da İbn-i Mes’ud’dan rivâyet edilen sözün kaynağına tespit edilemedi.

<sup>494</sup> Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, s.425.

<sup>495</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.121.

7. “Ed-du‘â‘ü miftâhu’s-semâ‘i ve esnânühü loḡmatü’l-ḡelâli ve âḡiruhâ el-iḡlâşu ve ḡuzûru’l-ḡalb”: “Duâ, göḡün anahtarıdır ve o anahtarın dişleri helâl lokmadır, onun nihâyeti ise iḡlâs ve kalp huzurudur.”<sup>496</sup> Söz, duâya icâbetin şartlarının anlatıldığı bölümde (2034-2175. beyitler) yer almaktadır.

8. “[Allâh ma‘ nâhu el-ma‘bûdu’l-lezî] ilâhu’l-ḡalḡı ‘an derki mâhiyyetiḡi ve’l-iḡḡâti bi-keyfiyyetiḡi ”: “Mabudun yani kendisine ibadet edilecek varlığın (Allah’ın) anlamı şöyledir: O, bir yaratıcıdır; öyle ki, kimse onun mâhiyetini idrak edemez ve onun hâli-ni/keyfiyetini bir şey kuşatamaz.”<sup>497</sup> Söz, temsilî bir pâdişâh hikâyesinde geçmektedir. (2321-2341. beyitler) Bir pâdişâh bir şehre varacağı zaman şehrin ahâlisi orayı süslemek ister. Pâdişâh bu işten vazgeçmelerini, zira kendisinin cemâliyle orayı süsleyeceğini söyler. Cenâb-ı Allah da tıpkı o pâdişâh gibi gönülleri süslemiştir. Bununla birlikte, akıl ehli ona hayran olsalar da onun mâhiyetini kavrayamazlar.

9. “El-imâmu’l-‘âdilü yûza‘u fî mizâniḡi cemi‘-i a‘ mâl-i ra‘iyyetiḡi ”: “Adâletli yönetici, teb’asının bütün amelleri miktarınca (sevabı) mizanına koyar.” Can (gönül), Allah’ın tahtıdır ve orada iman bulunmaktadır. Eğer orası pâdişâhı tanırsa bütün âzâlar da onu tanır ve ona göre hareket eder. O pâdişâh da kuluna rahmetini gösterir. Eğer o gönül tahtında başka bir şey olursa, bütün âzâlar da hatâya düşer ve günah işler. Bunun için nefsi şerîat ipiyle bağlamak, onu pâdişâh kılmamak gerekir. Nitekim, kâfirlerin canı zâlim bir pâdişâh gibidir. Müminlerin canı âdil bir pâdişâh hükmündedir.

10. “Mâ baḡiye [şey’ün] illâ vâḡidün”: “Birden (Allah’tan) başka bir şey(varlık) kalmadı.” Muhyiddin Arabî’nin vahdet-i vücûd nazariyesinin temeli bu görüştür. “Lâ mevcûde illallâh” ifâdesi de bu ifâdeyle aynı anlamı taşımaktadır. Söz, eserde, Şeyh Şiblî’nin ağlamaktan gözlerinin kör olmasına dâir hikâyenin anlatıldığı bölümde (3078-3114. beyitler) yer almaktadır. Halife, şeyhe bir hekim gönderir. Hekim’in kendisinin gözüne mil çekmesi teklifine karşı, gönle çekilen mil ile bütün varlıkların bir görüneceğini söyler. Zira, ayna bin tane de olsa görünen tek bir varlıktır.

<sup>496</sup> Seyyid Âlizâde’nin Şir’atü’l-İslâm adlı eserinde, Hz. Peygamber, Sa’d b. Ebî Vakkas’a; “Ey Sa’d, haramdan uzak dur. Çünkü içine haram (lokma) giren her midenin sahibinin duâsı tam kırk gün kabul olmaz.” sözü aktarılmış ve hemen ardından da “Ne güzel demişler: Duâ, hacetin (görülmesi için) bir anahtardır ve o anahtarın dişleri de helâl lokmadır.” ( ve ne‘ime ḡile ed-du‘âu miftâhu’l-ḡâceti ve esnânu’l-miftâḡi luḡmu’l-ḡelâli) ifâdesine yer verilmiştir. Seyyid Âlizâde, s.238.

<sup>497</sup> Söz, İmâm Muhammed Bakır’a âittir.

11. **“Allāhu vāhidūn ve ene vāhidūn ”**: *“Allah birdir ve ben de birim.”* Söz, ismi veril-meyen bir halifeye atfen eserde yer almaktadır. Halife, “Allah birdir ve bende halife olarak bir'im.” deyince Câfer adlı bir âlim kişi ona, “Sen bir değil, beden ve rûhtan mü-rekkep ikisin” diye cevap verir. (3142- 3149. beyitler)

12. **“Ve fî külli şey'in lehū âyetün /Tedullü ‘alā ennehū vāhidūn ”**: *“Her şeyde onun birliğini gösteren bir alâmet vardır.”*<sup>498</sup> Eserde, mutasavvıflar arasında meşhur olan bu söz iktibâs edildikten sonra Allah'ın varlığına dâir deliller getirilmiştir. (3193-3208.beyitler)

13. **“El-‘ubūdiyyetü terkü'l-ihtiyâri ve fî mâ yebdū mine'l-aqdâri ”**: *“Ubûdiyet, zuhûr eden kader karşısında ihtiyarı terk etmektir.”*<sup>499</sup> Kuşeyrî Risâlesi'nde geçen bu söz, eserde ibadetin nasıl yapılmasının anlatıldığı beyitlerin arasında geçmektedir. Bu iktibâs öncesinde Hz. Peygamber'in ayakları kabarıncaya kadar namaz kılmamasından ve bir der-vişin ibadetten etmektan vakit bulup da elbiselerini temizleyememesinden bahsedilmek-tedir. Şâir, bu misâllerden sonra ibadetle ilgili nasihatler verir ve Sühreverdî'nin bu sö-zünü iktibâs eder. (3559-3572. beyitler)

14. **“El-‘ubūdiyyeti şıfatu ehli'l-müşâhedât ”**: *“Kulluk, müşâhede ehlinin sıfatıdır.”* Ancak ibadetle Hakk'a vâsil olunabileceğini anlatan şâir, Hz. Peygamber'in ashâbının düşüncelerinden örnekler vermiştir. Cenâb-ı Allah'ın rızâsını kazanmak ve ona ulaşmak için ibadet etmek gerekir. Bunun en güzel yolu, bir tarikata girip hizmet kuşağını can beline bağlamak, bir mürşidin gözetimine girmek ve tarikatta sülûk etmektir. (3573-3610. beyitler)

15. **“El-ḥādîşü izâ ḳurine bi'l-ḳadîmi lem yebḳā lehū ḥükmü'l-‘ademi ”**: Hiçbir meleğin muhabbetten bahsetmediklerini, zira hiçbirinin insanlığa verilen vazifeyi mihnetinden dolayı yüklenmediklerini söyleyen şâir, bu yönüyle muhabbetin insanlar için başkaları-na verilmeyen bir mükâfat olduğunu söyler. (3924-3929. beyitler)

16. **“Mâ ra'eytü fî şey'en illâ fe-ra'eytu'llāhe ḳablehū ”**: *“Hiçbir şey görmedim ki, onu görmeden önce Allah'ı görmemiş olayım.”*<sup>500</sup> Eserde iktibâs edilen söz, aşk ile seyr ü sülûk eden müridin, katettiği tabakaların anlatıldığı bölümde yer almaktadır. Şâir, tari-

<sup>498</sup> Mustafa Altun, **Sî-nâme-i Hümâmî (İznikli Hümâmî) İnceleme-Metin**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10688,metinpdf, s.12, Beyit:115>.

<sup>499</sup> Abdülkerim Kuşeyrî, **Risâle-i Kuşeyrî**, Bâbü'l-Ubûdiyyet, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, h.1422, s.233.

<sup>500</sup> Hz. Ebû Bekir'e atfedilen bir sözdür. İbrahim Baz, “Abdülehad Nûrî-i Sivâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Ü., SBE, Ankara, 2004), s.289.

katın müridi ibadete teşvik ettiğini, fakat aslolanın hakikat olduğunu dile getirir. Şerfât ve tarikat makâmlarını geçen sâlik, ilme'l-yakîn ve ayne'l-yakîn mertebelerini de geride bırakmış demektir. Sonrasında müşahade makâmı vardır ve bu da hakka'l-yakîn makâmıdır. Bu makâmda, artık delillerden Hakk'a ulaşılmaz, Hak'ta deliller ve eşya temâşâ edilir, Hak'la bir olunur. Rûh ile aşk arasındaki ikilik ortadan kalkar ve her şey bir görünmeye başlar. Rûh, bu makâmda dirliğe ulaşır. Bu makâma ulaşmak için aşk gereklidir. (4443- 4473. beyitler)

17. **“Yâ delîle'l-muḥayyirîne ”**: *“Ey şaşkınlara yol gösteren Allah'ım!”* Tasavvufta hayret, kalbe gelen bir tecelli sebebiyle sâlikin düşünemez ve muhakeme edemez duruma gelmesidir.<sup>501</sup> Şâir, seyr ü sülûktaki âşkın hayret makâmında bu sözü söylediğini eserinde ifade etmektedir. (4742-4747. beyitler) Tasavvufta hayret makâmına, nefis-i marziyyede ulaşılır.

18. **“Eğışnî yâ gıyâse'l-müstegîsîn ”**: *“Ey dara düşenlerin imdadına yetişen Allah'ım, bana yardım et!”* Şâir, hayret makâmındaki sâlikin bu duâyı yapacağını söyler. Arapça duâ, eserde manzûm olarak yer almaktadır. (4751. beyit)

19. **“Hüve 'ibâretün 'an zuhûr-ı nûri'l-ḥaḳîkiyyeti fi'l-ḳalbi'l-mü'mini fî ḥâl-i kâşifi ”**: *“O, keşif hâlinde, müminin kalbinde hakikat nûrunun ortaya çıkmadır.”* Söz, İlme'l-yakîn ve ayne'l-yakîn makâmının vasfını beyân eden Arapça bir ifâdedir. (vr.190b)

20. **“Esrârü'l-beşerriyeti yüşâhidü'l-ḥaḳka bilâ delâleti'l-akli ve'n-naḳli ”**: *“Beşeriyetin esrârı (yani insanlık sırları denen iç duygular), aklın ve naklin (âyet ve hadislerin) delâleti olmaksızın da hakikati görür.”* Arapça bu ifade de bir önceki gibi ilme'l-yakîn ve ayne'l-yakîn makâmalarını beyân için esere dâhil edilmiştir. (vr.191a)

21. **“Fenâ hüve sükût-ı mülâhazaṭi'n-nefsi lezzâtiḥâ min şiddet-i istiğrâḳihâ fî mülâhazaṭi'z-zâti mā yeltezze bihî ”**: *“Fânî olmak, zâtın (Allah'ın zâtının) mülâhazasında (onları düşünürken) aldığı lezzetlerin istiğrakının (sarhoşluğunun) şiddetinden, kendi nefsinin lezzetlerini mülâhaza etmenin (düşünmenin) düşmesidir (Yani düşünememektir).”* Söz, fenâfillâh makâmının vasfını açıklamaktadır. (5372- 5381. beyitler)

<sup>501</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.163.



22. “Men lem yezuk lem ya’rif ”: “Tatmayan bilmez.”<sup>502</sup> Şâir, fenâfillâh makâmında-ki tasavvufî zevkin, ancak o hâli yaşayanlarca anlaşılabilceğini izâh ederken bu sözü iktibâs etmiştir. (5381. beyit)

### 2.1.2.5. Eserdeki Dinî Unsurlar

#### 2.1.2.5.1. Allah

İslâm düşüncesinde Allah birdir ve tektir. Bu tevhid akîdesi, İslâm’ın temelini oluşturmaktadır.<sup>503</sup> Câmîü’l-Envâr, İhlâs Sûresi’nin manzûm-serbest bir tefsiri olduğu için Cenâb-ı Allah’ın, pek çok isim ve sıfatı ve bunların tezâhüründen bahsedilmekle birlikte, en fazla “birliği” üzerinde durulmaktadır. Şâir, İhlâs Sûresi’nin Allah’ın tevhidini ortaya koymak için nâzil olduğunu ifâde ederek, insanları Allah’a şirk koştuktan uzak durmaya ve tevhid inancına davet eder:

Dimek İhlâş hemân tevḥîd dimekdür

O tevḥîd ḥ’ân-ı dâdından yimekdür

Hemân bu sûre bil tevḥîd içündür

İkilik şirketin senden uçındur (B.538-39)

Hız. Allah, bu tevhid anlayışının müşriklere ve bütün insanlara tebliğ edilmesi görevini peygamberine vermiştir. İnsanların Cenâb-ı Allah’ın varlık ve birliğini kabul etmeleri, onların bütün dertlerinin çâresidir:

Ne’çün sen söylemezsin birdür Allâh

Oқыyup anlara pes “*Ḳul ḥüva’llâh*”

Eḥaddür hem Şameddür di olara

Ki bu lafz ola pes anlara çâre (B.655-56)

Cenâb-ı Allah’ın bütün isimleri ve bunların husûsiyetleri, eserin muhtelif beyitlerde ifâde edilmiştir. Esmâ’ül-Hüsna olarak tesmiye edilen bu kelimeler , “Faslun fî Esmâ-i İlâhî” adlı kaside nazım şekliyle yazılmış müstakil bir bölümde (B.2947-2985) manzûm olarak ayrıca yer almaktadır. Bu bölümde zikredilen Esmâ-i İlâhî şunlardır:

<sup>502</sup> Tasavvuf neşvesini beyân eden mutasavvıflara âit bir sözdür.

<sup>503</sup> Sünnî akâidin dışında kalan varlık-birlik bahsi, vahdet-i vücûd bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

“A’zam, Âhir, Adl, Alî, Âli, Alîm, Âlim, Allah, Âsım, Atûf, Azîm, Bâis, Bâkî, Bâri’, Bârr, Bâsıt, Basîr, Bâtin, Bedî’, Bedûh, Behiyy, Berr, Bir, Bürhân, Câmi’, Cebbâr, Celâl, Celîl, Cemîl, Cevâd, Cezîl, Dâim, Delîl, Deyyân, Ebed, Ehad, Emân, Enîs, Evvel, Fa’âl, Fâhir, Fâlik, Fâtık, Fâtır, Fâtih, Fâzıl, Ferd, Ferîd, Fettâh, Gaffâr, Gafûr, Gâlib, Ganî, Gayyûr, Gıyâs, Gufrân, Habb, Habîb, Habîr, Hâdî, Hafî, Hafız, Hâfiz, Hak, Hakîm, Hâlık, Halîm, Hamîd, Hâmid, Hannân, Hasîb, Hâsib, Hayy, Hâzır, Hû, İlâh, Kabîr, Kâbiz, Kadîm, Kadîr, Kâfî, Karîb, Kâsım, Kâti’, Kavî, Kayyûm, Kâzî, Kerîm, Kuddûs, Latîf, Ma’bûd, Ma’rûf, Mâcid, Mahbûb, Mahmûd, Maksûd, Mâlik, Mâlik, Mâni’, Matlûb, Mecîd, Melîk, Mennân, Merci’, Mescûd, Mete’âlî, Metîn, Mevcûd, Mevrûd, Mezîd, Mu’ahhir, Mu’iz, Mu’tî, Muâfî, Mucîb, Muğîs, Muğnî, Muhib, Muhsî, Muhsin, Muhtâr, Muhtir, Muîd, Mukaddem, Mukaddir, Mukaddis, Mukarreb, Mukît, Muksit, Muktedir, Musahhir, Musavvir, Mûsil, Muvahhid, Mü’min, Mübassir, Mübdî, Mübdi’, Mübîn, Mütebî, Müdebbir, Müdrik, Müebbed, Mütevassî’, Müheymin, Mükerrrem, Mümîd, Mûn’im, Mûncî’, Mûnevver, Mûnîr, Mûnşi’, Mûntakim, Mürşid, Mürtefi’, Müsebbib, Müsebbit, Müşfik, Müte’azziz, Mütekebbir, Müyessir, Müzâlik, Müzekkâ, Müzıd, Müzıl, Müzil, Nâfi’, Nakî, Nâsır, Nasîr, Nâtık, Nâzır, Necî, Nezîr, Nûr, Rabb, Râfik, Râfi’, Rahîm, Rahmân, Rakîb, Raûf, Refî’, Refîk, Reşîd, Rif’at, Sâbir, Sâbit, Sabûr, Sâfî, Samed, Sâmi’, Sâni’, Sebbûh, Selâm, Sened, Seyyid, Sıddîk, Sultân, Sübhân, Şâkir, Şâmih, Şedîd, Şefî’, Şefîk, Şekûr, Şerîf, Tâhir, Takî, Tâlib, Tevvâb, Vâcid, Vâhid, Vâki’, Vâsıl, Vâsi’, Vedd, Vedûd, Vefî, Velî, Vitr, Zahîr, Zâhir, Zâkî, Zâkir, Zarr, Zekî, Zü’l-Eyvân.”

Eserde, Cenâb-ı Hakk’ın bu isimlerinin içinde en çok ism-i âzam olarak kabul edilen “Allah” adından söz edilmektedir. Şâir, “Allah” lafzının ism-i âzam olduğunu ifâde eder ve bunu on beş delille açıklar:

Bilüñ bu i’ tibâr birle pes Allâh

Gümân yok ism-i a’zam ola bi’llâh (B.2001)

“Allah” lafzı, bütün varlıkların kaynağıdır:

Çamu Allâh adından oldı şâdir

Şular kim zıkr olındı evvel âhir (B.2016)

“Allah” lafzını aklın anlaması muhaldir, zira o kelime dipsiz bir denizdir:

Kim Allāh uşta bir addur tamāmın

‘Aķ’l bilmege yol yoķ ve’s-selāmın (B.2003)

Pes Allāh adı bir dipsüz deñizdür

Anuñ řālibleri bil bī-beñizdür (B.2020)

Şâir eserinde, “Allah” lafzı dışında “Cemâl, Celâl ve Hû” isimleri üzerinde sıkça durmuştur. “Cemâl” tasavvufî istilâhta “âşıkın ısrarlı istek ve arzusu üzerine mâşukun kemâllerini izhâr etmesi”; “Celâl” ismi “Hakk’ın gözden ve gönülden uzak olması”<sup>504</sup> anlamlarına gelmektedir. Bu isimler eserde de benzer anlamlar taşımaktadır. Şâir, “Cemâl”in iman ve hidâyet ehlinde; “Celâl”in kendini tanımayan ehl-i küfürde zâhir olduğunu ifâde etmektedir:

İmān uşta Cemālinüñ şi‘ārı

Hidâyet pertevinden oldu arı

Küf’r oldu Celālün iķtizāsı

Ki bunda ‘arz olur pes muķtezāsı (B.3785-86)

Şâirin üzerinde durduğu diğer isim “Hû”dur. Eserin pek çok yerinde bu ismin öneminden bahsedilmiş, ayrıca yine müstakil bir mesnevî ve kasidede bu ismin âyet ve hadislerle tefsiri yapılmıştır. (B.947-957 ve B.958-989) Bu manzûmelerde şâir, “Hû” isminin sık sık ve gönülden söylenmesi gerektiğini söyler:

Hû dil-dār adıdur anı gönül dir

Gönülle söylenür pes dine bir bir (B.947)

“Hû” ismi, karanlık geceyi aydınlık, cihânı gülşen etmektedir. Gökler, yer, güneş, ay, yıldız, topraktan yaratılan Âdem, hep “Hû” isminin bir tecellisidir. Bütün varlıklar bu isimle rızıklanır; yaratılır ve yaşatılır; can bulur, can verir ve haşredilir. Gökten yağmur ve karın yağması ve bunların katre katre düşmesi yine bu isim sebebiyledir. Sekiz uçmak ve yedi tamu, mükâfat ve cezâ, ihsan ve azap hep bu isimledir:

Sekiz uçmaķ yaradan naķş iden hûb

Anı ķullarına ihsân iden Hû

<sup>504</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.85-86.

Yidi tamu yaradan hem ‘ azābın

Kimin koyup kimin ‘ afv eyleyen Hū (B.968-69)

İnsanların dünya ve âhirette bütün zararlardan emin olması için bu ismi söylemesi, “ben” lafzını “Hû”ya tebdil etmesi gerekmektedir:

Digil Hū her ziyāndan pes ol āzād

Bu ben lafzın degiş Hūya idüp ad (B.1630)

“Hû”, Lafzatullâh’ın son harfidir. Tek harftir ve tek oluşu Allah’ın tek oluşuna bir işârettir. “Allah” ismindeki “elif” harfi çıkartıldığında “lillâh”; “lam” harfi çıkartıldığında “lehû” ve ikinci “lam” harfi çıkartıldığında “hû” kalır. Dolayısıyla, lafz-ı Celâl’deki bütün harfler Cenâb-ı Allah’ı ifâde etmektedir.

Delâ’ilden budur dördünci ma‘ nî

Gidersek ism-i Allâhdan ki ya‘ nî

Ne deñlü ħarfini alsañ ol aduñ

Bozılmaz çıkmaz adlıqdan bu yāduñ

Gidersek elfi “*li’llāh*” qalısardur

Bular ma‘ nâyı bundan alısardur

Ki bil bu ism-i a‘ zām vaşfidur uş

Kim andan ħayrıda bu olmadı ħoş

Eger evvelki lâmın ger gidersek

“*Lehû*”qalur anı eyle idersek (B.1930-30)

Giderseñ ger ikincisinde lâmuñ

Qalur “*Hû*”naqlin añlañ bu ‘ alāmuñ (B.1937)

Eserde “Allah” lafzındaki harflerle ve bunların adediyle ilgili çeşitli temsiller de bulunmaktadır. Dört unsurun (hava, su, toprak, ateş), dört meleğin, dört peygamberin, dört

kitabın ve dört halifenin kaynağı, “Allah” lafzındaki dört harftir. Bütün her şey ondan gelmiştir ve onu işâret etmektedir.<sup>505</sup>

Aşağıdaki beyitte şâir, “Allah” lafzındaki dört harfle dört peygamber arasında bir münâsebet kurmuştur:

Çün Allâh ide dört harfden tenezzül  
Nedür eydem pes ol aḥvâle menzil (B.1821)

Bu dört peygamber, Hz. Mûsâ, Hz. İbrâhîm, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed'dir:

Uşta dört peygâmbere anlardan gelür  
Biri İbrâhîm biri Mûsâ olur  
Ol biri ' İsâ Muhammeddür biri  
Kim aña fermân idüpdür bu yiri (B.1826-27)

“Allah” lafzı ile dört kitap arasında da benzer münâsebet vardır:

Pes bulardan dört kitâba eyler ol  
Uş tenezzül gör ne resmedür bu yol (B.1831)

Dört halife de yine “Allah” lafzındaki dört harfî işâret etmektedir:

Dört ḥalîfe indi peygâmbere uş  
Kim olar rüknidür anuñ şöyle ḥoş (B.1837)

“Allah” lafzı ile insanın şekli arasında da bir ilgi kurulmuştur. Şâir, “Allah” lafzında elif harfî bulunduğunu, insanın şeklinin de bu harfe benzediğini söyler. İnsan ayağını yukarı kaldırsa, kollarından birini aşağı sarkıtırsa ve birini de koltuğunun altına koysa, bu hâliyle “Allah” lafzının Arapça yazılışına benzemektedir. “Allah âdemi Rahmân / kendi sûretinde yarattı.” hadisinin zâhiri mânâsı da budur:

Nitekim lafzatu'llâh bir elifdür  
Vü bir he'dür eşit kim ne laṭîfdür  
Vü âdem şekli daḥı eyledür dir  
Ne yüzdendür olısun uşta taḫrîr

<sup>505</sup> Müellifin, “Allah” lafzındaki “elif” harfinin zâhiri ve bâtınî manalarına dâir yorumları, “Elif” bahsinde ayrıca değerlendirildi.

Çün âdem dursa örü başsa ol pây

Bir elin aşğa sarķıtsa iy bay

Vü bir elin ķosa ķoltuķda kim var

Başı çün ortadan gide dir ol yâr

Pes Allâh naķşına olur mişâli

Zihî Vehhâb ki virmiş bu hışâli

Kim ol ism-i Celâle şüretidür

Ki böyle itmek ol Hâķ ķudretidür (B.1101-06)

Hadisteki bu ifâdenin bâtinî mânâsı, Allah'ın insanı kendi sîreti üzerine yaratması olarak düşünölmelidir. İnsanın bu sîreti bulabilmesi için tasavvuf yolunda ilerlemesi gerekmektedir:

Bu sözden bil murâd Hâķ şüretidür

Bularuñ ma' nîsi uş sîretidür

Ki ya' nî ism-i Allâh şüretidür

Bu bil ol Hâķ Te' âlâ mürvetidür

Şular kim olmadı sâlik bu yola

Olaruñ bilmesi pes ancak ola (B.1096-98)

Tasavvufta "Allah" lafzındaki "elif" harfi Hakk'ın zâtına, birinci "lam" harfi aklın sûretine, ikinci "lam" harfi rûhun sûretine, "he" harfi nefsin sûretine işâret etmektedir.<sup>506</sup> Harflerin temsil ettikleri varlıklar, eserde farklılık gösterebilmektedir. Meselâ "elif" harfi Hakk'ın zâtını ve ilk "lam" harfi aklın sûretini temsil etmekle birlikte, ikinci "lam" harfi İncil'i ve "he" harfi Kur'ân'ı işâret etmektedir:

Şuħ gönölün şüretidür nitekim

Allâhuñ elf şüretidür şöyle kim

‘ Aķl Allâhuñ pes evvel lâminuñ

<sup>506</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.37.

Şüretidür işbu luḡf dāmınuñ

Daḡı İncıl rūḡdur añla bu işi

Şüreti ikinci lâmuñ iy kişi

Ḳur’ân Allāhuñ he’si hem şüretidür

Cümle ma’ nâ hep anuñ şiretidür (B.1833-36)

Eserde Cenâb-ı Hak, “pâdişâh, şah, han, hükümdar...” sıfatlarıyla da tavsif edilmiştir.

Bu sıfatlar bazen Hz. Allah’ın bütün cihâna hâkim olduğunu anlatmak;

Didi ol Seyyidü’l-Ebrâr İlahî

Yirüñ gögüñ cihānuñ pâdişāhı (B.468)

bazen de gönül iline hükümdar olduğunu ifâde için kullanılmıştır:

Dili muḡrib olur anuñ o Ḥāna

Ki başlar dürlü dürlü ol beyāna (B.1471)

Ki Sulṡân taḡt-gāhıdur pes ol dil

Münevver olmaz illā ola key bil (B.2308)

Cenâb-ı Allah’ın bu sıfatlarla tavsif edilmesi, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Divan şiirine dâir söylediği “saray istiâresi”<sup>507</sup> tespitinin hakikî mânâda ifâdesinden başka bir şey değildir.

Allah’ın kullarına karşı merhametli oluşu, eserde ön planda tutulmuştur. Bu yaklaşım tarzı, hadis-i kudsîde geçen “Rahmetim gazâbımı geçti.” ifâdesine uygun görünmektedir. Beyitlerde, Allah’ın varlık ve birliğini kabul edip günahları için gözyaşı dökkenlerin Allah’ın luḡt u keremine mazhar olacağı ve cehennem ateşinden kurtulacağı sık sık vurgulanmıştır:

Bunı dir ol Ḥudā-vend-i tüvānâ

Ḳomaz anı cehennem içre yana (B.486)

Hz. Allah’ın nimetleri saymakla bitmez. Bunların en başında geleni, Cenâb-ı Allah’ın bizi insan kılmasıdır. O kadar merhametlidir ki, kulunun cehennem ateşinde yanmasına

<sup>507</sup> Ahmet Hamdi Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1997, s.6.

gönlü râzı olmaz da, peygamberler ve emirlerinin bulunduğu kitaplar gönderir. Bu ümete de Hz. Muhammed gibi seçkin bir kişiyi peygamber olarak göndermiştir:

Gör kemâl-i kudretinden bizi insân eyledi

Luţf idüp îmân u Qur’ân bunca ihsân eyledi

Hem Muhammed kim habîbin gönderür eyler mu’în

‘Âleme rahmet ü ni’ metdür ki yek-sân eyledi (B.610-11)

Müslümanlara karşı son derece merhametli olan Hz. Allah, kâfir ve mülhitlere “Kahhar” ve “Celâl” ismiyle muâmele etmekte, onların kalplerini mühürleyerek yollarını şaşırtmaktadır:

Ki mülhidler kulübın itmişem tağ

Kim anlar bulmaya râh olmaya şağ (B.714)

Şâir, Cenâb-ı Allah’ın her şeyden daha çok sevilmesi gerektiğini söyler. Evlâd u iyâl de dâhil olmak üzere dünyaya sevgi beslemek, kişinin cehenneme gitmesine sebep olacaktır:

Şaňa Hağ sevgülü olsun kamudan

Ki tâ sen kırtılasın bu tamudan

Dağı evlâd-ı en’âm hâ’il itme

Göñül vechin olara mâ’il itme (B.43-44)

Câmiü’l-Envâr’da dikkati çeken bir diğer durum, çeşitli mevzûlara dâir Cenâb-ı Hakk’a atfedilen diyalog ve monologların yer almasıdır. Bu tür konuşmaların kaynağının keşf/ilham/ilkâ/sadr adı verilen tasavvufî hâller olduğu söylenebilir:

Vü hem bil kırk yedi harfdür oқыyanlar bular ‘afvdur

Şanasın şafları şafdur melâ’ikden dir ol Allâh (B.453)

Eserde Cenâb-ı Allah’tan “aşk”, “firkat-vuslat” ve “rü’yet” gibi mevzûlar sebebiyle de bahsedilmiştir. Bu mevzûlar, ilgili maddelerde değerlendirilmiştir.<sup>508</sup>

#### **2.1.2.5.2. Hz. Muhammed**

Câmiü’l-Envâr’ da Hz. Peygamber ile ilgili anlatılanlar, genel olarak, Kur’ân-ı Kerim’deki âyetlere, Hz. Peygamber’in bizzat kendisinin söylediği hadislere (Bunlardan

<sup>508</sup> Bu mevzûlarla ilgili değerlendirmeler için bu çalışmada bkz. s.320, s.336, s.400.



bir kısmının kaynağı belli değildir veya müteber hadis kitaplarında yer almamaktadır.), İslâm tarihinde (Siyer-i Nebî’de) yer alan veya almayan bazı hâdiselere dayandırılmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu, müellif tarafından tasavvufî düşüncelere uygun olarak yorumlanmıştır. Eserdeki çok sayıda âyet ve bilhassa hadislerin tamamının ayrı ayrı incelenerek ortaya bir peygamber tasavvurunun çıkarılması, ayrı bir çalışma konusu oluşturacak genişliktedir. Bu sebeple, Hz. Peygamber’in bilhassa mutasavvıfların gözünden nasıl yorumlandığı, çalışmamızın bu bölümünde ön planda tutulacaktır.

Hz. Muhammed’in vasıflarını anlatan âyetler, şâir tarafından kısmen meâl anlamlarıyla; ama daha çok da tasavvufî yorumlarla manzûm olarak eserde yer almıştır. “*Şüphesiz biz sana Kevser’i verdik.*” (Kevser 108/1), “*(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.*” (Enbiyâ 21/107) âyet-i kerimleri, Hz. Muhammed’in peygamber kılınma sebebini ve Cenâb-ı Allah’ın kendisine verdiği nimetleri açıklayan ifâdeler taşımaktadır. Bu âyetler, şâir tarafından tasavvufî yorumdan uzak, meâllerde geçtiği şekilde eserde yer almıştır. Hz. Peygamber ile ilgili bazı âyetlerin ise nüzûl sebepleri değiştirilmiş, müellif tarafından âyet-i kerimede onun övgüsü yapılmış gibi eserde iktibâs edilmiştir. “*Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir.*” (Ahzab 33/40) âyeti, peygamberimizin âzât edip evlat edindiği Zeyd bin Hârise için “Muhammed’i oğlu Zeyd” denmesi sebebiyle gönderilmesine rağmen şâir Cenâb-ı Allah’ın bu âyeti, İhlâs Sûresi’ni okumasına mukâbil Hz. Peygamber’in şanını yüceltmek için vahyettiğini söylemektedir:

Buyurdı yâ Muhammed Ferd-i Hâdî

O kısañ “*Kul hüva’llâhu ehad*”ı

Benüm haqqumda böyle diyesin sen

Senün haqquñda uş böyle diyem ben (B.460-61)

Nüzûl sebebi değiştirilen veya nüzûl sebebine dâir İslâm kaynaklarında yer almayan bazı olayların aktarıldığı âyetler de bulunmaktadır. Bunlardan biri de “*Sen elbet yüce bir ahlâk üzeresin.*” (Kalem 68/4) meâlindeki âyettir. Hz. Peygamber’in ahlâkının yüceliğini anlatan bu âyetin vahiy sebebi, eserde Hz. Âişe’nin Hz. Peygamber’e “Yusuf mu gökçek yoksa sen mi?” sorusunu sorması olarak gösterilmiştir:

Pes ol dem Haqq Te’âlâ didi anı

Ne’çün böyle dimezsın aña ya’ nî

Ki sen hulk-ı ‘azîm üzresin âhir  
Senüñ hulkıñ olupdur şöyle zâhir

Bu âyet geldi şânında o şâhuñ  
Olupdur çün habîbi pâdişâhuñ (B.636-638)

**“Ve inneke le-‘alâ huluğun ‘azîm”**

Şâir, Kalem Sûresi'nin 64. âyetini iktibâs ettikten sonra Hz. Peygamber'in vasıflarını *Cebrâil'in ağzından* nakleder. Hz. Muhammed şeref, sabır, nûr sahibidir; kıymetlidir, halimdir. Şefaât, adâlet, sıdk, safâ, ahde vefâ onun diğere vasıflarıdır. Kendisine Kur'ân vahyolunmuştur. İlim ve irfanı, yüce bir ahlâkı şahsında toplamıştır. Âhirette ümmetini Kevser Havuzu çevresinde toplayacaktır. Miraç'a Burak isimli binekle çıkmış, Makâm-ı Mahmûd'a ulaşmış, Cenâb-ı Allah'a bir “yay mesâfesi” kadar yakın olmuştur:

Vü hem “*hulkın ‘azîm*” mi‘râc-ı ekber  
“*Mağâm-ı Mağmûd*” uş hem Havz-ı Kevser (B.648)

Mağâm-ı “*ğabe-ğavseyin*” Refref-i hâş  
Vü “*ev ednâ*” dahı iy ehl-i ihlâş

Selâmu'llâhi ‘alâ yâ Muhammed  
Saña deñdi bular pes Hağğa minnet (B.650-651)

Şâir, Hz. Peygamber'in övgüsünü, Cenâb-ı Allah'ın dilinden monolog yoluyla da aktarır. Bu monologlar, Kur'ân-ı Kerim'de geçen âyetlerden yola çıkılarak şâir tarafından oluşturulmuştur. Bunlardan bir tanesi aşağıda misâl olarak yer almaktadır:

Hz. Peygamber'in söylediği aslında Hz. Allah'ın sözüdür. Zira “O, nefis arzusuyla konuşmaz, onun söyledikleri vahiyden ibârettir.”

Buyurdı Hağ Te‘alâ yâ Muhammed  
Benüm nuğkum senüñ nuğkuñdur Ağmed

Nitekim didi fi'l-âyât bu râzı  
Neler eyler görüñ ol Bî-niyâzı (B.772-73)

**Ğavluhü Te‘alâ “Ve mâ yentıku ‘ani'l-hevâ in-hüve illâ vahyün yühâ”**

Yukarıdaki âyet iktibâsından sonra, monolog kısmı manzûm olarak devam etmektedir. Cenâb-ı Allah, Hz. Muhammed’le risâletin sona erdiğini ve söz kapısını bağladığını söylemektedir:

Ki şimdi söz apusın baqladum ben

Bil ayruqlara añla işbunı sen

Saña hatm eyledüm peygāmum iy nūr

Gerek benden haber irgör i ma‘ mūr (B.775-76)

Şâirin Hz. Peygamber’le ilgili tasavvufi/irfanî yorum olarak düşünebileceğimiz bazı manzûmeleri daha vardır. Meselâ şâir, “Hû” isminin ve bu ismi zikretmenin öneminden bahsederken, Kur’ân’daki bir âyet olan “kelime-i tevhid” in on iki harften oluştuğunu söyler. “Muhammedün Resûlullâh” lafzında da on iki harf bulunmaktadır. Bu iki lafzın da en önemli harfî, sonlarında bulunan “he” harfidir:

Muhammed hem Rasûlu’llâhda ki var

On iki harf-durur yā n’ola esrār

amusından anuñ maşūd olan bil

Şoñındağı olan harfdür dir iy dil (B.1299-1300)

“Muhammedün Resûlullâh” lafzının yazılışında herhangi bir nokta bulunmamaktadır. Bu lafiz, nokta tozundan nasıl temiz ise, Hz. Peygamber’in kalbi ve gönlü de “şek” tozundan öyle uzak ve temizdir:

Muhammed hem Rasûlu’llâh kelāmı

Bu da bil on ikidür ve’s-selāmı

Önüñde nota yodur hî birinde

Ne var pes añlañ anuñ tedbîrinde

İşâret añadur ma‘ nî yüzinden

Ki bunlar arıdur nota tozından

Diyenler göñli de hem ola arı

Ki ya‘ nî şek tozından ide yārî (B.1305-08)

Hız. Peygamber'den, Mekkele müşriklerin kendisini öldürmek istemeleri sebebiyle de eserde bahsedilmiştir. İhlâs Sûresi'nin nüzûl sebebi olarak da İslâm kaynaklarında söz konusu olaydan bahsedilmektedir. Âmir ve Erdebe isimli iki müşrik Hız. Peygamber'in yanına gelip kılıçla onu öldürmek isterler:

‘Âmir Erbede eydür bu kelâmı

Rasûli ben söze dutam ola mı

Ƙılıçla sen hemân ardından anı

Ur öldür tâ ki çıça anda cânı (B.580-581)

Âmir Hız. Peygamber'i lafa tutarken Erbede içeri girer; ancak Hız. Muhammed “Allah'ım beni bunların şerrinden koru!” diye duâ edince Cenâb-ı Allah, Resûlünü bu iki müşrikin şerrinden korumuştur:

Belürdi yıldırım göyünder Erbed

Zihî sultân-ı ‘âlem zî-mürüvvet (B.599)

Hız. Peygamber'in hayatına dâir bilgilerin yer aldığı hadislerin, eserde sûfî düşünceye uygun olarak yorumlandığını görmekteyiz. Kütüb-i Sitte'de yer alan bir hadiste Hız. Muhammed'in ayakları şişinceye kadar namaz kıldığından bahsedilmektedir. Hadiste Hız. Peygamber'e bütün günahları bağışlandığı hâlde niçin bu kadar ibadet ettiği sorulur, ancak soru soranın kim olduğundan bahsedilmez. Câmîü'l-Envâr' da bu soruyu soran, manzûm bir diyalogda Cebrâil olarak gösterilir ve Hız. Peygamber'in bu kadar ibadet etmesinin sebebi, gönlüne ilâhî aşkın düşmesi şeklinde yorumlanır:

Ol mübârek ayağı şişdi anuñ

Zire ‘ışkı içine düşdi anuñ

Cebrâ'îl geldi eyitdi bu sözi

Yâ Muhammed HâƘ Te‘âlâ uş sizi

Yarlıgadı hep yazuğun bil senün

Geçmişinden hem gelecek nesnenün

Neye çok zağmet çekersin yâ Rasûl

İy özi cümle uşüllerden uşül (B.3559-62)

Kütüb-i Sitte’ de yer almayan hadislerin yorumlanmasında da Hz. Peygamber tasavvufî düşünceye uygun olarak tasavvur edilmiştir. Hz. Ebû Bekir, rüyasında mahşer meydanında Hz. Peygamber’i görür. Kendisi, eliyle cehennem kapısını tutmuş ve “Ümmetim!” diyerek ağlamakta ve Cenâb-ı Hakk’a ümmetini bağışlaması için yalvarmaktadır:

Bir elin ‘ arşa yapışmış gözinden yaşın akıtmış

Münâcât dâmına düşmüş aña kırbân kamu cânlar

Bir elin dağı uzatmış tamunuñ halkasın tutmuş

Şenâ‘ at şerbetin yutmuş muhabbetden ider ol zâr

Çağırur “ümmetî ” dir ol u hem eydür ki sen vir yol

Bağışla olalar maqbûl Raḥîmsin raḥmet umarlar (B.3511-13)

Ebû Bekir (ra), yukarıda zikredilen rüyasını Hz. Peygamber’e anlatmış ve Hz. Peygamber de bu rüyayı bir müjde olarak yorumlanmış ve kendisine Cenâb-ı Allah’ın ümmetini kelime-i tevhid hürmetine affettiğini söylemiştir:

Pes eyitdi muştulık olsun saña

Yâ Ebâ Bek’r didi Rabbüm baña

Lafz-ı tevḥîd ḥürmetine bunları

‘ Afv kıldum ol za‘ ifçe cânları (B.3527-28)

Hz. Peygamber’le ilgili eserin geneline hâkim olan temel düşünce, Süheyl-i Tüsterî’nin ilk defa bahsettiği ve Muhyiddin Arabî’nin geliştirdiği ve Füsûsü’l-Hikem adlı eserinde geniş bir şekilde izâhını yaptığı “nûr-ı Muhammedî” görüşüdür. Hakikat-i Muhammedî olarak da adlandırılan bu görüşe göre Allah’tan başka hiçbir şey yokken ilk defa hakikat-i Muhammedî var olmuş, bütün yaratıklar Hz. Muhammed için bu hakikatten halk edilmiştir. Âlemin var olma sebebi, maddesi ve gâyesi bu hakikattir.<sup>509</sup> Şâir, eserinin “Faslun fî Ni’met-i Rasûlullâh” başlıklı bölümünde Hz. Peygamber’in vasıflarını ve varlıklar için kıymetini anlattıktan sonra hadis kaynaklarında yer almayan “Ben Allah’ın nûrundanım ve müminler de benim nûrumdandır.” sözü ile beyitlerde dile getirdiği “nûr-ı Muhammedî” düşüncesini ispata çalışır. Şâirin beyitlerinde dile getirdiği düşüncelere göre Hz. Muhammed Cenâb-ı Hakk’ın nûrundan yaratılmıştır ve kendisi o

<sup>509</sup> Demirci, “*Hakikat-i Muhammediyye*”, s.180.

pâdişâha bir aynadır, ona ulaşmak için bir vâsıtaadır. Hz. Peygamber bu yönüyle Cenâb-ı Allah'ın isim ve sıfatlarının mazharıdır:

Eyâ iy nûr-ı hazretten olan nûr

Senüñ sırruñ olur ol nûra pes tûr

Ki sensin âyine ol pâdişâha

Senüñle ire iren yüce şâha

Vü mazharsın hem ol zâta şifâta

Saña varsun varan âb-ı hayâta (B.134-36)

Vahdet-i vücûd anlayışı, kısaca varlığın birliği demektir. Kâinata var olan her şey, Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarının tecellisinden ibârettir. Hz. Muhammed'in varlığı / bedeni, şâir tarafından bu anlayışa göre yorumlanmıştır. Aşağıdaki beyitte şâir, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'e "Sana ulaşan bana ulaştı." dediğinden ve Hakk'ın Hz. Muhammed'de tecelli ettiğinden söz eder:

Saña iren baña irdi dir ol Hâk

Tecellî senden itdi ol hüve'l-Hâk (B.139)

Nûr-ı Muhammedî görüşüne göre Resûl-i Ekrem'in rûhu ve nûru bütün insanlardan, peygamberlerden, hatta meleklerden önce var olduğu için Hz. Peygamber insanlığın mânevî babasıdır. Hz. Âdem insanların maddeten babası (ebü'l-beşer); Hz. Peygamber rûhların babasıdır (ebü'l-ervâh).<sup>510</sup> Hz. Muhammed'in nûrunun diğer bütün varlıklardan önce yaratılmasıyla ilgili eserde iki hâdise daha nakledilir. Bunlardan ilki, Hz. Âdem'in cennette gördüğü nûrdur ki bütün melekler onun karşısında saf saf dizilmişlerdir. Hz. Âdem'in bu nûru görmek arzusu sebebiyle yaptığı duâ sonrası bu nûr, onun parmağında tecelli etmiştir:

Hiţâb irdi ki zahruñda olan nûr

Muhammed nûridur bâ-şevk ü mesrûr

Anuñ çün yaradıldı cümle 'âlem

Hâbîbümdür anuñdur işbu 'âlem (B.2684-85)

<sup>510</sup> Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye", s.180.

Ancak, Âdem Peygamber'in dünyaya gönderilmesi sonrası bu nûr parmağından kaybolmuştur:

Çün Âdem çıkdı uçmağdan bu dâra  
Gelür dünyāya Hâk emrinle yārā  
Olur şuğlına meşğûl çün cihānuñ  
Gider nûr barmağından ol dem anuñ  
Muhammed nûrı gitdi barmağından  
Yerindi pes o nûruñ varmağından (B.2702-04)

Nûrla ilgili diğerk hâdiseler, Cebrâil ile Hz. Peygamber'in diyalogları şeklinde nakledilmektedir. Bu hâdiseye göre Cenâb-ı Allah otuz bin yılda doğan bir yıldız yaratmıştır ve Cebrâil'in yaratılışı, bu yıldızı tam otuz bin kere görecektedir. Cebrâil, yaratıldığında bir meydanın nûrla dolu olduğunu görür. Bu nûrun kaynağı Hz. Muhammed'dir:

Didi anda ki bir meydân ider var  
Tolupdı ol ser-â-ser şöyle envâr (B.288)

İbnü'l-Arabî, insanla ilgisini dikkate alarak "hakikat-i Muhammedî"ye "insan-ı kâmil" adını verir. Çünkü insan-ı kâmil varlığın bütün hakikatlerini kendinde toplar ve bu özelliğiyle Allah isminin mazharıdır. Bilgi ve ilham bakımından ele alınınca hakikat-i Muhammedî bütün peygamberlerin ve velilerin ledünnî ve bâtinî bilgileri aldıkları kaynaktır. Aynı zamanda bu hakikat Hak'tan gelen feyzin halka ulaşmasında aracı olur.<sup>511</sup> Câmiü'l-Envâr'ın müellifi de bu nazariyeye dâir görüşlerini manzûmelerinde dile getirmiştir. Hz. Peygamber, ilâhî sırlara mazhar olmuştur ve herkes Cenâb-ı Allah'ı onun vâsıtasıyla bilmektedir. Bu bakımdan Hz. Muhammed, Cenâb-ı Allah'ın ilm-i kemâlini şahsında toplamış "ilm-i evvel" ve ilm-i âhir" dir:

Senüñdür fazl-ı esrâr-ı İlâhî  
Kamu senden bilür bilen İlâhî  
Saña kıldı nazar ol pâdişâhuñ

<sup>511</sup> Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye", s.180.

Ki sensin vāsıtası yüce şāhuñ

Anuñ ‘ilm-i kemāli sende zāhir

Vü sensin ‘ilm-i evvel ‘ilm-i āhır

Sebeb sensin bilinmek bu ḥazīne

Anuñ kim ‘ilmi var eyle sezine (B.142-45)

Kâinattaki bütün varlıkların yaratılış sebebi Hz. Muhammed’dir. Şâir, yine aynı bölümde bu görüşü dile getirir ve Hz. Allah’ın kendini izhâr etmek için Hz. Muhammed’i yarattığını söyler:<sup>512</sup>

Sen olmasañ ben olmazdum u hem o

Vü hem bu sem‘ ü ‘aql u güft ü hem gū

Çü kendün diledi kim ide izhâr

Seni kıldı mu‘ ayyen eyleyüp var (B.147-48)

Bir başka beyitte de şâir, Hz. Allah’ın asıl muradının “Ahmed’in canı” olduğunu ifâde eder:

Yaratdı cānları ol Ferd-i Hādī

Bulardan cān-ı Aḥmeddür murādı (B.2466)

Hz. Peygamber’in mucizelerine de eserde temas edilmiştir. Bunlardan biri, daha önce de bahsedildiği üzere Hz. Muhammed’in Miraç’a çıkması ve Cenâb-ı Allah’la aralarında bir yay miktarı mesâfe kalacak şekilde görüşmesidir. Diğer bir mucize, Hz. Muhammed’in gölgesinin olmaması ve üzerine sinek konmamasıdır:

Senüñ gölgeñ yire düşmez yüzüñe hem siñek üşmez

Evüñde dürlü aş bişmez senüñle faḥr ider Allāh (B.674)

Eserde Hz. Peygamber için , “sultân, şah, fahr-i âlem, bedr-i eflâk, mâh- eflâk, nebîler âfitâbı, kâmil-i akl, ehl-i esrâr, tecrîd bahrinin gavvası, sâhib-i şerîat, cihân halkının âlî rehberi vb. sıfatlar da kullanılmıştır:

Ki sensin kâmilü’l-‘ akl ehl-i esrâr

<sup>512</sup> Nûr-ı Muhammedî görüşüne uygun olarak eserin muhtelif bölümlerinde “Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.” ve “Nefsini bilen Rabb’ini bilir.” kudsî hadisleri de iktibâs edilmiştir.



Vü hem şāhib-şerī' atsin muḳarrer (B.626)

İ tevḫīd baḫrine ğavvāş u iy tecrīd-i ḫāşe'l-ḫāş

Ḥaber vir tā bile bu nās ḳadīm sözlerüm ol Allāh (B.677)

Ḥadīce aña dir iy māh-ı eflāk

Benüm gönlüm ṭanuḳlık virür el-ḫaḳ (B.186)

Eyitgil iy nebīler āf-tābı

Eyitgil iy mūkerrem işbu bābı (B.780)

Kur'ân-ı Kerim'de geçmeyen ancak mutasavvıflar arasında yaygınlık kazanmış olan bir diğerk sıfat "habib" kelimesidir. Eserde diyalog şeklinde verilen bir konuşmada Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber'e "habîbim" diye seslenir ve onun bütün dertleri ortadan kaldırmak için gönderdiği bir "tabib" olduğunu söyler:

Ḥiṭāb irdi aña kim yā ḫabībüm

Sen olduñ bu ḳamu derde ṭabībüm (B.473)

Câmiü'l-Envâr'da Hz. Muhammed'in ümmetine şefaatkçi olacağından da bahsedilmiştir. Hz. Peygamber, Hz. Âişe'ye yatmadan önce kendisine ve diğerk peygamberlere salavât getirmesini ister. Bu şekilde bütün peygamberler ona âhirette şefaatkçi olacaklardır:

Vü hem baña şalavât viresin çün

Vü sâ'ir enbiyāya daḫı hem-çün

Şefā' atçi oluruz ḳamumuz bil

Senün üzre didi uş naḳle te'vīl (B.347-48)

Salavât bahsi, duânın kabul edilme şartlarının anlatıldığı beyitlerde de geçmektedir. Bir hadisin kaynak olarak gösterildiği manzûmede şâir, duânın yerle gök arasında bekletildiğini, ancak salavât getirilince Cenâb-ı Allah'a ulaştığını ifâde eder:

Du' ā mevḳūfdur añañ eyle dir gör

Ki yerle gök arasındadır ol nūr

Baña tā virmeyince ol şalavât

Ḳabül olmaz pes ansuz uşta ḫācāt (B.2049-50)

Hz. Peygamber, bir kervancının tam yola çıkacağı sırada bardağı alıp devenin bir kenarına öylesine ilişirmesi gibi -isteksiz, kıymet vermeden ve en sona bırakmak sûretiyle kendisine salavât getirilmemesi konusunda müminleri ikâz eder. Salavât, duânın başında ve sonunda yapılmalıdır:

Sefere gitse bir er gör n'ider ol

Yükin pes yükledür evvel dutup yol

Bil andan şoñra bardağın o yükler

Öñine yâ şoñına aşar ol er

Dutar bardağı ya' nî şöyle uşañ

Beni de ancılayın dutmañ onşañ

Du' ânuñ evvelinde âhirinde

Şalavât virüñüz siz baña anda (B.2053-56)

Eserin bir bölümünde, insanın elindeki beş parmak anlatılırken şehâdet parmağının Hz. Peygamber'i işâret ettiğinden söz edilir. Diğer parmaklar, dört halifeyi sembolize etmektedir:

O beş barmaq da añlañ n'ola şâni

Ki vardur anda peygâmbere nişâni

Şehâdet barmaqında ol Rasûlün

Nişânidur kim ol şâh-ı uşûlün (B.2675-76)

### 2.1.2.5.3. Diğer Peygamberler

Eserde, Hz. Muhammed dışında diğer peygamberlerle ilgili çeşitli kıssalar ve temsiller nakledilmiştir. Bu kıssaların büyük çoğunluğu Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde geçmektedir. Peygamberlerden eserde, genel olarak, tevhid inancı, vahdet-i vücûd ve nûr-ı Muhammedî düşüncesiyle birlikte söz edildiğini söylememiz mümkündür.

Şâir, eserin bazı beyitlerinde çeşitli temsiller getirerek peygamberlerin isimlerini birlikte zikreder. Meselâ "Allah" lafzındaki dört harfin dört peygambere işâret ettiğini söyler:

Uşta dört peygâmbere anlardan gelür

Biri İbrâhîm biri Mûsâ olur

Ol biri ‘İsâ Muḥammedür biri

Kim aña fermân idüpdür bu yiri (B.1827)

Dört peygamber, ayrıca, insandaki dört kavrama karşılık gelmektedir. Bunlardan İbrâhim gönlü, Mûsâ aklı, İsâ canı ve Muhammed de nefsi temsil etmektedir:

Oldı İbrâhîm gönül menziline

Mûsâ hem ‘aqla şüretdür ol yine

‘İsâ cân şüret Muḥammed Muştafâ

Nefs menziledür bil ol şafâ (B.1829-30)

### 2.1.2.5.3.1. Hz. Âdem

Âdem Peygamber, yaratılması, Allah’ın ona rûhundan üflemesi, kendisine eşyaların isimlerinin öğretilmesi, cennette bulunması, Hz. Muhammed’in peygamberliğine iman etmesi vb. yönlerden eserde söz konusu edilmiştir.

Cenâb-ı Hak, Âdem’i topraktan yaratmıştır:<sup>513</sup>

Bu yiridür kıran şu üzre arı

Vü toprağdan yaradan Âdemi Hû (B.960)

Âdem Peygamber’in kalıbı yaratıldıktan sonra, Tâif ile Mekke arasında bir yerde kırk yıl yatırılmıştır. Sonrasında sıra gönle gelmiştir. Gönlün balçığı cennetten getirilmiş ve âb-ı hayatla yoğrulmuştur. Bu sebeple beden yaşlanır ama gönül asla yaşlanmaz:

Ḳālîbın bil Ḥaḳ Te‘âlâ Âdemüñ

Çün yaratdı sırrı iki ‘âlemüñ

Ṭâ’ifile arasında Mekkenüñ

Yatdı pes kırk yıl tamâm aña nenüñ

Ḥazne-i ğaybden aña her laḫza Ḥaḳ

Eşrefü’l-elṭâf cevâhir uşta baḳ

Ḳordı anuñ pes nihâdında anı

<sup>513</sup> Eserde kudsî hadis olarak “Ben Âdemin toprağını kırk sabah, (kudret) elimle yoğurdum.” sözüne de yer verilmektedir. bkz. vr.152a.

Şimdi pes anı taleb eyler kıanı

Çün gönüle idi nevbet gör n'ider

Balçığın uçmağıdan aldı çün ider

Şöyle kim āb-ı hayātla yoğurur-

Lar anı andan beden içre-durur

Anuñ için ten kıocar ol kıarımaz

Şöyle taze her zamān da erimez (B.3025-31)

Cennette, Hz. Allah'ın ve diğerk bütün varlıkların isimleri Âdem'e öğretilmiştir:

Şöyle kim Âdem Nebiye bunlaruñ

Ta'lim itdiler esāmın anlaruñ

Cümle nesnenüñ adın vaz' itdiler

Diñle andan şoñra dağı n'itdiler (B.1757-58)

Hz. Âdem cennette iken bütün meleklerin saf saf dizildiklerini görür ve bunun sebebini Cenāb-ı Allah'a sorar:

Niyāz itdi pes Âdem yā İlāhī

Yirüñ gögüñ kıamu ħalkuñ İlāhı

Melekler ney'çün ardumdan dururlar

Ki ' izzet birle el gövse ururlar (B.2682-83)

Meleklerin böyle dizilmelerinin sebebini "Muhammed" in nûru olduğı, bütün kâinatın onun hürmetine yaratıldığı kendisine söylenir:

Ĥiṭāb irdi ki zāhruñda olan nūr

Muḥammed nūrıdur bā-şevķ ü mesrūr

Anuñ'çün yaradıldı cümle ' ālem

Ĥābībümdür anuñdur işbu ' ālem (B.2684-85)

Bunun üzerine Âdem Peygamber o nûru göremediğini, görmek istediğini söyler. Cenāb-ı Hak da o nûru, Hz. Âdem'in şehâdet parmağında kendisine gösterir. Âdem Peygamber

de bu parmağını yukarı doğru kaldırır ve Allah'ın varlığına ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine şehâdet getirir:

Şehâdet barmağında gördi Âdem

Götürdi barmağın kaldırdı ol dem

Didi kim birdür Allâh hem Muḥammed

Rasûlidür olanlar aña ümmet (B.2690-91)

Şâir, kelime-i şehâdetin söylenmesi esnâsında parmağı yukarı doğru kaldırmanın bu hâdiseden kaldığını ifâde etmektedir:

O günden bugüne pes oldı 'âdet

Götürmek barmağın vaqt-i şehâdet (B.2697)

Âdem Peygamber'in cennetten çıkarılması sonrasında parmağındaki bu nûr kaybolmuştur:

Çün Âdem çıkdı uçmağdan bu dâra

Gelür dünyâyâ Hâk emrinle yârâ

Olur şuglına meşgûl çün cihânuñ

Gider nûr barmağından ol dem anuñ

Muḥammed nûrı gitdi barmağından

Yerindi pes o nûruñ varmağından (B.2702-05)

Âdem Peygamber'in cennetteki hâinden de eserde söz edilmektedir. Hz. Âdem cennette başında taç ve sırtında hulle olduğu hâlde karar kılmıştır. Yüzü güneş gibi parlamaktadır. Saçı geceye ve sümbüle benzemektedir. Gözü nergis ve kokusu misk gibidir. Melekler önünde saf saf durmaktadır:

Âdem Peygâamber uçmağda tutup yir

Çarâr kıldı eşit naql ola bir bir

Geçüp şadrına uçmağûñ ki şöyle

Başında tâc u hem egninde hulle

Güneşdi şan yüzi cismi münevver

Tekellüm eylese berķ ider enver

Ŗaıı leyle vü zülfi sünbüle bil

Gözi nergis ķoķusu miskdi iy dil

Letâfet birle olmuŖdı muŖaffâ

FeriŖtehler durur Ŗaffan u Ŗaffâ

Öninde ķarŖu durmuŖlar tutup Ŗaf

Rasûlüñ devletinde bunca esnâf (B.2249-54)

Gönlünü cennetin bu letâfeti kaplamıŖken birden kendisine ilâhî hitap gelir ve bu süslerle mağrur olduğu, oysa Hak'tan başkasının gönlünü doldurmaması gerektiği kendisine söylenir:

Ŗu gönüldeki biz olsaķ bu zâhir

Bezek anuñ ne işine gelir dir (B.2259)

Ŗâir, altın ve ipeğin haram kılınmasının sebebinin Hz. Âdem'in bu hâli olduğunu belirtmektedir:

Harîr altun ģarâm oldu ricâle

Olar kim ümmetümdür bu fi' âle (B.2261)

Eserde Ŗeytanın peŖinden gitmenin insanı mahvettiği, Hz. Âdem ile Havva'nın cennetten sürülmesi kıssasından yola çıkılarak anlatılmıŖtır. İkisinin cennetten kovulmasına melekler, arŖ, kürsü, yedi kat gökler ağlamıŖlardır:

Hep melekler ağlaŖurlar bilesince ne ki var

Merģamet itdi ķü bunlar ağlaŖurlar n'ide Ĥaķ (B.3168)

Hz. Âdem, dünyaya gönderilip nefsiyle birlikte yaratılan kötü huyları görünce geri dönmek istemiŖ, cennetin ve Hz. Allah'ın kıymetini bilmeye başlamıŖtır. Bu ayrılık acısıyla "âh" etmeye başlamıŖ ve bu âhın dumanı dimağını doldurunca da hapŖırmıŖ ve "Elhamdülillâh" demiŖtir. Bu hamd sonrası cihân gözüne geniŖ görünmüŖ ve güneŖin parlaklığının farkına varmıŖtır. Cenâb-ı Hak da kendisine "Yerhamükallâh" diye hitap ederek, kendisine devamlı hamd etmesini söylemiŖtir:

*Ĥamdü-li'llâh*" dir sevindi ol dem uŖ

Gördi rûŖen key be-ĝâyet anı ģoŖ

Pes hiṭāb-ı ‘İzzet irdi başladı

Şanasın cān bāğına gül aşladı

Çün ‘āşık ma‘ şūḳ sözinden eşidür

Bildi derd ü ğam pes anuñ işidür

Çünkü ḥamd itdi irer andan şevāb

“*Yerḥamūke Rabbūke*” geldi cevāb (B.2392-95)

Eserde nakledilen bu vak’a, Kütüb-i Sitte’ de yer alan bu hadis-i şerife telmihte yapılmakla birlikte, oradakinden farklı anlatılmıştır. Hadise göre Hz. Âdem’in hapşırması, kendisine ilâhî rûh üflenmesi ile olmuştur. Eserde ise hapşırma sebebi, Âdem Peygamber’in dünyaya gönderilmesi sonrası firkat acısıyla devamlı âh etmesi olarak gösterilmiştir. Bu hadise de telmih yapılmış ve hapşırmadan sonra hamd etmenin Hz. Âdem’den gelen bir sünnet olduğu ifâde edilmiştir:

Bu hediye saña olsun hem daḥı

Olsun oğlanlaruña da iy saḥî

Ol saḥāvet lafzıdur bunca saḥā-

Vet ki Âdemden gelür cūd u saḥā (B.2399-2400)

Âdem Peygamber dünyaya gönderildiğinde bir kırlangıçla karşılaşır. Kırlangıç ona hikâyesini sorar. Hz. Âdem de bir günah işlediğini ve bunun üzerine cennetten kovulduğunu söyler. Bu sırada kırlangıca Âdem’le konuşmaması için ilâhî îkâz gelir:

Pes ‘iṭāb geldi Ḥudādan iy za‘ ifçe kuşçuğaz

Ol kişi kim buyrığum şırıydı ço kim gide Ḥaḳ (B. 3176)

Hz. Peygamber’e Tevrat, İncil ve Zebur’u okuduğunu söyleyen bir Arap gelir ve ona Yusuf’un mu yoksa Âdem’in mi daha üstün olduğunu sorar. Hz. Peygamber, Cenâb-ı Allah’ın Âdem’i yaratmasından sonra kendisine iki nesne verdiğini söyler. Bu nesnelere biri gökçekliktir (güzelliktir ki) ki Yusuf’a ondan geçmiştir:

Biri gökçeklik nūrıydı bil anuñ

Pes geyürdi yüzine biri anuñ (B.3346)

Bir diğeri, devlet (eşref-i mahlûkat) yüzüğüdür ki Hudâ bunu Hz. Âdem’in parmağına takmıştır.

Uşta devlet yüzügiydi nā-sezā

Kim geçürdi barmağına ol Hudā (B.3347)

Ancak Âdem'in günah işlemesi sonrasında bu yüzük Süleymân Peygamber'e verilmiş ve Âdem'in yüzündeki nûr da böylelikle Yusuf Peygamber'e geçmiştir:

Hem de gökçeklik virildi Yūsufa

Hem yüzük dağı Süleymān Āsafa (B.3354)

#### 2.1.2.5.3.2. Hz. İdris

Eserde İdris Peygamber ile ay arasında bir diyalog yer almaktadır. Hz. İdris, aya nûrunu niçin artırıp azalttığını sorar. Ay, kendisinin boş bir ayna, bu sebeple asıl kaynağın güneş olduğunu söyler. Bu ifâdeler, vahdet-i vücûd düşüncesini açıklamaktadır:

Meger İdrīs su 'āl itdi kamu yıldızlara naķle

Bulara söyleyüp aya sorar bir söz uyar ' aķla

Ki nûruñ vaķt olur artar olur gāh eksilür n' için

Ay eydür uş benüm nûrum ki yoķdur olmuşam faşla

Hemān bir aynayam ben boş muşayķal şöyle kim key hoş

Olam ben güneşe çün tuş ki karşı karşı bā-fazlā (B.2902-2904)

#### 2.1.2.5.3.3. Hz. Yâkub

Hz. Yâkub' un oğlu Yusuf'un kokusunu duyması kıssası tasavvufî bir yorumla eserde yer almaktadır. Buna göre Hakk'ın lütuf rüzgârını duyabilmek ve ona ulaşabilmek için Yâkub Peygamber gibi hasretle yanmak gerekmektedir:

Ol ķadar şevķ ğālib ola rûħa kim

Varlığından ola maķzûn şöyle kim

Varlığından el yur ol dem bî-gümān

Kendünüñ ister helākın ol zamān (B.4733-34)

#### 2.1.2.5.3.4. Hz. Yusuf

Hz. Yusuf daha çok güzelliği ile eserde mevzûbahis edilmiştir. Hz. Peygamber'e kendisinin mi yoksa Yusuf Peygamber'in mi daha "gökçek" olduğunu sorulması üzerine va-



hiy gelir: “Sen elbet yüce bir ahlâk üzeresin..” (Kalem 68/4) Cebrâil Hz. Peygamber’e, her ikisinin nûrunun da Âdem Peygamber’in belinde/vücudunda olduğu söyler:

Pes andan didi Cebrâ’îl Rasûle

Senüñ nûruñ Yûsuf nûrınla bile

Bilindeydi şu dem kim Âdemüñ bil

Bırakdılar pes andan çoğa iy dil (B.640-41)

Yusuf Peygamber’in nûru Hz. Âdem’den gelmiştir. Hz. Yusuf bu nûr ile Mısır iline hükümdar olmuştur:

Biri gökçeklik ki Yûsufdaydı

Evvel ol añlañ ki Âdemdeyidi (B.3344)

Yûsuf ol nûrıla Mışra pâdişâh

Oldı pes böyle olur hükmi İläh (B.3357)

Hz. Yâkub’un on iki oğlu vardır. Fakat bu on ikiden asıl maksut Hz. Yusuf’tur:

Yûsufdur on ikiden maşşûd âhîr

Olupdur bu hikâyet halka zâhir (B.1295)

On iki ay içinde de asıl makbul olanı Ramazan ayıdır.

Olupdur ay da on iki bu yire

Olarla bilinür pes nire nire (B.1296)

Hz. Yusuf, A’râf’ta dünyevî nimetleriyle tamamen alakasını kesene kadar tam kırk yıl bekletilmiştir. Şâir, eserde bu durumu şöyle anlatılır:

Bu ma’niyi eşitmedüñ mi sen uş

Yûsuf Peygâmbere sulţan olur hoş

Ol uçmak kapusunda kırk yıl anı

İderler habs görür ammâ cinanı

Ki eglerler anı anda ki tâ kim

O dünyevî ‘alâka pes nitekim

Vü âlâyişi andan mahv ola hep

Evet olmaz ol işden ol mu' azzeb (B.4545-48)

Şâir, hayret makâmındaki tasavvuf ehlinin hâlini Yusuf-Zeliha kıssasıyla anlatmaktadır. Can Yusuf'tur ve nefis de Zeliha'dır. Bu durumda beden bir hapisanedir:

Çünkü cân Yūsufi yâr ki gör n'ide

Sırr-ı gül-sitânını seyrân ide

Nefs Zelihâsı iki barmağı'la

Kıla efgân zülf bendi bağı'la (B.4729-30)

Can Yusuf'u beden hapsinden kurtulup gerçek sevgiliye kavuşmak istemektedir. Bunun için bedeninin ortadan kalkması; yani Âşıkın ölmesi gerekmektedir:

Öldürün ya' nî kim ölmekdür hayât

Ölmez isem öliserem uş memât

Dirliğüm benüm ölümdür bilesiz

Ölmek için işbu yolda yilesiz (B.4736-37)

#### 2.1.2.5.3.5. Hz. Mûsâ

Mûsâ Peygamber, Kur'ân'da ve hadislerde yer alan kıssaların tasavvufî yorumları yapılarak eserde yer almıştır. Şâir, vahdet-i vücûd konusunu işlerken “ben” yerine “Hû” demek gerektiğini söyler ve Hz. Mûsâ ile Firavun misâllerine telmihte bulunur. Firavun “ben” diyerek kavmiyle beraber helâk olmuş; Mûsâ Peygamber ise “Hû” diyerek Mısır şehrinin sultânı olmuş ve “Savfet âlemi”ne erişmiştir:

Nitekim didi Fir'avn ben-ven a' lā

Helâk oldı kamu kavminle bile (B.1558)

Didi Mûsâ hüve'l-a' lā o yâre

Mış'r mülkini buldı âşikâre (B.1559)

“Hû” deyip muhabbet kâsesinden aşk şarabını içen Mûsâ Peygamber, kendinden geçmiş ve Hz. Allah'ın cemâlini görmeyi arzu etmiştir:

Didi göster cemâlün pâdişâhum

Ziyâdedür benüm derdünde âhum (B.1583)

Şâir, kişinin ancak benlik davasından geçmesi (iki varlığı tek varlık kılması) hâlinde Cenâb-ı Allah'a vâsıl olabileceğini söyler:

Gel iy ‘ aşık dilerseñ sen cemâlin

Nihâduñdan gider benlik hayâlin (B.1589)

Hz. Mûsâ'ya Eymen Vadisinde Cenâb-ı Allah'ın bir ağaçtan seslenmesi, yine vahdet-i vücûd anlayışına göre yorumlanmıştır. Vecd hâlindeki kişinin “Ene'l-Hak” demesini garip karşılamamak gerekir. Zira o bedenden konuşan, Mûsâ Peygamber'e ağaçtan seslenen Hakk'ın kendisidir:

Çün eşyâya muhîṭ olmuşdur el-ḥaḳ

Nidâ itse ‘ aceb mi senden ol Ḥaḳ

Ağaçdan didi Mûsâya “*ena'llâh*”

Bu şâhiddür bu sözler üzre va'llâh

Ki her zerre vücûdından alur cûd

Ḥaḳîḳatda odur pes yine mevcûd (B.126-28)

Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Allah'tan kendisine yakın olabilmek için bir zikir öğretmesini ister. Hz. Allah, kelime-i tevhidi okumasını buyurur. Mûsâ Peygamber, bunu herkesin bildiğini söyle ve Hakk'ın kendisine başka bir zikir öğretmesini isteyince Cenâb-ı Hak, yedi kat gökler ve yeryüzü terazinin bir kefesine konsa diğer tarafına kelime-i tevhid konsa, kelime-i tevhid sözünün daha ağır basacağını buyurur. Kıssa, bir hadisten alınmıştır ve Allah'ın varlık ve birliğine inanmanın ve bunu sıkça söylemenin önemini anlatmak üzere eserde yer almıştır:

Ger yidi ḳat gökleri arzı tamâm

Bir terâzü keffesine iy hümâm

Ḳoysalardı hem birine işbunı

Bunca aḫcâr u nücûm ay ger günü

Cümleden ağır gele andan şevâb

Daḫı artuḳ aña fetḫ ola bu bâb (B.1998-2000)

Mûsâ Peygamber'in Cenâb-ı Hak'la Tur Dağı'nda konuşmasına telmihin yapıldığı beyitte can Mûsâ'ya benzetilir:

Çü cân Mûsâsı ol Tûra irişe

Kelâm itmek saña andan dürişe (B.139)

#### 2.1.2.5.3.6. Hz. Yunus

Yunus Peygamber eserinde, balığın karnında seyahat etmesi kıssasıyla ele alınır. Balık Hz. Yunus'u karnında kırk gün taşımış, bunun üzerine Cenâb-ı Allah o balığa cennetini bağışlamıştır. Şâir bu kıssayı anlattıktan sonra Allah'ın varlık ve birliğini kabul eden muvahhitlerin hangi nimetlere kavuşacağını anlatır:

Balık Yūnusı çün kırk gün götürdi

Gör âhîr başa ne devlet getürdi

Muvaḥḥidler ki kırk yıl daḥı artuḡ

Anuñ birliḡi tevḥîdin ü az çoḡ

Ḳıla ḥammâllıḡın pes şöyle ḥâliş

Muḥabbet i' tîḡād birle muḥâliş

Pes ol luḡf u kerem issi Te' âlâ

Vü hem ol pâdişâḡ-ı ferd-i a' lâ

Nite maḡrūm ḡala mü'min ol işden

Kim uçmaḡdan ki çekdi yaz u ḡışdan

Yâ uçmaḡ birle ḡoya yalıñuz ol

Bula dîdâr-ı a' lâya pes ol yol (B.3485-90)

#### 2.1.2.5.3.7. Hz. Dâvud

Câmiü'l-Envâr' da, Hz. Dâvud'un mescide salına salına gurûrlanarak girmesinden söz edilmektedir. Bunun üzerine kendisine ilâhî ikâz gelir:

Şalını şalını ber-nâz giderdi mescide az az

Be-nâḡâḡ irdi bir âvâz ne yüzden añla iy merdân

Ki yā Dāvūd bu nāzıla gögüs germekle hem bile

Ki kendü kuluñ evine mi gidersin sen uş el'ân (B.2237-38)

### 2.1.2.5.3.8. Hz. Süleymân

Süleymân Peygamber, yüzük mazmunuyla eserde yer alır. Buna göre yüzük önce Âdem Peygamber'in parmağındadır. Ancak onun günah işlemesiyle o yüzük Hz. Süleymân'a geçmiştir:

Gitdi ol nūr çün Âdemden n'idiser

Bağdı Âdem in'iledi iy piser

Pes Süleymāna virildi ol yüzük

Gör neler eyler kişiye uş yazuğ (B.3352-53)

Süleymân Peygamber bu yüzüğün eline geçmesiyle bütün ülkeyi, devleri, perilere ve bütün hayvanları emri altına almıştır:

Çün Süleymāna irişdi ol hâtem

Cümle iller üzre oldı ol hâkem

Dīv ü perri cümle hayvânât ki var

Bil musahhar oldı aña âşikâr (B.3355-56)

Hz. Süleymân zamanında şiddetli bir kuraklık meydana gelir. Bütün canlılar bu durumdan bunalırlar ve Süleymân Peygamber'in yanına gelirler:

Kim Süleymân-ı Nebîdendür haber

Ol zamānda yağmadı yağmur meger

Âdemîler hem cān-âverler ki var

Key buñaldılar kurağdan âşikâr (B.2176-77)

Hep birlikte yağmur duâsına çıkarlar. Yolda giderken Süleymân Peygamber bir karıncayı iki gözü iki çeşme ağırlarken görür. Karınca Allah'a yalvarmakta ve duâsında insanların günahları sebebiyle diğer canlıları helâk etmemesini istemektedir. Bu sırada gök bulutlanır ve yağmur yağmaya başlar. Bunun üzerine Hz. Süleymân yanındakilere dönüp Cenâb-ı Allah'ın onları bir zavallı karıncaya bağışladığını söyler:

Bunu diyince karınca gökyüzi

Pes bulutlandı olup maqbûl sözi

Başladı yağmur yağa ol dem hemân

Kim Süleymân didi dönüñ ol zamân

Uş sizüñ bunca günâhuñuz ne haq

Bir qarıncaya bağışladı o Haq (B.2186-88)

#### **2.1.2.5.3.9. Hz. Üzeyir**

Hz. Üzeyir Câmîü'l-Envâr' da kendisine "Tanrının oğlu" denmesi yönüyle ele alınır. Beytü'l-Makdis'in yakılması sırasında Tevrat da tahrip edilmiştir. Tevrat'ı ezbere bildiğini söyleyen Üzeyir Peygamber, onlara bu kitabı yazdırır. Bunun üzerine Yahudiler, Üzeyir Peygamber'e "Tanrının oğlu" derler:

O Beytü'l-Makdisi bunlar kaçan kim urdılar od'a

İçindeydi anuñ Tevrît ne işler kıldılar anda

Bile yandıydı bil Tevrît ' Üzeyr ezberlemişdi dir

Pes andan yazdılar giri qodılar naqlini cânda

Ki soñra quyılar içre bulındı gördiler anı

Ki bir harf artuq eksük yoq ber-â-ber oldı ol qanda

Anuñ'çün didiler aña ki bu Tañrınuñ oğlıdur

Oları gör ki qahr itmez nice şabr eyler ol Hân da (B.556-59)

#### **2.1.2.5.3.10. Hz. Zekeriya**

Şâir, okura günahlardan ve kibirden sakınmaları gerektiğini anlatırken Hz. Zekeriya'dan bahseder. Zekeriya Peygamber, eteğiyle salınarak gezdiği için ilâhî îkâza muhâtap olmuştur:

Zekeriyyâ geyer bir gün ridâsın

Aña ne dir eşit Haqquñ nidâşın

Yürürken etegi şalındı anuñ

Hiţâbı irdi ol dem Kibriyânuñ

Aña hoşça gelür ol şevb-i tecdîd

Hudâ te'dîb ider tâ ide te'kid (B.2273-75)

### 2.1.2.5.3.11. Hz. İsâ

İsâ Peygamber, babasının olmaması ve bu sebeple kendisine Tanrılık isnât edilmesi, ölüleri diriltmesi, hastaları iyileştirmesi, göğe yükseltilmesi ve bu esnâda yanında iğne bulundurması gibi yönlerden eserde söz konusu edilmiştir.

Hz. Âdem'in dünyaya gönderilip de nefsinin kötü yönlerini görmesi ve Cenâb-ı Allah'tan ayrı kalması sonucu "âh" etmeye başlamıştır. Bu âhın dumanı dimağını o kadar kaplar ki, en sonunda hapşırır. Şâir, bu hapşırmadan dört nesnenin meydana geldiğini, bunlardan birinin de İsâ Peygamber olduğunu söyler:

Dağı dördüncü ki 'İsâ bilesin

Ol nefesden oldu naqlin kılasın (B.2416)

İsâ Peygamber'in atası yoktur, kendisine ölüleri diriltme ve hastaları tedavi etme mucizesi verilmiştir:

'İsânun atası yokdur ölüyi ol kılar diri

Vü şayruyu ider ol key neden oldu bu 'irfânda (B.560)

Hz. İsâ'nın babasının olmaması sebebiyle kendisine Tanrının oğlu ithâmında bulunmuştur:

Bu da oğludur Allâhuñ ferişte kızlarıdır var

Bu resme didiler anlar kalur bu ad u bu sânda (B.561)

İsâ Peygamber göğe yükselirken üzerinde dünya nesnelere sâdece bir iğne bulundurmuştur. Bu ise onun ancak dördüncü kata kadar çıkmasına sebep olmuş, kendisi bu yüzden sorguya çekilmiştir.<sup>514</sup> Câmîü'l-Envâr'da bu olay aynen nakledilir ve okuyucuya "Onun bile üzerinde dünya nimetinden bir iğne varken öteye geçemedi, ya sen bunca dünya nimetlerine bezenmişken ve günah işlemişken Hakk'a nasıl lâîk olacaksın?" şeklinde soru sorulur:

Anun ignesi çün geçmedi öte

Yâ sen bunca derâhim birle nite

---

<sup>514</sup> Cemal Kurnaz, s.251.

Vü hem bil bunca ef‘âl-i kabâyiḥ

İle nice olasın Ḥaḫḫa lâyıḫ (B.2270-71)

Eserde, klasik ifâdelerin dışında Cenâb-ı Allah’a atfen Kur’ân’da ve herhangi bir kudsî hadiste geçmeyen bazı diyaloglara da yer verilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak Hz. İsâ’ya “Bu iğneyi niye getirdin, yoksa bizim göklerimizde sökük var da onları mı dikeceksin?” sorusunu sorar:

‘Urûc itdi kaçan kim ol semâya

Sözi şekker yüzi beñzerdi aya

Ki yâ İsâ bu iğneyi n’idersin

Bizüm gökler söküğün mi dikersin

Anuñ’çün mi getürdüñ bunda anı

Göge ağduḫ da bileydi o ya‘nî

Yamardı hırḫasın pes bunda dâ’im

Aña böyle kelâm itdi o Ḳâ’im (B.2286-2289)

#### **2.1.2.5.4. Melekler**

##### **2.1.2.5.4.1. Cehennem Meleği**

Cehennem meleği ismen zikredilmez. “Melek” genel adıyla ve kendisine cehennemi kızdırma görevi verilmesiyle eserde yer alır. Cehennem meleğine onu kızdırması emri verilir, ta ki âşîler, cehennemin o kızgın suyunu tatsınlar:

Vü hem dir melege kızdur caḫîmi

Vü hem ‘âşîlere şurb-ı ḫamîmi (B.1214)

##### **2.1.2.5.4.2. Dört Büyük Melek**

Dört büyük melek eserde Cenâb-ı Allah tarafından kendilerine verilen vazifelerle anlatılır. Cebrâil, Hz. Allah’ın kullarına emir ve yasaklarını iletmekle görevlendirilmiştir:

Buyurur Cebrâ’île zü’l-me’âlî

Eşit naḫli ḫulaḡuñ eyle ḫâlî

Ki sen peyk ol bularuñ arasında



İlet benden haber her çâresinde

Digil bunlara her yüzden cevâbı

Ki bilsünler ‘azâbı hem şevâbı (B.1205-07)

Mikâil, insanların rızkına vesiledir:

Vü hem Mîkâ’île ısmarlar ol Hâk

Bularuñ şakla rızkın diyü uş baq (B.1208)

İsrâfil, kıyâmette sûru üfleyecektir:

Vü dir İsrâfile ol şûra hâzır

Diyüp eydür pes ol her emre kâdir (B.1209)

Azrâil, yoksul-zengin gözetmeden can almak için hazır beklemektedir:

Evet ‘Azrâ’île dir bu nidâyı

Kim ol hâzır kamu yoğsul u bayı

Alasın cânların qabz idesin tâ

Ne yir qala ne gök hep gide hattâ (B.1210-11)

Dört melek, bu vazifelerinin dışında çeşitli temsillerle de eserde söz konusu edilmişlerdir. “Allah” lafzındaki dört harf, akıl, nefis, gönül ve can kavramlarını temsil etmektedir. Bu kavramlar da, dört meleğe karşılık gelmektedir:

Pes işaretdür ol Allâh isminüñ

Dört harfi aña işbu kısmınüñ

Kim gönül dört mertebede oldı dir

Uş gönüldür ‘aql u cân nefsdür öbir

İşbu dördüñ dört ferişte hâşılı

Nicedür aşlı nedendür vâşılı (B.1792-94)

Buna göre Cebrâil gönle karşılık gelmektedir. Zira gönül; ilim, hikmet ve mârifetin oluştuğu yerdir. Bu ise Cebrâil’in ilmin kaynağı olan vahyi insana bir vâsıta olarak ulaştırmasıyla mümkün olabilmektedir:

Cebrâ’îl gönle muqâbildür bu dem

Pes gönül mişlidür anuñ iy dedem

Bil gönül şol nesnedür kim ma'rifet

‘İlm ü hikmet anda olur bu şıfat

Cebrâ ’îlündür kim anda oldu var

Eydeyin bir bir eşit sen ne ki var

Cebrâ ’îl ‘ilme olupdur vâsıta

Ger gerek kabza gerek kim bäsıta (B.1795-98)

Akıl Mikâil gibidir. Mikâil nasıl yeryüzündeki yağmur, rüzgâr vs. hâdiseleri bilirse, nesnelere de akıl vâsıtasıyla bilinir:

‘Aklı Mîkâ ’îl mişâlin didiler

Zire her nesne anuñla bildiler

Uşta Mîkâ ’îl de erzâk üzredür

Bunca yel yağmur anuñ emrindedür

Ne kadar var yiryüzinde her bir iş

Bunca yağmur qar yağar her yaz u kış

Cümle ‘ilmindedür anuñ hep bilür

Şağışın şorsañ hisâbın hep kıılır (B.1801-04)

İsrâfil, cana karşılık gelmektedir. İsrâfil sûru üflediğinde bütün canlılar ölecek ve sûrun ikinci kez üflenisinde bütün canlılar dirilecektir:

Câna İsrâfîl muķâbildür kim uş

Zire cân şurıdur anuñ şöyle hoş

Dirilür vaķtinde pes çün ura şur

Nefs de ‘Azrâ ’îl muķâbili-durur (B.1805-06)

Azrâil nefis mukâbilidir. Zira Azrâil nasıl bütün mahlûkattan güçlüyse, nefis de öyledir:

Nitekim ol cümle maħlûķdan ķavî

Nefs de key yavlak ķavî ķuvvet evi (B.1807)

Dört meleğin dört unsura (hava, toprak, ateş, yel) da mukâbil olduklarından da eserde söz edilmiştir. Dört unsur, dört melekten ortaya çıkmıştır. Toprak Cebrâil, su Mikâil, hava İsrâfil ve ateş de Azrâil'e karşılık gelmektedir:

Bu dört nesne tenezzül eyler andan

Ṭabî' at dârına uş diñle cāndan

Olur toprak muḳâbil Cebrâ'île

Vü hem şu oldu Mîkâ'île bile

Hevâ İsrâfile od ' Azrâ'île

Muḳâbildür bu emşâle vesîle (B.1808-10)

Cebrâil'in ismi eserde "Cibrîl, Emînullâh" şeklinde de geçmektedir. Cebrâil, eserin bir yerinde yaratılışının çok eski olduğundan bahseder. Buna göre kendisi, Allah'ın otuz bin yılda doğan yıldızını tam otuz kez görmüştür:

Ki bir yıldız yaratmış ' arşda Allâh

Otuz biñ yılda bir toğar ol iy mâh

Otuz biñ kerre görmiş-ven ben anı

O demden kıldı Hâḳ gövdemde cānı (B.285-86)

Eserde kelime-i tevhidin öneminin anlatıldığı bir bölümde, Cebrâil'in bu kelimeyi söylerken korkudan titrediği ve her bir titreyişte Hz. Allah'ın yüz bin melek yarattığından bahsedilmiştir:

Görün Cibrîl Emînu'llâh ne yüzden ḳorḳar Allâhdan

Anuñ'çün ḳadri ' âlîdür anuñ'çün ḳorḳar Allâhdan

Ki şunca ḳuvvet ü şevketle ditrer eşidüp anı

Ḳulaḳ dutar ne emr ola eşidüp duta[r] Allâhdan

Be-ğâyet ḳorḳudan ditrer vücūdın ditremek örter

Ḳanı ancılayın göster ki bir ḳul ḳorḳar Allâhdan

Şu heybetle şalâbetle vü hem ol arı ḳidmetle

Durup heybet ḳicâbında ne resme ditrer Allâhdan

Görün ol ditremekden Hâk ferîşte yaradur yüz biñ

Dururlar karşı uş şaf şaf hayâ eylerler Allâhdan (B.1314-1318)

Yaratılan bu meleklerin ibadet ve zikirleri hakkında da bilgi verilmektedir. Melekler, Cenâb-ı Allah'ın karşısında saf saf durup her an ona yalvarmaktadırlar. Bunların tesbihi “lillâh” ve “Lâ ilâhe illallâh”tır:

Bular'çün şaf çeküp karşı durur el bağlayup yâre

Qulaq dutarlar ol yüze ne fermân ola Allâhdan

Hâkuñ fermânına bunlar qomışlar cânıla cânlar

Ki her lahza olur bunlar yaratmaqlık pes Allâhdan

Qaçan kim ditrer ol arı hemân halk ider ol Bârî

Tazarru' ide yalvarı kerem isterler Allâhdan

Bularuñ tesbîhi “*li'llâh*” ki “*Lâ ilâhe illa'llâh*”

Bu yüzden olur ol her-gâh görüñ naql ider Allâhdan (B.1319-23)

#### **2.1.2.5.4.3. Kabir Melekleri**

Câmiü'l-Envâr'da kabir meleklerinden de bahsedilmiştir. Kabir ehline her sabah iki melek gelir ve onlara dünya nimetlerine kendilerini kaptırdıklarını söyleyerek Allah katında kendilerini kurtaracak bir amellerinin bulunup bulunmadığını sorarlar:

Gelürler her şabâh iki ferîşte

Dinilsün uşta anlar da ne işte

Gür-istân üzre inerler dururlar

Bularuñ bir bir aqvâlin görürler (B.1328-29)

Ki hîç Tañrı qatında hâcetüñüz

Diñüz var mı bilelüm anı uş biz (B.1342)

#### **2.1.2.5.4.4. Kerrûbî Meleği**

Eserde meleklerin büyüğü olan “Kerrûbî” den, rûhânî varlıklardan ve diğerk meleklerden de bahsedilir. Cenâb-ı Allah, muhabbet yükünü teklif ettiğinde, Kerrûbî ve diğerk melek-

ler ile rûhânî varlıklar muhabbet yükü bir mihnet olduğu için onu yüklenmek istemişlerdir; ancak Âdemoğlu bu yükü yüklenmeyi kabul etmiştir:

Kerrübî rûhânî kim var hep bular  
Hem dahı cümle melâ'ik dir iy yâr  
  
Birisi urmaz muhabbetden o dem  
Zire çekmezler o yüki iy dedem  
  
Bil ki mihnetden-durur çekmediler  
Ol yüki yüklenmege çökmediler  
  
Pes muhabbet mihnet ikisi bir ad-  
Dan-durur illâ ki düşmişdür o yâd  
  
Girü birbiriyle yâd düşmiş-durur  
İllâ âdem ol işe üşmiş-durur (B.3925-29)

#### 2.1.2.5.4.5. Kirâmen Kâtibîn Melekleri

Kirâmen Kâtibîn melekleri, insanların günah ve sevaplarını yazmaktadırlar. Ancak bu melekler, geceleyin günahlardan dolayı kara olan defterin sabahleyin tertemiz olduğunu gördüklerinde bunun sebebini Cenâb-ı Allah'a sorarlar:

Çün irte olur añlañ ol ferişte  
Getürür irte a' mâlin her işte  
  
Gice yazduğı defter üzre ol yâr  
Bağar ol kıara defterde olanlar  
  
Görür ağı olmış uş anuñ günâhı  
Şevâba dönmiş aydur yâ İlâhî (B.3372-74)

Hz. Allah, geceleyin o kulun “şehâdet” lafzını zikredip günahından dolayı af dilediğini ve kendisinin de onu affettiğini söyler:

Diledi kulumuñ 'özrin o benden  
Pes anuñ hürmetine geçdüm andan

Anı ‘afv eyledüm uşta günâhın  
Şevâb itdüm giderdüm derd ü âhın (B.3380-81)

#### 2.1.2.5.4.6. Mâlikü’l-Erhâm Meleği

Mâlikü’l-Erhâm isimli bir melek, nutfe anne karnına düştüğünde ve et parçası hâline geldiğinde onun üstüne gelir:

Ki vardur bir ferişte anuñ adı  
Didiler mâlikü’l-erhâm o yâdı  
Olur emr ol melek pes şöyle kim var  
Gelür ol muzğanuñ üstine iy yâr (B.2571-72)

O ferişte, insanoğlunun uzuvlarının oluşmasına vekâlet eder:

Bu kez ol bir ferişte dağı âdem  
Tenine uş müvekkel oldu her-dem  
Tenüñ her bir yerinden alur az az  
Pes andan eyler ol dem anı ifrâz (B.2642-43)

#### 2.1.2.5.4.7. Ra’d Meleği

Sûfilere göre ra’d (şimşek), meleklerin gürültüleri (Allah’ı tesbih edişleri)dir. Yine bir kısım sûfiler, Ra’d’ın bir meleğin adı ve berk’in (şimşeğin) de bu meleklerin kanatları olduğunu kabul ederler. Ra’d, bulutları bu kanatlarla sevk etmektedir.<sup>515</sup> Câmiü’l-Envâr’ da “Ra’d” bir melek olarak anılır ve Cenâb-ı Allah’tan kendisine ekinlerin sulanması vazifesi verildiği söylenir:

Bu kez Ra’ da ider ol demde yâdı  
Hîtâb idüp pes ol Allâh-ı Hâdî  
Ekinlerin şuvarsañ bunlaruñ dir  
Görüñ uşta ne yüzden ola tedbîr (B.1217-18)

#### 2.1.2.5.4.8. Rıdvân Meleği

<sup>515</sup> Fahreddin er-Râzi, **Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb**, Suat Yıldırım (çev.), C.13, Akçağ Yayınları: Ankara, 1989, s.415.

Dört melek dışında başka meleklerden de eserde bahsedilmektedir. Cenâb-ı Allah, cennetin bekçisi olan Rıdvân isimli meleğe de cennetin süslenmesi emrini verir:

Vü ol Rıdvâna eydür cenneti sen

Müzeyyen eyle tâ kim ola ahsen

Bularuñ'çün gelüp tâ gireler dir

‘ Aceb bunlar ider mi aña tedbîr (B.1211-12)

#### 2.1.2.5.5. Dört Kitap

Eserde dört kitaptan Kur’ân-ı Kerim, Tevrat ve İncil’den müstakil olarak bahsedilmiş, dört halifeyi işâret etmeleri yönüyle de dört kitap topluca zikredilmiştir:

Tevrît ü İncîl Zebûr Furkân kamu

Dört halîfede muqarrer iy ‘ amû (B.1843)

#### 2.1.2.5.5.1. Kur’ân-ı Kerim

Âyetlerin iktibâs edilmesi, kıssaların nakledilmesi bakımından Câmîü’l-Envâr’ da Kur’ân-ı Kerim’den sık sık bahsedilmiştir. Kur’ân’la ilgili eserde “Furkan, Mecid, Hüsn...” isimleri de kullanılmıştır. Müellif, Kur’ân-ı Kerim’le ilgili çeşitli tasavvufî tespitlerde de bulunmuştur. Kur’ân şâir tarafından bir beyitte “Kitâb-ı dâl” olarak tavsif edilir. “Kitâb-ı dâl” delâlet eden kitap anlamındadır. Buna göre kutsal kitabımız, Allah’ın varlığına ve birliğine delâlet etmektedir:

Ne temşîlle diyem anı aña mişl ü bedel qanı

Oqı gör imdi Qur’ânı kitâb-ı dâl’ dur ikrâra (B.36)

Eserde âyet iktibâsları yapılmadan önce Kur’ân-ı Kerim delil olarak gösterilmiştir. Hemen her nakil öncesi aşağıdaki beyitteki ifâdelerin benzerlerini görmek mümkündür:

Nişân aña kim uş âyât-ı Qur’ân

Ki her işe odur pes uşta bürhân (B.4549)

Kur’ân-ı Kerim, bir başka beyitte “Hüsn-i Kitâb” olarak vasıflandırılır:

Evet na‘t-ı şîfâtından u hem isminle zâtından

Dağı hüsn-i kitâbından nice mekr ide mekkâra (B.35)

Kur’ân-ı Kerim’in canı ve nûru İhlâs Sûresi’dir:

Gerekdür kıla evvel cân-ı Qur’ân

Kim ol anarada iy mh-ı tbn (B.785)

a'ir eserinde sık sık Kur'n'a uyulması gerektiin syler:

Gnldr Ha Te'lya hzne

Bu yiryüzinde uy ur'n szine (B.3345)

İki elde on parmak vardır, bu parmaklardaki kemiklerin sayısı yirmi sekizdir. Bu yirmi sekiz kemik, yirmi sekiz harfe iaret etmektedir. İte Kur'n bu yirmi sekiz harfle yazılmıştır ki onda gizi pek ok mnlar bulunmaktadır:

İki elde pes on barma olur var

Ol on barma ne ma' ndan olur kr

Mufasal kim olar da ola cri

Yigirmi hem sekizdr cmle varı

Yigirmi hem sekiz harfn bil-ek

Olupdur maharı pes dutma sen ek

Tammet uta ur'n ol hrfla

Olur ma' lm oınur nali yle

Nie sır vardur anda kimse bilmez

Muarrebler bilr ill ki dinmez (B.2591-95)

Kur'n-ı Kerim'in abdestli okunması gerekir. Ona abdestsiz dokunmak byk hatdır:

Yigrek b-destle olunmadur biln

Ger ki ur'n yh zikr andan ılun (B.2148)

Kur'n, Allah'ın sz olduu iin azizdir:

Ki ur'n key 'azzdr ala ney'n

Anu'nkim kitb-ı Ferd-i b-n (B.2007)

Kur'n, "Allah" lafzındaki "he" harfidir ve Cenb-ı Allah'ın bir sretidir. Ondaki mnların hepsi, Hz. Allah'ın gizli ynlerini iaret etmektedir:

ur'n Allhun he'si hem retidr

Cmle ma' n hep anu sretidr (B.1836)



Kur’ân-ı Kerim, Cenâb-ı Allah’ın insanlara bir lütfudur:

Gör kemâl-i kudretinden bizi insân eyledi  
Luţf idüp îmân u Kur’ân bunca ihsân eyledi (B.610)

İhlâs Sûresi’ni üç kez okuyan biri, Kur’ân’ı hatmetmiş gibi olur:

Eger üç kez okırsañ “*Kul hüva’llâh*”  
Tamâm hatme şevâbın virür Allâh  
Hemân Kur’ânı hatm itmiş olursın  
Ne kim kılsañ anuñ ecrin bulursın (B.345-46)

Kur’ân, Hz. Osman zamanında çoğaltılmıştır:  
Ki hiç katmadı bir âyet birine  
Kamusın kodı hep yirlü yirine (B.257)

Halvette vâkıa anında Kur’ân veya mushaf görmek, Hz. Allah’a olan muhabbet şeklinde yorumlanmıştır:

Görse muşhaf yâhû Kur’ân okısa  
Ol muhabbetdür Hudâya çün kosa (B.5059)

#### **2.1.2.5.5.2. İncil**

Eserde İncil’den “Allah” lafzındaki ikinci lam harfinin rûhu olarak bahsedilmiştir.

Dağı İncil rûhdur aña bu işi  
Şüreti ikinci lâm’uñ iy kişi (B.1835)

#### **2.1.2.5.5.3. Tevrat**

Beytü’l-Makdis’in yakılması sırasında mescit içinde bulunan Tevrat da yakılmıştır. Daha sonra bu Tevrat’ı Üzeyir Peygamber Yahudilere ezberinden tekrar yazdırmıştır:

O Beytü’l-Makdisi bunlar kaçan kim urdılar od’a  
İçindeydi anuñ Tevrît ne işler kıldılar anda  
Bile yandıydı bil Tevrît ‘Üzeyr ezberlemişdi dir  
Pes andan yazdılar giri kodılar naqlini cânda (B.556-57)

#### **2.1.2.5.5.4. Zebur**

Eserde Zebur’dan, dört halifeyi temsil etmesi dışında söz edilmemiştir.

Tevrīt ü İncīl Zebūr Furqān kamu

Dört ḥalīfede muḳarrer iy ‘amū (B.1843)

### 2.1.2.5.6. Ehl-i Beyt

Eserde, Ehl-i Beyte mensup olan Hz. Peygamber’in eş, çocuk ve torunlarının isimleri de çeşitli vesilelerle zikredilir. Bunlar, Hz. Hatice, Hz. Âişe, Hz. Ali<sup>516</sup>, Fatıma, Kâsım, İbrâhim, Tâhir, Ümmü Gülsüm, Zeynep ve Rukiye, Hasan ve Hüseyin’dir.

Hz. Hatice eserde “Sıddîka” unvanıyla tavsif edilir. Zira Hz. Peygamber kendisine vahiy geldiğini ilk defa ona söylemiştir:

Ḥadīce Ana çün bildi bu yādı

Anuñ’çün oldı pes şıddîka adı (B.174)

Hz. Hatice de gelenin Cebrâil olduğunu söylemiş ve bunun kesinliği için Cebrâil tekrar geldiğinde başını açmıştır:

İnandı illâ remz eyler bu rāzı

Mübârek başın açdı bî-dırāzî (B.175)

Hz. Hatice başını açar açmaz Cebrâil oradan uzaklaşmıştır. Bunun üzerine gelenin vahiy meleği Cebrâil olduğu husûsunda bütün tereddütler izale olmuştur:

Buyurdı yâ Rasûla’llâh melekdür

Gelen saña ki ol Ḥaḳdan dilekdür

Başum açduḳda ger dursa eger pes

Melek olmaz olur şeytân-ı nâ-kes

Çü durmaz ol melekdür yâ Muḥammed

Saña Rabbüñ ki fazlın kıldı himmet (B.179-181)

Hz. Âişe, eserde “ümmetin annesi” olarak vasıflandırılır. Bilindiği gibi, hadis râvîlerinden biri de Hz. Âişe’dir. Nitekim eserde, kendisinden bir hadis nakledilmektedir. Hadise göre Hz. Peygamber Hz. Âişe’den yatmadan önce dört şey yapmasını ister. Bunlar, Kur’ân’ın hatmedilmesi, bütün Müslümanların kendisinden râzı olması, peygamberlerin şefaathçi olacağı bir iş yapması ve Hacc/Umre vazifesini yerine getirmesidir. Hz. Âişe, bütün bunları yapmağa gücünün yetmeyeceğini söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber,

<sup>516</sup> “Dört Halife” başlığı altında Hz. Ali’den söz edildiği için burada tekrar bahsedilmedi.

İhlâs Sûresi'ni üç kez okumanın Kur'ân'ı hatmetmek hükmünde olduğunu, Müslümanlar için duâ etmenin onların kendisinden râzı olmalarını sağlayacağını, peygamberlere salavât getirmenin şefaati mucip olacağını, tesbih ve zikrin ise Hacc ve Umre vazifesini ifa etmek gibi sevap olduğunu söyler:

Eger üç kez okırsañ “*Ḳul hüva'llāh*”

Tamām ḥatme şevâbın virür Allāh

Hemân Ḳur'ânı ḥatm itmiş olursın

Ne kim kılsañ anuñ ecrin bulursın (B.345-46)

Hiz. Âişe, peygambere “Yusuf mu gökçek yoksa sen mi?” şeklinde bir soru sorması sebebiyle de eserde bahis konusu olmuştur. Bu soru, eserin ileriki bölümlerinde başka biri tarafından da aynı şekilde sorulmuştur. İslâm kaynaklarında Hiz. Âişe'nin böyle bir soru sorduğuna dâir herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Kaldı ki, eserde bu sorunun sorulma sebebini şâir, Hiz. Âişe'nin gönlünü hoş kılması gâyesine isnât etmektedir:

Şu vaḳt kim 'Ā'îşe şordı saña uş

Ḥaber vir baña tâ göñlüm ola ḥoş

Yūsuf mı gökçek uş yâ sen mi didüñ

Cevâb itdüñ pes aña eyle didüñ (B.634-35)

Cennetin Ehl-i Beyt ile süsleneceğini söyleyen şâir, onları sevenlerin de cennete gireceklerini ifâde eder:

Kim anlardan müzeyyen ola cennet

Sevenler de girürler pes ne minnet (B.300)

Ehl-i Beyt sevgisi, kişiyi Cenâb-ı Hakk'a ulaştıracaktır:

Sevenler ḥâne-dân-ı çâr-yâri

Bulan anlar-dururlar vaşl-ı yâri (B.302)

Şâir için Ehl-i Beyt bir sebze-zârdır, kendisi onlar için devamlı ağlamaktadır:

Bu Ḥüseynüñ olardur sebze-zârı

Olar'çün eyler ol her-demde zârî (B.303)

#### 2.1.2.5.7. Hulefâ-i Râşidîn

Dört halife eserde, İslâm tarihinde bilinen vasıflarıyla anlatılmaktadır. Hz. Ebû Bekir için “Sıddîk”; Hz. Ömer için “âdil”; Hz. Osman için “hayâ sahibi, zinnûreyn”; Hz. Ali için “Murtazâ” sıfatları kullanılır. Bu sıfatların dışında, dört halife çeşitli hikâyeler içinde de söz konusu edilmişlerdir. Dört halife için müstakil na’lar bulunmakla birlikte, eserin muhtelif bölümlerinde de çeşitli vesilelerle kendilerinden söz edilmiştir.

#### 2.1.2.5.7.1. Hz. Ebû Bekir

Hz. Ebû Bekir’le ilgili eserde birkaç hikâye anlatılmıştır. Buna göre Hz. Ebû Bekir, câhiliye döneminde de putları reddeden, bir olan Allah’a inanan bir kişidir. Hz. Muhammed’in peygamberliğini ilanından önce, müşriklerin putlara tapmasını garip karşılamakta, “Keşke Muhammed ben Allah’ın Resûlüyüm dese, ona hemen iman getirsem.” diye düşünmektedir. Ertesi gün gönlünü boşaltmak, içini dökmek için Hz. Muhammed’in yanına gider, ikisi yolda karşılaşır. Hz. Ebû Bekir, gönlünden geçenleri kendisine aktarır:

N’olaydı diyedün kim ben rasûlem

İnanaydum saña olsañ vesîlem

Bu bütler küllî bâtıldur çü bildüm

Anuñ’çün saña ‘ arz-ı hâle geldüm (B.201-202)

Hz. Peygamber’in kendisine vahiy geldiğini söylemesi üzerine de hemen ona iman eder; bunun üzerine Hz. Peygamber de kendisine “Sıddîk” unvanını verir:

Didi seyyid Hudâ virsün murâduñ

Bugünden girü Şiddîk olsun aduñ (B.207)

Eserde Hz. Ebû Bekir’den gördüğü bir rüya dolayısıyla da söz edilmektedir. Hz. Ebû Bekir, rüyasında kıyâmetin koptuğunu insanların mahşer meydanında toplandığını görmüştür. Mahşer meydanında Hz. Peygamber “ümmeñ” diye feryat etmekte, ümmetinin günahkâr kulları için Allah’tan af dilemektedir:

Benüm bu ümmetüm yâ Rab ki âlimler-dururlar hep

Vü zâhidler tutup mezheb şâlihlerdür ü hem bunlar (B.3514)

Zira ne kadar günahkâr olsalar da onlar Allah’ın varlık ve birliğini tanımaktadırlar:

Dükeli bunlar ki mü ’minler-durur

Pes degül küffār kim ehl-i dīn-durur (B.3519)

Hız. Peygamber daha sonra bu kulların kelime-i tevhid hürmetine affedildikleri müjdesini verir:

Lafz-ı tevḥīd hürmetine bunları

‘ Afv kıldum ol za‘ ifçe cānları (B.3528)

Hız. Ebû Bekir’den bir hadis nakli de eserde yer almaktadır. (vr.75a)

### 2.1.2.5.7.2. Hız. Ömer

Eserde Hız. Ömer’le ilgili olarak diğerk halifelerde olduğu gibi ayrı bir bölüm yoktur. Ondan, Hız. Ebû Bekir’in methinin yapıldığı bölümde söz edilir. Hız. Ömer uyurken düşmanı kendisini hançerle öldürmeğe yeltenmiştir. Ancak halife yatmadan önce İhlās Sûresi’ni okuduğu için Cenâb-ı Allah tarafından korunmuştur. Onu öldürmeğe gelen kişi, başı ucunda iki arslanın beklediğini görür, yaptığı hatâyı anlar ve kendisinden af dileyerek Müslüman olur:

Başı altında kor bir taşu ol ḥāş

Yaturken oğıdı üç kerre İhlāş (B.241)

Hemān ol dem irişdi iki arslan

Biri başı ucında durdı el’ān (B.243)

Diler ‘ özrin müsülmān oldu arı

Görün imdi nedür ol çār-yāri (B:249)

### 2.1.2.5.7.3. Hız. Osman

Hız. Osman, hilâfeti döneminde Kur’ân’ın istinsah edilerek çoğaltılması ve şehit edilmesi bakımından eserde söz konusu edilmiştir. Şâir, halifenin Kur’ân-ı Kerim’i tam ve doğru olarak istinsah ettirdiğini söyleyerek bu sebeple kendisinin “Şeyhü’l-Kur’ân” olduğunu söyler:

Ki hiç kıatmadı bir āyet birine

Kāmusın kodı hep yirlü yirine (B.257)

Odur pes şeyḥ-i Kūr’ān işbu nāsa

Gerek ‘ āmī gerek olsun ḥavāşa (B.259)

Hz. Osman, şehit edileceğinin gecesinde rüyasında Hz. Peygamber'i görmüştür. Hz. Peygamber kendisine “orucunu kendisiyle açacağı” müjdesini verir. Hz. Osman'ın şehit edildiğinde Kur'ân okumaktadır ve kanı mushaf üzerine saçılmıştır:

Şehîd olduğda düşün gördi ol hâş

Sözi taqvâ yüzi aq fi'li ihlâş

Düşinde gördi ol şâh-ı cihânı

Rasûlu'llâh aña eydür nihânı

Benümle açasın bu gice şavmuñ

Anı söyle eşitsün cümle kıvmuñ

Hem eyle oldı dosta virdi cânı

Saçıldı anda muşhaf üzre kıanı (B.260-63)

#### 2.1.2.5.7.4. Hz. Ali

Eserde Hz. Ali'nin bulunduğu bir hikâye nakledilir. Buna göre Cebrâil, Cenâb-ı Allah'ın otuz bin yılda bir doğan yıldızını otuz bin kere görmüştür. Yaratıldığı gün, nûr dolu bir meydanda (meydân-ı vahdet) iki kişi görür. Bunların ellerinde birer çevgen vardır ve nûrdan bir topu birbirlerine doğru atmaktadırlar.

Didi anda ki bir meydân ider var

Ṭolupdı ol ser-â-ser şöyle envâr

İki başında durmuş iki ser-ver

Birer çevgân dutarlar elde bunlar

Çeler bir topı nûrdan birbirine

‘ Aceb kıldumdı Hâkkuñ taqdîrine (B.288-90)

Cebrâil, bu duruma şaşırıldığını söylemektedir. Hz. Peygamber Cebrâil'e, gördüğü o iki kişiden birinin kendisi, diğerinin Ali olduğunu söyler. Şâirin bu ifâdelerle Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin rûhlarının birlikte yaratıldığına dâir bir ima bulunduğunu söyleyebiliriz:

Pes anlar benden ön olmışdı kim var

Gelür nuḡka bu kez ol sırr-ı ebrār

Anuñ biri benidüm añla anı

‘Alīdür hem biri iy yār-i cānı (B.291-92)

Cehrî zikri esas alan tarikatlarda silsile Hz. Ali’ye ve en nihâyet Hz. Peygamber’e ulaştırılmaktadır. Câmîü’l-Envâr ’da Hz. Peygamber zikrin nasıl yapılması gerektiğini Hz. Ali’ye telkin ettiğinden söz edilir:

Böyle telkîn itdi ol bedr-i vefā

Kim ‘Alīye ol Muḡammed Muḡtafa

Eserde Hz. Ali’den bir hadis nakli de yapılmıştır. Hadise göre namazını kılan bir kişi eğer on bin kez İhlâs Sûresi’ni okusa ona hiçbir günah erişmez, şeytan ne kadar uğraşsa da o kişiye günah işletemez:

Rivāyetdür ‘Alīden kıldı taḡrîr

Rasûlüñ naḡlidür bā-emr-i taḡdîr

Ḳılup irte namāzın kim ki iy yār

Oḡırsa bunı on biñ kerre kim var

İrişmez ol gün ol hiç bir günāha

Bunı böyle iden irmeye āha

Dürişse niçe kez şeytān ol işe

Günāh işletmege şaḡmañ erişe (B.435-38)

Eserde bu tür tahkiyelerin dışında dört halife ile ilgili temsiller de bulunmaktadır. Hz. Ebû Bekir gönle, Hz. Ömer akla, Hz. Osman cana, Hz. Ali nefse benzetilmiştir:

Pes Ebû Bekri göñül menziline

Menzil-i ‘aḡla ‘Ömerdür ol yine

‘Oşmān uş cān menziline hem ‘Alī

Nefs menziledür dir ol velī (B.1839-40)

Dört halife ile ilgili diğerk bir temsil de parmaklarla ilgili olarak yapılmıştır. Başparmak Hz. Ebû Bekir'i, orta parmak Hz. Ömer'i, yüzük parmağı Hz. Osman'ı, serçe parmağı Hz. Ali'yi işâret etmektedir:

Vü baş barmağ Ebû Bekre işâret

Vü hem orta 'Ömerdendür beşâret

Yanındağında 'Oşmandan nişân var

Kiçisinde 'Alîdendür dir ebrâr (B.2677-78)

### 2.1.2.5.8. Ehl-i Kitap

Ehl-i Kitap, İslâm geleneğinde Yahudi ve Hristiyanlara verilen bir addır. Tevrat, Zebur ve İncil gibi semâvî kitaplar kendilerine indirilmiş olan zümredir. Câmîü'l-Envâr'da Ehl-i Kitap'tan, Müslümanlarla aralarındaki inanç farklılıklarının mukâyese edilmesi yönüyle söz edilir.

Kur'ân-ı Kerim'de Tevbe Sûresi'nin 30. âyetinde Yahudilerin Üzeyir Peygamber'e "Allah'ın oğlu" ithâmında buldukları bildirilmektedir. Tefsirlerimizde bununla ilgili şu rivâyet yer almaktadır: Üzeyir Peygamber Bâbil'de öldüğünde Tevrat'ı bilen son kişi de ölmüştür. Bâbil dönüşü Tevrat'ı bilen kişi de yoktur. Yüz yıl sonra Allah ona hayat suyu içirerek tekrar diriltir ve İsrailoğullarına yeniden peygamber olarak gönderir. Kavmine "Ben Üzeyir'im." dediğinde kavmi ona "Atalarımız Üzeyir'in Bâbil'de öldüğünü söyledi, eğer sen Üzeyir isen Tevrat'ı yazdır" der. Üzeyir de onlara Tevrat'ı yazdırır. Sonra bir adam ortaya çıkıp asıl Tevrat'ın yerini onlara söyler. Bu ikisini karşılaştırdıklarında birbirinin aynısı olduğunu görürler ve "Üzeyir Allah'ın oğlu olsa gerektir." derler.<sup>517</sup>

Câmîü'l-Envâr' da yukarıdaki rivâyet tekrar edilir. Beytü'l-Makdis'in yakılması sırasında Tevrat da yakılmıştır. Tevrat'ı ezbere bildiğini söyleyen Üzeyir Peygamber, onlara bu kitabı yazdırır. Daha sonra bir kuyu içinde Tevrat'ın bir nüshasını bulurlar. Her ikisini karşılaştıran Yahudiler, bir harfinin bile farklı olmadığını görürler ve Üzeyir Peygamber'e "Tanrının oğlu" derler:

O Beytü'l-Makdisi bunlar kaçan kim urdılar od'a

İçindeydi anuñ Tevrît ne işler kıldılar anda

<sup>517</sup> İslamoğlu, C.1, s.335.



Bile yandıydı bil Tevrît ‘Üzeyr ezberlemişdi dir

Pes andan yazdılar giri kıodılar naqlini cānda

Ki şoñra kıuyılar içre bulındı gördiler anı

Ki bir harf artuķ eksük yoķ ber-ā-ber oldu ol kıanda

Anuñ çün didiler aña ki bu Tañrınuñ oğlıdur

Oları gör ki kıahr itmez nice şabr eyler ol Hñan da (B.556-59)

Hristiyanlar, İsa’nın atasının olmaması ve ölüleri dirilmesinden yola çıkarak kendisine “Allah’ın oğlu” demişlerdir. Melekleri de “Allah’ın kızları” olarak kabul etmişlerdir:

‘İsānuñ atası yoķdur ölüyi ol kıılır diri

Vü şayruyu ider ol key neden oldu bu ‘irfānda

Bu da oğlıdur Allāhuñ ferişte kıızlarıdur var

Bu resme didiler anlar kıalır bu ad u bu sānda (B.560-61)

Müellif, Hemedānî’nin tefsirindeki bilgileri aktarır ve Hristiyanların beş bölük olduğunu ifāde eder:

O tefsîr-i Hemedānî de eydür kıavm-i ‘İsā’ çün

Ki beş bölükdi bil bunlar nedür aşılm eşit sen de (B.563)

Bunlara, Nastûriyye, Yakûbiyye, Milkâniyye, Nasâriyye ve Ehl-i Hak isimleri verilmektedir:

Birine Nasţûriyye dir birine Ya‘ kıûbiyye bil

Birine Milkâniyye ol birine n’ola bu dānda

Naşârî didiler aña birine ehl-i Hāķ dirler

Eşit bunlar ne söylerler dinilsün uşta bu kānda (B.564-65)

Bunlar içinde Nastûriler, İsa’ya Tanrının oğlu demişler ve Meryem’i de karısı olarak kabul etmişlerdir:

Olar kim Nasţûriyyedür ‘İsā’ya ne dir anlar gör

Ki bu Tañrınuñ oğlıdur u Meryem ‘avreti anda (B.566)

Yakûbiler, İsa’nın gökten inen bir Tanrı olduğunu ve Meryem’in karnına girerek doğduğunu söylemektedirler:

Vü Ya'kūbiyyeler dirler ki 'İsâ Tañrıdur gökden

Çü Meryem ƣarnına girdi vü ııkıdı dünyeye bunda (B.567)

Milkânîler, Tanrının üç adet olduğunu kabul ederek bunların Tanrı, İsâ ve Meryem olduklarını iddia etmektedirler:

Vü Milkânîler eydürler ki Tañrı üç-durur yârâ

Biri Tañrı biri Meryem biri 'İsâ ki Ƙur'ânda (B.568)

Nasârîlerin inancının söz edilmediğı eserde Ehl-i Hakk'ın İslâm dininde olduğu gibi İsâ'yı Tanrının bir kulu ve peygamberi olarak kabul ettikleri ifade edilmiştir:

Ol ehl-i Hâƣ olan eydür bular Tañrı yâ kim birdür

Vü 'İsâ ƣulıdur anuñ olar hep ƣaldı yâbâ[nda] (B.570)

### **2.1.2.5.9. Diğ er Dinî Şahsiyetler**

#### **2.1.2.5.9.1. Ashâb-ı Kehf**

Eserde Ashâb-ı Kehf 'ten, "Hû" demenin fazileti yönüyle bahsedilir. Ancak eserde aktarılan Ashâb-ı Kehf kıssası, Kur'ân-ı Kerim'de anlatılandan farklı yönler de ihtivâ etmektedir. Buna göre, Takyanus'un şerrinden kaçıp bir mağaraya sığınan Ashâb-ı Kehf, Cenâb-ı Allah tarafından uykuya daldırılır. Ancak Kıtmir isimli köpekleri uyumaz. Şeytan, devlerden oluşan yedi yüz bin asker hazırlayıp mağaraya bunları öldürmeye gelir. Kıtmir ne kadar feryat etse de onları uyandıramaz. Bunun üzerine Kıtmir, iki dizinin üzerine çöküp "Hû" deyince, Hak Teâlâ, şeytanın yedi yüz bin kişilik ordusunu helâk eder:

Zire bunlara uyƣu virdi ol Hâƣ

Bular uyur uyanuƣ itçügez baƣ

İki dizin diküp bir kez dedi Hû

Eşit andan olara n'eyler ol Hû

Yedi yüz biñ ƣerisin şıdı Hâlîƣ

Ʀağıtdı yâ helâk itdi bu şalıƣ (B.1711-13)

#### **2.1.2.5.9.2. Zeliha**

Zeliha, eserde Yusuf Peygamber’le birlikte anılır ve sembolik bir anlam taşır. Şâir “can”ı Yusuf’a, “nefs”i Zeliha’ya benzetir. Nefs Zeliha’sı, iki parmağıyla can Yusuf’unu zülüfleri vâsıtasıyla kendine bağlamaktadır. (B.4730)

### 2.1.2.5.9.3. Hz. Meryem

Hz. Meryem, Hristiyanların teslis inancının anlatıldığı bölümde geçmektedir. Hristiyanların Nastûriyye, Milkâniyye ve Yâkubiyye mezhepleri Hz. Meryem’le ilgili farklı görüşlere sahiptirler. Nastûrîler, onun Tanrının karısı olduğunu söylerler:

Olar kim Nasţûriyyedür ‘İsâ’ya ne dir anlar gör

Ki bu Tañrınıñ oğlıdur u Meryem ‘avreti anda (B.566)

Yâkubîler, İsâ’nın Tanrı olduğunu, gökten inip Meryem’in karnına girdiğini ve daha sonra ondan dünyaya geldiğini söylerler:

Vü Ya‘kûbiyyeler dirler ki ‘İsâ Tañrıdur gökden

Çü Meryem karnına girdi vü çıkdı dünyeye bunda (B.567)

Milkânîler, Tanrının üç olduğunu, bunlardan birinin de Meryem olduğuna inanırlar:

Vü Milkânîler eydürler ki Tañrı üç-durur yārā

Biri Tañrı biri Meryem biri ‘İsâ ki Qur’ānda (B.568)

Hristiyanların ehl-i Hak olanları ise bir Tanrı inancını taşırlar ve onların gözünde Meryem Tanrının karavaşı (hizmetçisi)dir.

Vü Meryem haqqına dirler karavaşıdur ol anuñ

Bulardan sevine cānuñ ki anlar uydı bu pe[nde] (B.571)

### 2.1.2.5.9.4. Zeyd

Zeyd, Hz. Peygamber’in evlatlığıdır. Eserde Zeyd’in Hz. Peygamber’e “baba” dediğinden söz edilir. Cenâb-ı Allah âyet-i kerimesinde Hz. Muhammed’in hiç kimsenin babası olmadığını buyurur. (B.628)

### 2.1.2.5.9.5. Hadis Râvîleri

Câmiü’l-Envâr’ da kendisinden hadis rivâyeti yapılması sebebiyle bazıları sahâbeden olmak üzere çeşitli kişiler ismen yer almaktadır:

Câbir bin Abdullâh (B.355, 411)

Ebû Ömer (?) (B.355)

Enes bin Mâlik (B.389, 406, 522, 2063, 2113)

Hz. Selmân (B.2090)  
İmâm-ı Gazâlî (B.2745)  
İshak b. Saîd b. Abbâs (B.489, 2679)  
Muhammed bin Ka'b (B.1922)  
Sa'd ibn-i Saîd (B.2068)  
Saîd (Ebû Saîd el-Hudrî?) (B.612, 1990)  
Sehl bin Sa'd (B.370, 406)  
Selmân b. Fârisî (B.2090)

#### **2.1.2.5.9.6. Müfessirler**

Müellif, eserini yazarken bazı müfessirlerin tefsirlerinden faydalanmış ve bunları ismen zikretmiştir. Eserde yer alan müfessirlerin isimleri şöyledir:

Ebû İshâk-ı Sa'lebî (B.575)  
Ebu'l-Leys es-Semerkindî (B.2580)  
Ehl-i Şam (B.318)  
İbn-i Mes'ûd (B.2553)  
Necme'd-dîn-i Dâye (B.3418,3434)  
Yusuf el-Hemedânî (B.563)

#### **2.1.2.5.9.7. Dört Mezhep İmâmı**

Dört mezhep imâmının dört melekten tenezzül ettiği görüşüne eserde yer verilir. Bu dört imâmdan da İslâm'ın dört rüknü olan namaz, oruç, zekât ve hac ortaya çıkmıştır:

Tenezzül itdi anlardan da kimse

Pes indi dört imâma kime kime

Biri Aḥmed ü Mâlik biri andan

İmâmlardur bular ol ḥâne-dândan

İmâm A' zâm üçüncü Şâfi' (î) hem

Bulardur dîn evine dâd u hem em (B.1848-50)

İmâm-ı Âzam, Dehrîlerle yaşadığı bir hâdise münâsebetiyle de eserde yer alır. Dehrîler, İmâm-ı Âzam'ın katına gelirler ve kılıç çekip onu öldürmek isterler. İmâm-ı Âzam onlara Allah'ın varlık ve birliğini ispat eden misâl yollu sorular sorar. Onlar da iknâ olup Müslüman olurlar:

Bular bir kezden ĩmān arz iderler

Pes andan alkuban andan giderler (B.3244)

Eserde drt mezhep imāmından olan ĩmām-ı Āzam Ebū Hanife ile talebeleri Ebū Yusuf ve Ebū Muhammed arasında içtihat farklılıklarının bulunduğundan söz edilir:

ĩmām A‘zam Ebū Yūsuf Muḥammed

Velīlerdür bular pes uş ne minnet

Bularuñ sözleri taḥkīķ degül lā

Muḥālīfdür biri birine illā (B.895-96)

ĩmām-ı Şāfi’den dinsiz bazı kişilerin kendisine Cenāb-ı Allah’ın birliğine dāir delil istemeleri ve ĩmām-ı Şāfi’nin onlara dut yaprağından yola çıkararak misāller getirmesi sebebiyle bahsedilir. ĩmām-ı Şāfi, dut yaprağından pek çok farklı canlının yediğini, her birinin ondan farklı gıdalar aldığını, meyvenin bir ama ondan hāsıl olan şeylerin farklı olduğunu söyler. Dinsiz kişiler de iman edip cehennem ateşinden emin olurlar:

Getürdiler olar pes anda ĩmān

Cehennemden bulurlar emn ü amān (B.3229)

Eserin 5297-5304. beyitlerinde, Hoca Yusuf ve Şeyh Ahmed isimlerinin geçtiği bir menkıbe daha yer almaktadır. Menkıbeye göre, herkes yemek yerken içlerinden biri sofradan kalkıp gitmiş ve bir müddet sonra geri dönmüştür. Kendisine nereye gittiğini soranlara o kişi, Hz. Peygamber’le görüştüğünü, Hz. Peygamber’in kendisine yemek yedirdiğini söyler.

### 2.1.2.5.10. İbadetler

Cāmiü’l-Envār’da ibadetlere büyük önem verilir ve sıkça gönderme yapılır. Bunu, şeyh- le müridi arasında geçen bir hikāyede belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Hikāyeye göre şeyh, elbisesi kirli olduğu hâlde hücrelerinden çıkan müridini görür ve ona elbisesini niçin yıkamadığını sorar. Derviş de hocasına, kendisini ibadetten alıkoyacak endişesiyle elbisesini yıkamadığını söyler. Şeyh, dervişin bu hâline ağlar:

Bir derviş ḥücreden taşra çıkar

Ṭoncuğazı kir[li] şeyḥi çün bakar

Şeyḥ eyitdi ṭonuñı yumaz mısın

Yohsa ũuġluñ komaġa kıymaz mısın

Dir ‘ibâdetden elüm degmez yuyam

Bunı yuyam yâ anı nice kıoyam

Şeyh ağladı be-ġâyet bu işe

Dervîş uş kırkar ‘ibâdetden düşe (3565-38)

Şâir, hikâyeyi naklettikten sonra yorumlarını aktarır. İbadet, başını koynu içinde gizlemektir. Kişi, kendini meşgul edip ibadetten düşürecek şeylerden uzak durmalıdır. Kişi, değirmenin alt taşı gibi olmalıdır. Zira değirmen taşı altta hem gizlidir hem de sâbittir:

Kişi uş kıulluġ maġâmın ġözleye

Başını kıoynu içinde gizleye

Saġa ũola baġmaġuñ meylin kıoya

Kendüni taġkıġ libâsına kıoya

Şol degirmen taşı olmaġdur hemân

Alt taşı gibi ola her zamân (B.3569-71)

Şâir, manzûmenin devamında “Ubûdiyet, zuhûr eden kader karşısında ihtiyarı terk etmektir.” sözünü nakleder. Yani, ihtiyarı terk etmenin de bir ibadet olduğunu ifâde eder. Hüseyin Sirôzî, amellerin şerâtın bir hükmü olduğunu söyler. Cenâb-ı Allah, cisimle rûh arasında bir baġ yaratmıştır. Bu baġın kilidi şerâttir. Bu kilidin beş dişi vardır ve bu beş diş oruç, zekât, namaz, hac ve kelime-i şehâdettir. Bu ibadetler, şerâtın zâhirî yönüdür, bâtınî yönü ise tarikattir:

Rûġânîden cismânîden ũöyle kim

Birbirine baġlamışdur ol Ĥakîm

Bu kilîdi pes şeri‘ at kııldı ol

Bu tılısma anuñıla bula yol

Beş dişi beş şartıdur anuñ bu yâd

Pes şehâdet hac zekât şavm u şalât (B.3959-61)

İbadet olmadan yapılan zikrin bile kişiye bir faydası yoktur.

Yalıñuz dilile olmaz ‘ amelsüz vaşl-ı hâl olmaz

Gelür cân iline  olmaz olursın huşk u hem sâhil (B.817)

Şâir, dört mezhep imâmı ile namaz, oruç, zekât ve hac arasında bir ilgi kurar. Bu dört ibadet, dört mezhep imâmından tenezzül etmiştir ve bu ibadetleri yapanlar Hakk’a kavuşacaklardır:

Pes anlardan da dört nesne tenezzül

İdüpdür rükn-i İslâmdur olar bil

Namâz oruç zekât hacdur olanlar

Olaruñ ehliidür Hağğa varanlar

Bu dört ibadet, şerîfatın zâhiridir. Bâtınî yönü, bunlardan ortaya çıkan sıdk, ihlâs, tevekkül ve rızâdır:

Anuñ da şüreti dörtdür bu ada

Biri şıdk u biri ihlâş bu yâda

Tevekkül hem rızâdur uşta dördi

Eşitsün her kimü[ñ] kim varsa derdi (B.1854-55)

Eserde kelime-i tevhid ile oruç ve namaz arasında kemiyet yönünden bir ilgi kurulmuştur. Kelime-i tevhid kırk yedi harftir. Oruç otuz gün ve namaz ise on yedi rekâttir. Bu ikisinin toplamı, kelime-i tevhidin kırk yedi harfine karşılık gelmektedir:

Vü hem bil kırk yedi harfdür oğıyanlar bular ‘ afvdur

Şanasın şafları şafdur melâ’ikden dir ol Allâh

Otuz gün kıldı Hağ şavmı vü farzı on yidi rik‘ at

Çılanlar bulısar rif‘ at mağâmât ‘ arz ider Allâh (B.453-54)

Eserde İhlâs Sûresi’nin faziletlerinin anlatıldığı bölümde namaz ve oruç ibadetlerinin, İhlâs Sûresi okunarak yapılması hâlinde Cenâb-ı Hak katında kabul göreceği ifâde edilir:

Ki her kim oğısa İhlâş ‘ ibâdet kılsa ger ol hâş

Şalât u şavmını iy nâs kabûl ide Te‘âla’llâh (B.455)

Şâir; namaz, oruç, zekât ve hac ibadetlerinin müminin meyveleri olduğunu söyler:

Namāz u şavm u hac bunca ‘ ibādāt

Olur hāşıl bular bā-ķavl-i āyāt

Bular mü ’minlerüñ mahşülidür hep

Ne hoşdur kişiye pes dīn ü mezheb (B.2603-04)

Ameller, kişinin Hakk’a yönelmesi ve ulaşması için önemlidir. Müminler, gaflet uykusuna dalmaktan ibadetlerle kurtulurlar:

Budur efzal kişi tiz döne Hāķķā

‘ Amel çok ide menzil arta hattā

Sebebdür çün ‘ amel bil ol mekāna

Gerek mü ’minler uyķudan uyana (B.2609-10)

Şâir, eserinde zekāt ibadetinden ayrıca söz etmiştir. Altın, bilezik, yüzük vb. sahiplerinin zekātlarını vermezlerse cehennem ateşine gideceğini söyler:

Küpe zencir yā boğmak yā bilezik

Geyüp anlar olurlar şöyle nāzük

Eger virme yeler ger kim zekātın

Od’a girürler anlardan havātın (B.2282-03)

### 2.1.2.5.11. Cennet-Cehennem

Eserde cennetle ilgili olarak uçmak, Dâru’l-Huld, Dâru’n-Naīm, Dâru’l-Celâl, Cennet-i Me’vâ, Âb-ı Kevser, havz, ırmak, hûrî, hulle, Burak, taç, köşk, mücevher, cehennemle ilgili olarak da tamu, cahîm, dûzah, ateş, ıssı, şurb-ı hamîm gibi kelimeler yer almaktadır. Tasavvufta mânevî mükâfat ve cezâ anlamında kullanılan cennet-cehennem tâbirlerinin, eserde mecâzî değil gerçek mânâlarıyla kullanıldıklarını görmekteyiz. Müellif, eserinde okuyuculara sık sık cennet mükâfatlarını ve cehennem azabını hatırlatarak, dünyevî hayatın cennet ve cehennem hesaba katılarak düzenlenmesi gerektiği hususunda onları ihtâr eder.

Hz. Allah, cenneti sekiz kapıdan ve cehennemi de yedi kapıdan yaratmıştır. Bu ikisinin toplamı on beş eder. İhlâs Sûresi de on beş kelimedenden oluşmaktadır. Bu on beş kelimedenden sekiz tanesi okuyanı cennete ulaştırır, yedi tanesi de cehennem azabından muhâfaza eder:



Yaratdı cenneti ol Hâk sekiz kapu ider ancak  
Tamunuñ da yedi olmağ ne sırdan eyledi Allâh

İkisi ola on beş dir neyiçün oldu bu tedbîr  
Eşit kim naql idem bir bir çü virdi ' arz-ı hâl Allâh

Okıyan tamuya girmez gider uçmağa ol illâ  
Gel imdi sen gönül bağla saña da fazl ider Allâh

Yedisi tamudan şaklar sekizi cennete ilter  
Dağı hem Hâk işe yilter şoñında vaşl ider Allâh (B.449-52)

Eserde, cennete ve cennetteki bu nimetlere kimlerin kavuşacağı da anlatılır. Eğer gönül mülküne Hz. Allah hükümdar kılınırsa, bütün âzâlar ona uygun iş yapacaklardır. Göz ibretle bakar, el sadaka verir, ayak mescide gider. Kısacası o kişinin bütün âzâları sâlih olur. Âhirette de kendisine cennet nimeti, hûrîler ve köşkler ihsan edilir:

Cümle a' zâ ra' yeti hep diñlenür  
Hem anuñ içinde imân eglenür

Gözi ' ibret görmege meşgûl olur  
Ma' şükına cân u dilden kul olur

El taşadduğda olur hem ol ayak  
Mescide varmağlığa ola tayak

Pâdişâhlığı o gönlüñ biline  
Cümle a' zânuñ şalâhı iline

Her bir a' zâ şâlih olur ber-devâm  
Bu mişâli farğ ider mi hiç ' avâm

Ra' yete cennet ü ni' met hür kuşûr  
Virilür ol gün aña uş bî-kuşûr (B.2520-25)

Eserde, bu dünyadaki mal-mülk, çocuk, nefes almak ve vermek, akan sular vb. nimetlerin cennet nimetlerinin zâhiri olduğu söylenir ve sonrasında cennetteki asıl nimetler sayılır. Saraylar, köşkler, nehirler, tükenmez yiyecekler, hûrîler ve daha pek çok nimet cennette Müslümanları beklemektedir. Bu nimetlerin akılla idrak edilmesi mümkün değildir:

Vü olur âhiretde cennet ü hûr

Vü hem tâc u Burâk hulle kemer nûr

Serây u köşkler ü enhâr u ni' met

Olur bâkî ğinâ vü hem ğanîmet

Ki gözler görmedük 'aql itmez idrâk

Ne yüzdendür bulunmaz aña işrâk (B.1057-60)

Cennet ehli, sırtlarında hulle, başlarında taç oldukları hâlde altın ve gümüşten yapılmış tahtlarda oturaktadırlar. Evleri türlü mücevherlerden yapılmıştır, onlara melekler ve hûrîler arkadaşlık yapmaktadırlar. Cennet ehlinin yüzleri güneş gibi parlamaktadır. Parmaklarında yüzük, kollarında bilezikler bulunmaktadır. Akıllarından ne geçerse o anda hazır bulurlar:

Egine hulle başında ola tâc

Tahtları altun gümüşt hem 'ûd-ı âc

Evleri dürlü cevâhirden ki var

Hem melekler hem hûrîler ola yâr

Zire bunlar ehl-i tevĥîd oldılar

Anuñ için dâr-ı hulda taldılar

Yüzleri berrâk olur tâ şems-vâr

Ola barmağda yüzük kolda sivâr

Her ne isterlerse hâzır bulalar

Hâtırından geçdüğü dem olalar (B.3285-89)

Yukarıdaki beyitlerde cennete dâir bu kadar güzel tasvirlerin yapılması, Divan şiirindeki rind-zâhid münâkaşasını anlamsız kılıp “hakîkî aşk”a dâir mutasavvıfların söylediklerini berhavâ eder gibi görünmektedir. Zira cennet ve oradaki nimetlerin böylesine iştiyâkla anlatılması bakımından, zâhid ve âşık arasında bir fark bulunmamaktadır. Oysa, cennetin ve oradaki nimetlerin tasavvufî bir gözle asıl değerlendirilişi, Allah’ın cemâlinin görüldüğü bölümde yapılmaktadır. Allah’ın cemâlini gören cennet ehlerinden bir grup, köşklerine ve kendilerine ikram edilen cennet nimetlerine geri dönmek istemezler. Zira onlar dünyada, cennet nimetlerine değil Allah’a kavuşmak için zahmet çekmişlerdir:

Yirlerine varalar anlar girü

Gitmege bunlar dururlar çün örü

İllâ bir tâ’ife girü qalalar

Kendülerin baħr-i vaşla şalalar (B.3312-13)

Kendilerine, cennetteki köşklerine niçin geri dönmedikleri sorulduğunda, onlar Cenâb-ı Hakk’a, kendisinden başka her şeyi gönüllerinden çıkardıklarını, dünyada onunla gönüllerini avuttuklarını, onsuz cennetin kendilerine karanlık geleceğini söylerler:

İdeler anlar İlâhî biz seni

Birledükdi dünyede tâ bu günü

Senden artuğın qamu terk eyledük

Gönlümüzde ‘ışkuñı berk eyledük

Senüñile eglenürdük dünyede

İstemez uş cānumuz bundan gide

Çünki anda senüñile olavuz

Pes revâ olmaz ki uş ayrılavuz

N’iderüz biz uçmağı iy pâdişâh

Sensüzün uçmağ bize ola siyâh (B.3315-19)

Hz. Allah da kendilerine cemâlindeki örtüyü kaldıracığını, onların her an kendisini görebileceklerini söyler:

Size açam ben cemâlünden niķāb

Size artuķ olmaya herġiz ‘ iķāb

Gösterem dā`im cemālüm sizlere

Olasız rāzī ol işden bizlere (B.3325-26)

Mutasavvıfların cennete dâir bakışları aşığıdaki beyitlerde de benzer şekildedir. Cennette Cemâlullâh`ı gören âşıklar, cenneti ve oradaki nimetleri akıllarına hiç getirmezler, Allah`ın cemâline hayran olurlar:

Pes ol ‘ âşıklarun hāyı geçer ‘ arşdan daħı hūyı

Ķoyup Cennāt-ı Me`vāyı çü merhem buldı bu yara

Ķalurlar niçe yüz biñ yıl cemâlınden olup hayrān

Ne hūrī aña ne seyrān getürmezler hīç efkāra (B.1189-90)

Şâir, cennete âit kavramları eserinde şiirini övmek ve onun güzelliğini müşahhas hâle getirmek için de kullanmıştır. Meselâ bir beytinde, ifâdelerinin “Âb-ı Kevser” gibi olduğunu söyler. Fakat bu Kevser suyunun kaynağı Cenâb-ı Allah`ın Cemâl ve Celâl isimleridir:

Celâlünden Cemâlünden bu nāsa

İçürem Āb-ı Kevşer kâse kâse (B.109)

Cennet, fâsıkların giremeyecekleri bir yerdir:

Niçe yıllar geçer olmaz kim anuñ gülleri şolmaz

Ki fâsıklar aña ųolmaz gider anlar o gün nāra (B.1178)

Cehenneme dâir ifâdelerin eserde, Müslümanları uyarmak, oranın belâsından onları korumak amacıyla yer aldığı görülmektedir. Bu ifâdeleri, bir nevi îkâz ve nasihat kabîlinden kabul etmek mümkündür. Kıyâmet koptuğunda Cenâb-ı Allah, âsiler için cehennemin kızdırılmasını ve kızgın suların hazırlanmasını bir meleşine emretmektedir:

Vü hem dir melege kızdur caħîmi

Vü hem ‘ âşilere şurb-ı ħamîmi (B.1214)

Şâir, cehenneme müstahak olanların vasıflarından da söz eder. Eğer nefis, gönül mülkünün sultânı olursa, bütün âzâlar da ona tâbî olur. Göz zinâyâ, el harama meyleder. Ayak mescide gitmeye heves etmez, haram yerlere gitmek ister. İçki, çalgı, işret ve eğlence,

gönlün vazgeçemediği şeyler olur. Bunların yeri yarın cehennem ateşidir ve orada yiyecekleri zakkum ve içecekleri de kızgın su olur. Böyle bir pâdişâhın hükümdar olduğu mülk (gönül), âhirette Cenâb-ı Hakk'ın huzurundan kovulur ve onun yüzünü görmekten mahrum kalır:

Vây saña kim nefsi sultân idesin

Ṭoğrı yolu koyup egri gidesin

Pes 'alâmet anı eyle kıılmağa

Cümle a'zâ fâsid ola bilmege

Göz zinâya el Һarâma irişe

Hem ayak dağı o dâra girişe

Mescide varmağa kıılmaz ol heves

İşi şurb-ı Һamr ola özi nekes

Çenge vü çalgıda 'ıyş u 'işrete

Düşe gönli tül-i emle fikrete

Hem zinâ katında ma'zür olısar

Uşta anlar işbu işe tölısar

Râ'ıye yarın bulur nâr-ı caħîm

Hem ta'âmı ola zaħķûm şurb Һamîm

Pâdişâh merdûd u maķħûr olısar

Raħmet-i dîdâra maħrûm olısar (B.2530-37)

Eserdeki bir beyitte cehennem zindana benzetilir ve oranın ehl-i isyân için hazırlandığından söz edilir:

Vü andan gör ki zindânım Һamudur

Olupdur ehl-i 'ısyâna Һamudur (B.2761)

Şâir, "Hû" isminin önemini izâh ederken bu kelimeyi zikretmenin, kişiyi âhirette "dûzah" harfinden ve onun sıkıntısından kurtaracağını söyler:

“*Ḳuli’llēh*” diseler ağırdı dile  
Pes ağır gelmesün hāl̄t oldu bile  
Ḳıyāmetde daḫı tā ola rāḫat  
Dūzaḫ ḫarfin aceb mi ḫılmasa yād (B.977-78)

## 2.1.2.6. Eserdeki Tasavvufî Unsurlar

### 2.1.2.6.1. Tasavvufî Şahsiyetler

Eserde çok sayıda tasavvufî yönü olan kişiden bahsedilmektedir. Bu kişilerin isimleri ve eserde ele alınışları *alfabetik olarak* şöyledir:

#### 2.1.2.6.1.1. Abdullâh ibn-i Mübârek

İbn-i Mübârek, abdest aldığı suyun artanını tekrar Şât nehrine dökmektedir. Bunun sebebini soranlara, İhlâs Sûresi’ni okuyana denizler katresince sevap verileceğini, bu yüzden sevabının azalmaması için geri döktüğünü söyler:

Ki her kim oḫısa dir “*Ḳul hüva’llāh*”  
Deñizler ḫatresince aña Allāh  
Şevāb virür revā görmezem anı  
Şevābından anuñ eksile ya‘ nî (B.425-26)

#### 2.1.2.6.1.2. Bâyezîd-i Bestâmî

Bâyezîd-i Bestâmî, daha çok gösterdiği çeşitli kerâmetlerle (vr.37a, 164b) Câmîü’l-Envâr’ da yer almaktadır. Şâir, vahdet-i vücûd düşüncesini açıklarken Bestâmî’ye atfen söylenen “Kendimi tesbih ederim, benim şanım ne yücedir.” meâlindeki Arapça ifâdeyi nakleder ve manzûm olarak açıklar.

Kerâmet göstermek, mutasavvıflar tarafından hoş karşılanan bir durum değildir. Bâyezîd-i Bestâmî de bazı kerâmetler göstermiştir:

Kim ol Şeyḫ<sup>i</sup> Bâyezîd ḫod uçardı  
Gehî ‘ arşa vü gāḫ kürse geçerdî  
Gezerdi ‘ âlem-i arz u semāyı  
Vilâyetle geçerdî baḫr ü mâyı (B.4595-96)

Fakat, Bestâmî'nin o sıralar mârifet ve vuslata dâir bir bilgisi yoktur. Câfer-i Sâdık'tan mârifet ilmini öğrendikten sonra kerâmet göstermez olmuştur:

Çün oldı Ca' fer-i Şâdık aña eş

Şu hâle irdi kim ' âlem ider reşk

Bu kez bildi Hüdâyı irdi vaşla

İrişdi kaçresi ol baır-i aşla (B.4600-01)

#### 2.1.2.6.1.3. Câfer-i Sâdık

Câfer-i Sâdık, Bâyezîd-i Bestâmî'ye mârifet ilmini öğretmesi dışında, günah işleyen bir kölesi ile yaşadıkları sebebiyle eserde yer alır. Köle, "Senden başka koruyanı olmayan şu bendeni dövüyor musun?" diye sorunca Câfer-i Sâdık kendisini affeder. Köle de ona, "Beni sen affetmedin, Allah affetti." diye cevap verir. Hikâye, vahdet-i vücûd görüşünü yansıtmaktadır:

Beni ol ' afv eyledi kim bu sözi

Baňa öğretti vü hem egdi sizi

Ca' fer anda pes muvaḥḥid-ven didi

Eyle tevḥîd yolına sen cân fidâ (B.3280-81)

#### 2.1.2.6.1.4. Ebu'l-Hasan Harkânî

Ünlü mutasavvıflardan olan Ebu'l-Hasan'ın (ö.425-1033) sözü iktibas edilerek eserde kendisinden söz edilir. Ebu'l-Hasan'a göre Allah tarafından gönderilen pek çok peygamber, insanlarla mücâdele etmiş insanlar yine de Allah'a inanmamışlar veya ona ortak koşmuşlardır:

Ki her bir yirde var ' âdil şuhûdı

Ṭanuqlardur ki birdür ol vücûdı

Vücûdı vâcib anuñ yoқ bahâne

Mecâzdur bâķisi ol ulu Hâna (B.3207-08)

#### 2.1.2.6.1.5. Ebu'l-Kâsım-ı Mezkûrî

Ebu'l-Kâsım, Nişâbur'da vaaz ve tefsir ederken yanına gönlü yanık bir derviş gelir ve kendisine “Amel olmadan sâdece söylemekle olsa, sen her türlü cezâdan kendini kurtarırdın.” der.

Eyitdi ger ola iş sözile bil

Tamâm ola ‘amelsüz añla iy dil

Ki sen kırtıldıñ añla bu cezâdan

Belâdan u ‘anâdan u fezâ‘ dan (B.827-28)

#### 2.1.2.6.1.6. Ebû Saîd el-Harrâz

Fenâ ve bekâ nazariyesinin kurucusu olarak bilinen mutasavvıf Ebû Saîd (ö. 277/890?), eserde gönle dâir düşüncesi ve imana dâir verdiği misâlle yer almaktadır. Ona göre gönül, Allah'ın hazinesidir. Onun nifak ve küfür tozundan rahmet rüzgârıyla temizlenmesi gerekmektedir. İman ağacı bu gönülde bitmektedir. Bu ağacın tövbe suyuyla sulanması gerekir:

Ebû Sa‘îd Harâz eydür ki bir söz

Egerçi görmez ol esrârı bu kez

Gönüldür Hağ Te‘âlâya hazîne

Bu yiryüzinde uy Kur‘ân sözine

Zire Tañrı Te‘âlâ gönli hâlî

Hazîne kıldı kendüye ol ‘âlî

Anuñ üzre pes esdürdi o Sulţân

Ki rahmet yilini tâ bula amân

Nifâkuñ hem ü küfrüñ tozın ol yel

Çıkarıdı taşra andan şöyle evvel

Bitürdi andan imân ağacı Hağ

Şuwardı anı şularla muhağğak (B.3444-49)

#### 2.1.2.6.1.7. Hallâc-ı Mansûr



Hallâc-ı Mansûr, eserde “Ene’l-Hak” sözüyle yer alır. Şâir, muâırızlarının bu sözü ve Mansûr’u anlamadıklarını, nâhak yere kendisini öldürdüklerini söyler:

“Ene’l-Hak” sözi çün Hâkdandı iy yâr

Nedür Manşûra suç öldürdi bunlar (B.1376)

#### **2.1.2.6.1.8. Hz. Râbia**

Hz. Râbia, sıtma hastalığına yakalanır. Kendisine bir isteği olup olmadığını soranlara sıtma istediğini söyler. Zira hakîkî sevgilinin istediği bu ise, kendisinin başka bir şey istemesi ona muhâlif olmak anlamına gelecektir:

Çünkü dost sıtma diler ben bileyüm

Yâ aña nice muhâlif olayum

Dilek anuñdur benüm yok dilegüm

Çudreti yedindedür uş bilegüm (B.3581-82)

#### **2.1.2.6.1.9. Muhammed b.Ali**

Muhammed b. Ali, Necmeddîn-i Dâye’nin tefsirinden bir nakil yapması münâsebetiyle eserde yer almıştır. (B.3435)

#### **2.1.2.6.1.10. Muhammed bin Fudayl**

Diş ağrıyan Muhammed bin Fudayl’a rüyasında İhlâs Sûresi’ni okuması söylenmiştir. Muhammed bin Fudayl söyleneni yapar, ancak ağrısı geçmez. Kendisine besmelesiz okuduğu söylenir. Bunun üzerine besmele çekerek okur ve diş ağrısı hemen geçer. (B.376-382)

#### **2.1.2.6.1.11. Muhyiddin İbnü’l-Arabî**

Muhyiddin İbnü’l-Arabî, velâyet ve kerâmet ehli olarak eserde kendisinden söz edilen bir mutasavvıftır. Şâir onun hakkında, “mânâ sırlarının mutlak şeyhi” ifâdesini kullanır:

Kim ol esrâr-ı ma‘nî şeyh-i mutlak

Kerâmet şânına olmuşdur ıtlâk (B.3803)

Muhyiddin Arabî’nin eserde yer alan menkıbesi şöyledir: Şeyh, bir gün Bağdat çarşısında otururken önünden halifenin çocuğu geçer. Muhyiddin Arabî, çocuğun yüzüne bakınca bir na’ra atar ve bayılıp yere düşer. Ayıldığında bir ayna ister ve aynaya baktık-

tan sonra gözlerini kapar. Zira biraz önceki hâl kendinden kaybolmuştur. Şâir, menkıbe-  
nin devamında, Allah'ın bütün nesnelere görüldüğünü ifade eder:

Pes imdi iy qarındaş cümle şeyden  
Ba'îd olmaz Hudâ mevtâ vü haydan  
Bular hep âyinedür ol kemâle  
Kimi qahrına vü kimi cemâle (B.3810-11)

#### 2.1.2.6.1.12. Sehl et-Tüsterî

Müfessir ve mutasavvıf Sehl Tüsterî (ö. 283/896), eserdeki bir hikâyede şöyle anlatıl-  
maktadır:

Sehl Tüsterî, Bağdat'ta otururken biri gelir ve onun sakalını çeker. Sehl Tüsterî de ken-  
disine “Tanrı sakalından elini çek!” diye seslenir. Sehl'in bu sözü üzerine kendisine  
küfür isnâdında bulunurlar. Sehl, kulun Allah'a âit olduğunu, dolayısıyla sakalın da ona  
âit olacağını söyler. Bunu duyan herkes yaptığından utanır:

Didi şeyh kul kimüñdür diñ baña siz  
Didiler Tañrınıñdur yâ ne dersiz  
Kul anuñ olıcaq yâ bu saqalı  
Kimüñ olsa gerekdür diñ maqâli  
Hacîl oldı bular andan qamusı  
Çün örtüdi bunları gâflet nâmûsı (B.2828-2830)

#### 2.1.2.6.1.13. Şeyh Abdürrezzâk

Hakk'ı kendisinde bulduğu için bir Hristiyan kızına âşık olması sebebiyle bahsedilen bir  
kişidir:

‘ Aceb ‘ Abdü’r-rezzâk ol şeyh-i kâmil  
Geyüp zünnâr biline oldı ‘ âmil  
Ne gördi ol kızuñ yüzinde yâ ol  
Ki bir Tersâ kıızıydı irdi çün yol (B.3796-97)

#### 2.1.2.6.1.14. Şeyh Şiblî

İlk dönem sûflerinden (ö. 334/946) olan Şeyh Şiblî, Câmîü'l-Envâr 'da kerâmet göstermesi(B. 2994-3021.), ağlamaktan gözlerinin kör olması ve tabiple arasında yaşananlar (B.3078-3114.) sebebiyle kendisinden sıkça söz edilen biridir.

Şiblî, önceleri Allah diyenlerin ağzına şeker koyarken sonraları onları taşlamaya başlamıştır. Kendisine bunun sebebini sorduklarında, önceleri gaflet âleminde olduğunu, şimdi ise vuslat âlemine ulaştığını, onun huzurunda artık konuşmaktan hayâ ettiğini söyler:

O ğaflet ' âleminde[y]düm ben ol hıyn

Gelürdi hoş kulağ eşitse adın

Çün irdüm şimdi vuşlat ' âlemine

Huzûrında utanur-van ki dine (B.1430-31)

Şeyh Şiblî'nin bir tüccarla yaşadığı hikâyeye de eserde anlatılmaktadır. Hikâyeye göre tüccar, Şiblî'yi çağırıp hesap konusunda kendisinden yardım ister. Şiblî de onun söylediği sayıları toplar. Tüccar kendisinden yekûnu sorduğunda Şiblî “Bir!” cevabını verir. Kendisine deli diyen tüccara Şiblî “Asıl deli sensin, birden fazlası zıllîdir, mecâzîdir.” diye cevap verir:

Kim delüsin şeyh delü sensin didi

Bilmezem ben bir iki yâ on yedi

Pes haķîkat bir alanı hep mecâz

Yoğ-durur bu amu anda çoğ u az (B.3103-04)

#### 2.1.2.6.1.15. Veysel Karânî

Veysel Karânî'nin evine bir misafir gelir. Bunun üzerine Karânî Hazretleri dışarı çıkar, ellerini göğe kaldırarak Hz. Allah'tan konuğuna ikram etmek üzere yiyecek ister:

Kim ol Veysel arânî evine bir

onuğ geldi kim ol bâ-emr-i tağdîr

Hemân şahrâya ıkdı ol vefâ-dâr

Yüzin gökden yaña dutdı idüp zâr (B.1721-22)

Cenâb-ı Allah kendisinin duâsını kabul eder ona yiyecek gönderir:

Murâdı oldu hâşıl irdi ni' met

Yidiler itdiler pes Hâkka minnet (B.1730)

#### 2.1.2.6.1.16. Zü'n-Nûn-ı Mısrî

İlk dönem mutasavvıflarından olan (ö. 245/859?) Zü'n-Nûn-ı Mısrî, yaşadığı iki menkıbe ile eserde yer almıştır. Bunlardan ilki, kendisi ile bir derviş arasında geçmektedir. Mısrî ne sorarsa sorsun dervişin ağzından “Hû” lafzından başka bir şey çıkmaz. Mısrî'nin dervişe bu lafızdan maksadının “Allah” olup olmadığını sorması üzerine derviş “Allah” deyip canını oracıkta teslim eder:

Eyit Allâh mıdır çün didi anı

Hemân Allâh eşitdi viridi câmı (B.803)

İkinci menkıbe, yine Mısrî'nin bizzat yaşadığı bir olayla ilgilidir. Zü'n-Nûn-ı Mısrî, ibret almak için bir kâfir diyarına gider. Orada bir grubun bir kişiyi dövdüklerini görür. Bunun sebebini sorar. Onlar da dövdükleri kişinin ulu putlarını lâyıkıyla anmadığını, onu anarken gaflet içinde olduğunu söylerler. Mısrî, müşriklerin görmeyen, işitmeyen bir put için bu kadar hürmet gösterdiklerinden yola çıkarak Cenâb-ı Allah'ı gafletle anmamak gerektiğini ifâde eder:

Bir kişi görmez eşitmez bütleri

Añmağa bâzârda bunca odları

Utanup anı dögerler uş haber

Yâ kim ol Allâh-ı A' lâ mu' teber (B.2127-28)

#### 2.1.2.6.2. Tasavvufî Tâbirler

##### 2.1.2.6.2.1. Akıl

Akıl kelimesi lügatte “bağlama, engelleme, yasaklama, ahmaklığın zıddı, idrak, anlayış, zekâ gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufî açıdan aklın “bağ” ve “engel” anlamları üzerinde önemle durulur. Akla bu anlamların verilmesinin başlıca iki sebebi vardır. Birincisi, cehâletin bir karanlık olması ve aklın nûrlandığında bu karanlığı dağıtarak cehâleti engellemesidir. İkincisi, cüz'î aklın ilâhî hakîkatlere ulaşmadaki engelleyici fonksiyonu ile ilgilidir. Bu durum, küllî akıl için geçerli değildir. Çünkü küllî akıl, Allah'a itâat ettiği ve Hz. Peygamber'e tâbî olduğu için nûrlanarak özel bir yetenek kaza-

nır. Böylece cüz'î aklın sınırlarını aşar ve ilâhî hakikatlerin önünde bir engel olmaktan çıkar.<sup>518</sup>

Yine mutasavvıflar cüz'î akılla dünya işlerinin, küllî akılla âhîret işlerinin yürütüldüğünü kabul ederler. Mutasavvıflar, akl-ı meâşî, akl-ı mecâzî olarak da adlandırılan akl-ı cüz'î ile ilâhî, ezeli ve ebedî gerçeklerin kavranamayacağını kabul ederler.<sup>519</sup> Zira bu akıl, rûhun nûrundan meydana gelmiştir. Akl-ı meâd olarak da adlandırılan akl-ı küllî ise hidâyet nûrundan yaratılmıştır.<sup>520</sup>

Câmiü'l-Envâr'da müellifin akıl için benzer ifâdeleri kullandığını söyleyebiliriz. Şâir, "akl"ın, Cenâb-ı Hakk'ın "Kadîm" sıfatının (veya isminin) nûrundan yaratıldığını ifade eder:

Pertevindendür ü illâ kınkıdan

Pes kadîmliğinden uş iy cānumān (B.3632)

Şâir, akılla ilgili bir benzetme de yapar. Akıl, "Allah" lafzındaki "lâm" harfinin bir sûretidir:

‘Aql Allāhuñ pes evvel lâminuñ

Şûretidür işbu luṭf dāminuñ (B.1834)

Dört peygamberle insandaki dört hâssa arasında benzerlik kurulurken akıl, Hz. Mûsâ'ya mukâbil gösterilir:

Oldı İbrâhîm gönül menziline

Mûsâ hem ‘aqla şûretdür ol yine (B.1829)

Akıl, dört melekten Mikâil'e karşılık gelmektedir:

‘Aqlı Mîkâ’îl mişâlin didiler

Zire her nesne anuñla bildiler (B.1801)

Hz. Allah insanı yaratırken ona üç kuvvet vermiştir. Bunlardan biri şehvet, biri gazâp ve bir diğeri de akıl kuvvetidir. Akıl kuvvetinin yeri baştır:

Hâḡ Te‘âlâ Âdem oğlanında bil

Üç kuvvet ḡodı dir iy ehl-i dil

<sup>518</sup> Bekir Köle, "Tasavvufa Göre İlâhî Hakikatlerin İdrakinde Aklın Konumu", *İğdır Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3, Nisan 2013, s.83-84.

<sup>519</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.32.

<sup>520</sup> Köle, s.84.

Ƙuvvet-i ‘aql oldı anuñ birisi

Başdadur cümle anuñdur dirisi (B.3667-68)

Şehvet ve gazâbın baskın gelmesi nefsi kötü şeylere yöneltir. Ancak akıl kuvveti direnirse o kişi devamlı hayırlı işler yapar, namaz ve oruç ibadetlerini yerine getirir, gece gündüz Hakk’ı düşünür:

Ƙuvvet-i ‘aqlı kaçan kim direnür

Uşta ol dağı ne işler hep denür

İktizâ eyler ki a‘ māl ide hoş

Hayr u a‘ māl üzre dâ’im ide cüş

Pes şalât u şavm olur hep pîşesi

Haqqı sevmek dün ü gün endîşesi (B.3692-94)

Eserde müellif, akıl çeşitlerinden de bahseder, ancak akl-ı cüz’î ile akl-ı meâşîyi birbirinden farklı kabul eder:

‘Aql üç dürlü ma‘ âşîdür biri

Biri ‘aql-ı cüz’îdür iy yol eri

Biri ‘aql-ı küllîdür gör kim bular

Ne iş için oldı zâhir bil bular (B.3633-34)

Akl-ı meâşî dünya işlerini bilir. Akl-ı cüz’î, kişiye cennete götüren edepleri bilmesinde yardımcı olur. Akl-ı küllî ise Hakk’a götüren edeplerin öğrenilmesinde rehberdir. Akl-ı küllîye uyan Hakk’a vâsıl olabilir:

Ol ma‘ âşî dünye hâlin bildürür

Anı ol iş ü ma‘ âşa yildürür

‘Aql kim cüz’îdür anuñ işi ne

Ol da bir emre degüldür düşine

Bildürür uçmağ edeblerin pes ol

‘Aql-ı küllî de ne yüzden tuta yol

Hağ Te‘ âlâ edebin eyler beyân

Hakka irer imdi ol ‘ aqla uyan (B.3635-38)

Müellife göre akl-ı meâşî/cüz’înin idraki, gözün gördükleri ile sınırlıdır:

Ki gözler görmedük ‘ aql itmez idrāk

Ne yüzdendür bulunmaz aña işrāk (B.1059)

Zira cüz’î aklın sınırları bellidir. Cenâb-ı Allah’ı hakîkî mânâda bilmek konusunda yetersizdir, zelîl olmuştur. Akıl, kalp gözleri görmeyenlerin delilidir, ibadet etmek ve Hakk’ın birliğini bilmek konusunda bir işe yarar:

Gör ancak kûra ola ol delîl

‘ Aql anuñ künhinde olmışdur zelîl

‘ Aql âletdür ‘ ibâdet kılmaga

Hem dañı tevḥîd-i Hakki bilmege (B.3266-67)

Hak Teâlâ akılı yarattığında kendisinin kim olduğunu sormuş ancak akıl, tevhid sürmesi gözüne çekildikten sonra Hakk’ı bilebilmiş ve onun tek ve mutlak ilâh olduğunu kabul etmiştir. Dolayısıyla akıl, Hakk’ı yine Hakk’ın göstermesi ile bulmuştur:

Çün yaratdı ‘ aqla şordı ben kimem

‘ Aql eyitdi ol Hudāya bilimem

Çekdi tevḥîd sürmesin pes gözine

Bildi andan şoñra Hakkuñ sözine

Didi “ente lā ilāh illā” ki ent

‘ Aqla uy ur nefsüñüñ boynına bend

Pes ‘ aql Tañrıyı girü Tañrı’la

Bildi ‘ aqlıla nite bilmek ola (B.3568-71)

Şâirin bahsettiği bu akıl, cüz’î / mecâzî akıldır ki, bu aklın sınırları bellidir ve dost iline bu akılla ulaşılması mümkün değildir:

‘ Aqlıla irmez kimesne ol ile

Dertlü ḥâlin pes yine dertlü bile (B.3572)

Cenâb-ı Allah’ın hikmetlerini anlamada bu tür akıl âciz kalmaktadır:

Hikmeti nişanlarından çok-durur

Hikmetinsüz zire zerre yok-durur

Şağışında ‘ aql anuñ ‘ âcizdür uş

Dağı ser-gerdân-durur pes eyle güş (B.2743)

### 2.1.2.6.2.2. Âlemler (Varlık Mertebeleri)

İlk sūfîler özellikle tasavvufu târif ederken âlem, kevn ve halk kelimelerini kullanmışlar ve bunlara dünya ve âhiret mânâsı vermişlerdir. Gazâlî’den itibaren mutasavvıfların âlem anlayışı değişmiş ve bu konuda farklı görüşler ortaya konulmuştur. Hatta aynı müellifin bile eserlerinde, âlem farklı şekilde tasvir ve tasnif edilmiştir. Meselâ Gazâlî, İhyâ-yı Ulûmî’ d-dîn adlı eserinde üç âlemden bahsederek madde ve cisimler sahasına “mülk âlemi”; mânevî varlıklar sahasına “melekût âlemi”; ikisi arasındaki sahaya da “ceberût âlemi” adını verir. Tasavvufta genellikle üç âlemin varlığı kabul edilir: Akıl ve duyu ile bilinen “maddî âlem”; bu yolla bilinmeyen “mânevî âlem” ve ikisi arasında köprü vazifesi gören “berzah âlemi”. Maddî ve mânevî âlemler, yapılarına göre cismânî - rûhânî, şeffaf olup olmadıklarına göre kesif - latif, kaynaklarına göre zulmânî - nûrânî, idrak edilir olup olmadıklarına göre şehâdet - gayb, derecelerine göre de süflî - ulvî gibi çeşitli isimler alırlar.<sup>521</sup> İbnü’l-Arabî ise vahdet-i vücûd görüşüne bağlı olarak varlıkların mertebeleri olduğunu söylemiş ve âlemleri de gayb ve şehâdet genelinde toplamış; onların bazen dördü (âlem-i lâhut, âlem-i ceberût, âlem-i melekût, âlem-i nâsût), bazen yedili (lâ-taayyün, taayyün-i evvel, taayyün-i sâni, âlem-i ervâh, âlem-i misâl, âlem-i şehâdet) ve bazen de kırklı tasnifini yapmıştır. Yine İbnü’l-Arabî’den itibaren insana “küçük âlem” (el-âlemü’s-sağîr, el-âlemü’l-asğar), kâinata da “büyük âlem” (el-âlemü’l-kebîr, el-âlemü’l-ekber) denilmiş, insanın küçük âlem, âlemin büyük insan olduğu vurgulanmıştır.<sup>522</sup>

Câmiü’l-Envâr’da varlık mertebeleri ve buna bağlı olarak düşünülen âlemler hususunda kesin bir görüşe ulaşmak mümkün görünmemektedir. Müellif, aşağıda verilen misâlde de görüleceği gibi temel olarak iki âlemden söz etse de, eserinde bahsettiği diğer âlemleri keskin çizgilerle birbirinden ayırmamış bazen birini bir diğerinin yerine ( meselâ âlem-i ervâh yerine âlem-i gayb gibi) kullanabilmiştir.

<sup>521</sup> Uludağ, “Âlem”, **DİA**, C.2, İstanbul: TDV, 1989, s.360.

<sup>522</sup> Kılıç, “İbnü’l-Arabî”, **DİA**, C.20, İstanbul: TDV, 1999, s.499-504.



Şâir, aşağıdaki beyitlerde iki âlemin varlığından söz eder ve bunların âlem-i gayb ve âlem-i şehâdet olduğunu dile getirir:

İkidür ‘ âlem ne yüzden añlağıl

Birisi ğaybdur şehâdet biri bil

‘ Âlem-i ğaybdan murâd ol âhîret

Pes şehâdetden de dünyâdur murâd (B.1769-1770)

Âlemin iki tür olması, insanın zâhirî ve bâtinî yönüne işâret etmektedir. Zâhir (dünya) onun bedeni, bâtin (âhîret) onun gönlüdür. Fakat bu nasıl kıymetli olan âhîret ise, insanın bâtını bu sebeple zâhirine göre daha kıymetlidir:

Zâhiri bil âdemüñ oldur yürür

Ağzı dili ‘ aynı anuñla görür

Bâtını anuñ gönüldür añlanur

Kim içinde ma‘ rifet îmân durur (B.1773-1774)

Çalışmamızın bu bölümünde, varlığın mertebelerine bağlı olarak düşünülen âlemler, âlem-i gayb ve âlem-i şehâdet başlıkları altında değerlendirilecektir.

#### 2.1.2.6.2.2.1. Âlem-i Gayb

Allah’ın insan vâsıtasıyla baktığı her âlem şehâdet âlemi, vâsıtasız baktığı âlem gayb âlemidir. Ehadiyyet mertebesine de gayb âlemi denir. İnsan bu âlemden öbür âleme göçünce, bu kez ona göre o âlem şehâdet, bu âlem gayb âlemi hâline gelir.<sup>523</sup>

Câmiü’l-Envâr’ da “âlem-i gayb” tâbiri hâricinde, bu âleme dâhil edilen “âlem-i lâhut, âlem-i ceberût (vahdet/taayyün-i evvel, vâhidiyyet (taayyün-i sâni), âlem-i ervâh (âlem-i emr), âlem-i melekût” kavramlarına doğrudan veya dolaylı olarak temas edilmiştir. Ayrıca “âlem-i asl, âlem-i hakîkî, âlem-i fûrkat, âlem-i âhîret, âlem-i takdîr” isimleriyle gayb âlemini işâret eden farklı kavramlara da eserde yer verilmiştir.

Eserde âlem-i lâhuttan, -ismen olmasa da- bu âleme dâhil edilen ehadiyyet makâmı sebebiyle dolaylı olarak bahsedilmiştir. Makâm-ı ehadiyyet, bütün isim ve sıfatlardan mücerret olarak Allah’ın zâtının tek ve bir olduğunu ifâde eden tasavvufî bir terimdir.<sup>524</sup> Bu

<sup>523</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.144.

<sup>524</sup> Uludağ, “Ahadiyyet”, *DİA*, C.1, İstanbul: TDV, 1988, s.484.

mertebeyle, “mutlak gayb, vücûd-ı mahz, gaybların gaybı, zât-ı ilâhiyye, kenz-i mahfi, zât-ı mutlak, hazret-i amâiye” gibi isimler de verilir.<sup>525</sup>

Müellif, ehadiyyet makâmından söz ederken, nûr-ı Muhammedî görüşüne yer vererek “âlem-i ceberût”tan dolayı olarak bahseder. Ehadiyyet makâmında her şey zulmet içindedir. Cenâb-ı Allah, âlem-i ceberûtta, varlığının nûrundan Hz. Peygamber’in rûhunu yaratmıştır. Bu yaratılış makâmı, tasavvufta “taayyün-i evvel, Hakikat-i Muhammedî” olarak da adlandırmaktadır:

Vü dahı böyle taḥkîk eyledüñ sen

Ki bu rûḥ-ı Muḥammed rûḥ-ı aḥsen

Olupdur eḥadiyyet pertevinden

Zuhûra geldi didüñ zât evinden (B.3850-51)

Ehadiyyet makâmında her şey Bir’den ibârettir. O “Bir” de Hakk’ın zâtıdır:

Ki ya‘ nî oldı birlikden ü birlik

Olupdur zâta maḥşûş pes o dirlik (B.3852)

Şâir, Hakk’ın sıfatlarının görünür olmasının (eşyaya tecellisinin) sebebi olarak Hz. Peygamber’in rûhunu gösterir. Zira ehadiyyet makâmında bu sıfatlar tezâhür etmemiştir:

Pes ol rûḥ-ı Muḥammed ne ki ṭâhir

Bu sıfatlar nedendür oldı zâhir

Eḥadiyyet nûrında yoḡdı çünkim

Cevâb isterler uş bu naḳle min-küm (B.3859-60)

Hz. Peygamber’in nûru, Cenâb-ı Allah’ın ehadiyyet pertevinin zuhûruyla meydana gelmiştir. Bu ise Hakk’ın “Hâlîk” isminin tecellisi demektir:

Budur evvel ki biz eydürüz anı

Egerçi nûr-ı Aḥmed anda ya‘ nî

Ki ḳand-ı eḥadiyyet şekkerinüñ

Olupdur pertevinden uşta anuñ (B.3862-63)

<sup>525</sup> İsa Çelik, “Tasavvufî Gelenekte Hazarât-ı Hams veya Tenezzülât-ı Seb’a Anlayışı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S.10, Ankara, 2003, s.167.

Tasavvufta ehadiyyet makâmı, seyr ü sülûkun son mertebesi olarak da düşünölmüştür. “Cem’ü’l-cem” ve “hakîkatü’l-hakâ’ik” adları da verilen bu mertebede, Hakk’ın esmâ ve sıfatları tamamen helâk olmuş(erimiş)tur. Eserde bu makâmdan bu yönüyle söz edildiğini de görmekteyiz. Aşağıdaki beyitlerde şâir, rûh-beden keyfiyetini anlatırken, mâsivânın gözden ve gönülde tamamen çıkartılması sonrası rûhun ehadiyyet makâmına ulaşacağını söylemektedir. Bu makâmdaki rûh, Hakk’ın huzuruna varır, orayı tavaf eder ve o yüce Pâdişâh’ın hayranı olur:

Qalanlar gide hep anuñ gözinden

Ne ğayrı belki giçe kendüzinden

Pes ol rûh ol qanadıla girişür

Ehadiyyet maqâmına irişür

Qolanur dâ’iresin bâr-ġahuñ

Qavâf eyler olur mesti o şahuñ (B.4507-09)

Tasavvufta, Hakîkat-i Muhammedî mertebesinden sonra, ikinci bir mertebe olan “taayyün-i sâni” gelmektedir. Bu mertebede, Cenâb-ı Allah’ın isim ve sıfatlarının tezâhürü olan bütün küllî ve cüz’î mânâların sûretleri birbirinden ayrılırlar. Buna a’yân-ı sâbite denir. Hüseyin Sirözî, taayyün-i sâni mertebesinden isim olarak bahsetmez. Ancak, bu mertebede Hakk’ın “Celâl/Kahhâr” ve “Latîf” sıfatlarının eşyanın rûhunda kâbiliyetlerine göre zuhûr ettiğini söyler:

Budur zât-ı ehadiyyet bil anı

Ki mevşüfdur o luqfa qahra ya’ni

Şıfatıyla ki luqfuñ dağı qahruñ

Olur mevşüf bilüñ ol iki baqrüñ (B.3880-81)

Muhabbet tohumu da onların yine kâbiliyetlerine göre kendilerine verilmiştir:

Pes imdi şek degül işbu ‘ibâret

Muhabbet tohmı ervâhuñ be-ġâret

Ki isti’ dâdına bil anlaruñ hep

Şıfatından olur ta’biye bî-teb (B.3888-89)

Şâir, eserin başka bir bölümünde taayyün-i sâînînin bir diğer adı olan “vâhidiyye” tâbirinden söz eder ve bunun “vilâyet” makâmı olduğunu söyler:

Vâhidiyyeye vilâyet didiler

İşbu resme ma‘nî kaydın yidiler (B.1750)

Aşağıdaki beyitte âlem-i gayb ifâdesi, rûhlar âlemi anlamında kullanılmıştır. Anne rahmine düşen nutfenin ne olacağı, âlem-i ervâhta belirlenmiştir:

Evet ğayb ‘âleminden evvel âhîr

Bilinmez uş ki ne naşş ola zâhir (B.2569)

Şâir tarikat ehlinin, şerîat anahtarıyla beden tılsımını, tarikat kilidiyle de bâtinî tıslımları açtıklarını, böylece o âşıkların “gayb âlemi”ne yol bulduklarını dile getirir. Kavram bu açıdan, “Allah’a kavuşulan yer” olarak düşünülmüştür.<sup>526</sup>

Ki ya‘nî şer‘ miftâhınla kim var

Bedenleri tılsımın açdılar var

Ṭarîkat kilîdiyle anlaruñ hem

Ṭılsım-ı bâtının açdılar ol dem

Ki tâ ğayb ‘âlemine bulalar râh

Zire ‘âşıkdur ol Allâha ervâh (B.3998-4000)

Âlem-i gayb, mutasavvıflar tarafından ulvî âlem; âlem-i şehâdet süflî âlem olarak tavsif edilmiştir. Şâir, aşağıdaki iki beyitte insanın ulvî bir âlemde süflî bir âleme geldiğini, bunun sebebinin Mevlâ’ya kavuşmak olduğunu söyler:

İner süflâya ‘ulvîden vişâl isteyü mevlîden

Bu Mecnûna o Leylîden kim işrâk ide eclâya (B.2484)

Âlem-i gayba dâir kullanılan bir diğer kavram “âlem-i asl”dır. Âlem-i asl, insanın asıl yurdudur. O hâlde burası, onun için gelip geçici bir yerdir. Oysa bu dünyaya gelenler, geldikleri asıl yeri unutmakta, kendilerini bu dünyanın güzelliklerine kaptırmaktadırlar:

Niçeler faşl ider vaşlın unudup ‘âlem-i aşlın

Ṭa‘âmı olısar ğaslin ki naşz oldı o ma‘nâya (B.2491)

<sup>526</sup> Şâir eserin 3977. beytinde, tarikat yoluyla “hakikat âlemine” ulaşılacağını, aynı temsille anlatmaktadır.

Âlem-i gayb, şâir tarafından âhiret hayatı anlamına gelecek şekilde de kullanılmıştır. Dünyadaki her şey, âhirette olanların zâhirinden ibârettir:

‘Âlem-i ğaybdan murād ol âhîret  
Pes şehâdetden de dünyâdur murād

Dünyede ger âhîretde ne ki var  
Her birinüñ zâhiri vardur i yâr (B.1770-71)

Şâir, gayb âlemiyle ilgili olarak “takdîr âlemi” ifâdesine de manzûmelerinde yer verir. İnsanoğlunun dünyaya gelmesi, “takdîr âlemi”nde kararlaştırılmıştır. Dünya bir gurbettir insan için ve asıl yurduna dönme arzusu, onun içinin ayrılık ateşiyle dolmasına sebep olmuştur:

Sefer kim bize geldi uşta taqdîr-  
İdi gördüñ kâmusın anda bir bir

Çü taqdîr ‘âlemindendi bu gezmek  
Yirümüzden tağıtdı itdi bezmek

Pes andan bir zamân ğurbetde olduk  
Fîrâk u nâr-ı hâsret birle tlduk (B.2565-67)

Eserde âlem-i gaybla ilgili zikredilen bir diğerkavram “âlem-i melekût”tur. Âlem-i melekût, sûfilerin görüşüne göre meleklerin yaşadığı âlem demektir. Eserde de benzer anlamda kullanılmıştır. Âlem-i melekût, beş duyu organıyla idrak edilemeyen bir yerdir.

İmdi ol ‘âlem ki bil bu beş havâş  
İle idrâk olmaz ol pes ola hâş

Bil aña dirler melekût ‘âlemi  
Gör neden gönderdi Allâh âdemi (B.4225-26)

Hz. Âdem, yaratıldıktan sonra kendi özünü anlamak için âlem-i melekûta çıkmıştır. Orada melekler Cenâb-ı Allah’ı tespit etmektedirler:

Yuğarı çıkdı melekût ‘âlemin  
Gördi bildi ‘arş u kürsüñ kâlemin

Hem melâ'ik tesbîhin eşitdi çün

Gördi ol pāk kavmi bildi pes ne'çün (B.2422)

Şâir, arşın iki yüzü olduğunu, bunlardan birinin melekût âlemine diğerrinin cisimler âlemine dönük olduğunu söyler:

İkidür yüzi ' arşuñ şöyle dirler

Anuñ tedbiri kaydın böyle dirler

Melekût ' âlemine biri anuñ

Biri ' âlem-i ecsâma o cānuñ (B.4058-59)

Âlem-i gayba dâhil olan kavramlardan biri de “âlem-i ervâh”tır. Âlem-i ervâh, rûhlar âlemi anlamında bir ifâdedir. Vücut, “taayyün-i sâni” ve “vâhidiyyet” mertebesinden sonra “suver-i ilmiyye bakımından rûhlar mertebesine iner. Bu mertebede suver-i âliyye, cevher-i basit olarak ortaya çıkar. Bunların rengi ve şekli yoktur. Zaman ve mekânla alakaları yoktur. Çünkü bunlar cisim değildirler. Bu mertebede her rûh, kendisini ve kendi mebdei olan Hakk'ı idrak eder. “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? ‘Evet.’ dediler.” (A'râf/172) âyet-i kerimesi ile bu mertebeye işâret edilir.

Âlem-i ervâh kavramı, hem lafız hem de telmih yoluyla eserde yer almaktadır. Şâir aşağıdaki beyitlerde, âlem-i mülkün âlem-i ervâh ile, âlem-i ervâh'ın da insan rûhuyla kâim olduğunu söyler. İnsanın rûhu ise Hakk'ın “Kayyûm” sıfatının bir tecellisidir:

Bilgil imdi cümle ' âlem mülk ki var

Pes melekût birle kâ'imdür i yâr

Hem melekût dañı ervâh ' âlemi

Birle kâ'imdür ü ansuz ola mı

' Âlem-i ervâh da añlañ neyidi

Rûh-ı insânıla kâ'imdür didi

Rûh-ı insâni dañı gör Hakk'ı uş

Bir şıfatınla olur baq eyle hoş

Añla Kayyümlük şıfatınla o nür

Oldı kâ'im gör haber ne oğınur (B.4230-4234)

Âlem-i ervâh ile ilgili olarak eserde “Bezm-i Elest”ten bahsedilir. Rûhlar, bu mecliste “elestü birabbiküm” sorusunu işittiklerinde “belâ” diye cevap vermişler, sonrasında Hudâ’nın izniyle beşer libâsında karar kılmışlardır:

Yine bil ol “*elest*”üñ istimâ‘ı

Ne lâyıķ oluban eyler semâ‘ı

Cevâbına “*belâ*” nuñ eyler iķdâm

Kim eylemişdi anı bundan aķdem

Bu araya irer rûh‘cün bulup fer

Beşeriyet libâsından muķarrer

Çıķar taşra Hūdānuñ destûrından

Olur arı âb u gil kaçtarından(B.4451-54)

Âlem-i ervâhla ilgili bir diğer kavram, “âlem-i rûhâniyet”tir. Şâir, kalbin iki yönü bulunduğunu, bunlardan birinin âlem-i ervâha, diğerinin bedene âit olduğunu söyler:

İmdi geldük âdemüñ ķalbi de bil

Buncılayındur hemân iy ehl-i dil

Kim anuñ da iki yüzi var-durur

Bir olınmaķlık aña key tar-durur

Rûhâniyyet ‘âleminedür biri

Ķâlība biri bedendür ol giri (B.4072-74)

Mutasavvıflara âit varlık mertebeleri ve buna bağlı olarak âlemler tasnif edilirken, âlem-i ervâh, âlem-i melekûtun içinde kabul edilir. Ancak şâir, melekût ve rûhlar âlemini bir beytinde aynı mertebede gösterir. Rûhlar beden kalıbına girdikten sonra Hz. Allah insan gönlünü, arşı istivâ ettiği gibi, tecelli ve karar yeri kılmıştır. Bilhassa tarikatta seyr ü sülûka girmiş olan tâliblerde Allah’ın bu tecellileri bir feyz şeklinde rûh vâsıtasıyla kalbe yönelik olarak devam etmektedir. Kalbe bir diğer yol da nefisten ulaşmaktadır; bu konuda dikkatli olmak, kötü davranışlardan uzak durmak gerekir:

İmdi bilgil Hâķ Te‘âlâ n’eyledi

Ol melekûtudan ķula yol eyledi

Ya‘nî ervâh-ı melekûtdan kuluñ  
Göñline bir yol kılpudur ol bilüñ  
Bir yol andan da idüpdür albine  
Bu beyân gâyet gerekdür alibe  
Çünki alīb Şüretine ire yol  
Tâ ki her feyzüñ mededin bula ol  
Her meded kim ‘âlem-i ğaybdan gelür  
Pes irişür rûha evvel ne olur  
Rûhdan ol yolca irişür albe ol  
Andan irer nefse ger kim az u bol  
Bir eşer de nefsdan irer albe dir  
Pes göñülden de münâsib aña bir  
İŞ olur zâhir muarrer bilesin  
UŞ yaramaz fi‘li senden silesin (B.3937-44)

Şâir, âlem-i ervâhtaki rûhları, çocuğa benzeterek açıklar. Nasıl çocuk anne karnında ve doğumundan sonra büyüyene kadar gıdalanırsa, rûhlar da âlem-i ervâhta Cenâb-ı Allah tarafından “Ben Rabbimin katında (yanında) doyurulur ve gecelerim.” sözüne uygun olarak maârif ilmiyle beslenmiŐtir:

Ancılayın dağı rûhuñ añlağıl  
‘Âlem-i ervâhda vardur dir i dil  
Hâzret-i ‘İzzetden aña bir ğıdâ  
Kendüye ola ğıdâ ol bî-nidâ (B.4302-03)  
Lîkin envâ‘-ı ğıdâlar kim ünüp  
“*İnde Rabbi yu‘‘imuni*” den dinüp  
Hem de yeskîn maâmında ki var



Ḥāşıl olurdu bular bā-nām-dār (B.4307-08)

İnsanın bu dünyaya gönderilmesi, âlem-i ervâhta

Âlem-i emr, âlem-i ervâhın bir diğerk adıdır. Bu âlem maddesiz ve müddetsiz birdenbire ve defaten; halk âlemi ise tedrici olarak yaratılmıştır. Akıl, rûh ve nefis âlem-i emre; felekler, unsurlar ve maddî şeyler âlem-i halka âittir.<sup>527</sup>

Şâir, insan rûhunun emr âleminde olduğunu ve onun Hakk’a yakınlık konusunda bir ihtisâsı bulunduğunu söyler:

Bilgil imdi uşta insānuñ rûḥı

Emr ‘âleminde oldu iy aḥî

İhtisâsı var anuñ Ḥaḳ ḳurbına

Şöyle kim ḥiç mevcûdātuñ bil yine (B.4197-98)

Âlem-i emrin âlem-i halk tarafından anlaşılması mümkün değildir:

Añlañuz mümkün degüldür işbu iş

Añlanılmaz ger gerekse biñ düriş

‘Âlem-i ḥalkuñ ḥilâfıncadır ol

‘Aḳl u fehm idrâk aña bulmaya yol (B.4202-03)

Âlem-i halkta yaratılan her şey, emr âlemindeki “kün, ol” emriyle gerçekleşmiştir. Yine âlem-i emr, herhangi bir zamana ve maddeye bağılı değildir:

İsm-i Emr ervâḥa andan ötürü

Didiler kim “kün” ḥiḳâbınla girü

Ḥāşıl oldu ḥiç zamāna mevḳûf ol

Olmadı māddeye de muḥtâc o yol (B.4206-07)

Eserde âlem-i gayba dâhil olan bir diğerk kavram âhiredir. Bazı beyitlerde âhired kelimesi doğrudan zikredilir; bazen de kendisinden onu çağrıştıran cennet, cehennem, A’râf, kıyâmet, rü’yetullâh gibi kavramlarla dolaylı olarak söz edilir. Âhired dâi bu tür kavramlar, kendilerine âit bölümlerde ayrıca değerlendirilmiştir.

<sup>527</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.122.

Şâir, aşağıdaki beyitte âhireti, asıl gidilecek mekân, unutulmaması gereken bir yer olarak tavsif edilmiştir:

Unıtduñ âhîret dünyâ kovarsın

Gül-âbı taşâ toprağa urarsın (B.89)

Aşağıdaki beyitte şâir, âhiretin “âlem-i gayb” a mukâbil olduğunu ifade etmektedir:

‘ Âlem-i gaybdan murâd ol âhîret

Pes şehâdetden de dünyâdur murâd (B.1770)

Şâir, âhiretteki nimetlerden bahseder. Cennet, hûrî, taç, Burak, hulle, kemer, saray, köşk, nehirler ve sonsuz nimetler bunlardan bazılarıdır. Fakat bunları göz görmediği için aklın da idrak etmesi mümkün değildir:

Vü olur âhîretde cennet ü hûr

Vü hem tâc u Burâk hulle kemer nûr

Serây u köşkler ü enhâr u ni‘ met

Olur bâkî ğinâ vü hem ğanîmet

Ki gözler görmedük ‘ aql itmez idrâk

Ne yüzdendür bulunmaz aña işrâk (B.1057-59)

#### 2.1.2.6.2.2.2. Âlem-i Şehâdet

Âlem-i şehâdet, Arapça görünen âlem demektir. Zât-ı Mutlak’ın parçalanma ve bölünme kabul eden cisimlerinin şekilleri ile hâriçte zuhûrudur. Onun için bu âleme “âlem-i kevn ü fesâd” derler. Çünkü cisimlerin şekilleri bir yandan oluşum hâlinde, diğer yandan da bozulma durumundadır. Bu âleme “âlem-i mülk, âlem-i nâsût, âlem-i his, âlem-i anâsır, âlem-i eflâk ü encâm, âlem-i mevâlid” isimleri de verilir.

Âlem-i şehâdetle ilgili olarak Câmiü’l-Envâr’ da bu lafzın kendisi dışında, “âlem-i dünyâ, âlem-i gaflet, âlem-i vuslat, dâr-ı mefnâ, âlem-i mülk, âlem-i ezhâr, âlem-i ecsâm, âlem-i halk” kavramları kullanılmıştır. Ayrıca, İbnü’l-Arabî’nin varlık mertebeleri cümlesinden saydığı âlem-i kübrâ ve âlem-i suğrâ da eserde zikredilmektedir.

Şâir, rûhun beden kalıbında şehâdet âlemine gönderildiğini ve vilâdetin böylece tamam olduğunu ifade eder:

Pes şehâdet ‘ âlemine ol kâdem

Başar andan şoñra bilgil bā-nedem

Hâşıl olur uş vilâdet bil tamâm

Çünkü buldı anı anda ol ğamām (B.4407-08)

Âlem-i şehâdetin en yaygın kullanım şekli “Dünyâ”dır. Dünya, sevgiliden uzak kalınan yer; muvahhitler için zahmet ve meşakkat yurdu gibi vasıflarla eserde yer alır. Şâir manzûmelerinde, -tasavvufî düşüncede olduğu gibi- dünyaya bağlanılmamasını, ona meyledilmemesini ister.

Dünyayı “dâr-ı mefnâ” olarak tavsif eden şâir, insanın buraya geliş sebebini “irâde bahrinin dalgalanması” olarak anlatır:

Eşitdûñ mi ki bu cānlar neyiçün geldi dünyāya

İrâdet baħr mevcinden irişdi dâr-ı mefnāya (B.2481)

Şâir, dünya lafzının “denî” köküne atıfta bulunarak, insanların ulvî makâmdan süflî olan bu dünya makâmına indiklerini söyler:

İner süflāya ‘ulvîden vişāl isteyü mevlîden

Bu Mecnūna o Leylîden kim işrâķ ide eclāya (B.2484)

Dünyaya uyulmaması, meyledilmemesi gerekir:

Zikre şayrusın dilüñ varmaz diye

Hastedür gönlüñ hem uyduñ dünyeye (B.3541)

Dünya, âşıklar için ancak sevgiliye vuslat zamanının düşünülerek vaktin geçirilebildiği bir yerdir:

Senüñile eglenürdük dünyede

İstemez uş cānumuz bundan gide (B.3317)

O sevgiliye ulaşmak için her türlü isteğin, yalnızca dünyanın değil âhiretin bile gözden çıkarılması gerekir:

Cümle hep çıksun gönülden her murād

Dünye vü ‘uķbā vücūd hem daħı ad (B.4660)

Dünya, aldanılmaması gereken bir yerdir. Ancak âhiretin kazanılacağı bir dükkân mesâbesindedir:

Saña merkeb olur bu ten binüp tā giçesin oddan

Çün oldı dünye ger evṫān pes aldanma sen ol dāra

İdüñ dükkān bu dünyāyı azanc it sen o me'vāyı

ılursañ dost için vāyı irersin anda envāra (B.4483-84)

Dünyayı bir eğlence yeri olarak görenlerin sonlarını iyi düşünmeleri gerekir:

Bu dünyāda olan 'işret vebāldür şoñı var fikr et

anı 'ār u anı ğayret anı yā ol olan fermān (B.2712)

Şâir, bir beytinde dünyayı âlem-i kebîr (kâinat) anlamında kullanır. Bu durumda insan bedeni de âlem-i sağîrdir. Dünyada ne varsa insan bedeninde de o vardır:

Bu emşāli't-temāşilden haber al

Ne kim var dünyede var sende ol hāl (B.2648)

Başka bir beyitte ise şâir, dünyayı bir zindan olarak görür:

Bu dünyā zindānına gelmegegör

Keremler ıldı bunca şöyle ma' mūr (B.2790)

Sâlikin vākıa hâllerinde gördüklerinden bazıları, dünya ile ilgili tâbir edilmiştir. Buna göre “kelb”, dünya (B.4977); “tavuk”, dünya murdarını eşelemek (B.5011); “bir cimri veya Yahudi”, dünya malına tapmak (B.5014-15); “avrat”, dünya (B.5076); “avradını boşamak”, makâm ve mevki kaybetmek (B.5078) şeklinde yorumlanmıştır. Vākıa hâllerinde “kelb” görmeyi dünyayı talep etmek olarak tâbir eden müellif, Hz. Peygamber'e atfen “Dünya bir leştir ve onun talipleri köpeklerdir.” sözüne de yer verir:

Pes ğazab kelb şüretinde olısar

ṫālib-i dünyāda olsa iy piser (B.4973)

Aşağıdaki beyitte şâir, cennet ehlini anlatırken, kendilerinin dünyada tevhid yolunda çok sıkıntı çektiklerini ifâde eder:

Zire bunlar çekdilerdi çok ta' ab

Dünyede tevḫîd yolında bā-ma' āb (B.3291)

Dünya, eserde “âlem-i ten”, tâbiriyle de ifâde edilmiştir. Rûhları yaratan Hz. Allah, bunlara Yâsin ve Tâhâ sûrelerini okumuş, rûhlar da kendilerinden geçmişlerdir. Cenâb-ı Allah onlara bu sûreleri tekrar duymak isterlerse dünyaya gitmeleri gerektiğini söyle-

miştir. Aşağıdaki beyitte şâir, rûhların dünyaya gönderilme sebebini, onların bu sûreleri duyma iştîyâklarına bağlamıştır:

Dilersenüz girü eşitmek anı

Bu ‘ âlemden sefer eyleñ pes ânî

Varuñ ten ‘ âlemine anda size

Oқыyam bu kelâmı çünki bize (B. 2473-74)

Şehâdet âlemine dâir kullanılan bir diğerk kavram “âlem-i gaflet”tir. Eserde Şeyh Şiblî’nin hikâyesinin anlatıldığı bir bölümde geçen bu kelime, “Kalbin Allah’tan uzak durduğu zaman”, “sülûkta en alt basamak” anlamlarında kullanılmıştır. Hikâyeye göre Şeyh Şiblî, önceleri “Allah” diyenin ağzına şeker koymaktadır. Sonraları ise bu lafzı söyleyeni taşlamaktadır. Bunun sebebini sorduklarında “Önceleri, gaflet âlemindeyim, bu söz bana hoş gelirdi. Şimdi ise vuslat âlemindeyim, ondan utanır bir hâldeyim.” cevabını verir:

O ğaflet ‘ âleminde[y]düm ben ol hıyn

Gelürdi hoş kulağ eşitse adın (B.1430)

Ehl-i tasavvuf, şehâdet âlemini, sevgiliden ayrı düştükleri için firkat; âhireti vuslat yurdu olarak anlatmışlardır. Ancak, seyr ü sülûktaki âşıklar için vuslat, maddî değilse bile mânevî olarak bu dünyada gerçekleşebilmektedir. Şeyh Şiblî’nin menkıbesinin anlatıldığı bölümde Şiblî, “Allah” lafzını söyleyenlerin önceden ağzına şeker koyarken sonraları onları taşlamaya başlamıştır. Bunun sebebini de “vuslat âlemi”ne ulaşmakla açıklamaktadır. Beyitteki bu ifâde, âhiret hayatında değil bu dünyada gerçekleşen bir kavuşmayı anlatmaktadır. Bu yönüyle ifâde, mekâna mukayyet olmayan rûhî bir olgunluğa yönelik kullanılmıştır:

Çün irdüm şimdi vuşlat ‘ âlemine

Huzûrında utanurvan ki dine (B.1431)

Âlem-i mülk, âlem-i şehâdet kavramının bir diğerk adıdır. Eserde beş hâssayla idrak edilen âlem mânâsında yer almaktadır. Âlem-i mülk, âlem-i melekût ile kâimdir:

Ammâ ol ‘ âlem ki gözle görünür

Hem kulağ birle eşitmek urınur

Pes tütulur hem bilinür işbu dem

‘ Ālem-i mülk dirler aña iy dedem

‘ Ālem-i ğayb u şehâdetdür hem ol

İmdi şöyle oldı aña işbu yol

Bilgil imdi cümle ‘ âlem mülk ki var

Pes melekût birle qā’ imdür i yâr (B.4227-30)

Ālem-i şehâdeti anlatan ifâdelerden biri de “âlem-i ezhâr”dır. Şâir, âlem-i ezhârın ten olduğunu, canın âlem-i mahfî olduğunu söyler. Ten, bir karanlıktır ve her zaman günah işlenmesine sebeptir; can ise aydınlıktır ve Hz. Allah’a itâati ister:

Ki tendür ‘ âlem-i ezhâr u cānı

Olur pes ‘ âlem-i mahfî bil anı

Olur ten zulmetinden ma‘ şiyet uş

Vü cān aydınlığından tã‘ at-ı hoş (B.2598-99)

Ālem-i ecsâm, cisimler âlemi anlamına gelmekte olup ayn ve arazlar toplamı olan şehâdet âlemine verilen isimlerden biridir.<sup>528</sup> Şâir manzûmelerinde, âlem-i ecsâmdan bahsederken kalp ve rûh vâsıtasıyla bedene Hz. Allah’ın “Rahmân” sıfatından devamlı feyizler geldiğini söyler:

Ki vaqtâ bir eşer isterse kim var

Şıfât-ı Rahmânî feyzinden iy yâr

Yitişmek ‘ âlem-i ecsâma bilgil

Beyân olsun olan bir bir eşitgil

Ol cisim kim qabûl eyler bu feyzi

Bilüñ ‘ arşdur olınmaz aña ğayzı (B.4055-57)

Arş, Hz. Allah’ın istivâ ettiği bir mekândır. Arşın bir yönü melekût âlemine, bir yönü de cisimler âlemine dönüktür ve her iki âleme arştan feyz-i Hak ulaşır:

Bu cismâniyyetüñ her cinsine dir

Vü her nev‘ ine budur emr-i taqdîr

<sup>528</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.299.

Kim isti‘ dâdı miqdâr her birine  
Yitişür bağ bu emrũn tedbirine

Bu feyzân pes kesilmez şöyle dâ‘im  
Olur şöyle buyurmuş Hıyy u Kıyyũm

Cihânũn varlığı tâ ol mededler  
İle bâkı̄ kalur olmaz ‘adedler (B.4064-67)

Halk âlemi, âlem-i şehâdetin bir diğer adıdır ve tasavvufta tedricî olarak yaratıldığı kabul edilir. Akıl, rũh ve nefis, âlem-i emr; felekler, unsurlar ve maddî şeyler âlem-i halka âittir.<sup>529</sup>

Şâir, aşığıdaki beyitlerde halk âleminin emr âlemindeki “kũn, ol” hitabıyla gerçekteştiğini söylemektedir. Emr âlemi zaman ve mekâna bağlı değilken, halk âlemi zaman ve mekân ile mukayyettir:

Gerçi ol ‘âlem-i halkda bil i yâr  
“Kũn” hitâbınla zuhũr buldı ki var

Ammâ mâdde vâşıtasınla oldu ol  
Hem zamâna mevķũf olmağla iy kul (B.4206-09)

Eserde şehâdet âlemini karşılayan bir ifâde de “âlem-i fũrkat”tir. Âlem-i fũrkat, ayrılık âlemi anlamına gelmektedir. Eserde sevgiliden (Hz. Allah’tan) uzak kalınan yer anlamında kullanılmıştır. Bu fũrkat âleminde olan âşıklar, her zaman mâşukun özlemiyle yanıp tutuşırlar ve gũzyaşı dũkerler:

Ne deñlü ola fũrkat ‘âleminde  
Yanar dũter ü ağlar her-deminde (B.1470)

Şâir, bu kavramı bir beyitte “dâr-ı fũrkat” şeklinde “Rũ’yetullâh” bahsinde kullanır. Cenâb-ı Hakk’ın cemâlini gũren âşıklar, onun huzurundan bir daha ayrılmak istemezler. Zira onlar, Hakk’ın cemâlini gũrmek için dũnyada çok sıkıntı çekmişlerdir. Cenâb-ı Allah da onlara cemâlini gũrebilmeleri için perdeleri kaldıracadığını sũyler. Artık cennet

<sup>529</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sũzluđũ*, s.122.

ehli için fûrkat diye bir şey yoktur. Görüldüğü gibi şâir, fûrkat kelimesine, zaman ve mekân kaydı olmaksızın, “Allah’tan ayrı düşülen yer ve zaman” anlamı yüklemiştir:

Ola aĥvâli olaruñ ol zamân

Bulalar uş dâr-ı fûrkatden amân (B.3309)

Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin varlık mertebelerini izâh ederken kullandığı iki kavram, mutasavvıflar arasında geniş şöhret bulmuştur. Bunlar, “âlem-i kübrâ” ve “âlem-i suĥ-râ”dır.

Âlem-i kübrâ ifâdesi, eserde kâinat anlamında kullanılmıştır. İnsanın bedenindeki kalp ile âlem-i kübrâdaki arş arasındaki benzerliği ifâde etmeye yönelik olarak eserde yalnızca bir beyitte geçmektedir:

Ki bu ‘ âlem-i kübrâda bil anı

Eşit ħalbde neye mazhar o ya‘ nî (B.4045)

İnsan bedeni “âlem-i suĥrâ”dır. Zira kâinatta bulunan her şeyin küçük numûnesi insan bedeninde bulunmaktadır. Cenâb-ı Allah, arşa Rahmân sıfatıyla tecelli etmiştir. Gönül de onun rûhaniyet sıfatının tecelli yeridir. Yani Hz. Allah, insanın gönlünü kendine ev seçmiştir. Bu yönüyle gönülle arş arasında benzerlik bulunmaktadır:

Ki bu ‘ âlem-i suĥrâda budur söz

Maĥall oldı zuhûrına dutup yüz (B.4047)

### 2.1.2.6.2.3. Anâsır-ı Erbaa

Anâsır-ı Erbaa, madde âleminin temel unsurları olan ateş, hava, toprak ve suyun müşterek adıdır. Sûfilere göre kâinatın yaratılışında bu dört unsur vardır. Ayrıca insanın, bu dört unsur ve altı latîfeden meydana geldiği ve bunların insanların huylarına hâkim oldukları görüşü benimsenmiştir. Ateşin tabiatı sıcaklık, suyun yaşlık, havanın soğukluk ve toprağın da kuruluştur.<sup>530</sup> Bu dört unsurdan ateş ve hava kötü huyların; toprak ve su iyi huyların kaynağıdır.<sup>531</sup> Sûfiler, nefsin dört mertebesini bu dört unsurun özelliklerinden yola çıkarak temsilî olarak açıklamışlardır. Nefs-i emmâre ateşe, nefs-i levvâme havaya, nefs-i mülhime suya ve nefs-i mutmainne toprağa karşılık gelmektedir.<sup>532</sup> Ta-

<sup>530</sup> Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ: İstanbul, 1995, s.37.

<sup>531</sup> Anâsır-ı erbaa ile ahlâk-ı hamîde ve ahlâk-ı zemîme arasındaki bir ilgi için bkz. “Nefsin İyi ve Kötü Sıfatları” bahsi, s.384.

<sup>532</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.40-41.



savvufta anâsır-ı erbaa, dört büyük melek, dört peygamber, dört kitap, dört halife ile de irtibâtlandırılmıştır.

Eserde, anâsır-ı erbaanın Hakk'ın çeşitli fiillerinin pertevlerinin (nûrlarının) tezâhürlerinden meydana geldiği belirtilmektedir. Toprak ganîliğinin; su, nûrunun; hava, heybetinin ve ateş azabının pertevi ile ortaya çıkmıştır:

Ġanîligi pertevindendür türâb

Ķıl 'imâret gönlüni Ķılma Ķarâb

Şu da nûrî pertevindendür 'ayân

Uşta bunlar olma bir bir beyân

Yel de uşta pâdişâhuñ heybetî

Pertevindendür görünmez hey'eti

Od 'azâbî pertevindendür anuñ

ĦaĶ ırâĶ itsün o miĶnetden cânuñ (B. 3648-51)

Toprak ve su kişide gizlidir ve bu unsurlar cennetten; ateş ve yel cehennemden gelmektedir. Toprak ve yel, kişide güzel ahlâkın ortaya çıkmasına vesîle olduğu için sahibinin yüzünü güneş gibi aydınlatır ve onu cennete götürür. Ateş ve su ise kişiye kötü ahlâk getirdiği için sahibini de cehenneme götürür:

Toprağıla şu ki sende gizlüdür

Anlar uş uçmaĶ içinde yirlüdür

Odıla yel ŧamudadur yirleri

Andadur anuñ maĶâmı illeri

Toprağıla şuyla gelen kişiler

Yüzi yarın şems gibi ışılar

Odıla yelle gelenler n'olalar

Yarın ol ŧamu odında ŧolalar (B.3655-58)

Şâir başka beyitlerde de ateş ve yelin cehenneme; su ve toprağın cennete götüreceğini tekrarlar:

Odıla yelle gelenlerle olan

Yarın anlardur caḥīm içre ṭolan

Şuyla topraḫla gelenler n'ideler

Küçücek dār-ı na'ime gideler (B.3704-05)

Eserde, “Allah” lafzı dört unsurun, dört unsur ise dört melek ve dört peygamberin kaynağıdır. Dört peygamber dört kitabı getirmiştir. Hz. Muhammed'den dört halife gelmiştir. Şâir, bütün bu varlıklar arasında böyle girift bir ilişki kurmaktadır, ki bu unsurlar çalışmamızın ilgili bölümlerinde ayrıca değerlendirilmiştir. Aşağıda anâsır-ı erbaa ile dört büyük melek arasındaki münâsebete işâret eden beyitler bulunmaktadır. Buna göre toprak Cebrâil, su Mikâil, hava (yel) İsrâfil ve ateş de Azrâil'e mukâbildir.

Bu dört nesne tenezzül eyler andan

Ṭabî' at dârına uş diñle cāndan

Olur topraḫ muḫâbil Cebrâ'ile

Vü hem şu oldı Mîkâ'ile bile

Hevâ İsrâfile od 'Azrâ'ile

Muḫâbildür bu emşâle vesîle (1808-10)

#### 2.1.2.6.2.4. A'râf

İstılâhî olarak “sevapla günahı birbirine eşit ve denk olduğu için ne cennete ne de cehenneme gidemeyenlerin buldukları yer” demek olan A'râf kelimesi, tasavvufta, “Hakk'ı her yerde ve bütün sıfatlarıyla tecelli eder bir hâlde temâşâ etme, Hakk'ı tecelli ettiği mazharlarda müşâhede etme makâmı, her tarafı seyretme mevkiî” anlamlarına gelmektedir.<sup>533</sup>

Câmiü'l-Envâr'da bu kelime, bir sâlikin yaşadıklarını anlatmak için kullanılmıştır. A'râf kelimesinin önce zâhirî ve bâtinî mânâları üzerinde duran şâir, A'râf makâmının Kur'an'da tasvir edilen husûsiyetleri üzerinde nakleder. Buna göre A'râf'ın zâhirî mânâsı, cennetle cehennem arasında bir yer demektir. Burada toplananlar inildeyip durmaktadırlar:

Bu zâhirde nedür A'râf bilürler

<sup>533</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.42.

Beyânın cümle birlerden kılurlar

Ki cennetle cehennem arasında

İñilder niçe anuñ yarasında (B.4530-31)

A'râf'ın bâtinî anlamı, âlem-i berzaktır. O âlemde rûhlar hapsedilmiştir:

Vü ol A' râf-ı bâtinī ne yirdür

Diyem andan haber şaçam 'ale'n-nür

O berzâhdur ki rûhı habs iderler

Pes andan gör kim ol işden n'iderler (B.4543-44)

Bu yerde hapsedilen rûh, bir yanda Hakk'ın cennet bahçesine benzeyen sıfatlarını temâşâ eder, diğerk yanda enâniyetin karanlık cehennemine bakar. Rûh, Cenâb-ı Allah'a kendisini cehennem ehlinden kılmaması için yalvarır. O sırada kendisine vahdet perdesi açılır ve "şuhûd" denilen tertemiz içecek (şarâban tahûr) ikram edilir. Yusuf Peygamber bile A'râf makâmında kırk yıl bekletilmiştir de dünyevî bütün alakası, süs ve gösterişi yok olduktan sonra cennete girebilmiştir.

Bu ma'niyi eşitmedüñ mi sen uş

Yûsuf Peygâmbere sulţân olur hoş

Ol uçmağ kapusunda kırk yıl anı

İderler habs görür ammâ cinânı

Ki eglerler anı anda ki tâ kim

O dünyevî 'alâka pes nitekim

Vü âlâyişi andan mağv ola hep

Evet olmaz ol işden ol mu'azzeb (B.4545-48)

Şâir, bu misâlleri verdikten sonra sülûkta müşâhede makâmına ulaşmış bir sâlikin ne tür nimetlerine mazhar olacağını anlatmaya başlar. Bu makâmdaki sâlikin Hakk'a olan kavuşma arzusu daha da artar, ona âlem-i gaybdan türlü nimetler, kerâmet ve inâyetler ulaşır. Cenâb-ı Hak, bu makâmdaki kişiye fazlıyla zâhir olmaya başlar:

Bu zindânda pes ol rûh ola sâkin

Kim ol A' rāf şıfatdur iy mesākīn  
Kaçan maḥbūs olur rūḥ anda iy yār  
Anuñ şevki şafāsı durmaz artar  
Ziyāde olmağa başlar hevāsı  
Daḥı artar anuñ Ḥaḫka nevāsı  
Aña ğayb 'āleminden ire dā'im  
Kerāmetler 'ināyetler ne'āyim  
Olur zāhir aña faẓl eyleyüp Ḥaḫ  
Zire olmışdur ol ol işe elyaḫ (B.4550-54)

Hz. Allah, bu makâmdaki sâlik bu nimetlerle sınımlanmaktadır. Eğer sâlik bu nimetlere (keşf, kerâmet vb.) mültefit olursa Hakk'ın bu nimetlerinden mahrum bırakılır:

Bu maḫâmda eger sâlik bil anı  
Olursa mültefit uş aña ya'nî  
Olursa iltifāt 'aynımla nāzır  
O ni' metlere kim Ḥaḫ ide ḥāzır  
O ḥazret ni' metinden ḫala maḥrūm  
Bu naḫle müttefikdür Şām u ger Rūm (B.4556-58)

Şâir, bu makâmın bir eşik olduğunu ve pek çok insanın bu makâmdan öte geçemediğini söyler:

Bu bir eşik-durur kim anda yüz biñ  
Ki şiddiḫuñ ḫanı yā niçe yüz biñ  
Dökilür imtiḫān toprağına bil  
Vü ḥūn bahā añılmaz anda iy dil (B.4564-65)

#### 2.1.2.6.2.5. Âşık-Mâşuk

Âşık ve mâşuk kelimelerine, eserde tasavvufî değerler yüklenmiştir.<sup>534</sup> Âşık; derviş, mürid, tasavvuf ehli, yani Hakk’a gönül bağlamış anlamında; mâşuk, bütün isim ve sıfatlarının tecellisi ile kullarını kendine sevdiren ve cemâl-i hüsnüne hayran bırakan “Yaratıcı” anlamında kullanılmıştır. “Mâşuk” kelimesi yerine, bazen “mahbûb” kelimesi de kullanılmıştır.

Şâir, okuyucuya hevâ ve heves yolundan vazgeçmesini, irfan yoluna girmesini, gönlünü Hakk’a düşürmesini öğütler:

Gel iy ‘ âşık bu ‘ irfâna heves it

Ço bu rāh-ı hevâyı eyle sâkit

Düşür gönlün bu maḥbûba ol ‘ âşık

Budur iş cümle işlerden yaraşık (B.114-15)

Gerçek sevgili odur, onun bir benzeri daha yoktur. Güzellikte ona bir ad verilmesi mümkün değildir:

Odur maḥbûb kim ana olmaya eş

Bedel emşâl cemâle riş ü hem reş

Gel imdi gör bu Sulṭânı ki bî-ḥad

Güzellikde olur mı ana hîç ‘ ad (B.116-17)

Âşıkın cenneti zikretmesinin sebebi, mâşukun güzel yüzünü görmekten başka bir şey değildir:

Zihî ma ‘ şûk ki bî-miṣl ola ol yâr

Yür’imdi ‘ âşık ol derdile yalvar

Anuñ ‘ çün cenneti zıkr ider ‘ âşık

Cemâlin görmege oldur yaraşık (B.307-08)

Âşıkların mâşukun cemâlini görme arzusu, arşı da geçer, mâşukun katına ulaşır. Cemâlini seyredip ona hayran olan âşıkların gözüne ne cennet ne de hûrî sevgisi gelir:

Pes ol ‘ âşıklarun hâyı geçer ‘ arşdan daḥı hûyı

Çoyup Cennât-ı Me ‘ vâyı çü merḥem buldı bu yara

<sup>534</sup> Eserin bazı yerlerinde beşerî aşktan söz edilmişse de bunlarda da ya ilâhî aşk sembolize edilmiş veya hakikî aşkla mukâyese için bu tür mecâzî aşka yer verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bu çalışmada bkz. “Aşk-Muhabbet”, s.320.

Kalurlar niçe yüz biñ yıl cemâlınden olup hayrân

Ne hürî aña ne seyrân getürmezler hiç efkâra (B.1189-90)

Âşıkların dünyaya gönderilmesi, mâşukun emri ve isteği ile olmuştur. İrâde denizi dalgalanmış ve fenâ yurduna âşıklar gönderilmiştir:

Eşitdüñ mi ki bu cânlar neyiçün geldi dünyâya

İrâdet baħr mevcinden irişdi dâr-ı mefnâya

Olurlar Hâkka çün ‘ âşık dilerler olalar şâdık

Çü böyle emr ider ma‘ şük uyarlar emr-i evlâya (B.2481-82)

Âşık, sevdiğiyle vardır, onsuz kendi varlığı da yoktur. Onun aşkıyla devamlı yanmaktadır. Sevdiğinden ayrı düşen âşık, dertli ve hastadır:

Anuñla benem ansuz yok bu varum

Baña vü cümle vara var olan Hû

Yanaram ‘ ışkıla derdinde dâ’im

Beni âşüfte vü hayrân kılan Hû

Kişi kim ma‘ şükından ola ayru

Qılur ol derd anı ol demde şayru

Vü anuñ vaşlına çün olsa tâlib

Olur sevdâsı pes gönlinde gâlib

Göyünmekde olur dâ’im ol ‘ âşık

Ṭaleb üzre muħabbet üzre şâdık (B.1457-61)

Şâirin âşıkla ilgili düşüncelerini anlatırken Melâmîlik kavramlarından faydalandığını görmekteyiz. Rûhlar âleminde ilâhî kelâma muhâtap olan âşıklar, bunu tekrar dinlemek istediklerinde Cenâb-ı Hak, onları dünyaya göndereceğini ve orada kendilerine ten vâsıtasıyla okuyacağını (insan bedeninde onun âyetlerinin, isim ve sıfatlarının tecelli edeceğini) kendilerine söyler. Şâir, Cenâb-ı Allah’ın âşıkların bedenini yarattıktan sonra Melâmet hırkasını giydirdiğinden söz eder. Oysa Melâmîlik yoluna girenler, hırkayı (halkın ayıplama ve kınaması) kendi tercihleriyle giymektedirler. Bu bakımdan şâir, âşıklığı bir tercih olarak değil Hakk’ın bir lütfu olarak görmektedir:

Anı terġīb idersiz Őöyle ħāliš  
Muĥabbet birle bunda fi'l-mecālis

Size ten vāsıtasıyla oġıyam  
Melāmetlik libāsın anda ħoyam (B.2475-76)

AŖk yolunda halkın ayıplama ve kınaması, âşıklar için önemli deġildir. Hatta o ayıplama ve kınama olmadan aŖk da hāsıl olmaz:

Zire ‘ uŖŖāħa ‘ ār nāmūs gerekmez  
O nāmūs ħarlasında nesne bitmez

Diyem uŖ bir ħikāyet bu beyāna  
Niħe ‘ āŖıħ bu meclis iħre yana (B.2475-78)

Eserde mecāzî aŖka kendini kaptırımıŖ bir derviŖin hikāyesine yer verilmiŖtir. Ancak derviŖ, düġün gecesi ilāhî ikāza muĥātap olur ve gelin odasını terk eder. Kız, onun ardından Hakk’a ibadet eder ve ondan baŖkasına da bakmaz. O hāilde gerħek sevilmesi gereken Hak’tır. Ŗâir Hakk’a yönelmiŖ bu kız için “sādık âŖık” ifādesini kullanır:

Senüñle āĥiretde bulıŖavuz  
Bu aġlamaġa anda güliŖevüz  
Öġitdi kız ‘ ibādet kıldı Ĥaħħa  
Nazar kılmadı pes ayruġa ħattā  
Zihî Ŗādık zihî ‘ āŖıħ gör anı  
Ümīd dutdı vü Ŗabr itdi bu sānı  
Gör imdi ‘ āŖıħuñ dostıla ħālin  
Olurlar bir nazardan Ŗöyle yalın (B.1282-85)

#### 2.1.2.6.2.6. AŖk-Muĥabbet

AŖk kelimesinin Arapħa aslı “ıŖk” olup sözlükte “Ŗiddetli ve aŖırı sevgi; bir kimsenin kendisini tamamen sevdiġine vermesi, sevgilisinden baŖka güzel görmeyecek kadar ona düŖkün olması” anlamına gelir. Kur’ân ve sahih hadislerde aŖk kelimesi geħmez; bunun yerine “sevgi” anlamına gelen “hubb” ve “muĥabbet”, bazen da “meveddet” kelimeleri

ve bunların müştaklarıyla ifâde edilir. Allah sevgisinden çok Allah korkusuna ağırlık veren ilk zâhidler de aşktan söz etmemişlerdir.<sup>535</sup> Tasavvuf tarihinde aşkı ilk defa ıstırap ve elem şeklinde anlayan ve bu tarzda târif eden Hallâc-ı Mansûr, Kitâbü't-Tavâsîn'de ilâhî aşkı pervâne ve mum misâliyle anlatmıştır. Pervânenin mum ışığını görmesi “ilme'l-yakîn”, ona yaklaşıp hararetini hissetmesi “ayne'l-yakîn”, ateşin içinde yanıp kül olması “hakka'l-yakîn”dir. Aşkın en son gâyesi yana yakıla yok olmaktır.<sup>536</sup> Mutasavvıflar, kâinatın yaratılmasının sebebi olarak sevgiyi görürler. Nitekim “Sevgi benim dinim ve imanımdır” diyen İbnü'l-Arabî, evrenin var oluş sebebi olarak muhabbeti görür. Hadis olarak nakledilen bir ifâdeye göre (Küntü kenzen mahfiyyen...) Allah gizli bir hazine iken tanınmak istemiş, bunun için de âlemi yaratmıştır. Bu sözde “tanınma” mârifet, “isteme” de muhabbet kavramlarıyla ifâde edilmiştir. Âlemin var olma sebebi Allah'ın tanınmaya duyduğu bu muhabbetir. Sûfilere göre mutlak gayb olan Hak ilk önce sevgi şeklinde tecelli ettiği için buna “taayyün-i hubbî” veya “taayyün-i evvel” denilmiştir. Nûr-ı Muhammedî, hakikat-i Muhammedî ve akl-ı evvel gibi isimler de verilen bu tecellinin gaybdan şehâdete doğru açılım kazanmasıyla muhabbet bütün varlıklara ve zerrelere sirâyet etmiş, onların özünü ve var olma sebebini oluşturmuştur. Varlığının aslı muhabbet olduğundan, insan ancak muhabbet yolunu izleyip Hakk'ı ve halkı severek Allah'ın yakınlığına erebilir.<sup>537</sup>

Eserde, muhabbet ve aşk kavramlarının üzerinde çok fazla durulmuştur. Bir hadise göre Cenâb-ı Allah (cin ve ins dâhil) mahlûkatını bir zulmet içinde yaratmıştır. Şâir, hadisteki zulmet kelimesini tefsir ederken bu kelimeye, “Hz. Allah'ın zâtından başka hiçbir şeyin bulunmadığı bir zaman” mânâsı yükler. Yokluk karanlığında (taayyün-i evvelde) Cenâb-ı Hak, muhabbetle her şeyi yaratmış ve rûhlara kâbiliyetlerine göre muhabbet tohumu yerleştirmiştir:

Üçüncü bu-durur zulmeti kıanda

Muhabbet şekline kıodı pes anda (B.3686)

Pes imdi şek degül işbu ' ibâret

Muhabbet tohmı ervâhuñ be-gâret (B.3688)

---

<sup>535</sup> Uludağ, “Aşk”, s.11.

<sup>536</sup> Uludağ, “Aşk”, s.12.

<sup>537</sup> Uludağ, “Muhabbet”, *DİA*, C.30, İstanbul: TDV, 2005, s.387.



Şâir, başka beyitlerinde de bu düşüncelerini tekrarlar. Ehadiyyet makâmında sâdece zulmet varken, Cenâb-ı Allah muhabbet sûretiyle kendi zâtını zuhûr ettirmiştir:

Muhabbet şûreti ne'çün bürindi

Zuhûrı pes qaralığından görindi (B.3897)

Tasavvufta karanlık vahdeti, aydınlık kesreti temsil eder. Ehadiyyet makâmında karanlıktan başka bir renk yoktur. Zira yalnızca Hakk'ın varlığı ve birliği vardır. Dolayısıyla karanlık, ehadiyyet makâmının rengidir. İşte bu makâmında Cenâb-ı Allah, muhabbet nûruyla tezâhür etmiştir. Ancak onun nûruna herkes tahammül edemez. Hakk'ı görmek için gönüldeki hicâb perdelerinin aralanması gerekir. Bu da muhabbetle mümkündür. Muhabbetten uzak kalanların, zulmet perdelerini aralayıp Hakk'ın nûrunu görmeleri imkânsızdır:

Qaralığı key yakındır pâdişâha

Anuñ'çün tutdı ol rengin siyâha

Aña andan yakın yokdur hicâbı

İren aña bulur andan icâbı

Qaralığı zât nûrunuñ nişanı

Muhabbetden tefahhuş kılmı bu şanı

Muhabbetle bulur nûr bulsa râhın

Muhabbetden ider kim itse âhın (B.3898-01)

Muhabbet Hakk'ın sıfatıdır ve sevginin kaynağı da Hakk'ın kendisidir. Hz. Allah, Resûlünü sevdiği için yaratmıştır. Kâinattaki Allah'ın zâtının bütün tecellileri, onun muhabbet sıfatıyla ortaya çıkmıştır. Yine zâtına âit bütün tecelliler, muhabbet sıfatına bakılarak görülebilir:

Muhabbet Hakk şıfatıdır bil evvel

Hudâdan kopdı sevmek key eşitgel

Ki pes sevdi yaratdı ol Rasûlin

Muhabbetle bulur bulan uşûlin

Anuñ zâtı şıfatından görindi

Şifâtı dahı zâtından görindi (B.3902-04)

Bu muhabbet nûru, imanın ve onun derecelerinin de kaynağıdır. İlme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn makâmı, Hakk'ın muhabbet nûruyla ortaya çıkmıştır:

Uş muhabbet pertevindendür yakîn

Hakqını şakla anuñ kim key şakın

Oldı imân dahı üç dürlü ki var

Biridür ilme'l-yakîn ol âşikâr

Ol biri 'ayne'l-yakîndür hem biri

Didiler hakka'l-yakîn bu ta' bîri (B.3642-44)

Eserde muhabbet gibi aşk kavramına da sıkça değinilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde şâir, canların fenâ dârına gönderilme sebebini, irâde denizinin dalgalanması olarak düşünür. Canlar Hakk'a âşıktır, Hak ise mâşuktur. Mâşuk olan Hak, onların bu dünyaya gelmelerini istemiştir. Âşıklar, tekrar mâşuklarına kavuşmak için hemen dünyaya gelmişlerdir:

Eşitdün mi ki bu cânlar neyiçün geldi dünyâya

İrâdet baır mevcinden irişdi dâr-ı mefnâya

Olurlar Hakka çün 'âşık dilerler olalar şadıq

Çü böyle emr ider ma' şük uyarlar emr-i evlâya

Sefer pes ihtiyâr itdi bular çün 'ışkı yaratdı

Hemân terk-i diyâr itdi irişmek'çün o Mevlâya (B. 2481-83)

Bazı beyitlerde muhabbet ve aşk bir arada kullanılmıştır. Şâir, aşağıdaki beyitte muhabbeti kâseye, aşkı şaraba teşbih etmiştir. Dolayısıyla muhabbet, aşka aracılık yapmaktadır, yani ona ulaşmada bir aracıdır. "Safvet âlemi"ne erişen Hz. Mûsâ, aşk şarabını muhabbet kâsesinden kana kana içmiş ve sonrasında Hakk'ın cemâlini görmeyi arzu etmiştir:

Çü şafvet 'âlemine irdi Mûsâ

İçüp pes 'ışk şarabın kâse kâşe

Muhabbet kâsesinden içdi çün mey

Cemâlin görmege eyler pes ol sa‘y (B.1580-81)

Ehl-i tasavvuf, Hakk’a ulaşmada akılı reddedip aşkı kılavuz olarak görürler. Çünkü akıl, bu yolda âcizdir. Nitekim Miraç’ta Cebrâil belli bir noktadan öte geçemediği için akla; Refref, Hz. Peygamber’i Cenâb-ı Allah’ın katına kadar götürdüğü için aşka benzetilmiştir. Şâir, aşkın kılavuzluğunu “sultân” temsiliyle anlatır:

Aña ‘ ışkdur kulağuz andan öte

Çün ‘ aşık menzilin ol yirde çuta (B.1436)

Tasavvufî şiirde karşımıza çıkan kadın güzelliğinin cinsî câzibeyle hiçbir alakasının bulunmadığı açıktır. İlk anda objektif bir güzellikten söz ediliyor sanılsa da şâir, aslında -sözgeleşi- Leylâ’nın bâtinî güzelliğinden daha doğrusu Leylâ’da tecelli denen ilâhî güzellikten söz etmektedir.<sup>538</sup> Nitekim şâir, nazma aktarılan sevgiliye dâir husûsların aslında Hak’tan kinâye olduğunu açıklamaktadır:

O maħbûbuñ cemâlî vaşfin iy yâr

Düzüp nazma dedürdür eyler ol zâr

Boyn gâh beñzedür serve pes anuñ

Olur hayrân görür vaşfin o şānuñ

Saçın eyler benefşe yañağın gül

Gözin bādem olur kendüsi bülbül (B.1463-65)

Bu yönüyle ilâhî güzelliğin, kadın veya çocukta, mümin veya kâfirde olması önemli değildir. Şâir, bu düşüncesini Şeyh Abdürrezzak’ın bir Hristiyan kızına âşık olması, Leylâ-Mecnûn, Ferhat-Şirin ve İbnü’l-Arabî’nin bir halifenin çocuğundaki güzelliği görüp düşüp bayılması misâlleriyle anlatır. Şeyh Abdürrezzak, bir tersâ kızın yüzünde Hakk’ın güzelliğini temâşâ ettiği için kendini kaybetmiş ve beline zünnâr bağlamıştır:

‘ Aceb ‘ Abdü’r-rezzāk ol şeyh-i kâmil

Geyüp zünnâr biline oldu ‘ āmil

Ne gördi ol kızuñ yüzinde yâ ol

Ki bir Tersâ kıızıydı irdi çün yol

<sup>538</sup> Beşir Ayvazoğlu, **Aşk Estetiği**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002, s. 70.

Yitürdi kendüni geydi bilini

Yine Hâk şakladı gönli ilini (B.3796-98)

Mecnûn'u âh u zâr ettiren Leylâ'nın kendisi değil, onda tezâhür eden ilâhî güzelliştir:

Ne gördi Leylîde Mecnûn ider zâr

Kim oldı kendü'den ol demde bî-zâr (B.3799)

Ferhat, yine bu aşk uğruna kayaları külüngüyle paramparça etmiştir. Şâir, Ferhat'ın bu sebeple “âşık-ı sâdık” olduğunu söyler:

Yâ Şîrîne o Ferhâd oldı ‘ âşık

Kayalar kesdi yol itdi o şâdık

Ne görindi o yüzden yâ bu göze

Külüng urdı başına geldi söze (B.3800-01)

Muhyiddin Arabî, Bağdat çarşısında otururken önünden geçen çocuktaki ilâhî güzelliği görünce aklı başından gitmiş ve yere düşüp bayılmıştır:

Halîfe oğlı çün geçdi öñinden

Ziyâ almışdı vechi şanki günden

Nazar itdi anı şeyh çünki gördi

Hemân-dem haykırup bir na‘ re urdı

Gider ‘ aklı başından düşdi yire

Bile düşdi anuñla çok menâre (B.3806-07)

Şâir, bütün bunların Hakk'ın temâşâ edildiği bir ayna olduğunu söyler. Zira Cenâb-ı Hak, ölüden de diriden de uzak değildir. Bazısında onun “Celâl” ismi, bazısında “Cemâl” ismi görünür. Şâir bu düşüncelerini vahdet-i vücûd görüşüne bağlar ve “Bir”den cümlelerin ve cümleden de “Bir”in görüldüğünü söyler:

Pes imdi iy qarındaş cümle şeyden

Ba‘ id olmaz Hudâ mevtâ vü haydan

Bular hep âyinedür ol kemâle

Kimi qahrına vü kimi cemâle

Gehî birinden ol cümle görünür

Gehî cümle o birlikden bürinür (B.3810-12)

Eserde, beşerî aşka kendini kaptıran bir dervişin hikâyesi de aktarılmaktadır. Buna göre bir derviş, su istemek için bir kapıyı çalmış ve kendisine kapıyı açan evin kızına âşık olmuştur. Kızı babasından ister. Üzerindeki derviş kıyafetini çıkarırlar ve kendisine süslü elbiseler giydirirler. Ancak düğün gecesi, halvet odasında dervişin aklı başına gelir, hırkasını ve âsâsını geri ister. Kız, onun bu durumuna çok şaşırır. Bu sırada Hak'tan bir nidâ gelir ve dervişlik esvaplarını Allah'tan başkasına yüz çevirdiği için kaybettiği; eğer aklı başına gelmezse, gönülden iman elbisesinin de çıkıp gideceği kendisine söylenir. Derviş kızdan yüz çevirip oradan hemen uzaklaşır. Şâir, naklettiği bu hikâyeyle, hakîkî aşkı bulmuş tasavvuf erbâbı için ulvî makâmdan süflî makâma inişin hatâlı olduğunu dile getirmektedir:

Hemân ün geldi Hâkdan irmedün mi

Ki iy yalancı dervîş görmedün mi

Nazar kılduñ çü bir kez ğayra benden

Şalâhiyyet tonın aldum tenüñden

Çıkardum bir nazardan çün o tonı

Tenüñden añlamaz mısın sen anı

Eger bir kez dağı eylerseñ uş bil

İmân tonı gönülden ola tebdîl

İki şakķ oldu dîvâr çıkdı gitdi

Kız ardınca çıkar kim göre n'itdi (B.1274-78)

Eserde mecâzî aşka dâir bir diğerk hikâye, bir pâdişâh kızının bir delikanlıya âşık olmasıdır. Şâir hikâyenin kahramanlarının tutum ve davranışları ile İlâh-kul münâsebetini mukâyese eder. (B.1504-1553)

Şâir, Divan şâirlerinin kullandığı bazı sembolleri şiirinde aşkı anlatırken kullanmıştır. Sevgiliye peri-sıfat olarak seslenen şâir, diri olma sebebinin rûh değil kendinde var olan aşk olduğunu ifâde eder:

Görürseñ ger diri beni bu dâra

Kim iy perî şıfat uş âşikâre

Beni şanmañ ki rûh birle diriyem

Eger kim cümle mañlûkuñ biriyem

Bilüñ ‘ışkınla diri bu degül rûh

İle olam diri bâ-feth-i meftûh (B.4474-76)

Ondaki bu aşkın sebebi, sevgilinin yanaklarının hayâlidir. Bu hâl, onun aklına cennet ve hûrînin gelmesine mânidir:

Görelî ruñlarınuñ ben hayâlin

Çodum bu cân u ten ülfîñ ‘ıyâlin

Ne gelür gönlüme cennet ne hûrî

Çü ğarç itdi beni ol ‘ışk nûrî (B.4477-78)

Âşıklar, aşk şarabını süt emerken içmişlerdir. Aşk, onlar için “devlet âbî”dir. Henüz çocuklukta aşkın kanıyla tanışmışlar ve ona karışmışlardır:

Südle ‘ışkınuñ uş biz şarâbın

Emerken içmişüz ol devlet âbın

Tıfiliyyetde biz ‘ışkuñ hûnıyla

Ki bitmişüz olupdur çün ol eyle (B.3905-06)

Şâiri aşk ateşiyle yakan diğeri bir husûs da “Hû” ismidir. Bu isim, şâiri “âşüfte” ve “hayran” kılmıştır. Cenâb-ı Hak mâşuktur, ondan ayrı kalmak bir derttir ve kendisini hasta düşürmektedir:

Yanaram ‘ışkıla derdinde dâ’im

Beni âşüfte vü hayrân kılan Hû

Kişi kim ma’şûkıñdan ola ayru

Çılur ol derd anı ol demde şayru (B.1458-59)

Tasavvufta “aşk”la ilgili çeşitli benzetmeler yapılmış, bazı sembollerden faydalanılmıştır. Gül-bülbül, mey, ateş, ateş-pervâne bunlardan bazılarıdır. Câmîü’l-Envâr’da da benzer sembollere rastlamak mümkündür. Şâir, aşkı ateşe benzetmiş ve onun, kendindeki

hamlığı gidermesi için devamlı yakmasını istemektedir. Ancak bu yanma riyâsız olmalıdır:

‘Işık odına yak bizi tâ şızalum  
Hâliş olmak’çün bulardan yanalum  
Yanmayınca göynümez bu hāmumuz  
Hiç riyâsız şöyle cāndan yanalum (B.2386-87)

Bir başka beyitte aşk, bir “at” olarak düşünölmüştür:

Ki bir muṭrib göre okır kıatına  
Anuñ’çünkim binüpdür ‘ışık atına (B.1462)

Diğer bir benzetme “muhabbet” kavramıyla ilgilidir. Şâir, gönlü denize ve muhabbeti onda var olan bir cevhere benzetir:

Dilersen baır-i dilden sen ilüñe  
Muhabbet cevheri gire elüñe (B.1551)

#### 2.1.2.6.2.7. Duâ

Câmiü’l-Envâr’ da duâ tâbiri, Allah isminin ve kelime-i tevhidin önemi anlatılırken bahis konusu edilmiştir. Eserde duânın kabul edilme şartları açıklanırken duâ ile müstakil bir bölüm (Faslun fi Su’âli ve’l-Cevâb ve Evkât-ı İcâbet-i Duâ vr.73b) yazılarak onun önemine de temas edilmiş, bu meyânda pek çok hadis nakline yer verilmiştir. Eserde önce Arapça metinleriyle mensur olarak verilen bu hadisler, Türkçe tercümeleriyle manzûm olarak yer almaktadır. Eserde duâ ile ilgili hadis nakilleri şunlardır:

*“Duâ, semâ ile arz arasında durur. Bana salat okunmadıkça, Allah'a yükselmez. Beni hayvanına binen yolcunun maşrapası yerine tutmayın. Bana, duânızın başında, ortasında ve sonunda salat okuyun.”*

*“Ezanla kâmet arasında yapılan duâ reddolunmaz.”*

*“İki şey vardır, asla reddedilmezler: Ezan esnâsında yapılan duâ ile, insanlar birbirine girdikleri savaş sırasında yapılan duâ; bir rivâyette yağmur altında (yapılan duâ)”*

*“Allah'a duâyı, size icâbet edeceğinden emin olarak yapın. Şunu bilin ki Allah (Celle Şânuhû) (bu inançla olmayan ve) gafletle (başka meşguliyetlerle) oyalanan kalbin duâsını kabul etmez.”*

“Şiddet anlarında Allah’ın duâsına icâbet etmesini isteyen, refah hâlindeyken çok duâ etsin.”

“Duâ, göğün anahtarıdır ve o anahtarın dişleri helâl lokmadır, onun nihâyeti ise ihlâs ve kalp huzurudur.”

Şâir, “Allah” lafzının “ism-i âzam” olduğunu söyler ve bu ismin sırlarından birinin de duânın bu kelime ile yapıldığında kabul görmesi olduğunu ifade eder:

Çün Allâh ism-i a‘ zamdur şorarsañ

Bunuñ esrârına ger yol ararsañ

Aña oldur haşiyet dirseñ anı

Du‘ â kılsañ ki maqbûl ola ya‘ nî (B.2034-35)

Ancak, nasıl namazın şartları varsa, duânın da kabul olabilmesi için bazı şartlar gerekmektedir. Bu şartlardan ikisi, ihlâs ve kalp huzurudur:

Kilîdidür du‘ ânuñ şapısı dir

Helâl loqma kilîdüñ dişleridür

Şoñı ihlâş huzûru’l-şalbdür anuñ

Pes uşta naqli Qur’ânda beyânuñ (B.2041-42)

Üçüncü şart, Hz. Peygamber’e salavât getirmektir. Zira duâ, kendisine salavât getirilmeye kadar semâ ile arz arasında bekletilmektedir:

Du‘ â mevķûfdur añlañ eyle dir gör

Ki yerle gök arasındadır ol nûr

Baña tâ virmeyince ol şalavât

Çabûl olmaz pes ansuz uşta hâcât (B.2049-50)

Eserde duâ ile anlatılanların, hadislerin manzûm tercümelerinden ibâret olduğunu söylememiz mümkün görünmektedir.

#### **2.1.2.6.2.8. Elif**

Câmiü’l-Envâr’da elif harfinin özel bir yeri vardır. Şâir, eserin pek çok yerinde bu harfin öneminden bahseder. Zâhiren elif harfi bir çizgiden ibâret görünse de belli bir plan dâhilinde çekilmiştir. Zira bütün harflerin canı ve aslı elif harfidir. Elifin aslı ise “nokta”dır:



Zâhiri elfüñ de bir haţdur hemân  
Kim çekilmişdür mu‘ ayyen ol ‘ ayân

Bâtını cümle ħurūfuñ cāmıdır  
Hem daĥı aşlı bular bürhânıdır

Cümle ħarfüñ pes elifdür aşlı bil  
Elfüñ aşlı noĥtadır iy cān u dil (B.1776-78)

Noktadan yukarıda hiçbir nesne yoktur. İlm-i ilâhî de noktadan ibârettir. Kendisinde elif harfinin bulunmadığı hiçbir harf yoktur. Bazısında gizli ve bazısında âşikârdır:

Uşta bu ‘ ilm-i İlâhî noĥtadır  
Kim bu elfüñ aşlıdır ne ‘ uĥdedür

Hiç ħurūf yoĥ anda pes elf olmaya  
Âşikâre yâĥū gizlü tolmaya (B.1781-82)

Şâir, beyitlerinin sonunda “Her şeyin müfredi eliftir.” sözünü de nakleder.

Eserin başka bir bölümünde Hüseyin Sirôzî, elif harfi ile varlık mertebeleri arasında bir ilgi kurar. Buna göre elif harfi ehad kelimesinin ilk harfidir ve üç noktadan oluşmaktadır.<sup>539</sup> Bu noktalardan ilkinde “Rûhu’l-Kuds”, ikincisine “Rûhullâh” ve üçüncüsüne de “Rûhu’l-Emîn” denmektedir:

Elf ehad ħarfinüñ evvel ħarfidür  
Üç noĥtadan mürekkebdür o dür  
Rûĥ-ı Kuds dirler ol evvel noĥtaya  
Daĥı Rûĥu’llâh ikinci ‘ uĥdeye  
Oldı hem Rûĥu’l-Emîn üçüncisi  
Bu beyânı eydeyin gör nicesi (B.1743-45)

Bu üç rûhun üç zâhir yönü vardır. İlkinin zâhiri nefsi-i vâcidedir ki buna nübüvvet; ikincinin zâhiri nefsi-i vâhidedir ki buna vilâyet ve üçüncüsününki nefsi-i vâhidiyyedir ki buna da ilâhiyet denmektedir:

<sup>539</sup> Bazı mutasavvıflar, elif harfini okunuşuna göre değerlendirip (اليف) üç noktadan meydana geldiğini düşünürler.

Vardur üç noqtānuñ üç zāhirātı

Hem daħı üç bāṭını iy yol eri

Rūḥ-ı Ƙudsüñ zāhirine vācide

Ol ki Rūḥu'llāhdur aña vāḥide

Zāhiri Rūḥu'l-Eminüñ vāḥide

Ƙamusın bir bir beyān idem size

Ol ki nefsi vācidiyyedür ki var

Didiler aña nübüvvet bil i yār

Vāḥidiyyeye vilāyet didiler

İşbu resme ma' nī ḳaydın yidiler

Vāḥidiyyedür ilāhiyyet bilün

Bu beyāna pes gönül sem' in ḳıluñ (B.1746-51)

Eserde, elif harfi ile ilgili benzetmeler de yapılmıştır. Aşağıdaki beyitte elif harfi, nokta-  
damla ilgisiyle deryalara ve sulara benzetilmiştir:

Nitekim var yiryüzinde muhtelif

Bunca deryâlar şular mişl-i elif (B.2730)

#### 2.1.2.6.2.9. Fenâ-Bekâ

Fenâ kelimesinin sözlük anlamı yokluk ve hiçliktir. Tasavvufta, kişinin kötü huylardan ve sıfatlardan arınması ve kulun kendi fiilini görmeme hâli olarak târif edilmiştir. Mârifet makâmının bir mertebesi olarak görülen fenâ hâli, Allah'a yaklaşmanın en ileri derecelerindedir.<sup>540</sup> Abdülkerim Kuşeyrî, Risâle'sinde fenânın üç hâlden bahseder. İlkinde kul, nefsinden ve sıfatlarından fânî olup Hakk'ın sıfatlarıyla bâkî olur. İkincisinde Hakk'ın sıfatlarından fânî olup onun müşâhedesine dalar. Üçüncüsünde ise Hakk'ın vücudunda kendi varlığını yok ederek onu müşâhededen de fânî olur.<sup>541</sup>

<sup>540</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.188.

<sup>541</sup> Abdülkerim Kuşeyrî, s.203.

Sâbit kalmak, kalıcı olmak anlamlarına gelen “bekâ”, tasavvufî bir mertebe olarak fenânın zıddıdır. Kulun terk ettiği kötü huyların yerini güzel huy ve iyi davranışların alması şeklinde târif edilen bekâ, kulun Allah’ın sıfat ve vasıflarıyla süslenmesi şeklinde de târif edilmiştir.<sup>542</sup> Kâşânî bekâyı târif ederken, “Kulun Allah’ın her şeyi ayakta tuttuğunu görmesidir.” der. Hadislerde geçen “Benimle iştir ve görür.” sözünün, sâlikin bekâ mertebesine işâret ettiğini söyler.<sup>543</sup> Mutasavvıflara göre bekâ, fenâdan sonra gelen bir hâl mertebesidir.

Câmiü’l-Envâr’ da müellif, fenâ ve bekâ kavramları ile ilgili müstakil bir bölüm oluşturmuş (vr.171b-172a), bu makâmın târifini manzûm olarak yapmıştır. Ayrıca eserin farklı bölümlerinde de bu kavramlara temas etmiştir.

Şâir, fenâ ve bekâ makâmına kadar seyr ü sülûkta kat edilen mesâfelerin, rûhun terbiyesi ve nefsin tezkiyesi ile gerçekleştiğini; ancak bu noktadan ileri ancak Hakk’ın feyzinin ve cezbesinin sâlike ulaşması ile geçilebileceğini ifâde eder. Fenâ makâmı, bekânın sınırındır:

Vü hem ser-ḥaddidür añañ beḳânuñ

Pes murâdın vire andan Ḥaḳ anuñ

Terbiyet rûḥa ki bundan şoñra dir

Cezbe-i Ḥaḳ birle olur ol ḥabîr (B.4800-01)

Fenâ makâmına ancak Hakk’ın cezbesi ile geçilebileceğini söyleyen şâir, “Hakk’ın cezbelelerinden bir anlık cezbe, bütün ins ve cinnin amellerine denktir.” sözünü nakledir. Fenâ makâmının mâhiyetini anlatmak ve bu makâmın varlığını ispat etmek için Necm Sûresi’nin 9-10. âyetleri nakledilir. Âyet-i kerimelerde Hz. Peygamber’in Miraç’ta Cenâb-ı Allah’a yakın oluşu ve Hakk’ın Resûlüne vahyi anlatılmaktadır. Bu yönüyle fenâ makâmındaki sâlik, Miraç’taki Hz. Peygamber’in hâlini yaşamaktadır. Vahiy, bu makâmdaki sâlik için Hakk’ın cezbe, inâyet ve feyzidir.

Şâir, Hz. Allah’tan bir cezbe erişmemesi hâlinde, bin yıl o eşikte durulsa da bir adım öte yol alınamayacağını söyler. Kendisine cezbe ulaşan sâlik, fenâ makâmından bekâyâ ulaşır:

<sup>542</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.91.

<sup>543</sup> Abdürrezzak Kâşânî, *Letâifu’l-A’lâm fî İşârât-ı Ehli’l-İlhâm*, Ekrem Demirli (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2004, s.112.

Şimdiye dek kesbile olurdı iş  
Cezbedür şim'den girü key biñ düriş

Bir kadem geçmez kişi biñ yıl dura  
Ol eşikte şöyle kim ol yüz ura

İrmeyince aña cezbe bî-gümân  
Görinür 'âlem gözine şan duman

Şöyle kim bir cezbe ire alısar  
Anı ol varlık iline şalısar

Ol fenâdan pes beğâyâ irişür

Uş diyem anı ne yüzden girişür (B.4803-07)

Şâir, fenâ ve bekâ makâmılarına ulaşmada, Hz. Peygamber'in veya Cenâb-ı Allah'ın tecellisi için bir şeyhe muhtaç olduğundan da söz eder. Fenâ ve bekâ, sâlikin vâkıa hâlinde temâşâ ettiği Hakk'ın tecellisidir:

Vâkı' a andan aña kıandan olur

Şeyh vilâyetinden olur çün görür

Yâ hazret-i nübüvvetden yâhû

Hâk Te'âlânun tecellisinden o

Kim fenâ-bahşdur tecelliyât-ı Hâk

Hâşıl andan olısdur aña çâk

Tâ kim ol bulup fenâyı girişe

Ol beğâ-yı haķıķıye irişe (B.5321-24)

Eserde fenâ ve bekâ kavramları, hayret makâmındaki âşıkın hâlini ve mertebesini anlatırken de kullanılır. Kendisine ilâhî sır perdelerinin açıldığı âşık, varlıkların tamamını bir olarak görmeye başlamıştır. Bu makâm fenâ makâmıdır. Şâir, fenâ makâmına ulaşan kişinin canının bekâyâ ulaştığını söyler:

Budur dostun cevâbı eydem anı

Kim ol cān ger kim oldıysa o fānī

Ki bu cān uşta bāķīdür ü ķā'im

Ezel āķır ölüm yok aña dā'im (B.4772-73)

Şâir, fenâ ve bekânın, kişiyi fakr makâmına ulaştıracağını söyler. Tasavvufta “fakr” tâbiri, sâlikin hiçbir şeye sahip olmadığını, her şeyin gerçek mâlik ve sahibinin Allah olduğunun şuurunda olması anlamında kullanılır. Bir diğer anlamı, sâlikin kendisini dâima Allah'a muhtaç bilmesi, Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını kavramasıdır. Fenâfillâh mertebesi de fakr kelimesi ile aynı anlamdadır.<sup>544</sup> Şâir beyitlerinde, fenâ ve bekâ makâmına ulaşmak için kalbin mâsivâdan tamamen temizlenmesi gerektiğini, “fakr-ı tām”ın fenâ mertebesi ile bulunabileceğini ifade eder. Bu yönüyle fakr kelimesi-ne fenâfillâh mânâsı da yüklenmiştir. Fakr-ı tām mertebesinde birden çok görünen varlıklar tamamen ortadan kalkar ve yalnızca bâķî olan Allah'ın kalır:

Geç bulardan tā ki faķrı bulasın

Ol fenâdan tā beķāya ıolasın

Faķr-ı tām<sup>a</sup> uşta böyle bulunur

Cümle şey ol dem gözinden ıolunur

Çün bu faķr-ı tāmı bula bā-fenâ

Cümle varlık gide maķv ola 'anâ

Bāķī Allāhdur ķalan yok aña şek

Degme cāna mı döşenür bu döşek (B.4651-54)

Fenânın ikinci hâlinde sâlik, Allah'ın sıfatlarından fânî olup onu müşâhedeye dalmaktadır. Bu makâmda, zâtlar ve sıfatlar ortadan kalkar. Asıl istiğnâ hâli budur. Bu makâm-daki sâlik, zamansızlık ve mekânsızlığa ulaşır:

Hep zevâtıla şıfât bula fenâ

Uşta istiğnâ budur bulan ğinâ

Bī-zamāna bī-mekāna irişür

<sup>544</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.131.

Bunlar ol hâlde ne yüzden girişür (B.4678-79)

Fenâfillâh makâmından da eserinde söz eden şâir, bu makâmın mârifet makâmının sonuncusu olan “hakka’l-yakîn” ile aynı olduğunu söyler. Güneş doğup da nasıl karanlıklar ortadan kalkarsa, kişi için gayba dâir nifak ve şüphe tamamen ortadan kalkar, bütün esrâr perdeleri önünde açılır. İşte bu noktadan ötesi hakka’l-yakîn makâmı ve fenâfillâh mertebesidir. Bu mertebeye ulaşan sâlik, müteber bir kişidir:

Ṭâlib andan pes ol haḳḳa’l-yaḳîne

Gelür aşlın eşit ol n’ola yine

Fenâ-fi’llâh didükleri haberdür

Anuñ ehli bilüñ key mu‘teberdür (B.5371-72)

Bu makâmda sâlik, yaşadığı hâlini tasvir edip bir başkasına anlatamaz. Bu yüzden susar. Şâir, mutasavvıflara âit olan bazı sözleri de bu mertebeyi anlatmak için nakletmiştir:

*“Fânî olmak, zâtın (Allah’ın zâtının) mülâhazasında (onları düşünürken) aldığı lezzetlerin istiğrakının (sarhoşluğunun) şiddetinden, kendi nefsinin lezzetlerini mülâhaza etmenin (düşünmenin) düşmesidir (Yani düşünememektir).”*

*“Tatmayan bilmez.”*

Fenâfillâh makâmını şâir çeşitli teşbihlerle anlatır. Bir demir, ateşe atıldığında nasıl bir müddet sonra o da ateş olursa, bu makâma erişen sâlikin hâli de o demir gibi olur. Süreten kaybolmaz, fakat artık ateşten de bir farkı kalmamıştır:

Şanasın bir demür atduñ pes od’a

Ḳızar ol dem od olur anda o da

Od’uñ hükmi demürden ola zâhir

Hemân oddur demür maḥv ola âḳir

Evet resmi olunmaz anda zâ’il

Odur ḳul ḳul u Rabbün Rabb-i ‘âdil (B.5386-88)

Bu makâmdaki sâlikin ağzından, şathiye kabîlinden sözler dökülmeye başlar. Mansûr, “Ene’l-Hak”, Bestâmî “Kendimi tesbih ederim, benim şanımla ne yücedir.” demiştir:

Bilüñ Manşûr hemân ‘aynîdür anuñ

*“Ene’l-Haḳ”* lafzı olmaz mı Ḥudānuñ (B.5390)

Benüm Sübhân benümdür iş ne kim var

Bu sırrı sır içinde şaklar ebrâr (B.5394)

Eserde fenâ ve bekâ kelimeleri ile şâir, dünya ve âhiret hayatını da kastetmektedir:

Anuñ bâķī kelâmından ol ‘allāmuñ ‘alāmından

İrişdürsün selāmından fenāya dâr-ı ūlādan (B.1870)

#### 2.1.2.6.2.10. Firkat-Vuslat

Firkat kelimesi sözlükte ayrılmak, vuslat ise kavuşmak anlamındadır. Tasavvufî anlamda firâk, sâlikin aslî vatanı olan gayb ve rûh âleminde ayrıлып bu âleme gelmesi; vuslat ise bu âlemden o âleme gitmesidir. Seyr ü sülûkta sâlikin halk perdesi ile perdelenmesi firkat ve halk perdelerinin ortadan kalkması vuslat olarak târif edilmektedir.<sup>545</sup> Dolayısıyla vuslat ve firâk, hem bu dünya için hem de âhiret hayatı için kullanılan tâbirlerdir. Firâk ve visâl kelimeleri de aynı kökten gelen benzer anlamlı kelimelerdir.

Câmiü’l-Envâr’ da şâirin ayrılık ve kavuşma ile kastı da yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda. Müellif, vuslat ve firâkın Allah tarafından verildiğini söyler:

Görmege göz hem eşitmek’çün kulağ

Ol virür hem cümleye vuşlat firâk (B.2130)

Âşıkın yanması, daha dünyaya gönderilmeden, rûh beden kalıbına girer girmez başlamıştır. Rûh, beden kalıbına girdikten sonra nefha atına binip geri dönmek ve vuslata ermek istemiş, ancak bu mümkün olmamıştır. Bundan sonra tekrar kavuşuncaya kadar ayrılık ateşine yanmaya başlayacaktır:

Yanmağa başladı fürkat odına

Diledi kim döne andan ol yine

Döndi derhâl kim gide ol dem hemân

Geldüğü yola bula anda amân

Kaşd kıldı bine nefha atına

Kim gideydi yine vuşlat yādına (B.2378)

<sup>545</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.138.

Rûh, beden kalıbına niye girdiğinin farkındadır. O, ayrılık ateşiyle olgunlaşacak, sonrasında vuslata erme şerefini kazanacaktır. Bu yüzden her ân daha fazla yanmak istemektedir:

Artur Allâhum firâk odın bize

Tâ ki bir gün vuşlatuñdan kıanalum

‘Işık odına yak bizi tâ şızalum

Hâliş olmak’çün bulardan yanalum

Yanmayınca göynümez bu hāmumuz

Hîç riyāsuz şöyle cāndan yanalum (B.2385-87)

Âdem Peygamber’in cennetten sürülmesi ve Havva’dan ayrılması, aman vermez bir hâldir. Her ikisi de ağlaşırlar ve hasret elbiselerini giyerler. Onların bu hâline, melekler, arş, kürsî ve yedi gökler de ağlamaktadır. Hepsi de Hakk’ın onları affedeceğini ummaktadırlar. Ancak bu gerçekleşmez:

Çünkü Âdem çıktı uçmağdan sürildi bî-amān

Geldi fermān kim Havvādan ayrıla fark ide Hâk

Pes esenleşdiler anlar ağlaşırlar zār zār

Key firâk oldu be-gāyet çünkü böyle ide Hâk

Birbirinden ayrılışdı çün bular feryādıla

Geydiler hasret libāsın umdılar ‘afv ide Hâk

Hep melekler ağlaşırlar bilesince ne ki var

Merhāmet itdi çü bunlar ağlaşırlar n’ide Hâk

Bu firâk pes oldu artuğ fūrkatinden cennetüñ

‘Arş u kürsî seb’ eflāk didiler luğf ide Hâk (B.3165-69)

Dünya âşıklar için bir gurbettir ve onlar hasret ve ayrılık ateşiyle yanıp tutuşmaktadırlar:

Pes andan bir zamān ğurbetde olduğ

Firâk u nār-ı hasret birle olduğ (B.2567)



Şâir, ayrılık ve kavuşma acısını anlatmak için Yâkub Peygamber'in oğlu Yusuf'a duyduğu hasreti ve bu hasretin acısını misâl olarak verir. Yâkub Peygamber, sevdiğine kavuşmak isteyen âşık; onun evi olan "Beyt-i Ahzen" de âşıkın sinesidir:

Pes gönül kadîm ü ' âşık suhtedür

Ya' kûb'-vâr Beyt-i Ahzen puhtedür

Beyt-i Ahzen çünkü sinedür bilür

Anuñ için ol yirin anda kıılır (B.5242-43)

Ne zaman o âşıkın gözü Yusuf'un cemâlini görür, işte o zaman onun "Beyt-i Ahzen" olan sinesi aydınlanır, gam yerini mutluluğa bırakır ve ayrılığın şiddetli acısından kurtulan gönlü, kavuşmanın nimetleriyle dolar:

Gözi düş ola cemâl-i Yūsufa

Açıla andan irişe çün şafâ

Sîne-î vîrânı rüşen eyleye

Yūsufuñ vechinle gül-şen eyleye

Şādilige ire gamdan ol hemân

İrişe devlete miñnetden revân

Şiddetinden hem firâkuñ kırtıla

Ol vişālî ni' metinden örtile (B.5244-47)

Vuslata ermek için her dâim "Hû" adının söylenmesi gerekir. Nitekim Hallâc, bu şekilde gerçek sevgiliye kavuşmuştur:

Dilünde Hû di hem kalbünde di Hû

Ki tâ vaşl u vişâle ilede Hû

Görüñ Manşür ne deñlü didi hūyı

Ki dilde vü gönülde buydı hūyı

Anuñ' çün töldi gönli nūr-ı hūdan

Vü cüş itdi o rahmet bahri Hūdan (B.1368-70)

Şâir, nazm şekliyle yazdığı ve -genellikle- bölümlerin sonlarında tekrarladığı manzûmelerde de bu mevzûya temas etmiştir. Aşağıda, eserin pek çok yerinde tekrarlanan nazm şekliyle yazılmış manzûmede şâirin kavuşma mevzûsunu işlediğini görmekteyiz. Şâir visâli, taze ve tatlı suya benzetmiştir. Kendisi susamış bir âşıktır ve ancak o visâlin tatlı suyunu içerse susuzluğu geçecektir:

Çün vişâlûñ şerbetin uş eyledûñ âb-ı zülâl

Bu şuşamış cānlara da n'ola irgörsen vişâl (B.487)

Ayrılık bir gecedir, vuslat o gecenin sabaha ermesidir. Cennette Hz. Allah'ın cemâlini gören dostlar için fırkat gecesi yerini vuslat sabahına bırakacaktır:

Dostlarum 'arş gölgesine al getir

Anları vuşlat maķâmına yetür

Tâ cemâlüm göreler bî-iştibâh

İrdi fırkat gicesine uş şabâh (B.3294-97)

Tasavvufta, seyr ü sülûktaki bir tâlib için bu dünyada da Hakk'a vuslat mümkündür. Bu, mâsivâdan geçmek, gönülden Hz. Allah dışında bütün her şeyi çıkarıp atmakla mümkün olur. Böylece, hicâb perdeleri birer birer ortadan kalkar ve âşık ile mâşukun vuslatı mümkün olur:

Baķmaya gönlüñ Hüdâdan ıraĝa

Anı virüp anı almaķ key ğaĝa

Zire cümle mâ-sivâdur giçesin

Tâ kim ol vuşlat şarâbın içesin

Her merâtib hep maķâmâtdan öte

Geçmeyince irmeye ol ğazrete

Hep şınanmaķdur şınarlar bilesin

Olmaya ol ğayrı meylin kılasın (B.4646-49)

Bu perdelerin kalkması ile Cenâb-ı Allah'ın cemâli temâşâ edilir. Yani kâinatın tamamında, onun isim ve sıfatlarının tecellisini, âşık gönül gözüyle görmeye başlar. Bu makâm, fenâ makâmıdır. Bu makâmdaki âşıkın gönlünden gam gider, gözü nûrla dolar.

Vuslatı bulan için melâle yer yoktur; zira onun bütün varlığı, Hz. Zü'l-Celâl tarafından yağma edilmiştir:

Çün yüzüñ gördüm ğamum pes oldı dūr

Uşta der-ḥâl açdı ‘aynum işbu nūr

Şol gönül kim bula vuşlat yok melâl

Zire yağma kıldı varın ol Celâl (B.5250-51)

Yukarıdaki beyitlerde ayrılığı “ateş” olarak gören şâir, başka bir beytinde de vuslatı meyveye benzetir. İman bir ağaçtır. Bu ağaç, gönül bahçesinde bitmektedir ve onun yemişleri de vuslattır:

Vilâyetdür ü hem yaprakları dir

Yemişler ola vuşlat aña tedbîr (B.3440)

#### **2.1.2.6.2.11. Halvet**

Halvet, kelime anlamı olarak, “uzlet, inzivâ, yalnızlık, tek başına yaşamak, kapalı bir yerde tek başına kalmak, tenhaya çekilmek, topluma karışmamak, ihtilât hâlinde olmak”<sup>546</sup> demektir. Tasavvufî ıstılahta ise, günahattan korunmak ve daha iyi ibadet etmek için ıssız yerlerde yaşamayı tercih etmek anlamına gelmektedir.

Zâhid ve mutasavvıfların en belirgin özelliklerinden biri yalnız yaşamayı tercih etmeleri ve Hak’la olmak için halktan ayrı kalmaya önem vermeleridir. Başlangıçta, toplum hayatını terk edip evinin bir köşesinde inzivâyâ çekilen veya ıssız yerlerde yaşamayı tercih eden zâhidler daha sonraki dönemlerde de bu âdetlerini sürdürmüşler, bazı mutasavvıflar ve tarikat mensupları bu yolda onları takip ederek halveti tasavvufî hayatın bir unsuru hâline getirmişlerdir.<sup>547</sup> Nakşîlik ve Mevlevîlik gibi tarikatlarda da görülen halvete çekilme, asıl olarak bu adla anılan Halvetîlerde büyük öneme hâizdir.

Câmiü'l-Envâr’ da “halvet” tâbiri, halvette zikir, kalbin ve gönlün bu şekilde temizlenmesi ve vâkıa hâlleri anlatılırken eserde geçmektedir. Şâir, tasfiye-i kalp neticesinde müridde bazı hâllerinin hâsıl olacağını söyler. Müridin zikir yapıp kalbini ve gönlünü temizlemesi halvet esnâsında olmaktadır:

Hemân taşfiye-i ḳalbe pes ol er

<sup>546</sup> Mütercim Âsım Efendi, s.947, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, s.1134; Şemseddin Sâmî, s.508.

<sup>547</sup> Uludağ, “Halvet”, s.386.

Ḳadem başar budur erkān muḳarrer

Bular ḳanda olur ḥalvetde dā'im

Mülāzım olalar ol emre ḳā'im

Aña vardur 'alāmetler bilürler

O kim ehl ola hep naḳlin ḳılurlar (B.4852-54)

Halvet esnāsında müridde bazı hâller de ortaya çıkmaktadır. Tasavvufta vâkıa denilen bu hâller, şâir tarafından ayrı ayrı tâbir edilmiştir.<sup>548</sup> Bu hâllerden biri de yanan kandil ve çırağlar görmektir. Şâir bunu, halvetin aydınlık olması şeklinde yorumlar:

Görür uş ḳandil çerāğlardur yanar

Ḥalveti aydınlık olmışdur i yâr (B.5037)

Şâir, halvet vâsıtasıyla halkla olan ünsiyetin kesilmesi gibi bir fayda ortaya çıkacağını söyler:

Üns ḳat' ider bu ḥalḳdan ol hemān

Ḥalvet eyler kendüzin ḥalḳdan i cān (B.5285)

Bu halvetle birlikte sâlik, nefesine hoş gelen lezzetler bazı ülfetlerle olan bağı keser. Kendisine Cenâb-ı Allah'tan türlü iltifatlar erişir. Sâlik, gayba dâir keşifler yapmaya ve onlarla ülfet etmeye başlar. Şu hâlde, seyr ü sülûkta bazı mertebelere ulaşabilmek için halvet mutlak lazımdır:

Tab'ına şol hoş gelen lezzetleri

Şol ki nefsanî olan ülfetleri

Kesilür anlardan itmez iltifāt

Añul añul ḳat' olur her bir şıfat

Andan ol rûḥânî keşf envâr-ı gayb

Daḥı esrâr-ı letâ'if n'ola 'ayb

Yitişür ḥazretten andan şoñra ol

Anlaruñla üns ḳutar çün bula yol (B.5286-89)

<sup>548</sup> Vâkıa hâlleri ile ilgili olarak bu çalışmada bkz. "Vâkıa" bahsi, s.436.

### 2.1.2.6.2.12. Havf-Recâ

Sözlükte “korku ve ümit” anlamlarına gelen bu kelimeler, tasavvufta bir hâl makâmı olarak kabul edilmiştir. Bu hâlleri bir kuşun iki kanadı gibi düşünen sûfiler, biri olmadan diğersinin işe yaramayacağını, kulda bu iki hâlin (beyne’l-havr ve’r-recâ) bulunması gerektiğini belirtmişlerdir. Mutasavvıflardan bazıları havf, bazıları recâ hâlinin üstün olduğunu söylemişlerdir.<sup>549</sup> İlk dönem sûfilerinde korku ve hüznün, dinî hayatlarının temel belirleyicisi olarak algılanmıştır. Âhîret hayatı ve cehennem gibi husûslar sebebiyle korkup gözyaşı dökmek, bu dönemde kulluğun ve zühdün alâmeti olarak görülmüştür. Zühd anlayışının tasavvufa dönüşmesi sonrasında, mutasavvıfların havf hakkındaki görüşlerinde farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Onlara göre havf, kişinin Allah’a yakınlık derecesine göre değişmektedir. Bazısı Cenâb-ı Allah’ın azabından korkar, bazısı ona hesap verememekten korkar. Fakat havfin en yüksek derecesi, doğrudan doğruya Allah’tan korkmaktır.<sup>550</sup>

“Havf u recâ” tâbiri, eserde sâdece bir beyitte geçmektedir. Şâir bu beyitte, kelime-i tevhidi sıkça söyleyen ve “Hû” zikrini tekrar eden müşâhede ehli için isim ve renklerdeki farklılıkların ortadan kalktığını, havf u recânın yerini sevincin aldığını söyler:

Ne ism olur pes anda reng ü ne nûr  
Gider havf u recâ bâ-şevk-i mesrûr

Hakk’ın “Hû” ismi anıldıkça korkulması gerekir:

Anı görmez misiz şol kırkacak vâkt  
Hudâdan çün ola yevmü’l-kıyâmet

Ki her-bâr aña kırkmaq o[la] lâzım  
Gerekdi ola ol havfa mülâzım (B.1164-65)

Cebrâil, kelime-i tevhidi söylerken Allah’ın yüce kadri karşısında korkudan titremektedir. Onun gibi korkan bir başkası yoktur:

Görün Cibrîl Emînu’llâh ne yüzden kırkar Allâhdan  
Anuñ çün kadri ‘âlîdür anuñ çün kırkar Allâhdan

<sup>549</sup> Uludağ, “Recâ”, **DİA**, C.34, İstanbul: TDV, 2007, s.502.

<sup>550</sup> Mustafa Kara, “Havf”, **DİA**, C.16, İstanbul: TDV, 1997, s.530.

Ki şunca kuvvet ü şevketle ditrer eşidüp anı

ꞒulaꞒ dutar ne emr ola eşidüp duta[r] Allâhdan

Be-ğâyet kırkudan ditrer vücûdın ditremek örter

Ꞓanı ancılayın göster ki bir Ꞓul kırkar Allâhdan (B.1314-16)

Eserin bir bölümünde “Müminler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir.” (Enfal 8/2) âyeti, ondan korkmak gerektiğinin bir delili olarak gösterilir ve zikir esnâsında kalpte korkunun zuhûruna önem verilir:

Göñülden havf olur zâhir budur yâd

Delâlet eylemiş uş aña âyât (B.4871)

Kalpte korkunun hâsıl olması sonrası, sıkıntı yerini letâfete bırakır:

Pes andan şoñra maħv eyler kısavet

Yerine ‘ arz olur anuñ letâfet (B.4872)

Şâir, eserin farklı beyitlerinde düşüncelerini dile getirirken kıyâmette korku ve hüzünden emin olacak kimselerden bazılarını ifâde etmiştir. Bunlardan bir kısmı, evliyâlardır. Onlar için kıyâmet gününde selâmet vardır:

Olar havfdan hüzünden ola sâlim

Kıyâmet günlerinde iy mesâlim (B.1027)

Cennette rü’yetullâha mazhar olanlara da korku ve hüzün yoktur:

Çün bular uş bu maķâmda otura

Havf u hüzni Haķ bulardan götüre (B.3292)

### 2.1.2.6.2.13. Hevâ-Heves

Arzu ve istek anlamına gelen hevâ ve heves kelimeleri, tasavvufî ıstılâhta, nefsin tabiatın gereğine meyletmesi, süflî cihete yönelip ulvî cihetten yön çevirmesi, şer’î ölçülere bakmaksızın nefsin hoşuna giden şeylere yönelmesi şeklinde târif edilmektedir.<sup>551</sup>

Câmiü’l-Envâr’da hevâ ve heves, şerîata uyan ve uymayan şeklinde sınıflandırılmıştır. Ancak eserin genelinde bu kelimelerin “vuslatın önündeki engel, kişiyi dünyaya meyletiren en büyük âmil...” gibi bazı menfî mânâlarla kullanıldıklarını görmekteyiz.

<sup>551</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.165.

Şâir, hevâları iki şekilde sınıflandırdıktan sonra bunları vasıflarını söyler. Şerîata uymayan hevâ, büyük günahlardır, haram şeylerdir:

Odur bî-şer' olan dürlü kebâ'ir

Harâm işler günâh itmek şağâ'ir (B.96)

Şerîata uyan hevâlar da vardır. Dünya süsüne ve nimetlerine aldanmak, av ve gezme ile vaktini boşa geçirmek gibi:

Biri dünyâ bezegi yimek içmek

Vü hem av u şikâr seyrânda geçmek (B.97)

Ancak şerîata ister uysun ister uymasın, her ikisi de müteber değildir, zira her ikisi de kalbi ifsat eden ve karartan huylardır:

İkisinüñ de vardur uş fesâdı

Getürür çalbe uş bunlar kesâdı

Anı ehli bilür bilmez her âdem

Çarardur çalbi ol işler dem-â-dem (B.98-99)

Şerîata aykırı olan hevâlar, kişiyi doğruca cehennem ateşine sürükler, orada boynuna zincir ve halhal takılır:

O kim bî-şer' dür me'vâsı nâra

Gider anuñ budur emri ne çäre

Günâh-kâruñ yiri oddur budur hâl

Daçılur boyna zencîr dağı halhal (B.100-01)

Şerîata uygun olan hevâlar kişiyi Cenâb-ı Hak'tan uzak düşürür, onu vuslat yolundan alıkor:

Evet şer'î hevâdan n'ola hâşıl

Olıma pes anuñla dosta vâşıl

Bugün seyrânda vü ava şikâra

İraç düşer o Haçdan âşikâre

Çarîk-i vuslat aña virmez uş el

Pes imdi ol hevâya şap yiter yel (B.102-04)

Eserde, nefsin hevâ ve hevesinden sakınılması gerektiğine dâir Nâziât Sûresi 40. âyeti delil olarak iktibâs edilmiştir. Âyetin meâli şöyledir:

*“Kim de nefsin arzularından alıkoyarsa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır.”*

Şâir, beden şehrinin hevâ ve hevesle dolması hâlinde, Allah aşkıyla gözden yaş gelmeyeceğini ve benzin solmayacağını dile getirir:

Ne’çün çeşmüñ senüñ ıolmaz ne’çün beñzün dağı ıolmaz

Anuñ’çün bu vişâl olmaz hevâdan ıoldı şehr ü il

Ki bu nefsüñ hevâsından anuñ ‘ ıışk-ı nevâsından

Pes ol derdüñ devâşından ne yüzden bulasın te’vîl (B.815-16)

Şâir, dünya nimetlerine meyledenlerin hâlini putperestlerin hâline benzeter ve onları şiddetle tenkit eder. Putperestler, nefislerinin esiri olmuşlar ve putlara tapmışlardır. Oysaki Müslüman olduğunu söyleyen pek çok kişi de mala, mülke, kadına ve çocuğuna, nefesine... tapmıştır:

Hemân küffâr mı ıapdı büte yârâ

ıaparlar anca müslim âşikâre

ıoyup Hakkı olara ıapdı bunlar

Eşit imdi nedür naql idem anlar

Ki her biri bir ârzü itdi ma’bûd

İdindi uş cihân içinde maşşûd

Kimisi ıapdı mâla kimi kâle

‘ Aceb nice rızâ virmiş bu hâle

Kimisi ‘ avrete kim oğla kıza

Kimi nefsine ıapmış kimi size (B.55-59)

Şâir, bu manzûmelerin devamında Câsiye Sûresi’nin “Nefsinin arzusunu ilâh edinen... kimseyi gördün mü? ” meâlindeki 23. âyetine eserinde yer vererek nefsinin hevâsı peşine takılıp gidenlerin hâlini gözler önüne serer.



Nefsin hevâ ve heveslerinin önüne geçmenin mümkün olduğunu söyleyen şâir, aşkı ve zikri işâret eder. Eğer aşk sultânı gönül iline hâkim olursa, nefsin hevâsının başı zikir kılıcıyla vurularak öldürülür:

Zik'r seyfinle pes anuñ hevâsı

Başın kese anuñ oldur devâsı (B.5210)

#### 2.1.2.6.2.14. İhlâs

Samimiyet, içtenlik anlamlarına gelen “ihlâs” kelimesi, ıstılâhî mânâda, tutum ve davranışlarda yalnız Allah’ın rızâsını gözetme, özün söze, sözün öze uyması, riyâkâr olmama demektir. Sözde ihlâs, fiillerde ihlâs, ibadetlerde ihlâs, mânevî hâl ve hareketlerde ihlâs gibi çeşitleri vardır.<sup>552</sup>

Şâir, ibadeti hil’ata ve ihlâsı da tâca benzetir:

‘İbâdet hil’ atın gey olasin hâş

Vü hem ur başuña sen tâc-ı ihlâş (B.2265)

Gökte nasıl güneş, ay ve yıldızlar varsa ve bunlar göğü aydınlatıyorsa, tevhid, iman, ihlâs ve irfan da gönül göğünü aydınlatan nûrlardır:

Eger tevhid imân ihlâş u ‘irfân

Dilerseñ baq gönül gögine her ân (B.2865)

İhlâs, ateş ve rüzgârla birlikte insan tabiatına konan riyânın zıddıdır. Riyâdan uzak durmak ve ihlâslı olmak için gayret etmek gerekir:

Oldı altıncı riyâ key ol ırâq

Zıddı ihlâşdur anuñ key it yaraq (B.3718)

İhlâs; sıdk, rızâ ve tevekkülle birlikte namaz, oruç, zekât ve hac ibadetleriyle ortaya çıkar:

Anuñ da şüreti dördür bu ada

Biri şıdk u biri ihlâş bu yâda

Tevekkül hem rızâdur uşta dördi

Eşitsün her kimü[ñ] kim varsa derdi (B.1854-55)

#### 2.1.2.6.2.15. İlim

<sup>552</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.181.

İlim, şâirin önem verdiği husûslardan biridir. Şâir, bir beyitte bu husûsu şöyle dile getirmiştir:

Düriş ‘ilm ü ‘ibâdet eyle hâşıl

Anuñla olasin ol dosta vâşıl (B.70)

Ezelde, Âdem’in “sûret-i Rahmân” üzere yaratıldığı yer, ilim şehridir. Şâir, ilim şehri tâbiriyle rûhlar âlemini kastetmektedir:

Bu zâhirde ki kılmış naşş-ı şûret

Ezelde ‘ilm şehrinde be-ğudret (B.1089)

İlim şehri, rûhlar âlemi anlamında aşağıdaki beyitte de geçmektedir. Hz. Allah insanı, ilim şehrinde dünyaya muhabbetle göndermiştir:

Beni ol ‘ilm şehrinde bu dâra

Muhabbet birle luğfindan şalan Hû (B.1455)

Mutasavvıflar, bütün ilimlerin Allah katından geldiğine inanırlar. Ancak şer’î ve zâhiri ilimler melek ve Resûl aracılığıyla gelir. Eserde Cebrâil’in, ilme vâsita olduğu söylenir. Yani ilmin kaynağı vahiydir:

Cebrâ’îl ‘ilme olupdur vâsita

Ger gerek kabza gerek kim bäsita (B.1798)

Cenâb-ı Allah’ın kemâl ilmi Hz. Peygamber’de zuhûr etmiştir. Zira peygamber, onun isim ve sıfatlarının en güzel tecelli ettiği hazinedir. Bu sebeple Hz. Peygamber, ilm-i evvel ve ilm-i âhirdir:

Anuñ ‘ilm-i kemâli sende zâhir

Vü sensin ‘ilm-i evvel ‘ilm-i âhir (B.144)

Şâir, başka bir beyitte de Hz. Peygamber’in bütün ilimlerin madeni olduğunu söyler:

Su’âl itdüm Rasûle bu du’âdan

Zire oldur her ‘ilme kân u ma’den (B.1923)

Kalp ile arş, eserin bir bölümünde ilim yönünden mukâyese edilir. Kalp, ilâhî bilginin muhâtabı olduğu için ilmi ve terakkiye kâbiliyeti vardır. Oysa arşın ilmi ve böyle bir kâbiliyeti yoktur:

Vü ammâ kalbün ‘ilmi var o hâle

Teraqqî’çün de kabildür kemâle

Velî ne veche ‘ arşuñ ‘ ilmi yoğdur

Vü ħalbũñ var ki bu esrâra toğdur (B.4052-53)

İlmin meyvesi ameldir. Şâir bu bakımdan, Hz. Peygamber’e atfedilen “Ameli olmayan ilim, meyvesiz ağaç gibidir.” sözüne eserinde (vr.180b) yer verir. Ancak ilmin kendisine bir faydası olmayan kişiler, ilmi zâhiren okumaktadırlar, böyle bir ilmin onlara faydası yoktur:

Olar da zâhiren ‘ ilmi oğırlar

Eyü fi‘ le dönüp yavuzı ħorlar (B.888)

Şâir, ilim ve amel için aklı şart koşar:

Añla ‘ ağılı kim nedendür bilesin

Anuñıla ‘ ilm ü a‘ mâl ħılasın (B.3630)

İlim ve amel arttıkça, âlem-i gaybdan gelen iman nûru artar:

Ne deñlü ger ‘ amel artsa bedenden

İderse istiğâmet ‘ ilm-i dînden

Hemân ħaybdan o deñlü nûr-ı ĩmân

Ziyâde olmağâ başlar u amân (B.4016-17)

Eserde farklı ilimlerden de bahsedilmektedir. “ilm-i şerât, ilm-i ledün, ilm-i hâl, ilm-i ilâhî, ilm-i bâtın, ilm-i dîn vs.”

İlm-i şerât, zâhir ilmidir. Sonrasında mârifet ilmi gelir. Bu da tarikat vâsıtasıyla olur:

‘ İlm-i şer‘ oldı ħarîğat işlemek

Uş ħağîğat mertebesin düşlemek (B.4144)

Mutasavvıfların ilimden kastı mârifet ilmidir. “Nefsini bilen Rabb’ini bilir.” (vr.41a) sözünden kastedilen de mârifet ilmidir.

Eserde mârifet mertebelerinden de bahsedilir. İlme’l-yakîn, ayne’l-yakîn ve hakka’l-yakîn bu mertebelerdir. İlme’l-yakînin yeri ağız; ayne’l-yakînin yeri gönül ve hakka’l-yakînin yeri candır:

Ol ĩmân kim oldı ol ‘ ilme’l-yaqîn

Pes ağızda yirlüdür bil ol yağîn

Ol ki ol ‘ayne’l-yak̄indür yiri ne

Uş gönülde yirlüdür yâ birine

Ol olan haqqâ’l-yak̄in imân ki var

Cânda yirlü anda kılmışdur qarâr (B.3645-47)

İlm-i ledün, hikmet demektir. Eserde ilm-i ledün üzerinde de durulur. Şâir, “İlimlerin en zoru, ilimlerin en incesi bâtın ilmidir.” (vr.167b) sözüne eserinde yer vererek hikmet bilgisinin zorluğunu anlatmaktadır. Hz. Mûsâ, zâhirî ilimlerle iktifâ etmemiş ve Cenâb-ı Allah’tan hikmet bilgisi istemiştir:

Şol ki Mûsâdur bilüñüz gitmedi

Şol zamân kim ‘ilm-i ledün istedi (B.4367)

İlim, hikmet ve mârifet aşağıdaki beyitte bir arada kullanılmıştır. Her üçünün yeri de gönüldür:

Bil gönül şol nesnedür kim ma‘rifet

‘İlm ü hikmet anda olur bu şıfat (B.1796)

Şâir, ilm-i ilâhînin sâdece noktadan ibâret olduğunu söyler. Elifin ve diğer harflerin aslı noktadır:

Uşta bu ‘ilm-i İlâhî noqtadur

Kim bu elfüñ aşıldur ne ‘uqdedür (B.1781)

Eserde “ilm-i tasavvuf” tâbirine de yer verilir ve bu ilmin kişiye kazandırdıklarından söz edilir. Kişinin eşyanın hakikatini bilmesi, tasavvuf ilmiyle mümkündür:

Anuñ birle olupdur anda mevşûf

Görüñ nice olur ‘ilm-i taşavvuf (B.3865)

#### 2.1.2.6.2.16. İman

İman, tasavvufta mârifetullâh, yakîn ilmi anlamındadır. Sûfiler, çoğu zaman evliyânın imanını “ulûhiyeti temâşâ etmek, vuslat derecesine ulaşmak, bir’den başkasını görmemek” şeklinde târif ederler. Âşıklar din, mezhep ve iman mertebesinin üstünde bulunan hakikat ve aşk mertebesinden bahsederler.<sup>553</sup>

<sup>553</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.185.

İman, iyiliklere ulaşmada tek vâsıtaadır. Canlar göge onunla yükselir. Bu cihânın revnak kazanmasının sebebi imandır. İman, kişiyi dosta ulaştırır ve doğru yol üzere gitmesini sağlar:

Anuñıla ire iren eylüge

Anuñıla ağısar cānlar göge

Anuñıla buldı revnağ bu cihān

Cümle ‘ ālem āşikāre ger nihān

Ol-durur uşşākı dosta irüren

Bu ıarığ-i müstaķime ıururan (B.3112-14)

İman, dil ile ikrār ve kalp ile tasdikdir. Bu kula mahsus olandır ve bu iman ile kişi muvahhit olur. Hidāyeti veren ise Allah’tır:

Anuñ bir vechi ‘ abde oldu maḥsūş

Birin Ḥağğa iderler anda taḥşış

Ğula maḥsūş olan ikrār-ı tevḥid

Kim anuñla olurlar bil muvaḥḥid

Diliyle ide ikrār ħalbi taşdığ

Budur ‘ abde olan vech uşta taḥķiğ

Vü ol kim Ḥağğa maḥsūş ola ol ne

Hidāyetdür irer anuñla emne (B.748-51)

İmanı insanın cevherine yerleştiren Hz. Allah’tır:

Ğodı pes ol vücūd içinde imān

Vü hem bil ma‘ rifet ħıldı vü hem cān (B.1892)

İman, Hakk’ın hidāyet nûrunun insanın gönlünde zuhûr etmesiyle meydana gelmiştir:

Yā imān oldu neden eydem eşit

Anuñıla Ḥağğa lâyığ bir iş it

Pes hidāyet pertevinden oldu var

Pâdişâhuñ kıla gönülünde qarâr (B.3640-41)

Eserin bir başka bölümünde şâir, “Allah” lafzındaki “lâm” harflerinin zâhirî ve bâtinî yönleri olduğunu, sükûnlu (harekesiz) lâm harfinin bâtinî mânâsının insanın gönlüne yerleştirilen imana işâret ettiğini söylemektedir:

Vü gizlü ni‘ mete añlañ eşer ne

Ne yüzdendür ü hem bil ol beşer ne

Ƙodı pes ol vücûd içinde îmân

Vü hem bil ma‘ rifet kıldı vü hem cân (B.1891-92)

Beyitlerin devamında şâir, imanı “yakîn” mertebeleriyle birlikte düşünür. Buna göre iman üç türdür. Bunlardan ilki “ilme’l-yakîn”, ikincisi “ayne’l-yakîn” ve üçüncüsü de “hakka’l-yakîn”dir. İlme’l-yakîn mertebesindeki imanın yeri ağızdır. Ayne’l-yakîn mertebesindeki imanın yeri gönül ve üçüncü tür imanın yeri candır. Şâirin bu ifâdelerinden, "hakîkî iman sahiplerinin mârifet mertebelerine ulaşmış kişiler olduğu sonucunu çıkartmamız mümkündür:

Oldı îmân dağı üç dürlü ki var

Biridür ilme’l-yakîn ol âşikâr

Ol biri ‘ ayne’l-yakîndür hem biri

Didiler haqqa’l-yakîn bu ta‘ biri

Ol îmân kim oldı ol ‘ ilme’l-yakîn

Pes ağızda yirlüdür bil ol yakîn

Ol ki ol ‘ ayne’l-yakîndür yiri ne

Uş gönülde yirlüdür yâ birine

Ol olan haqqa’l-yakîn îmân ki var

Cânda yirlü anda kılmışdur qarâr (B.3643-47)

İman çıplaktır ve onun örtüsü takvâdir. Şâir, bunu Hz. Peygamber’den naklettiği bir hadisle delillendirir ve müminin devamlı ibadet ederek takvâyâ ulaşmasını nasihat eder:

Uşta mü’min de ‘ ibâdet eyler ol

Yazda kışda hālî olmaz tuta yol (B.3137)

Şâir, imanın kemâle ulaşması için ameli zarûrî görür. Eğer ameli tam ve doğru olursa, o kişinin imanı da istikâmet üzere olacaktır:

Bulur ĩmānda ol dem istiķāmet

Göñülde çünkü a' māl tutdı ķāmet

Īmānı kimsenüñ irmez kemāle

‘ Amelsüz nitekim kesbsüz o māle

Şâir eserin bir bölümünde, Hz. Muhammed’i sevmenin bir Müslüman için din ve iman olduğunu söyler. Bu, Cenâb-ı Hakk’ın bir emridir:

Uş hadîş ol nūr-ı kevneyn ‘ arz ider

Ħaķ anı sevmeklige pes farz ider

Anı sevmek bize ĩmān dĭn olur

Sevmeyenler uşta bil bĭ-dĭn olur (B.3365-66)

Hayâsı olmayan kişide iman da az olur:

Edeb ķanı Ħayā Ħod maĦz-ı ĩmān

Ħayāsuz kişide az ola ĩmān (B.2618)

Ecel vakti inkâr yeli eser. İman ağacı eğer sağlam olursa bu rüzgârlardan kurtulur:

Kim ecel vaķtinde yeller esiser

Bil muĦālif key şaķın kim kesiser

Ger köki muĦkem olursa ķurtulur

Ol zevālden bu libāsla örtilür (B.3117-18)

Eserde, imanla ilgili çeşitli temsiller de getirilmiştir. İmanı bir ağaca benzeten şâir, onun gözyaşı ile sulanması hâlinde kökünün sağlamlaşacağını söylemektedir:

Cāna ĩmān ağacın bil kim nedür

Şöyle kim nāzük ağaç şan dānedür

Pes şuvar göz yaşı’la kim berkiye

Köki anuñ tā ki nūrı berķıya (B.3115-16)

### 2.1.2.6.2.17. İnsanın Yaratılışı

Câmiü'l-Envâr'da insanın yaratılmasına dâir anlatılanların bir kısmı âyet-i kerimelere ve hadislere, bir kısmı tasavvufî mülâhazalara dayanmaktadır. Kur'ân ve hadis kaynaklı yaratılışa dâir bilgileri şâir, tasavvufî bazı yorumlarla aktarmıştır.

Hz. Allah'ın insanı yaratma sebebi sevgidir. Varlıkların yaratılışı, "kün/ol" emriyle gerçekleşmiştir. Bu emir, Hakk'ın "Hâlık" sıfatının tezâhürüdür:

Vü zulmet muṭlaḳâ ḥâş "ol" da ya' nî

Ki ḥalkıyyet şıfatıdur bil anı (B.3872)

Bu yaratılış, zulmet içinde gerçekleşmiştir. Müellif bu ifâdelerini, "Allah (cin ve ins dâhil) mahlûkatını bir karanlık içinde yarattı" hadisine dayandırır ve sonrasında bu hadisi tasavvufî bir şekilde tefsir eder. Mutasavvıflar bu sözü, varlık mertebeleriyle izâh ederken zulmet içinde yaratılma hâdisesinin "taayyün-i evvel" de gerçekleştiğini söylerler. Buna göre Vücûd-ı Mutlak, taayyün-i evvel mertebesine tenezzül ettikten sonra, kendi zâtına ve sıfatına zuhûrundan dolayı zâtında bulunan kemâlleri ortaya çıkarmayı muhabbet sebebiyle istemiştir. Bu hâdiseye mutasavvıflar, "Hakikat-i Muhammedî" demektedirler. Şâir, zulmet içinde yaratılma hâdisesini, mutasavvıfların bu görüşlerine bağlı olarak açıklamaktadır:

Ki zulmetde yaratdı ḥalkı Allâh

Ne ḥikmetden bilinsün ol da va'llâh

Bu zulmet hem küdüret hem kesâfet

Yoğıdı illâ muṭlaḳdur leṭâfet

Eḥadiyyet nûrında yokdı bunlar

Zire oldur viren kevneyne envâr (B.3874-76)

O hâlde, bütün mahlûkâtın yaratılma sebebi, "muhabbettir." Âlemlerin yaratılma sebebi de, Hakk'ın resûlünü sevmesidir:

Muḥabbet Ḥaḳ şıfatıdur bil evvel

Ḥudâdan ḳopdı sevmek key eşitgel

Ki pes sevdi yaratdı ol Rasûlin

Muḥabbetle bulur bulan uşûlin (B.3902-03)



Nitekim, “Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.” sözü de buna işâret etmektedir. (vr.2a). Şâir, “Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.” âyet-i kerimesini (Zâriyât/56) de iktibâs eder ve manzûm olarak aktarır:

Pes yaratmadum buları dir İlâh

İllâ kulluķ’çün münezzeh pâdişâh (B.3547)

Bir başka beyitte şâir, Hakk’ın canları yaratmaktan muradının Hz. Peygamber’in canı olduğunu söyler:

Yaratdı cânları ol Ferd-i Hādî

Bulardan cân-ı Aḥmeddür murâdı (B.2466)

Cenâb-ı Hak insanı bir avuç topraktan yaratmıştır.

Yaratduñ bir avuç topraķdan iy Ḥaķ

Saña yalvarup eydür luḫfila baķ (B.1732)

Bu toprak, Cenâb-ı Allah’ın kudret elinde kırk gün yoğrulmuştur. Daha sonra onun beden kalıbına Hak’tan bir nefha üflenmiştir:

**Ḳāle Celle Celālū “Ḥamirtü ṭynete Ādeme bi-yedeyyi erba’ine şabāḫan”**

Girü ol dem rûḫıla hem bu beden

Cem’ oldı eydeyin gör kim neden

“*Ve nefāḫtü fîhi*” teşrîfi ki var

Vâsıtasuz oldı şöyle âşikâr (B.4243-44)

“Allah insanı kendi sûretinde yaratmıştır.” hadisini iktibâs eden şâir, “kendi sûreti” ifâdesinin iki mânâyâ delâlet ettiğini söyler:

Yaratdı âdemi Tañrı Te’âlâ

Ki kendü şüreti üzre ol A’lâ

İki ma’niye eyler bu delâlet

Bunu bilseñ gider sende melâmet (B.1086-87)

Bu iki mânâdan biri insanın bedenine, diğeri rûhuna yöneliktir. Beden olarak insan “Allah” lafzına benzer. İnsan iki ayağı üzerine dursa, bir elini aşağı sarkıtıp diğeri elini koltuğunun altına koysa ve başını da ortadan giderse “Allah” lafzı ortaya çıkacaktır:

Vü âdem şekli dahı eyledür dir  
Ne yüzdendür olmsun uşta taķrır

Çün âdem dursa örü başsa ol pây  
Bir elin aşğa sarķıtsa iy bay

Vü bir elin ķosa ķoltuķda kim var  
Başı çün ortadan gide dir ol yâr (B.1102-1104)

Allah'ın insanı sûreti üzerine yaratmasındaki ikinci mânâ, insanın bâtınıyla alakalıdır. Hakk'ın insanın gönlüne yerleştirdiği, zevk, şevk, sıdk, safâ, rikkat gibi huylar, Allah'ın insanı kendi sûretinde yaratmasının bâtnî tezâhürleridir:

Bu sözden bil murâd Hâķ şüretidür  
Bularuñ ma' nîsi uş şüretidür (B.1096)

“Allah” lafzındaki bulunan iki tane “lâm” harfi, Allah'ın biri gizli biri açık iki sıfatına işâret etmektedir. Bu sıfatların zâhir nişâni (harekeli lâm harfi), insanın “ahsen-i takvîm” üzerine yaratılmasıdır. Şâir, “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarat- tık.” (Tîn 95/4) âyet-i kerimesini sözlerine delil olarak getir:

Bu zâhir ni' metuñ uşta nişâni  
Didi ahsen-i takvîm anda şâni

Ki gökçek eyledi insânda şüret  
Kalan maħlûķa göre gör ne ķudret (B.1889-90)

Eserde insanın nutfeden yaratılmasına dâir açıklamalar, Mü'minûn Sûresi'nin 13-14. âyetlerinde yer alan ifâdelerle uygunluk göstermekle birlikte şâirin, kaynağı tespit edilemeyen bazı hadis iktibâslarıyla ve Ebu'l-Leys'ten yaptığı tefsir nakilleriyle tasavvufî yorumlara kaydığını söylememiz mümkündür. Şâir, insanın yaratılışı açıklamadan önce İbn-i Mes'ud'dan bir hadis nakli verir. Söz konusu hadis şöyledir:

“Şüphesiz ki bir mudga (bir çiğnem et) rahme (anne karnına) düşse, Allah da ondan bir insan yaratmak istese, Allah onu, kadının her tırnağının ve saçının altına (ondan bir par- çâ) uçurur. Onlar kırk gece kalır. Sonra (çocuk olmaya elverişli) bir kan olarak onları rahme indirir.”

Cenâb-ı Hak, dilerse bir nutfe katresinden insanı yaratır ve ona can, gönül, akıl ve kan verir:

Kaçan kim dilese ol şun<sup>ç</sup> -ı Şāni<sup>ç</sup>

Yarada nutfeden şüret o ma<sup>ç</sup> nî

O nutfe kaçresinden ide âdem

Vire cân u gönül<sup>ç</sup> akl<sup>ç</sup> u hem dem (B.2556-57)

O nutfe anne rahminde bir müddet duru ve kendisine ferman geldiğinde bulunduğu yerden hareket eder. Öncesinde ak olan nutfe sonrasında kızıl kan hâline döner. Kırk gün geçtikten sonra bir muzga (et parçası) hâlini alır. Onun üzerine “mâlikü’l-erhâm” isimli bir melek gelir. Melek, et parçasını yatmış görür, fakat o muzganın içinde Hakk’ın yazdığı ak yüzü, kara gözü görmez:

Olur pes ol<sup>ç</sup> alağ çün giçe kırk gün

Hemân muzğa bil andan n’ola ol gün

Ki vardur bir ferişte anuñ adı

Didiler mâlikü’l-erhâm o yadı

Olur emr ol melek pes şöyle kim var

Gelür ol muzğanuñ üstine iy yâr

Görür bir pâre et yatmış yatur ol

Nazar eyler bu kez Hağ fetğ ider yol

Evet ammâ anuñ içinde ağ yüz

Çara gözler görünür uş budur söz

Ferişte anı görmez illâ arı

Ki yazmış kudretinden anı Bārî (B.2570-75)

Şâir, Mü’minûn Sûresi’nin 14. âyetini (“En sonunda kemiklere et giydirdik.”) iktibâs eder ve insanın âzâlarının nasıl yaratıldığı anlatır:

Göze görmek ele tutmağ kulağa

Eşitmekler bağışlar şola sağa

Yüze hüsn ü göze revnaķ leṭāfet

Olur pes zārf-ı ayna bu kesāfet

Ḳımıldar anda barmaķlar tıtar el

Bu naķle cān u dilden tıt Ḳulaķ gel (B.2588-90)

İnsanın iki elinde on parmak ve bu on parmakta yirmi sekiz mafsal vardır. Bu sayı, Kur'ân-ı Kerim'in yazıldığı harf sayısına denktir:

Yigirmi hem sekiz ḫarfüñ bilā-şek

Olupdur mażharı pes dutma sen şek

Tamāmet uşta Ḳur'ān ol ḫurūfla

Olur ma' lūm oķınur naķli şöyle (B.2593-94)

Yani insanın her bir âzâsına Hz. Allah, gizli pek çok mânâlar, sırlar yerleştirmiştir. Bunu “mukarreb ehli” (veliler) bilir, fakat onlar da söylemez:

Niçe sır vardur anda kimse bilmez

Muḫarrebler bilür illā ki dinmez

‘ Aceb işdür bu iş key şun' -ı Şāni'

Bir Ādem oğlanında bunca ma' nī

Ḳoyupdur uş nihādında nihānı

Ki şöyle añla bu iki cihānı (B.2595-97)

Müellif, insanın yaratılışına dâir kaynaklarda rastlanamayan bazı sözleri hadis olarak nakletmiştir. Bunlardan biri şöyledir:

“Allah, insanı on dört nesneden yaratmıştır. Bunlardan dört tanesi babadan, dört tanesi anneden, altı tanesi de Allah'ın verdiği hazinelerdendir(gelir). Babadan gelen dört şey, cilt (ten), kemik, sinir ve damardır. Ve anneden gelen dört şey, et, yağ, kan ve saçtır. Ve Allah'ın hazinelerinden gelen altı şey, işitme, görme, koku alma, tat alma ve rûhtur.” Müellif, daha sonra yukarıda Türkçe tercümesi verilen sözü manzûm olarak nakleder.

Bil on dört nesneden oldı pes ādem

Ki tā insān adın bulmuş hemān-dem

Anuñ dördi atasından u dördi  
Anasından çeker uş bunca derdi

Ḥazā'in-i Ḥudādan altısın bil  
Neden neden olınsun uşta te'vīl

O dört nesne atadan oldı zāhir  
Kemük deri siñir ter evvel āhir

Vü ammā anadan olan nedür dir  
Et ü kan yağ u saç var eyle tedbīr

Ḥazīnu'llāhdan olan altı yā ne  
Eşit ol da dinilsün bu beyāna

Eşitmek görmek ü zevk şemm ü hem rūḥ

Ḳulaḳ uşta ki naḳl olsun nedür rūḥ (B.3755-61)

#### **2.1.2.6.2.18. Kabir Hayatı**

Eserde kabir ehlinin ahvâlinin anlatıldığı müstakil bir bölüm yer almaktadır (vr.48b-49a). Kabir hayatının sıkıntılarına dâir aktarılanlar, okuyucuya îkâz mâhiyetindedir. Bölümde kabir hayatına dâir son derece etkili bir şekilde ve tahkiye tarzında şunlar anlatılmıştır:

Sabah akşam iki melek kabir ehlinin yanına gelir ve onlara “ey pâdişâhlar, ey sultânlar, ey beyler, ey seçkinler ve sıradan insanlar” şeklinde seslenir:

Nidâ ider bular iy pâdişâhlar

Ki sizden ancalar eylerdi āhlar

Vü iy sultânlar iy begler bulara

Nidâ eylerler anlar āşikāre

Vü hem iy ḥāş u 'ām pes cümle nāsa

Eger bir bir disem gelmez kıyāsa

Şâirin, meleklerin hitap ettiği grupta pâdişâh, sultân ve beylere öncelik vermesi dikkat çekicidir. Zira dünya hayatı ile en fazla meşgul olanlar bunlardır. Kimisinin hükümdarlığı kimisinin de malı mülkü bulunmaktadır. Fakat kabirde bunların hiçbir önemi kalmamıştır. Nitekim şâir de bunu dile getirir. Mal, mülk, taht, saltanat, eş, evlat vs. hepsi dünya hayatında kalmıştır ve bütün bunların kabirde artık bir faydası dokunmamaktadır:

Çoduñuz tahtuñuz hem evlerüñüz

Dağı seyrānuñuz hem evlāduñuz

Çanı ol māl ü mülk hem işlerüñüz

Dağı hem çavmüñüz hem eşlerüñüz

Oğuldan kızdan atadan anadan

Vü hem bunca huzūr u hem ğınādan

Bulardan ayrılup uş ğurdasız siz

Esir olup yalıñuz şöyle işsiz (B.1333-36)

Yılan, çıyan ve akrep gibi hayvanlar onların sinelerini kendilerine yuva etmişlerdir. Dünyada yüzünün güzelliği ile övünenler, kendilerine çok kıymet verilenler, yüzü benli, gözü kara niceleri, üzerlerine üşüşen karıncalara şimdi yiyecek olmuşlardır:

Yılan çıyan ‘ aķārīb sinüñüzde

Yuva itmişler anlar sineñüzde

İ gül yüzlü benefşe saçlu maħbūb

İ ‘ anber koķulu iy çadri mergūb

İ beñlü yüzlü kara gözlü ma‘ şūķ

Çarınca yir seni üstüne üşüp

Şalınup nāzıla yirde yürürken

Ki mihrüñ aya güne ta‘ n ururken (B.1337-40)

Melekler, kabir ehline Allah katında bir istekleri olup olmadığı sorar. Hepsinin de temennisi, kendilerine bir fırsat daha verilmesi, dünya hayatına geri dönmeleri ve orada Hakk’ın adını zikrederek kendilerini affettirebilmeleridir. Ancak Cenâb-ı Allah, onlara

müsaade etmez. Zira kendilerine dünya hayatında pek çok fırsat verilmiştir ve onlar bunun kıymetini bilmemişlerdir:

Çü Hâzretten cevâb ire olara

Ki yok destûr size dine bulara

Şu dem kim vardı fırsat dimedüñüz

Bunuñ kaydın öñinden yimedüñüz (B.1349-50)

Şâir, bu hâldeki kabir ehlinin bedbahtlar olduğunu ifâde eder ve okuyucuya o günü hatırlatarak Cenâb-ı Hakk’a gece gündüz ibadet etmeyi, “Hû” ismini hem dille hem kalp ile söylemeyi tavsiye eder:

Gel imdi iy qarındaş añ o günü

‘İbâdet eyle Hâkka dün ü günü

Dilüñde Hû di hem qalbüñde di Hû

Ki tâ vaşl u vişâle ilede Hû (B.1367-68)

#### 2.1.2.6.2.19. Kabz u Bast

Kabz u bast, ümit ve korku (recâ ve havf) hâllerinden sonra, neşe ve endişe hâllerinden önce gelen iki tasavvufî hâldir. Bast keyiflilik, kabz sıkılma anlamındadır. Havf ve recâ, mübtedîlerin; bast ve kabz âriflerin hâlidir. Bastı da kabzı da veren Allah’tır. Kabz hâlindeki kul, tutuk ve zihnen kısır bir hâldedir. Aklına ve gönlüne bir şey gelmez, bildiklerini unuttur. Bast hâlinde gönlü şen, zihni açıktır.<sup>554</sup>

Şâir bir beytinde, kabz hâlinin Cenâb-ı Allah’ın Celâl; bast hâlinin Cemâl isminin tecelîsi olduğunu söyler:

Celâlınden nişân ağıyâr olanlar

Cemâl başta Celâl qabza tolanlar (B.1158)

“Allah” lafzında dört harf vardır. Bu harfler dört meleğe işâret etmektedir. Bu dört melekten biri olan Cebrâil, hem ilmin vâsıtasıdır hem de kalp (gönül) mukâbilidir. Kabz ve bast, kalpte cereyan eden hâllerdir. Sâlikin veya ehl-i tarikin kabz ve bast hâlini yaşaması, Kur’ân’da kişiyi sıkı ve rahatlatan âyetlerdir. Bunlar, Cebrâil vâsıtasıyla gerçekleşmektedir. Zira o, ilâhî kelâmı getiren bir vâsıtaadır. Asıl müessir ise Hz. Allah’tır:

<sup>554</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.67.

Cebrā'îl 'ilme olupdur vāsita  
Ger gerek kabza gerek kim bāsita (B.1798)

Pes mü'essir Hākdur esbābdur bular  
Cümle feyz maḥlūka bil andan tolar

Nitekim Cibrîl olupdur vāsita  
Tā ki Qur'ān ine kabza bāsita (B.4124-25)

Kabz kelimesinin, tasavvufî anlamı dışında sözlük anlamı olan “tutmak, teslim almak, alıkoymak” anlamında kullanıldığı beyitler de bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte bu kelime, Azrâîl'in insanın rûhunu alması anlamında kullanılmıştır:

Ancılayın oldı 'Azrā'îl daḥı  
Kabz ider ervāḥı ol da iy aḥî (B.4126)

#### 2.1.2.6.2.20. Kalp-Gönül

Kalp, tasavvufta bilgi (mârifet) kaynağı olması bakımından önemlidir. Sûflere göre dinî hakikatler ve ilâhî sırlar hakkında bilgi edinmenin en güvenilir yolu kalptir. Akıl bu alanda yetersizdir. Ancak kalbin doğru ve güvenilir bilgi vermesi için olgunlaşması, günah kirinden, bilgisizlikten, taklit ve taassuptan temizlenmesi gerekir. Mutasavvıflar, kalp tasfiyesi veya nefis tezkiyesi denilen bir yöntemle temizlenen kalbin, dinî ve ilâhî hakikatleri doğrudan ve aracısız olarak bileceğine inanırlar. Onlara göre, vahiy gibi ilham da kalbe gelir. Kalbin gayb âlemine bakan bir penceresi vardır. Buna kalp gözü denir. Üzeri günah kiri ve bilgisizlik pası ile örtülü olan bu göz, mücâhede ve riyâzet denilen usûllerle temizlendiği takdirde, mânevî âlemi ve oradaki gerçekleri görebilir. Bu yolla kazanılan bilgilere mârifet, irfan, ilham, bâtinî ve ledünnî ilim gibi isimler verilmiştir.<sup>555</sup>

Câmiü'l-Envâr'da kalp ve gönül üzerinde önemle durulmuştur. Zira burası, Hakk'a ulaşma vâsıtasıdır. İnsanın muhabbete binâen yaratılması, Hakk'ın yine muhabbetle bulunabilmesini gerektirir. Bunun yeri ise kalp/gönüldür. Eserde bu kavramlarla ilgili çok sayıda âyet ve hadislere yer verilmiştir. Bu iktibâslardan bazıları şöyledir:

*“Elbette bunda, (akleden) bir kalbe sahip olanlar için ibretlik bir uyarı vardır.” (âyet)*

<sup>555</sup> Uludağ, “Kalp”, *DİA*, C.24, İstanbul: TDV, 2001, s.231.



“Müminin kalbi Allah’ın evidir.” (hadis)

“Haberiniz olsun, cesette bir et parçası var ki, eğer o sağlıklı olursa cesedin tamamı sağlıklı olur; eğer o bozulursa, cesedin tamamı bozulur. Haberiniz olsun, bu et parçası kalptir.” (hadis)

“Müminin kalbi Allah’ın evidir.” (hadis)

Câmiü’l-Envâr’ın genelinde, kalp ve gönül anlamca birbirini karşılar şekildedir. Nitekim şâir, beyitlerinde bunu çok defalar tekrarlar:

Kalb diyü gönle dağı diler ‘ayân

Nitekim Qur’ân ider andan beyân (B.1800)

Şâir, kalp ve gönülle ilgili çeşitli benzetmelere de başvurmuştur. Eserin bir bölümünde teni ulu bir şehre benzeten şâir, kalbi bu şehrin hurma bağı, gönlü Hakk’ın sarayı olarak düşünür. Akıl, göz, kulak ve burun, bu bağın bekçileri hükmündedir:

Tenüñ bir ulu şehristân gibidür

Vü kalbüñ bâğ-ı naḥl-istân gibidür (B.2766)

Vü köşk yapdum ki gögsüñdür muḥayyâ

Ḳamu yokdan olupdur ḥayy u iḥyâ

Serâyumdur benüm göñlüñ kim uş ḥâş

Gerekdür idesin bu emre iḥlâş

Anuñ üstinde yapdum ḳal‘a vâḥid

Ḳamu eşyâ ki uş bu naḳle şâhid

İçinde pās-bân diz-dâr ḳodum var

‘Aḳ’ldur göz ḳulaḳ enf ola bunlar (B.2769-72)

Gökyüzü ile gönül arasında benzerlik bulunur. Güneş ve ay, gökyüzünün nurudur; buna “felekî” denir. İman ve irfan, gönül göğünün nurlarıdır; buna da “melekî” denir:

Güneş hem ay çerâğ oldu cihâna

Olar’çün dir felekî ada sana

İmân ‘irfân çerâğdur gönle pes ol

Anuñ ismi melekîdür budur yol (B.2871-72)

Felekî, dördüncü gökten; melekî, muhabbet burcundan doğar:

Felekî uş ʘođar dördünci gökden

Eger kim ay ʘulū´ ı oldu öñden

Melekî pes ʘođar burc-ı muḥabbet-

Den eyle nađl ider ol nūrı ümmet (B.2873-74)

“Allah” lafzındaki dört harf; gönül, nefis, akıl ve cana işâret etmektedir. Dört melek de bu dört varlıktan hâsıl olmuştur. Cebrâil, gönlün mukâbilidir. Zira ilim, hikmet ve mârifet Hak’tan gelmekte ve Cebrâil vâsıtasıyla gönlüde ortaya çıkmaktadır:

Cebra´ıl gönle muḳâbildür bu dem

Pes gönül mişlidür anuñ iy dedem

Bil gönül şol nesnedür kim ma´rifet

´İlm ü ḥikmet anda olur bu şıfat (B.1795-96)

Şâirin üzerinde önemle durduğu husûslardan biri de kalp temizliğidir. Zira bütün mevcûdât, “muhabbetullâh” sebebiyle var olmuştur. Bunun için, sevginin tezâhür ettiği yer olan kalbin (gönlün) önemi büyüktür. Gönül bir aynadır ve günahlar onu tozlandırır. Bu günah tozlarının ibadet ve tövbe süpürgesiyle temizlenmesi, yani tasfiye-i kalp gerekir ki, o aynada Allah’ın cemâli temâşâ edilebilsin:

Pes ´amel ʘođrı gerekdür bu yola

Tâ ki maḳşûdı anuñ ḥâşıl ola (B.3936)

Eserin farklı bölümlerinde de şâir, kalp temizliği ve nefis tezkiyesi üzerinde durmuştur. Tarikat yolunda ilerleyenler, tasfiye-i kalple meşgul olmalıdır. Kalbin tasfiyesi, ahlâkın düzelmesine ve nefse yular vurmaya bir vesiledir:

Ne ʘariḳ birle giderler ol yola

Nenüñ üzredür binâsı ne ola

Taşfiye-i ḳalbe meşğül olalar

Ol sebebden zevḳ ü şevḳe ʘolalar

Tebdîl-i aḥlâḳ işi ḳorlar bular

Taşfiye-i ḳalb yiter nefse yular (B.4813-15)

Kalbin tasfiyesinin şartı, dünya sevgisini ve ona meyli bir kenara bırakmak ve gönlü tamamen Hak'la doldurmaktır. Kişi, kendine bir uzlet yeri seçmeli ve halktan uzaklaşmalıdır. Onların arasına katılmak demek, dünyaya meyletmek demektir. Bütün şerhlerin kaynağı da budur. Yani kişi önce tecrîd (dış dünyaya âit arınma) sonra tefrît (kalbe âit arınma) hâline ulaşacaktır.

İmdi taşfiye-i kalbün şartı var

Tecrîd-i şüret kıla iy bahtiyâr

Ya' nî dünyâ sevgüsün terk eyleye

Hubb-ı Hâkî göñline berk eyleye

Kendüzine 'uzlet ide ihtiyâr

Ol 'âdetler kim tabî' at üns tutar

Kim anuñla üns bulmuşdı olar

Giçe andan zire şerr andan tolar

Tâ kim ol tefrîd demine irişe

Ol 'amel için be-gâyet durişe (B.4825-29)

Şâir, "Müminin kalbi Allah'ın evidir." hadisinden yola çıkarak kalbi Cenâb-ı Allah'ın tecelli ettiği bir makâm olarak da görür. O, bedendeki bir arş gibidir ve Cenâb-ı Allah'ın rahmâniyet sıfatı orayı kaplamıştır. Bu yönüyle arş âlem-i kübra, kalp âlem-i suğradır. Ancak, kalbin emn ü aman bulması gerekir. Böyle olursa o kalp, Hakk'ın sırlarına açık hâle gelir:

Âdemün kalbi cihânda 'arş gibidür ol hemân

Ger olursa kalb eger ol buldı'sa emn ü amân

Ola esrâr-ı İlâhîye maqâm ol dâr-ı yâr

Hâk Te'âlâ ola nâzır merhametle her zamân (B.4032-33)

Ancak herkesin gönlü Hakk'ın has bir evi olmaya lâyük değildir. Kimisi cevherle dolmuştur; kimisi bir samanlık gibidir. Samanlık gibi olan kalp, türlü pislik ve kirlerle doludur. İblis, böyle bir kalbe devamlı ok atıp durmaktadır:

Her kişinün göñli olmaz ol Hudâya beyt-i hâş

Kimine 7olmış cevāhir kimisi beyt-i řāmān

Dürlü eřġāl-i ħabā'ış 7opdolu olmış ki var

İblīs aña 7arşu dā'im o7 atar 7ekmiş kemān (B.4035)

Eserde, kalple ilgili müstakil bölümler yer almaktadır. (vr.149a) Bu bölümlerden birinde, kalbin hālleri açıklanır. “*Haberiniz olsun, cesette bir et parçası var ki, eđer o sağlıklı olursa cesedin tamamı sağlıklı olur; eđer o bozulursa, cesedin tamamı bozulur. Haberiniz olsun, bu et parçası kalptir.*” hadisinden yola 7ıkan řâir, insan dışında hayvanlarda da kalp denilen bir et parçası (muzga) bulunduğunu, insanın tevhid zikriyle kalbini temizlemesi gerektiği söylenir. Aksi takdirde o kiři, sūreten hayvanlara döner. Bu kişiler, hem bu dünyada hem de āhirette kördür:

şöyle bilgil işbu 7albün şüreti

Var-durur dimiř Rasūl bu sīreti

Muzġa didi ya' nī ol bir pāre et-

Dür ki vardur cümle ħalk7da key oñat

Hem 7alan ħayvānlaruñ da vardur uş

řol pehlūda olur pes eyle gūř

şol şanavber şeklidür uş bilesin

Zikr-i tevĥidile anı silesin

Ol etüñ pes cānı vardur şöyle bil

Adı 7albdür hem yürekdür dağı dil

Yokdur ol cān pes 7alan ħayvānlaruñ

Var-durur ammā Ādem ođlanlaruñ

Hey ādem ol var ādem ol iy kişi

Tā kim insān-veş idesin sen işi (B.4153-59)

Bu et parçasının sālīh olması, bedendeki bütün āzāların sālīh olması demektir. Eğer o fāsīt olursa bütün beden fāsīt olur:

7açan ol olsa řālīĥ cümle a' zā

Olur şâlih irer ol demde feyze

Vü ger kim olsa fâsid hep cesed bil

Olur fâsid budur ol emre te'vîl (B.4028-29)

Şâir, eserinde “kalb-i hakîkî” kavramına değinir. Kalb-i hakîkî, her insanda yoktur. O kalp, Hakk'la ünsiyet sahibidir. Hakk'ın ilham ve feyzleri o kalbe devamlı sûrette gelir. Diğer kalpler ise hamdır, olgunlaşmamıştır:

Kim ancak anlaruñ var albi dir Hak

Kim üns bulmuş ola Haka muakak

Vü hem ol albe irer irse ilham

Olardan gayrılar ola aña ham (B.4172-73)

Kalb-i hakîkîye sahip olan kişiyi Cenab-ı Allah, aşka köle yapar. Fakat ona sahip olmayan kişi hayvandan da belki daha değersiz olur:

Eger alb-i hak ola sende

Biraur uş seni dost ' ışı bende

Vü ger olmazsa alduñ şöyle ebter

Ki hayvn gibi belkim daı kemter (B.4177-78)

Kalb-i hakîkî, gayb âlemine açıktır. Bu bakımdan kalple gayb arasında bir iletişim söz konusudur:

Vü albden irişür gayba vü gaybdan

Ne irer gör çün ol far oldu ' aybdan (B.4013)

Kalbin, nefsin ve rûhun seyr ü sülûkla temizlenmesi neticesinde, kişiye bazı sırlar da keşf olunmaya başlar:

Muaddemdür ki şöyle dir ol ebrr

Ki zr keşf olur anlara esrr (B.3891)

#### **2.1.2.6.2.21. Kanaat**

Gönül zenginliğı ve açgözlü olmama anlamına gelen kanaat kelimesi, eserde toprakla gelen altı nesneden ve güzel huylardan biri olarak vasfedilmiştir:

opraıla altı nesne geldi bil

Kim anuñla ola ma‘ mūr şehr ü il

Eydeyin bir bir ol işden ol hab̄ir

Şaçayın gön̄lüñ evine misk ‘ ab̄ir

Pes kanā‘ at şabr u h̄ulq terk ol gelen

Hem ğanimetd̄ür tevekküld̄ür alan (B.3618-20)

Ateş ve rüzgârla gelen ve ahlâk-ı zemîme olarak kabul edilen hırs, kendisinin zıddı olan kanaat gelince kaybolur:

Pes ulu oğlı ama‘ dur bilesin

Zıddıdur anuñ kanā‘ at kılasın

Ol gelincek bu gider andan hemân

Bulasın sen şerr-i şerrinden amân (B.3708-09)

#### 2.1.2.6.2.22. Keşf-Kerâmet

Keşf kelimesi, sözlükte açığa çıkarma, perdenin açılması, örtülü olanı açma, gizli olanı meydana çıkarma, sezme ve tahmin anlamlarına gelmektedir. Sûfilere göre maddî ve duyulur âlemden gelen tesir, kir ve pas, kalbin gayb âlemini görmesine engel olan bir perde (hicâb) oluşturur. Riyâzet ve tasfiye ile bu perde kalkınca, gayb ayân-beyân görünür. Bu perdenin açılmasına, yani kalp gözünün açılmasına keşf denir.<sup>556</sup>

Keşfe erişmek, bu yolla esrâra vâkıf olmak için seyr ü sülûk şarttır:

Sülûk itdi olar işbu maâma

Müşâhid oldılar esrâr-ı tamma (B.3893)

Keşfin, ilmin ve vâkıa hâllerinin sâlikte ortaya çıkma sebebi, Allah’ın isim ve sıfatlarının esrârına ulaşabilmektir:

Ki bunca keşfe vü ‘ ilme sebeb bu

Vaâyî‘ sırrın izhâra sebeb bu (B.2024)

Eserde, halvetteki sâlikin bazı vâkıa hâllerini yaşaması keşf olarak değerlendirilir. Keşfedilen bu vâkıa hâlleri, sâlike görülen çeşitli sûretlerdir.<sup>557</sup>

<sup>556</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.213.

<sup>557</sup> Geniş bilgi için bu çalışmada bkz. “Vâkıa” bahsi, s.436.

Bu vaqāyi‘ keşf olunmağdan bilün

Var-durur üç fā’ide kaydın kıluñ (B.4938)

Müellif, “O, keşf hâlinde, müminin kalbinde hakikat nûrunun ortaya çıkmasıdır.” sözünü iktibâs eder ve keşfi mârifetin bir mertebesi olan ayne’l-yakînle birlikte açıklar. Bu makâmda, aklî ve naklî delillere ihtiyaç yoktur. Keşfle birlikte gayba âit bütün perdeler aradan kalkar ve sâlik, gaybî esrârı gönül gözüyle görmeye başlar:

Yaqîn şol nürdur ammâ añla rāzı

Ki Hâk olsun kamu kullara rāzı

Hicâb keşf olan andan görünür ol

Hudâ virsün kamu ‘uşşâka key yol (B.5353-54)

Keşf kelimesi, kerâmet ile birlikte de kullanılmıştır. Eserin başlarında yer alan bir beyitte, tasavvufî hâller arasında keşf ü kerâmet de zikredilir:

Bu menzil ü maqâmâtı diyem uş şemm ü şâmâtı

Vü hem keşf ü kerâmâtı dökem bahri bu enhâra (B.39)

Kerâmet, peygamberlik iddiasıyla ilgisi olmaksızın bir kişide hârikulâde bir hâlin zuhûr etmesidir. Kerâmet, Hakk’ın velisine bir ikramıdır. Sûfiler, kevnî ve sûrî kerâmete ( su üzerinde yürümek, ateşte yanmamak vs.) fazla önem vermez, bunun mekr-i ilâhî olmasından korkarlar. Veli kemâle erdikçe kerâmeti azalır. Kerâmet izhâr eden sahtekârdır, kendisinden irâdesi dışında kerâmet zâhir olan ise velidir.<sup>558</sup>

Câmiü’l-Envâr’da kerâmetle ilgili çok sayıda beyit yer almaktadır. Müellifin kerâmete bakışı, yukarıdaki izâhlar çerçevesindedir. Seyr ü sülûkta, sâlike gayb âleminde pek çok yardım, nimet ve kerâmet gelmektedir. Ancak sâlikin bunlara iltifat etmemesi gerekir. Eğer bunlara iltifat ederse, Hakk’ın ona ileride ikram edeceği daha büyük nimetlerden mahrum kalır. Zira bütün bu kerâmetler, Hakk’ın onu imtihanından başka bir şey değildir:

Aña gayb ‘âleminde ire dâ’im

Kerâmetler ‘inâyetler ne‘âyim (B.4553)

Bu maqâmda eger sâlik bil anı

<sup>558</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.211.

Olursa mültefit uş aña ya‘nī

Olursa iltifāt ‘aynıla nāzır

O ni‘ metlere kim Hāḡ ide ḡāzır

O ḡazret ni‘ metinden ḡala maḡrūm

Bu naḡle müttefiḡdür Şām u ger Rūm

Şınar Hāḡ anca yerden mekr olur bu

Egerçi irmiş oldıysa da ḡoş-bū (B.4556-59)

Şâir, kerâmet kadehiyle ser-mest olan pek çok kişinin fenâ makâmına geçemediğini, zira kerâmetin kendileri için bir put olduğunu söyler:

ḡicâb altındadır ehl-i kerâmet

ḡalurlar mecmū‘ -ı maḡcūb olur mât

Kerâmet anlara pes büt olupdur

Evet ‘aks iden ‘irfana ḡolupdur (B.4570-71)

Onlar, bu kerâmet izhârıyla yüzlerini Hak’tan halka döndürmüşlerdir. Şâir, bu hâlden Allah’a sığınır:

Çevürdi yüzlerin ḡalka o Hāḡdan

Olar fark eylemezler azı çoḡdan

Ne‘ ūz bi’llāh mine’l-mekkār-ı ḡaddār

Mine’l-ḡavri ve ba‘de’l-kevri kim var

Şıḡınırız ḡudāya fürḡatinden

Ki ba‘de’l-vuşlat uş red Hāḡ ḡatından (B.4574-76)

Sûfilerin “istidrac” adını verdikleri, sâlih olmayan kişilerde görülen bazı hârikulâde hâller de vardır. Şâir, bu tür hâllerden bahseder ve gerçek velilerin kerâmet izhâr etmekten sakındığını söyler. Zira keşişler gibi nice kâfir tayfası vardır ki, gökte uçmakta, suda yürümektedir. Bunların hâli velâyet cümlesinden değildir:

Olur küffârda da bu küfri birle

Uçar gökde yürür şuda da şöyle



Evet kâfirdür ĩmān bulmamışdur

Kim ol vaşl u viřāle şolmamışdur

Eşidürsin riyāzetle keşişler

Olar da uşta bil ol řāli işler

Vilāyet dimedük illā olara

Kim istidrāc olur ol āřikāre (B.4581-84)

Müellif, Bāyezīd-i Bestāmī'nin kerāmetler gösterdiğini, ancak onun vuslat suyunu hiç içmediğini, yani Hakk'a ulaşamadığını söyler. Bestāmī, Cāfer-i Sādık'la karşılaşması sonrasında kerāmet göstermekten vazgeçmiştir. Zira Hakk'a artık ulaşmıştır:

Ki hiç içmezdi Hāđdan vuşlat ābın

Götürmemişdi ol řālden niķābın

Çün oldu Ca' fer-i řādık aña eş

şu řāle irdi kim 'ālem ider reşk

Bu kez bildi Hūdāyı irdi vařla

İrişdi ķatresi ol başr-i aşla (B.4599-4601)

řāir, ehl-i hālin kerāmete aldanmayacağını, kerāmeti halka ifřā etmeyeceğini söyler:

Kerāmet nite olmaz ehl-i řāle

Evet aldanmaz anlar ol mařāle (B.4604)

Anı gizler bu řāķdan eylemez fāř

Zire andan yitürür ancalar baş (B.4607)

Kerāmet, Hak'tandır, onundur; insan ancak bir ālettir. Dolayısıyla kişinin kerāmeti kendinden bilmesi doğru olmaz:

ķamu emr ü kerāmet hep Hūdānuñ

Ki sensin āleti ancak řod anuñ (B.4614)

Kerāmetin gāyesi, Hakk'a kulluk etmek ve ona ulaşmaktır. Bu yönüyle kerāmet, vāsita-dan başka bir şey değildir:

Hemān maķřūd Hūdādur mā-sivādur

Bular cümle yoğı varı sevâdur

Kerâmet uşta bir hıdmetdür ancak

İder kulluğın ol emre varıncağ (B.4615-16)

Eserde, Şeyh Şiblî, Zünnûn-ı Mısrî, Bâyezîd-i Bestâmî gibi ünlü mutasavvıfların kerâmetlerinden de söz edilmiştir.

#### 2.1.2.6.2.23. Kibir-Tevâzu

Kibir ve tevâzuya, çeşitli vesilelerle eserde temas edilmiş; kibrin imana zarar verdiği, benlik davasının kibir olduğu anlatılmış; tevâzuya büyük önem verilmiştir.

Hakk'ın kullarının isteğini geri çevirmekten utandığını hadis iktibâsıyla nakleden şâir, kulların bazılarının ona el kaldırıp da duâ edemeyecek kadar kibir sahibi olduklarını söyler:

Niçeler ellerin kaldurmaz aşlâ

İderler 'âr o kibren ire faşla (B.2096)

Kibir, dört unsurdan biri olan ateşle beraber insanın tabiatına konmuştur, dolayısıyla tasavvufta ahlâk-ı zemîme olarak nitelendirilir:

Odıla dört dürlü âlet geldi uş

Biri kibr ü hem hâsed tama' vü püş (B.3626)

Kibir, nefis-i emmâre denen yedi başlı ejderhânın başlarından biridir:

Birbirine key yağın eşdür bular

Pes yedinci kibr olur iy nâm-dâr (B.2260)

Ateşle gelen kibrin zıddı tevâzudur. Tevâzu geldiğinde kibir ortadan kaybolur:

Hem ikincisi kib'rdür n'idesin

Pes tevâzu' zıddıdır çün idesin

Ol gelincek ol gider durmaz yağın

İllerin târâc ider kılur ağın (B.3710-11)

Toprağı Cebrâil'e mukâbil tutan şâir, tevâzunun topraktan geldiğini söyler:

Tevâzu' hem emânet hilm ü varı

Pes andadur bular ol oldı yâri (B.1814)

Hız. Âdem'in cennette güzel elbiselerle övünerek gezinmesi, Hız. Zekeriya'nın eteğini salındırarak dolaşması, Hız. Dâvud'un mescitte göğsünü gererek yürümesi ve Hız. İsa'nın göğre çıkarken yanında iğne bulundurması, eserde kibre dâir nakledilen kıssa ve menkıbe türü misâllerdir. Şâir, peygamberler için bile övünmenin yanlış olduğunu söyleyerek kişilerin kibir konusunda dikkatli olmalarını ister:

Şalındırmağ etek yeg oldı mekrûh

Bu ma' niden kim ol râh ola meftûh

İrer kibre vü fahre andan ol er

Bu iş menhî vü mekrûhdur muğarrer (B.2278-79)

Altın ve ipek erkeklere haramdır. Eğer fakirlere karşı övünme vâsıtası olarak görürlerse, bu eşyaları kadınların da kullanması haram olur:

Harîr altun nisâya da helâlî

Fağîrler üzre fahr itmezse 'âlî

Olar da kibr iderse ire zecre

Harâm bigi ' azâb olur o hicre (B.2280-81)

Vâkıada görülen rüyalar tâbir edilirken kaplan ve arslan, kibir ve yücelik kavramlarının sembolü olarak görülür:

Kibr kaplan yücelik arşlan ola

İkisi dahı yaramaz bu yola (B.4983)

#### 2.1.2.6.2.24. Kıyâmet

Kıyâmet kelimesi, birkaç beyitte İsrâfil'in sûra üfleme vakti anlamında kullanılmıştır. Eserin diğer beyitlerinde bu kelimeye, genellikle, âhiret hayatı ve mahşer meydanı anlamları yüklenmiş, şâir, o günün sıkıntı ve korkusuna karşı Müslümanları tedbirli olmaya çağırmıştır.

Şâir, aşağıdaki beyitte kıyâmet vakti İsrail'in "sûr"a üflemesini, Cenâb-ı Allah'ın "Zâhir" isminin zuhûru olarak açıklar:

Ki Zâhir isminün n'ola zuhûrı

Kıyâmetde diyem çün ura şûrı (B.1171)

Eserde şâir, gönlü güneşe benzetmiş ve güneşe “felekî çerâğ”; iman ve irfana, gönlü aydınlatan “melekî çerâğ” adlarını vermiştir. Felekî çerâğ, kıyâmet vakti onun heybetinden yere dökülür ve söner. Melekî ay, asıl kıyâmet zamanında parlamaya başlar, onun bulunduğu gönüller aydınlık ve sevinçli olur:

Felekî ay kıyâmet heybetinden

Dökülüp yire söynür hikmetinden

Melekî ay kıyâmet perdesinden

Ki baş kaldura anuñ erdesinden

‘Arâşât meydânın taldura nûrı

Anuñla bula mü ’minler sürûrı (B.2891-93)

Aşağıdaki beyitlerde kıyâmet kelimesi, âhîret hayatı/mahşer meydanı anlamları kazanmıştır. Bu yönüyle kelime, daha çok korkulacak bir zaman olarak düşünölmüş; bu kelime ile halâs-cezâ, cennet-cehennem ve ateş gibi kelimeler bir arada kullanılmıştır.

‘Azâb u hem ‘iķâb dürlü maķâmât

Şevâb u köşk ü hulle temm ü tāmât (B.1172)

Şâir, kıyâmette cehennem azabından kurtulmak için İhlâs Sûresi’ni okumak gerektiğini söyler. Bunu okuyanlar cezâdan da halâs olacaklardır:

Ķıyâmet ıssısın sen görmeyesin

Dilerseñ okı imdi sen “Ķul hüva ’llâh” (B.513)

Oķıyan hem Ķalâş ola cezâdan

Ķıyâmetde ‘anâ ’dan hem feza‘ dan (B.533)

“Ķuli’lîh” kelimesini sık sık söyleyen kişinin gönlü/bedeni, kıyâmette, “dûzah” kelimesinin maddî ve mânevî ağırlığından emin olacaktır:

“Ķuli’lîh” diseler ağırdı dile

Pes ağır gelmesün Ķalıt oldı bile

Ķıyâmetde daĶı tâ ola rāĶat

Dûzah Ķarfın aceb mi ķılmasa yâd (B.977-78)

Anı görmez misiz şol kırkacak vaqt

Hudādan çün ola yevmü'l-kıyāmet (B.1164)

#### 2.1.2.6.2.25. Küfür-Şirk

Küfür kelimesi sözlükte, örtme, gizleme, Allah'a ve dine âit şeylere inanmama; şirk kelimesi, Allah'a ortak koşma anlamlarına gelmektedir.<sup>559</sup> Küfür içinde bulunana kâfir, şirk içinde bulunana müşrik denir. Eserde bu iki kelime, tasavvufî anlamdan uzak, sözlük anlamlarıyla kullanılmışlardır. Bununla birlikte şâirin, bu kelimelerle ilgili çeşitli tasavvufî mülâhazaları da bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte şâir, kâfirlerin de Allah'ın birliğine inandıklarını söyler. Ancak onların kabul etmedikleri husûs, tevhiddir. Tasavvufta vahdet-i vücûd görüşü dâiresinde, kâinattaki bütün eşya ve fiiller, Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarının zuhûrundan/tecellisinden ibârettir. Küfür ve iman da böyledir. Şâir, eserindeki bir beyitte küfrün Hakk'ın Celâl isminin; imanın Cemâl isminin şîârı olduğunu söyler:

İmān uşta Cemālinüñ şî'arı

Hidāyet pertevinden oldu arı

Küf'r oldu Celālün iktizāsı

Ki bunda ' arz olur pes muktezāsı (B.3785)

Küfür ve iman, bu iki ismin zuhûru olduğu gibi Hakk'ın irâdesi ile insanın gönlüne yerleştirilir. Yani küfrü de imanı da veren Cenâb-ı Allah'tır:

Dilirse düşürür anı Celāle

Dilirse garķ ider nūr-ı Cemāle (B.3789)

Şâir, iman ve küfrün görünüşle değil kalple alakalı olduğunu söyler. Zira, sûreten mümin görünen ama gerçekte kalbinde kuvvetli küfür bulunan insanlar vardır. Kâfirlerde de ilâhî emir ile müminde bulunan güzel yüz bulunabilir. Bunlar insanı aldatmamalıdır:

Ki bir mü'min görürsin oldu kâfir

Olur mü'min bu küffardan da vâfir

Bu mü'minde olan ol hüsn-i şüret

Olur küffarda da bā-emr-i kudret (B.3792-93)

<sup>559</sup> Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Ankara: Aydın Kitapevi, 1993, s.533.

Nitekim Şeyh Abdürrezzâk, bir Hristiyan kızında o ilâhî güzelliği görmüş ve ona âşık olmuştur:

‘ Aceb ‘ Abdü’r-rezzâk ol şeyh-i kâmil

Geyüp zünnâr biline oldu ‘ âmil

Ne gördi ol kızuñ yüzinde yâ ol

Ki bir Tersâ kıızıydı irdi çün yol

Yitürdi kendüni geydi bilini

Yine Hâk şakladı gönli ilini (B.3796-98)

İmanın ve küfrün ortaya çıktığı yer gönüldür, kalptir. Burası nasılsa, vücudun tamamı öyle olur. Gönlü eğer Cenâb-ı Allah kaplarsa, vücudun bütün âzâları hayır işler üzere olur. Gönle o âdil pâdişâh hükümdar olmazsa, bütün âzâlar da gönül de küfür üzere olur:

İmdi anlarda kamu a‘ zâ vü dil

Cümle küfr üzre ki bunca eyü bil (B.2540)

İman ağacı eğer ibadet ve zikirle sağlamlaştırılırsa ona bir şey olmaz. Ancak yine de küfür yelinden korkmak gerekir:

Pes imân dağı yıkılmaz degmeden

Anı dâ’im şuña buña egmeden

İllâ kim küfrüñ yelinden kork hemân

Andan artuğundan ol bulur amân (B.3125-26)

Şâir bir beytinde de küfrü toza benzetir ve rahmet yelinin onu gönülden tamamen temizlediğini söyler:

Anuñ üzre pes esdürdi o Sulţân

Ki rahmet yilini tâ bula amân

Nifâkuñ hem ü küfrüñ tozın ol yel

Çıkarıdı taşra andan şöyle evvel (B.3447-48)

Sâlikin vâkıada gördüklerine dâir eserde bazı yorumlar yapılmıştır. Eğer sâlikin gördüğü kâfir ise bundan murat olunan, kişinin nefs-i emmâresidir:

Görse kâfir uşta nefsûn bilesin

Ol şıfat-ı küfriyyedür silesin (B.5021)

Eserde, şirk ve ism-i fâili olan müşrik kelimesinin, küfür ve kâfir kelimeleriyle aynı anlamda, Allah'ın birliğine inanmayan, puta tapan - Hristiyan, Yahudi ve diğer kavimlerle bilhassa Mekkeliler için kullanıldığını görmekteyiz. Hristiyan ve Yahudiler, Cenâb-ı Allah'ın zâtına insanî tasavvurlar yükledikleri için; Mekkeliler putperestler de Allah'a ortak koştukları için kâfir ve müşrik sıfatları ile anılmaktadırlar. Eserin bir bölümünde İhlâs Sûresi'nin nüzûl sebebinden bahsedilir ve farklı kavimlerin, Cenâb-ı Allah'ın sûrede geçen hangi vasıflarına karşı çıktıklarından bahsedilir. Yahudiler, Hz. Allah'a "Samed" (eşi ve benzeri olmayan) ismini lâyük görmemişlerdir. Hristiyanlar, İsa Peygamber'i Allah'ın tecessüm ettiği varlık olarak gördükleri için sûredeki "lem yelid" (doğmamıştır) ifâdesini reddetmişlerdir. Putperestlerse, sûredeki onun birliğine ve hiçbir şeyin kendisine denk olmadığına dâir ifâdeleri inkâr etmişlerdir. Yani İslâm dışındaki milletler, İhlâs Sûresi'nin insanların zihninde, kalbinde oluşturmak istediği "Allah" tasavvuruna itiraz etmişlerdir. Bu bakımdan şâir, İhlâs Sûresi'nin İslâm dışındaki inançlara müntesip herkese ayrı ayrı cevap veren ve onların itirazlarını boşa çıkaran ilâhî bir kelâm olduğunu ifâde etmektedir:

Şamed isminle redd itdi cühûdlar oldılar bed-nâm

Kaçan kim "lem yelid" geldi şavar tersâyı ol Allâh

Çü "küfven" ü "eşad" didi şular kim büt-perest idi

Oları anda redd itdi budur kim naql ider Allâh (B.443-44)

#### 2.1.2.6.2.26. Mürid-Tâlib-Sâlik

Tasavvuf yoluna girmek yani sülûk yapmak isteyene "tâlib", yolun başlangıcında olana "mübtedî", bu yolda mesâfe kat edene "sâlik" (ehl-i sülûk), yolun sonuna ulaşana "müntehî" denir.<sup>560</sup> Mürid kelimesi de "tarikata giren ve şeyhe bağlanan, derviş, bende, kendisi için Hakk'ın irâde ettiğinden başka bir şey irâde etmeyen, Hakk'ın irâdesi karşısında kendi irâdesini hiçe sayan..." gibi anlamlar taşımaktadır.<sup>561</sup>

<sup>560</sup> Uludağ, "Sülûk", **DİA**, C.38, İstanbul: TDV, 2010, s.127.

<sup>561</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.263.

Câmiü'l-Envâr'da mürid kelimesi çok fazla geçmez. Bunun yerine, sâlik ve tâlib kelimelerine daha çok yer verilmiştir. Tâlib kelimesi, tasavvufî anlamı dışında sözlük anlamıyla da (isteyen) kullanılmıştır. Dünyayı isteyen, Hakk'ı isteyen vb.

Mürid, halvette kalbini, nefsin ve rûhunu arındırma ile meşgul olur. Fakat her müridin talebi, kendi tâkatıncadır:

Mürîd-i şâdık uş ger tâkatınca

Ṭaleb ide bu esrâra geçince (B.4850)

Tasavvufî anlamda tâlib kelimesi, daha çok seyr ü sülûk çerçevesinde “sâlik” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Ancak bu kullanımlardan hareketle, tâlibin seyr ü sülûktaki mübtedî veya müntehî mertebelerini tespit etmek mümkün görünmemektedir. Aşağıdaki beyitlerde, sülûktaki bir tâlibin nefsin ve rûhunu beslemesinden söz edilmiştir. Nefsin ve rûhun beslenmesi, terbiye dışında herhangi bir nesne ile olmaz. Onun gıdası, mânâdan (ibadet ve zikirten) ibârettir:

Nesneyile olmadı mümkün çü bil

Terbiyet birle o beslene i dil

Ṭalibüñ hem uş gıdâsı cânınuñ

Ma' nî yüzinden olur vâқи' anuñ (B.5295-96)

Eserin bir bölümünde de tâlibin fenâfillâh makâmına ulaşmasından söz edilir:

Ṭalib andan pes ol haçça'l-yaķine

Gelür aşlın eşit ol n'ola yine

Fenâ-fi'llâh didükleri haberdür

Anuñ ehli bilüñ key mu' teberdür (B.5371-72)

Bazı beyitlerde sâlik ve tâlib kelimeleri bir arada kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şâir, seyr ü sülûkta pek çok kişinin kendisine bahşedilen feyiz ve kerâmet sebebiyle benlik taslayıp yarı yolda kaldığından bahsederken bu kişiler arasında sâlik ve tâlibleri de zikreder:

İ niçe sâliküñ şâdık u ṭalib

Vü ' aşık kim olupdur ' ışkı ğâlib

Ki ḫarâbât-ı ervâḫda kerâmet



Ꞑadehinle olurlar Öyle ser-mest (B.4566-67)

Tâlib kelimesi, tasavvufî anlamı dışında da eserde kullanılmıştır. Bu kelimeye, aşağıdaki beyitte ‘‘Hakk’ı isteyen’’ anlamı yüklenmiştir:

Di yâ Aḥmed sen anlara baña tâlib olanlara

Budur dermân için çäre bu yüzden lafz-ı kâla’llâh (B.669)

Bu kelime, aşağıdaki beyitte de dünya kelimesi ile birlikte yine ‘‘isteyen’’ anlamında kullanılmıştır:

Olar dost dir bular dünyâya tâlib

Gelüp ide ‘amel nûr ola ğâlib

Olar’çün dirler uş bed-baḥt bu yâda

Vü hem dirler ‘itâban bu nidâda (B.1363-64)

Eserde sâlik kelimesinin kullanımı, mürid ve tâlib kelimelerine göre daha yaygındır. Sâlik kelimesi, bazen tâlib kelimesinin anlamını karşılamakta, bazen de sülûk mertebeleri sebebiyle beyitlerde yer almaktadır. Şâir aşağıdaki beyitte, irfan makâmına ulaşmak için Hz. Peygamber’in Őerîatını ve tarikatını kişinin kendine rehber edinmesi gerektiğini söyleyerek, ehil birine varılarak tarikata girilmesini tavsiye eder:

Bütûn taḥşîli ḳandan ola ḥâşıl

Ki insân ola bu ‘irfâna vâşıl

İdingil sen vesîle ol Rasûli

Pes andan bulasın sen bu vuşûli

Anuñ Şer‘in ṫariḳin eyle pîşe

Ki mey renginle rekîn ola Şîşe

Senüñ sırruña sırrın âyine ḳıl

Bu Şânı Őânuña Şân eyle iy dil

İriş bir ehline ol sen de sâlik

Olasın tâ ki bu ‘irfâna mâlik (B.129-33)

Eserin tarikata girenlere tarikat ve hakikat bahisleriyle ilgili bilgi aktarılan bölümünde (vr.129a, Fas lun fî Beyân-ı Ahvâl-i Tarîk ve Beyân-ı Hakikat) şâir, sâlikin bu yolda nelerle karşılaşacağını, ne tür zahmetlere gireceğini anlatır ve ona göre tedbir alması gerektiğini söyler:

Ne görür sâlik bu yolda çün gide  
Hem bu zahmet kim çeker ney'çün ide  
  
Kim kişi bilmek gerekdür işini  
İşine göre görür ol düşüni (B.3612-13)

Sâliki sülûkta bekleyen pek çok tehlike vardır. Bunlardan biri de kendisine verilen feyiz ve kerâmetlerdir. Eğer sâlik bunlara iltifat ederse yolundan geri kalacaktır:

Bu maķâmda eger sâlik bil anı  
Olursa mültefit uş aña ya' nî  
  
Olursa iltifât 'aynımla nâzır  
O ni' metlere kim Hâķ ide hâzır  
  
O hâzret ni' metinden ħala maħrûm  
Bu naķle müttefikdür Şâm u ger Rûm (B.4556-58)

Bütün bu zorluklar sebebiyle sâlik olanın bu yolda gayret etmesi gerekmektedir:

Pes edebdür her beyânı söylemek  
Sâlik olan uş gerek ceħd eylemek (B.5141)

Sâlik için sülûkta bir şeyhe mutlaka ihtiyaç vardır:

Ol maķâmdan giçebilmez ħanı yol  
Ol taşarruf kim ħopar sâlikden ol (B.5317)  
  
İmdi muħtâc oldu ħayra lâ-cerem  
Aña ħayrıdan taşarrufdur kerem  
  
Vâķı' a andan aña ħandan olur  
Şeyħ vilâyetinden olur çün görür (B.5320-21)

### 2.1.2.6.2.27. Nefis

Tasavvufta nefis denilince şer ve günahın kaynağı olan, “kötü huy ve süflî arzuların tamamı” anlamına gelen ve kötülüğü emreden (Yusuf 12/53) nefis anlaşılır. Tasavvufta insanın kendini tanıması çok önemlidir. Nefsini bilmek Allah’ı tanımanın en sağlıklı yoludur. “Nefsini bilen Rabbini bilir” ifâdesi bu bağlamda çok sık kullanılır, bazen de hadis olarak rivâyet edilir. Esmâ tarîki denilen tarikatlarda nefsin yedi mertebesi ve sıfatı (emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziye, zekiye/kâmile) olduğu kabul edilir ve bu mertebelere (akabe) “atvâr-ı seb‘a” adı verilir. Bu tarikatlarda nefis terbiyesi (seyr ü sülûk) bu yedi mertebenin her birinde Allah’ın yedi isminden (lâ ilâhe illallâh, Allah, Hû, Hakk, Hay, Kayyûm, Kahhâr) birinin zikredilerek aşılması sûretiyle gerçekleştirilir.<sup>562</sup>

Câmiü’l-Envâr’da üzerinde çok durulan husûslardan biri de, “nefs” tâbiridir. Nefsin kötülükleri, vasıfları, nefsin mertebeleri nefsin nasıl terbiye edilebileceğine dâir husûslar, bu meyânda nefisle ilgili âyet ve hadis nakilleri eserde önemli yer tutar.

Nefisle ilgili çok sayıda beyit olmasının sebebi, nefs-i emmâre olarak tâbir edilen nefsin en alt mertebesinin, insanın hem bu dünyada hem de âhirette Hz. Hakk’a vuslatına mâni olmasıdır. Nitekim bir beytinde şâir, bunu güzel bir şekilde dile getirmiştir:

Senüñ nefsüñ amân virmez anuñ’çün cân aña irmez

Göñül bâğında gül dirmez göñül irmezse cilâya (B.4793)

Nefis, anâsır-ı erbaa yaratılırken yelle birlikte gelmiştir ve kişiyi Allah’a isyâna teşvik eden bir vasfa sahiptir:

Dağı dört dürlü heves ol yilile

Bilegeldi naql olınsun dilile

Tizlig ü nefis ü yalan u hem riyâ

Uşta bunlar hiç yaramaz Tañrıya (B.3624-25)

Bu sebeple, canla birlikte yaratılan akla uymak ve nefsi terk etmek gerekir:

Pâdişâhuñ pertevindendür ol iş

Ko bu nefsi yürü var ‘aqla yapış (B.3631)

<sup>562</sup> Uludağ, “Nefis”, **DİA**, C.32, İstanbul: TDV, 2006, s.527-528.

Hz. Allah, insanda bazı hâssalar (kuvvetler) yaratmıştır. Bunlar kuvvet-i akl, kuvvet-i şehvet ve kuvvet-i gazâptır. Gazâp eğer nefis yolunda giderse, ondan çok kötü hâller ortaya çıkar:

Ger kaçan deprense andan bil gâzâb

Başmasa andan çeker ol çok ‘ azâb

Ya‘nî Hâkdan taşra işe kaçışa

Nefs yolında yıldırım-veş şakışa

Çıpar andan çok sıfatlar eyle bil

Her biri bir yırtıcı pes tola il (B.3676-78)

Kuvvet-i şehvet harekete geçse, nefis o an züht ve islahattan şapar. Arzuları artarak devam eder, mescitlere girmek istemez. Uyumak, yemek-içmek, yaramaz işler yapmak, dâima rahat olmak ister. Hırsı artar ve doğru yolu istemez:

Her kaçan deprense şehvet ne kıpar

Nefs ol dem zühd ü işlâhdan şapar

Nefs ârzuları artar ber-devâm

Dilemez mescid cemâ‘ât yâ imâm

Uyumağ eyü yemek içmek diler

Her yaramaz işlere ol dış biler

Dâ‘imâ ister ki râhat ola ol

Hırsı artar istemez ol doğru yol (B.3688-91)

Kişideki akıl kuvveti nefsin bu tür meyillerine engeldir. Kişiyi hayır işlerine ve ibadetlere yönlendirir:

Çuvvet-i ‘aklı kaçan kim direnür

Uşta ol dahı ne işler hep denür

İktizâ eyler ki a‘mâl ide hoş

Hayr u a‘mâl üzre dâ‘im ide cüş

Pes şalât u şavm olur hep pîşesi

Hakkı sevmek dün ü gün endîşesi (B.3692-94)

Kişinin Allah'a ulaşabilmesi için rûhun sultân, nefsin ona kul yapılması gerekir. Nefis bir kelpdir ve şerîat ipiyle bağlanmalıdır; ta ki insanın bütün âzâları hayır işlerine yönel-  
sin:

Rûhı sultân eyle nefsi aña kul

Tâ bulasın bu vişâle sen vuşul

Bağla nefsi kelbi var şer' ipi'le

Kim bu a' zân hayr işe yapıla (B.2528-29)

Nefsini sultân kılanlara karşı çıkan müellif, bu tür kimselerin doğru yoldan ayrılıp eğri yola gittiklerini söyler. Böylece bütün âzâlar kötü işler işlemeye başlar. Göz zinâya, el harama yönelir; kişi mescitlere gitmek ve diğer ibadetleri yapmak istemez. Eğlence, iştret, zinâ, dünya arzusu, nefsini sultân edinenlerde görülen kötü davranışlardandır. Bu kişilerin gideceği yer cehennem ateşidir. Bunlar, Cenâb-ı Allah'ın dergâhından reddedilip kovulurlar. Müellifin burada bahsettiği nefis, emmâre mertebesindeki nefistir:

Vây saña kim nefsi sultân idesin

Doğru yolu koyup egri gidesin

Pes 'alâmet anı eyle kılmâğa

Cümle a' zâ fâsid ola bilmege

Göz zinâya el harâma irişe

Hem ayak dağı o dâra girişe

Mescide varmağa kılmaz ol heves

İşi şurb-ı hamr ola özi nekes

Çenge vü çalgıda 'ıyş u 'iştete

Düşe gönli tül-i emle fikrete

Hem zinâ katında ma' zür olısar

Uşta anlar işbu işe tolısar

Râ' iye yarın bulur nâr-ı caḥîm  
Hem ṭa'âmı ola zaḳḳûm şurb ḥamîm

Pâdişâh merdûd u maḳḥûr olısar  
Raḥmet-i dîdâra maḥrûm olısar (B.2530-37)

Eserde nefisle ilgili izâhlar yapılırken “Nefsini bilen Rabb’ini bilir.” sözü de nakledilir. Tasavvufta insan, “âlem-i suḡrâ”dır. Kâinatta ne varsa insanın özünde toplanmıştır. Bu sebeple insanın kendisini tanıması demek, kâinatı ve onu yaratan Rabb’ini tanıması demektir. Nefisbu yönüyle, insanı kötülöklere yönlendiren sâik olmaktan çıkmış, insanın zâtı mânâsını kazanmıştır:

Ki her kim bildi nefsin bile Rabbin  
İçürdi kendüye ol devlet âbın (B.1111)

Müellif, eserin başka bir bölümünde “Nefsini bilen Rabb’ini bilir.” sözünü tekrarlar. Burada can Yusuf Peygamber’e, nefis Züleyha’ya benzetilmiştir. Nefis Züleyha’sı can Yusuf’unu, zülûf bağını (câzibesini) kullanarak iki parmağının arasında esir almıştır. Bu teşbihte nefis, insanın zâtı olmaktan çıkarılmış ve ona nefis-i emmâre anlamı yüklenmiştir:

Çünkü cân Yūsufi yâr ki gör n’ide  
Sırr-ı gül-sitânını seyrân ide  
Nefs Zeliḥâsı iki barmağı’la  
Ḳıla efgân zülf bendi bağı’la (B.4729-30)

Câmiü’l-Envâr’da “nefs-i insanî” tâbiri de bulunmaktadır ki, bu tâbir “rûh-ı hayvanî” olarak da isimlendirilmiştir. Nefs-i insanî, kalp vâsıtasıyla kanla birlikte damarlara giden bir buhardır:

Ol buḥâr kim nefis-i insânî idi  
Rûḥ-ı ḥayvânî de olmuşdı adı  
Cümle a’zâya yayılır ḳanıla  
Ger müşerrefseñ ki bu ‘irfânıla (B.4899-4900)

Bu nefsin, bütün hayvanlarda bulunma gibi bir vasfı vardır. Nefs-i insanînin insan tabiatına gâlip gelmesi, insana pek çok fenâlıklar yaptırır. O hâlde, bu nefsin zikir ateşiyle

yakılarak kontrol edilmesi gerekir. Böyle yapılırsa, o insanda hayvanî sıfatlar da yok olur:

Her Һayvānuñ şıfātı anda var  
Nicedür vaşfin eşit iy nām-dār  
  
Eyle tūt kim cümle Һayvānāt ‘ amū  
Bir havān içre döküp Һoyduñ Һamu  
  
Şanki andan yaradıldı ol hemān  
Nefs-i insānī buluñ andan amān  
  
İmdi zıkrūñ nārı yaҺsa ger birin  
Bir daҺı zāhir olur tutar yirin  
  
Ol Һadar olmağ gerek meşgūl ol er  
Zıkre kim hep gide andan ol meger  
  
Cümle Һayvānāt şıfātın tā gide  
Kim meleke bula gör andan n’ide (B.4910-15)

#### 2.1.2.6.2.27.1. Nefsin İyi ve Kötü Sıfatları

Eserde, nefisle birlikte çeşitli huyların yaratıldığından söz edilir. Bunların bir kısmı iyi huylar ve bir kısmı kötü huylardır. Kötü huylar ateş ve rüzgârla, iyi huylar su ve toprakla yaratılmıştır. Kötü huylar, kendilerine tâbî olanları cehenneme, iyi huylarsa cennete götürür:

Odıla yelle gelenlerle olan  
Yarın anlardur caҺīm içre tolan  
  
Şuyla toprakla gelenler n’ideler  
Küçücek dār-ı na‘īme gideler (B.3704-05)

Müellif, kötü sıfatların “ahlâk-ı zemîme” olduğunu söyler. Bu sıfatların her biri, iblisin yularıdır. Nefisle beraber kötü huylar gibi iyi huylar da (ahlâk-ı hamîde) yaratılmıştır. Tamah-kanaat, kibir-tevâzu, gazâp-sabır, buhl-sahâvet, kin-nedâmet, riyâ-ihlâs, dünya sevgisi-Allah sevgisi, şehvet-riyâzet, arzu ve hevesler- ölümü hatırlamak, kötü davranış-

lar-güzel davranışlar, haset-hilm, enâniyet-fenâ nefisle birlikte yaratılan ve birbirine zıt olan kötü ve iyi huylardır. Müellif, kötü huyların her birinin ulu bir ejderhâ, her birinin iblisin nefsi olduğunu söyler ve onlardan yakınır:

Âh bulardan dâd u feryâd n'idelüm

Bunlaruñ def' in ne yüzden idelüm

Her biri olmuş bir ezder key ulu

İçlerinde cāndur uş yüzi şulu

Nefs-i ifrīt başlarıyla durısar

Dem-be-dem cānuñ o rāhın urısar

Her biri iblīs-i maḥz̄dur bilesiz

Pes aña göre yarağın kılasız (B.3732-35)

Bu kötü huylar, kişiyi Hak'tan ayırır. O nefis, yüzü kara bir zâlimdir; ne Allah'a ne de peygambere hürmeti vardır. O nefis kelbinin gayret edilerek bağlanması, zikir yoluyla onunla devamlı mücâdele edilmesi gerekir:

Gördüñüz ne beslerüz iy mü'minān

Dürlü ni' metlerle düşmendür inan

Geydürüñ dürlü libāsı tonaduñ

Oı kalın döşekler üzre dünedüñ

Gerek olur seni Ḥaḫdan ayıra

Ne teraḫḫum eyleye ne ḫayıra

Uşta bir zâlimdür ol yüzi ḫara

Ḥürmeti yoḫ Tañrıya peygāmbere

Ceḫd idüp ol kelbi bağlañ bendile

Zıkr idüñ dā'im dürişüp cengile (B.3739-43)



Eserin farklı bölümlerinde rüzgâr ve ateşle birlikte gelen ahlâk-ı zemîmelerin neler olduğuna dâir açıklamalar mevcuttur. Şâir, rüzgârı dört tür hâssa geldiğini söyler. Bunlar, “tizlik, nefis, yalan ve riyâ”dır. Ateşle gelen huylar, “kibr, haset, tamâ ve pûş”tur:

Dağı dört dürlü heves ol yilile

Bilegeldi naql olınsun dilile

Tizlig ü nefis ü yalan u hem riyâ

Uşta bunlar hiç yaramaz Tañrıya

Odıla dört dürlü âlet geldi uş

Biri kibr ü hem hased tama<sup>c</sup> vü pûş (B.3624-26)

Toprakla birlikte altı güzel huy gelmiştir. Bu huylarla şehirler ve iller mâmur olur. Bunlar, “kanaat, sabr, hulk, terk, ganîmet, tevekkül”dür. Suyla gelenler dört tanedir: “Sehâ, safâ, nazar, vasl”:

Pes kanâ<sup>c</sup> at şabr u hulq terk ol gelen

Hem ganîmetdür tevekküldür kalan

Uşta toprakla gelenler bu-durur

Bunlar uş cümle eyüden hû-durur

Şuyıla dört dürlü hâşıl geldi bil

Kim sehâ vü hem şafâ yâ ehl-i dil

Hem nazar hem vaşl aña bunları

Pes<sup>c</sup> abes yirden geçürme günleri (B.3620-23)

Şâir, dört terkip üzere yaratılmış olan insanda, bu terkiplerle gelen iyi ve kötü huyların devamlı mücâdele hâlinde olduğunu da belirtmektedir:

Od u şu toprağ u yelden eyledi

Andan aña cân virdi söyledi

Her birinle niçe nesne geldiler

Birbirine hep muhâlif iş diler (B.3616-17)

### 2.1.2.6.2.27.2. Nefsin Mertebeleri

Mutasavvıflar, seyr ü sülûk ile nefsi kötü huylardan kurtarıp güzel huylarla donatmayı amaçlamışlar ve bu sebeple “atvâr-ı seb’a” denilen yedi aşamalı bir sistem geliştirmişlerdir. Onlar, aslında bir tane olan nefsi (nefs-i nâtıka), almış olduğu sıfatlara göre mertebelere ayırmışlar ve bu mertebeler için belirli isimler tayin etmişlerdir. Nefsin olgunlaşma sürecinde aldığı bu isimlerden oluşan kategoriye “nefis mertebeleri” denilmektedir. Nefsi mertebelere ilk ayıran kişi, Cüneyd-i Bağdâdî’dir. O, Kur’ân âyetlerine dayanarak nefis için beş aşama belirlemiştir. Bu beş mertebe, İbnü’l-Arabî tarafından yedi sınıfta incelenmiştir.<sup>563</sup> Bunlardan nefs-i emmâre, üzeri yoğun ve kalın perdelerle örtülü nefis; nefs-i levvâme, üzeri hafif ve ince perdelerle kaplı nefis; nefs-i mülhime, üzeri nûr-zulmet karışımı perdelerle kaplı nefis; nefs-i mutmainne, bir öncekine göre nûrlu perdelerin ağırlıkta olduğu nefis; nefs-i râziye, bir öncekine göre nûrun daha fazla, karanlığın daha az olduğu nefis; nefs-i marziye, bir öncekine göre nûrun daha fazla, karanlığın daha az olduğu nefis; nefs-i kâmile (nefs-i zekiye), perdelerin tamamen kalktığı, zulmetin kalmadığı nefis makâmıdır. Birinci nefisten yedinci nefse doğru gelindikçe cismaniyet, zulmâniyet, kesâfet azalırken derece derece rûhâniyet, letâfet artar. Her nefsin bir âlemi, bir seyri, bir hâli, bir vâridi, bir mahalli, bir müşâhedesi, bir ismi ve bir nûru (rengi) vardır.<sup>564</sup>

Câmiü’l-Envâr’a göre, insanın rûhu beden kalıbında ortaya çıkınca, kendisiyle beraber nefs-i emmâre de yaratılmıştır. Nefs-i emmâre, yedi başlı ejderhâdir. Bu yedi baş, hırs, haset, şehvet, gazâp, buhl (cimrilik), hıkd (kin) ve kibirdir. Bu yedi başın her birinde yine bin tane baş vardır:

Nefs-i emmâre yidi başlu ki var

Bu-durur uş başları bir bir i yâr

Yine her başında biñdür başı hem

Bunları bilmek olur gâyet ehem (B.2361-62)

Her bir başında yetmiş bin dili olan bu nefis, bütün başlarıyla ağzını açar ve her zaman insanın rûhuna zehir saçar:

<sup>563</sup> Öncel Demirdaş, “Köse Ahmed Trabzonî’ye Göre Nefs ve Nefsin Kategorileri”, **Fırat Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, 2013, S.18-1, s.160-161.

<sup>564</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.274-275.

Cümle başlarıyla ağzın açısar

Dem-be-dem zehrin o cāna şaçısar (B.2367)

Eserde nefsin bütün mertebelerinden bahsedilmez. Nefs-i emmâre üzerinde en fazla durulan mertebedir. Bunun dışında, nefs-i emmâre mertebesini geçen kişinin mutmainne, râziye ve marziye makâmılarına ulaşacağından söz edilir, Kur’ân’ın Fecr Sûresi 28. âyetine (“Sen ondan râzı o da senden râzı olarak Rabb’ine dön!”) atıf yapılır:

İy müsülmânlar görüñ nefis nitedür

Muţma‘ inne uşta bundan ötedür

Bunları geçmek gerek tâ iresiz

Muţma‘ inne il ü şehrin göresiz

Tâ ki size “irci‘î” ire hiţâb

Râziyye marziyye ola hem hisâb (B.3736-38)

### 2.1.2.6.2.27.3. Nefis Terbiyesi

Mutasavvıflar, nefis terbiyesine büyük önem vermişlerdir. Zira nefis, insanın Hakk’a ulaşmasında en büyük engeldir. Nefsin terbiyesine dâir en güçlü ve tesirli vâsıta zikir-  
dir.

Câmiü’l-Envâr’ da nefis terbiyesi üzerinde çok durulduğunu görmekteyiz. Müellif, zikir vâsıtasıyla kalbin, rûhun ve nefsin terbiye, tahliye ve tasfiye edilmesi gerektiğini söyler. Müellif bir beytinde “Hû” zikrinin önemini anlatırken, Cenâb-ı Allah’ın da bu zikre karşılık verdiğini ve nefsin âhûnun miski gibi güzel olacağını söyler:

Çü sen Hû diyesin ol saña yâ hû

Hemân nefsüñ olur pes misk-i âhû (B.720)

Nefsin terbiyesi ile ilgili olarak eserde “tezkiye-i nefis” tâbiri kullanılır. Nefis tezkiyesi, “nefsi, kendisine bulaşan kir ve pastan temizleyerek onu emmâre mertebesinden mutmainne mertebesine çıkarmak, rûhu mânevî kirlerden arındırmak”<sup>565</sup> anlamına gelen tasavvufî bir istilâhtır.

<sup>565</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.360.

Müellif manzûmelerinde, rûhun mu yoksa nefsin mi önce tezkiye edilmesi gerektiğine dâir farklı görüşleri aktarır. Bir gruba göre nefis tezkiyesi olmadan rûhun tahliyesi, arındırılması, temizlenmesi de mümkün değildir:

Bir niçe tayfa idüpdür ittifâk  
Anuñ üzre illâ tutmazlar nifâk  
  
Şöyle mâdem tezkiye-i nefis aña  
Hâşıl olmayınca bak eydem saña  
  
Tahliye-i rûh müyesser olmaya  
İşbu ‘ irfânla kemâle tölme (B.4260-62)

Diğer bir grup ise, önce rûh tahliyesinin, sonrasında nefis tezkiyesinin gerekli olduğunu söyler:

Didiler bir tã’ife dağı cevâb  
İşbu naql ola saña andan şevâb  
  
Tahliye-i rûh hâşıl olmadın  
Ol çerâğa işbu şu‘ le tölmedin  
  
Tezkiye-i nefis mümkün olmadı  
Tezkiye-i nefis idenler şolmadı (B.4263-65)

Yine bu görüşü savunan meşâyihe göre, kişinin rûhunu tahliye etmeden ne kadar nefsinin tezkiye etse de onun tezkiyesi tamam olmaz:

Ger eger bir kimse ‘ ömrin ber-devâm  
Tezkiye-i nefse şarf itse ‘ avâm  
  
Olmaya nefsi tamâm bil tezkiye  
Tã ki bu ten tönü andan eskiye (B.4269-70)

Nefsi terbiye etmenin diğer bir yolu, ibadet etmektir. Zira ibadet olmadan ne iman kemâle erer, ne de nefis ve kalp felâha ulaşır:

İmânı kimsenüñ irmez kemâle  
‘ Amelsüz nitelim kesbsüz o mâle

Gerekdür idesin albũn Őalâhın

Anuñla bulasın nefsũn felâhın (B.4022-23)

### 2.1.2.6.2.28. Raks-Devrân

Tasavvufta raks ve devrân aynı anlamda kullanılmaktadır. Kâdiriyye, Rufâiyye, Halvetiyye ve Mevleviyye gibi zikir-i cehrîyi esas alan tarikatların yaptıkları zikir, devrân ve raks olarak adlandırılır. Devrân/raks toplu veya ferdî olarak yapılmaktadır. Toplu olarak yapıldığında dervişler, hem kendi hem de zâkirbaşı veya Şeyhin etrafında dœnerler. Bu sırada ahenkli bir Şekilde “Hũ hũ, yâ Hayy-yâ Hũ” gibi sœzler ve ilâhiler sœylenir. Bu zikirler esnâsında kudũm, def ve ney gibi mũsikî âletlerinin kullanıldığı da olur. Devrân ve raksta coŐmak ve vecde gelmek esastır.<sup>566</sup>

Osmanlı toplumunda œzellikle XVI. ve XVII. yy.da semâ, raks ve devrânın helâl-haram oluşu konusunda medrese ve tekke mensupları arasında Şiddetli tartiŐmalar yaŐanmıŐtır. Medrese mensuplarının pek çoğu, bu zikir Şeklini haram olarak kabul etmişler; mutasavvıflar ise çeşitli risâlelerle âlimlerin bu dœœuncelerine reddiyeler yazarak zikrin meŐru ve helâl olduğunu savunmuŐlardır. Bu tartiŐma, Osmanlı fikir hayatını uzun sũre meşgul etmiştir.<sup>567</sup>

Câmiũ'l-Envâr'ın Şâiri, raks ve devrânın câiz olup olmamasına dâir gœrœŐlerini, İmâm-ı Âzam ve talebeleri olan İmâmeyn'in fetvâlarını yorumlayarak ifâde eder. Üç imâm, aynı mevzũlarda farklı fetvâlar verebilmiŐlerdir. Nitekim raks ve devrân konusunda da İmâm-ı Âzam, talebeleri İmâm-ı Yusuf ve İmâm-ı Muhammed'den farklı dœœünmektedir. Ona gœre cehrî zikir mekrũhtur. Oysa talebeleri bu işi mekrũh olarak gœrmemektedirler:

İmâm A'zam çũ cehre diye mekrũh

İmâmeyn dimedi ol işe bil kũrh (B.908)

Şâir, yaşadığı dœnemdeki Őeyhũlislâmların birbirlerinden farklı dœœündœklerini ve bu yũzden farklı fetvâlar verdiklerini, bazı mevzũlarda İmâm-ı Âzam'ın değil bu iki talebesinin fetvâlarını dikkate alabildiklerini, ama sœz konusu cehrî ve hafî zikir olunca İmâm-ı Âzam'ın gœrœŐlerine sâdik kaldıkların sœyler ve onları bu sebeple eleŐtirir:

<sup>566</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sœzliđũ*, s.105, 291.

<sup>567</sup> Geniş bilgi için bkz. İsmet Kayaoğlu, “Raks ve Devran Etrafında TartiŐmalar”, **III. Uluslararası Mevlâna Kongresi Bildirileri**, Selçuk Őniversitesi: Konya, 5-6 Mayıs 2003, s.291-302; Ahmet İnanır, “Osmanlı'da Semâ, Raks ve Devrân TartiŐmaları Bağlamında Őeyhũlislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye İsnat Edilen ‘Risâle fi Hakkı'd-Devrân ve'r-Raks'ın Âdiyet Sorunu’”, **Usũl İslâm Araştırmaları Dergisi**, S.14, Temmuz - Aralık 2010, s.160-162.

O kavli dutdılar añlañ meşâyih

Görürler cehrî zikri uşta lâyh (B.909)

Şâire göre devrân ve raks eğer oyun gâyesi ile yapılmıyor, insanı cezbeye getiriyor, böylelikle kişinin gönlünü ve rûhunu temizliyor ve arındırıyorsa câizdir. Zira hareket etmek, nefsin şeytanla mücâdelesinde bir âlettir ve cehrî olarak yapılan zikirde kalbe ve gönle fâsit fikir ulaşamaz:

Aña efkâr-ı fâsid bulımaz yol

Kaçan kim cehrile eylerse pes ol

Taharrük aña âletdür ider zârb

Ki ya' nî nefsi şeytânla ider hârb

Evet raks" vü devrân olsa hâlet

Giderse ihtiyârı ola âlet

Velî faşlen ü lu'ben olmaya râst

Revâ görmezler anı ola bî-dest

Ki devre rakşa virmezler rızâyı

Evet hâletse itmezler nizâ' ı (B.917-21)

Şâir, tarikata yeni girmiş bir tâlibin, işe zikr-i hafî ile başlamasına karşı çıkar. Zira ilk aşamada gizli zikir yapmak, kalbe teşvişin (karışıklığın) gelmesine sebeptir:

Ki ya' nî cehren olsa ola ol iş

Evet ihfâda eyler aña teşvîş (B.924)

Bu makâmda yapılan gizli zikir, "Ben zikir yapıyorum." şeklinde kalbe bir vesvese gelmesine de sebep olabilir, ki bu hâl riyâdan başka bir şey değildir:

Menâfi' olmasa pes yâ n'iderler

Şular kim zikrini maḥfî iderler

Dimekdür ya' nî ben zikr eylerem gör

Şi' âridur bu anuñ uşta iy kûr

İrer andan riyâyâ ola ḥamle

Gelürse gönline bu mişl-i nemle (B.927-29)

Bu yüzden ilk mertebede, tâlibin cehrî zikirle işe başlaması gerekir. Daha sonra gizli veya açık zikir yapmasının bir mahzuru yoktur:

Gerekdür evvelâ cehr ide t̄alib

Ki tâ ola bu vesvâs üzre ğalib

Taḥarrük anda âletdür ol işe

Kaçan şıdқан ola ol ola pişe

Çü geçse ol maḳâmdan ide ihfâ

Zire cā'iz-durur cehren ü ihfâ (B.933-935)

Câmiü'l-Envâr'ın başka bir bölümünde de müellif, raks ve devrândan bahseder. Keşf ve ilmin, pek çok vakâyi' sırrının ortaya çıkmasına vesîle, bu zikrin tekrarlanmasıdır. Yine bu zikir ile Hakk'ın zâtına âit pek çok sıfat, kişide görünmeye başlar. Kişi, kerâmet makâmına ulaşır. Bu zikir, cehrî ve hafî; hareketli, sağa sola salınarak ve darp hareketiyle (başı sağdan alıp kalp üstüne doğru vurularak) yapılabilmektedir:

Ki bunca keşfe vü 'ilme sebep bu

Vaḳâyi' sırrın izhâra sebep bu

Vü hem envâr merâtib görmege bu

Ḳadem vaḥdet eline urmağa bu

Daḫı zâtın şifâtın görmege bu

Kerâmet menziline irmege bu

Gehî cehren ü gâh ihfâ olına

Gehî sâkin gehî sağ u şolına

Şalınup eydeler zârb ola ya' nî

Çıkar şeyḫân anuñ içinden ânî (B.2024-2028)

Böyle bir zikir, kişinin içinden şeytanın âniden çıkmasına sebep olur. Ağızdaki zikir, kalpte devam etmeye başlar; kişinin gönül dili ve gözü açılır:

Ki tâ ḳalbe düşüre cehr anı tâ

Bu kez alb eyde zikri anda attā

Göñül dili açılır hem gözi bil

Var imdi sen yarağñ eyle ılığıl (B.2029-30)

### 2.1.2.6.2.29. Rızā

Sözlükte “hoşnut ve memnun olmak, tasvip etmek, beğenmek” anlamındaki rızā kelimesi, dinî ve tasavvufî hayatın temel kavramlarından biridir. Cüneyd-i Bağdādî’ye göre rızā, ilāhî irādeye tâbî olduğı için kulun kendi irādesini ve tercihini terk etmesidir. İnsan irādesini aşan olaylar karşısında, Hakk’ın Cemāl tecellisiyle Celāl tecellisini aynı derecede rızā hāli ile karşılamak, lütfun da kahrın da hoş olduğunu kabul etmek, sūfilerin hedefidir. Bu hedef, kulun Allah’ta fāni olmasıyla gerçekleşir. Kul kendi benliğinden, sıfat ve fiillerinden kurtulduğunda, onda Hakk’ın isim ve fiilleri tecelli eder, kul bu tecellilerin tamamına teslim olur; Hakk’ı, bütün fiilleri irāde eden mutlak fāil olarak bilir. Böylece kulun fenāsı Hakk’ın rızāsı ile neticelenir.<sup>568</sup> Rızā konusunda Hz. İbrāhim ile oğlu İsmail arasında yaşanan olay, tasavvufta verilen yaygın bir misāldir.<sup>569</sup>

Şāir, rızānın sıdk, ihlās ve tevekkülle birlikte, oruç, zekāt ve hac ibadetlerinden hāsıl olduğunu söyler:

Anuñ da şūreti dörtdür bu ada

Biri şıdğ u biri ihlāş bu yāda

Tevekkül hem rızādur uşta dördi

Eşitsün her kimü[ñ] kim varsa derdi (B.1854-55)

Eserde, rızā bahsiyle ilgili Hz. Rābia’nın sıtma hastalığına müptelā olduğunda takındığı tavır, misāl olarak yer alır. Hz. Rābia, sıtmaya yakalanınca dostları onu ziyarete gelmişlerdir:

Nitekim ol Rābi‘ a-i mu‘teber

Naql ideyin uşta andan bir aber

Ol āhıret atunı didi nite

Şol zamānda kim anı sıtma duta

<sup>568</sup> Uludağ, “Rızā”, **DİA**, C.35, İstanbul: TDV, 2008, s.56-57.

<sup>569</sup> Mustafa Kara (hızl), **Tasavvufî Hayat**, İstanbul: Dergāh Yayınları, 1980, s.68.



Sıtma tıtdı bir gün anı bildiler

Cümle dostlar anda gregeldiler (B.3576-78)

Hz. Rbia'ya gönlünün ne istediğini sorduklarında, o da "sıtma" cevabını verir. Dostları, onun bu hlini garip karşırlar. Rbia da, Hakk'ın sıtmaya yakalanmasını istediğini, kendisindeki bu hlin onun arzusu olduğunu, kendisinin de onun bu arzusuna muhlif olamayacağını söyler:

şordılar gönlünü aa kim ne diler

Didi sıtma pes 'aceb söylediler

Key 'acebler bu sözi bunlar görür

Luşfi birle işbu lafzı buyurur

Çünki dost sıtma diler ben bileyüm

Y aa nice muhlif olayum

Dilek anudur benüm yok dilegüm

çudreti yedindedür uş bilegüm (B.3879-82)

şir, Hz. Rbia'nın bu tavrının rız hli ve kulluğun önemli bir vasfi olduğunu söyler:

Dutalar mesken rız drında hem

Ol 'ubdiyyet-durur olan ehem (B.3584)

Hak'tan gelene rzı olmakla ilgili olarak eserde, Hz. Peygamber zamanındaki bir diyalog da misl olarak verilmiştir. Hz. Peygamber, ashbına kim olduklarını sorar, ashbı da mümin olduklarını söyler. Reslullh onlara, din ve iman ne olduğunu sorduğunda onlar, "Dostun belsı geldiğinde ona sabretmektir." diye cevap verir. Kaza ulaşsa bunu nimet olarak gördüklerini söyleyen sahbeler, cn u gönülden Allah'tan ne gelirse gelsin, ister ziyan ve isterse hastalık, rzı oldukları ifde ederler:

şordı aşhba Rasl-i müste'n

Didi siz kimlersiz uş eydn 'ayn

Didiler m 'minlerz didi Rasl

Di nedür imn 'almın ol uşl

Didiler dostuñ belâsı iricek  
Şabr eylerüz anı biz göricek  
  
Ni‘ mete şükr eylerüz irse kazâ  
Cân u dilden eylerüz aña rızâ  
  
Râziyüz her ne gelürse Tañrıdan  
Yâ ziyân ölüm yâhūd her ağrıdan (B.3585-89)

Bunun üzerine Hz. Resûl, onların gerçek müminler olduklarını, gerçek müminin bu makâmda olması gerektiğini, böyle bir kişinin Hakk’ın rahmetiyle dolacağını, rızâ hâlinin ibadet ve kulluk olduğunu söyler:

Ol Rasûlu’llâh eyitdi anlara  
Ol muķârib hem ol arı cânlara  
  
Siz mü ’minlersiz aşlâ yok yalan  
Bunlaruñ ‘ aksin tutar yoldan kalan  
  
Ka‘ be Tañrısı haķı’çün böyledür  
Siz mü ’minlersiz ol çün eyledür  
  
Çünkü mü ’min bu maķâmda olısar  
Haķ Te‘ âlâ rahmetine tolısar  
  
Pes ‘ ubūdiyyet ‘ ibâdetdür olar  
‘ Işķ-ı Haķķa bil kişi andan tolar (B.3590-94)

### 2.1.2.6.2.30. Rûh

Rûhla ilgili Hüseyin Sirôzî’nin eserine yansıttığı genel görüş, “hakikat-ı Muhammedî” anlayışı doğrultusundadır. Hz. Muhammed’in rûhu, bütün her şeyden önce yaratılmıştır ve Hakk’ın “ehaddiyyet” pertevinin bir tezâhüründen ibârettir:

Vü daħı böyle taħķîķ eyledüñ sen  
Ki bu rûħ-ı Muħammed rûħ-ı aħsen  
  
Olupdur eħadiyyet pertevinden

Zuhûra geldi didüñ zât evinden (B.3850-51)

Hakk'ın sıfatlarını ve isimlerini tezâhür ettirmesinin sebebi, yine Hz. Muhammed'in temiz rûhunu yaratmak istemesidir:

Pes ol rûh-ı Muhammed ne ki tâhir

Bu sıfatlar nedendür oldu zâhir

Ehadiyyet nûrında yokdı çünkim

Cevâb isterler uş bu nakle min-küm (B.3859-60)

Cenâb-ı Allah, ehadiyyet makâmında zulmetten başka bir şey yokken, muhabbetinden dolayı önce Hz. Muhammed'in rûhunu ve sonrasında diğer varlıkların rûhunu yaratmıştır. Dolayısıyla “muhabbet”, Hakk'ın insan rûhuna yerleştirdiği bir istidattır. İnsan, bu kâbiliyeti sayesinde doğruya ulaşır:

Üçüncü bu-durur zulmeti kıanda

Muhabbet şekline kıodı pes anda

Anuñ meşâbesinde oldu ya' nî

Ki rûhda vardur uş nakl itdük anı

Pes imdi şek degül işbu ' ibâret

Muhabbet tohmı ervâhuñ be-gâret

Ki isti' dâdına bil anlaruñ hep

Şîfatından olur ta' biye bî-teb (B.3886-89)

Rûhun yaratılması âyet-i kerimede de belirtildiği şekilde “ve nefahtü min rûhi” hükümüne olmuştur. Rûhun yaratılması, Hakk'ın “Yuhyî” isminin bir tecellisidir:

Ancılayın kim hayâtı uş anuñ

Ya' nî ol rûh kim diyüpdürler cânuñ

Haqquñ ol Yuhyî şîfatından-durur

Uşta anı işbu resme gönderür (B.4250-51)

Şâir eserinde, rûhun ahvâline dâir müstakil bir bölüm oluşturmuş ve burada rûhla ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. İsrâ Sûresi'nin 85. âyetini (“Sana rûh hakkında soruyorlar.

De ki: ‘Rûh, Rabb’imin bileceği bir şeydir ve size bu konuda pek az ilim verilmiştir”) ve Kütüb-i Sitte’de yer alan bir hadisi (“Rûhlar toplanmış cemaatler (gibidir). Onlardan birbiriyle (önceden) tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar ayrılırlar.”; Canan, C.10, s.145, Hadis No:3349.) iktibâs eden müellif, rûhun emr âleminde yaratıldığını ve Cenâb-ı Hakk’a bir yakınlığının bulunduğunu söyler:

Bilgil imdi uşta insānuñ rûhı  
Emr ‘ âleminde oldu iy aḥî  
İhtışâşı var anuñ Ḥaḳ ḳurbına  
Şöyle kim hiç mevcûdātuñ bil yine (B.4198-99)

İnsan, rûhuna muhabbet tohumu yerleştiğinden, yani muhabbet sebebiyle yaratıldığından, eğer onu terbiye edebilirse, meleklerden üstün bir hâle gelebilir:

Ki hergiz terbiyet birle melâ’ik  
İrişmez ol maḳâma ola lâyıḳ  
İrişmedi kemâle mişl-i insân  
Vü hem bil ol yemiş kim añlañ andan (B.3840-41)

İnsanın rûhündeki zulmet ve kesâfet, Hakk’ın Celâl sıfatının; nur ise lütuf sıfatının bir tezâhürüdür:

Pes eyle olsa ervâhda ne kim var  
Nûrâniyyet ki câ’izdür ol envâr  
Anuñ luḳfi şifâti pertevinden  
Ola añlañ kim ol bu mihr evinden  
Vü her ne ola zulmet yâ küdüret  
Celâlî pertevindendür ol elbet (B.3882-84)

Âlem-i mülk, âlem-i melekûtla; âlem-i melekût, âlem-i ervâhla ve âlem-i ervâh da rûh-ı insanla kâimdir:

Bilgil imdi cümle ‘ âlem mülk ki var  
Pes melekût birle ḳâ’imdür i yâr  
Hem melekût daḥı ervâḥ ‘ âlemi

Birle kâ'imdür ü ansuz ola mı

‘ Âlem-i ervâh da añlañ neyidi

Rûh-ı insânıla kâ'imdür didi (B.4230-32)

Zira insan rûhu, Hakk'ın rûhundan bir parçadır ve onun “Kayyûm” isminin bir tezâhürüdür:

Rûh-ı insânı dahı gör Hâkkuñ uş

Bir şıfatınla olur baq eyle hoş

Añla Kayyûmlık şıfatınla o nûr

Oldı kâ'im gör haber ne oqınur

Bu sebeple rûh, insanı iyiliğe, nefis kötülüğe götürür. Şâir, rûhun sultân, nefsin de ona kul olması gerektiğini söyler. Hakk'a kavuşmak, ancak böyle mümkün olacaktır:

Rûhı sultân eyle nefsi aña kul

Tâ bulasın bu vişâle sen vuşul (B.2528)

İnsan rûhunun yedi sıfatı vardır ve o sıfatlar, rûhun bedene ulaşmasıyla birlikte bedende ortaya çıkmıştır. Bunlar, “nur, muhabbet, ilm, hilm, ünsiyet, hayâ, bekâ ve kuds”tür:

Pes andan dahı bu yidi şıfat uş

Olupdur ta'biye tâ ola ol hoş

Nûrâniyyet muhabbet 'ilm ü hilm üns

Hayâ vü hem bekâ yiri vü hem kuds

Pes ol vaqtâ ki rûh irişe añı

Ki cem' ola beden birle o ya' nî (B.3769-71)

Eserde rûhla ilgili çokça dile getirilen husûslardan biri de onun kötülüklerden arındırılması gerektiğidir. Bu bakımdan “tahliye-i rûh” üzerinde, şâir önemle durmaktadır. Rûhun arındırılmasıyla kalbin temizlenmesi mümkün hâle gelebilecektir:

Tahliye-i rûh gerekdür kişide

Taşfiye-i qalbi tâ kim iş ide (B.4266)

Rûhun tahliyesi için de nefsin tezkiye edilmesi, şer' ipiyle sımsıkı bağlanması gereklidir:

Olmaya nefsi tamām bil tezkiye

Tā ki bu ten tōnı andan eskiye

Taḥliye-i rūḥa ol irmeye hiç

Her ne deñlü cehd iderse ir ü giç (B.4270-71)

Şâir, rûhu anne karnındaki bir çocuğa benzetir. Çocuk anne karnında nasıl türlü gıdalarla besleniyorsa, rûh da beden kalıbına girmeden âlem-i ervahta ilim ve mârifet gibi türlü gıdalarla beslenmektedir:

Ancılayın daḥı rūḥuñ añlağıl

‘Ālem-i ervāhda vardur dir i dil

Ḥazret-i ‘İzzetden aña bir gıdā

Kendüye ola gıdā ol bî-nidā (B.4302-03)

Rûhun beden kalıbına girdikten sonra, çeşitli yollarla terbiye edilmesi gerekir. Rûhun bu hâli, yeni doğan çocuğun durumu gibidir. Onun elinin ve ayağının şerîat bağıyla sımsıkı bağlanması, emir ve nehiylerle terbiye ve kontrol edilmesi elzemdir:

Çün beden bişigine düşe pes ol

Bağlamak elin ayağın düşe yol

Uş şerî‘at bağıyla bağlamak

Hem anuñ yağımla daḥı yağlamak

Kim evāmir hem nevāhidür olar

Anlaruñla ‘ışk-ı Ḥaḳ ḳalbe tolar (B.4333-35)

Tarikat ve hakikat memesinden süt vermek, hem rûhu hem de kalbi temizleyecektir:

Şoñra andan pes bu iki memeden

Kim t̄arīḳatdur biri biri neden

Ol daḥı uş kim ḥaḳīḳatdur yaḳīn

İmdi bu aḥvāli añla key şaḳın

Taşfiye-i ḳalb ü taḥliye-i rūḥ

Südüni virmek gerekdür bâ-fütûh (B.4343-45)

Ancak rûhun ve kalbin temizlenmesi sûretiyle Hak'tan cezbelere ve inâyetlere erişir:

Mücerred olmayınca kalbi rûhı

Kimesne bula mı işbu fütûhı (B.4285)

Eserde rûhların çeşitlerinden de bahsedilmiştir. Şâir, elif harfinin husûsiyetlerini anlattığı bir bölümde, onda üç nokta olduğunu söyler. Bu noktalardan her biri, bazı mânâları işâret eden semboldür. Meselâ ilk nokta Rûh-ı Kuds'e; ikinci nokta Rûhullâh'a, üçüncüsü Rûhu'l-Emîn'e işâret etmektedir. Rûh-ı Kuds, Hakk'ın ehadiyyet mertebesindeki rûhudur; yani "akl-ı kül"dür. Rûhullâh, Hz. Peygamber'e üflenen rûhtur, bu "hakikat-i Muhammedî" olarak da tesmiye olunur. Üçüncüsü Hakk'ın diğer varlıkları yarattığı rûhtur:

Elf ehad harfinüñ evvel harfidür

Üç noktadan mürekkebdür o dür

Rûh-ı Kuds dirler ol evvel noktaya

Dağı Rûhu'llâh ikinci 'uğdeye

Oldı hem Rûhu'l-Emîn üçüncisi

Bu beyânı eydeyin gör nicesi (B.1743-45)

### 2.1.2.6.2.31. Rü'yet-Tecelli

Sözlükte "görmek" anlamına gelen rü'yet kelimesi tasavvufta, "Allah'ı dünyada ve âhirette gözle müşâhede etmek" mânâsında kullanılır. Likâ, müşâhede, muâyene, basîret, temâşâ ve dîdâr kelimeleri de aynı anlama gelir. Mutasavvıflar genellikle, Allah'ı dünyada gözle görmenin mümkün olmadığını, onun âhirette görüleceğini söylerken kelâm âlimleri gibi düşünürler. Sûfîlerin ittifak ettiği bir diğer mesele, Allah'ın dünyada ne gözle (basar) ne de kalple görülebileceğidir. Onlara göre, kalple görmekten (basîret) maksat Allah'ı bilmek (yakîn, mârifet) ise bu mümkündür. Ancak dünya söz konusu olduğunda, rü'yet sınırlılık ifâde ettiğinden Hakk'ı dünyada görmek mümkün değildir. Allah'ın sonsuz tecellileri vardır. Tecelli, Hakk'ın çeşitli mertebelerde ve şekillerde kendini kullarına açmasıdır. Ancak kul ile Hak arasındaki perdeler, O'nun görülmesine engel olur. Genellikle bu tecelliler zât, sıfat, fiil, isim tecellileri şeklinde sınıflandırılır.

En yüksek seviyedeki tecelli, zât tecellisidir. Sâlik bu tecellileri istidat ve kâbiliyetine, kemâl ve irfanına göre temâşâ eder.<sup>570</sup>

Şâir rü'yet/tecelli kelimelerine, Hz. Allah'ın cennete hakîkî ve dünyada mecâzî olarak görülmesi(tecelli etmesi), Hz. Peygamber'in görülmesi, Hz. Mûsâ'nın Allah'ı görmek istemesi" mevzûları sebebiyle temas etmiştir.

#### *Cenâb-ı Allah'ın Cennette Görülmesi*

Cennete giden Müslümanlar, Hz. Allah'ın cemâlini görme şerefini de kazanırlar. Cenâb-ı Allah, meleklerine cennetteki kullarını huzuruna getirmelerini buyurur. Bu hâl, kullar için bir vuslat makâmı ve ayrılık gecesinin sona ermesidir:

Bir ferîşteye buyura ol İlâh

Ol güzel sözlü münezzeh pâdişâh

Diye kim var dostlarımı al berü

Olalar anlar benümle rû-be-rû

Dostlarum 'arş gölgesine al getür

Anları vuşlat maķâmına yetür

Tâ cemâlüm göreler bî-iştibâh

İrdi fûrķat gicesine uş şabâh (B.3294-97)

Onlara cemâlini gösteren Hz. Allah, kendilerine dünyada çok sıkıntı çektiklerini, artık cemâlini görmeyi hak ettiklerini söyler. Cemâlullâh ile müşerref olan müminlerin bir kısmı, cennetteki köşklerine geri dönerler. Ancak bunlardan bir grup geri dönmek istemez. Zira onların dünyada kulluk etmelerinin ve zahmet çekmelerinin asıl sebebi cennet değildir, Hakk'ın cemâlini görebilmek, ona kavuşabilmektir. Onlar, bu sebeple geri dönmek istemezler:

N'iderüz biz uçmağı iy pâdişâh

Sensüzün uçmaķ bize ola siyâh (B.3319)

Cenâb-ı Allah da kendilerine geri dönmelerini, zira cennetin onları beklediğini söyler ve cemâlini onlara her ân göstereceği müjdesini verir:

<sup>570</sup> Uludağ, "Rü'yet", **DİA**, C.35, İstanbul: TDV, 2008, s.310.



Gösterem dâ'im cemâlüm sizlere  
Olasız râzî ol işden bizlere (B.3326)

*Cenâb-ı Allah'ın Dünyada Görülmesi /Tecelli Etmesi*

Eserde Hakk'ın maddî gözle değil ama mânevî olarak temâşâsına, yani zât, isim ve sıfatlarının tecellisine dâir bazı hâllerden bahsedilmektedir. Sözlükte “belirmek, ortaya çıkmak, görünmek, belirti, görüntü” anlamındaki tecelli, tasavvuf terimi olarak “sâlikin kalbine doğan ledünnî bilgiler ve nûrlar” demektir. Tecelli, ilâhî zâtın kendisi için kendisindeki tecellisinden başlayıp mahlûkatındaki tecellisine kadar uzanan sürecin tamamını kapsar. Bu süreç sonunda Hakk'ın zâtı, sıfatları ve fiilleri vâsıtasıyla insan idrakinin objesi hâline gelir. Ancak bu idrakin gerçekleşmesi, insanın Hakk'ın tecellisine mazhar olmasına bağlıdır. Bu mazhariyet, beşerî ve nefsanî özelliklerden arındırılan kalp aynasının cilâlanması ve tecelliyi benimseme kâbiliyetine erişmesiyle gerçekleşir. Bu kâbiliyet fiilî hale geldiğinde tecelliler ortaya çıkmaya başlar.<sup>571</sup>

Şâir eserinde, sâlikin Hakk'ı temâşâ etmesinin (Hakk'ın tecellisinin) vâkıa cümlesinden olduğunu ifâde eder. Bu hâllere ya bir şeyh veya Hz. Peygamber vâsıtasıyla ulaşılmaktadır:

Vâkı' a andan aña kıandan olur

Şeyh vilâyetinden olur çün görür

Yâ hâzret-i nübüvvetden yâhû

Hâk Te' âlânuñ tecellîsinden o (B.5321-22)

Müellif Hakk'ın tecellisini, “fenâ-bekâ” ve “hayret” kavramlarıyla birlikte ele alır. Tasavvufî hayata giren mürid, bir mürşidin gözetim ve denetimi altında, kâbiliyetine göre değişen bir süre içinde, çeşitli riyâzet ve mücâhedelerle nefsinin terbiye eder. Bu terbiye ve tezkiye sonucunda ulaşılan noktaya, “fenâ-bekâ” adı verilmiştir. Tasavvufî hayatın son merhalesine başka isimler veren sûfiler varsa da fenâ-bekâyı bu yolculuğun son durağı olarak görenler çoğunluktadır.<sup>572</sup> Şâir, sâlikin vâkıa hâlinde fenâ makâmına ulaşarak tecelliyât-ı Hakk'a mazhar olabileceğini söylemektedir. Bu makâma ulaşan sûfi,

<sup>571</sup> Semih Ceyhan, “Tecelli”, **DİA**, C.40, Ankara: TDV, 2011, s.241-243.

<sup>572</sup> Mustafa Kara, “Fenâ”, **DİA**, C.12, İstanbul: TDV, 1995, s.333.

hakikî bekâyâ da ulaşmış olacaktır. Bu mertebedeki sâlik, bütün mahlûkatın da önderidir, arzu edilen mertebe burasıdır:

Kim fenâ-bağşdur tecelliyât-ı Hâk

Hâşıl andan olısardur aña çâk

Tâ kim ol bulup fenâyı girişe

Ol beğâ-yı haķikîye irişe

Uş gönülden bu-durur maķşûd tamâm

Andan ola ol bu maħlûka imâm (B.5323-25)

Eserde, Hz. Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisinin temâşâ edildiği bir mertebe de sâlikin içinde bulunduğu “hayret” makâmıdır. Sözlükte “Allah'ı tanıyan, fakat bunu ifâde edemeyen ârifin yaşadığı hâl”<sup>573</sup> anlamına gelen bu makâmda akıl, Allah'ın zâtını kavramakta âciz olduğunu idrak ederek hayrete düşer. Nitekim şâir de eserinde hayret makâmındaki sâlikin bu hâlini tasvir eder. Sâlik, Cenâb-ı Hakk'ı gece gündüz düşünmekten dolayı sabahlara kadar ağlayıp inlemektedir:

Ki dün gice senüñ derdüñle Hânım

Ciger pür-hünıdı hem daħı cânım

Olupdı me'nūsım Ülker ü yaşım

Baña hem-dem ü hem yâr taşa başım

İşim tâ şubħ olunca âh u zârı

Vü hem efgânıdı yâr ide yâri (B.4748-50)

Bu bağı yanık âşıkın hâli ve figanı Hakk'a ulaşır ve karşılık bulur. Cenâb-ı Allah, o sâlikin gözünden perdeleri kaldırır, örtüleri açar. Bu perdeler ve örtüler, Hakk'ın türlü feyizleri, âşika bahşettiği türlü latîfe ve ihsanlardır. Rûh, o Samed'in cemâline vâsıl olur ve vahdet makâmına ulaşır:

Bu kez ol Hâzret-i 'İzzet niķâbın

Götürürler ol oķ dem bî-'iķâbın

<sup>573</sup> Erhan Yetik, “Hayret”, *DİA*, C.17, İstanbul: TDV, 1998, s.60.

Kim ol ‘ İzzetde anlar perdelerdür  
Eşit eydem kim anlar uş nelerdür  
Cemâl-i ol şamediyyet o günden  
Alurlar ola gündüz yâhû dünden  
Tenezzehû didügi bürka‘ in uş  
Ehadiyyet vechinden de key hoş  
Götürürler ider kendün aña ‘ arz  
Yür’imdi var taleb kııl kim budur farz  
Hezâr dürlü laţif envâ‘ nevâziş  
Kılur eydür ki ber-ğayr uş budur iş  
Anı toylar cemâlinle vü râzın  
Açar ol ‘ âşıka pes azın azın  
Niçe ihsân ider gelmez kıyâsa  
Bu deñlü fâş iderler uşta nâsa  
Tecellî kıla çün rûh ol cemâl-i-  
Şamediyyet şem‘ ine o hâlî (B.4757-65)

Cenâb-ı Allah’ın gönül gözüyle görülmesinin, yani onun isim ve sıfatlarıyla eşyaya tecellisinin temâşâ edilmesinin, zikrin ulaştırdığı müstağrak hâlinde gerçekleşeceğine dâir ifâdeler müellif tarafından dile getirilmiştir. Allah’ın isimlerini zikreden sâlik, Hakk’ın kendisinin gönül gözünden perdeleri kaldırması ile onun tecellilerini müşâhede etmeye başlar. Şâir, bu makâmın “makâm-ı intihâ / nihaî makâm” olduğunu söyler:

Anı zıkr eyler esmâsın ider yâd  
Laţifün yâ Cemîlün diyüp ol ad  
Çalap çün luţf idüp ala niğâbın  
Anuñ göñli gözinden bi‘-‘ iğâbın

Tecellâ kıla ol vaşl ola hâşıl  
Hemân göñli dile emr eyler iy dil  
  
Sen artuğ söyleme ğarğ-ı cemâlem  
Anuñ vaşlı yüzinden pür-kemâlem  
  
Mağâm-ı intihâdur bu merâtib  
Ki her kim ola bu ‘irfâna râtib (B.1472-76)

Cenâb-ı Hakk’ın eşyada tecelli etmesine ve sâlikin bunu müşâhedesine dâir, Hz. Ebû Bekir’e atfedilen, “Hiçbir şey görmedim ki, onu görmeden önce Allah’ı görmemiş olayım.” sözüne de eserde yer verilir. Hakk’ın âyetleri, eşyanın tamamının zerresinde görülür. Her zerre, mâşuktan bir nişân taşır. Müşâhede makâmına ulaşan o âşık için bütün esrâr perdeleri aradan kaldırılmıştır. Bu makâmdaki âşık, mezkûr sözü söyler: “Mâ ra’eytü fî şey’en illâ fe-ra’eytu’llâhe kablehû” :

Pes ol âyât-ı Hakkı ol eşerden  
Görür zerrât-be-zerrât cümle yerden  
  
Aña her zerreden ma‘şûğ nişânı  
‘Ayân olur añañ her dürlü şanı  
  
Anuñ’çün dir aña ol demde şâhid  
Olur çünkim ol esrâra müşâhid  
  
Pes ol demde ider işbu kelâmı  
İren bu dâra yâ perde çala mı (B.4463-66)

*Hz. Peygamber’in görülmesi*

Sûfiler, Hz. Peygamber’i görmeye de çok önem vermiştir. Bazı sûfiler Resûl-i Ekrem’i uyanikken gördüklerini, onunla görüşüklerini, ondan öğütler aldıklarını söyler. Muhyiddin İbnü’l-Arabî, bu rü’yetin uyku ile uyanıklık arasında gerçekleştiğini ve uyanıklık kelimesiyle kalbin uyanıklığının kastedildiğini söyler.<sup>574</sup>

<sup>574</sup> Uludağ, “Rü’yet”, s.311.

Câmiü'l-Envâr' da, Hz. Peygamber'in uyanikken görülmesine dâir İmâm-ı Yusuf meclisinde yaşanan bir olay nakledilmektedir. Buna göre bir kişi, herkes yemek yerken sofradan kalkıp gitmiş ve bir saat sonra geri dönmüştür:

Nitekim bir kişi H'âce Yūsufa

Eydüvirdi kim başupdı bu şafa

Şeyh Aḥmed ḥidmetinde bir gün uş

Cem' olup aşḥâb oturmuşlardı ḥoş

Sofra üzre pes ta'âm yirlerdi dir

Her murâda ḳâdir olmuşdur Ḳadîr

İçlerinden biri gitdi kendü'den

Bir sâ'at uş yine geldi ol neden (B.5297-5300)

Bu kişi geri döndüğünde kendisini Hz. Peygamber'in doyurduğunu söyler. Hoca Yusuf da onun bu söylediklerinin doğruluğunu tasdik eder:

Didi kim ben gördüm uş peygâmberi

Şimdi kim oldumdı kendümden berî

Ağzıma ḳoydı benüm bir loḳma ol

H'âce Yūsuf didi aña böyle yol

Ya' nî eydür ol irâdetdür ki var

Pes ṭarîḳat ṭıfl ü eṭfâlin i yâr

Anuñıla besleyiserler didi

Kim ol er gördük Rasûl virdi yedi (B.5301-04)

#### *Hz. Mûsâ'nın Cenâb-ı Hakk'ı Görmek İstemesi*

Hz. Mûsâ'nın Cenâb-ı Hakk'ı görmek istemesi, A'râf Sûresinin 143. âyetinde geçmektedir. “(Mûsâ): ‘Rabb'im! Bana (kendini) göster, sana bakayım!’ dedi.” meâlindeki âyet-i kerimeye göre Hz. Mûsâ Cenâb-ı Hakk'ı görmek istemiş; ancak kendisine bu izin verilmemiştir. Eserde âyet, mensur bir şekilde iktibâs edilmiştir. Şâir, Mûsâ Peygam-

ber'in aşk ve muhabbet şarabını kâse kâse içip saflık âlemine ve kemâle ulaştığını, sonrasında Hz. Allah'ın cemâlini görmeyi arzu ettiğini dile getirir:

Çü şafvet ' âlemine irdi Mûsâ

İçüp pes ' ışk şarâbın kâse kâşe

Muhabbet kâsesinden içdi çün mey

Cemâlin görmege eyler pes ol sa' y

Diler ol Hâlıkun göre cemâlin

Çü bildi gördi kendünden kemâlin

Didi göster cemâlün pâdişâhum

Ziyâdedür benüm derdünde âhum (B.1580-83)

Ancak Mûsâ Peygamber, benlik kıldığı için (âşık ve mâşuk arasındaki ikiliği ortadan kaldırmadığı için) Hz. Allah'ın cemâlini görememiştir. Şâir, Hak âşıklarına onun cemâlini görmek diliyorlarsa, benliklerini ortadan kaldırmaları gerektiğini tembihler. Benlikten vazgeçmek kolay bir şey değildir. Bu, Allah'ın feyzi ve ehil kimselerin yol göstermesiyle gerçekleşebilir. Şâirin, bu beyitlerindeki rü'yetullâh, âhiret hayatına değil dünya hayatına âittir. Ancak şâirin, "Ola kim can gözinden bu nikâbun gidüp..." ifâdeleleriyle bu rü'yetin madde gözüyle değil, mânâ (can/rûh) gözüyle gerçekleşebileceğini söylemek istediği açıktır:

Gel iy ' âşık dilersen sen cemâlin

Nihâdundan gider benlik hayâlin

Anı taşra bırak kılma hicâbuñ

Ola kim cân gözinden bu niğâbuñ

Gidüp ire kulağuna bu âvâz

Berü gel diyeler pes ola ' ivaż (B.1589-91)

#### **2.1.2.6.2.32. Şerîat-Tarikat-Hakikat-Mârifet**

Tasavvufun ilk dönemlerinde yalnızca şerîat-hakîkat ilişkisinden bahseden sûfîlere göre şerîat, ilm-i fıkıh, hakîkat ilm-i tasavvuftur. Hakîkatsiz şerîat makbul değildir, şerîatsız hakîkat ise bâtıldır. İkisi arasında tam bir uyum vardır.<sup>575</sup>

Daha sonraki dönemlerde şerîat-hakîkat ilişkisine “tarikât” kavramı eklenmiştir. Tarikatı “sâliki hakîkate götüren yol” şeklinde tanımlayan sûfîler, dinin zâhirî ve şeklî kısmı olan şerîatın kurallarına uyulmadan tarikatla hakîkate ulaşamayacağını ifade etmişlerdir.<sup>576</sup> Bu sebeple, şer’î amellere bağlı olmaya kuvvetli vurgu yapmışlardır. Onların şerîata bağlılıklarını bu derece dile getirmelerinin bir diğer sebebi, İslâmî çizginin dışına çıkmak ve İslâmî çerçeveden taşınarak suçlayanlara karşı kendilerini savunmak ve onların bu iddialarını çürütmektir.<sup>577</sup> Bu sebeple, şerîat-tarikat ve hakîkatle ilgili olarak çeşitli benzetmelere başvurarak şerîat çizgisinden ayrılmadıklarını, muârizlarına anlatmaya çalışmışlardır. Meselâ, Necmeddin-i Kübrâ şerîatı gemiye, tarikatı denize, hakîkati inciye benzetir. Mevlânâ’ya göre şerîat bir meş’ale, tarikat bu meş’ale ile yol alma, hakîkat maksada ulaşmadır. Şerîat, bakırı altın yapmaya yarayan simya ilmi, tarikat bu bilginin kullanılması, hakîkat altının elde edilmesidir. Bazen şerîat ağaca, tarikat çiçeğe, hakîkat meyveye benzetilir. Hz. Peygamber’in sözleri şerîat, fiilleri tarikat, hâlleri hakîkattir.<sup>578</sup>

Bu üç kavrama daha sonra bir de “mârifet” eklenerek dördü bir sınıflandırma yapılmış, bazen şerîat-tarikat-mârifet-hakîkat, bazen da şerîat-tarikat-hakîkat-mârifet şeklinde sıralanmıştır. Hakîkat, bir erme hâli olarak görülürse mârifetten üstündür. Fakat mârifet, erme hâli neticesinde hâsıl olan bilgi olarak düşünülürse hakîkatten sonra gelir. Çok defa hakîkatle mârifet bir sayılır.<sup>579</sup>

İlk dönemlerden itibaren sûfîler, sûfî olmayan âlimlerin ulaştıkları bilgilerden farklı ve kendilerine has bir bilgiye sahip olduklarına inanmışlar, bu bilgiyi mârifet, irfan, yakîn gibi yine kendilerine has terimlerle ifade edip bunun için bazen ilim kelimesini de kullanmışlardır. Ancak ilim terimini mârifet anlamında kullandıklarında, bunu tasavvufî terminolojiye âit bazı sıfatlarla niteleyerek “ledün ilmi, bâtın ilmi, esrâr ilmi, hâl ilmi, makâm ilmi, fenâ-bekâ ilmi, mükâşefe ve müşâhede ilmi” gibi tâbirler oluşturmuşlar, bu tâbirlerle mârifet dedikleri ilâhî esrâr ve hakîkatlere, nefsin niteliklerine, varlıkların du-

<sup>575</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.153.

<sup>576</sup> Öngören, “Tarikat”, *DİA*, C.40, Ankara: TDV 2011, s.95.

<sup>577</sup> Uludağ, *Dört Kapı Kırk Eşik*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010, s.34.

<sup>578</sup> Demirci, “Hakikat”, *DİA*, C.15, İstanbul: TDV, 1997, s.179.

<sup>579</sup> Demirci, “Hakikat”, s.179.

rumuna ve gayb niteliğindeki bazı husûslara ilişkin bilgiyi kastetmişlerdir.<sup>580</sup> Mârifet bilgisi, “muhâdara (ilme’l-yakîn)”, “mükâşefe (ayne’l-yakîn)” ve “müşâhede (hakka’l-yakîn)” derecelerine ayrılmaktadır.

Câmiü’l-Envâr şâiri, tasavvuf ehlinin şerîattan ayrılmadığını, ona muhâlif işlerinin olmadığını söyler:

Bular da şer‘ ipin dutmuş giderler

Muhâlif fi‘l olan fi‘li n’iderler (B.880)

Şâirin bütün söyledikleri şerîata uygundur. Şerîat olmadan kendisinin bir adım atması bile söz konusu değildir:

Her ne dirsem şer‘ a üşlûba şığar

Sözlerümden ger şığâr u ger kibâr

Zire ansuz bir adım atmaz özüm

Ne kadar ıalsam anı gözler gözüm (B.4137-38)

Şerîat, nefsin terbiye edilmesinde son derece önemlidir. Nefis kelbi, şerîat ipiyle bağlanmalıdır. Ancak bu şekilde bütün âzâlar hayır işleri yapabilir:

Bağla nefsi kelbi var şer‘ ipi’le

Kim bu a‘ zân hayr işe yapıla (B.2529)

Arş ve kalple bir benzerlik kuran şâir, arşı dört meleğin taşıdığını, şerîatı da dört mezhep imâmının devam ettirdiğini söyler. Hz. Allah, “Rahmân” sıfatıyla arşı müstevlî etmiştir. Dört imâm da şerîatı müstevlîdir. Şerîattan dönen kimse, arştan; dolayısıyla arşın sahibinden uzak kalmıştır ve onun âhirette ağlayıp inlemekten başka yapacağı bir şey yoktur:

Nitekim ‘arşı götüren dört melek

Dört imâmdur şer‘ i götürmek dilek

Nitekim müstevlî Rahmân ‘arşa bil

Şâhibü’ş-şer‘ dahı şer‘ a anlağıl

Pes olar müstevlî oldı şer‘ a dir

<sup>580</sup> Uludağ, “Mârifet”, **DİA**, C.28, Ankara: TDV, 2003, s.54.



Cümle ‘ilm ehli bu aḥvāle muḳir

Şer‘ den her kim dönerse ne ola

‘Arş issinden ırağ olmuş ola

Tañrıdan ‘arşdan ırağ olan kişi

Âhiretde zâr u efgândur işi (B.1859-63)

Bu yüzden bütün amellerin şerîata uygun olması gerekir:

Evet kânûn-ı şer‘ üzre gerekdür

Eger olmazsa bil ol key ırağdur

Şerî‘at birle ger kılmazsa a‘ māl

Olup māni‘ ta‘ alluḳ aña hem māl (B.4001-02)

Şerîat olmadan bedenin kemâl bulması mümkün değıldir:

Çü kâlîb şüretinde her emele

İrer kânûn-ı şer‘ üzre kemāle (B.4020)

Rûh, beden kalıbına girdikten sonra ona nefsanî ve zulmanî pek çok kötü huylar müptelâ olur. Şerîat yolunda gidilmezse, bütün bunlar onda devam eder:

Uymasa gerek şerî‘at yolına

Ne‘üz bi’llâh bunlar anda bulına (B.3956)

Rûhânî ve cismânî âlem, rûh ve beden şeklinde Hz. Allah’ın tasarrufuyla birbirine bağılıdır. Şerîat, cismânî âlemin tılsımının kilididir. Cismânî âlemin kilidinin dişleri namaz, oruç, zekât, hac ve kelime-i şehâdetdir:

Bu kilîdi pes şerî‘at kıldı ol

Bu tılsıma anuñıla bula yol

Beş dişi beş şartıdur anuñ bu yād

Pes şehâdet hac zekât şavm u şalât(B.3960-61)

Tarikat, rûhânî âlemin anahtarıdır ve kul, hakîkat âlemine onunla yol bulur:

Pes tariḳat oldı insānuñ ki var

Bâtını tılsımın açacaḳ i yār

Ol-durur miftāhı anuñ her kula

Ṭā ḥaḳīḳat ʿālemine yol bula

Pes tılısmın bātınuñ bunlar açar

Andan ol Ḥālīḳ aña feyzin şaçar (B.3976-78)

Şâir, şerîat-tarikat münâsebetini başka manzûmelerinde de dile getirir. Şerîat beden kapısının, tarikat bâtın kapısının anahtarıdır:

Ki yaʿ nî şerʿ miftâhınla kim var

Bedenleri tılısmın açdılar var

Ṭarīḳat kilīdiyle anlaruñ hem

Ṭılısm-ı bātının açdılar ol dem (B.3998-99)

Eserde, şerîat-tarikat-hakîkatle ilgili benzetmeler de bulunmaktadır. Şerîat bir lokma, onun yenmesi tarikat, lokmanın sindirilmesi hakîkattir:

Bir loḳmadur şerīʿ at bulasın

Yimesi anuñ ṭarīḳat bilesin

Uş siñirmesi ḥaḳīḳat bileler

Taʿbīrin anuñ bu yüzden kıllalar (B.4145-46)

Başka beyitlerde de bu tâbirlerle ilgili benzetmeler yapılmıştır. Bu beyitlere göre şerîat bir ağaçtır, onun budakları tarikat ve meyvesi hakîkattir:

Pes şerīʿ at bir ağaçdur bu ile

Bil budakları ṭarīḳat dinile

Yimişi oldu ḥaḳīḳat bu söze

Ḥaḳ naşīb ide yimeklik uş size (B.4147-48)

Aşağıdaki beyitlerde şâir, rûh ile çocuk arasında bir ilgi kurmaktadır. Rûhun şerîat beşiğine belenmesi, emir ve nehiy bağıyla onun bağlanması gerekmektedir. O bebeğin daha sonra tarikat veya hakîkat memesinden mârifet sütünü emmesi gerekir. Ancak bu şekilde rûhun terbiye bulması mümkündür:

Pes şerīʿ at bişigine belenür

Ṭā kim ol şerʿ uñ nūrından ala nūr

Emr ü neh'y bağıyla bağlar uş

Elin ayagın anuñ tã ola hoş

Bil tariķat memesinden yã haķi-

ķat memesinden de aña uş daķı

Ma' rifet südin aña ol emzürür

Terbiyete meşgöl olur remz urur

Terbiyet oldur aña kim iy gürüh

Her ta' alluķ kim bedenle buldı rüh (B.4412-16)

Şâir, yukarıdaki benzerliği eserin bazı manzûmelerinde tekrarlar. Bu beyitlerde tarikat ve hakîkatı süte, nübüvveti anneye, velâyeti dadıya benzetir. Rûhun bu şekilde terbiye edilmesinin kaynağı iki kişidir: Hz. Peygamber ve o kişinin şeyhi:

İmdi ol evvel-em'rde bil bunı

Kim tariķat yã haķiķat südini

Ol nübüvvet anası gögsinden uş

Yã vilâyet dâyesinüñ şöyle hoş

Gögsi memesinden emmekdür gerek

Tã o lâlã ol maķãma tiz-reg

Pes aña bil terbiyet ķandan olur

Bu degül zãhir veli cãndan gelür

Biri peygãmberden ola terbiyet

Yãhü bir şeyhden olur ol ma' rifet (B.4358-62)

Yukarıdaki beyitlerin devamında şâir, şeyhe el vermeyen bir kişinin helâk olacağını söyler. Zira kılavuz olmadan menzile ulaşmak mümkün değildir. Kişi, isterse bin kez ihtiyacını Cenâb-ı Allah'tan dilesin:

Hãşıl olmaz böyle olmazsa ki var

Pes helâk olur şol oķ dem aşikãr

Terbiyetsüz kimse bitmez bilesin

Ger bu rāha bunca yıllar yilesin

Hem kulağuzsuz varılmaz menzile

Hācetüñ ger kim Hūdādan biñ dile (B.4364-4366)

Şâir, tarikatın ve bir şeyhe bağlanmanın Cenâb-ı Allah'a ulaşmak için zarûrî olduğunu, Hızır'ın Hz. Mûsâ'ya ve Cebrâil'in de Hz. Muhammed'e kılavuzluk etmesi misâllerini getirerek ispatlamaya çalışır:

Şol ki Mûsādur bilüñüz gitmedi

Şol zamān kim 'ilm-i ledün istedi

Hāq añā Hızrı kulağuz eyledi

Var iriş Hızra diyüben söyledi

Uşta el-Kehf Süresinde āyeti

Ol da üstāda irişdi gāyeti

Ol Rasūlu'llāh Muḥammed Muştafā

Kim kaçan mi' rāca gitdi ol şafā

Cebrā'îl oldı delîl ol rāhına

Tā kim ire vara ol Allāhına (B.4367-71)

Şâir mârifet tâbirini, Ashâb-ı Kehf'in kıssasını zikrederken "pâsbân" remziyle aktarır. Buna göre Kıtmîr, mağarada yatanların bekçiliğini nasıl yaptıysa, mârifet de gönül mağarasındaki imanın bekçiliğini yapmaktadır:

Olaruñ pās-bānı it'di iy cān

Göñül mağāresinde yatan ĩmān

Vü hem bil ma'rifetdür pās-bānı

Anuñ dildür eşit işbu beyānı (B.1716-17)

#### 2.1.2.6.2.32.1. İlme'l-Yakîn-Ayne'l-Yakîn-Hakka'l-Yakîn

İlme'l-yakîn, bir şey hakkında habere dayanan kesin bilgi; ayne'l-yakîn, bir şey hakkında görme yoluyla elde edilen kesin bilgi; hakka'l-yakîn bir şey hakkında o şeyi yaşayarak, onunla haşır neşir olarak elde edilen kesin bilgi demektir.<sup>581</sup> Kuşeyrî, ilme'l-yakînin kesin delile dayanan, akıl sahiplerine âit bir ilim olduğunu ifâde eder. Ayne'l-yakîn, keşif yoluyla elde edilecek bir ilimdir ve kesin ilme ulaşmış kimselere mahsustur.<sup>582</sup> Hakka'l-yakîn bizzat görmeye dayanır ve ilâhî mârifete ulaşmış kimselere âit bir ilimdir.<sup>583</sup>

Eserde, mârifet derecelerinden olan “ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn” ile ilgili beyitlere rastlamak mümkündür. Şâir, mârifet makâmının Hz. Allah'ın muhabbet pertevinin zuhûru olduğu söyler. İman üç türdür. Bunlardan ilki ilme'l-yakîn, ikincisi ayne'l-yakîn ve üçüncüsü hakka'l-yakîndir:

Uş muhabbet pertevindendür yaqîn

Hakqını şakla anuñ kim key şakın

Oldı imân dahı üç dürlü ki var

Biridür ilme'l-yaqîn ol âşikâr

Ol biri 'ayne'l-yaqîndür hem biri

Didiler hakqa'l-yaqîn bu ta' biri (B.3642-44)

İlme'l-yakîn makâmının yeri ağız, ayne'l-yakînin yeri gönül ve hakka'l-yakînin makâmı candır:

Ol imân kim oldı ol 'ilme'l-yaqîn

Pes ağızda yirlüdür bil ol yaqîn

Ol ki ol 'ayne'l-yaqîndür yiri ne

Uş gönülde yirlüdür yâ birine

Ol olan hakqa'l-yaqîn imân ki var

Cânda yirlü anda kılmışdur qarâr (B.3645-47)

<sup>581</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.386.

<sup>582</sup> “Keşf-kerâmet” hâlleri için bu çalışmada bkz. s.367.

<sup>583</sup> Abdülkerim Kuşeyrî, **Kuşeyrî Risâlesi**, Dilâver Selvi (ter.), İstanbul: Semerkand Yayınevi, 2005, s.230.

Şâir, halvette vâkıa hâlinde sâlike görülen bazı sûretlerin kaynağının Cenâb-ı Allah'ın nûru olduğunu, bu nûrun Hz. Peygamber'in kandili vâsıtasıyla sâlike ulaştığını söyler. Bu nûr, ya bir nazar veya bir delil ile görünmektedir. Bu hâl, ayne'l-yakîn makâmıdır. Bu makâma ulaşan âşıkın gönlü rahatlık kazanır, dinlenir:

Bil aña mişkât-ı nübüvvetden uş

Feyz olur nûr-ı İlâhî şöyle hoş

Şöyle kim ol nûr nazarla yâ delîl

İle görmek idi aña iy halîl

Olur ol 'ayne'l-yakîn andan gelür

Gören 'âşık anı ol dem diñlenür (B.5142-44)

Şâir, âşıkın bu nûru müşâhede etmesi hâlinde, mârifetle hakîkatin birleştiğini ve âşıkın hakka'l-yakîn makâmına ulaştığını söyler. Bu makâmdaki âşık, artık gönül gözüyle görmeye başlamıştır:

Pes müşâhid ola ola ol 'ayân

Anda aña lâzım olmaz hiç beyân

Ma'rifet ol dem haqîkat yitişür

Pes haqîkat ma'rifetle bitişür

Uş haqîkat aña bilmek olur ol

Aña rü'yâ hâşıl ola bula yol

Kim müşâhid ola gönli gözile

Hep teşkik ü müşekkik özile (B.5145-48)

Câmiü'l-Envâr'da müellifin "iman" ve "yakîn" tâbirlerini mukâyese ettiği ve yakîn mertebelerini açıkladığı müstakil bir bölüm de (B.5341-5399) bulunmaktadır. Bu bölümde şâir, "yakîn" kelimesini izâh ederken "O, keşf hâlinde, müminin kalbinde hakîkat nûrunun ortaya çıkmadır." ve "Beşeriyetin esrârı (yani insanlık sırları denen iç duygular), aklın ve naklin (âyet ve hadislerin) delâleti olmaksızın da hakîkati görür." sözlerine ve gayba imanı anlatan âyetlere yer vererek görüşlerini delillendirmeye çalışır. Müellif,

iman ile yakîn kelimelerinin ikisinin de aynı olduğunu söyler. İkisi arasındaki tek fark, birisinde hicâb perdelerinin olması, diğerinde bu perdelerin ortadan kalkmasıdır:

Nūr-ı ĩmānıla nūr-ı yakîn dir

İkisi bir midür pes eyle ta' bîr

Cevâb eyle virürler kim ikidür

İkiden pes murâd ol bir tekidür

ĩmān şol nūr-durur añlañ pes anı

Hicâbdan görünür iy yâr-i cânı

Hicâb ardından uş ya' nî zuhûrı

Ki her kim kıldı ol işden tühûrı (B.5348-51)

İman, bu bakımdan gayba inanmaktır. Oysa “yakîn”, bütün perdelerin ortadan kalktığı bir imandır:

Hicâb ardından olduğda aña ad

Kim ol ĩmān-ı bi'l-ğaybdur dir üstâd

Kaçan olsa mücâhid açsa perde

Yakîn dirler aña pes cümle yerde

Kim ĩmān-ı yakîn dirler budur şân

Bu da şâhid kim ol Hâk hüve fî şân (B.5358-60)

Şâir, “yakîn” tâbirini, güneş misâliyle açıklar. Güneş etrafı nasıl gündüze çeviriyor, zulmete dâir herhangi bir şey bırakmıyorsa, yakîn imanda da herhangi bir vehim ve şüphe yoktur. Bu makâmdaki kişiler, kemâl-i îtikât sahipleridir:

Güneş toğsa vü zâhir olsa düpdüz

Gider küllî karanlık ola gündüz

Bil imdi pes yakîn anuñ gibidür

Kemâl-i i' tîkâd anuñ dibidür (B.5366-67)

Şâir, yakîn kelimesini izâh ettikten sonra “hakka’l-yakîn” tâbirini açıklar. Hakka’l-yakîn, sâliklerin fenâfillâh mertebesidir ve onun ehli çok mûteberdir.<sup>584</sup>

Ṭâlib andan pes ol ḥaḫḫa’l-yaḫîne

Gelür aşlın eşit ol n’ola yine

Fenâ-fi’llâh didükleri ḥaberdür

Anuñ ehli bilüñ key mu’teberdür (B.5371-72)

### 2.1.2.6.2.33. Şeyh-Mürşid

Sözlükte “yaşlı kimse” anlamındaki şeyh kelimesi (çoğulu şüyûh, meşâyih), tasavvufta veli, pîr ve mürşidle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Tasavvufta, kâmil bir şeyhe bîat eden müridin seyr ü sülûkunu tamamlayıncaya kadar şeyhinin denetimi altında bulunması şart koşulmuştur. Zira şeyhin rehberliği olmadan sülûka devam eden mürid, nefsin ve şeytanın hilelerinden kurtulamaz. Bu sebeple şeyhinden ayrılan müride “mürîd-i mürted” denilmiştir. Bâyezîd-i Bistâmî, sülûka şeyhsiz devam etmenin tehlikesini, “Üstâdı olmayanın imâmî şeytandır.” sözüyle dile getirmiştir. Sûfîlere göre Hak’tan gelen feyiz, Resûl-i Ekrem aracılığıyla velilere, onlar aracılığıyla insanlara ulaştığından müridlerin feyiz membaı irşat makâmındaki şeyhlerdir. Şeyhin doğrudan doğruya Hz. Peygamber vâsıtasıyla Hak’tan aldığı feyze, “feyz-i ilâhî”; silsile vâsıtasıyla aldığı feyze “feyz-i isnâdî” denir.<sup>585</sup>

Câmiü’l-Envâr’da şâir, Miraç hâdisesinde Cebrâil’in Hz. Peygamber’e rehberlik etmesini, bir insanın şeyhi olmadan tek başına ne kadar gayret etse de Allah’a ulaşamayacağına misâl olarak verir:

Ol Rasûlu’llâh Muḫammed Muştafâ

Kim ḫaçan mi’râca gitdi ol şafâ

Cebrâ’îl oldı delîl ol râhına

Tâ kim ire vara ol Allâhına

Sen yalnız varımsın biñ düriş

İrmek isterseñ yürü şeyhe iriş (B.4370-73)

<sup>584</sup> Mârifet makâmında gerçekleşen “rû’yet ve tecelli” hâlleri ile ilgili bu çalışmada bkz. s.400.

<sup>585</sup> Öngören, “Şeyh”, *DİA*, C.39, Ankara: TDV, 2010, s.50-52.



Seyr ü sülûkta bir sâlik, belli bir mertebeye kadar herhangi birinden yardım almadan gelebilir. Ancak, sâlikin yakîn makâmına geçebilmesi ve bu makâmın özelliklerinden olan bazı vâkıa hâllerinin kendisinde zuhûr edebilmesi için, bir şeyhe ihtiyaç vardır:

İmdi muhtâc oldu ğayra lâ-cerem

Aña ğayrıdan taşarrufdur kerem

Vâkı‘ a andan aña kıandan olur

Şeyh vilâyetinden olur çün görür (B.5320-21)

Şâir, eserin başka beyitlerinde de benzer ifâdeleri tekrarlar. Rûhun terbiyesi, nefsin ıslahı için mutlaka bir şeyhe ihtiyaç vardır. Rûhu bir çocuğa benzeten şâir, tarikat veya hakikat sütü ile onun beslenmesi gerektiğini söyler. Bu süt, ya nübüvvetten veya velâyetten gelecektir. Nübüvvetten terbiye sütü gelir, şeyhten mârifet sütü gelir. Böyle olmazsa o kişi helâk olur; Allah’tan ne kadar isterse istesin, yıllarca gayret etsin, varacağı yere ulaşamaz:

Pes aña bil terbiyet kıandan olur

Bu degül zâhir velî cândan gelür

Biri peygâberden ola terbiyet

Yâhû bir şeyhden olur ol ma‘ rifet

Kim anuñ kâ‘im-makâmıdır o şeyh

Aña andan iriserdür feyz-i feth

Hâşıl olmaz böyle olmazsa ki var

Pes helâk olur şol oğ dem âşikâr

Terbiyetsüz kimse bitmez bilesin

Ger bu râha bunca yıllar yilesin

Hem kulağuzsuz varılmaz menzile

Hâcetüñ ger kim Hudâdan biñ dile (B.4361-66)

Eserde müellifin şeyh ve mürşidler hakkındaki görüşleri, Süheyl-i Tüsterî’nin hikâyesinin anlatıldığı yerde geçmektedir. Süheyl-i Tüsterî, sakalını tutan birine “Tanrının saka-

İndan elini çek!” diye sertçe bir îkâzda bulunur. Bu sözü sebebiyle kendisine küfür isnât ederler. Şeyh, “Kul Allah’ın ise sakal da onundur.” diyerek onları mahçup eder. Şâir, meşâyihin sözlerini dikkatle söylediğini, onların sözlerinde muammalar olduğunu, ancak bunun sıradan kişilerce anlaşılamayacağını ifâde eder:

Müsülmânlar meşâyiḥ nakl-i ğâyet

Daḳîḳ ü hem mu‘ ammâ ola şâyed

Olaruñ sözleri taḥḳîḳ degül lâ

Evet degme kişi fehm itmez illâ (B.2831-32)

Meşâyih, sözlerinden gafil değildir. Zira Cenâb-ı Allah, onların gözünden perdeyi kaldırmıştır. Onlar doğru yoldan ayrılıp eğri yola sapmazlar:

Olar ğâfil degüldür sözlerinden

Götürmiş perdeyi Ḥaḳ gözlerinden

Olaruñ sözine ğaflet gerekmez

Ḳoyup toĝrı olar egriye gitmez (B.2833-34)

Şâir mürşidleri, kendilerine küfür isnât eden sıradan kimselerle mukâyese eder. Mürşidler gözlü, onlar gözsüzdür; mürşidler yüce, onlar süflî makâmdadır:

Olar gözlü vü sen gözsüz gibisin

Olar a‘ lâda sen süflüñ dibisin

Olaruñ gördüğü yâ bildüğinden

Ne añlarsın kelâmuñ ḳılduğundan (B.2835-36)

Şâir, şeyhlerin sözlerinin sıradan insanlar için düş gibi olduğunu ifâde eder. Şeyhlerin sözleri sebebiyle onlara çeşitli yakıştırmalar yapanlar için “ayık” sıfatını kullanır ve ayıkların mest olmuş kişilerin hâlinden anlamayacağını söyler:

Olaruñ sözi size düşe beñzer

Zire kim özüñüz ser-ḥoşa beñzer

‘ Aceb mest ayıĝuñ añlar mı naḳlin

Getürmeyince tâ kim başa ‘ aḳlın (B.2837-38)

Hüseyin Sirôzî, şeyhlere dil uzatan, onları hakir gören kişilerin yaptıklarının yanlış olduğunu söyler. Allah dostlarına taş atıp onları incitmekle, onların üstüne hücum etmekle acaba bunu yapan kişiler, kimlere düşmanlık ve kimlere dostluk etmektedirler? Şâirin bu tür savunmaları, yaşadığı dönemde tasavvuf ehline şiddetli hücumların yapıldığını da gösteren bir delil niteliğindedir:

Atarsın taşı Allâh dostlarına

Ĥücûm eylersin ol dem üstlerine

‘ Aceb anlara düşmen olıcağ yâ

Kimünle dost olursın olup ihyâ (B.2847-48)

Beyitlerin devamında Mâ’ide Sûresi’nde geçen “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ona yaklaşmaya vesîle arayın! ” meâlindeki 35. âyetiyle şâir, tasavvuf ehlinin Hakk’a ulaşmada bir aracı olduğu düşüncesini delillendirmeye çalışmıştır.

Şâir, bir beytinde benlikten vazgeçilmesi gerektiğini anlatırken bunu en güzel öğretecek kişinin sâdik bir şeyh olduğunu söyler. “Şeyh-i sâdik” ifâdesi beyitte, Hak yoluna ulaştırılan şeyh anlamında kullanılsa gerektir:

Nedür ol benligüñ ma‘ nâsı ‘ âşık

Saña irşâd ide pes şeyh-i şâdik (B.1602)

Eserde, çeşitli mutasavvıflardan bahsedilirken kendileri için kullanılan “şeyh-i kâmil, şeyh-i mutlak” gibi ifâdelere de rastlamak mümkündür. Bu ifâdeleri şâir, o kişilerin şeyhlik yönlerinin üstün olduğunu belirtmek amacıyla kullanmıştır.

#### **2.1.2.6.2.34. Şeytan-İblis**

Allah’ın huzurundan kovulan ve rahmetinden uzaklaştırılan varlık olan şeytan/iblis, tasavvufta bencilliği ve kibri temsil etmektedir. İnsana dıştan gelen vesvesenin kaynağı ve sebebi nefis iblis, içten gelen vesvesenin kaynağı ve sebebi nefis şeytanıdır. Bu bakımdan bu iki kelime, nefis yerine de kullanılmaktadır.<sup>586</sup>

Câmiü’l-Envâr’ da şeytan-iblis, “mekkâr, vessâs, merdûd” gibi sıfatlarla nitelendirilmiş, enâniyet ve benlik tasladığından söz edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte şâir, şeytanın hilekâr olduğundan söz edilmiş ve ona uyulmaması yönünde Müslümanları uyarmıştır:

<sup>586</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.179.

Var imdi iy arında itme inkār

Seni aldatmasun eytān-ı mekkār (B.2840)

Aağıdaki beyitte eytan ve nefis kelimeleri bir arada kullanılmıtır. Buradaki nefis, nefsi-i emmāredir. āir, eytan ve nefsin hevesleri peinde koan kiinin dostu olduunu syler:

Senūn eytān u nefis oldı abībūn

Hevā rencine anlardur abībūn (B.5398)

Ashāb-ı Kehf'in bekiliini yapan Kıtmir isimli kpek, dizlerinin zerinde "Hū" zikrini ekerek, kendi zerlerine saldırmaya gelen eytanların oluturduu devler ordusundan hem kendini hem de maaradakileri kurtarır. āir gnlū maaraya, orada yatanları imana, mārifet ilmini de -ki Hū zikriyle ulaılır- maaradakileri koruyan bekiye benzetir. eytanın niyeti mminlerin imanını yok etmektir. Hū zikriyle eytanın ordusu mahvedilebilir:

Olaruñ pās-bānı it'di iy cān

Gnūl maāresinde yatan īmān

Vū hem bil ma'rifetdūr pās-bānı

Anuñ dildūr eit ibu beyānı

Buyurur a Te'ālā dir i mū'min

Vū hem dir iy muvahid bu esāmīn

Eger īmānuña ad ide eytān

Dilūn ile hemān bir Hū di el'ān (B.1716-1719)

eytanın ve nefsin vesveselerinden kurtulmak iin zikir nemlidir:

Pes andan ırmeye vāsvās-ı eytān

Vū nefsūn dadaası hem de yek-sān (B.4861)

Aağıdaki beyitte de āir, Allah adını iiten eytanın hemen oradan uzaklatıını syler:

Allāh adın eytān eidūr aar

Allāh adı balu apular aar (B.25)

İblisle ilgili eserde bir hikâye de anlatılır. Buna göre bir zâhid, hücreğine geldiğinde kapının kapalı olduğunu görür. İçeride iblis oturmakta, zâhidin tesbihini yüzüne gözüne sürüp ağlamaktadır. Zâhid kapıyı çaldığında kendisine kim olduğunu sorar. Zâhid “Ben!” diye cevap verir. Bu soru ve cevap üç kez tekrarlanır. Sonunda iblis ağlayarak kapıyı açar ve zâhide, kendisinin bir kez “Ben” dediği için Hakk’ın dergâhından kovulduğunu, ona “Hû” demesi gerektiğini söyler. Hikâyede iblisin benlik taslaması ve bundan pişmanlık duyduğu anlatılmak istenmiştir. (B.1609-33)

Şâir, benlik taslamanın yanlış olduğunu eserin diğer beyitlerinde de tekrarlar. İblis, bir kere “Ben” dediği için Hakk’ın katından uzaklaştırılmıştır. İblisin dediğini söyleyen onun gibi olur:

‘Ucb idüp ben dime kim olduñ ħarâb

Mişl-i iblīs olasın sen fi’t-türâb

Bir kere ben didi iblīs oldu dūr

‘Ucb idüp didi hemân-dem oldu kūr (B.1670-71)

#### 2.1.2.6.2.35. Takvâ

Sözlükte korkma, endişelenme, kaygılanma, dikkatli davranma, sakınma, korunma gibi anlamlara gelen takvâ kelimesi, tasavvufun temelidir. Tasavvufta, Allah’a boyun eğerek azabından sakınmak, cezâyı gerektiren davranışlardan nefsi uzaklaştırmak sûretiyle korunmak, insanın kendini Allah’tan uzaklaştıran şeylerden uzak durması, mâsivâdan sakınması anlamlarında kullanılır.<sup>587</sup>

Şâir, takvâ olmadan imanın noksan kaldığını anlatarak “İman çıplaktır; onun örtüsü takvâ, süsü hayâ ve meyvesi ilimdir.” hadisini iktibâs ederek manzûm hâlde aktarır:

Kendüsi ‘uryân libâsı taqvâdur

Böyle bilmek şer‘ içinde aqvâdur

Eyle didi ol Rasûl hem bu söze

Uş ĩmânsuz beñzer anlar gözsüze (B.3119-20)

Hz. Osman’ın bir vâfida takvâ sahibi olmasıdır:

Şehid olduğda düşün gördi ol ħaş

<sup>587</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.342.

Sözi takvâ yüzi aq fi' li ihlâş (B.260)

Aşağıdaki beyitte takvâ kelimesi ateşe benzetilmiştir. Hakk'a vuslatın gerçekleşmesi için gönlün tecrîd süpürgesiyle temizlenmesi ve takvâ ateşiyle yakılması gerekmektedir:

Vü hem gönülün evin tecrîdî cārū-

Yıla pāk eyle olsun şöyle arı

O gönülün içre bizden artuğın gör

Anı takvâ odıyla göyündür (B.2294-95)

#### 2.1.2.6.2.36. Tecrîd-Tefrît

Sâlikin zâhirini mal ve mülkten, bātınını karşılık bekleme anlayışından arındırması, yaptığı her şeyi sırf Allah rızâsı için yapması, makâm ve hâl sahibi olma düşüncesini hatır ve hayâlinde dahi geçirmemesi tecrîd; emsal ve akrandan ayrılıp yalnız ve tek kalması, kimsenin sahip olmadığı hâllere ve makâmlara sahip olması, hâlini görme hâlinden de uzaklaşması ve her şeyi sırf Allah rızâsı için yapması tefrîttir. Tecrîd kalbi mâsivâdan arındırma, tefrît Hakk'ı şanına yakışmayan vasıflardan tenzih etmek ve onu tek ve eşsiz görmektir.<sup>588</sup>

Şâir, Câmîü'l-Envâr'ın bir beytinde tecrîd ve tefrîti süpürgeye, gönül de bir sultân tahtına benzetir. Gönül tahtına o sultânın oturması için kötü ahlâklardan ve huylardan oranın temizlenmesi gerekir. Sâlik, Allah'ın isim ve sıfatlarını andıkça, onu zikrettikçe gönül ve rûhu, beşerî tozlardan ve ifrit nefisten arınacaktır:

Gide ahlâk-ı akbeğ ola arı

Ṭolup evşâf-ı taḥmîd kıla yârî

Anı pāk eyleye tecrîd ü tefrîd

Süpürgesinle gide nefsi-i ifrîd

Gider insâniyet tozu bi-câru

Açılır dost elinün sebze-zârı (B.1490-92)

Tecrîd kelimesi, Hz. İsa'nın göklere yükseltilmesi bahsinde de kullanılır. Gönül bir eve benzetilir ve onun tecrîd süpürgesiyle temizlenmesi gerektiği, İsa Peygamber'e söylenir:

<sup>588</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.347.

Vü hem gön̄lün evin tecrîdî cārū-

Yıla pāk eyle olsun şöyle arı (B.2294)

Kalbin temizlenmesi için bütün dünyevî sûretlerden temizlenmek, yani dünya sevgisini terk edip kalbe Hakk'ın sevgisini yerleştirmek gerekmektedir. Bu temizlik, sâlikî aynı zamanda “tefrît demi”ne ulaştıracaktır.

İmdi taşfiye-i kalbün şartı var

Tecrîd-i şûret kıla iy bahtiyâr

Ya‘nî dünyâ sevgüsin terk eyleye

Hubb-ı Hakkı gönline berk eyleye

Kendüzine ‘uzlet ide ihtiyâr

Ol ‘âdetler kim tabî‘at üns tutar

Kim anuñla üns bulmuşdı olar

Giçe andan zire şerr andan tolar

Tâ kim ol tefrîd demine irişe

Ol ‘amel için be-gâyet durişe (B.4825-29)

Şâir, bir beytinde de “tecrîd demi” tâbirini kullanır. Tecrîd demi, Hakk'a yakınlığı anlatan mücerret bir mesâfedir. Bu mesâfeye ulaşmak için kişinin kendini âlem-i şehâdete âit bütün bağlardan arındırması gerekmektedir:

Birbirin'çün cümle bağın götüre

Kendüni tecrîd demine yitüre

Hâzrete ol kırbiyet hâşıl ider

Kırbiyetsüz işbu hâli yâ n'ider

Dem-be-dem artar yakînlük hâzrete

Çün ire eli anuñ ol kudrete (B.4430-32)

Halvetteki bir sâlik için, kalbin tasfiye edilerek bazı mertebeler kat edilmesi bakımından tecrîd ve tefrît şarttır. Kişi, mâsivâyâ âit her şeyden gön̄lünü temizlemeli, gön̄lünü yal-

nızca Hak sevgisi ile doldurmalıdır. Aşağıdaki beyitlerde tecrîd kelimesinin “sûret” ve tefrît kelimesinin “bâtın” ile kullanılması dikkat çekicidir:

Mürîd-i şâdık uş ger tākātınca

Ṭaleb ide bu esrāra geçince

Ki tecrîd-i şûret tefrîd-i bâtın

İderse hâşıl uş kim didi na‘ tın

Hemān taşfiye-i kâlbe pes ol er

Ṭadem başar budur erkān muḳarrer (B.4850-52)

#### 2.1.2.6.2.37. Tevekkül

Tevekkül, tasavvufta bir makâm ve hâl olarak kabul edilir. Cüneyd-i Bağdâdî’nin, “Tevekkül, kalbin Allah Teâlâ’ya itimat etmesidir” şeklindeki ifâdesi tevekkülün genel bir târifidir. Sûfiler tevekkülü anlatırken sebepleri kesip atmaktan ve tedbiri terk etmekten söz ederken ameli, ibadeti, çalışıp kazanmayı bırakmaktan asla bahsetmemiş, bunların gerekliliğini vurgulamışlardır. İnsan bir işe girerken ya Allah’a veya nefesine (malına, gücüne, nüfuzuna, sanatına, ilmine) güvenir. Nefsine güvenen kişi, bir işi başardığında bunu kendisinden ve aldığı tedbirden bilir. Sûfilerin kaçındıkları, bu tür bir güven duygusudur. Bu durum bazen sebeplerin ilâhlaştırılmasına kadar gider, ki buna tasavvufta “şirk-i esbâb” denilmiştir.<sup>589</sup>

Şâir; tevekkül, sıdk, ihlâs ve rızânın, namaz, oruç, zekât ve hac ibadetlerinden hâsıl olduğunu söyler:

Anuñ da şûreti dörtdür bu ada

Biri şıdķ u biri ihlâş bu yāda

Tevekkül hem rızādur uşta dördi

Eşitsün her kimü[ñ] kim varsa derdi (B.1854-55)

Kâinat, anâsır-ı erbaadan oluşmuştur. Bu dört unsurdan biri de topraktır. Toprak, insandaki güzel hasletlerin kaynağıdır. Tevekkül de toprakla gelen güzel bir ahlâktır:

Ṭoprağıla altı nesne geldi bil

<sup>589</sup> Uludağ, “Tevekkül”, *DİA*, C.41, Ankara: TDV, 2012, s.3-4.



Kim anuñla ola ma‘ mūr şehr ü il

Eydeyin bir bir ol işden ol hab̄ir

Şaçayın gön̄lüñ evine misk ‘ ab̄ir

Pes kanā‘ at şabr u h̄ulķ terk ol gelen

Hem ğan̄imētdür tevekküldür ķalan (B.3618-20)

Eserde tevekkül tâbiri, geyik ile onu avlamaya çalışan avcının anlatıldığı bir hikâyede de geçmektedir. Hikâyeye göre geyik, iki yavrusuyla bir su kenarına gelirler. Bir avcı, su kenarına tuzak kurmuştur, geyikler bunu fark eder. Çâresizlik içinde gökyüzüne başlarını kaldırıp melemeye başlarlar. Derhal gökyüzü bulutlanır ve yağmur yağmaya başlar. Geyikler de kana kana su içerler ve geldikleri yerden geri dönüp giderler. Avcının kulağına bu sırada bir ses gelir. Ses, kendisine yalvaran geyikleri susuz bırakmadığını, onları avcının suyuna muhtaç etmediğini söyler. Avcıya, kendisinden yüz çevirip rızkı başka yerlerde aradığı, oysa rızkın Allah’tan istenmesi gerektiği söylenir. Ayrıca, hayvanları incitmemesi yolunda avcı ikâz edilir. Bunun üzerine avcı, kurduğu tuzağı bozar ve kendini dağlara vurup ibadet etmeyi kendine âdet edinir:

Sen daħı yüz bize ger kim tutasın

Rızķuñı bizden bilüp ķo ötesin

Hem bizüm ħayvānlarımız itme zār

İncidüp anları yaķma zār zār

Biz saña rızķ virmeye miyüz ‘ aceb

Rızķuñı ķün bizden idesin taleb

Ķün bunu eşitdi avcı gör n’ider

Ṭuzağın şıdı yaķasın ķāk ider

Ṭağlara düşdi ‘ ibādet eyledi

Kendüye ol h̄übı ‘ ādet eyledi (B.2217-21)

#### 2.1.2.6.2.38. Tevhid

Sûfiler kendilerine has tevhid anlayışına “tevhid-i sûfiyye, tevhid-i hâlî, hakikat-i tevhid, tevhid-i amelî” gibi isimler vermiştir. Bu ifâdeler, onların tevhidi sâdece bilgi ve sûretten ibâret görmediklerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Sûfilere göre tevhid, duygu ve sevgi ağırlıklıdır; keşif ve ilhama dayanır ve sülûku gerektirir. Sûfiler, tevhid konusunda kendilerine özgü, anlaşılması güç bir dil kullanır. Bu dil, vecd ehlinin işâret dilidir. Sûfiler bu dilin, açıklanması ve yorumlanması hâlinde, daha kapalı duruma geleceğini söyler. Tasavvufî tevhid; ibadet, ahlâk ve duygularla ilgili olduğu için aynı zamanda amel yönü ağır basan bir tevhiddir. Tasavvufta tevhidin çeşitli mertebelerinden bahsedilir. Kur’ân’da da işâret edildiği gibi (Âl-i İmrân 3/18) tevhid, biri Allah’ın kendi birliğine, diğeri meleklerin ve ilim ehlinin O’nun birliğine şahit olmasıdır. Hakîkî ve mükemmel tevhid, Hakk’ın kendisini tevhid etmesidir. Böyle bir tevhid yaratıklar için mümkün değildir; yaratıklar vecd sûretiyle kısmetlerine düşen miktarda O’nu tevhid eder. Burada geçen hakikat ve vecd kelimeleri keşif ve zevki esas alan tevhide işâret etmektedir.<sup>590</sup>

Câmiü’l-Envâr’ın İhlâs Sûresi tefsiri olması sebebiyle, sûredeki tevhid akîdesi, eserin geneline hâkim olmuştur. Bu sebeple eserin, tevhid anlayışı üzerine yazıldığı söylenebilir. Şâir, pek çok beyitte ve hemen hemen bütün bölümlerde, tevhid inancını okuyanların gönüllerine sıkı bir şekilde yerleştirmek ister. Allah’ın varlık ve birliğini kabul eden ve etmeyen insanları ve kavimleri çeşitli şekillerde karşılaştırır. Bu yüzden, “ehl-i tevhid, ehad, ehadiyyet ve muhavvid” kelimeleri, eserde sıkça kullanılmıştır.

Şâir, İhlâs Sûresi’nin “tevhid” demek olduğunu aşağıdaki beyitlerinde dile getirir:

Dimek İhlâş hemân tevḥîd dimekdür

O tevḥîd ḥ’ân-ı dâından yimekdür

Hemân bu sûre bil tevḥîd içündür

İkilik şirketin senden uçındur (B.528-29)

Eserde, kelime-i tevhide dâir iki müstakil bölüm (B.1290-1313 ve B.1314-1327) bulunmaktadır. Bu bölümlerde, kelime-i tevhidin önemi çeşitli misâllerle anlatılmıştır. Şâir, kelime-i tevhidi söyleyenlerin affedileceğini ifâde eder. İman, bu söz üzerine binâ edilmiştir. Tevhid ehli, ateşten emin olmuşlardır:

<sup>590</sup> Uludağ, “Tevhid”, **DİA**, C.41, Ankara: TDV, 2012, s.21.

Ki “*Lā ilāhe illa ’llāh*” dur ol nūr

Diyenler olalar ol lafzı mağfūr

Anuñ üzre olupdur mebnī īmān

Bulur ehli olanlar nārdan amān (B.1291-92)

Kelime-i tevhiddeki on iki harf, Yâkub Peygamber’in on iki oğluna, on iki aya ve insan vücudundaki on iki kısma (yedi uzuv ve beş his) işâret etmektedir. Fakat bu kelimedeki asıl murat, ifâdenin sonunda bulunan “Hû” hecesidir:

On iki harf-durur gör n’ola mağşūd

Murād hūdur olardan anı berk tūt

Vü Ya‘ kūbuñ da on ikidür oğlı

Çeküpdür derd ü hasret birle hūyı (B.1293-94)

Gökteki melekler ve binlerce hūrî, devamlı kelime-i tevhid ile tesbih etmektedir. Zira bu zikir, ganîmet hükmündedir. Kelime-i tevhidi kendine zikir yapan kişiler, cennetle mükâfatlandırılacaklardır:

Bularuñ tesbîhi “*li’llāh*” ki “*Lā ilāhe illa ’llāh*”

Bu yüzden olur ol her-gāh görüñ naql ider Allāhdan

Bularuñ zıkrinüñ nūrı vü hem dir niçe biñ hūrî

Ki her kim diye bu nūrı ‘ aţādur aña Allāhdan

Ġanîmet gör bugün zıkrı gidergil bu ‘ abeş fikri

O cennetden ağan nehrî virilsün saña Allāhdan (B.1322-25)

Hz. Ebû Bekir rüyasında mahşer meydanını görür, fâsık ve âsîlerin tevhid lafzı hürmetine affedildiği müjdesini Hz. Peygamber’den alır:

Pes eyitdi muştulıķ olsun saña

Yā Ebā Bek’r didi Rabbüm baña

Lafz-ı tevḥid ḥürmetine bunları

‘ Afv kıldum ol za‘ ifçe cānları (B.3527-28)

Şâir, hem bu dünyada hem de âhirette insanların kurtulmaları için ehl-i tevhid olmaları nasihatini verir:

Uş sebeb kırtılmağa tevḥīd-durur

Kırtılanlar kamu muvaḥḥid-durur

Ehl-i tevḥīd ol kim āzād olasın

Bunda ağla çok kim anda gülesin

Pes gerek kim cān u dilden diyesin

Ğuşşasın anuñ bugünden yiyessin

Ehl-i tevḥīd olıbilmezdür hemān

Ehl-i tevḥīddür bulan oddan amān (B.3536-39)

Tevhidle ilgili eserde çeşitli benzetmeler de yapılmıştır. Meselâ tevhidi ağaca benzeten şâir, onun kökünün yerde, budaklarının gökte olduğunu söyler. Kökü, Allah katında sağlamlaştırılmıştır, budakları gönül göğündedir:

Murād andan ĩmān ağacıdur dir

Köki Tañrı katında berkinüpdür

Şıfatıdur anuñ zırā bu tevḥīd

Vü hem zāt birle kıyyümdür budur ‘ıyd

Budakları gönül gögindedür bil

Olınsun uş bu ma‘nā bunda te‘vıl (B.3429-31)

Tevhid, başka bir beyitte iman ağacının köküne benzetilmiştir:

Baltayıla uş çıkarmağa yarar

Ammā tevḥīd köki ĩmāndur i yār (B.3128)

Şâir, tevhidin Allah’ın varlık ve birliğini kuru kuru söylemek olmadığını ifâde eder. Gerçi bu da tevhiddir. Fakat bu tevhid, dille yapılan bir tekrardan başka bir şey değildir. Böyle bir tevhid, Hakk’ın cemâlini görmeğe yetmez:

Muvaḥḥid olmağ ol mı diyesin bir

Evet kılmayasın irmege tedbır

Bu da tevḥiddür ammâ iremezsın

Anuñla sen cemâlin göremezsın (B.715-16)

Tevhidin amelle birleşmesi, aşkla gönlün dolması gerekir ki kişi Allah'a ulaşabilsin:

Yaḳîn olmazsın a' māl olmayınca

Anuñ ' ışkı gönülde tölmayınca (B.717)

Şâir, pek çok küffârın da Hakk'ın birliğini söylediğini, fakat onu incittiklerini ifade eder:

Niçe küffâr da dir birdür Ḥudâyı

Velî eyler Ḥudâyaya çok izâyı (B.718)

Gerçek tevhid bu değildir. Zira gerçek tevhidde kişinin kendindeki varlığı ve benliği tamamen kaybetmesi gerekir:

Budur tevḥîd ki senden gide varlık

Bu ten naşşında uş qalmaya tırlık (B.719)

Şâir, iki tür tevhid olduğundan söz eder. Bunlardan ilki kula mahsus olanıdır, ki buna "ikrâr-ı tevhid" denir. İkrâr-ı tevhidde, dil ikrâr eder ve kalp tasdik eder:

Qula maḥşûş olan ikrâr-ı tevḥîd

Kim anuñla olurlar bil muvaḥḥid

Diliyle ide ikrâr qalbi taşdıq

Budur ' abde olan vech uşta taḥkîk (B.749-50)

İkinci tevhid türü, Hakk'a mahsus olanıdır. Hakk'a mahsus olanına "hidâyet" denmektedir. Eğer kul, ikrârı üzere amel ederse, hidâyete ulaşır:

Vü ol kim Ḥaqq'a maḥşûş ola ol ne

Hidâyetdür irer anuñla emne

Eger ikrârı üzere ide a' māl

İrişür ol maqâma ol be-her-ḥâl (B.751-52)

Bu iki tevhid dışında eserin diğer beyitlerinde farklı tevhidlerden de bahsedilmektedir. Kalbin ve dilin devamlı kelime-i tevhidi söylemesi ile farklı makâm ve mertebelere ulaşılır. Bunlara "tevhid-i imanî, tevhid-i îkân, tevhid-i ihsanî, tevhid-i ayânî, tevhid-i aynî" isimleri verilir:

Aña vardur maḳāmātla merātib  
Kim olmışdur pes ol tevḥīde rātib

Biri tevḥīd-i imānī biri ne  
Dirüz tevḥīd-i ikān ol birine

Vü hem tevḥīd-i ihṣānī üçünci  
Olur dördünci ‘ayānī o genci

Daḥı tevḥīd-i ‘aynī ol beşinci  
Ne görsün bunları yoldan üşenci (B.4835-38)

Bu makâmaların nihâyeti “ehadiyyet”tir. Şâir, dünyayı bir denize ve ehadiyyet makâmını da onun sahiline benzetir:

Bu deryānuñ kim añlañ sâhili uş  
Eḥadiyyet-durur key idesin gūş (B.4842)

#### 2.1.2.6.2.39. Vahdet-i Vücûd

Vahdet-i vücûd, gerçek varlığın bir tane olması, bunun da Hakk’ın varlığından ibâret bulunması görüşüdür. Hak ve onun tecellilerinden başka hiçbir şeyin hakîkî varlığı yoktur.<sup>591</sup> Zira onların varlığı, Cenâb-ı Hakk’ın varlığına bağlıdır. Bu bakımdan, canlı ve cansız bütün varlıklar onun isim ve sıfatlarının tezâhüründen ibârettir.

Vahdet-i vücûd düşüncesi, geçmişteki ve günümüzdeki araştırmalarda tasavvufun en dikkat çeken konularından biri olmuştur. Bu düşüncüyü sistemli bir şekilde açıklayan Muhyiddin İbnü’l-Arabî’dir. Muhyiddin Arabî’ye göre “Varlık birdir, o da Hakk’ın varlığıdır.” Bu cümle vahdet-i vücûdun en önemli dayanağını teşkil eder. Vahdet-i vücûdu ilk sûfilerin fenâ-bekâ anlayışından ayırıştırıp müstakil bir nazariyeye dönüştüren şey, eşyanın ilâhî ilimdeki sâbit hakîkatleri bulunduğuna dâir ikinci bir ilkenin kabulüdür. Bu durumda vahdet-i vücûd bir yandan, “Vücûd Hak’tır.” diyerek mutlak varlık kavramını benimsemiş, diğer yandan Tanrı-âlem irtibâtını açıklamak üzere “a’yân-ı sâbite” diye adlandırılan ve eşyanın ilâhî ilimdeki hakîkatlerini ifâde eden bir fikri kabul ederek

<sup>591</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.371.

birlik (vahdet) ve çokluk (kesret) sorununu çözmeye çalışmıştır.<sup>592</sup> İbnü'l-Arabî, “a'yân-ı sâbite” ile varlıkların şahıslarının bulunduğu mahsus ve haricî âlemin yanında, eşyanın hakikatlerinin veya mâkul a'yânının bulunduğu mâkul âlemin varlığını kastetmektedir.<sup>593</sup>

Vahdet-i vücûd görüşü, ayna-sûret, güneş-gölge, deniz-dalga, çekirdek-ağaç, bir-diğer sayılar, elif-diğer harfler vb. asıl varlık-geçici varlık ilişkisini ortaya koyan misâllerle anlatılmaktadır. Ancak bu bilgi ve inanış, bir nazariye veya akılla elde edilen bir sonuç olmayıp seyr ü sülûk vâsıtasıyla elde edilecek mânevî bir yükseliş ve tecrübedir. Bunu mânevî ve rûhî tecrübe dışında bir yolla bilmenin bir değeri yoktur. Vahdet-i vücûd, tasavvufî düşünceye göre, kalbin mânevî seyri sırasında meydana gelir. Çokça ibadet ve zikir, nefisle devamlı sûrette mücâdele, terk-i mâsivâ, riyâzet vb. yollarla kalp artık günahlardan arınarak Hakk'ın birçok sıfatının yansıdığı bir ayna hâlini alır. Bu noktaya gelmiş olan sâlik, tam bir vecd hâlinindedir, bütün eşyada yalnızca hakîkî varlığı görmeye başlar.

Vahdet-i vücûd anlayışı, müteşâbih bazı âyetler ve Hz. Peygamber'e atfedilen bazı sözlerle delillendirilmeye çalışılmıştır. Mutasavvıflarca delil olarak gösterilen âyet ve hadislerden bazıları şunlardır:

*Âyetler:*

*“Ektiğiniz şeyi siz mi ekiyorsunuz yoksa biz mi? (Vâkıa, 56/63)*

*“Onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman sen atmadın fakat Allah attı.” (Enfal, 8/17)*

*“Sana biat edenler Allah'a biat etmişlerdir. Allah'ın eli onların elinin üstündedir.” (Fetih, 48/10)*

*“Kullarım sana benden sorarlarsa ben yakınım.” (Bakara, 2/186)*

*“Doğu da Allah'ındır batı da, yönünüzü nereye çevirirseniz Allah'ın yüzü oradadır.” (Bakara, 2/115)*

*“Allah her şeyi ihâta edendir” (Nisa, 4/126)*

*“Allah yer ve göklerin nûrudur” (Nûr, 24/35)*

*Hadisler:*

<sup>592</sup> Ekrem Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, **DİA**, C.42, Ankara: TDV, 2012, s.431-32.

<sup>593</sup> Kadir Özköse, “İbnü'l-Arabî Düşüncesinde Mümkün Varlıkların İlâhî İlimdeki Ezeli Hakikatleri: A'yân-ı Sâbite”, **Cumhuriyet Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, C.XV., S.1, 2011, s.17.

“Muhakkak ki Allah, insanı Rahmân sûretinde yarattı.”

“Nefsini bilen Rabbini bilir.”

“Ne yeryüzüne sığıdım, ne de gökyüzüne. Ama mümin kulumun kalbine sığıdım.”

“Müminin kalbi Allah’ın evidir.”

“Velilerimden birisine düşmanlık eden kimseye ben harp ilân ederim. Kulumu bana en çok yaklaştıran şey, farz kıldığım ibadetleri yapmasıdır. Nafile ibadetlerle de bana o kadar yaklaşır ki, nihâyet ben o kulumu severim. Sevince de artık onun duyan kulağı olurum, o benimle işitir. Gören gözü olurum, o benimle görür. Eli olurum, o benimle dokunur. Ayağı olurum, o benimle yürür, (Kalbi olurum, o benimle anlar. Söyleyen dili olurum, o benimle konuşur.) Ne dilerse onu yerine getiririm. Herhangi bir şeyden bana sığınırsa ben onu muhâfaza ederim.”

Câmiü’l-Envâr’ın tamamında bu vahdet-i vücûd anlayışını görmek mümkündür.<sup>594</sup> Bil-hassa yukarıda bir kısmını verdiğimiz müteşâbih âyetler ve Hz. Peygamber’e isnât edilen sözler, vahdet-i vücûd anlayışına göre yorumlanmıştır. Eserin bir bölümünde, Cenâb-ı Allah’ın Fussilet Sûresi’nin 54. âyetinde yer alan “İyi bilin ki o, her şeyi kuşatandır.” sözünü bu şekilde yorumlayan ve düşüncelerine delil olarak gösteren şâir, bütün eşyanın bir ayna hükmünde olduğunu ifâde eder. Dolayısıyla kesret vahdette, vahdet kesrette gizlidir:

Bular hep âyinedür ol kemâle

Kimi şahrına vü kimi cemâle

Gehî birinden ol cümle görünür

Gehî cümle o birlikden bürinür (B.3811-12)

Şâir bir başka beytinde, insanın Allah’ın nûrunun yansıdığı bir ayna olduğu düşüncesini tekrarlar:

Olursañ âyine sen nûr-ı zâta

Hayât senden irer âb-ı hayâta (B.738)

Kâinattaki her şey, Hakk’ın sıfatlarının birer tecellisidir. Diriltmek ve helâk etmek gibi bütün zıtlıklar için de bu böyledir:

<sup>594</sup> Vahdet-i vücûd görüşüne göre varlık mertebeleri ve buna bağlı olarak düşünülen âlemlerle ilgili olarak bu çalışmada bkz. “Âlemler” bahsi, s.297.



Senüñ zâtuñ şifâtuñdur bilinen bu mezâhirden

Ꞑamu ef‘âl-i kudretdür diriltmek eylemek ihlâk (B.4)

Tasavvuftaki güneş-gölge ifâdelerine şâirin beyitlerinde sıkça rastlanmaktadır. Cenâb-ı Allah’ın varlığı güneştir, mâsivâ ise bir gölgeden ibârettir. Şâir, gölgenin bir an önce ortadan kalkmasını arzulamakta, hakîkî varlığa kavuşmayı istemektedir:

Ḥaḳîḳî uş güneş sensin bular gölgeñ pes istensün

Bu gölge ortadan gitsün hemân sensin ḳalan iy dost (B.5333-34)

Âyet ve hadisler dışında, mutasavvıfların vahdet-i vücûd düşüncesine uygun olarak söyledikleri şathiye kabîlinden bazı sözleri de eserde yer almaktadır. Bu mutasavvıflar arasında Bâyezîd-i Bestâmî, Hallâc-ı Mansûr gibi meşhurlar başta gelmektedir. Şâir, bu mutasavvıfların söyledikleri “Cübbemin altındaki Allah’tan başkası değildir; Kendimi tesbih ederim, benim şanım ne yücedir ve Ben Hakk’ım” gibi sözleri, Cenâb-ı Allah’ın bir ağaçtan Hz. Mûsâ’ya seslenmesine benzetir. Eymen Vadisi’nde, Hz. Allah Mûsâ Peygamber’e, “Ey Mûsâ, Ben Allah’ım!” diyerek bir ağaçtan seslenmiştir, ki gerçekte konuşan ağaç değil Allah’tır. Şâir, Cenâb-ı Allah’ın tıpkı ağaçtan seslendiği gibi Bâyezîd’in ve Mansûr’un dilinden de kullarına seslendiğini, bunu acayip karşılamamak gerektiğini söylemektedir:

Ki tâ kim Ḥazretüm Ḥallâc dilinden diye “*Ene’l-Ḥaḳ*”

Bâyezîdden de “*Sübḥânî*” diyem dir ol Te‘âla’llâh (B.683)

Vahdet-i vücûd görüşünü benimseyenlerin söyledikleri “Lâ mevcûde illallâh / Allah’tan başka varlık yoktur.” ifâdesini şâir, aşağıdaki beyitte açık bir şekilde dile getirmektedir:

Ꞑamu varlıgumuz oldur bizüz yoḳ

Eger ‘aḳl u eger rûḥ ‘ilm az çoḳ (B.1566)

Şâir, “ben” kelimesini kullanmaktan okuyucuyu men eder. Zira “ben” diyen kişi, şeytanın yaptığı hatâyı yapmakta, kibre düşmektedir. Bu yüzden bu kelimenin kullanılmaması gerekmektedir:

‘Ucb idüp ben dime kim olduñ ḥarâb

Mişl-i iblîs olasın sen fi’t-türâb (B.1670)

“Ben” demek gurûrlanmak dışında, hakîkî varlığın Hz. Allah olduğunu inkâr etmek demektir. Zira bütün varlıklar, ancak onun bir görüntüsünden ibârettir:

Ki ben uşta fülânam diyesin çün

Saña dimez mi pes ol Ferd-i bî-çün

O sende görinen varlık benümdür

Sen ancak nuḫfesin pes bu nümūmdur (B.2817-18)

Şâir bununla ilgili Şeyh Tüsterî'nin bir hikâyesini nakleder. Hikâyeye göre Şeyh Tüsterî, Bağdat çarşısında otururken sakalını tutan birine “Tanrının sakalından elini çek!” diye îkâzda bulunur. Bunun üzerine kendisine küfür isnât ederler. O da, “Kul mâdemki Tanrı'nındır, elbette sakal da ona âit olacaktır.” şeklinde cevap verir:

Didi şeyḫ kul kimūndür diñ baña siz

Didiler Tañrınuñdur yâ ne dersiz

Ḳul anuñ olıcaḫ yâ bu şaḫalı

Kimūñ olsa gerekdür diñ maḫâli (B.2828-29)

Bu yüzden şâir, “ben” demek yerine “Hû” demeyi uygun görmektedir. Zira “ben” demek, kişinin helâk olmasına sebeptir ve “ben” demek yalnızca Cenâb-ı Allah'a yakışmaktadır:

Nitekim sen olasın şöyle zinhâr

Hû di ya' nî ki ol di dime ben var

Zire ben demek ol dimege zıddur

Şaḫın andan ki ol bil Lâ-Yefūtdur

Helâk oldı şular kim didiler ben

Vü her kim Hû didi ol didi aḫsen (B.1554-56)

Şâire göre bu dünya bir kesret âlemdir, oysa insan vahdet âleminde gelmiştir. O hâlde asıl âlem arzu edilmelidir. Bunun için, yüzün halktan Hakk'a dönderilip boş konuşmaktan vazgeçilmesi gerekmektedir:

Gelem ol dâr-ı vahdetden ḫaber virem muḫabbetden

Alam bu dâr-ı keşretten yine ol şanı şân Allâh

Gel ârzü eyle ol ili yiter ḫıl nâsa bu dili

Gidergil ḫâlile ḫîli di pes ol naḫli ḫâla'llâh (B.1699-1700)

#### 2.1.2.6.2.40. Vâkıa

Vâkıa, gayb âleminde kalbe gelen mânâyı ifâde eden tasavvuf terimidir. Sözlükte “ânîden meydana gelen olay, sıkıntı, kıyâmet” gibi anlamlara gelen vâkıa (çoğulu vâkıât) tasavvuf literatüründe sûfinin vecd ve istiğrak hâlinde vâkıf olduğu hakikatleri anlatmak için kullanılır. Vâkıa, uyku ile uyanıklık arası bir hâlde iken meydana gelir, rüyaya benzemekle birlikte esasen ondan farklıdır. Ayrıca sâlikin kalbine yerleşerek gelip geçici olmaması bakımından hâtırdan (çoğulu havâtır) ayrılır. Tasavvufta “tavârik, bevâdî, bâdih, kâdih, tevâlî, levâmi’, levâih” gibi tâbirler, vâkıa ile yakın anlamlarda kullanılmıştır. Sûfiler, mânevî meselelerine ve rûhî müşküllerine de vâkıa derler. Zikir sırasında kendinden geçip gaybet hâlini yaşayan sâlikin kalbine birtakım remiz ve hayâller akmaya başlar. Sâlik kendine gelince (sahv) ya ilâhî bir lütuf olarak o remizlerin mânâsını bilir ya da şeyhi tarafından bunlar kendisine yorumlanır. Böylece sâlik remizlerin hakikatini anlar.<sup>595</sup> Tarikatların çoğu, sâlikin gördüğü rüyalarla mânevî mertebesi arasında bağlantı kurmaktadır. Sâlik iyi rüya görürse mânevî mertebesi yükselir, kötü rüya görürse bulunduğu mânevî mertebeden aşağı iner.<sup>596</sup>

Câmiü’l-Envâr’da şâir, zikir esnâsında sâlikte meydana gelen vâkıa hâllerini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Bunlar kalbe doğan veya rüya şeklinde görülen iyi veya kötü tâbiri olan birtakım sembollerdir. Şâir, bu vâkıaların sâlike bazı faydaları olduğunu söyler. Bu faydalar, sâlikin kendi hâline vâkıf olması ve böylelikle zikir ve sülûk esnâsında ziyâde ve noksan yönlerini bilmesi, ulvî ve süflî bazı haberleri sâlikin nakletmesi ve bunun ehli tarafından anlaşılması, sâlikin bazı menzil ve makâmları temâşâ etmesidir:

Bu vaqâyi‘ keşf olunmağdan bilün

Var-durur üç fâ’ide kaydın kıluñ

Evvelâ oldur ki kendü hâline

Vâkıf olur hep qâmu aqvâline

Yâ ziyâde yâhû noqsândan ‘ayân

Vecden ü seyr-i fütürdan bā-beyân

<sup>595</sup> Hür Mahmut Yücer, “Vâkıa”, **DİA**, C.42, Ankara: TDV, 2012, s.470.

<sup>596</sup> Bülent Akot, “Tasavvufî Terbiyede Rüyanın Değeri”, **Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.10, S.19, 2011/1, s.101.

Ḥastelikden daḥı süstlikden ki var

Her derecât u derekâtıdan i yâr

Daḥı ‘ ulvîden ü süflîden ḥaber

Naql ider ehli bilür iy mu‘ teber

Hem menâzil ü maḳâmât gösterür

Pes temiz eyler işin çün esdürür (B. 4938-43)

Eserde anlatılan vâkıa hâllerinin nefsin derecelerine göre olduğunu ifade eden şâirin, nefs-i emmâre makâmında görüldüğünü söylediği ve ahlâk-ı zemîme başlığıyla verdiği hâller ve bunların yorumları şöyledir:

“Şeytan (şeytana uyma sıfatı), serçe, horoz (şehvet), eşek, öküz (kadına düşkünlük, camız (çok yemek ve çok yatmak), koyun (şehvet-i bâtin: Ancak nefsin her merhalesinde farklı yorumlanır.), kelb (gazâp ve dünyaya talip olma), karınca, ayı (hırs: Ancak bunların ölmüş görülmesi iyidir.), örümcek (züht), baykuş ( uzlet, tevekkül ve kanaat), fare (buhl: cimrilik), kurt (haset), maymun, Lûfî (hezl ü hedyân: Dedikodu), kaplan (kibir), arslan (yücelik), kaplan, pars (cebir etmek, gönüllenenmek ve hilekârlık), tilki (yalancılık), ayı (şirrete mazhar olmak: Ancak onu öldürür görmek iyidir.), tavşan, balık (gaflet), fil (nefsin galebe gelmesi. Filin helâk olarak görülmesi ise iyidir.), deve (kin tutmak), kudurmuş köpek (gazâp ve hilekârlık), yılan (düşman), akrep, çıyan (dille incitmek), yılan, balık (riyâkârlık), yengeç (eğri olma), bit, pire (gıybet etmek. Eğer bu hayvanların kendi üzerine üşüştüğü görülürse aileye dâir bir sıkıntıya işârettir. Şayet bu hayvanları üzülerek öldürdüğünü görürse, dünya sıkıntısına işârettir.), domuz (haram), merkep arısı, sarı arı (şeytanî tedâîler, faydasız fikirler), kurbağa (ürkmek), karga (murdar yemek, gammazlık, hakkında şikâyet, fâsık sûreti), devlingeç, kartal (helâl-haram gözetmeden yemek), kuzgun (ziyan), tavuk ( dünya murdarına meyletme, akl-ı maâş), cühûd: Yahudi (dünyaya tapmak), çingene (Dört kitaptan da dışlandığı, bu sebeple kendisinden uzak durulması gerektiği söylenir.), kâfir (nefsin küfür sıfatı, küfr-i ni’am), papaz (hakkı örtmek), keşiş (riyâ. Ancak ehline, riyâzet anlamındadır. Bazen de dünyayı terk ve rûhun nefse gâlip gelmesidir.), eşek (inatçılık, huysuzluk, tembellik. Bu sûret, bazı zamanlarda iyiliğe yorulmaktadır.) (B.4954-5029)

Şâir, yukarıda sayılan hayvanların ölü veya mağlup görülmesinin sâlik için halâs anlamına geleceğini belirttiikten sonra, zikre devam ederek kalbin temizleneceğini, günahların iyiye tebdil edilebileceğini söyler:

Zikr nûrı çünki albe iriŒe

Görmek aña gör nelerden giriŒe (B.5036)

Müellif, kalb zikir nûruyla temizlendikten sonra vâkıa hâllerini ve bunların tâbirlerinin ne olabileceğini sıralar. Ancak, nefs-i emmâre makâmında görülenleri keskin çizgilerle ayırmasına rağmen, nefsin diğere aŒamalarına dâir vâkıa hâllerini birbirinden ayırmadan karışık olarak verir. Bununla birlikte, nefs-i emmâre makâmından diğere makâmlara geçiŒte sâdir olan bazı vâkıaları ifâde eder. Buna göre vâkıa hâlinde yanan kandil-çerağ, aydınlık olmuş halvet-gâh, yıldızlarla bezenmiş gökyüzü veya mescitler görülmesi, sâlikin nefs-i emmâre makâmını geçtiğinin emaresidir:

Görür uŒ andil çerâğlardur yanar

alveti aydınlık olmuşdur i yâr

Yâ girür mescidlere yâ görse gök

Kim bezenmiş yıldızla ön ü Œoñ

Dâ'ire-i albdür uŒ bu dâ'ire

UŒta emmâreyi bundan ayıra (B.5037-5040)

Nefsin bu makâmından sonra sâlikte görülen vâkıa hâlleri ve bunların tâbiri Œöyledir:

Hamama girip yıkanmak (kalbin temizlenmesi ve günahlardan arınılması), sokağaa girmek (tabiata uygun hareket ediyor olmak), halvet yerine su girmek (ilimde ilerlemesi), meyvesi bol ağaçlarla dolu bahçeye girmek (gönlün mâmur olması), bu bahçedeki ağaçları çiçekli görmek (gönlün tamir olması), yabanî (kavak, çınar, çam) ağaçlar görmek (ibadette tembellik göstermek), evde beslenmek( eski tabiatına göre hareket etmek), Hicaz'a gitmek (farz ve sünnetle doğru yolda olmak), namaz kılmak (Hakk'a yönelmek ve itâat etmek), Mushaf görmek, Kur'ân okumak (Hakk'a olan muhabbet), denizde giden gemi (Œerîata uygun şekilde tarikat yoluna girmek), geminin durması (darlık veya sülûkun durması), yüce dağ başından bakmak, akan ırmaklar görmek (gönül dağında mârifetlerin hâsıl olması), dağaa çıkmak (mânevî olarak yücelmek), dağdan inmek (mânevî olarak gerilemek), kuyudan kova ile su çıkarmak (kalp kovasıyla su ilmini çı-

karmak: yani ilimde ilerlemek), kullanılmayan değirmen (ilimde ve amelde tembellik), anne (nefis, salaha ulaşmak, hacca gitmek), annenin şefkatli söz söylemesi (salah), nefis (dünya meşguliyeti), kadın (dünya), karısının yüz çevirmesi (insanların kendinden uzaklaşması), karısını boşamak (vazifesinden azledilmek), karısını başkalarıyla görmek (sırrının başkalarına söylenmesi, başkalarının malını harcaması), ata (kuvvet), şeyh (mârifet), hizmetkâr (bâtînî kuvvet, sülûk yoluna girmek), kadı (akıl kuvveti), sakalsız delikanlı (rûh), mahbup oğlanlar (melekler), süt çocuğu (gönül), ayakkabı giymek (doğru yolda ilerlemek), yalınayak olmak (ibadette gevşeklik), eski don (iblisin sokulması, ibadet eksikliği), bal (hilm), süt (ilim), gıdalanmak (kalbin kuvveti), pişmiş et yemek (iyi bir hâl), üzüm, kavun, hurma, helva, yağ, sirke, bal, ayva, ceviz, badem veyahut bunların yağı (mârifet keşp etmek), yaş yemiş (afak), kavun, karpuz, hıyar (hastalık), kadın (dünya: Bazen yaşlı bazen genç kadın sûretinde görünür. Yaşlı kadın görmek daha makbuldür.), câriye (söz sahibi olmak), tavus (dünya: Sîreti kadına benzer.) (B.5043-5110)

Şâir bu saydıklarının helâl sûretler olduğunu söyler ve haram olanların neler olduğunu tâbirleriyle nakleder:

Domuz (haram), balçık (necâset), hamîr (haram), bulanık su (şüphe), ölmüş et (haram), ince giysi (iyi hâl), dar veya eski hırka, hırkanın çalışmış olması (şehvetin gâlip gelmesi), kendini hasta görmek (gönlün hastalanması), kendini ölmüş görmek veya ölmüş bir nesne tutmak (nefsin zebûn olması) (B.5112-5122)

Haram ve kötü olan şeyleri sayan müellif, nefsin bir yılan gibi olduğunu ve boş bırakılmaması gerektiğini söyler. Bu tâbirler, sâlik için hecedir, onun kat edeceği daha zorlu yollar vardır:

İşbu ta'birler tarîka hicedür

Andan öte de eşit gör nicedür (B.5127)

#### 2.1.2.6.2.41. Vecd-Cezbe

Vecd lügatte, “bulma, var olma, hâsıl olma, buluş” anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî mânâda, kulun herhangi bir kastı ve çabası olmadan onun kalbine tesadüf eden şey (ilham, his, feyz, vârid)dir. İki türlü vecd vardır: Vecd-i mülk, sâliki bulan ve ona hâkim

olan vecddir. Sâlikin bulduğu vecd, vecd-i likâdır. Vecdin basit şeklinde tevâcüd, en mükemmel şekline ise vücut denir.<sup>597</sup>

Cezbe Arapça'da çekiş, heyecana gelme, kendinden geçme anlamına gelir. Tasavvufta Allah'ın kulu kendine çekmesidir. İki türlü cezbe vardır. İlki gizli (hafî) cezbe, ki bu kulun Hakk'ı sevmesi şeklindedir. İkincisi açık (celî) cezbedir, bu da Hakk'ın kulu sevmesi şeklinde gerçekleşir. Cezbede şart kâbiliyete bağlıdır. Bu kâbiliyet kulun çabasıyla oluşmaz, Allah tarafından bahşedilir, yani vehbîdir.<sup>598</sup> Tasavvufta cezbe, sülûk ve amel ile bir arada düşünülür; bu yüzden sülûka bağlı olmadan gerçekleşen cezbe, mutasavvıflarca makbul sayılmaz. Sülûk görmemiş olanlar, cezbeleri güçlü de olsa vecd hâlinde bulduklarından, kalp makâmını aşır kalbin asıl sahibi olan Allah'a eremedikleri için irşat ehliyetine sahip olamazlar.<sup>599</sup>

Vecd ile cezbe birbirine yakın anlamlıdır. Vecdde kısmen de olsa kulun gayreti vardır; cezbe ise vecde göre daha güçlü ve tamamen Allah vergisi bir hâldir.<sup>600</sup>

Vecd hâline dâir manzûme, bir beyitten ibârettir. Şâir, sâlik halvette iken vâkıa hâlinde kendisinde görülebilecek husûsları anlatırken vecdden bahsetmiştir. Vâkıa hâlindeki bir sâlikin vecdi yaşayabileceğini söyleyen şâir, sâlikin kalbine kötü tefsir edilebilecek bazı hâller doğabileceğini ifâde eder. Ancak sâlikin bunları bilmesi, kendi hâline vâkıf olması bakımından önemlidir:

Yâ ziyâde yâhû noxsândan ‘ ayân

Vecden ü seyr-i fütürdan bâ-beyân (B.4940)

Cezbeye dâir eserin pek çok yerinde manzûmeler bulduktan başka, iki yerde (vr.154a ve vr.172a) Sühreverdî'nin Avârif isimli kitabında hadis olarak gösterilen “Hakk'ın cezbelerinden bir anlık cezbe, bütün ins ve cinnin amellerine denktir.” sözü nakledilir.

Eserde, cezbenin gerçekleşmesini şartı tasfiye-i kalp ve tahliye-i rûh olarak gösterilir. Sülûktaki bu hâller kesp edilince sâlike ilâhî lütuflar görünmeye başlar:

Pes andan añlañ elţâf-ı İlâhî

Uş istikbâl idüp dir pâdişâhî

<sup>597</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.376.

<sup>598</sup> Cebecioğlu, s.128.

<sup>599</sup> Hasan Kamil Yılmaz, “Cezbe”, *DİA*, İstanbul: TDV, C.7, 1993, s.504.

<sup>600</sup> Özköse, “Tasavvufî Tecrübede Sâlikin Kendinden Geçme Durumu: Vecd”, *İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.18, 2007, s.77.

‘Ināyet cezbelerinüñ nişanı

Taşarrufları zāhir ola şānı

Rubūbiyyetden ol fazl-ı me‘ānī

Ki feyz olmağa başlar anda ānī

Aña andan irişür dürlü hālet

Evet ol taşfiye olmuşdur ālet (B.4280-83)

Şâir seyr ü sülûkta, “fenâfillâh” makâmından “bekâbillâh” makâmına geçişi anlattığı bölümde, sülûkun o zamana kadarki aşamalarının kesbî olduğunu; ancak bu noktadan ileride insan irâdesinin bir faydasının olamayacağını bir beyitte şöyle dile getirir:

Şimdiye dek kesbile olurdu iş

Cezbedür şim’den girü key biñ düriş (B.4803)

Öyle ki, eğer Hakk’ın cezbesi yardıma gelmezse, ne kadar beklense de o makâmın geçilmesi mümkün değildir. Kendisine cezbe erişmeyen sâlikin dünya gözüne bir duman gibi görünür. Ama kendisine cezbenin ulaştığı sâlik, fenâ makâmından bekâ makâmına geçer:

Bir kadem geçmez kişi biñ yıl dura

Ol eşikte şöyle kim ol yüz ura

İrmeyince aña cezbe bî-gümân

Görinür ‘âlem gözine şan duman

Şöyle kim bir cezbe ire alısar

Anı ol varlık iline şalısar

Ol fenâdan pes beğâyâ irişür

Uş diyem anı ne yüzden girişür (B.4804-07)

#### 2.1.2.6.2.42. Velâyet-Nübüvvet

Velâyet, kulun kendi nefsinden fânî olup Hak’la kâim olması demektir. Yani Allahu Teâlâ, kulunun bütün işlerine bizâtihi tevellî etmesidir. Bir mânâda kulun tasarrufu kal-



kar, bütün fiillerinde Allah'ın irâdesi hâkim olur.<sup>601</sup> Mutasavvıflar, veliliği genel (velâyet-i âmme) ve özel (velâyet-i hâssa) diye ikiye ayırırlar. Genel anlamda her mümin Allah'ın dostudur ve O'nun veli kuludur. Özel anlamda velilik; düzenli, devamlı, kararlı ve ihlâslı bir şekilde ibadet ve kulluk eden, başta peygamberler olmak üzere takvâ sahibi bütün sâlih müminlere mahsustur.<sup>602</sup>

Yine mutasavvıflara göre velâyet, nübüvvetin bâtınıdır. Nübüvvetin zâhiri, dinî hükümleri ve şerîatı haber vermek, bâtını haber verilenleri bizzat yaşamak ve bu şekilde nefislere tasarrufta bulunmaktır. Her ne kadar tebliğ etme bakımından nübüvvetin zâhiri tamamlanmışsa da ilâhî kemâlin yeryüzüne yansımaları olarak kabul edilen velilerin tasarruf görevleri sürdüğünden nübüvvet velâyet şeklinde devam etmektedir. Bir sâlik ne kadar çaba harcarsa harcasın, varabileceği son mertebe nübüvvetin bidâyetidir. Dolayısıyla nebî, mutlak anlamda veliden üstün olmakla birlikte, onun velâyet yönü nübüvvet yönünden üstün kabul edilmiştir.<sup>603</sup>

Hüseyin Sirôzî, elif harfi ile nübüvvet ve velâyet kavramları arasında bir bağ kurmuştur. Buna göre elif harfi, “ehad” kelimesinin ilk harfidir ve üç noktadan meydana gelmiştir:

Elf ehad harfinün evvel harfidür

Üç noktadan mürekkebdür o dür (B.1743)

İlk noktaya “Rûhu'l-Kuds”, ikincisine “Rûhullâh” ve üçüncüsüne de “Rûhu'l-Emîn” denmektedir:

Rûh-ı Kuds dirler ol evvel noktaya

Dağı Rûhu'llâh ikinci 'uğdeye

Oldı hem Rûhu'l-Emîn üçüncisi

Bu beyânı eydeyin gör nicesi (B.1744-45)

Bu üç noktanın üç zâhir ve üç bâtın yönü vardır. İlk noktanın zâhirine nefs-i vâcidiye, ikincisine nefs-i vâhide ve üçüncüsü nefs-i vâhidiyyedir. Müellifin burada bahsettiği ilk noktaya tekâbül eden nefs-i vâcide, Hakk'ın ehadiyyet makâmıdır. Bu makâma “lâhutî mertebe” de denilmektedir ki bu makâmda Hakk'ın zâtından başka bir şey yoktur. Müellifin bu makâmın zuhûruna “nübüvvet” ismini vermesinden kasıt, Cenâb-ı Hakk'ın

<sup>601</sup> İsmail Ankaravî, **Minhâcu'l-Fukarâ**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011, s.351.

<sup>602</sup> Uludağ, “Velâyet”, **DİA**, C.43, Ankara: TDV, 2013, s.25-26.

<sup>603</sup> Metin Yurdagür, “Hatm-i Nübüvvet”, **DİA**, C.16, İstanbul: TDV, 1997, s.479.

“mutlak nübüvvet” sahibi olmasıdır, ki nebîlerin vahiy, velilerin ilham ve keşif kaynağı bu makâmdır. İkinci nokta nefis-i vâhiddir ve onun zâhiri velâyet makâmıdır. Vâhid mertebesi, Hakk’ın bütün isim ve sıfatlarının ehadiyyet mertebesinde zuhûr mertebesine tenezzül ettiği “taayyün-i evvel/hakikat-i Muhammedî” mertebesidir. Bu makâmda tek nefis vardır ve o da Hakk’ın nefsidir. Bu nefisten önce Hz. Peygamber’in nefsi (rûhu) yaratılmıştır. Mutasavvıfların görüşüne göre velâyet makâmı, peygamberlere mahsus nübüvvet makâmından daha geniştir. Şâirin velâyet ile kastettiği bu olsa gerektir. Üçüncü nokta vâhidiyye mertebesidir, bu makâma “taayyün-i sâni” denir. Bu mertebede Hakk’ın isim ve sıfatları tezâhür etmeye başlar. Yani varlıkların özü yaratılır. Şâir bu mertebenin zâhirinin “ilâhiyet” olduğunu söyler:

Vardur üç noqtanuñ üç zâhirâtı

Hem dahı üç bâtını iy yol eri

Rûh-ı Kudsüñ zâhirine vâcide

Ol ki Rûhu’llâhdur aña vâhıde

Zâhiri Rûhu’l-Emînuñ vâhıde

Çamusın bir bir beyân idem size

Ol ki nefis-i vâcidiyyedür ki var

Didiler aña nübüvvet bil i yâr

Vâhidiyyeye vilâyet didiler

İşbu resme ma’ nî kaydın yidiler

Vâhidiyyedür ilâhiyyet bilüñ

Bu beyâna pes gönül sem’ in kıluñ (B.1746-51)

Tasavvufta bir kimsenin veli olduğunu açığa vurması kendisi için tehlikeli kabul edilmiştir. Zira bu kişinin velâyetini izhâr etmesi halk arasında şöhret bulacağı için, bu şöhret Hak ve kendisinin arasında bir perde olacaktır. Ancak veliliğin kendiliğinden ilan edilmeden zuhûr etmesinde korkulacak bir tehlike yoktur.<sup>604</sup> Eserde bu hâl, Bâyezîd-i

<sup>604</sup> İsmail Ankaravî, s.354.

Bestâmî'nin hikâyesinden yola çıkılarak anlatılmaktadır. Bâyezîd, uçarak, arş ve kürse çıkarak, arz ve semâyı dolaşarak kerâmetler göstermekte, vuslatı aramaktadır:

Kim ol Şeyhî Bâyezîd ħod uçardı

Gehî ' arşa vü gâh kürse geçerde

Gezerdi ' âlem-i arz u semâyı

Vilâyetle geçerde baħr ü mâyı

Evet vuşlat diyüp dâ'im arardı

Aramaħda birin bire ħarardı (B.4595-97)

Ancak mârifet şehrinin ne olduğu bilmemekte, kerâmetle kendini kandırmaktadır. Bu sebeple Hakk'ın vuslat suyundan içememekte, dolayısıyla aradan firkat perdeleri kalkmamaktadır:

Ma' ârif şehrinüñ bilmez nişânın

Bular hep zâhiridür ide şânın

Ki ħiç içmezdi Ħaħdan vuşlat âbın

Götürmemişdi ol ħâlden niħâbın (B.4598-99)

Câfer-i Sâdık'ı kendine dost edinince Hakk'a kavuşmayı ve o hakikat denizine ulaşmayı başarmıştır. Bâyezîd, böylece kerâmetin velâyetin zâhiri olduğunu o vakit anlamıştır:

Çün oldı Ca' fer-i Şâdık aña eş

Şu ħâle irdi kim ' âlem ider reşk

Bu kez bildi Ħudâyı irdi vaşla

İrişdi ħaħresi ol baħr-i aşla

Vilâyetle kerâmet taşradandur

Kişiyi üns-i ħalka ħaşr idendür (B.4600-02)

Zira kerâmet göstermek, ehl-i hâl için aldanılacak bir tuzak değildir. Onlar o makâmdan kendilerini çabuk kurtarırlar. Kerâmetle meşgul olmak, kişiyi mârifet ilminden uzaklaştırır. Bunun için, hâl ehli olanlar onu halktan gizlemişlerdir:

Kerâmet nite olmaz ehl-i ħâle

Evet aldanmaz anlar ol maḥāle

Geçerler t̄izçecük ber-fazl u bā-dād

Gerekdür pes anuñ'çün aña üstād

İriş maḫşūda andan gör ol işi

Seni taşra bırağur yil iy kişi

Anı gizler bu ḫalkdan eylemez fāş

Zire andan yitürür ancalar baş (B.4604-07)

Kerāmet, Hakk'a ulaşmak için bir vāsıtır ve sahibi de Hakk'ın kendisidir. Bunun için, kerāmet gösteren kişinin, kendisinin ancak bir ālet olduğunu bilmesi gerekir:

Ḳamu emr ü kerāmet hep Ḥudānuñ

Ki sensin āleti ancak ḫod anuñ

Hemān maḫşūd Ḥudādur mā-sivādur

Bular cümle yoğı varı sevādur

Kerāmet ušta bir ḫidmetdür ancak

İder ḫulluğın ol emre varıncaḫ (B.4614-16)

Hüseyn b. Sirōzî, velāyet makāmını muḫāfaza edemeyenlere misāl olarak Bel'am-ı Bâur ve Barsisâ isimlerini zikreder. Bu ikisi, vuslat kadehinden içemedikleri için sâdece velāyet makâmıların değil imanlarını da kaybetmişlerdir:

Vilāyetden eger 'azl olmasa er

Görüñ Bel' am-ı Bā' ur Barsisâ ger

İçeydi cām-ı vuşlatdan ger anlar

Gider miydi imānsuz iy yārānlar (B.1015-16)

Velāyet makāmındakiler, şeytanın hilesinden, kıyâmette korku ve hüzünden emindirler. Lâkin Hakk'ın mekrine her an muḫâtapırlar. Şâir, "Bilesiniz ki Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeceklerdir de." (Yunus/62) āyet-i kerimesini söylediklerine delil olarak getirir:

Olar ḫavfdan ḫüz'nden ola sālīm

Qıyāmet günlerinde iy mesālim

Evet bunda emīn olmazlar ašlā

Hudā mekrinden anlar ire faşla

Olurlar mekr-i şeytāndan berīler

Oları qanda bilsünler geriler (B.1027-29)

Eserin bir bölümünde şâir, rûhu bir çocuğa benzetir ve onun terbiye edilmesi için nübüvvet anasından veya velâyet dadısından tarikat ve hakikat sütünü içmesi gerektiğini söyler:

İmdi ol evvel-em'rde bil bunı

Kim t̄ariqat yā haq̄ikat s̄üdini

Ol nübüvvet anası gögsinden uş

Yā vilāyet dāyesinüñ şöyle hoş (B.4358-59)

Şâir, bu terbiyenin peygamber veya velâyet makâmındaki şeyh vâsitasıyla gerçekleşeceğini ifâde eder. Zira şeyh, peygamberin vârisidir:

Biri peygāberden ola terbiyet

Yāhū bir şeyhden olur ol ma' rifet

Kim anuñ qā'im-maqāmıdur o şeyh

Aña andan iriserdür feyz-i fet̄h (B.4362-63)

Şâirin eserinde temas ettiği bir diğer düşünce, "hatmü'n-nübüvvet"tir. Müellif, Cenâb-ı Allah'ın şerâatının Hz. Âdem'den beri devam etmekte olduğunu, ancak Hz. Muhammed'le risâletin/nübüvvetin sona erdiğini ifâde eder:

Kim Âdemden tā Muhammede degin

Her gün artardı şerī'at dağı dīn

Pes Muhammedde tamām oldu i yār

Ba'şü'l-itmāmdur Rasūl-i Kird-gār (B.1763-64)

#### 2.1.2.6.2.43. Zikir

Sözlükte anmak, hatırlamak, yâd etmek anlamlarına gelen kelime, tasavvufî istilâhta, Allah'ı anmak ve hatırlamak, onu unutmamak ve gaflet hâlinde olmamak, Allah veya kelime-i tevhid gibi lafızları söylemek ve tekrarlamak demektir.<sup>605</sup> Tarikatların hepsinde farklı usûllerde uygulanan zikir türleri vardır. Genel olarak gizli (hafî) ve açık (cehrî) olarak yapılan zikirler Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'ye dayandırılmaktadır. Halvetîlerde açıktan yapılan zikir esastır. Bu zikir, müstakil veya hep birlikte (devrân) yapılabilir. Hüseyin Sirôzî, kalbin temizlenmesi, rûhun arındırılması ve nefis tezkiyesi için zikrin önemine eserinde sık sık işâret etmektedir. Zikirle ilgili âyet ve hadislere de bu meyânda yer vermiştir. Bilhassa halvetteki bir sâlikin belli mertebelere ulaşması, şeytanın vesveselerinden uzak olması için zikir mutlak şarttır:

Ẓikre meşğûl ola her-dem cânıla

Ṭola tevḥîd dînile îmânıla

Uşta ol zikrûñ budur pes şûreti

Bu-durur taḥşîl iden ol sîreti (B.4832-33)

Halvette, zikir sâyesinde Hakk'a vâsıl olmaya engel olan perdeler birer birer ortadan kalkar ve zikir nûruyla Cenâb-ı Hak kalbe yerleşir:

Ḥicâblar kim gönülde vardı varı

Ẓikr nûrıyla hem Ḥaḡ kıla yârî

Bular hep gitmege başlar bi-nûrî

İrişür ḡalbe ol zikrûñ sürûrî (B.4869)

Müellif, zikrin önemini anlatmak için “Müminler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir.” (Enfal /2) ve “Sonra tenleri de kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar.” (Zümer 23) âyetlerini delil olarak iktibâs eder. Halvetteki sâlikin nasıl zikir yapması gerektiğini ve her bir zikir lafzında sâlikte hangi hâllerin ortaya çıkacağını da ayrıntılı olarak aktarır. Buna göre zikir yapacak kişi başını “lâ” lafzıyla hareket ettirerek sağ omzu üzerine eğilir. Hakk'ı kalbine getirir ve nefsin kötülüklerini reddeder, kalbini Allah dışındaki her şeyden temizler:

İtdüre başın ḡareket “lâ” ile

<sup>605</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.393.

Sağ omuzı üzre ya' nî egile

Hakkı fikr ide vü nefsin kıla red

Ya' nî tağyîr ide pes olmaya sed (B.4876-77)

Sâlik, gücü yettiğince “İllallâh” lafzı söyleyerek kalbine doğru başını hareket ettirir. Zikrin bu şekilde yapılması, Hz. Peygamber’in Ali’ye telkinidir:

“İllâ Allâh” ile zârb ide çatı

Yitdügince ol kemâle tâkatı (B.4878)

Böyle telkîn itdi ol bedr-i vefâ

Kim ‘Alîye ol Muhammed Muştafa (B.4880)

“Lâ” lafzının ateşi, yüreğin yağın eritir ve onun zehrini mahveder. Sonra kötü bir koku çıkar. Zikir ateşi, onun kötü ahlâklarının tamamını yakar ve sâliki güzel ahlâkın nûruyla süsler:

Nefy-i lâ’nuñ odı yürek yağın

Eride anuñ bozup ol ağın (B.4883)

Anda bir bed-râyiha çıkısa gerek

Zîrâ zîkr odı anı yakısa gerek (B.4885)

Yağa zîkr odı zemîmesin kamu

Kim olardı aña dar iden kamu

Nûr-ı tahmîdle bezer andan anı

Bu şifâtlar hayr olur olmaz denî (B.4888-89)

Kalpte kirli bir kan vardır ve bu kanla birlikte “rûh-ı hayvanî/nefs-i insanî” denen bir buhar, vücuttaki bütün damarlara ulaşır. Zikirle birlikte o buhara bir latiflik ulaşır. Böylece kalp ve bütün beden nefsin karanlığından kurtulur:

Ol buhâr kim nefs-i insânî idi

Rûh-ı hayvânî de olmuşdı adı

Cümle a' zâya yayılır kanıla

Ger müşerrefseñ ki bu ‘irfânıla

Nefs zikrũn nârı'la hem nûrı'la

Müte`eşşir olısar çün urıla

Zulmet-i nefsdan hemân kalb kırtılır

Müsta' id olur bular hep örtilür (B.4899-4902)

Müellif, zikir vâsıtasıyla nefsin kötü huylarının mahvedilmesi ile sâlikte bazı vâkıa hâllerinin de ortaya çıktığını söyler.<sup>606</sup>

Eserde zikir türü olarak en çok “Hû” ve “Lâ ilâhe illallâh” üzerinde durulur. Müellif bu zikirlerin sık sık yapılmasını tavsiye eder. Bu zikirle Cenâb-ı Allah kulunu vuslata erdirir. Mansûr, “Hû” zikriyle kalbini nûrlandırmış ve rahmet denizi o zikirle coşmuştur.

Dilũnde Hû di hem kalbũnde di Hû

Ki tâ vaşl u vişâle ilede Hû

Görũn Manşûr ne deñlü didi Hũyı

Ki dilde vü gönũlde buydı hũyı

Anuñ'çün tıldı gönli nûr-ı Hũdan

Vü cüş itdi o rahmet bahri Hũdan (B.1368-70)

Bu lafzı söyleyen kişiye Cenâb-ı Allah aynı şekilde hitap eder. Kişinin nefsi misk-i âhû olur:

Çü sen Hû diyesin ol saña yâ Hû

Hemân nefsũn olur pes misk-i âhũ

Eserde zikirle ilgili kullanılan bir tâbir de “cârũb-ı lâ”dır. “Lâ süpürgesi” anlamına gelen bu ifâde, tasavvufta mâsivâyı yok sayan, Hakk'ın birliğini dile getiren kelime-i tevhide işârettir. Şâir, “lâ” harfinin elif ve lâm harflerinden meydana geldiğini söyler. Bu harf, şekil bakımından süpürgeye benzemektedir. Her zaman kelime-i tevhid zikriyle meşgul olunması, beşer tozunun bu süpürgeyle süpürülmesi gerekir. Böyle yapılırsa, gönül denizinin muhabbet cevheri kişinin eline geçebilir:

Didi ol lâm elif şũreti ney'çün

Ki şöyle tıgrıdur dir Ferd-i bî-çün

<sup>606</sup> Bu hâller için bu çalışmada bkz. “Vâkıa” bahsi, s.436.



Bizüm ol cārūmuzdur dir o Hādī  
Süpürge şūretin dir aña yādı  
Dilersen baħr-i dilden sen ilüñe  
Muħabbet cevheri gire elüñe  
Ki “lā” cārūnla sen olğıl mülāzım  
Beşer tozın süpürmek ola lāzım  
Süpür tevħīd kelāmı birle anı  
Budur ol lafzatu’llāhdan me‘ ānī (B.1549-53)

#### 2.1.2.6.2.44. Zühd

“Soğuk ve ilgisiz davranmak, rağbet etmemek, yüz çevirmek” gibi anlamlara gelen zühd kelimesi, tasavvufta “âhirete yönelmek için dünyadan el etek çekmek, Hakk’a yönelmek için dünyadan da âhiretten de el etek çekmek, elde mevcut olsa bile gönülde mal ve mülk sevgisine yer vermemek, lüzûmsuz olanı terk etmek...” gibi anlamlar taşımaktadır. Zühdün üç derecesi vardır: İçinde dünya sevgisi olduğu hâlde onu terk etmek, âhirete nazaran dünyanın önemsiz olduğunu görüp onu terk etmek, zühdüne karşı zâhid olmak.<sup>607</sup>

Eserde zühd ve zâhid kavramlarına çok fazla yer verilmez. Bununla birlikte zühd ve zâhidlik, müellifin önem verdiği vasıflardır. Mahşerde âlimler, zâhidler ve sâlihler, Peygamberin şefaatçi olacağı kişilerdir:

Benüm bu ümmetüm yā Rab ki âlimler-dururlar hep  
Vü zâhidler tıttup mezheb şâlihlerdür ü hem bunlar (B.3514)

Şâir, şehvetin artmasının nefsi, zühd ve ıslahtan alıkoyduğunu söyler:

Her kaçan deprense şehvet ne kıpar  
Nefs ol dem zühd ü işlâhdan şapar (B.3688)

Halvette vâkıa hâlinde görülen örümcek, zühde işâret etmektedir:

Pes örümcek zühde mazhar böyledür

<sup>607</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.397.

Dahı baykuşdur kim ‘uzlet eyledür (B.4989)

Eserde, zâhid ile şeytan arasında geçen ve “ben” yerine “Hû” demek gerektiğini anlatan bir hikâye de yer almaktadır. (B.1609-1633)

### **2.1.2.7. Eserdeki Tarihî ve Efsânevî Şahsiyetler**

#### **Âmir ve Erbede**

Hz. Peygamber’i öldürmek isteyen iki müşriktir. Cenâb-ı Allah tarafından helâk edilmişlerdir. (B.575-609)

#### **Âsaf**

Süleymâh Peygamber’in meşhur veziridir. bu kişinin ilm-i simyâ ve bu tür garip ilimlere sahip olduğu söylenir. Yine bir rivâyette ism-i a’zam kuvvetiyle Belkıs’ı tahtıyla getiren kişinin bu vezir olduğu söylenir.<sup>608</sup> Âsaf, Câmiü’l-Envâr’da Hz. Süleymân’ın ismiyle birlikte zikredilmiştir. (B.3355)

#### **Ayaz**

Gazneli Mahmud’un kölesi ve dostunun adıdır. Ayaz, Gazneli Mahmud’un arkadaşı olarak bir hikâyede kendisinden söz edilir. Düşmanları kendisini kıskandıkları için sultâna şikâyet ederler. Onun bir evde altın, mücevher biriktirdiğini söylerler. Sultân adamlarını gönderir. Ancak evde, sâdece eski bir çarıkla kürk bulurlar. (B.1633-1658)

#### **Bel’am-ı Bâûr ve Barsisa**

Bel’am-ı Bâûr, Benî İsrâil soyundan çok ibâdet eden ve ism-i a’zamı bilen bir âbid imiş. Hz. Mûsâ zamanında yaşamıştır. Tefsirlerde anlatıldığını göre Hz. Mûsâ, askerleriyle Muâb hükümdarının ülkesini kuşattığı zaman hükümdar Belâk, Bel’am-ı Bâûr’a para karşılığında Hz. Mûsâ aleyhine duâ etmeye zorlamış. Bel’am önceleri itiraz etmiş. Sonunda dünyalık için duâ etmeye râzı olarak ism-i a’zamı okuyarak bedduâda bulunmuş. O sırada ağzından bir beyaz kuş çıkararak uçup gitmiş. Sonra da dili sarkıp susuz köpek misâli can vermiştir.<sup>609</sup> Barsisa, Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde, İsrâiloğullarından öncele ri âbid ve zâhit bir kişi iken sonraları şeytanın vesvese ve desiseleri ile padişahın hasta kızını öldürüp idam edilen ve darağacında imanından dönen bir kişi olarak anlatılmaktadır. Câmiü’l-Envâr’da şâir, Allah’a ulaşmak vuslat kadehinden içmek gerektiğini ifade ederek Bel’am-ı Bâûr ve Barsisa’nın bu sebeple imansız öldüklerini söyler. (B.1015-17)

<sup>608</sup> Pala, s.47.

<sup>609</sup> Pala, s.83.

### **Câfer**

Kendi birliği ile Allah'ın birliğini mukâyese eden ve bununla övünen bir halifeye, Câfer isimli bir âlim yanlış yaptığını bir misâl ile anlatır. (B.3144)

### **Dahhâk**

İran'ın Pişdâdiyân sülâlesi hükümdarlarından biridir. İki omuzu üstünde kendisine acı veren iki yılan oturmuş. Bu yılanlara her gün iki çocuk beyni getirilerek yedirilmiş. Sıra demirci Gave'nin on sekizinci çocuğuna gelince demirci deri önlüğünü bayrak gibi kullanarak arkasına topladığı insanlarla ayaklanıp Dahhâk'ı tahttan indirmiş ve yerine Feridun'u geçirmiştir.<sup>610</sup> Dahhâk, Câmîü'l-Envâr'da ismen kendisinden söz edilmiştir. (B.17)

### **Ebû Cehil**

Hz. Peygamber'in amcalarından olan Ebû Cehil, İslâm'ın önde gelen düşmanlarından bir müşrüttür. Câmîü'l-Envâr'da, Hz. Peygamber'in bir Yahudi'nin ihtiyacını gidermek için Ebû Cehil'in kapısına gidebileceğine dâir bir sözü nakleden şâir, resûlünün şefkatinden yola çıkarak Cenâb-ı Allah'ın şefkat ve merhametini insanların düşünmesini ister. (B.2100-04)

### **Ferhat-Şirin**

Ferhat, Şirin'e âşık olması ve kayaları kesmesi yönüyle eserde yer alır. Kendisinden "âşık-ı sâdik" olarak bahsedilmektedir. (B.3800)

### **Firavun**

Ululuk taslaması ve kavmiyle helâk edilmesi yönüyle eserde yer almaktadır. (B.1558)

### **Gazneli Mahmud**

998-1030 yılları arasında Gazne Devleti'nin hükümdarlığını yapmış devlet adamıdır. Câmîü'l-Envâr'da, musâhibi olan Ayaz hakkında kendisine Ayaz'ın dünya malı biriktirdiği şeklinde şikâyette bulunulması yönüyle söz edilmiştir. Gazneli Mahmud adamlarını gönderip işin aslının görüldüğü gibi olmadığını öğrenir. (B.1633-1658)

### **Halife Me'mûn**

---

<sup>610</sup> Pala, s.129.

Hârun Reşid'in İranlı bir câriyesinden oğlu olan Halife Me'mûn, 813-833 yılları arasında Abbâsî hükümdarlığında bulunmuştur. Câmiü'l-Envâr'da kendisinden veziri münâsebetiyle ismen bahsedilmiştir. (B.1567)

### **İskender**

Eski kültürümüz, iki İskender'den söz etmektedir. Bunların birincisi İskender-i Zülkarneyn, diğeri de Makedonyalı İskender'dir. Eski müellifler tarafından sıkça karıştırılsa da Divan şâirlerinin telmih ve tenâsüp sanatlarıyla kendisinden bahsettikleri Zülkarneyn adındaki bir peygamber veya sâlih kul olan ve Kur'ân'da kendisinden söz edilen (Kehf / 83-99) kişidir. İskender, rivâyete göre ordusu ile zulumât ülkesine âb-ı hayât aramaya gitmiş ama veziri olan Hızır suyu bulup içtiği hâlde ona nasip olmamıştır.<sup>611</sup> Câmiü'l-Envâr'da İskender'den ismen bahsedilmiştir. (B.17)

### **Kays-Benân**

Kays, Mecnûn'un asıl adıdır. Eserde Kays, ulu bir beyin oğlu olarak kendisinden söz edilir. Benân'a âşık olur. Lübnân ise bu ikisinin arasını bozmaya çalışır. Hikâyedeki aşk kahramanları, ten, can, gönül gibi bazı tasavvufî kavramlara karşılık gelecek şekilde sembolik olarak kullanılmıştır. (B.2492-2550)

### **Kayser**

Hz. Ömer'le mücâdele eden Yemen civarında bir beğdir. (B.226-249)

### **Keykûbâd**

İran'ın Pişdâdiyân sülâlesinden sonra gelen şah sülâlesi Keyhâniyân'ın ilk hükümdârıdır. "Key" lakabını ilk kullanan odur. Adâletiyle ün salmıştır.<sup>612</sup> Eserde ismen zikredilmiştir. (B.17)

### **Leylâ-Mecnûn**

Mecnûn'un Leylâ'daki ilâhî güzelliği görmesi ve ona âşık olması yönüyle bu hikâyeye telmih yapılmıştır. (B.2484, 3799, 4486)

### **Mervan oğlu (Abdülmelik? )**

Bir beyit karşılığında bir rivâyete göre on bin altın, bir rivâyete göre on bin dirhem vermektedir. (B.431-32)

---

<sup>611</sup> Pala, s.287.

<sup>612</sup> Pala, s.324-325.

### **Nemrud**

Bâbil ülkesinin kurucusu sayılan ve Bâbil Kulesi'ni yaptıran kral olup Hz. İbrâhim'i ateşe attırmasıyla ünlüdür. Yaşadığı dönem M.Ö. 2640 yıllarına rastlar.<sup>613</sup> Şâir eserinde, Cenâb-ı Allah'ın Nemrud'u bile dünya nimetlerinden mahrum bırakmadığını, bir müminin Hakk'ın dergâhından asla geri çevrilmeyeceğini söyler. (B.2225-2226)

### **Rüstem**

İran'ın ünlü kahramanın adıdır. Kendisinden Şehnâme'de övgüyle söz edilmektedir. M.Ö. 4. asırda Keykâvûs zamanında yaşadığı sanılmaktadır. Eski şiirimizde kahramanlık, acı kuvvet ve yenilmezlik sembolüdür.<sup>614</sup> Câmîü'l-Envâr'da kendisinden ismen bahsedilmiştir. (B.17)

### **Takyanus**

Rivâyetlerde putperest bir Roma kralı şeklinde yer almaktadır. Câmîü'l-Envâr'da kendisinden Ashâb-ı Kehf kıssası münâsebetiyle söz edilmektedir. (B.1705)

Câmîü'l-Envâr'da yukarıdaki isimlerin dışında, "pâdişâh, halife, derviş, şeyh, mürid, âbid, zâhid, avcı vb." ismi belirtilmeyen kişilerden, anlatılan çeşitli menkıbe ve hikâyeler sebebiyle söz edilmiştir.

---

<sup>613</sup> Pala, s.426.

<sup>614</sup> Pala, s.455.

## BÖLÜM 3: METİN

### 3.1. Nüsha Tavsifi

Eserin bilinen tek nüshası, İstanbul Arkeoloji Müzesinde 66 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Nüsha, kenarları yıpranmış siyah deri cilt içindedir. Ciltte mikleb ve şemse yoktur. Ancak, deri cildin üstüne “Câmiü’l-Envâr ‘alâ Tefsîri’l-İhlâs-ı Şerîf” adı ve 66 demirbaş kayıt numarası, kalp şekli verilmiş bir kağıda Arap harfleriyle yazılarak yapıştirilmiştir.

Nüsha, 388 varaktır (1b-388a) ve 280 x 185 ebatlarındadır. Varaklarda çift sütun hâlinde 15’er satır bulunmaktadır. Eser, harekeli nesih hatla istinsah edilmiştir. Müstensihi ve istinsah tarihi ise belli değildir. Nüşhada, cildin iç kısmında “Müze-i Hümâyûn” tarafından yapılan demirbaş kaydı dışında herhangi bir temellük kaydı yer almamaktadır. Nüşhanın tezhipsiz zahriyesinde (1a) “Tarîkat-ı Halvetiyye’den Şeyh Selaha’d-dîn Hazretlerinin Halîfesi Sirôzî Hüseyin” kaydı düşülmüş ve hemen alt tarafına nüshanın 390 tabakadan oluştuğunu belirten Arapça rakamlar yazılmıştır. Bu sayı, eserin son sayfasında (vr.388a), hem yazı hem de rakamlarla tekrar yazılmıştır.<sup>615</sup> Varaklara 1b’den başlanarak Roma rakamları verilmiştir. Ayrıca, nüshanın baş ve son kısımlarında fevâid türünden bazı bilgiler ve manzûme parçaları bulunmaktadır. Eserin başlangıcında (1b) Besmele ve hemen ardından da kırmızı mürekkeple yazılmış olan “Kitâb-ı Câmiü’l-Envâr ‘alâ Tefsîri’l-İhlâs” başlığı yer almaktadır.

Eser,

İlâhî Hâlık-ı kevneyn senüñdür arz u hem eflâk

Saña maşşûşdur ol ancak yaratmak nûr u ger kim hâk

beytiyle başlamakta ve

Cümle mü ’minlere olsun hem selâm

Uş burada hatm olsun bu kelâm

beytiyle bitmektedir.

Nüşhanın varaklarındaki satır sayısı genel olarak 15 olmakla birlikte, gerek varakların üst kısmında zaman zaman boşluk bırakılması ve gerekse varaklarda âyet, hadis vb. sözlerin bulunması, bazı varaklardaki beyitlerin sayısının az olmasına sebep olabilmiş-

<sup>615</sup> “Tabaka” kelimesinin, eserin bölümleriyle değil, nüshanın varak sayısı ile ilgili olduğu kanaatindeyiz.

tir. Bazı varaklarda unutulmuş beyitlerin der-kenarlara ilâve edilmesi ile varaklardaki beyit sayısı 17'ye çıkabilmektedir. İstinsah hatâsı yapılan yerler nokta işâretleriyle iptal edilerek der-kenarlarda tashihiye gidilmiştir. İstinsah esnâsında unutulmuş beyitler, yine der-kenarlara yazılmıştır. Meselâ, nüshanın **300a** ve **300b** numaralı varaklarında toplam 16 beyit, üzeri nokta işâretleri ile karalanarak iptal edilmiştir. Bununla birlikte nüsha, (iktibâslar da dâhil) bir varakta 15 satır olacak şekilde düzenlenmiştir. Eserin tamamında **10.912** beyit bulunmaktadır.

Abadî kâğıdın kullanıldığı nüshanın bazı varaklarında yırtılma ve mürekkep dağılması söz konusudur. Ancak nüshada herhangi bir noksanlık bulunmamaktadır. Nüshada fasıl başlıkları, âyet, hadis ve diğer iktibâslar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ancak, özellikle iktibâsların genel olarak noksan, yanlış ve bazen de birbirine karıştırılmış şekilde verildiği göze çarpmaktadır.

Eserin sonunda “Tetemtü bi-‘avni’llēhi Te‘āla ve ḥüsnü’t-tevfīk” ifâdesi yer almaktadır. Ancak, nüshada herhangi bir istinsah kaydı bulunmamaktadır.

### **3.2. Nüshanın İmlâ Özelliklerine ve Transkripsiyonlu Metnin Kurulmasına Dâir Açıklamalar**

Tez konumuz olan Câmîü’l-Envâr ‘alâ Tefsîri’l-İhlâs adlı mesnevî nazım şekliyle yazılmış eserin tek nüshasının bulunması, üstelik bu nüshanın imlâsının çeşitli yönlerden sıkıntılı olması, çalışmamız esnâsında bizi farklı sorunlar ve güçlüklerle karşı karşıya getirdi; buna bağlı olarak da birtakım çözüm yolları arayışına itti. Öncelikle, nüshanın dil ve imlâ husûsiyetinin şâirden mi yoksa müstensihinden mi kaynaklandığını tespit amacıyla eldeki bu nüshayı, müellifin diğer bir eseri olan Câmîü’n-Nasâyih’ in ulaşabildiğimiz üç nüshasıyla karşılaştırdık. Çalıştığımız eserin nüshasında var olan özellikle imlâ ve iktibâslarla ilgili problemlerin, müellifin diğer eserine âit olan nüshalarda bulunmadığını tespit ettik. Tasavvufa hâkim olduğunu eserlerinde belli eden bir şahsın âyetleri bazen yanlış veya noksan vermesi bazen de birbirine karıştırması, beklenen bir durum değildir. Bu hâl bizde, eserin eldeki bu tek nüshasının, müellifin değil, -yazı diline hâkim olmayan ve dinî bilgisi yetersiz- bir müstensihin kaleminden çıktığı; imlâ ve iktibâslarla ilgili nüshada mevcut olan sıkıntılıların da yine müstensihinden kaynaklandığı kanaatini oluşturdu. Nüshanın tertibi ve yazı stiline düzgün oluşu da, bu kanaatin oluşmasındaki diğer sebeplerdir.

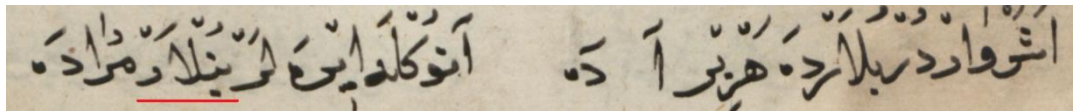
Mertol Tulum, “Tarihî Metin Çalışmalarında Usûl” adlı eserinde, metin neşriyle ilgili olarak “*Yazı sistemi farklı bir eski metni okumak, her şeyden önce onun dilini çözmek, onu anlamak; başka bir yazı sistemi ile aktarmak ise, bütün eksik ve kusurlarından arındırıp yazarın kaleminden çıkmış ilk şekline kavuşturmak, ayrıca birçok alan bilgisinden yararlanarak onu bütün yönleriyle aydınlatmak ve değerini göz önüne sermektir.*” demektedir.<sup>616</sup> Yazar yine aynı eserinde, bu tür çalışma esnâsında metnin çelişkilerden ve yanlışlardan arındırılması, eksiklerinin belirlenerek tamir yoluyla giderilmeye çalışılması, başkaları tarafından yapılan düzeltmeler ve eklemelerin meydana getirdiği değişikliklerden uzaklaştırılıp yeniden düzenlenmesi, tam bir eski, ilk ve asıl yapısına kavuşturulması (restorasyon) gerektiğini ifâde eder.<sup>617</sup> Câmîü’l-Envâr adlı eserin transkripsiyonlu metin çalışmasında Mertol Tulum’un söz konusu eserinde yer alan tekliflerini dikkate aldık ve çalışmamızın bu bölümde maddeler hâlinde açıklayacağımız üzere - müstensihden kaynaklandığını düşündüğümüz birtakım imlâ sorunları sebebiyle - metnin oluşturulması sırasında bazı müdâhalelere mecbur kaldık.

Transkripsiyonlu metnin oluşturulmasında takip ettiğimiz metodu ve bu meyânda nüshanın imlâ husûsiyetini maddeler hâlinde şöyle açıklayabiliriz:

1. Metnin transkripsiyonunda ilmî eserlerde uygulanmakta olan MEB İslâm Ansiklopedisi transkripsiyon sistemi kullanıldı.
2. Câmîü’l-Envâr ‘alâ Tefsîri’l-İhlâs adlı eserin eldeki tek nüshası, hareke ve hurûf-ı imlâ esasına göre istinsah edilmiştir. Bu yönüyle nüsha, XVI. yy. Osmanlı eserlerinde vokallerin artık hurûf-ı imlâ [elif (ا), vâv (و), ye (ي)] ile gösterildiği metinlerden farklılık arz etmektedir. Bununla birlikte nüshada, hurûf-ı imlânın kullanılmadığı ve vokal seslerin yalnızca hareke ile karşılandığı yerler de bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte, “bunlar” kelimesindeki “u” sesi, sâdece hareke ile sağlanmıştır:

Eşer vardur bularda her bir ada

Anuñla ireler **bunlar** murâda (B.1063)



<sup>616</sup> Mertol Tulum, *Tarihî Metin Çalışmalarında Usûl*, İstanbul: Deniz Kitabevi, 2000, s. X.

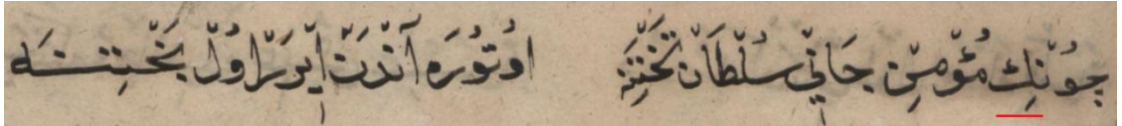
<sup>617</sup> Tulum, s.XX.



Nüshada bu tür imlâlar sıkça yer almaktadır. Meselâ “ki, çünkü” bağlaçları, nüshada genellikle “güzel he” (◌) harfi ile yazılmakla birlikte, bağlaçlardaki vokalin zaman zaman bu harf olmadan yalnızca hareke ile karşılandığı durumlar da bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte geçen “çünkü” bağlacı, hurûf-ı imlâ olmadan -kelimenin aslî imlâsına aykırı bir şekilde- yalnızca esre harekesi almış “kef ” harfiyle imlâ edilmiştir:

Çünki mü'min cānı Sulţān tahtına

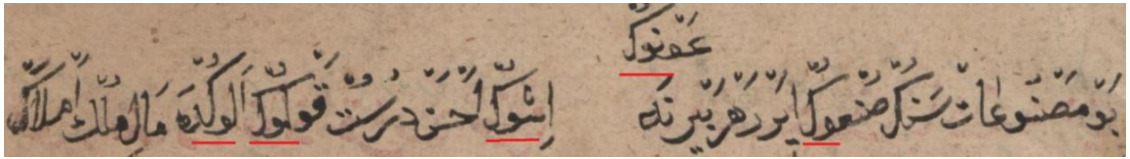
Otura andan irer ol bahtına (B.2519)



Nüshada hurûf-ı imlâların yanlış olarak kullanıldığı yerler de bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte, âitlik eklerinin yazımında “-u, -ü” sesi hareke ile gösterilmiş, ayrıca imlâda yer almayan bir kuralla, iki şahıs ekinden (ك) önce “vâv” harfi (و) getirilmiştir:

Bu maşnū'ât senüñ şun' uñ irer her birine 'avnüñ

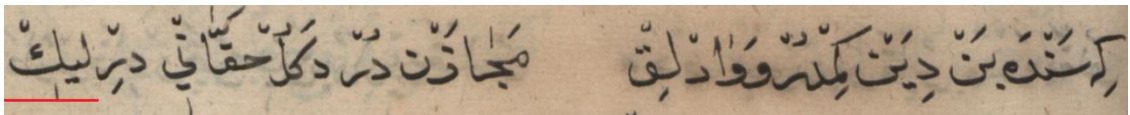
İşüñ ahsen dürüst şavlüñ elüñde māl ü mülk emlāk (B.15)



Mücerret isim yapma eki olan “-lik” (لك) eki çoğunlukla kuralla uygun olarak imlâ edilmişse de bazı yerlerde araya gereksiz şekilde hurûf-ı imlâ getirilmiştir:

Ki sende ben diyen kimdür ü varlık

Mecāzendür degül haqqānī dirlik (B.1603)



Nüshada hareke hatâları da yer almakta olup bunlar da dipnotlarda gösterilmiştir. Aşağıdaki beyitte “süflî” kelimesi, yanlışlıkla “siflî” şeklinde yazılmıştır:

Dağı 'ulvīden ü siflīden haber

Naql' ider ehli bilür iy mu' teber (B.4942)

3. Hareke ve harf sistemine göre yazılmış olan eserlerde, hareke işâretleri dışında aynı zamanda hurûf-ı imlâ ile med ve çekme gibi işâretlerin de kullanıldığı bilinmektedir.

Bunlar Arapça, Farsça kelimelerde tamamen vokal uzunluklarını karşıladıkları halde, Türkçe kelimelerde - genellikle vokal uzunluğuna tekâbül etmeseler de -<sup>618</sup> zaman zaman kelimelerin gerek aslî uzunluklarını ve gerekse aruz veznindeki imâle değerini göstermek amacıyla kullanılmışlardır. İşte, bu tür harf ve işâretlerin aruza uygunluk göstermesi amacıyla kullanılması, bir aruz imlâsını ortaya çıkarmıştır.<sup>619</sup>

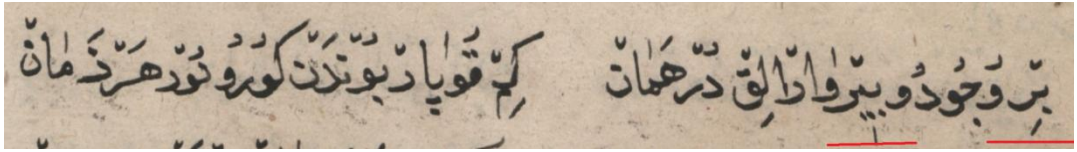
Câmiü'l-Envâr adlı eserin nüshasının pek çok yerinde de bu aruz imlâsının uygulandığını görmek mümkündür. Bununla ilgili şu misâlleri verebiliriz:

Aşağıdaki beyitte, “bir” kelimesinin imlâsı aruz sebebiyle farklılık göstermektedir. Kelime, önce imlâyâ uygun olarak “ye” (ى) harfi olmadan yazılmış, ikincisinde ise hecede bir buçuk ses değeri (imâle-i memdûde) olduğu belirtilmek için “ye” (ى) harfi ve çeker esre birlikte imlâ edilmiştir:

**Bir** vücûd u **bîr** varlıkdur hemân

Kim kopar bundan görünür her zamân (B.5318)

fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lâ tün / fâ ‘i lün

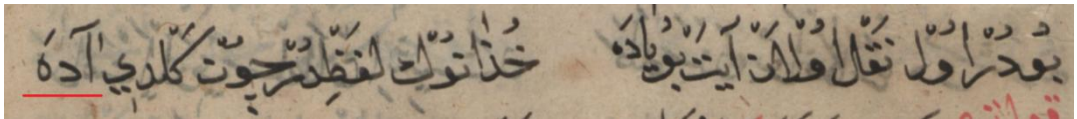


Aşağıdaki beyitte “ad” kelimesi imlâ edilirken “a” sesini karşılayan med işâretinin yanında imâle olduğunu belirtmek için ayrıca çeker üstün işâreti konulmuştur:

Budur ol naql olan âyet bu yâda

Hudânuñ lafzıdur çün geldi āda (B.75)

me fâ ‘î lün / me fâ î lün / fe ‘û lün



Aşağıdaki beyitte, “yağa” kelimesindeki “ya” hecesi, aruzun uzun sesine karşılık gelmesine rağmen, sâdece harf-i medle yetinilmiş, bir önceki örnekte olduğu gibi ayrıca bir çeker üstün almamıştır:

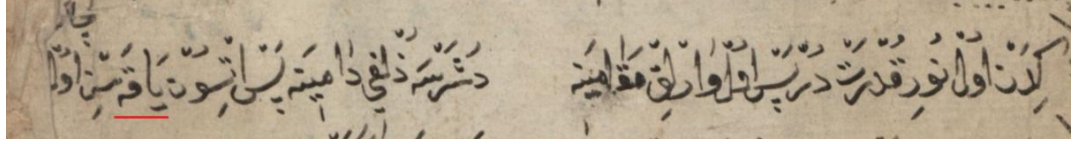
<sup>618</sup> Zeynep Korkmaz, “Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler”, **II. Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Araştırmaları Semineri**, Hamburg, 5-10 Eylül 1976, s.72.

<sup>619</sup> Geniş bilgi için bkz. Ali Nihat Tarlan, “Bir İmlâ Husûsiyeti”, **Türkiyat Mecmuası**, C.III, İstanbul Ü. Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1935, s.1-4.

Giden ol nūr-ı ¼udretdür pes ol varlık ma¼āmına

Düşerse zülfi dāmına pes itsün ya¼asın ol çāk (B.13)

me fā ‘î lün / me fā î lün / me fā‘ î lün / me fā‘ î lün

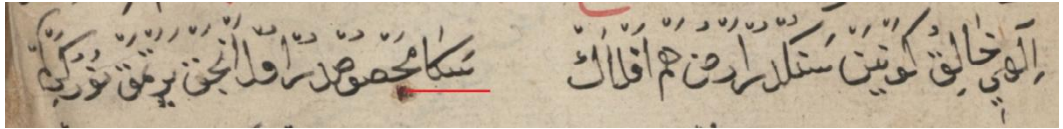


Aşağıdaki beyitte “saña” kelimesi yazılırken “ elif ” (ل) harfi dışında çeker üstün işareti konularak hecede imâle bulunduğu belirtilmek istenmiştir:

İlâhî Hâlîk-ı kevneyn senüñdür arz u hem eflāk

Sañā ma¼şüşdur ol anca¼ yaratma¼ nūr u ger kim hāk (B.1)

me fā ‘î lün / me fā î lün / me fā‘ î lün / me fā‘ î lün

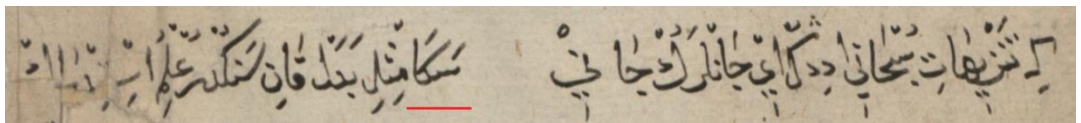


Aşağıdaki beyit, yukarıda verdiğimiz misâlin birkaç beyit sonrasında gelmektedir. Bu kez, “saña” kelimesi yazılırken çeker üstün kullanılmamıştır ki bu durum, nüshanın tamamında görüleceği gibi, belli bir hareke ve imlâ standardının olmadığını göstermektedir:

Ki tenzîhât-ı Sübhâni idüñ iy cânlaruñ cânı

Sañā mişl ü bedel çanı senüñdür ‘ilm ü [istidrāk] (B.9)

me fā ‘î lün / me fā î lün / me fā‘ î lün / me fā‘ î lün



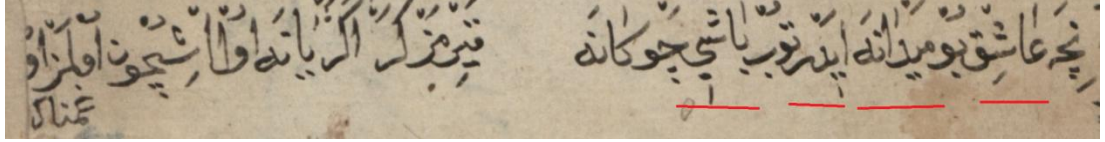
Aşağıdaki beyitte müstensih, uzun heceye denk geldiği halde, “meydāna” ve “yana” kelimelerindeki “na” hecelerinin üzerine çeker hareke koymamıştır. Bununla birlikte, “aşı¼” kelimesinde “ā” hecesinin ve “meydāna” kelimesindeki “dā” hecesinin üzerine hurûf-ı med dışında çeker üstün koymuştur ki bu gereksizdir. Benzer bir yanlışlık, aruzun kısa hecelerine denk geldiği için açık olan hecelerde yapılmış; müstensih, bu açık heceleri çeker hareketlerle uzun ve kapalı heceler gibi göstermiştir. Meselâ, beyitte-

ki “başı” kelimesindeki “şı” ve “ider” kelimesindeki “i” hecelerinin imlâsı bu şekilde oluşturulmuştur:

Niçe ‘āşık bu meydāna ĩder top bāşī çevgāna

Kayırmaz ger eger yana ol iş’çün olmaz ol ğam-nāk (B.14)

me fā ‘ī lün / me fā ĩ lün / me fā‘ ĩ lün / me fā‘ ĩ lün

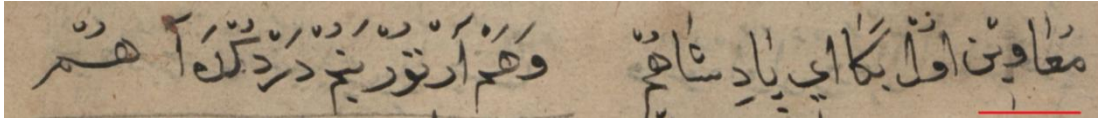


Aşağıdaki beyitte “mu‘āvin” kelimesindeki “i” sesi, kelimenin orijinal imlâsında bulunmayan “ye”(ی) harfî ve çeker üstünle uzun hece olarak gösterilmiştir. Zira, vasl yapıldığında “vin” hecesi açık hece olmaktadır. Dolayısıyla müstensih, buranın da imâleli olması gerektiğine işâret etmiştir:

Mu‘āvīn ol baña iy pādīşāhum

Vü hem artur benüm derdüñde āhum (B.110)

me fā ‘ī lün / me fā ĩ lün / fe‘ū lün



Nüşhada, aruz sebebiyle kelimelerin aslî yazılışlarında da müstensihin şahsî tasarrufunu görmek mümkündür. Arapça ve Farsça kelimelerde uzunlukları sebebiyle hurûf-ı med ile yazılması gereken bazı kelimelerin hurûf-ı medlerin kaldırılması sûretiyle imlâsı değiştirilebilmiştir. Bununla birlikte nüşhada bu tür kelimelerin aruz sebebiyle uzun veya kısa yazılışlarıyla ilgili belli bir standardın uygulandığını söylemek mümkün değildir. Meselâ aşağıdaki beytin ilk mısrasında geçen “yaķīn” kelimesinin ikinci hecesi -aruzun kısa hecesine karşılık gelmesine rağmen- aslî yazılışına<sup>620</sup> uygun olarak hurûf-ı med olan “ye” (ی) harfiyle uzun olarak yazılmışken, hemen sonraki beyitte, aruzun kısa hecesine karşılık geldiği için “ye” (ی) harfi olmadan imlâ edilebilmiştir. Beyitler aruzun “mefā‘īlün / mefā‘īlün / fe‘ūlün” kalıbıyla yazılmışlardır:

Īmān-ı yaķīne ol vaķt yetişür

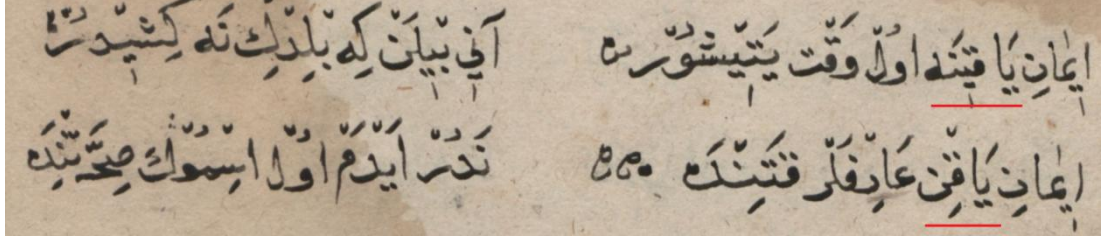
<sup>620</sup> Kelimenin asıl imlâsı yaķīn / يقين şeklindedir.



Anı bilen ki bildük ne kişidür (B.5341)

İmân-ı yâkıñ ‘ârifler katında

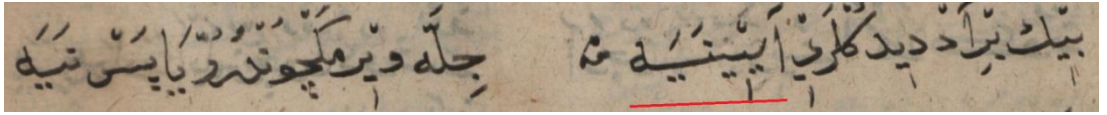
Nedür eydem ol ismüñ şihhatinde (B.5342)



Öyle ki, nüshada imlâ-aruz münâsebeti sebebiyle aynı kelimenin üç farklı yazılışla karşımıza çıkabilmektedir. Meselâ Farsça kökenli “âyine” kelimesi, nüshada “âyîne / âyine / ayna” şekillerinde yazılarak imlâ-aruz uygunluğu sağlanmıştır. Aşağıdaki üç beyitte buna dâir misâlleri görmek mümkündür. Beyitler, aruzun “mefâ‘îlün / mefâ‘îlün / fe‘ûlün” kalıbıyla yazılmışlardır:

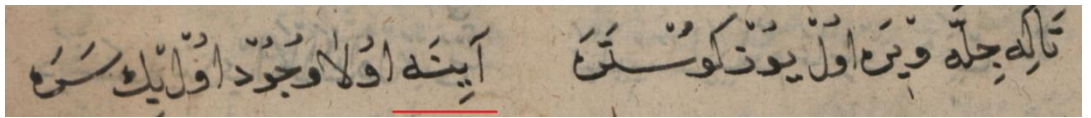
Biñ bir ad didükleri **âyine**ye

Cilâ virmek’çün-durur yâ pes neye (B.2935)



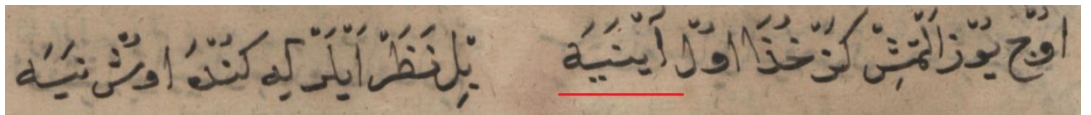
Tâ ki cilâ vire ol yüz göstere

**Âyine** ola vücûd ol biñ sere (B.2936)



Üç yüz altmış kez Hudâ ol **aynaya**

Bil nazâr eyler ki günde uş neye (B.2928)



Aşağıdaki beyitte “qâbiliyyet” şeklinde imlâ edilmesi gereken kelime, “qabliyyet” şeklinde yer almaktadır:

Ki yokdur gayrı hayvânda ol aḥvâl

O **ḳabliyyet** bulunmaz hem de aḳvāl (B.3424)

Yukarıda verdiğimiz misâller dışında yâ / ya, ḥāl / ḥal, şûret / şuret, şıfat / şıfât / şîfat / şîfât <sup>621</sup>, fânî / fâni, daḥı / dâḥı / daḥî / dâḥî vb. pek çok kelimenin imlâsında aruz münâsebetiyle farklılıklar nüshada göze çarpmaktadır. Bu bakımdan, gerek Türkçe, gerekse Arapça ve Farsça kelimelerdeki aslî uzunluk veya kısalıklar, aruz sebebiyle nüshada değişikliğe uğratılmıştır. Bununla birlikte nüshada, standart bir harekelendirme ve imlâ sisteminin uygulanmış olduğunu söylemek mümkün değildir. İmâle ve zihaf sebebiyle nüshadaki bu tür aruz tasarruflarını, kelimelerin aslî yazılışlarıyla ilgili olmadığı için Sayın Mertol Tulum'un ve Sayın Zeynep Korkmaz'ın tekliflerini dikkate alarak - metnin tamamını şâmil olacak şekilde- dipnotlarla gösterme ihtiyacı duymadan kelimeleri aslî yazılışlarına uygun olarak metne dâhil ettik. <sup>622</sup>

Yine aruz vezniyle ilgili olarak, nüshada, bazen bir buçuk ses değerinde (imâle-i memdûde) okunabilecek kelimelere hareke getirilmek sûretiyle gereksiz ses ilâvesi yapıldığı göze çarpmaktadır. Aşağıdaki beyitte “ emr ‘âlemi ” şeklinde yazılması gereken kelime “ rı” ( ر ) harfinin üzerine getirilen “ötre” ( ُ ) işâreti ile “emrû ‘âlemi” olarak yer almaktadır:

Bilgil imdi uşta insânuñ rûḥı

Emrû ‘âleminden oldu iy aḥî (B.4197)

Aşağıdaki beyitte geçen “ deste-mâl ” terkinde de benzer bir hatâ bulunmaktadır. Bir buçuk ses değerine sahip “ dest ” kelimesi yerine nüshada “ deste ” şeklinde anlamsız kullanım yer almaktadır:

Bunı bir deste-mâlle silmek olmaz

Bu bir güldür açılmış aşlâ şolmaz (B.939)

Farsça bir zaman zarfı olan “ gâh ” kelimesi, aruz ölçüsü sebebiyle “ gâhu ” şeklinde harekelendirilmek sûretiyle imlâ edilmiştir. Nüshada, kelimenin sonuna “u” sesinin karşılığı olan ötre işâreti ( ُ ), imâle-i memdûde yerine kullanılmış olsa gerektir:

Gâhu vuşlat gâhu fürḳat n’idelüm

Gelüñüz kim düşe ḳalḳa gidelüm (B.4669)

<sup>621</sup> “Şıfât” imlâsı çoğul anlamı karşılayacak şekilde kullanılmışsa bu yazılış muhâfaza edildi.

<sup>622</sup> Konu ile ilgili olarak bkz. Tulum, s.86-89; Korkmaz, “Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler”, s.73.

Aruz ölçüsü sebebiyle -gereksiz olarak- kullanılmış bu tür hareke işâretlerin karşılığı olan fazlalık sesler, yine metne dâhil edilmedi ve yapılan düzeltmeler dipnotlarla gösterilmedi. Ancak, aruz vezninin sağlanması amacıyla Arapça ve Farsça kelimelere ilâve edilen sesler metne dâhil edildi ve bu sesler “üst simge” ile (‘,i,u,ü) gibi gösterildi. Aşağıdaki beyitlerde buna dâir misâller yer almaktadır:

Rasûlün âl ü evlâdudur anlar

Zihî devlet zihî baht<sup>u</sup>lu cânlar (B.299)

Olur ol az zamândan ehl-i ni‘ met

Şük<sup>ü</sup>r Hâkka diyüp eylerdi minnet (B.375)

Budur kim yok senün var anuñ oğlı

O kav<sup>ı</sup>m naş u noşân gözi bağılu (B.553)

Eserde, Türkçe kökenli kelimelerde ses düşmelerinin aruz sebebiyle uygulanmadığı durumlar da bulunmaktadır. Bu tür tercihler yine parentez işâreti içinde gösterildi. Aşağıdaki beyitte “gönüle” kelimesinde şâirin böyle bir tasarrufunu görmek mümkündür:

Çün gön<sup>ü</sup>le idi nevbet gör n’ider

Balçığın uçmağdan aldı çün ider (B.3029)

Yine aruz sebebiyle özel isimlerin imlâsında da farklılıklar bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte “Cebra’îl” kelimesi, aruz sebebiyle nüshada “Cebra’îl” olarak yazılmıştır:

Didi geldi baña vahy-i İlâhî

Getürdi Cebra’îl ‘ arz ide rāhı (B.168)

Aşağıdaki beyitte “Bāyezîd” kelimesi aruz sebebiyle “Beyāzîd” olarak imlâ edilmiştir:

Ki tā kim Hâzretüm Hâllâc dilinden diye “Ene’l-Hâk”

**Beyāzîd**den de “Sübhānî” diyem dir ol Te’āla’llāh (B.683)

Bunların dışında, Farsça birleşik ve basit kelimeler olan “Perverd-gâr, Kird-gâr, yād-gâr, pās-bân, şād-mân, bār-gâh, ‘ışık-bâz, pây-mâl, rāygân, dāstân, pās-bân, büstân” gibi kelimeler, nüshada bazen “Perverdīgâr, Kirdīgâr, yādīgâr, şādumân, bārigâh, ‘ışık-bâz, pây-i mâl, rāyigân, dāsītân, pāsübân, būsītân” şeklinde imlâ edilerek bir buçuk hece değeri gösterilmek istenmiştir:

Bāyezîd bir gice gördi bir kişi

Päsübänliḡdı anuñ dâ'im işi (B.2159)

Aruzdan kaynaklanan bu tür imlâlar, kelimelerin aslî yazılışlarıyla ilgili olmadığı için orijinal imlâlarıyla transkripsiyonlu metne dâhil edildi.

Yine, “âftâb, âsmân” gibi kelimelerin nüshada aruz sebebiyle “âfitâb, âsumân” şeklinde yazıldığı durumlar da olmuştur. Bu tür kelimelerin medli okunuşlarından kaynaklanan ses türemeleri de gösterilmeyip, kelimeler orijinal yazılışlarıyla metne alındı.

“Hânümân” kelimesinin gerek orijinalinde böyle bir imlâsının olması ve gerekse Osmanlıcada bu hâliyle telaffuz edilmesi sebebiyle nüshadaki yazılışı muhâfaza edildi.

“İy” nidâ edatı, aruza uygun olarak “iy, i” şekilleriyle transkripsiyonlu metne dâhil edildi.

4. Aruz dışında, çeşitli sebeplerle yanlış veya noksan yazılmış kelimeler doğru yazılışlarıyla metne alındı, yapılan düzeltmeler dipnotlarla belirtildi. Esere yapılan ilâveler köşeli parantez işâretiyle ( [ ] ) gösterildi.

Aşağıdaki beyte hece noksanlığından kaynaklanan aruz hatâsının giderilmesi amacıyla “-la” hecesi ilâve edilmesine dâir bir misâl bulunmaktadır:

Ki her-bâr aña ḡorḡmaḡ o[la] lâzım

Gerekdi ola ol ḡavfa mülâzım (B.1165)

Aşağıdaki beyitte “armud” olarak yazılması gereken kelime, nüshada “emrud” şeklinde yazılmıştır:

Ḳavun ḡarpuz üzüm elma kirası

Ki şeftâlû vü **emrud** daḡı ḡaysı (B.2632)

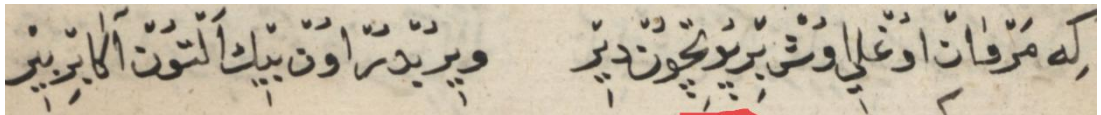
Bu tür imlâ hatâları, bazen beytin anlamını tamamen deḡiştirmektedir. Aşağıdaki beyitte “beyt” olarak yazılması gerek kelime, nüshada “put” olarak yazılmıştır. Bu imlâ hatâsının ancak manzûmenin bütününe bakılarak anlam yönünden çıkarılması söz konusudur:

Ki Mervân oḡlı uş bir **büt** içün dir

Virüpdür on biñ altun aña bir bir

Didi ba' zı ki on biñ dirhem iy yâr

Budur kim naḡl olımsun uşta tekrâr (B.438-442)





Bu tür imlâ hatâları düzeltilerek gerekli açıklama dipnotta belirtildi.

5. Beyitlerde aruz ölçüsünü bozan harf ve harekelerden kaynaklanan ses fazlalıkları metne dâhil edilmedi, bu tür müdâhaleler dipnotlarla gösterildi. Aşağıdaki beyitte geçen “vü” bağlacı, aruz ölçüsünü bozduğu için metne dâhil edilmedi:

Kerem issiydi **vü** luḫf issiydi ol şâḫ

Kimesne eylemezdi andan uş âḫ (B.2323)

6. Kelimelerde birleşme esnâsında meydana gelen ses düşmelerini göstermek amacıyla kesme işâreti (‘) kullanıldı:

Allâḫ adı olurısa yoldaşuñ

**Ḳ’anda** kim varsañ ḳolay gelür işüñ (B.24)

“İle” edatının kelimelere eklenmesi sırasında meydana gelen “i” vokalinin aruzdan dolayı bazen gösterilmemesi, birtakım anlam karışıklıklarını da beraberinde getirmektedir. Meselâ, aşağıdaki beyitte “zât” kelimesine eklenen “ile” vâsıta edatındaki “i” vokali, aruz sebebiyle eserde yer almamıştır. Kelimenin bu yüzden bir iyelik eki alıp almadığı belli değildir. Bu anlam karışıklığının önlenmesi amacıyla, “zât” kelimesi ile bu kelimeye eklenen edat arasına “ kesme işâreti (‘) ” konularak bu kelimenin bir iyelik eki aldığı gösterilmeye çalışıldı.

Ol şıfât ḫod **zâtı’la** ḳâ’im olur

Zâtı ḫod ol kendü’den dâ’im olur (B.4235)

“-İmek” yardımcı fiilinin bir kelimeye eklenmesi sırasında aruz vezni sebebiyle araya kaynaştırma konsonantının gelmediği durumlarda kesme işâreti kullanıldı. Aşağıdaki beyitteki “ḫolu-” kelimesi, aruz vezni sebebiyle “y” kaynaştırma konsonantını almamıştır:

Velî ‘ilm-i ledün isterdi ol ḫâş

Egerçi **ḫolu’dı** ‘ilmile iḫlâş (B.4594)

Kesme işâreti, “od, yas” gibi bazı kelimelerin ek aldıkları durumlarda diğer bazı kelimelerden ayrılabilmeleri için yine kullanıldı.

Şanasın bir demür atduñ pes **od’a**

Ḳızar ol dem od olur anda o da (B.5386)

7. Nüshada, “kapalı é ”nin telaffuzundan kaynaklanan ikili imlâlar göze çarpmaktadır. Aynı kelime bazen “esreli ye” (ي) ile gösterilmiş, bazen de “esre” veya “ye” (ي) harfi- ne yer verilmeden kelime üstünle imlâ edilmiştir. Vir (وير) - ver (ور); dedi (دى) - didi (دىدى); yer (ير) - yir (بير) gibi farklı yazılışlara nüshanın pek çok yerinde rastlamak mümkündür. Aşağıdaki beyitte “demek” fiili, iki farklı imlâ ile yer almıştır:

Yine şordı aña iblīs **dedi** ben

Ki tâ üç kez olunca **didi** hep ben (B.1622)

Aşağıdaki beyitlerde “yer” kelimesi iki farklı şekilde yazılmıştır:

‘Abeş dinmez kamu naqlün **yeri** var

Anuñcün işler uş bunları ebrār (B.937)

Kamu **yirlü yerinden** şarf iderler

Ṭarīķ üzre vü şer‘ üzre giderler (B.938)

Metin oluşturulurken bu tür kelimelerin nüshada geçtiği şekiller muhâfaza edildi.

8. Nüshada “ile, idi, ise” eklerinin bazen bitişik bazen da ayrı yazıldığı görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, uyumdan kaçınan bazı ekler dışında dil benzeşme- si çok güç olduğundan, liyezon ve enkliz yolu ile birleşerek bitişik yazılan “ile, idi, ise” eklerinin imlâsında Zeynep Korkmaz’ın tekliflerine uyularak bu eklerin kalınlık ve ince- lik uyumlarına dikkat edildi: “baltayıla, oturmuşıdı, olurısa...” gibi. Ancak, bu eklerin ince yazılışlarında ve kelimelerden ayrı olarak yazıldıkları durumlarda “ile, idi, ise” şekilleriyle imlâ edildi: “Allâh ile, olur ise, Tañrı idi...” gibi.<sup>623</sup>

9. “-leyin-layın” eki vokal uyumuna uygun olacak şekilde metne dâhil edildi.

10. “İçün” edatı, kalın köklerle kaynaşmış kullanışlarında inceliğini devam ettirdiği için “kılmağıçün, bulmağıçün...” şeklinde transkripsiyonlu metinde yer almaktadır.<sup>624</sup>

11. “N’ola, n’olur, nic’olur, k’anda, n’eylesün” gibi büzülmeler (contractions) kesme işâretiyle ayrılarak gösterildi. Ayrıca, “içün” edatının kelimelere eklenmesi sırasında eklendiği kelimedeyse veya kendisinde bir ses düşmesi meydana gelmişse, yine kesme işâreti kullanılarak ses düşmesi gösterildi:

**Cümlesi’çün** bir tıl’sımdur hemân

<sup>623</sup> Korkmaz, “Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler”, s.73-74.

<sup>624</sup> Korkmaz, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, C.1, Ankara: YÖK Matbaası, 1995, s.494.

Hak Te'âlâ bağlamışdır ol zamân (B.3958)

12. Türkçe ön, orta ve son seslerde görülen “b, c, d” konsonantlarının bulunduğu kelimelerin farklı yazılışları da nüshada karşılaşılan bir diğer durumdur. “ağaç, hep, Çalap, üç” gibi kelimeler zaman zaman “ağac, heb, Calap (Calab), üç” şekilleriyle de yazılmışlardır. Bununla ilgili aşağıda bazı misâller yer almaktadır:

Aşağıdaki beyitte “aç” kelimesi metinde “cim” (ج) harfi ile yazılmıştır:

Henüz uş bir gedâsın ferd-i vâhid

Yalıncağ **ac** bu râh üzre mücâhid (B.84)

Bu tür kelimelerdeki konsonantlar, -eğer yumuşama yoksa- “p,ç,t” sesleri olarak metne dâhil edilerek farklı yazılışlar tek imlâda toplandı; ancak dipnotlarla gösterilmedi.

Eserin pek çok yerinde Karahanlı Türkçesinin fonetik yapısının devamı olarak bazı kelimelerin “dal” (د) harfi yerine “zel” (ز) harfi ile yazıldığı göze çarpmaktadır. Meselâ, “hûd, yâhûd, Hûdâ, câvidân” gibi kelimeler, nüshada “hûz, yâhûz, Hûzâ, câvizân” şeklinde imlâ edilmişlerdir. Aşağıda bu tür imlâlarla ilgili bazı misâller bulunmaktadır:

Olar hakkında aydam bu beyânı

Neler virür görüñ ol câvizânı (B.476)

Aşağıdaki beyitte “birâder” kelimesi “bürâzer” şeklinde yazılmıştır:

Gidergil ‘ucbı başuñdan bürâzer

Pes andan oğı gel sen “Kul hüvallâh” (B.518)

Nüşadaki bu tür imlâ farklılıkları “zel” (ز) harfi yerine “dal” (د) harfinin kullanılmasıyla ortadan kaldırdık; fakat ayrı ayrı gösterme ihtiyacı duymadık.<sup>625</sup>

Aşağıdaki tabloda, -aruza uygunluk gibi sebepler dışında- gerek imlâları nüshanın tamamında yanlış olan, gerekse nüshada ikili imlâları bulunan ve bu sebeple tek bir imlâda toplanan kelimelerin nüshada ve transkripsiyonlu metinde yer alan şekilleri toplu olarak yer almaktadır:<sup>626</sup>

<sup>625</sup> Kelimelerin imlâsında değişiklik yapılması ve bazı kelimelerin imlâlarının farklı yazılmasının bir sebebi de kâfiyedir. Kâfiyenin farklı seslerle kurulmasını tamamen müstensihe mâl etmek, doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Her ne kadar bu durum, Divan şiirindeki kâfiye anlayışına uygun değilse de, tasavvufî metinlerin asıl gâyesinin sanat yapmak olmayışı, gerek kâfiye bulmada ve gerekse beyitlerdeki aruz tasarruflarında şâire son derece rahat bir çalışma alanı açmıştır. Konu ile ilgili bu çalışmamızda bkz. “Kâfiye” bahsi, s.69.

<sup>626</sup> Tabloda yer alan kelimelerin nüshadaki yazılışları transkripsiyonlu metni gereksiz uzatacağı düşüncesiyle teker teker dipnotlarda gösterilmedi.

**Tablo 4: Nüshadaki Bazı Kelimelerin Transkripsiyonlu Metindeki İmlâsı**

Nüshada	Transkripsiyonlu Metinde	Nüshada	Transkripsiyonlu Metinde
ağac / ağaç	ağaç	altun / altın	altun
‘avf / ‘afv	‘afv	‘amāl / a‘ māl	a‘ māl
avuc / avuç	avuç	aydıñ / aydın	aydıñ
‘ayān / a‘ yān	‘ayān	a‘ yāl / ‘ayāl	‘ıyāl
Ayās (özel isim)	Ayāz	‘Āyişe	‘Ā’işe
āzād	āzād	bāhçe / bahçe	bāğçe
barmağ / parmağ	barmağ	bez-baht	bed-baht
birkaç / birkaç	birkaç	bil / pil	bil (bel anlamında)
bulud / bulut	bulut	bünyāz / bünyād	bünyād
Calap/Calab/Çalap	Çalap	cārı	cārū
cille / cillā	cilā	çārşı/çārşu	çār-sū
çaruk / çarık	çaruk	cāvizān	cāvidān
çeşni	çāşnī	çırāk	çerāğ
cüzā	cüdā	devlingeç	devlingeç
dīzār	dīdār	dil / dīl (gönül)	dil
eşit / eşid / işit / işid	eşit/eşid (yumuşama hâllerinde)	eyü / eyi	eyü
feryāz / feryād	feryād	Faşl-ı / Faşlun/ El-Faşlu	Faşlun
fetā / fetī	fetā	fuvād	fu’ād
gec / gic	geç / giç	gümüş / gümüş	gümüş
gürūh	gürūh	halka / halka	halka
hancer	hancer	hāyin	hā’in
heb / hep	hep	hizmet	hidmet
hoca	h’āce	hoşnüz	hoşnūd
hoz	hod	hūn	h’ān
hūş	hoş	Huzā	Hudā

i' ilāc / ' ilāc	' ilāc	iltifat	iltifāt
irşāz / irşād	irşād	' ivāz	' ivaż
kāyināt	kā'ināt	ķarlaġuc	ķarlaġuċ
kendü / kendi	kendü	kethuzā	kethudā
ķılıc / kılıċ	ķılıċ	kör (كُر) / kūr (كور)	kūr
ķurı / ķuru (maķ)	ķurı (maķ)	ma' de	mi' de
maĥpūs / maĥbūs	maĥbūs	menzil / menzīl	menzil
merĥem	merhem	meşāyih / meşāyih	meşāyih
mu' āvin	mu' āvin	mużġa	mużġa
mümkin / mümkin	mümkin	mürşid / mürşid	mürşid
nevmiz	nevmid	od / ot (ateş)	od
oķu / oķı	oķı	oruc / oruċ	oruċ
put	büt	pezer	peder
rü' ye / rü' yā	rü' yā	sā' āt / sā' at / sa' at	sā' at
saĥrā	şaĥrā	saķal	şaķal
şāzī	şādī	suc / suċ	suċ
süd	süt	şāyed / şāyet	şāyed
ta' alluķ / ta' allūķ	ta' alluķ	ta' bīr / ta' bir	ta' bīr
taşfiye / taşfiyye	taşfiye	tenbih / tenbīh	tenbīh
terbiyet / terbiyyet	terbiyet	tertib / tertīb	tertīb
tevāzzu'	tevāzu'	tez / tiz	tiz
toġrı / toġru	toġrı	üç / üç	üç
uhte / uhte	' uķde	üstāz / üstād	üstād
vāhiz / vāhid	vāhid	vāhiziyye	vāhidiyye
yāhūz	yāhūd	yoĥsa	yoĥsa
yoĥsul / yoĥsul	yoĥsul	yurd	yurt
zıd / zıd	zıd	Z'e'n-Nün-1 Mışrı	Z'ü'n-Nün-1 Mışrı

Nüshada sıkça tekrar eden bu tür kelimeler dışında, sehven yanlış yazıldığını düşündüğümüz kelimelerin aslı şekillerini transkripsiyonlu metne aldık ve bunların nüshadaki şekillerini dipnotlarda “N.” (Nüsha) kısaltmasıyla birlikte gösterdik. Aşağıdaki beyitte, “yaparlar” kelimesi “yayarlar” şeklinde yazılmış olup transkripsiyonlu metinde bu hatâ giderildi:

Nitekim şehr-i bünyādın yayarlar

Ki havlinde niçe kapu kaparlar (B.2767)

“Öz” kelimesi, aşağıdaki beytin ikinci mısrasında aslı yazılışına uygun olarak “elif” (ا) harfi ile yazılmasına rağmen hemen ardından gelen “özdek” kelimesi “ayn” (ع) harfiyle yazılmıştır:

Anı bāğ-bān bilür görür ider fark

Ne bilsün ğayrı öz ‘özdekde çün ğark (B.2578)

“Kef” (ك) harfi ile yazılması gereken “yeskīn” kelimesi hatâen “kaf” (ق) harfi ile yazılmıştır:

Hem de yeskīn maḳāmında ki var

Hāşıl olurdu bular bā-nām-dār (B.4308)

Nüshada, özellikle Arapça bazı kelimelerin imlâsında, telaffuzun imlâyâ tesirini görmek mümkündür. Bilhassa “tef’îl” kalıbıyla yazılmış bazı kelimelerdeki aslı uzunluklar zaman zaman kaybolmuştur. (teşbîh yerine teşbih, temsîl yerine temsil, tenbîh yerine tenbih vb.) Aşağıdaki beyitte “tenbih” kelimesinin imlâsına dâir bir misâl yer almaktadır:

Yine bir bir alan sensin hem Āhirsin hem Evvelsin

Bu tenbîhden mü ’evvelsin olunmaz bu işe işrāk (B.7)

Bu tür imlâ yanlışları da dipnotlarla gösterildi.

Nüshada Arapça kelimelerde yumuşama yapılması, imlâ hatâlarına sebep olmuştur. Aşağıdaki beyitte, “zabı” kelimesinde böyle bir hatâ bulunmaktadır:

Ki her meşreb anuñ zabdın başarmaz

Vücūdî ağacı andan yeşermez (B.4613)

Nüshada, hareke hatâsına bağlı olarak yapılmış imlâ yanlışlıkları da dipnotlarla gösterildi. Aşağıdaki beyitte, “taşarruf” kelimesi, bir hareke hatâsı sonucu nüshada “taşurruf” şeklinde yazılmıştır:

İmdi muhtâc oldu ğayra lâ-cerem

Aña ğayrıdan taşurrufdur kerem (B.5320)

Arapçadan Farsçaya geçen bazı kelimelerdeki esre harekesinin karşıladığı sesi, Farslıların “i/e” arası bir sesle karşılamaları, diğer yandan Osmanlı müstensihlerinin bu sesi “i” harfi ile yazma alışkanlıkları, kelimelerin imlâsının bazen aynı nüshada bazen farklı nüshalarda farklı olmasına sebep olabilmektedir. Behişt-bihişt, ferîşteh-firişteh... gibi.<sup>627</sup> Nüshada, bu duruma misâl olarak “kâhel” kelimesi verilebilir. Arapçada “gevşek, ihtiyar” gibi anlamlara gelen ve aslî şekli “kâhil” olan kelime, nüshanın tamamında “kâhel” olarak yazılmıştır. Nüshanın harekeli oluşu sebebiyle, kelimenin nüshadaki bu imlâsı aynen muhâfaza edildi. “Fidâ” kelimesinin imlâsında, nüshanın tamamında kelimenin Arapçadaki aslî yazılışına uyulduğu görülür. Bu yüzden, “fedâ” kelimesi yerine, bu kelimenin harekeli olarak yazılmış olan “fidâ” şekli transkripsiyonlu metne dâhil edildi.

**13.** Kâfiye sebebiyle eserde bazı kelimelerin imlâsında değişikliklerin yapıldığını görmek de mümkündür. Bu tür kelimelere müdâhale edildi ve kelimelerin aslî imlâları kullanıldı. Aşağıdaki beyitte “‘avf” kelimesi, kâfiye sebebiyle nüshada zaman zaman “‘avf” şeklinde imlâ edilmiştir:

Uyuyan hele uyanur budur havf

Kim olmuş ola pes olmaya hiç ‘avf (B.5396)

Aşağıdaki beyitte “te’kîd” kelimesi, ikinci mısranın yardımcı fiili olan “it” kelimesiyle olan kâfiye münâsebeti sebebiyle imlâsı farklı olarak eserde yer almaktadır:

Didi yâ Cebrâ’îl bil ide te’kîd

Su’âlüm var saña baña cevâb it (B.280)

Gençlik anlamına gelen “fetâ” kelimesi, kâfiye münâsebetiyle nüshada “feti” şeklinde yazılmıştır:

Bir ğün issiydi be-ğâyet key kıatı

Ṭuzâğın pes şuya kıordı ol fetî (B.2202)

<sup>627</sup> İsmail Ünver, “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Turkish Studies*, Volume 3/6, Fall, 2008, s.28-29.

Yine kâfiye oluşturmak için “lâyık” kelimesi nüshada “lâyıḥ” şeklinde yazılabilmiştir:

Vü hem bil bunca ef'âl-i ḳabâyiḥ

İle nice olasıñ Ḥaḳḳa lâyiḥ (B.2271)

Kelimelerin köklerinde, getirilen ekler dolayısıyla değişiklikler meydana gelebilmiştir.

Aşağıdaki beyitte “îzâ” kelimesine getirilen ek, hemze harfi gösterilmeden ve araya “ye” (ع) harfi getirilerek yazılmıştır:

Oturmuş fikr iderdi ol Ḥudâyı

İderdi ehl-i küfre ol îzâyı (B.189)

Bu tür kelimelerin nüshadaki şekillerini mükerrer ise tabloda, değilse dipnotlarda gösterdik.

**14.** Pekiştirme sıfat eklerinden olan ve Osmanlı imlâsında “be” (ب) harfi ile gösterilen ek, transkripsiyonlu metinde “pe” (پ) harfi ile gösterilmiştir. ṭobdolu > ṭopdolu gibi.

**15.** Nüshada, tam benzeşme (assimilation)<sup>628</sup> örneklerine de rastlanmakta olup, bu tür benzeşmeler muhâfaza edildi. Aşağıdaki beyitlerde -misse ( >-mişse ) benzeşmesine dâir misâller bulunmaktadır:

Raḥîm Raḥmân adınıñ ger ḥicâbı

Degül**misse** ger anlarıñ icâbı (B.1901)

“Yuḥıbbühüm” degül**misse** o sâbıḳ

“Yuḥıbbühühü” üzre pes muṭâbıḳ (B.3913)

**16.** Gerundium eklerinden olan “-up,-üp” ekinin yazılışında da farklı imlâ özellikleri nüshada yer almaktadır. Bu ek, nüshanın bazı yerlerinde XVI. yy. Osmanlı yazı dilinin bir özelliği olarak “be” (ب) harfi ile gösterilmesi gerekirken -konuşma dilinde var olan- “pe” (پ) harfi ile yazılabilmiştir.

Aşağıdaki beyitte gerundium ekleri “be”(ب) ve “pe”(پ) harfleriyle imlâ edilmiştir:

Biri şer'î biri bî-şer' olupdur

Bunuñla ekşerî nâsuñ ṭolubdur (B.95)

Metinde “-up, -üp” şeklinde gösterilen bu ekin, kâfiye sebebiyle, eserde dar vokalle yazıldığı yerler de bulunmaktadır:

<sup>628</sup> Geniş bilgi için bkz. Timurtaş, “Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri”, **Türkiyat Mecmuası**, C.18, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi: İstanbul, 1976, s.346.



Bu resme didi elfāzı o kâzib

Giderken dîn yolından şöyle azı**b** (B.606)

Her ne sebeple olursa olsun bu tür imlâ farklılıkları ortadan kaldırılarak ekin “-up, -üp” şeklindeki imlâsı tercih edildi.

**17.** Bildirme eki olan ve dâima yuvarlak şekliyle yazılan “-dur,-dür” eki, bazen yalnızca esre hareke (◌) ile bazen de hem esre hareke ve hem de hurûf-ı imlâdan olan “ye” (ﻱ) harfi ile -kâfiye sebebiyle- “-dir” şeklinde nüshada imlâ edilebilmiştir. Aşağıdaki beyitte, “Fâţıma” kelimesine eklenen bu ek, yuvarlak olarak değil, düz şekilde yazılmıştır:

Hasan birle Hüseyn hem Fâţıma**dır**

Vü hem Kâsım u İbrâhîm ü Tâhir (B.298)

Gelüp urdı yüzün ol yire ey**dir**

Kamu ahvâlini naql itdi bir bir (B.248)

Aşağıdaki beyitte, “yârüz” şeklinde yuvarlak vokalle gösterilmesi gereken kelime kâfiye sebebiyle dar vokalle yazılmıştır:

Eyitdi gönlüme ‘ucb oldı ‘ârı**z**

Ki biz uşta bugün ol dosta yârı**z** (B.1396)

Aşağıdaki beyitte “maḥz” kelimesine getirilen geniş zaman 1. çoğul şahıs bildirme eki, “zel”(ز) harfi ile değil “dat”(ض) harfi ile yazılmıştır:

Biz ol zerre-i maḥzu**z** kim güneş bil

Toğar bizden de gül toprağ u hem gil (B.737)

Nüshada, kâfiye sebebiyle veya sehven yapılan bu tür imlâlar düzeltilmiştir.

**18.** Şahıs iyelik eklerinin (-um, -üm, uñ,-üñ, -nuñ, -nüñ, -umuz, -ümüz, -uñuz, -üñüz) imlâsı yönünden de nüshada hatâlar bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte “kulluğ” kelimesine eklenen ikinci şahıs âitlik eki, “nazal n” (ن) ile değil “nun” (ن) harfi ile yazılmıştır:

Bil bu emri kim buyurdı saña ol Perverd-gâr

Ḳulısın sen ol Hüdânuñ ḳulluğ**un** eyle hemân (B.315)

Aşağıdaki beyitte “ḥâlün” şeklinde yazılması gereken kelime, kâfiye sebebiyle “ḥâlin” şeklinde “nazal n”siz ve düz-dar sesle yazılmıştır:

Hicābın ref‘ idüp uş gör bu hālın

Saña ‘ arz eyleye kudret cemālin (B.2794)

Nüshadaki bu tür imlâ yanlışları düzeltildi, ancak dipnotlarla gösterilmedi.

**19.** Eski Türk yazı dili geleneğinin Anadolu’da bir süre devam etmesi dolayısıyla Arap yazısına göre “sad” (ص) harfi ile yazılması gereken Türkçe kelimeler, kısmen “sin” (س) harfi ile kısmen de “sad” (ص) harfi ile karşılandıkları bilinmektedir.<sup>629</sup> Bu tür farklı yazılışlar, imlâ dilinin seyrinin takip edilebilmesi maksadıyla nüshada geçtiği şekilde bırakıldı. Aşağıdaki beyitlerde “sımak” fiili ilkinde “sin”, ikincisinde ise “sad” harfi ile yazılmıştır:

Sıyayum kulum uş pes çār u nā-çār

Getürür bunda atam anı nā-çār (B.1519)

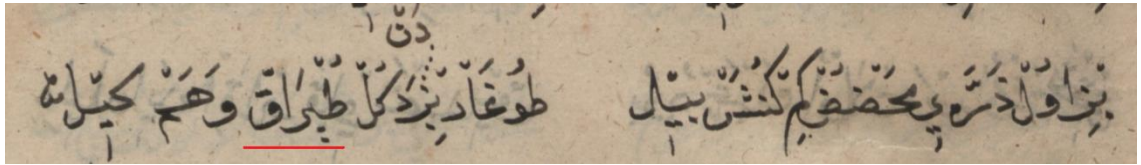
Hemān bir kulu şındı pādişāha

Haber oldı gelür ol demde şāha (B.1522)

**20.** Nüshada, “dal (د) / te (ت) / tı (ط)” harfleri ile ilgili farklı imlâlar yer almaktadır. “Tağ / dağ” kelimesi, bazen “dal” (د) harfi ile داغ şeklinde (meselâ 3771. ve 3772. beyitler), bazen de “tı” (ط) harfi ile طاغ şeklinde (meselâ 29. ve 1828. beyitler) yazılmıştır. Nüshada “dut- / tut-”) fiili de farklı yazılışlarla (طوت : meselâ 913. ve 1043. beyitler), (دوت : meselâ 65. ve 1001. beyitler), (توت : meselâ 3821. beyit) nüshada yer almaktadır. Benzer farklı imlâlar, “toprak” kelimesi için de söz konusudur. Toprak kelimesi, nüshanın genelinde “tı” (ط) harfi ile, bazen de “te” (ت) harfi ile yazılmıştır:

Biz ol zerre-i maḥzuz kim güneş bil

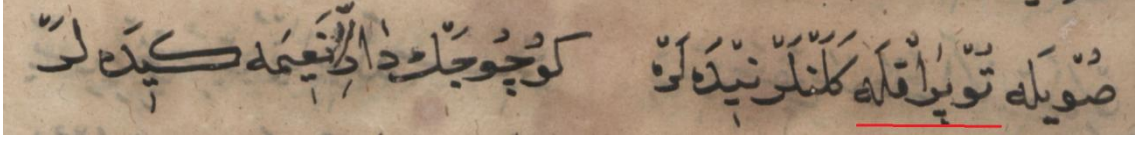
Ṭoğar bizden de gül ṭopraq u hem gil (B.736)



Şuyla topraḫla gelenler n’ideler

Küçücek dār-ı na‘ ime gideler (B.3705)

<sup>629</sup> Korkmaz, “Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler”, s.76.

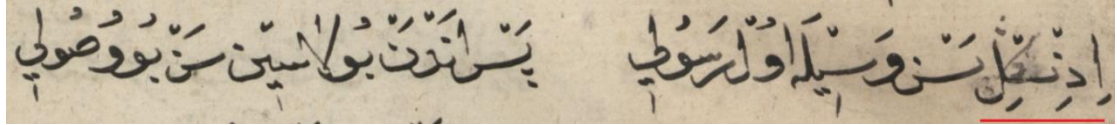


Bu tür farklılıklar, Osmanlıca imlâsının gelişiminin bir sonucu olduğu için nüshada geçtiği şekilde transkripsiyonlu metne dâhil edildi.

21. “ kaf (ق) / kef (ك) / gef-i Fârisî (گ) / kef-i nûnî (ڭ) ğayn (غ) ” harfleri ile ilgili farklı imlâlar: Nüshada, “g” sesini karşılayan “gef-i Fârisî ” (گ) harfi hiç kullanılmamıştır. “Gül, begen, gel, git, reng vb. kelimelerin “kef” (ك) harfi ile yazıldığını görmekteyiz. Bununla birlikte, “nazal n” veya “kef-i nûnî” (ڭ) dediğimiz üç noktalı “kef” harfi, geniz seslerini, bazen ikinci şahıslarla ilgili âidiyetleri ve görülen geçmiş zamanın ikinci tekil ve çoğul şahıslara âit çekimlerini karşılamakla kalmamış, pek çok yerde gef-i Fârisî (گ) yerine kullanılmıştır. “Gül” kelimesi -az önce de belirttiğimiz gibi- zaman zaman bu “kef-i nûnî” (ڭ) ile yazılabilmektedir. Müstensihin, bu harfi “nazal n” (ñ) dışında “g” sesleri için kullandığı, fakat bu harfin kullanımına dâir tutarlı bir yol izlemediği nüshanın imlâsından yola çıkılarak rahatlıkla söylenebilir. Meselâ, aşağıdaki beyitte “-gil” ikinci tekil şahıs emir kipi eki, “kef-i nûnî ” harfi ile yazılmıştır:

İdingil sen vesîle ol Rasûli

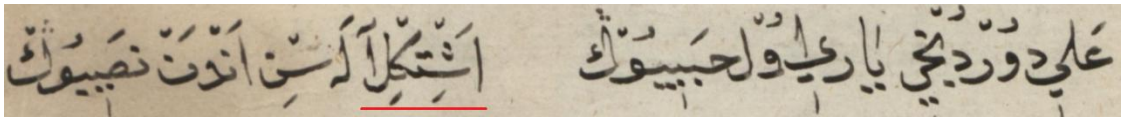
Pes andan bulasın sen bu vuşûli (B.130)



Aşağıdaki beyitte ise, “-gil” eki, nüshanın pek çok yerinde olduğu gibi “kef” harfi ile yazılmıştır:

‘Alî dördünci yâri ol ħabîbûn

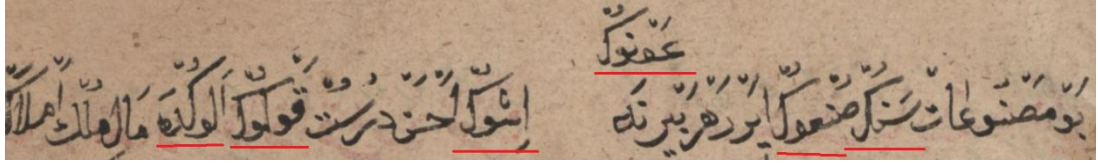
Eşitgil alasın andan naşîbûn (B.265)



“Kef-i nûnî ” harfinin bazen ikinci şahıs âidiyet ekininin karşılanması amacıyla kullanıldığı yerler olmakla birlikte, nüshada bu kurala da genellikle uyulmamış ve bu harfin yerine “kef” harfi kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte altı çizili kelimelerde bunun misâllerini görmek mümkündür:

Bu maşnū‘āt senūñ şun‘uñ irer her birine ‘avnüñ

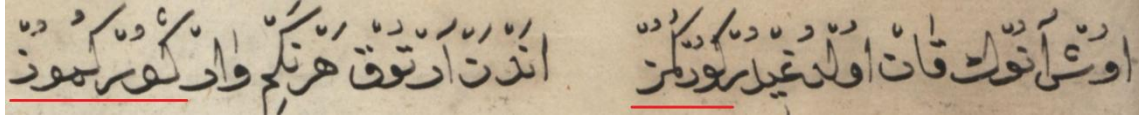
İşüñ aḥsen dürüst ḳavlüñ elüñde māl ü mülk emlāk (B.15)



Aşağıdaki beyitte de “kürk” ve “görk” kelimeleri “kef-i nûnî” harfi ile birbirinden ayırt edilmiştir:

Uş anuñ ḳan olduğıdur **kürk**ümüñ

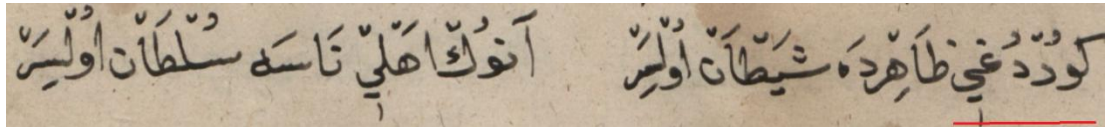
Andan artuḳ her ne kim var **görk**ümüñ (B.1662)



Nüşhada, konsonant yumuşamalarının görüldüğü kelimelerde de, birbirine yakın olan bu harflerin yanlış kullanımından kaynaklanan imlâ farklılıkları göze çarpmaktadır. Aşağıdaki beyitte, “gördüğü” kelimesindeki yumuşamanın, “kef ” (ك) harfi yerine “ğayn” (غ) harfiyle yazıldığına dâir bir misâl yer almaktadır:

Gördüğü zâhirde şeytân olısar

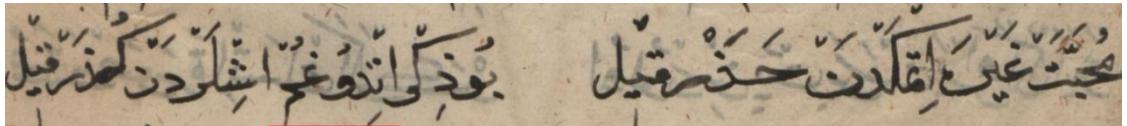
Anuñ ehli nâsa sultân olısar (B.4956)



Aşağıdaki beyitte de “itdüğüm” kelimesinin imlâsında benzer yanlış bulunmaktadır:

Muḥabbet ğayra itmekden ḫazer ḳıl

Bu zıkr itdüğüm işlerden güzer ḳıl (B.66)



Sert konsonant yumuşamalarında kâfiye sebebiyle “ğayn”( غ) harfi yerine “kef ” (ك) harfinin kullanıldığı durumlar da göze çarpar. Aşağıdaki beyitte “uçmak” kelimesinin imlâsı bu şekildedir:

Çün niyâz hevâsı içre uçmaga

Başladuñ anları bir bir geçmege (B.2436)

Bu tür imlâ hatâları transkripsiyonlu metin oluşturulurken düzeltildi, dipnotlarla ayrıca gösterilmedi.

Nüshada, konsonant yumuşamalarına dâir “kaf ”(ق) ve “ğayn”(غ) harflerinin kullanımına bağlı ikili imlâların olduğu da görülmektedir. Aşağıdaki beyitte geçen “ayığ” kelimesinde, -kelime vokal harf almasına rağmen- k→ğ yönünde bir değişikliğin olmadığına dâir bir misâl bulunmaktadır:

‘ Aceb mest ayıkuñ añlar mı nağlin

Getürmeyince tâ kim başa ‘ ağlın (B.2838)

Transkripsiyonlu metinde bu hatâ giderildi ve kelime “ayığun” şekliyle metne alındı.

Nüshada, “kaf ”(ق) ve “ğayn”(غ) harflerinin ikili kullanımından kaynaklanan imlâ farklılıklarından biri de, bazen yumuşamaya uğramış bazen aslî yapısını korumuş olan “ırağ” kelimesinde görülmektedir. Aşağıdaki iki beyit eserde art arda yer almakta olup bu kelimenin imlâsı iki beyitte birbirinden farklıdır:

Şer‘ den her kim dönerse ne ola

‘ Arş issinden ırağ olmuş ola (B.1862)

Tañrıdan ‘ arşdan ırağ olan kişi

Âhîretde zâr u efgândur işi (B.1863)

Nüshadaki bu kelimenin ikili imlâsına, müstensihden ziyâde dilin gelişimi ile alakalı olduğu için müdâhale edilmedi.

Eserin nüshasında, âdiyet-vasfiyet eki (vasfiyet zamiri) olan “-ki ”, devrin imlâ özelliği olarak kalınlık ve incelik durumuna göre “kaf ”(ق) ve “kef ”(ك) harfleri ile yazılmış, iki vokal arasında kaldığında “k” sesi “ğ” sesine dönüşmüştür. Ancak, nüshada “ğ” sesinin bazen “ğayn”(غ) harfi yerine “kef ”(ك) harfi ile karşılandığını yerler de bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte geçen “sendeki ” kelimesinin imlâsı bu şekildedir:

Sendegi varlık anuñla vâr olur

Saña yoklıkdur çalan ol dar olur (B.4672)

Aşağıdaki beyitte ise, “ğayn” harfi ile “bağmağa” (باقمغه) şeklinde yazılması gereken kelime “kef ” harfi ile (باقمكه) şeklinde yazılmıştır:

Hemān gördi mübāriz çünkim anı

Ne urmağ baqmaga kórğardı cānı (B.236)

Nüşhadaki bu tür imlâ hatâları da metin oluşturulurken ortadan kaldırıldı.

Nüşhada, genellikle mücerret isimler yapan “-lik (-lık)” ekinin bir vokalle karşılaştığı durumlardaki imlâsında da zaman zaman hatâlar yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte, “peygâMBER” kelimesine getirilen bu ekin “kef (ك) / gef (گ)” harfi yerine “ğayn” (غ) harfi ile yazılmasından doğan bir imlâ hatâsı bulunmaktadır:

Ol peygâMBERliğıydi bilesiz

Ger bu sırruñ zıkr ü fikrin kılasız (B.1762)

Bu tür imlâ yanlışları düzeltildi, dipnotlarla ayrıca gösterilmedi.

Eski Türkçedeki emir kipi olan “-gil/-ğıl” eki, nüshanın bazı yerlerinde kalın ve ince vokal uyumlarına aykırı olarak hatâlı imlâ edilmiştir. Aşağıdaki beyitte “gidergil” kelimesi, “kef ” harfi ile değil “ğayn ” harfi ile yazılmıştır:

Giderğil ‘ucbı başuñdan birâder

Pes andan oğı gel sen “Kul hüva’llāh” (B.518)

Bu tür imlâ yanlışları düzeltildi, ancak dipnotlarla gösterme ihtiyacı duyulmadı.

Nüşhada, “kaf ” ve “kef ” harflerinin yanlış kullanımına bağlı imlâ hatâlarından biri de fiillerin şahıs eklerine göre çekimlenmesinde yapılmıştır. Bilindiği gibi hikâye geçmiş zaman kipi çekimlenirken 1. çoğul şahıs eki, kelimenin kalınlık ve incelik durumuna göre “kaf ” harfi ile “-duğ” ( دق ) ve “kef ” harfi ile “-dük” ( دك ) şeklini alabilmektedir. Nüşhanın bir yerinde -kâfiye sebebiyle- bu kurala uyulmadığı görülmektedir. Beyitte “soylamak” fiiline getirilen şahıs eki, kelime kalın vokal özelliği taşımasına rağmen “kaf ” harfi ile değil “kef ” harfi ile yazılmıştır:

Uş budur anuñ mişâlin söyledük

Kim bu rāhuñ rāhī rāhın soyladuk (B.3139)

Aşağıdaki beyitte yine kâfiye sebebiyle “yatırmak” fiiline eklenen gelecek zaman eki (kalın ve incelik durumuna göre “-cağ / جق ” , “-cek / جك ” ) “kaf” harfi yerine “kef” harfiyle yazılmıştır:

Kıyâmet mağfiline getüreceğ

Seni ol dār-ı hulde yaturacak (B.2792)

Bu tür imlâ hatâları ortadan kaldırılarak kelimelerin aslî imlâları tercih edildi.

**22.** Nüshada, çekime girmiş fiillere getirilen şahıs eklerinin imlâsı yönünden hatâlar yer almaktadır. Meselâ, fiillerin ikinci şahıs çekimlerinde “gelũñ, varuñ, bilũñ” gibi kullanımların yanı sıra “gelin, varın, bilin” gibi imlâ yanlışları da bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte, “varuñ” şeklinde yazılması gereken kelimenin hem “nazal n”siz, hem de düzdar sesle yazıldığına dâir bir misâl bulunmaktadır:

Didi al bunı **varın** ol Medīne

İline tâ ki bu vaşfum biline (B.230)

Bu tür imlâların bir sebebi de kâfiyedir. Aşağıdaki beyitte geçen “irmek” kelimesine getirilen üçüncü şahıs eki, “irsün” yerine “irsin” olarak kullanılmıştır:

Bu sözden neyiçün sen baba dirsın

Aña uşta nişân pes saña **irsin** (B.630)

Bu tür imlâ hatâları, metin oluşturulurken düzeltilmiştir.

**23.** Nüshada, konuşma dilindeki konsonant benzeşmesinin yazı diline aktarılması yönünden imlâ yanlışları yapılmıştır. Sert konsonantla (p,ç,t,k) biten kelimelere getirilen ve yumuşak konsonantla başlayan eklerin bazen sertleştiği görülmektedir ki, bu yönüyle müstensihin nüshanın imlâsında devrin telaffuz özelliğinin etkisinde kaldığı söylenebilir. İncelediğimiz metinde, bu tür yapım ve çekim eklerinden kaynaklanan farklı yazılış şekillerine rastlanmaktadır. Özellikle, konuşma dilinde var olan ve o dönemki imlâda rastlanmayan sert konsonantlar arasındaki benzeşme, metinde sıkça rastlanan bir durumdur.

Aşağıdaki beyitte ablatif eki “altun” kelimesine “-dan” şeklinde, “gümüş” kelimesine ise “ten” şeklinde eklenmiştir:

Namâzdan şoñra oqırsa yapar yüz

Kim altun**dan** gümü**şten** işbudur söz (B.493)

Aşağıdaki misâlde ise “iş” kelimesine getirilen ekin bu türden bir benzeşmeye uğratıldığını görülmektedir:

Tefahhuş kııl bu sırdan ol cevâbı

Bulasın tâ kim ol iş**ten** şevâbı (B.759)

Faktitif “-dur, -“dür” eki ile ilgili olarak yine bu tür konsonant benzeşmesine dâir misâller nüshada yer almaktadır. Aşağıdaki iki beyitte, “-dür” şeklinde yazılması gereken bu ek, nüshada “-tür” şeklinde imlâ edilmiştir:

Pes andan ol hidâyet ala anı  
Yetiştüre neye maşşûssa ânî (B.758)

İder tebdîl-i ahlâk-ı zemîme  
İriştürmez eyü işden nemîme (B.916)

Fiillere getirilen hikâye geçmiş zaman ekinin (-dı, -di) imlâsında da nüshada zaman zaman –telaffuzun imlâyâ bir tesiri şeklinde değerlendirilebilecek- konsonant benzeşmeleri görülmektedir. Aşağıdaki beyitte geçen “iriş” fiiline getirilen hikâye geçmiş zaman ekinde sert konsonantların benzeşmesi söz konusudur:

Uş gönül eydür dilekdür key muhâl  
Baña bu dem çün iriştî işbu hâl (B.5253)

Nüshada, konsonant benzeşmelerinin tam tersi durumlar da vardır. Dönemin imlâ özelliği olarak konsonant benzeşmesine uyan ve “-ce, -ca, -çe, -ça” şeklinde yazılan eşitlik ve benzerlik eki, sert konsonantla bitmiş kelimelere geldiğinde “-ce, -ca” şekliyle imlâ edilebilmiştir. Aşağıda “gök” kelimesine getirilmiş bu ekin imlâ durumu böyledir:

Sen ata binüp o gökce çok kişi  
Zirk iderlerse gider sen bu işi (B.2138)

Bu ekin, yumuşak konsonantla biten kelimelere eklenmesinde imlâ hatâları bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte, “yalunuz” kelimesine getirilen ekte, bu tür bir durum söz konusudur:

Yire dökmiş ol kıanatçuklarını  
Yalıñuzça pes kıomış çoklarını (B.2181)

Aynı ekin, yumuşak konsonantla biten kelimelere “-çe, -ça” şeklinde eklendiği durumlarda bulunmaktadır:

Kim bu tertîbce ki âyet naql ider  
Ol kim ‘âkıldür bu evzâ’ı n’ider (B.4630)



Aşağıdaki beyitte “gök” kelimesine eklenen ve nüshanın diğer yerlerinde de aynı şekilde yazılan “-çek” ekinin konsonant benzeşmesine uygun olarak imlâsına dâir bir misâl yer almaktadır:

Hem de gök**çek**lik virildi Yūsufa

Hem yüzük dağı Süleymān Āsafa (B.3354)

Gerundium eklerinden olan “-duçça, -dükçe”nin aşağıdaki beyitte bu devir imlâsında görülen konsonant benzeşmesine aykırı olarak yazıldığı görülmektedir:

Güci yitdük**ce** ni‘ met yāhū kırbān

İde tā kim ire ol derde dermān (B.1380)

Kelimelere küçültme, saygı, sevgi ve merhamet gibi anlamlar katan küçültme eklerinden olan “-çağuz, -cegiz, -çağuz, -çegiz” eklerinin imlâsında da benzer yanlışlıklar yapılabilmektedir. Aşağıdaki beyitte “kız” kelimesine getirilen bu küçültme eki, yumuşak konsonantla değil sert konsonantla yazılmıştır:

Çıķup bir kı**z**ç**u**ğ**az** şu virdi aña

Yüzin gördi çü dervīş kaldı taña (B.1232)

Nüshadaki bu tür imlâ hatâları giderildi, yapılan düzeltmeler dipnotlarla gösterilmedi. XVI. yy. Osmanlı imlâsında bazı yapım ve çekim ekleri, yapıları ve tarihî gelişme şartlarına bağlı durumları dolayısıyla, dudak benzeşmesinden kaçınan ekler durumundadır. Bu tür ekleri, düz sıradan kelime köklerine gelen yuvarlak ekler ve yuvarlak sıradan kelime köklerine gelen düz ekler şeklinde iki grupta toplamak mümkündür.<sup>630</sup> Nüshada, gerek kelime köklerinde ve özellikle de kelimelere getirilen eklerde, yine telaffuzun imlâyaya etkisi sebebiyle, bazen düzlük-yuvarlaklık durumuna aykırı imlâlar bulunmaktadır. Bu tür yuvarlak yazılışlar, devrin imlâ özelliği göz önünde bulundurularak düz şekilleriyle transkripsiyonlu metne dâhil edildi. Nüshada, yuvarlak yazılan eklerin belli başlıları şunlardır:

Dönüşlülük (-ın, -in, -ıl, -il), edilgenlik (-ıl, -il) ve işteşlik (-ış, -iş) ekleri bu dönem düzdar vokallerle imlâ edilmekle birlikte, (çoğunlukla harf ve hareke ile birlikte kısmen de sâdece hareke ile gösterilen) bu vokallerin yuvarlaklaştığı durumlar bulunmaktadır.

<sup>630</sup> Korkmaz, “Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler”, s.70

Aşağıdaki beyitte, dönüşlülük ekinin yuvarlak vokalle yazıldığına dâir bir misâl bulunmaktadır:

Şaña Hâk sevgülü olsun şamudan

Ki tâ sen şurtulasın bu şamudan (B.43)

Aşağıdaki beyitte, edilgenlik ekinin yine imlâya aykırı olarak kelimelere yuvarlak vokalle eklendiğine dâir misâller yer almaktadır:

Bu râz insân vücūdından gör**ün**ür

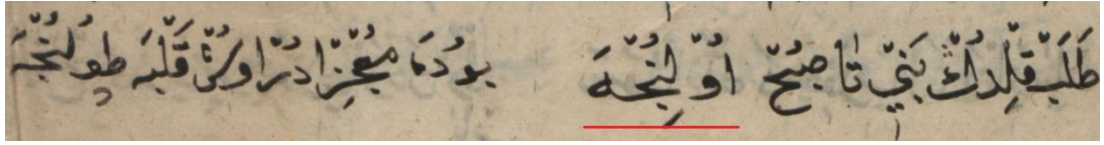
Bu insân pes o ma' nâdan bür**ün**ür (B.1066)

Gerundium eklerinden olan “-ınca, -ince”nin imlâsında da benzer bir farklılık bulunmaktadır. Nüshanın pek çok yerinde düz vokalle yazılan bu ekin yuvarlak vokalle yazıldığı yerlere birkaç misâl aşağıdaki beyitlerde yer almaktadır:

Aşağıdaki beyitte geçen “ol-” kelimesine bu ek için hem ötre hem de esre harekesi konulmuş ve fakat ikinci beyitte kâfiye olan “tol-” kelimesi yalnızca ötre harekesi ile yazılmıştır:

Taleb kılduñ beni tâ şubh ol**unca**/ol**ınca**

Bu da mu' cizdür uş şalbe *tolunca* (B.213)



Bu ek, aşağıdaki beyitte ise tamamen yuvarlak vokallerle karşılanmıştır:

Anı bekler bular tâ şubh ol**unca**

Pes andan gideler yollu yol**unca** (B.496)

Partisip eklerinden olan ve dâima yuvarlak vokalle yazılan “-duğ, -dük” ekinin düz vokalle yazıldığı yerler de nüshada bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte “di-” fiiline bu ekin ince vokalle eklendiği görülmektedir:

Tenezze hû didi**gi** bürka' ın uş

Ehadiyyet vec[i]hinden de key hoş (B.4760)

Nüshada “-ğıl –gil” emir 2. şahıs ekinin de yuvarlak vokalle yazıldığı yerler bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte, “ol-” fiiline eklenen bu ek, ötre hareke ile gösterilmiştir:

Gide cârūnla sen ol**ğul** mülâzım

Beşer tozın süpürmek ola lâzım (B.1553)

İsimden sıfat yapan “-lu, -lü” ve bunun olumsuz şekli olan “-suz, -süz” eklerinin dâima yuvarlak vokalle yazılması kuralına karşılık, nüshada bu ekler düz vokalli şekillerde de kullanılmışlardır. Aşağıdaki beyitte, bu ekin düz ve yuvarlak vokalli şekillerine misâller bulunmaktadır:

‘Azāb da iki dürlüdü ü zâhir hem de gizlidür

Bu sözler yolu izlidür dilerseñ ol maķāmından (B.1041)

“Giz-” kelimesine getirilen bu ek, aynı beyitte farklı şekillerdedir:

Geçem gizli yazuğundan hemân dir

Dağı gizlü ‘azābumdan da bir bir (B.1051)

Bu ek, bazen de kâfiye sebebiyle dar vokalle yazılabilmiştir:

Budur kim yok senün var anuñ oğı

O kavım naķş u noķşān gözi bağı (B.553)

Aşağıdaki beyitte ise bu ekin olumsuz şeklinin kâfiye sebebiyle düz vokalle yazılmasına dâir bir misâl bulunmaktadır:

Vü hem iy ay u yılduz gökyüzün siz

Bezeñ tā olmaya kıllara issiz (B.1216)

Genellikle soyut isim yapan ve başka fonksiyonları da bulunan “-lık, -lik” ekleri, bu dönem imlâsında genellikle düz vokallidir (benlik, dimeklik vb.). Bununla birlikte az da olsa bu ekin yuvarlak şekillerine (-luķ, -lük) rastlamak mümkündür (eylük, nazüklük vb.). Nüshada, bu ekin, aynı kelime için farklı imlâlarına rastlanmaktadır. Meselâ aşağıdaki beytin ilk mısrasında geçen “var-” kelimesine yuvarlak vokalle eklenen bu ek, ikinci mısradaki bu kelimeye düz vokalle eklenmiştir:

Virür yağmaya varluķ il ü şārın

Geçer cümle döker varluķ fişārın (B.812)

Aşağıdaki beyitte “ayru-” kelimesine bu ek yine yuvarlak vokalle eklenmiştir.

Alup anı vire kendin be-ma‘nā

Pes artuķ ayruluķ olmaz o cāna (B.1019)

Nüshada, “-kul-, eyü-” gibi bazı kelimelere yuvarlak vokalle eklenen bu ekin metne aktarımında herhangi bir değişiklik yapılmadı.

Bu ekin menfî şekli olan ve yuvarlak vokalle yazılan “-suz, -süz” ekinin düz vokalle yazılmış şekilleri (-sız, -siz) de nüshada yer almaktadır:

Didiler besmeles**iz** oğıduñ var

Anuñla oğıdum uş yine tekrâr (B.380)

‘ Aceb mi ol keremler issi Sultân

Şağı**sız** uş şevâblar kıla ihsân (B.433)

Bu tür imlâ tercihleri, kâfiye sebebiyle de yapılabilmıştır:

Çü bir hâl döndi bir hâle girü biz

İrişdük yirümüze uş ta‘ abs**ız** (B.2568)

Şahıs iyelik eklerinin (-um, -üm, -uñ, üñ) yuvarlak vokalli şekilleri dışında düz vokalli şekilde yazılmış misâlleri de nüshada bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte, “lisân-” kelimesine eklenen 1. şahıs iyelik eki, devrin imlâsına göre yuvarlak vokalle ile değil düz vokalle yazılmıştır:

Doğındı câna vü qalbe zühür oldı lisân**ı**mdan

Bu kez qaşd eyledüm anı beyân idem eşit yârâ (B.30)

Aşağıdaki beyitte ise, 2. şahıs iyelik ekinde benzer bir durum söz konusudur. Bu ek, “nefs-” kelimesine, yine düz bir vokalle yazılarak eklenmiştir:

Çü sen Hû diyesin ol saña yâ Hû

Hemân nefsi**ñ** olur pes misk-i âhû (B.720)

Aşağıdaki iki beyit, eserde müteâkip beyitlerdir ve “lutf- ” kelimesine eklenen ikinci şahıs iyelik ekleri farklı hareketlerle gösterilmiştir:

Biz oluz anamuz raḥminde iy Hâq

Bizi luṭ**fı**ñla naqş itdüñ muḥaqqâq (B.1576)

Deñür luṭ**fı**ña qoma bizi bize

İnanma bizi bize qalma bize (B.1577)

Özellikle üçüncü şahıs iyelik eklerinin dönemin imlâ husûsiyetine göre düz vokallerle (-ı, -i) değil yuvarlak vokallerle (-u, -ü) yazılması nüshada sıkça karşılaşılan bir durum-

dur. Aşağıdaki beyitte “öñinde” şeklinde düz vokalle yazılması gereken ek, yuvarlak vokalle yazılmıştır:

Öñünde qodılar baş gitdi bunlar

O dem tırdı yerinden bu idüp zâr (B.247)

Aşağıdaki beyitte de, “yürüdügine” şeklinde yazılması gereken kelime yine düz vokal yerine yuvarlak vokalle yazılmıştır:

Eyitdi sübhâna’llâh bir gemi kim

Gemicisüz yürüdügüne tâ kim (B.3241)

Yuvarlak vokal yerine düz vokalin kullanılması, hikâye geçmiş zaman ve geniş zaman eklerinin kullanımında da karşımıza çıkmaktadır. Hikâye geçmiş zaman 1. şahıs çekim ekinin devrin imlâ özelliği olarak “-dum, -düm” şeklinde yuvarlak vokalle yazılması gerekirken, nüshada bu ek, esreli hareke ile düz vokal şeklinde de yazılmıştır. Aşağıdaki beyitte geçen “it-” ve “git-” fiillerine getirilen 1. şahıs çekim eki, bu şekilde imlâ edilmiştir:

Velî çok sa‘ y u cidd it**dim** bu tertîbçe ki ben git**dim**

Diyem bir bir kim uş n’itdüm olınsun baır ü ebhâra (B.37)

Geniş zaman eki, yine dönemin bir imlâ özelliği olarak her zaman için yuvarlak vokalle (-ur, -ür) yazılmasına rağmen, nüshada bazen kâfiye mecburiyeti ve bazen de istinsah hatâsı sonucu düz vokallerle (-ır, -ir) de yazılabilmektedir.

Uşta Qur’ânda buyurdı pes bunı

Hîç bil**ir** misin kimesne adını (B.1959)

Aşağıdaki beyitte, “eksil-” kelimesine düz vokalle gelen ek, düzeltilerek transkripsiyonlu metne dâhil edildi:

Pes yolında istikâmet ide dir

Yalıñ ayaqdan ‘ibâdet eksil**ir** (B.5091)

Gelecek zaman eki olan ve dâima düz-dar vokallerle yazılan “-ısar, -iser” eki, nüshada düz-yuvarlak vokallerle de yazılmıştır. Aşağıdaki beyitte “ol-” ve “tol-” kelimelerine eklenen bu ekin, yuvarlak vokalle yazılmış şekillerine birer misâl bulunmaktadır:

Vilâyetden kişi ma‘ zül ol**usar**

Evet ‘irfânıla çünkim tol**usar** (B.1013)

Yine gelecek zaman eklerinden olan –ecek,-acağ” ekinin düz-geniş vokal yerine hareke ile dar-düz ve dar-yuvarlak vokalle gösterildiği yerler nüshada bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte geçen “kıl-” ve “tut-” fiillerine eklenen gelecek zaman ekinin imlâsı bu şekilde olmuştur:

‘Arş-ı ma‘kûs kıl**ıcağ** ol şer‘ olur

Şer‘ uñ ‘aksin t**utucağ** bî-şer‘ olur (B.1857)

Gerundium eklerinden olan “-up, -üp” ekinin, XVI. yy. imlâsına aykırı olarak düz-dar şekilleri de nüshada kullanılmıştır:

İrişdi yine çünkim geldi Cibrîl

Kim ol cānān nesīminden es**ip** yıl (B.72)

Dâima yuvarlak vokalle yazılan küçültme eklerinden “-cuğaz/-cügez” eki, nüshada bazen dar vokalle de yazılabilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde “itçügez” kelimesinin farklı imlâlarına misâller bulunmaktadır:

Bulara Kıt**mîr** adlu it**çigez** bil

Bile uydı giderdi cān u ber-dil (B.1707)

Çü geldi azdura bunları bî-dād

Görür çün it**çügez** pes ide feryād (B.1710)

Faktitif “-dur, -“dür” eki, için de benzer bir durum söz konusudur. Bu devir imlâsında dâima dar-yuvarlak şekliyle kullanılan ek, nüshada bazen düz-dar şekilde (-dır, -dir) de kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte “salın” kelimesinin geçişli şekli, bu tür bir imlâ hatâsı ile oluşturulmuştur:

Şal**ındır**mağ etek yeg oldu mekrûh

Bu ma‘niden kim ol rāh ola meftûh (B.2278)

Nüshadaki bu tür ikili imlâlar ortadan kaldırıldı ve ekler devrin imlâ özelliğine uygun olarak yuvarlak vokallerle transkripsiyonlu metne dâhil edildi.

Nüshada, iktidar (yeterlik) anlamı veren birleşik yapıdaki “-ebilmek” fiilinin hem dar-yuvarlak hem de dar-düz kullanımları mevcuttur. Bu fiil, başlangıçta (Eski Türkçe döneminde) dar-yuvarlak şekliyle kullanılırken giderek dar-düz şekle bürünmüştür. Aşağıda, her iki kullanıma âit örnek beyitler bulunmaktadır:

Aña efkâr-ı fâsid bul**ıma**z yol

Kaçan kim cehrile eylerse pes ol (B.917)

Niçe kim şabr kıldı ol bu işe

Bulumaz çâre pes ne tuta pîşe (B.1512)

Transkripsiyonlu metne aktarılırken yeterlik fiilinin dar-düz vokalle yazılışı esas alındı.

**24.** “Hak̄k, redd, hadd, ‘add, şerr, maḥall ” gibi çift konsonantla biten kelimeler, mısra içinde medli okunmalarının gerekmediği veya bir ses türemesinin olmadığı hâllerde tekli; medli okunmalarının gerektiği veya bir ses türemesinin olduğu durumlarda şeddeli olarak metne dâhil edildi:

Hak̄ Te‘âlâ edebin eyler beyân

**Hak̄ka** irer imdi ol ‘aqla uyan (B.3638)

Ki bu ‘âlem-i şuḡrâda budur söz

**Maḥall** oldı zuhûrına dutup yüz (B.4047)

Aruz sebebiyle bu tür kelimelerde kasrlara başvurulmuşsa, bu imlâ şekilleri aynen muhâfaza edildi.

Pes namâz kılsa teveccühdür **Hak̄a**

Hem itâ‘ atdür Hudâya muṭlakâ (B.5058)

Mısra sonlarında bulunan bu kelimeler, bir buçuk hece değerinde alınmaları mümkün olmadığı için, yine şeddesiz şekilleriyle metne dâhil edildi.

Gel imdi gör bu Sulṭânı ki bi-ḥad

Güzellikde olur mı âna ‘ad (B.117)

**25.** Nüshada hemzenin (ء) bazen ye’siz (ي) bazen de telaffuz esas alınarak ye’li şeklinin karışık olarak yazıldığı görülmektedir. Metinde bu imlâ ikiliğini ortadan kaldırmak amacıyla çoğunluklu yazılan hemzeli şekli tercih edildi. Dâyim (دائم) yerine dâ’im (دائم), mâyil (مائل) yerine mâ’il (مائل), kâyim (قائم) yerine kâ’im (قائم), ‘acâyib (عجائب) yerine ‘acâ’ib (عجائب), ḡâyib (غائب) yerine ḡâ’ib (غائب), cüzvî (جزوي) yerine cüz’î (جزئي) gibi.

Pes eydür ol Te‘âlâ’llâh benüm kudret elüm ol şâh

Sizüñ’çün işdedür her-gâh u siz de oluñuz mâ’il (B.821)

Çalar hem çağırur katında dâ'im

Olupdur ol işe pes şöyle kâ'im (B.831)

Bu tür imlâlara bazen kâfiye sebebiyle de başvurulmuştur. Aşağıdaki beyitte yer alan “nizâ” kelimesinin imlâsı bu şekildedir:

Şular kim aňladı kesdi nizâyı

Bulur yirlü yirin itmez izâyı (B.942)

Aşağıdaki beyitte ise “nidâ” kelimesine getirilen “nispet i'si”nin, kâfiye sebebiyle kelimeye “ye” (ع) harfi ile bağlanmasına dâir bir misâl bulunmaktadır:

Bunı eydür cevâbında nidâyı

Diler kim kıla derdine devâyı (B.4540)

**26.** Nüshada, izâfet terkiplerinin oluşturulmasında bağlantı harfinin yanlış kullanıldığını görmemiz de mümkündür. Hurûf-ı medden olan “ye” (ع) harfi ile bittiği için kendisinden sonra gelen kelimeye yine “ye” (ع) harfi ile bağlanması gereken kelimelerin zaman zaman “hemze” (ء) ile bağlandığı durumlar da vardır. Aşağıdaki beyitte, “me'ânî” kelimesinin “yegâne” kelimesine bağlanması bu şekilde olmuştur:

Umürdan hem nevâhiden ne kim var

Me'ânî-i yegânededen de iy yâr (B.2013)

Bunun dışında, sonu hâ-i resmiye (آ / ا) ile biten (Nüshada bazen bu harf kullanılmamıştır.) ve terkiplerde muzâf olan kelimelerin “hemze” (ء) ve “ye” (ع) harflerine izâfet esresi getirilmek sûretiyle muzâfun ileyh olan kelimelere bağlanması, nüshada rastlanılan bir durumdur. Bu tür terkiplerin imlâsında izâfet esreli hemze harfi esas alındı. Aşağıdaki beyitlerde “taḥliye” ve “taşfiye” kelimeleri nüshada, “ye” (ع) harfi ile “rûḥ” kelimesine bağlanmış olup bu terkipler esreli hemze ile transkripsiyonlu metne dâhil edildi:

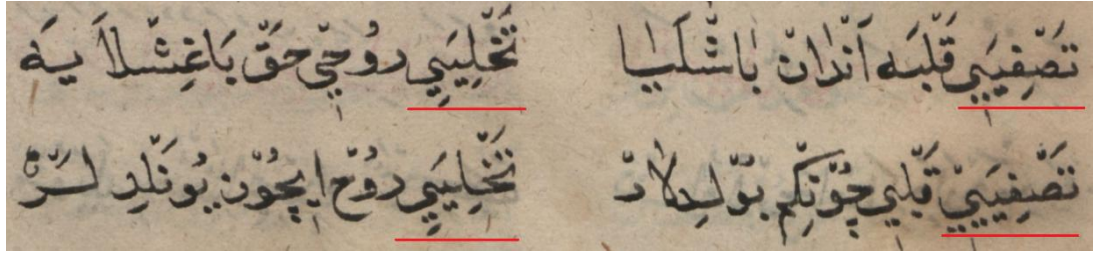
Taşfiye-i ḳalbe andan başlaya

Taḥliye-i rûḥı Hâḳ bağıslaya (B.4274)

Taşfiye-i ḳalbi çünkim buldılar

Taḥliye-i rûḥ için yöneldiler (B.4275)

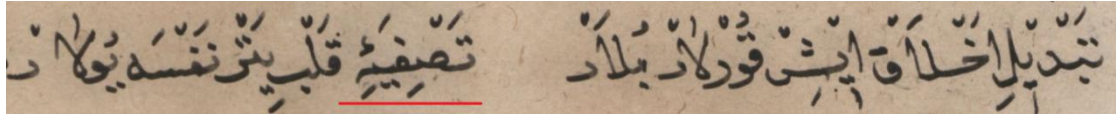




Aşağıdaki beyitte ise “taşfiye” kelimesi “ye” harfi ile değil “hâ-i resmiye” ile muzâfun ileyhe bağlanmıştır:

Tebdîl-i ahlâk işi qorlar bular

Taşfiye-i qalb yiter nefse yular (B.4815)



27. Vâv-ı atıflarla( u, ü, vü ) ilgili nüshada belli bir imlâ standardı bulunmamaktadır. Bu harf (veya ötre hareke ile okunan u/ü sesi), nüshada bazen harf ve hareke ile bazen de sâdece hareke ile gösterilmiştir. Vâv-ı atıflar bazen de “vü,u,ü” yerine “ve” kelimesiyle gösterilmiştir. Bu durumun sebepleri arasında, mısranın aruz veznine uydurulması ve müstensihin dikkatsizliği önemli bir yer tutar.

Aşağıdaki beyitte “vü” yerine “ve” sesinin kullanılmasına dâir bir misâl bulunmaktadır:

Evet sen bunda gâfilsin şanursın şöyle ‘âqilsin

Uyarsañ nefse câhilsin yalancısın ve hem nâ-dân (B.2711)

Nüshanın pek çok yerinde de harekeleme hatâsı sonucu vâv harfi (u/ü sesi) izâfet terkibi gibi yazılmıştır:

Aşağıdaki beyitte “İskender ü Rüstem” atıf grubu, “İskender-i Rüstem” şeklinde yazılmıştır:

Kimin **İskender-i Rüstem** kimini Keykubâd itdün

Süleymân-ı zamân kimi kimini eyledün Zâhğâk (B.17)

Atıf vâvı yerine kelimedeki hareke ile gösterilen ve aruz sebebiyle çeker esre ile uzun yazılan, bu sebeple “nispet i”si gibi algılanabilecek imlâ yanlışlıkları da eserde yer almaktadır. Beyitte “avn ü ‘inâyet” atıf grubunun imlâsında bu tür bir yanlışlık yapılmıştır:

Bunuñ aḥvālin idem yine taḳrīr

Eger ‘avnī ‘ināyet ide taḳdīr (B.740)

Beytin aruz kalıbına uygun olması endişesiyle atıf vâvlarının iki kelime arasında birden fazla kullanıldığı durumlar da vardır. Bu tür yazılışlarda fazlalık olan ses parantez içine alındı:

Evet zıkr ü şeref şabr<sup>u</sup> **vü** hem nūr

Ẓiyā vü hem bahā vü ḥilm ü pes ṭūr (B.643)

Durursa arḳurı ‘arş<sup>u</sup> **vü** kürsī

Göyünür bir nefesle kılmaz aşşı (B.988)

Bu meyânda incelediğimiz metinde bu “vâv”ların çok farklı imlâ edildiği, herhangi bir kurala bağlı kalınmadan gelişigüzel yazıldıkları dikkati çekmektedir. Nüshadaki atıf vâvları ile hatâlar düzeltildi ve transkripsiyonlu metinde yapılan bu müdâhaleler dipnotlarla gösterilmedi.

**28.** Arapça ve Farsça ön ek ve edatlar, gerek iktibâslarda ve gerekse telif ifâdelerde eklendikleri kelimedenden kısa çizgi (-) ayrıldı. (bilâ-vuşlat, be-ğâyet, ber-vuşul, bâ-‘ināyet, ‘ale’l-ımkân, aleyhi’s-selâm, nâ-dân, bâ-besmele, zî-mürüvvat, nâ-ḥaḳ vb.)

Anuñ içinde oldu dürlü şüret

Yaradılmış olar **bâ-emr**-i ḳudret (B.48)

Ki her bir ‘ıyş u şüret oldu bir büt

Gerek **zî-rūḥ** gerek **bî-rūḥ** olan dut (B.50)

İkinci kim okırsa bulur İhlâş

‘Amel itse **be-ğâyet** olur ol ḥâş (B.531)

Ancak kelimelerle bitişmeyen Arapça harf-i cerler (fī, min gibi) ayrı yazıldı: (Beyt-i fī Baḥr-i Ṭavīl vb.)

**29.** Farsça olup sona eklenen ve yapım eki görevinde olan ekler yine aynı şekilde kısa çizgi (-) ile ayrıldı: -âne (‘aşık-âne), -āsā (cennet-āsā), -bān (sāye-bān), -ber (reh-ber), -dān (ḥāne-dān), -dār (dil-dār, ber-dār), -gāh (der-gāh), -gān (bezir-gān), -gār (Perverd-gār, yād-gār), -ger (kimye-ger), -gīn (gam-gīn), -istan / sitān (gül-istān, gül-sitān), -kār

(hidmet-kār), -nāk (ġam-nāk), -sān (yek-sān), -šen (göl-šen), -vār (düş-vār), -vend (Hudā-vend), -ver (nām-ver, ser-ver -veş (şūrīde-veş, yıldırım-veş), -zār (sebze-zār, gül-zār) vb.

“Peygamber” kelimesinin aslî imlâsı (peyām-ber) kaybolduğu için “-ber” Farsça ekinin kelimededen ayrı yazılmaması tercih edildi. Yine “büstān” kelimesinin aslî imlâsı (bū-sitān) kaybolduğu için kelimenin bitişik yazılışı esas alındı.

**30.** Farsça çokluk, üstünlük, en üstünlük, küçültme gibi anlamları kelimelere yükleyen ekler bitişik yazıldı: -ān (çünān, mestān: çokluk), -ter (kemter: üstünlük), -īn (şīrīn: en üstünlük), çe: (bāğçe: küçültme) vb.

**31.** Farsça benzerlik anlamı katan “-çün” eki, eklendiği kelimededen kısa çizgi (-) ile ayrıldı:

**Güneş-çün** olsa zāhir açsa perde

Seçilse giceden pes āna erte (B.869)

**32.** Farsça birleşik isim ve sıfatlar, Arapça terkipler arasına kısa çizgi (-) konuldu: (nev-rüz, Nev<sup>ç</sup>-i Āhar, bed-baht, ibn-i Sa<sup>ç</sup>īd vb.) Nüşanın imlâsında, terkiplerdeki -ı/-i sesinin ötre ile harekelendirildiği pek çok yer vardır. (Meselâ, Hālīk-ı kevneyn yerine Hālīku kevneyn; kitāb-ı dāl yerine kitābu dāl; ferd-i vāhid yerine ferdü vāhid vb.) Bu tür hatâlarda nüshaya müdâhale edilmiş ve terkipler yazılması gerektiği şekilde metne alındı.

Harf-i ta’rifler, “Allāh” lafzı ve “dīn” kelimesi, birleştikleri kelimelerden kesme işâretiyile ayrıldı: (Ebu’l-Ķāsım, Te<sup>ç</sup>āla’llāh, lafzatu’llāh, Necme’d-dīn-i Dāye, ‘Alā-’ed-dīn vb.)

**33.** Türkçedeki ikilemeleri karşılayan Farsça şekillerden terkipleri atfî biçiminde olan kelimeler ayrı yazıldı: (güft ü gū vb.)

Diğer tekrar hâlindeki kelimeler arasına kısa çizgi (-) konuldu: (ber-ā-ber, dem-be-dem, rü-be-rü, zerrāt-be-zerrāt, ser-ā-ser vb.)

Anı ehli bilür bilmez her ādem

Ķarardur Ķalbi ol işler **dem-ā-dem** (B.99)

“Her” kelimesi, Arapça ve Farsça kelimelerle birleşerek zaman zarfı olarak kullanıldığı durumlarda araya terkip çizgisi (-) konularak yazıldı: (her-gâh, her-hâl, her-dem, her-çend, her-bâr vb.)

**34.** Türkçe –van/-ven, -durur ekleri kısa çizgi işâreti (-) ile kelimelerden ayrıldı. (degül-ven, var-durur vb.)

**35.** Kelime sonlarındaki hemze harfi, -tamlamalar ve vokal eklenmesi dışında- bir buçuk sese binâen ihtiyaç duyulmadığı için metin oluşturulurken gösterilmedi. (esmâ<sup>’</sup> yerine esmâ gibi) Terkiplerde, nüshada yer alsın veya yer almasın metin oluşturulurken gösterildi ve muzâfun ileyh olan kelimeye “-i” sesi ile bağlandı. Aşağıdaki beyitte, hemze harfinin tamlamada gösterilmesiyle ilgili bir misâl yer almaktadır:

Delîl uşta ikinci ism-i zâtdur

Κalan esmâsı esmâ<sup>’</sup>-i şîfâtdur (B.1927)

**36.** Vâv-ı ma’dûleler, müstensih tarafından telaffuza göre yazılmış ve nüshada hiç gösterilmemiştir. (h<sup>v</sup>âce yerine hoca; h<sup>v</sup>ân yerine hûn yazılması gibi) Bu tür imlâ yanlışları düzeltildi.

**37.** “Âdem” kelimesi, Hz. Âdem’i ifâde ediyorsa kelimeye büyük harfle başlandı; “in-san” anlamında kullanıldıysa kelime küçük harfle yazıldı. Ayrıca, Allah’ın isim ve sıfatları, Hz. Peygamber’in ve diğer peygamberlerin isim ve sıfatları büyük harfle imlâ edildi. Bunların dışında, özel isimler (şahıs, mekân vs.) de yine büyük harf kullanılarak yazıldı. “Pâdişâh, hazret, şâh, sultân” gibi kelimeler özel isimle kullanıldıklarında büyük harfle yazıldı, diğer durumlarda küçük harfle imlâ edildi.

**38.** Eserde geçen âyet, hadis ve diğer Arapça-Farsça iktibâsların anlam ve kaynakları dipnotlarla metinde gösterildi. Nüshada, âyet ve hadisler pek çok yerde tam olarak verilmemiştir. Bu tür noksan olan iktibâslarda eğer ifâde anlam yönünden tamamlanmadıysa, köşeli parantez ( [ ] )kullanılarak -kaynakta geçtiği şekilde- ifâdenin tamamlanmasına, diğer durumlarda, nüshada geçtiği şekilde ve iktibâsın başında ve sonunda yer almayan yerlere üç nokta (...) konularak metne aktarılmasına dikkat edildi.

Nüshada, âyet ve hadis ve diğer iktibâsların verilişinde zaman zaman kelime, harf ve hareke hatâları bulunmaktadır. Bazen de, iktibâs edilen sözde bulunan veya bulunmayan kelime ve ibâreler nüshada yer almaktadır. Bu tür hatâlar düzeltilip nüshadaki şekilleri

dipnotlarda ayrıca gösterildi. Ayrıca, eserde kelime, ibâre ve terkip hâlinde geçen Arapça ve Farsça iktibâslar, tırnak işâreti içinde ve italik yazı ile metinde verildi.

**39.** Bazı beyitlerde kelimeler ve terkipler ikinci mısradâ tamamlanmıştır. Bu kelimelerin ve terkiplerin sonuna kısa çizgi işâreti (-) konularak kelimenin alt mısradâ tamamlandığı gösterilmeye çalışıldı. Aşağıdaki beyitte geçen “kelime”nin sonuna bu amaçla kısa çizgi işâreti getirilmesine dâir bir misâl yer almaktadır:

Bu lafz-ı tayyibe iki **kelime** -

**Durur** indi pes ol hulk-ı halîme (B.3403)

**40.** “Fasl, Hâzâ” başlığıyla diğerlerinden ayrılan bölümlerde, aruz vezninin değişmesi sebebiyle bazen konu devam etmesine rağmen yeni başlıklar bulunmaktadır. Meselâ, eserde 489. beyitle başlayan “Faslun fî Sevâbihî” (vr.18b) başlıklı bölümün mevzûsu, 498. beyitten itibaren “Beytün ‘alâ Bahr-i Tavîl ve Kâfiye-i Âhar ‘alâ Merâtibihî” (vr.19a) ve 507. beyitten itibaren de “Faslun fî Sûre-i İhlâs ‘alâ Bahr-i Kasîr ve Sevâbuhû” (vr.19b) başlıklarıyla farklı aruz vezinleriyle devam etmiştir. Buralarda anlatılanlar, farklı bir mevzûyu hâvî olmadığı için ayrı bir bölüm olarak değerlendirilmeyip ana başlık altında toplandı ve alt/ara başlıklar transkripsiyonlu metne alınmadı.

### 3.2. Transkripsiyon İşâretleri

Tablo 5: Transkripsiyon İşâretleri

ء : ʾ	ب : B b	پ : P p
ت : T t	ث : Ṫ ṣ	ج : C c
چ : Ç ç	ح : H h	خ : Ĥ ĥ
د : D d	ذ : Ẓ ẓ	ر : R r
ز : Z z	ژ : J j	س : S s
ش : Ş ş	ص : Ş ş	ض : Ž ž
ط : Ṭ ṭ	ظ : Ẓ ẓ	ع : ʿ
غ : Ğ ğ	ف : F f	ق : Q q
ك : K k	گ : G g	ك : Ñ ñ
ل : L l	م : M m	ن : N n
و : V v	ه : H h	ی : Y y

### 3.3. Metin

1b

BİSMİ'LLÂHÎ'R-RAHMÂNÎ'R-RAHÎMÎ VE BİHÎ ŞAĞATÎ

KİTÂB -I CÂMÎ'Ü'L -ENVÂR ' ALÂ TEFSİRÎ'L -İHLÂS

Mefâ' ilün / Mefâ' ilün / Mefâ' ilün / Mefâ' ilün

- 1 İlâhî Hâlık-ı kevineyn senüñdür arz u hem eflâk  
Saña maşşüşdur ol ancağ yaratmağ nür u ger kim hâk  
  
Vü sensin nağş iden şüret senüñdür ' izz ü hem kudret  
İrürmez ' aql u hem fikret kimesne eyleyüp idrâk  
  
Ki hiç beñzetmedüñ aşlâ birin birine bā-faşlâ  
Bular dâll oldı ol aşla be-ğadr-i Ėadr-i “*erselnâk*”  
  
Senüñ zātuñ şifātuñdur bilinen bu mezâhirden  
Çamu ef ' âl-i kudretdür diriltmek eylemek ihlâk
- 5 Dürütdüñ âdemi başdan ağıtduñ şuları taşdan  
Menâfi' oldı bu işden eger reṭṭâb u ger huşşâk  
  
Düzeltdüñ bu cihân vechin kızıl yaşıl saru hem ağ  
Ki dizdüñ incü-veş anı bu dürre oluban hakkâk  
  
Yine bir bir alan sensin hem Āhirsin hem Evvelsin  
Bu tenbîhden mü 'evvelsin olunmaz bu işe işrâk  
  
Yüceden yücedür zātuñ ne dille vaşf idem na' tuñ  
Buyurdı uşta âyātuñ ki teşbîhden<sup>631</sup> olupsın pâk  
  
Ki tenzihât-ı Sübhânî idüñ iy cânlaruñ cânı  
Saña mişl ü bedel çanı senüñdür ' ilm ü [istimlâk]<sup>632</sup>

<sup>631</sup> teşbihden N.

10 O Sübhānī serāyında Celālūndür serā-perde  
Cemāl-i Lā-yezālūne kim irsün cüst idüp ...<sup>633</sup>  
Yanar pes bāb-ı evvelde kamu varlık olur fānī  
Gelür yoqlık aña ānī gider hep māl ü mülk emlāk  
Ki ya' nī hep çıkar gözden gönülden eyleyüp ifrād  
Kamu yağmalanur ol ān olunmaz ol aña ilhāk  
Giden ol nūr-ı kudretdür pes ol varlık maqāmına  
Düşerse zülfi dāmına pes itsün yaqasın ol çāk  
Niçe ' aşık bu meydāna ider top başı çevgāna  
Kayırmaz ger eger yana ol iş' çün olmaz ol ğam-nāk

2a 15 Bu maşnū' āt senūñ şun' uñ irer her birine ' avnūñ  
İşūñ ahsen dürüst kavluñ elüñde māl ü mülk emlāk  
Hem eşcār u cibāl itdūñ ta' āmda sūd ü bal itdūñ  
Niçe envā' -ı hāl itdūñ şeh'rler küylar u etrāk  
Kimin İskender ü Rüstem kimini Keyqubād itdūñ  
Süleymān-ı zamān kimi kimini eyledūñ Zāhḥāk  
Yine senden kerem yā Rab bu rāha vara ' uşşākuñ  
Anı ḥaqqı ki naql itdūñ buyurduñ aña "a' ṭaynāk"  
Anuñ' çün oldı bu eyvān eger insān u ger ḥayvān  
Dinildi ḥaqqına el' ān kelāmuñda anuñ "levlāk"  
"Levlāke levlāk lemā ḥalaktü'l-eflāk"<sup>634</sup>  
"İnnā a' ṭaynāke'l-kevşer"<sup>635</sup>

<sup>632</sup> Nüşanın bu kısmı zarar gördüğü için metin tamiri yapıldı.

<sup>633</sup> ...: Kağıt tamir görüp mısranın son kelimesi eklenmemiştir.

<sup>634</sup> "Eğer sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım." Hadis değıldir. Aliyyü'l-Kârî, s.212, Hadis No:255.



“Ve mā erselnāke illā raḥmeten li’l-‘ālemin”<sup>635</sup> Şadaқа’l-lāhü’l-‘azīm

Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün

20 Evvel añmışam ol Allāh adını  
Tā ki zevķ idem bu emrũñ dadını

Kim ki Allāh ismiyile girişür  
Cümle işleri kemāle irişür

Anı anmayan murāda iremez  
Niçe cidd itse bu dāra giremez

Nice kim ansuz vücūd olmaz ‘ayān  
Nite esmāsuz ola bellü beyān

Allāh adı olurısa yoldaşuñ  
K’anda kim varsañ kolay gelür işüñ

25 Allāh adın şeytān eşidür kaçar  
Allāh adı bağlu kapular açar

Anı Kır’ānda buyurdı ol Hākīm  
İşler ise uşta yazdum anı kim

Gerçi kır’at’çün buyurmuş āyeti  
İllā her emre irişür gāyeti

Hükmi ‘āmdur mevrūdı hāş olsa ger  
Uşta āyetde diyem iy mu‘teber

2b Kāle Te‘ālā “Fe-izā kara’tel-Kur’āne fe’s-te‘ız bi’l-llāhi[mine’s-  
şeytāni’r-racīm]”<sup>637</sup> didi

<sup>635</sup> “Şüphesiz biz sana Kevser’i verdik.” Kevser 108/ 1,s.702.

<sup>636</sup> “(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” Enbiyâ 21/107.

**Mefā' ilün / Mefā' ilün / Mefā' ilün / Mefā' ilün**

Nesim-i ' ışk irer çünkim temevvüc itdi bu deryā  
Pes elfāzdan olur zāhir degül kim tağ u taş ara

- 30 Doğındı cāna vü kalbe zuhūr oldu lisānumdan  
Bu kez kaşd eyledüm anı beyān idem eşit yārā  
Bu ma' niden ' ayān idem bu elfāzı beyān idem  
Degüldür kim nihān idem irişsün ile vü şāra  
Çü bu meknün-ı evveldi beyānından idem cārī  
Şuvaram ili vü şārı girem tā dāra deyyāra  
Ağıtdum yine bir ırmağ o baħr-i bī-gerāndan uş  
Cihāna cevherin saçdum ' umūmen yāre ağıyāra  
Şu lü 'lü 'ler beyān itdüm niçe sırlar ' ayān itdüm  
Evet kendün nihān itdüm ki gelmez nağle efkāra

- 35 Evet na' t-ı şıfātından u hem isminle zātından  
Dağı hüsn-i kitābından nice mekr ide mekkāra  
Ne temşille<sup>638</sup> diyem anı aña mişl ü bedel qanı  
Oğı gör imdi Qur'ānı kitāb-ı dāl' dur ikrāra

**Qāle Te' ālā "...leyse ke-mişlihi şey'ün ve hüve's-semi' u'l-başır"** <sup>639</sup>

**Şadaqa'llāhü'l-' azim**

Velī çok sa' y u cidd itdüm bu tertībce ki ben gitdüm  
Diyem bir bir kim uş n' itdüm olınsun baħr ü ebħāra

<sup>637</sup> "Kur'ān okunduğı zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın." Nahl 16/98, s.297.

<sup>638</sup> temşille N.

<sup>639</sup> "Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir." Şûrâ 42/11, s.535.

Niçe nef' i olur zâhir bilür menzil nedür âhir

Şolar kim oldılar tâhir ulaşağ çün o dil-dâra

Bu menzil ü maķâmâtı diyem uş temm ü tāmâtı

Vü hem keşf ü kerāmâtı dökem baħri bu enhâra

40 Götürem perdeyi yüzden seni ' aşık idem sözden

Düşür bu ' âlemi gözden olasın ğarğ bu envâra

Ķamu sevdüklerüñden geç seni senlik tozından seç

Eger ir ü eger kim geç irersin ref' -i esrâra<sup>640</sup>

3a

Pes infâķ eyle anları kıla ol Ħaķ saña yârî

Gör uşta naķle âşârı pes andan var anı ara

**Ķâle Te' âlâ "Len-tenâlü'l-birre ħattâ tünfikü mimmâ tuħibbüne..."**<sup>641</sup>

**Mefâ' ilün / Mefâ' ilün / Fe' ülün**

Şaña Ħaķ sevgülü olsun ĳamudan

Ki tâ sen ĳurtılasın bu tamudan

Daħı evlâd u en' âm ħâ' il itme

Göñül vechin olara mâ' il itme

45 Vü hem dürlü ne' âyim itme ' ıyşuñ

Olursa eyle irmez yaza ĳışuñ

Göñül gül-zârına irmeye ħâlün

Eger anlar olursa ger me' âlün

Hemân bir deyre benzer işbu ĳubbe

Geyüpdür lâciverdî egne cübbe

<sup>640</sup> def' -i esrâra N.

<sup>641</sup> "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişmezsiniz." Âl-i İmrân 3/92, s.71.

Anuñ içinde oldı dürlü şüret  
Yaradılmış olar bā-emr-i ıudret

Bularuñ her biri bir işe yilter  
Uyarsañ seni doğru nāra ilter

50 Ki her bir ‘ıyş u şüret oldı bir büt  
Gerek zı-rūh gerek bı-rūh olan dut  
Muhabbet şürete itseñ eger ger  
Olursın büt-perest pes olduñ ebter  
Düşer ıalbüne andan bir muhabbet  
Düşersin derdine ol emrũñ elbet  
İrağ eyler seni Hıı buyruğından  
İdersin ıahra bu iş ayruğından  
Helāli vü harāmı seçmez eyler  
‘İbādātũñ semādan geçmez eyler

55 Hemān küffār mı tapdı büte yārā  
Taparlar anca müslim āşıkāre

3b Kıoyup Hııkı olara tapdı bunlar  
Eşit imdi nedür naıı idem anlar  
Ki her biri bir ārzũ itdi ma‘būd  
İdindi uş cihān içinde maışūd  
Kimisi tapdı māla kimi kıāle  
‘Aceb nice rızā virmiş bu hāle  
Kimisi ‘avrete kim oğla kıza  
Kimi nefsine tapmış kimi size

- 60 Kimi aya kimi güne tapupdur  
Kimisi mezbele içre yatupdur  
Kömüş Hakkı diler kapuñda ni‘ met  
Seni görmışdür işlerden ğanīmet  
Unıtmış Hakkı kapusın bağlamış bil  
Ümīdin halka dutmış bunca ay yıl  
Tapar her biri bir dürlü hevāya  
Kimi çeng ü kimi nāy u nevāya  
Bunu zıkr eyledi Qur’ānda Allāh  
Bu sözler hep anuñdur uşta va’llāh
- 65 Gerekdür dutalum yüzi Hudāya  
Yarın uğratmasun bizi cezāya  
Muhabbet ğayra itmekden hazer kııl  
Bu zıkr itdügüm işlerden güzer kııl  
Bular esbābdur ancağ añla aşlın  
Koyup aşlı kabül itdüñ mi faşlın  
Bular çün fānīdür itme muhabbet  
Berāy-ı maşlahat görmek’çün ümmet  
Şu kim ire fenāya vü zevāle  
Ne lāyık eylemek anı nevāle
- 70 Düriş ‘ilm ü ‘ibādet eyle hāşıl  
Anuñla olasın ol dosta vāşıl
- 4a İki ‘ālemde ma‘būd maqşūd oldur  
Pes andan ğayrıya tapmağ ne yoldur

Şu kim albinde ayrın ıldı maşūd

İki alemde aşm ola o Ma būd

Bu nale uta āyet hem eādīs

adīm iste bular ūn oldu ādīs

Vūcūd iste o ıllı zā'il olsun

Nedūr bunlar ki duta ā'il olsun

75 Budur ol nal olan āyet bu yāda

udānuñ lafzıdur ūn geldi ada

āle Te ālā "Efe-ra'eyte meni't-teaze ilāhehū hevāhu..."<sup>642</sup>

āle ( a. m.) "Men kāne fī albihi ayru'llāh fe-aşmuhū fi'd-dāreyni

Allāh"<sup>643</sup> Şadaa'llāhū'l- azīm ve şadaa Rasūlu'llāhi'l-kerīm

## İKĀYET

Meger bir pādīşāh gūnlerde bir gūn

Geerdi bir aradan eyleyūp ūn

Şikār iderdi irdi bir araya

Dilerdi dūnedi andan serāya

Bulıdı yolda bir dervi oturmi

Hevāyı cūmle gōnlinden gōtūrmi

Selām virdi aña aldı selāmın

Evet ne sōyledi añañ kelāmın

80 Didi gel iy ulum ulı o şāha

ayırmadı vū bamadı sipāha

<sup>642</sup> "Nefsinin arzusunu ilāh edinen... kimseyi gōrdūn mū?" Cāsiye 45/23, s.554.

<sup>643</sup> "Kimin kalbinde Allah'tan ayrısı varsa onun hasmı iki dūnyada da Allah'tır." Hadis olarak verilen bu sōzūn kaynaı tespit edilemedi.

Aña güç geldi bu söz anda ya'nî  
Dilerdi hışm idüp zarb idem anı  
Didi ney'çün didüñ işbu kelâmı  
Çün alduñ ba' dehû benden selâmı  
Neden senüñ kuluñ kulı olam ben  
Niçe senüñ gibi kapumda uş sen

4b

Henüz uş bir gedâsın ferd-i vâhid  
Yalñcağ aç bu râh üzre mücâhid

85

Didi dünyâ seni kul eyleyüpdür  
Uş ârzüñ av şikâr gül eyleyüpdür

Anı ben kul idindüm ol seni bil  
Kulum kulı disem lâyıkdur iy dil

Seni ol kullanur ben anı yârâ  
Kulum kulısın uşta âşikâre

Nedâmet eyledi sulţân işine  
Gele sen de bu efkâra düşine

Unıtduñ âhîret dünyâ kovarsın  
Gül-âbı taşâ toprağa urursın<sup>644</sup>

90

Hudâ hubbında süst dünyâda çâpuk  
Açarsın nefse bâb cân üzre yapuğ

Bu da anuñ mişâlidür hemân bil  
Gözüñ aç kim saña doymaz zamân il

---

<sup>644</sup> urasın N.

Ki ya' nī fānīdür ' ömrüñ geçer tīz

Tefahhuş eylemezsiz hiç anı siz

Hevādan geçmeyince iremezsiz

O cennet mülki içre giremezsiz

İki dürlüdür añlañ bu hevāyı

Ki şunār itdürür halka nevāyı

95 Biri şer' ī biri bī-şer' olupdur

Bunuñla ekşerī nāsuñ toľupdur

Odur bī-şer' olan dürlü kebā'ir

Harām işler günāh itmek şağā'ir

Biri dünyā bezegi yimek içmek

Vü hem av u şikār seyrānda geçmek

İkisinüñ de vardur uş fesādı

Getürür qalbe uş bunlar kesādı

5a

Anı ehli bilür bilmez her ādem

Qarardur qalbi ol işler dem-ā-dem

100 O kim bī-şer' dür me'vāsı nāra

Gider anuñ budur emri ne çāre

Günāh-kāruñ yiri oddur budur hāl

Daqılur boyna zencīr dağı halhal

Evet şer' ī hevādan n'ola hāşıl

Olımaz pes anuñla dostā vāşıl

Bugün seyrānda vü avā şikāra

İraq düşer o Haqdan āşikāre



Ṭarīḳ-i vuşlat aña virmez uş el  
Pes imdi ol hevāya şap yiter yel

105 Buña uş indi şāhid āyetu'llāh  
Buyurmuş bu kelāmı Ḥazretu'llāh

**Ḳavluhū Te'ālā “Ve nehe'n-nefse āni'l-hevā fe-inne'l-cennete hiye'l-me'vā”**<sup>645</sup>

**“Ve bürrizeti'l-cahīmu li-men yerā”**<sup>646</sup>

İlāhī ben za'īf işbu beyānı  
Diyem luţfuñla fetḥ eyle me'ānī

Senüñ zātuñ şifātuñdan idem yād  
Uram bir naḳle pes uş yine bünyād

Ḥaḳā'ıḳden deḳā'ıḳden mu'ammā  
Beyān olsun baña fazl eyle ammā

Celālüñden Cemālüñden bu nāsa  
İçürem Āb-ı Kevşer kāse kāse

110 Mu'āvin ol baña iy pādişāhum  
Vü hem artur benüm derdüñde āhum

Ḥazā'in ḳapusın aç eyle işār  
Bu 'uşşāḳuñ sevinsün andan iy yār

Senüñ ol ḳudretüñ Ḳāfinda ben ḳul  
Ne naḳl itsem mu'ayyen eyle maḳbül

**5b** Vü hem ol lām-ı luţfuñdan kemālüñ

<sup>645</sup> “Kim de nefsinin arzularından alıkoysa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır.” Nāziāt 79/40, s.669.

<sup>646</sup> “Cehennem, görenler için apaçık bir şekilde gösterilir.” Nāziāt 79/36, s.669.

- Diyem ne resme ‘ arz ola cemālũñ
- Gel iy ‘ aşık bu ‘ irfāna heves it
- Ço bu rāh-ı hevāyı eyle sākıt
- 115 Düşür göñlüñ bu maħbūba ol ‘ aşık
- Budur iş cümle işlerden yaraşık
- Odur maħbūb kim ana olmaya eş
- Bedel emşāl cemāle riş ü hem reş
- Gel imdi gör bu Sulţānı ki bī-ħad
- Güzellikde olur mı ana hiç ‘ ad
- Kim ölmez yitmez ü dā’im diridür
- Ki her-dem lā-mekān olmağ yiridür
- Yimez içmez ü yatmaz uyumaz ol
- Virür kıllara rızkıñ gösterür yol
- 120 Zihī ma‘ şūğ ki bī-mişl ola ol yār
- Yür’imdi ‘ aşık ol derd ile yalvar
- Eşiğın yaşdanup eyle ‘ ibādet
- Teraħħum eyleye ol saña şāyed
- Ki bir gün göstere fażl ide ol yüz
- Açup perde vü yağma ide düpdüz
- Seni senden alup pes vire kendin
- Odur ĩmān odur erkān odur dīn
- Saña senden nidā ede bu rāzı
- Hağıqat bilesin ol Bī-niyāzı

125 Muḥit̄dür cümle eşyāyı bil anı  
Vücūd oldur u zıll olmuş kalanı  
Çün eşyāya muḥit̄ olmuşdur el-ḥaḳ  
Nidā itse ‘aceb mi senden ol Ḥaḳ  
Ağaçdan didi Mūsāya “*ena’llāh*”<sup>647</sup>  
Bu şāhiddür bu sözler üzre va’llāh

6a Ki her zerre vücūdından alur cūd  
Ḥaḳīḳatda odur pes yine mevcūd  
Bütüñ taḥşīli ḳandan ola ḥāşıl  
Ki insān ola bu ‘irfāna vāşıl

130 İdingil sen vesīle ol Rasūli  
Pes andan bulasın sen bu vuşūli  
Anuñ şer‘ in ṭariḳin eyle pīşe  
Ki mey renginle rengin<sup>648</sup> ola şīşe  
Senüñ sırruña sırrın āyine ḳıl  
Bu şanı şānuña şān eyle iy dil  
İriş bir ehline ol sen de sālīk  
Olasın tā ki bu ‘irfāna mālīk

**FAŞLUN Fİ Nİ‘MET-İ RASŪLU’LLĀH ‘ALEYHİ’Ş-ŞALĀTŪ  
VE’S-SELĀM**

Eyā iy nūr-ı ḥazretten olan nūr  
Senüñ sırruñ olur ol nūra pes ṭūr

<sup>647</sup> “...yā Mūsā innī ene’llāhu Rabbü’l-‘ālemīne.” “Ey Mūsâ! Şüphesiz ben, evet ben, âlemlerin Rabbi olan Allah’ım.”  
Kasas 28/30, s.428.

<sup>648</sup> rekîn N.

- 135 Ki sensin āyine ol pādişāha  
Senüñle ire iren yüce şāha  
  
Vü mazharsın hem ol zāta şifāta  
Saña varsun varan āb-ı hayāta  
  
Çü cān Mūsāsı ol Tūra irişe  
Kelām itmek saña andan durişe  
  
Çü sensin ser-ver-i esrār-ı hikmet  
Saña iren görür mi aşlā nikmet  
  
Saña iren baña irdi dir ol Hāḡ  
Tecellī senden itdi ol hüve'l-Hāḡ
- 140 Çü sen ol nūr-ı kudretten 'ayānsın  
Yine andan hemān ana uyansın  
  
Eḡaddan mīm zuhūruñdur bu nāsa  
Sebebdür da' vet ü lafzı ünāsa
- 6b Senüñdür faẓl-ı esrār-ı İlāhī  
Ḳamu senden bilür bilen İlāhı  
  
Saña kıldı naẓar ol pādişāhuñ  
Ki sensin vāsıtaşası yüce şāhuñ  
  
Anuñ 'ilm-i kemāli sende zāhir  
Vü sensin 'ilm-i evvel 'ilm-i āḡir
- 145 Sebeb sensin bilinmek bu ḡazīne  
Anuñ kim 'ilmi var eyle sezine  
  
Yine senden bulur kim bu lisānı  
Saña ḡurbān ḡamu iy yār-i cānı

Sen olmasañ ben olmazdum u hem o  
Vü hem bu sem' ü ' aql u güft ü hem gū

Çü kendün diledi kim ide izhār  
Seni kıldı mu' ayyen eyleyüp var

Olupsın mazhar-ı envār-ı ma' nī  
Ki senden açılır esrār ya' nī

150 Ki sen mazharsın envār-ı İlāha  
Kılursın da' vet insānı şalāha

Saña mazhar bu mü' minler budur hāl  
Anuñ'çün naql idüpsin eyleyüp kāl

Sen andan pes olar senden zuhūrı  
Nitekim didi Haq saña bi-nūrī

**Ḳāle'n-Nebiyü ' Aleyhi's-selām “Ene min nūrī'll ēhi ve'lmü' minüne  
min nūrī ”** <sup>649</sup>

Gel iy ' uşşāq-ı Aḫmed diñle naqli  
Eger kim yār ide Haq baña ' aqlı

Uçup pervāz idem ben bu hevāda  
Vü hem şavtın koyam anuñ nevāda

155 Eşidenler heves itsün bu yāre  
Ki şāyed ola bu ol derde çāre

**7a** Çün añduq ol Rasūlüñ vaşf-ı hālın

<sup>649</sup> “Ben Allah'ın nûrundanım ve müminler de benim nûrumdandır.” Hadis olarak verilen bu sözün kaynağı tespit edilemedi. Müteber hadis kaynaklarında yer almamakla birlikte sözün bir benzeri İbn Arrak'ın Tenzihü's-Şeriatı'l-Merfua adlı eserinde “Allah beni nûrundan yarattı, Ebû Bekir'i de benim nûrumdan yarattı.” şeklinde yer almaktadır. Bünyamin Erul, s.422.

Gerek kim añam aşhābıyla ālin  
Birer meclis beyān olsun bu bāba  
Kim anlardan oqınsun işbu nāme  
Anuñ aşhābı çoqdur key muḥāliş  
Evet dördi qamudan oldı ḥāliş  
Ebū Bekr ü ‘Ömer ‘Oşmān ‘Alīdür  
Ki bunlar key muqarreb Ḥaḳ velīdür

160 Cihāna gelmedi bunlar gibi bir  
Beşerde enbiyādan ğayrı bir pīr  
Beyān idem ‘ayān idem buları  
Eger ben qulına Ḥaḳ qıla yārī  
Qulaq dut imdi bir dem eyle ḥāzır  
Göñül sem‘üñ ola kim ola nāzır

**FAŞLUN Fİ NA‘T-I EBŪ BEKR-İ ŞİDDİK RAZİYA‘LLĀHU  
‘ANHŪ**

**Beyt**

**Mef‘ülü / Mefā‘ilün / Mef‘ülü / Mefā‘ilün**

Cüş itdi göñül yine deryā-yı vişāliden  
Çün sākī qadeḥ şundi ol āb-ı zülāliden  
Āşüfte dil-i ḥaste dost zülfine dem-beste  
Der leyl ü nehār zārem ol ḥüb-ı Cemāliden

**Ḥatem-i Beyt ve Beyān-ı Vaşf-ı Ḥāl**

**Mefā‘ilün / Mefā‘ilün / Fe‘ülün**

165 Ebū Bekrūñ bir adı oldı Şiddik

Diyem ney'çün uşansun alb-i zındı

aan kim vahy iriřdi ol Rasūle

Leāfet menba' ı kān-ı uřūle

adice Anaya adı ū rāzın

Nedür 'ilm-i şeri' at dīn ü āyīn

Didi geldi baa vahy-i İlāhī

Getürdi Cebrā'īl' arz ide rāhı

7b

Didi kim yā Muammed bu kelāma

Ki sen lāyıqsın Allāhdan selāma

170

Evet bildür baa ün gelse giri

Bilem aşlın nedür hem n'ola yiri

Melek midür gelen yā kimdür anı

Görem taşdı idem iy yār-i cānı

İrişdi yine ünkü geldi Cibrīl

Kim ol cānān nesīminden esüp yil

Didi kim yā adice geldi yine

Getürdi āyet-i ur'ān bu dīne

adice Ana ün bildi bu yādı

Anuñ'çün oldu pes řiddīa adı

175

İnandı illā remz eyler bu rāzı

Mübārek başın adı bī-dırāzī

Hemān-dem oldu gā'ib ol gelen bil

Eyitdi yā abībī eyle te'vīl

Durur mı ol gelen yā oldu mı ğayb

Evet bu işüme itme benüm ‘ ayb

Didi ol faḥr-i ‘ âlem gitdi bu dem

Hemân buldı Ḥadīce derdine em

Buyurdı yā Rasūla’llāh melekdür

Gelen saña ki ol Ḥaḫdan dilekdür

180 Başum açduḫda ger dursa eger pes

Melek olmaz olur şeyṭān-ı nā-kes

Çü durmaz ol melekdür yā Muḫammed

Saña Rabbüñ ki faẓlın kıldı himmet

Tereddüt çekmedi ‘ arz itdi ĩmān

İki ‘ âlemde buldı emn ü amān

Sevindi gönli şād oldu ol işe

‘ İbādet kılmayı pes itdi pişe

8a

Rasūlu’llāh buyurdı ben bu işi

Kime diyem kim ol olmaya nāşī

185 Ebū Bekre diyem evvel beyānı

Umaram ide taşdıḫ tizden anı

Ḥadīce aña dir iy māh-ı eflāk

Benüm gönlüm ṭanuḫlık virür el-ḫaḫ

Kim ol taşdıḫ ide şeksüz bu rāza

Teveccüh eyleye ol Bī-niyāza

Bular bunda iderken böyle tedbīr

Ebū Bekri gör ol gice neler dir



Oturmuş fikr iderdi ol Hudāyı

İderdi ehl-i küfre ol ĩzā'ı

190

Ki bu bütler kamu bātıldur anlar

Vü yoqdur anlara dil dağı cānlar

Neden ma' būd olur bunlar bu nāsa

Ki kendüler düzer baq bu kıyāsa

N'olaydı bir kimesne olsa bize

Rasūlem dise pes ol gelse söze

Ḥaber virse baña Ḥağdan muḥağğaq

Ki bildüm var-durur Ḥağ Teñgri muḥlağ

Evet kim ola diye idem ikrār

Meger kim ol Muḥammed yüzi envār

195

N'olaydı ol diyeydi baña böyle

Ki ben peygāberem uy emre şöyle

İnanurdum ideydi beni da' vet

Düşündi ol bu emre şöyle gāyet

Didi yarın varayın añayın uş

Ḥabūl ide vü gönüm ola ki ḥoş

Şabāḥ oldı çü çıkdı evden ol yār

Rasūlu'llāh da çıkdı andan iy yār

8b

Buışdı ikisi yolda durup tā

Kelām itdi Rasūle anda ḥattā

200

Buyurdı yā Muḥammed yā ḥabībī

Ki sensin bu benüm derdüm ḥabībī

N'olaydı diyedüñ kim ben rasülem  
İnanaydum saña olsañ vesilem

Bu bütler küllî bâtıldur çü bildüm  
Anuñ'çün saña ' arz-ı hâle geldüm

Didi ol şâh-ı kevneyn ana taḥkîk  
İrişdi baña vaḥy pes eyle taşdıḳ

Getürdi baña Cibrîl uşta âyet  
Evet evvel saña itdüm bidâyet

205 Didi taḥkîkdür âmennâ inandum  
Ḥudâ virmiş saña her ne ki şandum

Saña lâyıḳ-durur peygâmbere olmaḳ  
Cihân ḥalkına ' âlî reh-ber olmaḳ

Didi seyyid Ḥudâ virsün murâduñ  
Bugünden girü Şiddîḳ olsun aduñ

Ne Şiddîḳ belki ol Şiddîḳ-ı Ekber  
Didi şânında ol maḥlûḳa reh-ber

Evet var bir laṭîfe eydem anı  
Ebû Bekre diyinceḳ ol nihâni

210 Pes andan mu' cizât itdi ṭaleb ol  
Didi ba' zı bu emre dutdılar yol

Velî inkâr için itmezdi ol ḥâş  
Gelüpdi zire evvel ana ihlâş

Didi ol faḥr-i ' âlem kim bu gice  
Yiter saña düşen fikrũñ ki nice

- 9a
- 215
- 220
- Ṭaleb kılduñ beni tã şubḥ olunca  
Bu da mu' cizdür uş albe olunca  
Didi taḥı benüm bu oldu fikrüm  
Sen idüñ şubḥ olunca dilde zıkrüm  
Daḥı artdı muḥabbet şıd o yãre  
İrişdi merhemine işbu yara  
Rasûlu'llãh didi evvel bidãyet  
Saña itdüm çün irdi baña âyet  
Ḥadice Anaya añmışdı evvel  
Pes oldu bu kelãm añlañ mü'evvel  
Erenlerden pes evvel aña añdı  
Nisãdan Ḥadice Anaya añdı  
Dürüstdür avli ol şãh-ı şafãnuñ  
Ḥabibu'llãh Muḥammed Muştafãnuñ  
'Ömerdür pes ikinci yãri anuñ  
Diyem vaşfin eşit ol arı cãnuñ  
Anuñ naqlinde uş gör bir ḥikãyet  
İnüpdür bunlaruñ ḥaında âyet  
asem itdi bulara Ḥa Te'ãlã  
Yüceltdi bunlaruñ adrin ol A' lã  
Budur ol âyet-i Raḥmãn olara  
Yazılmış uşta naqlin âşikãre

Qavluhū Te'ālā "Ve't-tīni ve'z-zeytūni ve'ṭūr-i sīnīne..."<sup>650</sup> El-āyet

Sefer kıldı Rasūlu'llāh çü bundan

Ebū Bekri ḥalīfe kıldı andan

225 'Ömer oldı pes andan şoñra sākin

Ḥilāfet taḥtı üstinde dutup dīn

Ki bir beg vardı anuñ adı Qayşer

Yemenden öte dutmışdı ser-ā-ser

Qatında vardı anuñ bir mübāriz

Olupdı kuvve ol er üzre 'arız

9b

'Ömerden qorqdı ol kim ala ilin

Yıqup taḥtın anuñ hem büke bilin

Bu kez emr itdi bir ḥancer çıkardı

O ḥancerden şanasın şü akardı

230 Didi al bunı varuñ ol Medīne

İline tā ki bu vaşfum biline

'Ömer kim anda olmuşdur ḥalīfe

Anuñla idesin birkaç laṭīfe

Ola kim urasın ḥancerle anı

Çün ol öle bedenden çıqa cānı

Saña bunca ḥazīne il vilāyet

Virem kim olmaya aña nihāyet

Hemān aldı çü girdi yola ol er

<sup>650</sup> "Tīn'e ve zeytūn'a andolsun! Sīnâ dağına andolsun!" Tīn 95/1-2, s.691.

- Gelüp irdi Medīneye muḳarrer
- 235 Oturmuşdı ‘Ömer ‘adl ide dādı  
Añılmışdı ḳamu dillerde adı
- Hemān gördi mübāriz çünkim anı  
Ne urmaḳ baḳmaḡa ḳorḳardı cānı
- Niçe müddet kim anda durdı ol er  
Anı urmaḡa hīç bulmadı bir yer
- Emīre’l-mü’minīn uş durdı bir gün  
Gelür naḥl-istān içre ol yüzi gün
- Girür bir bāḡçeye ol emre şādıḳ  
Bu da ardınca geldi lā-muṭābıḳ
- 240 Evet gizlendi bir yerde dutup kīn  
‘Ömer yatdı uyudı anda lākīn
- Başı altında ḳor bir ṭaşı ol ḥāş  
Yaturken oḳıdı üç kerre İḥlāş
- Çü mızḡāndı teveccüh itdi Ḥaḳḳa  
Yaraḳlandı bu da urmaḡa ḥattā
- 10a Hemān ol dem irişdi iki arslan  
Biri başı ucında durdı el’ān
- Biri durdı ayak ucında fi’l-ḥāl  
Gögüs gerdi oturdu itmeyüp ḳāl
- 245 Çü gördi bu işi ḳalmadı şabrı  
Unıtdı urmaḡı terk itdi emri

Uyandı alkdı ol esrār-ı ma‘ nī  
Ol arslanlar yüzün sürdi pes ānī  
Öñinde odılar baş gitdi bunlar  
O dem ırdı yerinden bu idüp zār  
Gelüp urdı yüzün ol yire eydür  
amu avālını naql itdi bir bir  
Diler ‘özrin müsülmān oldu arı  
Görüñ imdi nedür ol ār-yāri

250 Anuñ ‘Osmān olur üçüncü yāri  
ayā issi vü göñli şudan arı

Anuñ da vaşf idem birkaç kelāmın  
Rasülüñ dostı olmaqlık ‘alāmın

### **Beyt**

**Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün**  
Çün vişālüñ şerbetin uş eyledüñ āb-ı zülāl  
Bu şuşamış cānlara da n’ola irgörseñ vişāl  
İçeler ‘ışkuñ şarābın olalar mestān-ı ‘ışk  
Görelere udret cemālüñ alalar andan hışāl

**FAŞLUN FĪ NA‘ T-I ‘OŞMĀN RAŻIYA’LLĀHU ‘ANHÜ**

**Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün**

Aña ‘Osmān-ı zi’n-Nüreyñ olur ad  
udā feth itdi ma‘ nā naql-i gāyet

255 Olan ur’ān içinde bunca sūre  
Ne bilsünler yerin kim nire nire

10b

Zihî keşf ü kerāmet virdi Hādī

Bulur yirlü yirin cem' ide yādı

Ki hîç kıatmadı bir āyet birine

Ɔamusın Ɔodı hep yirlü yirine

Ɔamu aşhāb e'imme buña şahid

Ɔabül itdi anı ol Ferd-i Vāhid

Odur pes şeyh-i Ɔur'an işbu nāsa

Gerek 'āmī gerek olsun havāşa

260

Şehid olduƆda düşün gördi ol hūş

Sözi taƆvā yüzi aƆ fi' li ihlāş

Düşinde gördi ol şah-ı cihānı

Rasūlu'llāh aña eydür nihānı

Benümle açasın bu gice şavmuñ

Anı söyle eşitsün cümle Ɔavmüñ

Hem eyle oldı dosta virdi cānı

Saçıldı anda muşhaf üzre Ɔanı

İrişdi ol Rasūle ber-murādın

Beyān itdüm anuñ da uşta yādın

265

'Alī dördünci yāri ol habībüñ

Eşitgil alasın andan naşībüñ

Ki sen de olasın ehl-i sa' ādet

'Amel kıлмаƆ ola pes saña 'ādet

FAŞLUN Fİ NA'T-I 'ALİYYİ'L-MURTAZĀ RAZİYA'LLĀHU

'ANH KERREMA'LLĀHU VECHEHŪ

- Oturmuşdı Rasûl mescidde bir gün  
Añup ümmet hâlin olmuşdı maḥzûn
- Gelür Cibrîl Emînu'llâh o sâ'at  
Beşer şeklinde maḥbûb illâ gâyet
- Selâm virdi Rasûle ol vefâ-dâr  
Rasûl kalkdı selâmın aldı iy yâr
- 11a** 270 Gelürdi Cebrâ'îl gâh gâh Rasûle  
Otururdu anuñla anda bile
- Anı bilmezdi anlar ne kişidür  
Anuñ gelmek aña dâ'im işidür
- Gehî şavm u şalât naḥlin kıılır yâd  
Gehî vaḥy-i İlähî birle âyât
- İkisi çün oturdı geldi dile  
'Alî ol dem degüldi anda bile
- Hemân ol dem 'Alî geldi vü girdi  
Selâm virdi evet bir kimse gördi
- 275 Sezindi Cebrâ'îl ola meger bu  
Zire gâyet de maḥbûb hem de hoş-bû
- 'Aliden çün selâm aldı o sulṭân  
Aña artuḡ ider 'izzet pes andan
- Gelür Cibrîle bu endîşe iy cân  
Ki benden aña artuḡ kııldı el'ân
- Ben andan ön-ven ol soñra geliser  
Nedendür kim aña böyle kılısar



Bunı ma' lūm idindi anda ol nūr  
Kim añuñ gönli Hāḡ vaḡyinle ma' mūr

280 Didi yā Cebrā 'īl bil ide te 'kīd<sup>651</sup>

Su 'ālūm var saña baña cevāb it

Didi aña buyurḡıl yā Muḡammed  
Anuñ lafzın görür biñ dürlü minnet

Bilür misin ne vaḡtden yaradılduñ  
Kim 'ilminden vücūda aradılduñ

Didi ben bilmezem anuñ saḡışın  
Ne vaḡtdendür anuñ pes iş ü yaşın

Evet var bir nişānum yā ḡabībī  
Şīrīn lafzıyla saḡdı anda ḡībı

11b 285 Ki bir yıldız yaratmış 'arşda Allāh

Otuz biñ yılda bir toḡar ol iy māh

Otuz biñ kerre görmiş-ven ben anı  
O demden kıldı Hāḡ gövdemde cānı

Ne gördüñ anda ḡudretten ḡaber vir  
Ki senden öñ ola ol eyle taḡrīr

Didi anda ki bir meydān ider var  
Ḥolupdı ol ser-ā-ser şöyle envār

İki başında durmuş iki ser-ver  
Birer çevḡān dutarlar elde bunlar

---

<sup>651</sup> te 'kīt N.

- 290 Çeler bir topı nürdan birbirine  
‘ Aceb kıldımdı Hakkıñ taķdīrine  
Pes anlar benden öñ olmışdı kim var  
Gelür nuṭka bu kez ol sırr-ı ebrār  
Anuñ biri ben idüm añla anı  
‘ Alīdür hem biri iy yār-i cānı  
Muḳaddemdür bu senden ol beyāna  
Bu naḳle oldı Cebrā‘ il bahāne  
Olur göñli tesellī anda anuñ  
Çü naḳlin añladı işbu beyānuñ
- 295 Aña meydān-ı vaḫdet <sup>652</sup> didiler ad  
Kim itdük bunda anuñ ismin uş yād  
Bularuñ sırrıdur anlar ki didük  
Beden ṭonın pes andan soñra geydük  
Budur ol çār-yār kim oldı mezkūr  
Zihī ḳudret zihī ‘ izzet zihī nūr  
Ḥasan birle Ḥüseyn hem Fāṭımadur  
Vü hem Ḳāsım u İbrāhım ü Ṭāhir  
Rasūlūñ āl ü evlādıdur anlar  
Zihī devlet zihī baḫt<sup>u</sup>lu cānlar
- 12a 300 Kim anlardan müzeyyen ola cennet  
Sevenler de girürler pes ne minnet

---

<sup>652</sup> meydān-ı vaḫded N.

Benāt-ı Ümm-i Gülsüm dağı Zeyneb

Ruḳıyyedür Rasūlündür bular hep

Sevenler ḥāne-dān-ı çār-yāri

Bulan anlar-dururlar vaşl-ı yāri

Bu **Hüseynüñ** olardur sebze-zāri

Olar'çün eyler ol her-demde zārī

Diler kim gire anlarla cināna

Ḳamu mü 'minler ile bī-bahāne

305 Ki ya' nī girmeden nāra girişe

Ol arı beyt-i Raḥmāna irişe

Odur Ḥaḳ cennetine dal iy 'ālī

Pes andan görünür Sulṭān cemāli

Anuñ'çün cenneti zıkr ider 'āşık

Cemālin görmege oldur yaraşık

Buña āmīn diyenler bula raḥmet

Cehennemden olar görmeye zaḥmet

**FAŞLUN Fİ BEYĀN-I TEFSİR-İ İḤLĀŞ Bİ-'AVNİ'LLĒH**

**Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün**

Key muḳarredür pes anlar eyledük andan beyān

Söyledük bunca merātib eyledük 'anber-feşān

310 Nūr-ı Ḳur'āndan kılalum şimdiden girü kelām

Olasız andan münevver göresiz Ḥaḳdan nişān

Süre-i İḥlāşdur ol ger idesin andan su 'āl

Ḥaḳḳına böyle buyurmışdur Rasūl-i müste' ān

Kim anuñla ideler a' māl olalar sālīmūn  
Uralar boynın la' inūñ bulalar andan amān  
Oldur ol anı ki merdūd eyledi ol Lā-yezāl  
Uyma ol rāha kim andan olısar ' ilmi ' ayān

12b

Gir muṭī' lik yolına itme ḥilāf yolın ḳabūl  
Tā olasın ehl-i iḥlāş ire raḥmet her zamān

315

Bil bu emri kim buyurdı saña ol Perverd-gār  
Ḳulısın sen ol Ḥudānuñ ḳulluḡuñ eyle hemān  
Pes müfessirlerden ekşer nūr-ı Ḳur'ān didiler  
Sen bu naḳli ger eşitseñ itmegil herḡiz gümān  
İ' tiḳad it oḳı dā'im derdüñe dermāndur ol  
Şek getürme key şaḳın pes dutmasun göñlüñ duman  
Daḡı dört āyet olupdur anlaruñ ḳatında bil  
Ehl-i Şām ḳatında beşdür ger şaya şaysın şayan  
Anı şaymaḳ budur uş ḳır'at ideler dā'imā  
İreler bir luṭfa kim olmaz nihāyet ad u san

320

Daḡı on beşdür kelime kırḳ yedi ḥarfdür tamām  
Olasın aña mülāzım sevesin cāndan i cān  
Uş şevābından dinilsün kim buyurmuşdur Rasūl  
Ol şaḫābedür rivāyet eyleyen andan beyān

**FAŞLUN Fİ BEYĀN-I ŞEVĀB-I SŪRE-İ İḤLĀŞ**

**Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ulün**

Eşit imdi diyem anuñ şevābın  
Rasūlu'llāh dilinden nūş it ābın

Buyurdı ol nebîler âftâbı  
Ki kevneyne irişür vech-i tâbı  
Ki her kim oqısa ol “*Ƙul hüva’llâh*”  
Ne der şânında gör kim ol “*Hüva’llâh*”

325 Yağar üstine raḥmet gökden anuñ  
Dutar gönli pes emrin anda cânuñ  
Vü hem artar anuñ rızqı hemişe  
İderse ol işi kendüye pişe  
Ḥudānuñ raḥmeti örter vücūdın  
Ƙabül eyler rükū‘ın hem sücūdın

13a İrişür tesbîḥ âvâzı ‘arşa  
Kim andan ne qadar yoldur bu ferşe  
Nazar eyler aña raḥmetle Hādî  
Vü hem şiddiḳ olur adlarda adı

330 Cemî‘ ḥâcetlerin Ḥaḳ ide maḳbül  
Sa‘âdetlü kerâmetlü olur Ƙul  
Didi sulṭân ki her şey’üñ nûrı var  
Vü Ƙur’ân nûrı İhlâş Süresi yâr<sup>653</sup>  
Ḥadişinden işâret añlañ anuñ  
Nazar Ƙıl tâ sevinsün aña cânuñ

**Ƙâle’n-Nebiyü ‘Aleyhi’s-selâm “Li-küllü şey’in nûrun ve nûru’l-  
Ƙur’âni Ƙul hüva’llâhu eḫad”<sup>654</sup>**

<sup>653</sup> Nüşhada, “yâr” kelimesinden önce gelen “iy” nidâ edatı vezni bozması sebebiyle metne dâhil edilmedi.

Didi ol ‘Ā’iše-i ümm-i ümmet  
Olur anuñ cevābı cāna minnet

Ki bir gice Rasūlu’llāh bil anı  
Benüm hücrem içine geldi ya‘nī

335 Döşek itdüm der idüm yatam aña  
Didi yā ‘Ā’iše ol demde baña

Ki yatma tā ki dört iş itmeyince  
Senüñ anlar dilüñden gitmeyince

Biri bu hıatm kııl Qur’ānı evvel  
Gerek kim ola bu sözler mü’evvel

Beni hem cümle peygāamberleri tā  
Şefī‘ tā dutmayınca saña hattā

Vü hem mü’minlerüñ pes cümlesin sen  
Ki senden rāzī it iy hıulkı ahsen

340 Vü hem bir hıacc u ‘umre eyle arı  
Pes andan yat ki ol Hıağ kııla yārī

Eyitdüm yā Rasūla’llāh-ı ‘ālem  
Fidā olsun yoluñda atam anam

13b Bu dört iş kim buyurduñ iy yüzi ay  
Aña yok kudretüm kim bilür ol Hıay  
Degül dördin birin de kıılmazam ben  
Vü hem itmeklige yok çārem el’ān

<sup>654</sup> “Her şeyin bir nûru vardır, Kur’ân’ın nûru da ‘Kul hüv’allahu ehad’dır.”; Fahreddin er-Râzî, C.11, s.358.

Rasūlu'llāh tebessüm kıldı fi'l-hāl  
Didi yā 'Ā 'iše naql eyleyüp kāl  
345 Eger üç kez oqırsañ “*Ḳul hüva'llāh*”  
Tamām ḥatme şevābın virür Allāh  
Hemān Ḳur'ānı ḥatm itmiş olursın  
Ne kim kılsañ anuñ ecrin bulursın  
Vü hem baña şalavāt viresin çün  
Vü sâ'ir enbiyāya daḥı hem-çün  
Şefā' atçi oluruz ḳamumuz bil  
Senüñ üzre didi uş naḳle te'vīl  
Çün istiğfār iderseñ Ḥaḳḳa ya' nī  
Müsülmānlar içün pes diñle anı  
350 Olurlar cümle senden rāzī anlar  
Bunı iden zihī devletlü cānlar  
Eger bu tesbīḥi ger oqıyasın  
Pes andan başı yaşduğa ḳoyasın  
Hemān kılmış gibisin ḥacc u 'umre  
Mülāzım ol gel imdi sen bu emre  
Degül aña saña vü baña bile  
Ki bunca ḥayra olmışdur vesīle  
Budur ol tesbīḥ anı eyledüm yād  
Ola kim urasın ol işe bünyād

“...Sübhāna’llāhi ve’l-ḥamdu li’llēhi ve lā ilāhe illa’llāhu va’llāhu ek-ber lā ḥavle ve lā kuvvete illā bi’llāhi’l-‘aliyyi’l-‘aẓīm...”<sup>655</sup>

- 14a 355 Ebū ‘Ömer rivāyet kıldı bir söz  
Vü Cābir ibn-i ‘Abdu’llāh dutup yüz  
Rasūlu’llāh buyurdı didi anlar  
Eşitse ḥazz ider pes anı cānlar  
Kaçan bir kimse ger girse evine  
Eşit kim ne buyurmuş añla yine  
Eger bir kez oķırsa ol dem anı  
Gider yoḥsullıķ ol evden pes ānī  
Çü yoḥsullıķ ıraķ ola olardan  
Hemān kırtıldı anlar cümle ṭardan
- 360 Enes eydür yine bir naķli tekrār  
Buyurmuş ol Rasūl-i Ḥayy u Settār  
Eger bir kez oķırsa arta rızķı  
Hemān kendünüñ ancaķ ğayrı bāķī  
İki kez oķısa ehline bile  
Ola dir ol Rasūl çün gelse dile  
Ger üç kez oķısa Tañrı Te‘ālā  
Aña ne vire gör ol Celle A‘lā  
Yapar bir köşķ anuñ’çün cennet içre  
Olur yāķut-ı aḥmer baķ bu emre

<sup>655</sup> “Allah’ım, seni tenzih ederim, hamdler sana mahsustur. Allah’tan başka ilāh yoktur, Allah en büyüktür, güç kuvvet yüce ve büyük olan Allah’tandır.” ; Canan, C.7, s.116-117, Hadis No: 1881.



- 365 Vü ger yüz kez oqırsa n'ola ecri  
Ki görmez nār içinde anda zecri  
Ne deñlü yazuğın maḥv ide Bārī  
Yigirmi yıllıq ola dir ol arı  
Çü dört yüz kez oqırsa añlañ anı  
Görür yitmez pes andan vire cānı  
Yirin cennetde göre gide bundan  
Yā ğayrı kimse göre dir o sulṭān  
Anuñ ḥaqqında göre ola şāhid  
Neler virmiş aña ol Ferd-i Vāḥid
- 14b 370 Didi ol Sehl bin Sa' d bu beyānı  
Rasūlden naql ider pes ol da ya' nī  
Gelüp bir kimse bir gün ol Rasūle  
Kim oldur derde dermāna vesīle  
Şikāyet kıldı yoḥsullıqdan olar  
Ḥaber virdi aña bu resme sorar  
Evüñe her kaçan kim giresin sen  
Oqığıl “*Ḳul hüva 'llāhu eḥad*” sen <sup>656</sup>  
Pes eyle itdi andan şoñra anı  
Oqırdı her kaçan kim girse ānī
- 375 Olur ol az zamāndan ehl-i ni' met  
Şük'ür Ḥaqqā diyüp eylerdi minnet

---

<sup>656</sup> “De ki: O Allah'tır; bir tek'tir.” İhlās 112/1, s.704.

Şu hadden çok kimesneler atında

Huz r itdiler anu  devletinde

Muhammed bin Fuzeyl eydür ki bir gün

Diş m ağrıdı g yet oldu  n d n

D ş mde didi ger ba a bil anı

Oı bi  kerre  hl ş b -me'  n 

Oıdum di medi pes yine gördüm

Bu kez derm na irdi anda derdüm

380 Didiler besmeles z oıdu  var

Anu la oıdum uş yine tekr r

Pes artu görmedük diş ağrısın  n

Ne de l  oldu me'n s c n u bu ten

Didi ol mef ar-ı mevc d bu y dı

Ki ma b bum didi All h-ı H d 

Anu  kim virdi  hl ş ola d 'im

Ola bu emr n üzre şöyle  'im

aan abrinden ol kimse durısar

Şev bından anu  g r ne g rısar

15a 385 Başı üstinde gölge ola anu 

Şev bı naqlin a la  bu bey anu 

Gelüp uşlar gibi gölge olurlar

Şu gün kim issiden anca şalurlar

V  hem eydür amu odına bunlar

İş n yodur bunu la şöyle kim var

Ṭama' itme ki bunlar saña girmez  
Senüñ hıřmuñ kayırma buña irmez

Enes bin Mâlik eydür bir rivâyet  
Rasûlu'llâh buyurmuş kıl ri' âyet

390 Tebük cenginde peygâamberle bile  
Varupdum didi pes ol geldi dile

Eşit kim diyem ol gün n'oldı kim var  
Güneş toğdı vü yoğdı nûrı iy yâr

Didiler güneşi hergiz ki hiç biz  
Bu resme görmedük söylendi yâ siz

Görüp misiz didiler görmedük uş  
Görüñ kim ne haberdür eydelüm hoş

Hemân-dem irdi Cebrâ'îl Rasûle  
Haber virdi Hudâdan ol uşûle

395 Bugün bir kimse fevt oldı bil anı  
İrişdi Hağğa rağmet birle cânı

Medîne şehrine indi melâ'ik  
Namâzına şu deñlü hem halâ'ik

Güneş nûrı dutıldı nûrlarından  
Cihân ÷oldı olaruñ sûrlarından<sup>657</sup>

Dilerseñ kim namâzın kılasın sen  
Dürem yiri řatuña gelsün el'ân

---

<sup>657</sup> surlarından N.

- Namāzın kıl anuñ sen yā ḥabībī  
Qamu derdüñ çü sen olduñ ṭabībī
- 15b 400 Didi yā Cebrā'īl ol bu maḳāma  
Neden irdi vü dutdı anda ḳāme
- Oḳırdı “*Ḳul hüva'llāhu eḫad*” çok  
Anuñ'çün pes aña ḥüzn ü ḥazen yok
- Namāzda vü niyāzda evde yolda  
Bunı iş eyledi dilde gönülde
- Ger atlu ger yayaḳ ger şayru ger şağ  
Oḳırdı olmaz ana ayru olmağ
- Otururken yürürken dilde zikri  
Olıdı tā gönülde cümle fikri
- 405 Didiler pes Rasūl ḳıldı namāzın  
Aña ba'zı çü naql itdi niyāzın
- Enes eydür yine uş bir ḥaber gör  
Aña Ḥaḳ vire cennet içre biñ ḥūr
- Gelüp bir kimse peygāamber ḳatına  
Didi bir nesne anuñ ḥazretine
- Namāz içre ne şüre ger oḳırsam  
Anı bile oḳıram çünki dursam
- Eyitdi neyiçün didi severem  
Anı oḳımağa cāndan irerem
- 410 Didi ol sevdügün ilter cināna  
Cevāb eyle buyurdı ol beyāna

Didi Cābir rivāyet eyleyüp dir

Rasūlu'llāh dilinden ide taqrīr

Gelürdi bir ferişte gördüm anı

Yidinci qat semādan şöyle ānī

Biri de hem yidinci yirden ol ān

Bulışdı birbirine ol dem el'ān

Öñüñden gelen eydür uş bugün ben

İletdüm bir 'amel ki gāyet aḥsen

16a 415 Ki hergiz ancılayın gökçek a' māl

İletmedüm Ḥudāya işbudur ḥāl

Bu kez ol bir ferişte şordı kim ol

Ne işdür kim kılandı şöyle maḥbūl

Eyitdi bir kişi yüz “*Ḳul hüva'llāh*”

Oқıdı anı iltdüm tā ila'llāh

Yine şordı kim Allāh n'itdi anı

Eyitdi yarlıgandı uş nişānı

Oқırdı bir kişi dir “*Ḳul hüva'llāh*”

Rasūlu'llāh eşitdi didi Allāh

420 Ki vācib oldı cennet aña girsün

Ḥudānuñ fazlı birle fazla irsün

Meger İbn-i Mübārek Nehr-i Şāṭa

İrüp āb-dest alurdı ol güşāda

Çün artdı bardağından şuyı anuñ

Girü Şāṭa dökerdi ḥūyı anuñ

Bu yüzdendi aña pes şordılar dir  
N' için Şāta dökersin n'ola tedbīr

Eyitdi baña şöyle oldu ma' lūm  
Anuñ' çün böyle itmek oldu hālüm

425 Ki her kim oqısa dir “*Ƙul hüva 'llāh*”

Deñizler kaçresince aña Allāh

Şevāb virür revā görmezem anı

Şevābından anuñ eksile ya' nī

Görüñ hāşlar ne resme sa' y iderler

Şefaķat<sup>658</sup> yolına nice giderler

Rivāyetdür ki bir kimse eşidüp

Şevābı çoķlığında bir iş idüp

‘ Acebler key be-gāyet ol bu işe

Yatup düş gördi gör kim anı nişe

16b 430 Düşinde didiler aña cevābın

‘ Aceb mi gördüñ uş anuñ şevābın

Ki Mervān oğlı uş bir beyt<sup>659</sup> için dir

Virüpdür on biñ altun aña bir bir

Didi ba' zı ki on biñ dirhem iy yār

Budur kim naķl olınsun uşta tekrār

‘ Aceb mi ol keremler issi Sultān

Şağışsuz uş şevāblar kıla ihsān

---

<sup>658</sup> Şefaķat N.

<sup>659</sup> put N.

Anı tevḥīd idenler çün keremden  
Çıkarmaya o Sulṭānı ḥaremnden

435 Rivāyetdür ‘ Alīden kıldı taḫrīr  
Rasūlūñ naḫlidür bā-emr-i taḫdīr

Ḳılup irte namāzın kim ki iy yār  
Oḳırsa bunı on biñ kerre kim var

İrişmez ol gün ol hiç bir günāha  
Bunı böyle iden irmeye āha

Dürişse niçe kez şeyṭān ol işe  
Günāh işletmege şañmañ erişe

**Hāza’ş-şerḥu min Meşāriḳı’l-Envār** <sup>660</sup>

**Beyt**

**Mef’ülü / Mefā’ılün / Mef’ülü / Mefā’ılün**

Cüş itdi gönül yine deryā-yı vişālīden  
Çün sāḳī ḳadeḥ şundı ol āb-ı zülālīden

440 Āşüfte dil-ı ḥaste dost zülfine dem-beste  
Der leyl ü nehār zārem ol ḥüb-ı Cemālīden

**FAŞLUN Fİ BEYĀN-I NÜZŪLİHİ VE REDDİ’L-MÜŞRİKİNE  
MİN HĀZĀ**

**Mefā’ılün / Mefā’ılün / Mefā’ılün / Mefā’ılün**

Zihī Sulṭān u şāhen-şāh neler iḥsān ider her-gāh  
Kim oldur vācib-i mevcūd kim ism-i zātıdır Allāh

**17a** Eḥaddür hem Şamed ol Ḥān u hem Hū Ḥayy u hem Ḥannān

<sup>660</sup> Sāgānî’nin (ö.650/1252) derleme hadis kitabının adı.

Cemālin göstere yarın vişāl ‘ arz ide ol Allāh

Şamed isminle redd itdi cühūdlar oldılar bed-nām

Kaçan kim “*lem yelid*” geldi şavar tersâyı ol Allāh

Çü “*küfven*” ü “*eḥad*” didi şular kim büt-perest idi

Oları anda redd itdi budur kim naql ider Allāh

**“Bismi’llāhi’r-raḥmāni’r-raḥīm”**

**“Allāhü’ş-şamed lem yelid ve lem yüled ve lem yekün lehü küfüven eḥad”<sup>661</sup>**

445 Gelür bir gün ki Cebrā’îl anuñla çok melâ’ik hem

Didi kim yā Muḥammed uş selām itdi saña Allāh

Saña vü ümmete ol Ḥaḳ hediye gönderür uş baḳ

Ne resme nūr ider berrâḳ çün izhâr itdi pes Allāh

Ki sâ’ir enbiyâya hiç virilmemişdür uş el’ân

Saña virdi bugün pes ol görüñ nice sever Allāh

Kelime oldı çün on beş eşit tâ saña ola eş

Oқыyan dökmeye ol yaş günāhın ‘ afv ider Allāh

Yaratdı cenneti ol Ḥaḳ sekiz ḳapu ider ancak

Ṭamunuñ da yedi olmaḳ ne sırdan eyledi Allāh

450 İkişi ola on beş dir neyiçün oldı bu tedbîr

Eşit kim naql idem bir bir çü virdi ‘ arz-ı ḥāl Allāh

Oқыyan ṭamuya girmez gider uçmaḡa ol illā

Gel imdi sen gönül baḡla saña da faẓl ider Allāh

<sup>661</sup> “Allah Samed’dir. (Her şey ona muhtaçtır; o hiçbir şeye muhtaç değildir.) Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir); kendisi de doğmamıştır (Kimsenin çocuğu değildir.)Hiçbir şey ona asla denk ve benzer değildir.” İhlās 112/2-3-4, s.704.



Yedisi tamudan şaqlar sekizi cennete ilter  
Dağı hem Haq işe yilter şoñında vaşl ider Allāh  
Vü hem bil kırk yedi harfdür oqıyanlar bular ‘afvdur  
Şanasın şafları şafdur melā’ikden dir ol Allāh  
Otuz gün kıldı Haq şavmı vü farzı on yidi rik‘at  
Qılanlar bulısar rif‘at maqāmāt‘arz ider Allāh

17b 455

Ki her kim oqısa İhlāş‘ibādet kılsa ger ol hāş  
Şalāt u şavmını iy nās qabūl ide Te‘āla’llāh  
Yine ol Cebrā’ıl Haqqa varup geldi o dem hattā  
Ki yetmiş biñ ferişte uş bile gönderdi ol Allāh  
Didi kim yā Muḥammed bil Cemālüm vaşfidur işbu  
Anı kim didi Cebrā’ıl idüpdür ‘arz-ı hāl Allāh  
Eger kim oqıyasın sen bir āyet uş Cemālümden  
Nübüvvetüñden uş ben de oqıyam dir ki qāla’llāh

### FAŞLUN Fİ BEYÂN -I EVŞÂF -I İHLÂŞ

Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Fe‘ülün

Cevāb itdi Rasüle anda Ma‘būd

Ne yüzden añla hem ne ola maqşūd

460

Buyurdi yā Muḥammed Ferd-i Hādī

Oqısañ “*Qul hüva’llāhu eḥad*”<sup>1</sup>

Benüm haqqumda böyle diyesin sen

Senüñ haqquñda uş böyle diyem ben

“Mā kāne Muḥammedün ebā eḥadin<sup>662</sup> min ricāliküm...”<sup>663</sup>

Benüm ḥaḳḳumda “Allāhü’ş-şamed” di

Egerçi aradan çün perde gitdi

Senün ḥaḳḳuñda ben eydem bu yādı

Görüñ uşta yazılmış bunda adı

“Ve mā Muḥammedün illā Rasūl...”<sup>664</sup> el-Āyet ḳavluḥü Te‘ālā

Vü hem eydem bu yādı yā ḥabībüm

Ki bilsünler bu naḳli ola tā kim

465 Olar taşdıḳ ide işbu beyāna

Niçe ğāfil bu tenbīhden uyana

Ḳavluḥü Te‘ālā “Ve mā hüve illā zikrün li’l-‘ālemīn”<sup>665</sup> Şadaḳa’llāhü

[‘l-‘azīm]

Vezn-i Āḥar

Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün

18a

Sen benüm ḥaḳḳumda böyle eyle yād

“Lem yekün lehū” daḥı “küfven eḥad ”

Ben senün ḥaḳḳuñda eydem bir ḥaber

Tā bilinsün mertebēñ iy mu‘teber

“[Ve iz-ḳāle İse’bnü Meryeme yā benī İsrā’ile innī resūlu’llāhi iley-  
küm musaddiḳan li-mā beyne yedeyye mine’t-Tevrāti] ve mübeşşiran  
bi-rasūlin ye’tī min ba’di’smuhū Aḥmedü...”<sup>666</sup>

<sup>662</sup> eḥadün N.

<sup>663</sup> “Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir.” Ahzab 33/40, s.467.

<sup>664</sup> “Muhammed ancak bir peygamberdir..” Âl-i İmrân 3/144, s.77.

<sup>665</sup> “Hâlbuki o (Kur’ân) âlemler için ancak bir öğüttür.” Kalem 68/52, s.639.

**Mefâ' ilün / Mefâ' ilün / Fe' ülün**

Didi ol Seyyidü'l-Ebrâr İlähî

Yirün gögün cihānuñ pādişāhı

Muhammed Muştafā ol bedr-i eflāk

Kim ana virdi Allāh hüsn-i ahlāk

- 470 Bu teşrif ü merātib cümle iy Hāk  
Benüm haqqumdadur bildüm muhaqqak  
Yā bu miskīn za' ifçe ümmetüm'çün  
Naşib ne ola di iy Ferd-i bî-çün  
Olarsuz ben n'idem bunca merātib  
Baña maşşūş mı olsun bunca rātib  
Hiṭāb irdi aña kim yā ḥabībüm  
Sen olduñ bu kāmı derde ṭabībüm  
Eger kankı kulum kim ümmetüñden  
Okırsa tā virem gör himmetüñden
- 475 Bir āyet okısa bu süreden bil  
Eşitsün bu kelāmı cümle hep il  
Olar haqqında eydem bu beyānı  
Neler virür görüñ ol cāvidānī

---

<sup>666</sup> “Hani Meryem oğlu İsa ‘Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, Allah’ın size, benden önce gelen Tevrat’ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberim.’ demişti.” Saff 61/6, s.620.

Qavluhū Te‘ālā “Küntüm hayra ümmetin uhracet li’n-nāsi te’murūne  
[bi’l-ma‘rūfi ve tenhevne ‘ani’l-münkeri...]”<sup>667</sup>

Anuñ teşrîfine itdüm işâret

Bu sözden ola anlara beşâret

Eger anlar oqırsa “*Qul hüva’llāh*”

Bu naqli yād ide anlar’çün Allāh

18b

Vü her kim ide “*Allāhü’s-şamed*” ol

Bunı eyden bulur der-gāha ol yol

480

Anuñ haqqında eydem ben de bunı

Geçer hayr üzre anuñ bunca günü

Qavluhū Te‘ālā “[Ve kezālike] ce‘alnāküm ümmeten vasağan...”<sup>668</sup>

Şadaqa’llāhü[‘l- ‘azīm]

Diye qanqı qulum kim “*lem yelid*” çün

“*Ve lem yūled*” dağı tā eyde hem-çün

Ben anuñ haqqına eydem cevābı

Kim andan bula anlar çok şevābı

Budur ol eydilen Haqquñ kelāmı

Bularuñ ehli hiç yoldan qala mı

“...inna’llāhe me‘a’llezīne’t-teqav ve’llezīnehüm muhsinūn”<sup>669</sup>

Diye çün “*lem yekün küfven ehad*” bil

<sup>667</sup> “Siz, insanlık için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah’a iman edersiniz.” Âl-i İmrân 3/110, s.73.

<sup>668</sup> “Böylece sizler insanlara birer şahit olasınız ve peygamber de size bir şahit olsun diye dizi orta bir ümmet yaptık.” Bakara 2/143, s.27.

<sup>669</sup> “Şüphesiz Allah, kendisine karşı gelmekten sakınan ve iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlarla beraberdir.” Nahl 16/128, s.300.

Hemân gözleri yaşın anlaruñ sil

485 Diyem haqqında ben iş böyle yâdı

Keremden luṭf idüp Allâh-ı Hâdî

Bunu dir ol Ḥudâ-vend-i tüvânâ

Ḳomaz anı cehennem içre yana

**Ḳavluhû Te‘âlâ “Et-tâ’ibüne’l-‘âbidüne[‘l-ḥâmidüne’s-sâ’ihüne’r-râki‘üne’s-sâcidüne’l-âmirüne bi’l-ma‘rûfi ve’n-nâhüne ‘ani’l-münkeri ve’l-ḥâfızüne li-ḥudûdi’llēhi...]”<sup>670</sup>**

**Beyt**

**Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilün**

Çün vişâlün şerbetin uş eyledün âb-ı zülâl

Bu şuşamış cânlara da n’ola irgörseñ vişâl

İçeler ‘ışkuñ şarâbın olalar mestân-ı ‘ışk

Görelər ḳudret cemâlün alalar andan ḥişâl

**FAŞLUN FÎ ŞEVÂBİ[HÎ]**

**Nev‘-i Âḥar ve Baḥr-i Ṭavîl**

**Mefâ‘ ilün / Mefâ‘ ilün / Fe‘ ülün**

Ki İshâḳ bin Sa‘îd bin ya‘nî ‘Abbâs

Rasûlden bir rivâyet ḳıldı ol ḥâş

19a 490 Buyurdı didi peygâmbere bu râzı

Ki kim ḳılsa iki rik‘ at namâzı

Otuz kez oḳısa ger bunu ol er

Gerek ‘avret ola bil bu muḳarrer

<sup>670</sup> “Bunlar, tövbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rükû ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah’ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyanlardır.” Tevbe 9/112, s.220.

Aña uçmağda Allāh yapa biñ köşk

Ki hiç albe getürme aña sen şek

Namāzdan soñra oırsa yapar yüz

Kim altundan gümüşden işbudur söz

Eger yatmazdan öñ üç kez oısa

Pes andan başını yaşduğa osa

495 Aña gönderür Allāh iki biñ gör

Ferişteh kim şanaşın yüzleri nür

Anı bekler bular tā şub olınca

Pes andan gideler yollu yolınca

Ne kim tesbī ider ol gice bunlar

Baışlarlar şevābın aña anlar

**Beyt**<sup>671</sup>

‘Alā Bar-i avīl ve āfiye-i Aar ‘Alā Merātibihī

Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün

Bunuñ ger kim şevābından beyān itsem eger ben yād

Kim Allāh nice ılmışdur bu iş’çün n’ola hem bünyād

Merātibden ü rātibden ü hem ne ola hātifden

Bilinmez işbu kātibden ne yüzden eyleyem ben ad

500 Dükenmez tā kıyāmet bil ki bunca nal ü hem te’vīl

Derilse cümle hep şād il bu ‘adle olmaya hiç dād

Zire Hauñ kemālinden beyān eyler Cemālinden

Anuñ ol vaşf-ı hālinden dinilmez biñ ola üstād

---

<sup>671</sup> Beyt-i N.

Ḳafuñ lāmuñ henüñ vāvuñ nedür şaydı pes ol aduñ

Elif ü mīm ü hem dālūñ ü hem ḥa daḥı hem ol şād

Hele birkaç beyān olsun bu sırlardan ‘ayān olsun

Eşit gel sem‘üñe ṭolsun olur ḳullara bu mirşād

19b

Ki bu derde ola dermān bulasın emn ü hem amān

Naşībın ala andan cān olur dost iline irşād

505

Bunuñla kim ‘amel ḳılsa ‘aceb mi vaşla yol bulsa

Vü hem ağlarken ol gülse irürse derdine feryād

Çü naḳl itdüm bu aḳvāli gerek ‘arz idem aḥvāli

Gel emdi eyle a‘māli eger bulmazsa yol itād

‘Alā Baḥr-i Ḳaşīr

Mefā‘īlün / Mefā‘īlün / Fe‘ülün

Dilerseñ bulasın ḥatme şevābın

Oḳı imdi yürü sen “Ḳul hüva’llāḥ”

Namāzuñ ḳıla isterseñ melekler

Oḳı imdi yürü sen “Ḳul hüva’llāḥ”

Diş ağrısın dilerseñ görmeyesin

Oḳı imdi hemān sen “Ḳul hüva’llāḥ”

510

Dilerseñ olmayasın aşlā yoḥsul

Oḳı imdi hemān sen “Ḳul hüva’llāḥ”

Deñizler ḳatresince ger şevābı

Dilerseñ oḳı imdi sen “Ḳul hüva’llāḥ”

Eger sultān gibi üstüñe çāder

Ḳurılmaḳ’çün oḳındı “Ḳul hüva’llāḥ”

Ḳıyāmet ıssısın sen görmeyesin  
Dilerseñ oḳı imdi sen “Ḳul hüva’llāh”

Dilerseñ tesbīhüñ āvāzı ‘ arşa  
İrişe oḳı imdi “Ḳul hüva’llāh”

515 Dilerseñ yazıḡuñ hep yarlıḡana  
Oḳı imdi bugün sen “Ḳul hüva’llāh”

Seni sevsin dilerseñ Rabb-i Mevlā  
Oḳı imdi gönülden “Ḳul hüva’llāh”

Olur bunca şevāba gör bahāne  
Oḳırsañ ger eger kim “Ḳul hüva’llāh”

20a Gidergil ‘ ucbı başuñdan birāder  
Pes andan oḳı gel sen “Ḳul hüva’llāh”

Ferāḡat it cihāndan ol mücerred  
Ki tā kim oḳıyasın “Ḳul hüva’llāh”

520 Dilerseñ saña Rabbüñ diye “Lebbeyk”  
Yürü imdi oḳı sen “Ḳul hüva’llāh”

### FAŞLUN FĪ BEYĀN-I ĀḤAR NEV‘ÜN MĪNE’L-ENVĀ‘İ

Buña İhlāş-ı üsās didiler dir  
Uşul-i dīne zīrā müştemildür<sup>672</sup>

Hureyre<sup>673</sup> hem Enes eyler rivāyet  
Rasūlu’llāh buyurmuş uşta āyet

<sup>672</sup> müştemildir N.

<sup>673</sup> Ebeyye N.



Ḳāle (‘ a. m.)“Üsisetü’s<sup>674</sup>-semāvātü’s-seb‘u ve’l-arzüne’s-seb‘u ‘alā  
ḳul hüva’llāhu”<sup>675</sup>

Ki ya‘ nī yidi ḳat gökler ü hem yir

Bunuñ üzre yapıldı añla bir bir

Kim anuñ birligine ola ṭanuḳ

Gözet imdi ger olduñsa uyanuḳ

525 Vü anuñ bileler andan şıfātın

Şıfātından delālet ide zātın

Nitekim “Ḳul hüva’llāhu eḫad ” bil

Nice bildürdi hiç olmadı te’vīl

Buña İhlāş dimek dört vechedür dir

Eşit ki naḳl idem pes anı bir bir

Dimek İhlāş hemān tevḫīd dimekdür

O tevḫīd ḥüvān-ı dādından yimekdür

Hemān bu sūre bil tevḫīd içündür

İkilik şirketin senden uçındur

530 Ki tā kim diyesin sen “Ḳul hüva’llāh”

Gidincek sen ḳalur bāḳī “hüva’llāh”

20b

İkinci kim oḳırsa bulur İhlāş

‘ Amel itse be-gāyet olur ol ḥāş

Üçünci bil aña İhlāş dimekden

Ḥalāş ma‘ nāsına pes bu emekden

<sup>674</sup> Üsiseti’s N.

<sup>675</sup> “Yedi kat gökler ve yedi kat yer, ‘Kul hüvallah’ üzerine kurulmuştur.”; İmām Suyûtî, C.1, s.506, Hadis No: 1020.

Okıyan hem ħalāş ola cezādan  
Kıyāmetde ‘anā’ dan hem feza‘ dan  
Vü hem dördünci vechin anlañ anuñ  
Çü kaşır itdüm bunuñ naqlin beyānuñ

535 Mücerred tevĥīde itdi delālet  
Vü yokdur ġayrı ħükmi ola ālet  
Hemān tevĥīd-i maĥz eyler zuĥūrı  
Cihānı kıldı aydıñ lafz-ı nūrı  
Vü ma‘ nāsı gönüllerden virür nūr  
Gelür cānān elinden ola ol Tūr  
O gül-şenden ħaber virür çü būyı  
Fenā olmağ kıılır ‘āşık bu ħūyı  
Nüzūlin yād idem şim’den girü bil  
Çü katlanmaz bu ‘ömre ay u hem yıl

### FAŞLUN Fİ SEBEB-İ NÜZŪLİHİ YA‘Nİ SŪRETÜ’L-İHLĀŞ

540 Nüzūline sebep eydem ne yüzden  
İki dürlü dediler işbu sözden  
Biri şūret yöninden biri ma‘ nī  
Yöninden didiler pes anla anı  
Olan şūret yöninden n’ola yādı  
Dinilsün çünkim İhlāş oldu adı  
Bilüñ Ka‘ be içinde üç yüz altmış  
Büt itmişlerdi altun kimi gümüş  
Bağırdan kimi iy şādık gör anı

- Saña naql ideyin uş bu beyānı
- 21a 545 Bu kez ol büt-perestler gör nesiyle  
Derilüp geldiler anlar Rasūle  
Didiler aña ol aḥmaḳ ṭavā'if  
Kim ol lafzından anlar ide ḥā'if  
Ḥaber vir bize Tañruñ yā Muḥammed  
Nedendür kim idersin aña minnet  
Gümişden midür altundan mı anlar  
Ki bizüm üç yüz altmış tañrimuz var  
Gümişdür pes kimi altun olaruñ  
Hemān bir Tañrı mı yā ola yārūñ
- 550 Didiler aña birḳaç ḳavl-i aḳbeḥ  
İderler şoñra anlar aña çoḳ āh  
Ne sen peygāMBER olmaġa yedersin  
Ne ol Tañrılıġa yeder n'idersin  
Oġul ḳız olmaġ aña 'ayb idersin  
Saña 'ayb olmaz aña eyle dersin  
Budur kim yoḳ senūñ var anuñ oġlı  
O ḳav'm naḳş u noḳşān gözi baġlu  
Ḥāşā andan kim ola oġlı ḳızı  
Yaradan ol-durur pes cümle sizi
- 555 Evet bunlar 'abeş söz söylediler  
Ṭariḳ-i rāh-ı iblīs şoyladılar

## FAŞLUN Fİ BEYÂN-I AĦVĀL-[ İ ] ṬAVĀ'İF-İ MUĦTELİF

### BaĦr-i Ṭavīl

Mefā'īlün / Mefā'īlün / Mefā'īlün / Mefā'īlün

O Beytü'l-MaĦdisi bunlar kaçan kim urdılar od'a

İçindeydi anuñ Tevrīt ne işler kıldılar ānda

Bile yandıydı bil Tevrīt 'Üzeyr ezberlemişdi dir

Pes andan yazdılar giri ĸodılar naĸlini cānda

Ki soñra ĸuyılar içre bulındı gördiler anı

Ki bir ĸarf artuĸ eksük yoĸ ber-ā-ber oldı ol ĸanda

21b

Anuñ'çün didiler aña ki bu Tañrınuñ oĸlıdur

Oları gör ki ĸahr itmez nice şabr eyler ol Ħān da

560

'İsānuñ atası yoĸdur ölüyi ol ĸılır diri

Vü şayruyi ider ol key neden oldı bu 'irfānda

Bu da oĸlıdur Allāhuñ ferişte kızlarıdur var

Bu resme didiler anlar ĸalur bu ad u bu sānda

Yalan ĸılmaĸ'çün anları bunı gönderdi ol Allāh

ĸılır pes birliğin işbāt olar ĸaldı bu yābānda

O tefsīr-i Hemedānī de eydür ĸavm-i 'İsā'çün

Ki beş bölükdi bil bunlar nedür aşlın eşit sen de

Birine Naşūriyye dir birine Ya' ĸūbiyye bil

Birine Milkāniyye<sup>676</sup> ol birine n'ola bu dānda

565

Naşārī didiler aña birine ehl-i Ħaĸ dirler

Eşit bunlar ne söylerler dinilsün uşta bu kānda

<sup>676</sup> Milkābiyye N.

Olar kim Nasṭūriyyedür ‘İsā’ya ne dir anlar gör  
Ki bu Tañrınuñ oğlıdur u Meryem ‘avreti anda  
Vü Ya‘ kûbiyyeler dirler ki ‘İsā Tañrıdur gökden  
Çü Meryem karnına girdi vü çıqdı dünyeye bunda<sup>677</sup>

**Te‘āla’lāhu ‘an zālike ‘uluvven kebīrāndur**<sup>678</sup>

Vü Milkānīler<sup>679</sup> eydürler ki Tañrı üç-durur yārā  
Biri Tañrı biri Meryem biri ‘İsā ki Qur’ānda  
Beyān eyler bunı Allāh hikāyet gönderür bize  
Haber virmezse ger kendü bunı bilmek olur qanda

**Qavluhū Te‘ālā “[ Leqad kefera’llezīne kālū] inna’llāhe şālisü şelāse-  
tin**<sup>680</sup> **ve mā min ilāhin illā ilāhün [vāhidün...]**”<sup>681</sup>

570 Ol ehl-i Haq olan eydür bular Tañrı yā kim birdür  
Vü ‘İsā kılıdur anuñ olar hep qaldı yābā[nda]<sup>682</sup>

Vü Meryem haqqına dirler qaravaşıdur ol anuñ  
Bulardan sevine cānuñ ki anlar uydı bu pe[nde]<sup>683</sup>

**22a**

Oları gerçek itmek’çün viribir bunları Hādī  
Ne‘ am oldur eşaḡ qavli budur uş naqş olan cānda  
Bu naqşı cānda yazduq biz gönülde sikke kazduq biz  
Degül kim yoldan azduq biz qarār kılduq bu evṭānda

<sup>677</sup> bundan N.

<sup>678</sup> “Allahu Teâlâ, bütün bunlardan (noksanlıklardan) yüce ve büyüktür.”

<sup>679</sup> Melkâbiler N.

<sup>680</sup> şelâsetün N.

<sup>681</sup> “Andolsun, ‘Allah için üçüncüsüdür.’ diyenler kâfir oldu. Hâlbuki bir tek ilâhtan başka bir ilâh yoktur.” Mâ’ide 5/73, s.130.

<sup>682</sup> Kâğıt tamir görüp kelimenin bir kısmı okunmadığı için tarafımızdan eklendi.

<sup>683</sup> Kâğıt tamir görüp kelimenin bir kısmı okunmadığı için tarafımızdan eklendi.

Budur bize olan şahid Şameddür hem dağı Vâhid

Niçe kez eyledi te'kîd bu naqli uşta Qur'anda

### **Qavluhû Te'âlâ "Qul hüva'llâhu ehadün Allâhü's-şamedün" diyü**

575 Eşit tefsîr-i Sa'lebîde eydür haqqına bunuñ

Sebeb ne oldı inmekde iki şahş için insânda

Biri 'Âmir biri Erbed<sup>684</sup> ki ol Hâk eylemiş mürvet<sup>685</sup>

Bahâdurlardı pes bunlar 'Arab içinde ol ânda

Bulardan bir hikâyet uş idem tâ idesin sen cûş

Göñül sem' in buña dut hoş kodum başı bu meydânda

### **'Alâ Baħr-i Kaşîr**

#### **Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Fe'ülün**

'Arab içinde ad çıkardı bunlar

Danışdılar biri birinle anlar

Kim 'âlem faħri ol sulţân-ı yâre

Bular öldürmege isterdi çâre

580 'Âmir Erbede eydür bu kelâmı

Rasûli ben söze dutam ola mı

Qılıçla sen hemân ardından anı

Ur öldür tâ ki çıqa anda cânı

Pes 'Âmir geldi o sulţân katına

Evet doymazdı anuñ heybetine

<sup>684</sup> Âmir ibnü't-Tufeyl ve Erbede bin Kays. İbn-i Abbas'tan gelen bir rivâyete göre Âmir ibnü't-Tufeyl ve Erbed bin Kays Hz. Peygamber'e gelmişler ve Âmir ibnü't-Tufeyl'in Hz. Peygamber'e: "Ey Muhammed, bizi neye çağırıyor-sun?" sorusuna Hz. Peygamber, "Allah'a çağırıyorum." diye cevap vermiş, onların, "Onu bana tavsif et; o altından mı, gümüştten mi, demirden mi?" demeleri üzerine bu sûre-i celîle nâzil olmuştur. Çetiner, C.2, s.980-981. Âmir ve Erde-be'nin Hz. Peygamber'i öldürme niyetlerine dâir bkz. Mevlânâ Abdurrahmân Câmî, s.191-192.

<sup>685</sup> Kelimenin aslı "mürüvvet"tir.

Eyitdi iy Muḥammed saña ĩmān  
Getürsem dinüñe girsem mi el'ān

Baña ne viresin böyle idersem  
Senüñ yoluñ ʧarıķuñdan gidersem

22b 585

Seni kılam subaşı dir o ḥāra  
Senüñ ola niçe il niçe ara

Didi ol seg Rasūle bu kelāmı  
Evet ʧalbinde ʧaşd eyler melāmı

‘Arab üzre henüz uş şimdi de ben  
Subaşı-van gerekdür bundan aḥsen

Daḥı yigrek gerekdür bana bundan  
Didi yā ne dilersin di bilem ben

Didi kūylar benüm olsun şeh'rler  
Senüñ olsun didi işböyle dirler

590

Rasūlu'llāh eyitdi bu beyānı  
Kim ol Allāh elindedür ʧo anı

Pes andan didi di Rabbüñ nedendür  
Ki cevherden mi altundan mı yā dür

Hemān bu sūre indi ol beyāna  
İnanmayan yarın odlarda yana

**Ḳavluhū Te'ālā “Ḳul hüva'llāhu eḥadün” dir Şadaḳ[a'llāhü'l-'azīm]**

Pes andan yıldırımından şordı aña  
Didi ne nesnedür naḳl eyle baña

Bu sözdeyken bular Erbed belürdi

Bularuñ naql-i hâlin ol bilürdi

595 Kılıç yalıñ çü girdi içerü ol

Dilerdi bula ol sultâna bir yol

Rasûlu'llâh öñinden nice görse

Pes ardında eyle göre görse

Kim ol mel'ün kılıç çekmiş gelür uş

Mübârek qalbi andan olmadı hoş

Hemân bunı buyurdi anda fi'l-hâl

Eşit kim nite oldı qavle aqvâl

23a **Hâza du'â'i'n-Nebî ('a. m.) "Allâhümme ekfinî min şerrihî" <sup>686</sup> didi**

Belürdi yıldırım göyüñdi Erbed

Zihî sultân-ı 'âlem zî-mürüvvet

600 Hâbidür anuñ şaqlar pes anı

Olar şaldı Cehennem içre cānı

Hudâ şavdı bi-ḥamdi'llēh o şerri

Aña kıldı musahḥar baḥr ü berri

Doqındı 'Āmire bir fındıq i yār

Ġay'bden ol sâ' atden oldı evkār

Evet<sup>687</sup> dir bir rivāyetde bu yādı

Çü gördi 'Āmir uş ne kıldı Hādî

<sup>686</sup> şeruhū N. "Ey Allah'ım, beni onun şerrinden koru!"; Mevlânâ Abdurrahmân Câmî, s.191-192.

<sup>687</sup> Eved N.



Rasūlūñ çıkdı atından hemān ol  
Binüp ata sōkū[n] aldı dutup yol

605 Giderken Mekke Şehri yōresinde  
İder bira kelām dil tōresinde

Bu resme didi elfāzı o kāzib  
Giderken dīn yolından Őōyle azup

Muammed ne anı da Tañrısın da  
Diyüp sōgdi aña la net di sen de

Hemān-dem bir ferişte urdı anı  
DūŐer boynı cehennem ire cānı

İrişdi tizecük girdi o nāra  
Ne lāyıkdur gide nūra o hāra

**Beyt**

Alā Bar-i avīl

Fā ilātūn / Fā ilātūn / Fā ilātūn / Fā ilūn

610 Gōr kemāl-i udretinden bizi insān eyledi  
Luf idüp īmān u ur'ān bunca isān eyledi

Hem Muammed kim hābībīn gōnderūr eyler mu īn  
 Āleme rahmet ü ni metdūr ki yek-sān eyledi

23b

**HĀZĀ ALĀ UŐŪLĪHĪ**

**Bar-i Āar ve Nev -i Diger**

**Mefā īlūn / Mefā īlūn / Fe ūlūn**

Sa iddendūr<sup>688</sup> rivāyet diñle nali

<sup>688</sup> Sa iddendūr N.

Bu da bir sözdür uş sözlerde şaklı

Gelür birkaç cühūdlar ol Rasūle

Oturdılar atında anda bile

Didiler yā Muammed ibu alkı

Yaratdı Tañrı iy usn űzre ulki

615 Anı yā kim yaratdı di bu yādı

Kim oldı ayy u annān anuñ adı

akıdı ol Rasūlu'İllāh be-āyet

İridi ol sā' at pes ibu āyet

Getürdi Cebrā'İl bā-emr-i āl

Anuñla bileler ol emri bay

**avluhū Te'ālā "ul hūva'İllāhu eadūn" diyū buyurdı**

Gelür bir gūn Rasūle bir bōlűk er

Aña abārı bu diler dediler

atına geldiler far-i cihānuñ

Dilerler bileler sırrından anuñ

620 Didiler pes aber vir bize anı

Senūñ Tañruñ nedendűr n'ola ya' nī

İer mi yir mi kimden degdi mīrā

Bu dűnyā aña tā kim bile bu nās

Yine yavla akır ol avle ol ā

Evet dutmıdı albin anlaruñ pās

Bu kez gōydi gele vay ol udādan

Cevāb ide ḥalāṣ ola nizā‘ dan

Gelüp Cibrīl aña Ḥaḳdan ne söyler

Çü vaḥye muntazır oldu o ser-ver

24a

625

Didi Allāh aña işbu cevābı

Görüñ eydem bu naḳli bu şevābı

Ki sensin kāmīlū’l-‘ akl ehl-i esrār

Vü hem şāhib-şerī‘ atsin muḳarrer

Eyitmezsın ne’çün sen birdür Allāh

Eḥaddür uşta āyet “*Ḳul hüva’līlāh*”

**Ḳavluhū Te‘ ālā “Ḳul hüva’līlāhu eḥadün” didi**

Saña Zeyd çün baba dir bir kezin tā

Ben itdüm aña ḡayret şöyle ḥattā

Eyitdüm kim Muḥammed olmadı pes

Ki sizden kimse atası sözüñ kes

630

Bu sözden neyiçün sen baba dirsın

Aña uşta nişān pes saña irsün

**“Mā kāne Muḥammedün ebā eḥadın min ricāliküm ve lākin Rasūla’līlāhi”** <sup>689</sup>

Çü nevbet saña degdi işbu ḳāle

Kim anlar baña bu elfāzı şala

‘Üzeyrūñ hem ‘İsānuñ atasıdur

Olar çün bu kelāmı atasıdur

<sup>689</sup> “Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir; fakat o, Allah’ın Resûlüdür.” Ahzab 33/40, s.467.

Ne'çün dimezsın anlara cevābın

Eḥaddür diyü pes zıkr idüp adın

**Ḳavluhū Te'ālā “Ḳul hüva'lāhu eḥadün Allāhü's-şamedün...”<sup>690</sup> dir**

Şu vaḳt kim 'Ā'işe şordı saña uş

Ḥaber vir baña tā gönlüm ola ḥoş

635 Yūsuf mı gökçek uş yā sen mi didüñ

Cevāb itdüñ pes aña eyle didüñ

Hüve'l-aḥsen ben andan tuzlu rāgam

Vü hem bu küfr ü bātıldan ıraḡam

24b

Pes ol dem Ḥaḳ Te'ālā didi anı

Ne'çün böyle dimezsın aña ya' nī

Ki sen ḥulḳ-ı 'azīm üzresin āḥir

Senüñ ḥulḳuñ olupdur şöyle zāhir

Bu āyet geldi şānında o şāhuñ

Olupdur çün ḥabībi pādişāhuñ

**Ḳavluhū Te'ālā “Ve inneke le-'alā ḥuluḳın 'azīm”<sup>691</sup> dir**

640 Pes andan didi Cebrā'ıl Rasūle

Senüñ nūruñ Yūsuf nūrınla bile

Bilindeydi şu dem kim Ādemüñ bil

Bıraḳdılar pes andan ḳoḡa iy dil

Hemān ancaḳ cemāl deñdi yalıñuz<sup>692</sup>

<sup>690</sup> di dir N.

<sup>691</sup> “Sen elbet yüce bir ahlāk üzeresin.” Kalem 68/4, s.636.

<sup>692</sup> yalıñuz N.

Yūsufa yā Muḥammed añlañuz siz

Evet zıkr ü şeref şabr<sup>u</sup> vü hem nūr

Žiyā vü hem bahā vü ḥilm ü pes ṭūr

Ki ya‘ nī ṭūr-ı ‘ arş arz-ı münacāt

Kim anda eyledün uş ‘ arz-ı ḥacāt

645 Vü hem fazl-ı şefā‘ at ‘ adl-i yāri

Daḥı şaff-ı cemā‘ āt ḥavz-ı arı

Āzāt u ḳāmet ü şıdk u şafādur

Vü hem ‘ ahd ü vefā ḥacc ‘ umre iy mīr

Ḥarem hem Ka‘ be vü zemzem ü Ḳur‘ān

Maḳām-ı ma‘ şer<sup>693</sup> uş hem ‘ ilm ü ‘ irfān

Vü hem “ḥulḳın ‘ azīm” mi‘ rāc-ı ekber

“Maḳām-ı Maḥmūd” uş hem Ḥavz-ı Kevşer<sup>694</sup>

Burāḳ u maḥzar-ı meşhūd-ı ma‘ nā

Sanā virdi ḳamu Hayy-ı tüvānā

650 Maḳām-ı “ḳabe-ḳavseyñ” Refref-i ḥaş

Vü “ev ednā” daḥı iy ehl-i ihlāş<sup>695</sup>

25a Selāmu‘llāhi ‘ alā<sup>696</sup> yā Muḥammed

Sañā deñdi bular pes Ḥaḳḳa minnet

Yūsuf senden ne‘ çün yeg ola didüm

<sup>693</sup> Maḳāma ma‘ şer N.

<sup>694</sup> “Ve mine‘l-leyli fe-tehecced biḥi nāfileten leke ‘ asē en-yeb‘ aşeke rabbūke maḳāmen maḥmūden.” “Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makām-ı Maḥmūd’a ulaştırsın.” İsrâ 17/79, s.310.

<sup>695</sup> “Fe-kāne ḳābe ḳavseyñi ev ednā.” “(Peygambere olan mesāfesi) iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu.” Necm 53/9, s.586.

<sup>696</sup> a‘ lā N.

Senüñ haqquñda bil ben yā habībüm

Çü nevbet saña degdi sen de söyle

O görmez bütleri baq baña söyle

Qoşarlar baña ortak idiserler

Bu tertıbcı bular çün gidiserler

655 Ne'çün sen söylemezsın birdür Allāh

Oқыyup anlara pes “*Qul hüva'llāh*”

Ehaddür hem Şameddür di olara

Ki bu lafz ola pes anlara çäre

Neyiçün dimedün iy qavl-i ahsen

“*Ve lem yekün lehü küfven ehad*” sen

Ki vaħye muntazır olduñ bu qāle

Bilürdüñ hod cevāb virmek bu hāle

Buyurdı ol Rasūlu'llāh ki yā Rab

Mükerrem lafzıla kim ol mü'eddeb

660 Seni ne dil ile ögem İlāhī

Yirün gögüñ cihānuñ pādişāhı

Yā senden nice eydem ben nişānuñ

Te'ālā yücesin hem 'Azze şānuñ

Evet oldur anuñ şabrı bu işe

Ki şoñra dimesünler aña nişe

Dilerdi kendü'den dimeye anı

Gele menşür ki āyet cāvidānī

Bilürdi ‘ādetu’llāh neye cārī  
Velī oḡşar anı ol Ḥayy u Bārī

665 Ki ya‘ nī cehl içinde kıomaz anı  
Bilürdüñ dimege dir gör o Ḥānı

25b Zire her emre āyet iniserdür  
Gereklüsi Ḥudādan diniserdür

Sebeb uş zāhirinden geldi kıāle  
Nedür yā ma‘ nevīnden dine kıāle

### ḤĀZĀ SEBEB-İ NÜZŪLİ BE-ḤASEB-İ MA‘ NEVĪ DİNE

Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün

Ne didi diñle ol Allāh beyān olsun bular va’llāh  
Ḥabībın medḡ ider ol şāh ki lafzından Te‘ āla’llāh

Di yā Aḡmed sen anlara baña kıālib olanlara  
Budur dermān için çāre bu yüzden lafz-ı kıāla’llāh

670 Baña ‘ āşık olanlara vü hem baña gelenlere  
Bu esrārdan bilenlere kıāber dir ol Te‘ āla’llāh

İ benden diñ bulan Aḡmed saña degdi bugün nevbet  
Senüñdür ‘ izz ü hem devlet saña dir vaşf-ı kıāl Allāh

Ḥabībümsin uyanuqsın benüm vaşfuma kıānuqsın  
Vü hem kıāvlüñe şādıqsın aña böyle dir ol Allāh

Eyit anlara kim diñler firākımdan benüm iñler  
Dili göñli beni söyler bu resme emr ider Allāh

Senüñ gölgeñ yire düşmez yüzüñe hem siñek üşmez  
Evüñde dürlü aş bişmez senüñle fıāır ider Allāh

675 İ kendü'den olan fāriğ benüm ' ışkumla olan var  
İ Sultān-ı serā-perde anuñ'çün böyle der Allāh  
Haber vir benden anlara ol ' āşıq arı cānlara  
Muḥabbetden yananlara eyit dir raḥm ider Allāh  
İ tevḥīd baḥrine gāvvaş u iy tecrid-i ḥāşe'l-ḥāş  
Haber vir tā bile bu nās ḳadīm sözlerüm ol Allāh  
Bu fānī ḳullara anı ki bilsünler bu ' irfānı  
Bu maḥbūba gelen ḳanı çü böyle fazl ider Allāh  
Benüm Tañrılığum baḥrin beşāret eyle ḳatreye  
Ki benden nice var oldu ne yüzden vaşl ider Allāh

26a 680 Vü hem ḳudret güneşümden eyit muştula zerreye  
İrür bu sözlerüm dāye dolansunlar dir ol Allāh  
Deñiz ḳatrede gizlüdür güneş zerrede örtilmiş  
Bunu Ḥaḳ böyle buyurmuş ki naḳlinden Te' āla'llāh  
Ki ya' nī bir gün ola kim deñiz ḳatreden aka tā  
Güneş hem zerrede ḳoğa mu' ayyen eyle der Allāh  
Ki tā kim Ḥazretüm Ḥallāc dilinden diye “*Ene'l-Ḥaḳ*”  
Bāyezīdden de “*Sübḥānī*” diyem dir ol Te' āla'llāh  
Bular hep geldi pes bir bir ne kim eylendi uş taḳrīr  
Gel imdi eyle var tedbīr bu işe fetḥ ider Allāh

685 Düşür bu derdi sen cāna ki göñlüñ ' ışkına yana  
İresin tā kim ' irfāna vire tā vaşl-ı ḥāl Allāh

**FAŞLUN Fİ BEYĀN-I MĪNA'LLĀHİ TE' ĀLĀ**  
**Baḥr-i Ḳaşīr ve Nev' -i Āḥar**



**Mefā' ʾilün / Mefā' ʾilün / Fe' ʾülün**

Vü hem dir ol Te' ʾälā yine rāzın

Beyān olsun eşit pes azın azın

Eyit kâfirlere sen bu kelāmı

Olara irmez Allāhuñ selāmı

**Ḳavluhū Te' ʾälā “Ḳul yā eyyühe'l-kāfirüne lā a'budu mā ta'budün”**

697

Eyit fāşıqlara işböyle anı

Olar da bileler bu naqli ya' nī

Budur ol emr olan āyāt-ı Sübhān

Kim anı vāsıta kıldı o Sulṭān

**Ḳavluhū Te' ʾälā “Ḳul yā 'ibādīye'llezīne esrafū [' ʾälā enfüsihim...]”**<sup>698</sup>

690 Bu küffāra vü fāşıqlara sen di

Eşit kim bu ne'çün uş böyle dendi

Zire bunlar olur yüz ḳarasında

Benümle kendülerüñ arasında

26b

Büti vü nefsi iy merdān-ı ma' nī

Ḳılurlar vāsıta pes anlar anı

Anuñ'çün ben de söz vaḳtinde her-bār

Seni ḳıldum ḫaber virmekde kim var

Bularuñ arasında vāsıta bil

Budur bu naḳle uş āyāt u te' vīl

<sup>697</sup> “De ki: ‘Ey kâfirler! Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk etmem.’ Kâfirün 109/1-2, s.703.

<sup>698</sup> “De ki ‘Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım!’ ” Zümer 39/53, s.514.

- 695 Çü mü ’minler hilâf itdi olara  
Giderdiler aradan nefsi yārā<sup>699</sup>  
  
Baña tapdılar anlar oldılar kul  
Olurlar pes kamu şoñ demde maqbül  
  
Anuñ’çün ben de söz vaqtinde tā kim  
Çıkardum aradan seni nitekim  
  
Niçe yirde buyurdum anlara ben  
Benüm ‘ İzzüm Celâlüm kudretümden  
  
Budur āyāt ki naql itdi Te‘ ālā  
Hitāb itdüm didi Cellen ü A‘ lā  
  
**Qavluhū Te‘ ālā “Yā eyyühe’llezīne āmenū ”<sup>700</sup> diyü dir**
- 700 Şanasın kim Rasüle ol Hüva’llāh  
Bunı eydür ki dostum diyüp Allāh  
  
Bilür misin o kulunı kafın iy cān  
Ne kafdur kim buyurduq eyle ‘ ayān  
  
Bizüm ol kudretümüz kafidur dir  
Rasüline ider pes böyle taqrır  
  
Saña andan virüp-ven kuvvet iy nūr  
O kuvvetle haber vir kılma mestūr  
  
Vü hem qurbet virüp-ven kudretümden  
Beyān eyle bulara hazretümden

---

<sup>699</sup> yāre N.

<sup>700</sup> “Ey iman edenler!” Nūr 24/21 vd, s.385.

705      Kadīm vaṣfım benüm di kullaruma  
            Ki tā ‘azm ide andan yollaruma

27a

            Kuluñ ol lāmı ne lāmdur bulara  
            Beyān eyle ‘ayān eyle olara

            Bizüm ol luṭfumuz lāmıdur it yād  
            İrişsün dillere dād kılbe bünyād

            Saña terbiyet itdüm şöyle andan  
            Kafuñ kuvveti lām luṭfından el’ān

            Dilüñ kuvvet duta naql ide ḥāli  
            Bula bu naql-i aḥvāle mecāli

710      Benüm tevḥīde zātumdan bu nāsa  
            Beyān itsün kim ol gelmez kıyāsa

            Muvaḥḥidler başına ola tā tāk  
            Kılasın anlaruñ derdine ‘ilāc

            Vü hem zātum şifātum tenzihinden  
            Urup-van tağ-ı mülhīde bu ḥıynden

            Ki mülhidler kulübın itmişem tağ  
            Kim anlar bulmaya rāh olmaya şağ

            Anuñ uşta nişānı naḳle şāhid  
            Muvaḥḥid ol olasın sen müşāhid

**Kavluhū Te‘ālā “...em ‘alā kulūbin aḳfāluhā”<sup>701</sup> diyü buyurmuşdur**

715      Muvaḥḥid olmağ ol mı diyesin bir

<sup>701</sup> “Yoksa kalplerinin üzerinde kilitleri mi var?” Muhammed 47/24, s.564.

Evet kılmayasın irmege tedbır

Bu da tevḥıddür ammā iremezsın

Anuñla sen cemālin göremezsın

Yaķın olmazsın a‘ māl olmayınca

Anuñ ‘ ışķı gönülde ıolmayınca

Nıçe küffār da dir birdür Ḥudāyı

Veli eyler Ḥudāya çok izāyı

Budur tevḥıd ki senden gıde varlık

Bu ten naķşında uş kıalmaya ıarlık

27b 720

Çü sen Hū diyesın ol saña yā Hū

Hemān nefsuñ olur pes misk-i āhū

Eger tevḥıd nedür disem bu nāsa

Dürıışsek biñ yıl ol gelmez kıyāsa

Müşāhid olmayınca tā kim ol er

Ne yüzden añlasun ol pāyı tā ser

Eger ĩmāna a‘ māl olmaya ger

Mübāşır olmayınca ger buña er

Ne yüzden olına yā pes bu taḥsıl

Çün anuñla buyurmuş ola ḥāşıl

725

‘ Amel it var dürıış işbu ıarıķa

‘ Amelsüzler varur nār-ı ḥarıķa<sup>702</sup>

Evet var bir merātib anda iy cān

<sup>702</sup> nārın ḥarıķa N.

Ne a‘ māl ‘ arz olur anda ne ĩmān

Hemān fażlına maḥşūşdur bil anı

Bular taşra qalur dutma gümānı

Aña dekdür bularda anca menzil

Ki qalbi ‘ aqlı rûḥ hep ola tebdıl

Bular bunda birer ism ile ma‘ mūr

Libāsından bular çün olısar dūr

730 Ne ism olur pes anda reng ü ne nūr

Gider ḥavf u recā bā-şevq ü mesrūr

Ki bil bunlar Cemālīyle Celālī

Şıfātındandır añlañ işbu ḥālī

İkisinden ötedür bu kelāmum

Kim ol zāt-ı kıdemdendür ‘ alāmum

Şıfātı daḥı zātından olur var

Pes andan ötedür bu sırr-ı esrār

Yine ĩmān u a‘ māl ola ālāt

Ki ḥāşıl ola ol ḥaqqānī ḥālet

28a 735 Ki biz ol fażl elinüñ ‘ askeriyüz

Vü vaḥdetden zuhūr olmış çeriyüz

Biz ol qatreyüz olduq baḥrī baḥre

Yine baḥr oldı ol qatre bu baḥre

Biz ol zerre-i maḥżuz<sup>703</sup> kim güneş bil

---

<sup>703</sup> maḥżuz N.

Ṭoġar bizden de gül ṭopraq u hem gil

Olursañ āyine sen nūr-ı zāta

Ḥayāt senden irer āb-ı ḥayāta

Şıfāt-ı fi' li senden ola zāhir

Diyem uş bir bir anı evvel āḥir

740 Bunuñ aḥvālin idem yine taqrīr

Eger 'avn ü 'ināyet ide taqdīr

Çü mülhidlere ṭaġ urdı Te'ālā

Ne buyurmuş eşit naql ola ḳavle

Evet naql idem ĩmāndan biraz yād

Nedür ĩmān ne yüzden ola bu ad

**Beyt**

**'Alā Baḥr-i Ṭavīl**

Bir kezin çün 'ışk yeli esdi varlıq elinden

Aluban benlik tozın yile virüp gitdüm ben

Gül-şen-i dost içre uş vālih ü ḥayrān u mest

Bülbül-i şūrīde-veş maḥrem-i gül oldum ben<sup>704</sup>

**FAŞLUN Fİ BEYĀN-I MERĀTİB-İ ĩMĀN VE İḲRĀR**

**Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün**

745 Çün vişālün şerbetin uş eyledün āb-ı zülāl

Bu şuşamış cānlara da n'ola irgörseñ vişāl

İçeler vaşluñ şarābın olalar mestān-ı 'ışk

Görelere ḳudret cemālün alalar andan ḥişāl

<sup>704</sup> Kıt'a nazım şekliyle yazılmış olan bu iki beytin aruz vezni hatalıdır.

## Ḥatmesi

Mefā' īlün / Mefā' īlün / Fe' ūlün

İki vech üzre naql eyler bu rāzı

Eşahdur bu degüldür naql-i ba' zī

28b

Anuñ bir vechi ' abde oldı maḥsūs

Birin Ḥaḫḫa iderler anda taḥşış

Ḳula maḥsūs olan iḫrār-ı tevḥīd

Kim anuñla olurlar bil muvaḥḫid

750

Diliyle ide iḫrār ḳalbi taşdıḳ

Budur ' abde olan vech uşta taḫḫīḳ

Vü ol kim Ḥaḫḫa maḥsūs ola ol ne

Hidāyetdür irer anuñla emne

Eger iḫrārı üzre ide a' māl

İrişür ol maḳāma ol be-her-ḫāl

Nedür pes ol maḳām kim irişe ol

Hidāyet birle ger dosta eger yol

Civār-ı ḳurba kim tevḥīde yaḳīn

Ola ancak pes andan ḫalar aḳın

755

Ki bunlar ḫaşra ḳala didüm anı

Pes andan fazlıdur iy yār-i cānı

Bil andan fazl olur aña hidāyet

Anuñla eyler ol ile bidāyet

Aña maḥsūs olan irgördi aña

Aña menzil odur ire o çağa

Pes andan ol hidāyet ala anı

Yetiřdüre neye mařřūssa ānī

Tefahħuř kıl bu sırdan ol cevābı

Bulasın tā kim ol işden řevābı

760 Aña Cibrīl olur ikrārı arı

İrer yidinci řūra ola dārı

Pes andan aña Refref ola faźlı

Řalur Cibrīl olan hem rūħ u ‘aqlı

Nitekim aldı Cibrīl ol Rasūli

Yidinci göge çün buldı vuřūli

29a

Řalur Cibrīl gider ol nūr-ı ĥazret

Biner Refref-i a‘lāya mücerred

Pes andan faźl-ı Rabbānī olur eř

Oñat añlañ kim olmaya müşevveş

765 Aña zāhir yüzinden oldı mi‘rāc

Saña ma‘nī yüzinden gel gözün aç

Yidi Tūr üzredür řalbün bil anı

Semāvāta müřābih ola ya‘nī

Řamunuñ başı pes oldı hidāyet

Bunuñ üzre şonur Şur’ānda āyet

**Řavluhū Te‘ālā “ ...velev lā faźlu’llāhi ‘aleyküm ve raħmetühū mā zekā minküm...”**<sup>705</sup>

<sup>705</sup> “Eđer Allah’ın lütfu ve merhamet olmasaydı, sizden ĥiçbiriniz asla temize çıkamazdı.” Nūr 24/21, s.385.



Budur ol āyet işbu naḳle şāhid  
Ki naḳl itmiş anı ol Ferd-i Vāhid  
Yine naḳl idem İhlāş Sūresi bil  
Nedür mülhidler için n'ola te'vīl

770 Anuñ'çün anlaruñ ḳalbin ḳılur bend  
Olara fetḫ olunmaz aṣlā bu fend  
Ki “*ḳul*” lāminuñ uş luṭf ḳoḳusu  
Bularuñ irmeye burnına süsi  
Buyurdi Ḥaḳ Te'ālā yā Muḥammed  
Benüm nuṭḳum senüñ nuṭḳuñdur Aḫmed  
Nitekim didi fi'l-āyāt bu rāzı  
Neler eyler görüñ ol Bī-niyāzı

**Ḳavluhū Te'ālā “Ve mā yenṭıḳu 'ani'l-hevā in-hüve illā vahyün yūḫā  
”** <sup>706</sup>

Anı ḫilm ile arıtdı eyitdi  
Eyitgil “*Ḳul hüva'llāhu eḫad*” di

775 Ki şimdi söz ḳapusın baḡladum ben  
Bil ayruḳlara añla işbunu sen

29b Saña ḫatm eyledüm peygāmum iy nūr  
Gerek benden ḫaber irgör i ma' mūr  
Eyitgil ümmetüñ bilsün bu rāzum  
Dime kim geçmeye işbu niyāzum

<sup>706</sup> “O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduḡu) Kur'ân, ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.” Necm 53/3-4, s.1054.

Di gön̄lũñ kuvvetinle yā ḥabībũm

Leṭāfet-i lisānuñ birle tā kim

İ gön̄li kavī iy dili laṭīfũm

Dime kim arturam bu işde āhum

780 Eyitgil iy nebīler āftābı

Eyitgil iy mükerrerem işbu bābı

Eyitgil “*Ḳul ḥüva’llāhu eḥad*” sen

Vü “*Allāhü’ş-şamed*” iy ḥulķı aḥsen

O ḳuluñ fāķı ney’çün oldı zāhir

Eyit bir bir bilinsün evvel āḥir

Bizũm bu ‘ işķumuz ḳanarasıdur

Anuñ şekli-durur kim varasıdur

Ki her kimde bizũm sevdāmuz ola

Gerek kim ‘azm ide ol işbu yola

785 Gerekdür ḳıla evvel cān-ı Ḳur’ān

Kim ol ḳanarada iy māh-ı tābān

Ümīd gözin pes andan duta ol er

Bu luṭfũm lāmına şöyle i ser-ver

O ḥũnuñ iki gözi var-durur dir

Neyiçün oldı ol pes n’ola tedbīr

Bizũm ‘āşıķlarımız hep kesidür

Aña azuķ ḳoyuban yiyesidür

Birinde ḳoyabil bālā ṭa’āmın

Birinde hem ‘ināyet şurb-ı ābın

790 Ol azuḡ birle anlar uḡsarlar  
Ḳanara beryesinden geḡiserler

30a

Cemālüm Ka‘ besine ireler tā  
Vü vuşlat bula dād anuñla ḡattā  
Niḡeler uş bu yoldan ḡaldı maḡrüm  
Düketdi azuḡın olmadı merḡüm  
Niḡeler azuḡı bitmezden öñ ol  
İrişdi menzile tā azmayup yol  
Münāsib bu kelāma bir ḡikāyet  
Eşit kim bu gereklü ola şāyed

**FAŞLUN Fİ ḤİKĀYET-İ ZÜ’N-NÜN-I MIŞRİ RAḤMETU’LLĀHİ  
[‘ALEYHİ]**

795 Meger Zü’n-nün-ı Mışrı ol vefā-dār  
Giderken görđi bir derviş ider zār  
Kim ol ‘ışḡuñ nişānı zehresinde  
Güneş gibi belürmiş ḡehresinde  
Çuḡura düşmiş anuñ gözleri dir  
Mübārek beñzi olmuş hem de taḡyār  
Aña şordı ki yā derviş bu ne ḡū  
Ne yirdendür gelişüñ didi kim Hū  
Eyitdi ḡanca gidersin didi Hū  
Vü ne yirsin ne içersin didi Hū  
800 Ne dilersin diyecek didi pes Hū  
Ne içersin didükde didi hem Hū

Eyitdi nola maḫṣūduñ dedi Hū  
Ne didiyse aña dā'im didi Hū  
  
Didi dervīṣ murāduñ Hū dimekten  
Bu çekdügüñ ḫamu derd ü emekten  
  
Eyit Allāh mıdur çün didi anı  
Hemān Allāh eşitdi virdi cānı  
  
Zihī devlet zihī ṣan' at zī-üstād  
İrürdi ol 'azīzi Ḥaḫḫa az az

- 30b 805 Aña terbiyet oldı hep su'āli  
Ne deñlü kim iderdi ḫıl u ḫāli  
  
Arada perde ol ḫalmıṣdı ancak  
Getürdi anı da anda varıncaḫ  
  
Ṣoñucu lafzatu'llāh añdı dile  
Çıḫar cānı anuñla anda bile  
  
Senüñ göñlüñ dilüñ cümle beyānı  
Hū böyle dinilür uṣ gördüñ anı  
  
Yā cān virür yā kendün aldurur er  
Ḫaçan Hū dise cāndan ol muḫarrer
- 810 Ecel eyle iriṣmiş aña yārā  
Ecelsüzler virür kendün o yāre  
  
Hemān ṣūret ḫalur isminle bāḫī  
Çün işrāb itdüre ol meyde sāḫī  
  
Virür yaḫmaya varlıḫ il ü ṣarın  
Geçer cümle döker varlıḫ fiṣarın

## FAŞLUN Fİ BEYÂN-I GÜFT-İ HÜVE

‘Alâ Bahr-i Tavîl ve Kâfiye-i Âhar

Mefâ‘îlün / Mefâ‘îlün / Mefâ‘îlün / Mefâ‘îlün

Senüñ Hû dimegüñ lafzan degüldür cân u dilden bil

Eger kim cân u dildendür ne’çün yanmaz yürek hem dil

Ne’çün gelmez dilüñden âh ne’çün pes eylemezsın vâh

Gözüñ yaşı saña hem-râh ne’çün olmaz yüzüñden sil

815 Ne’çün çeşmüñ senüñ tölmez ne’çün beñzüñ dağı şolmaz

Anuñ’çün bu vişâl olmaz hevâdan töldi şehr ü il

Ki bu nefsüñ hevâsından anuñ ‘ışk-ı nevâsından

Pes ol derdüñ devâşından ne yüzden bulasın te’vîl

Yalıñuz dil ile olmaz ‘amelsüz vaşl-ı hâl olmaz

Gelür cân iline tölmez olursın huşk u hem sâhil

Pes ol Allâh Te‘âlâ bil ne yaratdıysa hep “kûn”dir <sup>707</sup>

Anuñla halk ıder bir bir ki bundan aña iy ‘âkil

31a

Ki tâ bil Âdeme dek ol saña naql ideyin bir yol

Çü nevbet Âdeme degdi ne yüzden oldı aşlın bil

820 Ki kırk biñ yıl Hâkuñ kudret eli işde olur fikr et

Pes andan alasın ‘ibret olursa sem‘üne vâşıl

Pes eydür ol Te‘âlâ’llâh benüm kudret elüm ol şâh

Sizüñ’çün işdedür her-gâh u siz de oluñuz mâ’il

Evet ba‘zı didi kırk yıl olur işde budur te‘vîl

<sup>707</sup> “Ol!” “İnnemâ emruhü izâ erâde şey’en en-yeqûle lehü kün fe-yekûnü” “Bir şeyi dilediği zaman onun emri o şeye ancak ‘Ol!’ demektir. O da hemen olur.” Yâsin 36/ 82 vd., s.490.

Gerek kim idevüz ta' dīl bu naḳleyni ola ḥāşıl

Vü siz de yalıñuz birdür diyüp durmañ idüñ tedbīr

‘ Amel eyleñ gelüñ bir bir hevāyı eylemeñ ḥā ’il

Benüm buyruğum işleñ siz ki tā raḥmet ḳılalum biz

‘ Ameldür pes olan cā ’iz ḳıyās it bākīsın varğıl

### FAŞLUN Fİ BEYĀN-I EBU’L-ḲĀSİM-I MEZKŪRĪ

‘ Alā Baḥr-i Ḳaşīr

Mefā’ īlün / Mefā’ īlün / Fe’ ūlün

825 Ebu’l-Ḳāsim-ı Mezkūrī meger dir

Nişāburda iderdi va’ z u tefsīr

Laṭīf sözler beyān eylerdi kim var

Meger bir suḥte dervīş durdı iy yār

Eyitdi ger ola iş söz ile bil

Tamām ola ‘ amelsüz aña iy dil

Ki sen ḳurtıldıñ aña bu cezādan

Belādan u ‘ anādan u fezā’ dan

Dimekdür bitmez iş söz ile yalıñ

Bunuñ naḳlin bilüñ uş ‘ aḳla aluñ

830 Meger kim bir muğannī varıdı dir

Gelüp bir pādişāḥ ḳatında eydür

Çalar hem çağırur ḳatında dā ’im

Olupdur ol işe pes şöyle ḳā ’im

Ki her çalduḳda aḥsen dirdi ol şāḥ

Hezārān āferin eydürdi her-gāḥ

31b

Evet hiç nesne virmez idüp ihsân

Hemân dirdi yine eyt aña her ân

Muğannî çağırup bir gün aña dir

Hemân ahsen dimekdür baña tedbîr

835 Ol ahsentden<sup>708</sup> baña ne fâ'ide ger

Gümiş altun gerekdür uş muğarrer

Ol ahsent<sup>709</sup> baña ün virmez bil anı

Ki bundan hişşe al aña beyânı

**Küllemâ kulte kulte ahsente ve bi'l-ahsente<sup>710</sup> lâ yübâ' u'd-daķıķ<sup>711</sup>**

Bu ahsent<sup>712</sup> demek ile ün alınmaz

Kim altun aķçe virmeyince olmaz

Qırı ahsende çıkar bil qırı dil

‘ Amelsüz irmez aña nesne hâşıl

Diyüpdür Haķ Te‘âlâ bu kelâmı

Ki Qur‘ân-ı Mecîd içre ‘alâmı

840 ‘ Amelsüz cennet isterse eger kıl

Şuña beñzer ekinsüz ala maşşül

Kimesne ekmese hiç biçe mi ol

Ekenler biçecek biçmege yok yol

Eger bunda ekerseñ biçisersin

---

<sup>708</sup> ahsnedten N.

<sup>709</sup> ahsned N.

<sup>710</sup> ahsened ve bi'l-ahsened N.

<sup>711</sup> “Her zaman ‘Aferin!’ deyip durursun; ‘aferin’ demekle un bile satılmaz.”

<sup>712</sup> ahsned N.

Ki yarın sen de bil hoş geçisersin

Ki bir bülbül uçarken bir toğana

İrer eydür aña eyler bahâne

Saña dir bir su 'âlüm var şorayın

Cevābuñ ne aña andan durayın

845 Nedendür bu ki ben ol Tañrınıñdur

İder-ven biñ bir adın şöyle taqđır

Lañif āvāz şirīn elhānla anı

Güle karşı durup bu ad u sānı

32a

Oqıram eylerem zārī bu rāzı

Gözüm şol dem göre kim ola yazı

‘ Aşıklar göñlin āşüfte vü ‘ aqlın

Qıluram āvāre pes eyle telqin

Beni çün dutalar yirüm kafesdür

Şatarlarsa bahām bir akçe besdür <sup>713</sup>

850 Nedendür baña bu ğorlıq bu dāra

Ki karşı yanaram her-dem o yāre

Hezārān dāstān yād eylerem ben <sup>714</sup>

Ħaber vir baña bundan dilerem ben

Sen ol biñ bir aduñ birin dimezsın

Vü hem bilmeklige emek yimezsın

---

<sup>713</sup> pesdür N.

<sup>714</sup> yen N.



Āvāzuñ dahı çirkīn hūşk u hīre  
Dutılsañ pes yirüñ gör ola n'ire  
Ki sultānlar kolu üstindedür dir  
Muşāhibsin olara n'ola tedbīr

855 Şatılsañ hem bahāñ atıla tondur  
Elüñden kuşlaruñ cigeri hūndur  
Toğan aña didi sen biñ bir adı  
Diseñ sevdāyiçün dirsın o yādı  
Vü illā şāh içün dutmazsın uş iş  
Bunı bil eyleme sen anı teşvīş  
Evet ben eylerem biñ dürlü perhīz  
O şāh içün işinde eylerem hīz  
Arada söylemez-ven hiçbirin ben  
Anuñ'çün kıymetüm artar budur fen

860 Pes artar dün ü gün şāha yaķınüm  
Anuñ'çün kıluram her-dem aķınüm  
Gel imdi kendü nefsüñe dürişme  
Bu hāyı hūyı cenk idüp urışma

32b İşüñ Haķķ içün eyle ol mücāhid  
Ki bir gün olasın aña muşāhid  
Mücerred dille ger bitseydi bu iş  
N'iderdi kimse pes yā ğayr-ı teşvīş  
Oķımaķla hemān yiterdi ķāle  
Yā ney'çün iremezler işbu hāle

- 865 ‘ Amelsüz kimse gördüñ mi irişe  
Bu ahvâl-i haqâ’îkden girişe  
Olar kim ehl-i qaldür qaldı qâle  
Ne dem ider irenlere bu hâle  
Yıkılmışdur çü kendü yıkmak ister  
Oları da tariqden çıkmak ister  
Ber-â-ber olalum dir ola mı ol  
Çü bunlar gördi vü buldı nedür yol  
Güneş-çün olsa zâhir açsa perde  
Seçilse giceden pes aña erte
- 870 Bu da bilse güneşdür toğan anı  
Ne yoldan bulduğında bilse ya’ nî  
Eger ‘ âlem derilse dise kim bu  
Güneş degül bunuñ’çün çekme kayğu  
Diyenler de anı bilmezse taḥkîk  
Qıyâsan söylese olmaz muḥakkîk<sup>715</sup>  
‘ Aceb inkâr mı ider aña ol er  
Vü hem dönmez yolından bu muqarrer  
Vü hem a’ mâlin eyler gördi nef ‘ in  
Ne yüzden duta anlaruñ bu nefsin
- 875 Çün işbât itdi ol iş ala râhın  
Gerekdür dâ’imâ artura âhın

---

<sup>715</sup> muḥakkîk N.

- Yaķın ehli yolından azmayısar  
Yaramaz naķşı albe yazmayısar
- 33a Yaramaz olsa'dı zıkr-i Őalāhı  
Nite bulaydı bu rāhdan felāhı  
Nite vuşlat vireydi aña Hādı  
Nite urba ireydi yā nihādı  
Nite zāhir olaydı bu kerāmāt  
Çün olmaz bunlaruñ fı li selāmāt
- 880 Bular da Şer' ipin dutmış giderler  
Muĥālif fı l olan fı li n'iderler  
Görenle görmeyen bir ola mı hiç  
Anı o gel bu da' vıden daĥı giç  
Diyüpdür ol Te' āla'llāh bu yādı  
Kelāmında görüñ ol Ferd-i Hādı
- avluhū Te' ālā "...ul hel yestevi'l-a'mā ve'l- basıru..."**<sup>716</sup>
- Bu müşkil işdür uş düş-vār azıyye  
Ĥıĥāb idüp kim ol Ĥa Tañrı diye  
Ne'çün söylersin anı iŐlemezsın  
Su'āl olsa cevābın eylemezsın
- 885 Olursın dilde kāmıl fı le kāhel  
Aña āyet virür ol Ĥa eşit gel  
Ki her yirde 'amel emr ider Allāh

<sup>716</sup> "De ki: 'Kör ile gören bir olur mu?' " Ra'd 13/16, s.269.

Gerek cennet gerek didāra va'llāh

Budur uş bir nişānı pādişāhuñ

Dutalum imdi emrin yüce şāhuñ

Qavluhū Te'ālā "Fe-emme'lezzīne<sup>717</sup> āmenū ve 'amilū'ş-şālihāti ve  
hūm fī ravzatin yuhberūn"<sup>718</sup>

Qavluhū Te'ālā "Yā eyyühe'lezzīne āmenū li-me teqūlūne mā lā tef-  
'alūn"<sup>719</sup>

Olar da zāhiren 'ilmi oqırlar

Eyü fi'le dönüp yavuzı qorlar

33b

Mesā'ıl muhtelif çokdur egerçi

Bu 'ālimler buyurmuş anı gerçi

890

Kimi ez'af kimi qavīdür anuñ

Kimisi müttefiq aqvādur anuñ

Kimi āyet eḥādış kim kıyāsī

Bularuñ her birinden vardur aşşı

Maḥalle göre virmekdür gıdāsın

Eşitdi nās çün anlaruñ nidāsın

Kimi cā'iz kimi degül dediler

Bularuñ her biriydi bir velīler

Kimi ıtlāqīdür kimi muqayyed

Kitāblar içre olmuş her biri kayd

<sup>717</sup> İne'lezzīne N.

<sup>718</sup> "İman edip sâlih amel işleyenlere gelince, işte onlar cennet bahçelerinde sevindirilirler." Rum 30/15, s.446.

<sup>719</sup> "Ey iman edenler! Yapmayacağımız şeyleri niçin söylüyorsunuz?" Saff 61/2, s.620.

- 895 İmām A‘zam Ebū Yūsuf Muḥammed  
Velīlerdür bular pes uş ne minnet  
  
Bularuñ sözleri taḥkīk degül lā  
Muḥālīfdür biri birine illā  
  
Üçinüñ de sözi ḳāṭı‘ vü nāfi‘  
İder insān pes anlardan menāfi‘  
  
Yā ne’çün uymaz anlar birbirine  
Biri fetvā virür biri yirine  
  
Gāh olur kim imām hem Ebū Yūsuf  
İkisi bir olur biri tenessuḥ
- 900 Zamān olur yine aña uyarlar  
Anuñ emrin dutup anları ḳorlar  
  
Ebū Yūsuf Muḥammed gāh olur bir  
Ḳalur imām yalıñuz gör ne tedbīr  
  
Olur muḥtār bu kez sözde ber-ā-ber  
Müteḥayyersin ol işden iy birāder  
  
Vü gāh olur Muḥammed daḥı ol ḥāş  
İmām A‘zam ki her fi‘linde iḥlāş
- 34a İkisi bir Ebū Yūsuf yalıñuz  
Dutarlar ḳavlini anuñ bilüñüz
- 905 Olar aña rızā virmezken anı  
‘Amel idüp yürürler şöyle ya‘nī

Ki ya' nī ma' mele <sup>720</sup> itmekdür ol iş  
Çamu gerçek bu iş'çün çekme teşvîş

Meşâyih de bu emşâli dutarlar  
Degüldür kim ' abeş yirden şaparlar

İmām A' zam çü cehre diye mekrūh  
İmāmeyn dimedi ol işe bil kūrūh

O kavli dutdılar añlañ meşâyih  
Görürler cehri zikri uşta lāyih

910 Ebū Yūsuf sözin maqbūl idersin  
Yalñuzca pes ol yoldan gidersin

İki olsa anuñ n'ola haţāsı  
Çün oldı kullara Haqquñ ' aţāsı

Meger kim anda dünyā ola hāşıl  
Anuñ'çün olduñ uş ol kavle vāşıl

Zik'r haqqında ney'çün tutmayasın  
Bu zevk ü bu şafādan yutmayasın

Bularuñ sözi haq yirlü yirinde  
Menāfi' oldılar pes her birinde

915 Huşūşan oldı muhtār yā ber-ā-ber  
Budur ezkar içinde zikr-i ekber

İder tebdil-i ahlāq-ı zemīme  
İrişdürmez eyü işden nemīme

---

<sup>720</sup> Kelimenin aslı "mu'āmele" olup, eserde vezin gereği böyle yer almıştır.

Aña efkâr-ı fâsid bulmaz yol  
Kaçan kim cehr ile eylerse pes ol  
Taḥarrük aña âletdür ider zârb  
Ki ya' nî nefsi şeytânla ider ḥarb  
Evet raḡs" vü devrân olsa ḥâlet  
Giderse ihtiyârı ola âlet

920 Velî faşlen ü lu'ben olmaya râst  
Revâ görmezler anı ola bî-dest

34b Ki devre raḡşa virmezler rızâyı  
Evet ḥâletse itmezler nizâ' 721

Çü yokdur ihtiyârı olısar mest  
Velî andan berî olan olur hest

Şalınmaḡ da yirindedür bulara  
Şu dem kim olıсарdur âşikâre

Ki ya' nî cehren olsa ola ol iş  
Evet ihfâda eyler aña teşvîş

925 Ne ḥâcet şalına anda sükûtı  
Anuñ yigdür çü çıkmaz taşra şavtı

Olur zâ'id aña olmaz menâfi'  
Şalınmaḡ ol arada zıkr-i kâfî

Menâfi' olmasa pes yâ n'iderler  
Şular kim zıkrini maḡfî iderler

---

<sup>721</sup> nizâ' yı N.

Dimekdür ya' nî ben zıkr eylerem gör

Şi' arıdur bu anuñ uşta iy kūr

İrer andan riyāya ola hamle

Gelürse gönline bu mişl-i nemle

930 Bularuñ her birinüñ yiri vardur

Gehî vâsi' olur iş gāh ıardur

Gerekdür evvelā cehr ide t̄alib

Ki tā ola bu vesvās üzre ğālib

Taḥarrük anda āletdür ol işe

Kaçan şıdқан ola ol ola p̄şe

Çü geçse ol maḳāmdan ide ihfā

Zire cā'iz-durur cehren ü ihfā

Kerīhdür aña cehr itmek ol ešnā'

Düşer taşra eger eylerse mešnā

935 İmāmuñ ḳavline uymaḳ gerekdür

Gerek fikr-i İlähî it gerek dur

35a Şalınsa ḳayd olur virmez özini

İder kendüye pes ol dem özini

'Abeş dinmez ḳamu naḳlüñ yeri var

Anuñ'çün işler uş bunları ebrār

Ḳamu yirlü yerinden şarf iderler

Tariḳ üzre vü şer' üzre giderler

Bunı bir dest-mälle silmek olmaz

Bu bir güldür açılmış aşlā şolmaz



940 Rasūlu'llāh zamānından beri tā  
Bu rāh üzre giderler uşta ḥattā  
  
Bunuñ bilmezler aşlın uşta aşlı  
Diyem şoñra idem işbunda faşlı  
  
Şular kim añladı kesdi nizā'ı  
Bulur yirlü yirin itmez ĩzā'ı  
  
Gel imdi ḥāzır ol Hū söylerüz<sup>722</sup> bil  
Açılsun jeng ü pās göñlüñden iy dil  
  
Bu tevḥidüñ dinür şoñra şevābı  
Hele şimdi gel iç sen Hūdan anı

### Beyt

‘Alā Baḥr-i Ṭavīl ve Ḳāfiye-i Āḥar

Mef‘ülü / Mefā‘ilün / Mef‘ülü / Mefā‘ilün

945 Cüş itdi göñül yine deryā-yı vişāliden  
Çün sākī ḳadeḥ şundi ol āb-ı zülāliden  
  
Āşüfte dil-ı ḥaste dost zülfine dem-beste  
Der leyl ü nehār zārem ol ḥüb-ı Cemāliden

FAŞLUN Fİ BEYĀN-I TEFSİR-İ HŪ VE AḤVĀL-İ MEN ‘AMİLE  
BİHİ

Mefā‘ilün / Mefā‘ilün / Fe‘ülün

Hū dil-dār adıdur anı göñül dir  
Göñülle söylenür pes dine bir bir  
  
Bu tafşılı vü vaşfın eydem iy yār

---

<sup>722</sup> söyölüz N.

Neyiçün buña yazar ider ebrār

Ꞑamu esmā dinür dil ile yādı

Göñüldendür eger dinse Hū adı

950 İşāretdür aña yoꞑdur ʿibāret

Benüm göñlümi bu Hū itdi ğāret

35b

Anuñ tefsīrine çoꞑdur leṭāʾif

Dimüşlerdür niçe söz anca ṭāʾif

Diyem birkaç kelāmın ben de anuñ

Anuñ zikri ğidāsı oldı cānuñ

Her ʿuṣṣāḑ kim bu Hūya oldı ṭālib

Anuñ rūhı olur nefis üzre ğālib

İder rūşen anuñ göñlin ü cānın

Duʿāsında irer Ḥaḑḑa ol anuñ

955 Nitekim dil dudaḑ olmaya ḥāʾil

Hemān ʿarşıla kürsī aña māʾil

Hū ismi tiz geçer arz u semāyı

İrer ʿarşa<sup>723</sup> vü kürse bī-nevā<sup>724</sup> i

Ki yetmiş biñ ḥicāb olmaya perde

Bu ism-i Hūya kim ola ne yirde

**FAŞLUN Fİ BEYĀN-I ŞIFĀT-I İSM-İ HŪ VE ŞEVĀBUHŪ**

Ꞑarañu giceyi rūşen iden Hū

Cihānı bāğıla gül-şen iden Hū

---

<sup>723</sup> ʿarşu N.

<sup>724</sup> ʿnevāyı N.

“[Ve] hüve’llezî ħalaka’l-leyle ve’n-nehāra [ve’ş-şemse ve’l-  
kámara...]”<sup>725</sup>

Semāvātı yücelden ay iden [Hū]<sup>726</sup>

Anı yıldızla günle bay iden Hū

960 Bu yiridür kıran şu üzre arı

Vü toprağdan yaradan Ādemi Hū

“[ Ve ] hüve’llezî ce’ ale lekümü’n-nücūme...”<sup>727</sup>

Viren rızkın kıamu eşyāya düpdüz

Kıamusın eyleyen pes bunlaruñ Hū

Dirilden öldüren bunları bir bir

Yine ħaşr eyleyüp eħsāb iden Hū

Vü gökden yağduran yağmur u kıarı

Ki şöyle kıatre kıatre yürüden Hū

Vü hem ol şāh-ı kevineyi bu dāra

Rasūl idüp mu’ ayyen gönderen Hū

36a 965 Dağı ħākimleruñ yigregi kimdür

Şorarlarsa bulara eydesin Hū

Bular Ħaqquñ kelāmıdur Rasūle

Buları kim didi dirseñ diyen Hū

Vü hem raħm eyleyenler yigregi kim

Dinilse diyesin raħm eyleyen Hū

<sup>725</sup> “O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratandır.” Enbiyâ 21/33, s.355.

<sup>726</sup> [Hū]: ol N.

<sup>727</sup> “Dahası, sizin için yıldızları var eden odur.” En’âm 6/97, s.152.

Sekiz uçmağ yaradan nağş iden hūb

Anı kullarına ihsān iden Hū

Yidi tamu yaradan hem ‘azābın

Kimin koyup kimin ‘afv eyleyen Hū

970 Cemī‘ işlerde Kādir ‘İzz ü ‘İzzet

Kimüñdür diseler sen di hemān Hū

Eger dirlerse ki Hū ne kişidür

Ki bunca iş ü hikmet hep işidür

Hū bir harfdür ü Tañrı bir hem adı

Eyit sen “*Kul hüva’llāhu ehad*” di

Dağı bir harflüdür pes eyleñ ikrār

Dinilsün niçe kez bu işde tekrār

Ki ya‘ nī ism-i Hū bir harfdür adı

Vü hem zātı da birdür eyle yādı

975 Dilüñde vü gönülde eyle yādın

Unitma zıkr it anuñ görklü adın

Anuñ’çün arturıldı rāhat-ı nefis

İçüñdür añla pes andan sözüñ kes

“*Kuli’llēh*” diseler ağırdı dile

Pes ağır gelmesün halı oldu bile

Qıyāmetde dağı tā ola rāhat

Dūzah<sup>728</sup> harfin aceb mi kılmasa yād

---

<sup>728</sup> dūzah N.

- Pes ekserlerse andandur bu rāzı  
‘İbâdet eyle var Hâk ola rāzî
- 980 Kāmu ismi gelür dilden dudağdan  
Eger zıkr idesin esmā’-i Hâkdan  
Gelür Hū illā cāndan irer ‘arşa  
Kim ol tā yıldırım-veş yoğ bu ferşe
- 36b Geçer ‘arşdan hemān pes tizde ānî  
Ferah<sup>729</sup> bulur kişinüñ anda cāmı  
Aña karşı ne ‘arş durur ne kürsî  
Eger dursa hemān göynür kāmı  
Pes imdi dil dudağ mı ola perde  
Kim ‘arş u kürsî durmaduğı yerde
- 985 Bu yüzden naql ider bir söz ol arı  
Kim oldur cān elinüñ sebze-zārı  
**Ķāle’n-Nebiyü’Aleyhi’s-selām “Lev-zāhāmeni’l-‘arşu le-mahāktühü  
”<sup>730</sup> didi**  
Ki ya‘nî dir Çalabumla o sultān  
Benüm ol vuşlatum vaqtinde el’ān  
Ķulağum kim ola sem‘inde anuñ  
Vü hem ismi dilümde ol Hudānuñ  
Durursa arğurı ‘arş<sup>u</sup> vü kürsî  
Göynür bir nefesle kılmaz aşşı

<sup>729</sup> ferah N.

<sup>730</sup> Lev-zāçemeni’l-‘arşu le-mahākatahū N. “Arş beni sıkıştırırsaydı onu yok ederdim.” Sözüñ kaynağı tespit edilemedi.

Budur uşta gönülden dimek anı  
Ki bir kezden münevver ola cānı

### FAŞLUN Fİ NEBİYYİ ‘ALEYHİ’S-SELĀM VE MEDĤİHİ

990 Eyā Sulţān serāyından Muḥammed  
Vü yā iy devlet ayından Muḥammed

Gözüm nūrı vü hem gönlüm sürūrı  
Cihān vechine cān iden Muḥammed

Müzeyyendür senüñ nūruñla kevneyn  
Ḥudā kevneyne ḥān iden Muḥammed

Benüm bu sırruma bunca kelāmı  
Keremden rāygān iden Muḥammed

Baña senden irişür feyz-i Ḥālık  
Vücūdum şehrine sulţān Muḥammed

37a 995 Ḳamu dertlülerüñ var bir penāhı  
Bu benüm derdüme dermān Muḥammed

### HĀZĀ Fİ KELĀM-I ŞEYḤ BĀYEZĪD-İ BESTĀMĪ RAḤME- TU’LLĀHĪ ‘ALEYHĪ

Didiler Bāyezīde bu cevābı

Dilerler kim açā bir fetḥ-i bābı

Ki yā şeyḥ sen yürürsin şuda her-bār

Buyurdı anlara ol sırr-ı ebrār

Seh’ldür bu ki balık da yürür dir

Bahāsı bir pūla şatsañ eger dir

Didiler key ‘acebdür sen hevāda

- Uçarsın şan yürürsin bir ovada
- 1000 Seh'ldür bu dahı bir kuş da anı  
İder uçar hevâda şöyle ya' nî  
Ki bir dâne için anı dutarlar  
Yâ yerler yâhû bir pûla şatarlar  
Vü hem bāngıla<sup>731</sup> kâmet arasında  
İrersin Mekkeye pes yöresinde  
Görürler tîz yine bunda gelürsin  
Namâzı bunda gâh anda kılursın  
Didi bu da seh'l işdür i yârân  
Ki bir cinnî de işler bunı el'ân
- 1005 Zihî fa'zı u zihî görklü kerâmet  
Ki kendün göre alçağ duta kâmet  
Görün ihlâş-ı hâşî nice şoylar  
Fülân eyler diyü bunlara söyler  
Arada kendüni görmez ol ulu  
Zihî sulţân-ı 'ârif yüzi şulu  
Pes andan didiler yâ kimdür er di  
Kime dinsün bugün yâ Hakk'a irdi
- 37b Bu yüzden virdi anlara cevâbın  
Pes andan bildiler naklüñ şevâbın
- 1010 Ki ya' nî oldur er bil bu tabîbi

---

<sup>731</sup> bāgile N.

Kim ola H̄aḡ Te‘ālādan naṣībī

Nedür ma‘nāsı anuñ eydem anı

H̄aḡa vaşl ola anuñ anda cāmı

Aña ‘irfān olur ol demde ḡaşıl

Ebed ‘azl olmaz andan olsa vāşıl

Vilāyetden kişi ma‘zül olısar

Evet ‘irfānıla çüñkim ḡolısar

Aña yoḡdur cüdālīḡ ol kemāle

Anuñ‘çün lāyīḡ olmuşdur cemāle

1015 Vilāyetden eger ‘azl olmasa er  
Görüñ Bel‘am-ı Bā‘ur Barsisā ger

İçeydi cām-ı vuşlatdan ger anlar

Gider miydi ĩmānsuz iy yārānlar

Uçarlardı olar da ide pervāz

Evet açılmadı anlara bu rāz

Bu lāyīḡ mı H̄udāya açā rāzın

Yine merdūd ide pes azın azın

Alup anı vire kendün be-ma‘nā

Pes artuḡ ayrulīḡ olmaz o cāna

1020 Çü sevdi diledi Ma‘būd o ḡulı

Anuñ menzilde dostā irdi yolu

Bu maḡlūḡ işidür ḡāh seve ḡāh red

O ḡazretde bu olmaz añla iy merd



O bilmez mi öñin şöñin kişinüñ

Ki şöñra ide ‘ aksin bu işinüñ

Vilāyet taşradan da şunısarlar

Bu halk anı nihāyet şanısarlar

38a

Maķāmı var anuñ da irse çün er

Olur ol iş aña şol dem muķarrer

1025

Ki qorlar anı bir emre bir işe

Zire ol fi‘ le anuñla irişe

Ne emr olsa aña ol olur ālet

Velī andan ötedür işbu hālet

Olar havfdan hüz<sup>ü</sup>nden ola sālīm

Qıyāmet günlerinde iy mesālīm

Evet bunda emīn olmazlar aşlā

Hudā mekrinden anlar ire faşla

Olurlar mekr-i şeytāndan berīler

Oları qanda bilsünler geriler

1030

Hüz<sup>ü</sup>nsüzdür olar anda vü illā

Emīn olmaz Hudā mekrinden aña

Budur uşta nişān ol naķle şāhid

Buyurmuş kudretinden Ferd-i Vāhid

**Qavluhū Te‘ālā “E-lā inne evliyā’e’llāhi lā havfun ‘aleyhim ve lā-  
hüm yahzenūn”<sup>732</sup>**

<sup>732</sup> “Bilesiniz ki Allah’ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.” Yunus 10/62, s.232.

Ḳavluhū Te‘ālā “ ...fe-lā ye‘menū mekra’llāhi ille’l-ḳavmū’l-  
ḥāsirūn”<sup>733</sup>

FAŞLUN Fİ BEYÂN-I ESMÂ’U’LLÂH[İ] ‘ALÂ NEV‘AYN  
ZÂHİRÜN VE BÂTİNUN

Mefâ‘îlün / Mefâ‘îlün / Mefâ‘îlün / Mefâ‘îlün

Eşitgil Ḥaḳ Te‘ālānuñ beyân idem bu yâdından

Çü nûş itseñ bu ‘irfânı ḳanasın dâdı dâdından

Giresin def‘-i meydâna ḳoyasın başı çevgâna

Bu fūrḳatden yûrek yana ‘ayân ola çü yâdından

Bu yolda niçeler yandı cigerler eyleyüp biryân

Gel imdi sen de ol giryân urasın zülfi dâmından

1035 İki dürlü-durur ismi eşit terk eyle bu cismi

Biri zâhir biri bâtın görüñ uş naḳl-i yâdından

38b

Ki ya‘nî âşkâre<sup>734</sup> biri biri gizlüdür iy arı

Gel imdi<sup>735</sup> istegil anı bu esmâ’ vü şıfâtından

Şıfâtından eger toḡsa ḥaḳîḳat güneşi şem‘i

İrişdürür hemân sem‘i anuñ ol ‘âlî zâtından

Diyem ol ism-i Tâhirden kim Allâhdur mezâhirden

Vü hem Raḥmân Raḥîm Ḳahhâr budur añlañ murâdından

Evet gizlü adı Hûdur ki bu ‘uşşâḳa bir ḥûdur

İçerseñ bir içim şudur ger olmazsañ ma‘âdından

<sup>733</sup> ve-lā ye‘menū mekra’llāhi ille’l-ḳavmū’l-ḥāsirūn N. “Ziyana uğrayan kavimden başkası Allah’ın tuzağından emin olamaz.” A’râf 7/99, s.177.

<sup>734</sup> Kelimenin aslı “âşikâre”dir.

<sup>735</sup> imdîn N.

1040 Bular pes Evvel ü Āhir daḡı Bāḡın u hem Zāhir  
Gelür Ṭayyib ü hem Ṭāhir bu insānuñ nihādından  
‘Azāb da iki dürlüdür ü zāhir hem de gizlüdür  
Bu sözler yolu izlüdür dilerseñ ol maḡāmından  
Vü ni‘ met de iki dürlü biri zāhir biri gizlü  
Ḳanı ol bir şirīn sözlü ki naḡl ide bu bābından  
Ḳulaḡ ḡut naḡline yārā beyān itsün bu bī-çäre  
Ola bu derde hem çäre çün ‘aks ola bu tābından  
Bu esrāruñ me’ābından u hem anuñ şevābından  
Oḡıyup-van anı ben hep kim ol ḡüsn-i kitābından

### FĪ BEYĀN-I TAFSĪL-İ ESMĀ’U’LLĀH TAFŞĪLEN VE TAFZĪLEN

#### FĪ Baḡr-i Ḳasīr

#### Mefā’ ilün / Mefā’ ilün / Fe’ ulün

1045 Pes andan bil kim ol Allāh Te‘ālā  
Ne der ḡullarına Cellen ü A‘lā  
Ḳulum sen āşikāre ismüm it yād  
Vü hem zāhir günāha tevbe it yat  
Senüñ zāhir günāhuñ eyleyem ‘afv  
Saña andan olunmaz aḡlā hīç ḡavf  
Vü hem zāhir ‘azābumdan berī ol  
Baḡışlayam ḡamusın uş budur yol  
Virem zāhir ne‘āyimden pes ol şād  
Gel imdi eyle sen bu işe bünyād

39a 1050 Vü ger gizlü adum çün oḡıyasın

Vü hem gizlü işe tevbe kılasın  
Geçem gizlü yazuğundan hemân dir  
Dağı gizlü ‘azābumdan da bir bir  
Virem saña o gizlü ni‘ metümden  
‘Aṭā idem kemāl-i himmetümden  
Ki zāhir ni‘ meti bu ola anuñ  
Bu zāhirde olan na‘ m-ı cinānuñ<sup>736</sup>

- Vü hem sağlıq oğul kız māl ü emlāk  
Nefes virmeg ü almaq ṭūn u eflāk
- 1055 Kim andan nef ‘ ider insān be-her-ān  
Güneşdür ay u yılduz kar u bārān  
Bular hep ni‘ met olmışdur bulara  
Nazar eyle yā bu ağan şulara  
Vü olur āhiretde cennet ü ḥūr  
Vü hem tāk u Burāk ḥulle kemer nūr  
Serāy u köşkler ü enhār u ni‘ met  
Olur bākī ḡinā vü hem ḡanīmet  
Ki gözler görmedük ‘ aql itmez idrāk  
Ne yüzdendür bulunmaz aña işrāk
- 1060 Evet gizlü olan ni‘ met nedür gör  
Diyem ol naqli kim cān ola mesrūr  
Anuñ kudret cemālidür ü rāzı

---

<sup>736</sup> “Na‘ m” kelimesinin aslı “nimetler” anlamına gelen “ni‘ am”dır.

Vü hem esrâridur hem ola razî  
Vü hem bil Hâk Te'âlânûñ her ismin-  
Den itmişdür eşer kıllarda kısmın  
Eşer vardur bularda her bir ada  
Anuñla ireler bunlar murâda  
Eşer olmasa andan buña yârâ  
Ne yüzden ola maḥlûk âşikâre

- 39b 1065 Bu zâhir ismi Allâhdur mu'ayyen  
Nedür andan eşer âdemde 'ayân  
Bu râz insân vücûdından görünür  
Bu insân pes o ma'nâdan bürinür  
Bunuñ ma'nâsı oldur añla rûşen  
Kılınsun gönlüñ evi bâğ-ı gül-şen  
**Men lehü'l-ḳudrete 'ale'l-iḥtirâ' i<sup>737</sup> ya' nî budur kim**  
Pes ol-durur kim aña yite ḳudret  
Yaratmağa ki şudan naḳş-ı şüret  
Vü yokdan var ide hem varı ol yok  
Kimin az eyler uş pes kimisin çok
- 1070 Nenük gibi şüretler yaradur ḥüb  
Kimin çirkîn kimin gâyet de maḥbûb  
Ki vaşfindan anuñ 'âciz ḳalurlar  
Nazardan 'âşıkuñ gönlin alurlar

<sup>737</sup> "Yaratmaya kimin kudreti varsa..."

Kimini beñzedürler aya anuñ  
Kimin dirler güneş yüzlüsi cânuñ  
Anuñ hod hüsni gör ki ne olupdur  
Kim ol aya nicesiyle urupdur  
Anuñ odından ay havf niķābın  
Çeküpdür yüzine perde ‘ iķābın

1075 Güneş pervānesidür ol çerāguñ  
Yaķīnidür pes ol her bir ıraġuñ  
Vü gül luḫfından anuñ gör bu ḫāli  
Diken etegine sığındı ḫālī  
Geyigüñ cigeri uş fürķatinden  
Hem anuñ daḫı zülfi ḫasretinden  
Göbeğinde olur ḫan baķ bu işe  
Ki tā zülfi ḫoķusından erişe

40a Çün irse misk olur işbu ‘ aceb mi  
‘ Aceb olmaz demek kim bu ‘ aceb mi

1080 Bu teşbīhler kim aya güne dirler  
Yā ġayrı nesneye kim beñzedürler  
Ḳayırmaz kim ḫılurlar bu mişāli  
Dilerler bulalar andan vişāli  
Vü ammā bu ḫadīşüñ ma‘ nīsinde  
‘ Aceb sözler dimişler diñle sen de  
Ki peygāamber buyurmuş bu kitābı  
Kitābından görünür ‘ ışķ tābı

Budur pes ol adīs olmış iřāret  
Görinür size bundan çok beřāret

**Ķāle'n-Nebiyü 'Aleyhi's-selām "...[fe-]inna'llāhe ħalaĶa ādeme 'alā  
řūretiĥi "** <sup>738</sup>

**Ve Ķāle 'Aleyhi's-selām fī ħadīs-i āĥar "[ İna'llāhe ] ħalaĶa'l-inřāne  
'alā řūreti'r-Raĥmāni "** <sup>739</sup>

- 1085 Didi ol ser-ver-i ma' nī bu rāzı  
ĤaĶīĶat ol bilür ol Bī-niyāzı  
Yaratdı ādemi Tañrı Te' ālā  
Ki kendü řūreti üzre ol A' lā  
İki ma' nīye eyler bu delālet  
Bunu bilseñ gider senden melāmet  
Ki kendü řūreti üzre dimekden  
Ki ya' nī bu řūredür bu emekden  
Bu zāhirde ki Ķılmış naĶş-ı řūret  
Ezelde ' ilm şehrinde be-Ķudret
- 1090 Bu naĶş üzreydi böyle Ķıldı yine  
Bu söz insāna maĥşūřdur bu dine  
Pes ol da geldi rāst anlar sözine  
Budur ma' nī diyenler söz özine

**40b** Vü hem bu yüz dedi geldi bu yüze

<sup>738</sup> "Muhakkak ki Allah, Ādem'i kendi sūretinde yarattı.>"; Canan, C.10, s.287-288, Hadis No: 3843.

<sup>739</sup> "Muhakkak ki Allah, insanı Raĥmān sūretinde yaratmıştır." Söz, İbn Arabī'nin el-Fütuhāt eserinde geçmektedir. İbn Arabī, bu sözle ilgili olarak "Hadisçilere göre sahih olmasa da keřf yoluyla sahihtir." ifādesini kullanmıştır. Uysal, "Tespit ve Yorum Bakımından Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilaflı Haberler", s.224.

Nazar eyle bu kez ikinci söze

Niçenüñ ‘ilmi ya‘nî buña irdi

Dimeñ şūreti üzre böyle dirdi

Vü ger Hâk şūretine olsa maḥşūş

Hādīşūñ ma‘nīsin eyleñ tefahḥuş

1095 Bu yüzden ola ta‘biri pes anuñ

Diyem aşlın eşit naḥlin beyānuñ

Bu sözden bil murād Hâk şūretidür

Bularuñ ma‘nisi uş şūretidür

Ki ya‘nî ism-i Allāh şūretidür

Bu bil ol Hâk Te‘ālā mürvetidür<sup>740</sup>

Şular kim olmadı sālīk bu yola

Olaruñ bilmesi pes ancak ola

Velī bu ehl-i ‘irfān gör ne derler

Bu lafzuñ nazmına naḥş idedürler

### FAŞLUN Fİ BEYĀN-I ḲAVLÜ’Ş-ŞĀNĪ VE HÜVE’Ş-ŞAḤĪḤ

1100 Yaratdı ādemi ol Ferd-i Hālīḳ

Pes oldur ‘arş u kürs eşyāya fālīḳ

Nitekim lafzatu’llāḥ bir elifdür

Vü bir he’dür eşit kim ne laḥīfdür

Vü ādem şekli daḥı eyledür dir

Ne yüzdendür olınsun uşta taḥrīr

<sup>740</sup> Kelimenin aslı “mürüvvet”tir.



Çün âdem dursa örü başsa ol pây

Bir elin aşğa sarkıtsa iy bay

Vü bir elin kosa koltuğda kim var

Başı çün ortadan gide dir ol yâr

1105 Pes Allâh naqşına olur mişâli  
Zihî Vehhâb ki virmiş bu hışâli

Kim ol ism-i Celâle şüretidür

Ki böyle itmek ol Haq kudretidür

41a

Bu lafzuñ zâhiridür ism-i na‘ tı

Olur mażhar bu isme Haq şıfâtı

Anuñ ismine çün mażhardur âdem

Olur zâta şıfâta da ol ‘ âlem

Anuñ’çün didiler işbu kelâmı

Ki gördiler bu ma‘ nâ bu ‘ alâmı

1110 Bu da ol sırr-ı kevineyñ sözidür

Ki biz fer‘ uz o ma‘ nânuñ özidür

**Ķâle’n-Nebiyü ‘ Aleyhi’s-selâm “Men ‘ arefe nefsehü fe-Ķad ‘ arefe  
Rabbehü ”**<sup>741</sup>

Ki her kim bildi nefsin bile Rabbin

İçürdi kendüye ol devlet âbın

Bu zâhirdendür uş ma‘ nâ kelâmın

Diyem bir dem virem Haqkuñ selâmın

<sup>741</sup> “Nefsini bilen Rabbin bilir.” Hadis değıldir. Mehmet Yılmaz, s.122; Uysal, “*Tespit ve Yorum Bakımından Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilafli Haberler*”, s.225; Aliyyü’l-Kârî, s.266, Hadis No:349.

Anı kim bildürüpdür ol Hüve'l-Hağ

Yazuğlu kıllara dinse muhağğak

Bular deñleye ğāyet bu beyāna

Hele bu da yiter ger kim uyana

1115 Ki bu ādem ne nesnedür nedendür

İçi ma' nī velī taşı bedendür

Ne yüzden ulu yā ne mu' teberdür

Bu aḥvālden bular uş bī-ḥaberdür

Aña kim faẓl idüpdür Ferd-i Vāḥid

Olur ol kıpusında pes mücāhid

Açar bir gün aña bāb-ı ḥazā 'in<sup>742</sup>

Aña ma' lūm olur erkān-ı āyīn

Yine biz sözüümüz üzre geledüm

Beyān esmāsı naqlinden kılalum

1120 Ḥaḳuñ kim vardur esmāsında adı

Ki Raḥmānū'r-Raḥīm Rezzāk u Hādī

**41b**

Kim anuñ raḥmetidür şöyle ğāyet

Evet kıllarda vardur bundan āyet

Eşer olan bularda kılda oldur

Görüñ bu naqli kim ne ḥoşça yoldur

Nenük bigi yavuz işler kılurlar

Velī ol Tañrıdan mühlet bulurlar

---

<sup>742</sup> ḥazāyīn N.

Anuñla bunlara kılmaz ‘iķābın  
Götürmez aradan raḥmet niķābın

1125 Bularuñ fi‘line göre ger ol Hıķ  
Ġazāb itse ‘azāb itse muḥaķķaķ

Bu yiryüzinde bir diri cānāvar  
Ġomayaydı eşıtgil iy dil-āver

Nitekim uşıta Ġur’ān dir beyānı  
Yazuban pes nażar kıl bunda anı

**Ġavluhū Te‘ālā “Velev yū’ēḫızu’llāhū’n-nāse bi-mā kesebū mā terake  
‘alā zāhrihā min dābbetin...”<sup>743</sup>**

Ki çok kimse iñilder eyleyüp zār  
Ol ulu ḫazrete aĝlarlar anlar

Pes eydürler İlāhī Ferd-i bī-çün  
Ādem oĝlanlarınıñ yazuĝı’çün

1130 Zā‘if ḫullaruñı itme helāk sen  
Senüñdür raḥmet ü hem ḫulk-ı aḫsen

Zire kim her ḫaçan yir üzre iy yār  
Fesād artsa vü azĝun olsa ḫullar

Hemān yaĝdurmaz Allāh anda yaĝmur  
Olurlar çok ne‘āyimden olar dūr

Yaĝar eyler şuların aķmaz iy cān  
Yā bundan nice ‘ibret almaz insān

<sup>743</sup> “Eĝer Allah insanları kazandıkları yüzünden hemen cezālandıracak olsaydı, yerkürenin sırtında hiçbir canlı bırakmazdı.” Fâtır 35/45, s.484.

Ki bil ol ism-i ahh r kim a na var  
Anu n i m   fatıdur muarrer

- 42a 1135 Hel k itmek diler işbu cih nı  
Diler bunlara ahr itmek o ya' n   
  
O Ra m n adı kim var ol H d ya  
Durur ar u ki bu ahr u cez ya  
  
Buyurdı ol Te'  l  bu kel mı  
Anu n fi' linde hi  ya lı  ola mı  
  
Ki Ra m nlı   fatum olmasa ger  
Bu ahh rlı   fatum n'ideydi<sup>744</sup> der  
  
Hel k ideydi pes bunları y r   
Cih nı eyleyeydi p re p re
- 1140 Anu n bu   ik re isminu n dir  
 demde kim e er var didi tefs r  
  
Bu resme oldu r  en adri '  l   
Ki zikr itdük anu n üzre ma li  
  
Y  bu ahr" v  ayr u lu f u i s n  
Bular andan e er olmaz mı yek-s n  
  
Kim ins ndan gelür bunlar zuh ra  
Bularu n a lı var ba  işbu n ra  
  
Olar hep i sed r k l'den bu c z'e  
Evet a  üzre  arf eyle  o c z'e

---

<sup>744</sup> n'iydedi N.

- 1145 Hâkuñ var hayr u kahr u luř u hilmî  
Vü hem şabrî vü nuşkı sem‘ i ‘ ilmi  
Vü hem kudret ü vermek almak aña  
Bulardan hişşe olmaz mı yâ saña  
Vü ‘ aql u hayy u hem durmak oturmak  
Bular hep kudretinden oldı olmak  
Anuñ her biri Hâkkuñ bir şıfatın-  
Dan olmışdur eşer bâ-emr-i bâtın  
Gör imdi nice mazharsın o Hâkka  
Şuvarmışdur seni andan o sakķā
- 42b 1150 Vücûd olmak u varlık kim virilmiş  
Ki bu eşyâ kamu andan dirilmiş  
Pes olduñ âyine her bir şıfata  
Vü hem mazhar şıfâta dağı zâta  
Bu insândan zuhûr olmuş kemâli  
Görinür pes Celâl ile Cemâli  
İçüñ taşuñ senüñ ma‘ mûrdur aşla  
Saña ğaflet sebep oldı bu faşla  
Pes andan irmese saña bu haşlet  
Nite bulaydı cânuñ aña vuşlat
- 1155 Çü sen olduñ bir âlet bil arada  
Vü hem mazhar olupsın her bir ada  
Dilerse kendülikle işler işin  
Gerek senlik yüzünden yaz u kışın

Bu esbāba müsebbibdür olan yār

Kimi yār-i Cemālī kimi aġyār

Celālinden nişān aġyār olanlar

Cemāl başta Celāl ħabza tolanlar

Bularuñ iħtiyārı oldu cüz'en

Ne işlerlerse ħalk eyler ol aħsen

1160 Virür ħayra 'ivaż ŧerre cezāsın  
Bu söz ħat' eyler eŧyānuñ nizā' sın

Saña tenbīh bu deñlü kāfī iy ħay

Pes almazsañ bulardan idesin vāy

Vü ol kim gizlü adı Hūdūr anuñ

Ķulaħ dut sem' ine işbu beyānuñ

Eŧer andan olur bātında ŧābit

Bulur anı olar kim ola 'ābid

Anı görmez misiz ŧol ħorħacaħ vaħt

Ķudādan ħün ola yevmü'l-ħıyāmet

43a 1165 Ki her-bār añsa ħorħmaħ o[la]<sup>745</sup> lāzım

Gerekdi ola ol ħavfa mülāzım

Gelür gāh gāh gönülden ŧöyle bir zevħ

Ķoyar ŧıdħ u ŧafā 'ahde vefā ŧevħ

Gönülden yerlenüpdür bunlar uŧ dir

Gelür uŧta gerek olduħça bir bir

<sup>745</sup> Aрузu ve anlamı tamamlamak için metne ilāve edildi.

Eşer oldı bular hep ism-i Hūdān  
Evet sen geçmedüñ dünyevî hūdān  
Saña kuvvet virür korkduğ da yārā  
Hūdā atmaya sa‘y eyler o nāra

1170 Çü bunda her bir isminden eşer var  
Kıyāmetde de ola cümle kim var

Ki Zāhir isminüñ n’ola zuhūrı  
Kıyāmetde diyem çün ura şūrı

‘Azāb u hem ‘iķāb dürlü maķāmāt  
Şevāb u köşk ü hulle temm ü tāmāt

Evet gizlü adı kim Hūdūr iy yār  
Eşer andan ne yüzden olur izhār

Anuñ da eyleyem uşta beyānın  
Ki bu baħr-i tavīl üzre ‘ayānın

**Fİ BEYĀN-I EŞER-İ BĀTİNİ VE AĦVĀL-İ RŪ‘ YETU’LLĀH-İ  
TE‘ĀLĀ**

**Mefā‘îlün / Mefā‘îlün / Mefā‘îlün / Mefā‘îlün**

1175 Çün uçmağ ehli uçmağda qarār ide bular yārā  
Ne buyura Te‘āla’llāh ne ola işbu kıllara

Kim anda bir maķām vardur adı Dārü’l-Celāl anuñ  
Hażīre de dimişlerdür ulaşmağ’çün o dil-dāra

Diye Hağ kim bezeñ anı gele bu kıllarum ya‘nī  
Eger vaşf eylesem anı kelāma eylesem çāre

Niçe yıllar geçer olmaz kim anuñ gülleri şolmaz

Ki fāsıklar aña ʔolmaz gider anlar o gün nāra

43b

Kim andan bir varaʔ disem anuñ medħine ğam yisem

Pes andan bir çemen susam deĝer dūnyāda biñ şāra

1180

Pes andan ol Te‘āla’llāh derer mü’minleri va’llāh

Ĥiṭāb ide pes ol āĝāh bu yüzden nāsa vü dāra

**“Yā ‘ibādī teba‘ibtüm ʔalīlen fe’sterħū kebīran fe-hāzā vechi se’ezid  
leküm ebeden”<sup>746</sup>**

Diye iy ʔullarum bunda ki az zaħmet çeküp anda

Bugün çok çok bu eyvānda oluñ rāħat ĝirüñ dārā

Gelüñ uş diñlenüñ bunda ki dā’im ‘ıyş u seyrāna

Açıla şöyle her cānda pes andan revzen ol yāre

Ki her bir ismümüñ uş siz ĝörüpsiz dūnyede rāzın

Bugün hem ĝördüñüz bunda eşerden nūra ger nāra

Evet Hū bāṭın ismümdür kim ol ĝayba ta‘alluḡdur

Ki siz de umduñuz anı olup ‘ışḡumdan āvāre

1185

Benüm ĝayb zātuma ‘āşıḡ olup pes olduñuz şādıḡ

Kim oldı fi‘lüñüz ṭābıḡ irişdi uş bu esrāra

Pes ol bī-çün cemālümden ĝötürdüm perde ĥālümden

ĝörüñ uşta vişālümden diye pes anda bunlara

ĝörine şöyle ol Ma‘būd pes ol kim olısar maḡşūd

Pes oldur vācibü’l-mevcūd mu‘ayyen ola anlara

<sup>746</sup> Yā ‘ibādī teba‘tüm ʔalīlen fe’sterħū kebīran fe-hāzā vechi bāzır leküm ebeden N. “Ey kullarım biraz yorulduñuz, iyice dinleniniz(gevşeyiniz) sonsuza kadar sizi (iyilikte) ziyādeleştireceĝim.” Sözüñ kaynaĝı tespit edilemedi.



Anuñ zevk ü şafāsından u hem vech ü liķāsından  
Bulurlar ol beķāsından ebed ğarķ olup envāra  
Pes ol ‘ aşıķlaruñ hāyı geķer ‘ arşdan daķı hūyı  
Koyup Cennāt-ı Me ‘vāyı çü merhem buldı bu yara

1190 Kālurlar niķe yüz biñ yıl cemālinden olup ğayrān  
Ne hūrī aña ne seyrān getürmezler hiķ efkāra  
Kamu ol ğuşşa vü miñnet irişür āhire ol vaķt  
Sağışsuz rāhata ilķāķ olurlar irüp ol kāra  
Pes ol ğāl’çün baña ire çün anlar vara ol yire  
Vişālī güllerin dire bular çün ire ol yāre

44a

Fenā olup bular yārā beķāsıyla olup bākī  
Çü şundi şerbetin sākī ‘ aceb beñzer mi sükkāra  
Şuvara bunları ol dost şarāb-ı Lā-yezāliden  
Geçüp hūrī vü ğilmāndan irişdiler o gül-zāra

1195 Bu kez ayrıлмаğa bunlar diler mi tā ebed andan  
Heves itmek olunmaz hiķ o köşke dāra enhāra  
Bulara yine uçmağa varuñ diye pes ol Sultān  
Niķe biñ dürlü nāzıla bulara anda yalvara  
Görüñ Hū isminüñ size ne nef ‘ i olısar yarın  
Oķıñ siz de bugün anı ulaşmaķ’çün o dil-dāra

**Beyt**

**Fī Baħr-i Tavīl**

**Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün**

Çün vişālün şerbetin uş eyledüñ āb-ı zülāl

Bu şuşamış cānlara da n'ola irgörseñ vişāl

İçeler 'vaşluñ şarābın olalar mestān-ı 'ışk

Görelere kudret cemālūñ alalar andan hışāl

### FAŞLUN Fİ BEYĀN-I NİDĀ 'İ RABBĀNĪ İLE'L-ERBĀB

Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ulün

1200 Bu dünyāyı pes ol Tañrı Te'ālā

Vü hem içindekin ol Ferd-i A'lā

Sizüñ için yaratdı ol maqāmı

Muñ'e vire cennet-āsā tāmı

Ki her yilde hıṭāb eyler o Hādī

Bilüñ kendü olur ana münādī

Zihī luṭfı dā'im Sultān ki kendi

Nidā ide çün ol ān böyle dendi

Nedendür bu sever kulların Allāh

Rasülün hürmetine illā va'llāh

1205 Buyurur Cebrā'ile zü'l-me'ālī

Eşit naqli kulağūñ eyle hālī

44b

Ki sen peyk ol bularuñ arasında

İlet benden haber her çāresinde

Digil bunlara her yüzden cevābı

Ki bilsünler 'azābı hem şevābı

Vü hem Mīkā'ile ışmarlar ol Haq

Bularuñ şaqla rızqın diyü uş baq

Vü dir İsrāfīle ol şūra hāzır

- Diyüp eydür pes ol her emre kâdir
- 1210 Evet ‘Azrâ’île dir bu nidâyı  
Kim ol hâzır kamu yoğsul u bayı  
Alasın cânların kabz idesin tâ  
Ne yir kıala ne gök hep gide hattâ  
Vü ol Rızvâna eydür cenneti sen  
Müzeyyen eyle tâ kim ola ahsen  
Bularuñ’çün gelüp tâ gireler dir  
‘Aceb bunlar ider mi aña tedbîr  
Vü hem dir melege kızdur cahîmi  
Vü hem ‘aşîlere şurb-ı hamîmi
- 1215 Dağı dir iy güneş ol luğfi bî-ğad  
Bişür hâmların anlaruñ idüp dâd  
Vü hem iy ay u yılduz gökyüzün siz  
Bezeñ tâ olmaya kıullara issüz  
Bu kez Ra‘ da ider ol demde yâdı  
Hıttâb idüp pes ol Allâh-ı Hâdî  
Ekinlerin şuvarsañ bunlaruñ dir  
Görüñ uşta ne yüzden ola tedbîr  
Oluñ imdi bu sırlardan haber-dâr  
Nidâ eyle olur anlara her-bâr
- 1220 Eger ol Hâzret-i ‘İzzet keremden  
Kı seni uş bu dünyâyı haramdan

45a

Çeküp kendüye pes ol almayaydı

Kimesne hiç bu bahre talmayaydı

Ne zehreñ ola sen aña tılayduñ

Anuñ dostlığı da' v̄isin kılayduñ

Senüñ'çün oldu bunlar kamu varı

Seni kendüyiçün ol luğı arı

Nitekim Hūya hiç maħrec ulaşmaz

Diyincek dil ü hem dudak bulaşmaz

1225 Anı diyende ğayra olmaya eş

Mücerred ola kalbi çeşmi hem yaş

Hū böyle dinilür tā dosta ire

Dilüñ hūda gönül pes ğayrı yire

Gide sen olmayasın anda hāzır

Ne yüzden olasın ol dosta nāzır

Diyem uşta münāsib bir hikāyet

Teveccüh idesin ol dosta şāyed

Gerek bundan ala hişşe her ādem

Pes andan ura ol sevdādan ol dem

### FAŞLUN Fİ HİKĀYET-İ DERVİŞ-İ BAŞRİ

1230 Meger Başrada bir derviş-i şādık

Giderken bir maħalle içre bayık

Yürürken şuşadı bir kapudan ol

Gelüp şu istedi gör n'olısar yol

Çıkup bir kızcugaz şu virdi aña

Yüzin gördi çü dervîş kaldı taña

İçerken şuyı çün dūş oldu gözi

Ṭuzağ-ı zülfine dām oldu özi

Güneş gibi çü toğdı karşıusına

Segirdim şaldı gönli çār-sūsına

45b

1235

Cemāline giriftār oldu cānı

Ḳamu yağmaya virdi hānumānı

Adımın admağa kalmadı fermān

Ḥudā virsün Ḳamu dertlüye dermān

Ḳapuda düşdi kaldı mest ü hīyre

Ümīd dutdı kim ol dil-dāra ire

Ev issi hūācelerden idi ‘ āķil

Bilürlerdi anı pes cümle şār il

Görür bir kimse düşmiş Ḳapusında

İñilder zār ider uş Ḳapusında

1240

Ḳılup ‘ ışk çerisi gönlini yağma

Gehī ‘ aķlı gelür gāh ider iğmā

Ḳapılmış gönli bir maḥbūba anuñ

Diler terkin ura bu baş u cānuñ

Şorar aña ki iy dervîş nedür iş

Ki saña irdi ḥayretten bu teşvîş

Didi iy hūāce bu deñlü bilürem

Anuñ’çün derd-i cāndan yaķıluram

- Baňa bir kimse bu evden çıkup bil  
Bir içim Şu virür içdüm dir iy dil
- 1245 Bu gnlm Hya olmiŐken Һazne  
Beni yağmaladı ҡaldum Һazne  
Buňa rzi degl-ven ala gnlm  
Bir içim Őuyin pes ҡala gnlm  
Bu bzra benm yoğ iğtiyrum  
Anuğla fikr iderdm zkr-i yrm  
Őuyını vireyin gnlmi virsn  
Bu ҡavlme benm Һce ne dersin  
Benm tek gnlmi virsn gideyim  
Ol idgm Őuyını deyeyim
- 46a 1250 Kişi teŐviŐ ile girdi evine  
Ola kim  avretm olmaya dine  
 girdi ier Şordı olara  
Diler kim bula bu dermna re  
Şuyı dervişe kim virdi didi ol  
ızı eydr ki ben virdm utup yol  
Sevindi Һce n ığdı evinden  
Unıtdı anı kim geçdi ninden  
Ki ya  ni  avretinden ҡorĐdı gyet  
Şuyı ol virdi ola didi Őyed
- 1255 Zih Һce kerm mrvetl ol er  
ağıyup ҺıŐma gelmez gr o ser-ver

Ƙızı virdügi'çün aña sevindi  
Severseñ Hakkı var eyle sev indi  
Ki gördi dervîşi Hakk dostlarından  
Vü hem kendü de anlaruñ birinden  
Görür cânına minnet vire kıızı  
Görüñ eyle şınar Hakk uşta sizi  
Anı da dervîşi de şınadı Hakk  
Bu bir hikmetle olmışdur oñat baq

1260 Eger kim hātunı da virse şuyı  
Boşayup viredi çün sevdi Hüyı  
‘ Aceb sizler nite ideydi ol ân  
Ƙovarduñuz Ƙapudan şol dem el’ân  
Evet dertlü bilür dertlüyi yārā  
Degül kıızın aña bağrında yara  
O baqmaz ata Ƙona gördi anı  
Olupdur aşınā pes sevdi cânı  
Didi dervîşe hoş dut gönlüni sen  
Ki maqşūd oldu hāşıl Ƙavlüñ aqsen

46b 1265 İletdi dervîşi hammāma h̄vāce  
ÇıƘardı hırqasın bir gör ki nice  
Geyürdi aña şöhret Ƙonların dir  
Ƙızın virmeklige pes kıldı tedbîr  
Nikāh idüp kıızın dervîşe virdi  
Pes andan dār-ı halvet idivirdi

Çü dervîş el uzatdı kıza ya' nî  
Hemân ol dem çağırdı düşdi ânî  
Çü geldi ' aklı eydür kanı hırkam  
Ki bu tonlar benüm key yaqdı arkam

- 1270 Benüm eskice hırkam kanı ' aşâm  
Bu nefsün kelbini anuñla başam  
Şınacaq ' aşâmı vir tâ ki gidem  
Bu tonları vü hem ğayrıyı n'idem  
Aña kız şordı n'oldı eydüñ anı  
Didi dervîş aña iy yâr-i cânı  
Çün el şundum saña Tañrı Te' âlä  
' İtâb itdi baña gör n'ola kavle  
Hemân ün geldi Hâkdan irmedüñ mi  
Ki iy yalancı dervîş görmedüñ mi
- 1275 Nazar kılduñ çü bir kez ğayra benden  
Şalâhiyyet tonın aldum tenüñden  
Çı kardum bir nazardan çün o tonı  
Tenüñden añlamaz mısın sen anı  
Eger bir kez dahı eylerseñ uş bil  
İmân tonı gönülden ola tebdîl  
İki şakqı oldı dîvâr çıqdı gitdi  
Kız ardınca çıkar kim göre n'itdi  
Belürmedi anuñ nâm u nişanı  
Bu kez kız dökdi hasret yaşın ânî



- 47a 1280 Firākından yürek tağladı yārā  
Eşitdi anda bir ün āşikāre  
  
Ki virdüm ihtiyāruñ saña bu dem  
Gerek ğayrıya var yāhū ol epsem  
  
Senünle āhiretde bulışavuz  
Bu ağlamağa anda gülişevüz  
  
Öğitdi kız ‘ibādet kıldı Hāqqa  
Nazar kılmadı pes ayruga hattā  
  
Zihī şādık zihī ‘āşık gör anı  
Ümīd dutdı vü şabr itdi bu sānı
- 1285 Gör imdi ‘āşikuñ dostıla hālin  
Olurlar bir nazardan şöyle yalın  
  
Yā anlar günde biñ kez ola nāzır  
Hudādan ğayra hiç olmaya hāzır  
  
Olarda nice ola hil‘at-ı hāş  
Tolupdur gönli evi jeng ile pās  
  
Ayırma sen bizi senden İlāhum  
Rasülünden ü hem iy yüce şāhum  
  
Eşit bir nev‘a dahı Hūdān aḥbār  
Diyem tevḥīd yüzinden şaçam envār
- FAŞLUN Fİ BEYĀN-I HŪ MİN KELĀM-I TEVḤĪD**  
**Fī Nev‘-i Aḥar**
- 1290 Eşitgil pes şehādet lafzın iy yār  
Görün bir dürlü naḳlin uşta tekrār

Ki “*Lā ilāhe illa ’llāh*” dur ol nūr

Diyenler olalar ol lafzı mağfūr

Anuñ üzre olupdur mebnī īmān

Bulur ehli olanlar nārdan amān

On iki ħarf-durur gör n’ola maqşūd

Murād Hūdur olardan anı berk tūt

47b

Vü Ya‘ ħūbuñ da on ikidür ođlı

Çeküpdür derd ü ħasret birle Hūyı

1295 Yūsufdur on ikiden maqşūd āñir

Olupdur bu ħikāyet ħalka zāhir

Olupdur ay da on iki bu yire

Olarla bilinür pes nire nire

Ki her faşluñ şağışın bile bu nās

Anuñla farq iderler ‘ām u ger ħāş

Şevāblusı bulardan oruç ayı

Dutanlar itmeye pes anda vāyı

Muħammed hem Rasūlu’llāhda ki var

On iki ħarf-durur yā n’ola esrār

1300 Ķamusından anuñ maqşūd olan bil

Şoñındađı olan ħarfdür dir iy dil

On iki baħşdur insānuñ vücudı

Ki tā kim kıla Sulţāna sücudı

Yidi a‘ zā vü beş ħisdür ħamudan

Göñüldür maqşūd oldur bu nümūdan

Bu lafzuñ hem gönüldür yiri dā'im

Olursañ ger eger hıfzında kâ'im

On iki harfdür ammā noqtası yoq

Birinde de bulardan eksük artuq

1305 Muḥammed hem Rasūlu'llāh kelāmı

Bu da bil on ikidür ve's-selāmı

Önüñde noqta yoqdur hiç birinde

Ne var pes añlañ anuñ tedbīrinde

İşāret añadur ma' nī yüzinden

Ki bunlar arıdur noqta tozından

Diyenler gönli de hem ola arı

Ki ya' nī şek tozından ide yārī

48a

Kekez bulmışsız ammā bunu uş siz

Anuñ'çün qādrin anuñ añlamazsız

1310 Açılsun gözüñüz hey irdi ölüm

Ki şoñra acınursız dir bu gönlüm

Hiç aşşı eylemez şoñra acınmaq

Bunuñladur size nārdan qocunmaq

Bunuñla bulunur imān u İslām

Buña maḥşūşdur añlañ dīn-i İslām

Daḥı bir dürlü nev' in eyleyem yād

Çü buña lafz-ı tevḥīd eyledük ad

**FAŞLUN Fİ BEYĀN-I KELĪME-İ TEVḤĪD**

**‘Alā Baḥr-i Ṭavīl**

**Mefā' ilün / Mefā' ilün / Mefā' ilün / Mefā' ilün**

Görüñ Cibril Emini'llāh ne yüzden qorqar Allāhdan

Anuñ'çün qadri 'alidür anuñ'çün qorqar Allāhdan

- 1315 Ki şunca kuvvet ü şevketle ditrer eşidüp anı  
Qulaq dutar ne emr ola eşidüp duta[r] Allāhdan  
Be-gāyet qorqudan ditrer vücudın ditremek örter  
Qanı ancılayın göster ki bir qul qorqar Allāhdan  
Şu heybetle şalābetle vü hem ol arı hidmetle  
Durup heybet hicābında ne resme ditrer Allāhdan  
Görüñ ol ditremekden Haq ferişte yaradur yüz biñ  
Dururlar qarşu uş şaf şaf hayā eylerler Allāhdan  
Bular'çün şaf çeküp qarşu durur el bağlayup yāre  
Qulaq dutarlar ol yüze ne fermān ola Allāhdan
- 1320 Haquñ fermānına bunlar qomışlar cānıla cānlar  
Ki her lahza olur bunlar yaratmaqlıq pes Allāhdan  
Qaçan kim ditrer ol arı hemān halk ider ol Bārī  
Tazarru' ide yalvarı kerem isterler Allāhdan  
Bularuñ tesbihi "li'llāh" ki "Lā ilāhe illa'llāh"  
Bu yüzden olur ol her-gāh görüñ naql ider Allāhdan
- 48b Bularuñ zikrinuñ nūrı vü hem dir niçe biñ hūrī  
Ki her kim diye bu nūrı 'aquadur aña Allāhdan  
Ganimet gör bugün zikri gidergil bu 'abeş fikri  
O cennetden aqan neħri virilsün saña Allāhdan
- 1325 Cihān cümle senüñ olsa ki saña çün ölüm gelse

Ꞑamusından geꞑerdüñ t̄iz çü destür olsa Allāhdan

Ki bir kez dimege anı degül kim iki kez ya' n̄i

Evet destür aña ꞑanı virilmez destür Allāhdan

Añuñ imdi pes ol günü idüñ yār özine bunı

Feriştehler sevüp seni dilerler raḥmet Allāhdan

**FAŞLUN Fİ BEYĀN-I EHLİ'L-ḐUBŪR VE NĪDĀ 'Ī MELĀ 'İKE  
'ALĀ EHLİ'L-ḐUBŪR**

**Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ulün**

Gelürler her şabāḥ iki ferişte

Dinilsün uşta anlar da ne işte

Gür-istān üzre inerler dururlar

Bularuñ bir bir aḥvālin görürler

1330 Nidā ider bular iy pādişāhlar

Ki sizden ancalar eylerdi āhlar

Vü iy sulṭānlar iy begler bulara

Nidā eylerler anlar āşikāre

Vü hem iy ḥāş u 'ām pes cümle nāsa

Eger bir bir disem gelmez ḑıyāsa

Ḑoduñuz taḥtuñuz hem evlerüñüz

Daḥı seyrānuñuz hem evlāduñuz

Ḑanı ol māl ü mülk hem işlerüñüz

Daḥı hem ḑavmüñüz hem eşlerüñüz

1335 Oḑuldan ḑızdan atadan anadan

Vü hem bunca ḥuzūr u hem ḑınādan

Bulardan ayrılup uş gürdasız siz  
Esir olup yalıñuz şöyle işsüz

49a

Yılan çıyan ‘aķārīb sinüñüzde  
Yuva itmişler anlar sineñüzde

İ gül yüzlü benefşe saçlu maħbüb  
İ ‘anber koķulu iy ķadri mergüb

İ beñlü yüzlü kara gözlü ma‘ şuķ  
Ķarınca yir seni üstüñe üşüp

1340

Şalınup nāzıla yirde yürürken  
Ki mihrüñ aya güne ta‘n ururken

Bular böyle didükden şöñra iy yār  
Nidā eyler bulara yine tekrār

Ki hiç Tañrı ķatında ħācetüñüz  
Diñüz var mı bilelüm anı uş biz

Ķamu bir kezden eydürler cevābı  
Umarlar çağrışup anlar şevābı

Bular hep ħāl diliyle dir İlāhī  
Ki şöyle derd ile eylerler āhı

1345

İlāhī māl ü mülk ü şehr-i ruzı  
Zirā‘ u ħil‘ at u hem ķış u yazı

Gerekmez illā iy Sultān-ı ‘ālem  
Budur maķşūdumuz va’llāhu a‘lem

Ki bir kez bize destūr vir ola kim  
Dilümüz bir kez Allāh diye tā kim

Senüñ görklü aduñ bir kez bu dile

‘Aṭā eyle şevābın dağı bile

Çü Hāzretten cevāb ire olara

Ki yođ destūr size dine bulara

1350 Şu dem kim vardı fırsat dimedüñüz

Bunuñ kaydın öñinden yimedüñüz

İ bed-bahtlar dinile bunlara pes

Size yođ destūr ol sözden dilüñ kes

49b

N’içün dine bed-bahtlar olara

Nidā ḥod ‘āma ḥāşaydı bulara

Havāş ḥod eyledilerdi ‘ibādet

Olara irdi’di Hāđdan sa‘ādet

Evet eyleydi evvelden nidāsı

Velī kimler içündür bu ğidāsı

1355 Temennā eyleyenler ismin anuñ

Yirin bulmadı rāḥat anda cānuñ

Olardur eşkıyādan ehl-i ğaflet

‘İbādet itmeden itmişdi ‘uzlet

Çün irdi ḳabre yođ nūr oldu nādim

Diler Allāh dimekden ola ḥādim

Anuñ’çün didiler bed-baht budur söz

Çü gitdiler fenādan içmeyüp göz

Evet anlar kim itmişdür ‘ibādet

Bu ḥūyı kendüye eyledi ‘ādet

- 1360 Olar ister liķāsın pādişāhuñ  
 ubūrdan aşr olup ol yūce şāhuñ  
  
 Bular anı diler dirler bulara  
 Yaķındūr vaşl olursız uşta yāre  
  
 Anuñla eglenūr oldur ğidāsı  
 Bularuñ işbu yüzdendūr nidāsı  
  
 Olar dost dir bular dūnyāya tālīb  
 Gelüp ide ‘ amel nūr ola ğālīb  
  
 Olar’çün dirler uş bed-baht bu yāda  
 Vū hem dirler ‘ itāban bu nidāda
- 1365 Eyitmezdi dilūñüz aşlā perhīz  
 ‘ Abeş sözden dimezdi bunı herġīz  
  
 Bugün bunda ki yoķ destūr bu yāda  
 Ne hoş müştāk olupsız siz bu ada
- 50a Gel imdi iy arındaş añ o ğünü  
 ‘ İbādet eyle aķa dün ü ğünü  
  
 Dilūñde Hū di hem albūñde di Hū  
 Ki tā vaşl u vişāle ilede Hū  
  
 Görūñ Maşūr ne deñlü didi Hūyı  
 Ki dilde vū ğönülde buydı hūyı
- 1370 Anuñ’çün tıldı ğönli nūr-ı Hūdan  
 Vū cūş itdi o raħmet baħri Hūdan  
  
 iķāb irdi pes anuñ sırrına çün  
 Kim iy allāc didi ol Ferd-i bī-çün



Dilũn Hũyı Şu deñlü didi Һattā  
Arındı gñnlũn evi Şöyle kim tā  
Çü bizden ğayrıdan pāk oldu ol dil  
Hemān Һoldı bizümle Şöyle bilgil  
Dilũn çü zikrümüzden oldu arı  
Saña irdi bugün uş fazl-ı yārī

1375 Ki sen tek dur “*Ene'l-Hağ*” diyelüm biz  
Dilũnden uş senũn tā ola bu tīz  
“*Ene'l-Hağ*” sözi çün Һağdandı iy yār  
Nedür ManŐūra suç öldürdi bunlar

Cevābı oldur anuñ bu su ’āle  
Ki Őāyed iresin sen de o Һāle

Kaçan kim pādiŐāhlar bir ğedāyı  
Evine oğısa kılssa nidāyı

Ķonuğ olsa yā kendü ol ğulına  
Gerekdür imdi pes anuñ yolına

1380 Güci yitdükçe ni’ met yāĥũ ğurbān  
İde tā kim ire ol derde dermān  
Çü Sulĥān-ı selāĥinũn Şi’ārı  
Ki ya’ nī raĥmeti sevgüsü arı

**50b** Ķonuğ oldu çü ManŐūr gñnline ol  
Düşer aña ziyāfet<sup>747</sup> eylemek yol

---

<sup>747</sup> ziyāfet N.

Didi ol dost bizüm için bu dâra

Ki neñ var didi qurbānlıq o yäre

Eyitdi kim İlähî n'ola bende

Ki bir aruq tenüm var uşta tende

1385 Eger lâyıq ola iy cāvidānî

Senüñ ' ışkuñda qurbān idem anı

Pes olsun dāstān işbu cihāna

Çü tıldı nūr-ı ' ışkuñla bu hāne

Hemān-dem oldı qurbān ol yegāne

Olupdur dāstān iki cihāna

Hākuñ yolında cān baş gördi minnet

Gerekdür idevüz uş biz de himmet

Bu deñlü kılduğında sonra Manşūr

Anuñ bir nesne göñlinden gezer gör

1390 Edeblerler anı ol demde fi'l-hāl

Göñüldendi hemān yoq eyleye qāl

Alup Manşūrı çün dâra giderler

Çün anlar bu işe bünyād iderler

Giderken bir kişi gördi taraqlar

Yunar qomış ki şatmağa yaraqlar

Qutu üstinde qomış gördi anı

Giderken ide qurbāna bu cānı

Nazar kılduğı dem pes aña Manşūr

Hemān bî-ğod olup düşidür ol nūr

- 1395 Çün ‘aqlı geldi şordılar pes anı  
‘Aceb gözüñe ne görindi ya‘ nî  
Eyitdi göñlüme ‘ucb oldı ‘arız  
Ki biz uşta bugün ol dosta yârüz
- 51a Ki işbunca ħalā’ıķ arasında  
Niçe ‘uşşāk yürekler yarasında  
Bugün Allāh Te‘ālā Ĥazretine  
Ki lāyık olan anuñ ħudretine  
Senüñ cānuñdur uş ħurbān olan dir  
Bu yüzden ħıldı göñlüm uşta tedbîr
- 1400 Öñümden geçdi çünkim bu bahāne  
Baña ol dem çağırdı işbu şāna  
Kim iy Manşūr şaķın kendüñi görme  
Baña baķ ‘ibret al ol sözde durma  
Aġaçlar arasında ben bir ulu  
Aġaç idüm eşit iy yüzi şulu  
Çün ārzū eyledüm ħūblar vişālin  
Kim ‘ışķ-bāzlıķ idem zülf-i ħışālin  
Bu sevdādayken uş bir kimse geldi  
Hemān ol dem eline balta aldı
- 1405 Depemden kesdi baġrum deldi bir ip  
Daķup aldı sürür virmez amān dip  
Alup bāzāra geldi bir zamān uş  
Bıraķdı bunda yatdum ħoş nā-ħoş

Gelen geçen başardı yüzüme dir  
Niçe müddet bu resme oldu tedb̄ir

Pes andan Őoñra ‘ ışk bıçkusıyla  
İki biçdiler irdüm aña Şöyle

Hem andan p̄are p̄are toğradılar  
Çün anlar baña bunda uğradılar

1410 K̄amu egrüm giderdiler bedenden  
Eyegü eyegü dildiler andan

Bu cümle ağırdan Őoñra ki çekdüm  
Yonıla yonıla uş bunda çökdüm

51b

Niçe derd ü belā miñnetle toldum  
Kim āñir ušta üşbu h̄ale geldüm

Dañı bilmez-ven anı n’ola bu iş  
Çekür-ven uş bu resme Şimdi teşv̄iş

‘ Aceb bir h̄üba mı uğraya başum  
Yāñūd bir zişte mi pes aña yaşum

1415 Çü ben bir mañlūk ‘ ışkından bu deñlü  
Belā gördüm ki didüm öñlü Őoñlu

Yā sen ol H̄ālīk ‘ ışkından ne gördüñ  
Kim‘ ucb eylersin iy cān bunda durduñ

Baña andan di kim irdi bu h̄alet  
Ki her Şeyden irer haññāñi ālet

Saña her Şey nañih̄atdur gözüñ aç  
Bu fāsīd endiñşeden sen yürü kaç

- ‘ Aceb neye şalınursın idüp nāz  
Gidersin sine ʔođrı uşta az az
- 1420 Neye irdüñ cihānda faħr idersin  
Bilürseñ yine saña ƙahr idersin
- Eger şekker götürseñ şöyle biñ yıl  
Anuñ zevƙi bulunmaya[y]dı bilgil
- Ki bir dem yiyesin andan pes añla  
Nedür ma‘ nā eşit bilmezseñ ağla
- Eger yüz biñ kez Allāh diyesin ger  
Anuñ zevƙi bulunmaz bu muƙarrer
- O deñlü kim göresin anı bir kez  
Naşīhatdür bular ger çoğ u ger az
- 1425 Hāƙuñ sırrı ƙamu yirlerde gizlü  
Teveccüh ƙıl pes olma ikiyüzlü
- O Şeyhî Şiblî dir evvelki hālde  
Biraz Allāh dise ger ol maħalde
- 52a** Ƙoyardı ağzına şekker pes anuñ  
Çün āħir hāliline irdi bu cānuñ
- Kim Allāh dise taşlarla atardı  
Urup ƙovup birin bire ƙatardı
- Didiler ol zamān luţf ney’çün itdüñ  
Yā şimdi ‘ unf ne’çündür aña gitdüñ
- 1430 O ğaflet ‘ āleminde[y]düm ben ol hıyn  
Gelürdi hoş ƙulaƙ eşitse adın

Çün irdüm şimdi vuşlat ‘ âlemine

Ḥuzûrında utanur-van ki dine

Eyitmek yâ eşitmek anuñ adın

Budur pes ol maķāma uşta āyīn

Nitekim bir kişi sulţān atından

Iraķ olsa pes anuñ ḥazretinden

Adın eydebilür çün gelse yaķīn

Ne zehre ola kim zıkr ide adın

1435 ulaġuz kişiyeye menzil’çün olur

Çü menzil ola ḥāşıl gör ne olur

Aña ‘ ışķdur ulaġuz andan öte

Çün ‘ aşık menzilin ol yirde tuta

Virür cānāna cānın irmege ol

Çü cānlar cānına irişe pes yol

Pes anda cān ne işe geliserdür

Çün ol cānān eline alısardur

Gider cān ismi cānāna irince

N’ider kendün çün ol kendün virince

1440 Anuñ aşıla urmaķdan nedür iş

Diyem anı çün oldu saña teşvīş

Murād bundan edeble<sup>748</sup> ola dinmek

Çün ol ḥāzır gerekdür kim utanmaķ

---

<sup>748</sup> edeple N.

52b

Degüldür bu ki Allāh dimeye ol

Evet her bir maḳāmda ola bir yol

Olaruñ zikri oldur ola ḥāzır

Şu vaḳtin kim o ḥāle ola nāzır

Sükūnetdür pes anlar eylemez ḳāl

Ne deñlü kim aña fetḥ ola ol ḥāl

1445 ‘Avām ol ḥāle lāyık dimez Allāh

Anuñ’cün taşıla urur ol āgāh

Olur bir dem ki dinmez anda Allāh

Hemān taşra düşer pes dinse va’llāh

Yine bir vaḳt olur kim diye ismi

Bulur zirā o demde cān bu cismi

Gelür çün kendüye zıkrı ide Rabbin

Çün içdi ol arada vuşlat ābın

İ Ḥüseynī bu gizlü naḳlı tāb<sup>749</sup> it<sup>750</sup>

Evet bunlar olur ‘uşşāḳa te’kīd

**Beyt**

**Fī Baḥr-i Ṭavīl**

**Mef’ülü / Mefā’ilün / Mef’ülü / Mefā’ilün**

1450 Cūş itdi gönül yine deryā-yı vişāliden

Çün sāḳī ḳadeḥ şundı ol āb-ı zülāliden

Āşüfte dil-i ḥaste dost zülfine dem-beste

<sup>749</sup> tāp N.

<sup>750</sup> id N.

Der leyl ü nehâr zârem ol hûb-ı Cemâliden

## FAŞLUN FÎ BEYÂN-I AHVÂL-İ HÛ VE MUĞABBETİHÎ

Mefâ' ilün / Mefâ' ilün / Fe' ulün

Benüm bu derdüme dermân olan Hû

Vücûdum şehrine Sulţân olan Hû

Beni bu ġayrı sevdâdan iden dūr

Sevisi gönlüme mihmân olan Hû

Ėamu yaġma iden varlık hayâlin

Vü hem bu cânuma cânân olan Hû

- 53a 1455 Beni ol ' ilm şhrinden bu dâra  
Muğabbet birle luţfından şalan Hû  
Vü hem zerrât u eşyâya o ġâdir  
Ki ġudret birle ' ilminle tolan Hû  
Anuñla benem ansuz yoġ bu varum  
Baña vü cümle vara var olan Hû  
Yanaram ' ışġıla derdinde dâ'im  
Beni âşüfte vü ġayrân ġılan Hû  
Ėişi kim ma' şūġından ola ayru  
Ėılur ol derd anı ol demde şayru
- 1460 Vü anuñ vaşlına ġün olsa tãlib  
Olur sevdâsı pes gönlinde ġãlib  
Göyünmekde olur dâ'im ol ' âşık  
Taleb üzre muğabbet üzre şadıġ  
Ki bir muţrib göre oġır ġatına



Anuñ'çünkim binüpdür ' ışk atına

O maħbūbuñ cemālī vaşfin iy yār

Düzüp nazma dedürdür eyler ol zār

Boyn gāh beñzedür serve pes anuñ

Olur ħayrān görür vaşfin o şānuñ

1465 Saçın eyler benefşe yañağın gül

Gözin bādem olur kendüsi bülbül

Çün ' aşık iĉerü gire ĉapudan

Döger muṭribi redd eyler ṭapudan

Geçer ma' şūĉ ĉatına ide ' işret

Bu temşīlden sen ol esmāyı fikr et

Pes andan muṭribūñ ne ola sözi

Çü ma' şūĉ ' arz idüp gösterdi yüzi

53b

Çün ' aşık ola ĉullar ol İläha

Hemān uğrar olar derd ile āha

1470 Ne deñlü ola fürĉat ' āleminde

Yanar düter ü ağlar her-deminde

Dili muṭrib olur anuñ o Ĥāna

Ki başlar dürlü dürlü ol beyāna

Anı zıkr eyler esmāsın ider yād

Laṭīfün yā Cemīlün diyüp ol ad

Çalap çün luṭf idüp ala niĉābın

Anuñ göñli gözinden bī-' iĉābın

Tecellâ kıla ol vaşl ola hâşıl  
Hemân gönli dile emr eyler iy dil

1475 Sen artuğ söyleme ğarğ-ı cemâlem  
Anuñ vaşlı yüzinden pür-kemâlem

Mağâm-ı intihâdur<sup>751</sup> bu merâtib<sup>752</sup>  
Ki her kim ola bu ‘ irfâna râtib

Vü ol kim özenür dili beyâna  
Bilen anı nedür pes işbu ma‘ nâ

Dili özendügi zikrinedür dir  
Anı bilmeklige çün ide tedbîr

Çü bulsa tutilur dili budur sır  
Cevâb olmaz pes andan ide taqrîr

1480 Nişânı bî-nişân vaşfı gibi vaşf  
Tutilur dili ol yerde tutan şaf

Kaçan Tañrı Te‘ âlä sevse kılın  
Anuñ sevgüyle alur gönli ilin

Bırağur sevgüsin gönline anuñ  
Pes oldur maṭlabı kim işbu cânuñ

İderken zikri ol fikre getürür  
O fikri anı görmege yetürür

**54a** Budur ma‘ nâ tutilmağ pes lisânı  
Haber virmez yâ hayrân ola cânı

<sup>751</sup> mağâm-ı intihildür N.

<sup>752</sup> merâtib N.

- 1485    Kaçan kim dilese sultân bil anı  
          Ki bir menzile vara anda ya' nî  
  
          Virür ferrâşın evvel ol maqâma  
          Ki tâ sultân duta ol yirde kâme  
  
          Süpürür arıdur tahtın düzeldür  
          Gelinek bula pes ol demde hâzır  
  
          Çün ol Sultân-ı tevhid dileye dir  
          Gele bir kulımuñ gönline ol Bir  
  
          Aña evvel virür ferrâşın ol bil  
          Gönül menziline tâ ola tebdîl
- 1490    Gide ahlâk-ı akbeğ ola arı  
          Tolup evşâf-ı tahmid kıla yârî  
  
          Anı pāk eyleye tecrid ü tefrid  
          Süpürgesinle gide nefsi-ı ifrid  
  
          Gider insâniyet tozu bi-câru<sup>753</sup>  
          Açılır dost elinüñ sebze-zârı  
  
          Rızâ şuyın şaçar vefâ firâşın  
          Düşer anda temiz eyler her işin  
  
          Dutuz durur şafâ' üdın o dâra  
          Kerâmet tahtın urur ide çâre
- 1495    Bilün lâ-ğod kim ol dâr ağacıdur  
          Bu nağle cümle ehl olan râci' dür

---

<sup>753</sup> cârı N.

Vü hem Cebbârlığı anuñ durupdur

İradet çār-sūsında urılupdur

Eger ‘ aklı fužüllik ide pâyın

Kiliminden ki taşra ada ol hıyn

Aşarlar qahr eliyle lâ-yı dāra

Olur “lā” dārına ber-dār ne çāre

54b

Pes ‘ ışq Sultānı andan ola nāzır

Olur çün qalbi anuñ böyle hāzır

1500

Var imdi bu beyānı eyle tedbīr

Heves eyle pes andan eyle tekbīr

Kim ol bu tertīb ardınca degüldür

Anuñ meyli olan sınıq gönüldür

Göre her qanda bir gönli sınıq ol

Açılır aña rāzından hemān yol

Düşer rahtın o qalbe uş maqāli

Gel imdi eyle qalbūñ sen de hālī

**ENE ‘İNDE’L-MÜNKEŞİRETİ QULŪBŪHŪM [MİN ECLĪ] <sup>754</sup> VE**

**HİKĀYET**

Meger bir pādişāhuñ bir kıızı var

Ki maḥbūbe idi gāyet ḥüs<sup>ü</sup>n-dār

1505

Aña beñzer yoğıdı ḥüsn içinde

Gerek Rūm u gerek kim Çīn içinde

<sup>754</sup> Ene ‘inde’l-müfliseti qulübühüm N. “Ben kalpleri benim yüzümden kırık olanların yanındayım.” Hadis tenkitçileri tarafından asılsızlığına hükmedilen bu söz, orijinal hadis koleksiyonlarında değil, mevdu’at ve du’afa kitaplarında yer almaktadır. Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s.282.

Be-nā-gāh revzeninden taşra bakmış

Ne işdür kudretu'llāh aña yakmış

Hemān ol bir yigide olur 'āşık

Çü göz oldu cemāline tutaşık

Pes andan mübtelā oldu hemān ol

Velī ammā bulunmaz aña hiç yol

Bu 'ışk bir kuş gibidür konuşa dile

Yuva eyler gönül içinde bile

1510 Anuñ şabr u metā' ın kıla yağma

Yirine qahr u zahmet dağı iğmā

Melāmet yükini urur özine

Hemān tağyīr-i levn eyler yüzine

Niçe kim şabr kıldı ol bu işe

Bulmaz çāre pes ne tuta pişe

55a

Meger bu işi tayaya dimekdür

Anuñ kaydın ki bu resme yimekdür

Didi tayaya yüz virmedi taya

Qağıdı ol sā' at ol yüzi aya

1515 Qız eydür uş senüñ hīleñ ne hācet

Benüm üstādum 'ışkdur baña gāyet

Didi kim ol baña ögrede hīle

Benüm gönlümden uş bu derdi sile

Bu kez bildi yigid cerrāhmış anı

Sınık bağlayıcıdur uşta şanı

Didi çün dost sınık bağlayıcıdur  
Neye sağam çü sınmaqlık rāci' dūr  
Sıyayum kulum uş pes çār u nā-çār  
Getürür bunda atam anı nā-çār

1520 Kātuma getüre baqam yüzine  
Kulak u ram anuñ tatlı sözine  
Bıraqdı şuffeden kendün aşığa  
Ki hīç baqmadı ol irü uşığa  
Hemān bir kulı şındı pādīşāha  
Haber oldı gelür ol demde şāha  
Özi göynür kızına anda gāyet  
Didi cerrāh getürüñ ola şāyed  
Bunuñ derdine ' ilāc ide Bārī  
Hudā fazlın duta ol işde yārī

1525 Hemān ol yigidi ihzār iderler  
Bunuñ bu işine çok zār iderler  
Kızıñ aldı elin eline ānī  
Gözin açdı vü kız çün gördi anı  
Yüzine baqdı anuñ aydur iy cān  
Cemālūñ görmege çok mı bu el'ān

55b Nedür bir kul sınaq ne nesnedür dir  
Buña biñ kul gerekdür sına bir bir  
Cemālūñ' çün sıyaydum tā irişem  
Senūñ vaşluñ liqāsı' çün durişem

- 1530 Eşitgil Haḫ Te'ālānuñ bir adı  
Bilüñ Cebbārdur añlañ işbu yādı  
Anuñ bir ma' n̄isi oldur bu yāda  
Bütün sıyıcıdur baḫ işbu ada  
Vü hem bir ma' n̄isin añlañ bu aduñ  
Sınıḫ bütün kılcıdur bu yāduñ  
Pes andan ol Te'āla'llāh ne der gör  
Eger ḫ̄ile dilerseñ sen ḫulum ḫur  
Cemālüm göresin ire vişālüm  
Saña budur eşitgil uşta ḫālüm
- 1535 Ki ben sınıḫ bütün kılcı-van dir  
Vü hem bütün sıyıcı eyle tedb̄ir  
Di ya' n̄i göñlüñi sı sen ben anı  
Cemālümle bütün kılam pes ān̄i  
Anı şöyle bütün kılam o s̄a' at  
Belürmeye sınıḫ berk ola ḡāyet  
Ki şöyle berkine sınımaya ayruḫ  
Var imdi göñlüñi sı ire buyruḫ  
Kim ol maḫb̄ub-ı b̄i-ḫadd ola ḫāzır  
Olasın tā ki sen ol yüze n̄azır
- 1540 Sınıḫ göñlüñi yapmaḡa gelür ol  
Düşer ol dem saña söz itmege yol  
Diyesin aña sen iy pādīşāhum  
Senüñ derdüñdenidi bunca āhum

- Gerekdi biñ gönül sınmağ bu yüze  
Ki her-dem gördüm pes gele söze
- 56a Şaķıngıl olmasun kim kendü gönlüñ  
Koyup ğayrın sıyasın vardur ‘ aqluñ  
Bütün olmaya herġiz eyle sınmağ  
Gerekdür saña bu işden şaķınmağ
- 1545 Eger bir kul dilerse gönli dā’im  
Tecellī-gāh ola pes ola kā’im  
Bu lafza uşta yazdum gör vişālin  
Çü gördüñ ħod anuñ ħadrin ħışālin  
Süpürġil gönlüñi cārūyla<sup>755</sup> anuñ  
Ola lāyık tecellīsine cānuñ  
Buyurur ol Ĥudā işbu cevābı  
Diler ħullara ‘ arz ide bu bābı  
Didi ol lām elif şūreti ney’çün  
Ki şöyle toġrıdur dir Ferd-i bī-çün
- 1550 Bizüm ol cārūmuzdur dir o Hādī  
Süpürġe şūretin dir aña yādı  
Dilerseñ baħr-i dilden sen ilüñe  
Muħabbet cevheri gire elüñe  
Ki “lā” cārūnla sen olġıl mülāzım  
Beşer tozın süpürmek ola lāzım

---

<sup>755</sup> cārınla N.



Süpür tevḥīd kelāmı birle anı  
Budur ol lafzatu'llāhdan me'ānī

**“Lā ilāhe illa'llāh”<sup>756</sup> dimekdür kelām-ı tevḥīd didügi**

Nitekim sen olasıñ şöyle zinhār  
Hū di ya' nī ki ol di dime ben var

1555 Zire ben dimek ol dimege zıddur  
Şaḡın andan ki ol bil Lā-Yefūtdur

Helāk oldı şular kim didiler ben  
Vü her kim Hū didi ol didi aḡsen

56b

Ḥalāş oldı olar işbu belādan  
Eşitsün pes ḡulaḡuñ bu şalādan

Nitekim didi Fir'avn ben-ven a' lā  
Helāk oldı ḡamu ḡavminle bile

**“Fe-ḡāle ene rabbükümü'l-a' lā”<sup>757</sup>**

**Ve Ḥāla'llāhu Te'ālā “...fe-aḡraḡnāhüm ecma' in”<sup>758</sup>**

Didi Mūsā hüve'l-a' lā o yāre  
Mış'r mülkini buldı aşikāre

1560 Di sen de Hū bulasıñ Mış'r şehrin  
Vücūduñda ḡamu dehren fe-dehrin

Gelür her tañla ḡullara nidāsı  
Ḥudānuñ ola bu cāna ḡīdāsı

<sup>756</sup> “Bil ki Allah'tan başka hiçbir ilāh yoktur.” Muhammed 47/19 vd., s.563.

<sup>757</sup> Ḥāle Fir'avn ene rabbükümü'l-a' lā N. “Firavun, ‘Ben sizin en yüce Rabb'inizim’ dedi.” Nāziāt 79/24, s.668.

<sup>758</sup> “Hepsini suda boḡduk.” Zuhrūf 43/55, s.544.

Ki siz kimsiz ü zinhār olmasun kim

Diyesiz bir cevābuñuzda tā kim

Vü siz eydüñ kim uş bir pādişāhuñ

Ḥakīm ü ‘ Ālim ü Ferd ü İlāhuñ

Anuñ hīç nesnesiyüz didük cevābı

Yā biz yā ben yā senden açma bābı

1565 Ki göz görmez eşitmez kulağumuz

Ḳamu varlık anuñdur uş budur söz

Ḳamu varlığumuz oldur bizüz yok

Eger ‘ aql u eger rūḥ ‘ ilm az çok

Meger Me’ mün Ḥalīfenüñ vezīri

Saña temşīl idem andan öbiri

Ki bir gün şordı bir dervīşe anı

Di sen kimsin cevāb it baña ya’ nī

Eyitdi aña ben ol-ven fülān yıl

Baña in’ ām idüpsin aña iy dil

1570 Bu hoş geldi vezīr kıldı ‘ aṭalar

Oñat söyle sözün kıılma ḥaṭalar

**57a**

Bu yüzden biz dimeklik ola cā’ iz

O Sulṭāna eger dirse ki kimsiz

Biz oluz kim ezelden kılduñ iḥsān

Bize kudret īmān emniyle<sup>759</sup> amān

---

<sup>759</sup> emninle N.

O demden gönümüzde yazduñ iy şāh

Bizi İslām yolından kılduñ āgāh

Buyurmışdur kelāmında bu rāzı

Bunu bilen kulından ola rāzı

**Қавлуһү Те‘ālā “...ülā’ike ketebe fī kulūbihimü’l-īmāne...”<sup>760</sup> buyurur**

1575 Biz oluz kudret elüñle atamız

Yoğurduñ kara toprağdan ‘atāmuz

Biz oluz anamız raḥminde iy Ḥaḳ

Bizi luḥfuñla naḳş itdüñ muḥaḳḳaḳ

Gözümüz eyledüñ tā göre ‘ibret

Şehādet’çün dilümüz zı-mürüvvet

Bize çok luḥf u in‘ām eyledüñ sen

Ezel luḥfında kılduñ luḥf-ı aḥsen

Degür luḥfuña ḳoma bizi bize

İnanma bizi bize ḳalma bize

1580 Çü şafvet ‘ālemine irdi Mūsā

İçüp pes ‘ışḳ şarābın kāse kāşe

Muḥabbet ḳāsesinden içdi çün mey

Cemālin görmege eyler pes ol sa‘y

Diler ol Ḥālıḳuñ göre cemālin

Çü bildi gördi kendünden kemālin

---

<sup>760</sup> “İşte Allah onların kalplerine imanı yazmıştır.” Mücadele 58/22, s.610.

Didi göster cemālũñ pādişāhum  
Ziyādedür benüm derdüñde āhum

Temennā eyledi çün cūdı cūdın  
Ki yağma eyleye kendü vücūdın

57b 1585 Anuñ vardur su’ālinden nişānı  
Didi Qur’ānda Allāh kim o şānı

**Qavluhũ Te‘ālā “...[kāle] Rabbĩ erinĩ ünzur ileyke...”<sup>761</sup> didi taleb**

**kerd<sup>762</sup>**

Hiţāb geldi ki yā Mūsā o sâ‘ at  
Didi Lebbeyk Hudāya min-iţā‘ at

Ki kendüzüñi peymāneñce iste  
Didi şol kimse benlik kıla beste

Qaçan göre cemālüm ire vaşla  
Çü benlik oldı ālet işbu faşla

Gel iy ‘aşıq dilerseñ sen cemālin  
Nihāduñdan gider benlik hayālin

1590 Anı taşra bıraç kıлма hiçābuñ  
Ola kim cān gözinden bu niķābuñ

Gidüp ire kulağũna bu āvāz  
Berü gel diyeler pes ola ‘ivāz<sup>763</sup>

Bu benlik bir ‘ibādetdür ki dirler  
Kim anuñ’çün be-gāyet guşşa yirler

<sup>761</sup> “(Mūsā): ‘Rabb’im! Bana (kendini) göster, sana bakayım!’ dedi.” A’râf 7/143, s.181.

<sup>762</sup> taleb kerden N. “Taleb etti.”

<sup>763</sup> ‘ivāz N.

Nedür benlik ü geçmek de ne işdür

Anı ehli bilür kim ol ne kışdur

Ne yüzden geçilür pes bilür üstâd

Eger kim feyz ide ol feyzi feyyâz

1595 Kani tâlib velî taḥkîk o hâle

Kim aña virile andan nevâle

Ḳatı hercâ 'îdür ḥalkı zamānuñ

Etegin ḳomaz elden hiç gümānuñ

Çü Mūsā şıgmadı benlikle anı

Gidermeyince uş dutma gümānı

Yâ sen hiç ire misin ol maḳāma

Ki tutduñ benlik ârzüsında ḳāme

58a

Çü sen yoḳsın senüñ olmaya varlık

Odur pes var olan saña bu ḫarlık

1600 Gelür ten perdesindendür bil anı

Vü hem benlik ḫicâbından bu cānı

Irağ itdüñ be-ğâyet ol Ḥudāya

Anuñ'çün uğraduñ bunca cezāya

Nedür ol benligüñ ma' nâsı ' âşık

Saña irşâd ide pes şeyḫ-i şâdıḳ

Ki sende ben diyen kimdür ü varlık

Mecâzendür degül ḫaḳḳānî dirlik

Çü sen mazḫarsın uş bir âyine-vâr

Görinür sende andan her ne kim var

1605 Seni sen bilme yoğsın eyle ikrār  
Ki sen bir gölgesin şan iy vefā-dār

O yoğlığdur saña sermāye yārā

O benlikden irer her kimse nāra

Ki ben dimek yaraşur ol Ĥudāya

Ki kendü kendü'dendür bī-nizā' a<sup>764</sup>

Anuñ'çün nağl idem uş bir ĥikāyet

Naşīhatdür bular pes şöyle gāyet

**FAŞLUN FĪ ĤİKĀYET-İ 'ĀBĪD-İ HEVRĀNĪ**<sup>765</sup>

**FĪ Bağr-i Kaşır**

Meger kim şehr-i Hevrānda bir 'ābid

'İbādet üzre olmışdı o şābit

1610 Ki ol bir şavma' a içinde yüz yıl

'İbādet kıldı pes şöyle eşitgil

Çıkar āb-dest içün bir gün o taşra

Yarağ eyleye tā kim yevm-i haşre

Meger iblīs geçerdı ol aradan

Anuñ şerrini def ' itsün Yaradan

**58b**

Şafā koğusu koğdı burnına dir

Hemān evvelki ĥālin kıldı tedbīr

Öñine düşdi çün evvelki ĥāli

Girür ol şavma' a pes gördi ĥālī

<sup>764</sup> nizāyā N.

<sup>765</sup> Hevrānī N.

- 1615    apusın yaptı vü girdü oturdu  
          ‘İbâdet kılduğın albe getürdi  
  
          Alur ol zâhidüñ tesbîhin arı  
          Sürer yüzine ağlar zârî zârî  
  
          Gelür zâhid apusın buldı bağılu  
          Didi ney’çün bu apu bunda bağılu  
  
          Mürîdlerden kimesne geldi şâyed  
          Hemân akdı apuyı pes o sâ‘at  
  
          Didi iblîs ki kimdür didi zâhid  
          Benin açğıl didi lafzında zâ‘id
- 1620    Hemân iblîs ki ben lafzın ider güş  
          Pes ağladı o sözden eyleyüp cüş  
  
          Yine akdı apuyı anda tekrâr  
          Didi açğıl bunuñ içinde kim var  
  
          Yine şordı aña iblîs dedi ben  
          Ki tâ üç kez olunca didi hep ben  
  
          Çü ğayret itdi iblîs açdı bâbı  
          Aña söyler ü hem eyler ‘itâbı  
  
          Görindi ara mehcûrlıqla aña  
          Görüp zâhid anı pes aldı aña
- 1625    Eyitdi zâhide şeytân bu yâdı  
          Baña ba ben dime o sen bu adı  
  
          Yidi yüz biñ yıl itdüm ben ‘ibâdet  
          O yolda kim buyursun idüp ‘âdet

Anı didüm çü bir kez kim didük dir  
Gör āhir n'oldum andan eyle tedbīr

59a

Yine ben dimedi sen didüğüñ dir  
O sözden kaçdı iblīs de görüñ bir  
Pes andan 'ibret al Hū di budur şān  
Anı koyup sen'i zıkr itme iy cān

1630

Digil Hū her ziyāndan pes ol āzād  
Bu ben lafzın degiř Hūya idüp ad  
Dimek Hū ol-durur diñleñ bu rāzı  
Ne yüzden diyeler ol Bī-niyāzı

Didiler Hū demek oldur ki hattā  
Görürsin bir avuç toprak seni tā

Qalanın bilesin anuñ 'ataşın  
Unıt imdi çü naql itdüm hařāsın

Hasūdlar nitekim Ayāzı iy yār  
Yavuzlarlar anı pes şöyle kim var

1635

Ki Sulţān Maĥmūda bunlar dediler  
Anuñ hařķında bir söz söylediler

Kim evde defn idüpdür bir ĥazīne  
İnandı anlaruñ sulţān sözine

Didi bu ne revādur gencüm andan  
Şaşınmazam nite gizler o benden

Hasūdlardan buyurdı ol birine  
Eyitdi gice var gör tedbiri ne



Çapusun aç ne bulsañ eyle yağma  
Senüñ olsun ki nesne çoma ammā

1640 Gice oldı çü bunlar tırdı fi'l-hāl  
Çü telķin itdi sultān gör n'olur hāl

Yağup meş'ale baltayla çapuyı  
Açup girdi bular ol dem kaçıyı

Çü girdi içerü bunlar görürler  
Bir eski kürk ile bir çaruğ iy yār

59b Aşılmış nesne yok bunlardan artuğ  
Niçe kim kazdılar bulmazlar az çok

Utandılar gelürler şāh katına  
Hacālet birle anuñ hazretine

**FĪ BEYĀN-I AĦVĀL-İ 'AYĀZ**

**FĪ Baħr-i Çaşır ve Nev' -i Āħar<sup>766</sup>**

**Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün**

1645 Pādişāh didi nitedür hālünüz  
Neye irişdi diñüz aħvālünüz

Çanı hem-yān yok elünüzde sizün  
Didiler iy pādişāh gerçek sözün

Bir çarı ev bulduğ ancak yalıñuz  
Ger çabül kılmazsañuz uş gelünüz

Bir çaruğ bir eski kürk aşı hemān  
Kim çapanmışdı çapu bunca zamān

---

<sup>766</sup> FĪ Baħr-i Çaşırın ve Nev' ün Āħar N.

Pādişāh oqır Ayāzı kātına  
Key ‘aceb geldi bu söz uş yādına

1650 Şāh eyitdi aña kim iy toğrı yār  
Ol çaruđ ol kūrک nedür ol evde var  
Didi iy şāh anlar oldur bil yağın  
Baña eylerler naşihat dir şağın  
Ben za‘if miskīn çü şāha gelicek  
Bil o kūrک arqamda hem ol çārucađ  
Pes anuñ ile getürdiler beni  
Anlarunla örter idüm bu teni  
Her kaçan şāh kulluğından giderem  
Varup ol halvet eve gör n’iderem

1655 Gör ki ol çaruğı qur-van öñüme  
Nefsümi öğütlerem hem göñlüme  
Eydürem fikr it unitma sen bunı  
Kim geyerdüñ bunları añ ol günü

**60a**

Eskice kūrکle şatılmış qulcuđaz-  
Sın şağın gör bu-durur ger çoğ u az  
Qalanı şāhuñ ‘aťasıdur saña  
Anı alup yolda toğrı dursaña  
İmdi anuñ mişli bizde ne ola  
Kim ala andan vaşiyet bu yola

1660 Pes bize çaruğ nedür eydem anı  
Atamız bilinde ol nuťfe meni

Çün bu nuḫfe ḫatredür andan gelür  
Anamuz raḫminde pes ol ḫan olur  
Uş anuñ ḫan olduğıdur kürkümüz  
Andan artuḫ her ne kim var görkümüz  
Ḫalanı Ḫaḫḫuñ ‘aṫāsıdur ‘amū  
Bu güzellik et ü ḫan rūḫ pes ḫamu  
Hep anuñ luṫfidur ammā bilmedüñ  
Bunları gördüñ hemān-dem ben didüñ

- 1665 Benligümüzdür arada devr iden  
Ḫaḫ Te‘ālādan ırāḫ idüp giden  
Ben dimekden bir kelām yād idelüm  
Tefsīrin Hūnuñ hemān ḫatm idelüm  
Ben dimekden bu degül kim diye ben  
Cümle isti‘māl iderler sen ü ben  
Enbiyā didi velīler didiler  
Zāhirā ma‘nide ḫaydın yidiler  
Ben dimekden bil murād kendün göre  
Ol-durur men‘olınan uş bu yire  
1670 ‘Ucb idüp ben dime kim olduñ ḫarāb  
Mişl-i iblīs olasın sen fi’t-türāb  
Bir kere<sup>767</sup> ben didi iblīs oldu dūr  
‘Ucb idüp didi hemān-dem oldu kūr

---

<sup>767</sup> keret N.

60b

Mağrūr olmañ ʿucb idüp olmañ fuzûl

ʿUcb idenlerden ırak olur vuşûl

ʿİlme aʿmâle gümüş altuna hem

Ḥilʿata ḥüsne idüp pes olma kem

Yâ bu yâ gökçek ŝaķala kuvvete

Ḥayra iḥsâna kemâle mürvete<sup>768</sup>

1675 Ḥüsni ü ŝavte daḥı mağrūr olma sen

Saña kimdür pes anı iden ḥasen

Aldanup bunlara ʿucben dime ben

İllâ ber-ʿaksen kayırmaz diye sen

Zire bunlar hep Ḥüdânuñdur ki var

Sen bir ol nuḫfesin ancaķ iy kibâr

Al Ayâzdan sen naŝîḫat bu söze

Kim yarın anda ururlar hep yüze

Bu beyân uş zâhirüñdür bilesin

Bu kadar ruḫŝat virür ger diyesin

1680 Çün ğaraż iʿlâm için sen ben diye

Dimese yegdi evet çünkim diye

Didiler andan kayırmaz bu ʿavâm

Zire meʾnüs oldu dile ber-devâm

Pes ḥavâŝ bundan ider perḥîz dimez

Sen ü ben lafzın firâķından yimez

---

<sup>768</sup> Kelimenin aslı “mürüvvet”dir.

Zire anlar ʿ ilm-i hāle dönderür  
Cümle varlık hep kamu andan görür

Anlara kırbet olunca bu işe  
Nesne görmezler yerinde pes nişe

1685 Diyeler sen ben urup fūrkat demin  
Bunlar ol şirket işindendür emīn

Zāhirā dirlerse maʿ nī gözlemez  
Anca bir lafzandur anı gizlemez

61a Yek-durur miskīn kemīne yā faķīr  
Diyeler ben diyecek yirde ne dir

Ol edebdendür ki bunlar böyle dir  
Bu cevāba cümle ehl olan muķir <sup>769</sup>

Çünkim ol Hūdan dinildi bir kelām  
Şimdi Allāh lafzı naķlinden kılam

1690 Tūtalum vechi ol Allāh adına  
Bu daķı beñzer o Hūnuñ dādına

### FAŞLUN Fİ TEFSİR-İ İSMU'LLĀH

ʿ Alā Baħr-i Tavīl ve Kāfiye-i Āķir

Mefāʿ ilün / Mefāʿ ilün / Mefāʿ ilün / Mefāʿ ilün

Eşit kim naķl idem bi'llāh saña şim'den girü Allāh

Çü dindi ķaf u lām hem Hū bu kez dinsün hemān Allāh

Baña sen ķıl ʿ ināyet uş ki gönlüm eyleye bir cūş

İdem ben ʿ aķlumı bī-hūş baña vire zamān Allāh

---

<sup>769</sup> muķir N.

Pes eydem derd ile anı yıkam bu nefis elin ya' nî

Değişem cāna cānānı idem bu sırra kân Allāh

Geçem uş sırr-ı sırrından görem ol luṭf-ı tābından

Açam vaḥdet niḳābından ' ayān ola nihān Allāh

1695 Görem pes vāḥidiyyetden ü sırr-ı eḫadiyyetden

Nidā ide hüviyyetden hemān-dem bî-gümān Allāh

Pes andan ğarḳ olam nūra ne yüzden ola bu tūra

Şafā vü şāfa mesrūra irüre vaşfi san Allāh

Kim ol bî-rengi bî-vaşfi ider benden beni şāfî

İ **Ḥüseynî** bu evsāfi ḳo bî-vaşf ol ḳalan Allāh

Çün evvel ' ilm şehrinde olam uş yine şehrinde

Diyār u dār-ı dehrinde bu varlıḳdan koyan Allāh

Gelem ol dār-ı vaḥdetden ḫaber virem muḫabbetden

Alam bu dār-ı keşretten yine ol şānı şān Allāh

1700 Gel ārzū eyle ol ili yiter ḳıl nāsa bu dili

Gidergil ḳāl ile ḳīli di pes ol naḳli ḳāla'llāh

61b

Evet birḳaç kelām idem degül kim bu dalem gidem

O Hūdan ve's-selām idem diyem uş tābiyān Allāh

Bu da bir ḫoş ḫikāyetdür diyem pes naḳl-i āyetdür

Hū her işlere ğāyetdür ḳılupdur uş ' ayān Allāh

**Fİ BEYĀN-I ḤİKĀYET-İ AŞḤĀB-I [KEHF] YA'Nİ ḲAVM-İ  
TAḲYĀNŪS**

**Nev'-i Āḫar**

**Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ulün**

Görün Aşhâb-ı Kehfden bir rivâyet

Pes andan idesiz Hûya ri'âyet

Şu dem kim ol yigitler gör bu yâdı

Olur Aşhâb-ı Kehf anlaruñ adı

1705 Kâçup Takyânûsuñ şerrinden<sup>770</sup> anlar

Zihî şâdıķ u hem devletlü cânlar

Giderler isteyü Tañrıyı yârâ

Gel imdi derd-i dilden sen de ara

Bulara Kıtımîr adlu itçügez bil

Bile uydı giderdi cân u ber-dil

İderdi päs-bänlik gice gündüz

Bularuñla bile Hâķķa tutup yüz

Direr şeytân yidi yüz biñ çeri dîv

Buları azduralar ideler rîv

1710 Çü geldi azdura bunları bî-dâd

Görür çün itçügez pes ide feryâd

Zire bunlara uyķu virdi ol Hâķ

Bular uyur uyanuķ itçügez baķ

İki dizin diküp bir kez dedi Hû

Eşit andan olara n'eyler ol Hû

Yedi yüz biñ çerisin şıdı Hâlîķ

Tağıtdı yâ helâk itdi bu şalıķ

---

<sup>770</sup> şerrinden N.

- Ki bunda bir işâret var bu bâba  
Deger biñ cāna baq sen uş bu tāba
- 62a 1715 Eger anda mağārede yatanlar  
Ki mü ’minlerdür ol emre batanlar  
Olaruñ pās-bānı it’di iy cān  
Göñül mağāresinde yatan ĩmān  
Vü hem bil ma’ rifetdür pās-bānı  
Anuñ dildür eşit işbu beyānı  
Buyurur Hāq Te’ ālā dir i mü ’min  
Vü hem dir iy muvaḥḥid bu esāmīn  
Eger ĩmānuña qaşd ide şeyṭān  
Dilüñ ile hemān bir Hū di el’ān
- 1720 Ki senden Hū dimek benden çıqarmaq  
Şeyāṭīn ‘askerin ol demde kıрмаq  
Bu da bir luṭfidur ol pādişāhuñ  
Ki Sulṭānü’s-selāṭīn yüce şāhuñ  
Kim ol Veysel Qarānī evine bir  
Qonuq geldi kim ol bā-emr-i taqḍīr  
Hemān şahrāya çıqdı ol vefā-dār  
Yüzün gökden yaña dutdı idüp zār  
Eyitdi yā İlāhī bu hevāda  
Uçan kuşlar senüñdür bu nevāda
- 1725 Vü yirde yügrişen daḡı geyikler  
Senüñ luṭfuñ u hıfzuñ anı bekler



N'ola ihsân iderseñ ger bulardan  
Konuqlayam konuqlarum olardan  
Hiṭâb irdi Hudâdan ol dem iy yâr  
Hiṭâbından saçıldı kalbe envâr  
Çü tutduñ hazretümden yaña yüzi  
Baña itdüñ ü hem nâz u niyâzı  
Kabûl itdüm du' añ uş ola hâzır  
Çü ben-ven cümle maḥlûk üzre nâzır

- 62b 1730 Murâdı oldı ḥâşıl irdi ni' met  
Yidiler itdiler pes Haḫḫa minnet  
Îlâhî bu za' if bi-çâre ' abdüñ  
Saña dutdı yüzün naql ide aduñ  
Yaratduñ bir avuç topraḫdan iy Haḫ  
Saña yalvarup eydür luṭfıla baḫ  
Vey's-veş hazrete dutdı yönini  
Îlâhî sen müyesser eyle bunı  
Kim ol Qur'ân hevâsında uçan dir  
Me'ânî kuşları kim ide tedbir
- 1735 Senüñdür iy mürüvvet issi Hâdî  
Ki bu 'ilmüñ yüzi ger kim nihâdı  
Nübüvvet yazusunda yügrişen hem  
Nebîler de senüñdür iy Mükerrerem  
İkisinden n'ola virseñ nevâle  
Bu gönüm evine kudret o ḫâle

Senüñ Allâh aduñ tâ kim beyâna

Gelüp hayrın diyem ullara yana

**Beyt**

**Fî Baħr-i Tavîl**

**Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilün**

Çün vişâlün şerbetin uş eyledün âb-ı zülâl

Bu şuşamış cânlara da n’ola irgürseñ vişâl

1740 İçeler vuşlat şarâbın olalar mestân-ı ‘ ışķ

Görelere udret cemâlün alalar andan hışâl

**FAŞLUN FÎ BEYÂN-I MA‘NÂ-YI İSMU’LLÂH**

**Nev‘ -i Âħar**

**Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilün**

Gör bu ismu’llâh mürekkebdür neden

Uşta dört ħarfdin diyem neden neden

Bir elif hem iki lâm hem bir he’dür

Diñleñ aşlın kim ne resmedür nedür

**63a**

Elf eħad ħarfinün evvel ħarfidür

Üç noķtadan mürekkebdür o dür

Rûħ-ı uds dirler ol evvel noķtaya

Daħı Rûħu’llâh ikinci ‘ uķdeye

1745 Oldı hem Rûħu’l-Emîn üçüncisi

Bu beyânı eydeyin gör nicesi

Vardur üç noķtanuñ üç zâhirâtı

Hem daħı üç bâtını iy yol eri

Rûh-ı Kudsün zâhirine vâcide  
Ol ki Rûhu'llâhdur aña vâhide  
Zâhiri Rûhu'l-Emînün vâhide  
Kamusın bir bir beyân idem size  
Ol ki nefsi vâcidiyyedür ki var  
Didiler aña nübüvvet bil i yâr

1750 Vâhidiyyeye vilâyet didiler  
İşbu resme ma' nî kaydın yidiler  
Vâhidiyyedür ilâhiyyet bilün  
Bu beyâna pes gönül sem' in kıluñ  
Anı kim didük ilâhiyyet aña  
Eydeyin vaşfın kamu bir bir saña  
Zâhiri vü bâtını vardur anuñ  
Key münevver ola pes bundan cânuñ

“Hüve'l- evvelü ve'l-âhîru ve'z-zâhiru ve'l-bâtu...”<sup>771</sup>

**Bahr-i Nev' -i Âhar**

**Mefâ' ilün / Mefâ' ilün / Fe' ulün**

Eşit peygâamberin ol Ferd-i Hâdî  
Nenüñ üzre kıluğdur n'ola yâdı

1755 Ya' nî vaz' itdi Rasûl-i Kird-gâr  
Ol ilâhiyyet şüretine ki var

**Fâ' ilâtün / Fâ' ilâtün / Fâ' ilün**

<sup>771</sup> “O ilk ve sondur. Zâhir ve Bâtındır.” Hadîd 57/3, s.602.

- Ma' n̄isin keşf itdi anuñ evliyā  
Her kim ehl ola bu ' irfāndan duya
- 63b Şöyle kim Ādem Nebīye bunlaruñ  
Ta' līm itdiler esāmīn<sup>772</sup> anlaruñ  
Cümle nesnenüñ adın vaz' itdiler  
Diñle andan şoñra dañı n'itdiler  
Her birine yetmiş iki dil ile  
Ad virildi kim bilen andan bile
- 1760 Hem haşiyetin bularuñ didi hep  
Kimi kevkebdür kimi sīm ü zehab  
' Arş u kürsī heft-eflāk nār u nūr  
Ṭamu uçmaq qamu bundan añlanur  
Ol peygāberligiydi bilesiz  
Ger bu sırruñ zıkr ü fikrin kılasız  
Kim Ādemden tā Muḥammede degin  
Her gün artardı şerī' at dañı dīn  
Pes Muḥammedde tamām oldu i yār  
Ba' şü'l-itmāmdur Rasūl-i Kird-gār
- 1765 Dañı ahlāqu'l-mekārim ol şafā  
Aḥmed ü Maḥmūd Muḥammed Muştafā  
Dir Ḥudā virdüm anuñ 'çün iy ' amū  
Kim eyü ahlāk eyü işler qamu

---

<sup>772</sup> esāmin N.

Anları anuñla itmâm eyleyem

Keşf-i esrârı aña tām eyleyem

### FAŞLUN Fİ BEYÂN-I MUḤAMMEDİ

‘Alâ şuver-i ilâhiyyeden murâd nedür

Pes murâd vaz‘ eylemek anı aña

Ma‘ nî ne ola anı eydem saña

İkidür ‘ âlem ne yüzden añlağıl

Birisi ğaybdur şehâdet biri bil

1770 ‘ Âlem-i ğaybdan murâd ol âhîret

Pes şehâdetden de dünyâdur murâd

64a

Dünyede ger âhîretde ne ki var

Her birinüñ zâhiri vardur i yâr

Hem dahı var bâtını bil anlaruñ

Ger nüfûs u ger eger bu cânlaruñ

Zâhiri bil âdemüñ oldur yürür

Ağzı dili ‘ aynı anuñla görür

Bâtını anuñ gönüldür añlanur

Kim içinde ma‘ rifet imân durur

1775 Hem şafâdur Tañrıyı bilmek de hem

Naql andandur kim ol ola ehem

Zâhiri elfüñ de bir haţdur hemân

Kim çekilmişdür mu‘ ayyen ol ‘ ayân

Bâtını cümle ħurûfuñ cânıdur

Hem dahı aşlı bular bürhânıdur

Cümle ḥarfüñ pes elifdür aşlı bil

Elfüñ aşlı noḡtadur iy cān u dil

Her kelām uş noḡtadan ḥāşıl olur

Anuñıla dolanur vāşıl olur

1780 Noḡtadan yoḡdur yuḡarı nesne ḥiç

Uş bu ma' nī naḡl ābın diñle iç

Uşta bu 'ilm-i İlähī noḡtadur

Kim bu elfüñ aşlıdur ne 'uḡdedür

Ḥiç ḥurūf yoḡ anda pes elf olmaya

Āşikāre yāḡū gizlü ṭolmaya

Āşikāre ḡaf u lām gibi i yār

Gizlüsi sin gibidür anuñ ki var

Zire sin añlañ mürekkebdür neden

Sin'den ü yādan u nūndan yā neden

1785 Yā'da ḡod elf āşikāredür yaḡīn

Ma' nīsi elfüñ de oldur eydeyin

64b

Bu mu' ammādan eger ger alasin

Baḡr-i ma' nāya şol oḡ dem ṭalasin

Göresin her bir görinen elf ile

Oldı zāhir ger öñe ger ḡalfila

Varlıḡın mevcūd bulursın Vācibüñ

Andan aldı nūr yüzüñ ger ḡācibüñ

Yavu kılmıssın<sup>773</sup> anı senden dile

Cümle yirde ol senüñle hep bile

“El-müfredü min külli şey’in elfün”dür<sup>774</sup> ya‘ nî

- 1790 Ya‘ nî her nesne kim ola yalıñuz  
Pes elif dirler uş andan aluñuz  
  
Bil bunı ne mertebedür ne maqām  
Kim İlähîdür eşit naqlin tamām  
  
Pes işāretdür ol Allāh isminüñ  
Dört harfî añā işbu kısmıñuñ  
  
Kim gönül dört mertebede oldı dir  
Uş gönüldür ‘ aql u cān nefsdür öbir  
  
İşbu dördüñ dört ferişte hāşılı  
Nicedür aşlı nedendür vāşılı
- 1795 Cebrā’îl gönle muqābildür bu dem  
Pes gönül mişlidür anuñ iy dedem  
  
Bil gönül şol nesnedür kim ma‘ rifet  
‘ İlm ü hikmet anda olur bu şıfat  
  
Cebrā’îlüñdür kim anda oldı var  
Eydeyin bir bir eşit sen ne ki var  
  
Cebrā’îl ‘ ilme olupdur vāsita  
Ger gerek qabza gerek kim bāsita

---

<sup>773</sup> kılmıssın N.

<sup>774</sup> “Her şeyin müfredi eliftir.”

- Bir adı hem albdür anuñ bilesin  
Niçeler avlinde naqlin ılasın
- 65a 1800 alb diyü gönle daı dirler  ayān  
Nitekim ur'ān ider andan beyān  
 Aqlı Mīkā 'īl mişālin didiler  
Zire her nesne anuñla bildiler  
Uşta Mīkā 'īl de erzāk üzredür  
Bunca yel yağmur anuñ emrindedür  
Ne adar var yiryüzinde her bir iş  
Bunca yağmur ar yağar her yaz u ış  
Cümle  ilmindedür anuñ hep bilür  
Şağışın şorsañ isābın hep ılır
- 1805 Cāna İsrāfīl muābildür kim uş  
Zire cān şurıdur anuñ şöyle hoş  
Dirilür vaqtinde pes çün ura şūr  
Nefs de  Azrā 'īl muābili-durur  
Nitekim ol cümle maqlūdan avī  
Nefs de key yavlak avī uvvet evi

### TEMŞİLĀT

#### Nev' -i Āar

#### Mefā' īlūn / Mefā' īlūn / Fe' ūlūn

Bu dört nesne tenezzül eyler andan

abī' at dārına uş diñle cāndan

Olur topra muābil Cebrā 'īle



- Vü hem şu oldu Mîkâ'île bile
- 1810 Hevâ İsrâfîle od 'Azrâ'île  
Muḳâbildür bu emşâle vesîle
- Gerek kim bir kişi daḥl ide aña  
Pes andan aşlına naḳl ola saña
- Ḳamu bir bir bu emşâli't-temâşîl  
Ne yüzden birbirine ola vâşıl
- Gerekdür topraḳ evvel anda dâne  
Ḳarâr kıla vü gitmeye yâbâna
- 65b Tevâzu' hem emânet ḥilm ü varı  
Pes andadur bular ol oldu yâri
- 1815 Eger andan girü olmaya ger şu  
Bulınmaz yaş u nem pes olmaz aşşu
- Olur zire ruḫûbet aña şudan  
Bular cümle hidâyet oldu Hûdan
- Hüve taşrîf ider yirden yuḳaru  
Çeker andan olur bu aḡ u şaru
- Güneş ger olmaya olmaz yemiş bil  
Kemâle irmez uş ger dura bir yıl
- Güneş çün tuta od ḫab'ın bu bâba  
Olur ol mişl-i 'Azrâ'îl o tâba
- 1820 Pes 'Azrâ'îl olur aña muḳâbil  
Anuñ'çün ol olupdur aña ḳâbil

Çün Allāh ide dōrt Һarfden tenezzül

Nedür eydem pes ol aҺvāle menzil

Kim ol dōrt mertebe zıkr itdük anı

İlāhīden nedür anuñ beyānı

Bil andan dōrt Һaқıқat oldı zāhir

Nedür ma‘nī bilinsün evvel āҺir

Anı Қur‘ānda yād itmiş ol Allāh

Ne kim dendi қamu Һaқdur min-Allāh

1825 O dōrdüñ biri emr ü nehy olur dir

Vü va‘de vü va‘īd anlarda tedbīr

### **Fİ BEYĀN-I TEMŞİLĀT**

**Nev‘-i ĀҺar**

**Fā‘ilātün / Fā‘ilātün / Fā‘ilün**

Uşta dōrt peygāmbere anlardan gelür

Biri İbrāhīm biri Mūsā olur

Ol biri ‘İsā MuҺammedür biri

Kim aña fermān idüpdür bu yiri

**66a**

Şöyle kim bir Һaғa emr itse o Һaғ

Düz olup yollar olaydı pes o Һaғ

**Şalāvāt‘ullāhi Te‘ālā ‘aleyhim ecma‘īn ve ālihim**

Oldı İbrāhīm gönül menziline

Mūsā hem ‘aқla şüretdür ol yine

1830 ‘İsā cān şüret MuҺammed Muştafā

Nefs menziledür bil ol şafā

Pes bulardan dört kitāba eyler ol  
Uş tenezzül gör ne resmedür bu yol

Şuḥfdur tevrīş-i İncīldür biri  
Ol bir Furqān kamu andan diri

Şuḥf gönlün şüretidür nitekim  
Allāhuñ elf şüretidür şöyle kim

‘Aql Allāhuñ pes evvel lāminuñ  
Şüretidür işbu luṭf dāminuñ

1835 Daḥı İncīl rūḥdur añla bu işi  
Şüreti ikinci lām’uñ iy kişi

Qur’an Allāhuñ he’si hem şüretidür  
Cümle ma‘ nā hep anuñ şüretidür

Dört ḥalīfe indi peygāberden uş  
Kim olar rüknidür anuñ şöyle hoş

Ol Ebū Bekr ü ‘Ömer ‘Oşmān ‘Alī  
Bunlara ikrār iden olur velī

Pes Ebū Bek’r göñül menziline  
Menzil-i ‘aqla ‘Ömerdür ol yine

1840 ‘Oşmān uş cān menziline hem ‘Alī  
Nefs menziledür dir ol velī

Añla andan soñra yine n’olısar  
İşbu ‘ālem ol is’mden tolısar

66b

Uşta insānda bulındı kamusu  
İbrāhīm ‘İsā Muḥammed hem Mūsī

Tevrīt ü İncîl Zebūr Furqān kamu  
Dört ħalīfede muḳarrer iy ‘ amū  
Dört melekde dört anāşır hep bular  
Sende vardur cümle anlardan tolar

1845 İnsān Allāh şūretidür didügi  
Bu mu‘ ammā üzre ḳayduñ yidügi  
İşbu yüzdendür dinildi anca söz  
Bāḳīsinde eydelüm uş diñleñüz  
Yā neye itdi tenezzül şoñra ol  
Nice tertīb üzre gitmiş işbu yol

### **Fİ BEYĀN-I TEMŞİL**

**Nev‘ -i Āḫar**

**Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün**

Tenezzül itdi anlardan da kimse  
Pes indi dört imāma kime kime

Biri Aḫmed ü Mālik biri andan  
İmāmlardur bular ol ḫāne-dāndan

1850 İmām A‘ zām üçünci Şāfi‘ (ī) hem  
Bulardur dīn evine dād u hem em  
Pes anlardan da dört nesne tenezzül  
İdüpdür rükn-i İslāmdur olar bil  
Namāz oruç zekāt ḫacdur olanlar  
Olaruñ ehlidür Ḥaḳḳa varanlar  
Ta‘ alluḳ dutar imān bātına dir

Beyān olsun olar da n'ola bir bir

Anuñ da şūreti dördür bu ada

Biri şıdķ u biri ihlāş bu yāda

1855 Tevekkül hem rızādur uşta dördi  
Eşitsün her kimü[ñ] kim varsa derdi

67a

Derdi olandur bulan dermānını

Derd ile dutar Hudā fermānını<sup>775</sup>

### FĪ BEYĀN-I TEMŞĪL VE TA' BĪR-İ ' ARŞ VE ŞERĦ

Nev' -i Āḥar

Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün

' Arşı ma' kūs kılıcaķ ol şer' olur

Şer' uñ ' aksin tıtıcaķ bī-şer' olur

Şūretidür pes a' rāş<sup>776</sup> ' arşuñ ki var

Kim a' rāşdan<sup>777</sup> şer' eydür dir olar

Nitekim ' arşı götüren dört melek

Dört imāmdur şer' i götürmek dilek

1860 Nitekim müstevlī Raḥmān ' arşa bil

Şāḥibü'ş-şer' daḥı şer' a añlağıl

Pes olar müstevlī oldı şer' a dir

Cümle ' ilm ehli bu aḥvāle muķir

Şer' den her kim dönerse ne ola

' Arş issinden ırağ olmış ola

<sup>775</sup> Beyit, öncekilerden farklı olarak remel bahrinin "Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün" kalıbıyla yazılmıştır.

<sup>776</sup> ' arş N.

<sup>777</sup> ' arş N.

Tañrıdan ‘arşdan ırağ olan kişi

Āhiretde zār u efgāndur işi

Key şaķınıñ Tañrıdan olmañ ırağ

Bundan artuğ olmaya hergiz firāk

1865 Olasın dostdan cüdā dīnden berī

Yaradılmışuñ olardur kemteri

### FAŞLUN Fİ TEFSİR-İ İSMU’LLĀH

‘Alā Nev‘ -i Āḥar Fī Baḥr-i Ṭavīl

Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün

Yine bir nūr ider işrāk eşit ol ism-i a‘ lādan

Ḳulağ tut naql idem tekrār kim ol ism-i mu‘ allādan

Diyem bir ism-i mesrūrı şaçılsun ‘āleme nūrı

Diyen bir ala biñ ḥūrī münevver nūr-ı eclādan

Kim ol bil ism-i a‘ zamdur ḳamusından mu‘ azzamdur

Ki her emrāza merḥemdür kim evlā bunca evlādan

67b

Ol ismüñ issi zātu’llāh degül kim ol şıfātu’llāh

Pes andan dine na‘ tu’llāh bu eşyāya vü Mevlādan

1870 Anuñ bāķī kelāmından ol ‘allāmuñ ‘alāmından

İrişdürsün selāmından fenāya dār-ı ülādan

Temennā iderem yā Rab bu ‘irfāna olam ḳābil

Ki tā maḳşūd ola ḥāşıl ḥaber virem ol esnādan

Dökem cevher ma‘ ārifden bilinsün işbu ‘ārifden

Degül naḳlüm tevārīḥden yāḥūd ol bir ü meşnādan

Velī ol ism-i a‘ zāmdan u ol nūr-ı mu‘ azzamdan

Arıdur ‘ayb u hem zemden ol a‘lâlardan a‘lâdan

Eger faẓl ide ol Hâdî hemân ‘arz idem ol yâdı

Şekerden ıatludur dâdı beķâ bulam bu efnâdan

‘Alâ Baħr-i Kaşîr Nev‘-i Āħar

Mefâ‘îlün / Mefâ‘îlün / Fe‘ûlün

1875 Mürekkebdür ol ismu’llâh neden bil

İki ħarfden muħâlif ol da iy dil

Ki ya‘nî muħtelifdür iki ħarfi

Olupdur müttefiķ ikinci ħarfi

Ol iki muħtelif ħarfûñ biri ne

Elifdür biri he’dür pes biline

O ħarfeyn kim olupdur müttefiķ uş

İki lâmdur biri sâkin anuñ ħoş

Biri taħrîk ider ħarfin o ma‘mür

Oķıyanlar olurlar anı mağfûr

1880 Şıfâtı da ikidür ol Ĥudânuñ

Biri izħâr biri maħfidür anuñ

Ki ya‘nî biri aşkâre<sup>778</sup> vü biri

Olupdur görmeden gizlü o yiri

İkisin de ‘ayân idem be-ma‘nâ

Açılsun gül gibi maħbûb-ı dâñâ

68a İkidür ni‘meti de hem-çünân bil

<sup>778</sup> Kelimenin aslı “âşikâre”dir.

Biri zāhir biri bātında iy dil

Çün oldı biri bātı bir zāhir

Beyān olsun bular hep evvel āhır

1885 Bu iki ni‘meti de Haḫ Te‘ālā

Kime virdi eşit ol Ferd-i A‘lā

Şu topraḫdan yaradılmışlara dir

Virüpdür eyledür pes emr-i taḫdīr

Bulara kıldı erzānī oları

Qılupdur fazlın uş anlara yārī

Nitekim didi Qur‘ānda beyānı

Nazar kılasın andan me‘ānī

**Ḳavluhū Te‘ālā “Leḫad ḫalaḫne‘l-insāne fī aḫsen-i taḫvīm”<sup>779</sup> buyurur**

Bu zāhir ni‘metüñ uşta nişānı

Didi aḫsen-i taḫvīm anda şānı

1890 Ki gökçek eyledi insānda şūret

Qalan maḫlūḫa göre gör ne ḫudret

Vü gizlü ni‘mete añlañ eşer ne

Ne yüzdendür ü hem bil ol beşer ne

Qodı pes ol vücūd içinde imān

Vü hem bil ma‘rifet kıldı vü hem cān

Buları kıldı erzānī o Sulṫān

<sup>779</sup> “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.” Tîn 95/4, s.691.



Kim ismi Hū vü Allāh daḡı Sübhān

Eşer pes ism-i Allāhdan nedür dir

Ne eyler iḡtizā hem ol ne tedbīr

1895 Diler hiç nesnenüñ olmaya cūdı

Gide aşla bulunmaya vüçüdü

Evet Raḡmān adınıñ raḡmetiyle

Öñürtdi pes getürdi ḡudretiyle

68b

Pes ol Ḳādir kemāl-i ḡikmetinden

Vü hem ‘ izz ü irādet himmetinden

Ḳodı Allāh adınıñ arasında

Raḡīm Raḡmān adın pes yöresinde

Bile zıkr eyledi ol iki adı

Raḡīm Raḡmāndur añlañ uşta yādı

1900 Bular Allāh ile ḡul arasında

Ola perde vü anuñ çāresinde

Raḡīm Raḡmān adınıñ ger ḡicābı

Degülmisse ger anlaruñ icābı

Ol Allāh adınıñ bil ḡuvvetinden

Yanaydı cümle ‘ ālem heybetinden

Vü hem ‘ ālimler andan yana’dı bil

Beyān itmekde vaşfin bunca te’vīl

Ne yüzden oldı [ki]<sup>780</sup> añmaḡ ol adı

<sup>780</sup> Hece noksanlığı sebebiyle ilāve edildi.

Añan olur iki ‘ âlemde şādī

1905 Buyurdı anı peygâmbere bu bâba

Anuñ ‘çün yazmışam işbu kitâba

**Ķāle’n-Nebiyü ‘ Aleyhi’s-selām “İnna’llāhe Te‘ālā yec‘alü hicāben  
mine’n-nūri lev-küşifet le’hteraĶat sebeĶāte vechihī mentehā ileyhi  
başaruhū ”**<sup>781</sup>

Nitekim Ķikmeti birle o Sulţān

Diledi tā ki yir ehline yek-sān

Güneşden menfa‘ at ire bulara

Pes aña eyledi bir nesne çāre

Felekde zemheri şovuk hevālar

Olup Ķıldı bula anlar devālar

Güneşle anı ĶalĶuñ arasında

Ķılupdur vāsıta yarasında

**69a** 1910 Şovuklar perdesi ger olmayaydı

Güneşden cümle yir ehli yanaydı

Pes olmasa RaĶīm RaĶmān da va’llāh

Kimuñ zehresi vardı diye Allāh

Olardan taĶviyetdür vāsıta bil

Dirüz Allāh ki bunca ay u hem yıl

Bilüñ Allāh adımuñ heybetidür

Ki bu kevneyni virdi vehbetidür

<sup>781</sup> İnna’llāhe Te‘ālā ce‘ale hicāben mine’n-nūri lev-küntē lā’hterefet sübhānü vechehū mā entehe ileyhi başaruhū N. “Şüphesiz Allahu Teâlâ nûrdan bir perde yaratmıştır ki eğer o açılrsa, yüzünün parlıtları sebebiyle gözünün ulaştığı her yer yanardı.” Mevzû hadislerdendir. Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s.327.

Ol ismüñ heybetidür virdi anı  
Ki zîrâ ism-i a' zamdur bu ma' nî

1915 Delîller didiler pes ehl-i tefsîr  
Anuñ haqqında eydem uşta bir bir  
Budur evvel delîl añlañ bu yâdı  
Olupdur ism-i a' zam Allâh adı  
Görür bir kimseyi ol nûr-ı Hâzret  
Namâz içre durup eyler ' ibâdet  
Namâzdan çünki fâriğ oldı ol er  
Okıdı işbu ismi ol muqarrer  
Okınan budur uş yazdum ben anı  
Gerek ola size de işbu ma' nî  
**“...Allâhümme innî es'elüke bi-ennî eşhedü [enneke] enta'llâhü [lâ ilâhe illâ ente] ehadü's-şamedü[‘llezî] lem yelid ve lem yüled ve lem yekün lehü küfüven ehad...”**<sup>782</sup> **diridi**

1920 Buyurdı ol Rasûlu'llâh aña uş  
Ki bir adla okıduñ anı key hoş  
Kim anuñla ne isterseñ virürler  
Du' â itseñ icâbet de kıllurlar  
Didi pes İbn-i Ka' b işbu maqâli  
Çü nâql itdi Rasûlu'llâh bu qâli

<sup>782</sup> Allâhümme innî es'elüke bi-enneke enta'llâhü'l-vâhidü's-şamedü lem yelid ve lem yüled ve lem yekün lehü küfüven ehad N. “Allah'ım, şehâdet ettiğim şu husûslar sebebiyle senden talep ediyorum: Sen, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'sın, birsin, samedsin (hiçbir şeye ihtiyacın yok, her şey sana muhtaç), doğurmadın, doğmadın, bir eşin ve benzerin yoktur.”; Canan, C.6, s.554, Hadis No:1790.

69b

Su ’âl itdüm Rasûle bu du’ âdan  
Zire oldur her ‘ ilme kân u ma’ den

Budur dir ism-i a’ zam ol münevver  
Nazar kılsañ saçılır andan enver

**Buyurdi “Lâ ilâhe illa’llâhu yâ ‘ alîmu’llâh lâ ilâhe illâ hüve’l-ḥayyü’l-  
ḳayyümün”dür<sup>783</sup> didi**

1925 Yâḥûd budur didi ḥaḳḳında tekrâr  
İder ekşer bu zikri dilde ebrâr  
Olur pes bu delîlle ism-i a’ zam  
Ol ismu’llâh kim oldur key mu’ azzam

Delîl uşta ikinci ism-i zâtdur  
Ḳalan esmâsı esmâ’-i şîfâtdur

Pes Allâh ism-i a’ zamdur bu yâda  
Ki zât ismidür a’ zam ḳamu ada

Üçünci bil şîfât dâḥil o zâta  
Şîfât esmâsı da hem ism-i zâtda

1930 Delâ’ilden budur dördünci ma’ nî  
Gidersek ism-i Allâhdan ki ya’ nî  
Ne deñlü ḥarfini alsañ ol aduñ  
Bozılmaz çıkmaz adlıḳdan bu yâduñ  
Gidersek elfi “li’llâh” ḳalısardur  
Bular ma’ nâyı bundan alısardur

<sup>783</sup> “Allah’tan başka ilâh yoktur, Ey her şeyi bilen Allah(’ım). Ondan başka ilâh yoktur. O, Hayy ve Kayyûm’dur.” Sözüün kaynağı tespit edilemedi.

Ki bil bu ism-i a' zam vaşfidur uş

Kim andan ğayrıda bu olmadı hoş

**Qavluhū Te'ālā "...li'llēhi mülkü's-semāvāti ve'l-arzı..."<sup>784</sup> dir**

Eger evvelki lāmın ger gidersek

"Lehū"qalur anı eyle idersek

1935 O da bil ism-i a' zam vaşfidur dir

Nitekim kıldı āyet anı taqrīr

70a

Budur uşta ol āyet bu nişāna

Pes Allāh ism-i zātdur işbu şāna

**Qavluhū Te'ālā "...lehū mülkü's-semāvāti ve'l-arzı..."dur<sup>785</sup> didi**

Giderseñ ger ikincisinde lāmuñ

Qalur "Hū"naqlin añlañ bu 'alāmuñ

Pes ol bil ism-i a' zamdur degül lā

Aña şāhid budur gör naql-i evlā

**"...yuhyī ve yumītū ve hüve 'alā külli şey'in qadīr"<sup>786</sup>**

Beşinci ol-durur kim Haq Te'ālā

Delīl itdi bunı gönderdi qavle

1940 Haḫībīne kim işbāt ide Rabbin

İçirdi ümmete pes devlet ābın

**Qavluhū Te'ālā "Fa'lem ennehū lā ilāhe illa'llāhu..."<sup>787</sup>**

**Nev'-i Āḫar**

<sup>784</sup> ve'l-arza N. "Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır." Āl-i İmrân 3/189 vd., s.84.

<sup>785</sup> ve'l-arza N. "Göklerin ve yerin hâkimiyeti Allah'a âittir" Bakara 2/107, s.21.

<sup>786</sup> "O yaşatır ve o öldürür; her şeye güç yetiren de odur." Hadid 57/2, s.602.

<sup>787</sup> "Bil ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur!" Muhammed 47/19, s.563.

**Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün**

Çün izāf itdi ulūhiyyet buni

Gönderür pes aña Allāh adını

Allāha maḥşüşdur imdi işbu hāl

Ma‘ lüm oldı çün bu resme oldı qāl

Oldı altıncı delīl Allāh adı

Maḥşüş-ı ĩmāndur eyle añladı

Zire böyle diyen ĩmān bulalar

Dimeyenler bil yābānda qalalar

1945 İsm-i a‘ zam ger degülmisse ol ad

Ĝayrı olsa nite bulaydı ‘ ibād

Dĭn ü ĩmān pes yedinci ol-durur

Kim Rasūlu’llāh bu resme buyurur

Çünkim ol didi eşaḥ oldur hemān

Zire ol bil Ḥaḳḳıladur her zamān

70b

Vaḥy-i Rabbānĭ maḳāmıdur tamām

Göñli anuñ şek degüldür temm ü tām

**“Ümirtü en-uḳātile’n-nāse ḥattā yeşhedü [en-]lā ilāhe illa’llāhu [ve enne Muhammeden resūlu’llāh ve yukĭmu’s-şalāte ve yü’tü’z-zekāte] fe-izā fe‘ alū [zālike] ‘ aşamū minnĭ dimā[ehüm] ve emvālehüm illā bi-ḥaḳḳı’l-İslāmi ve ḥisābühüm ‘ ala’llāhi ”**<sup>788</sup>

<sup>788</sup> Ümirtü en uḳātile’n-nāse ḥatta yeḳülü lā ilāhe illallāhu fe-izā ḳālū mā ‘ aşamū minnĭ dimā ve emvālühüm illā bi’l-ḥaḳḳıhā ev ḥisābühüm ‘ ala’llāhi N. “Ben, insanlar Allah'tan başka ilāhın olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın elçisi olduğuna şehādet edinceye, namaz kılıncaya, zekāt verinceye kadar onlarla savaş etmekte emrolundum. Bunları yaptılar mı, kanlarını, mallarını bana karşı korumuş (emniyet altına almış) olurlar. İslām'ın hakkı hāriç. Artık (samimi olup olmadıklarına dāir) durumları Allah'a kalmıştır.”; Canan, C. 2, s.259, Hadis No:37.

Dünyede her kim ölümden kurtıla

Âhiretde dağı hem cennet bula

1950 Mālını ol yağmadan şaklamağa  
Hem cehennemden de āzād olmağa

Uş sebeb bu ad ola çün her işe

İsm-i a' zamdur pes Allāh yok nişe

Sekizinci ol-durur kim çün o Hağ

Diledi kim ol ḥabībın n'ide bağ

Kendü'den artuğa yüz döndermeye

Göñlini hiç ğayrıya ündermeye

Aña bu adı ḥavāle eyledi

Sen bunu oğı diyüben söyledi

1955 Çün aña āyet didi budur du' ā  
Bunca ma' nī bil kamu andan toğa

**FĪ BEYĀN-I EMRU'LLĀHİ İLĀ RASŪLĪ'LLĒH**

**Ḳāla'llāhu "...ḳuli'llēhü şümme zerhüm [fī ḥavzihim yel' abün]"**<sup>789</sup>

Ma' nīsi oldur kim Allāh Ḥazreti

Ol Rasūle pes buyurdi ḳudreti

Kim di Allāh bunları ḳov ber-devām

Uş anı bilsün ḥavāş u ger ' avām

İsm-i a' zamdur kim Allāh ismidür

<sup>789</sup> Ḳul Allāhu şümme zerhüm N. " 'Allah (indirdi)' de, sonra da bırak onları, içinde daldıkları bataкта oynayadursunlar. " En'âm 6/91, s.151.

Uşta yazdum bu yazılan resmidür

Toğuzuncı gör ne resme naql ider

Her kim ehl ola bu naql e ‘aql ider

71a 1960

Hağ Te‘ālā işbu ismi şaqladı

Her ki didi her belādan bekledi

Ululıgından ol ismüñ pādişāh

Tā ki ehli bile şaqlar yoğ şibāh

Uşta Ķur’ānda buyurdı pes bunı

Hiç bilür misin kimesne adını

İşbu resmedür ki yazdum uş anı

Dimeyesin kim ‘aceb ol ad Ķanı

**Ķavluhū Te‘ālā “...hel ta‘lemu lehū semiyē”<sup>790</sup> dedi**

Ya‘ nī anuñ ismini di ide yād

Çünkim aña oldı mağşūş işbu ad

1965 İsm-i a‘ zam ola bu pes şöyle var

Uş onuncı vechi oldur ber-Ķarār

Ol Rasūlu’llāh buyurdı bu sözi

Kim diler Ķayra irüre ol sizi

Ādemīlerüñ adında sevgülü

‘Abd-ı RaĶmāndur didi bil ol ulu

Hağ Te‘ālā iki ismi kendüye

Ķıldı mağşūş kim du‘ā Ķılmağlığa

---

<sup>790</sup> “Hiç, onun adını taşıyan bir başkasını biliyor musun?” Meryem 19/65, s.335.



Nitekim uşta buyurđı ber-kelām  
Kim bu esmāya amumuz hep ulām

**avluhū Te‘ālā “ul ‘id‘u’llāhe ev ‘id‘u’r-ramāne eyyen mā [ted‘ū  
fe-lehū’l-esmā’ū’l-usnā ...]”<sup>791</sup>**

1970 Ammā Allāh adı eşrefdür dedi  
İsm-i Ramāndan diyūben sōyledi  
  
Zire Ramān pes delālet kim ider  
Uş kemāl-i ni‘mete bil iy peder  
  
İsm-i Allāhdan delālet yā neye  
Ol ulūhiyyet delā’ilin diye

**71b** Hem ‘azāmet birle ahra iy yārā  
Bil yaratmaa daı hem her ārā  
  
İsm-i a‘zamdur pes Allāh bī-zevāl  
Andan irer cümle malūa nevāl

1975 On birinci kendū zıkrin ılmaa  
Her belādan hem daı urtılmaa  
  
Bu adı ıldı sebep ullarına  
Hem buyurđı varalar yollarına

**avluhū Te‘ālā “...ve’zuru’llāhe zıkran keşīran le-‘allekūm tūfliūn”**

<sup>792</sup>

Bu adıyla kendūni zıkr ideni

<sup>791</sup> ul ed‘u’llāhe evid‘u’r-ramāne eyyāmē N. “De ki: ‘(Rabbinizi)ister Allah diye aırın ister Ramān diye aırın. Hangisiyle aırırnsanız aırın, nihāyet en güzel isimler onundur.” İsrā 17/110, s.314.

<sup>792</sup> “Ama Allah’ı hi hatırdan ıkarmayın ki, ebedī mutlulua ulaşabilesiniz.” Cum’a 62/10, Enfal 8/45, s.198.

Medḥ eyler böyle eydür ol Ğanī

Zī-mürüvvet medḥ ider kıllarını

Gösterür hem bunlara yollarını

Uşta ol medḥ olınan āyet budur

Bunı demek ehl-i ‘uşşāka ḥūdur

**Ḳavluḥū Te‘ālā “El’leẓīne yezkürūna’llāhe kıyāmen ve ḳu‘ūden ve  
‘alā [cünūbihim...]”**<sup>793</sup>

1980 Cennetüñ miftāḥıdır dir ol Rasūl

Kim bulur böyle diyen vaşla vuşul

Hem bahāsıdır mu‘ ayyen cennetüñ

Zerresin görmez diyenler miḥnetüñ

Hem daḥı muḥlişlerüñ gönlinde bil

Bunca envār-ı merātib ‘ayn-ı dil

Pes bu ism ile olur anlar ki var

Keşf-i sem‘ ü ‘ayn-ı ‘ibret ḥubb-ı yār

**“Lā ilāhe illa’llāh”**

Uşta Allāh ism-i a‘ zam oldı ḥoş

On ikinciden de eydem añlañ uş

72a 1985 Kim buyurdı ol münevver bir ḥaber

Efzalü’z-zıkr ol-durur hem mu‘ teber

Uşta budur ol ki bil efzal olan

Bu olan gönüllere imān ṭolan

<sup>793</sup> “Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar.” Âl-i İmrân 3/191, s.84.

**Ḳāle'n-Nebiyyü ' Aleyhi's-selām "Efzālū'z-zikru lā ilāhe illa'llāh" <sup>794</sup>**

Hem du' ānuñ efzali oldur dedi

Diyeler "El-ḥamdü li'llāh" ol adı <sup>795</sup>

Çün du' ānuñ zikrūñ oldur yegregi

İsm-i a' zamdur pes Allāh yegregi

On üçünci vechi oldur bil anuñ

Diñle naqlinden tola sem' üñ senüñ

1990 Ebū Sa' dīden rivāyet eylenür

Ol da peygāmbere sözinden söylenür

Bir gün ol Mūsā Nebiyyu'llāh dedi

Kim yaqīnlik ğuşsası kaydın yedi

Dir İlāhī baña öğret bir ' amel

Key yaqīn olam saña iy Lā-yezāl

Didi ol Allāh-ı A' lā bu adı

Zikr kılm pes bunı çok çok di dedi

**Ḳāla'llāhu Te' ālā li-Mūsā "Yā Mūsā ḳul lā ilāhe illa'llāhu" <sup>796</sup> dedi**

Dir İlāhī cümle ḳullar bunı dir

Baña bir nesne beyān it iy nezīr

1995 Anı benden ğayrı kimse bilmesün

Bir ' amel kılam ki kimse kılmason

<sup>794</sup> "Zikirlerin en faziletlisi, Lâ ilâhe illallâh'dır."; Haydar Hatipoğlu, C.1, s.497.

<sup>795</sup> "Hamd Allah'a mahsustur." Fâtiha 1/1 vd., s.1.

<sup>796</sup> "Ey Mūsâ! 'Lâ ilâhe illallâh' de." Hadisin tamamı meâlen şöyledir: (Ebû Sa'id el-Hudrî şöyle rivâyet ediyor. Resûlullâh şöyle buyurdu) "Mūsâ dedi ki: 'Ya Rabbi! Bana, seni hatırlayıp duâ edebileceğim bir şey öğret.' Allah (cc) şöyle buyurdu: 'Ey Mūsâ! Lâ ilâhe illallâh, de.' Mūsâ dedi ki: 'Ey Rabbim bütün kulların bunu diyorlar.' Bunun üzerine Allah (cc) şöyle buyurdu: 'Ey Mūsâ! Yedi gök ve içinde bulunanlar ile yedi yer bir kefeye konsa 'Lâ ilâhe illallâh' da bir kefeye konsa 'Lâ ilâhe illallâh' ağır gelir.'"; Hâkim en-Nisâbü'rî, C.1, s.528.

Didi yā Mūsā aña ol pādişāh  
Ḳādir ü Kahhār u hem Ferd ü İlāh

Ger yidi ḳat gökleri arzı tamām  
Bir terāzü keffesine iy hümām

72b

Ḳoysalardı hem birine işbunı  
Bunca aḫcār u nücūm ay ger günü

Cümleden ağır gele andan şevāb  
Daḫı artuḳ aña fetḫ ola bu bāb

2000 İşbudur ol pādişāhuñ didügi  
Hem de Mūsā bīm-i ḳurbet yidügi

**Ḳāla'llāhu Te'ālā li Mūsā “Lev-enne's-semāvāti's-seb' i ve'l-arzīne's-seb' i ve men fīhinne fī keffihī lā ilāhe illa'lāhu fī keffihī eşḳale bihinne”**<sup>797</sup>

**Nev'-i Āḫar**

**Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ulün**

Bilün bu i' tibār birle pes Allāh  
Gümān yoḳ ism-i a' zam ola bi'llāh

Pes on dördünci vechin gör bu yāduñ  
Beyān idem yine ol görklü aduñ

Kim Allāh uşta bir addur tamāmın  
‘Aḳ'l bilmege yol yoḳ ve's-selāmın

Nitekim bilmege zātın pes anuñ

<sup>797</sup> “Allahu Teâlâ Mūsâ'ya şöyle buyurdu: ‘Yedi gök ve içinde bulunanlar ile yedi yer bir kefeye konsa ‘Lâ ilâhe illallâh’ da bir kefeye konsa ‘Lâ ilâhe illallâh’ ağır gelir.’ ”; Hâkim en-Nîsâbüri, C.1, s.528. İfade, bir önceki hadisin devamıdır.

- Ki h̄iç yol yoğ ol a‘lā vaşf-ı řānuñ
- 2005 Bil ism-i a‘zam olmağa ol enseb  
Delā’ildür bular ol isme pes hep  
Anuñ ol on beşinci nağl-i ĥāli  
Görüñ kim uş ne resme çadri ‘ālī  
Ki şur’ān key ‘azīzdür añla ney’çün  
Anuñ’çünkim kitāb-ı Ferd-i bī-çün  
Eşit Tañrı Te‘ālādan bu adı  
Ki bir řellādī nağlen ide yādı  
Ki bismi’llāhdur ol tā bileler kim  
Ne varsa ol kitābda şöyle tā kim
- 2010 řıfātdan dağı esmādan u ĥamdden  
řenādan dağı izĥār āyetinden
- 73a Kim ol izĥāra āyetden ü ĥacdan  
Vü hem ol zıkr-i ni‘metden ü va‘dden  
Va‘īden dağı aĥbār-ı şaşaşdan  
İřāretdür ‘ulūmdan cümle sesden  
Umūrdan hem nevāhīden ne kim var  
Me‘ānī-yi yegāneden de iy yār  
Ĥaķā’iķden deķā’iķden me‘ānī  
Vü kır’at muĥkemāt kim ola ya‘nī
- 2015 Müřābihden ü nāřıĥdan u menřūĥ  
Neden olmış bular pes cümle meftūĥ

Ḳamu Allāh adından oldu şadır

Şular kim zıkr olındı evvel āhir

Nitekim kendü menşürin ki Sulţān

Didi bir nā'ibine idüp ihsān

Yazar menşür öñinde ulu aduñ

Ki ya' nī evvelinde ism-i yāduñ

Bileler tā kim ol menşürda bunlar

Ne varsa pādişāhuñdur olanlar

2020 Pes Allāh adı bir dipsüz deñizdür

Anuñ ṭālibleri bil bī-beñizdür

Ki ya' nī beñzin anuñ şoldurur dir

Ki her kim anı sevmek ide tedbīr

Kimüñ kim yüreginde olsa uş derd

Şolar benzi anuñ şan şola bil verd

Göñülde hem anuñla ola meftūḥ

Gider efkār-ı fāsīd ḥazḫ ider rūḥ

Ki bunca keşfe vü ' ilme sebep bu

Vaḳāyi' sırrın izhāra sebep bu

2025 Vü hem envār merātib görmege bu

Ḳadem vaḫdet eline urmağa bu

73b Daḫı zātın şıfātın görmege bu

Kerāmet menziline irmege bu

Gehī cehren ü gāḥ iḫfā olına

Gehī sākin gehī sağ u şolına

Şalınup eydeler zarb ola ya‘nî  
Çıkar şeytân anuñ içinden ânî  
Ki tâ qalbe düşüre cehr anı tâ  
Bu kez qalb eyde zikri anda hattâ

2030 Göñül dili açılır hem gözi bil  
Var imdi sen yarağñ eyle kılğıl  
‘Aq’llar anı bilmekde çü hayrân-  
Dururlar ger eger biñ ola seyrân  
Haqîkatında ‘âlimler bu aduñ  
Olupdur şöyle ser-gerdân o yâduñ  
Buyurmuşdur ol ‘irfâna çü âyet  
Şehâdet itdi kim olmaya gâyet

**Qavluhû Te‘âlâ “Ve mâ kaderu’llâhe haqqa kadrihi...”<sup>798</sup> diyü buyurmuşdur**

**FAŞLUN Fİ SU‘ÂLİ VE’L-CEVÂB VE EVQÂT-I İCÂBET-İ DU‘Â**  
Çün Allâh ism-i a‘zamdur şorarsañ  
Bunuñ esrârına ger yol ararsañ

2035 Aña oldur haşiyet dirseñ anı  
Du‘â kılsañ ki maqbûl ola ya‘nî  
Çoğ olur kim dilerler olmaz ol hiç  
Gerek tizde gerek kim ola ol giç  
Cevâb oldur anuñ pes şartları var

---

<sup>798</sup> “Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler.” Zümer 39/67, s.515.

Nitekim her namāzuñ vardır iy yār

O şartlarsuz namāz olmaya maqbūl

Bu tevcīhāt be-ġāyet vech-i ma' kŭl

74a

Anuñ da şartları vardır du' āda

Dutanlar ireler ol dem murāda

2040

İcābet olmaya bī-şart dimişler

Bunuñ kaydın ki bu resme yimişler

**“Ed-du' ā'ü miftāhu's-semā'i ve esnānühū luqmatü'l-helāli ve āhiruhā el-iḥlāşu ve ḥuzūru'l-ḳalb”<sup>799</sup>**

Kilīdlidür du' ānuñ ḳapusu dir

Helāl loḳma kilīdüñ dişleridür

Şoñı iḥlāş ḥuzūru'l-ḳalbdür anuñ

Pes uşta naḳli Ḳur'ānda beyānuñ

**Ḳavluhū Te'ālā “Fed'u[‘llāhe]<sup>800</sup> muḥlisīne lehü'd-dīne [velev kerihē'l-kāfirūn]<sup>801</sup>**

Du' āda pes gerek iḥlāş be-ġāyet

Ḥuzūru'l-ḳalb ki şöyle oldı ' ādet

Çün anlar böylece ide du' āyı

Hemān-dem bula derdine devāyı

2045

Ḥāşā kim redd ide ol pādişāhum

Bu yüzden ola bī-luṭf İläḥum

<sup>799</sup> Ed-du' ā'ü miftāhu's-semā'i ve esnāni luqmatü'l-helāli ve āhiruhā el-iḥlāşu ve ḥuzūru'l-ḳalb N. “Duā, göğün anahtarıdır ve o anahtarın dişleri helāl lokmadır; onun nihāyeti ise iḥlās ve kalp huzurudur.”

<sup>800</sup> Fed' uhū N.

<sup>801</sup> “O hâlde, kāfirlerin hoşuna gitmese de siz dini Allah'a has kılarak ona ibadet edin.” Mü'min 40/14, s.519.



Şalavâtdur<sup>802</sup> u hem bir şartı dağı

Ki şoñra itmeyesin andan ağı

Buyurmuş uşta peygâmbere cevâbı

Du‘adan tâ bula bunlar şevâbı

**Ğâle’n-Nebiyü ‘Aleyhi’s-selâm “Ed-du‘â’ü mevķûfun beyne’s-semâ’i ve’l-arzı lâ yaş‘adü ğattâ yuşallî ‘aleyye fe-yec‘alünî ke-ğumri’r-râkibi şallü ‘aleyye evvele’d-du‘â’i ve evsağahü ve ağırehü ”**

803

Buyurdu ol Rasûl-i şâh-ı ümmet

Anuñla kıldı bu ğullara himmet

Du‘â mevķûfdur ağılağı eyle dir gör

Ki yerle gök arasındadır ol nûr

- 74b 2050 Bağıta tâ virmeyince ol şalavât  
Ğabûl olmaz pes ansuz uşta ğacât  
  
Beni ol kârbân bardağı itmek  
Anuñ gibi idüp de yola gitmek  
  
Beni ancılayın itmek dilersiz  
Pes andan bu işe niyyet bilersiz  
  
Sefere gitse bir er gör n’ider ol  
Yükin pes yükledür evvel dutup yol  
  
Bil andan şoñra bardağın o yükler

<sup>802</sup> Şalâvatdur N.

<sup>803</sup> Ed-du‘â’i mevķûfun beyne’s-semâ’i ve’l-arza lâ yaş‘udü ğattâ yuşallî ‘aleyye ve lâ tec‘alübî ke-mu‘ri’r-râkibi şalahâ evveli’d-du‘â’i ve evsağahü ve ağırehü N. “Duâ, semâ ile arz arasında durur. Bana salat okunmadıkça, Allah’a yükselmez. Beni hayvanına binen yolcunun maşrabası yerine tutmayın. Bana, duânızın başında, ortasında ve sonunda salat okuyun.”; Canan, C.6, s.534, Hadis No:1773.

Öñine yā şoñına aşar ol er

2055 Dutar bardağı ya' nī şöyle uşañ  
Beni de ancılayın dutmañ öñ şañ

Du' ānuñ evvelinde āhirinde  
Şalavāt virüñüz siz baña anda

Ki tā anda icābet bulasız siz  
Mu' āvin oluruz ol dem size biz

Didiler yā Rasūla'llāh du' ālar  
Ne vaqtlerde icābetdür kıllalar

İcābet olacağ vaqtinde anuñ  
Bize luţf it haber vir her du' ānuñ

2060 Bilüp tā ümmetüñ bulsun şevābın  
Aça üstlerine Hāğ feyz bābın

Eyitdi ol melīhu'l-vech bu yādı  
Dönüñ şoñ bahşı içre diñ bu adı

Farīzalar şoñında hem de bir ol  
İki vaqtde icābetdür budur yol

Enes eydür Rasūlu'llāh haber dir  
Du' ā haqqında böyle ide tedbīr

Ki ya' nī bir dağı vaqt ide ta' yīn  
Anuñ'çünkim her işe ola āyīn

75a 2065 Eger ol dimese kim bile bunı  
Sā' atlerden ü leylen dağı günü

**Ḳāle'n-Nebiyyü 'Aleyhi's-selām "Lā yeruddü'd-du'ā'ü beyne'l-ezāni ve'l-iḳāmeti" <sup>804</sup>**

Ki ezānıla ḳāmet arasında

Du'ā maḳbūldür anuñ çāresinde

Du'ā redd olmaz anda dir o sultān

İder üç vaḳtde Ḥaḳ ḳullara iḥsān

Ki Sa'd ibn-i Sa'īd dir bir rivāyet

Bu aḳvāle gerekdür pes ri'āyet

**"Ṣintāni lā türeddāni ed-duā'i 'inde'n-nidā'i ve 'inde'l-be'si ḥıyne yülḥümü ba'zūḥüm ba'zan ve fī rivāyeti taḥte'l-maḥari" <sup>805</sup>**

Bu iki vaḳtde hergiz redd olunmaz

Meger ola ki ol vaḳtde bulunmaz

2070 Biri ḳāmetle baḳ vaḳtinde biri

Ḳıtāl vaḳtindedür añlañ o yiri

Ḳovarken iki ḥaşm uş birbirin dir

Du'ā itmek olınsa anda tedbīr

Vü hem dir bir rivāyetde ki yaḡmur

Yaḡarken redd olunmaz ola maḡfūr

Ebū Bekr ol münevver dir Rasūlden

Ḥaber virdi kim ol şāh-ı uşūlden

<sup>804</sup> Ed-du'ā'ü beyne'l-ezāni ve'l-iḳāmeti lā yeruddü N. "Ezanla kâmet arasında yapılan duâ reddolunmaz."; Canan, C.6, s.522, Hadis No:1760.

<sup>805</sup> Etetāni lā yürādāni ev ḳullemā yerūdāni 'inde'l-belā'i ve 'inde'l-ye'si ḥıyne telḥaşımu ba'zı ba'zan ve fī rivāyeti taḥte'l-maḥari N. "İki şey vardır, asla reddedilmezler: Ezan esnâsında yapılan duâ ile insanlar birbirine girdikleri savaş sırasında yapılan duâ; bir rivâyette yağmur altında (yapılan duâ)"; Canan, C.6, s.522-523, Hadis No:1761.

“Men [serrahū en-] şiddete en-yestecība’llāhu [lehū] ‘inde’ş-şedāidi ve’l-kürabi fe’l-yükessiri ed-du‘ā’e fī’r-rahā’i ”<sup>806</sup>

“Şelāşetün lā türaddü da‘vete hüm eş-şā’imü hattā yuftıra ve’l-imāmu’l-‘ādilü ve da‘vetü’l-mazlūmi yerfe‘uha’llāhu dūne’l-ğamāmi yevme’l-kiyāmeti ve tüftehu lehā ebvābü’s-semā’i ve yekūlu ( 75b ) bi-‘izzetenī le-enşuranneke velev ba‘de hıyni ”<sup>807</sup> Şadağa Rasūlu’llāh ve şadağa Ḥabību’llāh

Vü her kim ol du‘ā itse dir ol ḥaş  
Kātılıqlarda ol bā-şıdķ u iḥlāş

2075 Vü hem dir ğuşşalarda ol Te‘ālā  
Du‘āsın ide maķbūl Celle A‘lā

Evet şol vaķt hoş ola vü fāriğ  
Du‘ā çok itmeden ola o fāriğ

Daḥı dir üç kişinüñ hem du‘āsı  
Ki hiç redd olmaya ire devāsi

Oruç tutan orucın açā çün ol  
Du‘ā itse o demde fetḥ olur yol

Vü yirde beglerüñ kim ola ‘adli  
Kābūl ider du‘āsın Rabb-i Mevlī

2080 Vü hem mazlūmlaruñ çün irse zulme  
O zālīm ḥaķķına ol fi‘l-i zulme

<sup>806</sup> Men şiddete en-yesteciba’llāhu lem ‘inde’ş-şedā’idü ve’l-kerbi fe’l-yekşara ed’du‘ā’i fī’r-rahā’i N. “Şiddet anlarında Allah’ın duāsına icābet etmesini isteyen, refah hâlindeyken çok duâ etsin.” Hadis. Seyyid Âlizâde, s.242.

<sup>807</sup> Şelāşete lā yüradde da‘vete hüm ammā yemḥıyne yaftıru ve’l-imāmu’l-‘ādilü ve da‘vetü’l-mazlūmi yerfe‘uha fevķa’l-ğamāmü ve yeftaḥa lehū ebvābi’s-semā’i ve yekūlü’r-rabbı ve ‘izzetenī lā naşrunüke ve lā ba‘de hıyne N. “Üç kimsenin duâsı geri çevrilmez. Oruçlu, iftar edinceye kadar, âdil hükümdar ve mazlumun duâsı ki, Allah onu kıyâmet günü bulutun üzerine kaldırır. Göğün kapıları onun üzerine açılır ve Allah ona şöyle buyurur: İzzetim hakkı için kısa bir süre sonra olsa da sana mutlaka yardım edeceğim.”; Haydar Hatipoğlu, C.5, s.15, Hadis No:1715.

Du‘ ā itse çü mazlūm Ḥaḳ Te‘ ālā

Du‘ āsın pes anuñ tizde o Mevlā

Bulutlardan yukaru çıkarur dir

Aña gökler ḳapusın açā bir bir

Pes eyde ‘ izzetūm ḥaḳḳı’ çün ol Ḥaḳ

Saña yardım idem fazlan muḥaḳḳaḳ

Senüñ dāduñ alam andan dir ol Hū

Gidersün kimde kim varsa o bed-ḥū

**Ve fī rivāyeti “Şelāşü da‘ avātin müstecābātün lā şekke icābetihinne da‘ vetü’l-mazlūmi ve da‘ vetü’l-müsāfiri ve da‘ vetü’l-vālidī ‘ alā veledihī ”**<sup>808</sup>

2085 Vü hem dir üç kişinüñ bil du‘ āsı

Olurlar müstecāb olmazsa ‘ āşī

76a

Ki hiç şek yok ol emre eyle iḳrār

Dinilsün ol maḳāli uşta tekrār

Biri mazlūm du‘ āsı uşta anuñ

Ki zālīm ḥaḳḳına olsa pes anuñ

İkincisi du‘ āsı bil ḡarībūñ

Muḳīm üstine yā ḡayra ḡarībūñ

Üçüncisi du‘ āsı bil atanuñ

Oḡul ḳız üzre maḳbūldür pes anuñ

<sup>808</sup> Şelāşe da‘ vāti müstecābāti lā şekke icābetihünne da‘ vetü’l-mazlūmu da‘ vetü’l-müsāfiri ve da‘ vetü’l-veledin ellezīne ‘ alā veledihī N. “(Allah’ın kabul ettiḡi) üç müstecab duā vardır, bunların icābete mazhariyetleri husūsunda hiçbir şekk yoktur. Mazlumun duāsı, misafirin duāsı, babanın evladına duāsı.”; Canan, C.6, s.525, Hadis No: 1763.

2090 Süleymân<sup>809</sup> dir Rasûlden bir rivâyet

Ki Peygamber buyurdı kıl ri' âyet

**Ḳāle'n-Nebiyü ('a. m.) "İnne Rabbeküm ḥayiyün kerîmün yesteḥî min 'abdiḥî izâ refe'a yedeyhi ileyhi en-yerudde hümâ şıfran"**<sup>810</sup>

**Şadaḳa Rasûlu'llâh**

Didi ol seyyidü'l-ebrâr bu sözi

Mübârek lafzı birle kendü özi

Ki sizün Tañrıñuz utanıcıdur

Kerîmdür size iḥsân şanııcıdur

Ḳulından utanur luḫf issi Sulṫân

Elin boş şöyle maḫrûm ḳoya ol Ḥân

Du' âda el açanlardan o Hâdî

Utanur boş ḳoya pes gör bu yâdı

2095 Utanmaz ḳulları andan fesâda

İderler irmege ehl-i 'uşâda

Niçeler ellerin ḳaldurmaz aḫlâ

İderler 'âr o kibren ire faḫla

Du' ânuñ oldı mi' râcı el açmaḳ

İcâbetden berîdür uḫta ḳaçmaḳ

Elün tek ḳaldırup yalvara nite

Ṭuṫıḫuña göre işün de bite

<sup>809</sup> Hadisin râvîsi, Hz.Selmân olup, vezin gereği bu isim nüshada "Süleymân" şeklinde yer almıştır.

<sup>810</sup> Enne Rabbüküm ḥayye kerîmü yesteḥî min 'abdiḥî izâ refe'a ileyhi yedeyhi en-yüridhümâ şafere icâbeteyni N. "Resûlullâh buyurdu: 'Rabbiniz hayiy (çok fazla hayâ eden)dir, kerimdir. Kulu duâ ederek kendisine elini kaldırdığı zaman, o, ellerini boş çevirmekten istihya eder.'"; Canan, C.6,s.530, Hadis No:1770.

76b

Buyurdı ol Rasūlu'llāh bu naqli  
Cemī' 'ālemce'di pes anuñ 'aqlı

“Lev-enne li-yehūdiyyin ilā bāb-ı Ebi'l-Cehli ve talebenī fī kazā'ihā  
le-teraddettü ilā bāb-ı Ebī Cehl ”<sup>811</sup>

**Nev' -i Āḥar**

**Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün**

- 2100 Bir Yahūdīnün ger olsa ḥāceti  
Ol Ebū Cehlün ḫatında key ḫatı  
Dilese benden revā kıılmaḫ anı  
Ki bitürmege murādın ben anı  
Ol Ebū Cehlün ḫapusına revān  
Ol işi bitmeklige şöyle hemān  
Yüz kezin varmaḫ ideydüm ihtiyār  
Tek biteydi ḥāceti dir ol nigār  
Çün Rasūlinde olur bunca kerem  
Var ḫıyās it ol Ḥudā-yı pür-kerem
- 2105 Ekremü'l-ehm<sup>812</sup> ekremīndür ol Kerīm  
Nite göre pes revā yā ol Kerīm  
Ḫapusından ḫulların maḫrūm ola  
'Afv ide ḥācetlerin merḫūm ola  
Pes meger ḡafletle hem süst i' tiḫād

<sup>811</sup> Lev-ene li-yehūdi ilā bābi Ebi'l-Cehli ve talebi fī kazā'ihā le-teruddü ilā bāb-ı Ebī Cehl N. “Bir Yahudinin Ebū Cehl'in kapısına gitme ihtiyacı olsa ve o bunu benden yapmamı talep etse Ebū Cehl'in kapısına giderdim.” Hadis olarak verilen bu sözün kaynağı tespit edilemedi.

<sup>812</sup> Kelimenin aslı “çok mühim” anlamına gelen “ehem”dir.

Birle ide olmaya kıl i' timād

Sen de bundan hişşe al olma fuzūl

Meskenetle buldı her bulan vuşūl

Bir faķirūñ hācetin bitür bugün

Meskenetle ger öginürseñ o gün

2110 Dime ben ulu kişi-ven ulu Hāķ  
Sen hemān bir ķatre şusın aña baķ

Ol daķı murdār menīdür añladuñ

Pes neden bu vaż' ı saña baĝladuñ

Aç gözüñ gör ol Rasūli iy kişi

Meskenetdi dā'imā halka işi

77a Ol Enes didi Rasūlden bir cevāb  
Her işin ta' līm ider ola şevāb

“Ud' u'llāhe ve entüm mūķinūne bi'l-icābeti va' lemū enna'llāhe  
[Te' ālā] lā yestecībū du' ā'en min ķalbin ĝāfilin”<sup>813</sup>

Ya' nī eydür ol münevver bir kişi

Ger du' ā ide inansun ol işi

2115 Kim ķabūl eyler diyü duta ümīd  
Tā icābet ola iş ola temīz

Her işi anuñ murāda irişe

Çün du' ā aña bu resme girişe

Hāķ Te' ālā dir ķabūl itmez anı

<sup>813</sup> “Allah'a duâyı, size icābet edeceğinden emin olarak yapın. Şunu bilin ki Allah, (bu inançla olmayan ve) gafletle (başka meşguliyetlerle) oyalanan kalbin duāsını kabul etmez.”; Canan, C.6, s.531, Hadis No:1771.



Kim ola ġāfil gönülden pes anı

Yā uşanlıġ birle olsa ol du‘ ā

Pes icābet olmaya ol hem revā

Didi ol Zū‘n-nūn-ı Mışrī bir kelām

Pes gerek andan bunuñ naqlin kılam

2120 ‘İbret için kāfir-istān iline

Vardum anda anca ma‘nī biline

Bir kişiyi anda bāzār içre dir

Key dögerlerdi ider zār u nefīr

Çatı dögdiler ‘azāb idüp aña

Şöyle kim gören kişi qalur taña

Şordum anlara nedür anuñ suçı

Şöyle dögdüñüz ki qan tıldı içi

Didiler ulu şanem kim var anı

Ögdi bāzār içre pes ‘izzet qanı

2125 ‘İzzetin çünkim şaqınmaz ol anuñ

Böyle itdük terkini ursun cānuñ

Pes baña heybet gelür andan qatı

Göñlüme düşdi çü gördüm diqqati

77b

Bir kişi görmez eşitmez bütleri

Añmağa bāzārda bunca odları

Utanup anı dögerler uş haber

Yā kim ol Allāh-ı A‘lā mu‘teber

- Eşidür görür bilür her ne ki var  
Milke hâkimdür ü hem ol pîr ü bār
- 2130 Görmege göz hem eşitmek'çün kulağ  
Ol virür hem cümleye vuşlat firāk  
Anı ğafletle añan hâli nice  
Ol da irmez mi ' aceb ol gün güce  
Yâ du' â itse neden maqbûl ola  
Key şaşın başma kadem sen ol yola  
Ehl-i ğaflet bî-ğayâ olma şaşın  
Key gözet kulsın u et kulluğ Hâşın  
Her kaçan zıkr eyleseñ diz çök hemân  
Yâhû Qur'an okısañ dutma gümân
- 2135 İ'tikâd it fi'line düriş anuñ  
Key edeble oğı hazz itsün cânuñ  
Zıkre Qur'âna ki meşgûl olasın  
Hâzrete gökçek teveccüh kılasın  
Yâ namâz kılsañ gönülden fikrûni  
Zâ'il eyle andan eyle zıkrûni  
Sen ata binüp o gökçe çok kişi  
Zıkr iderlerse gider sen bu işi  
Yâ beyân olsañ da oldur ol hemân  
' Âdet itme anı saña her zamân
- 2140 Sañadur ' izzet degül ol Hâlîka  
Sen de fahr idersin andan sâbıka

Hem huşuşan ol şoqaqda da ola  
‘İzz ü kibr andan senüñ gönlüñ tola

78a

Yā şoqaqmıŝ yā bazār iki de bir  
Pes revā olmaz bu iş bil iy emīr<sup>814</sup>

Yolda bāzārda gönülde ideler  
Çün bazār içre yā yola gideler

İllā tenhālarda itmeklik revā  
Tā kim ola derdlü cānına devā

2145 Olmaya kūy yāhū ŝehr içi oda  
Anda cehren itse ma‘kül iy dede

Şeyhi elince murādı haq ola  
Şeyhe ‘izzet olmaya gide yola

İllā mescidlerde evlerde disün  
Haq rızāsı’çün gönül kaydın yisün

Yigrek āb-destle olinmaqdur bilüñ  
Ger ki Qur’an yāhū zikr andan kıluñ

Evde yābānda hele olsa olur  
İllā mescidde gerek āb-dest i nūr

2150 Anda āb-destsüz olinmaz key haṭā  
Yürüse muḥdiŝ günāhlara bata

Ḳamu meşhūrdur kitāblar içre bu  
Key naşīhatlar iderseñ anı hū

---

<sup>814</sup> amīr N.

Cā'iz āb-destsüz eger kır'at ide

Evde yābānda kaçan yola gide

Bil degül cā'iz yapışmak muhdişe

Muşhafa ol ger ki āb-destsüz ise

Ne kadar 'izzet iderseñ eyle var

Ol kadar uludur ol Perverd-gār

2155 Ululuğın aña göre kıl

Bu sözümde yok benüm hiç kâl ü kıl

Ditremek gerek aıncağ hazretin

Ğaşş olınsun zıkr iderseñ kudretin

78b

Diñledüñdi lafzatu'llāh hürmetin

Hem Hudānuñ kullar üzre mürvetin

Aña göre depren imdi iy hū'āce

'İzzetinde yir osun irte gice

Bāyezīd bir gice gördi bir kişi

Pās-bānlıkdı anuñ dā'im işi

2160 Pes gezerken böyle dirdi pās-bān

Vird'<sup>815</sup> Allāh Tañrı idi her zamān

Çağırur Şeyh Bāyezīd aña ki sen

Her gice ne alasın ger diye sen

Çağırursın çün bu adı dā'imā

Kim durursın işbu işde kâ'ime

---

<sup>815</sup> vird'i N.

Aluram bir baþman etmek bu iŖe  
Anuñ içün eyledüm anı p̄iŖe  
Didi aña ol zamān ol ehl-i hāl  
Her gice gel iki baþman benden al

2165 Tek ki Ŗol ġafletle Allāh dimegil  
Vireyin anı saña her gūn yegil  
İmdi ġor ġafletle aňan dūr olur  
İ' tıķad birle idenler nūr olur  
İzzet iden Tañrıya İzzet bula  
Hırlayanlar Ŗamu içinde Ŗola  
İsm-i a' zam da ne kılsun ġāfile  
Çün du' āsında degül anda bile  
Lāyık olmaķdur ol isme bir kiŖi  
Her kaçan dise hemān bite iŖi

2170 Lāyık ol sen de yaķın ol Hālıķa  
Andan irer yoluñ iŖbu Ŗalıķa  
Tā tazarrū' uñ senüñ maķbūl ola  
HālīŖ olanlar irerler ol yola

79a İsmi bildüñ taŖarruf<sup>816</sup> iste var  
Tā ki sende gele Ŗuta ol ķarār  
Taķdīrinle bite dā'im her murād  
İsm-i a' zamdur bilürseñ her bir ad

---

<sup>816</sup> taŖarrūf N.

Çankısınla ger olursañ āşınā

İlter ol her bir işüñ iş başına

2175 Bir hikāyet uş münāsib bileler

Pes aña göre yarağın kıllalar

**FAŞLUN Fİ HİKĀYET-İ SÜLEYMĀN-I NEBĪ ‘ALEYHİ’S-  
SELĀM ME‘A’N-NEMLETİ**

Kim Süleymān-ı Nebīdendür haber

Ol zamānda yağmadı yağmur meger

Ādemīler hem cān-āverler ki var

Key buñaldılar kurağdan āşikār

Pes Süleymān emr kıldı varalar

Kim münācāt eyleyüp yalvaralar

Çün bular çıkdılar istiskā’<sup>817</sup> uş

Hağ kabūl ide vü anlar ola hoş

2180 Yolda giderken Süleymān gördi der

Bir qarıncacuk oturmuş gör n’ider

Yire dökmiş ol kanatçuklarını

Yalñuzca pes komış çoklarını

İki gözlerin diküp gökden yaña

Hağkıla eyler münācāt dir aña

Yā İlāhī yalvarup eyler du‘ā

İşbu mağşūd pes kamu andan doğa

---

<sup>817</sup> istiskā’ya N.

- Âdem oğlanı yazuğı'çün bugün  
Biz za'îf cânları kıılma ser-nigün
- 2185 Pes helâk itme İlähî kııl 'aâ  
Gerçi kim kııldı bu kıullaruñ haâ  
79b Bunu diyince kıarınca gökyüzi  
Pes bulutlandı olup maqbül sözi  
Başladı yağmur yağa ol dem hemân  
Kim Süleymân didi dönüñ ol zamân  
Uş sizüñ bunca günâhuñuz ne haq  
Bir kıarincaya bağışladı o Haq  
Ba'zılar böyle hikâyet eyledi  
Evvelâ anı Süleymân söyledi
- 2190 Yağmadı dönüp gelürken gördiler  
Haq Te'âlâdan kıarınca çün diler  
Pes Süleymân didi âmîn bu işe  
Haq kabül itdi Süleymân dir nişe  
Ben du'â kııldum kabül olmadı ol  
Bu kıarınca kııldı aña virdi yol  
Yâ Süleymân didi ol dem ol Ğanî  
Sen didüñ âmîn kabül itdüm anı  
Anda kim sen pes münâcât eyledüñ  
Hażretüme 'arz-ı hâli söyledüñ
- 2195 Sencileyin bir dağı var mı kıanı  
Kim diye âmîn kabül idem anı

Şimdi sen āmīn didūñ kıldum revā

Bunca derde oldu ol āmīn devā

Şöyle bil āmīn diyendedür kamu

Pes du‘ā iden de diye iy‘amū

Ger imām ola vü ger ğayra i yār

Bil ki hep demek gerekdür ne ki var

### **Beyt**

#### **‘Alā Baḥr-i Ṭavīl**

#### **Mef‘ülü / Mefā‘ilün / Mef‘ülü / Mefā‘ilün**

Cüş itdi gönül yine deryā-yı vişāliden

Çün sākī kadeḥ şundi ol āb-ı zülāliden

80a 2200 Āşüfte dil-ı haste dost zülfine dem-beste  
Der leyl ü nehār zārem ol ḥüb-ı Cemāliden

### **ḤİKĀYET-İ GEYİK**

#### **Fā‘ilātün / Fā‘ilātün / Fā‘ilün**

Bir geyik avcısı varıdı meger

Dirligi andandı dā‘im nām-ver

Bir gün issiydi be-ġāyet key katı

Ṭuzağın pes şuya kırdı ol fetā

Kendüsi gizlendi göre n’olısar

Nā-gehānī bir giyecek geliser

Hem bile iki buzağusı anuñ

Az kıalmış terkinu ura cānuñ

2205 Dilin ağızından çıkarup hep bile



Geldiler şuya olar yile yile

Kaşd kıldılar içeler şucuğaz

Qurımışdı dil dudak dahı boğaz

Gördiler tuzagı girü dutdılar

Gideler gidemediler bil bular

Geldi gördi tuzagı girü durur

Vardı şöyle añaru bir dem yürür

Yüzini gökden yaña tıtdı meler

Pes meler illâ ki cigerler deler

2210 Gökyüzin tıtdı bulut ol dem hemân

Başladı yağmur şular oldu revân

Avcıya karşı geyik çün şu içer

Qana qana pes şuşuzlığı geçer

Girü geldügi yola girdi gider

Pes eşit andan girü kudret n'ider

Avcınuñ kulağma ün geldi dir

Görmedüñ mi iy utanmaz göre bir

80b Şöyle kim ol bir cân-âvercük ki var

Niçe kim hayvânsa dir yâ Kird-gâr

2215 Yüz bize tıtdı çağırdı didi şu

Diledi bizden çü virdük açdı o

Eylemedük şuyuña muhtâc anı

Sen hû âdemin saña gayret qanı

Sen daħı yüz bize ger kim ıtutasın

Rızķuñı bizden bilüp ķo ötesin

Hem bizüm ĥayvānlarımız itme zār

İncidüp anları yaķma zār zār

Biz saña rızķ virmeye miyüz ‘ aceb

Rızķuñı ķün bizden idesin ıtaleb

2220 Ćün bunı eşıtdi avcı gör n’ider

Ƨuzağın şıdı yaķasın Ćāk ider

Ƨağlara düşıdi ‘ ibādet eyledi

Kendüye ol ĥübı ‘ ādet eyledi

Vāşılından oldu en şoñ ol kişi

Pes tevekkül oldu anuñ her işi

Ĥāşā anuñ ĥazretinden kim olar

Yalvara şınıķ göñülle ķün bular

‘ Acz ile Allāħ diyüp ol nāz ide

Ağlayanlar pes kaçan maħrüm gide

2225 Ol keremlü Nemrüdı göndermedi

Şöyle maħrüm eyleyüp döndermedi

Mü ’mini maħrüm mı eyler yā o şāħ

Ƨapusında eylese derd ile āħ

İllā şol kimsede kim benlik ola

Ćāre yoķdur kim sözi maķbül ola

Bu şıfat ger yirlene ķankı ķula

Altunun bil dönderür ķara pūla

81a

Nefesi ağmaz göge anuñ ki var  
Bu muhâldür benligüñ terk eyle var

2230 Ol ki benlik ide iblîsdür yaqîn  
İy qarındaş bu şıfatdan key şağın

**FAŞLUN Fİ HİKÂYET-İ DĀVŪD-I NEBĪ ‘ALEYHİ’S-SELĀM**  
**Fî Baħr-i ʤavîl**

**Mefā‘îlün / Mefā‘îlün / Mefā‘îlün / Mefā‘îlün**

Yine bir naql idem arı eger fazl ide ol Sulţān  
Eger kim kıla ol yārî keremden raħm idüp Raħmān

Aça bu gön̄lümün bābın idem nüş anda ‘ışk ābın  
Görem pes ‘aksinün tābın olam hem emrine fermān

Aña her kim gön̄ül vire gerekdür ol aña ire  
Vişālî güllerin dire irüre derdine dermān

N’olur benlik gider anı fidā kıl yolına cānı  
Bulasın tā ki cānānı ire tā emn ü hem amān

2235 Tevekkül eyle her işe özüñe eyle sen pişe  
Ne lâzım ğayrı endişe ola dil-dārına mihmān

Dāvūd Peyġāmbere iy aħî günāh işlemeden daħı  
Henüz kılmazdan ön āhı aña ne didi ol Sübhān

Şalını şalını ber-nāz giderdi mescide az az  
Be-nāġāh irdi bir āvāz ne yüzden aña iy merdān

Ki yā Dāvūd bu nāzıla göġüs germekle hem bile  
Ki kendü kuluñ evine mi gidersin sen uş el’ān

Aña pes böyle girürsin saña bu vaż‘ı virürsin

Şalına dağı yürürsin ‘ itāban eyle dir ol Hān

2240 Gör andan aña ne geldi günāha mübtelā oldu

Derūnı derd ile ıoldı iriřdi hüzn ü yā aħzān

Şalar seccāde omzına görünmez nesne gözine

Düşürdi ĥavfı özine be-gāyet şöyle kim ol cān

Gözi yaşlu yürek başlu güneş yüzlü kamer kaşlu

Siñe siñe ki şan yaşlu gelür çün mescide ol ān

81b

Avāz geldi ki iy Dāvūd bu günden gön̄lüñi avut<sup>818</sup>

Budur erkān budur hem ‘ ūd nidāsında dir ol Mennān

Bu kez evden gelürsin sen budur uşta ‘ amel aħsen

Tevāzu‘ eyledüñ çün sen pes oldu ‘ ışka bu bürhān

2245 Bu kez di bize ne dırsın bu kez iste ne istersin

Saña fażlumla göstereñ cemālüm ismüm er-Raħmān

Pes andan ĥiřşe al yārā ola hem derdüñe çāre

Dilerseñ iresin yāre cemālin eyleye erzān

Anuñ gibi kişi böyle kaķınsa var kıyās it sen

Saña ne diyeler yarın kaçan kim gidesin bundan

Anuñ mişlin Ādemden de diyem uş bir ĥikāyet bil

O da kañdan bulur derdi yā ne ola aña fermān

**FĪ BEYĀN-I ĤIKĀYET-İ BENĪ ĀDEM ‘ ALEYHĪ’S-SELĀM FĪ’L-  
CENNETĪ**

‘ Alā Baħr-i Kaşır Nev‘ -i Āħar

---

<sup>818</sup> avud N.

**Mefā' īlün / Mefā' īlün / Fe' ūlün**

Ādem Peygāmbere uçmağda tūtop yir

Qarār kıldı eşit naql ola bir bir

2250 Geçüp şadrına uçmağñ ki şöyle  
Başında tāt u hem egninde ħulle

Güneşdi şan yūzi cismi mūnevver

Tekellüm eylese berq ider enver

Şaçı leyle vū zūlfi sūnbūle bil

Gözi nergis qoqusı miskdi iy dil

Leṭāfet birle olmışdı muşaffā

Feriştehler durur şaffan u şaffā

Öñinde qarşu durmuşlar tūtop şaf

Rasūlūñ devletinde bunca esnāf

2255 Çü gördi kendūzin eyle pes Ādem  
Bu ārāyiş bu tertible hemān-dem

Vū hem uş bunca ' izzetle bil anı

Yörendi gönline bir nesne ya' nī

**82a**

Ḥiṭāb geldi ki yā Ādem bu zāhir

Bezekerle nite mağrūrsın gör āḥir

Ki ol ferdāiler ṭonuñ ne yavlaq

Begendūñ sevdūñ anları sen el-ḥaq

Şu gönüldeki biz olsağ bu zāhir

Bezek anuñ ne işine gelür dir

2260 Anuñ'çün ol Rasūlu'llāh bu naqli

Didi tutar kimüñ kim varsa ‘aklı

“[İnne] hāzeyni ḥarāmün ‘alā zükür-i ümmetī [hıllün ve nāşihā]”<sup>819</sup>

ya‘nī ez-zehebü ve’l-ḥarīr

Ḥarīr altun ḥarām oldu ricāle

Olar kim ümmetümdür bu fi‘āle

Yaķın varmayalar şöñra olur od

Yā kaṭrāndan şaķın kim key olur öd

Ḥarīr ‘avretler egninde yaraşur

Kim anlar olalar aña mübāşir

Vü hem altun kulağında olaruñ

Saña uşta ‘ibādet eyle yārüñ

2265 ‘İbādet ḥil‘atın gey olasın ḥaş

Vü hem ur başuña sen tāt-ı ihlāş

Nisādan aludur kim geysel anı

Ḥarīr itse libāsın uşta ya‘nī

Erenler ‘avrete öykünmek olmaz

Bu ma‘lüm ḥubb-ı Ḥaķ anlarda ṭolmaz

Bizüm bu yolumuz ince be-ğāyet

Şu rāh kim gösterür pes naķl-i āyet

Zekerıyyā etegin şığmadı gör

Vü hem ‘İsānuñ ignesi de iy nūr

2270 Anuñ ignesi çün geçmedi öte

<sup>819</sup> “Şüphesiz şu iki şey ümmetimin erkeklerine haramdır: Altın ve ipek.”; Canan, C.15, s.80, Hadis No:5286.

Yā sen bunca derāhim birle nite

82b

Vü hem bil bunca ef 'āl-i ḳabāyih

İle nice olasın Ḥaḳḳa lāyih<sup>820</sup>

Daḥı dürlü 'alā 'iḳ gönlünüzde

Gerek ergen gerek kim evlünüzde

Zekerıyyā geyer bir gün ridāsın

Aña ne dir eşit Ḥaḳḳuñ nidāşın

Yürürken etegi şalımdı anuñ

Ḥiṭābı irdi ol dem Kibriyānuñ

2275 Aña hoşça gelür ol şevb-i tecdīd

Ḥudā te 'dīb ider tā ide te 'kīd

Bu yüzdendür nidāsı pādīşāhuñ

Var imdi ḥidmetünde artur āhuñ

**HĀZĀ NĪDĀ'-İ ḤAZRETU'LLĀHĪ İLĀ ZEKERİYYĀ EL-  
KÜBERĀ'Ü RĪDĀNĪ**

Anuñdur kibriyā hem oldur ekrem

Ulular hep ḳatında zerre ebkem

Şalındurmaḳ etek yeg oldı mekrūh

Bu ma' nīden kim ol rāh ola meftūḥ

İrer kibre vü faḥre andan ol er

Bu iş menhī vü mekrūhdur muḳarrer

2280 Ḥarīr altun nisāya da ḥelālī

---

<sup>820</sup> lāyih N.

Faķırlar<sup>821</sup> üzre faħır itmezse ‘ālī

Olar da kibr iderse ire zecre

Harām bigi ‘azāb olur o hicre

Küpe zencir yā boğmaq yā bilezik

Geyüp anlar olurlar şöyle nāzük

Eger virmeyeler ger kim zekātın

Od’a girürler anlardan havātın

Bugün altun yarın od olıardur

Gelüp nār-ı cahīme ıolıardur

83a 2285 Vü hem ‘İsāya böyle kıldı qālī

Nidā itdükde ol lafzan me‘ālī

‘Urüc itdi kaçan kim ol semāya

Sözi şekker yüzi beñzerdi aya

Ki yā İsā bu igneyi n’idersin

Bizüm gökler sökügin mi dikersin

Anuñ’çün mi getürdüñ bunda anı

Göge ağduq da bileydi o ya‘nī

Yamardı hırqasın pes bunda dā’im

Aña böyle kelām itdi o Qā’im

**Qāla’llāhu Te‘ālā “[Efe-lem yenzurū ile’s-semā’i fevqahüm keyfe be-  
neynāhā ve zeyyennāhā] ve mā [lehā] min fūrūc”<sup>822</sup> dir ya‘nī**

<sup>821</sup> Faķırlar N.

<sup>822</sup> Yā İsā ve mā emāmin fūrūc N. “Üstlerindeki göge bakmazlar mı? Onu nasıl binâ ettik, nasıl donattık! Onda hiçbir düzensizlik ve eksiklik yoktur.” Kâf 50/6, s.574.



2290 Bizüm göklerde yırtık yokdur el'ân  
Yiterdi şüretüñ nün zâ'id iy cân  
Nünün zâ'id getürdüñ bunda anuñ  
Eşit naqlin ki bu lafzuñ beyānuñ  
Yünus-veş lā-cerem sen de irerseñ  
O nün harfinde zindanlık dilerseñ  
Ebed maqbül olasın bî-zevāle  
İrer sırruña ol yüzden nevāle  
Vü hem gönlüñ evin tecridi cārū-  
Yıla pāk eyle olsun şöyle arı

2295 O gönlüñ içre bizden artuğın gör  
Anı taqvā odıyla göyündür  
Bizüm ol lafz-ı Allāh adumuz bil  
Ki āha qarışupdur key eşitgil  
Aña hem-rāh olan çok ide āhı  
Ol Allāh iledür uş toğrı rāhı  
Çerāğıdur her esmānuñ bu Allāh  
Münevver eyleyen envārı Allāh

83b

Çamu millet dilinde devr iden ol  
Feriştehlerde vü insānda Allāh

2300 Sürür iden cinān içre olup şād  
Bunı dirler ü hem nīrānda Allāh  
Serāylarda vü köşkler üzre dirler  
Dağı yābānda vü vīrānda Allāh

Ki hiç yir yoğdur ansüz ola ħali  
Eħadişde vü ger Qur' anda Allāh

Nitekim didi lafzında bu yadı  
Çamu dertlerde vü dermānda Allāh

**Çavluhū Te'ālā “Allāhu nūru's-semāvāti ve'l-arzı<sup>823</sup>...”<sup>824</sup> diyü bu-  
yurur fi'l Çur'an**

Vü hem daħı ne dir gör Ferd-i Hādī  
Bu naçlūñ ħaççına oldur münādī

2305 Çarañu ola olmaya göñül Şen  
İdenler muħtaşar çerāğla rūşen

Bizüm sālİKlerümüz dir ol Allāh  
Ki ya' nī göñli evin itmez āğāh

Ma' ārif birle olmaz uşta rūşen  
Ki tā vaħdet güline ola gül-şen

Ki Sulţān taħt-gāhıdur pes ol dil  
Münevver olmaz illā ola key bil

Cemālüm nūrı'la ola münevver  
Pes andan irer aña nūr-ı enver

2310 Ŧoğar çün ma' rifet günü o dāra  
Münevver olur ol dem āşikāre

Çarañlık götrilür çün ide işrāç  
Sa' ādet güneşi çalmaya işrāk

---

<sup>823</sup> ve'l-arza N.

<sup>824</sup> “Allah, göklerin ve yerin nûrudur.” Nûr 24/35, s.388.

Bu kez insāna tebdīl olısar ol  
Şıfatlardan döner gör n'olısar yol

84a

Yimek tebdīl olur şavma vü ğaflet  
Uyanuqlıĝa hem pes tuta ülfet  
Bu yüzden ola tebdīlāt-ı insān  
Döner taħmide aħvāl anda yek-sān

2315 Çü ħākim ola ʿ irfān ol maķāma  
Vücūdında anuñ ol tuta ķāme  
Bu andan geliser ol ķalbe arı  
Süpürdi çün anı tecridī cārū

“Hünālike’l-velāyetü li’llēhi’l-ħaķķu...”<sup>825</sup>

Pes andan ol ārāyiş olur anuñ  
Hemān ħubbinla zeyn eyler o cānuñ  
Açar ʿ aynın u semʿ in ola hāzır  
Cemālī nūrına olmaĝa nāzır

Bu elfāz ol Ĥudānuñ vaʿ zıdur hep  
İdenler böyle itsün uşta mezheb

2320 Eşit uş bir ħikāyet bu beyāna  
Ola kim uşta bu gönlüñ uyana

### FAŞLUN ĤİKĀYET-İ PĀDİŞĀH DİNÜR

Meger pādişāĥ vardı be-ĝāyet  
Yüzi görklü sözi tatluydı ĝāyet

<sup>825</sup> Hünāleke’l-vilāyetü li’llēhi’l-ħaķķu ve zcheķa’l-bātılu N. “İşte bu durumda velāyet yalnızca hak olan Allah’a mahsustur.” Kehf 18/44, s.320.

Ra‘iyyet üzre şefkatlü vü ‘âdil  
Vü hem inşâf içinde ‘ahdi kâmil  
Kerem issiydi<sup>826</sup> luţf issiydi ol şâh  
Kimesne eylemezdi andan uş âh  
Pes ol yirden ki durdı bir zamân ol  
Gider ğayrı yire andan tutup yol

2325 O şehrinden varur artuğ eline  
Eyüler eyü vaşfınla biline

84b Girü şehrine gelmek oldu meyli  
Zire andan gidel’den oldu ğayli  
Şeh’r kavmi bezenmek kaşd iderler  
Ki şehri tonadalar eyle derler  
Ħaber geldi ki zeyn itmek o şarı  
Oluñ fâriğ ol işden dir ol arı  
Çü şehre varavuz pes ola tezyîñ  
Cemâlümle müzeyyen ola ol ğıyn

2330 O bir maĥlûğdı şehre virdi zînet  
Ħudâ ğod ğalıĥu’l-aĥlâĥ ne minnet  
Cemâlinden münevver ola ol dil  
Kim anuñ’çün ola ol ğayra tebdîl  
Eşit ol zât dilince ism-i Allâh  
Ħudâ keyhân dimekdür olğıl âĝâh

<sup>826</sup> Nüşhada, “issiydi” kelimesinden sonra “ve” bağlacı bulunmakta olup aruz veznini bozduğu için metne dâhil edilmedi.

Vü hem bil āferinde uş me‘ānī  
Nedür bundan murād naql idem anı

Odur Allāh ki lāyıkdur ḥalā’iḳ<sup>827</sup>  
Aña tapmağa hem ol aña lāyık

2335 Hem Allāh aña dirler añañ anı  
Ana ḳarnında oğlanları ya‘nī

Vü hem yavrıları şaḳlaya dā’im  
Ki şöyle ola ol emrinde ḳā’im

Daḳı Allāh odur kim cānları ten  
İçinde şaḳlaya pes añağıl sen

Vü hem Allāh odur yoḳdan yaradur  
Yine yoğ eyler anları aradur

Vü Allāh ol-durur kendünde vardur  
Ebed bulmaz fenā bu ḥoş ḥaberdür

2340 Eşit ba‘zı ne yüzden didi faşlı  
Olar ḳatında ol Allāhuñ aşlı

85a İlähdur didiler bir niçe ḳullar  
Anuñ taḳrīrine işbunca yollar

[Allāh ma‘nāhū el-ma‘būdu’llezī] ilāhu’l-ḥalḳı ‘an derki māhiyyetiḥi  
ve’l-iḥāṭati bi-keyfiyyetiḥi<sup>828</sup>

Bu naḳlüñ ma‘nisi oldur dimekdür

<sup>827</sup> ḥalāyık N.

<sup>828</sup> “Ma’budun yani kendisine ibadet edilecek varlığın (Allah’ın) anlamı şöyledir: O, bir yaratıcıdır; öyle ki, kimse onun māhiyyetini idrak edemez ve onun hālını/keyfiyetini bir şey kuşatamaz.” Söz, İmām Muhammed Bakır’a āittir.

Levâzım bu sözüñ kaydın yimekdür

Ƙamu ‘ aql ehli hayrândur bu râzı

Haķıķat bilmege ol Bî-niyâzı

Ƙarışmışdur çün Allâh adına âh

Ne’ çündür eydeyin aşlın ol Allâh

2345 Yazuķlar yarlıgar uş bunda âyet

Ne yüzdendür görüp eyle ‘ ibâdet

**Ƙavluhū Te‘âlâ Celle Celâlühū “...ve men yağfiru’z-zünūbe illâ’llâh”**

829

Yazuķlar yarlıgamaz illâ Allâh

Bitisin ķullaruñ aķ iden Allâh

Kim eyler ehl-i işyâni nevâht<sup>830</sup>

Anı itmez meger kim iden Allâh

**FAŞLUN Fİ BEYÂN-I AĦVÂL-İ ÂDEM ‘ALEYHİ’S-SELÂM VE  
ƘÂLIBUHŪ VE RŪĦUHŪ**

**Nev‘-i Āĥar**

**Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilün**

Âdemün cânı çü geldi ķâlıba

Çün görindi ol beden bu ŧâlibe

Ol vücūd şehrin yörendi bil ķamu

Bir ķarañu ev bulur pes iy ‘ amū

2350 Dört muĥâlif nesne üstinde ol iş

Bildi kim yoķdur beķâsı biñ düriş

<sup>829</sup> “Zira Allah’tan başka günahları kim bağışlayabilir ki?” Âl-i İmrân 3/135, s.76.

<sup>830</sup> nevâĥat N.

Pes yine tekrār nazār eyler çü rûh

Görinür ol dem añā anca gürûh

Niçe yırtıcı cān-āverler görür

Anuñ içinde bular durmaz yürür

85b

Kim yılan ‘ aqreb bular birbiri’le

Cenk iderlerdi qomazdı dirile

Birbirine zaqm<sup>831</sup> ururlar ber-devām

Şöyle bir ‘ āciz ol işden her ‘ avām

2355 Nefs-i emmāre görindi gör nice

Yidi başlu ejdehā gibi h̄vāce

Ṭarfi var anuñ eşit bir bir diyem

Yididür pes naqlinüñ qaydın yiyem

Biri hırşdur ol ikincisi qased

Kim helāk olur anuñla bu cesed

Hem üçünci oldı şehvet anlaruñ

Ol-durur uşta zevāli cānlaruñ

Oldı dördünci qāzab beşincisi

Buql altıncısı hıqddur iy kesī

2360 Birbirine key yaqīn eşdür bular

Pes yedinci kibr olur iy nām-dār

Nefs-i emmāre yidi başlu ki var

Bu-durur uş başları bir bir i yār

---

<sup>831</sup> zaqm N.

Yine her başında biñdür başı hem

Bunları bilmek olur gâyet ehem

Hağ ‘ inâyet ide ola ol zelîl

Var-durur buña Çalapdan uş delîl

**Çavluhū Te‘ālā Celle Celālūhū “...inne’n-nefse le-emmāretūn bi’s-sū’i...”**<sup>832</sup>

Ya‘ nî kındurur yaramaz işlere

Düşürür issini çok teşvîşlere

2365 Her başında dili yetmiş biñ anuñ

N’olısar hâli olardan ol cānuñ

Ya‘ nî ol yidi şıfatdan anca biñ

İş gelür bil guşşasın anuñ yigil

**86a**

Cümle başlarıyla ağzın açısar

Dem-be-dem zehrin o cāna saçısar

Çaşd kılmışdur yedi cānı o mār

İllā cān hıfzın ol Allāhdan umar

Nāzenin cān bunca biñ yıldan berü

Ol Çalap konuşulğında rü-be-rü

2370 Şöyle yüz biñ nāzıla ol nāzenin

Terbiyet bulmışdı pes azın azın

Bunu böyle gördi gâyet ürkdi ol

Neylesün bu menzile irdi çü yol

<sup>832</sup> “Nefis, aşırı derecede kötülüğü emreder.” Yusuf 12/53, s.260.



Üns ü qadrin bilmemişdi h zret n

Şimdiye dek  unki datdı f rkat n

Acısın pes Şimdi bildi n'eyes n

 unki geldi derdi kime s yles n

Ol viŐ l  ni' metin kim her zam n

Anda m st graq idi zevkinde c n

2375  ll  zevkin bulmamıŐdı bildi uş

Kim ne yüzden idi anda vaqti hoş

Yanmaĝa başladı f rkat odına

Diledi kim d ne andan ol yine

Döndi derh l kim gide ol dem hem n

Geld gi yola bula anda am n

Qaşd kıldı bine nefha atına

Kim gideydi yine vuşlat y dına

Bulımadı qaldı n - ar anda r h

Pes sınıqdı ol sebebden n -f t h

2380 Bir kezin  h eyledi ol derd ile

Kim d Ő rdi  h-ı od'u  ol dile

Pes hiŐ b geldi ki h  bu kez bize

BaŐladu n yaq n olasın bu yüze

86b

Biz daĝı senden sınıqlıq ister z

Ol sınıqlıqla sa a yol g ster z

Hem seni ol  h içün virdük a a

Bu fir qumuz odında yanmaĝa

- Yanalum iy cān u cānān yanalum  
Bu-durur bu derde dermān yanalum
- 2385 Artur Allāhum firāḳ odın bize  
Tā ki bir gün vuşlatuñdan ḳanalum  
‘Işḳ odına yaḳ bizi tā şızalum  
Ḥāliş olmaḳ’çün bulardan yanalum  
Yanmayınca göynümez bu ḥāmumuz  
Hiç riyāsuz şöyle cāndan yanalum  
Ol āhuñ irdi buḥārı gör neye  
Pes dimāḡa tā bu aḥvālden duya  
Çün dimāḡ ṭoldı buḥārdan aḥsurur  
İllā ol durmaz firāḳın arturur
- 2390 Çünkim aḥsurdı açıldı pes gözi  
İşbu sözlerdür ḳamu ḥikmet sözi  
Giñligin gördi cihānuñ ol hemān  
Hem güneş rüşenligin daḥı ‘ayān  
“Ḥamdü-li’llāh” dir sevindi ol dem uş  
Gördi rüşen key be-ḡāyet anı ḥoş  
Pes ḥiṭāb-ı ‘İzzet irdi başladı  
Şanasın cān bāḡına gül aşladı  
Çün ‘āşık ma‘şūḳ sözinden eşidür  
Bildi derd ü ḡam pes anuñ işidür<sup>833</sup>

---

<sup>833</sup> eşidür N.

2395 Çünki Һamd itdi irer andan şevāb  
“*Yerhamūke Rabbūke*” geldi cevāb<sup>834</sup>

Didi yā Ādem anuñ’çün eyledüm  
Seni uşta raĥmetümle toyladum

**87a** Pes baña Һamd eyle dā’im budur iş  
Hem daĥı emrüm yolında key düriş  
Seni anuñ’çün yaratdum idesin  
Saña raĥmet didügüm eşidesin  
Bu hediyye saña olsun hem daĥı  
Olsun oĥlanlaruña da iy saĥī

2400 Ol saĥāvet lafzıdur bunca saĥā-  
Vet ki Ādemden gelür cūd u saĥā  
Çünki ĥoş geldi bu dünyā ataña  
Anuñ içün ĥoş gelür uşta saña  
Kim bakup toymaz gözüñ aña i yār  
Ay güneşdür içi tolu bāĥ u şār  
Aldanup ҡalma o bāĥuñ dāmına  
Hem daĥı ol muĥtelif aĥvāmına  
Ādeme ĥoş gelmeden oldu murād  
Fetĥ oldu aña anda her bir ad

2405 Hem geñişlik olmasına güldügi

---

<sup>834</sup> “Allah sana rahmet etsin.” Hz. Ebû Hureyre (radiyallâhu anh) anlatıyor: “Resûlullâh (aleyhissalâtü vesselâm) buyurdular ki: ‘Allah Teâlâ, Hz. Ādem (aleyhisselâm)’i yarattığı ve rûh üflediği zaman, Ādem hapşırıldı ve ‘Elhamdü-lillâh’ diyerek izni ile Teâlâya hamdetti. Rabbi de ona: ‘Ey Ādem, yerhamükallâh (Allah sana rahmet etsin)...dedi.’”; Canan, C.6, s.393-394, Hadis No:1699.

Dağı içinde güneş ay olduğı

Ya' nī evlādına vüs' at olısar

Her kaçan kim işbu dāra tölısar

Ay güneş leyl ü nehār yılduz ' amū

Ola evlādına hıdmet-kār kamu

Qılmağa Hāqqa ' ibādet ola hoş

Qomamış dünyāyı issüz şöyle boş

Bunları ni' met bilüp qullarına

Hem delālet eylemiş yollarına

2410 Alalar ' ibret bulardan her biri

Hem yaratdı kendüyi qıldı diri

Bunca ni' met gördi pes hamd eyledi

Hāq da anı raḥmetinle toyladı

87b

Pes ol aḥsurmağdan uş dört nesne dir

Qopdı eydem ušta añla kim nedir

Biri Hāqqa hamd qılmaq ol biri

“*Yerḥamūke Rabbūke*” dinmek giri

Biri cān ' İzzet hıṭābın gūş ide

Bī-zārem didi çü kendün hoş ide

2415 Ya' nī kendü kendülikden bize tā

Qoya kendün ' ışq etegin tuta

Dağı dördünci ki ' İṣā bilesin

Ol nefesden oldı naqlin qılasın

Evvelâ bilgil nedür bu kudreti  
Cân dimâğdan girdüginüñ hikmeti  
Ol-durur kendü gözinle göre tâ  
Kendü hâlin bile hem hükmin tuta  
Kim neden yaratdılar kendün göre  
Pes su'âl itmek 'aceb olur kûra

2420 Ne maqâmdan ne maqâma geldi ol  
'Ucb tâ kim göñline bulmaya yol  
Çün görür a' zâsı balçıkdan kamu  
Bildi var anuñ için uçmaq tamu  
Yuğarı çıqdı melekût 'âlemin  
Gördi bildi 'arş u kürsüñ qalemin  
Hem melâ'ik tesbîhin eşitdi çün  
Gördi ol pāk kavmi bildi pes ne'çün  
Arğun arğun tudağı altından ol  
Pes niyâz itdi ne yüzden dutdı yol

2425 Başladı eydür ki iy Perverd-gār  
Bunca kuşlar kim senüñ var âşikār  
Bunca simruğlar<sup>835</sup> senüñ iy pâdişâh  
Var hevânda uçar anlar yâ İlâh

88a Var hevânda uçar anlar yâ Ğanî  
Bunlaruñ da arasında uş beni

---

<sup>835</sup> Kelimenin aslı "simurğ"dur.

Bir za‘îfçe kuşçuğaz kıl pâdişâh  
Kim kamu kullara sensin uşta şâh  
Kim şefâ‘ at birle rahmetden ola  
Ger olursa işbu nesne ben kula

- 2430 Pes hitâb geldi ki gördüñ bunları  
Nice geçer hizmetümle günleri  
Kendü kuvvetlerine bunlar ki var  
Mağrūr olmışlardır añla ne ki var  
Lâ-cerem pes bunca biñ yıldan berü  
Eyledüm uş bunları gör rû-be-rû  
‘İzzetümüz pes hevâsında bular  
Uş uçarlar eyleyüp pervâz olar  
Tesbîh-i hamdüñ avından gayrı hîç  
Nesne olamadılar gör ir ü giç
- 2435 Ammâ sen uş key ‘aceb olduñ bugün  
Bunlaruñ alduñ pes uçmağdan o gün  
Çün niyâz hevâsı içre uçmağa  
Başladuñ anları bir bir geçmege  
“*Yerhamüke*” avı şaydın eyledüñ  
Çün niyâz dilinle baña söyledüñ  
Dağı şol vaqt kim günâha mübtelâ  
Olasın saña gele andan belâ

“*Rabbenā*” hem de “*zalemnā*” tuzagın<sup>836</sup>

Pes niyāz şahrāsına uş kır aguñ

2440 Çünkü sen anı pes anda kıurasın

Dağı anuñ çevresinde durasın

Uş bu luţfuñ geyigin sen tutasın

Gör yazup-ven añla bundan ötesin

88b

Meskenetden gör ne buldı ol şāfī

Meskenet bir genc olmışdur hafī

Meskenet kııl sen de al andan naşīb

Yoğsa huşk-ı sāhile olma haşīb

**Qāla’llāhu Te’ālā “Ene ‘inde’l-münkesireti kulübühüm [min eclī ]”<sup>837</sup>**

**Nev’-i Āḡar**

**Mefā’ ilün / Mefā’ ilün / Fe’ ulün**

İkinci bil ki cān tende ne yüzden

Gelüp kıldı karar naql ola sözden

2445 Anı bir dürlü dağı söylemişler

Diyem uşta eşit kim n’eylemişler

Bu naqluñ ol-durur maqşūdı ol dem

Ki şun’-ı “*yerḡamek*” teşrifin Ādem

Çü buldı evvelā āh birle Allāh

Didüğinden idi añlañ ki va’llāh

<sup>836</sup> “Qāle Rabbenā zalemnā enfūsenā ve in-lem yağfir ve terḡamnā le-nekūnenne mine’l-ḡāsirine” “Dediler ki ‘Rab-bimiz! Biz kendimize zultmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.” A’rāf 7/23, s.166.

<sup>837</sup> Ene ‘inde’l-münkesirete kulübühüm N. “Ben kalpleri benim yüzümden kırık olanların yanındayım.” Uysal, *Ta-savvuf Kültüründe Hadis*, s.282.

Pes anuñ'çün du'āya geldi Allāh

Adı oldu anuñ uş ism-i Allāh

Bu sözler sem'üne çünkim irişe

Çü ma' nī ma' nī naqlinden girişe

2450 Ki kendü cevherüñ ol dem bilürsin

Pes andan 'ilmünüñ naqlin kılırsın

Seni sen bildügüñ deñlü olur kār

Ol Allāh 'āleminden dağı aḥbār

O deñlü bilesin işbu beyāna

Nazar kııl ataña sen olduñ ana

Ana raḥminde ten çün ola terkīb

Vü cān anda ne yüzden şalışar dip

Anuñ uşta beyān olsun o ḥālī

'Ināyet kııla Ḥaḳ ḳalb ola ḥālī

2455 O cān şāh-zādesine Ḥaḳ Te'ālā

Beden milkinde bir taḥt ḳurdı a' lā

89a

Yaraḳlandı anuñ'çün anuñ adı

Göñüldür bil eşit naql ola yādı

Şanevber-veş göñül bir āyinedür

Kim uçmaḳ balçığından ola ol dür

Anı āb-ı ḥayāt birle yoğurdu

Bedenden şol yañadan yaña durdu

Īmān birle muḥabbet ḥaznesidür

İkisi birbirinüñ veznesidür



- 2460 Tamām āreste ola çünki bu taht<sup>838</sup>  
Eşit andan girü ne ola ol baht  
Bu cān cānlar cānı fermānı birle  
Olupdur muntazır ki ire emre  
Sefer kıla bu ten dārına ol cān  
Gelüp bunda bula derdine dermān  
Zire ol baħr-i istiğrākda bunlar  
Haber bilmez ol esrārdan bu cānlar  
Ki şan ‘ummān-ı māhī şudan içmez  
Yürür şusuz içüp bir hoşça geçmez
- 2465 Pes anlar ārzü eylerler bu rāzı  
İrüp bilmeklige ol Bī-niyāzı  
Yaratdı cānları ol Ferd-i Hādī  
Bulardan cān-ı Aħmeddür murādı  
Okıdı bunlara karşı o Sultān  
Ki Tāhā Süresin hem Yāsīn el’ān  
Esirdi cānlar ol demde hemān bil  
Anı Allāh bilür kim ne kadar yıl  
Girü kendülere geldiler anlar  
Eyitdi Tañrıya ol demde cānlar
- 2470 İlāhī çün eşitdük bir kez anı  
Unıtduğ kendümüz iy cāvidānī

---

<sup>838</sup> taht N.

89b

Temennâ iderüz uş bir dağı biz

Eşitmek ol kelâmı pes oqıñ siz

Hiţâb geldi olara ol Hudâdan

Çü bunlar yalvarurlar ol sezâdan

Dilerseñüz girü eşitmek anı

Bu ‘âlemden sefer eyleñ pes ânî

Varuñ ten ‘âlemine anda size

Oqıyam bu kelâmı çünki bize

2475 Anı terğib idersiz şöyle hâliş

Muhabbet birle bunda fi’l-mecâlis

Size ten vâsıtasıyla oqıyam

Melâmetlik libâsın anda koyam

Zire ‘uşşâka ‘âr nâmûs gerekmez

O nâmûs tarlasında nesne bitmez

Diyem uş bir hikâyet bu beyâna

Niçe ‘âşık bu meclis içre yana

**Beyt**

**‘Alâ Baħr-i Tavîl**

**Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilün**

Çün vişâlün şerbetin uş eyledün âb-ı zülâl

Bu şuşamış cānlara da n’ola irgörseñ vişâl

2480 İçeler vaşluñ şarâbın olalar mestân-ı ‘ışk

Görelere kudret cemâlün alalar andan hışâl

**FAŞLUN Fİ BEYÂN-I AĦVÂL-İ ERVÂĦ**

‘Alā Baḥr-i Ṭavīl

Mefā‘īlün / Mefā‘īlün / Mefā‘īlün / Mefā‘īlün

Eşitdün mi ki bu cānlar neyiçün geldi dünyāya

İrādet baḥr mevcinden irişdi dār-ı mefnāya

Olurlar Ḥaḫḫa çün ‘aşık dilerler olalar şādık

Çü böyle emr ider ma‘şūḫ uyarlar emr-i evlāya

Sefer pes ihtiyār itdi bular çün ‘ışkı yaratdı

Hemān terk-i diyār itdi irişmek’çün o Mevlāya

90a

İner süflāya ‘ulvīden vişāl isteyü mevlīden

Bu Mecnūna o Leylīden kim işrāk ide eclāya

2485 Çü bunda geldüñüz andan ṭaleb eyleñ bugün cāndan

Ne çünkim şöyle yābāndan baḫarsız dār-ı ūlāya

Ol evvel ‘ayn-ı āḫirdür o bāṭın bu mezāhirdür

Pes anuñ zātı ṭāhirdür ulaşmaz biri meşnāya

Ezelden tā ebed birdür yā bu ma‘nā ne ḫoş sırdur

Ki şöyle ‘ālī tedbirdür muḫabbet bil ol a‘lāya

Di imdi olma sen kāzib uyup bu nefse yol azup

Ki seni cezb ide cāzib irişdüre mu‘allāya

Zihī maḡbūn zihī maḫrūm ola dünyā evine büm

Çün andan aşlı’dı merḫūm irişmezse o me’vāya

2490 Niçeler oldılar şādık gelüp hem oldılar ‘aşık

Olurlar vaşl-ı ber-ma‘şūḫ muṭābık bu mu‘ammāya

Niçeler faşl ider vaşlın unudup ‘ālem-i aşlın

Ṭa‘āmı olısar ḡaslūñ ki naḫz oldı o ma‘nāya

FAŞLUN Fİ BEYĀN-I HİKĀYET-İ KAYS VE LÜBNĀN VE  
BENĀN

Nev' -i Āḥar

Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün

Muḥlişü Kays bir ulu begün ki var

Oğlıydı şöyle ma' lüm nām-dār

Nāgihān oldı Benāna ' aşık ol

Pes taleb kıldı aña ol bula yol

Lübnānuñ da bir qaraca ḥādimi

Varıdı key ḥīle ehli adamı

2495 Dürlü ḥīle birle Kaysı ol kişi

İledürdi Lübnāna tā kim işi

Bite anuñ ḥāzretinde ber-murād

Zire kim ehinden olur her bir ad

Arḫun arḫun pes niḫābın ref' ider

Görklü yüzinden eşit gör kim n'ider

90b

Pes cemālin Kaysa cilve eyledi

Hem şirīn lafzınla Kaysa söyledi

Kays daḫı ṭonlar nef's mālın ki var

Ḥādime bezl eyledi uş ne ki var

2500 Kaysı ta' yīb itdiler pes bu işe

Kim i Kays bu iş saña her-dem nişe

Kays eyitdi ne ' ay'blarsız beni

Māl nedür virem yolına ben cānı

Ol araca h adime olsun fid a  
Kim sebebd ur vaşl-1 ma' ş ka nite  
İmdi c n aysdur bu ten h adim a a  
Ma' ş k  c n n-1 c n eydem sa a  
Ten araca h adim olmadur kes f  
C n da aysa be zemek hüsn   laf

2505 C n da olmişdur  n ' aşık b -vef a  
H k kel mına bulup andan şaf a  
H k Te'  l  hikmetinle c nları  
Tende s kin olmaı n anları  
Tutalar tende ar r t  kim olar  
 n gelüp bunlar alib ire tolar  
Kendü ol görklü kel mın anlara  
Vir bidi pes anı m 'minlere  
C n daı uş kendü nadin bezl ider  
Ten yolına  nkim andan nal ider

2510 Zevden   şevden   ' ilm   ma' rifet  
H l-1 ahsen her ne var ey  şifat  
Cümlesin  ş r ider tene o c n  
Tek eşitsün dost kel mında hem n  
 n gönül tatı olur  reste uş  
C n Sul nınu  emri anda hoş

91a

Geliser ol dem a a b -besmele  
Dir sefer vatı irişdi ol ile

- Cān göñül tahtında çünkim oturur  
Cümle a‘ zāya o nūrı yayılır
- 2515 Şüret-i revnağ tutar andan ḥasen  
Ḥüb u zībā çeşm ü nerges sīm ü ten  
Göz görür kulağ eşidür hem dili  
Söyler anuñ ‘ aql u uşşı hem bili  
Nitekim bir pādişāh tahtı ola  
‘ Ādil ü ‘ adli irişür her kula  
Cümle iller hem vilāyet pes kamu  
Emn ü amān içre olur iy ‘ amū  
Çünki mü ’min cānı Sulṭān tahtına  
Otura andan irer ol bahtına
- 2520 Cümle a‘ zā ra‘ yeti<sup>839</sup> hep diñlenür  
Hem anuñ içinde ĩmān eglenür  
Gözi ‘ ibret görmege meşğül olur  
Ma‘ şūķına cān u dilden kul olur  
El taşadduķda olur hem ol ayak  
Mescide varmaķlıķa ola tayak  
Pādişāhlığı o göñlüñ biline  
Cümle a‘ zānuñ şalāhı iline  
Her bir a‘ zā şālih olur ber-devām  
Bu mişāli farķ ider mi hiç ‘ avām

---

<sup>839</sup> Kelimenin aslı “bir hükümdar idaresinde olanlar, birinin idaresine bağlı olanlar” anlamına gelen “ra‘ iyyet”dir.

- 2525 Ra‘ yete cennet ü ni‘ met hür kuşūr  
Virilür ol gün aña uş bī-kuşūr  
Pādişāh-ı ‘ādile yā ne ola  
Raḥmet-i dīdār u ḥil‘ atdan ola  
Pes anuñ kim cānı taḥtda otura  
İşbu veche anı ḥayra yitüre
- 91b Rūhı sultān eyle nefsi aña kıl  
Tā bulasın bu vişāle sen vuşul  
Bağla nefsi kelbi var şer‘ ipi’le  
Kim bu a‘ zāñ ḥayr işe yapıla
- 2530 Vāy saña kim nefsi sultān idesin  
Toğrı yolu koyup egri gidesin  
Pes ‘ alāmet anı eyle kıлмаğa  
Cümle a‘ zā fāsīd ola bilmege  
Göz zināya el ḥarāma irişe  
Hem ayak daḥı o dāra girişe  
Mescide varmağa kılmaz ol heves  
İşi şurb-ı ḥamr ola özi nekes  
Çenge vü çalgıda ‘ıyş u ‘ işrete  
Düşe gönli tül-i emle<sup>840</sup> fikrete
- 2535 Hem zinā katında ma‘ zūr olısar  
Uşta anlar işbu işe tölısar

---

<sup>840</sup> Kelimenin aslı “emel”dir.

Râ' iye yarın bulur nâr-ı caḥîm  
Hem ṭa'âmı ola zaḳḳûm şurb ḥamîm

Pâdişâh merdûd u maḳḥûr olısar  
Raḥmet-i dîdâra maḥrûm olısar

İllâ kâfir cânı zâlim pâdişâḥ  
Gibidür pes çeke anda derd ü âh

Zâlim olsa pâdişâh hep memleket  
Zulme işrâk ola anlar tâ ebed

2540 İmdi anlarda ḳamu a'zâ vü dil  
Cümle küfr üzre ki bunca eyü bil

Mü'minüñ cânı ki 'âdil pâdişâḥ  
Mişlidür dir itmez ol aşlâ günâh

Uşta mü'minler de cümle ḥayr ider  
Şaḳınup pes ṭoḡrı yol üzre gider

92a Beg ki zâlim olsa hep il şerr ider  
Gör ki ol Ḥaḳ anlara ne iş ider  
Cümlesince yazılır aña günâh  
Ol 'amelden eyleye çoḳ ol gün âh

2545 Çünki cân da mişl-i zâlim ola çün  
Cümle a'zâya olan ola o gün

Ger 'adâlet eylese şâh her zamân  
Cümle il ḥayra irer pes şâd-mân

Cümle ilce aña ola bil şevâb  
Açılır üstine dürlü fetḥ-i bâb



İmdi şol cānda kim ʿādil olısar

Cümle aʿzā fiʿl-i hayra ʿolısar

Her bir aʿzā deñlü aña virilür

Pes merātib uş kaçan şūr urılır

2550 Nitekim uşta haberde geldi ol

Yek-durur kişi ki tuta ʿoğrı yol

“El-imāmü’l-ʿādilü yūzaʿu fī mīzānihī cemīʿ-i aʿmāl-i raʿiyyetihī”<sup>841</sup>

**Nevʿ-i Āḥar**

**Mefāʿ ilün / Mefāʿ ilün / Feʿ ulün**

Eşit andan girü işbu bedenden

Beyān idem saña kim işbu tenden

Bu terkīb nice itmām olıсарdur

Bu endāma ne yüzden ʿolıсарdur

Kim ol bedr-i muḥaḳḳik İbn-i Mesʿūd

Müfessirler şudūrı naḳlı meşbūt

Buyurmışdur bu esrārı ol arı

ʿAyān olsun eger Ḥaḳ kıla yārī

“İnne’n-nuḳfete izā vaḳaʿat fi’r-raḥmi fe-erāda’llāhu en-yaḥluḳa min-hā beşeran ʿarābihī fī beşerati’l-mer’ati taḥte külli zıfrin ve şaʿrihin şümme mekeşe erbaʿine leyleten şümme yünzilü demen fi’r-raḥmi”<sup>842</sup>

<sup>841</sup> “Adâletli yönetici, teb’asının bütün amelleri miktarınca(sevabı) mizanına koyar.”

<sup>842</sup> İnnel-muzḡate izā vaḳaʿat fi’r-raḥmi fe-erāda’llāhu en-yaḥluḳa minhā beşeran ʿaretehü fe-zālike cem’ahā fī beşerati’l-mer’ati taḥte külli zafera ve şaʿrihi şümme mekeşe erbaʿine leyleten şümme yünzilü demen fi’r-raḥmi N. “Şüphesiz ki bir mudga (bir çiğnem et) rahme (anne karnına) düşse, Allah da ondan bir insan yaratmak istese, Allah onu, kadının her tırnağının ve saçının altına (ondan bir parça) uçurur. Onlar kırk gece kalır. Sonra (çocuk olmaya elverişli) bir kan olarak onları rahme indirir.” Sözüün kaynağı tespit edilemedi.

- 92b 2555 Görüñ ol pādişāh kim uş bī-ālet  
Şūret bağlar virür hem dürlü hālet  
  
Kaçan kim dilese ol şun<sup>ç</sup> -ı Şāni<sup>ç</sup>  
Yarada nuţfeden şūret o ma<sup>ç</sup> nī  
  
O nuţfe kaţresinden ide ādem  
Vire cān u gönül<sup>ç</sup> aq<sup>l</sup> u hem dem  
  
Diler naqş eyleye ol cāvidānī  
Yazar kudret kalemde uşta anı  
  
O nuţfe bil ana raḥminde bir ān  
Karār eyler pes andan şoñra fermān
- 2560 Gelür ol durduĝuñ yirden sefer kıł  
O nuţfe kim aña yoq kan u hem kıł  
  
Uçar pes cümle a<sup>ç</sup> zāsın atanuñ  
Gezer bir bir yörenür şöyle anuñ  
  
Ki bir kıł yāḥū dırnaq dibi qalmaz  
Yörenmeye vü illā kimse bilmez  
  
Gelür andan yerine ol girü dir  
Pes andan n’ola gör ol emr-i taqđır  
  
Ol evvel aĝıdı şoñra kızıl kan  
Olup ḥāl dili’le eydür ki el’ān
- 2565 Sefer kim bize geldi uşta taqđır-  
İdi gördüñ qamusın anda bir bir  
  
Çü taqđır<sup>ç</sup> ālemindendi bu gezmek  
Yirümüzden taĝıtdı itdi bezmek

Pes andan bir zamān ğurbetde olduĝ

Firāk u nār-ı ğasret birle t olduĝ

Çü bir ğāl döndi bir ğāle girü biz

İriřdüĝ yirümüze uş ta‘ absuz

Evet ğayb ‘āleminden evvel āĝir

Bilinmez uş ki ne naĝř ola zāhir

**93a** 2570 Olur pes ol ‘alaĝ çün ğiçe kırĝ gün  
Hemān muzĝa bil andan n’ola ol gün

Ki vardur bir ferişte anuñ adı

Didiler mālīkū’l-erĝām o yādı

Olur emr ol melek pes şöyle kim var

Gelür ol muzĝanuñ üstine iy yār

Görür bir pāre et yatmış yatur ol

Nazar eyler bu kez Ğaĝ fetĝ ider yol

Evet ammā anuñ içinde aĝ yüz

Ğara gözler görünür uş budur söz

2575 Ferişte anı görmez illā arı

Ki yazmış ĝudretinden anı Bārī

Nitekim bir çekirdek içre aĝaç

Budaĝlar hem çiçekler key gözüñ aĝ

Yimişler gizlüdür pes ol da eyle

Ne bilsün Türk-i taĝī anı şöyle

Anı bāğ-bān bilür görür ider fark  
Ne bilsün ğayrı öz özdekde<sup>843</sup> çün ğark

Şu deñlü gizlüdür uşta gör anı  
Melek fark ide Hāķ emrinle ya' nī

2580 Ebu'l-Leys kendü tefsīrinde ammā  
Anuñ naķlinde eydür bir mu' ammā  
“Kesevnā” pes “izāme laħmen” anı<sup>844</sup>  
Didügi ol-durur iy yār-i cānı  
Didi Hāķ kim o mużġa içre uş biz  
Süñükler yaraduruz añlañuz siz  
Yine anları andan dönderüp tā  
Her a' zā şüretine şöyle hattā  
Pes andan göz kulaķ el ola illā  
Eşitmez görmez ü tutmaz degül lā

93b 2585 Bu kez bil cānı ol tene ururlar  
Bu aħvāli evet anlar görürler  
Çü cān şāh-zādesi key arı berrāk  
Tulu' itse hemān nūr ider işrāk  
Göñül tahtında çün ol cān otursa  
Vücūddan naķş u noķşanı götürse  
Göze görmek ele tutmaķ kulaġa  
Eşitmekler baġışlar şola saġa

<sup>843</sup> 'özdekde N.

<sup>844</sup> “...fe-kesevne'l-izāme laħmen...” “En sonunda kemiklere et giydirdik.” Mü'minûn 23/14, s.374.

Yüze hüsni ü göze revnağ leṭāfet  
Olur pes ṣarf-ı ayna<sup>845</sup> bu kesāfet

2590 Kıvımlar anda barmağlar tutar el  
Bu nağle cān u dilden tut kulağ gel  
İki elde pes on barmağ olur var  
Ol on barmağ ne ma' nādan olur kār  
Mufaşşal<sup>846</sup> kim olarda ola cārī  
Yigirmi hem sekizdür cümle varı  
Yigirmi hem sekiz ḥarfūñ bilā-şek  
Olupdur maḥzarı pes dutma sen şek  
Tamāmet uşta Ḳur'ān ol ḥurūfla  
Olur ma' lūm oğınur nağli şöyle

2595 Niçe sır vardur anda kimse bilmez  
Muḥarrebler bilür illā ki dinmez  
‘ Aceb işdür bu iş key şun' -ı Şāni'  
Bir Ādem oğlanında bunca ma' nī  
Ḳoyupdur uş nihādında nihānı  
Ki şöyle añla bu iki cihānı  
Ki tendür 'ālem-i eḫhar u cānı  
Olur pes 'ālem-i maḥfī bil anı  
Olur ten zūlmetinden ma' şiyet uş  
Vü cān aydınlığından ṭā' at-ı hoş

---

<sup>845</sup> ṣarf-ı ayna N.

<sup>846</sup> Beyitlerde anlatılanlar göz önünde tutulduğunda kelimenin “mafsal” olması daha uygun görünmektedir.

- 94a 2600 Yarın tenden olan eṣmār-ı bā-ḥad  
Ki şöyle ma‘ rifet içinde bî-‘ ad  
  
Ḥaḫuñ emrinle gizlerler budur ḥāl  
Evet cāndan olan’çün n’ola aḥvāl  
  
Ḳılurlar āṣikāre naḫdin anuñ  
Yemişi ya‘ nī izhār ola cānuñ  
  
Namāz u ṣavm u ḥac bunca ‘ ibādāt  
Olur ḥāşıl bular bā-ḫavl-i āyāt  
  
Bular mü’minleruñ mahşūlidür hep  
Ne ḥoşdur kişiye pes dīn ü mezheb
- 2605 Yarın anda olur enhār u eṣcār  
Vü hem ḥūr u ḫuşūr biñ biñ degül çār  
  
Bularuñ her biri söyler idüp nāz  
O mü’mine faşīḥ dil birle çok az  
  
Ki dirler yā veliyya’llāh senüñ ben  
O gökçek a‘ mālūñden-ven eşit sen  
  
Ne deñlü eylese a‘ mālī bir er  
Aña ol deñlü artar nūr-ı enver  
  
Budur efzal kişi tiz döne Ḥaḫḫā  
‘ Amel çok ide menzil arta ḫattā
- 2610 Sebebdür çün ‘ amel bil ol mekāna  
Gerek mü’minler uyḫudan uyana  
  
Ḳatı bed-baḫt kişi ola o yarın  
Ki bunda hep hevāya vire varın

Qala maħrūm ‘ amelden ola ‘ aṣī

Didi Qur’ān n’ola ehl-i ma‘ āsī

Gelūñ pes iy qarındaşlar bu rāza

Bilūñ hem kendūñüz başlañ niyāza

Qanı ğayret uyarsız ol la‘ ĩne

Qoyup zikri düşersiz sözlegine

94b 2615 Ne kim isterseñ uş iki cihānda

Qamusı oldı hāzır uşta sende

Vü illā sen senūñle olımazsın

Anuñ’çün ħubb-ı Haqqa tolımazsın

Haqa qarşu idersin dürlü ‘ aybı

Gerek zāhir gerek kim ola ğaybī

Edeb qanı hayā ħod maħz-ı ĩmān

Hayāsuz kişide az ola ĩmān

Değişmeñ ol Hudā ħubbın bu nāsa

Ki şoñra ‘ıydūñüz ‘ arz ola yasa

2620 Gör imdi naql-i āyet bu kelāma

Tutarsañ uşta rāh var bi’s-selāma

**Qavluhū Te‘ālā “Ve fi’l-arzı āyātün li’l-mū’kınıne ve fi enfüsiküm efe-lā tübşırün”<sup>847</sup>**

Didi ol Qādir ü Qayyūm ħaberden

Aña uyan geçer pes cümle şardan

<sup>847</sup> “Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok alâmetler vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?” Zâriyât 51/20-21, s.579.

Niřānlardan ki vardur yiryüzinde

Gerek mevtā gerek kim ola zinde

Olardan bilmedüñse işbu hālī

Yürü var nefsüñi fikr eyle hālī

Kim andan bileler var halka Hāllāķ

Yidi gökler dururlar uş mu‘ allāķ

2625 Vü andan hātm idüp eydür bu naķli

Alur bundan haber pes olan ‘ aķlı

**Hāķ Te‘ ālā Hāzretinüñ “...efe-lā tübşırüne”<sup>848</sup> didügi ya‘ nī dimekdür**

Ki dir görmez misiz her ne ki varsa

Anuñ var sizde mişli ger ararsa

Görüñ dünyā evinde yaĝa yaĝmur

Kim ol yaĝmur şuyından n’olısardur

95a

Pes ol olmış yirüñ karnından anca

Çemenler niçe biñ dürlü her anca

Vü hem zībā çiçekler niçe biñ gör

Açılur dürlü dürlü şöyle ma‘ mūr

2630 Yeşil şarı vü aķ hem kırmızı gül

Benefşe erguvān lāle vü sünbül

Hisāba gelmez ařlā bunca reyhān

Yemişler hem niçe biñ dürlü el’ān

Çavun karpuz üzüm elma kirası

<sup>848</sup> “Hālā görmüyor musunuz? ” Zâriyât 51/21 vd.,s.579.



Ki ŧeftālũ vũ armud <sup>849</sup> dağı ıayı

Çııardum bunları yirden idũp dād

Bulardan her birine virdũm uş ad

Seni de nuŧfe yağmurı ŧuyından

Yaratdum pes degũl kimse ŧoyından

2635 Ana rağminde gũkçek yũz ũ gũzler

Yaratdum dil aña hem ŧatlu sũzler

Nitekim diledũm ħalk idem ādem

Pes ‘Azrā’ĩl gelũr andan hemān-dem

Bir avuç cũmle yirden aldı toprak

Çarışdurdı anı ħiç olmaya fark

O bir ıabza ŧũrābdan cũmle ħalkı

Yaratdum virdũm uş bunlara ħulkı

Kimi mũ’min kimi kāfir olaruñ

Gider kũfri pes ĩmān eyle yārũñ

2640 Kimi peygāmbler oldu kim velĩler

Vũ hem anca bulardan çoğ deliler

‘Arabdur kimisi Tũrk bunca eşħāş

Ki zāhir oldu ‘ām u ger eger ħāş

Bu kez ol bir ferişte dağı ādem

Tenine uş mũvekkel oldu her-dem

95b

Tenũñ her bir yerinden alur az az

---

<sup>849</sup> emrud N.

Pes andan eyler ol dem anı ifrāz

Biz andan eylerüz mü 'min muvaḥḥid

Kimin meṣnā<sup>850</sup> kimi pes oldı vāḥid

2645 'Acā'ibler ki var ādemde ḳonmıṣ

Anuñ taḳdīri dinmez böyle dınmıṣ

Ki destūr olmamıṣdur ol beyāna

Gelür mi ol ki ḥāldür bu 'ayāna

Ṣular kim naḳlīdür olsun iṣāret

Olur cān sem'ine anca beṣāret

Bu emṣāli't-temāṣilden ḥaber al

Ne kim var dünyede var sende ol ḥāl

Nite dünyede vardur bunca ṭaḒlar

Ḳarar ṭıtdı pes anlar yiri baḒlar

2650 Vü hem tende süñükler vardur arı

Anuñla ṭıtdı ten uṣta ḳarārı

Nitekim var-durur dünyāda yollar

Ṣeh'ırden ṣehre anuñla varurlar

Vü hem tende daḥı vardur ṭamarlar

O yollaruñ hemān miṣlidür anlar

Ki her a'zāya anlardan irer ḳan

Aḳar ṣu gibi yügrür<sup>851</sup> ol ṭamardan

---

<sup>850</sup> meṣnā N.

<sup>851</sup> Kelimenin aslı “koṣmak, hızlı gitmek” anlamlarına gelen “yügrür”dür.

- Yidi yüz hem yigirmi uş tamar var  
Vücūdındadır insānuñ pes anlar
- 2655 O mecrālardan üç yüz altmışın bil  
Durur sâkin ü üç [yüz]<sup>852</sup> altmış iy dil
- Bulardur deprenürler bir ferişte  
Müvekkeldür olara her bir işte
- Kimini depredür isterse anuñ  
Kimin sâkin ider pes ol mekānuñ
- 96a Nitekim bir müvekkel yir tamarın  
Tutar gâh depredür isterse varın
- Vü her bir tende añlañ naql-i aḥbār  
İki yüz kırk sekiz uşta süñük var
- 2660 Hemân baş elli beş pâre dimişler  
Otuz iki-durur bil anda dişler
- Vü bâḳī pâresin aña kıyâş it  
Gerek ḥor tut oları yâḥū ḥâş it
- Degirmen-veş azular kesiserler  
Vü dişler övedür çün yiyiserler
- Azular un iderler ol ta'âmı  
Ḳamunuñ var-durur ger ḥâş u 'âmı
- Degirmenler ki dünyâda yürürler  
Ki hep uşta taşından deprenürler

---

<sup>852</sup> Vezni ve anlamı tamamlamak için metne ilâve edildi.

- 2665 Evet ādemde olan her degirmen  
Olarda deprenen alt taşu her ān  
  
Degirmenler kamu dūnyāda kim var  
Şu çok olsa bozılır şöyle kim var  
  
Velī ādemde olan şu içinde  
Kurulmuşdur ne kim var Hind ü Ç̄inde  
  
Beş altı pāredür ger olsa ol bir  
Buḥār çıkmazdı eyle oldu tedbīr  
  
Helākı tīz olaydı añla anuñ  
Bular hep āletidür uşta cānuñ
- 2670 Toķinsa nesneye taş sinse biri  
Kalanı pes selāmet ola giri  
  
Biri sinse kalur bāķī selāmet  
Bular hep ʿizz ü kudretten ʿalāmet  
  
Sūñükdendür otuz bir pāre bir el  
Ulaşmışdur bulardan uşta evvel
- 96b Vü her bir barmaķ üç pāre bil anı  
Ger artuķ olsa tūtmaķda o yaʿ nī  
  
Virürdi zaʿ f ki ḥidmetden olur kem  
Kalurdı ʿāķıbet pes şöyle ebkem
- 2675 O beş barmaķ da añlañ n’ola şanı  
Ki vardur anda peygāmbere nişanı  
  
Şehādet barmağında ol Rasūlūñ  
Nişanıdır kim ol şāh-ı uşulūñ

Vü baş barmak Ebū Bekre işāret  
Vü hem orta ‘ Ömerdendür beşāret  
Yanındağında ‘ Osmāndan nişān var  
Kiçisinde ‘ Alīdendür dir ebrār  
Rivāyet İbn-i ‘ Abbās dandur ol dir  
Kim Ādem vaşf-ı naqlin ide taqrīr

2680 Kārār kıldı çün uçmaq içre Ādem  
Muḥammed nūrı zāhrındaydı ol dem  
Feriştehler o nūra karşı şaf şaf  
Dururlardı pes ardında ol eşnāf  
Niyāz itdi pes Ādem yā İlāhī  
Yirūñ gögüñ kamu ḥalkuñ İlāhı  
Melekler ney’çün ardumdan dururlar  
Ki ‘ izzet birle el gövse ururlar  
Ḥiṭāb irdi ki zāhruñda olan nūr  
Muḥammed nūridur bā-şevḳ ü mesrūr

2685 Anuñ’çün yaradıldı cümle ‘ ālem  
Ḥabībümdür anuñdur işbu ‘ ālem  
Öñüme gelse ol nūr n’ola yā Rab  
Çün oldur cümle eşyādan muḳarreb  
Feriştehler öñüme gele tā kim  
Dururlar uşta ardumdan nitekim

97a

Gelür pes alınına çün gördi Ādem  
Melekler öñine geldi hemān-dem

Yine dir yā İlāhī eyleyüp nāz

Murādın Hāzret-i Allāh idüp yaz

2690 Ferişteler görürler görmezem ben

İlāhī ol nūrı göster baña sen

Getür bir yire tā kim ben de anı

Teferrüc eyleyem ol arı cānı

Pes andan Hāq Te‘ālā bil o nūrı

Şehādet barmağında kıldı tūrı

Şehādet barmağında gördi Ādem

Götürdi barmağın kaldırdı ol dem

Didi kim birdür Allāh hem Muḥammed

Rasūlidür olanlar aña ümmet

2695 Bulurlar ‘izzetinden çok merātib

Kim ecrin Hāq bilür yazmaya kātib

Budur tevḥīd kim Ādem kıldı ikrār

Yazılsun tā nazar kıl uşta tekrār

**“Lā ilāhe illa’İlāh Muḥammedün rasūlu’İlāh”**

O günden bugüne pes oldu ‘ādet

Götürmek barmağın vaqt-i şehādet

Şehādet barmağı oldu bil adı

Eşidün kim ne resme oldu yādı

Sevindi çün o nūrı gördi gāyet

Anuñ’çün itdi tevḥīde bidāyet

2700 Sevin sen de aña kim olduñ ümmet

Saña Hâk eylemiş pes anı himmet

Vü hem sünnetlerüñ tutma hılâfın

‘Amel it kim dilüñde urma lâfın

97b

Çün Âdem çıkdı uçmağdan bu dâra

Gelür dünyāya Hâk emrinle yārā

Olur şuğlına meşğül çün cihānuñ

Gider nūr barmağından ol dem anuñ

Muhammed nūrı gitdi barmağından

Yerindi pes o nūruñ varmağından

2705 Yā şunlar kim günāha ola meşğül

‘Aceb korkmaz mı anlar azalar yol

Göñülden nūr-ı imān ola zā’il

Ziḥî gāfil günāha ola mā’il

### FAŞLUN KAŞİDE-İ İLĀHİ VE NAŞİHAT

‘Alā Baḥr-i Ṭavīl

Mefā’ ilün / Mefā’ ilün / Mefā’ ilün / Mefā’ ilün

‘Aceb insān ne gāfildür çü soñra sorılır andan

Ne’çün pes olmaz ol ‘ābid Hudāya ḥamd idüp cāndan

Ne’çün mağrūr olur māla uyar pes bu ‘abeş ḥāle

Ecel çün nevbetin çala alur ḥod virmeyüp amān

Çü Qur’ān naql ider anı fidā kııl var aña cānı

Dilerseñ ger ki cānānı ‘amelden olmağıl ‘uryān

2710 Aqıtma her yaña göñlüñ olursa ol ile meylüñ

Şaķın kim arta vāveylūñ olınmaz anda hıç dermān

Evet sen bunda ġāfilsin şanursın şöyle ‘ āķilsin

Uyarsañ nefse cāhilsin yalancısın u hem nā-dān

Bu dūnyāda olan ‘ işret vebāldür şoñı var fikr et

Ƙanı ‘ ār u Ƙanı ġayret Ƙanı yā ol olan fermān

Ƙanı atañ Ƙanı anañ sefer Ƙıldı olar yā neñ

Yıķılır bir ġün uş ħāneñ yapılır Ƙabr-i ābādān

Ne Ƙur’āna inanursın ne Allāhdan utanursın

‘ Aceb neye Ƙayanursın Ƙılursın bunca şerri şān

2715 İnansañ ger ki Ƙur’āna uyarduñ naķl-i fermāna

Bu dertlü cānı dermāna irişdürmek’çün uş el’ān

98a

Niçe niçe beyān idem senūñ ħālūñ ‘ āyān idem

Gerek bu işe san idem ulaşmak’çün o cāna cān

**Beyt**

‘ Alā Baħr-i Ʀavīl

Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün

Çün vişālūñ şerbetin uş eyledūñ āb-ı zülāl

Bu şuşamış cānlara da n’ola irgörseñ vişāl

İçeler vasluñ şarābın olalar mestān-ı ‘ ışķ

Görelere Ƙudret cemālūñ alalar andan ħişāl

**FAŞLUN Fİ BEYĀN-I EŞĀBİ‘ -İ İNSĀN**

**Nev‘ -i Āħar**<sup>853</sup>

Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün

<sup>853</sup> Ve Nev‘ -ü Āħar N.



Bir de bu hikmet ki beş barmağ ki var

Nağş-ı Allāh gibidür ol āşikār

2720 Her bir elde beş barmağ var-durur

Beş namāza pes işāret ol-durur

Her biri bir vaqte şāhiddür ‘ayān

Qılalum ol ma‘nī naklinden beyān

Uş bu beş barmağ ki vardur Hağ anı

Pes o günde kıldı tā kim ol anı

Kim unıtmaya kıla her-dem tamām

Gāh yalıñuz gāh cemā‘at bā-imām

Her nice düşse kıla terk itmeye

Doğrı yolu koyup egri gitmeye

2725 Cehd ide dā‘im cemā‘at gözleye

Olmasun kim rāh-ı iblīs özleye

On yedidür pes mufaşşal anlara

Hem işāretdür anı kılanlara

Gice gündüz on yedi rek‘at namāz

Farz kıldı uş budur ger çoğ u az

Nitekim bu yiryüzinde her nebāt

Dürlü otlar biter anlar bā-şebāt

98b

Kimi durur kimi yatur onlaruñ

Hıç bu iş ‘aqlına gelmez bunlaruñ

2730 Nitekim var yiryüzinde muhtelif

Bunca deryālar şular mişl-i elif

Yiryüzinde pes revān olmuş aḳar

Cümle ‘ālem işbu aḥvāle baḳar

Hem biñarlar acı tatlu tuzlu var

Eylemişdür işbu yir üzre ḳarār

Tende daḫı vardur anlar ḳamusı

Kimi acı kimi tatlu tuzlu şı

Gözyaşı tuzlu ḳulaḳ sözi acı

Aḡzı şuyı tatlu pes andan güci

2735 Görmesünler ḫikmet üzre eylemiş

İşbu ni‘ metle bu ḫalkı toylamış

Ādem oḡlanı teninde şöyle bil

Var-durur pes niçe yüz biñ anda ḳıl

Her biri dibinde var bir çeşme dir

Uş beden gör nice olur mişl-i yir

Öñ dişüñ bir köki vardur pes nişe

İşi ün olduḡı’çün baḳ bu işe

Azu dişüñ köki çoḳdur ol neye

Yuḳaru dişüñ de çoḳdur enmeye

2740 Zire durmuşdur mu‘ allāk şöyle ol

Her bir işe bir sebebden tuta yol

Pes muḫāric-i ḫurūf ’çündür ḳalan

Dişlerüñ aşlı degül bunlar yalan

Uş eşerdür ḳudret-i Ḥaḳdan bular

Ādem oḡlanında ḳonmuşdur i yār

Hikmeti nişanlarından çok-durur  
Hikmetinsüz zire zerre yok-durur

99a

Şağışında ‘aql anuñ ‘acizdür uş  
Dağı ser-gerdân-durur pes eyle güş

2745

İhyâ-yı ‘Ulûmda eydür bir haber  
Kim İmâm-ı Gazzâlî ol mu‘teber

Hak Te‘âlâ kim ne der gör kulına  
İşbu ma‘niden pes anlar biline

**“Yâ ‘abdî in-kunte tecidü meliken te’luz minnî mâ tüşaddıku mâli-  
kiyyeti hattâ tüşâhide şene mülki”<sup>854</sup>**

Yâ kulum ger pâdişâhlığumuza

İ‘tikad itmez iseñ ger kim bize

Pâdişâhlığumuñ uş tertibine

Bak bu yire nice kıldum tâ dine

Bu döşenmiş yiri ben kıldum ki var

Üstine şuyuñ dutupdur ol karar

2750

Uşta âyet bu mişâle kıl nazâr

Uş kelâmu’llâhdur âyet kim yazar

**Qavluhü Te‘âlâ “Ve’l-arza fereşnâhâ...”<sup>855</sup>**

**“Ve ce‘alne’s-semâ’e saqfan...”<sup>856</sup> dir**

**Nev‘-i Âhar**

<sup>854</sup> “Yâ ‘abdî in-kunte fahrin meliken fe’luz minnî mâ taşaddaqa mâ liyekti hattâ şâhiden mesân-ı muhlikî” N. “Ey kulum, (benden başka) bir pâdişâh bulursan, benden pâdişâhlığımı tasdik ettiren (belâyı) bulursun. Sonunda mülkü-  
mün şanını görürsün.” İhyâ-yı Ulûmi’-d-Dîn adlı eserde böyle bir hadise rastlanmadı.

<sup>855</sup> “Yeri de biz döşedik.” Zâriyât 51/48, s.580.

<sup>856</sup> “Gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık.” Enbiyâ 21/32, s.355.

Şakfuma baĸ gögi yirden yuĸarı

Nice yükletdüm yüceltdüm anları

Gör nişanın uş virür Qur'an haber

Añlayanlar bilür anlar kim ne der

**Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ülün**

Çerāĸlarımı gör kim ay güneşdür

İkisi birbirine nice eşdür

Vü yılduzlarla 'ālem nice rüşen

İdüp-ven bunca bāĸçe bāĸ u gül-şen

2755 Hāzā'in eyledüm gör kim bu yire

Çamu ma' denlerümdür nire nire

99b

Çodum taĸlarda altundan gümüşden

Vü hem büstānlara dürlü yemişden

Dükenmez ĸarcıla bunca ĸazine

Yemişler bunca eḡ'ām uşta yine

Bitürdüm bunca envā'-ı ne'āyim

Üzüm ĸurmā enār yiñ şöyle dā'im

İşāret ol işe pes naĸl-i āyet

Ki her nesne anuñla buldı ĸāyet

**Çavluhū Te'ālā "Fe-enbetnā fihā ĸabben ve 'ineben ve ĸazben"**<sup>857</sup>

2760 Vü hem menşürum añlañ uşta Qur'an

Vü elçüm ol Muĸammed Muştafā Hān

<sup>857</sup> "Derken orada tohumu yetiştirmekteyiz. Meselâ üzüm baĸları, sebze bahçeleri..." Abese 80/27-28, s.671.

Vü andan gör ki zindānum ʔamudur

Olupdur ehl-i ʕ işyāna ʔamudur

ʔonuđlarum evin uğmağ ider-ven

Gelinek göreler anlar n'ider-ven

Bu ʕ ibretleri ger görmekte ʕ āciz

İseñ bağ nefsüñe pes olma hāciz

Budur uğta münāsib bu beyāna

Ola kim bu uyur nefsüñ uyana

**ʔavluhū Te' ālā “Ve fī enfüsiküm efe-lā tübşirün”<sup>858</sup> diyü buyurur**

2765 Vü hem eydür bil ol Cebbār-ı ʕ ālem

Ki yoğdan hāļ idüpdür iki ʕ ālem

Tenüñ bir ulu şehr-istān gibidür

Vü ¼albüñ bāđ-ı naļl-istān gibidür

Nitekim şehr bünyādın yaparlar<sup>859</sup>

Ki havlinde niçe ¼apu ¼aparlar

Senüñ bünyāduñı ben yapdum uş dir

Ayađuñ hem elüñ bağ uđta bir bir

**100a** Vü köşķ yapdum ki gögsüñdür muđayyā

¼amu yoğdan olupdur ¼ayy u ihyā

2770 Serāyumdur benüm göñlüñ kim uş hāş

Gerekdür idesin bu emre iļlāş

Anuñ üstinde yapdum ¼al' a vāhid

<sup>858</sup> “Tıpkı sizin kendi varlığınızda olduğu (gibi); bunları görmüyor musunuz?” Zāriyāt 51/21, s.579.

<sup>859</sup> yayarlar N.

Ꞑamu eŝyā ki uş bu naꞑle ŝāhid  
İçinde pās-bān diz-dār ꞑodum var  
‘Aꞑ'ldur göz ꞑulaꞑ enf ola bunlar  
Ꞑapular eyledüm tā ola ma‘ mūr  
Vü hem virdüm ĩmān ŝem‘ in añā nūr

O ŝehrũn bũstānidur bu ‘ ālem  
Egerçi zāhirendür ol bir ādem

2775 Ne görse göz ꞑulaꞑ her ne eşitse  
Gerek toğrı vü gerek egriye gitse

Göñül tahtındaki Sultān-ı cāna  
Beyān eyler ne kim olsa bahāne

Pes andan pādiŝāh emr idiserdür  
Ki ĥidmet-kārlarına diyiserdür

Yörendiler ki bunca bũsitānı  
Gerek cevfin gerek kim āsitānı

Bulmadılar anlar bāğ-bānın  
Nitekim istediler naꞑŝ-ı Ĥānın

2780 Göñül bũstānı içre dağı anı  
Çün istendi bulındı anda ānĩ

Senũñle biledür pes cümle yirde  
Evet sen añā olduñ yine perde

Budur uş añā bürhān u ‘ alāmet  
Ꞑutanlar oldılar oddan selāmet

Qavluhū Te'ālā “ ...ve hüve me'aküm eyne mā küntüm...”<sup>860</sup> diyü bu-  
yurur

100b

Saña böyle yaqın dirsın ne'çün yā  
İraq olmaq pes andan ola çün yā  
Gözün aç kendüne baq görseñe ne  
'İnāyetler idüpdür bī-bahāne

2785

Pes anı iqtizā itdi seni tā  
Atañ anaña sevdüre hattā  
Anañ qarnında uş Tañrı Te'ālā  
Seni qudret qalem birle ol A'lā  
Qılupdur naqş-ı şüret şöyle adı  
Bir avuç yir qılupken saña dādı  
Saña yāy gibi qaşlar çeşm-i bādem  
Vü gül gibi yañaqlar olduñ ādem  
Atañ anañ ki tā hoş tuta bā-dād  
Saña virdi hem adlardan güzel ad

2790

Bu dünyā zindānına gelmegegör  
Keremler kıldı bunca şöyle ma'mūr  
Qıyās it çünki sinden çıkasın sen  
O zin'dānda çün çıkasñ pes ahsen  
Qıyāmet maḥfiline getüricek  
Seni ol dār-ı ḥulde yaturıcaq

---

<sup>860</sup> “Nerede olursanız olun, o sizinle beraberdir.” Hadīd 57/4, s.602.

onulık eyleyüp pes kendü udret

Eliyle ire gel anı fikr et

icbın ref ' idüp u gr bu hl

Saa ' arz eyleye udret cemlin

2795 ' Aceb olmaya bunlar ola yarın

Anı kim söyledüm ibunda varın

 Ramn meclisi pes ola hzır

V her-dem saa Sultn ola nzır

Rev m mahara olma saa pes

Saa gle pes ol Őeytn-ı n-kes

101a

Aa sen mahara olmi olursın

Zih horlık kim ol iden bulursın

Aa uyma düşersin tara gyet

Varaca yir oddur u nihyet

2800 Eit ol ' ar-ı a' zam gördi kendin

zine badı bir kez andan din

Ki bunca ululuk heybetle gr ol

“ ‘Ale’l-‘ari’stev”dan pes ttup yol

**la’llhu Te‘l Celle Cellh ‘Er-ramnu ‘ale’l-ari’stev”<sup>861</sup>**

Bu yüzden didi ' ar uta kelmı

Anu fikri aa maf ola m

Benm ubu yzm naıdur el’n

<sup>861</sup> “Rahmn Ar’a kurulmutur.” Th 20/5, s.339.



Ki “*Er-raḥmān ‘ale’l-‘arṣi’stevā*”dan

Alur andan bu resme çünki ma‘ nā

Eger ben ḥādiṣ-i maḥlūksam ammā

2805 Bu naḫṣ uṣta ḳadīmdür irdi fermān

Kim ol lafza bu elfāz ola dermān

Didi bu resme ol Sulṭān-ı ṣāhān

Ne gökçek luṭfila ol māh-ı māhān

Ki “*Er-raḥmān*” yañaḡuñ naḫṣına uṣ

Benüm zātum ṣıfatı adıdur ḡoṣ

Ki kendü ‘ālemümüzden ṭamuya

Naṣīḫatdür bu añlansun ḳamuya

İrer her günde pes biñ dürlü tuḡfe

Henüz teṣnī‘ ider bil ol bu luṭfa

2810 Bu yüzden dir cevābından beyānı

Ne āyetdür yazup-van uṣta anı

**Ḳāla’llāhu Te‘ālā Celle Celālühū “[Yevme yeḳülü li-cehenneme  
hel’imtela’ti ve yeḳülü] hel min mezīd”<sup>862</sup> dir**

101b Ne añlandı bu sözden saña yārā

Kim ol ‘arṣ gördi kendün āṣikāre

Bir ismi añna naḫṣ olmaḳdan ancaḳ

Kim añna işbu esrāra varıncaḳ

<sup>862</sup> hel min mezīd dir der N. “O gün cehenneme (doldun mu ?) deriz; o ‘Daha var mı ?’ der.” Kāf 50/30, s.576. Konu ile ilgili hadis-i ṣerif için bkz. Canan, C.14, s.465-466.

Anı Hâk kendüye taḥṣīṣ ider uṣ  
Benüm zātum şıfatı adıdur ḥoş  
Gel imdi sen de kendün görme ğāfil  
Ki bir ḳatre menīdensin ol ‘āḳil

- 2815 Vü varlık sende Hâḳḳuñ şüretidür  
Vü bu ma‘nī ol ismün sīretidür  
‘Aceb gelmez mi hīç saña cevābı  
Ḳaçan sen açasın saña bu bābı  
Ki ben uṣta fülānam diyesin çün  
Saña dimez mi pes ol Ferd-i bī-çün  
O sende görinen varlık benümdür  
Sen ancak nuṫfesin pes bu nümümdür  
Görinür senden ol benüm nişānum  
Sen āletden olur zāhir bu şānum
- 2820 Hemān sen yoḳsın ancak var olan ben  
Benüm şun‘um ‘aṫāmdur cān u hem ten  
Senün neñ var arada ben demek ne  
Bu fāsıd endīşey’çün pes emek ne  
Süheyl-i Tüsterī<sup>863</sup> Bağdādda bir gün  
Otururdu ḥazīn ü sırr-ı meknün  
Elinle bir kişi tutdı şaḳalın  
Bu kez şeyḥ aña ne eydür maḳālın

---

<sup>863</sup> Süheyl-i Düsterī N. Sehl bin Abdullāh Tüsterī.

- Ki ol Tañrı şaķalından elüñ çek  
Ki nice hoş düzetmiş anı gökçek
- 2825 Bunı küfre çıkardılar eşiden  
Çü bu lafzı görürler ol kişiden
- 102a Şaķal isnād idersin Tañrıya sen  
Didiler şeyhe bu söz olmaz aħsen  
Bu söz küfre çıkar eyle cevābın  
Ne sözdür bileler anuñ şevābın  
Didi şeyh kul kimüñdür diñ baña siz  
Didiler Tañrınıñdur yā ne dersiz  
Kul anuñ olıcaķ yā bu şaķalı  
Kimüñ olsa gerekdür diñ maķāli
- 2830 Hacı̇l oldu bular andan ķamusı  
Çün örtüdi bunları ğaflet nāmūsı  
Müsülmānlar meşāyih naķl-i ğāyet  
Daķıķ ü hem mu‘ ammā ola şāyed  
Olaruñ sözleri taķķıķ degül lā  
Evet degme kişi fehm itmez illā  
Olar ğāfil degüldür sözlerinden  
Götürmüş perdeyi Hāķ gözlerinden  
Olaruñ sözine ğaflet gerekmez  
Koyup toğrı olar egriye gitmez
- 2835 Olar gözlü vü sen gözsüz gibisin  
Olar a‘ lāda sen süflüñ dibisin

Olaruñ gördügi yâ bildüğinden  
Ne añlarsın kelâmuñ kılduğundan

Olaruñ sözi size düşe beñzer  
Zire kim özüñüz ser-hoşa beñzer

‘ Aceb mest ayıguñ añlar mı naqlin  
Getürmeyince tâ kim başa ‘ aqlın

Kaçan gele olaruñ başa ‘ aqlı  
Meger keşf ola bu esrâr u şaklı

2840 Var imdi iy qarındaş itme inkâr  
Seni aldatmasun şeytân-ı mekkâr

102b Olar bulmuş maqâmın sen yâbândan  
Bağarsın yâ bu inkâr saña kandan

Olaruñ taşkınındandur yidüğüñ  
Ki halka ma‘ rifet ma‘ nâ didüğüñ

Hem anlardan eşidürsin kelâmı  
Yine anlara virmezsın selâmı

Ulusın sen olar hordur qatunıda  
Añılmasun olar hiç hâzretünde

2845 Kaçan bir ‘ aşık añsa redd idersin  
Aña ne dağı dirsın kim n’ idersin

Hased deryâsı cüş eyler başuñdan  
Seni kaplar içüñden hem taşuñdan

Atarsın taşı Allâh dostlarına  
Hücüm eylersin ol dem üstlerine

‘ Aceb anlara düşmen olıcağ yā  
Kimünle dost olursın olup ihyā  
Hemān vāy saña anlar buldı rāhın  
Olar Hāğğ için eyleritse āhın

2850 Olar Hāğğıladur dā’im ü kâ’im  
Degüldür sencileyin şöyle nā’im  
Sen uykuñdan uyandukça uyursın  
Hevāda uçucu mişl-i tuyürsın  
Olar avlar seni koyar tuzağa  
Kıomazlar gidesin şöyle uzağa  
Dikerler gözüñi uykuñ alurlar  
Olar şanma ki buğzuña kalurlar  
Çü sen ma’şümsın anlar oldı bāliğ  
Saña terbiyet eylerler be-bāliğ

2855 Olar mürşid ola Hāğğ kıla yārī  
Gel imdi teslīm ol terk eyle ‘ārı

103a Saña Hāğğ uşta kılmışdur naşīhat  
Tutanlar bulalar pes anı şīhhat

**Qavluhū Te’ālā “Yā eyyühe’llezīne āmenū’t-teku’llāhe vebteğū iley-  
hi’l-vesīlete...”<sup>864</sup>**

Güneş uşta çerāğıdur cihānuñ  
Cemālümden olur uş nūrı anuñ

<sup>864</sup> “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ona yaklaşmaya vesile arayın! ” Mâ’ide 5/35, s.124-125.

Pes eyle der cihānuñ pādişāhı

Ki bunlar hep olur şun<sup>ç</sup>-ı İlähî

Nitekim gökleri kıldum münevver

Güneşle ayla yıldızla muqarrer

2860 Vü hem dir yirleri pes itdüm envār

Nebîlerle vü<sup>ç</sup> âlimler ü enhār

Vü eşcār birle hem bunca ne<sup>ç</sup>âyim

İle kıldım ki şöyle dura dâ'im

Vü hem gönli münevver eyledüm ben

İmān<sup>ç</sup> irfān u Qur'an birle el'an

Dilerseñ ay güneş görmek eger kim

Nazar kııl göge görgil anı tã kim

Bu dünyã gögine baq gör oları

Vü hem göklerde var ebhār-ı arı

2865 Eger tevhid imān ihlāş u<sup>ç</sup> irfān

Dilerseñ baq gönül gögine her an

Gönül gögine baq tã ire<sup>ç</sup>aynuñ

Bilinsün ma<sup>ç</sup>nisi<sup>ç</sup> aynıla ğaynuñ

Çerāğıdur cihānuñ oldı ma<sup>ç</sup>lüm

Güneş hem ay bu naqle ire<sup>ç</sup>aqlum

Gönül şem<sup>ç</sup>i imān<sup>ç</sup> irfān olur gör

Gözün aç menzilün pes olmadın gür

İkisinün çerāğı arasında

Gönül birle bu dünyã qarasında

- 103b 2870 Dilerseñ fark ki birkaç vechedür dir  
Beyān olsun olar uş cümle bir bir  
Güneş hem ay çerāğ oldu cihāna  
Olar'çün dir felekī ada sana  
İmān ' irfān çerāğdur gönle pes ol  
Anuñ ismi melekīdür budur yol  
Felekī uş toğar dördünci gökden  
Eger kim ay tülū' ı oldu öñden  
Melekī pes toğar burc-ı muhabbet-  
Den eyle naql ider ol nūrı ümmet
- 2875 Felekī pes toğar gökden bu pişe  
Anı yir ehli eylerler temāşa  
Melekī uş toğar yirden ü anı  
Temāşā eyler ' arş issi ki ya' nī  
Felekī ay u yıl bilmek'çün iy yār  
Melekī yā nenüñ'çün oldu kim var  
Helāl ü hem harām fark idiserler  
Anuñla toğrı yola gidiserler  
Felekī toğa gökden nūrı yire  
Şaçar uşta nedür gör n'ire n'ire
- 2880 Melekī yirde toğar nūrı ' arşa  
Şaçılır ne kadar yoldur bu ferşe  
Felekī gündüzün toğar u gice  
Tolınur gör melekī hālī nice

Gice gündüz muḥabbet burcı üzre

Ki şābitdür nazār kı̄l sen bu emre

Felekī nūrını ʿarşdan alur dir

Melekī alur ʿarş issinden iy mīr

Felekī maḡrib ü maşrıḡ arasın-

Da yürür ger eger ʿaḡla urasın

104a 2885 Melekī ol Ḥaḡuñ pes iki ḡudret

Eşābiʿi arasında ne ʿibret

Yürür dirler budur uş añā şāhid

Olupdur bu işüñ ehli mücāhid

“İnne'l-ḡulūbe <sup>865</sup> beyne ıḡbaʿayni min eşābiʿ-ı'r-Raḡmāni yüḡallibu  
keyfe yeşā'ü ” <sup>866</sup>

İki barmaḡdan uş maʿnā Celāli

Cemālidür muʿayyen añla ḡālī

Ne yaña dönderür isterse anı

Celāle ḡāh Cemāle ire yaʿnī

Felekī şarḡla maḡrib arasında

Şıḡar pes anlaruñ mā-verāsında

2890 Melekī ḡarba şarḡa şıḡmaz uş bil

Ne ḡarbidür ne şarḡī uşta te'vīl

<sup>865</sup> Ḳalbe'l-mü'mini N.

<sup>866</sup> “Kalpler, muhakkak ki Raḡmān'ın parmaklarından iki parmaḡı arasındadır, onu (dilediḡi şekilde) çevirir.”; Canan, C.10, s.289, Hadis No:3484.



Qavluhū Te‘ālā Celle Celālühū “...lā şarkıyyetün ve lā garbiyye-  
tün...”<sup>867</sup> dir

Felekī ay kıyāmet heybetinden  
Dökilüp yire söynür hikmetinden

Melekī ay kıyāmet perdesinden  
Ki baş qaldura anuñ erdesinden

‘Arāşāt meydānın qoldura nūrı  
Anuñla bula mü’minler sürürı

Qavluhū Te‘ālā “[Yevme tera’l-mü’minine ve’l-mü’mināti] yes‘ā  
nūruhüm beyne eydihim ve bi-eymānihim [büşrākümü’l-yevme  
cennātün tecrī min tahtıhe’l-enhāru hālidine fihā...]”<sup>868</sup>

Felekī aya uş bir pāre bulut  
Hiçāb olur irerse anı bulup

2895 Melekī aya ‘arş olmaz hiçāb uş  
Gerek bu işe qalbūñ eyleye hoş

Felekī ay pes ide ağı qara  
Göyündürür şanasın ire nāra

104b Melekī uş qarayı eyler ol aq  
Anı şaqlar göyünmekden oñat baq  
Vilāyeti felekī ayuñ iy yār  
Kim ol dünyādudur pes şöyle kim var

<sup>867</sup> “doğuya da batıya da âit olmayan” Nūr 24/35, s.388.

<sup>868</sup> “Bütün mümin erkekleri ve müminat kadınları önlerini ve sağ taraflarını aydınlatan nûrlarıyla hızla ilerlerken gördüğün gün onlara: ‘Bu gün size müjde var: Tabanından ırmaklar çağlayan, içinde yerleşip kalacağınız cennetler!’” Hadid 57/12, s.603.

Melek̄inũñ olur bil āhiretde

Ne kaldı uş irişdi āhiretde

**Beyt**

**‘Alā Baħr-i Tavīl**

**Mef‘ülü / Mefā‘ilün / Mef‘ülü / Mefā‘ilün**

2900 Cūş itdi gönül yine deryā-yı vişāliden

Çün sākī kadeħ şundı ol āb-ı zülāliden

Āşüfte dil-ı haste dost zülfine dem-beste

Der leyl ü nehār zārem ol hūb-ı Cemāliden

**FAŞLUN Fİ BEYĀN-I HİLĀL KĀMER VE BEYĀN-I ŞEMS**

**Mefā‘ilün / Mefā‘ilün / Mefā‘ilün / Mefā‘ilün**

Meger İdris su ‘āl itdi kāmı yıldızlara naķle

Bulara söyleyüp aya sorar bir söz uyar ‘aķla

Ki nūruñ vaķt olur artar olur gāh eksilür n’içün

Ay eydür uş benüm nūrum ki yoķdur olmuşam faşlā

Hemān bir aynayam ben boş muşayķal şöyle kim key hoş

Olam ben güneşe çün tuş ki karşı karşı bā-fazlā

2905 Tolaram nūrı’la anuñ hilāllikden irem bedre

Kim ayna gibi kendümden oluram hālī ben illā

Eger taķdıre aynanuñ gözi olaydı pes anuñ

Baķaydı kendüye kendün güneş göreydi ol küllā

Ki her-çend ki demürdür ol şorarlarsa ki sen kimsin

Diyeydi güneşem ismin var imdi sen bunu şaķla

Tecellī-yi İlāhī hem güneş gibi toğar yārā

‘Ārifler göñline şöyle bu ma‘niden oñat añla

“Ene’l-Haḳ” dirse pes anuñ dilinden ol ‘aceb olmaz

Bu ma‘nī key merātibdür çün izhār ide ol A‘lā

105a 2910

Pes andan şordı kim İdrīs senüñ anuñ arasında

Nedür dostlık beyān eyle çü virdi luḳ idüp Mevlā

Didi kim ikilik yoḳdur ben olam hem yine ol ben

Bu naḳlı key eşit gel sen budur uş saña söz evlā

Nite ay güneşe karşı olınsa atar uş bedri

Güneşden ṭolına çün ol kararup incelür ḳavlā

Çü mü’min kimsenüñ göñli muṭi‘ olsa eger Haḳḳa

Nūrından ṭolısar ḥattā o şāfi ḳalbe ol cilā

O naḳşıla bu āyine arasında ol olmaz kim

Ki naḳşuñ sağı āyine şolına düşiser meylā

2915 Olur dülbendi tersine eger kim görünür sīne

‘Aceb sözdür bu sözine bu naḳşa sen göñül bağla

### FAŞLUN Fİ BEYĀN-I ĀYİNE VE CEMĀL

‘Alā Nev‘-i Āḥar Baḥr-i Ḳaşır

Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün

Ger ola ḥūbuñ eger çok cevheri

Key bahā eylerse anuñ her biri

Ol ḳadar yoḳ ḳıymeti bil anlaruñ

Bu ḥaber zevḳin açar pes cānlaruñ

Kim ola bir āyinenüñ ḳıymeti

Āyine olmağa eyle himmeti

- Ger cevāhirde ḥalel olsa ki var  
Hergiz anı kendü eliyle i yār
- 2920 Pes ‘ ibādet eylemez çün düşse toz  
Azacuk ayna yüzine egle göz  
Düşseyidi añlañ ol maḥbūb ānī  
N’eyleyiser eydelüm ‘ aşık kanı  
Luṭf yağınla siler pes tozını  
Tā ki göre anda kendü yüzini  
Nice kim adı cevāhir olsa ger  
Aña aṣlā eylemez bil ol nazar
- 105b İllā eyler āyineye ol Cemāl  
İşbu sözden n’ola maḥşūd eyle kāl
- 2925 Ol Çalap kim pādişāh-ı bī-naẓīr  
Olmamışdur mişli mülke hem vezīr  
Āyine aña ki mü ’min gönüldür  
İllā her gönül degüldür pes odur  
Ḥaḳ Te‘ ālā sevdügi’çün pes aña  
Bu beyān gāyet gerekdür uş saña  
Üç yüz altmış kez Ḥudā ol aynaya  
Bil nazar eyler ki günde uş neye  
Ol Cemāl-i Lā-yezāli gösterür  
İmdi sil çünkim cemālın gösterür
- 2930 Ḳanı ol er kim ola ol āyine  
Ol Cemālün luṭf vechi āyine

Hîç sınıķ pāslu gözin ki ol yüzi

Gösterür mi añlađıl sen bu sözi

Bir dağı dir böyledür bil bu haber

Haķ Te‘ālānuñ eşit iy mu‘teber

Var-durur biñ bir şıfatı hem adı

Ādem oğlanı nihādında ķodı

Şöyle bil her bir şıfatı’çün anuñ

Pes ķodı bir āyine tā kim anuñ

2935 Biñ bir ad didükleri āyineye

Cilā virmek’çün-durur yā pes neye

Tā ki cilā vire ol yüz göstere

Āyine ola vücūd ol biñ sere

Andan ol hūblar hūbı ol pādişāh

Bī-naẓīr ü bī-mişāl bī-iştibāh

Biñ [bir]<sup>869</sup> āyine ki kendü ad ura-

Dur ki kendün ol biñ bir kez göre

106a Ol gönül issi ķul anı hem dağı

Göre biñ bir göz ile pes iy ağı

2940 Pes bu taķdīr ile añla sen anı

Kendüzüñden iste terk it sen seni

Çünki senlik perdesin sen silesin

Anı andan kendüzüñden bilesin

<sup>869</sup> Aruz veznini ve anlamı tamamlamak için ilāve edildi.

Uşta ol esmā añılsun bunda uş  
Üç yüz altmışın diyem sen eyle çüş

Bākīsinde bulasın itseñ taleb  
Sende bul gezme Īrāk Şām u Haleb

Ma' nīsi insānda cümle bulunur  
Her kaçan senlik gümānı tölünür

2945 Ol gelürse cümle bilebiline  
Zire dost ism issidür ol iline

Ol gelincek cümle esmā biledür  
Uşta diyem gönlün evin siledür

### FAŞLUN Fİ BEYÂN-I ESMĀ 'İ İLĀHĪ

‘Alā Baħr-i Tavīl Nev‘ -i Āħar

**Mefā' ilün / Mefā' ilün / Mefā' ilün / Mefā' ilün**

Pes evvel ism-i Allāhdur u Hūdūr añlağıl iy cān

Ebeddür Veddün ü Habbün Eħaddür Vāhidün Hānnān

Daħı Tāhā vü Vāciddür Hābībün hem Vedūddur ol

Cevādündür Behiyyün hem ü Hādī Hāyy u hem Mennān

Vü Vehhāb Vāsibün Vācid Vaħībün Tayyibündür hem

İlāhun Evvelündür ol Bedūħun Zākiyün Raħmān

2950 Zekiyyün Tālibün “*Hā mīm*”<sup>870</sup> Veliyyün Vāli 'ün Mübdī

Cezilün Mālikün Mevcūd Dā'imün Mācidün Sübhān

Mecidündür Mucībün hem Mü'ebbed Hāmidün Maħbūb

Muħibbün hem Muvahħhid nām Hāmidün Bāṭınun Deyyān

<sup>870</sup> Mü'min 40/1, Fussilet 41/1, Şūrâ 42/1, Zuhur 43/1, Duhan 44/1, Cāsiye 45/1, Ahkaf 46/1.

Dağı hem Mübdî 'ündür bil ü hem dir Seyyidün ol Hağ  
Hağimündür Mezdündür ü hem Sebbūhun ol el'ān

106b

Haşibün Haşibün adı Müzekkâ vü Celâldür bil  
Muḥiṭün Hağimün “*Tā sīn*”<sup>871</sup> Hağimün Muḥyi 'ün ol Hağ  
Neciyyün “*Yā sīn*”<sup>872</sup> olmuşdur “*Elif lām mīm*”dür<sup>873</sup> ol adı  
Celîlündür Cemîlündür Delîlün Bâsiṭun Ğufrān

2955

Bedî' undur Hağimün uş u hem Maṭlûb u Mâlikdür  
Vefiyyün dağı Maḥmûdun Emānündür ü hem Bürhān  
Melîkün “*ḳāf*” Mübinündür Müsebbib ' Adlün ol hem Hağğ  
' Aliyyün Münci 'ün Fettāḥ dağı ' Āliyyün ol Sulṭān  
Vü “*Lā ilāhe illā hū*”<sup>874</sup> Mu' izzün hem Enîsündür  
Vü Ḳāfiyyün ü Bāḳiyyün bulardur derdlere dermān  
Dağı Mescûdun olmuşdur u hem bil Cāmi' ündür uş  
Laṭîfün hem Ḳaviyyündür bu ḳullar üzre ol her ān  
Mu' idün dağı Ma' bûdun Senedün Vāşilundur hem  
Selāmün Mü'minün Nûrun Müheymindür di bul amān

2960

Vü hem Mu' tıyyün olmuşdur Şamedün Vāsi' ün ol şāh  
' Alîmün ' Ālimün Muḥşî Ḳadîmün Ḳāsîmun uş şān  
Ğafûrun Vāḳi' ündür hem ü Ḳayyûmun pes ol ' Ālî  
Dağı hem Muḥşinündür ad ne kim var emrine fermān  
Taḳiyyün Māni' ün Nāṭıḳ ' Aṭûfun Mûşilün Ḳuddûs

<sup>871</sup> Naml 27/1.

<sup>872</sup> Yâsin 36/1.

<sup>873</sup> Bakara 2/1, Âl-i İmrân, Ankebut 29/1, Lokman 31/1, Secde 32/1, Rum 30/1.

<sup>874</sup> “Ondan başka hiçbir ilâh yoktur.” En'âm 6/102, s.153.

Biri de Sāmi' ündür dir beyān olsun 'ale'l-ımkān

Muḳaddemdür<sup>875</sup> ü Fa' ālün daḫı hem Ḳāṭı' undur hoş

Vü hem “*Kef fe he ye 'ayn şād*”<sup>876</sup> çü Muḫsindür ider iḫsān

Kebīrün ' Āşımundur hem Muḳaddis Bārī' ün Şıddīḳ

Daḫı hem Fāliḳun Şāni' ki şun' ıdur ḳamu yek-sān

2965 Daḫı hem Mālikü'l-mülkdür ü hem bil Ṭāhirün adı

Raḫīmün daḫı Maḳşūdun Müdebbirdür 'ale'l-ekvān

Biri pes Müdrükün anuñ Kerīmün Muḫṭırun Şābir

“*Elif lām mīm rā*”dur<sup>877</sup> [daḫı]<sup>878</sup> Şabūrun Nāfi' ün her ān

Vü “*Hā mīm*” hem “*Ayn sīn kāf*”<sup>879</sup> daḫı Ferdün Ra' ūfun bil

Mu' āfi<sup>880</sup> Mün' imün Rabbün Muḳīmün “*eyyühe'l-insān*”<sup>881</sup>

107a

Vü Berrün Bārrun uş yārā vü hem Cebbārün esmāsi

Eşit uş Muḳşitündür hem olupdur cümle ḫayra kān

Münevverün Ferīdündür daḫı hem Fāṭırun ismi

Münīründür Başıründür Mükerrrem bir de ad u san

2970 Vü hem bil Ḳādirün Ḳahhār u Rezzāḳ Ḳāhirün hem ad

Daḫı dir...<sup>882</sup> ḫiç pinhān

Şehīdündür Ḳadīründür Şedīdündür Ḳarībün ol

Raḳībün Mercı' ün Nāşır Müyessir iy yüzi ḫandān

<sup>875</sup> Maḳaddemdür N.

<sup>876</sup> Meryem 19/1.

<sup>877</sup> Ra'd 13/1.

<sup>878</sup> Mısrada hece eksikliğine bağlı aruz kusurunu gidermek için ilāve edildi.

<sup>879</sup> Şūrā 42/2.

<sup>880</sup> Ma' āfi N.

<sup>881</sup> “ Yā eyyühe'l-insānū mā ġarrake bi-rabbike'l-kerīmi ” “ Ey insanoėlu! Bu kadar ulu ve cömert olan Rabb'ine karşı bu gurūrün ne? ” İnfıtār 82/6, s.674.

<sup>882</sup> ...: Kağıt zarar görmüş.



- Mübaşşirün Muḳaddirün Muşavvirün Muḳarreb uş  
Naşîrün Rāfi‘ ün Rif‘ at anuñdur vech‘ ale’l-rüchân
- Refî‘ ün Rāfiḳun ol dost u Şāfiyyün anuñ adı  
Refîḳun Münşi‘ ün Ma‘ rûfun işler hep aña âsân
- Şefî‘ ün Müctebiyün hem Şefîḳun Fātiḥün Tevvâb  
Mümîtüñdür Metinün ol Naḳıyyün uş budur erkân
- 2975 Şekûrun Şâkiründür bil Reşîdün Müşfiḳün her-bâr  
Müte‘ azziz Muḳîṭün hem Müte‘ âlî ki Zü’l-Eyvân
- Şerîfun Fāṭiḳun<sup>883</sup> daḥı olupdur Bâ‘ işün ol bil  
Mütevassî‘ ün ol Allâh anuñdur işlenen her şân
- Daḥı hem Mürşidün Vitrün didiler Müntaḳım Bir’e  
Ḥalîlün hem Ḥafıyyün bil Mütekebbir-durur iy cân
- Müzillün hem de Mevrûdun u Ḥâlîḳ Muḳtedir Ḥallâḳ  
Daḥı hem Mürtefi‘ undur u Âḥirdür bil iy merdân
- Ḥabîrün Zü’l-Celâldür pes Müzâlikün Mu‘aḥḥir hem  
Müzıllün Fâḥirün Şâmiḥ idingil gönlüñe mihmân
- 2980 Müzıddün Ḳâbizün Ḳâzıyyün oldı Fâzilün hem ad  
Daḥı hem aña ve’l-ikrâm keremler issidür ol Ḥân
- Vü Şâbit hem Müşebbitdür ü hem bil Zâkirün anı  
Musahḥirün Nezîründür Ḥafîzün Ḥâfîzün her ân
- Vü hem Zârrün ‘Azîmün uş Ğaniyyün Ğâlibün Muġnî  
Zahîrün Zâhirün Ğaffâr Ğafûrun A‘ zamun Deyyân

---

<sup>883</sup> Arapça “fiṭḳ” kökünün ism-i fâili olan ve “açan, yaran, çatlatan” anlamlarına gelen bu kelimeye Allah’ın isim ve sıfâtı olarak kaynak kitaplarda rastlanılmadı.

107b

Ġıyāsun hem Muġīşündür daħı hem Ġāfirün Muħtār  
Vü Ġayyūrun u Ĥāzırdur u Nāzır ġayba ger ‘ ayān

Cezīlün hem ‘ aṭāyādur keremlü her ḥaṭāyādur  
Bu deñlü söz kifāyedür egerçi ḥadd-i bī-pāyān

2985 Ĥudānuñ[dur ‘ ayān itdüm]<sup>884</sup> bu deñlüsin beyān itdüm  
Özüñe sāye-bān itdüm oқыyan görmeye nīrān

**ḤATMÜN<sup>885</sup> FĪ BEYĀN-I ESMĀ’Ü’L-ḤÜSNĀ VE BA‘DEHŪ  
TAFŞĪLĀTÜN**

**Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün**

Şüretüñ var sīretüñ vardur senüñ

Sīretüñ sırrı gerekdür tā senüñ

Ünlügi pes ele gire iresin

Bu mezāhir senligüñ çün ırasın

Nitekim yüz gösterür ol āyine

Şüreti anda bulurlar tā yine

Āyinesüz kimse görmez şüretin

Nite göre yā bu sırrı sīretin

2990 Zāhiri maḥzar o ma‘ nī rāzı ne

Pes anuñ’çündür bu esmā āyine

Pes ṭaleb eyleñ be-ġāyet dürişüñ

Terk-i cān eyleñ pes andan görüñ

Kimse zaḥmet çekmeyince ire mi

<sup>884</sup> Kâğıt zarar gördüğü için metin tamiri yapıldı.

<sup>885</sup> Ḥatmü N.

Ol Cemāl-i Lā-yezāli göre mi

Uş münāsib bir hikāyet idelüm

Yine söz rāhına andan gidelüm

**FAŞLUN Fİ HİKĀYET-İ ŞEYH ŞİBLİ RAḤMETU'LLĀHİ  
‘ALEYHİ**

Bir kişi Şibliye eydür vir haber

Baňa bildür Tañrıyı iy mu‘teber

2995 Nice bulurlar pes anı bilelüm  
Cehd idüp anuñ yarağın kılalum

108a

Şeyh eyitdi kim bilür misin anı

Ol zelil ħor nefsuñi pes ol Ġani

Kim neden yaratdı nice eyledi

Hem ne’çün yaratdı didi söyledi

Didi kim yaratdı nefsum nuḫfedden

Pes kıara gövde yaratdı oldu ten

Hem de tedric ile dir yaratdı Ḥaķ

Hem sınamak’çün yaratdı uşta baķ

3000 Pes eyitdi Şeyh Şibli ol ere  
Tañrınuñ çün adlarından iy yārā

Eyledüñ bir adı izhār kim ol ad

Uşta Allāhdur iderler dilde yād

Devr-i Ādemden tā şimdiye dek ol

Bir aduñ şerhi olunmaz n’ola yol

İdeler ad issini ħod kimse ħiç

Nite biliser anı tîz yâhû giç

Qavm-i İsrâ'îl diler bir ad-ı hoş

İsteyü kırk yılda buldı anı uş

3005 Hem gücinle buldılar çok isteyüp  
Derd ü miñnet guşsa tonların geyüp

Bir sâ' at sen anı nice bulasın

Yâ anuñ'çün nice tedbîr kılasın

Şeyh Şiblî rañmetu'llâh bir gün ol

Şehr-i Bağdâd çâr-sūsına tutdı yol

Pes geçerken çağırur hiç sizde bir

Şıdķıla Allâh diyici var mı dir

Bir yigit pes durdı eydür küllimüz

Cümle Allâh dir dilümüz gönümüz

3010 Pes eyitdi Şeyh Şiblî uşta siz

Dirsiz Allâh işüñüze gidesiz

108b Çünki ben Allâh direm gör n'iderem

Dünyeyi hem aħreti terk iderem

Ger dilersenüz kim Allâhuñ size

Ol haķâ'ik 'ilmi 'ilminden yüze

Gösterem bir nesne şöyle âşikâr

İdesiz ol ma' nî naqlinden şikâr

Uşta şimdi göresiz pes tîz tıruñ

Bir tıbaķ hem bir ķadeķ bir er görüñ

3015 Getürün didi getürdiler kamu  
Yazdı Allāh ol tabaḳ içre ‘amū  
İki pāre oldı şol dem ol tabaḳ  
Ol ḳadeḫe ḳarşu Allāh didi baḳ  
Ol ḳadeḫ döndi hevāya ol zamān  
Bir daḫı Allāh didi çün ol hemān  
Bir işāret ḳıldı ol şaḫşuñ ki var  
Dutışur başı od’a feryād ider  
Pes bunı didi şol oḳ dem ol ‘aziz  
Od söyüñdi zī-kerāmet zī-temiz

**Hāzā Cevāb-ı Şeyḫü’l-Mükerrem “[Ḳulnā] yā nāru kūnī berden ve  
selāmen [ ‘alā İbrāhīm]”<sup>886</sup>**

3020 Düşdi maḫzar anda Allāh adına  
Uşta Allāh dinse pes böyle dine  
Çün “*Ene’l-Ḥaḳ*” didi Mañşürdan o Ḥaḳ  
Şiblī dilinden de Allāh didi baḳ  
İsm-i a‘zam uşta böyle oḳınur  
Tā kim ismüñ nūrı cāna ḫoḳınur  
Oldı Allāh yaradıcı arz u gök  
Öger iseñ ol Ḥudāyı durma ög  
Pes iki cihān ādem’çün oldı var  
Ādemi kendüyiçün ol Bir ü Bār

---

<sup>886</sup> “Biz, ‘Ey ateş’ dedik; ‘İbrāhim’e karşı serin ve esenlikli ol!’ ” Enbiyâ 21/69, s.358.

- 109a 3025 Kālının bil Hâk Te'âlâ âdemün  
Çün yaratdı sırrı iki 'âlemün  
Tâ'îf ile arasında Mekkenün  
Yatdı pes kırk yıl tamâm aña nenün  
Hazne-i ğaybden aña her lahza Hâk  
Eşrefü'l-el'âf cevâhir uşta bağ  
Kordı anuñ pes nihâdında anı  
Şimdi pes anı taleb eyler kanı  
Çün gön'le idi nevbet gör n'ider  
Balçığın uçmağdan aldı çün ider
- 3030 Şöyle kim âb-ı hayâtla yoğurur-  
Lar anı andan beden içre-durur  
Anuñ için ten kocar ol qarımaz  
Şöyle tâze her zamân da erimez  
Çün gönül pes bu kemâle irişür  
Anuñ için bunca hâle girişür  
Varıdı ğayb haznesinde key ârî  
Bir gevher şöyle kim şâfî arı  
Kim melekût haznesine olmadı  
Lâyık ol aña anuñ'çün tolmadı
- 3035 İllâ âdem gönline lâyıkdı ol  
Anda kondı tâ bula ol ile yol  
Gör melekût aña lâyıq olmaya  
Gönle virdi kim ebed ol şolmaya

Pes muḥabbet gevheridi alasin

Ol emānet şandugında bilesin

Kim konılmıŝdı o gevher bā-vefā

Ḳalbe andan irişür bil çok şafā

Ṭağlara arzā semāya bil anı

‘Arz kıldılar aña ‘āŝık ḳanı

109b 3040 Beklemege kimse boyun tutmadı

Anlar ol ŝerbet ŝarābın yuṭmadı

Ya‘ nī mülk ü hem meleküt ḳaçdılar

Uŝta ol nūrı bu cāna ŝaçdılar

İmdi uŝ anuñ niŝānın didi Hū

Var anı ŝaḳla özüñe eyle hū

“İnnā ‘arāznā’l-emānete ‘ale’s-semāvāti ve’l-‘arzi ve’l-cibāli fe-  
ebeyne en-yaḥmilnehā ...”<sup>887</sup>

Pes ādem kim bunca yıldan beri uş

Kim ḥadiŝ nūrı ŝifātınla o ḥoŝ

Dir yapılmıŝdı vü hem ol gevhere

Pes ḥazīne olmağa ol ser-vere

3045 Bulmışdı zire istiḥḳāk aña

Cān u dilden meyl kıldı ol yaña

Pes ḥiṭāb irdi aña ol dem hemān

Arada olmadı kimse tercümān

<sup>887</sup> “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler.” Ahzab 33/72, s.471.

Didi lāyıksın hazine olmağa  
Ol senüñ gönlüñ evine toлмаğa

Zire senden yek yaratmadum vücūd  
İdeler saña melâ'ik hep sücūd

Pes ol Allāh kim yaratdı bil seni  
Bu merātible 'ademden ol Ğanī

3050 Uş vücūda geldüñ añla bu işi  
Saña vācib eyledi bil iy kişi

Birligin anuñ haqıķat bilesin  
Şahrāsından taqlidüñ kırtılasın

Uş haqıķatıla bilmişdür bilen  
Bilmez illā gözinüñ jengin silen

Nitekim kendü buyurdı ol ulu  
Ol habībine kim oldur sevgülü

110a Dir eyit sen “*Ḳul hüva'llāhu eḫad*”  
Dağı andan soñra “*Allāhü's-şamed*”

3055 Bir dimekle kıadrin anuñ bilmedüñ  
Çünki gönlüñden hicābuñ silmedüñ

Añla aşluñdan eşit tā bilesin  
Ola kim jengüñ gönülden silesin

Ba'zı 'ömrinde Bilāl dise eḫad  
Bī-ḫod oluban düşerdi ol sâ'at

Bir ulu 'ālim ki naķle tutdı yüz  
Kim toķuz yüz hem dağı toķsan toķuz



Eyledi taṣnīf kitāb pes didiler

Uṣ su'āl idüp aña söylediler

3060 Bir kitāb daḡı neyiçün dimedün

Biñ olaydı işbu kaydı yimedün

Didi biñ dimek olur dile kekez

Bu benüm necmüm bilimez bunca kez

Lafz-ı tevḥīdi Ḥudā kıldı kekez

Pes diye kullar anı tā nice kez

İlä-ma' nide ṣaḡıldür bilesiz

Anuñıla jeng ü pāsı silesüz

Bu 'acebdür dükelinle biledür

Yine bunlardan münezzeh diledür

3065 Pes muḥītdür ḡaplamışdur bunları

İllā müstaḡnī bulardan ol arı

Zāhiren bile vü gizlü ma' nide

'Āṣıḡ olan bulmaḡa pes yā n'ide

Uṣ beyān olmış u olsun bilesiz

Anı bulmaḡ'çün yaraḡın kılasız

Sen de tecrīd ol çü dostdur yalıñuz

Bu kelāmdan uṣta ḡiṣṣe aluñuz

110b

İşbu tafṣīlī kılavuz gelicek

Ol maḡalden lafz-ı ma' nā alıcaḡ

3070 Kim nice bile yā nice arıdur

Bu beyān bize Ḥudādan yārīdür

Vardur anuñ yiri şoñra geliser

Eşidenlerden yürekler deliser

Hele şimdi sen yanadur derd ile

Ağlamağla āh u vāh u merd ile

Gözi yaşlu bağırlı başlu olıgör

‘İşkıla ħubb u muħabbet tolıgör

Enbiyā vü evliyā ağladılar

Bu muħabbetden yürek tağladılar

3075 Ağlamağdan gözsüz oldı niçeler

Tā kim ol vuşlat şarābın içeler

Ƙalbi ğam-ğīn gözi giryān eyle var

Kendüzüñ ğayrıdan ‘ uryān eyle var

Bir ħikāyet bu beyāna diyelüm

Ya‘ nī ol ğuşsa me‘ ālin yiyelüm

**Ĥikāyet-i Şeyħ Şiblī ‘ Azīz Raħmetu’llāhi ‘ Aleyhi ve Berekātuhū**

Şeyh Şiblī ağlamağdan gözleri

Görmez olmışdı evet cān sözleri

Gözsüz oldı ol münevver arı cān

Ağlamağla gice gündüz bil hemān

3080 Zihī ‘ āşık zihī şādık zihī ħavf

Kim anuñ luţfında anca ola ‘ afv

Gönderür aña ħalīfe bir taḃīb

Dir cühūd idi gelen bil iy ħaḃīb

- Geldi şeyhe didi iy şeyh ger eger  
Perhiz eylerseñ uram ol uş meger
- 111a Gözüñe bir mîl çekem ger durasın  
Dükeli ‘âlemi rüşen göresin
- Şeyh ğayret eyledi pes dir aña  
İy Tañrı düşmeni uş ben saña
- 3085 Perhiz eylerseñ çekem bir mîl ki var  
Göñlüñe kim cümle yirde her ne var
- Birden artuğ görmeyesin nesne sen  
İşbu söz yavlağ naşîhat hem hasen
- Bir kişi Hakkânî eydür çağırur  
Şehr-i Bağdâd çâr-sūsında ol-durur
- Uş bu resme çağırurdu ol kişi  
Kim temiz itmişdi işden her işi
- Çağırur uş böyle diridi “Mâ baqiye [ şey’ün ] illâ vâhidün”<sup>888</sup> diridi**
- Birden artuğ ya‘nî nesne kalmadı  
Ehl-i ğaflet illâ andan almadı
- 3090 Şeyh bî-ğod oldı ‘aqlı geldi çün  
Didi iy ‘âkil anı dirsın ne’çün
- Birden artuğ var mıdur kim gidiser  
İllâ ol şimdi irişdi n’idiser
- Âyine biñ olsa birdür görinen

---

<sup>888</sup> “Birden (Allah’tan) başka bir şey (varlık) kalmadı.”

Bunı böyle bağlamış ol zü'l-minen

Şeyh Bağdād bāzārında bir kezin

Faḫr tonların geyüp pes ol güzīn

Geçeridi bir bezir-gān çün görür

Kim ḫisāb eylerdi şeyḫi çağırur

3095 Var-durur uş bir ḫisābum iy 'azīz

Baḫa yardım eyle tā ola temīz

Şeyḫ bezir-gānuñ ḫatında oturur

Göñline tevḫīd-i Bārī getürür

111b Dir bezir-gān dut bu deñlü sen bunı

Ya' nī yüz biñden ziyāde pes anı

Şeyḫe virdi çok ḫisāb ışmarladı

Āḫiri şordı ne deñlü var didi

Sende olan kim ne deñlüdür didi

Şeyḫ cevābında hemān birdür didi

3100 Birden artuḫ yoḫ-durur uş bende dir

Ne ḫadar kim şaydı pes hep didi bir

Didi şeyḫe ol bezir-gān iy delü

Ne 'aceb yoḫ sende ḫiç 'aḫl u bilü

İşbu deñlü ben ḫisāb ışmarladum

Sen henüz bir dirsın andan añladum

Kim delüsin şeyḫ delü sensin didi

Bilmezem ben bir iki yā on yedi

Pes haḳīḳat bir alanı hep mecāz  
Yoḳ-durur bu amu anda oḡ u az

- 3105 Uş vüçüd bir oldu bunlar zıllidür  
amusı muḫtāc añā bu bellüdür  
Şol vüçüd kim kendü'den olmaya ḫay  
Var anı yoḳlıḳ yirine o da şay  
Birden artuḳ gör bulur mısın 'aded  
Bir-durur bunlar bulur andan meded  
Ger meded andan bulara gelmeye  
Yiryüzinde bir arınca olmaya  
Yir ü göḡ ü 'arş u kürs olmazdı var  
Anuñıla oldu 'ālem ber-arār

- 3110 Uş ĩmān evşāfin eydem bu maḫal  
Añlanur andan da bunda anca ḫāl  
Neye temşīl eylemişler eydelüm  
Ol-durur olan mühim yā n'eydelüm

- 112a Anuñıla ire iren eylüge  
Anuñıla aḡısar cānlar göge  
Anuñıla buldı revnaḳ bu cihān  
Cümle 'ālem āşikāre ger nihān  
Ol-durur uşşāḳı dostā irüren  
Bu ariḳ-i müstaḳıme ururan

FAŞLUN FĪ BEYĀN-I ĩMĀN VE FĪ TEMŞİLĀTİHĪ FĪ DĀRİ'D-  
DÜNYĀ

3115 Cāna ĩmān ağacın bil kim nedür  
Şöyle kim nāzük ağaç şan dānedür  
  
Pes şuvar göz yaşı'la kim berkiye  
Köki anuñ tā ki nūrı berkıya  
  
Kim ecel vaqtinde yeller esiser  
Bil muhālif key şağın kim kesiser  
  
Ger köki muhkem olursa kırtılır  
Ol zevālden bu libāsla örtilür  
  
Kendüsi ' uryān libāsı takvādur  
Böyle bilmek şer' içinde aqvādur

3120 Eyle didi ol Rasūl hem bu söze  
Uş ĩmānsuz beñzer anlar gözsüze  
  
**Ḳāle'n-Nebıyyü ' Aleyhi's-selām "El-ĩmānu ' uryānen ve libāsuhu't-  
takvā [ ve zinetühü'l-ḥayā 'ü ve şemeratühü'l-' ilmü ] "**<sup>889</sup>  
  
ḲorḲudur irer zevāle niçesi  
Yā geđerken yāḥū ḳabrüñ gicesi  
  
Zire Allāh ol şehādet lafzını  
Ḥurmā ağacına beñzetmiş anı  
  
Ḥurmā ağacı köki pes cümleden  
Berk olur özi<sup>890</sup> ki degme ḥamleden  
  
Uş yıkılmaz illā yelden key kıatı  
Esse uş andan alurlar heybeti

<sup>889</sup> "İman çıplaktır; onun örtüsü takvâ, süsü hayâ ve meyvesi ilimdir." İhya'da hadis olarak yer almaktadır. İmâm-ı Gazâlî, *İhyâ-yı Ulûmi'd-din Tecümesi*, C.1, Rub'u'l-İbâdât I.Bl., s.18.

<sup>890</sup> özün N.

- 112b 3125 Pes ĩmān dağı yıķılmaz degmeden  
Anı dā'ım Őuņa buņa egmeden  
  
İllā kim küfrũn yelinden ķorķ hemān  
Andan artuğından ol bulur amān  
  
Ėurmādan ĩmān ağacı berk olur  
Ėurmā kōki baltayıla terk olur  
  
Baltayıla uş ıķarmađa yarar  
Ammā tevĖid kōki ĩmāndur i yār  
  
Kim gōnũlden balta birle yā ķılı  
Birle aŐlā ıķa mı ol aņla Ėi
- 3130 Yaramaz ıķmaķlıđa anlarla ol  
İllā küfrũn yili bulmaya o yol  
  
Eyleye Allāh 'ināyet luğfila  
Key gerekdür kişi ol Ėālden bile  
  
Ėālĩ olmaz menfa' atden Şöyle Ėi  
Ėurmā ağacı gerek ir yāĖũ gi  
  
Kim lĩfinden ip ķabı zenbĩl olur  
Hem budağları 'aŐā mendil olur  
  
Yimişi yazın ķıŐın yinür anuņ  
Lezzeti Ėāyet lezĩzdür Ėurmānuņ
- 3135 UŞ ĩmāndan key lezĩzdür bilesin  
Ger ĖuŐũ' birle 'ibādet ķılasın  
  
Nitekim Ėurmā ağacı her zamān  
Menfa' atden Ėālĩ olmaz ol hemān

Uşta mü'min de ' ibâdet eyler ol  
Yazda kışda hâlî olmaz tuta yol  
Gâh nevâfil gâh farîza hayr iş  
Gâh tilâvet gâh yardım yaz u kış  
Uş budur anuñ mişâlin söyledük  
Kim bu râhuñ râhî rāhın şoyladuk

113a 3140 Çün halîfe dir gemide bir gün uş  
Kim oturmuşdı ki ğâyet vaḳti hoş  
Göñli açuḳ diline bu geldi kim  
Bu kelâmı diye dilden şöyle kim

**Hāzā ḳavlü[’l-]ḫalīfeti fī’s-sefiyyeti** <sup>891</sup> “Allāhu vāḫidūn ve ene  
vāḫidūn” <sup>892</sup>

Pes murād oldur bu sözden biline  
Tañrı birdür Tañrılığı iline  
Ben daḫı bir-ven ḫilāfet evine  
Bu sözi dirdi sevine sevine  
Varıdı bir ‘ âlim anda bile dir  
Ca‘ fer adlu ‘ ilm içre bî-naẓîr

3145 Tîz cevâb virdi ki ya‘ nî sen iki-  
Sin ki cān u ten ile hem ben iki  
Ya‘ nî ğayret eyledi bir Ḥaḳ-durur  
Ḳamu maḫlūḳ çift ü çift olmaḳ-durur

<sup>891</sup> sefiyyete N.

<sup>892</sup> “Allah birdir ve ben de birim.”



Gice gündüz ikidür ata ana

İkidür uçmağ tamu her kim yana

Hem ölüm dirlik maraz şıḥat ki var

Yir ile gök çift olup tutmuş qarār

İkidür bunlar da uş ma' nā-yı söz

Añla āyet ma' nisinden n'ola yüz

**Ḳavluhū Te'ālā “[Sübḥāne'illezī] ḥalaḳa'l-ezvāce [küllahā] mimmā tünbitü'l-arzu [ve min enfüsihim ve mimmā lā ya' lemün]”<sup>893</sup>**

3150 Bu kelāma uşta şāhid yoḳ gümān

Tā ki gönlüñ dāri tutmasun duman

Gör bu āyetden de ma' nā n'olısar

Bu da söylensün çü ḳalbe tolısar

**Ḳavluhū Te'ālā “[ Fe-izā ḳazaytüm menāsikeküm ] fe'zḳürü'llāhe ke-zikriküm ābā'eküm ev eşedde zikran...”<sup>894</sup>**

113b İşbu āyet tefsirinde didiler

Pes murād bundan nice ma' nī diler

Size bir kişi atañuz ikidür

Dirse tizçek tartışursız ne ki dir

Bir kimesne çünki rāzī olmsız

İki ata ola gönli almısız

3155 Nice rāzī ola iki Tañrıya

<sup>893</sup> ve ḥalaḳnāküm ezvācen mimmā tünbitü'l-arza N. “Yerin bitirdiği şeylerden, insanların kendilerinden ve (daha) bilmedikleri (nice) şeylerden, bütün çiftleri yaratanın şanı yücedir.” Yâsin 36/36, s.487.

<sup>894</sup> fe'zḳürü'llāhe ke-zikrā ābā'eküm ev eşedü zikran N. “(Hacca has) ibadetlerinizi tamamladıktan sonra (bir zamanlar) atalarınızı andığımız gibi, hatta daha güçlü bir biçimde Allah'ı anın! ” Bakara 2/200, s.39.

İkilikden geç de uy bir Tañrıya

Cümle birlikle bulındı ma' rifet

İkilikdür cürm ü ' işyān ħar şıfat

Ben benem ol ol dimekdür bu kelām

Kim ħalīfe dir kıılır ' ālim melām

Yigregi ol anı var yoķ bil seni

Dime ol ol ben benem olduñ denī

Cümle ' ālem çift Ħaķdur yalıñuz

Bu beyāndan uşta ħişşe aluñuz

3160 Bir ħikāyet bu ħaberden diyelüm  
Tūṭī-veş ħand ü şekerden ziyelüm

**Beyt**

**'Alā Baħr-i Ṭavīl**

**Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün**

Çün vişālün şerbetin uş eyledün āb-ı zülāl

Bu şuşamış cānlara da n'ola irgörseñ vişāl

İçeler vaşluñ şarābın olalar mestān-ı ' ışk

Görelere ħudret cemālün alalar andan ħişāl

**FAŞLUN Fİ ĦİĶĀYET-İ ĀDEM PEYGĀMBER 'ĀLEYHİ-S-  
SELĀM**

**Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün**

Eşit imdi bir ħikāyet naķl idem fazl ide Ħaķ

Key naşīħatdur bu aķvāl eşiden ħaşd ide Ħaķ

Saña bundan ola ħişşe bilesin ħulluķ nedür

- Tā ki nefsiñ ola ıslāh göñlüñ ārzū ide Hāk
- 114a 3165 Çünki Ādem çıkdı uçmağdan sürildi bī-amān  
Geldi fermān kim Havvādan ayrıla farq ide Hāk  
Pes esenleşdiler anlar ağlaşurlar zār zār  
Key firāk oldı be-gāyet çünki böyle ide Hāk  
Birbirinden ayrılışdı çün bular feryādıla  
Geydiler hasret libāsın umdılar ‘afv ide Hāk  
Hep melekler ağlaşurlar bilesince ne ki var  
Merhamet itdi çü bunlar ağlaşurlar n’ide Hāk  
Bu firāk pes oldı artuq fürkatinden cennetüñ  
‘Arş u kürsī seb’ eflāk didiler luṭf ide Hāk
- 3170 Çünki Ādem gitdi biraz gördi qarlağuç anı  
Kim Ādem şöyle yalıñuz gide çün emr ide Hāk  
Key esirger şordı şöyle yalıñuz düşdüñ nite  
Didi Ādem diñle naqlüm kim baña ‘adl ide Hāk  
Bil қазиyyem key uzundur illā kulluq istedüm  
Gayret itdüm itmedin kulluq ki tā ref’ ide Hāk  
Uş melekler gāhī oldum pādişāhı cennetüñ  
Bunca ni‘met tāk u ‘izzet rāygān mı ide Hāk  
Cümlesin terk eyledüm tā diledüm kulluq kılam  
Ol maqāmıdan dada çāşnī nefsiñ āgāh ide Hāk
- 3175 Hāk ne olursa hū dirler bilmeyüp bilen kamu  
Çün bu deñlü şoḥbet itdi qarlağuç gör n’ide Hāk

Pes ʿ iṭāb geldi Ḥudādan iy zaʿ ifçe kuşçuğaz  
Ol kişi kim buyrığum şırıydı ıo kim gide Ḥaḳ  
Çün muḥālif itdi emri nite şoḥbet kılasın  
Sen anuñla ıanı ḥavfuñ ıorımaduñ ıahr ide Ḥaḳ  
Gör ki Ādem bir günāh’çün şoḥbetinden sürdiler  
Ḳarlagucı kendü ıudret lafzı’la yād ide Ḥaḳ  
Siz yā ol şeyṭān ki merdūd şoḥbetinde dā’imā  
Olasız maḥmūd u mehcūr pes nice fazl ide Ḥaḳ

- 114b 3180 Nite siz maḳbūl olasız bu ıabāyih fi’l ile  
Korıudur böyle ıalursañ süreler ḥışm ide Ḥaḳ  
Tevbe eyleñ her ḥarāma eyleñüz Ḥaḳıa rücu’  
Dönmeñüz pes şoñra yine tā ki maḳbūl ide Ḥaḳ  
Ḳarlaguı eytdi İlähî ben anı kim eyledüm  
Birligüne ğayret itdüm işledüm ḥoş ide Ḥaḳ  
Ādemi gördüm gider uş yalıñuz añdum seni  
Birligüñi ben eytdüm bir mi bu kim ide Ḥaḳ  
Ben buña çift olayın kim birlik aña yaraşur  
Tā aña olsun müselleme anı çün yād ide Ḥaḳ
- 3185 Didi aña çün benüm sen ğayret itdün birligüm  
Suıuñı ʿ afv eyledüm saña ḥarām olsun bııaıı  
Hem saña ıoñşulıgında Ādemüñ ııldum durak  
Uşta bunda oldu zāhir her ne kim naıı ide Ḥaḳ  
Ḳarlaguı bir kez anuñ’çün birligin ğayret ider  
Uş bııaııdan buldı amān çün anı ʿ ahd ide Ḥaḳ

Şol kimesneler ki dā'im ola tevḥīd üzre ol  
Cān virürler cānları ger kim kaçan zıkr ide Ḥaḳ  
Ger kıyāmet ḳorḳusından bulalar anlar amān  
Bu 'aceb mi hem Muḥammed ḳoñşulıḡın ide Ḥaḳ

3190 Anlara yarın maḳāmı bulalar rif'at tamām  
İmdi var olḡıl muvaḥḥid tā kim iḥsān ide Ḥaḳ  
Cümle zerre aña şāḥid birligin işbāt ider  
Pes delā'il eyleyüpdür birligin ad ide Ḥaḳ

“Ve fī külli şey'in lehū āyetün tedullü 'alā ennehū vāḥidün”<sup>895</sup>

**Mefā'ülün / Mefā'ülün / Fe'ülün**

İki olsaydı ger Tañrı cihāna  
Ḥarāb olaydı 'ālem bī-bahāne

Fesāda ire'di cümle ser-ā-ser  
Bilindi yirde gökde birdür iy yār

115a Eger her yirde iki olsa ḳāhir  
Olur vīrān o yir bil evvel āḥir

3195 Biri ḳāhir biri ger ola maḳḥūr  
O maḳḥūr yaramaz çün ola ol ḥūr  
Pes andan oldı ma'lüm birdür Allāh  
Şerīki yoḳ mişāli yoḳ Hüva'llāh  
Yaradur ne dilerse her-dem ol Ḥaḳ  
Vü hem Ḳādir ü Ḳāhirdür muḥaḳḳaḳ

<sup>895</sup>“Her şeyde onun birligini gösteren bir alâmet vardır.”; Altun, s.12, Beyit:115.

Kemâldedür şıfâtı zire anuñ  
Vü sırrın bilen oldur cümle cânuñ

Şıfâtı çün kemâlde olsa pes bir  
Yiter artuq ne lâzım aña taqrır

3200 İki olsa kemâl olmaz bilün hoş  
İkisi de olur nâkış anuñ uş

Kemâl oldur ki ‘ aql irmez ol işe  
Vü hem yol bulmaya fehm aña nişe

Ebu'l-Hasan-ı Harkâni didi ol  
Kim ol bulmışdı her esrâra key yol

Cemi‘ -i enbiyâ kim geldi yire  
Nitelik bulmadılar hiç öbire

Niçe kanlar dökildi anı bilmek-  
De ‘ âciz kaldılar olmadı yilmek

3205 Bilen anı bilür pes niteliksüz  
Anı da bilmeye anlar dileksüz

‘ Aceb işdür ne’çün inkâr iderler  
Anuñ birligine pes iki dirler

Ki her bir yirde var ‘ âdil şuhûdı  
Tanuqlardur ki birdür ol vücûdı

Vücûdı vâcib anuñ yoq bahâne  
Mecâzdur bâķisi ol ulu Hâna

115b Bu kavlı üzre olınsun bir hikâyet  
Bu da şahid olur pes buña gâyet

## ḤİKĀYET-İ PĀDİŞĀH ‘ALĀ KĀŞDĪ’ D-DELĪL[-İ] FĪHĪ

3210 Meger bir pādişāh varıdı aķsaķ  
Vü hem gözler de egri illā key saķ  
  
Ki bir Tersā görür çün anı der-ḥāl  
İmāna geldi ol dem itmeyüp ḳāl  
  
Didiler itdi Mūsā bunca da‘ vet  
Seni kerrātıla pes şöyle ḡāyet  
  
Saña gösterdi anca mu‘ cize ol  
İmāna gelmedüñ tā ṭutmaduñ yol  
  
Didi ol kimse bildüm Tañrı birdür  
Anı ḳıldım görincek uşta tedbīr

3215 Ki Tañrı birimiş ger olsa iki  
Buña benlik vireydi biri tā ki  
  
Ola ol pādişāh illā ki biri  
Rızā virmezdi buña işbu yiri  
  
Pes andan añladum birdür o Ḳādir  
Münezzehdür ü hem bunlara nāzır

## ḤİKĀYET

Gelürler bir bölük dinsüz meger dir  
İdüp her birisi bir dürlü tedbīr  
  
İmām-ı Şāfi‘î ḳatına bunlar  
Oturdılar gelüp bir niçe günler  
  
3220 Şorarlar ‘āḳıbet işbu su‘ālī  
Eşitdi sözlerin ol ḳadri ‘ālī

Eyitdiler ki dirsın Tañrı birdür

Delîl ne birligine bu ne sırdur

İmâm eydür bilürsiz siz ħod anı

Ki tut yaprağınuñ ħadı vü levni

116a

Çoğusı ħab‘ı birdür didiler bir

Zihî ‘ākıl bu yüzden ide tedbîr

Eyitdi yaprağın anuñ o ma‘ mūr

Göñül ħordı yise ibrişim olur

3225

Aru yise olur bal şöyle arı

Geyik yirse olur misk şöyle varı

Olur ħiğ ger ħoyun yirse o yaprak

Yılan yirse ağı pes eyleñ idrāk

Çanı kimdür ki bunca nesneden çok

Yaradur bunca nesne birden artuğ

Özi birdür ü şun‘ı çok pes anuñ

Begendiler çü nağlin bu beyānuñ

Getürdiler olar pes anda imān

Cehennemden bulurlar emn ü amān

**Fİ BEYĀN-I ĦİKĀYET-İ DEHRİLER ‘ALĀ SU‘ĀLİ VE CEVĀBİ**

3230

Vü birçaç Dehrîler de geldi bir gün

İmâm A‘zam ħatına anda hem-çün

İmâm mescid içinde şöyle tenhâ

Otururdu irişigeldiler tâ

Çılıç çekdi hemān bir kezden anlar



Aña kim öldüre anda varanlar

Eyitdi pes imām var bir su ’ālüm

Cevāb eydüñ oluñ ol emre ’ālim

Didiler di su ’ālūñ ne pes anı

İmām eydür ne dersiz aña ya’ nī

3235 Pes andan siz bilürsüz dir o hālīş

Ki def ’ itmişdür ol anca mecālis

Ki bir kimse diye ben gördüm anı

Bir ağaç bitdi şol dem tīzde ānī

116b

Ki dülgersüz yonıldı oldu tahta

O tahta hem gemi oldu şu vaq̄tde

Gemicisüz revān oldu ’ale’ş-şu

Yürürdi tā kim andan ola aşşu

Didiler uş yalan söyler gemiye

Gemici olmayınca ol yürüye

3240 Yā tahta nice dülgersüz olur ol

İmām buldı hemān-dem anlara yol

Eyitdi sübhāna’ llāh bir gemi kim

Gemicisüz yürüdügine tā kim

İnanmazsız revā nice virürsüz

Kim işbunuñ gibi enbūh görürsüz

Ki gökler arz u maḥlūqāt ne kim var

Ki şāni’ süz ola pes şöyle anlar

Bular bir kezden ĩmān arz iderler  
Pes andan alkuban andan giderler

**FAŞLUN FĪ BEYĀNÜ'T-TEMŐĪL 'ALEYHĪ VE ĀFĪYE NEV'-Ī  
ĀĖAR**

**Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün**

3245 Ay u güneş gice gündüz bir biri  
Yürür uş ardınca gör bu tedbiri

Yıl dört faő olduğı bunlar yine  
Hep anudur Tañrınıñ birliğine

Ger ikiymisse biri ayda ola  
Biri günde pes delĪl ola yola

Biri mağribden diyeydi oğalar  
Biri maőrıdan olınsun diyeler

Yāhū bir gün ola ün ol deñlü dir  
Diyeyidi biri bu emre emĪr

3250 Arada hi gice olmasun diye  
Ol da aña uymaya yāhud uya

**117a** Yā bu yıl bir faő ola diyeydi ol  
Evvelinden āhire pes uta yol

Hi böyle olduğı yodur bu iş  
Ber-arārdur uşta cümle yaz u ış

Ma' lüm oldu Tañrı birdür şek degül  
Uş kelāmında buyurmuşdur o gül

“İnne fī [ḥalkı’s-semāvāti ve’l-arzı va]’ḥtilāfi’l-leyli ve’n-nehāri le-  
āyātin li-ūli’l-elbāb”<sup>896</sup>

Añlasun bundan kimüñ kim ‘aqlı var

Uşta şāhid bunlara leyl ü nehār

3255 Ol ki mü’min ola şāhid istemez

Kāfire biñ kez diseñ ol eslemez

**Ḳavluhū Te’ālā “...ve seḳāhūm rabbūhūm şarāben ṭahūrā”<sup>897</sup> didügi  
ya’nī**

Ca’fer eydür ma’nisi oldur bunuñ

Eydelüm itsün ḳabūl ‘aqluñ senüñ

Ol şarāb-ı tevḥīdi mü’minlere

Ḥaḳ Te’ālā pes içürdi bunlara

Andan artuḳ esrimek kār eylemez

Daḫı esrük ḳayd-ı naḳlin söylemez

Ol Rasūle şordılar kim Tañrıyı

Neyile bildüñ eyitdi key eyi

3260 Ḥāşā ayruḳ nesneyile bileler

Ol Ḥudāyı kim bu naḳli ḳılalar

Dükelisin Tañrıyıla bildiler

Yine tekrār ol Rasūlden şordılar

Tañrıyı neyile bulduñ didi ol

Tañrı andandur münezzeh tā ki ḳul

<sup>896</sup> “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır.” Āl-i İmrân 3/190, s.84.

<sup>897</sup> “Dahası, Rableri onlara, tertemiz bir içecek içirecektir.” İnsan 76/21, s.661.

Anı artuḡ nesne birle bileler

Pes gerek anı anuñla bulalar

117b

Hem eyitdiler aña ‘aḡ’l nedür

Didi kim ‘aḡ’l bir ‘âciz nesnedür

3265 Kendü gibi şöyle kim bir ‘âcize

Pes delâlet ide şek yok bu söze

Gör ancaḡ kûra ola ol delîl

‘Aḡl anuñ künhinde olmışdur zelîl

‘Aḡl âletdür ‘ibâdet kıлмаḡa

Hem daḡı tevḡîd-i Ḥaḡḡı bilmege

Çün yaratdı ‘aḡla şordı ben kimem

‘Aḡl eyitdi ol Ḥudâya bilimem

Çekdi tevḡîd sürmesin pes gözine

Bildi andan soñra Ḥaḡḡuñ sözine

3270 Didi “ente lâ ilâh illâ”<sup>898</sup> ki ent

‘Aḡla uy ur nefsuñuñ boynına bend

Pes ‘aḡ’l Tañrıyı girü Tañrı’la

Bildi ‘aḡlıla nite bilmek ola

‘Aḡlıla irmez kimesne ol ile

Dertlü ḡâlin pes yine dertlü bile

Kendü tâ bildürmeyince kim bilür

Yine kendünden bilenlerdür bilür

---

<sup>898</sup> “Senden başka ilâh yoktur.”

FAŞLUN Fİ HİKĀYET-İ CA‘FER-İ ŞĀDIQ RAZĪYA’LLĀHU  
‘ANHÜ VE ‘AN AĦİBBĀ’UHÜ

Ca‘ fer-i Şādık kim olmışdur velī

Varıdı anuñ eşitgil bir kılı

3275 Bir gün ol işler günāhdan bir günāh

Kim günāh kılsa kılur ol işden āh

Pes buyurdı Ca‘ fer anı dögeler

Egriligin toğrılığa egeler

Qul eyitdi kim döger misin anı

Yā urur mısın eyā cānlar cāmı

118a

Şol kişiyi kim şefī‘ i yoq-durur

Senden artuq gerçi zecri çok-durur

‘Afv kıldı Ca‘ fer anı didi kul

Beni sen mi ‘afv kılduñ yoħsa ol

3280 Beni ol ‘afv eyledi kim bu sözi

Baňa ögretdi vü hem egdi sizi

Ca‘ fer anda pes muvaħhid-ven didi

Eyle tevħid yolına sen cān fidā<sup>899</sup>

FAŞLUN Fİ BEYĀN-I RÜ’YETU’LLĀH CELLE CELĀLÜHÜ VE  
‘AMME NEVĀLÜHÜ

Daħı bundan soñra añlañ bir kelām

Ħağ Te‘ ālā kullara vire selām

Ya‘ nī şol gün kim girürler cennete

<sup>899</sup> fidī N.

Ḥamd ile Ḥaḳ Ḥazretine minnete

Otura taḥtlara bunlar ṣād-mān

Bulalar nār-ı cehennemden amān

3285 Egnine ḥulle başında ola tāc  
Taḥtları altun gümüſ hem ‘ūd-ı āc  
Evleri dürlü cevāhirden ki var  
Hem melekler hem ḥūrīler ola yār  
Zire bunlar ehl-i tevḥīd oldılar  
Anuñ içün dār-ı ḥulda ṭoldılar  
Yüzleri berrāḳ olur tā ṣems-vār  
Ola barmaḳda yüzük ḳolda sivār  
Her ne isterlerse ḥāzır bulalar  
Ḥāṭırından geçdügi dem olalar

3290 Pādiſāḥ ola bularuñ her biri  
Ölüm olmaz dā’imā olur diri  
Zire bunlar çekdilerdi çoḳ ta‘ab  
Dünyede tevḥīd yolında bā-ma‘āb<sup>900</sup>

118b Çün bular uſ bu maḳāmda otura  
Ḥavf u hüznü Ḥaḳ bulardan götüre  
Dā’imā pes ‘ıyſ u ‘iſret ideler  
Tā ebed iſbu kemālde gideler  
Bir ferīſteye buyura ol İlāh

---

<sup>900</sup> bā-ma‘āb N.

- Ol güzel sözlü münezzeh pâdişâh
- 3295 Diye kim var dostlarımı al berü  
Olalar anlar benümle rû-be-rû  
Dostlarum ‘arş gölgesine al getür  
Anları vuşlat maķāmına yetür  
Tâ cemâlüm göreler bî-iştibâh  
İrdi fūrķat gicesine uş şabâh  
Ol ferişte gele uçmaķ dārına  
Getüre Hâķķuñ selâmın varına  
Diye ķalkuñ ol Te‘âla’llâh sizi  
Da‘vet itdi görmege ķudret yüzi
- 3300 Turalar anlar Buraķa bineler  
Köşķlerinden bî-tereddüd ineler  
Geleler ‘arş gölgesine mü’minün  
Zire bunda oldıladı yü’minün  
Pes hıķâb ire bulara ol zamân  
Eşide bunlar kelâmın bil hemân  
Diye ol Sultân-ı ‘âlem merķabâ  
Merķabâ iy evliyâ’î merķabâ  
Hem aķıbbâ’î vü zevvâre-i hâş  
Merķabâ ‘uşşâķ-ı câ’î merķabâ
- 3305 Andan ol bî-çün cemâlin göstere  
Kim hıķâbın ref‘ idüp ol ķullara

Eyde kim iy ullarum d ny da siz

Çok zamet ekd n zse n'idesiz

119a

Uş cem l m a a ivazdur g r n 

Bu degüldür kim ırakdan pes şoru 

Pes muvahidler g r rl r Ta rıyı

Yine Ta rı n riyila key eyi

Ola av li olaru  ol zam n

Bulalar uş d r-ı f rkatden am n

3310 Uşta  yet ol şafaya b -şaf 

Uş sebab a a Muammed Muştafa

**avluh  Te' l  "[Ve ke-eyyin min d bbetin l  tahmil ] rızkah **

**All hu [yerzuuh ] ve iyy k m [ve hüve's-semi' u'l-'alim]"<sup>901</sup>**

Pes gele ferm n H d dan anlara

Ol münevver şaf  arı c nlara

Yirlerine varalar anlar girü

Gitmege bunlar dururlar  n  r 

 ll  bir  'ife girü alalar

Kendülerin bar-i vaşla şalalar

Pes it b ire olara siz ne' n

Gitmed n z köşk   ni' metler i n

3315  deler anlar  l h  biz seni

Birled kdi dünyede t  bu güni

<sup>901</sup> razaana'll hu ve iyy k m N. "Nice canlılar vardır ki, rızıklarını taşımazlar; onların rızkını da sizinkini de yalnızca Allah verir. Zira her şeyi işiten ve bilen yalnızca odur." Ankebut 29/60, s.443.



Senden artuğın kamu terk eyledük

Gönlümüzde ‘ışkuñı berk eyledük

Senüñ ile eglenürdük dünyede

İstemez uş cānumuz bundan gide

Çünki anda senüñ ile olavuz

Pes revā olmaz ki uş ayrılavuz

N’iderüz biz uçmağı iy pādişāh

Sensüzin uçmağ bize ola siyāh

3320 Uş bular dünyāda dirdi bu sözi

Şādık oldılar ki dirler ҡo bizi

119b

Uş hitāb böyle iriše nāgehān

Қıl nazar kim ne diye ol ulu Hān

**“Ene’l-muvaḥḥidü ve entümü’l-muvaḥḥidüne”<sup>902</sup> ya‘nī Hāḳ Te‘ālā  
anlara buyura**

Hāḳ Te‘ālā ol dem eyde uş ben ol

Tañrıyam birledüñüz ol luḫfi bol

Siz beni ol birleyenlersiz duya

Sevdüğümden ben muvaḥḥiddür diye

Ammā uçmağ sizi ister bilesiz

Tā kim ol bāğı müşerref ҡılasız

3325 Size açam ben cemālümnden niḳāb

Size artuğ olmaya hergiz ‘iḳāb

<sup>902</sup> “Ben muvaḥḥidim, siz de muvaḥḥitsiniz.” Sözüñ kaynağı bulunamadı.

Gösterem dā'im cemālüm sizlere

Olasız rāzī ol işden bizlere

Varuñuz olsun müşerref ol maķām

Siz benümsiz ben sizüñ uş iş tamām

Varalar Dāru'n-Na'ime gireler

Her ne isterlerse Hāķdan ireler

Ten gözine görinen hūr olısar

Cān gözine görinen nūr olısar

3330 İreler her-dem tecellī nūrına

Olmaya ol kim hicābın bürine

Şol muķarrebledür anlar bī-riyā

İrdilerdi bunda daķı Tañrıya

Anda a' lā ola anlar cümleden

Cān Hāķı göre hūrilerle beden

İmdi var sen de teķarrüb bulıgör

Cidd ü sa'y it tā ki menzil alıgör

Sen de anlardan olasın eyle sa'y

Ol beķādan saña revzen açā Hāy

120a 3335 Bir hikāyetden açalum yine bāb

**Cāmi' ü'l-Envār** dinildi bu kitāb

Hem laṭif sözler beyān eyler ķamu

İsmi resmine muṭābıķ iy ' amū

**Fİ BEYĀN-I HİKĀYET-İ 'ARAB SU'ĀLİ İLĀ HĀZRET-İ NEBİ  
'ALEYHİ'S-SELĀM**

Bir ʿ Arab geldi Rasūlūñ atına  
Yā Rasūla’llāh didi azretine  
Tevrīt ü İncİL Zebūr ben oıdum  
Kendümi evvel ben ol işde odum  
Hiç nebİlerde Yūsufdan gökçek uş  
Bulmadum ol Tañrı aı’çün ki oş

3340 Kim aparsın vir baña andan aber  
Sen amusından olupsın mu’teber  
Pes Yūsuf mı gökçekidi yā Ādem  
Çün cihāna başdı anlar bā-adem  
Didi peygāمبر Ādem sözini o  
Enbiyānuñ atasıdur pes o ū  
a Te’ālā çün yaratdı Ādemi  
İki nesne virdi aña bu demi  
Biri gökçeklik ki Yūsufdaydı  
Evvel ol aña ki Ādemdeyidi

3345 Çün yaratdı Ādemi Perverd-gār  
İki nesne virdi aña yād-gār  
Biri gökçeklik nūrıydı bil anuñ  
Pes geyürdi yüzine biri anuñ  
Uşta devlet yüzügiydi nā-sezā  
Kim geçürdi barmağına ol udā  
Geldi fermān kim melekler n’ideler  
Ādeme ol demde secde ideler

- 120b                   Secde kıldılar pes anlar amusı  
İllā İblīs ortdı aflet nāmūsı
- 3350                   Şoñra Ādem pes günāha mübtelā  
Oldı ol ikisi daı hep bile  
  
Nūrı ara vardı yūzūk yā neye  
Geçdi onı budaına kim göye  
  
Gitdi ol nūr çün Ādemden n'idisier  
Badı Ādem in'ledi iy piser  
  
Pes Süleymāna virildi ol yūzūk  
Gör neler eyler kiiye u yazu  
  
Hem de gkçeklik virildi Yūsufa  
Hem yūzūk daı Süleymān Āsafa
- 3355                   Çün Süleymāna iridi ol atem  
Cümle iller üzre oldı ol akem  
  
Dīv ü perri cümle ayvānāt ki var  
Bil musaar oldı aña āikār  
  
Yūsuf ol nūrıla Mıra pādiāh  
Oldı pes böyle olur ük-m-i İllāh  
  
a Te'ālā gör ne dir ol bā-aber  
Kim güzellik hem yūzūk iy nām-vār  
  
Ādemūñ bunlar niānydı ki var  
Anı bulan memleketden u gider
- 3360                   Gör ki ayrılmadı añla bu ii  
Ger ola gnlūnde tevīd bir kii

Ol muvaḥḥidler ki gönlinde müdām  
Var-durur tevḥīd-i ĩmān ber-devām

Ol benüm ušta Cemālümnden nişān  
Hem Celālümnden nişāndur zihī şān

Anda kim benüm nişānum olısar  
Memleketden ol nice ayrılısar

**121a** Dünyede ola ĩmān milkinde tā  
Āḥiretde milk-i uçmaḫda tuta

3365 Uş ḫadīş ol nūr-ı kevneyn ‘ arz ider  
Ḥaḫ anı sevmeklige pes farz ider

Anı sevmek bize ĩmān dīn olur  
Sevmeyenler ušta bil bī-dīn olur

**Kelāmuhū ṭayyibün ve fi’lühū ṭayyibün ve maḫāmuhū ṭayyibün ve  
Mevlāhū ṭayyibün ke-mā ḫāla’llāhu Te’ālā<sup>903</sup> “... eṭ-ṭayyibātü<sup>904</sup> li’ṭ-  
ṭayyibīne ve’ṭ-ṭayyibüne li’ṭ-ṭayyibāti...”<sup>905</sup> buyurur**

**Nev’ -i Āḫar**

**Mefā’ ĩlün / Mefā’ ĩlün / Fe’ ũlün**

Ḥaberde şöyle gelmişdür beyāna

Nedür aşlın eşit gelsün ‘ ayāna

Ḳaçan kim gice olsa n’olısar ḫāl

Kirāmen Kātibinden eydelüm ḫāl

Pes ‘ abdūñ iledür a’ mālin ol ḫaş

<sup>903</sup> “Onun sözü de fiilleri de makâmı da Mevlâsı da iyidir.”

<sup>904</sup> eṭ-ṭayyibāti N.

<sup>905</sup> “Temiz kadınlar, temiz erkeklere; temiz erkekler de temiz kadınlara lâyıktır.” Nûr 24/26, s.386.

Kim ol Hâk Hâzretine añlasun nās

3370 Buyurur Hâk Te‘âlâ uş şevâbın

Kim anuñla iĉer ol devlet âbın

Ki bir aĉ defter üstine yazarlar

Günâhın ĉara defterde ĉazarlar

ĉün irte olur añlañ ol ferişte

Getürür irte a‘mâlin her işte

Gice yazduğı defter üzre ol yâr

Baĉar ol ĉara defterde olanlar

Görür aĉ olmış uş anuñ günâhı

Şevâba dönmiş aydur yâ İlâhî

3375 Gice işbu ĉaraydı şimdi aĉdur

İĉinde ne ki varıdı nâ-ĉaĉdur

Neden dönmişdür ol pes ire fermân

İrişdi uş anuñ derdinde dermân

121b

Ki senden şoñra ol ‘abdüm şehâdet

Kelâmın diline ‘arz itdi bâ-dâd

Yürütdi diline anı ĉün ol ĉul

Pes anuñ ‘aybın ol söz itdi maĉbûl

Ki senden ilerü gelmişdi bil ol

Iraĉ olmaz şehâdet lafzına yol

3380 Diledi ĉulumuñ ‘özrin o benden

Pes anuñ ĉürmetine geĉdüm andan

Anı ‘afv eyledüm uşta günāhın  
Şevāb itdüm giderdüm derd ü āhın

Giderme pes dilūñden sen şehādet  
Anuñla olasın ehl-i sa‘ādet

Bu naķle uşta āyet zī-kelime  
Seni uğratmaz uş nārun-elīme

“...ülā’ike yübeddilu’llāhu seyvi’ātihim ḥasenātin...”<sup>906</sup>

“...ileyhi yaş‘adü’l-kelimü[‘t-ṭayyibü] ve’l-‘amelü’ş-şāliḥu yer-  
fe‘uhū...”<sup>907</sup>

“Lā ilāhe illa’llāh Muḥammedün rasūlu’llāh”

**Mefā‘īlün / Mefā‘īlün / Mefā‘īlün / Mefā‘īlün**

Keremler idici Allāh neler iḥsān ider gör var  
Anuñ sen de eşiginde yüzüñ ur dā’imā yalvar

3385 Senüñ iḥsānuñı yā Rab ‘aķ’llar eylemez idrāk  
İrişür dā’imā luṭfuñ keremden ‘afv olur ḳullar

Ağardursın ḳara baḥtın ṭutarsın ḳullaruñ ‘ahdin  
Bular pes ola her vaḳtın bulara yār ü ger aḡyār

Dimezsın bu günāh itdi yāḥūd egri yola gitdi  
Hemān kim bir şevāb itdi baḡışlarsın virüp envār

Varan bizden ḳamu noḳşān idersin sen yine iḥşān  
Zihī Sulṭān zihī Sübhān Raḥīm ü Rāḥim ü Ğaffār

Dilemezsın ki ḳullaruñ açıla ‘aybı bunlaruñ

<sup>906</sup> “Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.” Furkan 25/70, s.400.

<sup>907</sup> “Güzel sözler ancak ona yükselir. Sâlih ameli de güzel sözler yükseltir.” Fâtır 35/10, s.480.

Ki yarın anda cânlaruñ durağı olmasun ol nār

- 122a 3390 Esirgersin idüp rahmet şefā<sup>ç</sup> at ide ol Aḥmed  
Zihī ğufrān zihī himmet idersin gösterüp yollar

**FĪ BEYĀN-I ĀḤİR KAŞĪDE VE NAŞĪḤĀT VE BEYĀN-I BA‘ZĪ  
AḤVĀL-İ ŞEVĀB-I TEVḤĪD**

**Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün**

İdüñ ceḥd pes bunuñla tutasız üns

Yörensün dilüñe bil şöyle her cins

Gerek Allāh gerek Sübhān gerek Hū

İdingil sen buları özüñe ḥū

Ölüm esrükliginde tā bulna

Dilüñde cânuñ anuñla tölma

Vü ammā sen geñez bulduñ bu adı

Anuñ‘çün bilmedüñ ḳadren o yādı

- 3395 Uşañ tütduñ be-ġāyet eyle ġayret

Anuñla buldı bulan ‘ izz ü ‘ izzet

Benī İsrā‘ ilüñ ḳavmi bil anı

Bu ismi dimege ḳaşd itse ya‘ nī

Çıḳarurlardı kırḳ çille<sup>908</sup> pes andan

Bu ismi bir kezin dirlerdi cāndan

Çü nevbet uş Muḥammed ümmetine

Degel‘den irdi fermān tā ki dine

---

<sup>908</sup> çille N.



Ki her ne hâlde olalar ol adı  
Disünler oldu destûr işbu yâdı

3400 Ne deñlü diseler disünler anı  
Odur vaşla irüen işbu cānı  
Size pes rāygān oldu kāmı  
Diyenler üzre bağlandı tāmı

Size emr itdi zıkr eyleñ İlāhı  
Ki tā tebdīl ide Hāq ol günāhı

**“[Yā eyyühe’lezzīne āmen]ü’zķürü’llāhe zıkrān keşīran ve sebbihūhu  
būkrāten ve aşıle”<sup>909</sup>**

122b

Bu lafz-ı tayyibe iki kelime-  
Durur indi pes ol hulq-ı halīme

Ki “*Lā ilāhe illa’llāh*”dur arı  
Muhammed hem Rasūlu’llāh öbiri

3405 O Raḥmān Tañrınun bu raḥmetidür  
Bunı iḥsān iden Hāq Hazretidür  
Budur ḥikmet ki bu iki kelāmın  
İki sūrede qodı gör ‘alāmın  
Kim ‘ādil tanuq olmağ’çün bu elfāz  
Quluñ imānına var eyle āgāz  
Ki “*Lā ilāhe illa’llāh*” qonıldı  
Muhammed Sūresinde eydinildi

<sup>909</sup> “Siz ey iman edenler! Allah’ı çokça zikredin. Onu sabah akşam tespih edin!” Ahzab 33/41-42, s.467.

Muhammed hem Rasūlu'llāh bil anı

Anı da uş birinde luḫf kānı

3410 Ḳodı “*İnnā fetahñā*” sūresinde

Bularuñ olmaz iblīs yöresinde

Eger bir sūrede olsaydı āyet

Olurdı uş tamām naḫlen nihāyet

Anı ma' zūr kişiler hem cünüb er

Vü ḫāyızlar temizlerdi <sup>910</sup> muḫarrer

Anı pes eydemezlerdi bu ḫā'if

Ol eyyāmda olınmazdı leḫā'if

Pes ol Sulṫān kemāl-i raḫmetinden

Vü hem ḫullara arı himmetinden

3415 İki yirde ḫodı ḫılmadı itmām

Ki mü'minler diye ger ḫāş u ger 'ām

Ki her ne ḫālde olsa eyde fi'l-ḫāl

Kim andan olmaya ayru be-her-ḫāl

Vücūdın cümle mü'minüñ ḫutupdur

Nitekim Ḥaḫ kelāmın yād idüpdür

123a

“E-lem tera keyfe zararaba'llāhu meşelen kelimeten ḫayyibeten ke-  
şeceratin ḫayyibetin aşluḫā şābitün ve fer'uhā fi's-semā'i tü'ti 'ükü-  
leḫā <sup>911</sup> külle ḫıynin [ bi-izni Rabbihā...]” <sup>912</sup>

<sup>910</sup> demizlerdi N.

<sup>911</sup> ükülühā N.

<sup>912</sup> “Görmedin mi Allah güzel bir sözü nasıl misāl olarak getirdi. (Güzel bir söz) kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir.” İbrāhim 14/24-25, s.277.

Ki Necme'd-dīn-i Dāye<sup>913</sup> tefsīrinde

Ḥaber virmiş bu naqlūñ her birinde

Bu āyet ma' nīsinden ol ḥaber dir

Bunuñ ḥaqqında gör ne kıldı tedbīr

3420 Didi görmez misin sen yā Muḥammed

Rasūline o Sulṭān ide himmet

Nübüvvet nūrı'la Tañrı Te' ālā

İder bunca meşel ol Ferd-i a' lā

Kim isti' dādına pes Ādemūñ ḥoş

Nedür aşlın diyem sen eylegil gūş

Olupdur ḳābil Allāh nūrına ol

Kim andan bula ol Mevlāsına yol

Ki yoḳdur ḡayrı ḥayvānda ol aḥvāl

O ḳabliyyet<sup>914</sup> bulunmaz hem de aḳvāl

3425 Ol kelime ṭayyibe didügi Ḥaḳ<sup>915</sup>

Kim uşta lafz-ı tevḥīddür oñat baḳ

Anuñ ol birliği vaşfidur el'ān

Yaluñuzlğı<sup>916</sup> vaşfın ide andan

Bu tevḥīd şol ağaca beñzer āḥir

Köki yirde budaklar gökde zāhir

Ki gökden yaña ya' nī uzanupdur

<sup>913</sup> Necme'd-dīnü Ṭā'ī N.

<sup>914</sup> Kelimenin aslı "ḳābiliyyet"tir.

<sup>915</sup> Mısra, remel bahrinin fāilatün/ fāilātün/ fāilün kalıbıyla yazılmıştır.

<sup>916</sup> Yaluñuzlğı N.

Niçe er ol ağaca özenüpdür

Murād andan ĩmān ağacıdur dir

Köki Tañrı atında berkinüpdür

3430 Şıfatıdur anuñ zırā bu tevħid

Vü hem zāt birle ayyümdur budur ıyd

123b

Budaqları gönül gögindedür bil

Olınsun uş bu ma nā bunda te vıl

**avluhū Te ālā “...tū tī ükülehā külle ıynin...” didügi**

Hemişe ol ağaçdan dir bilinür

Yemişlenmek gibi ya nı dinilür

Gehi keşfe müşāhid gāh envār

Vü hem İslām merātib şöyle kim var

O Necmed-din-i Dāye<sup>917</sup> eydür anı

Ki kendü tefsirinde bā-me ānı

3435 Muammed bin Aliden dir rivāyet

Anı kim naql idüpdür uşta āyet

Şecer kim ayyibe dindi nedür gör

İmān ağacıdur añlañ o mezkūr

Bitürdi Hā gönülde anı arı

Gönül bāğçesinüñdür sebze-zarı

Ol ağacuñ yori tevfi ü köki

İnāyetdür ü hem odur uuı

---

<sup>917</sup> Necmed-dinü āı N.

- Ri'āyetdür şuyı budakları hem  
Kifāyetdür didiler ol olur nem
- 3440 Vilāyetdür ü hem yaprakları dir  
Yemişler ola vuşlat aña tedbîr
- Vü hem uş gölgesi ünsdür bilinsün  
Bilüp kişi aña göre kılınsun
- Mü'min gönlinde köki berkinüpdür  
Budakları eşit kıanda edüpdür
- İnāyet kökine irmiş pes andan  
Hudā terbiyetiyle artar iy cān
- Ebū Sa'īd Harāz<sup>918</sup> eydür ki bir söz  
Egerçi görmez ol esrārı bu kez
- 124a 3445 Gönüldür Haḫ Te'ālāya ḫazīne  
Bu yiryüzinde uy Ḳur'ān sözine
- Zire Tañrı Te'ālā gönli ḫālī  
Ḫazīne kııldı kendüye ol 'ālī
- Anuñ üzre pes esdürdi o Sulṫān  
Ki raḫmet yilini tā bula amān
- Nifāḫuñ hem ü küfrüñ tozın ol yel  
Çıkardı taşra andan şöyle evvel
- Bitürdi andan İmān ağacı Haḫ  
Şuwardı anı şularla muḫaḫḫaḫ

---

<sup>918</sup> Ebū Sa'īd Harāz N. Bağdatlı mutasavvıflardan Ebū Sa'īd Harāz (ö.277/890?).

- 3450 Bu dünyāda ne deñlü varsa ağaç  
 urır şusuz olunmaz añā ‘ ilāc  
 ĩmān ağacı dağı urır ansuz  
 şusuz ağaç şanaşın ola cānsuz  
 şuvar salar bu dünyā ağacın ger  
 şuvarurlar bınarlar birle anlar  
 ĩmān ağacı tevbe şuyı’la bil  
 Peřimānlıqla hem ber-cān u hem dil  
 Vü hem şasret şuyınla şuvarurlar  
 Vü hem řevķ birle añlañ iy yārānlar
- 3455 Ol ĩmān ağacı üstine minnet  
 Buludın virdi bil ol yüce himmet  
 Ki tā kim ol bulutdan göñle yağdur-  
 Dı rađmet yađmurın tā ola ma‘ mūr  
 Yuğardan yağa rağmet yağmurı bil  
 Aşağıdan da ĥidmet şuyı iy dil  
 Kim ol ĩmān ağacın ter ü tāze  
 ıla andan irer ol şanki yaza  
 Vü nefis üzre de yağar ol bulutdan  
 Hidāyet yağmurı ol “*Lem-yelid* ”den
- 124b 3460 Vü dil üzre leťāfet yađmurı dir  
 Yağısar şöyle kim bā-emr-i tađdīr  
 Göñül üzre ‘ azamet yağmurı uş  
 Yağar andan sıra üzre bulur ĥoř

Yağar bārān-ı ni‘ met şöyle arı  
Bu emre cümle ol Hāḫ kıla yārī  
Kerāmet yağmurı cān üzre yağar  
O cān ehli olan cānāna ağar  
Eşit imdi o yağmurlardan el’ān  
Neler yiter ne emr itmiş o Hānnān

3465 Dile yağandan uş şükr ü şenālar  
Yemişi bitiser ola ğınālar  
Vü nefsüñ yağmurından uşta ḫā‘ at  
Vü ḫidmet yimişi bite o sā‘ at  
Göñül üzre yağan yağmurdan uş gör  
Şafā şıdḫ yimişi biter i ma‘ mūr  
Sıra yağmurı çün ne ola ḫāşıl  
Ḥayā şevḫ yimişi ne ola vāşıl  
Nedür cān yağmurından biter ol iş  
Beḫā vü hem dīdār ol emre yapış

3470 Beḫā dīdār yemişi biter andan  
Budur uş ḫāşıl ki bārān-ı cāndan  
Çü bu bāğçe ola āreste şöyle  
Yemişi daḫı hem bol ola şöyle  
O bāğçe issi nice ola ḫaşra  
Olur bunlar irince tā ki ḫaşre  
Hidāyetdür bular cümle o ḫula  
Gerekdür ol da pes yana yaḫıla

Anuñ'çün didi ol Sultān-ı dil bil  
Ki şıǵmadum bu arza göge bā-il

125a 3475 Göñülde şıǵdum illā didi Hādī<sup>919</sup>  
Göñülde ƣodı hem bil bunca adı  
Dilerseñ kim hemişe ola ma' mūr  
Göñül beççesi uş bu zıkre dem ur  
Giderme pes dilüñden bu kelāmı  
Saña bundan irer Haqqūn selāmı

**Ƙavlü "Lā ilāhe illa'llāh"**

**Mef'ülü / Mefā'ilün / Mef'ülü / Mefā'ilün**

Cüş itdi göñül yine deryā-yı vişāliden  
Çün sākī ƣadeh şundi ol āb-ı zülāliden

Āşüfte dil-i haste dost zülfine dem-beste  
Der leyl ü nehār zārem ol hūb-ı Cemāliden

**FAŞLUN Fİ BEYĀN-I HİKĀYET-İ YŪNUS PEYGĀMBER  
'ALEYHİ'S-SELĀM**

**Mefā'ilün / Mefā'ilün / Fe'ülün**

3480 Yūnus Peygāمبر ol vaqt kim ƣıƣar dir  
Balıƣ ƣarnından uş bā-emr-i taqđır  
Balıƣ yapışdı kim diye bu sözi  
Eyitdi yā nebiyya'llāh pes özi  
Ki kırƣ gündür saña hāmmālam uş ben

<sup>919</sup> "Ne yeryüzüne sıǵdım, ne de gökyüzüne. Ama mümin kulumun kalbine sıǵdım." Kudsî hadis olarak ehl-i tasavvuf arasında kabul görmekte birlikte İsrailiyyat kaynaklı bir sözdür. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s.524.



Ne virürsin baña iy hulkı ahsen

Hiṭāb geldi ki ʔo anı ki uş ben

Saña zāmin<sup>920</sup> getürdügüñ'çün uş sen

Virem uçmağ saña pes olasin şād

Ḳalasin cennet içre şöyle ābād

3485 Balıḳ Yūnusı çün kırğ gün götürdi

Gör āhir başa ne devlet getürdi

Muvaḥḥidler ki kırğ yıl daḥı artuğ

Anuñ birliḡi tevḥīdin ü az çoğ

Ḳıla ḥammāllıḡın pes şöyle ḥāliş

Muḥabbet i' tiḳād birle muḥāliş

125b

Pes ol luṭf u kerem issi Te'ālā

Vü hem ol pādişāḥ-ı ferd-i a' lā

Nite maḥrūm ḳala mü'min ol işden

Kim uçmağdan ki çekdi yaz u ḳışdan

3490 Yā uçmağ birle ḳoya yalıñuz ol

Bula didār-ı a' lāya pes ol yol

**FAŞLUN Fİ ḤİKĀYET-İ EBŪ BEKR<sup>921</sup> VE PEYGĀMBER  
'ALEYHİ'S-SELĀM**

**Mefā' ilün / Mefā' ilün / Mefā' ilün / Mefā' ilün**

Yine uş bir ḥikāyetden telaffuz eyleyem iy yār

Kim andan anca ma'niler bilinsün fāş olup esrār

<sup>920</sup> zāmin N.

<sup>921</sup> Ebū Bekir N.

Göñüller dārına ƒarı iriŒe kıla Hağ yārī

EŒitdük de ol esrārı Œaçıla ƒalbe hem envār

Rasūlu'llāh bu dūnyādan ƒaçan kim gitdi mefnādan

Pes andan bil ol esnādan bu saña ' arz olur ağbār

' Ömer andan geçerdi bil Ebū Bekr evine iy dil

Gözinden yaŒ Œanasın sil aƒardı pes anuñ her-bār

3495 ƒapu ƒağdı vü dayandı firāğından ki Œan yandı

Ebū Bekr ol dem uyandı uyurdu ol mūnevver yār

Uyandı didi dūŒ gördüm çü ƒağduñ ƒapuyı ƒurdum

Ne gördüñ diyüben Œordum cevāb eyle dir ol ebrār

DiŒür yārānları eydem evet uŒ göresiz n'eydem

Uram derd ehline merhem çü gösterdi baña Settār

Pes andan cem' olur ol dem erenlerden nisādan hem

İderler gözlerin hep nem ne gördi diyüben anlar

Ebū Bekr eytdi gördüm dir ƒıyāmet ƒopmuş uŒ iy mīr

Hała 'iğ cem' olur bir bir o mağŒer yirine kim var

3500 Kim od bu hağkı devr itmiş bularuñ çevresin ƒutmuş

Hała 'iğ kendü'den gitmiş ki Œöyle mevc urur ol nār

Zebānīler sürerler dir Ħisāb yirine bā-tedbīr

Bular ağlar u zārıncır ' aceb ne emr ider ƒahhār

126a

Çü mağŒer yirine vardum u nūrdan kürsīler gördüm

Nazar ƒıldum u hem durdum görem kim anda kimler var

Ki gördüm kürsīler nūrdan evet yüksekdi hep yerden

ƒonılmış Œöyle em'nden ' aceb kimse oturanlar

Kim ‘arşdan yaña dikmişler bular gözler ki bakmışlar  
Göñül cān birle aqmışlar rızāsın baħri yā enhār

3505 Pes andan bir melek gördüm bular kimdür diyüp şordum  
Nebīlerdür dir ol merdüm ü peygāberler ü aħyār

Yā ‘arşdan yaña yā anlar neyiçün baqar ol cānlar  
Eyitdi ol melek kim hey Muħammed Muştafa Muħtār

Bil ‘arş altında ol enver ki ümmet sözlerin söyler  
Bular uş aña baqarlar ‘aceb ne söyler ol Ğaffār

Eyitdüm ben daħı ol ān kim anuñ kullarından-van  
Anı göster baña iy cān anuñ’çün oldı bu devvār

İletdiler beni tizçek hemān ‘arş altına gökçek  
Rasūlu’llāhı görincek ne gördüm uş eşit tekrār

3510 İmāme başına urmuş u taylasān<sup>922</sup> bele irmiş  
Mü’eddeb nāzıla durmuş uzatmış kolların ağlar

Bir elin ‘arşa yapışmış gözinden yaşın aqıtmuş  
Münācāt dāmına düşmiş aña qurbān kamu cānlar

Bir elin daħı uzatmış tamunuñ halkasın tutmuş  
Şenā‘ at şerbetin yutmuş muħabbetden ider ol zār

Çağırur “ümmetī”<sup>923</sup> dir ol u hem eydür ki sen vir yol  
Bağışla olalar maqbūl Raħīmsin raħmet umarlar

Benüm bu ümmetüm yā Rab ki ālimler-dururlar hep

---

<sup>922</sup> taylasān N.

<sup>923</sup> “Ümmetim!” anlamında Arapça bir kelime olup Hz. Peygamber’in ümmetine şefaet etmesini mevzû edinen bir hadiste geçmektedir.

Vü zâhidler tütup mezheb şâlihlerdür ü hem bunlar

3515 Çü bunı didi ol cândan hıṭâb itdi pes ol Ḥannân  
Vü hem bir adıdur Mennân biri Raḥmân biri Cebbâr  
Ḥıṭâb-ı ‘ İzzet irdi çün i Muḥammed ki sen ney’çün  
Eyüler sözlerin bugün añarsın iy yüzi envâr

126b Qanı ‘ âşî vü fâsıklar ne’çün añmazsın anlardan  
Neler taqşîrlük itmişdür ki buyrığumda pes anlar

**Fİ BEYÂN-I ḤABER-İ RASÛLU’LLÂH (‘ A. M.) YA‘Nİ CEVÂB-I  
İLA’LLÂH VE İLÂ EBÛ BEKR <sup>924</sup> (R.A.)**

**Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilün**

Andan ol sulṭân eyitdi yâ İlâh  
İy Kerîm ü hem münezzeh pâdişâh

Dükeli bunlar ki mü’minler-durur  
Pes degül küffâr kim ehl-i dîn-durur

3520 Pes muvaḥḥidler ki mülḥidler degül  
Çün münâcât eyledi ol yüzi gül

Yine eylük birle añdı bunları  
Fısq u ‘ işyân añmadı ol cânları

Tâ kim örter açmaz ol işden ḥaber  
Şaqlar anları ol ‘ âlî mu‘ teber

Bunı didi şol qadardan aqladı  
Cigerüm cân u gönülden taqladı

---

<sup>924</sup> Ebû Bekir N.

- Gözleri yaşı saçıldı üstüme  
Köy özüm göyüندی ol hāş dostuma
- 3525 Ben eyitdüm yā Rasūla'llāh bu ne  
Ağlamağdur kōrkaram 'ālem yana  
Gördüm andan ol Rasūlu'llāh elin  
Ṭamudan yaña uzatmış bir kōlin  
Pes eyitdi muştulık olsun saña  
Yā Ebā Bek'r didi Rabbüm baña  
Lafz-ı tevḥīd ḥürmetine bunları  
'Afv kıldum ol za'īfçe cānları  
Pes dilerdüm kim şoraydum ben aña  
Muştulık didügi demde ol baña
- 3530 Dükelin mi yā biraz mı şorayum  
Kāpu kākduñuz uyandum durayum
- 127a Bilmezem kim dükelin mi nedür iş  
Yā bir nicesin mi n'oldı işbu iş  
Ol bu sözdeyken ṭışardan geldi ün  
Yā Ebā Bek'r kāmusun didi çün  
Ṭaşra çıkdılar kimesne yok i yār  
Pes yine ün geldi bildi kim ki var  
Dünki Hızırđı ḥaber viren size  
Andağı aḥvāli naql iden söze
- 3535 İmdi pes bilmek gerekdür her kişi  
Dünyede ger āḥiretde bu işi

Uş sebeb kırtılmağa tevḥīd-durur

Ƙurtılanlar Ƙamu muvaḥḥid-durur

Ehl-i tevḥīd ol kim āzād olasın

Bunda ağla çok kim anda gülesin

Pes gerek kim cān u dilden diyesin

Ġuşşasın anuñ bugünden yiyesin

Ehl-i tevḥīd olıbilmeğdür hemān

Ehl-i tevḥīddür bulan oddan amān

3540 Sen beyān avurtların biñ cānıla

Söyleşürsin dīn ile ĩmānıla

Zikre şayrusın dilüñ varmaz diye

Hastedür gönlüñ hem uyduñ dünyeye

Yok içüñde ‘ışık u ḥālet uş senüñ

Anuñ içün beslenür dā’im tenüñ

‘Āşık olan levn-i sözi gösterür

Üstine Ḥaḳ cezbeyleyen esdürür

Cinni insānı anuñ’çün kıldı var

Kim ‘ibādet kıllalar eyler ki var

3545 Bileler hem ol Ḥudāyı bī-gümān

Anuñıla bulalar oddan amān

127b

Nitekim Tañrı Te‘ālā dir ḥaber

Uşta ol āyet-i ‘ālī mu‘teber

**Qavluhū Te‘ālā “Ve mā ḥalaqtu’l-cinne ve’l-inse illā li-ya‘budūn”** <sup>925</sup>

Pes yaratmadum buları dir İlah  
İllā kulluḳ’çün münezzeh pādişāḥ  
Birleye bunlar beni tevḥīd ide  
Ḥaḳ ḥaber virdi görūn te’kīd ide  
Uşta bir āyetde daḥı naḳl ider  
Ol ki ādemdür bulardan ‘aḳl ider

**Qavluhū Te‘ālā “Yā eyyühe’n-nāsu‘budū Rabbeküm[ü’lezi  
ḥalaḳaküm ve’leziḥine min ḳabliküm le‘alleküm tetteḳūn]”** <sup>926</sup> buyurur

3550 İy Ādem oḡlanları dir Ḥaḳ bilūn  
Birleñüz anı vü hem ḳulluḳ ḳıluñ  
Kim sizi yaratdı ḳıldı ol diri  
Tā kim iḳrār eylesünler her biri  
Pes ṭapuñ ol Ṭañriya besler sizi  
Buni böyle buyurur gör kendüzi  
Añlañ imdi ḳulluḡuñ aşlın nedür  
Nice olur hem ‘ibādet nitedür  
Uşta ḳulluḳdan ‘ibādetdür murād  
Kim ‘ubūdiyyet ‘ibādetdendür ad  
3555 Bil ‘ibādet oldur iḥlāş ideler  
Ḥaḳ Te‘ālā Ḥazretine gideler

<sup>925</sup> “Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.” Zâriyât 51/56, s.581.

<sup>926</sup> “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabb’inize ibadet ediniz ki Allah’a karşı gelmekten sakınasınız.” Bakara 2/21, s.5.

Pes ‘ibādet üzre dā’im olalar  
Gāh yiyüp gāh anca şā’im olalar  
Gāh idüp gāh olmaya battāl bular  
Uşta buyurmuş Rasūl de bil i yār  
Her eḥādiş āyetün kavlıncedür  
Key oñat görmek gerek yol incedür

128a “**Ḳāme [Rasūlu’llāhi] ḥattā teverramet ḳademāhu fe-ḳīle lehū fī zālike ve ḳād ḡufira leke mā teḳaddeme min zenbike ve mā te’ahḡara ḳāle efe-lā ekünü ‘abden şekūran**”<sup>927</sup>

Ol mübārek ayağı şişdi anuñ  
Zire ‘ışkı içine düşdi anuñ

3560 Cebrā’ıl geldi eyitdi bu sözi  
Yā Muḡammed Ḥaḡ Te‘ālā uş sizi  
Yarlıḡadı hep yazuḡuñ bil senüñ  
Geçmişinden hem gelecek nesnenüñ  
Neye çok zaḡmet çekersin yā Rasūl  
İy özi cümle uşüllerden uşül  
Pes eyitdi ol Rasūlu’llāh ḡaber  
Çāşnī alsa gör ‘ibādetden bir er  
Hiç fāriḡ olmaz andan bir nefes  
Gitudügince arturur eyler heves

<sup>927</sup> Ḳāme ḥattā teverrametū ḳad-māhu fe-ḳīle lehū fī zālike ve ḳad-ḡafira’llāhu leke teḳaddeme min zenbike ve mā te’ahḡara ḳāle efelā ekün ‘abden şekūran N. “Resūlullāh ayakları kabarmıcaya kadar geceleri kalkıp namaz kıları. Kendisine: ‘Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetti (niye kendini bu kadar hırpalıyorsun?)’ denildi. ‘Şükredici bir kul olmayayım mı?’ cevabını verdi.”; Canan, C.9, s.305-306, Hadis No:9.



3565 Bir dervîş hücreden taşra çıkar  
Toncuğazı kir[li]<sup>928</sup>şeyhi çün bakar  
Şeyh eyitdi tonuñı yumaz mısın  
Yoħsa şugluñ komağa kıymaz mısın  
Dir ‘ ibâdetden elüm degmez yuyam  
Bunu yuyam yâ anı nice koyam  
Şeyh ağladı be-gâyet bu işe  
Dervîş uş qorqar ‘ ibâdetden düşe  
Kişi uş kulluq maqâmın gözleye  
Başını koynı içinde gizleye

3570 Sağa şola bakmağuş meylin kıoya  
Kendüni taħkîk libâsına kıoya  
Şol degirmen taşu olmağdur hemân  
Alt taşu gibi ola her zamân

128b Nitekim uşta dimişler bir haber  
Ol ‘ ubüdiyyet ‘ alâmından eşer

“El-‘ubüdiyyetü terkü’l-ihtiyâri ve fî mâ yebdü mine’l-aqdâri”<sup>929</sup>

Dost belâsın ol ‘ aqâ dutmaq gerek  
Cân u dilden cevriñi yutmaq gerek

Nitekim eylük gelürse şâd olur

<sup>928</sup> Aruz ve anlam noksanlığı sebebiyle “-li” eki ilâve edildi.

<sup>929</sup> El-‘ubüdiyyeti terkü’l-ihtiyâri ve fîhi mâ yendü mine’l-iqrâri N. “Ubüdiyyet, zuhûr eden kader karşısında ihtiyârî terk etmektir.”; Abdülkerim Kuşeyrî, s.233.

- 3575      Kaygular dan pes kamu āzād olur  
Her belāsın cānına minnet göre  
Şükr ide ger kimdür eger ötüre  
Nitekim ol Rābi‘ a-i mu‘teber  
Naql ideyin uşta andan bir haber  
Ol āhıret hatunı didi nite  
Şol zamānda kim anı sıtma duta  
Sıtma tutdı bir gün anı bildiler  
Cümle dostlar anda göregeldiler  
Şordılar gönlüñ aña kim ne diler  
Didi sıtma pes ‘aceb söylediler
- 3580      Key ‘acebler bu sözi bunlar görür  
Luţfi birle işbu lafzı buyurur  
Çünki dost sıtma diler ben bileyüm  
Yā aña nice muḥālif olayum  
Dilek anuñdur benüm yok dilegüm  
Çudreti yedindedür uş bilegüm  
Bu söze oldur muḥaşşal bileler  
Naqş-ı inkārı gönülden sileler  
Dutalar mesken rızā dārında hem  
Ol ‘ubūdiyyet-durur olan ehem
- 3585      Şordı aşḫāba Rasūl-i müste‘ān  
Didi siz kimlersiz uş eydüñ ‘ayān

129a

Didiler mü 'minlerüz didi Rasûl

Diñ nedür îmân 'alâmın ol uşûl

Didiler dostuñ belâsı iricek

Şabr eylerüz anı biz göricek

Ni' mete şükr eylerüz irse kazâ

Cân u dilden eylerüz aña rızâ

Râziyüz her ne gelürse Tañrıdan

Yâ ziyân ölüm yâhüd her ağrıdan

3590 Ol Rasûlu'llâh eyitdi anlara

Ol muķârib hem ol arı cânlara

Siz mü 'minlersiz aşlâ yok yalan

Bunlaruñ 'aksin tutar yoldan kalan

Ka' be Tañrısı haķı'çün böyledür

Siz mü 'minlersiz ol çün eyledür

Çünkü mü 'min bu maķâmda olısar

Haķ Te'âlâ rahmetine tölısar

Pes 'ubüdiyyet 'ibâdetdür olar

'İşķ-ı Haķķa bil kişi andan tölar

3595 Sen bularda çün ikâmet kılasın

Ol müşâhede maķâmın bulasın

Kim 'ubüdiyyetdür ol hâşıl olur

Ol maķâmdan hazrete vâşıl olur

Nitekim uşta dimişler bir beyân

İşbu sözden pes bular olur 'ayân

Hāzā kelām-ı şahih “El-‘ ubūdiyyeti şıfatı<sup>930</sup> ehli’l-müşāhedāt”<sup>931</sup>

Nev‘ -i Āḥar

Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün

‘İbādet ehl-i İslāmuñ maḳāmı

Pes anlar tütisar anda ikāmı

‘Ubūdiyyet de ihsāna maḳāmdur

‘İbādet bunlaruñ ehline tāmdu

Nev‘ -i Āḥar

Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün

129b 3600 Baḡla ḥidmet kuşaḡın cān biline

Tā iresin def‘ -i Sulṭān iline

Ḳul olanlar ire Sulṭān ḳatına

Ger inanursañ anuñ āyātına

Ger ġubār olsañ yolında anlaruñ

Ḳonasın sen başına sulṭānlaruñ

Çünki ḳulsın cān u dilden sen aña

Yā ne’çün irmez kelām andan saña

Ḳul ne’çün Sulṭānını görmeye ol

Yāḥū peygāmberine bulmaya yol

3605 Var-durur noḳşān bularda ḳul ola

Anuñ içün fetḫi yoḳdur ol yola

İmdi üstāda iriş eyle sülük

<sup>930</sup> şafatı N.

<sup>931</sup> “Kulluk, müşāhede ehlinin sıfatıdır.”

Bir ul ol kim saña ul ola mülük

Sözümüz dursun girü naql idevüz

Ger bu işe fikr ile ‘ aql idevüz

Çün sülük añduğ pes andan ılalum

Şoñra bu naqlüñ beyânın bulalum

Ne görür sâlik bu yolda bilesin

Pes aña göre yarağın ılasın

3610 Rûhdan u nefsdan gönülden diyelüm

Bir nev‘ a dağı aydın yiyelüm

### FAŞLUN Fİ BEYÂN-I AHVÂL-I TARİK VE BEYÂN-I HAQİKAT

#### Fî Baħr-i aşîr

Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilün

Pes nedendür işbu âdem nedür iş

Eydeyin andan irişmek’çün düriş

Ne görür sâlik bu yolda çün gide

Hem bu zaħmet kim çeker ney’çün ide

Kim kişi bilmek gerekdür işini

İşine göre görür ol düşini

130a Hağ Te‘ âlâ çün yaratdı âdemi

Uralum şim’den girü bundan demi

3615 Dört terkîbden yaratdı bileler

Her birinüñ pes kemâlin bulalar

Od u şu toprağ u yelden eyledi

Andan aña cân virdi söyledi

Her birinle niçe nesne geldiler

Birbirine hep muh̄ālif iş diler

Toprağıla altı nesne geldi bil

Kim anuñla ola ma' mūr şehr ü il

Eydeyin bir bir ol işden ol hab̄ir

Şaçayın göñlüñ evine misk ' ab̄ir

3620 Pes kanā' at şabr u hul̄k terk ol gelen

Hem gan̄imetdür tevekküldür qalan

Uşta topraqla gelenler bu-durur

Bunlar uş cümle eyüden h̄ü-durur

Şuyıla dört dürlü h̄aşıl geldi bil

Kim seh̄ā vü hem şafā yā ehl-i dil

Hem naz̄ar hem vaşl añla bunları

Pes ' abes yirden geçürme günleri

Dağı dört dürlü heves ol yil ile

Bilegeldi naql olınsun dil ile

3625 Tizlig ü nef̄s ü yalan u hem riyā

Uşta bunlar h̄iç yaramaz Tañrıya

Odıla dört dürlü ālet geldi uş

Biri kibr ü hem h̄ased tama' vü pūş

Cānıla gelen nedür eydem haber

Dört h̄aşletdür bular key mu' teber

Yididür bir yönden ol da dinile

Ol şekerden de bu naql yinile

- 130b Bir maħalde uşta ol da dinilür  
Çün sülük nağli atına binilür
- 3630 Añla ‘ ağlı kim nedendür bilesin  
Anuñıla ‘ ilm ü a ‘ māl kılasın  
Pādiřāhuñ pertevindendür ol iş  
Ço bu nefsi yürü var ‘ ağla yapış  
Pertevindendür ü illā kankıdan  
Pes kadīmliğinden uş iy cānumān  
‘ Ağl üç dürlü ma ‘ āřīdür biri  
Biri ‘ ağl-ı cüz ‘ idür iy yol eri  
Biri ‘ ağl-ı küllīdür gör kim bular  
Ne iş için oldu zāhir bil bular
- 3635 Ol ma ‘ āřī dünye ħālin bildürür  
Anı ol iş ü ma ‘ āřa yildürür  
‘ Ađl kim cüz ‘ idür anuñ işi ne  
Ol da bir emre degüldür düşine  
Bildürür uçmağ edeblerin pes ol  
‘ Ağl-ı küllī de ne yüzden tuta yol  
Ĥađ Te ‘ ālā edebin eyler beyān  
Ĥađka irer imdi ol ‘ ağla uyan  
Yā īmān oldu neden eydem eşit  
Anuñıla Ĥađka lāyık bir iş it
- 3640 Pes hidāyet pertevinden oldu var  
Pādiřāhuñ kıla gönlünde qarār

Ol hidāyet de nedendür biline

Tā anuñla iresin dost iline

Uş muḥabbet pertevindendür yaḳīn

Ḥaḳḳımı şaḳla anuñ kim key şaḳın

Oldı ĩmān daḡı üç dürlü ki var

Biridür ilme'l-yaḳīn ol āşikār

131a

Ol biri 'ayne'l-yaḳīndür hem biri

Didiler ḡaḳḳa'l-yaḳīn bu ta' bīri

3645 Ol ĩmān kim oldı ol 'ilme'l-yaḳīn

Pes ağızda yirlüdür bil ol yaḳīn

Ol ki ol 'ayne'l-yaḳīndür yiri ne

Uş gönülde yirlüdür yā birine

Ol olan ḡaḳḳa'l-yaḳīn ĩmān ki var

Cānda yirlü anda kılmışdur ḳarār

Pes tuta geldügi ĩmāndur anuñ

Anda iḳrār eylemişdür bu cānuñ

Uçmaḳ uşta pādişāhuñ kim diler

Fazlī pertevinden oldı didiler

3650 Ḥışmī pertevinden oldı ḡamu bil

Girmemek'çün var yaraḡın bunda ḳıl

Ġanīligi pertevindendür türāb

Ḳıl 'imāret gönlüñi ḳılma ḡarāb

Şu da nūrī pertevindendür 'ayān

Uşta bunlar olına bir bir beyān



Yel de uşta pādiřāhuñ heybetī  
Pertevindendür görünmez hey'eti  
Od 'azābī pertevindendür anuñ  
Hağ ırağ itsün o miħnetden cānuñ

3655 Toprağıla şu ki sende gizlüdür  
Anlar uş uçmağ içinde yirlüdür

Odıla yel şamudadur yirleri  
Andadur anuñ mağāımı illeri  
Toprağıla şuyla gelen kişiler  
Yüzi yarın şems gibi işılar

Cennete müstefir<sup>932</sup> ola ni' mete  
Vaşfını diller beyān itmez nite<sup>933</sup>

131b Odıla yelle gelenler n'olalar  
Yarın ol çamu odında şolalar

3660 Nāra müstağrağ olurlar şamuda  
Var-durur uş yıl ile od şamuda

---

<sup>932</sup> müstefir N.

<sup>933</sup> [DER-KENĀR]

Fī Beyāni'n-Nüfus

En-nefsü'l-emmāretü cehl hırş u buğl kibriyā ĥased ġazab

En-nefsü'l-levvāmetü şıyt ve mekr ve 'ucub ve 'işret ve temennī ve ħahir

En-nefsü'l-mülhimetü saħāvet ve řanā'at ve 'ilm ve tevāzu' ve tevbe ve şabır ve taħammül

En-nefsü'l-muşma'innetü cüd ve tevekkül ve 'amel ve tezellül ve 'ināyet ve şükür ve rızā

En-nefsü'r-rāziyye kerāmet ve zühd ve iħlāř ve teverri' ve tevbe ve riyāzet ve zikir

En-nefsü'l-marziyye ĥulğ terk yağın ve teğarrüb ve fikir ve řafā temmet

Her řabāħın üç kerre oğıya sata nesi varsa bi'smillāhir'r-raħmāni'r-raħīm Rabbenā iftaħ beyneñā ve beyne řavminā

bi'l-ħağğı ve ente ĥayru'l-fātiħine temmet

Ketebe el-ħağırü'l-fağır **Ĥüsām bin Aħmed** Ġaferallāhu Teālā zünübihī

*Tañrı raħmet cylesün ol cān için*

*Kim oğıya Fātiħa yazan için*

Sene 1060 (m.1650). (Der-kenardaki nefsin mertebeleri ile ilgili bu açıklamaların yazı şekli ve mürekkebi, eserin hat ve mürekkebinden tamamen farklı olup sonradan ilāve edilmiştir.)

İllā zabṭ<sup>934</sup> itmek gerekdür fi' lini

Çaça anlaruñ işinden yıglını

İllā cānıla gelenlerle gelen

Oldur ol dīdāra müstağrağ olan

Ol gelenler cānıla ne ola ad

Şevk ü zevk ü hem muhabbet i' tiğād

Ma' rifet hem ' ilm ü idrāk nūr-ı cūd

Anuñıla buldı pes bu tek vücūd

3665 Çankısından olisarsın iy ' aceb

Çıl tefekkür bunda igen çıl taleb

Uşta bir dürlü dağı nağl idelüm

Bu beyāna key çatı ' ağıl idelüm

### FAŞLUN Fİ BEYĀN-I AĖLĀĞ-I ZEMİMİHİ VE ŞIFĀTİHİ VE ÇUVVETİHİ

Hağ Te' ālā Ādem oğlanında bil

Üç kuvvet çodı dir iy ehl-i dil

Çuvvet-i ' ağıl oldı anuñ birisi

Başdadur cümle anuñdur dirisi

Birisi çuvvet-i şehvedür anuñ

Kim cigeredür yiri ol nesnenüñ

3670 Pes çazabdur birisi ol çuvvetüñ

Anı teskīn itmege çıl himmetüñ

---

<sup>934</sup> zabd

- Uş yürekdür yiri anuñ bileler  
Ele girse şerha şerha dileler
- Her kaçan kopsa ğazab şoldan gelür  
Pes yürek andadur ol yoldan gelür
- 132a Hem dağı bir nūr komışdur ol İlāh  
Yürece tutmuş ta' alluķ pes o māh
- Kim gönüldedür o nūra bil maķām  
Anda durmuş anda kılmışdur iķām
- 3675 Yoķ-durur küffār münāfıķlarda ol  
Zire anuñla bulunur Haķķa yol
- Ger kaçan deprense andan bil ğazab  
Başmasa andan çeker ol çoķ ' azāb
- Ya' nī Haķdan taşra işe kaķısa  
Nefs yolında yıldırım-veş şaķısa
- Çopar andan çoķ şıfatlar eyle bil  
Her biri bir yırtıcı pes tola il
- Ya' nī bunlaruñ şıfātın tutına  
İrişe anda tamuda dutına
- 3680 Kelb gibi arslan yılan aķreb i yār  
Bunlaruñ mişli dağı her ne ki var
- Anlara oldur ' alāmet biline  
Kim ' abeş sözler gelür uş diline
- Acı sözler söyler ol nā-ħaķ yire  
Dil ile her kimseye urur bere

Kibr itmek k̄in t̄utmaq olısar

Buḥlıla içi vü taşu t̄olısar

Hem begenmemeg ü sögmek gibidür

Yırtıcı-veş irdüğini şanki yir

3685 İllā Ḥaḫḫ için ğazab olmaz günāh

Dir ḥadıṣinde añı ol yüzi māḥ

Hem naṣīḥat'çün de itseñ eyledür

Zire anı Ḥaḫ söz için söyledür

**Ḳāle'n-Nebiyü 'Aleyhi's-selām “[Efzālū'l-a' māli’] el-ḥubbü fi'llāhi ve'l-buġzu fi'llāhi ”<sup>935</sup> diridi.**

132b

Ḥaḫ için sevmek kaçımak ḥayr olur

Ol şıfatlar ušta bundan ğayr olur

Her kaçan deprense şehvet ne ḳopar

Nefs ol dem zühd ü işlāḥdan şapar

Nefs ārzūları artar ber-devām

Dilemez mescid cemā' at yā imām

3690 Uyumaḫ eyü yemek içmek diler

Her yaramaz işlere ol diş biler

Dā'imā ister ki rāḥat ola ol

Ḥırşı artar istemez ol t̄oĝrı yol

Ḳuvvet-i 'aḳlı kaçan kim direnür

Ušta ol daḥı ne işler hep denür

<sup>935</sup> El-buġzu li'llāhi ve'l-ḥubbi li'llāhi N. “Resūlullāh (s.a.v.) buyurdular ki: "Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek, Allah için buġzettir.”; Canan, C.10, s.140, Hadis No:3344.

İktizā eyler ki a' māl ide hoş  
Hayr u a' māl üzre dā'im ide cūş  
Pes şalāt u şavm olur hep pīşesi  
Haqqı sevmek dün ü gün endīşesi

3695 Nefse on iki şıfat ta' yin ider  
Ceħd kıl anları kendüñden gider  
Kim oğullarıdur anlar nefsüñ uş  
Anlara uyan giderler eli boş  
Her birinüñ var biñer eri tamām  
Cān güneşine anlardur ğamām  
Andan artuķ var toķuz daħı şıfat  
Her biri bir dürlü iş'çün oldu yād  
Odıla yelle gelenlerdür olar  
Anlara yād olanuñ levni şolar

3700 Ya' nī yüzinden nūrāniyyet gider  
Bir daħı olur çün ol eyle ider  
On ikisidür kamuya baş olan  
Anlaruñ ehli gönüldür taş olan

133a Ol şıfatlar kim aña zıdd olısar  
İllerin alup u anlar tolısar  
Şuyla topraķla gelenler durlalar  
Anları sürüp ü bunlar tolılar  
Odıla yelle gelenlerle olan  
Yarın anlardur caħim içre tolan

- 3705 Şuyla toprakla gelenler n'ideler  
Küçücek dār-ı na'ime gideler  
Ol şıfatlar kim bu nefsün olısar  
Yil ile odla gelendür iy piser  
Uşta ahlāk-ı zemimedür bular  
Her biri iblīse olmuş bir yular  
Pes ulu oğlu tama' dur bilesin  
Zıddıdur anuñ kanā' at kılasın  
Ol gelincek bu gider andan hemān  
Bulasın sen şerr-i şerrinden amān
- 3710 Hem ikincisi kib'rdür n'idesin  
Pes tevāzu' zıddıdur çün idesin  
Ol gelincek ol gider durmaz yaqın  
İllerin tārāc ider kıılır aqın  
Hem üçünci bil ğazabdur ol şıfat  
Zıddı şabr oldu anuñ zī-ma' rifet  
Ol gelincek pes ğazab kıalmaz gider  
Ehl olan aña deminde şabr ider  
Uşta dördünci şıfat buhl olısar  
Bil anuñ zıddı saḥāvet tölısar
- 3715 Gelse ol andan gider buhl āşikār  
Ger kıılursañ ol 'alā'imden şikār  
Uş beşinci kīn tūtmaqdur 'ayān  
Bil nedāmetdür aña zıd key uyan

- 133b Ol gelincek ol gider durmaz hemān  
Bulasın ol kīn dīvinden amān
- Oldı altıncı riyā key ol ırak  
Zıddı ihlāşdur anuñ key it yarak
- Ol gelincek gider ol bī-iştibāh  
Pes riyā iden kimesne ider āh
- 3720 Pes yidinci ħubb-ı dünyā bilesin  
Zıddı Ĥaqqı sevmek aña yilesin
- Ol gelincek ol gider ger ideler  
Ĥoş tarīkdür bu tarīk ger gideler
- Uş sekizincisi şehvetdür görüñ  
Zıddıdur anuñ riyāzet irgörüñ
- Ol gelincek gider ol qalmaz yiri  
Ger ki şoñra işlemezseñ sen giri
- Toquzi tül-i emeldür anlaruñ  
Zıddı zıkr-i mevtdür āħir cānlaruñ
- 3725 Ol gelincek ol gider key bilesin  
Ceħd idüp bunları bir bir silesin
- Pes onuncı ‘ucb olur ol fi‘l-i bed  
Ĥaqqıla kul arasında ulu sed
- Zıddıdur ħulq-ı ħasen anuñ ki var  
Ol gelincek ol gider kılmaz qarār
- On birinci dir ħaseddür pes ol iş  
Zıddı anuñ ħilm olur var key düriş

- Ol gelincek ol gider var ol yavaş  
İki ‘ālemde yaramazdur şavaş
- 3730 On ikincidür enāniyyet āña  
Çamusın bir bir beyān itdüm saña  
Žıddıdur anuñ fenā bilmek gerek  
Ol gelincek ol gider bil tīz-reg
- 134a Āh bulardan dād u feryād n’idelüm  
Bunlaruñ def‘ in ne yūzden idelüm  
Her biri olmuş bir ezder key ulu  
İçlerinde cāndur uř yūzi řulu  
Nefs-i ifrīt başlarıyla durısar  
Dem-be-dem cānuñ o rāhın urısar
- 3735 Her biri iblīs-i maşzdur bilesiz  
Pes āña göre yarağın kılasız  
İy müsülmānlar görüñ nefis nitedür  
Muşma‘ inne uşta bundan ötedür  
Bunları geçmek gerek tā iresiz  
Muşma‘ inne il ü şehrin göresiz  
Tā ki size “irci‘ī” ire ĥiřāb<sup>936</sup>  
Rāziye marziyye ola hem ĥisāb  
Gördüñüz ne beslerüz iy mü’minān  
Dürlü ni‘ metlerle düşmendür inan

---

<sup>936</sup> “Dön!” “İrci‘ī ile rabbiki rāziyeten merziyyeten” “Sen ondan rāzı o da senden rāzı olarak Rabb’ine dön!” Fecr 89/28, s.685.



3740 Geydürüñ dürlü libâsı ÷onaduñ  
Ol kalın döşekler üzre dünedüñ  
  
Gerek olur seni Hağdan ayıra  
Ne teraħħum eyleye ne kayıra  
  
Uşta bir zālimdür ol yüzi kara  
Hürmeti yok Tañrıya peygâmbere  
  
Ceħd idüp ol kelbi bağlañ bend ile  
Zıkr idüñ dâ'im dürişüp ceng ile  
  
Tebdîl-i aħlâk bularuñ ' aksidür  
İtmemek añañ ki rāhuñ nağşıdur

3745 Key gerekdür bu işe uş cidd ü ceħd  
Zire kim anda kıluban Hağğa ' ahd

### Fİ BEYÂN-I KAŞİDE VE NAŞİHAT

' Alâ Baħr-i Tavîl ve Kâfiye-i Aħar

Mefâ' ilün / Mefâ' ilün / Mefâ' ilün / Mefâ' ilün

134b

Gel iy aħlâk-ı insânî idenler kendü'den tebdîl  
Bahâyimden olur aqsâm diyem pes bārî aşlın bil  
  
Yavuz fi' le olan hem-rāh olur ol ' aqıbet güm-rāh  
Ne hâşıl şoñra itmek āh çün oldu şer işe mā'il  
  
Oğul kız māl ü mülk emlāk saña düşmendür it idrāk  
Oluban bir avuç uş ħāk gider tā olmasun hā'il  
  
Eşit uş yine bir nağli şadefde dür gibi şaklı  
Deşir var başa sen ' aklı dükenür bir gün ay u yıl

3750 Buyurdı uş Rasūlu'llāh ne yüzden ħalk ider Allāh

Pes altı nesne ‘indi’llēh ‘aṭādur saña iy ‘ākīl<sup>937</sup>

Yine bir dūrri deryādan çıkardum eyledüm īṣār  
Ki hīç göz görmedük aṣlā teferrüc eylesün ṣār ‘il

Eger cevfi vü ger ṭaşı mücellā görmemiş nāṣı  
Evet tevḥīd olur başı görenler olalar mā ‘il

Budur uş ol ḥadīṣ yārā buyurmuşdur Rasūlu’llāh  
Yazuban bunda uş anı bu naḳle cümle hep ḳā ‘il

**Ḳāle’n-Nebiyyü (‘ a. m.) “Ḥalaḳa’l[llāhu]-insāne min erba‘ate ‘aşarate  
eşyā’e erba‘atün mine’l-ebi ve erba‘atün mine’l-üm̄mi ve sittetün min  
ḥazā’ini’llēhi Te‘ālā ammā erba‘atü’lletī mine’l-ebi el-cildü  
ve’l-‘azmü ve’l-‘aşabü ve’l-‘araku ve ammā erba‘atü’lletī mine’l-  
üm̄mi’ el-laḥmu ve’ş-şahmu ve’d-demü ve’ş-şaru ve ammā sitte-  
dü’lletī min ḥazā’ini’llēhi Te‘ālā es-sem‘u ve’l-başaru ve’ş-şemmü  
ve’z-zevkü ve’r-rūḥu”<sup>938</sup>**

**Mefā‘īlün / Mefā‘īlün / Fe‘ülün**

Buyurdı ol Rasūlu’llāh bu yādı  
Kim insānı yaratdı gör o Hādī

3755 Bil on dört nesneden oldı pes ādem  
Ki tā insān adın bulmuş hemān-dem

Anuñ dördi atasından u dördi

<sup>937</sup> ‘ākīl N.

<sup>938</sup> “Allah, insanı on dört nesneden yaratmıştır. Bunlardan dört tanesi babadan, dört tanesi anneden, altı tanesi de Allahın verdiği hazinelerdendir (gelir). Babadan gelen dört şey, cilt (ten), kemik, sinir ve damardır. Ve anneden gelen dört şey, et, yağ, kan ve saçtır. Ve Allah’ın hazinelerinden gelen altı şey ise, iştme, görme, koku alma, tat alma ve rühtür.” Eserde geçen bu sözün kaynağı tespit edilemedi. Yalnızca, Hacı Bektâş-ı Velinin Makâlât isimli eserinde “Hak Sübhānehü ve Teālā Âdemi dört dürlü nesneden yarattı ve hem dört gürüh kıldı ve hem dördin dört dürlü tâatda kodı ve dört dürlü hâlleri ve dört dürlü arzuları vardır. İmdi dört dürlü nesneden kim yarattı evvel toprakdan ikinci sudan üçüncü oddan dördüncü yilden.” ifâdeleri yer almaktadır. bkz. Yılmaz, Akkuş ve Öztürk, s.44.

- Anasından çeker uş bunca derdi
- 135a Hazā'in-i Hudādan altısın bil  
Neden neden olınsun uşta te'vīl
- O dört nesne atadan oldu zāhir  
Kemük deri siñir ter evvel āhir
- Vü ammā anadan olan nedür dir  
Et ü kan yağ u saç var eyle tedbīr
- 3760 Hazīnu'llāhdan olan altı yā ne  
Eşit ol da dinilsün bu beyāna
- Eşitmek görmek ü zevk şemm ü hem rūḥ  
Kulağ uşta ki naql olsun nedür rūḥ
- Muḥarrebler beyānından diyem söz  
Kim anlar hem kulağ olmuş u hem göz
- Yidi şıfat nitekim rūḥa iy yār  
Olnmışdur bular ta'biye kim var
- Kim ol kand-ı ezelden oldu ḥāşıl  
Anuñ'çünkim bularla ola vāşıl
- 3765 Bular ger olmasa bulmaya vuşlat  
Gerekdür aña pes bu yidi ḥaşlet
- Ki aklığdan qaralığdan o bāba  
Şafā vü hem küdüretten bu tāba
- Leṭāfetden kesāfetden bil anı  
Ḥalāvetden de añlañ n'ola ma'ni

Eşitgil rūḥ ki bu resme kim ol bir  
Laṭīfe-i İläḥīdür olup mīr

Pes andan daḥı bu yidi şıfat uş  
Olupdur ta' biye tā ola ol hoş

3770 Nūrāniyyet muḥabbet 'ilm ü ḥilm üns  
Ḥayā vü hem beḳā yiri vü hem ḳuds

Pes ol vaḳtā ki rūḥ irişe ānī  
Ki cem' ola beden birle o ya' nī

135b Sıfatuñ her birinden bunca kez bil  
Şıfatlar zāhir olur naḳl ider dil

Bular kim var-durur rūḥda bil anı  
Şıfatlar kim didükdi anda ya' nī

Bularuñ her biri şol ḳandağı dir  
Şıfatlaruñ yirine ola bir bir

3775 Nūrāniyyet ki rūḥda var-durur şol  
Kim ol ḳandağı aḳlıḳ gibidür ol

Anuñ yirindedür oldur mişāli  
Muḥabbet ḳaralıḳ yirinde ḥālī

Nitekim ma' lūm olmuşdur ḥaberden  
Adı insān evet olmuş nelerden

Şafā yirindedür 'ilmüñ şıfatı  
Buña yavlaḳ düşünmek ola ḳatı

Daḥı bil her şıfat kim ḳanda anuñ  
Eşeri azdur azdur hem bu cānuñ

3780 Anuñ yirinde olan anda da az  
Bu elfāzı ki var dil levhine yaz  
Dilerlerse iriſe ol kemāle  
Gerekdür ulaſa ol bir ‘amele  
Yā kıandan almasa bunları çün rūḥ  
Neden bulaydı bunda pes o meftūḥ  
Bu izhāruñ kıamu var anda aſlı  
Egerçi buldılar iſbunda faſlı  
Gerek küfre düſe ger kim ĩmāna  
Bular’çün vardur anda bir bahāne

3785 ĩmān uſta Cemālinüñ ſi‘ārı  
Hidāyet pertevinden oldu arı  
Küfr oldu Celālün iktizāsı  
Ki bunda ‘arz olur pes muktezāsı

136a Evet emr itmedi ol emri zātı  
Egerçi iktizā itse ſıfātı  
Sa‘ādet hem ſeķāvet baṭn-ı ümmi  
Bu yüzdendür didügi medḥ ü zemmi  
Dilerse düſürür anı Celāle  
Dilerse ğarķ ider nūr-ı Cemāle

3790 Gehi küfrün buludından görünür  
ĩmān nūrın pes anlardan bürinür  
ĩmān güneſi pes gāḥ ğarb-ı küfre  
Tolınur uſ aña ol ola ḥufre

Ki bir mü'min görürsin oldu kâfir  
Olur mü'min bu küffardan da vâfir

Bu mü'minde olan ol hüsni-şüret  
Olur küffarda da bâ-emri-şudret

Kim anca 'âşık olup ola hayrân  
İder şankim güneş yüzinde seyrân

3795 Bu hüblük yâ 'aceb kıandan olısar  
Kim anlar da bu ihsânla tolısar

'Aceb 'Abdü'r-rezzâk ol şeyh-i kâmil  
Geyüp zünnâr biline oldu 'âmil

Ne gördi ol kızuñ yüzinde yâ ol  
Ki bir Tersâ kıızıydı irdi çün yol

Yitürdi kendüni geydi bilini  
Yine Hâk şakladı gönli ilini

Ne gördi Leylîde Mecnûn ider zâr  
Kim oldu kendü'den ol demde bi-zâr

3800 Yâ Şîrine o Ferhâd oldu 'âşık  
Kıyalar kesdi yol itdi o şâdık

Ne görindi o yüzden yâ bu göze  
Külüng urdı başına geldi söze

136b Ki bil uş Şeyh Muhyi'd-dîn<sup>939</sup> 'Arab uş  
Vilâyetle kerâmetle olur hoş

---

<sup>939</sup> Muhye'd-dîn N.

Kim ol esrār-ı ma' nī şeyh-i muṭlaḳ  
Kerāmet şānına olmuşdur ıṭlāḳ

Meger Baġdātta bir gün otururdu  
Gönülden ġayr-ı Hāḳḳı götürürdi

3805 Hālīfe oġlı çün geçdi öñinden  
Ziyā almışdı vechi şanki günden  
Nazar itdi anı şeyh çünki gördi  
Hemān-dem haykırup bir na' re urdu  
Gider ' aḳlı başından düşdi yire  
Bile düşdi anuñla çok menāre  
Çaçan kendüne geldi didi bir kez  
Çanı mir'āt getürdiler hemān tez  
Didi geçdi o dem örtdi gözini  
Yine meşġül ider zikre özini

3810 Pes imdi iy qarındaş cümle şeyden  
Ba' id olmaz Hudā mevtā vü haydan  
Bular hep āyinedür ol kemāle  
Kimi çahrına vü kimi cemāle  
Gehī birinden ol cümle görünür  
Gehī cümle o birlikden bürinür  
Ki her çanda baçarsañ anı gözle  
Nazardan hem gönülden anı özle  
Çamu andan alupdur hişşe yārā  
Ki şol rüh ta' birinden añla ara

3815 Muḥiṭdür cümle eşyâyı vücudı

Bular andan alupdur uşta cüdi

Delîl uşta buña âyât eḥâdiş

Ḳadîm oldur bular hep oldı ḥâdiş

137a

Ḳavluhū Te‘âlâ “...e-lâ innehū bi-küllî şey’in muḥiṭ”<sup>940</sup>

Ḳavluhū “...va’llāhu muḥiṭun bi’l-kāfirin”<sup>941</sup>

Ḳavluhū Te‘âlâ “...fe-eynamâ tüvellū fe-şemme vechu’llāhi...”<sup>942</sup>

“Ve ḳāle lî yâ gavşe’l-a’zama el-insānū sırri ve ene sırruhū lev-  
‘arafe’l-insāne menzilehū ‘indî le-ḳāle fî külli nefesin mine’l-enfāsi  
lâ mülke’l-yevme illâ lî”<sup>943</sup>

Çü rūḥda ol eşerlerden olur az

Yine anı dimek’çün idem âgâz

Pes anuñ ger dilerlerse kemālin

Ziyād itmek pes ol evvelki ḥālin

Ḳuṭāraya ḳarışdurmaḳ gerekdür

Ki zulmet ma‘denidür tîz-regdür

3820 Ki tâ ḳanda daḥı tâ ol ḳuṭāra

İle ola siyāḥ çün anda vara

Ki taḥşîl ide zulmet ala avın

Anuñla kesb ider elfin ü vāvın

<sup>940</sup> İna’llāhe bi-küllî şey’in muḥiṭ N. “İyi bilin ki o, her şeyi kuşatandır.” Fussilet 41/54, s.533.

<sup>941</sup> İna’llāhe muḥiṭun bi’l-kāfirin N. “Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.” Bakara 2/19, s.5.

<sup>942</sup> “Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır.” Bakara 2/115, s.23.

<sup>943</sup> Ve Ḳāla’llāhu Te‘âlâ fî ḥadîş-i ḳudsî evḥâ ilâ Muḥammedin (‘a. m.) ḳāle yâ gavşe’l-a’zama el-insānū sırri ve ene sırruhū lev- ‘arafe’l-insāne menzilehū ‘indî le-ḳāle lî külli nefsun mine’l-enfāsi li-meni’l-mülkü’l-yevme N. “Allahu Teâlâ bana buyurdu: Ey Gavs-ı Âzam! İnsan benim sırrımdır ve ben onun sırrıyım! Eğer, insan benim indimdeki menziline bilseydi, her nefesinde ‘Bugün mülk ancak benimdir.’ sözünü söylerdi.”; *Muhyiddin İbn Arabî’nin Gavsîyye Şerhi Risâlesi*, s.36.



Nedür elf<sup>i</sup> vü vāv ol ne işāret

Bulardan ire kıllara beşāret

İder vaḥdet ‘alāmından ḥaber bu

Anuñla ire aña ya‘ nī ḥoş-bū

Muḥabbet oldı ālet ol maḳāma

Yürü artur anı tut anda ḳāme

3825 Muḥabbetle olur cümle ‘ibādet

Muḥabbetden irer çok dürlü ḥālet

İrādetden yaratdı Ḥaḳ buları

Muḥabbetle olur pes ol da varı

Yine bir dem olur aña muḥabbet

Olur perde arada aña elbet

137b

Pes andan geçmeyince aña vaḥdet

‘Ayān olmaz u bulmaz rūḥı rāḥat

Ṭaleb ‘āleminedür ol işāret

Pes andan şoñra ola aña ğāret

3830 Muḥabbet ger ṭaleb ola aña dek

Gider andan olar ḳalur hemān tek

Muḥib birle o maḥbūb arasında

Ḥicāb olmış ḳılınmış ḳarasında

Ḳaçan bulsa fenā pes ola vāşıl

Hemān vaḥdet olur uş aña ḥāşıl

Buña uşta işāret lafz-ı ḳudsī

Rasūline dimiş çün bulmuş ünsi

Qāle'l-Ġavşü ya' nî Rasûlü ' Aleyhi's-selām "El-muḥabbetü ḥicābün  
beyne'l muḥibbū ve'l-maḥbūbu fe-izā efnā'l-muḥibbū'l-muḥabbetihī  
vaşale bi'l-maḥbūbi " <sup>944</sup> Şadaqa Rasūlu'llāh

Muḥabbet şıfatı rûḥda ki zulmet  
Meşābesindedür tā ola ülfet

3835 O qanda az idi pes istediler  
Kemāl bula muḥabbet rûḥda diler

Anuñla bula vuşlat ide ḥaşıl  
Sebeb oldur anuñla ola vāşıl

Ki rûḥ tende ta' alluq tutduġunuñ  
Budur bir sırrı derdin yuḥduġunuñ

Çün ervāḥ u melā'ik yuḥmadılar  
Beden birle ta' alluq tutmadılar

Pes anlarda muḥabbet toḥmı kim var  
Egilmedi olar uş eylemez zār

3840 Ki herġiz terbiyet birle melā'ik <sup>945</sup>  
İrişmez ol maqāma ola lāyık

138a İrişmedi kemāle mişl-i insān  
Vü hem bil ol yemiş kim añlañ andan  
Sevilmek hem ü sevmek bitürür hiç  
Vücūda gelmez ol ger irü ger giç

<sup>944</sup> "Aşk, âşıkla maşuk arasında bir hicâbdır. Âşık, maşukta yok olduġu zaman, yani seven sevilenle var olduġunda, vusûl hâsıl olur."; Abdülkadir Geylânî, s.17.

<sup>945</sup> melâ'ik N.

Olardan imdi var sen anı fikr it  
Saña virmiş o ni‘ met üzre şükr it

Bu āyet ma‘ nīsidür ol didügüm  
Yazup derd<sup>ü</sup> vü miñnetler yidügüm

**Қавлуһү Те‘ālā “[Yā eyyühe’llezīne āmenū men yertedde minküm  
‘an dīnihi fe-sevfe ye’ti’llēhü bi-қavmin] yuḥibbuhüm ve  
yuḥibbūnehü...”<sup>946</sup> yemişidür El-Āyet**

3845 Su ’āl itse eger bir kimse dirse  
Bu ma‘ nā kaydına ger guşşa yirse  
Ki sen didüñ ki rüḥ-ı pāk Muḥammed-  
De қанда ta‘ biye olmışdı ol vaқt  
Küdūret hem de zulmet bu beyāna  
Nedür aşlın beyān eyleñ ‘ ayāna  
Vü şerḥ itdüñ kim ol ervāh-ı insān  
Bu şıfatlara muḥtācdur o yek-sān  
Maқāmında bular her biri varı  
Ma‘ ārif olıardı şöyle arı

3850 Vü daḥı böyle taḥķiķ eyledüñ sen  
Ki bu rüḥ-ı Muḥammed rüḥ-ı aḥsen  
Olupdur eḥadiyyet pertevinden  
Zuhūra geldi didüñ zāt evinden  
Ki ya‘ nī oldı birlikden ü birlik

<sup>946</sup> “Ey iman edenler! Sizden her kim dininden dönerse, (bilin ki), Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Alalh onları sever, onlar da Allah’ı severler.” Mâ’ide 5/54, s.127.

Olupdur z̄āta maḥṣūṣ pes o dirlik

Pes andan böyle añlandı muḳarrer

Eḫadiyyet nūrında bu şıfatlar

Diyeüz ta' biye olmışdur anı

Vü ger dirseñ ki böyledür bu ma' nī

138b 3855 Bu lâzım geldi kim ol Ḥaḳ Te' ālā

Ola muḥtāc pes ol Cellen ü A' lā

Zire z̄ulmet küdüret uşta mümkin<sup>947</sup>

Şıfātıdur anuñdur bil bu temkīn

Ki her mü' min ḥū muḥtācdur bilürsin

Nite bu naḳli ol Ḥaḳḳa ḳılursın

Vü ger dirseñ kim ol eyle degüldür

Ḥaber vir imdi pes ol ne delīldür

Pes ol rūḥ-ı Muḥammed ne ki ṭāhir

Bu şıfatlar nedendür oldı zāhir

3860 Eḫadiyyet nūrında yoḳdı çünkim

Cevāb isterler uş bu naḳle min-küm

**HĀZĀ FAŞLUN Fİ'L-CEVĀB VE BEYĀNUHŪ'Ş-ŞEVĀB Fİ BĀB**

Virürüz bu su'āle uş cevābı

Ki üç vech üzre añlan bu şevābı

Budur evvel ki biz eydürüz anı

Egerçi nūr-ı Aḫmed anda ya' nī

---

<sup>947</sup> mümkin N.

Ki kand-ı eḥadiyyet şekkerinüñ

Olupdur pertevinden uşta anuñ

Velikin ol şifāt kim bil ḥudūşdur

Şifātıdur o ğaybuñ ne ḥuşūşdur

3865 Anuñ birle olupdur anda mevşūf  
Görüñ nice olur ‘ilm-i taşavvuf<sup>948</sup>

Eḥadiyyetde yoqdı bu şifāt bil

Olınsun uş su’āle naql-i te’vīl

Zire her şey ki ḥādiş ḥilḳatına-

Durur ya‘nī ḥadeş ḥalkıyyetine

Aña ḥāşıl-durur muṭlaḳa zulmet

Gerekdür bu sözi ḥıfz ide ümmet

139a Vü nūrın muṭlaḳ uş Ḥaḳḳuñ kim ol ḥāş  
Şifātıdur pes eyleñ aña iḥlāş

3870 Bu Qur’ān birle bildürdi beyānuñ  
Kim Allāh nūrıdur arz u semānuñ

Nitekim uşta didi ol nişānı

Anuñla olur aḥlāḳuñ bu şānı

**Ḳavluḥū Te’ālā “Allāhu nūru’s-semāvāti ve’l-arzı”<sup>949</sup> Şadaḳallāḥü’l-  
‘azīm**

Vü zulmet muṭlaḳā ḥāş “ol” da ya‘nī

Ki ḥalkıyyet şifātıdur bil anı

<sup>948</sup> taşavvuf N.

<sup>949</sup> ve’l-arza N. “Allah, göklerin ve yerin nûrudur.” Nûr 24/35, s.388.

Buyurur ol kelāma uşta āyet  
Bunuñla bulınur her naķle ğāyet

**Қavluhū Te‘ālā “İnna’llāhe ħalaķa ħalkuhū fī zulmetin...”<sup>950</sup> diyü buyurur**

Ki zulmetde yaratdı ħalkı Allāh  
Ne ħikmetden bilinsün ol da va’llāh

3875 Bu zulmet hem küdüret hem kesāfet  
Yoĝıdı illā muţlaķdur leţāfet

Eĥadiyyet nūrında yoķdı bunlar  
Zire oldur viren kevneyne envār

Evet var rūĥ-ı insānide bu yād  
Pes oldı rūĥ-ı insānī aña ad

Yerer kim ħalkıyet aña bu dāra  
Şıfātından ħudūşuñ ola yāre

Kim olmaya pes ol fī-zātihidür  
İkinci veche yā ne ola ta‘ bīr

3880 Budur zāt-ı eĥadiyyet bil anı  
Ki mevşūfdur o luţfa ħahra ya‘ nī

Şıfatıyla ki luţfuñ daĥı ħahruñ  
Olur mevşūf bilüñ ol iki baĥruñ

**139b** Pes eyle olsa ervāhda ne kim var  
Nūrāniyyet ki cā’izdür ol envār

<sup>950</sup> İnna’llāhe ħalaķa’l-ħalka fī zulmetin N. “Allah (cin ve ins dāhil) mahlūkatını bir karanlık içinde yarattı.” Canan, C.14 s.20, Hadis No:4839.

Anuñ luṭfı şıfātī pertevinden  
Ola añlañ kim ol bu mihr evinden  
Vü her ne ola zulmet yâ küdüret  
Celālī pertevindendür ol elbet

3885 Kim anuñ pertevinden ola zāhir  
Zire andan olupdur evvel āḫir  
Üçünci bu-durur zulmeti kanda  
Muḫabbet şekline kōdı pes anda  
Anuñ meşābesinde<sup>951</sup> oldı ya‘nī  
Ki rüḫda vardur uş naql itdük anı  
Pes imdi şek degül işbu ‘ibāret  
Muḫabbet toḫmı ervāhuñ be-gāret  
Ki isti‘dādına bil anlaruñ hep  
Şıfātından olur ta‘biye bī-teb

3890 Bular’çün ta‘biye oldı pes andan  
Muḫabbet şıfatı bil cümlesinden  
Muḫaddemdür ki şöyle dir ol ebrār  
Ki zirā keşf olur anlara esrār  
Olur ‘ilmī vü keşfī bu me‘ānī  
Sülükın görmege bir er yâ kıanı  
Sülük itdi olar işbu maḫāma  
Müşāhid oldılar esrār-ı tamma

---

<sup>951</sup> mesābesinde N.

- Bilür aşlın nedür anlar her işüñ  
Vü hem ol rāh-ı esrāra varısuñ
- 3895 Olar böyle virür aḥbāra ma' nā  
Ki şöyle key be-ḡāyet ḥüb-ı ra' nā  
Evet bunda diyem uş bir me' ānī  
Ki gönlünden geçürmezdüñ sen anı
- 140a** Muḥabbet şūreti ne'çün bürindi  
Zuhūrı pes qaralıḡdan görindi  
Qaralıḡ key yaḡındür pādişāha  
Anuñ'çün tıtdı ol rengin siyāha  
Aña andan yaḡın yokdur ḥicābı  
İren aña bulur andan ĩcābı
- 3900 Qaralıḡ zāt nūrınuñ nişānı  
Muḥabbetden tefahḡuş kıl bu şānı  
Muḥabbetle bulur nūr bulsa rāhın  
Muḥabbetden ider kim itse āhın  
Muḥabbet Ḥaḡ şıfatıdur bil evvel  
Ḥudādan ḡopdı sevmek key eşitgel  
Ki pes sevdi yaratdı ol Rasūlin  
Muḥabbetle bulur bulan uşūlin  
Anuñ zātı şıfatından görindi  
Şıfatı daḡı zātından görindi
- 3905 Süd ile 'ı şıḡınuñ uş biz şarābın  
Emerken içmişüz ol devlet ābın



Tıfiliyyetde biz ʿışkuñ hūnıyla  
Ki bitmişüz olupdur çün ol eyle  
Ezelden tā ebed ʿışkınla maḥrem  
Gidüpdük oldur uş bu derde merhem

Anuñ ʿçün irdiler yine o Hāna  
Ezelden varıdı aña bahāne

Olar kim girmediler bu serāya  
Pes andan girdi anlar mā-verāya

3910 Yaķındür rūḥda muḥabbet şıfatı  
Qalanından olupdur öñ bu naʿ tı

Şıfatlaruñ qalanından ol evvel  
O olupdur uşta muṭlaķ lā-mü ʿevvel

140b Anuñ ʿçünkim muḥabbet rūḥa iy yār  
“Yuḥibbuhüm” āşârından olur var  
“Yuḥibbuhüm” degülmisse o sâbıķ  
“Yuḥibbūnehū” üzre pes muṭâbıķ  
Ne zehresi olaydı kimsenüñ hiç  
Muḥabbet lâfın uraydı ir ü giç

3915 Pes anuñ inbisâṭından olur bu  
İrer cān burnına ol bŷy-ı ḥoş-bŷ  
Ki yaʿ nî ḥalk muḥabbetine Ḥaķķuñ  
Muḥabbeti sebebdür uşta ḥaķķuñ  
Qadīm oldı pes ol muḥabbetu ʿllāh  
Qadīmdür çünkim evvel didi Allāh

Bu kez sevgüyi ervāh uşta añā

Muķābil düşdi andan irdi saña

Severem anları dimekten oldı

Muħabbet ol sebebden cāna tıldı

3920 Kıdem birle çü mevşūf oldı bil ol

Ki rūħa bir şıfāt bulmadı hiç yol

Kıdemden illā ulaşdı muħabbet

Şıfatıydı olan şān anda ol vaķt

Ķadīm oldı o yüzden lā-cerem bil

Hişāb olmaz añā pes ay u hem yıl

Bu taķdīrde ki yazdum añā naķlı

Bular bil hep gönül içinde şaķlı

“El-ħādişü izā Ķurine bi'l-ķadīmi lem yebķā lehū ħūkmü'l-‘ademi ”

Nev‘ -i Āħar

Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün

İmdi eyle añla anı iy ‘aziz

Bu beyān oldı muķarrer key leziz

3925 Kerrübī rūħānī kim var hep bular

Hem daħı cümle melā’ik dir i yār

141a

Birisi urmaz muħabbetden o dem

Zire çekmezler o yüki iy dedem

Bil ki miħnetden-durur çekmediler

Ol yüki yüklenmege çökmediler

Pes muħabbet miħnet ikisi bir ad-

Dan-durur illā ki düşmişdür o yād

Girü birbiriyle yād düşmiş-durur

İllā ādem ol işe üşmiş-durur

3930 Uşta peygāber haber dir bu yire  
Ol mübārek lafz birle buyura

**Ḳāle'n-Nebiyü 'Aleyhi's-selām "Lā yesteḳīmu ĩmānu 'abdin ḥattā yesteḳīme ḳalbhū ve lā yesteḳīmu ḳalbhū ḥattā yesteḳīme lisānuhū ve lā yedḥulu raculünü'l-cennete lā ye'mene cāruhū bevā'ıḳahū" <sup>952</sup>**

Şöyle dir sultān-ı kevneyn bu söze

Kim nedür ma' nā beyān olsun size

And iĉer eydür ki sizden birüñüz

Müstaḳīm olmaz uşaq ger irüñüz

Ya' nı ĩmānı didi ol ser-firāz

Tā ki ḳalbi müstaḳīm olmazsa yaz

Ḳalbi toḡrılmaz anuñ tā kim dili

Müstaḳīm olmazsa gel gör bu ili

3935 Hem dili de toḡrı olmaz tā kim ol

İşi toḡrı olmayınca bula yol

Pes ' amel toḡrı gerekdür bu yola

Tā ki maḳşūdı anuñ ḥāşıl ola

İmdi bilgil Ḥaḳ Te' ālā n'eyledi

<sup>952</sup> Ve'lezzīne nefsi bi-yedihī lā yesteḳīmu ĩmānu eḥādikum ḥattā yesteḳīme ḳalbhū ve lā yesteḳīmu ḳalbhū ḥattā yesteḳīme lisānuhū ve lā yesteḳīmu lisānuhū ḥattā yesteḳīme 'ameluhū N. Hadis. "Kulun kalbi istikāmet üzere olmadan, imanı istikāmet üzere olamaz, dili istikāmet üzere olmadan da kalbi istikāmet üzere olamaz. Şerlerinden komşusu emin olmayan kişi cennete giremez." Ahmed b. Hanbel, C.3, s.198.

Ol melekūtdan ula yol eyledi

Ya' nī ervāh-ı melekūtdan uluñ

Göñline bir yol ılıpdur ol bilüñ

141b

Bir yol andan da idüpdür albine

Bu beyān gāyet gerekdür ālibe

3940

Çünki ālib şūretine ire yol

Tā ki her feyzüñ mededin bula ol

Her meded kim 'ālem-i gaybdan gelür

Pes irişür rüa evvel ne olur

Rüdan ol yolca irişür albe ol

Andan irer nefse ger kim az u bol

Bir eşer de nefsdan irer albe dir

Pes göñülden de münāsib aña bir

İş olur zāhir muarrer bilesin

Uş yaramaz fi' li senden silesin

3945

Ger eger ālib yüzinden bir 'amel

Zāhir ola ola ol tūl-i emel

Yāhū zulmānī vü nefsānī ki var

İrişür anuñ eşeri bil i yār

Nefse anuñ vāsıtasınla hemān

Perde olur rüa pes virmez amān

Kim hicāb altında alur nūrı bil

ařradan imdi yaraęuñ yağı ıl

- Şol ağıl gibi ki anuñ çevresin  
Tutar andan perde eyler arasın
- 3950 Ol hicāb miqdāri rūḥuñ yolu'dı  
Ġayb 'ālemine açılmışıdı
- Tutılur şöyle ki ol 'ilmüñ bu rūḥ  
Girü qalur bilmesinden bī-fütūḥ
- Feyz aña az irişür daḥı meded  
Perdesine ne olursa ol 'aded
- Lā-cerem artar hicābı rūḥuñ uş  
Görmesi eşitmesinden qala boş
- 142a Ol hicāb miqdāri ekser görmesün  
Sākit eyler menziline ermesün
- 3955 Arturursa perdesi artar anuñ  
Bağlanur yolu o feyze bu cānuñ
- Uymasa gerek şerī'at yolına  
Ne'üz bi'llāh bunlar anda bulına
- “Şummün bukmün 'umyün”* ola aña eş<sup>953</sup>
- Pes şerī'at fi'li oldı uşta pes
- Cümlesi'çün bir tıl'sımdur hemān  
Ḥaḳ Te'ālā bağlamışdur ol zamān
- Rūḥānīden cismānīden şöyle kim  
Birbirine bağlamışdur ol Ḥakīm

<sup>953</sup> “Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler.” Bakara 2/18, s.5. Mısradan aruz hatası bulunmaktadır.

3960 Bu kilīdi pes şerī<sup>c</sup> at kıldı ol  
Bu tılısma anuñıla bula yol  
  
Beş dişi beş şartıdur anuñ bu yād  
Pes şehādet hac zekāt şavm u şalāt  
  
Per şerī<sup>c</sup> atuñ dağı var zāhiri  
Bātıını hem añlağıl iy yol eri  
  
Zāhiri anuñ bedenden ola iş  
Anuñıla açılur ol key düriş  
  
Kālīb u şūret tılısımın ol açar  
Er midür ol kim şerī<sup>c</sup> atdan kaçar

3965 Bu kilīdüñ beş dişi vardur yaqīn  
Var ri<sup>c</sup> āyet eyle anı key şaķın  
  
Nite tekrār añduğum budur ki var  
Key gereklüdür kişiye uş bular  
  
Ferde ferd dimekte diķķat añlanur  
Kişinüñ gönli ol işe bağlanur  
  
Birisi anuñ şehādet biri ne  
Kim namāzdur kılmayanlar yirine

142b

Birisi şavm u zekāt hacdur biri  
Bunlaruñla olısar gönlüñ diri

3970 Uş Rasūlu'llāh buyurdı bir haber  
Beş havāşla bağlamışdur eyle der  
  
Her birin bir diş açar bildüñ nedür  
Bu şerī<sup>c</sup> at şöyle bil key incedür

Ya' nî İslâm yolu incedür çatı

Pes gerek itmek ol işe diqqati

Beş şartı işbudur olan delîl

Ehli merhûm ehli olmayan zelîl

**Ḳāle'n-Nebiyü 'Aleyhi's-selâm "İnne'l-İslâme büniye 'alâ ḥamsin..."<sup>954</sup> diyü buyurmuş**

Bâtınlı şer' uñ ol a' maldür bilüñ

Aña göre yarağı kayduñ kılıñ

3975 Kim gönülle rûhıla sırla ola

Bil tarîkat dirler uşta bu yola

Pes tarîkat oldu insānuñ ki var

Bâtinî tılısımın açacağ i yâr

Ol-durur miftâhı anuñ her kıla

Tâ ḥaḳîkat 'âlemine yol bula

Pes tılısımın bâtinuñ bunlar açar

Andan ol Ḥâlîk aña feyzin şaçar

İki nev' oldu ḥalâ'îk imdi bil

Biri anuñ enbiyâ iy cān u dil

3980 Biri ümmetdür o nev' uñ gör nice

Eydelüm bir bir kıamu uçdan uca

Enbiyâya ammâ kıandan oldu bâb

Ol ḥaḳîkat kıapusından yâ şebâb

<sup>954</sup> Büniye'l-İslâmu 'alâ ḥamsin N. "İslâm beş esas üzerine binâ edilmiştir."; Canan, C.2, İkinci Fasıl (İmanın Hakîkati) 1/14, s.213.

- Anları andan içerü koydılar  
Anlar ol esrârı andan duydılar
- 143a Feyz-i Rabbânî miftâhınla dîn  
Anlaruñ ebvâb-ı rûhâniyyetin
- Açdılar ğayb ‘âlemine ber-devâm  
Bu haberden nesne aḡz itmez ‘avâm
- 3985 Vâsitâ söz Hâḡ Te‘âlânuñ bular  
Feyzin ala ol eṣerden pes olar
- Kim yetişdi ḡalblerine bî-ḡicâb  
Anuñ içün oldı anlar müstecâb
- Çün ṡariḡat kilîdiyle anlaruñ  
Ol münevver pāk arı cānlaruñ
- Nefs tılısmı ḡapuların açdılar  
Ehl-i ‘isyān illā bundan ḡaçdılar
- Tā kim ol āṣār-ı feyzüñ ḡāleti  
Zāhir ola pes ‘ameldür āleti
- 3990 Pes ṣol a‘māldür ol a‘māl kim beden  
Ṣüretinden ḡalbine ṡola neden
- Ya‘nî erkān-ı ṣerāyî‘den ol iş  
Ola zāhir ol ḡālıbdan var düriş
- Rûḡānîden tā ki cismāniye dek  
Pes münevver ola var sen işle tek
- Nūr-ı îmān birle İslām ile hem  
Bil budur olan saña senden ehem



Ol Rasūlu'llāh buyurmuş bir haber  
Bu beyāna şöyle kim key mu' teber

3995 İşbu kânūn üzre āyet naql ider  
İlmi olan bu beyāndan ' aql ider

“Ve kezālike evḥaynā ileyke rūḥan min emrinā mā kün̄te tedrī mā'l-  
kitābü ve le'l-īmānū velākin ce'alnāhū nūran nehdi bihī men neşē'ü  
min 'ibādinā...”<sup>955</sup>

**Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ulün**

143b Vü ammā ümmeti añlan ne yüzden  
Açılır anlara naql ola sözden

Pes ol şūret ḳapusından olur ol

Ki şer' uñ şūretinle fetḥ olur yol

Ki ya' nī şer' miftāḥınla kim var

Bedenleri tılsımın açdılar var

Ṭarīḳat kilidiyle anlaruñ hem

Ṭılsım-ı bāṭının açdılar ol dem

4000 Ki tā ḡayb 'ālemine bulalar rāh

Zire 'āşıḳdur ol Allāha ervāḥ

Evet kânūn-ı şer' üzre gerekdür

Eger olmazsa bil ol key ıraḳdur

Şerī' at birle ger ḳılmazsa a' māl

Olup māni' ta' alluḳ aña hem māl

<sup>955</sup> “Ve (ey Nebī,) işte sana da kendi emrimizden hayat bahşeden bir mesaj vahyettik; sen daha önce kitap nedir, iman nedir bilmezdin.” Şûrâ 42/52, s.539.

Ki hergîz bulmaya ašlā necāt ol

Ṭılısmından ki ūretten irer yol

Taşarruf ber-muṭābıķ olmayınca

Kilīd dili kilīde ṭolmayınca

4005 Kilīd dili eūitgil ne dimekdür

Ki Ḥaķ emr itdüğünü işlemekdür

Nevāhīden ıraķ olmaķdur el'ān

Vü hem ol fikr-i fāsidden de elvān

Ki tā dişleri miftāḥuñ ṭılısmuñ

Bedenlerine rāst otura cismüñ

Eger ba' zı otursa rast u ba' zı

Oturmasa irer ol emre naķzı

Açılmaz bil tamām hergîz ṭılısmı

Ne deñlü kim çekerse zıkr-i ismi

4010 Vü illā ol ḳadarca açılır ol

Ki dişler bulduğı deñlü olur yol

144a Eger vaķtāki dişler rāst otura

Açılır küllī çün emrin bitüre

O rāūtlıķ iriūür andan bu dile

Vü dilden ḳalbe irer ol da bile

Vü ḳalbden iriūür ğayba vü ğaybdan

Ne irer gör çün ol fark oldı ' aybdan

Olur pes nūr-ı imān ḳalbde zāhir

Çün oldı ol yavuz iūden bu ṭāhir

4015 Bu şıfātla olur mevşūf<sup>956</sup> hemān ol  
Sülūkında aña irer budur yol

**Ki “Ellezīne yū ’minūne bi’l-ğaybi...”<sup>957</sup> derecesin bulur yol**

Ne deñlü ger ‘amel artsa bedenden  
İderse istikāmet ‘ilm-i dīnden

Hemān ğaybdan o deñlü nūr-ı ĩmān  
Ziyāde olmağa başlar u amān

Bulur nefsüñ o cürminden bu ħāle  
Vü hem artar ta‘aşşuk<sup>958</sup> birle nāle

Aña ušta münāsib gör kelāmın  
Bu naqlüñ bundan almışlar ‘alāmın

**Ḳāla’llāhu Te‘ālā Celle Celālühū “[Hüve’llezī enzele’s-sekinete fī  
ḳulūbi’l-mü ’minine] li-yezdādü ĩmānen me‘a ĩmānihim...”<sup>959</sup>**

4020 Çü ḳālīb şūretinde her emele  
İrer ḳānūn-ı şer‘ üzre kemāle  
Bulur ĩmānda ol dem istikāmet  
Göñülde çünki a‘ māl tutdı ḳāmet  
İmānı kimsenüñ irmez kemāle  
‘Amelsüz nitekim kesbsüz o māle  
Gerekdür idesin ḳalbüñ şalāhın  
Anuñla bulasın nefsüñ felāhın

<sup>956</sup> mevşuf N.

<sup>957</sup> “Onlar gayba inanırlar.” Bakara 2/3, s.3.

<sup>958</sup> ta‘aşşuk N.

<sup>959</sup> “O, inanların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir.” Fetih 48/4, s.566.

144b

Ki zīrā ol Rasūlu'llāh haber dir  
Anuñ üzre konupdur emr-i taqđır

**Ḳāle'n-Nebiyü 'Aleyhi's-selām “...inne fi'l-cesedi muzğaten izā  
şalahat şalaḥa'l-cesede [küllühū] ve izā fesedet fesede'l-cesedü [kül-  
lühū] e-lā ve hiye ḳalbü ”**<sup>960</sup>

4025 Ki ya' nī Ādem oğlanında iy yār  
Olur bir pāre et pes şöyle kim var

Cesed içindedür yiri bil anuñ  
Odur ol ḳalb olan hem yāri cānuñ

Ḳaçan ol olsa şālih cümle a' zā  
Olur şālih irer ol demde feyze

Vü ger kim olsa fāsīd hep cesed bil  
Olur fāsīd budur ol emre te'vīl

İlāhī sen meded ḳıl azmasun ol  
Senüñdür faẓl u iḥsān çün budur yol

**Beyt**

**'Alā Baḥr-i Ṭavīl**

**Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün**

4030 Çün vişālün şerbetin uş eyledüñ āb-ı zülāl  
Bu şuşamış cānlara da n'ola irgörseñ vişāl

İçeler ' ışḳuñ şarābın olalar mestān-ı ' ışḳ  
Görelere ḳudret cemālün alalar andan ḥişāl

<sup>960</sup> Īnne fī cesedin ibn-i ādeme le-muzğaten izā şalahat şalaḥa biḥe'l-cesedü ve izā fesedet fesede biḥā sāyiru'l-cesedi e-lā ve hiye'l-ḳalbü N. “Haberiniz olsun, cesette bir et parçası var ki, eğer o sağlıklı olursa cesedin tamamı sağlıklı olur; eğer o bozulursa, cesedin tamamı bozulur. Haberiniz olsun, bu et parçası kalptir.” ; Canan, C.14, s.492-493, Hadis No: 5163.

FAŞLUN Fİ BEYĀNİ'L-ĶALB ʿALĀ TEMŞİLİ'L-ʿARŞİ'L-  
Aʿ ZAMİ

Fî Baħr-i Tavîl

Fāʿ ilātün / Fāʿ ilātün / Fāʿ ilātün / Fāʿ ilün

Ādemün ħalbi cihānda ʿ arş gibidür ol hemān

Ger olursa ħalb eger ol buldı'sa emn ü amān

Ola esrār-ı İlähiye maħām ol dār-ı yār

Ħaħ Teʿ ālā ola nāzır merħametle her zamān

Berħ ura envār-ı Raħmet hep ħarañlık ola dūd

Pes irer ʿ ayne'l-yaħıne ref ʿ olur andan gümān

- 145a 4035 Her kişinün gönli olmaz ol Ħudāya beyt-i ħaş  
Kimine tölmiş cevāhir kimisi beyt-i şāmān  
Dürlü eşġāl-i ħabā'ı iş tıpdolu olmuş ki var  
İblīs aña ħarşu dā'im oħ atar çekmiş kemān  
Nūr anda key mükerrerdür bulut-veş ħapħara  
Çökmüş anda şanasın yiryüzi[ne]<sup>961</sup> çökmüş duman  
Var gönül bul andan iste ol vişāl iline yol  
Ħāliş ol bulsun tecerrüd tıla envār-ı imān  
İmdi aña ne gerekdür uş ʿ ameldür bilesin  
Ol ile ger kim giderseñ eyle anı tercümān
- 4040 Uşta andan bir ħaber naħl eyleyem key muʿ teber  
Bilesin aşlın diyesin buyımış iy cānumān  
Hem Rasūlu'llāh da aña söylemişdür bir ħadış

<sup>961</sup> Anlam ve aruzu tamamlamak için “-ne” hecesi eklendi.

Eyledüñ anı kifāyet ola bu naķle hemān

**Ķālen'n-Nebiyü 'Aleyhi's-selām "Ķalbe'l-mü'minü beytu'llāh" <sup>962</sup>**

**Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ulün**

Bedende 'arş gibidür ĳalb-i insān

Ne yüzden añlađıl naķl ola yek-sān

Nitekim 'arş maĳall-i istivānuñ

Zuhūrıdur "'ale'l-'arşi'stevā" nuñ <sup>963</sup>

Ki raĳmāniyyet istivāsınuñ ol

Maĳall oldı zuhūrına budur yol

4045 Ki bu 'ālem-i kübrāda bil anı  
Eşit ĳalbde neye mażhar o ya' nı

Rūĳāniyyet şıfat-ı istivāşı

Zuhūrıdur pes andandur şafāsı

Ki bu 'ālem-i şuğrāda budur söz

Maĳall oldı zuhūrına dutup yüz

Vü ammā ikisinüñ arasında

Nedür farķ eydelüm mā-verāsında

145b Budur kim 'arşuñ 'ilmi yoķdur aşlā  
Bu istivāyı bilmez vaşlı faşlā

4050 Teraķķī daĳı bilmez kim o ĳalan  
Sıfatlara maĳall ola ki bir ān

<sup>962</sup> Ķalbü'l-mü'minü 'arşu'llāh ve ĳalbü'l-mü'minü beytu'llāh N. "Müminin kalbi Allah'ın evidir." Sözle ilgili, kaynaklarda "Mevzûdur, manası sahihtir." ifādeleri yer almaktadır. Aclûnî, C.2, s.99, Hadis no:1885.

<sup>963</sup> 'arşi'stivā N. Tâhâ 20/5.

Zuhūrına maḥall ola o ya‘ nī

Bile her ne ki ‘ arz ola ol anı

Vü ammā ḳalbün ‘ ilmi var o ḥāle

Teraḳḳī’ çün de ḳābildür kemāle

Velī ne veche ‘ arşuñ ‘ ilmi yoḳdur

Vü ḳalbün var ki bu esrāra toḳdur

‘ Ayān olsun ol aḥvālün beyānı

Dinilsün imdi sem‘ eyle sen anı

4055 Ki vaḳtā bir eṣer isterse kim var

Şıfāt-ı Raḥmānī feyzinden iy yār

Yitişmek ‘ ālem-i ecsāma bilgil

Beyān olsun olan bir bir eṣitgil

Ol cis‘m kim ḳabül eyler bu feyzi

Bilün ‘ arşdur olunmaz aña ğayzı

İkidür<sup>964</sup> yüzi ‘ arşuñ şöyle dirler

Anuñ tedbīr ḳaydın böyle dirler

Melekūt ‘ ālemine biri anuñ

Biri ‘ ālem-i ecsāma o cānuñ

4060 Melekūta olanla feyz-i Ḥaḳḳı

Ḳabül eyler odur pes anda ḥaḳḳı

Pes ol feyz kendü’de kısmet olup baḥş

Olur bil ḳalan ecsāma budur naḳş

---

<sup>964</sup> ikisüdr N.

Zire ‘arşdan cemî‘ ecsâma iy yâr  
Tamarlar var ulaşmış şöyle kim var  
Pes ‘arşdan her biris’ne bil o feyzüñ  
Mededleri irişür işbu remzüñ

146a

Bu cismâniyyetüñ her cinsine dir  
Vü her nev‘ine budur emr-i taqđır

4065

Kim isti‘dâdı miqdâr her birine  
Yitişür baq bu emrüñ tedbirine  
Bu feyzân pes kesilmez şöyle dâ’im  
Olur şöyle buyurmuş Hây u Qayyûm  
Cihânuñ varlığı tâ ol mededler  
İle bâkî kalur olmaz ‘adedler  
Eger kim kaç‘ola bir lahzâ ol iş  
N’olur eydem iderseñ anı teftiş  
Ki kalmar aşlâ bir şey’üñ vücûdı  
Olur lâ-şey görünmez aşlâ cûdı

4070

Bu naqlüñ sırrı olur âşikâre  
Gider varlık gelür yoqlık şikâra

**Qavluhü Te‘âlâ “Küllü <sup>965</sup>şey’in hâlikün illâ vecchü...” <sup>966</sup>**

**Bahr-i Ahar**

**Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilün**

İmdi geldük âdemüñ kalbi de bil

<sup>965</sup> Külli N.

<sup>966</sup> “Onun zâtından başka her şey yok olacaktır.” Kasas 28/88, s.435.



Buncılayındur hemān iy ehl-i dil

Kim anuñ da iki yüzi var-durur

Bir olınmaqlıq aña key tar-durur

Rūhāniyyet ‘āleminedür biri

Qālība biri bedendür ol giri

‘Ālem-i qālība ya‘ nī bir yüzi

Key oñatça aña bundan her sözi

4075 Her meded her feyz ki rūhdan qalb alur

Ol yüziyle alur andan añlanur

Kim qılupdur anı rūhāniyyete

Añlar anı kim ne resmedür nite

İmdi ol alduğı feyz pes kendü’de

Qısmet olup baqş olur qonmaz gide

146b

Zire kim qalbden her ‘uzva bir tamar

Pes ulaşmış qan aña andan tamar

Şöyle ol her feyz ki qalbde baqş olur

İrişür ol şöyle kim şan naqş olur

4080 Her bir ‘uzva pes naşiblü<sup>967</sup> naşibin

Gönderür qalb kim bilür ol hasibin

Her ne ol ‘uzva muvāfiqdur virür

Ol irürür dimeden kimse irür

Ger ki bir laqza bu feyzün kuvveti

---

<sup>967</sup> naşibli N.

İrmese kesilse andan müddeti

Ya' nî kim albden bedene yā fetā

Pes beden hîç ola aña ire tā

Münatı<sup>968</sup> olur ayāt andan gider

Cümle varlığı fenāya naql ider

4085 Ger bir ' uzvından kesilse ol meded

Südde sebebiyle kim olmaz ' aded

Kim tamarda olur ' arız ber-devām

alur ol ' uzvı areketden müdām

Meflūc olur imdi ma' lūm oldu ol

' Ālem-i şuğrāda albe n'ola yol

' Arş gibi oldu mu' ayyen uş aber

Var uşan imdi sülūka sen kemer

Tā bilesin sen bu albūñ aşşasın

Ki ne resme ala feyzūñ issesin

4090 Bir şeref daı var ammā albe bil

Hem aşıyyet daı bir dürlü i dil

Bu aşıyyet bu şeref kim albde var

' Arşda ol yodur eit eydem i yār

Ol budur albūñ şu' ūrı var-durur

Ya' nî ' ilmi vardur anuñ pes bilür

147a

Kendüye rūdan yetişen feyzi ol

---

<sup>968</sup> Münatı<sup>7</sup> N.

‘Arş bunı bilmez aña yok ‘ilme yol

Zire rûhuñ feyzi albe pes ıfat

Birle irişür bulur ol ma‘ rifet

4095 Bu ıfat albe ayāt eyler ‘a‘ā

Dağı ‘ilm ü ‘aql pes kılmaz a‘ā

Tā ki alb uş ol ıfatla biline

‘Ālim ü ‘āil olur dost iline

Güneřüñ olur ıfatı nitekim

Rüşen ide ‘ālemi var her ne kim

Vaqtākim bir eve gire ol evi

Pes münevver ıla nūrınla avī

Ol ıfatlanmış olur bil ol güneş

ıfatınla anı imdi aña eş

4100 Ammā auñ feyzi ‘arşa bileler

Fi‘l-i udretle irer çün ılalar

Pes ıfāt birle irişmez çün irer

Böyle olıncağ görüñ neye irer

‘Arş bāī aldı vü ‘arşdan dağı

Fi‘l-i udret iriserdür iy aī

Cümle mevcūdāta andan iriřür

Emr-i a budur anuñla girişür

Bāī alur cümle ol bir fi‘l ile

Ya‘nī udret birle ansuz kim bile

4105 Kudret-i feyzin çü bundan ala Hay  
Cümle şey olur pes ol demde lâ-şey  
Kudretiyle bâkî kalur her vücūd  
Kudretiyledür bu erkân bu sücūd  
Tağlar ağaçlar u otlar ne ki var  
Cümle ol feyzle bulur varlık bular

147b

**Nev' -i Āḥar**

**Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ulün**

Vü ammā bil ki bunlarda ḥayāt 'ilm  
Daḥı hem ma' rifet esrār u hem ḥilm  
Şifātıdur Ḥaḫuñ pes cümle bunlar  
Belürmez şöyle bil uş bunca günler

4110 Güneş toḫınsa bir tağa o tā kim  
Anı aydıñ kıılır ol bil nitekim  
Olur mevşūf pes ol tağ şöyle ānī  
Nūrāniyyet şifatinla o ya' nī  
Vü ammā la' le ' aḫīḳe toḫınsa  
Ki ma' den içredür pes eyle ḫonsa

**Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün**

Fi' l-i te' şirle toḫınur anlara  
La' l ü yā ' aḫīḳ olan dükkānlara  
Pes şifat birle toḫınmaz lâ-cerem  
Mevşūf olmaz la' l ü ' aḫīḳhā cerem

4115 Nūrāniyyet şifatinla biline

Lîk fi' l-i te'şîrinle kılna

Pes şıfatlanur güneşden la' l ' aķıķ

Fi' l-i te'şîr birle bunlardur haķıķ

Bil odur kim reng alurlar dir olar

La' l olur yāhūd ' aķıķ çünkim ıolar

Uş ıalan ıaşlar olar gibi degül

Rüşen olmaz rengi anlar şanki gül

Zire anlara görindi bil güneş

Nūrāniyyet şıfatınla oldu eş

4120 Pes münevver oldu bunlar anlar uş

Olmadılar ol kemāle vaķt-i hoş

Var aña göre kıyās it her işi

Şöyle alur feyz-i Haķdan her kişi

Pes güneşle ' arşla ta' bîr eyledük

Vāsıta vaşfn<sup>969</sup> bulardan söyledük

148a

Zire anlar oldu ķābil bu işe

Haķ şıfātına muķābil kim düşe

Pes mü'eşşir Haķdur esbābdur bular

Cümle feyz maķlūķa bil andan ıolar

4125 Nitekim Cibrîl olupdur vāsıta

Tā ki Qur' ān ine ķabza bāsıta

Ancılayın oldu ' Azrā' il daķı

---

<sup>969</sup> vāşfn N.

Ḳabz ider ervāhı ol da iy aḥı

Ma' nıde viren alur cānı i yār

Cümle iş anuñ taşarruf her ne var

Uludur zātı şıfātdan işlenür

Ol daḥı uşta fi' lden başlanur

Vāsıḫadur birbirine uş bular

Var merātib ara da bil iy kibār

4130 Vāsıḫa ger götrileydi aradan

Bāḳı ḳalandı arada Yaradan

Cümle eşyānuñ vücūdı ola hiç

İllā böyle ḳondı ol ger ir ü giç

Ol müsebbib'çün bular esbāb olur

Bunlaruñ yüzinde fetḫ-i bāb olur

Anlarısāñ bundan añlarsın anı

Vāsıḫa ḳıldı arada bu cānı

Aña sırr-ı cāna ḳalbi budur iş

Görmek isterseñ buları key düriş

4135 Uş yine ḳalbün<sup>970</sup> beyānın idelüm

Şoñra andan cān iline gidelüm

Her ne dirsem şer' a üşlūba şıḡar

Sözlerümden ger şıḡār u ger kibār

Zire ansuz bir adım atmaz özüm

---

<sup>970</sup> ḳālbün N.

Ne kadar ıalsam anı gözler gözüm

148b

Gāhī şer‘ uñ zāhirinden söylerem

Gāhī anuñ bātının medh eylerem

Gāh haqı̄katın kelāma getirüñ

Gāh ıuram gāh oturam gāh yatıruñ

4140

Cümle bir ‘ uzv oldu üçi bilesin

Çün gözüñden perde tozın silesin

Şer‘ dür uş zāhiren ism aña ad

Bātınında bil ıarı̄kat ola yād

Çün merātible netice bulasın

Bunlaruñ aşı̄lı ilinden ıolasın

Pes haqı̄kat oldu şer‘ a ol maqām

Yā ne oldu ıaşra andan bā-ıqām

‘ İlm-i şer‘ oldu ıarı̄kat işlemek

Uş haqı̄kat mertebesin düşlemek

4145

Bir loımadur şeri‘ at bulasın

Yimesi anuñ ıarı̄kat bilesin

Uş siñirmesi haqı̄kat bileler

Ta‘ birin anuñ bu yüzden ıılalar

Pes şeri‘ at bir ağaçdur bu ile

Bil budaıları ıarı̄kat dinile

Yimişi oldu haqı̄kat bu söze

Haı naşıb ide yimeklik uş size

Yâ çiçeğin tüt tarîkat yimişi

Olısar anuñ haqîkat iy kişi

4150 Tatmayan bilmez dinildi haqqına

Yürü şer<sup>c</sup> ile şaķına şaķına

Şer<sup>c</sup> seni toğrı aña iledür

Pes tarîkat kapusunda diledür

Ol haqîkat uşta vaşla yitüre

Gönlüñe dürlü ma<sup>c</sup> ârif bitüre

### FAŞLUN Fİ BEYÂN-I ŞIFÂT-I QALB VE HİŞÂLİHİ Fİ HÂLİHİ

149a

Şöyle bilgil işbu qalbün şüreti

Var-durur dimiş Rasûl bu sîreti

Muzğa didi ya<sup>c</sup> nî ol bir pâre et-

Dür ki vardur cümle halkda key oñat

4155 Hem qalan hayvânlaruñ da vardur uş

Şol pehlûda olur pes eyle güş

Şol şanavber şeklidür uş bilesin

Zîkr-i tevħid ile anı silesin

Ol etüñ pes cânı vardur şöyle bil

Adı qalbdür hem yürekdür dağı dil

Yoқdur ol cân pes qalan hayvânlaruñ

Var-durur ammâ Âdem ođlanlaruñ

Hey âdem ol var âdem ol iy kişi

Tâ kim insân-veş idesin sen işi

4160 Aduñ âdem ger bahâyim olasın



Var kıyās it yarın anda n’olasın

Şüretüñ döne olaruñ şekline

Bilesin âdem nedür yâ şekli ne

İmdi buni bunda igen aragör

Bilegör seni vü qalma şöyle kūr

Qorkarın kim anda da kūr olasın

Varasın nār-ı caḥīme tolasın

Uş buña âyet virür ol pādīşāh

Saña tenbīh eylemişdür uşta şāh

4165 Yolını gören de kūr olmaz yaqın

Yaramaz yol üzre olma key şaqın

Şüretüñle şüretüñ bir eyle var

Dur müsülmānlıq yolında ber-qarār

**Qāla’llāhu Te’ālā “Men kāne fī ḥāzihī a’ mā ve hüve fi’l-āḥireti a’ mā**

”<sup>971</sup> **dir**

149b

**Nev’-i Āḡar**

**Mefā’ ilün / Mefā’ ilün / Fe’ ulün**

Vü ol cān kim anuñ içindedür dir

Anuñ da qalbi var bā-emr-i taqdīr

Ki ol bil nūr-ı Aḡmedden bu bāba

Olupdur ḡaşıl uş baq sen bu tāba

Maqāmı uş şafāda oldı ḡaşıl

<sup>971</sup> “Kim, bu dünyada körlük ettiyse âhirette de kördür.” İsrâ 17/72, s.309.

Sebeb oldur olınmağ Hâkka vâşıl

4170 Evet ol dağı her âdemde olmaz

Anı bulan gümâna şekke tolmaz

Nitekim Hâk Te‘âlâ kıldı i‘lâm

Kim ol her emre kâdir dağı ‘allâm

**Qavluhû Te‘âlâ “İnne fî zâlike le-zikrâ<sup>972</sup>li-men kâne lehü qalbün”<sup>973</sup>**

Kim ancağ anlaruñ var qalbi dir Hâk

Kim üns bulmuş ola Hâkka muhaqqâğ

Vü hem ol qalbe irer irse ilhâm

Olardan ğayrılar ola aña hâm

Eger dirseñ ki var ol her kişiyе

Nişânı qanı yâ senden ışıya

4175 Ne kim Qur‘ân didi oldur hemân söz

O qalbi olmayanlar oldı gözsüz

Uş işbât itmedi her şahşa qalb ol

Vü qalbden qalb-i haqîkîdür ol yol

Eger qalb-i haqîkî ola sende

Bırağur uş seni dost ‘ışkı bende

Vü ger olmazsa qalduñ şöyle ebter

Ki hayvân gibi belkim dağı kemter

Biz aña qalb cânınuñ cânı dirüz

---

<sup>972</sup> li-zikrâ N.

<sup>973</sup> “Elbette bunda, (akleden) bir kalbe sahip olanlar için ibretlik bir uyarı vardır.” Kâf 50/37, s.576.

- O bir cevher atında zerre p̄irüz
- 4180 Ādemūñ toprađı  ış Őeb-neminle  
Olupdur ıyn pes anuñ ol deminle
- 150a Anuñ'çün oldu zāhir fitneler bil  
Vücūda geldi buđz u k̄in pes iy dil
- Çün irdi cān amarı ucına uş  
Bu  ış neŐteri atre hūn amar hoŐ
- Aña alb didiler uşta hem̄in bil  
ulađuñda ūsün bu naŐ pes iy dil
- FAŐLUN FĪ AŐĪDE FĪ BEYĀN-I RŪĖ**  
**Alā Baħr-i avĪl ve āfiye-i Āħar**  
**Mefā' Īlün / Mefā' Īlün / Mefā' Īlün / Mefā' Īlün**
- Yine cānān elinden rāz aılsun eyleyem āđāz  
Gidersün pes gōñül ıŐın irürsün albe tāze yaz
- 4185 Yine evvel-bahār irsün amu bāđ gül çiqek virsün  
 ĀŐıqlar anı devŐirsün<sup>974</sup> olınsun dāmına dem-sāz
- Bu  uŐŐāk aña nāz itsün yolında  ış-bāz itsün  
Yā andan đayrısın n'itsün çadırsun eylesün feryād
- Ola kim diye ol dost gel çü Őunduñ beni uş sen el  
Yiter hicrümle bađruñ del olur  ışum saña ūstād
- Çü yüz utduñ bu der-gāha irürdüñ menzilūñ rāha  
arıŐduñ arı ervāħa bu maħbūba gel it sen nāz

---

<sup>974</sup> devŐirsün N.

Yürü hey âdem-i ğāfil xanı fikrũñ xanı ‘ākıl  
Gerekdi olasıñ kâbil gideydũñ yola sen az az

- 4190 Seni aldadı bu eřġāl idindũñ kendũne bed-hāl  
Pes uymaz fi‘ lũne aqvāl ‘amelde olmadũñ mũmtāz
- Eşit rũhdan biraz aqvāl olınsun ol maħalden kāl  
Ne yüzden xurbe olmiş dāl irer andan aña āvāz
- İrişür feyz-i Rabbānī kâbũl eyler o rũh anı  
Bu maħbũba taleb xanı yine oldur olan ‘ivaż
- Eger sen řayd olursañ ger vuřũl ola saña reh-ber  
Anı böyle dir ol ser-ver gel imdi bunı bir bir yaz
- Bu ben bi‘-çāre bu naķle degũl kim uram uş ‘aķla  
Bular ħāldür oñat řaķla gönũlden olmasun ifrāz<sup>975</sup>

150b

**FĪ BEYĀN-I AĦVĀL-İ RŪĦ Bİ-VECH-İ MA‘NĀ-YI ĀYET**

**Ķāla’līlāhu Te‘ālā “Ve yes’elũneke ‘ani’r-rũhi kuli’r-rũhi min emr-i  
Rabbī...”<sup>976</sup>**

**Ve kāle (‘a. m.) “El-ervāħu cünũdũn mũcennedetũn mā te‘ārefe min-  
ha’telefe ve mā tenāgera<sup>977</sup> minha’ħtelefe”<sup>978</sup>**

**Fā‘ ilātũn / Fā‘ ilātũn / Fā‘ ilũn**

- 4195 Yine rũħũñ aña naķlin idelũm  
İki vech üzre bu rāha gidelũm
- Tā ki bu ma‘ nī ‘ayān olsun size

<sup>975</sup> ifrāz N.

<sup>976</sup> “Sana rũh hakkında soruyorlar. De ki: ‘Rũh, Rabb’imin bileceği bir şeydir ve size bu konuda pek az ilim verilmiş-  
tir.” İsrā 17/85, s.311.

<sup>977</sup> tengere N.

<sup>978</sup> “Rũhlar toplanmış cemaatler (gibidir). Onlardan birbiriyle (önceden) tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar ayrılır-  
lar.”; Canan, C.10, s.145, Hadis No:3349.

Pes libās olsun kelām gelsün söze

Bilgil imdi ušta insānuñ rûhı

Emr ‘āleminden oldu iy aḥī

İhtişāşı var anuñ Haḫ kırbına

Şöyle kim hiç mevcūdātuñ bil yine

Buncılayın ihtişāşı yok-durur

Gerçi mevcūdāt<sup>979</sup> cihānda çok-durur

4200 ‘Ālem-i emr aña dirler bilesin

Ger eger ‘ilmüñ kıyāsın kılasın

Anı taḫdīr eylemek saḡlış ile

Yā kıyāş birle olınmaz kim bile

Añlañuz mümkin degüldür işbu iş

Añlanılmaz ger gerekse biñ düriş

‘Ālem-i ḥalḫuñ ḥilāfıncadur ol

‘Aḫl u fehm idrāk aña bulmaya yol

‘Ālem-i ḥalḫ aña dirler uş ya‘ nī

Kim saḡıslamaḫ kıyāslamaḫ anı

4205 Ola mümkin imdi şöyle añlañuz

Pes anuñ ‘ilmin göñülde bağlañuz

İsm-i Emr ervāḫa andan ötürü

Didiler kim “kūn” ḥiḫābınla girü

151a

Ḥāşıl oldu hiç zamāna mevḫūf ol

---

<sup>979</sup> mevcūdād N.

Olmadı māddeye de muhtāc o yol

Gerçi ol ‘ālem-i halkda bil i yār

“Kün” hitābınla zuhūr buldı ki var

Ammā mādde vāsıtasınla oldı ol<sup>980</sup>

Hem zamāna mevķūf olmaķla i ķul

4210 Kim buyurdı Hāķ Te‘ālā uş haber

Ol kelāmu’llāhdan āyet mu‘teber

Uşta ol şāhid beyānın eyledük

Mādde vü vaķfin ‘ayānın söyledük

**Ķavluhū Te‘ālā “Ķalāķa’s-semāvāti ve’l-arza fī sitteti eyyāmin [şüm-  
me’stevā ‘ale’l-‘arşi...]”<sup>981</sup> didi**

Ammā añlañ ol işāret kim dedi

Hāķ Te‘ālā ķudretinle söyledi

Kim “ķuli’r-rūh” ya‘nī ol emr-i Ķudā-

Dur degül bil imdi ol andan cüdā

Pes cüdā olsa diyeydük n’ola hāl

Ķod beyān itmek anı olmış muhāl

4215 Nitekim Hāķ zātına irmez ‘uķül

Söyler ise vaşfını söyler bu ķul

Uşta rūhuñ da şıfatı söylenür

Añla taḥşişin ne yüzden eylenür

<sup>980</sup> Son tef’ilde, hece fazlalığından kaynaklanan aruz kusuru bulunmaktadır.

<sup>981</sup> “Şüphesiz sizin Rabb’iniz, gökleri ve yeri altı gün içinde yaratan ve sınırsız güç ve kudret makâmına kurulan Allah’tır.” A’râf 7/54, s.171.

Kef ile nūn menşe'inden “*kūn*” hıta-

Bınla zāhir oldı ol şöyle ki tā

Bir bedī' -i kudretiyle kim ol iş

Olmadı muhtāc zamāna yaz u kış

Hem daḥı māddeye muhtāc olmadı

Bu vücūda işbularla tıolmadı

4220 Bir ḥayāt geldi vücūda Ḥaḳḳuñ uş

Ol Hüve'l-Ḥay şıfatından tıopdı ḥoş

151b Hem girü Qā'im-durur Ḥaḳḳuñ ki var

Uşta Qayyūmlıḳ şıfatınla i yār

‘Ālem-i ervāḥuñ aşlı māddesi

Ol ḥayāt olmışdur anuñ zübdesi

Hem daḥı anlaruñ aşlı menşe'i

Şöyle kim gelmişdür anlar key eyi

Bil ki ol ‘ālem-i melekūt-durur

Ol ḥayātdandur bular böyle yürür

4225 İmdi ol ‘ālem ki bil bu beş ḥavāş

İle idrāk olmaz ol pes ola ḥāş

Bil aña dirler melekūt ‘ālemi

Gör neden gönderdi Allāh ādemi

Ammā ol ‘ālem ki gözle görünür

Hem kulaḳ birle eşitmek urınur

Pes tıtılır hem bilinür işbu dem

‘Ālem-i mülk dirler aña iy dedem

‘ Ālem-i ğayb u ŧehādetdür hem ol

İmdi ŧöyle oldı aña işbu yol

4230 Bilgil imdi cümle ‘ ālem mülk ki var

Pes melekūt birle kâ ’imdür i yār

Hem melekūt daĥı ervāĥ ‘ ālemi

Birle kâ ’imdür ü ansuz ola mı

‘ Ālem-i ervāĥ da añlañ neyidi

Rūĥ-ı insānıla kâ ’imdür didi

Rūĥ-ı insānı daĥı gör Ĥaĥķuñ uş

Bir ŧıfatınla olur baķ eyle ĥoş

Añla Ĥayyūmlıķ ŧıfatınla o nūr

Oldı kâ ’im gör ĥaber ne oķınur

**Ĥavluĥū Te‘ ālā “Fe-sūbhāne’llezī bi-yedihī melekūtu külli ŧey’in ve ileyhi türce‘ ün”<sup>982</sup>**

152a 4235 Ol ŧıfāt ĥod zātı’la kâ ’im olur

Zātı ĥod ol kendü’den dā ’im olur

Her ne kim zāĥir olursa ŧöyle bil

‘ Ālem-i ğayb u ŧehādetden i dil

Cümle olur vāsıţayla illā bu

Cūd-ı insānı degül iy ĥoş-ĥū

Zire evvel rūĥiken kim anda rūĥ

Zāĥir oldıydı işāretle o rūĥ

<sup>982</sup> “Her ŧeyin ĥükümranlıĥı elinde olan Allah’ın ŧanı ne yücedir! Siz yalnızca ona döndürölöceksiniz.” Yâsin 36/83, s.490.



Şöyle kim bî-vâşıta hem kâlibi

Şüreti dâhı görüñ ol ʔalibi

4240 Vâşıtasuzdur yoğurması bilüñ

Cehd idüp aña göre bir iş kıluñ

Kim buyurdı uşta bunda bir kelâm

Yazmışam anı kitâba ve's-selâm

**Ķāle Celle Celālū “Ķamirtü ʔynete Ādeme bi-yedeyyi<sup>983</sup> erba'ine şabāhan”<sup>984</sup>**

Girü ol dem rûhıla hem bu beden

Cem' oldı eydeyin gör kim neden

“*Ve nefahtü fîhi*” teşrifi ki var<sup>985</sup>

Vâşıtasuz oldı şöyle âşikâr

Vâşıtasuz hâşıl oldı ol nefes

Cümle ' âlem aña eylerler heves

4245 Uş izâfeti ki “*min rûhi*” didi

Ol kerâmâtdan müyesser buyıdı

Ol kerâmet ihtişâşı oldı dir

Ķâşılı anuñ müyesser bâ-ķadîr

Ya' nî ol rûh ki dir ol Ķay'dur bizüm

Pes Ķayâtumuzla añla uş sözüm

---

<sup>983</sup> bi-yedeyye N.

<sup>984</sup> “Ben Ādemin toprağını kırk sabah, (kudret) elimle yoğurdum.” Kudsî hadis olarak verilen bu söz, Suhreverdî'nin Avârif, Beyhâkî'nin el-Esmâ ve's-Sıfat ve Taberî'nin Târih adlı eserlerinde geçmektedir. Yıldırım, “*Tasavvufa Kaynaklık Etmesi Bakımından Bazı Kudsî Hadisler ve Değeri*”, s.97.

<sup>985</sup> “Ve ona üfledim.” “Fe-izâ sevveytühü ve nefahtü fîhi min rûhî feka'ü lehü sâcidîne” “Onu şekillendirip içine rûhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin!” Sa'd 38/72, Hicr 15/29, s.506.

- Bil ki ol rûhuñ vücûda gelmesin  
Kendü emrinle kılpudur olmasın
- 152b Kim buyurdu aña “*min rûhi*” beyân  
Andan oldu işbu ma’na pes ‘ayân
- 4250 Ancılayın kim hayâtı uş anuñ  
Ya’ nî ol rûh kim diyüpdürler cânuñ  
Hakkuñ ol Yuhyî şifatından-durur  
Uşta anı işbu resme gönderür  
Hem anuñ yaratmasın ol hâzrete  
Nisbet itdi pes bakuñ bu kudrete  
Şöyle kim di[mış]di<sup>986</sup> “*min rûhi*” aña  
Añlarısñ uş beyân itdüm saña  
Bir daķıkadur ‘aceb bu bilesin  
Key düriş anuñ niķābın silesin
- 4255 İmdi pes bu rûh kemālinuñ ki var  
Mertebesi añla oldur dir i yār  
Pes rubūbiyyet şifatıyla ki ol  
Taḥliye idüp bezer bu ola yol  
Uş bezemekdedür ol tā kim bil ol  
Hâzrete ola ḥalīfe bula yol  
Eyle olmaķlıġa lāyık ola ol  
Pes Cemāle saġ Celāle ola şol

---

<sup>986</sup> Hece noksanlığına baġlı aruz kusurunu ortadan kaldırmak amacıyla metne ilāve edildi.

İllā bil bu ma‘ nide ehl-i sülūk  
Muhtelifdür nitekim işbu mülūk

4260 Bir niçe tayfa<sup>987</sup> idüpdür ittifāk  
Anuñ üzre illā tutmazlar nifāk  
Şöyle mādem tezkiye-i nefis aña  
Hāşıl olmayınca baķ eydem saña

Taḥliye-i rūḥ müyesser olmaya  
İşbu ‘ irfānla kemāle ṭolmaya  
Didiler bir ṭā’ife daḥı cevāb  
İşbu naql ola saña andan şevāb

153a Taḥliye-i rūḥ ḥāşıl olmadın  
Ol çerāğa işbu şu‘ le ṭolmadın

4265 Tezkiye-i nefis mümkin olmadı  
Tezkiye-i nefis idenler şolmadı  
Taḥliye-i rūḥ gerekdür kişide  
Taşfiye-i ḳalbi tā kim iş ide  
Andan ide tezkiye nefsin müdām  
Tezkiyesüz kimse şan ola cudam  
Pes bizüm uşta meşāyiḥ-i kibār  
Böyle dirler sözlerinde āşikār  
Ger eger bir kimse ‘ ömrin ber-devām  
Tezkiye-i nefse şarf itse ‘ avām

---

<sup>987</sup> Kelimenin aslı imlâsı “ṭā’ife” dir.

- 4270 Olmaya nefsi tamām bil tezkiye  
Tā ki bu ten ʔonı andan eskiye  
  
Taḥliye-i rūḥa ol irmeye hiç  
Her ne deñlü cehd iderse ir ü giç  
  
Līkin ammā bu kadar vardur ol iş  
Ger giderseñ imdi bu emre yapış  
  
Çünkim ol evvel-em'rde nefsi hoş  
Bağlayalar şer' hükmi bile uş  
  
Taşfiye-i ʔalbe andan başlaya  
Taḥliye-i rūḥı Hāḫ bağışlaya
- 4275 Taşfiye-i ʔalbi çünkim buldılar  
Taḥliye-i rūḥ için yöneldiler  
  
Bu ʔaḫiyyece kim ol Hāḫ buyurur  
Ol ḥadiş-i ʔudsisinden tıyurur  
  
**ʔāle Celle Celālühü "...ve in-teḫarrabe<sup>988</sup> ileyye şıbran teḫarrabtü  
ileyhi zirā' an"<sup>989</sup>**  
  
Ya' nī bir kimse gelürse bir ʔarış  
Baña ben aña varurın bir arış
- 153b **Bejt**  
**Mef'ülü / Mefā'ilün / Mef'ülü / Mefā'ilün**  
Cüş itdi gönül yine deryā-yı vişāliden  
Çün sāḫī ḫadeḫ şundi ol āb-ı zülāliden

---

<sup>988</sup> men teḫarrabe N.

<sup>989</sup> "O, bana bir kariş yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırim."; Canan, C.7, s.200-201, Hadis No: 1945.

Āşüfte dil-<sup>i</sup> haste dost zülfine dem-beste

Der leyl ü nehâr zârem ol hûb-ı Cemâliden

**FAŞLUN FÎ BEYÂN-I ELTĀF-I İLĀHÎ VE CĀZİBE-İ RABBĀNÎ**

**‘ALE’T-ṬĀLİBÜ**

**Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün**

4280 Pes andan añlañ elṭāf-ı İlāhî

Uş istikbâl idüp dir pādişāhî

‘ İnāyet cezbelerinüñ nişanı

Taşarrufları zāhir ola şanı

Rubūbiyyetden ol fazl-ı me‘ ānî

Ki feyz olmağa başlar anda ānî

Aña andan irişür dürlü hālet

Evet ol taşfiye olmışdur ālet

Sebebsüz açılır mı yā o bābı

Kim andan oqınur hüsn-i kitābı

4285 Mücerred<sup>990</sup> olmayınca kalbi rûhı

Kimesne bula mı işbu fütûhı

Ki böyle zıkr ider ol Rabbü’l-erbāb

Ki böyle oluñuz fetḥ ola ebvāb

**Ḳāle Celle Celālühü “Tecerra‘ terānî tecerrad taşılü”<sup>991</sup> Fî ḥadıṣ-i**

**ḳudsî**

**Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün**

<sup>990</sup> mecerred N.

<sup>991</sup> Tecerra‘ terānî tecerradü’t-taşılün N. “İç, beni görürsün; tecrîde ulaş, kurtulursun.”. Kudsî hadis olarak verilen sözün kaynağı bulunamadı.

Şöyle bir laḫza içinde tezkiye  
Nefs olur ḫāşıl ki dilden kim diye  
Kim mücāhid olsa ‘ömri ne ki var  
Bulmayaydı ol ḫadar ger ide zār  
Nitekim uşta buyurmuş Muştafā  
Bir adı Aḫmed biri olmuş şafā

4290 Ol münevver lafzı birle yād ider  
Tālibe gör kim ne yüzden ad ider

154a **Ḳāle ‘Aleyhi’s-selām “Ceżbetün min ceżebāti’l-Ḥaḫḫı tüvāzī ‘ame-  
le’s-şekaleyn”<sup>992</sup>**

Şöyle kim evvel-em’rde işbu rūḫ  
Ya‘ nī evvel ḫālde añla ol gürūḫ  
Şanaşın oğlan şıfatındadır ol  
Pes añna terbiyet itmek ola yol  
Müsteḫaḫ ola vü lāyık ola tā  
Taḫliye olmaḫlıḫa ol şöyle tā  
Zire rūḫ mādem ki ol kendü maḫā-  
Mında idi üns tıtmışdı Ḥaḫa  
4295 Pes ta‘ alluḫ tıtmamışdı cisme bir  
Kim tıfl oğlan mişālindeydi dir  
Kim ana raḫminde sākindi o dür  
Pes nitekim tıfl raḫm içindedür

<sup>992</sup> “Ḥaḫk’ın cezbelerinden bir anlık cezbe, bütün ins ve cinnin amellerine denktir.”; Söz, Sühreverdī’nin Avārif isimli kitabında hadis olarak yer almakla birlikte, asılsız bir söz veya çok zayıf bir hadistir. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s.308.

Uş münāsib bir ğidāsı var-durur  
Kendüye lāyık eger kim ʔar-durur

Añlaması ʕ ilmi vardur daħı hem  
Ol maķāma uş muvāfiķ bā-ehem

Ol ğidālardan ki dürlü dürlü bil  
Hem maʕ ārifden de bunca şehr ü il

4300 Hāşıl olur aña ʔoĝduķdan girü  
Bunca maħlūķāt ki var uşaq irü  
Bī-ħaberdür daħı maħrūm cümleden  
Aña bundan ğiñ gelür ol ʔar beden  
Ancılayın daħı rūħuñ añlaĝıl  
ʕ Ālem-i ervāhda vardur dir i dil  
Hāzret-i ʕ İzzetden aña bir ğidā  
Kendüye ola ğidā ol bī-nidā  
Kim ħayātına ola ol fāʕide  
Havşalasına münāsib iy dede

154b 4305 Ol maķāmda añla rūħuñ himmeti  
Neye idi neye ʔutmuş zımmeti  
ʕ İlm-i külliyyāta<sup>993</sup> itmiş ol heves  
Hem maʕ ārif-i rūħāniyyeye<sup>994</sup> pes  
Līkin envāʕ -ı ğidālar kim ünüp  
“*İnde Rabbī yuʕʕ imuni*” den dinüp<sup>995</sup>

<sup>993</sup> ʕ İlm-i külliyyāta N.

<sup>994</sup> maʕ ārif-i rūħāniyyeye N.

Hem de yeskīn<sup>996</sup> maḳāmında ki var

Ḥāşıl olurdı bular bā-nām-dār

Şöyle maḥrūmdı olardan bī-ḥaber

Aña ma' lūm olmamışdı baḥr ü ber

4310 Ol ma' arif kim daḥı vardur eşit

Cüz'e ta' līḳ idi hem aña meşit<sup>997</sup>

Bu ḥavāş vāsıtasınla andan ol

Uş degüldi bil ḥaber-dār n'ola yol

Pes şu vakt kim ol yitişdi ḳālība

Şol tıfl gibiydi dir ol ḡālibe

Kim ola tāhir o raḥminden hemān

Bī-şikār girür aña olmaz amān

Ger eger uş perveriş<sup>998</sup> hem terbiyet

Virmeseñ aña muvāfiḳ ola bed

4315 Tiz helāk olur bilürler bu işi

Pes mürebbi ḥāşıl eyler her işi

Anı bir şefḳatlü ana alısar

Def' i ol dem beşigine şalısar

İki ayaḡın baḡırdaḳ ipi'le

Baḡlar anuñ ḳundaḳ eyler sapıla

---

<sup>995</sup> “Ben Rabb'im katında (yanında) doyurulurum.” İbn Arabî tarafından Tedbîrât-ı İlâhiyye adlı eserinde hadis olarak gösterilen bu sözün tamamı şöyledir: “Übütü 'inde Rabbî yu' imunî ve yüskînî ” “Ben Rabbimin katında (yanında) doyurulur ve gecelerim.”; Tahralı, s.507.

<sup>996</sup> yeskīn N.

<sup>997</sup> Kelimenin aslı “irâde” anlamına gelen “meşî'e”dir.

<sup>998</sup> perveriş N.



Şol hareket kim tabî' atdan kopar

Tâ kim anı idemeye hep kapar

İdecek olursa anı kim bilür

Elini ayağımı egri kılar

155a 4320

Anı andan sonra şaklar anası

Şol gıdâlardan ki olmaz yinesi

Zire kim tâkat getürmez mi' desi

Kim siñirmeklige pes yâ n'idesi

Şol gıdâyla besler anı lâ-cerem

Kim tokuz ay rahm içinde bâ-kerem

Anı yirdi kim o süddür bilesin

Pes o südle emzürürken dilesin

Tâ ki şol vaqte degin bu ' âlemüñ

Ögrene ala hevâsın âdemüñ

4325

Çün hevâsına cihānuñ alışur

Şoñra anı beslemege çalışur

' Âlemüñ dürlü gıdâsınla kamu

Añul añul besler anı iy ' amü

Tâ aña degin kim anuñ mi' desi

Bula kuvvet bâ-leṭâ 'if yiyesi

Yine andan sonra n'ide ol gıdâ

Pes key'f ya' nî galîz ide ' adâ

Başlar uş katı ta' amlar yimege

Hem siñirmek bula kuvvet dimege

- 4330 Kim bunı hem itmeyince dişlemek  
Kâdir olmaz katı işler işlemek  
Soñra bulur her kemâle kuvveti  
Bu mişâl rûha irer bil yâ fetâ  
İmdi rûh dañı bu tıfluñ ‘aynıdur  
Gerçi kim ol ‘aynuñ uş bu ğaynıdur  
Çün beden bişigine düşe pes ol  
Bağlamak elin ayağın düşe yol  
Uş şeri‘ at bağıyla bağlamak  
Hem anuñ yağınla dañı yağlamak
- 155b 4335 Kim evâmir hem nevâhîdür olar  
Anlaruñla ‘ışk-ı Hâk kalbe tolar  
Şol harekât kim kıpar hayvân şıfat  
İşlemek ister anı bî-ma‘ rifet  
Ol tabi‘ at kim bahâyimden gelür  
Bağlarısñ işlemez andan kalur  
Bağlasunlar itmeye tâ kim anı  
Kim helâk itmeye kendün bil anı  
Yâ rûhâniyyet şıfatı âletin  
Egri kıılma yâ irüre hâletin
- 4340 Ya‘ nî rûh şıfatların nefse o rûh  
Tebdîl itmeye ola feth ü fütüh  
Nefs şıfatlarına tebdîl itmeye  
Ger giderse râha egri gitmeye

Rûh şıfatları elin hem ayağın

Egri kılmaya tayaya tayağın

Soñra andan pes bu iki memeden

Kim tariqatdur biri biri neden

Ol dağı uş kim haqikatdur yaqın

İmdi bu ahvâli añla key şaşın

4345 Taşfiye-i qalb ü tahliye-i rûh

Südini virmek gerekdür bā-fütûh

Bir gıdâdur zire bu kim bilesin

Cehd idüp her-dem yarağın kılasın

Şöyle kim ol ‘ âleme maşşûşdur ol

Ol gıdâdan açılır pes aña yol

Rûh da anda pes muqimken çok zamân

Ol gıdâyı yirdi andan ol hemân

Pes o sût birle anı besleye tã

Şuña dek kim kılmaya andan haqã

156a 4350 Qalb ki rûhuñ mi‘ desi mişlindedür

İllã nefsuñ niyyeti gıslindedür

Qalb gıdâ-yı rûh meşâbesinde uş

Didi düşmişdür ki kuvvet tuta hoş

Şöyle olmaya kim işbu ‘ âlemi

Pes şehâdetde giden yã âdemi

Ol gıdâlar kim düzilmiş bā-beyân

Kim anuñ hilâfetiye’çün ‘ ayân

Uş buyurmuşdur aña bundan cevāb

Kim nice kılmış aña Hāq feth-i bāb

**Qavluhū Te‘ālā “Hūve’llezī ce‘alekūm ḥalā’ife’l-arzı...”<sup>999</sup> diyü buyurmuşdur**

4355 Ma‘rifet hem de emānet yükini

Anuñıla götürübilür bunı

Ger eger andan yise aña zarar

Hem ziyān itmez muqarrer şöyle var

Belkim aña taqviyet kıla ol iş

Bil mu‘ayyen ola dağı key düriş

İmdi ol evvel-em’rde bil bunı

Kim tarīkat yā ḥaḳīkat südini

Ol nübüvvet anası gögsinden uş

Yā vilāyet dāyesinüñ şöyle hoş

4360 Gögsi memesinden emmekdür gerek

Tā o lālā ol maḳāma tiz-reg

Pes aña bil terbiyet ḳandan olur

Bu degül zāhir velī cāndan gelür

Biri peygāberden ola terbiyet

Yāḥū bir şeyḥden<sup>1000</sup> olur ol ma‘rifet

Kim anuñ ḳā’im-maḳāmıdır o şeyḥ

Aña andan iriserdür feyz-i feth

<sup>999</sup> ḥalā’ife’l-arza N. “Çünkü o, sizi yeryüzünde halife kılandır.” En’ām 6/165, s.163.

<sup>1000</sup> şeyḥden N.

- 156b Hâşıl olmaz böyle olmazsa ki var  
Pes helâk olur şol oğ dem âşikâr
- 4365 Terbiyetsüz kimse bitmez bilesin  
Ger bu rāha bunca yıllar yilesin  
Hem kulağuzsuz varılmaz menzile  
Hâcetün ger kim Hudâdan biñ dile  
Şol ki Mûsâdur bilünüz gitmedi  
Şol zamân kim ‘ilm-i ledün istedi  
Hağ aña Hızrı kulağuz eyledi  
Var iriş Hızra diyüben söyledi  
Uşta el-Kehf Sûresinde âyeti  
Ol da üstâda irişdi gâyeti
- 4370 Ol Rasûlu’llâh Muḥammed Muştafâ  
Kim kaçan mi‘râca gitdi ol şafâ  
Cebrâ’îl oldı delîl ol rāhına  
Tâ kim ire vara ol Allâhına  
Sen yalıñuz varımsın biñ düriş  
İrmek isterseñ yürü şeyḥe iriş
- Beyt**  
**‘Alâ Baḥr-i Ṭavîl**  
**Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilün**  
Çün vişâlün şerbetin uş eyledün âb-ı zülâl  
Bu şuşamış cānlara da n’ola irgörseñ vişâl  
İçeler vasluñ şarâbın olalar mestân-ı ‘ışk

Görelir kudret cemālũñ alalar andan hıřāl

**FAřLUN Fİ BEYĀN-I TIFL-I RŪĖ VE KEMĀLİHİ VE VİřĀLİHİ  
İLA'LLĀH**

**FĀ' ilātũn / FĀ' ilātũn / FĀ' ilũn**

4375 Geldũk imdi tıfl-ı rũĖ kim uş beden

Bişigine irişegör kim neden

Pes tamām anuñ kemāli andadur

Ya' nĩ şol kuvvet ki bil ol cādadur

**157a**

Uş bulũğıyyet kemāle irişe

Uşta ol vaştde ol işe girişe

Zire bāliğ olmayınca dā'ire

‘Aql eşeri zāhir olmaz ol yire

Dağı hem aĖkām-ı teklĩf bileler

Lāzım olmaz kim ol işden şılalar

4380 şöyle degũl rũĖ ki pes ol vaşt i yār

ĖaĖķũñ nefĖası taşarrufınla<sup>1001</sup> var

Ana rağminden gelũp tıfla irũp

Bulũğıyyet Ėadd ũ aĖvālin görũp

Ol maĖāma irişince nisbeti

Hem miřāli aña beñzer diĖķati

Kim bir oğlan anadan şoğa o dem

şoğduğı Ėālde eşitgil iy dedem

---

<sup>1001</sup> taşarrıfunla N.

Ba' zı a' zāsı belirüp ba' zısı  
Uş belürmemiş olur ol yazısı

4385 Māmī eline ulaşmayınca tā  
Korkudur aña irişür bir haṭā  
  
Ammā uş vech-i münāsib bu-durur  
Rūḥ bedene pes ta' alluḫ kim virür  
  
Şöyle tetric birle zāhir olur ol  
Pes anuñıla bilinür sağ u şol  
  
Zire mādem kim beden raḥmindedür  
Tıflı añañ anda nice zindedür  
  
Rūḥ ta' alluḫın aña nice virür  
Uş ḥayāt birle olur çün ol yürür

4390 Anuñ içün ol kımıldar her zamān  
Raḥm içinde ḥareket eyler hemān  
  
Ġayrı ḥavāsla ta' alluḫ iy kişi  
Zāhir olmaz işbudur anuñ işi

157b Görmek eşitmeg ü tutmaḫ gibi ol  
Ol maḥalden olmaz aña anda yol  
  
Ne bu gözle görür ol dem ol tıflı  
Ne bu kulaḫla eşidür bellü bil  
  
Çünki andan taşra geldi iy piser  
Gör ki rūḥ nice ta' alluḫ tutısar

4395 Pes ḥavāş birle tamām zāhir olur  
Evvelinden gerçi kim te'ḥir olur

Ammā kuvā-yı beşerī birle hoş

Pes ta' alluḡ tedric ile olur uş

Tedric ile iş kemāle irişür

İtseñ isti' cāl zevāle girişür

Kim bu resme var kıyāş it rühın uş

Her bir ' uzva var ta' alluḡı ki hoş

Kim ol ' uzvı bir şıfatuñ bileler

Uş maḡall ü menzidür<sup>1002</sup> diyeler

4400 İmdi ol rühdan ta' alluḡ iy imām

Hāşıl ola ol beden birle tamām

Tā ki ol şıfāt ki maḡşūşdur aña

Menziline vara uş eydem saña

Olmayınca menziline zāhir ol

Tā kim olmaz her cihetden tāhir ol

İmdi ol āhir şıfāt kim görünür

Zāhir olur uşta insān urınur

Hem anuñ birle mükellef olısar

Bil muḡāḡab olısar hem ḡolısar

4405 Uşta ol şehvet şıfatıdur yaḡin

Vaḡt kim zāhir olup kıla aḡın

Ol şıfatla ger ta' alluḡ bula pes

Ġayb raḡminden tamām eyler heves

---

<sup>1002</sup> Nüşhada “-dür” eki sehven iki def'a kullanılmıştır.



- 158a Pes şehâdet ' âlemine ol kâdem  
Başar andan şoñra bilgil bā-nedem  
Hâşıl olur uş vilâdet bil tamâm  
Çünki buldı anı anda ol gamâm  
Ger şehâdet ehliyise ol sâ' at  
Ya' nî fi'l-ğâl irer aña menfa' at
- 4410 Kim nübüvvet memesinüñ iline  
Yâ vilâyet memesinüñ eline  
Düşiserdür anda def ' -i bā-şafâ  
Kim aña andan irişür uş vefâ  
Pes şerî' at bişigine belenür  
Tâ kim ol şer' uñ nürından ala nür  
Emr ü neh'y bağıyla bağlar uş  
Elin ayağın anuñ tâ ola hoş  
Bil tarîkat memesinden yâ haķî-  
Kat memesinden de aña uş daķı
- 4415 Ma' rifet südin aña ol emzürür  
Terbiyete meşğül olur remz urur  
Terbiyet oldur aña kim iy gürüh  
Her ta' alluķ kim bedenle buldı rüh  
Kim havâs vâsıtasınla buldı ol  
Yâ kuvâ şıfatlarınla ola yol  
Küllisin anuñ o bâtıl eyleye  
Zire kim rühâ olar gör n' eyleye

- Bunların her biri rûha bir hicâb  
Gitmeyince bunlar olmaz müstecâb
- 4420 Hâzret-i ‘İzzetden anı men‘ ider  
İmdi varsa anı kendüñden gider
- Dağı şol her nesne kim anuñla rûh  
Üns tutmuşdur u olmuşdur gürûh
- 158b Hem dağı kendüye hoş gelmişdür ol  
Ol nesne aşıla virmez rûha yol
- Ayağına her biri bir bend olur  
Boynına bir zencir-i efkend olur
- Bend ile zencir olmuşdur olar  
Pes gönül bağı anuñ için şolar
- 4425 Yâd kalmışdur anuñla Hâkdan uş  
Tolmadı aña ma‘ârif kaldı boş
- Hem cemâlin görmesi zevkünden o  
Mahrûm olmuşdur nelerden kaldı ço
- Vaktâkim ger bu ta‘allukâtuñ ol  
Kendü’den gidermege ger bula yol
- Her birin pes kendü’den kese anuñ  
Ayağından gide bir bend bu cânuñ
- Hem de boynından da bir zencir o dem  
Götürür ger kim bula ol ‘ıyş u dem
- 4430 Birbirin’çün cümle bağıñ götüre  
Kendüni tecrid demine yitüre

Ḥazrete ol ḳurbıyet ḥāşıl ider  
Ḳurbıyetsüz işbu ḥālı yā n'ider

Dem-be-dem artar yaḳınlık ḥazrete  
Çün ire eli anuñ ol ḳudrete

Pes sa'adet yili ünsün ḳoḳusu  
Cān meşāmına irişdürür süsi

Andan ol feryād ider bu nev' a uş  
Bā-muḥabbet eyleyüp key ḳatı cūş

4435 İşbu yüzden ola anda nālesi  
'Anberin saça çü gül ü lālesi

**HĀZĀ KELĀM-I 'ĀŞİḲ İLĀ MA'ŞŪḲ Fİ HĀZĀ'L-MAḲĀM[İ]  
MİN ZEVḲİHİ**

159a Yil esdi dost zülfi ḳoḳusın  
Uş getürdi 'ışḳ dersin oḳısın  
Yiñilendi eski 'ışḳum cūş ide  
Zülf-i ḫıḇı ḳoḳusından nūş ide

Diye iy yil kim ḳoḳuñda var nişān  
Āşinālıḳdan şaçarsın uşta şān

Zinhār esme ecnebīñüñ üstine  
Ol ḥāmūş<sup>1003</sup> es illā anuñ dostına

4440 Uş bu yüzden söyler ol nāz eyleyü  
'İşḳ yolında özin sāz<sup>1004</sup>eyleyü

---

<sup>1003</sup> ḥumūş N.

Bu maḳāmda ʔıfl-ı rūḫ iki ana

Ḳuzusı olur neyiçün ol yana

Biridür anuñ ʔarıḳat ol biri

Pes ḫaḳıḳatdur anuñladur diri

### **Nev'-i Āḫar**

#### **Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ulün**

ʔarıḳat anası gögsinden emmek

Vü hem bil ol ta' alluḳdan kesilmek

ʔarıḳatdan olan ḫāşıl ' ibādāt

Neticesin aña olmışdur ' ādet

4445 Südin emer velī ammā ḫaḳıḳat

Anası südin emmek n'ola her-vaḳt

ḫaḳıḳat anası gögsinden alan

İrādet ḡaybī südin emer iy cān

Pes andan şoñra añlañ ol çağından

Ta' alluḳāt-ı cismānī baḡından

Āzād olur tamām ol dem pes ol cān

Şıfāt-ı beşerī zindāndı her ān

Uş andan da felāḫ bulur o küllī

ḫalāş olup o cüz'î bula küllī

4450 Vü hem evvelki ḳatrenüñ irişür

Anuñ ser-ḫaddine andan girişür

---

<sup>1004</sup> sâz N.

- 159b Yine bil ol “*elst*”üñ istimā<sup>1005</sup>  
Ne lāyık oluban eyler semā<sup>1</sup>  
Cevābına “*belā*”nuñ eyler iḳdām  
Kim eylemişdi anı bundan aḳdem  
Bu araya irer rūḥ’çün bulup fer  
Beşeriyet libāsından muḳarrer  
Çıkar taşra Ḥudānuñ destūrından  
Olur arı āb u ḡil ḳaşṭarından<sup>1006</sup>
- 4455 Ol āfātlar kim aña irişürdi  
Ḥayāl içinde dā’im girişürdi  
Necāt bulur pes andan şoñra kim var  
Ḳarañlıḳdan çıkar pes bulur envār  
‘Ālem-i ḡayb u şehādet içre var  
Aña ‘arz ola pes andan bil i yār  
Ḳamusın ‘arz iderler ola nāzır  
Çün ol oldı ki bu ‘irfāna ḡāzır  
İrişe tā aña ḡadd-i kemāli  
Kim aña fetḡ ide fevḳa’l-me‘ālī
- 4460 Ki zerrāt-ı āfāḳda Ḥaḳḳuñ ol uş  
Görür pes beyyinātın āyātuñ ḡoş  
Olur uş muṭṭali‘ ḡıfz ide yādın  
Oḳır her zerreden ol anuñ adın

<sup>1005</sup> “...elestü bi-Rabbiküm ḳālū belā...” “Ben sizin Rabbiniz deḡil miyim?” A’rāf 7/172, s.187.

<sup>1006</sup> küsterinden N.

Eger bu beş havâsla taşra bakmaq

Dilerse meyl idüp ol yaña aqmaq

Pes ol âyât-1 Hakkı ol eşerden

Görür zerrât-be-zerrât cümle yerden

Aña her zerreden ma' şûk nişanı

'Ayân olur añañ her dürlü şanı

4465 Anuñ'cün dir aña ol demde şâhid

Olur çünkim ol esrâra müşâhid

160a Pes ol demde ider işbu kelâmı

İren bu dâra yâ perde qala mı

“Mâ ra'eytü fî şey'en illâ fe-ra'eytu'llâhe [qablehü]”<sup>1007</sup> demeklik

Olur pes bu maqâmda ' ışk-1 şâfî

Bil andan ' ayn u şın u kaf u kefi

Hicâbından gelür taşra o cânı

Hemân şarmaşur ' ışka anda ya' nî

Barışur rûhıla ' ışk hem qarışur

Kim anlar çünki ol ana erişür

4470 Pes ol rûhıla ' ışkuñ arasından

İkilik götrilür mâ-verâsından

Eger kim şimdiye dek rûhılaydı

Bu tenüñ dirliği çünkim bileydi

<sup>1007</sup> Mâ nazartü fî şey'in illâ fe-ra'eytu'llâhi fîhi” N. “Hiçbir şey görmedim ki, onu görmeden önce Allah'ı görmemiş olayım.”. Hz. Ebû Bekir'e atfedilen bir sözdür. Baz, s.289.

Olur andan girü dirliği rûhuñ  
Hemân ʿ ışkıladur bil ol gürühuñ

O yerde böyle dirler uş kelâmı  
Zire her bir maķâmuñ var ʿ alâmı

### HĀZĀ KELĀM-I ʿ ĀŞİK Fİ HĀZİHİ'L-MAĶĀMİHİ VE Bİ-NĀZİHİ

Görürseñ ger diri beni bu dāra  
Kim iy perī şıfat uş āşıkāre

4475 Beni şanmañ ki rûh birle diriyem  
Eger kim cümle maħlûķuñ biriyem

Bilüñ ʿ ışkınla diri bu degül rûh  
İle olam diri bā-feth-i meftûh

Görelî ruhlarınuñ<sup>1008</sup> ben hayālin  
Ķodum bu cān u ten ülfın<sup>1009</sup> ʿ iyālin

Ne gelür gönlüme cennet ne hürī  
Çü Ķarķ itdi beni ol ʿ ışķ nūrı

160b

### HĀZĀ ĶAŞİDE VE NAŞİĶAT

ʿ Alā Baħr-i Tavīl ve Tatvīl-i Kelām

Mefāʿ ilün / Mefāʿ ilün / Mefāʿ ilün / Mefāʿ ilün

Gel iy ʿ āşık eşit cāndan bu dermāna nedür çāre  
Görüñ bir bir beyān itdi Ķamusın uş bu bī-çāre

4480 Ki bu derdüñ devāsından hem ol ʿ ışķuñ nevāşından  
Bilüñ ol reh-nümāsından pes olmaķ şöyle āvāre

<sup>1008</sup> rûhlarınuñ N.

<sup>1009</sup> Kelimenin aslı “yakınlık, dostluk” anlamlarına gelen “ülfet”tir.

İdüñ taşfiye dil levhın gider nefsünde hem lehvin

Saňa bunlar kamu telk̄in olınmazsa gönül kıara

Qaradur gönlünün dārın ‘ amelden terk iden varın

‘ Aceb nice olur yarın gider mi nūra yā nāra

Saňa merkeb olur bu ten binüp tā gişesin oddan

Çün oldı dünya ger evṭān<sup>1010</sup> pes aldanma sen ol dāra

İdüñ dükkān bu dünyāyı kıazanc it sen o me’vāyı

Qılursañ dost için vāyı irersin anda envāra

4485 Bu ‘ irfāndan haber kıanı ki maḥbūs eyledün cānı

Görinmez aña cānānı ulaşmaz uşta dil-dāra

Görün kim ol maḳām ehli kimi Mecnūn kimi Leylī

İder mi hīç saňa meyli düşer mi yā bu efkāra

O Sultānuñ hevāsından maḳāmuñ muntehāsından

Vü hem anuñ nevāsından olurlar vaşl Ğaffāra

Gāh isminle olurlar şād müsem mā birle gāh ābād

Gider gāh vird ü hem evrād düzilmez ism-i Cabbāra

Ki şöyle ğarḳ u müstağraḳ ki kendün eylemez ol fark

Qanı ol bey‘ u hem ol mezḳ yumış el ola yek-pāre

4490 Ne hūrīden haber söyler ne cennetden kılur naḳlı

Qanı fehmi kıanı ‘ aklı ider yağma o Qahhāra

Gözün aç hey gel iy ādem urursañ sen de bundan dem

Özüñi şaḳla pes her-dem hem aldanma bu mekkāra

---

<sup>1010</sup> evṭān N.



Çatı yalvar u hem ağla gönül cân ʿ ışkına bağla

ʿ Amelde şu gibi çağla iresin ʿ âlî Settâra

161a

İ **Hüseynî** bu ʿ irfânı bulur ol kim olur fânî

Dimez ol dem ki dost kanı diyâra dâra deyyâra

**FAŞLUN FÎ HİLÂFET-İ RŪḤ VE TAʿALLUKÂT- I NEFS VE  
ÇĀLIBUHŪ**

**Mefâʿîlün / Mefâʿîlün / Feʿûlün**

Olur ʿ ışk bu maqâmda bil beyânı

Halîfesi rûhuñ iy yâr-i cânı

4495 Hemân kâʿim-maqâm olur bu râza

Yine bir söz diyem uş size tâze

Olur rûḥ anda pervâne ki yana

Cemâlî şemʿ ine çün ire ḥâna

Cemâli ol şamediyet<sup>1011</sup> çerâğı

Ne pervâne olur ol ola yağı

Gider pes ʿ aql u rûḥ nefis yoğ nişânı

Budur ol dâʿirenüñ uşta şânı

Evet olmaz ʿ ilm ol demde fânî

Ki şoñra dimeye ol aña kanı

4500 Aña pes ol iki kanat ki vardur

Görüñ kim uş ne resme aña yârdür

ʿ Anâşıra taʿ alluk tutduğından

Bu ḥâşıl oldu eyle itdüğinden

---

<sup>1011</sup> şamediyet N.

Nedür iki kıanat yā n'ola hāşıl

Odur hāşıl ki dosta oldu vāşıl

Ki cāhillik biri zālimlik ol bir

‘Anāşırdan budur aşşı be-tedbır

O zulminden murād olmaķ mücāhid

Ki nefsine ider zulmi o şāhid

4505 Belā miħnet çeker tā ire yāre

Ola kim ola ol dermāna çāre

Vü cāhillik unıtmaķ ğayr-ı Hāķķı

Hemān Allāh ola fikri vü bāķı

161b

Qalanlar gide hep anuñ gözinden

Ne ğayrı belki ğiçe kendüzinden

Pes ol rūħ ol kıanadıla ğirişür

Eħadiyyet maķāmına irişür

Ṭolanur dā'iresin bār-ğāhuñ

Ṭavāf eyler olur mesti o şāhuñ

4510 Olup mest böyle eydür āşık-āne

İçüpdür āb-ı ‘ışķın kıana kıana

**Fİ BEYĀN-I KELĀM-I ‘ĀŞİK İLĀ MA‘ŞŪĶIHİ Bİ-NİYĀZIHİ**

Cemālūñ şem‘ine pervāne oldum

Bilişdi çün ğamuñ anuñla ṭoldum

Şu zenciri ki boynuñda ṭutarsın

Ki zūlfūñ birle ‘āşıklar utarsın

Quluñ boynına ur anı i cānı

Qılıpsın anı dīvāne-i ḥūnī<sup>1012</sup>

O dem elṭāf-ı İlāhī açar rāz

Bu naqş üzre ki kıldum uşta āġāz

4515 Anı hem qarşular hem daḥı qurbet

Vişālinden virür tā gide fürqat

**Qāle Celle Celālühü “... ve in-teqarrabe<sup>1013</sup> ileyye şibran teqarrabtü  
ileyhi zirā‘ an...”<sup>1014</sup> didügi[y]le**

Vü ol sevgü ki ol Sulṭān buyurdu

“*Yuḥibbuhüm*” diyüp ḥalka duyurdu

“*Ve yuḥibbūnehü*” olmışdı ḥāşıl

Olur ḥāşıl u çün ol ola vāşıl

Severken sevilür ma‘ şūka ‘ āşık

Görüñ neye iledür kişiyi ‘ ışık

İrişür aña ol dem andan esrār

Niçe rāzın ‘ ayān eyler pes ol yār

162a 4520 Vü ol nāz u niyāz kim ura sende

Olur ‘ āşıkla ma‘ şūk arasında

Şurū‘ itmege başlar şivesince

Ḥiṭab eyler ü nāz eyler ki şunca

‘ Aṭālar ide aña pādişāhı

Çün ‘ arz itdi bu bürhān üzre rāhı

<sup>1012</sup> ḥānī N.

<sup>1013</sup> men teqarrabe N.

<sup>1014</sup> “O, bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşıyorum.”; Canan, C.7, s.200-201, Hadis No:1945.

Çadehler kim didi “innā senulķī”<sup>1015</sup>

“Aleyke ķavlen” uş g r sen bu h lkı

“Saķilen” didi ol peymānesinden

İrişe bu da r ha hānesinden

4525 V  hem te’sh ri bilgil ol Őarābuñ  
Degüldür ola kim bil ol her ābuñ

Segirdim Şala eczā’-i v c da

Gelür ol dem o ma’ nādan s c da

Ki varlıķ yüzini r h tatar ān 

Hemān yoķlıĝa eyler ola fān 

V c d ‘imāretinden yüzin ol cān

Harābına fenānuñ tatar el’ān

Pes andan Őoñra bu menzil ki A’ rāf

Şıfatdur r h  anda n’ide ‘arrāf

4530 Bu zāhirde ned r A’ rāf bilürler  
Beyānın cümle birlerden ķılurlar

Ki cennetle cehennem arasında

İñilder niĝe anuñ yarasında

Maķām-ı maķŐ suñ adıdur ol yir

Ki Kur’ān eylemiŐd r uşta taķr r

**Ķāla’llāhu Te’ālā Celle Celāl h  “...ve ‘ale’l-a’ rāfi ricāl n [ya’ rif ne  
k llen bi-s māh m...]”<sup>1016</sup> dir**

<sup>1015</sup> “İnnā senulķī ‘aleyke ķavlen saķil ” “Şüphesiz biz sana (sorumluluĝu) aĝır bir söz vahyedeceĝiz.” Müzemmil 73/5, s.652.

Vü ol A' rāf-ı bāṭınī ne yirdür  
Diyem andan ḥaber şaçam 'ale'n-nür

162b

O berzaḥdur ki rūḥı ḥabs iderler  
Pes andan gör kim ol işden n'iderler

4535 Ki bir yanında ol Ḥaḳḳuñ şıfâtı  
Gül-istān-ı cinānidür ü na' tı

Enāniyyet caḥīm-i zulmetidür  
Ki bir yanı ol oddan da ḳatıdur

Pes ol vaḳt rūḥ naẓar eyler cināna  
Bunı eydür idüp zār 'āşık-āne

“[Nādev ashābe'l-cenneti] en-selāmün 'aleyküm lem tedḥulūhā ve  
hüm yaṭme'un”<sup>1017</sup> dir

Naẓar eyler cehennemden yaña çün  
Diyüp feryād ider iy Ferd-i bī-çün

Beni ḳılma o zālimlerden iy şāḥ  
Enāniyyet elinden eyleyüp āh

4540 Bunı eydür cevābında nidā'ı  
Diler kim ḳıla derdine devāyı

O vaḥdetden açıla aña perde  
Anı umar pes ol durduğı yerde

Budur uş bir sözine daḥı şāhid  
Olur ol demde ol ḡāyet mücāhid

<sup>1016</sup> “A' rāf üzerinde de birtakım adamlar vardır, cennet ve cehennemliklerin hepsini simalarından tanımaktadırlar.” A' rāf 7/46, s.170.

<sup>1017</sup> “Cennetliklere ‘Selām olsun size!’ diye seslenirler.” A' rāf 7/46, s.170.

“[...kālū] Rabbenā lā-tec’alnā me’ā’l-ķavmi’z-zālīmīn”<sup>1018</sup> diyü yal-  
varur

“Şarāben tahūr” anda pes nedür bil<sup>1019</sup>

Şuhūdınıñ şarabıdur bil iy dil

Anuñla bil vücūdınıñ şafası

Baķiyyesini maķv eyler vefası

4545 Bu ma’ niyi eşitmedüñ mi sen uş  
Yūsuf Peygāmbere sultān olur hoş

Ol uçmaķ ķapusında kırķ yıl anı

İderler ģabs görür ammā cinānı

163a

Ki eglerler anı anda ki tā kim

O dünyevi’ ģ alāķa pes nitekim

Vü ālāyişi andan maķv ola hep

Evet olmaz ol işden ol mu’ azzeb

Nişān aña kim uş āyāt-ı Ķur’ān

Ki her işe odur pes uşta bürhān

**Ķavluhū Te’ālā “Ve neza’ nā mā fī şudūrihim min ģillin...”**<sup>1020</sup>

4550 Bu zindānda pes ol rūģ ola sākin

Kim ol A’ rāf şıfatdur iy mesākīn

Ķaçan maķbūs olur rūģ anda iy yār

Anuñ şevķi şafası durmaz artar

<sup>1018</sup> “Ey Rabb’imiz! Bizi zālīm toplomla beraber kılma!’ derler.” A’rāf 7/47, s.170.

<sup>1019</sup> İnsan 76/21.

<sup>1020</sup> “Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküüp attık.” A’rāf 7/43, s.169.

Ziyāde olmağa başlar hevāsı

Dağı artar anuñ Haqqā nevāsı

Aña ğayb ‘āleminden ire dā’im

Kerāmetler ‘ināyetler ne‘āyim

Olur zāhir aña fazl eyleyüp Haq

Zire olmışdur ol ol işe elyaq

4555 İşāret uşta āyet aña şāhid

Anuñ ehli gerek ola mücāhid

**Qavluhū Te‘ālā “[E-lem terav enna’llāhe sehħara lekūm mā fi’s-semāvāti ve mā fi’l-arzı] ve esbağa ‘aleykūm ni‘amehū zāhiraten ve bāṭınaten...”**<sup>1021</sup>

Bu maqāmda eger sālīk bil anı

Olursa mültefit uş aña ya‘nī

Olursa iltifāt ‘aynınlā nāzır

O ni‘metlere kim Haq ide ḥāzır

O ḥāzret ni‘metinden qala maḥrūm

Bu naqle müttefiḳdür Şām u ger Rūm

Şınar Haq anca yerden mekr olur bu

Egerçi irmiş oldıysa da hoş-bū

163b 4560 Resūle tābi‘ olup toprağın cān

Gözine sürme çekerse pes ol ān

Ki “mā zāğa’l-başar ve mā ṭāğā”nuñ<sup>1022</sup>

<sup>1021</sup> “Göklerde ve yerde ne varsa hepsini Allah’ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi?” Lokman 31/20, s.455.

Tecellisinle bezenür pes anuñ

Ki Haqqıñ âyet-i kübrâsın el'ân

Olur görmege lâyıq anda ol cân

Aña da var-durur uş bir işâret

Olur 'uşşâka bu iş key beşâret

**“Le-kaç raē min āyāt-i Rabbihi'l-kübrā ”**<sup>1023</sup>

**“Ve hā hunā teslebü'l-'ibārāti ”**<sup>1024</sup>

Bu bir eşik-durur kim anda yüz biñ

Ki şiddiķuñ kanı yā niçe yüz biñ

4565 Dökilür imtiḥān toprağına bil

Vü ḥūn bahā añılmaz anda iy dil

İ niçe sâliküñ şâdıķ u tâlib

Vü 'aşıķ kim olupdur 'ışķı ğâlib

Ki ḥarâbât-ı ervâḥda kerâmet

Ḳadeḥinle olurlar şöyle ser-mest

Ki lâ-ya'ķil olınmışlardı evvel

Yine bulurlar anı çün virür el

Bu kez yüzlerini herġiz çevirmez

Ayıklıġa çün ol iş aña irmez

4570 Ḥicâb altındadır ehl-i kerâmet

Ḳalurlar mecmû' -ı maḥcûb olur mât

<sup>1022</sup> “Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı.” Necm 53/17, s.587.

<sup>1023</sup> Ve lekağ raē min āyātihi'l-kübrā N. “Andolsun o Rabbinin en büyük alâmetlerinden bir kısmını gördü.” Necm 53/18, s.587.

<sup>1024</sup> “Burada sözler işe yaramaz.”



Kerāmet anlara pes büt olupdur

Evet ‘ aks iden ‘ irfāna ʔolupdur

Vü hem zünnār-ı iḳbālin bu ḥalkuñ

Çeküpdür billerine var dir ‘ aḳluñ

Çü bağlandı<sup>1025</sup> bular zünnār-ı nāsı

Silinmez anlaruñ işbu libāsı

164a

Çevürdi yüzlerin ḥalka o Ḥaḳdan

Olar fark eylemezler azı çoḳdan

4575 Ne‘ ūz bi’llāh mine’l-mekkār-ı ḡaddār

Mine’l-ḥavri vü ba‘ de’l-kevri kim var

Şıḡınırız Ḥudāya fürḳatinden

Ki ba‘ de’l-vuşlat uş red Ḥaḳ ḳatından

Evet ḥāşā ki redd ide oları

Ki ḳılmış anlara vuşlatla yārī

‘ Aceb ʔutmañ kerāmet ehl-i ḥālin

Bu yüzden ḳılduḡum aḳvāl-i ḳālin

Bilā-vuşlatda da ol ola yāre

Riyāzetle düşer anca bu dāra

4580 Uçar gökde yürür şuda o yatmaz

Velī vuşlat ḥālin ol ḥāle ḳatmaz

Olur küffārda da bu küfri birle

Uçar gökde yürür şuda da şöyle

---

<sup>1025</sup> bağlandı N.

Evet kâfirdür ĩmān bulmamışdur

Kim ol vaşl u viřāle şolmamışdur

Eşidürsin riyāzetle keşişler

Olar da uşta bil ol řāli işler

Vilāyet dimedük illā olara

Kim istidrāc olur ol āřikāre

4585 ˆ Anāřırdan ikisi olsa sākıt

Riyāzetle ki şopraq şu çoyup git

Çalur od u hevā ˆ ulvīdür anlar

Hemān şalkşar uçar pes mişl-i ebrār

Türāb u şu bular süflīdür aşlı

Gidermeyince irmez āña vaşlı

Kerāmet olmadı küffāra işbu

Velī oldı řanıˆ atla<sup>1026</sup> i řoř-bū

164b Velīkin ehl-i İřlāmdan olanlar

Kerāmetdür olardan itse anlar

4590 Ki her ne yūzden olsa idūñ iķrār

şolar kim ehl-i řerˆ ola ider kār

Riyāzetle ˆ ibādetle bulurlar

Çamu řaķdur olar her ne çılurlar

Evet şalmasun anlar ol maķāma

İrişsünler varup ol vaşl-ı tāmma

---

<sup>1026</sup> řanıˆ atla N.

Mūsā da dahı yođ mıydı kerāmet  
Dutupdı mu<sup>c</sup> cizāt<sup>1027</sup> beytinde kām̄et

Veli<sup>c</sup> ilm-i ledün isterdi ol hūş  
Egerçi ʔolu'dı<sup>c</sup> ilm ile ihlāş

4595 Kim ol Şeyh<sup>i</sup> Bāyezīd hūd uçardı  
Gehī<sup>c</sup> arşa vü gāh kürse geçerdı

Gezerdi<sup>c</sup> ālem-i arz u semāyı  
Vilāyetle geçerdı baħr ü māyı

Evet vuşlat diyüp dā'im arardı  
Aramağda birin bire kararđı

Ma<sup>c</sup> ārif şehrinüñ bilmez nişānın  
Bular hep zāhiridür ide şānın

Ki hiç içmezdi Hāğdan vuşlat ābın  
Götürmemişdi ol hālden niķābın

4600 Çün oldı Ca<sup>c</sup> fer-i Şādık aña eş  
Şu hāle irdi kim<sup>c</sup> ālem ider reşk

Bu kez bildi Hūdāyı irdi vaşla  
İrişdi ķatresi ol baħr-i aşla

Vilāyetle kerāmet taşradandur  
Kişiyi üns-i hālķa haşr idendür

Evet ol ma<sup>c</sup> rifet Hāğ ünsin ister  
Ķan'imdi aña ʔālib baña göster

---

<sup>1027</sup> mu<sup>c</sup> cizād N.

- 165a Kerāmet nite olmaz ehl-i hāle  
Evet aldanmaz anlar ol maḥāle
- 4605 Geçerler tîzçecük ber-faẓl u bā-dād  
Gerekdür pes anuñ'çün aña üstād  
İriş maḫşūda andan gör ol işi  
Seni ıaşra bırağur yil i kişi  
Anı gizler bu ḫalḫdan eylemez fāş  
Zire andan yitürür ancalar baş  
Kerāmet selb olınmaz işbu sözden  
Şaḫınmaḫdur münāsib pes o yüzdən  
Ki ḫalḫuñ i' tibārı key muḫālif  
Ol aḫsāma ulaşmaḫ ola ḫālif
- 4610 Anı sen şey'e şayma ger virilse  
Eger kim ulular sinden dirilse  
Aña tekye idüp gir itme key ḫor  
Olursın ger alalar ḫalasıñ kūr  
Anuñ birle niçeler oldılar dūr  
Yiri od oldı olmışken anuñ nūr  
Ki her meşreb anuñ zabtın<sup>1028</sup> başarmaz  
Vücūdī ağacı andan yeşermez  
Ḫamu emr ü kerāmet hep Ḫudānuñ  
Ki sensin āleti ancaḫ ḫod anuñ

---

<sup>1028</sup> zabdın N.

4615 Hemān maḳṣūd Ḥudādur mā-sivādur

Bular cümle yoğı varı sevādur

Kerāmet ušta bir ḥidmetdür ancađ

İder ḳulluđın ol emre varıncağ

Ol işden ma' zül olmaz var bilürler

Evet ' irfāndan olmaz çün virürler

O yirde böyle dirler uş münācāt

Ne kim var ' arz olur pes anda ḥācet

165b

Gerek senden olınsun ol taşarruf

Gerekse ma' niden ol emr-i ma' ruf

4620 Ber-ā-berdür ikisi olma maḥzūn

Bu sözler birbirine oldu mevzūn

**HĀZĀ KELĀMU'L-MUḤİBBŪ İLE'L-MAḤBŪBİ**

**Ya' nī ol dinilen böyle dinür**

Maḥalleñdür<sup>1029</sup> mezār muḳbil ḳuluña

Kim anlar cān u baş virmiş yoluña

Yüzün saña tıtar baḥt ehli cümle

Gice gündüz olur ma' nī yüzünle

Olar kim döndürür senden yüzün uş

Varur yarın muḥabbetden göñül boş

Ne göz ile yüzüne baḳalar var

Zire olmuş-dururlar şöyle efkār<sup>1030</sup>

---

<sup>1029</sup> Maḥalleñdür N.

4625 Koyup Hakkı var imdi dönme halka

Ki bu halk ol haqikat baba halka

Kalur mı halkada bābda olan dost

Saña sen didüren bil tende bu post

Olar kim ola şahib-devlet iy cān

Anuñ hakkında āyet ušta bürhān

**Qavluhū Te'ālā “[İnne'llezīne] sebaqat lehū'm-mine'l-ḥüsnā [ülā'ike  
'anhā müb'adūn]”<sup>1031</sup>**

**Her kim sâbıkdur bula**

**Nev'-i Āḡar**

**Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün**

Bu kerāmet bil ki ni' met şükriñüñ

Pes edāsını ki añlañ mün' imüñ

Ušta dīdārla kılurlar arturup

Bu oñılmaz yaraya merhem urup

4630 Kim bu tertıbbe ki āyet naql ider

Ol kim 'āqıldür bu evzā' ı n' ider

Ol maqāmda böyle dirler nazm idüp

Bunca in'ām u ne'āyim hezm idüp

**166a**

Arturursañ arta sende qurbıyet

Pes gerekdür bu beyāna terbiyet

Ušta āyet nazm olandan diyelüm

<sup>1030</sup> evkār N.

<sup>1031</sup> “Şüphesiz kendileri için tarafımızdan en güzel mükāfat hazırlanmış olanlar var ya, işte bunlar cehennemden uzaklaştırılmışlardır.” Enbiyâ 21/101, s.361.

Vuşlatuñ āb-ı cānından yiyelüm

**Ḳāla'llāhu Te'ālā Celle Celālühū “[Ve iz -te'ezzene Rabbüküm ] ve  
le-in-şekertüm le-'ezīdenneküm...”**<sup>1032</sup>

Ḥāşā zülfüñden ki göñlü ola dūr

Ḥālī ola irmeye andan sürūr

4635 Kesilüp senden bu göñlüm yā cayup

Kimi mahbüb idine yāḥū naşīb

Bu maḥalleñden göçüp ḳanda irer

Eyledür kim vaşl defterin dürer

Ger göñül kim ola sensüz bir sâ' at

Müşkil<sup>1033</sup> olur ḥālī nice bula dād

Bu maḳāmda uşta rūḥuñ ḥidmeti

Vazīfesi daḥı oldur himmeti

Bu eşikden tā ki baş ḳaldurmaya

Cümle evkātta özin aldurmaya

4640 Ya' nī ḡayra ḥiç meḥābet<sup>1034</sup> ḳılmaya

Ḥaḳḳı bile ḡayr-ı Ḥaḳḳı bilmeye

Himmetinüñ etegin tā kim çeke

Her aḡyārdan ḳaçup andan çöke

Üç ḫalaḳ dünyā vü aḫret çāderi

Ucına baḡlaya ala ḥāzırı

<sup>1032</sup> “Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: ‘Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım.’ ” İbrâhim 14/7, s.275.

<sup>1033</sup> Müşkül N.

<sup>1034</sup> meḥābā N.

Her derecāt-ı ʿulāya hem daħı

Ol maķāmāt-ı şerīfe iy aħı

Hem behişt niʿ metlerine ħūrīye

Baş indürmeye kendün ħorīya

4645 Ol maķāmāt kim olurlar enbiyā

Aña ʿ arz itseler anı inmeye

166b

Baķmaya gönlün Ĥudādan ıraġa<sup>1035</sup>

Anı virüp anı almak key ħaķā

Zire cümle mā-sivādur<sup>1036</sup> giķesin

Tā kim ol vuşlat şarābın iķesin

Her merātib hep maķāmātđan öte

Geķmeyince irmeye ol ħazrete

Hep şınanmaķđur şınarlar bilesin

Olmaya ol ġayrı meylin kılasın

4650 Bunlar uş saña taʿ alluķ olısar

Bunlaruñla ħalb ili hep ŧolısar

Geķ bulardan tā ki faķrı bulasın

Ol fenāđan tā beķāya ŧolasın

Faķr-ı tām̄<sup>a</sup> uşta böyle bulunur

Cümle şey ol dem gözinden ŧolınur

Çün bu faķr-ı tām̄ı bula bā-fenā

Cümle varlıķ gide maħv ola ʿ anā

<sup>1035</sup> ıra tā N.

<sup>1036</sup> mā-sivūdur N.



Bākī Allāhdur kalan yok aña şek  
Degme cāna mı döşenür bu döşek

4655 İmdi aña çäre ne eydem ki var  
Var didügüm tut da dur inan i yār  
Bil ki ol şeh-bāz-ı kudsī Muştafā<sup>1037</sup>  
Ol Muḥammed Ṭāhā Yāsīn ol şafā  
Tab‘iyet idüp aña ser-güşe-i-  
Faqrı hıfz idüp kıoya her güşeyi  
Bir kıadem ol dā’ireden çıkmaya  
Dīnī bünyādın tuta ol yıkmaya  
Şöyle kim “*El-faqrı faqrı*” didi ol<sup>1038</sup>  
Uşta ol bu faqr ola tā bula yol

4660 Cümle hep çıksun gönülden her murād  
Dünye vü‘uqbā vücüd hem daḡı ad

167a Ger eger bir demde biñ göz ol Çalap  
Ḥazretinden irişe aña cevāb  
Kim i bende ne dilersin vir cevāb  
Tā kim ol işden bulasın sen şevāb  
Bendenüñ nedür dilegi bendedür  
Kim senüñdür hep dilek hem sendedür  
Böyle virsün ol su’āle uş cevāb  
Söz budur va’llāhu a‘lem bi’s-şavāb<sup>1039</sup>

<sup>1037</sup> Ḥazret-i Muştafā N. “Ḥazret-i” kelimesi aruz vezni bozduğı için metne dāhil edilmedi.

<sup>1038</sup> “Fakirliğim övüncümdür.” Hadis değıldir. Aliyyü’l-Kārī, s.183, Hadis No:206.

- 4665 Bendenüñ n'ola dilegi yâ nedür  
Hep senüñdür tâ ki var ol bendedür  
  
Pes dilek varlıqdan olur bilinür  
Biz hû yoqlıqdan olinmağ dem urur  
  
Yoğ nesne ne diler ol Tañrıdan  
Yoğ olanlar qurtulur her ağrıdan  
  
Bu dilek hep cümle varlıqdan qopar  
Eyledür qul gâh gâh yoldan şapar  
  
Gâh vuşlat gâh fûrkat n'idelüm  
Gelüñüz kim düşe qalka gidelüm
- 4670 Gâh hañada gâh şevâbda ola qul  
Gâh tenezzül gâh teraqğî bula yol  
  
İllâ eyle ola anuñ himmeti  
Kim Çalapdan ire varlıq ni' meti  
  
Sendeki varlıq anuñla var olur  
Saña yoqlıqdur qalan ol dar olur  
  
Varlığı aña havâle eylegil  
Yoqlıgıla qal ki oldur şehr ü il  
  
Anı ehl olan bilür yoqlıq nedür  
Aç olanlar bile mi toqlıq nedür
- 4675 Şöyle bil kim işbu yol key incedür  
Ol Rasülün uşta der-peyinedür

---

<sup>1039</sup> “Doğrusunu en iyi Allah bilir.”

167b

Uşta bunlar hep deminden söylenür

Her kişi yollu yolından şoylanur

Pes Rasūlu'llāh buyurmuş bir haber

İncedür key didüğünden ola der

**Ḳāle'n-Nebiyü 'Aleyhi's-selām “Eşakḳu 'ulūm edekḳu 'ulūm 'ilm-i  
bāṭın”<sup>1040</sup>**

Cümle merātib maḳāmāt hep ḳāmu

Geçmeyince kimse irmez iy 'amū

Vaḥdet anlardan geçincek bulnur

Bunlar ol ehl ki gözinden ṭolnur

4680 Hep zevātıla şifāt bula fenā

Uşta istiḡnā budur bulan ḡinā

Bī-zamāna bī-mekāna irişür

Bunlar ol ḥālde ne yüzden girişür

Bunlarun kevneyn içindedür yiri

Geçse kevneyni olur mı hiç biri

İki vech üzre o kevneyn ma' nīde

Bildi bilen bilmeyenler yā n'ide

Bir budur kim dünyī 'uḳbī ola ol

Evvel andan giçe tā kim bula yol

4685 Yiri daḥı uş şifateyndür ol iş

Ḥaḳ Te'ālānuñ olar'çün key düriş

<sup>1040</sup> Eşakḳı 'ulūm edaḳı 'ulūm 'ilmü bāṭın N. “İlimlerin en zoru, ilimlerin en incisi bāṭın ilmidir.” Sözü'n kaynağı tespit edilemedi.

Pes Celālī hem Cemālī seyridür

Anca ‘aşık ol vişāle şayrıdur

Belki andan şoñra vaḥdet zāt olur

Cümle kayğudan o dem āzād olur

Māzī müstaḳbel ḳayusın eylemez

Bī-nişāndur illā andan söylemez

İmdi bundan añla ma‘nī şüretin

Bāṭnī zāhiriden gör sīretin

168a 4690 Uşta ol sırruñ bulardur zāhiri

Ger zāhirde bāṭnī’se her biri

Çünki kevneynden ötedür bu bāzār

Beri yüzde çok kimesneler azar

Ḳulağuz mürşid anuñ’çün olısar

Ḳulağuzsuz iblīs anı bulısar

Bu Ḥüseynī çün içüpdür bir ḳadeḥ

Cām-ı vaḥdetden anuñ’çündür bu feth

İllā tapdı<sup>1041</sup> işbu vaḥdetden ḥaber

Añlamaz anlar ki düşmişdür ḡaber

4695 Anca ‘aşık vardur illā zevḳ ider

Göñli beytin nūrı’la pür-şevḳ ider

İvmek olmaz işbu yolda ‘aşıḳa

Ger ki biñ yıl baḳmaya ol ma‘şūḳa

---

<sup>1041</sup> tapdı N.

Bu eşikte ger ki biñ yıl tura ol  
İltifāt<sup>1042</sup> olmasa kim ol vara yol

Hîç nazār olmasa aña ma<sup>ç</sup> niden<sup>1043</sup>  
Kesmeye hergiz ümîd ol Şāni<sup>ç</sup> den<sup>1044</sup>

Pes melûl olup bu der-gâhdan yüzün  
Didiler döndermeye ol añsuzın

4700 İriserdür ol Hudānuñ fazlı bil  
İşbu rāha var yarağun eyle kııl

Böyle dirler ol maqāmda yār için  
Yol varanlara çü qaldı aña çün

**HĀZĀ KELĀMU İLE’Ṭ-TĀLİBİ Fİ ṬARİQATIHİ İZĀ VAQAFE  
ḤĀLİHİ**

Ayağum ağrıdı diyüp qalma sen  
İşbu yoldan key zinhār ol ḥasen

Ger varımazsañ da işbu pâyıla  
Eyle nā-çār rûz u leylün vâyla

**168b** İşiginün toprağında baş urup  
Şöyle durğıl gözleründen yaş irüp

4705 Çün serāyî ḥavlisinde saña yār  
Yurt virmez eyle anda āh u zār

Kimse aczin zāyi<sup>ç</sup> itmez ol Çalap  
Ger iderseñ işbu ç irfāna taleb

<sup>1042</sup> İltifāt N.

<sup>1043</sup> ma<sup>ç</sup> ni N.

<sup>1044</sup> şāni N.

Enbiyā vü evliyā Mūsā ʿİsī  
Cümle ʿāciz bu maḳāmda ḳamusı  
Ḳaldılar ḫayretde ser-gerdān bular  
Var ḳıyāş it bundan uş iy nām-dār  
Ol arada menzil-i insāniyet  
Ayağınla varmağ olmaz bir sâʿ at

4710 Varlık çevgān-ı ḳuvvetinle top  
Kim degüldür ḳapılası yāḫū çüb<sup>1045</sup>  
Bu maḳāmda her cehd oḳı ki var  
Tīr-keşinde<sup>1046</sup> var-durur ol bā-ḳarār  
Mecmūʿ ı tākāt yāyından atılır  
Şöyle kim irse cihāna batılır  
Hiçbiri añlañ yitişmez ideler  
Ol ḳabūl nişānesine nʼideler  
Ol bahādırlık ḳalḳanın ḳoğıl  
Tekyelen ʿacz işigine pes i ḳul

4715 Tā kim ire saña cezbe alalar  
Fazlı birle ol maḳāma şalalar  
Andan özge çāre yokdur bilesin  
Ġayrı sevdāyı gönüldeñ silesin  
“Men ʿarefe nefsehū” iy ʿaczehū  
Bu maḳāmdadur o bilmek “Rabbehū”

---

<sup>1045</sup> çüp N.

<sup>1046</sup> Ter-keşinde N.

Uşta ‘ acz-i tamma bunda irişür

Ba‘ de ‘ acze cezbe birle girişür

169a

Yoḥsa her kimse bilür ‘ aczin ‘ ayân

Yâ ne’çün irmez Hudāya ol hemân

4720

Neyiçün bilmez yâ Rabbin ol kişi

İmdi böyle olmasa bitmez işi

Ol Rasûlu’llâh bunuñ ‘çün söyledi

Bu yoluñ vaşf-ı tarîķın şoyladı

Qıldı anlara işâret bu sözi

Luṭfi birle kim esirger ol sizi

**Ḳâle’n-Nebiyü ‘ Aleyhi’s-selâm “Men ‘ arefe nefsehü fe-ḳad ‘ arefe  
Rabbehü”**<sup>1047</sup>

İy bî-çâre bu menzilde ma‘ şūķuñ

Tamâm nâzı hem niyâzı ‘ aşıķuñ<sup>1048</sup>

Zâhir olur olma ğâfil bu işe

Olmasun andan bu gönlüñ kim şîşe

4725

Ḥaḳ Te‘ âlânuñ ki her-vaḳt biline

Ol nesîm-i luṭfi eser iline

Ol ‘ inâyet şahrâsından girişür

Cân dimâğına şol oḳ dem irişür

Ya‘ ḳüb<sup>1</sup>-vâr dil biryân olısar

Çeşm-i giryân hem yürek ḳan ṭolısar

<sup>1047</sup> “Nefsini bilen Rabbini bilir.”

<sup>1048</sup> Beyitte aruz kusuru bulunmaktadır.

Pes taḥassürden bu resme diye ol  
Dimesün mi çünkü dinmek oldu yol

“...innī lā ecidü rīḥa Yūsufa lev-lā en-tüfennidün”<sup>1049</sup>

Çünkü cān Yūsufı yār ki gör n’ide  
Sırr-ı gül-sitānını seyrān ide

4730 Nefs Zeliḥāsı iki barmağı’la  
Kıla efgān zülf bendi bağı’la

Hem bu maḥzūn göñli āh eyleye yil  
Mişl-i Ya‘ kûb hep duyar pes şehr ü il

169b İde feryād çün koḫusın eşide  
Sende iy miskīn bu naqli eşide  
  
Ol kadar şevḳ gālib ola rûḥa kim  
Varlığından ola maḥzūn şöyle kim  
  
Varlığından el yur ol dem bī-gümān  
Kendünüñ ister helākın ol zamān

4735 Şöyle ol Ḥallāc-vār feryād ider  
Sözlerin gör kim ne resme yād ider

**HĀZĀ KELĀM-I ‘ĀŞİK FĪ HĀZĪHĪ’L-MAḤĀMĪ BĪ-ŞEVḲĪHĪ VE  
ŞAFĀ’İHĪ**

Öldürüñ ya‘ nī kim ölmekdür ḥayāt  
Ölmez isem öliserem uş memāt

Dirligüm benüm ölümdür bilesiz

<sup>1049</sup> “Bana bunak demezseniz, şüphesiz ben Yusuf’un kokusunu alıyorum.” Yusuf 12/94, s.264.



Ölmek için işbu yolda yilesiz  
İşbu müddet içre rûhı bileler  
Eşiginde şöyle maḥbûs kıllalar  
Ḥazret-i ‘İzzet eşiginde o cān  
Ola maḥbûs anda şöyle bir zamān

4740 Ya‘ nî vaḳf ola virilmez aña yol  
Pes hemān maḥbûs olınmaḳ ola ol  
Ḳala ḥayretde diye ol bu sözi  
Gözleye dā’im ‘ināyet hem gözi

**Hāzā kelām-ı ‘aşıḳ fī ḥālīhī “Yā delīle’l-muḥayyirīne”<sup>1050</sup>**

**Nev‘-i Āḫar**

**Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün**

İderler mübtelā anı hemān-dem  
Firāḳ işkencesine yana dem dem

Şu pervāne gibi kim yana şem‘ e  
İrişe tā kim ol şem‘ inde cem‘ e

Ki bil bu ıztırāb<sup>1051</sup> anuñ içinde  
Vü hem ol inkisār-ı zul içinde

170a 4745 Ki kendü’den de hem kendünüñ el’ān  
Olur nevmid pes ol ma‘ melesinden<sup>1052</sup>  
Pes ol vaḳt ol yaḳīn añlar bu rāzı

<sup>1050</sup> “Ey şaşkınlara yol gösteren (Allah’ım)! ”

<sup>1051</sup> ızdırāb N.

<sup>1052</sup> Kelimenin aslı “mu‘āmele” olup, eserde vezin gereği böyle yer almıştır.

Taḥayyürde olup eyler niyâzı

İñilder eydür ol işbu beyânı

Münâcât birle ḥâl ‘ arz ide ya‘ nî

### HÂZÂ KELÂM-I ‘ÂŞIK İLE’L-MA‘ŞŪK Bİ-ḤAYRETİHÎ VE İŞ- TIYÂKİHÎ

Ki dün gice senüñ derdüñle Ḥānum

Ciger pür-ḥünıdı hem daḥı cānum

Olupdı me’nūsum Ūlker ü yaşum

Baḥa hem-dem ü hem yâr ṭaşa başum

4750 İşim tā şubḥ olunca āh u zārı

Vü hem efgānıdı yâr ide yâri

Eğışnî yâ ğıyāşe’l-müsteğisîn<sup>1053</sup>

İderdüm nūş ki bu derdüñ ağısın

O sūḥte ‘āşıkuñ çünkim fiğānı

Vü hem nāzı vü zārısı pes anı

Kim ol Ḥāzret-i Raḥmāna irişe

Ki bu ‘aczüñ maḳāmından girişe

Hemān işbu ḳāziyye ola iy cān

İrişe feyz-i Rabbānî pes ol ān

4755 “*Em-men yücību’l-muḫtarra*” cevābın<sup>1054</sup>

Daḥı “*izā de‘āhü*” nūñ *sevābın*

<sup>1053</sup> “Ey dara düşenlerin imdadına yetişen Allah'ım, bana yardım et!”

<sup>1054</sup> Em-men yuḥibbü’l-muḫtarra N. “’Em-men yücību’l-muḫtarra izā de‘āhü...” “(Allah) değilse kimdir duâ ettiğinde darda kalanın yardımına yetişecek olan?” Neml 27/62, s.421.

Bulup ol dem o Һazretten olur yād  
İrişür zār u efgānına uş dād

Bu kez ol Һazret-i ʿİzzet niķābın  
Götürürler ol oķ dem bī-ʿ iķābın

Kim ol ʿİzzetde anlar perdelerdür  
Eşit eydem kim anlar uş nelerdür

170b

Cemāl-i ol şamediyyet o günden  
Alurlar ola gündüz yāhū dünden

- 4760 Tenezzehū didügi bürķaʿ in uş  
Eħadiyyet vechinden de key hoş<sup>1055</sup>  
Götürürler ider kendün aña ʿ arz  
Yür'imdi var taleb kıll kim budur farz  
Hezār dürlü laţif envāʿ nevāziş<sup>1056</sup>  
Kılur eydür ki ber-ħayr uş budur iş  
Anı toylar cemālinle vü rāzın  
Açar ol ʿ aşıķa pes azın azın  
Niçe iħsān ider gelmez kıyāsa  
Bu deñlü fāş iderler uşta nāsa
- 4765 Tecellī kılla çün rūh ol cemāl-i -  
Şamediyyet şemʿ ine o ħālī<sup>1057</sup>  
Olur pervāne-veş pervāz urup tā

<sup>1055</sup> İkinci tef'ilede hece noksanlığına bağlı aruz kusuru bulunmaktadır.

<sup>1056</sup> nevāziş N.

<sup>1057</sup> İkinci tef'ilede hece eksikliğinden kaynaklanan bir aruz kusuru bulunmaktadır.

Ḳanat ḳaḳa pes ol dem anda ḥattā

Eḥadiyyet ŧem' i yalıñı<sup>1058</sup> bil<sup>1059</sup>

Hemān pervānenüñ pes anda iy dil

İder varlığını maḥv anda āñī

Bezer kendü ŧıfātınla ki ya' nī

Pes ol demde Ḥaḳuñ nūr-ı cemāli

Rūḥuñ imānı olur uş kemāli

4770 Diyüpdür uşta ol ŧāna nişānı

Olur mı degme ervāḥa bu ŧānı

Şıfāt-ı zātīdür çün aça perde

Aña vaḥdet olur ḥāşıl o yerde

“...ülāike ketebe fī ḳulūbihimü'l-īmāne ve eyyedehüm bi-rūḥin min-  
hü...”<sup>1060</sup>

Budur dostuñ cevābı eydem anı

Kim ol cān ger kim oldıysa o fāñī

Ki bu cān uşta bāḳīdür ü ḳā'im

Ezel āḥir ölüm yok aña dā'im

171a Eger bir cān virürseñ alasın biñ

Zihī devlet degül mi işbu uş diñ

4775 Pes anda böyle dirler lafza elfāz

Kelāma ḳılsalar niyyet çü ḥuffāz

<sup>1058</sup> yalıñı N.

<sup>1059</sup> İkinci tef'ilede hece eksikliğinden kaynaklanan bir aruz kusuru bulunmaktadır.

<sup>1060</sup> “İşte Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir rûh ile desteklemiştir.” Mücâdele 58/22, s.610.

HĀZĀ KELĀM-I ‘ĀŞİK İLE’L-MA‘ŞŪK Bİ-HĀL-İ İFĀKATİHİ  
MİN İSTİGRĀK

Ulaşalı senüñ vaşluña şāhum

Şād u ğam kalmadı hem dağı āhum

Vişālūñ düğünin gördüm görelî

Yasım kalmadı hîç saña irelî

Beni uş bir tecellî ile iy dost

Ki şöyle mest idüpsin hem tütüp dest

Eyüden yatlıyı bilmez gönül uş

Bu resme söyler ol demde idüp cüş

4780 Çün oldum mest-i ‘ışk mestüñ cevābı

Budur uşta haḫā vü ger şevābı

**Beyt**

**‘Alā Baḫr-i Tavîl**

**Mef‘ülü / Mefā‘îlün / Mef‘ülü / Mefā‘îlün**

Cüş itdi gönül yine deryā-yı vişālîden

Çün sâķî ḳadeḫ şundı ol āb-ı zülâlîden

Āşüfte dil-î ḫaste dost zülfine dem-beste

Der leyl ü nehār zārem ol ḫüb-ı Cemālîden

**KAŞİDE VE NAŞİHAT**

**Mefā‘îlün / Mefā‘îlün / Mefā‘îlün / Mefā‘îlün**

Görüñ ‘uşşâķ-ı Mevlâyı ne yüzden ire Mevlâya

Geçüp dünyā ḫayâtından ulaşdılar ol evlâya

Sülük itdiler eczâdan bular kimdür ol ‘acz iden

Bu ednâdan geçüp irmiş ol a‘lâlardan a‘lâya

- 4785 Cemālinden-durur naqli kamu haldür degül ‘ aqlı  
Şadefdeydi bular şaklı dinildi uş bu me’vāya
- 171b Bu yüzdendür haber yārā eşitsün yāre ağıyāra  
İrişmekdür hemān çāre o der-gāh-ı mu‘ allāya  
İrişenler sa‘ ādetlü olur sözleri hem datlu  
Görür anı eyü yatlu nazardan irmez esrāra  
Anuñ hālin ne bilsünler gönülden pāsı silsünler  
Aña andan ulaşsunlar ne baқsunlar bu ulyāya  
Ezelden gerçi aşluñdur evet bu uşta faşluñdur  
Ne aşşı şimdi olduñ dūr ulaşduñ dār-ı efgāna
- 4790 ‘ Aceb ārzū ider misin yāhūd şöyle gider misin  
Hiç adimuñ adar mısın feriştehler anı saya  
Ya‘ nı kaşd eyleyüp vaşla ulaşmak’çün pes ol aşla  
Ki қalmaya gönül pāsıla ola қābil mücellāya  
Vü rūhuñ ire ol dāra münācāt eyleye yāre  
Ulaşam diyü dil-dāra vü hem vaşl-ı tecellāya  
Senüñ nefsuñ amān virmez anuñ’çün cān aña irmez  
Gönül bāğında gül dirmez gönül irmezse cilāya  
Görüñ şeh-bāz-ı qudsiler cemāl için ki üns dirler  
Anuñ’çün cān gözün siler ki dūş olsun pes ol aya
- 4795 Cemālī āyine nāzır olam diyü olur hāzır  
Gönül levhin kıılır tāhir қatar ism-i Hüyın hāya  
Geçüp andan da pes fānı olur kim dost sever anı  
Virür cān ala cānānı қamusın uşta yağmaya

HĀZĀ BEYĀN-I FENĀ'Ū'L- EFNĀ VE BĀKĪ BĪ'L-BEĶĀ'Ī'L-  
EBĶĀ

Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün

Uşta bu menzil fenādan yād ider

Zire kim her bir maḳāmda ad ider

‘Ālem-i efnā budur ger bileler

Ceḥd idüp irmek yarağın kıllalar

Şöyle kim taḳrīr olupdur bu beyān

Eyledür anda ‘ayān-ender-‘ayān

172a 4800 Vü hem ser-ḥaddidür añlañ beḳānuñ

Pes murādın vire andan Ḥaḳ anuñ

Terbiyet rūḥa ki bundan şoñra dir

Cezbe-i Ḥaḳ birle olur ol ḥabīr

Uş buyurmuşlar bu naḳle bir ḥadīs

Luṭfı birle ol ḥavāş üzre re’īs

“Cezbetün min cezebāti'l-Ḥaḳkı tüvāzī ‘amele’s-şakaleyni”<sup>1061</sup>

“Fe-kāne ḳābe ḳavseyni ev ednā fe-evḥā ilā ‘abdiḥi mā evḥā”<sup>1062</sup>

‘Aleyhi’s-şalātü ve’s-selām

Şimdiye dek kesb<sup>1063</sup> ileolurdı iş

Cezbedür şim’dan girü key biñ düriş

Bir ḳadem geçmez kişi biñ yıl dura

<sup>1061</sup> “Hakk’ın cezbelerinden bir anlık cezbe, bütün ins ve cinnin amellerine denktir.” Söz, Sühreverdî’nin Avârif isimli kitabında hadis olarak yer almakla birlikte, asılsız bir söz veya çok zayıf bir hadistir. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s.308.

<sup>1062</sup> “(Peygambere olan mesâfesi) iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu. Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti.” Necm 53/9-10, s.586.

<sup>1063</sup> kesp N.

- Ol eşikte şöyle kim ol yüz ura
- 4805 İrmeyince aña cezbe bî-gümân  
Görinür ‘âlem gözine şan duman
- Şöyle kim bir cezbe ire alısar  
Anı ol varlık iline şalısar
- Ol fenâdan pes beķāya irişür  
Uş diyem anı ne yüzden girişür
- Uşta evřāfın didük bir bir size  
Naķl ile uşta mu‘ ayyen bu söze
- Oķıduķ Kur‘ân hicesin diyelüm  
Uşta ol a‘ māl h‘ānından yiyelüm
- 4810 Buña irmek tedbirin yād idelüm  
Ne ‘ amelden irişe ad idelüm
- Evvel aña ne gerekdür bilesin  
İşbu yoluñ tā yarağın kılasın
- 172b **FĪ BEYĀN-I AĦVĀL-İ ŦARĪĶAT VE TAŞFĪYE-İ ŦALB VE TEZ-  
KĪYE-İ NEFS**
- İmdi añlañ ol meřāyiĥden ĥaber  
Kim olardur Ħaķ ĥatında mu‘ teber
- Ne ŦarĪķ birle giderler ol yola  
Nenüñ üzredür bināsı ne ola
- Taşfiye-i ĥalbe meşğöl olalar  
Ol sebebden zevķ ü řevķe Ŧolalar
- 4815 TebdĪl-i aĥlāķ işi ĥorlar bular



Taşfiye-i alb yiter nefse yular  
İllā ol deñlü gerekdür bileler  
Nefsi abe-i alāldan<sup>1064</sup> sileler  
Ya‘ nī ol fāhi kebā’irden amu  
Nefsi nehy itmek gerekdür iy ‘amū  
Tā ki er‘ iin yolundan irmeye  
Her fesāda erre kendün virmeye  
Zire tafiye-i alb’cün el vire  
Ol teveccüh artı birle her yire

4820 ābiliyyet bulmı ola feyz-i Hā  
Ya‘ nī Hā feyzine elyā ola ā  
Andan ol feyzüñ berekātında ol  
Bir zamānda ol adar kim bula yol  
Ola ol deñlü ıfāt tebdīl iy yār  
Kim nie yıllar olınmazdı ki var  
Anca perhīz hem mücāhid olsa ger  
ılsa ol dürlü ‘ibādet hem eger  
İbu deñlü olmayaydı tebdīlāt  
Kim olur ol tafiye birle ıfāt

4825 İmdi tafiye-i albüñ artı var  
Tecrīd-i üret ıla iy batiyār

173a Ya‘ nī dñnyā sevgüsin terk eyleye

---

<sup>1064</sup> abā-ı alāldan N.

Ḥubb-ı Ḥaḳḳı gönline berk eyleye

Kendüzine ‘uzlet ide ihtiyār

Ol ‘ādetler kim ṭabī‘at üns tutar

Kim anuñla üns bulmuşdı olar

Gıçe andan zire şerr andan tolar

Tā kim ol tefrīd demine irişe

Ol ‘amel için be-ğāyet dūrişe

4830 Ol budur kim bāṭını anuñ i yār

Her maḥbūbdan pes i‘rāz ide var

Ḥaḳdan artuḳ nesneye meyl itmeye

Ḥidmet ide şeyḥ katından gitmeye

Zikre meşgūl ola her-dem cānıla

Ṭola tevḥīd dīn ile imānıla

Uşta ol zikrūñ budur pes şūreti

Bu-durur taḥşīl iden ol sīreti

“Lā İlähe İllallāh” diye çok “Lā İlähe İllallāh” gicede gündüzde

**Baḥr-i Ṭavīl**

**Mefā‘īlün / Mefā‘ülün / Fe‘ülün**

Anuñ sırrı aña yüz gösterür uş

Vü hem derd ile dā’im itdürür cūş

4835 Aña vardur maḳāmātla merātib

Kim olmuşdur pes ol tevḥīde rātib

Biri tevḥīd-i imānī biri ne

Dirüz tevḥīd-i iḳān ol birine

Vü hem tevḥīd-i iḥsānī üçünci  
Olur dördünci ‘ayānī o genci  
Daḥı tevḥīd-i ‘aynī ol beşinci  
Ne görsün bunları yoldan üçünci  
Eger mādemi ger bu cümleden ol  
Eger datmazsa varmazsa vü ger yol

- 173b 4840 Ki vaḥdāniyyete ol şaḥş irişmez  
Anuñ gönli bu ‘irfāna girişmez  
O vaḥdāniyyete irmezse mādemi  
Ḥaḳīkat vaḥdete irmez ol ādem  
Bu deryānuñ kim añlañ sāhili uş  
Eḥadiyyet-durur key idesin güş  
‘Aceblerseñ hüviyyet ötesidür  
Yā bu bil ol kelāmuñ nitesidür  
Vücūd-ı maḥz u nürin muṭlaḳ uş bil  
Ḳanı bunlar ki bī-‘aḳl ola ‘āḳil  
4845 Dirüz andan öte bī-keyf ü bī-kem  
Ḳamu diller olurlar aña ebkem  
Dimekdür ibtidā vaḥdet budur ger  
Tefahḥuş eyledüñse oldur ekber  
Bularuñ şerḫi bil tül ü dırāzdur  
Anuñ yiri degüldür çoğ u azdur  
Bilüñ tebdīl-i aḥlāḳ ḥāşıl olmaz  
Vü hem tevḥīd-i esrār aña ṭolmaz

- Olur taşfiye-i alb birle illā  
Vü hem Ha teveccüh birle ola
- 4850 Mürīd-i şādī uş ger tatınca  
Taleb ide bu esrāra geince  
Ki tecrīd-i şüret tefrīd-i bāın  
İderse hşıl uş kim didi na tın  
Hemān taşfiye-i albe pes ol er  
adem başar budur erkān muarrer  
Bular anda olur hlvetde dāim  
Mülāzım olalar ol emre āim  
Aña vardur alāmetler bilürler  
O kim ehl ola hep nalin ılurlar
- 4855 Mūdāvim olmaa hlvetde ādem  
Bu zāhir hīsler işden alur ol dem
- 174a Eşitmekden ula hem görmeden göz  
Vü el tıtmādan u dilden de uş söz  
Eger vatāki böyle olsa ol ul  
Pes ol āfet-i zāhirden hemān ol  
Bulur uşta selāmet alb olur pāk  
Olur yaşduı taş hem dōşegi hk  
Zire kim albe bunlardan irişür  
Hicāb anlar aña ünkim girişür
- 4860 Bular'ün yapıla alb ola sālīm  
Ol āfetler irişmez iy mu allim

Pes andan irmeye vāsvās-ı şeyṭān  
Vü nefsüñ dağdağası hem de yek-sān

Zire bulmaz tışardan âletin ol  
Ne yüzden bulısar vāsvās aña yol

Çalur bunlar taşarruf eylemez bil  
Be-cid olmaqla zıkre ola tebdıl

‘Abeş fikrũñ şevāb ola yirine  
Buları böyle itmezse yerine

4865 Göñ<sup>u</sup>le düşeni nefy ide dā ’im  
Çıkarmaqla olur hem ola şā ’im  
Çü bunlardan ḥalāş ola çün ol er  
Aña yüz gösterür ol zıkr-i ekber  
Hemān başlar bula zıkrũñ şafāsın  
Vü hem zevķin çü nüş eyler cefāsın  
Hicāblar kim gönülde vardı varı  
Zıkr nūrınla hem Haḫ kıla yārī  
Bular hep gitmege başlar bi-nūrī  
İrişür ḳalbe ol zıkrũñ sürürı

4870 Gönül cevherine nūrı irişür  
Doğınur ol aña andan girişür

174b Gönülden ḥavf olur zāhir budur yād  
Delālet eylemiş uş aña āyāt

**Qavluhū Te‘ālā “İnneme’l-mü’minūne’l-lezīne izā zükira’llāhu veci-  
let kulūbühüm...”** <sup>1065</sup>

Pes andan şoñra maḥv eyler qasāvet

Yerine ‘arz olur anuñ leṭāfet

Olur zāhir aña nūr ya‘nī ol ān

Görüñ uşta işāret aña Qur‘ān

**Qavluhū Te‘ālā “...şümme telīnū” <sup>1066</sup> cülūdühüm ve kulūbühüm ilā zik-  
ri’ll ehi...”** <sup>1067</sup>

**Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün**

Vaqt kim zikre mülāzım olsa ol

Nice meşgūl ola eydem aña yol

4875 İmdi pes eyle gerekdür kim kişi

Zikre meşgūl olıcaq uş ol kişi

İtdüre başın hareket “lā” ile

Sağ om“uzı üzre ya‘nī egile

Haqqı fikr ide vü nefsin kıla red

Ya‘nī tağyīr ide pes olmaya sed

“İllā Allāh” ile zarb ide qatı

Yitdügince ol kemāle ṭāqatı

Qalbi üzre kim şanevber şeklidür

Bu haber uşta meşāyiḥ naqlidür

<sup>1065</sup> “Müminler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir.” Enfal 8/2, s.192.

<sup>1066</sup> tülīnū N.

<sup>1067</sup> “Sonra tenleri de kalpleri de Allah’ın zikrine karşı yumuşar.” Zümer 39/23, s.511.

- 4880 Byle telkin itdi ol bedr-i vef  
Kim   Aliye ol Muammed Mutafa  
Trk dilince aa dirler u yrek  
ol meme zre konulmu Şu direk  
yle zarb ide ire  albe eer  
Y kolay mı idilr dosta sefer  
Nefy-i l'nu odı yrek yağını  
Eride anu bozup ol ağını
- 175a Pes nian oldur eritmek bilesin  
Ger bu rha   azm iderse silesin
- 4885 Anda bir bed-ryia  ıksa gerek  
Zr<sup>1068</sup> zkr odı anı yağsa gerek  
Vaqtkim ol yağ eriye bilinr  
Zkr odınla aa byle dinilr  
Pes  arret i er yol bulısar  
ora aa zkr nrı tlısar  
Yağa zkr odı zemimesin  amu  
Kim olardı aa dar iden tamu  
Nr-ı tamdle bezer andan anı  
Bu Şıfatlar  ayr olur olmaz den
- 4890 ora ol zkrn nrı varsa gerek  
Dağı gr kim ol neler ura gerek

---

<sup>1068</sup> Dire N.

Ol şifāt-ı hayvānīnūñ ma‘ deni  
Kim yürek üzre omışdur Hak anı  
Anda bir dem-i alīza var-durur  
Kim an andan pes revān olup yürür

Cümle a‘ zāya amarlara ki var  
İşbu yol gör kim nice tertīb ovar

Hem anuñla bir buar vardur laif  
Rū-ı hayvānīdür adı iy zārīf

4895 Nefs-i insānī de dirler pes aña  
alb taşvirinde dinmişdi saña

İmdi zikrūñ nūrı ol ma‘ denden uř  
Yürüyüp anda varur gör eyle gūř

Ol buara ol laife iriser  
Pes eşer idüp taşarruf idiser

Pes taşarruf itmek anda bil ‘ ayān  
Cümle a‘ zāya taşarrufdur hemān

175b Ol buar kim nefsi insānī idi  
Rū-ı hayvānī de olmiřdı adı

4900 Cümle a‘ zāya yayılır anıla  
Ger müřerrefseñ ki bu ‘ irfānıla

Nefs zikrūñ nārı’la hem nūrı’la  
Müte’eşsir olısar çün urıla

Zulmet-i nefsdan hemān alb urtulur  
Müsta‘id olur bular hep örtilür



Ḥaḫ şıfâtı nûrları feyz olmağa  
Başlar ol yap yap muḥabbet ṭolmağa

Ammâ evşâf-ı zemîme gitmesi  
Zıkr nârı pes yaḫup maḫv itmesi

4905 Tedrîc ile olısdur didiler  
Yâ aña n'oldı ' alâmet iy piser  
Oldur aña uş ' alâmet hem nişân  
Ol zemîme kim olupdı aña şân  
Ṭab'ına ğâlib olupdı pes anı  
Rû'yâsında gösterür bil ol Ğanî

Her biri bir ḫayvânâtdan görünür  
Anlaruñ şûretlerinden urınur  
Zire kim ol nefs-i insânî ki var  
Rûḫ-ı ḫayvânî de dirler bil i yâr

4910 Her ḫayvânuñ şıfâtı anda var  
Nicedür vaşfin eşit iy nâm-dâr  
Eyle ṭut kim cümle ḫayvânât ' amû  
Bir havân içre döküp ḫoyduñ ḫamu  
Şanki andan yaradıldı ol hemân  
Nefs-i insânî buluñ andan amân  
İmdi zıkrüñ nârı yaḫsa ger birin  
Bir daḫı zâhir olur ṭutar yirin

176a Ol ḫadar olmaḫ gerek meşğûl ol er  
Zıkre kim hep gide andan ol meger

- 4915 Cümle hayvânât şifâtın tâ gide  
Kim meleke bula gör andan n'ide  
Ol şifatlar kim görünür añlağıl  
Eydeyim bir bir ol işden tañlağıl  
Kimi yılan kimi ' aqreb kim keler  
Kimi arşlan kimi qurt bağrın deler  
Kimi maymûn kimi qaplan kim kilâb  
Kimi pârs ola qıla havlin harâb  
Kimi fâre kimi hırre kimi fîl  
Kimi cāmûs kim yıqar ol şehr ü il
- 4920 At qatır qoyun keçi bergir himâr  
Hem deve tavuq horus yavrı ki var  
Dilkü<sup>1069</sup> vü ayı vü hınzır tâzî hem  
Dağı tavşan hem de mâhî bâ-ehem  
Dağı quşlar her ne dürlü var uçar  
Üstine halkuñ qanat yayup açar  
Qarğa vü quzgun u serçe hem toğan  
Dağı devlingeç ü qartal hem çünân  
Kâfir ü Tersâ yahüd irmân<sup>1070</sup> kamu  
Uşta bunlar anda vardur iy ' amû
- 4925 Hem dağı cin kez şeyâfîn var bile  
Er olan bunları gönünden sile

---

<sup>1069</sup> Dilki N.

<sup>1070</sup> İrman N.

Her biri bir işden olur ol zühür

Kim ola aña münāsib bī-ṭuhūr

Gördüğün şanma beyāndan hep senün

Görinür rü 'yānda pes her kimsenün

Kendü fi 'lidür şaķınsun key ḳatı

Kim[i] āfāķī kimi enfüs ülfeti

176b

Ehli añlar kim nedendür her biri

Var-durur bil anlaruñ hep ta' bīri

4930 Uş iderdün bunda ta' bīr anları

Kim tesellī ola yol varanları

Ehline göre iderler şeyḫ olan

Pes ḳamu andan bulur rāh hep bulan

Vāy saña kim bunlaruñla ḳalasın

Kendüzün nār-ı caḫīme şalasıñ

Görmez olur bunu dervīş giderek

İşlemezse nite görsün ol yürek

İllā icmāle idem ta' bīr biraz

Lākin anı eylemez-ven uş dırāz

4935 Kimi rengidür kimi a' māl ola

Kimi fikrinden irer bil ol ḳula

İdelüm her bir maḫalden diñleñüz

Yalvaruñ Ḥaḳ def' ide hem iñleñüz

FAŞLUN Fİ BEYĀN-I VAĀYİ' -İ SĀLİKİN 'ALĀ AHLĀĀ-I  
ZEMĪMETİ <sup>1071</sup>

Dağı şöyle bil ki bunlar sĀlike

Görinür var şükr kı l ol HĀlıkā

Bu vaĀyī' keşf olunmağdan bilün

Var-durur üç fā'ide kaydın kıluñ

Evvelā oldur ki kendü hĀline

Vāqıf olur hep kĀmu aĥvĀline

4940 Yā ziyāde yāhū noĥsāndan 'ayān  
Vecden ü seyr-i fütürdan bā-beyān

Ĥastelikden dağı süstlikden ki var

Her derecāt u derekātđan i yār

Dağı 'ulvīden ü süflīden <sup>1072</sup> ĥaber

Naql ider ehli bilür iy mu' teber

177a Hem menāzil ü maĥāmāt gösterür  
Pes temiz eyler işin çün esdürür

Bunlaruñ bil her birin bir naĥşıla

Kim ola aña münāsib 'aks ile

4945 Naĥş bağlar sĀlike 'arz eyler ol  
Her ne yüzden ise fetĥe bula yol

Ger zemīme ġālib olsa ol işi

Ya' nī noĥsānī şıfātđur iy kişi

<sup>1071</sup> Zemīmete N.

<sup>1072</sup> sıflīden N.

Hırsdan u şerden Һasedden buhl hem  
Hıkdan u şehvet Һazabdan daһı nem

İllā Allāh'çün Һazab olmaz Һünāh  
Ol 'ibādet yazılır şanmañ cünāh

Daһı her ne varsa bunlardan Һayāl  
Her birin bağlar bularuñ özge Һāl

4950 Һayvānātdan her birin bir şūrete  
Kim aña ol Һālīb olmuşdur nite

İmdi añlañ Һankı şūret Һankıdan  
Ola zāhir yanmağıl ol yankıdan

Tā ki def' i ola āsān anlaruñ  
Seddidür bunlar o yol varanlaruñ

Ğālīb olsa ger şıfāt-ı şeytānāt<sup>1073</sup>  
Eylese gögsinde anuñ salţanat

Pes şeyātin [ü]<sup>1074</sup> ebālīs ola ol  
Ol şūretden gösterür tā bula yol

4955 Şol ki āfāķī ola Һađ dostları  
Görür anı zire irmiş destleri

Gördügi zāhirde şeytān olısar  
Anuñ ehli nāsa sulţān olısar

Nitekim geldi Rasūle ol zamān  
Gördiler aşĥāb Һamusı bā-mekān

---

<sup>1073</sup> şeytānāt N.

<sup>1074</sup> Mısranın anlamını tamamlamak için ilāve edildi.

- 177b Her su 'āline cevābın vire tā  
Tā kim aşhāb eşide aşlın tuta  
  
Pes meşāyiḥden de anca göriser  
Tizçecük şerrin yüzine urısar
- 4960 Münteḥī[y]le mübtedī yir olımaz  
Anlaruñ ḥālin pes anlar bulımaz  
  
İblīsi ḳul gibi anlar ḳullanur  
Anlar ol aşhāb-ı emne ḳul'lanur  
  
İllā vardur uş ḳuvāda bir şıfat  
Kim anuñ rengin ḳılur ol aña ḥaṭ  
  
Gösterür ger āletin ḳılsañ saña  
Tab'iyet itmiş olursın sen aña  
  
Uşta bu ola ḳuvāī iy kişi  
Ceḥd ḳıl senden gidergil ol işi
- 4965 Şehveti serçe ḥorusdur bilesin  
Sa'y ḳıl anı gönülden silesin  
  
Ol kim eşek şūretinden olısar  
Şehvet-i ferciyyedür yol bulısar  
  
Kimseye ger ḳılmasa ol iltifāt<sup>1075</sup>  
Ola öküz şūretinde ol şıfat  
  
Hem önegülik de gösterür eşek  
Zire anda ol şıfat vardur ne şek

---

<sup>1075</sup> iltifat N.

İllā cāmus çok yimekten görünür  
Hem de çok yatmağ pes andan bürinür

4970 Bâṭıniyye şehvetin yâ ne görür  
Añla koyun şüretinden nağş urur  
Her maḥalde ta‘biri bir dürlüdür  
İllā bunlar bu maḳāmda yirlüdür

Nefs-i emmāre olan ol dā‘ire  
Budur uş kim ıulı yoldan ayıra

178a Pes ğāzab kelb şüretinde olısar  
Ṭālib-i dünyāda olsa iy piser

Zire kim vardur ḥadıṣ ol şürete  
Yazmışam uşta nağar kııl gör nite

4975 Kelbde vardur anca ḥaşlet bileler  
Ehline ğörişe ğöre kıılalar

**Ḳāle’n-Nebıyyü ‘Aleyhi’s-selām “Ed-dünyā cıfetün ve ṭālibuhā  
kilābün”<sup>1076</sup>**

Bil ṭaleb farzdur ‘ıyālin besleye  
Tā kim anlar da pes anı esleye

Çün muḥabbet artsa kelb andan diye  
Ḳoya Ḥaḳḳı döne dā‘im dünyeye

Bil ıarınca hırşā mağzar hem ayu

<sup>1076</sup> “Dünya leştir, onu isteyenler de köpektir.” Hadis değıldir. Haberin mevzû olduğına dāir bilgilerin ilk kaynağı olarak gösterilen eser, Sağānı’nin Mevdu‘at’ı olmuştur. Ebû Ṭālib el-Mekkî’nin Kûtu‘l-Kulûb adlı eserinde söz Hz. Ali’ye isnât edilmektedir. Bu eserde söz, “Dünya bir leştir, kim onu isterse köpeklerle boğuşmaya sabretsin.” şeklinde yer almaktadır. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s.555.

Bunları ölmüş görürseñ key eyü

Pes örümcek zühde mazhar böyledür

Dağı baykuşdur kim 'uzlet eyledür

4980 Hem tevekkül hem kıanā' at gösterür

Key şaķın iblīs aña yel esdürür

Buğl fāre şūretinde kıurt kıased

Oldur ol uşta helāk iden cesed

Hez̄l ü hedyān ola maymūn şūreti

Hem de oğlancıl olanuñ sīreti

Kibr kıaplan yücelik arşlan ola

İkisi dağı yaramaz bu yola

Hem babür pelenk bular hep yırtıcı

Cebr idenler şūretidür şoñucu

4985 Yırtarısañ yırtalar anda seni

Ol zebāniler ü kıar ider sini

Pars gönüllenmeg ü mekr ü kııleyi

Hem yalancı olsa olmaz ol eyi

178b Göre dilkü şūretinde bunları

Geç bulardan añ varacaķ günleri

Şirrete mazhar da dirler ayuyı

Öldürür görseñ olur ğāyet eyi

Ġafleti kıavşan u balık ola bil

Anlaruñ ehli olan olur zelīl



- 4990 Fîl olmak yırtıcılıktır yakîn  
Ol şıfat da key yaramazdır şakın  
Hem kavîligi şıfatı nefsün uş  
Ger helâk olmuş görürseñ ola hoş  
Kükremiş yavuz deve ne ola dir  
Kîñ dutmağdur ol işden dîn erir  
Uş kudurmuş kelb de ğâyet esrimiş  
Bil ğazabdır key kavî hem mekrimiş  
Ya' nî dünyâ mesti yâhûd olısar  
İkisi de ol şıfatdan ıolısar
- 4995 Hem yılan oldu ' adâvet şûreti  
Başar anı kaçd kılsa mürveti  
Dil ile incitmegi ' aqreb çıyân  
Şûretidür bile ol her kim uyan  
Mâr u mâhî iki yüzlülük-durur  
Yek cihet olmak ki tuzluluk-durur  
Egri kişi göre yengeç pes nişân  
Egrilikdür aña olmak uşta şân  
Bit büre ğıybet müsâvî söylemek  
Aña mazhardır ol işden eylemek
- 5000 İllâ çok üşmiş görürse kendüye  
Ehl-i ' ıyâl ğuşşasından ündeğe  
Yâhû dünyâ ğuşşasından başıla  
Bunları görse kırarken yas' ıla

- 179a Hınzır uş oldı Һarāma mazҺar ol  
İllā vardur daҺı aña anca yol  
Ol Һavāṭīr-i şeyṭāniyyedür <sup>1077</sup>  
Ol da añañ uşta ne ṭāniyyedür  
Merkeb arusı vü şarı arıdur  
Bunlaruñ kim teki Һaḫdan yārīdür
- 5005 Һurbağa şol ṭab‘ıdur kim ürke Һalk  
Һarğa murdār yimek ola Һaḫ nā-Һaḫ  
Hem de ğammāzlıḫdur āҺir bilesin  
Bir kişiyeye diye biri ğilesin  
Hem de fāsıḫ şūretidür didiler  
Bu şıfatlardan şaḫınsun kim diler  
DaҺı devlingeç virür andan Һaber  
Hem de Һartal cıfe-Һūr olmaḫ i yār  
Gözleye murdār u mısmıl dimeye  
Hem elinden Һapa<sup>1078</sup> nāsuñ ol yiye
- 5010 Һuzgun uş ğāyet ziyān-kār olısar  
Һalka pes anuñ ziyānı ṭolısar  
Görse tavuḫ dünyeye murdārın eşer  
Ol şıfatdan n’eylesün n’itsün beşer  
‘Aḫl-ı ma‘āş daҺı aña ad ider  
Gördüğine göre naḫlin yād ider

<sup>1077</sup> Ol Һavāṭīr-i şeyṭāniyyedür N. Mısradaki hece eksikliği sebebiyle tarafımızdan düzeltildi.

<sup>1078</sup> Һarpa N.

Hem kedi yüze yapışmak şūreti

Cinne de mazhar olur ol sīreti

Pes cühūd görmek nedür ol yā fetā

Ol-durur uş işbu rūḥuñ āfeti

5015 Dünyeye ıapmak şıfatın diyesin

Ol işe bu ma' nī kaydın yiyesin

Cingene uş dört kitābdan taşralık

Olıardur itmeñ aña āšnālık

179b

Çār-mezhebden de taşradur ki var

Görse ışık şūretin anı kıovar

Bu muqarrerdür ki şer' ī sūneti

Qomış işin işlemeklik yā fetā

Pes yoluñ suḥtede bid' at şūreti

Nefs-i emmāre vü hem ol sīreti

5020 Bunlara mazhar düşer ger görile

Bī-namāz olsa pes eyle yorıla

Görse kāfir uşta nefsuñ bilesin

Ol şıfāt-ı küfriyyedür silesin

Yāḥū olmak küfr-i ni' met<sup>1079</sup> Ḥālīka

Key oñat kıl sen nazār bu şālīka<sup>1080</sup>

Ḥaqqı örtmekdür papas görmek kışı

Pes keşiş görmek riyādur bil işi

<sup>1079</sup> ni' me N.

<sup>1080</sup> şālīka N.

Ehline olur riyāzet mazharı  
Her maqāmuñ var-durur bir ta‘biri

5025 Gāh olur ol terk-i dünyā tälibe  
Dağı nefis üstine rûhı gälibe  
Hem de kevzenlik önegülik bular  
Göre merkeb şüretinde çok olar  
Ba‘zı yirde eylüge de yorılır  
Her maħalde kim ne resme görilür  
Uş eşek aña yaraşur yoralar  
Çünkim anı şöyle-durur göreler  
İllā eylükden de ta‘bır ola çok  
Cümlesinden yek şıfatlar ola yok

5030 Bunlara vardur niçe vech şeyh bilür  
Her birine ħällü ħälince kıılır  
Bunları mağlûb görürseñ yâ ölür  
Pes ħalâş olmağ görünür çün olur

180a Yâ âdem olur görinse bilesiz  
Yavuzı eyüye tebdil kılasız  
Uş buyurdu bu beyāna gör ħaber  
Key şağın yarın olur yüzüñ ħaber

“...inne’l-ħasenāti yüzhibne’s-seyyi’āti...”<sup>1081</sup>

<sup>1081</sup> “Çünkü iyilikler kötülükleri giderir.” Hud 11/114, s.252.

“[İllā men tābe ve āmene ve ‘amile ‘amelen şālihan fe-ülā’ike] yü-  
beddilu’llāhu seyyi’ātihim ḥasenātin...”<sup>1082</sup>

Key mühimdür<sup>1083</sup> geçmedük uş söyledük

Bu maḥalden uşta taqrīr eyledük

5035 Biñde biridür bu böyle dindügi  
Ḳanḳı birin gördügin yā yindügi

Zıkr nūrı çünki ḳalbe irişe

Görmek aña gör nelerden girişe

Görür uş ḳandīl çerāğlardur yanar

Ḳalveti aydıñlık olmışdur i yār

Yā girür mescidlere yā görse gök<sup>1084</sup>

Kim bezenmiş yıldızıla ön ü şoñ

Dā’ire-i ḳalbdür uş bu dā’ire

Uşta emmāreyi bundan ayıra

5040 Ḳalb nūrınla bezenmekdür bular

Pes delālet oldur aña çün tolar

Her ne olursa ki bunlar dinilür

Bir işāretdür hemān eydinilür

Artsa bunlar ḳalbde artar pes şafā

Eksik olsa eksilür itmez vefā

Girse ḥammāma kiri çıḳsa yunup

<sup>1082</sup> yübeddilu’llāhi’s- seyyi’āti ile’l-ḥasenāti N. “Ancak tövbe edip de inanan ve sâlih amel işleyenler başka. Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.” Furkan 25/70, s.400.

<sup>1083</sup> mühimdür N.

<sup>1084</sup> göñ N.

Pes şafā-yı albe Őāhiddür dñnüp

Hem gñnāhlardan arınmadur o kir

ıma ala hem de āb-dest eyle dir

5045 Soaa girür görürse pes nedür

Mutezā-yı ab' a uymadur odur

**180b** Hālvetine Şu girse ol yine

Pes ' il'm eyleler sirāyet ab' ma

Ger eger bñstāna girse görse ol

Hem āalarda yimişi olsa bol

Ol gñnñl bñstānidur ma' mñr olur

Bunlaru ehline yarın hñr olur

Yā ieklñ görse ta' mñr olunur

Ger hñrāb görse bulardan ola dñr

5050 Ger yābān āaların görse ol er

Neye mazhardur pelit ava enār<sup>1085</sup>

Daı ām kāhel olur ol ciddine

Kim ' ibādetsñz olunma ol yine

UŞ hadiŐde aa Őāhid bileler

Ced idüp dñn gñn ' ibādet ılalar

**āle'n-Nebiyñ ' Aleyhi's-selām "El-'ilmñ bilā ' amelin ke-Şecaratin**

**bilā Őemarātin "**<sup>1086</sup> **dir**

---

<sup>1085</sup> ınār N.

Görse bir evde ki beslenmiş ola

Ṭabī' at-ı kâdîmince iş kıla

Pes işâretdür zuhûrı bil anuñ

Her birine anca te'vîl var bunuñ

5055 Uş bu ta' bîrât degül âfâkî bil

Cümle enfüsîdür<sup>1087</sup> anuñ şöyle bil

İllâ bunlar şöyle icmâlen dinür

Cümlesin dirsek be-gâyet añlanur

Ger Hicâza gitse ola şâlih ol

Farz u sünnet birle tuta toğrı yol

Pes namâz kılsa teveccühdür Hağa

Hem itâ' atdür Hudâya muṭlaḳâ

Görse muşhaf yâhû Kur'ân oḳısa

Ol muḥabbetdür Hudâya çün ḳosa

181a 5060 Görse ger binmiş gemiye seyr ider

Baḫr içinde ol gemi durmaz gider

Şer' ile girmek ṭarîḳat yolına

Budur uş ta' bîr çün anda bulına

Gitmese dursa gemi ṭarlıḳ-durur

Yâhû vaḳf ola sülûkı kabz olur

Çıḳsa ṭarlıḳdan hemân-dem ḳurtılır

---

<sup>1086</sup> "Ameli olmayan ilim, meyvemiz ağaç gibidir." Hadis değıldir. Söz, İmâm-ı Gazâlî'nin kırk kudsî hadisi bir araya getirip şerhettiğı eserinde geçen bir izâh cümlesidir. Diğeri hadis kaynaklarında da böyle bir hadise rastlanmamıştır. İmâm-ı Gazâlî, *Kudsî Hadisler*, s.62, Hadis No:30.

<sup>1087</sup> enfüsîdür N.

Şevk ü zevk ile olar hep örtilür

Bir yüce tağ başına çıksa bakar

Şöyle kim hem andan ırmaqlar açar

5065 Ol gönül tağı-durur kim ma' rifet-  
Ler olur hâşıl be-gâyet hoş sıfat

Ol yücelmekdür çıkarken görse ol

Pes iner<sup>1088</sup> görse tenezzül ola yol

Ger kıyu görse kıyudan şu çıkar

Koğayıla koğa kalbdür âşikâr

‘İlm taḥşîl idiser şu ‘ilm olur

‘Aksi olsa kūr kıyu gör kim n’olur

Pes mu‘atḥaldür ‘il’mden key ḥarâb

Şöyle kim baḥḥâl degirmen fi’t-türâb

5070 Ol da ‘amelden olan baḥḥâl erün

Şüretidür görse ger böyle yürün

Anasın görse hemân nefsin görür

Pes yaḳîn olsa şalâḥ yolın yürür

Ya‘ nî cem‘ olsa taşarrufdur aña

Yâḥû ḥacca gide uş n’eydem saña

Anası ger kim aña meyl eyleye

Yâḥû söz de şefkâtıla söyleye

Pes şalâḥına delâletdür didük

---

<sup>1088</sup> ener N.



- Bunların kaydın kim işböyle yidük
- 181b 5075 İllā nefsin görse ancak n'olısar  
Ol ma'āş işine meşgūl olısar  
‘Avretin görse yāhūd ğayrın anuñ  
Dünyedür añlañ mişālin işbunuñ  
‘Avreti andan çevirse ger yüzün  
Dünye andan kaçā key añlañ sözün  
Görse kim virmiş talağ bir ‘avrete  
Dünyeden ma'zūl ola hem gör nite  
Yāhū manşıbdan ol er bil ayrıla  
Ol da eyledür göre ger ğayrıla
- 5080 ‘Avretin ğayrınla görse bilesin  
Rāzın ayruqlara söyler ğilesin  
Yāhū mālın ğayrılar hırcar meger  
Böyle görse ‘avretin ger ol eger  
Ehle göre ola ta' bīr cümle bu  
Ceħd kıll kim olasın sen nīk-ħū  
Atasın görse kuvādur ol şıfat  
Yāhū şeyhidür diyiser ma' rifet  
Kuvā-yı bātınnı hıdmet-kār görür  
Çün sūlūk itmek yolın tutmuş yürür
- 5085 Kuvvet-i ‘aqlı o kazī göriser  
Cinnī hirre şuretinden yürüser

Gāh olur rūḥın saḳālsuz bir yigit  
Şūretinde görisedür key eşit

İbtidāsında sülūkuñ az ola  
Kim ferişteher görünür ol ula

Maḥbūb ođlan ūretinde bileler  
Ger eger kim key tefahḥuū ılalar

Emer ođlan ūretinde gōñlini  
Niçe elvānla görünür oñ bunı

182a 5090 Ayađı abını geymiū gōrse ger  
Anuñla seyr iderdi ol meger

Pes yolında istikāmet ide dir  
Yalıñ ayağdan  ibādet eksilür

Yalıñ ayađ ne adar yol yürür er  
Bil tekāsül eylemiūdür ol meger

Ṭonı eskir gōrse iblīs yol bulur  
Anda dağı key  ibādet eksilür

Yā aña ire ḥaṭā yā bir günāh  
İūlede uūta zevāle ire rāh

5095 Ḥilmi ol bal ūretinde  ilmi sūt  
Şūretinde görisedür eyle ṭut

Ger ğıdālanur gōrürse kendün ol  
albinüñ ol uvvetine bula yol

Piūmiū et etmek be-ġāyet ḥūb olur  
Anları yimek atı mergūb olur

Görmek ü yenmek ber-ā-ber olmaya

Bu ʔariḳ ehli cihānda ʃolmaya

Ḥāʃ üzümlü ḳavun u ḥurmā key eyi

Ḥelvā<sup>1089</sup> bal yāḡ sirke vü hem ayvāyı

5100 Cevz ü bādem yāḡu yaḡı bunlaruñ

Key eyüdürl pes ḡidāsı anlaruñ

Maʕ rifet taḡṣıl ider uʃ budur iş

Gice gündüz maʕ rifetʕün key düriş

Yaş yemiş vaḡtsüz görinse taʕ b̄iri

Uşta āfāḳ taʕ birinde her biri

Şayruluḡdur ger ḳavun ḳarpuz ḥıyār

İllā bunlar hep anuñ ʕ aksin ḳovar

Dünye ʕ avret şüretinde görinür

Gāh ḳarı gāh genc yüzinden bürinür

182b 5105 Ḳarı yegdür genc yüzinden çoḡ-durur

İllā genc tizḳek ḡaḡılur ḳün virür

Cāriye yüzinden olsa görinen

Ol-durur dünyāya nice sürinen

Anı ḥāşlar göriserler şöyle bil

Zire anlar ḳullanur eyler zelıl

Sürinür ardınca dünyā anlaruñ

Ḳul olur anlara ḳulı bunlaruñ

<sup>1089</sup> Nüşada, “helvā” kelimesinden sonra “vü” kelimesi yer almakla birlikte, hece fazlalığı oluşturduğu için metne dâhil edilmedi.

Ġayrısın ol ullanur uş ide nāz  
İşbu naqli var gönül içinde yaz

- 5110 Pes tāvus da ola dünya şūreti  
Beñzemiş ‘avret hūyına sīreti  
Uşta bunlar hep helālden görinen  
Eydeyin n’olur harāmdan urınan  
Hınzır uş oldu harāmuñ mazharı  
Hem necis balçık ol anlardan berī  
Hem hamır<sup>1090</sup> bunlar harāma ‘azm ider  
Şübhelüdür pes bulanuq şu meger  
an da añlañ uş harām hem ölmüş et  
Sen helāllerin gözet ġayrın o get

- 5115 Görinür saña vü sen eyle hazer  
İltifātla ılma anlara nazar  
Giyecek geysel vü ince olsa ger  
Eylügidür hālinüñ iy nām-ver  
Hırkasın tar görse yāhūd eski ol  
Yā uğurlanmış ola gör n’ola yol  
İblīs ola aña ġālib ol zamān  
Dağı şehvetdür kim ola bī-amān  
Kendüyi ger haste görse gönüldür  
Hastelenmiş vāy aña kim eyledür

---

<sup>1090</sup> hamur N.

- 183a 5120 İllā āfākī niçe vech gösterür  
‘Āķil olan cümlesinden istenür  
Kendüyi ger görse ölmüş bir kişi  
Yā bir ölmüş nesne dutsa ol işi  
Nefsi olmaķdur zebūn bilmek gerek  
Pes zebūn itmeklige yilmek gerek  
İllā ger bulsa hevāsın ol girü  
Dirilür şöyle yılan-veş ol örü  
Ger şovuklık toķına pes şan öli  
Isıcaklık olsa tutar hep ili
- 5125 Nefs murādın bulsa iblīs olısar  
Bulmasa ol eyle şankim öliser  
Pes anı ġāfil ķomaķ olmaz i yār  
Ķorsañuz tab‘ın bulup eyler ķarār  
İşbu ta’bīrler tarīķa ħicedür  
Andan öte de eşit gör nicedür  
Uş emekler zā’il olur aç gözün  
Muĥtasar idün kelāmuñ hem sözün  
Andan ol zıkrün nūrı rūĥa yürür  
Evliyā rūĥınla muşāĥib olur
- 5130 Sırra varsa enbiyādan görünür  
Bunlaruñ ervāĥı levnin bürinür  
Pes ĥafiyeye irerse biline  
Enbiyā birle melā’ik iline

Başlar ol eyler nazār pes anlara

Ol münevver uşta arı cānlara

Bu maķāmlara görinen çok-durur

Hıçbiri bunda beyānda yok-durur

Ḳanı ol ḳalbde tecellā rūḩda hem

Bunlaruñ vardur şıfātı key ehem

183b 5135 Şoñra ol da bir maḩalde söylenür

Şimdi ancaḳ izlerinden şoylanur

Pes laḩıfe-i ḩafıyyeye yürür

Yine andan şoñra añlañ uşta nūr

Başlar andan şoñra görmek ol şafā

Ya' nı kim Aḩmed Muḩammed Muştafā

Kim anuñla ol muşāḩib olısar

Şevḳ ü zevḳinden bu göñli ḩolısar

Görür andan şoñra şeyḩuñ rūḩını

Pes birikmiş anuñla ol bunı

5140 Çok-durur bunda beyān ben itmedüm

Zire tafşıl üzre naḳle gitmedüm

Pes edebdür her beyānı söylemek

Sālik olan uş gerek ceḩd eylemek

Bil aña mişḳāt-ı nübüvvetden uş

Feyz olur nūr-ı İlāḩı şöyle ḩoş

Şöyle kim ol nūr nazārla yā delıl

İle görmek idi aña iy ḩalıl

Olur ol 'ayne'l-yaqīn andan gelür

Gören 'aşık anı ol dem diñlenür

5145 Pes müşāhid ola ola ol 'ayān

Anda aña lāzım olmaz hīç beyān

Ma' rifet ol dem haqīkat yitişür

Pes haqīkat ma' rifetle bitişür

Uş haqīkat aña bilmek olur ol

Aña rü 'yā hāşıl ola bula yol

Kim müşāhid ola gönli göz ile

Hep teşkik ü müşekkik öz ile

Zā 'il olmaz anlaruñla bilesin

Hoş-durur şekkün gönülden silesin

184a 5150 Nūr-ı imān uşta böyle görünür

Cümle eşkākı gönülden sürilür

Qalb ile rüh seyri hālinden diyem

Yine tekrār ba' zı hāl kıydın yiyem

**Beyt**

**'Alā Baḥr-i Ṭavīl**

**Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün**

Çün vişālün şerbetin uş eyledün āb-ı zülāl

Bu şuşamış cānlara da n'ola irgörseñ vişāl

İçeler vaşluñ şarābın olalar mestān-ı 'ışk

Görelər kudret cemālün alalar andan hışāl

FAŞLUN Fİ BEYÂN-I AĦVÂL-İ KALB VE RŪĦ VE TECEL-  
LIYÂTIHİ

BaĦr-i ÂĦar

Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Fe'ülün

ĦaĦîkatdan olınsun ōõra taĦrîr

İrişürse eger ol feyz-i taĦdîr

- 5155 AĦar ōâfî ōular görse eger ger  
DaĦı hem çēsmeler Ħavzlar pes ol er  
Vü hem ay daĦı yılduzlar u gög uş  
Bular Ħalb 'âlemidür ōõyle key Ħoş  
Vü ger görse nihâyetsüz ol envâr  
Vü 'âlemler dükenmez ōõyle kim var  
Vü uçmaĦ daĦı aĦmaĦ olsa Ħâşıl  
Vü hem ŋayy-ı zemîn hem âsmân bil  
Vü seyr itmek hevâ üzre mu' allâk  
Buları feyz iden ol Ħayy u ĦallâĦ
- 5160 Vü 'âlemler görünse aña rengsüz  
Niteliksüz ü ma' nâ-yı 'ulümsuz  
Aña keşf olsa bî-âlet ma' ârif  
Mücerred olmaĦ ecsâmdan ol 'ârif
- 184b Aña el virse bunlar cümle el'ân  
Tecellî-yi rûĦâniyyetde iy cân  
Aña ger olsa Ħâşıl cümle bunlar  
RûĦâniyyet ōıfatındandır anlar



Kim ol rûh gösterüp anı budur hâl  
Pes andan soñra eydem n' olur aḥvâl

5165 Melekûta nazâr itmek ü görmek  
Melâ'îke ki bu aḥvâle irmek  
Vü hâtifden avâz irse simâ' a  
Kim andan niçeler irmiş semâ' a  
Vü uçmaq tamu ' arz olsa vü eflâk  
Melekût hem de ' arş görinse emlâk  
Sülûk içre bulur taḥmîd-i aḥlâk  
Meleke bula hem bâ-emr-i Ḥallâk  
Ki taḥşîldür bular kesben<sup>1091</sup> pes añâ  
Olur ḥâşıl irer ol çün o çağa

5170 Eger envâr-ı gaybdan görse ger ol  
Ulûhiyyet şıfatı keşf olup yol  
Tecelliyât u ilhâmât işârât  
Bunuñ ehline key olsun beşâret  
Rubûbiyyet şıfatı olsa ḥâşıl  
Fenâya hem beḳâyâ olsa vâşıl  
Ki bilsün gördügi rûh cândur anuñ  
Açılır ' aynı ol dem anda cânuñ  
Vü Ḥaḳ aḥlâkı birle añlañ anı  
Müteḥallik olup iy yâr-i cânı

---

<sup>1091</sup> kespen N.

- 5175 İşāretdür olunmaq añā vuşlat  
Olur hāşıl çün ‘ arz oldı o haşlet
- 185a Vaqāyi‘ den pes ol bir fāydasın uş  
Beyān itdük ucından eyledük gūş  
Dağı taşfiye-i qalbde o zikrūñ  
Ki vardur ba‘ zı evşāfı o fikrūñ  
Netīce vechi birle ‘ arz olınsun  
İkinci fā’ide andan dinilsün  
Zikr Sultān için göñlüñ iline  
Segirdim şalsa ne ola biline
- 5180 Göñülde Haqdan özge her nenüñ uş  
Bulursa hubbını pes qamusın hoş  
Qılur yağma vü başın merqabından  
Götürmez yuqaru ol merqadinden  
Göñül ilinde Sultān ola sākın  
Qarār ide eşitsünler mesākīn  
Pes ol qalb üns tutar hem itma’innān  
İder hāşıl eşit pes soñra andan  
Bulup her nesneden vaşset ol ürker  
Bu yüzden qalb hemān yılduzda Ülker
- 5185 ‘ Ayān itdi añā Qur’ān beyānı  
Olur zāhir pes andan her mā‘ āni

“Ellezīne āmenū ve taṭma’innū ḳulūbühüm bi-zikri’llēhi e-lā bi-zikri’llēhi taṭma’innū’l-ḳulūb”<sup>1092</sup>

Ki mādēmkim bula bir nesnenüñ ol

Muḥabbetin ü zikrin işbudur yol

Henüz bilsün gönülde var küdüret

Vü hem bil ḥastelik bâḳī zarüret

Ki nefy-i mā-sivānuñ şerbetin uş

Kim isti’ māl idinmek birle key hoş

Anı ḳılmaḳ gerek zā’ il o tā kim

Anuñla def’ ola ol ola ḥākim

185b 5190 O Ḥaḳ endişesinden ğayrı nesne

Gide ḳalmaya hiç baḳmaya ḥüsne

Ḳamu fānī olup zikr ola ḳā’im

Ḥalīfe ol maḳāma ola dā’im

O dāruñ budur aḥvāli vü ḳālī

Gönül’çün olısar pes şöyle ḥālī

Eyüden yatlıdan āġāh olur dil

Günāh olur eli hem ḳamudan bil

O bir gönül idi pür-endişe baḳ

Ṭoludur şimdi zikr ile vü hem Ḥaḳ

**Fİ BEYĀN-I ḲALB VE ḤĀLİHİ**

<sup>1092</sup> Ellezīne āmenū ve taṭma’īne ḳulūbühüm bi-zikri’llēhi e-lā bi-zikri’llēhi taṭma’īnū’l-ḳulūb N. “Onlar, inananlar ve kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.” Ra’d 13/28, s.271.

## Beyt

‘Alā Bahr-i Tavīl ve Kāfiye-i Āḥar

Mefā‘īlün / Mefā‘īlün / Mefā‘īlün / Mefā‘īlün

- 5195 Gel iy pür-ḥün gönül yine olupsın āşinā bā-cān  
Bulınmazdı ki şan çāre ider zülfin bu kez seyrān  
  
Bu kez aḡyārdan olduñ dūr bu kez irdi saña hem nūr  
Olursın yār ile mesrūr Cemālī seyrine ḡayrān  
  
Bu kez irdüñ ol eclāya vü hem bil daḡı meclāya  
Olup lāyık tecellāya ider devr ol meh-i tābān  
  
Öbir eydür ṭolinmaz hīç aña olmaz ir ü hem giç  
Gel imdi ḡana ḡana iç şarāb-ı vuşlatın her ān  
  
Çün olduñ ma‘ şūḡa sen il pes andan ḡayrısın hep sil  
Aḡıt hem gözyaşın şan seyl<sup>1093</sup> silen ol olsa ger seylān
- 5200 Aşuñ nefsi pes ol dāra ne’çün olmazdı āvāre  
Dilemezdi ki hīç vara pes ol dost iline bā-cān  
  
Evet merkeb gider ancaḡ ḡalur bābda o varıncaḡ  
Gider cān şöyle yalıncaḡ çü cezb itdi çeküp ol Ḥān  
  
İrer ol ‘ālem-i sırra pes andan irer ol birre  
Ḥamu yaḡma olup vire bu varlıḡdan olup ‘uryān  
  
Ḥamu infāḡ ider varın çün ol ārzū ider yārin  
Diyār u dār u ger dārın oḡul ḡız mülk ü ḡānumān
- 186a Vü hep sevdüklerin añmaz olarla feyz-i Ḥaḡ yaḡmaz  
Ki degme cān aña aḡmaz u hem dost iline miḡmān

---

<sup>1093</sup> sıl N.

5205 Nitekim uş buyurmuşdur bu esrārı duyurmuşdur  
Ezelden nās uyurmuşdur uyardı luḡ idüp Ḥannān

**Ḳāla'llāhu Te'ālā “Len-tenālū'l-birre ḥattā tūnfikū mimmā  
tuḥibbūne...”<sup>1094</sup> buyurur**

**Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ülün**

Diger pes 'ālemin Sulṭān-ı 'ışk bil

Vü hem ol salṭanatdan ṭolar ol il

Viribir ol gönül şehrine tā kim

Anı tā ola pes ol şehre ḥākim

Ki cān iḳlīmünün her çār-sūsında

Gönül ten birle anuñ karşıusunda

Dikilür daḥı hem şevḳ şaḥnesine

Kim ol cellād-ı ḥazretdür o ḥıyne

5210 Buyurur tā kim ol ḳulmaş nefsi  
Ṭutup tā ideler ol demde ḥabsi<sup>1095</sup>

Anı ḡayret ipinle anda ṭutup

Ṭaleb kemendini boynına ṭakup

Siyāset-gāhına anuñ getüre

Diler emrin ki sulṭānuñ bitüre

Dibinde 'ālem-i sulṭān-ı 'ışkuñ

Degül sulṭān-ı Mışruñ yā Dımışkuñ

Zik'r seyfinle pes anuñ hevāsı

<sup>1094</sup> “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz.” Âl-i İmrân 3/92, s.71.

<sup>1095</sup> ḥapsi N.

Başın kese anuñ oldur devāsı

5215 Hālāş ağacına aşa qoya tā  
Kim ol şeytān ḥarāmīleri ḥattā  
Ki yoldaşlarıdur nefsūñ eşidüp  
Bu sulṭānı siyāsetden iş idüp  
Girüp şehri ḥasedden kırtarurlar  
Bu iqlīmden o raḥtların<sup>1096</sup> alurlar

186b Taşırlar götrilür ğavġā vü zahmet  
Anuñ yirine ṭolar anda raḥmet  
‘Alem çün gire şehre pādīşāhı  
Olur ol şehriñ uş püşt ü penāhı

5220 Ne deñlü varsa ev baş daḥı kulmaş  
Kamusı şalısarlar aşaġa baş  
Ol aḥlāk-ı zemīmeden kamusı  
Olup tekfīn ol ‘acze ‘ām u ḥāşı  
Boyunlarına dolarlar u teslīm  
Kapusına ururlar yüz ve sellim  
Bu resme diyeler idüp temennā  
Diyüp ikrār iderler uş “zalemnā”

“[Kāle] Rabbenā zalemnā enfüsenā ve in-lem taġfir [le-nā] ve  
terḥamnā le-nekūenne mine’l-ḥāsirīn”<sup>1097</sup>

<sup>1096</sup> raḥtların N.

<sup>1097</sup> “Dediler ki: ‘Rabbimiz! Biz kendi kendimize zulmettik; eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.’ A’râf 7/23, s.166.

## Baħr-i Āħar

### Fā‘ilātün / Fā‘ilātün / Fā‘ilün

Çün gönül şehri o ğavġādan hemān

Daħı zaħmetden bulur ol dem amān

5225 Ƙurtılır mir’āt-ı Ƙalb pes saƘ olur

Ol Ʃabī‘at renglerinden pāk olur

Hem daħı pes oldu Őāfī bā-ħavāŐ

Eylemez artuƘ o ğayra hiç heves

İmdi andan Őoñra n’ola ol girür

Şamediyyet bār-ġāhına yürür

Bu kez ‘ıŐıƘ sultānı uşta kendüsi

Őahne vü sālār olur ğör bu süsi

Kim Ƙarār idüp gönül taħtında ol

Ēör ne yüzden olıŐardur işbu yol

5230 ‘AƘlı alır yanına eyler vezīr

İllā kendüdür bular üzre nezīr

Dürlü aħlāƘ-ı ħamīde cevheri

İle bezer Ƙıymet üzre her biri

187a Ol cevāhir n’olur andan eydelüm

Ehl olan alsun u ğayrın n’eydelüm

Ya‘ nī ihlāŐ u tevekkül hem yaƘīn

Bunlar eyler Őoñra aña ħoŐ aƘın

Hem daħı ŐıdƘ u mürüvvet hem kerem

Hem fütüvvet birle bil iy muħterem

- 5235 Hem daħı cūd u seħā vü hem ħayā  
Hem ŧecā‘ atdür diler ol kim ŧaya  
Pes o Sultān-ı ħaķīķī’çün bulur  
Kendüsi ħalvet serāyına gelür  
Ķalb-i mü’min oldı beytu’llāħ çün ol  
Var-durur andan aña çün ire yol  
Dost-ı ħadīm kim Celāli hem Cemāl  
Dutuğından gösterür yüz bī-melāl  
Yine tekrār aña tevħīd cārūsın  
Aluban bu bār-gāhuñ bārūsın
- 5240 Ol ki evŧāf-ı ħamīde ħāŧların-  
Dan daħı ħalvet kıılır eŧħāŧların<sup>1098</sup>  
Zire kim ol nefy-i ħayret eyleyüp  
Hiç eħad anda ħomazlar söyleyüp  
Pes gönül ħadīm ü ‘ aŧıķ suħtedür  
Ya‘ ħüb<sup>1</sup>-vār Beyt-i Aħzen puħtedür  
Beyt-i Aħzen çünki sīnedür bilür  
Anuñ içün ol yirin anda kıılır  
Gözi düŧ ola cemāl-i Yūsufa  
Açıla andan iriŧe çün ŧafā
- 5245 Sīne-ī vīrānı rüŧen eyleye  
Yūsufuñ vechinle gül-ŧen eyleye

---

<sup>1098</sup> eŧħāŧların N.



Şādīlige ire ğamdan ol hemān

İrişe devlete miḥnetden revān

187b

Şiddetinden hem firākuñ kırtıla

Ol vişālī ni‘ metinden örtile

Andan eyde uşta naqlin bu sözüñ

Güş eyle tā heves kılsun özüñ

Bu maḥalde uşta böyle ola söz

Ol vişālī çünkim anda göre göz

**HĀZĀ KELĀM-I ‘ĀŞİK İLĀ MA‘ŞŪK Lİ-RŪ’YETİHĪ VE  
MUḤABBETİHĪ**

5250 Çün yüzüñ gördüm ğamum pes oldı dūr

Uşta der-ḥāl açdı ‘ aynum işbu nūr

Şol gönül kim bula vuşlat yok melāl

Zire yağma kıldı varın ol Celāl

Pes didüm gönle dilekden her ne var

İste kim kılsun kabül pes uşta yār

Uş gönül eydür dilekdür key muḥāl

Baḥa bu dem çün irişdi işbu ḥāl

Kim gönül maqşūd-ı asla irişür

Ol maqāmda bu vişāle girişür

5255 Ol şafā-yı aşlı bula daḥı bil

Zevk-i rūḥānī de ḥāşıl ide dil

Ol kim evvel varıdı anı girü

Bulısdur çünkim ol Ḥaḳ irgirü

Pes ol ahlāk-ı zemīme cümle hep

Kim şifâtıydı nefsün bā-meheb

Bunca ‘ömr içre iderdi ol ‘amel

Huşk zaḥmetler çekerdi her maḥal

Tebdīl olmazdı pes anlar bunca yıl

Eylemekle ol ‘ibādet şöyle bil

5260 Kimye-gerliginde zikrūñ işbu ḥāl

Hem teveccüh kılduğundan bā-kemāl

188a Cümle ahlāk-ı ḥamīde oldılar

Çünkü ol zikrūñ nūrınla ṭoldılar

Pes boyun virdi bular hep ḥidmete

Zıkr olmasa bular dönmeḳ nite

Uşta bundan şoñra fermān-ı Ḥudā

Cümle a‘ zā üzre eyler iḳtizā

Hem şifatlar üzre ḡālib olısar

Olmasaydı yine iblīs yolısar

5265 Gör buyurmuş uşta āyet ol Ḥudā

Nesne olmaz anuñ emrinden cüdā

**Ḳavluḥū Te‘ ālā Celle Celālūḥū “...va’llāḥu ḡālibün ‘alā emriḥī...”** <sup>1099</sup>

Kendü ḥüsniyle bir ‘uzvı bir şıfat

Hıç elinden gelmez uş bī-ma‘ rifet

<sup>1099</sup> “Allah, işinde ḡāliptir.” Yusuf 12/21, s.256. Nüşada âyetin sonuna “fī külli ḥālin” -meâlen- “her zaman” şeklinde Arapça bir ifāde eklenmiştir.

İşleyübile pes anı şöyle ol

İllā olur kim işāretle o yol

Nitekim dimişdür anı ol Hākīm

Cümle emr anuñ pes andan ğayrı kim

“[...fe-izā aḥbebtühū ] küntü sem‘ahü’llezī yesma‘u bihī ve başaru-  
hu’llezī yubşiruhū bihī ve yedehū’lletī yebṭaşu [bihā...]”<sup>1100</sup>

Ḳullarum vardur benüm dir ol İlāh

Çün benüm yolumda toĝrı vara rāh

5270 Anlaruñ eşitmesi hem görmesi

Oluram dir zire nürdur sermesi

Hem dili eli oluram anlaruñ

Uşta ḥāli toĝrı yol varanlaruñ

Pes benümle eşidür ol her sözi

Hem benümle göriser anuñ gözi

Uş benümle söyler ü hem yapışur

Var bu aḥvāli gönülde sen düşür

188b Bu maḳāmda pes gönül añlañ i yār

Ḥaḳ şıfātı maḫharı olur ki var

5275 İki nev‘ idi şıfāt iy muḫterem

Yā şıfat-ı ḳāhrdur yāḥūd kerem

Pes gönülde vaḳt olur kim ḳāhrıla

<sup>1100</sup> küntü sem‘an ve başaran ve lisānen ve yeden fī yesma‘u ve bī-yubsiru ve bī-yenṭıku ve bī-yebṭaşu. N. “Onu (kulumu) bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli olurum.”; Canan, C.13, s.244, Hadis No:4663.

Zâhir olur gâh keremle mihr ile

Bu şıfateynüñ ki dâ'im Tañrınıñ

Pes taşarrufı elindedür anuñ

Nitekim uşta buyurmuş ol Rasûl

Göstere Hâk anı size ber-vuşûl

**Qâle ('a. m.) "...inne'l-ğulûbe beyne işba' ayni min eşâbi' i'r-Rağmâni  
yuğallibuhâ keyfe yeşâ' "**<sup>1101</sup>

Taşfiye-i qalb dinildi uş' ayân

Şol ki elyağdur kelâma bā-beyân

5280 Ol vağâyi' üñ eşit iy mu' teber

Pes ikinci fâ'idesinden haber

Uş ikinci fâ'idesi ol-durur

Fazlı Hâğğkuñ qullarına buldurur

Qalbden ü rûğdan melekden olınan

Ol vağâyi' ler olardan bulınan

Zevğ bağışlarlar be-ğâyet anlar uş

Lâ-cerem nefse olardan şöyle hoş

Zevğ ü şevğ kuvvet olur hâşıl ki var

Ol zevğ ü şevğ birle âşikâr

5285 Üns qat' ider bu hâğğdan ol hemân

Hâlvet eyler kendüzin hâğğdan i cân<sup>1102</sup>

<sup>1101</sup> Qalbü'l-mü'mini beyne işba' ayni min eşâbi' i'r-rağmâni yuğallibuhâ keyfe mâ yeşâ' ü" N. " Kalpler, muhakkak ki Rağmân'ın parmaklarından iki parmağı arasındadır, onu (dilediği şekilde) çevirir."; Canan, C.10, s.289, Hadis No:3484.

Tab‘ına şol hoş gelen lezzetleri

Şol ki nefsanî olan ülfetleri

Kesilür anlardan itmez iltifât

Añul añul kat‘ olur her bir şıfat

189a

Andan ol rûhânî keşf envâr-ı ğayb

Dağı esrâr-ı leṭâ’if n’ola ‘ayb

Yitişür hazretten andan soñra ol

Anlaruñla üns tutar çün bula yol

5290

Pes taleb ‘âlemine andan düşer

Çünkü ol aḥvâl bunuñ üzre üşer

Uş teveccüh küllî aña idiser

‘Âlem-i ğayb meşrebinden n’idiser

Kim şarâb-ı ğayb iĉer ol cânıla

Ola ṭolu şıdķıla imânıla

Hem ḥaķîkatda ṭarîkat ehlinüñ

Dağı elṭâfın pes añlañ ol ḥıynüñ

Evvelinden ğayb vaķâyi‘<sup>1103</sup> n’üñ ol

Uş südinden ğayrı beslenmege yol

5295

Nesneyile olmadı mümkün çü bil

Terbiyet birle o beslene i dil

Ṭâlibüñ hem uş ğıdâsı cânınuñ

Ma‘nî yüzinden olur vâķi‘<sup>1103</sup> anuñ

---

<sup>1102</sup> cân: ḥân N.

<sup>1103</sup> vaķâyi‘<sup>1103</sup> n’üñ N.

Nitekim bir kiři H'ace Yūsufa

Eydüvirdi kim başupdı bu şafa

Şeyh Aḥmed ḥidmetinde bir gün uş

Cem' olup aşḥāb oturmışlardı ḥoş

Şofra üzre pes ta' ām yirlerdi dir

Her murāda ḳādir olmuşdur Ḳadīr

5300 İçlerinden biri gitdi kendü'den

Bir sā' at uş yine geldi ol neden

Didi kim ben gördüm uş peygāberi

Şimdi kim oldumdı kendümden beri

Ağzıma ḳoydı benüm bir loḳma ol

H'ace Yūsuf didi aña böyle yol

189b

Ya' nī eydür ol irādetdür ki var

Pes tariḳat tıfl ü eḫfālin i yār

Anuñla besleyiserler didi

Kim ol er gördük Rasūl virdi yedi

5305 Uş üçünci fā'ide naḳlin ḳılam

Eyleyem keşf-i vaḳāyi' den kelām

Pes üçünci fā'idesi ol-durur

Dimeyelüm illā saġa şol-durur

Bu yoluñ ba' zı maḳāmı var-durur

Ol maḳām-ı ġaybīdür çünkim görür

Bu vaqāyi' nūñ taşarrufından<sup>1104</sup> ol

Özge nesneyle geçilmek ola yol

Mümkün olmaz eyle bilsünler yöni

Nitekim seçer güneş ayı günü

5310 Muhtāc olmaqlık ki peygāmbere bil

İşbu sırdandır bulunmağdur sebīl

Tā ki sālīk seyri uşta kendünün

Kim vücūdından kıla ol bendinün

Uş anuñ añlañ sülūkı bu yola

Nefs ile hem rüh şıfātında ola

İmdi işbu nesnelerden ol kişi

Pes dürüstdür rāst olur anuñ işi

Gayra muhtāc<sup>1105</sup> olmaya mümkündür uş

N'eylesün ol kim bulardan ola boş

5315 Ammā çünkim bu mağāma girişe

Rūhāniyyet ser-ḥaddine irişe

Uşta ol vağtdür gerek añlañ işi

Kendü kendüligiyile her kişi

Ol mağāmdan giçebilmez kanı yol

Ol taşarruf kim kopar sālīkden ol

190a

Bir vücūd u bir varlığdur hemān

Kim kopar bundan görünür her zamān

---

<sup>1104</sup> taşarrıfından N.

<sup>1105</sup> muhtāc N.

Pes anuñ hod yolu irmişdür yaķın

Yok ʿālemine varlıķdan şaķın

5320 İmdi muhtāc oldu ğayra lā-cerem  
Aña ğayrıdan taşarrufdur<sup>1106</sup> kerem

Vāķıʿ a andan aña ķandan olur

Şeyh vilāyetinden olur ķün görür

Yā hāzret-i nübüvvetden yāhū

Hāķ Teʿālānuñ tecellīsinden o

Kim fenā-baħşdur tecelliyāt-ı Hāķ

Hāşıl andan olısdur aña çāķ

Tā kim ol bulup fenāyı girişe

Ol beķā-yı hāķīķīye irişe

5325 Uş gönülden bu-durur maķşūd tamām

Andan ola ol bu maħlūķa imām

**FĪ BEYĀN-I KAŞĪDE VE MAʿNĀ-YI MUʿAMMĀ**

**ʿAlā Baħr-i Tavīl**

**Mefāʿ İlün / Mefāʿ İlün / Mefāʿ İlün / Mefāʿ İlün**

Eyā maħbūbı ʿuşşāķuñ ķamu ķullara sensin dost

Senüñ luţfuñ bizi örter keremler eyleyüp iy dost

Bize vaşluñ ʿayān eyle o maʿniden beyān eyle

Laţīf elfāzıla söyle bu hūʿānla toylağıl iy dost

Bu ben bi-çāre ʿabdüñ ķün seni ister ķamu dün gün

Gidergil kendüʾden kendün bi-küllī olmasun iy dost

---

<sup>1106</sup> taşarrufdur N.



Bulan seni n'ider kendün aña sensin imān hem dīn  
İder mi anlaruñ kaydın fenāda ğarķ olan iy dost

5330 Bilel'den ušta ben seni yavu kıldum pes uş beni  
N'iderem bu kıru teni al egnümden benüm iy dost

Gidem bu dār-ı dünyādan beķā bulam bu mefnādan  
Çü rāz açdum bu ma' nādan ķabül eyle anı iy dost

**190b**

Egerçi bunda da hāzır olan ehlüñ olur nāzır  
Vücūdum varlığuñ Ķādir<sup>1107</sup> şanasın gölgedür iy dost

Bu gölge tiz gelür gider güneş bāķi ķalur derler  
Güneşsüz varı hiç yirler ki tā sensüz ola iy dost

Hāķiķi uş güneş sensin bular gölgeñ pes istensün  
Bu gölge ortadan gitsün<sup>1108</sup> hemān sensin ķalan iy dost

5335 Saña isnād olur varlıķ bularda varlıķ uş ıarlıķ  
Gider ıarlığı kıl yārlıķ temennā iderüz iy dost

Ķamu cānlara cānānsın u hem Ħannān u Mennānsın  
Daķı ol Ferd-i Mennānsın Mü'ebbedsin ebed iy dost

Vü hem bürhān-ı Raĥmānsın daķı Sübhān u Sulţānsın  
Günāh-ķārlara Ğufrānsın Cemil ü hem Cemāl iy dost

Saña ' aşıķ ki bu cānum benüm iy yüce Sübhānum  
Ķuluñam sen ki Şulţānum ķamu ķullara hem iy dost

**Beyt**

**'Alā Baĥr-i Tavil**

---

<sup>1107</sup> ķāzir N.

<sup>1108</sup> getsün N.

**Mef‘ülü / Mefā‘ilün / Mef‘ülü / Mefā‘ilün**

Cüş itdi gönül yine deryâ-yı vişâliden

Çün sâķi kadeh şundı ol âb-ı zülâliden

5340 Āşüfte dil-i ħaste dost zülfine dem-beste

Der leyl ü nehâr zârem ol ħüb-ı Cemâliden

**FAŞLUN Fİ BEYÂN-I BÂĶİ AĦVÂL VE İMÂN-I ‘İLME’L-  
YAĶİN VE ‘AYNE’L-YAĶİN**

**Mefā‘ilün / Mefā‘ilün / Fe‘ülün**

İmân-ı yaķine ol vaķt yetişür

Anı bilen ki bildüñ ne kişidür

İmân-ı yaķin ‘ârifler kâtında

Nedür eydem ol ismüñ şihhatinde

Buyurmışlar ol esrâra ħaberler

Beyân eylerler anı mu‘teberler

**“Ħüve ‘ibâretün ‘an zuhūr-ı nûri’l-ħaķıķiyyeti fi’l-ķalbi’l-mü’mini fi  
ħâl-i keşfihi”** <sup>1109</sup>

191a

**“Esrârü’l-beşerriyeti yüşâhidü’l-ħaķķa bilâ delâleti’l-‘aķli ve’n-naķli”**

<sup>1110</sup>

O bir nûr-ı ħaķıķatdür ki zâhir

Zuhūr olur ki şöyle arı tâhir

5345 Kim ol mü’minlerüñ gönlinde ħâzır

Olur ma‘nî gözi pes aña nâzır

Ki istidlâl olunmaz ‘aķla naķle

<sup>1109</sup> “O, keşf halinde, müminin kalbinde hakikat nûrunun ortaya çıkmadır.”

<sup>1110</sup> “Beşeriyetin esrârı (yani insanlık sırları denen iç duygular), aklın ve naklin (âyet ve hadislerin) delâleti olmaksızın da hakîkati görür.”

Bu sırrı cān içinde yaz da şağla

Su ’āl ger itseler ol ikisinden

Ne ikidür ü hem anuñ nesinden

Nūr-ı ĩmānıla nūr-ı yaqın dir

İkisi bir midür pes eyle ta’ bīr

Cevāb eyle virürler kim ikidür

İkiden pes murād ol bir tekidür

5350 ĩmān şol nūr-durur añlañ pes anı

Hiçābdan görünür iy yār-i cānı

Hicāb ardından uş ya’ nī zuhūrı

Ki her kim kıldı ol işden tuhūrı

Nitekim uş haberden geldi āyet

Budur uş naql içinde naql-i gāyet

**Qavluhū Te’ ālā Celle Celālūhū “[Ellezīne] yū ’minūne bi’l-ğaybi”<sup>1111</sup>**

Yaqın şol nürdur ammā añla rāzı

Ki Haq olsun kamu kullara rāzı

Hiçāb keşf olan andan görünür ol

Hudā virsün kamu ‘ uşşāqa key yol

5355 Evet biz eydürüz işbu cevābı

Dürüstdür kim haqıqatda o bānı

İkisi bir ola illā budur söz

İkiye i’ tibār ola gümānsuz

<sup>1111</sup> “Onlar gayba inanırlar.” Bakara 2/3, s.3.

- 191b                    Hicāb ardından olduḡda añā ad  
Kim ol ĩmān-ı bi'l-ġaybdur dir üstād
- Ḳaçan olsa mücāhid açsa perde  
Yaġĭn dirler añā pes cümle yerde
- Kim ĩmān-ı yaġĭn dirler budur řān  
Bu da řāhid kim ol Ḥaġ hüve fĭ řān
- 5360                    Güneř nūrı gibi kim irte yiri  
Aġarduḡda görür ibhār u berri<sup>1112</sup>
- Dünüñ gider ġarañlıġdan çoġı dir  
Anuñla pes řunuñ bigi bu tedbĭr
- Güneş ol vaġt hicāb ardından irer  
O görmekten kişi çoġ nesne direr
- ĩmān-ı bi'l-yaġĭn mişlidür anuñ  
Budur uşta ol ' irfāna beyānuñ
- Nifaġuñ źulmetin ol ide zā 'il  
Evet şübhe içinde ola mā 'il
- 5365                    Kim ol bilmekle görmek çāresinde  
Ne yüzdendür diyüp mā-verāsında
- Güneş toġsa vü zāhir olsa düpdüz  
Gider küllĭ ġarañlıġ ola gündüz
- Bil imdi pes yaġĭn anuñ gibidür  
Kemāl-i i' tiġād anuñ dibidür

---

<sup>1112</sup> biri N.

Ki hergiz şek tevehhüm qalmaz anda

Qalur mı hiç anuñ ehli yābānda

Gider bi'l-ğaybıla rengi nifākuñ

Evet ʿaynıla küfrüñ uşta baquñ

5370 İkişi maʿnide bir oldı kim var

Muğāyir<sup>1113</sup> iʿtibārda oldı iy yār

Tālib andan pes ol haqqā'l-yāqīne

Gelür aşlın eşit ol n'ola yine

Fenā-fi'llāh didükleri haberdür

Anuñ ehli bilüñ key muʿteberdür

192a

Haber andan virilmez uş su'āle

Görürsin ger irerseñ işbu hāle

Fenā n'oldı o kāmiller qatında

Muqarrebdür olar Haq Hazretinde

5375 Aña uş bir işāret bu beyāna

Nazar eyle dürişgil ʿāşık-āne

“Fenā hüve sükūt-ı mülāhazatı'n-nefsi lezzatihā min şiddet-i istiğrākihā fī mülāhazatı'z-zāti mā yeltezze bihī”<sup>1114</sup> yaʿnī demek olur **kim**

Fenā nefsüñ kamu fikri muʿayyen

Olnmaqdur o zā'il uşta el'ān

<sup>1113</sup> Muğāyir N.

<sup>1114</sup> “Fānî olmak, zâtın (Allah'ın zâtının) mülâhazasında (onları düşünürken) aldığı lezzetlerin istiğrâkının (sarhoşluğunun) şiddetinden, kendi nefsinin lezzetlerini mülâhaza etmenin (düşünmenin) düşmesidir (Yani düşünmemektir).”

Şu lezzet aldığı zātında kendi  
Aña ma‘ nā ki gör uş böyle dendi  
Mülāhazasına anuñ be-ğāyet  
Ki müstağrağ olınduğundan ol vaqt  
İder fikrin hemān zā’ıl özinüñ  
Kesilür naqli hem andan sözünüñ

5380 Pes imdi uş dadan bilür bu rāzı  
Çolay mı bula yā ol Bī-niyāzı  
Dimişlerdür aña işbu kelāmı  
Ki böyle itmeyen anı bula mı

**“Men lem yezuk lem ya‘ rif”<sup>1115</sup> dir**

Hemān şu bir deñiz gibi mişāli  
Eşit eydem nedür anuñ hışāli  
Pes evvel anı gördiler deñizdür  
Vü hem bildiler ol iş ne beñizdür  
Ki şoñra içdiler şuyın pes anuñ  
Girüben içre vü ol ad u sanuñ

192b 5385 Vü hem şoñra olurlar bir kezin ğark  
Olurlar maḥv u müstağrağ ki yok fark  
Şanasın bir demür atduñ pes od’a  
Çızar ol dem od olur anda o da

---

<sup>1115</sup> “Tatmayan bilmez.” Arapça bu ifâdenin hemen yanında “Kim ki tatdı ol bildi tatmayan” şeklinde, sözü açıklayan ancak tamamlanmamış bir ifâde yer almaktadır.

Od’uñ hükmi demürden ola z hir  
Hem n oddur dem r ma v ola  hir

Evet resmi olunmaz anda z ’il  
Odur  ul  ul u Rabb n Rabb-i ‘ dil

Odun diyen demürden od mı y  o  
Dir z oddur dem r yok ma v olur o

5390 Bilün Man ur hem n ‘ayn d r anu n  
“Ene’l- ak” lafzı olmaz mı  ud nu n

Ta arruf  od  aku n Man ur olur yok  
Egerçi z hiren resm olmadı yok

Pes a la n ol ma amda söyleyen  ak  
Olur anu n dilinden u ta muğlak

Nitekim B yezid Best mi eydür  
‘Ay ndur bu  anasın gökde aydur

“S bh ni m  a‘zama  ani”<sup>1116</sup> dirdi

Benüm S bh n benümdür i  ne kim var  
Bu sırrı sır içinde  aklar ebr r

5395 Get rd k biz size u ta ‘ay na  
Ola kim bu uyur gönlün uyana

Uyuyan hele uyanur budur  avf  
Kim olmuş ola pes olmaya hiç ‘afv

Uyan hey  oldı ‘ mr n l le-z rı

<sup>1116</sup> “Kendimi tespih ederim. Benim  anım ne yücedir.” Mutasavvıf Bayezid-i Bestami’ye atfedilen  athiye kab linden bir sözdür. ; Ceylan, *Tasavvufi  iir  erhleri*, s.425.

Yidürdüñ nefse ol cān gül-‘ izārı

Senüñ şeytān u nefis oldı ħabībüñ

Hevā rencine anlardur ħabībüñ

5399 Ĥudā döndürsün andan cümle nāsı

Şoñucı ‘ıyde tebdıl ola yası



## SONUÇ

1. Câmîü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs, Hüseyin b. Ahmed Sirôzî tarafından didaktik gâye ile kaleme alınmış İhlâs Sûresi'nin tasavvufî bir tefsiridir.

2. Hüseyin b. Ahmed Sirôzî, XVI. yy.da yaşamış, âlim, mutasavvîf bir şâirdir. Kaynaklarda m.1591 yılında hayatta olduğu bilgisi yer almaktadır. Tasavvufî konularda derin bilgisi bulunan müellif, seyr ü sülûkunu tamamlamıştır. Mürşidi, Selahaddin Ali Dede'dir. Eserlerinde, kendisinin Selahaddin Ali Dede'nin halifesi olduğuna dâir bazı bilgiler yer almaktaysa da, bunların müstensihler ve eserlerini okuyan kişiler tarafından nüshalara sonradan ilâve edilmiş olduğu göz önüne alındığında, onun şeyh/halife olup olmadığını şüpheyle karşılamak gerekmektedir.

Hayatı hakkında bilgi veren tek kişi Mehmed Tâhir Efendi'dir. Tâhir Efendi, müellifin âlim ve şâir bir kişi olduğundan söz eder. Eserinde, çok derin tasavvufî düşünceleri gâyet kolay bir tarzda nazma aktarabilmesi, Mehmed Tâhir Efendi'nin söylediklerini tasdik eder niteliktedir.

3. Câmîü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs'ın elde tek nüshası mevcuttur. Hüseyin Sirôzî, eserini İhlâs Sûresi'ndeki tevhid anlayışı çerçevesinde çeşitli tasavvufî konulara da temas ederek geniş ve serbest bir tefsir anlayışını tercih ederek kaleme almıştır. 11 bin beyte yakın hacimli bir eserin kısa bir sûreden hareketle ortaya konulması, onun tefsir anlayışı hakkında bize ipucu vermektedir. Eserinde İhlâs Sûresi'ni tefsir ederken farklı hikâyeler, menkıbeler, kıssalar, âyet ve hadis iktibâsları ile tasavvufî muhtevâlî pek çok söze yer vermiştir. Bu iktibâslar, kendi düşüncelerine delil olacak şekilde esere dâhil edilmiştir. Hemen hemen her konuya bir iktibâsla delil getiren şâir, böylelikle hem okuyucuyu iknâya çalışır, hem de dinî-tasavvufî konularda farklı noktalara geçiş için kendine bir zemin hazırlar. Âyetlerin hemen hemen tamamı müteşâbih türdendir. Müteşâbih âyetler, bilhassa mutasavvıfların farklı yorumlarına imkân sağlar niteliktedir. Şâir, müteşâbih âyetlerin dışında iktibâs ettiği âyetlerin anlamlarını, nüzûl sebebinin değiştirilmesi, bağlamlarından koparılması gibi metodlarla kendi istediği mecrâya taşıyabilmiştir. Hadis nakillerinin çoğu güvenilir kaynaklarda; bir kısmı ise diğer tür kaynaklarda yer almaktadır. Hadisler de şâirin tasavvufî düşüncelerine uygun olarak seçilmiştir. Ancak, müstensihden kaynaklandığını düşündüğümüz iktibâs yanlışlıkları ve noksanlıkları, bilhassa âyet ve hadis nakillerinde karşımıza çıkmaktadır.

4. Şâirin eserini İhlâs Sûresi'nin İslâm akîdesine getirdiği “tevhid” anlayışı çerçevesinde yazdığını söylememiz mümkündür. Okuyucusunu tevhid anlayışına davet eden şâir, Halvetîlik'e dâir pek çok konuya da temas eder. Bununla birlikte Allah'ın varlığı ve birliği, onun için temel ilkedir. Şerîat olmazsa, diğer aşamalardan geçilmesi de mümkün değildir. Bu anlayış, sünnî tarikatlerin temel kuralıdır. Şâirin tasavvuf anlayışında Hallâc-ı Mansûr, Bâyezîd-i Bestâmî ve Muhyiddin Arabî gibi mutasavvıflar önemli bir tesire sahiptirler. Bu mutasavvıfların “nûr-ı Muhammedî, vahdet-i vücûd ve aşk”a dâir görüşleri, şâiri derinden etkilemiştir. Nitekim bu şahıslardan yaptığı hikâye ve söz nakilleri, bu tespitimizi doğrular niteliktedir.

5. Şâirin âyet ve kudsî hadislerin nakillerini zaman zaman tahkiye yoluyla aktarması, bazen de herhangi bir kaynakta yer almayan bazı vak'aları diyaloglara dökmesi, eserde rastlanan bir husûsiyettir. Ancak, bu konuşmaların bir kısmı, Cenâb-ı Allah'ın ve meleklerin ağzından aktarılmakta; yani şâir onları konuşturmuştur. Bu durum, Muhyiddin Arabî'ye atfedilen “Gavsîyye Risâlesi Şerhi” adlı eserde geçen tahkiye ve diyalogları hatırlatmaktadır ki, mutasavvıflar arasında bu tür hâdiseler, keşf, ilham ve ilkâ olarak adlandırılmaktadır. Şâirin de bu tür yöntemleri, bilgi elde etme kaynağı olarak gördüğünü söylememiz, bu yönüyle mümkün görünmektedir.

6. Hüseyin Sirôzî, eserini oluştururken XIV. yy.ın ikinci yarısında yaşadığı tahmin edilen Mustafa b. Muhammed'in Kitâb-ı İzhâr-ı Ehadiyet adlı mensur İhlâs Sûresi tefsirinden büyük ölçüde yararlanmıştı. Ancak, her iki eser arasındaki benzerlik, Câmiü'l-Envâr'ın bir intihal olduğunu söylemeyi gerektirmez. Zira Câmiü'l-Envâr, adı geçen eserden hem çok daha hacimlidir, hem de tasavvufî konuları hâvî olması yönüyle ondan farklılıklar gösterir. Üstelik Mustafa b. Muhammed'in adı geçen eseri mensur, Câmiü'l-Envâr ise manzûm, mesnevî tarzında bir eserdir. Dolayısıyla Hüseyin b. Sirôzî'nin bu eserden faydalandığı, ancak onu tasavvufî öğelerle daha da genişlettiği, iki eserin mukâyesesi neticesinde rahatlıkla söylenebilir.

7. Câmiü'l-Envâr, didaktik gâye ile kaleme alınmış tasavvufî bir eserdir. Şâirin asıl amacı, dinî-tasavvufî düşüncelerini nazmın tesir gücünden de istifâde ile okuyucuya aktarmaktır. Câmiü'l-Envâr'ın, -âhenk ve sanat endişesini ikinci planda tutan aynı türden diğer eserler göz önünde tutularak- daha çok muhtevâsının derinliği yönünden değerlendirilmesi doğru bir tutum olacaktır. Üstelik eserin dinî-tasavvufî alandaki mes-

nevîler içinde, her ne kadar farklı konuları hâvî olsa da, tek müstakil manzûm İhlâs Sûresi tefsiri olması, onun önemini daha da artırmaktadır.

## KAYNAKÇA

### *Kitaplar*

- Abdülkadir Geylânî. *Füyûzât-ı Rabbâniye*. Celal Yıldırım (çev.), İstanbul: Beyda Yayınları, 1995.
- Abdülkerim Kuşeyrî. *Kuşeyrî Risâlesi*. Dilâver Selvi (ter.), İstanbul: Semerkand Yayınevi, 2005.
- .....*Risâle-i Kuşeyrî*. Bâbü'l-Ubûdiyyet, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, h.1422.
- Abdürrezzak Kâşânî. *Letâifu'l-A'lâm fi İşârat-ı Ehli'l-İlhâm*. Ekrem Demirli (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Aclûnî. *Keşfü'l-Hafâ*. C.2, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, h.1408.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. C.3, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971.
- AKSOY, Hasan. “Şemseddin Sivâsî”, *DİA*. C.38, İstanbul: TDV, 2010.
- ALICI, Lütfi ve Gülcan Tanıdır Alıcı (hızl.), *Ravzatü'l-İmân*. Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2012.
- Aliyyü'l- Kârî. *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*. Halil İbrahim Kutlay (çev.), İstanbul: İnkılab Yayınları, 2006.
- ALMAZ, Hasan. *Bakü'den Anadolu'ya Yansıyan Işık Halvetî Pir Seyyid Yahyâ Şirvânî Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Bizim Büro Basımevi, Kasım 2007.
- ALPARSLAN, Ali. “Gubârî Abdurrahmân”, *DİA*. C.14, İstanbul: TDV, 1996.
- ALTUNTAŞ, Halil ve ŞAHİN Muzaffer (hızl.). *Kur'ân-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. baskı, 2011.
- ARSLAN Mehmet ve AKSOYAK İ.Hakkı, *Gelibolulu Âlî, Riyâzü's-Sâlikîn*. Sivas, 1998.
- ATEŞ, Ahmet. “Mesnevî”, *İslâm Ansiklopedisi*. C.8, İstanbul: MEB, 1979.
- ATEŞ, Süleyman. *İşârî Tefsir Okulu*. Ankara: Ankara Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- AYNUR, Hatice. “Lâmiî Çelebi”, *DİA*. C.27, Ankara: TDV, 2003.
- AYVAZOĞLU, Beşir. *Aşk Estetiği*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002.
- Bandırmalızâde Ahmed Münîb. *Mir'ati't-Turûk*. İstanbul: Dersâdet, 1306.

- BİLMEN, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. C.1, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973.
- CANAN, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*. C.1-18, Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- CEBECİOĞLU, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- CEYHAN, Semih. “Tecelli”, *DİA*. C.40, Ankara: TDV, 2011.
- CEYLAN, Ömür. *Böyle Buyurdu Süfî*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2005.
- .....*Tasavvufî Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: MEB, 1998.
- .....*Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: MEB, 1994.
- ÇETİNER, Bedreddin. *Esbâb-ı Nüzûl*. C.2, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2002.
- ÇIPAN, Mustafa. “Şâhidî İbrahim”, *DİA*. C.38, İstanbul: TDV, 2010.
- ÇİÇEKLER, Mustafa. “Mesnevî”, *DİA*. C.29, Ankara: TDV, 2004.
- DEMİRCİ, Mehmet. “Hakikat”, *DİA*. C.15, İstanbul: TDV, 1997.
- .....“Hakikat-i Muhammediye”, *DİA*, C.15, İstanbul: TDV, 1997.
- DEMİRLİ, Ekrem. “Vahdet-i Vücûd”, *DİA*. C.42, Ankara: TDV, 2012.
- DEVELLİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Aydın Kitapevi, 1993.
- ERKAN, Mustafa. “Hatiboğlu”, *DİA*. C.16, İstanbul: TDV, 1997.
- Fahreddin er-Râzi. *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*. Suat Yıldırım (çev.), C.13, Akçağ Yayınları: Ankara, 1989.
- .....*Tefsirü'l-Kebir*. C.11, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 1999 (h.1420).
- GÖLPINARLI, Abdülbâkî. *Türk Ansiklopedisi*. Ankara: Millî Eğitim Yayınları, C.18, 1970.
- Hâkim en-Nîsâbûrî. *El-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. C.1, Beyrut: Haydarabad, 1342.
- HATİPOĞLU, Haydar. *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*. C.1,5, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983.
- Hocazâde Ahmed Hilmi. *Ziyâret-i Evliyâ*. İstanbul: Cihân Kütübhânesi Matbaası, 1325.

- İbrâhim Hakkı. *Mârifetnâme*. İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1330.
- İmâm Suyûtî. *Câmiu's-Sağir, Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*. (Heyet). C.1,5, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2008.
- İmâm-ı Gazâlî. *İhyâ-yı Ulûmi'd-din Tecümesi*. Ahmed Serdaroğlu (ter.), C.1, Rub'ul-İbâdât I.Bl., İstanbul: Bedir Yayınevi, 2002.
- ..... *Kudsî Hadisler*. Feyzullah Demirkıran (ter.), İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2004.
- İPEKTEN, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Kadıızâde Mehmed Tâhir”, *DİA*. C.24, İstanbul: TDV, 2001.
- İSLAMOĞLU, Mustafa. *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl-Tefsir*. C.2, 1.Baskı, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2008.
- İsmail Ankaravî. *Minhâcu'l-Fukarâ*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- İsmail Hakkı Bursevî. *Rûhu'l-Beyân*. C.10, İstanbul: Osman Beğ Matbaası, 1928.
- JOHNSON, Francis. *Dictionary, Persian, Arabic and English*. London, 1852.
- KAPLAN, Mahmut. “Türk Edebiyatında Manzûm Nasihat-nâmeler”, *Türkler Ansiklopedisi*. C.11, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- KARA, Mustafa (hızl). “Havf”, *DİA*. C.16, İstanbul: TDV, 1997.
- .....“Fenâ”, *DİA*. C.12, İstanbul: TDV, 1995.
- .....*Tasavvufî Hayat*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.
- KARAHAN, Abdülkadir. *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- KILIÇ, Mahmut Erol. “İbnü'l-Arabî”, *DİA*. C.20, İstanbul: TDV, 1999.
- ..... *Sûfî ve Şiir*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- KORKMAZ, Zeynep. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. C.1, Ankara: YÖK Matbaası, 1995.
- KURNAZ, Cemal (hızl.). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzâhi*. İstanbul: H Yayınları, 2009.
- KURNAZ, Cemal ve TATÇI Mustafa. “İbn İsâ”, *DİA*. C.20, İstanbul: TDV, 1999.
- LEVEND, Âgâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi 1*. Ankara: TTK, 1998.

- Mehmed Sâmi'. *Esmâr-ı Esrâr*. Cemâl Efendi Matbaası, İstanbul, 1316.
- Mehmed Tâhir Efendi. *Ahlâk Kitaplarımız*. İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1325.
- ..... *Osmanlı Müellifleri*. C.1-2, Meral Yayınevi: İstanbul, 1972.
- Mevlânâ Abdurrahmân Câmî. *Şevâhidü'n-Nübüvve*. Mahmud bin Osman Lamiî Çelebi (ter.), 26. Baskı, İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2009.
- Muallim Nâci. *Hulâsatü'l-İhlâs*. Kostantiniyye: Matbaa-i Ebu'z-Ziyâ, 1304.
- Muhyiddin İbn Arabî'nin Gavsiyye Şerhi Risâlesi*. Mahmut Kanık (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- Muslihiddin Mustafa bin Şemseddin Karahisarî. *Ahterî-i Kebîr*. İstanbul: Matbaa-i Ali Beğ, 1303(1875).
- Mustafa Sâdik Vicedânî. *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi*. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1341.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûs Tercemesi*. İstanbul: Bahriye Matbaası, C.2,4, 1305(1887).
- ÖNGÖREN, Reşat. *Osmanlılar 'da Tasavvuf*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- .....“Şeyh”, *DİA*. C.39, Ankara: TDV, 2010.
- .....“Tarikat”, *DİA*. C.40, Ankara: TDV, 2011.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük*. C.2,4, Ankara: MEB, 1996.
- ÖZCAN, Abdülkadir (hızl.). *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti'ş-Şakâik*. C.2, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- ÖZÇELİK, Sadettin. “Nidâî”, *DİA*. C.33, İstanbul: TDV, 2007.
- ÖZKAN, Mustafa. *Cinânî Cilâü'l-Kulüb (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*. İstanbul: İstanbul Ü. Basımevi, 1990.
- PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Akçağ: İstanbul, 1995.
- .....“Nasihât-nâmeler”, *DİA*. C.32, İstanbul: TDV, 2006.
- PEKOLCAY, Necla. *İslâmî Türk Edebiyatına Giriş*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981.
- SARAÇ, A. Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi, Biçim-Ölçü-Kâfiye*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 6. Baskı, 2012.
- Sarı Abdullah Efendi. *Semerâtü'l-Fuad*. Yâkub Kenan Necefzâde (çev.), İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1967.

- SERİN, Rahmi. *İslâm Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler*. İstanbul: Petek Yayınları, 1984.
- Seyyid Âlizâde. *Şir'atü'l-İslâm*. Naim Erdoğan (ter.), İstanbul: Pamuk Yayınları, 2003.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. Kapı Yayınları: İstanbul, 2004.
- Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi. *Sûre-i İhlâs ve Alak Tefsirleri*. Dersaadet: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1334.
- TAHRALI, Mustafa (hızl.). *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1992.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi. *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1997.
- TAYŞİ Mehmet Serhan (hızl.). *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye*. İstanbul: Marmara Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1993.
- .....“Cemâl-i Halvetî”, *DİA*. C.7, İstanbul: TDV, 1993.
- TIĞLI, Fatih. “Rahmî” *DİA*. C.34, İstanbul: TDV, 2007.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri. “Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri”, *Türkiyat Mecmuası*. C.18, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi: İstanbul, 1976.
- TOKER, Birgül. *Mir'atü'l-Ahlâk*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- TULUM, Mertol. *Tarihî Metin Çalışmalarında Usûl*. İstanbul: Deniz Kitabevi, 2000.
- TÜRER, Osman. *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*. İnsan Yayınları: İstanbul, 2005.
- UÇMAN, Abdullah. “Muallim Nâci”, *DİA*. C.30, İstanbul: TDV, 2005.
- ULUDAĞ, Süleyman. “Ahadiyyet”, *DİA*. C.1, İstanbul: TDV, 1988.
- .....“Âlem”, *DİA*. C.2, İstanbul: TDV, 1989.
- .....“Aşk”, *DİA*. C.4, İstanbul: TDV, 1991.
- .....*Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Taarruf*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- .....*Dört Kapı Kırk Eşik*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- .....“Halvet”, *DİA*. C.15, İstanbul: TDV, 1997.
- .....“Halvetiyye”, *DİA*. C.15, İstanbul: TDV, 1997.
- .....“İşârî Tefsir”, *DİA*. C.23, İstanbul: TDV, 2001.



- .....“Kalp”, *DİA*, C.24, İstanbul: TDV, 2001.
- .....“Mârifet”, *DİA*. C.28, Ankara: TDV, 2003.
- .....“Muhabbet”, *DİA*. C.30, İstanbul: TDV, 2005.
- .....“Nefis”, *DİA*. C.32, İstanbul: TDV, 2006.
- .....“Recâ”, *DİA*. C.34, İstanbul: TDV, 2007.
- .....“Rızâ”, *DİA*. C.35, İstanbul: TDV, 2008.
- .....“Rü’yet”, *DİA*. C.35, İstanbul: TDV, 2008.
- .....“Sülûk”, *DİA*. C.38, İstanbul: TDV, 2010.
- .....*Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul 1991.
- .....“Tevekkül”, *DİA*. C.41, Ankara: TDV, 2012.
- .....“Tevhid”, *DİA*. C.41, Ankara: TDV, 2012.
- .....“Velâyet”, *DİA*. C.43, Ankara: TDV, 2013.
- UNAT, Fâik Reşit. *Hicrî Takvimleri Milâdî Takvime Çevirme Kılavuzu*. Ankara; TTK Basımevi, 1988.
- UYSAL, Muhittin. *Tasavvuf Kültüründe Hadis*. İstanbul: Ensar, 2012.
- UZUN, Mustafa. “Hâkânî Mehmed Beğ” *DİA*. C.15, İstanbul: TDV, 1997.
- YAZICI, Tahsin. “Muhyî-i Gülşenî”, *DİA*. C.31, İstanbul: TDV, 2006.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. C.1, İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- YETİK, Erhan. “Hayret”, *DİA*. C.17, İstanbul: TDV, 1998.
- YILDIRIM, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- YILMAZ Ali, AKKUŞ Mehmet ve ÖZTÜRK Ali (hızl.). *Makâlât*. 1.Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- YILMAZ, Ali ve AKKUŞ Mehmet (hızl.). *Sefîne-yi Evliyâ-yı Ebrâr*. C.3, İstanbul: Seha Neşriyat, İstanbul, 1999.
- YILMAZ, Hasan Kamil. “Cezbe”, *DİA*. İstanbul: TDV, C.7, 1993.
- YILMAZ, Mehmet. *Edebiyatımıza İslâmî Kaynaklı Sözler*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.

YURDAGÜR, Metin. “Hatm-i Nübüvvet”. *DİA*, C.16, İstanbul: TDV, 1997.

Yusuf b.Yâkub. *Menâkıb-ı Şerif ve Tarikatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye*. İstanbul, 1290.

YÜCER, Hür Mahmut. “Vâkıa”, *DİA*. C.42, Ankara: TDV, 2012.

### ***Sürelî Yayınlar***

- AKOT, Bülent. “Tasavvufî Terbiyede Rüyanın Değeri”, *Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.10, S.19, 2011/1, ss.93-113.
- AKSOY, Hasan. “Eski Türk Edebiyatında Mevlidler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C.5, S.9, 2007, ss.323-332.
- AŞKAR, Mustafa. “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye’nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, *Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.39, S.1, 1999, ss.535-563.
- AYAN, Hüseyin. “Celîlî’nin Mehek-nâmesi”, *Ege Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. S.II, 1983, ss.5-13.
- AYDEMİR, Yaşar. “Bursalı İsmail Hakkı’nın Eserlerinden Hareketle Şiir Yazma Görüşü ve Şiir Yazma Şekli”, *Turkish Studies*. Volume 2/3, 2007, ss.106-121.
- BİLGİN, Azmi. “Türk Dünyasında Nasihat-nâme ve Emre’nin Tercüme-i Pend-nâme-i Attâr’ı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, S.93, 1994, ss.197-208.
- ÇAKIR, Mümine. “Rumelili Bir Şâir Âhî ve Hüsn ü Dil Mesnevîsi”, *1st International Symposium on Sustainable Development*. Sarajevo, June 9-10, 2009, ss.403-407.
- ÇELİK, İsa. “Tasavvufî Gelenekte Hazarât-ı Hams veya Tenezzülât-ı Seb’a Anlayışı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. S.10, Ankara, 2003, ss.159-184.
- ÇETİN, Abdülbâkî. “Ebu’l-Leys es-Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S.22, 2007, ss.53-101.
- ÇİFT, Salih. “İlk Dönem Tasavvuf Düşüncesinde Nûr Kavramı”, *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.13, S.1, 2004, ss.139-157.
- DEMİRDAŞ, Öncel. “Kösec Ahmed Trabzonî’ye Göre Nefs ve Nefsin Kategorileri”, *Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2013, ss.157-181.
- ELİAÇIK, Muhittin. “Şemsi Paşa’nın Manzûm ve Muhtasar Vikâyetü’r-Rivâye Tercümesi”, *Şarkiyât İlmî Araştırmalar Dergisi*. S.II, Kasım 2009, ss.16-49.
- ERUL, Bünyamin. “Uydurma Rivâyetlerde Peygamber Tasavvuru”, *İslâm’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu 2001*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s.419-435, ss.419-435.
- GÜLTEKİN, Hasan. “Güvâhî’nin Bilinmeyen Eseri: Tazarru’-nâme”, *Turkish Studies*. Volume 7/3, Summer, 2012, ss.1329-1371.
- İNAN, Abdülkadir. “Kur’ân’ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca Çevrileri Üzerine Notlar”, *Bellekten*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1960, ss.79-94.

- İNANIR, Ahmet. “Osmanlı’da Semâ, Raks ve Devrân Tartışmaları Bağlamında Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi’ye İsnat Edilen ‘Risâle fi Hakkı’d-Devrân ve’r-Raks”ın Âidiyet Sorunu’ ”, *Usûl İslâm Araştırmaları Dergisi*. S.14, Temmuz - Aralık 2010, 160-162, ss.155-178.
- KAPLAN, Mahmut. “Divan Edebiyatında Manzûm Nasihat-nâme Yazan Şâirler ve Eserleri I”, *Yüzüncü Yıl Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.3, S.3, 1992, ss.23-68.
- KARAPINAR, Fikret. “Rivâyetlerde İşârî Yorum”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*. C.5, S.2, 2007, ss.89-104.
- KAYAOĞLU, İsmet. “Raks ve Devran Etrafında Tartışmalar”, *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi Bildirileri*. Selçuk Üniversitesi: Konya, 5-6 Mayıs 2003, ss. 291-302.
- KİREMİTÇİ, Ferdi. “Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Mensur Eserleri Nazma Aktarma Çalışmaları ve Sâdikî’nin Manzûm Akâid-nâme Örneği”, *Turkish Studies*. Volume 7/1, 2012, ss.1501-1539.
- KİSSLİNG, Hans Joachim. “Halvetî Tarikatı I”, Tayşi (çev.), *Bilim ve Sanat Bülteni*. Yıl:5, S.32, Kasım-Aralık-Ocak, 1993-1994, ss.28-42.
- KORKMAZ, Zeynep. “Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler”, *II. Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Araştırmaları Semineri*. Hamburg, 5-10 Eylül 1976, ss.67-78.
- KÖLE, Bekir. “Tasavvufa Göre İlâhî Hakikatlerin İdrakinde Aklın Konumu”, *Iğdır Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*. S.3, Nisan 2013, ss.81-96.
- KUTLAR, Fatma S. “Mesnevî Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevî Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi”, *Türkbilig*. S.1, Ankara, 2000/1, ss.102-157.
- LEVEND, Âgâh Sırrı. “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri”, *Bellekten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972, ss.35-80.
- MAZIOĞLU, Hasibe. “Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şâirler”, *Türkoloji Dergisi*. C.VI, S.1, Ankara: Ankara Ü. Basımevi, 1974, ss.31-62.
- NİZAM, Betül Sinan. “Divan Şiirinin Alegorik Âşık ve Mâşuklarından Gül ü Bülbül”, *Turkish Studies*. Volume 5/3, Summer, 2010, ss.462-478.
- OKUYAN, Mehmet. “Bahru’l-Hakâik Tefsiri ve Müellifi Üzerine”, *Ondokuz Mayıs Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. S.12-13, Samsun, 2001, ss.97-129.
- OKUYUCU, Cihan. “Cinânî’nin Riyâzü’l-Cinânı”, *Erciyes Ü. SBE Dergisi*. S.3, 1989, ss.499-517.

- ÖZCAN, Hüseyin. “Hacı Bektâş Veli’nin Fâtîha Tefsiri”, *Millî Folklor*. Yıl:20, S.80, 2008, ss.39-52.
- ÖZDEMİR, Mehmet. “Türk Edebiyatında Manzûm Hilye Türü ve Neccarzâde Rızâ’nın Hilye-i Hâce Bahâüddîn Şâh-ı Nakşibend’i”, *Turkish Studies*. Volume 7/3, Summer, 2012, ss. 1973-1992.
- ÖZKAN, Mustafa. “Ahmed-i Dâî’nin Tercüme-i Tefsîr-i Ebü’l-Leys es-Semerkindî Mukaddimesi”, *İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. C.XXIX, 2000, ss.117-188.
- .....“Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kur’ân Tercüme-leri Üzerine-I”, *İstanbul Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. S.39, 2008, ss.115-159.
- ÖZKÖSE, Kadir. “İbnü’l-Arabî Düşüncesinde Mümkün Varlıkların İlâhî İlimdeki Ezeli Hakikatleri: A’yân-ı Sâbite”, *Cumhuriyet Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. C.XV., S.1, 2011, ss.15-36.
- .....“Tasavvufî Tecrübede Sâlikin Kendinden Geçme Durumu: Vecd”, *İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*. S.18, 2007, ss.65-85.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet. “Abdurrahmân Gubârî’nin Hayatı ve Eserleri”, *İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. S.2, 1950, ss.347-356.
- SEVGİ, Ahmet. “Mevlânâ Cemâl Efendi’nin Manzûm Kırk Hadis Tercemesi”, *İslâmî Edebiyat*. S.3, 1988, ss.25-27.
- SOYSALDI, İhsan. “Tasavvufta Aşk ve Mârifet”, *Fırat Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. S.3, 1998, ss.187-216.
- SÜLÜN, Murat. “Nefs-i Mutma’inne’ye Yeni Bir Yaklaşım”, *Ankara Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 50:1, 2009, ss.1-24.
- ŞEKER, Necmeddin. “Hadislerle Temellendirilen Tasavvufî Hâller”, *Iğdır Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*. S.2, Ekim, 2012, ss.119-147.
- TABAKLAR, Özcan. “Anadolu Sahasında Yazılmış Bir Sûre Tefsiri”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*. S.16, İstanbul, 2003, ss.97-116.
- TARLAN, Ali Nihat. “Bir İmlâ Husûsiyeti”, *Türkiyat Mecmuası*. C.III, İstanbul Ü. Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1935, ss.229-232.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri. “Har-nâme”, *İstanbul Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. C.3, 1979, ss.369-387.
- TOKER, Mustafa. “Şemseddîn-i Sivâsî’nin Menâsikü’l-Huccâc veya Umdetü’l-Huccâc Adlı Eseri”, *Turkish Studies*. Volume 4/2, 2009, ss.961-975.

- TOLASA, Harun. “Divan Şâirlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri”, *Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi*. İzmir: Ege Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, S.1, 1982, ss.15-46.
- ÜNVER, İsmail. “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Turkish Studies*. Volume 3/6, Fall, 2008, ss.1-46.
- .....“Mesnevî”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*. S.415-416-417, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1986, ss.430-563.
- YAZAR, Sadık. “XVI. Yüzyıl Şâirlerinden Üsküdarlı Aşkî’nin Eserleri Hakkında Yeni Tespitler”, *Türkiyat Mecmuası*. C.21, S.1, 2011, ss.375-393.
- YAZICI, Tahsin. “Fetihten Sonra İstanbul’da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddin, Sünbül Sinân ve Merkez Efendi”, *İstanbul Enstitü Dergisi*. İstanbul: İstanbul Matbaası, C.2, 1956, ss.104-113.
- YENİTERZİ, Emine. “Anadolu Türk Edebiyatında Ahlâkî Mesnevîler”, *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*. C.5, S.10, 2007, ss.433-468.
- .....“Edebiyatımızda Hz. Peygamber’in İsimleri ve Harflere Dâir”, *Yüzakı Dergisi*. Kutlu Doğum Özel Sayısı, Nisan, 2006, ss.8-16.
- YILDIRIM, Ahmet. “Tasavvufa Kaynaklık Etmesi Bakımından Bazı Kudsî Hadisler ve Değeri”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. Yıl:2, S.3, Mayıs, 2009, ss.90-101.
- YILMAZ, Hasan Kamil. “Cezbe”, *Altınoluk Dergisi*. S.49, İstanbul: Erkam Yayınları, 1990, s.31.
- .....“İnsân-ı Kâmil”, *Altınoluk Dergisi*. S.125, İstanbul: Erkam Yayınları, 1996, s.31.

## **Tezler**

- AKÇAY, Yusuf. “Mustafa bin Muhammed’in İhlâs Sûresi Tefsiri (Giriş-İnceleme-Metin-Ekler Dizini-Sözlük-Tıpkıbasım)”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Dumlupınar Ü., SBE, 2005.
- AKSOYAK, İ. Hakkı. “Gelibolulu Âlî ve Tuhfetü’l-Uşşâk Mesnevîsi”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi*. Ankara Ü., SBE, 1995.
- BAZ, İbrahim. “Abdülehad Nûrî-i Sivâsî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara Ü., SBE, Ankara, 2004.
- ÇELEBİOĞLU, Ayşe. “Huzûrî ve Manzûm Esrâr-nâme Tercümesi”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Atatürk Ü. SBE, 2011.
- ÇÖM, Erol. “16. yy. Ahlâkî Mesnevîler ve Şemseddîn-i Sivâsî’nin İbret-nümâ Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Selçuk Ü., SBE, 2007.
- DOĞAN, Özgür. “16. yy. Şâirlerinden Derviş ve Mevlid’i (İnceleme-Metin)”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Ü., Türkiyat Enstitüsü, 2007.
- GÖKÇE, Ferhat. “İslâm İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara Ü., SBE, Ankara, 2010.
- GÜNEY, Aşkim. “Halvetîlerde Musiki”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Ü. SBE, 1997.
- ÖZMEN, Makbule. “Zaîfî’nin Manzûm Siyer-i Nebî’sinin Transkripsiyonlu Çevirisi ve İncelenmesi”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ordu Ü., SBE, 2012.
- SAK, Vesile Albayrak. “Kadıoğlu Şeyh Mehmed ve İnşirâhu’s-Sadr Mesnevîsi”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Selçuk Ü., SBE, 2009.
- TAN, M. Nedim. “Sâfî’nin Kenz-i İhlâs’ının Tahkîk ve Tahlîli”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Ü., SBE, 2006.
- UYSAL, Muhittin. “Tespit ve Yorum Bakımından Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilafî Haberler”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Selçuk Ü., Konya, 1999.
- YAZAR, Sadık. “Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi, Hayatı, Divanı ve Hilyesi”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Fatih Ü., SBE, 2006.

### ***Yazma Eserler***

Feridun b. Abdullah. *Tefsîr-i Sûreti'l-İhlâs*. Manisa İl Halk Kütüphanesi, No:139/8.

Hüseyin b. Ahmed Sirôzî. *Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs*. İstanbul Arkeoloji Müzesi, No:66.

.....*Câmiü'n-Nasâiyih*. Almanya Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümü, Ms.or.oct.2320.

.....*Câmiü'n-Nasâiyih*. İstanbul Merkez Kütüphanesi, No: 567.

.....*Câmiü'n-Nasâiyih*. Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bl., No:1604.

.....*Câmiü'n-Nasâiyih*. Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Serez Bl. No:1744.

Hüseyin Efendi. *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*. Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Hüdâî Efendi, No:79.

Miskin Halîfe. *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*. Ankara Millî Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, No: A 451, B 272.

Muhammed Hasîb. *Sûretü'l-İhlâs Üzerine Tedkîk*. Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bl., No:337.

Monâhoyu-zâde Kâsım b. Ahmed Giridî. *Tefsîr-i Sûreti'l- İhlâs*. Antalya Elmalı Halk Kütüphanesi, No:2983.

Seyyid Hüseyin b. Ali. *Dürr-i Mekkûn fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Kasideci-zâde Bölümü, No:8, vr.56b.

Tâhir Muhammed Efendi. *Müstevcâbü'l-Halâs fî Tefsîr-i Sûreti'l-İhlâs*. Beyazıd Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Bl. No:3224.



### ***İnternet Erişimleri***

EYDURAN, Aysun Sungurhan (hızl.), *Tezkîretü 'ş-Şu 'arâ*.

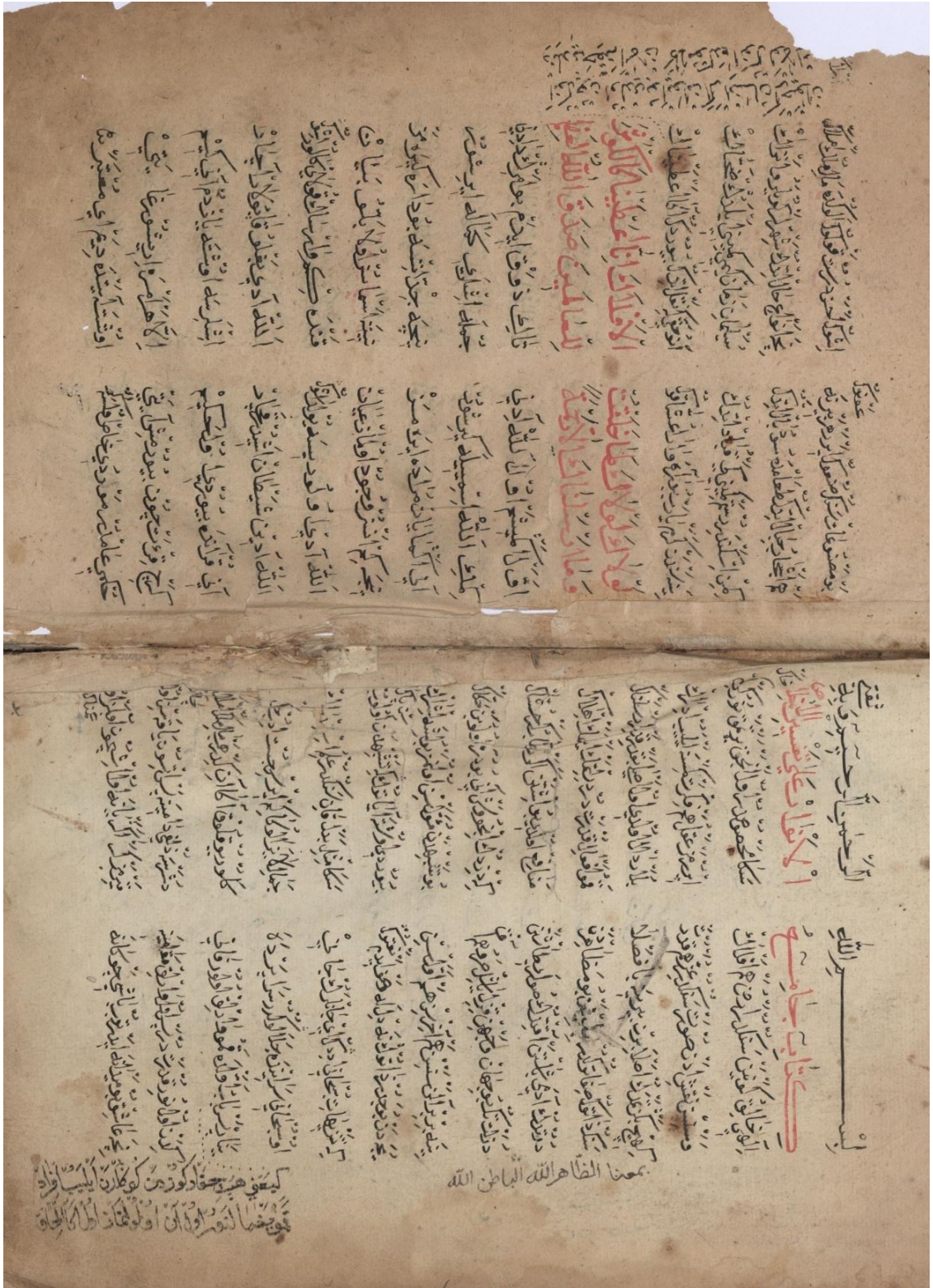
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10738,tsmetinapdf.pdf>. (21.05.2014)

ALTUN, Mustafa. *Sî-nâme-i Hümâmî (İznikli Hümâmî) İnceleme-Metin*.

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10688,metinpdf>. (21.05.2014)

EKLER

Ek 1: Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs (vr.1b-2a)



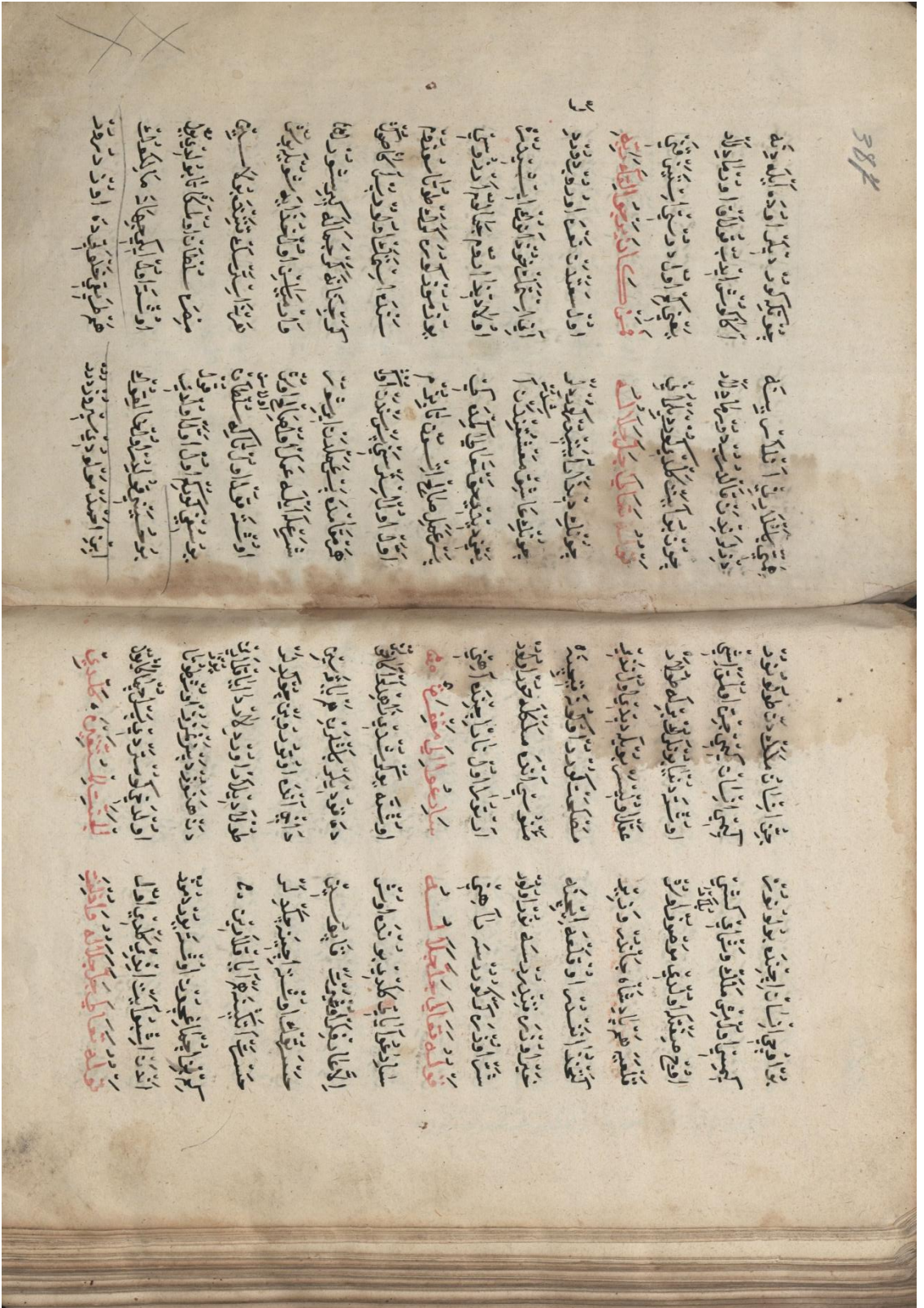






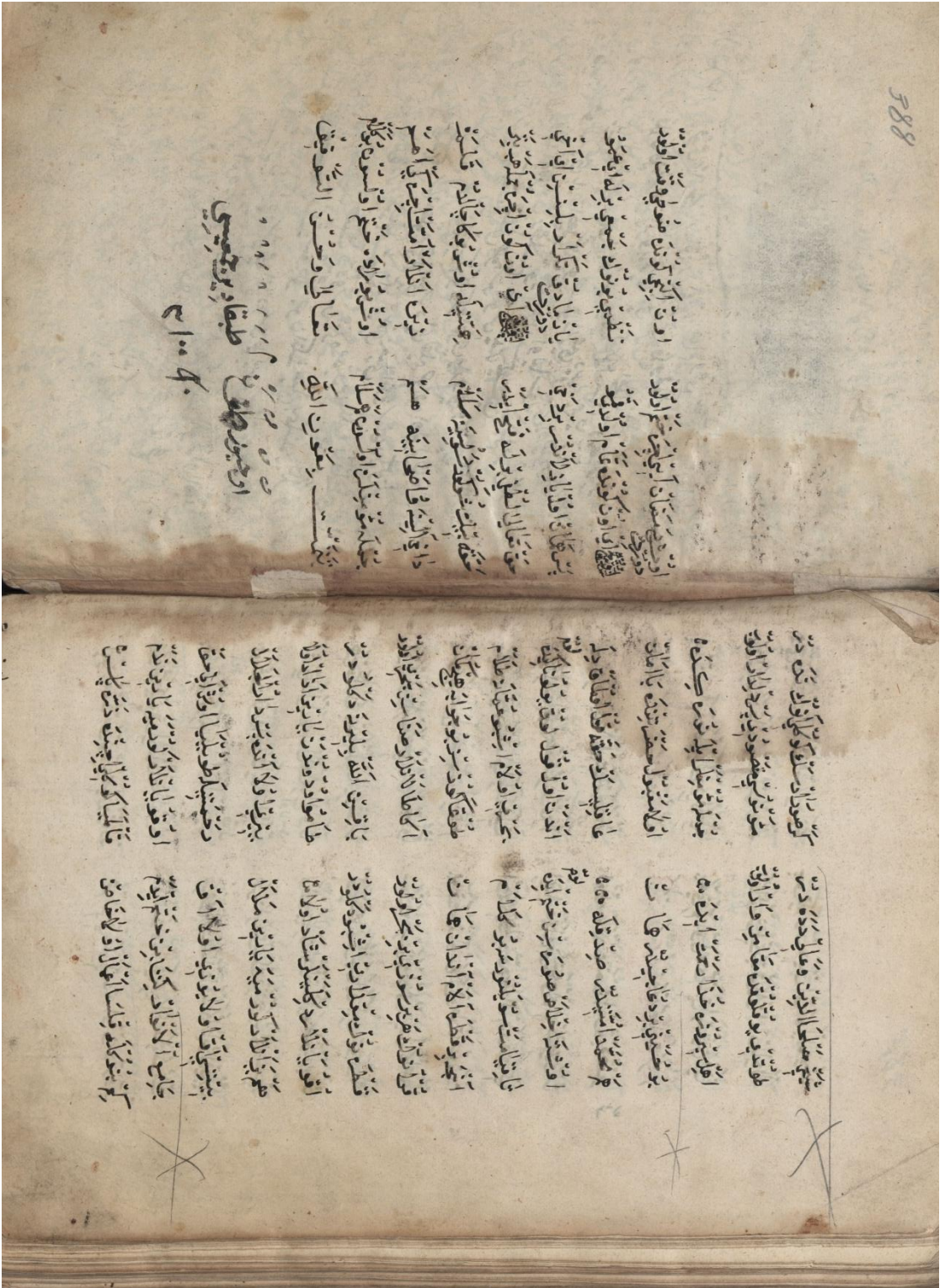






Şâirin künyesi, eserin bu bölümünde yer almaktadır.





Şâirin tarikatına ve eserin tamamlanmasına dâir bilgiler, bu bölümünde yer almaktadır.

## ÖZGEÇMİŞ

1973 yılında Manisa/Akhisar'da dünyaya geldi. İlk, orta ve lise eğitimini Kütahya'da tamamladı. 1992 yılında başladığı Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü yarıda bıraktı. 1993-97 yılları arasında Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde lisans eğitimini tamamladı. 2006-2009 yılları arasında aynı üniversitede yüksek lisans eğitimini yaptı. 2010 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde doktora eğitimine başladı. Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda 1997 yılında başladığı öğretmenlik görevini hâlen devam ettirmektedir.